

સંસારનાં મંથુકે મધુ પ્રેમ ઝહારે,
રાત્રિદિને વનખીલું ફલમ્હેક ફેરે;
આકાશ તારક ઝહો-નવરંગ લાસે,
પૂજ્ય પ્રભુ, તુજ કલા મધુરી શી હાસે !

પંખાજીમે કુમુદનાં રસગાન માલ,
નેત્ર તારલા-ચરણકાની લીલ વણે;
સો મનવી છુરકાઈ પંથનાં સંચારે,
પૂજ્ય પ્રભુ, તુજ કલા નવલી નિકારે !

જોઈ લીલા—નયન ચક્ષુ રસાળ કીધાં,
સૂણું લીલા—ઘણું નમ્ર ચક્ષુર કીધાં;
ઝીલું લીલા—હૃદય કોમળતા વિલાસે,
પૂજ્ય પ્રભુ, તુજ કલા મુજમાં પ્રકાશે !

તમે ચાર મિત્રો ભેગા મળીને વાનો કરતા હો છો ત્યારે તમે ટોલકામાં મારતાં સહેજ સહેજમાં જે વિવિધ જ્ઞાન મેળવી શકો છો, અગત્યની બાબતો જાણી કે ગીતી શકો છો, રમુજથી તમારા મનને ખડેલાવી શકો છો અને જે ઉત્સાહ તથા પ્રેરણાથી તમારાં અંતઃક્રિયા વડે છે તેવું તમે કદિ એકલા બેઠા બેઠાં મહિનાઓ સુધી પુસ્તકોનાં ચોથાં વાંચ્યા કરે તોપણ પામી નથી શકતા. આ તો તમારા અનુભવની વાત હશે. એવું કાંણુ શું ?

પોતાને તે વખતે ખુબ થોડું કહેવાનું હોય. 'મિજલસ' માં તમે વધારે બાગ ચેતા થાઓ તો તમે 'કુમાર' ને સફળ કરવામાં વધારે ઉપયોગી થઈ શકો.

તમે મોટા થઈને શું શું કરવાની ઉમેદો રાખો છો, તે માટે હમણાં થા પ્રયાસ કરો છો, તમને તેમાં થી અડચણો નહીં છે તે અને લખી જણાવશો તો હું તમને મારાથી

પ્રેમી ૬

अहमस्मि सहमान उत्तरो नाम भूम्याम् ।
अभीपाडस्मि विश्वापाडशामाशां विपासहिः ॥
—अनवर्षद—

હું મારી માનુષ્યમિમાં વધુ ઉંચો છું. હું રાત્રીઓના અનોક્ષેક દુઃખાઓ સહન કરી શકું છું. ગમે તે સ્થિતિમાં માનવજાત અટકાઈ હશે. હું ચોક્કસ વિશ્વ મેળવનારો છું. માનુષ્યમિતો સાચો ભક્ત, આ મંત્રનો કાપિ કેવો બાર આભ વિશ્વાસ ધરાવે છે તે ઉપની પ્રાણ લક્ષમાં લે. વેદના વારામાં આવા હોવાથી દેશભરેના પરત્વરતાનો ચિચાર સરખો સહન કરી ન શકેના. એ પ્રાણુવાન પુરુષોએ જ લોકો આર્યાવર્તને સ્વતંત્ર રાખ્યો અને તેમ સર્વ પ્રકારે ઉન્નતિ સાધી.

‘કુમાર’ના તોણ વાચક ! ઉપલા મંત્રવાળા કાપિની જેમ તું ખરે જાણેશો તમે જાણીશો. થા. એવી પ્રજાને પ્રાર્થના છે. રામચંદ્ર ભગવાન આપણને

વાતચિત એ સુછ ન જા ન મેળવવાનો ઉત્તમ રસ્તો છે. એટલા જ માટે પ્રાચીન કાળમાં વિદ્યા પુસ્તકો ગોખીને નહિ પણ શુરુ પાસે બેસીને શિષ્ય મેળવતો. ધર્મજ્ઞાન મેળવવાને સત્સંજ કરવાનું કહ્યું છે તેનું પાણુ એ જ કારણ.

તમને એવું સંજ્ઞા જાન મળે એટલા માટે તમારી સાથે વાતચિત કરવાની ગોઠવણ કરવાની જાણ જરૂર લાગી છે. દર મહિને આપણે આ ‘મિજલસ’માં બેસીને ખુલ્લા દિલથી મનગમતી વાતો કરીયું. તેમાં તમારામાંથી દરેક જણને કંઈ કંઈ કહેવાનું હોય તે બદલે કરવાની તક મળશે. મારી તો પછી મદદ છે કે મારે

મવાંચના જવાબ મળશે, મુશ્કેલીઓના ઉપાયો મુશ્કેલ વાતો આપશે. અંતરથી તમને પ્રેરણા અને ચેતન, કંઈક અને સંસ્કાર, જ્ઞાન અને રમુજ મળતાં રહેશે.

તમારા ખરા મિત્રો મને જણાવે. આ માસિક પત્રક પાડવાનું પહેલું મને નથી મુશ્કેલ નમારી વચન જો કોઈસાથી બાધાઓએ થવાના

વિનોદની ખાતર હાથે લખીને 'કુમાર' રૂઝ મહિને
તેમાર કરવાનું ધણા વખત પહેલાં શરૂ થયું હતું. તે
મારા બેવામાં આપ્યું, અને મને લાગ્યું કે તે જ
માસિક તમારા સૌનું ચલુ શકે. જે બે બાકીઓનું
વર્તાત આ ચંદ્રમાં બીજી-કેદારે આપ્યું છે, તે વાંચશે
એટલે તમારી ખાતરી થશે કે તમારી વચમાં તમે ધારો
તો ધણું વિષયોગી કામ કરવાને લાયક છે.

2

મિત્રા—હવે હું તમને મિત્રા નહીં કહીશ—તમને ખબર તો છે ને, કે સવારથી સાંભળી રહેલા રોજની વખત આપણી છંદગીના ભાગ છે. રોજનો એટલો વખત કેવી રીતે જાય છે તેનો વિચાર કરેલા તો તમને લાગશે કે ‘કાલ’ અને કાલની યાત્રા તો ગઈ; હવે તો ‘આજ’ સામી દેખી છે. પણ તે ‘આજ’ કેમ મળી તેનો વિચાર તમને થયો છે ?

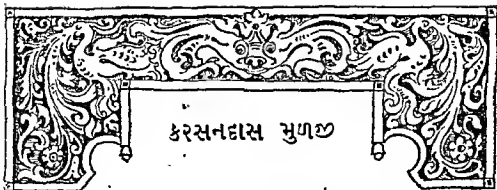
44

કાલે રાત્રે તમે માફકસર જાગ્યા હતાં, કાલ રાત્રે તમને સારી ઉંઘ આવી હતી, તેથી આજે સવારે તમે તન્દુસ્ત ખુશ ચહેરે જાગ્યા. પણ કાલે રાત્રે તમે વજીર ખુબ હાકુ માર્યો, ખાંધેલું વસ્તું નહિ, રાત્ર આખી શાંત ઉંઘ ન મળી—આજે સવારે તમે ઠંડી ન શમ્યા. શરીર બારે લાગ્યું; માથું દુખ્યા માંડ્યું. શાથી ? કાલે તમે એક જાગ્યને મળતા આવવાનું કહેલું. આજે સવારમાં તે બાહ તમારી ખોસે તમે કહેલી થીજે લઈને આગ્યા. પણ તમે કાલની શેઠવજી આજે માર પાડી શકો એમ નથી. શાથી ? કાલે તમે નિદ્રાળુતા

પાક ને પાંખા; રંગ સુમાની. આજે નિશાળમાં તમે આવકયું નહિ, ગુરુજીએ કપડા આપો, બીજા છોકરાઓએ ઉપહાસ કર્યો. શાં મટે ?—કાલની બૂલ આ નહી. કાલ અને આજનો સંબંધ સમજના ? .

કાલમાંથી આવજા પતી. કાલની બધી ભુજો આનં
વેદવી પડી. પણ તમે નિરાશ થઈ શકો છો ? હવે
તમારે માટે એક મોટી તક બાકી છે. 'આવજ' સહન
કરી લો; પણ હજી 'આવતી કાલ' અખંડ તમાર
છે. 'આવજ'ની તે મુંદર પુણા છે. આજે તમે હેરાન
થયા હો, નિરાશ થયા હો, હુમ્મો થયા હો, પરંતુ
આવતી કાલનું મુંદર હસતું મોં જોવાની આસા ગા
નથી. પણ ગઈ કાલની પેઠે જો આજે પણ ભુજો ન
કરી એસશે તો એ આશા સફળ થવાની નથી. મુંદર
'આવતી કાલ'નું દર્શન કરવા સારું 'આવજ' તમારે
અહીં વિચારપૂર્વક, નિશ્ચયથી અને મુન્યમથી ગાળવી
પડશે. આજે તમે જમવામાં હોર માણુકો તો આવતી
કાલનું મુંદર મોં જોઈ રહ્યા. આજે તમે આખાં મોં
રહ્યા તો આવતી કાલનો આનંદ ગમે સમજાવે
આજે જ તમે બધી સારી રીતમાત્ર, સારું વિચારે
સાચું કામેને તમારા હૃદયના મિત્રો બનાવીને રાખો
જુઓ કે આવતી કાલ હસતે મુખપે કમળો દેવતા
તમારી સાથે જમવાને આવે છે કે નહિ. એવી આવતી
કાલ રોજ જોવાને ચતન કરશો તો તમારી હંદગી
વધુ તેજસ્વી, સચસ્વી અને આરોગ્યવર્ધી થશે. તમારા
સૌનંદીયો હો. આવતી કાલનો વિજય આજે ગાઓ.

કરસનદાસ મુળજી

સાદા કરસનદાસ

યુગસાતમાં મોટું નામ પામેલા 'મોટા મહીષતરખ' કરસનદાસનું ચરિત્ર લખતાં એમને બલા, રૂઝ, બપોર, વીર વગેરે વિશેષજોથી વારંવાર અભિનંદન દે છે. કરસનદાસની કદર કરનાર એ ખરે જ લાયક નર હતા. છતાં આજે કેટલાં જાણે છે કે એ સમયગતિ વીરનર હતા ? મોટાની મોટાઇ સમજવાને હૃદય પણ મેટા હોય. જગતના ક્રિતદાસ તરફ જોઈશું તો જણાશે કે સાંકડા મનના લોકો પોતાના મહાપુરુષોને જુલ્યા છે. એમ ન હોત તો હજી ખ્રિસ્તને વધરતેમ પર ચડવા વારો ન આવત, સ્વામી વિવેકાનંદને અમેરિકામાં ઉપદેશ કરવા જવું ન પડત, મહાત્મા ગાંધીજીને જોલ ખેસવાનું ન આવત. સદ્ગુણો દરે માણસને વિશિષ્ટથી ઓળખવાનો વખત મળે છે. કરસનદાસનું નામ એનાં કામોથી જીવતું છે; એટલે ગરવી યુગસાતના એ 'વીરના વીર' ને (હવે નર્મદ 'વીર નર્મદ' કહેવાય છે. એના સમકાલીન કરસનદાસ એના પશુ કર્મવીર હતા.) કર્મવીર કરસનદાસ કહેવાને બદલે 'સાદા કરસનદાસ' કહીશું તો વધુ માનભર ને સુવડ દેખાશે.

છપનરેખા

કસવી સન ૧૮૩૨ના જુલાઈ મહિનાની ૨૫મી તારીખે મુંબઈ શહેરમાં કરસનદાસનો જન્મ થયો. એના પિતા કાઠીઆચારના ક્યોળ વાણીયા હતા અને વેપાર વાસ્તે મુંબઈ ગયેલા. કરસનદાસ હજી સાત બાળક હતા તેવામાં એમની માતા મરી ગઈ. બાપે પુનર્વિવાહ કર્યો અને સાતમી માતાને મુઝી બાળકને મેસાળ જવું પડ્યું, પણ મેસાળમાં માતાનો માગાપ

મુઝરી ગયેલાં; એટલે બાળક કરસનદાસને માની કાઠી હોઈયો. ગાગડી નિરાળોમાં બાળી રહ્યા પછી મુંબઈ એસિસ્ટન્ટ પાસાળામાં એ અગ્રિય અવવાસ કર આપ્યા. કુટુંબના કારણે બરણોપણની ચિંતા માથે પડે અવવાસ અધુરો મુઝી શેઠ ગોકળદાસ તેજપાળ સાળામાં તે મુખ્ય શુક્ર તરીકે નીમાયા. ત્યાં કેળવણી પાતાના અપર જપરી દી. સી. હોપ સાહેબ એમનું સા કામ જોઈ પ્રસન્ન થયા અને એમને બેંકી રૂપીઆના દ માયાથી ડીસાની અગ્રેજી નિરાળાના મુખ્ય શુક્ર તરી મુક્યા. ત્યાં એ બારે શેઠમાં પટકાઈ પડ્યા. દવા કર માટે એ મોઢરી છોડી મુંબઈ આવ્યાં. સને ૧૮૬૩ માર્ચ માસમાં કુરોપ જવા નિપડ્યા; પણ ફેફસાંના શેઠ લીધે છ માસમાં પાછા આવ્યા. દેશાટન કર્યું તેથ તે નાતમવાર મુક્યા. વળી પાછા ફરીથી વિલાતન સફરે જવા એમને મંજૂરો મળ્યા. તમને સાત મુ એવા કરસનદાસ કાયા ન હતા. એ મથા અને વં વેપારી કાગે મથા હતા તે પુરૂં કરી શેઠા વખતમ પાછા વળ્યા. રાજકોટની માદીએ આ વેળા બાળસત જોડો હતા. વચને લીધે સરકારે એમને આસિસ્ટન્ટ મુપરિન્ડેન્ડ નીમી રાજ્યનો કારબાર સોંપ્યો. એમાં રાજ્યનંત્રમો મુધારા કર્યો. લીમડી રાજ્યમાં પશુબાળસત હતો; તેથી સરકારે કરસનદાસની જદલી ત્યાં કરી રાજકોટની રેલત આ સમાચારથી દુઃખી થઈ. પ્રજા માત્રવ લાઈ સને ૧૮૭૦માં એ લીમડી મથા અદ પશુ મુધારાઓ કરી તે અત્યંત લોકપ્રિય બન્યા. પરે શેઠા મહિનામાં એ માંદા પડ્યા અને ૧૮૭૧ન આગસ્ટમાં સ્વર્ગવાસી થયા.

સુધારાનો મુગ

એ વખતે સમાજની ધોર મધરાત ચાલતી હતી. નાતનાં રૂઢ બંધનો મજબૂત ખેંચાતાં અને સમાજનું જીવન ખાળોડીઆ જેવું બંધાયેલું રહેતું. કાદવીઆ કીડાઓ જેમ સૌ એક જ ચીલામાં જાળી, છાવી મરી જતાં. દેશાતન યદન શકે. વિધવાવિવાહનું નામ ન દેવાય. સમાજના કુધારાઓ સામે એક હરફ ન કહાય. છગતી પ્રેમખાનાં કેટલાક આ દાલત સાંખી

શક્યા નહિ. ધરડાંનું ધરેડીલું જીવન એમના તાગ પ્રાણને અનુકૂળ ન પડતું. ડગતા જીવનમાં જીલ કસ્તની છુટ દોષ છે તેમ એમાં ખડૂ જોડું પારખવાની શક્તિ રહી છે. અસુક જીવાનીઆઓએ બેગા મળી સમાજોપધિવાની પ્રજાત શરૂ કરી. 'શુદ્ધિવર્ધક હિન્દુ સમા' રચપાદ. દેશહિતના બધા વિષયો ઉપર નિર્બંધી વંચવા લાગ્યા. આપાં લખાણોથી વિચારોની અંદલાબદલી થવા લાગી; સાથેલાંબી બાહ્યાનાની વૃત્તિ પ્રબળ થઈ. કસ્તનદાસ આ પ્રવૃત્તિના પ્રાણ

બન્યા. એ સમાજી એક બેઠકમાં એમણે દેશાતનો નિર્બંધ વાંચ્યો; એમાં નીચેના હિન્દી ફોલો ટાંખ્યા: સર્વો મુમિ મોગલ કી, યા મેં અરક ફદા ? જ્યારે મન મેં સદાક હૈ, મંદેં અરક રદા. કસ્તનદાસ પાઠશાળામાં વિદ્યાર્થી હતા ત્યારે એમણે વિધવાની દશા ઉપર ઠગાળી નિર્બંધ લખેલો. આ નિર્બંધમાં કાગળમાં એમની મળી દાહીએ બેચાં. સમાજના પાશ્વરૂપ સામે એમણે મંડાદા ઠોકર

ઉપર એને કંધિ ઉપાડ્યો. એ ખાલએ ધર છોડે જીવતો સખત હુકમ આપણા જીવાન બંધખોરો સંભળાવી દીધો. જગતમાં કસ્તનદાસ એકલા થા દગા. બજીતર એમને મુકતું પડ્યું. છતાં 'હાલનું સત્ય ન છોડ્યું. જીવનને ખાતર. બજીતરનો વેગ દીધો સુધારો એટલે સાચું સાદસ.

'સત્યપ્રકાશ'

કસ્તનદાસને સમીક્ષાના કે નિર્બંધવાચનથી મેલો

ન યાચો. દેશકથાજીવન કોઈ અજવાન સાધનનું શોધમાં એ હતા. એ વખતે પાંડેશીઓ એ વર્તમાનપત્ર ચલાવતા એ કોઈ કસ્તનદાસ બજીતર કે વિચારોન આપમે આ સાધન હાથ ધર શકે. તે બજીતર હતા કે લોકો મુ વિચારોના ફેલાવા પછે ખડૂ કામ થયો. પરંતુ પ્રજામાં વાચનનો શોખ પણ ફેગવવાનો હતો. એ મુશ્કેલીઓ વચ્ચે એમણે 'સત્યપ્રકાશ' નામનું પત્ર કાઢ્યું શરૂ કર્યું. જે એક જો છાપાં તે વેળા નીકળનાં નેની નીતિ સારી ન હતી. બાંદીને

કે ખડૂજોડું લખીને પંસા કમાવા પર તેમનું ધ્યાન રતું. કસ્તનદાસનો હેતુ જુદો હતો. એ વિશે લખતાં મહીપતરાખખાઈ કહે છે કે 'સત્યપ્રકાશ' પત્ર પંસા રજવાને કસ્તનદાસ ચલાવતા નહિ. કુધારાનો નાશ કરવાને, અજાન, વહેમ અને મુખીધને દેશમાંથી નસાવાને અને રજોશીઓના આ સોક તથા ગદ-લોડના મુખમાં વધારો કરવાને કેવળ પરમાયેં એ પત્ર ચલાવનાં. ખોટા વહેમ અને જુઠાખાં પિરદના વેળો

છયોક છવાવા ને વંચાવા લાગ્યા અને સમાજમાં કુળદોષ છુટ્યો. જીવાન કરસનદાસની હિંમત અજબ હતી. ફનીઆડાણો કહે છે,

યયયિ શુદ્ધ લોકવિરહમ
નાચરણીયં નાચરણીયમ

(તેકે સાચું હોય તોપણ સમાજની વિરુદ્ધ હોય તો તે ન આચરવું—ન કરવું.) પણ આ વીરનરો જીવન મેત્ર જીવે જ હતો. 'સુધારાની ફાળના સેનાપતિ'ની ખરી લડાઈ-લડે મેંડાણી.

છપ્પનભોગ

છપ્પનભોગ કરવાના વૈષ્ણવ મહારાજના હક ને પૈસા મોદકજીપ્યા શેવમાર્ગી બ્રાહ્મણોએ પડાવી લીધા. મુંબઈના ભુલેશ્વર મંદિરમાં બંહેર કાળામાંથી તેઓ છપ્પન ભોજન જમ્યા. મહારાજનેએ શેવધર્મના પ્રચારની બીકે ઠીક દલીલ કરી કે શિવને ધરવેલો પ્રસાદ સિવ-નિર્માત્ર્ય કહેવાય, માટે એ જમવાના કામમાં ન આવે. પોતાના સેવકને તેમણે આગ કાઢી કે જ્યાં મુશ્કેલી બ્રાહ્મણો શુદ્ધ ન થાય ત્યાં મુશ્કેલી કાઢીએ તેમને દાન દક્ષિણા ન દેવી ને જમાવવા પશુ નહિ. આમ છપ્પન-ભોગ રૂપી આરોગ તણખો કુટ્યો, વેરની અળ નીકળી ને કુશ્મંતો બડકો થયો. વાત વધી અને ચોપાનીએ ચડી. 'સત્યપ્રકાશ' ટકાર કર્યો અને મહારાજનો શિરનેરી, એકદંત્ર સન્ના અને બ્રહ્માચારી ઉપર કડક લેખ લખ્યા. મહારાજનેએ સત્યનો પ્રકાશ દેયો અને હંછેડાયા. મહીપતરામબાઈ લખે છે કે 'વાણીઓ, વળા વૈષ્ણવ, ને સેવક થઈને આમ ગળજ કરે તે મહારાજનેથી ખમાયું નહિ. સામ, દામ, અને બચથી તેને ચુપ રાખવાને મહેનત કરી, પણ કરસનદાસ કસાથી ડયાં નહિ.'

આના જવાબમાં મહારાજનેએ 'ચાલુક' પત્રના તંત્રીને લાંચ આપી ફાડ્યો અને સુધારણાગાની ખોટી નિંદા કરાવી. મહારાજનેએ સેવકો પાસે 'ચુલામી ખત' કરાવી લીધાથી આ મનોરંજક ટોટો વધ્યો. 'સત્ય-પ્રકાશ'માં તંત્રીએ ધર્મચાર્યોની ગરબર ખચર લીધી. આથી બને પક્ષે હાથોહાથ આવી ગયા એમને નાતજહાર મુકવાની ધમકી અપાઈ, પણ એ સાદસ

હાતી એમને ખરેખર નાતજહાર મુકવાની હિંમત કોઈમાં ન હતી.

જડુનાથજી મહારાજ

જેવા જેવી લાઈ તો જડુનાથજી મહારાજ અને કરસનદાસ વચ્ચે જાગી. વિધવાવિવાદના શાસ્ત્રાર્થમાં 'જલે વચ્ચે મુદ્દ મચ્યું. અને તરફથી લેખરૂપી બાણ છુટ્યાં. 'શ્રામીન હિન્દુ ધર્મના મથાળાવાળો લેખ એટલો તો આકરો હતો કે મહારાજશ્રીને ગેરઆખર થયાનો દાવો માંડવો પડ્યો. મહારાજની વિરુદ્ધ કોઈ બાટીઓ સાર્થ ન પુરાવે એવી છુપી સેતલસ બાટીઓ નાતના ન-આગેવાનોએ કરી. આ દરાવ ગેરકાયદે હતો. કરસન-દાસને આની ખચર પડતાં દરાવ કરનારાઓ ઉપર કેસ દેયો. પોલીસ અમલદારની અને ખીજ બાટીઓની સાહેલીથી તહોમત સાબીત થયું. જીન્હેગારો બારે દંડ બરી છુટ્યા. જડુનાથજીનું ચિત્ર મહીપતરામબાઈએ નીચેના જીન્હેગામાં આપ્યું છે: 'શરીરે લાં, રંગે કાળા, મધ્યમ કદના, ગાંઠે શોભીતા યોખીઆ, મુંદર પાંચ અને વાળા ધારણ કરેલા, અગાનસાગરમાં ડુબેલાને મન સાક્ષાત મોકુળના દાનનું સ્વપ્ન એવા જડુનાથજી હિંમતથી વેળા.'

લાઈખલ કેસ

જડુનાથજી મહારાજના ધર્મને નામને ચાલતા બ્રાધારી જીવન પર 'સત્યપ્રકાશ' એવા તો સપાટ લખાવ્યા કે લોકો ખળખળી ઉઠ્યા લાઈખલ એટલે અન-નશી—ગેરઆખર. કોઈની આખરમાં ખાંચ આવે એવું લખાણ લાઈખલ ગણાય. પણ કાયદાની કલમ મુજબ તો 'સાર્વજનિક લાભને મારે જે વાત જાહેર કરવાની જરૂર હોય અને ફરજ હોય, જેથી લોકોની નીતિમાં બિચાડ થતો હોય, જેથી લોકોનું અહિત થતું હોય, જે દુરાચારની લોકસુધારાને માટે જાહેર ચર્ચા કરવાની ગરજ હોય અને જે બિચાડ અટકાવવાને લોકના તિર-સ્કાર સિવાય બીજો રસ્તો નથી, તે વિષયનું એ મતલબ પાર પાડે તેવું વગરદેખું જાહેર લખાણ કાયદા પ્રમાણે લાઈખલ ન ગણાય.' કરસનદાસના વડીલોએ સાબીત કરી દીધું કે જેકે વાંદી જડુનાથજીની આખરને ધક્કો પહોંચાડનાર પ્રતિવાદીનું લખાણ દશે, તોપણ તે સાચું ને દેવવચનું છે, ને એ પ્રસિદ્ધ કરવાનો એમને અધિકાર

સાચો નિયમ ન હોય શકે. ઉત્તમ શિક્ષક ઉત્તમ પુરુષ પણ હોય જ. આ સૌ ફેરારોમાં જે મોટા પ્રસંગો બન્યા તે ઠરસનદાસનો સાહસિક જુસ્સો, સલગ્રેમ, મોટું મન અને દયાભાવ બતાવે છે. લાઘવ્ય કેસ વખતે ઠરસનદાસની ઉંમર માત્ર અઢીવીસ વરસની હતી. વૈષ્ણવ લોક અને એમની નાત ખુબ કોપી હતી તેથી એમણે અદાલતમાંથી ઠરસનદાસને સહીસલામત ઘેર ન જવા દેવા કેટલાક જડસાઓ (મુંડાઓ) મુક્યા. આ બબ્બર એમને સવેળા પડવાથી મૅનિફેસ્ટને આશ્રય માગ્યો. ઇશ્વરકૃપાએ આ કટોકટીના યુદ્ધમાં એમનો જીવ બચી જવા પાડ્યો. વિલાયતની મુસાફરી કરી આવા પછી નાત જહાર રહ્યા અને દુઃખ ખમ્યા. દીવાન તરીકે એક ઘરડા માણસને ફટકાની સજામાંથી 'ખુટો' કર્યો હતો. બગ્ગર વચ્ચે ઘોડામાડી ઊભી રાખી એક ગરીબ ડેાશીની ફરીઆદ સાંભળી હતી. પેતે ન્યાયાધીશ હતા ત્યારે કચેરીમાં એઅદબી કાર્યોથી કોહાતો દસ રૂપીઆ દંડ કર્યો. તે માણસ ગરીબ હતો તેથી દંડ તેને પાછો આપવા માંડ્યો. પણ પેલો માણસ કહે, 'ના સાહેબ, રૂપીઆ હું કદાપિ પાછા લેનાર નથી. આપ જેવા મોટા પુરુષે દસ રૂપીઆનું વચન નાખ્યું ને હું તે રૂપીઆ પાછા રાખું ? ના ના, સાહેબ, આમ કદાપિ ચનાર નથી. જો આ દસ રૂપીઆ ન રાખો તો આપને મારા સમ છે.' ઠરસનદાસ આ આદમીનું બેજાણપણ જોઈ ખુબ દરયા ! તે ઘણી વાર હવેલીએ દર્શને જતા. એક રખત તો પ્રસાદના ધાગામાં પૈસા પણ આપેલા. એ કહેતા કે મહારાજો સાચે મારે વેર નથી; હું તો તેમનો 'શુએન્ક' છું.

ઉલ્લોગી પળે

જંગલવાળી હંદગીમાં થોડો સમય નવરાજનો મળતો તેને ઠરસનદાસ અમરતો ન શુમાવતા. એમણે ઘણું પુસ્તકો રચી બહાર પાડ્યાં છે. 'નીતિવચન'માં ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો છે, 'કુટુંબમિત્ર'માં વાતચીત કે મરકરીના રૂપમાં લખાણ કરી ભોધ દીધો છે. 'વિગાનવિલાસ' પત્રને જન્મ આપી એમાં લેખો લખ્યા. 'પાખંડ પરખંડન' નાટક અને 'સંસારસુખ'

નામે જીજ્ઞું પુસ્તક પ્રગટ કર્યા. 'લાઘવ્ય-કેસ', 'મહારાજોના ઇતિહાસ' ને 'નિર્બંધમાળા' બહાર પાડ્યાં. ઠરસનદાસની બાપા સાદી ને અસરકારક છે. એમાં વિદ્વાનો દોંગ નથી. મહીપતરામ લખે છે કે 'એમનાં પુસ્તકો રસિક, નિરપરાધી, સુબોધકારી અને મનોરંજક છે.' એ પુસ્તકોને જીવતાં અને ફરતાં રાખવાથી ઠરસનદાસનું નામ અમર થશે. હમણાં જ 'સ્ત્રીબોધ'વાળા કેશવપ્રસાદ દેસાઈએ 'નીતિવચન'ની નવી આવૃત્તિ છપાવી છે.

જીવનસિદ્ધિ

જીવનનીમાં જે વિષયના નિર્બંધો લખ્યા હતા તે એમણે અવિયમાં સિદ્ધ કરી જતાવ્યા. સમાજનાં બંધનો તોડી, મુરકેલીઓ વેડીને પણ એમણે બે વખત દેશાટન કર્યું. 'વિધવાનાં દુઃખ'ના નિર્બંધનું ઇનામ હંદગીમાં મળી ગયું. પ્રથમ વિધવા લગ્ન દીવાળી નામની બાઈને કરાવ્યું, પરંતુ વિધવાને પચ્ચનાર કોણે ને રૂ નીવડ્યો; આથી મુધારાવાળા વગેવાયા પણ ઠરસનદાસ નિરાશ ન થયા. ધનકેાર નામની વાણીઆ બાઈને પુનર્લગ્ન કરાવ્યું. એનેનું સુખી થયું ને ઠરસનદાસને આશીષ મળી. હવે ઠરસનું દરદ વધ્યું, લોહી, પડવા માંડ્યું ને નબળાઈ આવી ગઈ. દવાઓથી સાફ ન થયું. ઠરસનદાસે પોતાના બે મિત્રોને એક કાગળ લખી મોકલ્યો. એમાં નીચેનાં કરુણ વચન કલાં છે:

'પરમેશ્વરની ખુશી મને તેની હજુરમાં બોલાવી લેવાની હશે તો મને નકી છે કે તમે મારા કુટુંબને સંભાળજો. .... મારા શરીરની નબળાઈ ઉપર નજર કરી આમ લખ્યું પડે છે.' દાકતર પાંદુરંગને પાસે બોલાવી છેવટ કર્યું કે 'મેં માફ વસીઅતનાયું (વીલ) કર્યું છે, અને મારી મિલકત સંબંધી ફરાવ કર્યા છે. હવે હું એટલું ઇચ્છું છું કે મારા મિત્રોને મારી છેલ્લી સલામ કહેજો. હું હાઈ છું કે મેં મારા જોજા જાનવાળા દેશી ભાઈઓ પ્રતિ મારી ફરજ બજાવી છે. એમ કરવામાં મેં કોઈને મારા દુરમન કર્યા હોય તો તેમ કરવાનો મારો હેતુ નહોતો; સાફ અને પરાંપકારી કામ કરતાં તેમ થયું. એ માટે હું પરમેશ્વર પાસે જાન અને દયા માગું છું. મારા મિત્ર અને શત્રુ બેઠેને માટે હું પ્રભુને પ્રાર્થના કરું છું કે એ તેમના ઉપર કૃપા કરે.'

કરસનદાસ જેવા પવિત્ર આત્માની કદર મુજાઈ વિશ્વવિદ્યાલયમાં સો રૂપીઆનું છનામ કાઢવાથી થઈ ન કહેવાય, એમની યાદગીરી રાખવાને તો મહીપતરામ અંતમાં બચાવે છે તેમ 'જે જે મુધાસ બસા કરસન-દાસ મુજાઈએ આહા છે તે સવળાની પાછળ મંડ્યા રહીશું તો જ એનો હેતુ પાર પડશે.'

વાંચનાર મિત્ર! કરસનદાસ માટે તમે રજૂ પશુ સહ-

બાવ હોય, ગરરી શુભસાતના એને એક જગવાન માનવ ગણના હો તો તારે એના જેવા જવાનો યાન કરવો પડે. શુભસાતના વ્યુવાનોમાં જે પ્રજા લોકોએ તે તારે પ્રમણવરો પડશે. મોટા દોષાએ જેમ નાનાં દોષા પોતાની વ્યોત સળગાવે છે, તેમ કરસનદાસના હૃદયનગીપમાંથી આપણી હંકગીની વાટ મળાવીએ અને દેશના ઉદારમાં મોટા બાગીદાર થઈએ તો એમની કદર કરી કહેવાય,

૪૨૧ ચેતજો

માંમાં ટાંકણી નાખવાની રવ

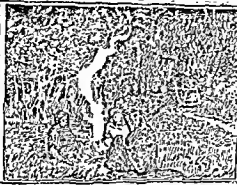
પણા માણસોને એવી ટેવ હોય છે કે ટાંકણી બસ-વેલા કાગળ આગ્રાઅવળા થઈ ગયા હોય તો તેમાંથી ટાંકણી કાઢીને દાંત વચ્ચે બસાવે છે, અને પછી કાગળ સરખા મોઢાથી લઈ પાછી ટાંકણી કાગળમાં બરાની કે છે. રમતમાં ને રમતમાં ટાંકણી મોંમાં નાખીને કે દાંત વચ્ચે પકડીને વાતોના ગપાટા મારવાની ટેવ પણ ઘણાને હોય છે. વળી, કેટલાક લોકોને આપણે દાંત વચ્ચે ટાંકણી રાખીને ઉગા વિગારમાં મુલેલા નેત્રોએ છીએ.

મારા એક મિત્ર રહેલે ઑરિસમાં કાઢકુન દત્તા. જે બહુ જ વાતોહીઆ. એક દહાડે બાઈસાઈન આસ્ટી એકાદ દિવની ટાંકણી મોંમાં રાખીને જોડેના મોઈ કારકુન સાથે વાતોના ગપાટા મારવા લાગ્યા. એટલામાં અગાનક, કેળુ જાગે કેમ, ટાંકણી મોં ઉતરી ગઈ! તમે શું ચાય? બાઈસાઈન તો મગસાયા. તરત જ ઑરિસના સાહેબની રત્ન લઈ દોડ્યા દાકર પાસે. દાકરે કહ્યું, 'તમે બહુ ગંભીર લુક કરી છે. તમે એ ટાંકણી સીંપીસીંપી પેટમાંથી નીકળે નય તો તમે નથીબદાર; નહિતર આડીઅવળા થતાં જે એવી અણી કપોંક આંનરૂપમાં બરાઈ ગઈ, અને પાછળ ખેડાકોના ધણે લાગશે તો આંનરૂં નીરાઈ' હત્યો; અને તમે બાદે નેજમમાં આવી પડશો.' પછી કોઈ તો મીયાંમીમાં રઈ ગયા. તેણે કહ્યું: 'પણ એ મોં

કરીને પેટમાંથી કાઢી ચકાય?' દાકરે કહ્યું, 'એવો કરો કપામ નથી. માત્ર એક દિકમત છે. તમે ક્રનેક કેશો કે ખલુર દોરી ટાંકણી ખાઓ; પછી ઉપર લાડ વગેરે રખત લેઓ વગેરે એવી સીજ ખાઓ; અને પછી એરંડીઆને જુસાળ તો, કદાચ પેલા સીકણા, દોરીને પાંપલા ખેડાકની વચ્ચે ટાંકણી આવી જાય અને જુસાળના દરેકાથી તે ખેડાક સાથે બદાર નીકળી જાય. પેલા બાઈએ દાકરના કલા પ્રમાણે કહ્યું. તપાસ કરતાં ત્રીજે દહાડે પેટમાંથી ટાંકણી નીકળી ત્યારે એમના હૃદમાં હવ આઓ.

રમતરમતમાં પણ મોંમાં કે દાંત વચ્ચે ટાંકણી રાખી એ કેટલું બગાડેલું છે એ આ કિસ્સાથી સમ-જશે. વળી, ટાંકણી મોંમાં બસાવવાની ટેવ તો પણા માણસોમાં સગાત-વ હોય છે. કેટલીક વાર એટલું પણ જો કે જે ટાંકણી કોઈ બીજા માનવ દાંતમાં બસાવી દેાય ને જ કોઈ કાગળ સાથે સગાડાને આપણી પાંચ આંખે; અને આપણે પાછી એ જ ટાંકણી મોંમાં નાખીએ. આમાં, મેં કરતા પેલા આગરા માણસના દાંત ખસાય હોય, અથવા તેને કોઈ ચેપી રોગ હોય તો તેના ઝંતુ તે ટાંકણી વગરે, અને આપણે મોંમાં નાખીએ એટલે આપણે પણ એ રોગના હોય શકે પડીએ. માટે આવી ટેવથી મેંતરબી બાં દરર કં.

• કાળીનો એકો •

શી આ જો

નવીન આયુ નવમેતનવંતા,
પાઠ નવા ધરતીએ દીધા;
નવીન આશ, નવસા ઉદભાવે
પંથ નવમ સૂત્રોએ લીધા;
જીવનની શુભ ગાથ મુચવતો
શીઆજો આજ્યો સુસવતો.

સુદે વાયુ વાય ફરે ફરે,
ખરખર તરખર પાન ખરે;
પુરે દુર્ગત દીન થરે થરે,
ધનપતિ મહામર મોલ ફરે;
જેદીનાં અંગે સુકવતો
શીઆજો આજ્યો સુસવતો.

શીઆજો આજ્યો સુસવતો;
વર્ષની વાઢીઓમાં મહા
સરદતો નિર્ભય જળ ન્હાતો,
આરક-લક્ષ્મીની સીધામાં
ગીત અભિનંદનમાં ગાતો,
અનંદનાં પર્વ ઉજવતો,
શીઆજો આજ્યો સુસવતો.

શીજો વાયુ વાયુ લાગ્યો,
મધુર શ્રદાભી હંડી અમી,
દેશ લગનસરાનો વાગ્યો,
જાંઝરની શુપરીઓ ધમધમી;
લેકીનો ચીરક સુંગવતો,
શીઆજો આજ્યો સુસવતો.

કડકતી હંડીમાં ચીડી
કલોગીને અંગમલુરી,
તાને તન પકવાય ગીતો ને
અપળાઓને હૃદ્ય મધુરી;
હૃદ્ય વગરનાં હૃદ્યવતો
શીઆજો આજ્યો સુસવતો.

શ્રીઆળો

જેડુંતે ચેરડીઓ વાળી
સીમડીઓને રક્ષમય કીધી,
કાસ તણાં પે સાથે ગાતાં
રોતોને રહીઆળી કીધી;
મીઠા મીઠા પાક પકવતો
શ્રીઆળો આળ્યો મુસવતો.

અમૃત જેવો ઉચતો મુરગ,
અમૃત જેવાં દૃષ્ટાં પીંગાં;
અમૃત જેવાં પીનો બોજન,
અમૃત જેવાં દાઝાં દરીનાં;
અંધારે પણ અમૃત સવનો
શ્રીઆળો આળ્યો મુસવતો.

ગોરીના ઝીણા મુર ઝીણી
પંડી મધુરા ધોર કરે,
મડી વસોવની સ્વામા કુલી
દાચપુઝીઓનાં માન કરે;
ધર ધર મંગલગાન ગરવતો
શ્રીઆળો આળ્યો મુસવતો.

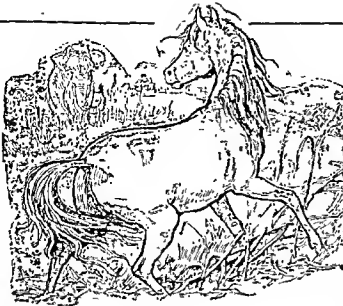
વહેણાં લડી દામ કરે સી,
બાળક તરે મળતાં રોગે;
પરને અગિય જોડી ગોડાં
કુલો સમડીને સંકેરે;
જોરે ગાસ અડપલાં કરે,
શ્રીઆળો આળ્યો મુસવતો.

દશિભમાં બદુ દરે મલો
મુરગનો રૂય પાછો વાળી,
દાનતળો મદિમા મુખ માતી
સંઘોતિ ઉતરમાં ચાલી;
પાછળ પળવા ધમ મચવનો
શ્રીઆળો આળ્યો મુસવતો.

ત્રિભુવન મોડીસેર વ્યાસ

ધોડાનું બંધન

રેશી દાળો ડુંગર જેવો હાથી હતો મુંદ્ર ધાસથી બરેહું બીડા જોઈને તેનાં હરખનો પાર નહોતો નહિ. તેણે આગળ જવાનો વિચાર માંડી વાળાને બીડામાં જ ધાસો નાખ્યો. ઘેરો મુરડેલીમાં આવી પડ્યો. ચોપાએ કસાદ બધને લીધે તેની ઇતીમંથી ચાકાદ ખસતો ન હતો. અને વિશાળ પેટનાં હાથી ઇચ્છનીઆ દાળની પેટે વીંધાનાં વીંધા ચરી જઈને બીડાને હથેળી જેવું કંઈ જતો હતો એ તેનાથી દીકું જઈ ન હતું.

પહેલાં ઘેરો આજની જેમ માણસની મુલાકાત ન હતો. જેમ છોકરાંઓ દારણ હોય કે ન હોય તોપણ આખું આગળું ગમતી મુકે છે તેમ ઘેરો આખા બીડામાં મનબાવતી હડીઆપટ્ટી કરતો. તેના મોંમાં દોષ્ટિ ચોક્કું ન હતું, તેની પીઠ ઉપર કોઈ સવાર ન હતું કે તેની ઇતીએ ગાડીનું હુંસરૂં ન હતું.

આ તેજદાર અને પાણીવાળું પ્રાણી જે દિવસ સ્વતંત્ર હતું તે દિવસ સ્વતંત્રતા એક જહાઝમાં ખીલતી.

એક બીડા પુષ્કળ મીઠા ધાસથી બરપુર હતું. ઘેરો મનને ગમે તેમ એમાં વિચરતો. આ છેડે ધાસની એક પુળા ખાય તે હડી મેલે. સામે છેડેથી વળા એક પુળા ખાય તે પાછો હડી મેલે. આમ એનાવખત જતો.

એક વખત ઘેરો બીડામાં આતેમ દોડી રહ્યો હતો, ત્યાં છેડે એને કંઈ કાળું કાળું દેખાયું. ઘેરો કાન ઢબા કરીને એની તરફ જોયા સામ્યો. તેને લાગ્યું કે આ વળા નવો ડુંગર અચાનક ક્યાંથી ? ધારીને જુએ છે તો કાળા ડુંગર જેવું એ કંઈક ચાહે છે અને હળવે હળવે તેના બીડ તરફ વધી રહ્યું છે. હવે ઘેરો ગભરાયો. હતું તેટલું જોર કરીને તે બીડા સામે છેડે દોડી ગયો. ત્યાં ધાસની એથે લપાળી કાળ જેવા પેલા હાથીને ભેટ રહ્યો.

આ રોજનું દુઃખ કેમ ખમાય ? હાથીનું કાસળ કાઠપણ ઉપરે કાઠનું તો જોઈએ જ. ઘોડાએ વિચાર્યું, આપણા એકલાથી તો આની જોડે નહિ લડાય. કોઈની મદદ મેળવવી જોઈએ. ધાસ ન ખાઈ શકે એવું કોઈ શોધવું જોઈએ. સિંહ પાસે જાઉં, પા એની સામે જવાને પગ કેમ ઉપરે ? મદદ માગવ જઈ ને મને જ કાઠી ખાય તો ?

હં, માણસ જ દીક. ધાસ એ ખાઈ રાકનાર નથી એટલે માફે બીડ સહીસલામત જ છે. અને માર જત પણ તેટલી જ સહીસલામત છે; કારણ, મને મારવા કરતા આવશે ત્યારે દોડીને એના હાથમાંથી છટકું શું મુરડેલ છે ?

ઘેલાના અનમાલ સુરક્ષિત રહે અને છતાં દુશ્મન બરે એ મારે માણસની જ મદદ માગવી એમ તેણે મનની સાથે ઠરાવ્યું. માણસ એ કંઈ યતુર પ્રાણી છે એમ તે બહુતો હતો. જળ ન હોવા છતાં જુદી વડે માણસ હાથી જેવા બળવાન પ્રાણીને મારશે એમ જાણનાર ઘેરોએ એટલું ન જાણ્યું કે એ જ જુદી વડે માણસ ધારે તો તેને પણ મારી શકે. ગરજવાન એટલી અજ્ઞાલ ક્યાંથી દોડાવી શકે ? ઘેરો માણસને ચરણ ગ્યો.

‘હોઈ દિવસે માણસે
છન કચું, લગામ ચડાવી
અને ધોડા ઉપર સવાર થયો.
‘હય હય, હય હય. કેમ ?
ધોડા કેમ નથી ચાલતો ?’
‘કડામ ફટ !’ ચામુકનો
અવાજ થયો, પણ ત્યારે.
પુતળાની માફક ધોડા ઉભો
જ રહ્યો. માણસે વિચાર
કયો, ‘આને મારવાથી પોતાનું
જ નુકસાન છે. ધોડા મરી
જશે તો ધોડા કરતાં માંદ જ
નુકસાન વધારે થશે.’ ફર-
દેશી વાપરીને માણસે મિહમેજ
કિતારી નાખ્યા, લગામ કાઢી
નાખી અને ધોડાના ગળામાં
એક દોરડું બાંધીને સવાર
થયો.

ધોડાએ પણ વિચાર કર્યો, ‘શું એ બાંધું ચું.
હવે તો આપણે ચાલી શકીએ.’ ધોડા જ્યાં દરતા
જાયતો જ હતા, ક્યારે ક્યો જવાનું હોય છે એ
પણ એના ધ્યાનમાં હતું, એટલે માણસ અને ધોડા
સુમેથી રહેવા લાગ્યા. પણ નહિ, મરીને સજીવન
થયેલી શ્વતંત્રતા આટલાથી કેમ મંતોય માને ? ધોડાને
દોરડું પણ અસહ્ય અર્થ પડ્યું. હવે દોરડું કાઢીને નહું
દોરડું બાંધવા માણસ આવ્યો ત્યારે ધોડાએ ફરી પોતાનું
રૂપ પ્રકાશ્યું. માણસે ગિચારે લાત્યારીયા દોરડું પણ

કાઢી નાખ્યું. હવે તો ધોડાની ઇચ્છા થાય ત્યારે જ
તે માણસને લઈ જાય, અને મનમાં ન આવે ત્યારે
ચોક્કસ નાં પાડે. આવી અનિશ્ચિત સેવાથી માણસ
કંટાળ્યો. ધીમે ધીમે તેણે પોતાની પ્રવૃત્તિ જોછી કરી.
તે સ્વાવલંબી બન્યો અને ધોડાને પણ પોતાનું બાંધ
મળ્યું. જે સ્થિતિ પહેલાં હતી તે સ્થિતિ ઉપર
જનો આવ્યા; પણ એનેના અનુભવમાં ફેરો ઉમેશ
થયો હતો !

કાકા કાકેલકર

જેસળ-તોળલનું બજન

પાપ તારૂં પરદાશ બાહેબ ધરમ તારો સંભાળ રે,
તારી બેઠલીને ખુડવા નહિ દઉં, બાહેબ રે:

એમ તોળલ કહે છે છ. ૭.

વાળી ગોંદરેથી ગાય, તોળી રાણી, વાળી ગોંદરેથી ગાય રે,
બેની બાણેબં મારીઆ, તોળલદે રે:

એમ જેસળ કહે છે છ. ૮.

પાદર હુંટી પાણીઆર, તોળી રાણી, પાદર હુંટી પાણીઆર રે,
વનના તે મોરલા મારીઆ, તોળલદે રે:

એમ જેસળ કહે છે છ. ૯.

ફેડી સરોવરપાળ, તોળી રાણી, ફેડી સરોવરપાળ રે,
વનકેરા મૃગલા મારીઆ, તોળલદે રે:

એમ જેસળ કહે છે છ. ૧૦.

હુંટી કુંવારી બન, તોળી રાણી, હુંટી કુંવારી બન રે,
સતવીશું મોડળંધા મારીઆ, તોળલદે રે:

એમ જેસળ કહે છે છ. ૧૧.

હરણ હર્યો લખચાર, તોળી રાણી, હરણ હર્યો લખચાર રે,
એવાં કરમ તો મેં કર્યો, તોળલદે રે:

એમ જેસળ કહે છે છ. ૧૨.

જેટલા માયાના વાળ, તોળી રાણી, જેટલા માયાના વાળ રે,
એટલાં કરમ તો મેં કર્યો, તોળલદે રે:

એમ જેસળ કહે છે છ. ૧૩.

બોલીઆ જેસળ વીર, તોળી રાણી, બોલીઆ જેસળ વીર રે,
મારા સાધુને તમે તારજો, તોળલદે રે:

એમ જેસળ કહે છે છ. ૧૪.

જેસળ અને તોળણ કાઠીઆવાડમાં માર્ગી પંથનાં મોટાં બેઠાનું યજ્ઞ ગયાં છે. તોળણને સલકી જેમના કાઠી સાસરીઆજની રાણી હતી. જેસળ કચ્છમાં આવેલા અંજર ગામનો ફરારો બેઠો હતો. જુવાનીના મદમાં જેસળ રાત્રીમાં કે કે તોફાન કરતો. આથી ભાઈભાણીએ તેની અથગણના કરવાને લીધે એણે રાત્રી સામે જહાજવડું બેસ્યું, અને તે ભાઈના રાત્રીની રૈયતને હુંડવા લાગ્યો. ધોળે ધોળે તેની આ હુંડની આદત એટલી તો જુરી અને બંગલી બની ગઈ કે તે જુરી જુરી ભતનાં ચોર પાપ કરવા લાગ્યો. તેના જુલમનો પાર ન રહ્યો.

એકવાર જેસળે સાંભળ્યું કે તોળણ નામની કોઈ સુંદર કાઠી રાણી પાસે એક અતિ રૂપાળી થોડી છે. જોતે એ થોડી ચોરવાનું મન થયું. સાસરીઆજ માર્ગી પંથના મોટા ભક્ત હતા. એમને ઘેર ફળાઆમાં ગરે સૌ રાત્રો બનન ગાઈ રહ્યા હતા તે વેળા જેસળ છાતેમાનો પહેાંચ્યો અને રોડા મુઠાં થોડીના ખીસો ઉપેડવા લાગ્યો. ચાલક પ્રાણી હજુ હજુ માર્ગે. મોડી રાતે પાણેલી થોડીને ભયભરેલો અવાજ આવવાથી સૌ અત્યયથ થયાં. ભગ્નનો અટક્યાં. તોળણ થોડીની બગર કાઢવા ગઈ. જેસળ કડાઈ જવાની બીકે ખીસા પાછળ યાસના દબલામાં ચૂંતણ ગયો. ખીસો નીકળી ગયેલો જોઈ તોળણે તેને ભોંયમાં મળ્યુત કાંક્યો. ભોગ્યનેજે જેસળનો હાથ નીચે આવી ગયો અને તેની હથેલી શોંસરો એ ખીસો ફેક્યો. પણ છતાં ચઢી પડાઈ જવાની બીકે જહાજુર જહાજુરીઆણે આ ફૂગ ખજી લીધું. તેણે ખીસો પાછો જોડવાની બહુ મહેનત કરી, પણ તોળણ કાંક્યા ખીસો એટલો મળ્યુત હતો કે જેસળ તે ઉપેડી શક્યો નહિ. આના અવુત્ર બળ અને શોંધવાળી સ્ત્રી જોઈને જેસળને તેના ઉપર ગોઠ ઉપજ્યો. એટલામાં ભગ્નનો પુત્રો ગયાં અને પ્રસાદ પહેાવા લાગ્યો. જ્યારે જ્યારે ભગ્નનો ખેસતો લ્યારે જહાજુર બધી મંડળીને પ્રસાદ પુરો ચર્મ રહેતો; આજી કંઈ વધતો નહિ. આને જોઈ જણને ચાથ તેટલો પ્રસાદ નહ્યો. સાને આશ્ચર્ય થયું. બધાને પ્રસાદ મળ્યા

ગયો છે કે કેમ એવી પુછપરછ થઈ. પ્રસાદ લીધા વિનાનું કોઈ ન હતું. એટલામાં થોડી પાંછી બઢી. અને હીસવા માંડી. કોઈક પણ હેાવું જોઈએ એમ પારી સૌ થોડી પાસે ગયાં. બઢીને જુએ છે તો 'ભગ્નનો ચારો' જેસળ! ગમે તેમ પણ જેસળ પોતાનો અતિથિ થયો એટલે બગત સાસરીઆજએ એને છુટો કર્યો અને માયાજુપણે એને ત્રિલેય કરી. એતો... આદરસહાર કર્યો. ઉપર 'જે કોઈ તમારે જોઈએ તે માગી લે' એમ ઉદાર કાઠી રાજ બોલ્યા. જેસળે લાગ આવ્યો બહુ તોળણ મારી. અતિથિને દેવ ગાનનારા સાસરીઆજએ રાણીને આજ્ઞા દીધી કે તમે હવે જેસળની જોડે જાઓ. સગી તોળણને તરત ચામીના રાજો માથે ચડાવી ચાલી નીકળ્યા.

ચોર રાતે કચ્છ જવા મારે તેજો કાઠીઆવાડના કોઈ બંદરેથી હોડીમાં બેઠાં. જેસળનાં કાળાં પાપને લીધે ફરીજો તોફાની બન્યો અને ગોડલી જુડવા માંડી. નિર્દોષ પ્રાણીઓનો છય લઈને જેણે પોતાનો છય ગુણ વહાલો કર્યો છે એણે જેસળ બેઠીને જુડતી જોઈને બહુ બીવા લાગ્યો. ઓ પઓ... ઓ કુઓ... એમ મનમાં થવા લાગ્યું. સગી તોળણ તો ધર્મોત્તમા હતી. મરજુની પણ એ બેઠી જની. એ વખતે એણે આધાસન આપી

'પાપ તારે પરસાર જોડે, ધરમ તારો સંભાળ દે, તારી બેઠીને જુડવા નહિ હરે, જોડેન દે.....'

એનાં જે વચનો જેસળને કહ્યાં અને એનો જેસળે ખુદને દિને જે ઉત્તર વાળ્યો તે બનનાના રૂપમાં ઉપર આપ્યો છે. તોળણ જેસળને બધાં પાપ માની જવા અને તેના ખરે પસ્તાવો કરવાનું કહે છે. અને આ જંગલ સમયે જેસળ પણ પોતાનાં બધાં કુકર્મ ખુદવાં કરી કમુલે છે.

* એમને લોકોમાં પણ એનો વિવાદ છે કે મરતો મામુસ ચોતને બિહાને પડ્યો પડ્યો આખી હંડીમાં ફરેલાં પાપ પાદરી આગળ કમુલ કરી દે છે. તેજો માને છે કે એમ ક્યારે એમનો આત્મા પાપમુક્ત થાય છે. ધમ્મું દુઃખની ધરીએ મામુસ ચોતનાં પાપ સંતારે છે ને અંબરથી પસ્તાવો કરે છે. એ જ્યારે જેસળને પાપ વિનાનો કરવા તોળણ પણ આ દસ્તો બતાવે છે.

એ સૌ પાપ શક્તી ધોતો છે. સામાન્ય રીતે તો બહારવટીઆ બહુ વિવેકી અને સુચ્છ હોય છે. તેમને રાજ્ય સામે બહારવટું હોય તો માત્ર રાજ્યનાં કામકામ જતાં માણસોને જ તેઓ સત્તાવે છે. બીજાં નિર્દોષ પ્રાણીને તેઓ નાહક દુઃખ દેતા નથી. દુઃખી અને ગરીબ માણસોને તો તેઓ હિલટી અને તેટલી મદદ કરે છે. એવા બહારવટીઆ કદી જન હુંટતા નથી; સ્ત્રીઓને હેરાન કરતા નથી. પણ જેસળ કંઈ આવી ખાનદાન કોઢિને બહારવટીઓ નહોતો. એ તો મોટો ચોર અને હુંટારો હતો. જુડની એડલીમાં એ ગંભીર મરણની પળે એને એનાં બધાં પાપ સંભરી આવ્યાં. એ સુંબારી સંભારી એને ત્રાસ છુટવા લાગ્યો, અને ત્રાસેકં દેવે તે એક પછી એક બધા ક્ષુભ કરતો ગયો.

પાપની યાદી પુરી થઈ અને અંતરમાં ખરતાવાને પાર ન રહ્યો. ભારે દરીઓ શાન્ત થતો હતો; અંધા ઉડવા માંડ્યું, હોડી થર થવા લાગી અને જેસળને છત્રમાં છવ આવ્યો. એને મન તોજસદે તો છપનદા દેનારી દેવી દેખાઈ. ખેડો હતો સાંધી ઉઠી 'એ માડી!' કરતો તોજસદે આગળ એ દળી પજો મલી ઉપર એને જે ખેડો ગોઠ હતો તે હતો પોતાના પાપનો ઘડો ખાલી થયો એટલે જનણે મન ઉપાચી શો મણુનો બોલને ઉપડી ગયો હોય તેમ જેસળ પ્રયુની આ દુનીઆમાં પોતાને તફન છુડો માનવા લાગ્યો. સર્તાને શુરુ તરીકે રચાપીને આતિથ્યનીર ભક્ત સાસડીઆછોને દીન વધને પાછાં સોંપ્યાં. તે દિવસથી 'જગનો ચોરડો' જેસળ છત્રો લા સગી સાધુ પુરુષ બની રહ્યો.

દિગ્વિજયનું મુળ

રાજા શિલિપ પાસે કોઈ ઘોડો વેચનારો એક પાપી, એ ઘોડો લઈ આવ્યો.

'ઘોડો પાણીદાર લાગે છે.' રાજાએ કહ્યું. 'તેની કિંમત શું થાય છે?'

'તેર દેલન્ટ, નામવર.' ઘોડાવાળાએ કહ્યું. તેર દેલન્ટ એટલે ૩૨૫૦૦ રૂપીઆ.

'તેને મેદાનમાં લઈ જઈ આપણે ફેરવી જોઈએ.' રાજાએ હુકમ કર્યો.

પણ ઘોડાએ કોઈને સવાર થવા દીધો નહિ. તે દુકાદા નાખવા લાગ્યો, પગ વડે જમીન ખોદવા લાગ્યો, ઝાડ થવા લાગ્યો; બધા ઘોડાવાળાઓની સામે તે દુકારા કરવા લાગ્યો.

'એને લઈ જાઓ;' રાજાએ હુકમ કર્યો. 'જાડુ જ નંગલી છે.'

'કેવો સરસ ઘોડો આ લોકો ગ્રામવાી બેસે છે?' રાજાના નાના કુમાર એલેક્ઝાન્ડરે કહ્યું. 'અને તે પણ આ જ ખાખીને લખે? કેવી દિલગીરીની વાન!'

રાજાએ કહ્યું, 'તારા પડીમો કરતાં જાણે તું વધારે ડાલો હો તેમ એમનો વાંક કાંઈ છે? જાણે કે તું વળી ઘોડાને વધુ સારી રીતે કાચુમાં રાખી શકે!'

'અને હું રાખું પણ.' એલેક્ઝાન્ડરે કહ્યું.

'એ તું તેના પર સવારી ન કરી શકે તો તેને શો દડ ખમીસ?' રાજાએ પૂછ્યું.

'આ ઘોડાની કિંમત બરી આખીસ.' કુમારે કહ્યું.

પાસે હબેકાઓ દરયા. પણ રાજા શિલિપ ક્ષુભ થયો અને એલેક્ઝાન્ડર ઘોડા નાક દોડાવો. પહેલવહેલાં તો તેણે લગામ પકડી અને ઘોડાનું મોં ચૂર્ચ તરફ ફેરવ્યું. કારણકે તેણે જોઈ લીધું હતું કે ઘોડો માત્ર પોતાના પગખાયાથી ખરકતો હતો. માયાળુ સંઘો બોલીને તેણે ઘોડાની મુંવાળા પાંદ ચાળી. ધર્મિયે પાણીદાર ખાણી સાંન ચણું. પુવાન કુદકો મારી ઉપર પડી બેઠો.

ફર.....ફર.....જો વાચ.....

વિજયીના ચમકારાની જેમ યુવાન અદસ થઈ ગયો એ રાજા અને પ્રજા અચ્ચત્થ લાગણીથી ભેદ જોઈ. પણ જ્યારે તેઓએ યોદ્ધાને, પોતાની પીઠ ઉપર પ્રાંતિથી, દૃઢતાથી અને અભિમાનથી બેઠેલા રોડને યદને પાછો આવતો જોયો ત્યારે રાજા સિવાય બધાએ બિ હર્ષથી વધાવી લીધી. પુત્રની દિગ્વિજયથી જાણી યોધમાં હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં અને તેને કોટિ કરી

કનું: 'મેટા, જા અને કોઈ ખીલું મોટું રાજ્ય શોધી લે; કારણકે તું એટલો મહાન છે કે મેસીડોનીઆનું આ રાજ્ય તારે માટે જાફ જ નાનું છે.'

આ યુવાન પાછળથી દિગ્વિજયી મહાન સિંહદેવના નામથી ઓળખાયો.

મજીદાન કક્કર

એલેક્ઝાન્ડરના ગદોસવાળા તેના વધતતા એક સિક્કા ઉપરથી

મોટરો

આ, આ તારી છોડી તો એવી મુરખી છે ! કાંઈ કીધાની વાત ન સાંભળામંદળ !

અરે, આ ઝેરીના દીવા અને આકાશના તારા વચ્ચે શો ફેર છે, એ એ નથી જાણતી !

જ્યારે અમે પાંચીકા મુઝી જોડેજોડે 'ખાવું ખાવું' રમીએ છીએ તો એમ જ માને છે કે એ સાચેસાચ ખવાય જ : અને એમ કાર્યને પાંચીકા મોંમાં મુકવા જાય છે.

જ્યારે હું તેની આગળ ચોપડી ઉપાડીને કંઈ શીખવાનું કહું છું ત્યારે એ ચોપડીનાં પાનાં ટાડી નાખે છે. અને અમથીઅમથી ખુશી થઈને જુગાણુમ કરી મુકે છે. આ એનું જાણવાનું !

જ્યારે હું શરૂએ થઈને તેના તરફ માથું ધુણાવું છું અને 'તોરણી !' કહીને તેને ખીલું છું, ત્યારે એ નો એને રમુજ ગળીને લસી કાઢે છે !

બધાએ જાણે છે કે બાપા બહારગામ ગયા છે. પણ હું રમતરમતમાં કહું કે 'એ બાપા આવ્યા !' તો એ, બાપા જ આવતામાં જ હસે એમ માનીને, હાંસળી હાંસળી આમતેમ જ મંડી પડે છે.

બાપણા ઘોળીનાં ગધેડાં બેઠાં કરીને હું નિશાળ માંડું અને એને ચેતવી દઉં છું કે 'જે, હું મહેતાજ થયો છું, હો ત્યારે એ તો કંઈ સમજ્યા કર્યો વિના શાલી શાલી ખુશી જીવિયા પાડ્યા કરે છે અને કહે છે, 'એ મોશમોશ !'

તારી છોડીને વળી ચાંદા પકડવાનું તો મન થાય છે ! અરે, એ એટલી તો બાધી છે કે ગમેશે 'ગનેજ' કહે છે !

આ, તારી છોડી તો બહુ મુરખી છે. કાંઈ કીધાની વાત નહિ !*

બુદ્ધો દાદખાં

૧

નળ નહોતા થયા તે પહેલાં ગામના રસ્તા બહુ ધુળીયા અને ગંદા લાગતા.

વીસ વર્ષ પર અમીનાબાદમાં બુદ્ધો દાદખાં પોતાની પાણીની પખાલ દરેક રસ્તા પર ફેરવીને લોકોને રોકે કરી આપતો. લોકો રોજ સવારમાં જોતા કે બધા રસ્તા તેમના ગળ્યા પહેલાં પાણીથી છંટકાઈ ગયા હોય.

સાંજે પાછો દાદખાં તેની પખાલ લઇને નીકળતો; તે વખતે પોતાનાં છોકરા પખાલમાંથી નીકળતા પાણીની છાંટ લેવા તેની પાછળ હાંધેલો દોડતો.

દાદખાં આગીસ જઈથી પાણી છાંટતો, એટલે આખું ગામ તેને ઓળખતું. તેનો બળદ પણ તેટલો જ ધરડો લાગતો. દાદખાંના તેના પર બહુ પ્રેમ હતો એ રોજ તેનાં શીંગડાં પર ઝૂલના તોરડા લગાવી તેને શબ્દમારતો.

બીરતી દાદખાં ગામને છેડે એક નાના જુના ઝૂંપડામાં તેની બુદ્ધી ઓરત સાથે રહેતો. ઘરમાં એ બે માથુસ સિવાય એક પાંજેલી બિલાડી પણ હતી.

ઘરની સામે બળદ બાંધવાનું એક છાંપડું હતું. ખડે જોતાં દાદખાંના ઘર કરતાં તો તે વધારે સાફ હતું. દાદખાંને તેના બળદ પર અતિશય પ્રેમ હતો. અને તેને એટલી જ ચિંતા રહેતી કે કોઈ દિવસ આ બળદને કોઈ બીજું હાંકશે ત્યારે તેના શ્વા દાલ થશે !

ઘડપણમાં તેના શરીરના સાંધા કોઈ વાર દુખતા. એક દિવસ સાંજે દાદખાંના પંખા સાંધા એકાએક સખત દુખવા લાગ્યા અને પચારીએ પડ્યો. તેની બુદ્ધી ઓરત બીચારી ગબડાવા લાગી. પણ મુખાએ રાત્રે વરસાદ પડ્યો એટલે પાણી છાંટવા જવાની ચિંતા રહી નહિ, અને તેણે રાત્રિથી દહીંની સાડવાર થવા દીધી.

પણ બીજી દહાડે એવો પવન છૂટ્યો કે ગામમાં બધે ધુળ ધુળ થઈ રહી. લોકો મુઝાબને અંદર અંદર પુગળી લાગ્યા કે આજ આમ કેમ? દાદખાં ક્યાં ગયો? કોઈએ કહ્યું કે તે ગંધવાથી ખીટતો બીજાને પડ્યો છે.

૨

‘બીજી આજ મને દરદ નથી. આજ મોઢું હકીકત.’ દાદખાંએ કહ્યું.

‘ના; ગમે તેમ થઈ જાય પણ આજે તમારે બહાર નીકળવાનું નથી.’ બીજીએ કહ્યું, ‘હું જમાલીઆને બોલાવીશ. તમે નો આરામ જ લો.’

‘જમાલીઓ, બેવકુફ છોકરા! પાણી નકામું રાખાઈ જતા દે અને બળદને પરોણા મારે!’ દાદખાં વિચારવા લાગ્યો. તેને એ વિચારથી બહુ દુઃખ થયું. તેણે વિચાર કર્યો કે તેની બીજીએ જમાલીઆની જે શોકવચ્ચ કરી ગઈ છે તે નિષ્કળ કરી. વિચારમાં ને વિચારમાં તે સુઈ ગયો.

મધરાત વીતી ગઈ એટલે બીજીને ખબર ન પડે તેમ દાદખાં ઉઠ્યો. આખા દિવસના નૈતશથી બીજી તો બીચારી લોથ યમને ધસપસાટ કંધતી હતી.

દાદખાં બહાર નીકળ્યો અને બળદને બહાર લાવી પખાલ નાખી. ગસ, મીઆં તો ચાકી નીકળ્યા! બીજે દિવસ સવારમાં લોકો કહીને જુએ છે તો રસ્તા બધા છંટકાઈ ગયા હતા, પાણી રહી રહ્યું હતું અને ધુળ ભેરી ગઈ હતી.

‘અરે; પખાલ બહાર નીકળી લાગે છે! બરડે દાદખાં સારા થઈ ગયો દરો.’

પણ દરડાડે ગયો એટલે દાદખાંની ખ્યાતિ એક બીજી રીતે વધી ગઈ, દારણકે એક નવી વાત તેની બીજીઓ પાડોશજાને કહી હતી તે કેટલાંમાં ફેલાઈ હતી, તેથી લોકોને વધુ અગમચળી લાગી. દાદખાંને રાત્રે ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં ઉઠીને દામ કરવાની ટેવ હતી. જુવાનીના વખતમાં દાદખાં રાત્રે ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં ઉઠીને કાપો કરતો અને આખા ગામના બધા રસ્તા તે રોજ ઉંઘમાં જ છાંડી નાખતો.

નમેલી ડોશી

: મનદર :

કેટલી નમેલી ડોશી

દેખીને જીવાન નર,

કહે, 'શું શોધો છો ?

કશી ચીજ અછતી રહી ?'

કહે ડોશી, 'બાળપણું

ખગર વિના મેં ખોયું,

જીવાનીમાં દીવાની

તારા જેવી ગતિ રહી;

છવાઈ જરાની છાયા,

કાયાના વીણાયા બંધ,

જાયા ન જોવિંદરાયા,

માયામાં મતિ રહી;

જુદી જુદી ડોશી

વાંકી રાખી, દલપતરામ,

નેતી હું ફરું છું, જે

જીવાની કયાં જતી રહી ?'

કવિ દલપતરામ

મોગલ સમ્રાટ ઔરંગઝેબને બુલવાય આપી દશિલુ-
નો વાપ શિવાજી આઝાદી માટે. માળવા અને
ખાનદેશ તરફથી દશિલુમાં હુકે કરતે ચઢને જવાય,
પણ શિવાજી મહારાજે મધુરા, અરસાહાળાદ, કાશી ને
જમનાથપુરીને લાંબે કરતે પ્રયાણ કર્યું.

એક ગામમાં ત્યાંના ફોજદાર અલીકુલીએ શિવાજીને
રાત ઉપરથી ફોજમાં ને ફોજમાં પુરો. અગાધર મધ-
રાતે શિવાજી ફોજદાર પાસે પહોંચી ગયા અને
હિંમતથી કહ્યું કે 'હું શિવાજી છું.' ફોજદારે તે આ
હિંમતથી ફંજ વર્ધ ગયો. શિવાજીએ તેના તાવમા
એક લાખ રૂપિયાનો એક હીરા મૂકી દીધો. ફોજદારે
શિવાજીને તરત જવા દીધો.

એક દવો ! મૂઠી ઉપાડીને જોયું તો તેને નવ દીરા,
નવ સોનામંદાર ને નવ દામ મળ્યાં દતા.

મોઘલોના દિવાન પર એક ગામમાં ફોજદાર
ચંબારીઓની સાથે શિવાજી પચ્ચ કલ્યાં દતા. જે પેર
તેઓ કલ્યાં દતા તે મરીજીમાં દુર્ગાં મળેલું દેખાનું
દનું. ઘરનાં રદ હોમી રાતે ચંબારીઓની પાસે આવ્યાં
ને આંખમાં આંસુ લાવીને જોડ્યાં, 'જોગીરાજ !
આપ તો મહાત્મા લોક છો. અમારી ગામડીના જોડા
શિવરાત્રી પંદરાલીએ તોપણ તમારી પુરી સેવા કરી
ન કહેવાય. પણ શિવાજીના હુકારા મામુરોએ ગામમાં
દમનું પાડ પાડી છે, એકેએ નમારી દાં' પણ
મહેમાનગીરી અમે કરી રાખ્યાં નથી !' આ ઉપરાંત
રદ કાશીમાં શિવાજીના નીનકેને પોષકે પૂજ્ય પણ
ચંબારી દીધાં ! શિવાજી આ અર્થે આંખમાં દતા.
તેમણે ને આમનું નામ તથા નિરુનોનાં નામ દાવડી
લીધાં અને મેર પંડેઆ પછી તે કુટુંબને જોનાને
ત્યાં જોતાની અંતે મુકસાની બરી આપે.

પણ ઘોરે ગયા પછી તેમાંથી એક મુસાફરે કહ્યું,
‘બાપ! તમે-મને છોડીને આગળ વધો. હવે હું
વધારે વખત જીવી શકવાનો નથી.’ આખા જંગલની
ગંજાર શાંતિમાં આ ત્રણ મુસાફરો સિવાય બીજું કોઈ
હતું નહિ.

શુદ્ધદેવની જન્મભૂમિનાં દર્શન કરવા ને દેરંદર
સચનાઇ રહેલી શુદ્ધદેવની નિશાનીઓ જોવા આ
બંધો, હેઠ મીનથી હજારો માઈલની મુસાફરી કરી
આવતા હતા; અને આમ છેક પિન્જરની છેલ્લી ઘડીએ
તેમાંથી એક મિત્ર છેડા શ્વાસ લેતો હતો !

‘બાપ! આ હંડી ભારે છે: તમે ચારી ચિંતા
કર્મો વગર આગળ ને આગળ વધો. તમે રહેશો તો
કોઈક દિવસ આપણી જન્મભૂમિ મીન આપણા
ધર્મપિતા શુદ્ધદેવના સાચા સખો પામશે.’ આટલું
બોલતાંની સાથે તેના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા.

એકાન્ત જંગલમાં માત્ર એ પરદેશીઓ રહ્યા. તેઓ
એકબીજાનાં મોં સાધુ ટગરટગર જુએ છે ને પાસે
જ તેમના મિત્રનું અચેતન સરીર, હંડીમાં વધારે હંડું
લાગતું પડ્યું છે.

ત્યાં કોઈ રૂઠન દરે તેમ ન હતું તેજ પહાડી
રથાનમાં, તે મૃત સરીરના હૃદયની સામે હૃદય લગાવીને,
એક માથુસ છાતીફર શેષ રહ્યો છે! આખા જંગલમાં
તેના રૂઠન સિવાય બીજો સ્વર નથી; તેનાં હૃદય
સિવાય બીજી અશાંતિ નથી; તેનામિત્ર સિવાય કોઈ
જીવનું પ્રાણી નથી !

હૃદય ફાટે તેવો વિલાપ કર્યા પછી તે શાંત થયો.
ગોતાનાં જીવંત વચ્ચે ને ગ્રંથોની બે ચાર પોટલી ખભે
નાખી, હવે આકાશ સામે એક અદાબરી દષ્ટિ ફેંકી,
સંસ્કાર મુત્તરથીને જોતો. કોતો ને પ્રાણી વગરો જોતા-
ના મિત્રની સાથે તે ચાલતો થયો. પર્વતોમાં પહેલાંના
તેના જ શાન્તિ પથરાઇ ગઈ.

તે પ્રખ્યાત મીનાઈ મુસાફર શાહિયાન હતો.

*

શ્રાવસ્તી નગરીથી બરાબર બારસો કદમ દૂર
જીવન વિહારનાં મંદર ધ્રુવે ને મુગંધી પુષ્પધારાઓ
આવી રહ્યાં છે. ત્યાં શુદ્ધદેવની શુદ્ધ ચંદનની મૂર્તિ
અત્યંત સૌમ્ય વાનાવરણ દેલાવળી આરુઢ થયેલી છે.

એ મૂર્તિની સામે બે પરદેશી મુસાફરો બીની આંખે
હમ્મો છે.

વિહારમાંથી સાધુ લોકો આવીને કંઈ પુછે તે પહેલાં
તેમની આંખોમાંથી આંધુતો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો. અને
જણા-વારંવાર શુદ્ધદેવની મૂર્તિ જુએ છે ને દરેક વખતે
નવાં નવાં આંધુથી તેમના માલ ભીંગળાય છે. સાધુ
લોકોને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું ને તેમણે પુછ્યું, ‘આપ
ક્યાંથી આવો છો?’

‘અમે જન્મે મીનથી આવીએ છીએ. અમારી
સાથે ધેરથી ઘણા આદમી નીકળ્યા હતા. રસ્તાથી
કંટાળી કેટલાક પાછા વળ્યા; કેટલાક પર્વતોમાં નામ-
નિશાન ન મળે તેમ મરી ગયા. આજે એ અસંખ્ય
મિત્રોમાંથી માત્ર અમે બે શુદ્ધદેવનાં દર્શન પામે!’

વિહારના અનેક સાધુઓ અદાની હંધવંત મૂર્તિઓ
જોવા આ બે મીનાઈ મુસાફરો તરફ અત્યંત આન
ને બકિતવારે જોઈ રહ્યા.

આ બે મુસાફરો તે શાહિયાન ને તેના મિત્ર
રાજર્ચીય.

*

મીનથી હજારો કોસ દૂર હિન્દુસ્તાનની દક્ષિણમાં
મિંહલલીપ અથરા લંકાનો ભેટ છે. જે વૃક્ષ નીચે
શુદ્ધદેવે જ્ઞાન થયું તે બોધિધરૂની એક ડાળ અહીં
લાવીને વાવવામાં આવી છે. શાહિયાન શુદ્ધદેવનાં બધાં
પવિત્ર રચેલની યાત્રા કરવાની કચ્છાથી મુસાફરી કરેલો
હતો. જરેલો જરેલો. તે અહીં ખજુ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં
એક કુણુજનાય જન્મે.

એક દિવસ શાહિયાન શુદ્ધદેવની મૂર્તિ પાસે બેઠો.
હતો. દિવસો થયાં તે મૂર્તિના જન્મે જ તેનું હૃદય
ક્રમખ જન્મું હતું. મીનથી નીકળવાને આજ બાર ચૌદ
વર્ષ થયાં આવ્યાં હતાં. તે દરમિયાન એની જન્મભૂમિ
વિરેન્દ્રેણે કાંઈ ખજુ સાંભળ્યું ન હતું. શાહિયાનના
મનમાં મીનની જળીન, મીનના પાથર, મીનના લોકો
અને પ્યારા મીનદેશની વાતો ધુમી રહી હતી.

એક વખત ફરીને માનુષ્યમિનાં દર્શન કરવા માટે
તે તલસી રહ્યો હતો. એટલામાં ત્યાં કોઈ એકકંકાકલ
ચાત્રજીએ આવી મીનમાં બનેલા ધખાની ભેટ શુદ્ધદેવની
મૂર્તિ પાસે ધરી. મોનાના પ્યારા દેશની આટલી ખજુ

નિશાંતી આટલા વર્ષે અને આટલે દૂર જોવા મળ્યા
એ વિચારથી શાહિયાનનું હૃદય પાણીપાણી થઈ ગયું.
તે પંખાને જોઈને, નાનું બાળક અનેક વર્ષથી વિસુદ્ધી
પડેલી માતાને જોઈને જેમ રડી ઉઠે તેમ શાહિયાન
રડી ઉઠ્યો.

* * *

રાજગૃહી નગરીમાં બિચ્છિસાર રાજ્ય કરતો હતો.
એકવાર એવું બન્યું કે નગરીમાં આગ લાગી.

રાજાને લાગ્યું કે એક માણસ બેદરકાર રહે તેને
હાથે આખી નગરીને સોસવું પડે તે ઠીક નહિ. આગ
લુગાયા પછી તેણે આજ્ઞા કરી કે હવેથી જેનાયરમાં
આગ લાગે તેણે જંગલમાં રહેવા જવું.

આ આજ્ઞા પ્રસિદ્ધ કર્યો બોલે થોડો દિવસે તેના
પોતાના જ મહેલમાં આગ શરૂ થઈ.

અમલદારોએ કહ્યું કે, 'રાજાનું કામ કાયદા બાંધ-
વાનું છે, પણ કાયદા બાંધનારથી કાયદો વધારે મોટો
હોય શકે નહિ.'

લોકોએ કહ્યું કે, 'આપે આજ્ઞા પ્રસિદ્ધ કરી છે
જરી; પણ આપ તો રાજા છો, માટે જંગલમાં આવે
તેમ આજ્ઞા ફેરવી શકો છો.'

પણ રાજા બિચ્છિસાર પોતાનો મહેલ છોડીને
જંગલમાં રહેવા જવા ચાલી નીકળ્યો અને જોઈને કહ્યું,
'હવે પછી આવું નબળું મન રાખશો નહિ. કાયદા
બાંધનાર માટે તો કાયદો સૌથી વધારે બંધનકર્તા છે.'
'ધૂમકેતુ'

હાથ જોડી ના બેસો

:મણી :

હાથ જોડી ના બેસો, રે બાઈ, હાથ જોડી ના બેસો !

કરવું હરિને હાથ ખરું, પણ સાથ શું અમ નહિ લેશો ?
હાથ જોડીને બેસી જ રહેતાં, ખાશો જગતની ઢેશો. રે બાઈ

મેઘ વરસશે મુશળધારે, તે શું જોઈ જ રહેશો ?
તન રગડી જો ન બેતર બેડો, તો પછી પાક દે એ શો ? રે બાઈ

હરશે ને હરશે તે ચરશે, બાંધ્યા ભુખે મરે શો;
હરિ હરિ કરતાં આ હીન દલા કરી, એમાં શો અરિશો ? રે બાઈ

સુતેલા પણ સિંહતણે મુખ આવી સિંકાર પડે શો ?
દાળ જરી તે દાર કરે તો જ દારી શકે ભુખ કલેશો. રે બાઈ

આ નથી, તે નથી, એમ કદી પણ કાચર ચર્ધ નવ કહેશો ;
સાધનથી પણ સાધ્ય છે મોટું : પાધરે યતન પ્રવેશો. રે બાઈ

ચલે ચઢી બડી રેલ હલવશો, નહિ તો પડી સડી બેશો;
વીર ! ઊઠો પ્રભુ સાજા થશે, આ સાધનો દિવ્ય સંદેશો. રે બાઈ

રસાયણવિદ્યાના ચમત્કાર

દુનીઆની અત્યારની પ્રગતિ સૌથી વધારે વિજ્ઞાનને આભારી છે. વિજ્ઞાનને લીધે જ અગત્યજગતેની શોધો થઈ છે. તેણે જગતની સ્થિતિમાં, વેપારમાં, શાનમાં અને હાલમાં મહત્વના ફેરફાર કરી નાખ્યા છે. એને અનુસરવું કે નહિ તે ભૂદો સમાજ છે, પણ એ વિનોની રોગ્ય માહિતી આપણે મેળવીએ તેમાં કંઈ ખોટું નથી.

રસાયણવિદ્યા એ વિજ્ઞાનની એક શાખા છે. અહીં આપણે તેના વિકાસ તથા તેનાથી ચના લાભ વિશે થોડું જાણીએ.

રસાયણશાસ્ત્રીઓએ દુનીઆમાં આજ સુધી કદી નહોતા એવા તો હજારો પદાર્થો ઉત્પન્ન કર્યા છે. પણ તે સિવાય હાલની વસ્તુઓ સાથે સરસાઈ કરીને પણ કેટલીક વસ્તુઓ બનાવી છે. એવી વસ્તુઓને આપણે નકલી કે બનાવટી કહીએ છીએ. પણ તે એટલી ગંપૂર્ણ હોય છે કે તેના ગુણધર્મમાં અને મુજ કુદરતી વસ્તુના ગુણધર્મમાં ઘણીવાર જરા પણ તફાવત માલુમ પડતો નથી. આ બનાવટી ઝીંજે શામાંથી અને કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ એ હવે જોઈએ.

ગયા સૈકાના પાછલા અરધા બાગચી તે અત્યાર સુધીમાં જેટલી નવી શોધો થઈ છે તે અહીંનું મુજ તપાસીએ તો કોત્રસો છે.

કોલસાને બહીમાં તપાવવાથી જે વાયુ નીકળે છે તેને 'કોલર્જેસ' કહે છે. વીજળી આપી તે પહેલાં દુનીઆનાં મોટાં શહેરોમાં આ કોલર્જેસના દીપ્ત બળતા. હજી પણ એની વપરાશ ઝોટી નથી.

આ કોલર્જેસ સિવાય કોલસામાંથી એક બીજા કાળા રંગના પ્રવાહી પદાર્થ નીકળે છે. તેને 'કોલટાર' (કામર) કહે છે. કોલટાર આંખને કે નાકને જરા પણ

ન ગમે એવી વસ્તુ છે. છતાં એમાંથી અગણિત માણસોએ વર્ગો સુધી મહેનત કરીને જે જે અવનવી વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરી છે તેનું વર્ણન વાંચતાં હંમેશાં ધડબડ થતી જાય છે.

કુદરતી રંગોને કોર બેસાડે એવા બનાવટી રંગો એ કોલટારમાંથી પેદા કરવામાં આવે છે. લાકડાના વિનાશક દારૂગોળાના પદાર્થો આમાંથી જ બને છે. રાગના જંતુઓનો નાશ કરનારી દવાઓ, ગાંધીની દુકાનના જેવાં ઓસડીઆં કે દાકતરના દવાખાનાની દવાઓ પણ આમાંથી જ બનાવાય છે. ફોટોગ્રાફીના કુમરમાં કામ લાગતી દવાઓ કોલટારમાંથી બને છે. અને તમને નવાઈ લાગશે કે મગજને તર કરી નાખે એવાં અતરો પણ આ ગંધાતા કોલટારમાંથી જ બનાવવામાં આવે છે.

પહેલાં આપણે દવાઓને માટે જંગમની વનસ્પતિ ઉપર આધાર રાખવો પડતો. કિવનાઇન અને મોર્ફીન જેવી ઝીંજે જે પહેલાં જાણના રસમાંથી પેદા થતી તે હવે કોલટારને શુદ્ધ કરી તેનાં દ્રવ્યોમાંથી બનાવાય છે. ઇ. સ. ૧૮૩૨માં લીબીગ નામના જર્મન રસાયણશાસ્ત્રીએ આલ્કોહોલ (દારૂ)ની ઉપર ધોવાના સોડાની અસર પાડીને 'કલોરોફોર્મ' શોધી કાઢ્યું. પાટકાપ વખતે માણસને ધાની અસર ન જાણવા દેવા સારૂ બેશુદ્ધ કરવા માટે કલોરોફોર્મ વપરાય છે. એની કુપયોગિતા આ જમાનામાં કંઈ જેનીતેની નથી. વળી મક્યુમકાં ઉપર વપરાતી 'આથોડોફોર્મ' નામની દવા પણ એમાંથી જ બને છે. ધા ઉપર રૂઝ આણવામાં આથોડોફોર્મ જેવી અસરકારક બીજી કદી ઝીંજ નથી.

વાટકાપમાં - કલોરોફોર્મ જેવી બીજી કુપયોગી વસ્તુ 'એકેનલોઇન' છે. એ દવાનું એક જરા

જેટલું અણુ પણુ એ લોહીની નસમાં દાખલ કરવામાં આવે તો લાંતી લોહીવાહિનીઓ એટલી તો સંકેચાઈ નાંચે છે કે એટલા ભાગમાં લોહીની આવશ્ય તફાવત બંધ પડે છે અને લોહીના એક પણુ રીપાને ભોગ આપ્યા સિવાય શરીરના સહેલા ભાગો દૂર કરી નવા દાખલ કરી શકાય છે. પહેલવહેલી તે દવા ઇ. સ. ૧૯૦૧માં રોષવામાં આવી; પણ હવે તે કોલકત્તમાંથી બનાવવામાં આવે છે. પહેલાં તો વીસ હજાર બજારને મારીને તેના શરીરમાંના અમુક ભાગોના માંસપિંડોમાંથી એક હજાર રતલ માંસ ભેંચું કરવામાં આવ્યું, અને એટલામાંથી એક રતલ એનૅલ્લાઇન તૈયાર થઈ શક્યું. પણ અત્યારે તો એક પણુ છવ્વી દાનિ ક્યાં સિવાય એક સાધારણ કારખાનામાં તે બનાવી શકાય છે અને બજારમાં બહુ સસ્તે ભાવે વેચાય છે. આ પ્રતાપ વિગાનનો.

મનુષ્યને સ્વભાવથી જ ઉત્સવો પ્રિય છે. માણસના મુખને માટે કુદરતમાં હજારો મુગંધી વસ્તુઓ હતી અને છે. અને હજારો વર્ષથી મુંદર મુગંધી કુસોમાંથી અત્તર બનાવવાનો કામોઓ માણસ નજી છે. પણ છેલ્લાં પચાસ વર્ષથી તો રસાયણશાસ્ત્રીની પ્રયોગશાળાઓ અને દારખાનાં પણ બનકતાં અતરોની સુવાસથી મહેકવા લાગ્યાં છે. શુભાખ, ખસ, પાંદડી અને હીનાના જેવી જ બનાવટનાં અતરો કોલકત્તમાંથી તૈયાર થાય છે.

શ્રક્ષાસવ, શુભાખ કે નારંગીનાં શરજતો પણ બનાવટી ઉત્પન્ન થવા લાગ્યાં છે. અલબત્ત, આ બનાવટો હજી ઘણીખરી બનાવટી જ છે, અને આ બાબતમાં કુદરત સાથેની દરીદ્રાઈમાં માણસ હજી ફાવ્યો નથી.

પણ આ બંધાયે દરતાં વધારે રસદાયક કયા તો કપુરની છે. જાંપાન, ફોર્મેસા અને પૂર્વ તરફનાં જાપાની સંસ્કારોમાં હજી કુદરતમાંથી જ કપુર બનાવાય છે. એ જાડનાં પાંદડાંને પાણી સાથે ઉકાળીને તૈયાર કરવામાં આવે છે. દવા તરીકે અને જંતુ-વિનાશક સાધન તરીકે કપુરના ઉપયોગથી ભાષે જ કોઈ અગત્યું હશે; પણ સેશ્યુલોઈડ નામના રમકડાં

બનાવવાના પદાર્થમાં અને દારૂઓનાં સાધનોમાં પણ એનો ઉપયોગ થાય છે.

કપુરની નીદાસમાંથી જાપાન ખુબ કમાયું. એ જાપાની સંસ્કારોમાં જ મુખ્યત્વે પેદા થતું હોવાથી સૌ દેશોને કપુર માટે જાપાન ઉપર જ આધાર રાખવો પડતો. રસાયણશાસ્ત્રીઓની દૃષ્ટિ એના ઉપર આવીને હતી. ઘણી શોધખોળને અંતે ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં નિફેલિનમાંથી બનાવટી કપુર શોધી કાઢવામાં આવ્યું. 'નિફેલિન' એટલે શું, સમજ્યા? આપણા બજારમાં વેચાતી પેલી કામરની સફેદ ગોળાઓ. ને એનું જન્મસ્થાન પણ કોલકત્ત જ છે!

એ વસ્તુમાં તો આ નક્કા કપુરની બનાવટમાં સુધારાવધારા કરીને તેને એટલો તો સરસ અને સસ્તો બનાવ્યો કે યુરોપના બજારમાં સાચા કપુરની દરીદ્રાઈમાં તે ફતેહમંદ નીવડ્યો.

ગ્રેડીમાંથી સાકર બનાવવાનો હિન્દુસ્તાનનો જુનો ઉદ્યોગ આજે પરદેશી સાકરોએ મારી હડાવ્યો છે. 'બીટ' નામના કંદ અને બીજા ગાદર જેવી વસ્તુઓમાંથી થોડે ખર્ચે અને થોડી મહેનતે સાકર બનાવવી શરૂ થઈ છે એ તો સૌ જાણે છે. પણ 'સેકરીન' નામની એક નવી ઝીજ હમણાં શોધી કાઢવામાં આવી છે. તે સાકરના જેવી જ પાસાદાર હોય છે, અને સાકર કરતાં તેનું ગળપણ ચારસોથી પાંચસો ગણું વધારે હોય છે. મધુમૂત્રના દરદીઓને માટે ન્યારે સાકર વાપરવાની બંધી કરવામાં આવે છે ત્યારે દરદીને સેકરીન ખાવા દેવામાં આવે છે. આ સેકરીનને જન્મ આપનાર પણ પેલો કોલોમેશ કોલકત્ત જ!

હવે આપણે બનાવટી રેશમનો ઇતિહાસ તપાસીએ. ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં ખારીસના એક પ્રદર્શનમાં પહેલવહેલું બનાવટી રેશમ મુકવામાં આવ્યું, અને ખાતરી કરી આપવામાં આવી કે એ ઝીજ રેશમના કીડાઓથી કે કોઈ છવ્વતા પ્રાણીની બનાવટથી નહિ પણ જાડના રેસાઓના હુંદામાંથી બનાવવામાં આવી હતી. આ બનાવવાની રીતમાં પાછળથી ઘણા સુધારા-વધારા કરીને હવે એ અગ્રિને આગળ આવ્યા. તેમણે બનાવેલા નમુના સૌથી સારા હતા. ફૂનીઆ

આજે છુટે હાથે તેના ઉપયોગ કરી રહી છે. પ્રથમ લાકડાનેા છુદા કરીને તેના મેંદા બનાવવામાં આવે છે. તેની સાથે કૉસ્ટિક સોડા અને ત્યાર પછી કાર્બન બાર્થ સંદ્રાહક નામના પદાર્થોનું મિશ્રણ કરવામાં આવે છે. તેમાંથી નીકળતો બરડાઘટ પ્રવાહી બારીક છિદ્રોવાળા એક ચાળણીમાંથી દબાવીને બહાર પાડવામાં આવે છે. આ બીજા તાંતણાએ તે આપણું બનાવટી રેશમ. તેને વણીને રેશમી લુગડાં બનાવવામાં આવે છે. આનાં કપડાં મુળ રેશમ કરતાં ઓપમાં વધારે કસાદાર હોય છે, બ્યારે તેની કૌંમત ખરા રેશમ કરતાં અરધી જ પડે છે; અને જીવડાંની ડિંસા થતી અટકે તે જુદું. છતાં મુળ રેશમ જેટલી કુમાર આ બનાવટી રેશમમાં હજી આવી નથી સજી. ઇ. સ. ૧૯૧૮ ની સાલમાં આવું ૭૦૦ ટન બનાવટી રેશમ ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યું હતું. લાકડામાંથી રેશમ બનાવનારી રસાયણશાસ્ત્રની શક્તિને આ જાણીને ધન્યવાદ આપ્યા વગર ચાલતું નથી.

જે ઝાડના છુદામાંથી આ રેશમ બનાવાય છે તેના જ છુદાને, અથવા તે કપાસને નાઇટ્રિક એસિડ સાથે મેળવ્યા પછી તેમાં આક્રોહોલ (દાર) અને કપુરની મેળવણી કરીને 'સેલ્યુલોઈડ' નામની એક વસ્તુ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. આ વસ્તુ નરમ હોય છે ત્યારે તેના જેવા આકાર કરવા હોય તેવા યર્થ શકે છે. તે ફરી જાય છે ત્યારે ચીંમડા જેવી બની જાય છે. વળી તેને વિવિધ રંગોથી રંગી પણ રાદાય છે; અને તેમાં જુદી જુદી જાતની મેળવણી કરીને હાડકાં, હાથીદાંત, આરસ, સંગ્રમરમર કે ગંડાના ચામડા જેવાં સ્વરૂપ પણ તેને આપી શકાય છે. એ પદાર્થ વજનમાં બહુ હલકો, ચીકણો અને જલદી તુટી ન જાય તેવા હોવાથી તેમાંથી રાજના ઉપયોગની હજારો જાતની પરચુરણ વસ્તુઓ અને છે: દાંતીઆ, ચંધુના હાથો, રમકડાં, સીનેમાની ફિલ્મો વગેરે. આ

ચીજમાં આટલા બધા રાવણ છે, પરંતુ એક મોટું જોખમ પણ તેમાં રહેલું છે. તે જલદીથી સળગી ઉઠે એવો પદાર્થ છે. ઘણી વાર દુકાનમાં ગોળવેલી સેલ્યુલોઈડની ચીજો પર દુકાનની કાચની દીવાલમાંથી સૂર્યનાં કિરણો પડતાં તે સળગી ઉઠીને દુકાનને આગ લગાડી મુકે છે. આવા અકસ્માત સંખ્યાબંધ બન્યા છે. તેથી તેની બનાવટમાં હમણાં સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. સેલ્યુલોઈડમાં 'ડેકરીન' નામની સાકરનું મિશ્રણ કરીને 'સાઈકોડ' નામનો પદાર્થ શોધી લાવવામાં આવ્યો છે. તેમાં સેલ્યુલોઈડના જેવા બધા ગુણો હોવા ઉપરાંત વિશેષ ગુણ એ છે કે તે સળગી ઉઠતો નથી.

આ સિવાય ઝાડના છુદામાંથી બનાવટી ચામડું પણ ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યું છે, અને તેના ઉપયોગ પણ સેલ્યુલોઈડ જેટલો જ બહોળો થાય છે.

ગળીના ઉદ્યોગમાં પણ રસાયણશાસ્ત્રની અસર પડેલ્યા વિના રહી નથી. ગળીની ઉત્પત્તિ મુળ હિન્દુસ્તાનમાં જ થયેલી. હજી પણ હિન્દુસ્તાનમાં ગળીનું વાવેતર થાય છે. પણ હવે તે કાલકારમાંથી બનાવટી ગળી પેદા કરવાની તદબીર રસાયણશાસ્ત્રે શોધી આપી છે; અને તેથી જેમ જાપાનના કુદરતી કપુર ઉપર કાલકારના બનાવટી કપુરે વિજય મેળવ્યો તેમ જ કુદરતી ગળી ઉપર બનાવટી ગળીએ પેશું દુનીઆના બજારમાં વિજય મેળવ્યો છે.

વિજ્ઞાનની વિચિત્ર અને અજબ શક્તિની આ થોડી વાનગીઓ છે. આપણે માત્ર એકાઆરામ અને પૈસા પેદા કરવાના જડ સાધન તરીકે નહિ, પણ માનસિક કેળવણીના ચેતનબળો શાસ્ત્ર તરીકે, કુદરતની નહંકે આવવાના સાધન તરીકે અને એ રીતે સર્વ-શક્તિમાન પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરને ઓળખવાના પ્રવાસ રૂપે પણ વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

લાભશંકર એખારાંકર બદ

અનંત અને ઉપેન્દ્ર

કુમારના પહેલા તંત્રીઓ

બાવનગરમાં એક વૃદ્ધ પુરુષ છે. તેમને સૌ 'મોટાભાઈ' કહીને ઓળખે છે. આપણે પણ તેમને મોટાભાઈ જ કહીશું. જે જે માણસો મોટાભાઈની સેવકતામાં રહ્યા છે તે બધાને એ ઘણા મુંદર સ્વભાવના સંજ્ઞા લાગ્યા છે. અનંત અને ઉપેન્દ્રના તે દાદા થાય. અનંત તેમના પુત્રો પુત્ર, અને ઉપેન્દ્ર તેમની પુત્રીનો પુત્ર.

અનંત અને ઉપેન્દ્ર નાના બાળક હતા ત્યારથી મોટાભાઈને બહુ વહાલા લાગતા. મોટાભાઈ પૂછ કરે ત્યારે અનંત અને ઉપેન્દ્ર તેમનું આસન તૈયાર કરી દે. મોટાભાઈ જમવા બેસે ત્યારે ધૂપ કરી સુગંધી ફેલાવે. મોટાભાઈ બપોરે કે રાત્રે આરામ લેતા હોય ત્યારે એ બંને બાળકો મોટાભાઈ સાથે કંઈ કંઈ વાતો કરીને વિનોદ કરાવે. મોટાભાઈને જે કંઈ સાફ લાગે તે બધું જ તેઓ કરતા.

મોટાભાઈ પાસે ઘણી જાતના માણસો આવતા. તેમાં કેટલાં વિદ્વાન હોય, કેટલાં ગૌરવ હોય, કેટલાં કવિ હોય, કેટલાં ચિત્રકાર હોય. મોટાભાઈ એ બધા સાથે બહુ પ્રેમથી વર્તતા, અને તેમની વાતો તથા કથામાં બહુ રસ

લેતા. અનંત અને ઉપેન્દ્ર એવે વખતે મોટાભાઈની પાસે હોય જ. એ બધા માણસોની વાતો અને કથામાંથી આ બે જણા જ્ઞાન અને અનુભવ ઝીલતા હતા. ચિત્રકાર તો તેમને માનીતો રોસ્ટ હતો. તે આવે ત્યારે તેના

મગ્ગમાંથી તેની ચિત્રપોથી બેંચી લઈ આ બહુડો અને તેમનાં બીજાં નાનાં બાળકોને લેવા મંડી પડતાં. ચિત્રકાર તેમને ખુશ કરવા તેમના ચહેરા ચીતરતા.

અનંત અને ઉપેન્દ્રને કેટલાંક કદી વડનું નહિ. અને તેઓ પણ એવા ઘણા અને સુદીલ કે કદી કાંઈ વાંકમાં આવે જ નહિ. અનંતના બાપા અમેરિકા જઈ આવ્યા છે. ઉપેન્દ્રના બાપા હિમાલયની તળેટીમાં એક ગામમાં દાકતર છે. પણ બંને જણાને તેમના દાદા પાસે જ રહેવાનું બહુ ગમે છે.

મોટાભાઈ અને તેમના કેટલાંક વિદ્વાન મિત્રોએ મળી એક મુંદર નિયાળ કરી છે. ત્યાં કેટલાં મારે નહિ; કેટલાં પરીક્ષા લે નહિ; એક વિદ્વાન દેશમંત્ર તે નિયાળના સુખ્ય આચાર્ય છે. બીજા પણ મુંદર લાગણી-વાળા શિક્ષકો તેમાં છે. તે નિયાળમાં અનંત અને

ઉપેન્દ્ર બંને છે. તેમણે સરકારી કે દાખાની નિયાળ લેઈ પણ નથી. તેમની નિયાળ ઉમીરકરીઓ ઉપર છે. ત્યાંથી દર દરિઓ દેખાય છે. એક બાળક મોટી રેકરી પર આરસનું મુંદર મંદિર છે. અનંત અને ઉપેન્દ્ર

નું ઘર તે રેકરીની તળેટીમાં છે.

તેમની નિયાળ એવી છે કે ધેર બેસન કરવાનું તો હોય જ નહિ. છતાં અનંત અને ઉપેન્દ્ર વાંગવાના ઓઝા શોખીન નથી. તેમણે સામાન્ય મદાબારતથી માંડીને

આત્મારનાં ધણાં સુંદર પુસ્તકો વાંચી નાખ્યાં છે. ચિત્રો અને ચિત્રકારોની તેઓ બહુ દરદર કરી શકે છે. અર્નન તો સાઈ ચીતરે પણ છે. ઉપેન્દ્ર કોઈ જગ્યાએ પડિત થશે એમ લાગે છે.

આ જગ્યાએ જ્યાં એક દિવસ 'કુમાર' હાથે લખીને કાઢ્યું શરૂ કર્યું. તેમના નાનાં ભાઈઓ અને મિત્રોએ પણ તેમાં લખ્યું ને ચીતરામણે બહોં પછી તો થોડા અંક નીકળ્યા એટલામાં દીવાળી આવી, એટલે દીવાળીનો એક બારે અંક કાઢવવાનો વિચાર તેઓએ કર્યો. તેમના મોટી ઉમરના મિત્રોને પણ તેમણે તેમાં લેખો લખવા અને ચિત્રો મોકલવા કહ્યું. દીવાળીનો અંક તો જોવાલાયક બની ગયો. અર્નન અને ઉપેન્દ્રની ઉમર અત્યારે ૧૪ ને ૧૪ના વર્ષની છે; તેના પ્રમાણમાં

તેમણે સાહિત્ય અને કળાનો એવા સરસ મંથન કર્યો કે તે જોઈને સૌ આનંદ અને નવાઈ પામે.

એ અંક જોયા પછી એક જગ્યાને વિચાર થયો કે તેમની ઉમરનાં બધાં છોકરાંઓ માટે એક છાપેલું માસિક હોય તો સાઈ. અને તે વિચાર પરથી એ જ નામનું આ માસિક બન્યું છે.

અર્નન અને ઉપેન્દ્ર તેમનું વંદાઈ માસિક બધાંનું બનેલું જોઈ બહુ જ આનંદ પામશે. તેઓ મોટી ઉમર પહોંચશે ત્યારે તેમનાં શક્તિ અને જ્ઞાન હાલના કરતાં ધણાં વધી ગયાં હશે. ત્યાં સુધી આ માસિક ચાલુ રહે અને તેઓ તેની જવાબદારી ઉપાડી લઈ અમને વિશ્વાનિત આપે એવું ઇચ્છીએ છીએ.

ચંદ્રમાં છોણુ રહે છે?

અંગ્રેજ છોકરાંઓ કહે છે કે ચંદ્રની ઉપર કાંતનારી ડોશી રહે છે. હિન્દુ છોકરાંઓ કહે છે કે એમાં હરણુ રહે છે.

એમાંથી ખર્ડું શું હશે તેનો એક ચીની છોકરો વિચાર કરવા લાગ્યો. સાંજે કરવા જતાં તેને રસ્તામાં એક અંગ્રેજ છોકરો મળ્યો. ચીનાએ એને પુછ્યું: 'બાઈ, તે કેમ જાણ્યું કે ચંદ્રમાં કાંતનારી ડોશી રહે છે?'

અંગ્રેજ છોકરો બોલ્યો, 'અરે, એમાં તે શું પુછે છે? એ તો જાણીતી વાત છે. તને એટલી થે ખબર ન હોય તો તો તું તદ્દન મૂર્ખ છે! જો, સાંજના. જ્યારે અરે રૂંદીઆ કાઢી નાખ્યા અને મીલના મંચા વસાવ્યા ત્યારે એક ડોશી, કેની, બીકની મારી ચંદ્ર ઉપર કુદી પડી. બધાં છોકરાં એ વાત જાણે છે.'

ચીનાએ વિનયપૂર્વક કહ્યું, 'હીક, તારા ઉત્તર માટે ઉપકાર માનું છું.'

પછી ચીનાને એક હિન્દુ છોકરો મળ્યો. તેને પણ ચીનાબાઈએ પુછ્યું: 'ચંદ્રની પર હરણુ છે એમ તું શાથી કહે છે?'

હિન્દુ છોકરાએ થોડીવાર વિચાર કરી કહ્યું, 'મને લાગે છે કે અમારા ઋષિમુનિઓએ હરણું આમનું પવિત્ર ગવ્યું ત્યારે હરણુનો શિકાર ખુબ થવા લાગ્યો હશે. તેથી ત્રાસાને કોઈ બાપડું હરણુ ત્યાં બરાઈ જોઈ હશે.'

ચીની છોકરાએ પાછું વિનયપૂર્વક કહ્યું, 'હીક બાઈ, તારા જગ્યા માટે આભારી છું.'

ચીની છોકરાએને યાદી ડાહી ચીખામણની વાતોનો સાર કાઢતાં જડુ આપડે છે. એણે ધાર્યું કે અંગ્રેજ અને હિન્દુ બન્નેને પોતાના ગુણદોષનું પરિણામ જ ચંદ્ર ઉપર પણ દેખાય છે.

('મધ્યમ' માંથી)

'બાલબનુ'

ક્ર. ૫૮

માધુકરી

અસહકારનું
બીજ

એ મધાળા વાળા
દીનબંધુ એ.કુંજરા
શ્રેષ્ઠ માં નો એક
પ્રસંગ ની એ
આખો છે.

મહાત્માજી એક વાર મને નાતાલામાં પોતાના પ્રથમ શીતકની વાત કરતા હતા. એ જાનાવે તેમના આખા જીવનમાં પરિવર્તન કરી દીધું હતું. તેઓ એક કોચમાં બેસી ડરબનથી ટ્રાઈ ગામ જઈ રહ્યા હતા. તે વખતે તેઓ ઈંગ્લેન્ડ અને મુંબઈથી તાજા આવેલા નૈજાવાન ઍરિસ્ટર હતા. રંગની સુગ કેરી હોય છે તેનો કડવો અનુભવ પણ હજી તેમને થયો ન હતો. લંડનમાં તેમની નેડે સા સમાનઆવે વર્તન રાખતાં; અને કાયદાની પરીક્ષા લેવા તેમણે અંગ્રેજ સહાધ્યાયીઓ નેડે સાના સમાન એક વિદ્યાર્થી તરીકે પરીક્ષા આપી હતી. તેથી ડરબનમાં તેઓ ઉતર્યા ત્યારે તેમણે સ્વાભાવિક રીતે એવી જ અપેક્ષા રાખી કે અહીં પણ તેમની સાથે સા સમાનતાથી જ વર્તશે. કેમકામસર તેમને અંદરના પ્રદેશોમાં કોચમાં બેસીને વાની જરૂર પડી અને તેમણે તેની દીટીટ ખરીદી. કેમકામસર નજીની જગ્યા પર તેઓ બેઠા. ત્યાંની જ દીટીટ તેમણે લીધેલી. કોચ ઉપરવાને થોડી વાર પડેલાં એક ગોરાએ આપીને તેમને રૂઆબરે મોટા ધોટા કાઢી ત્યાંથી ઉતરી જવાને કહ્યું. ગાંધીજીએ સંભવતાથી જવાબ આપ્યો, 'હું દિલગીર છું કે તમને આ જગ્યા નથી આપી શકતા. મેં આ જગ્યાનાં દામ આપીને ખાસ લઈ રાખી છે.' પણ પેલા માણસે કહ્યું કે તમારે ઉતરવું જ પડશે. ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો કે ગાડીમાં

બીજ પુષ્કળ જગ્યા છે. પણ મારી જગ્યા હું નહિ છોડી શકું.

પછી તેઓ તેની જગ્યા. ગોરાએ ધાતકીપણાની અને જંગલીપણાની પરાકાષ્ટા કરી. છેવટે ગાડી હાંકનારનાથી પણ વચ્ચે પડ્યા વિના રહેવાયું નહિ. પેલા ગોરાએ ગાંધીજીને પોતાની લાકડીથી એટલા માર્યા કે તેઓ લગભગ બેભાન થઈ ગયા. તેમણે ગાડીને સરજડ ઝાલી રાખેલી. પેલા ગોરાએ તેમનાં આંગળા તુડી ન્યથે એવા તેના પર પ્રહાર કર્યા. મહાત્માજી મને કહેતા હતાકે મને તે વખતે અનુભવ થયો કે એ એક જીવસંતોષકની લક્ષણ હતી. તેઓ નિલકુલ સામે થયા નહિ—તેમણે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ, મરી જઈ પણ છોડું નહિ એમ કરીને ગાડીના કોચરને તે વળગી રહ્યા. પેલા ગોરા મોટા દેવ જેવા જોરાવર હતા, ગાંધીજી તેના મુકાબલામાં સાવ નાનકડા હતા.

આ મટનનો અન્ત કેવો થયો ? આત્માનો શરીર પર વિજય થયો. આત્મબળ આગળ પશુબળની દાર થઈ. હું આગળ કંડી ગયો કે આખરે હાંકનાર વચ્ચે પડ્યો, પણ એટલેથી અટક્યું નહિ, ગાડીમાં જે બીજા ગોરાઓ બેઠા હતા તેઓ પણ વચ્ચે પડ્યા. તેમનાથી આ રાક્ષસી કૃત્ય સંધું ગયું નહિ. તેમણે પણ ગાંધીજીનો પક્ષ લીધો. પેલા મારનાર આખરે અટક્યો અને જીજ્ઞાસા કરતો બીજા જગ્યાએ જઈને બેઠો. મને બે બરોજર વાદ હોય તો મહાત્માજીએ એમ પણ કહેલું કે મુસાફરી પુરી થતાં મુંબઈમાં એ માણસ આપો બદલાઈ જ ગયો, અને ગાડી છોડીને પોતાને રસ્તે પડ્યો ત્યારે તે ગાંધીજી સાથે હાથ મીલાવતો ગયો.

એક દિવસ મહાત્મા ગાંધી દત્તના દસના મારી

પાસે આ કિસ્સો વળીવી રહ્યા હતા. તેઓ હસતા હતા, પણ હું મારો તિરસ્કાર મનમાં સમાવી શકતો ન હતો. પછી વાતને અન્તે તેમણે કહ્યું, ‘આ પહેલાં મારો દક્ષિણ આફ્રિકામાં રહેવાનો જરા પણ વિચાર ન હતો.’ હું તો તે વખતે નૌજવાન ઍરિસ્ટર હતો અને એક કેસ ચલાવવા સાર આફ્રિકા ગયેલો. કેસ પુરો થયા પછી દેશ પાછો આવતા રહેવાનો મારો વિચાર હતો, પણ આ બનાવ પછી મને એમ થઈ આવ્યું કે આ બચનું સ્થાન છોડીને જવું એ તો કાયરતા! કહેવાય. તેથી મેં તે જ પડીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં જ રહેવાનો અને ત્યાં જ કામ કરવાનો નિશ્ચય કરી નાખ્યો.’

તે વેળાએ જે ગંબીર નિશ્ચય તેમણે કર્યો તેને જ પ્રતાપે એ નૌજવાન ઍરિસ્ટર હિન્દુસ્તાનમાં આવતાં વેત હિન્દીઓની શુભામીનું મુળ શોધી તેનો ઇલાજ થોડા સમય. આમ ત્રીસ વર્ષ પહેલાં ડરબનના એક કોચપર અસહકારનો આખો કાર્યક્રમ તેનાં બધાં મુખ્ય અંગો સહિત ઘડાયો. શરીરબળથી નહિ પણ આત્માના બળથી—નૈતિક બળથી દુરમનની સામે થવાનો ઇલાજ અને અહિંસા એ બન્ને સિદ્ધાન્તોનું બી આફ્રિકામાં વચાલું હતું. અને ગાંધીજીનો દૃઢ વિશ્વાસ જ છે કે આફ્રિકાની પેઠે અહીં હિન્દુસ્તાનમાં પણ અન્તે પ્રેમનો જ વિજય થવાનો. —‘નવજીવન’

ચિન્તનનો માર્ગ

પુલ અહોરાત્ર પુછે છે, ‘ઓ મધુર ક્ષણ! તું ક્યાં છે? મારાથી કેટલે દૂર છે?’

પુલના ગર્ભમાંથી અવાજ સંભળાય છે, ‘ઓ પુલ! હું અહીં જ, તારા જ હૃદયમાં જેલું છું.’

‘તું ક્યારે બહાર નીકળશે?’

‘જ્યારે તારી ઝંખનાના તાપમાં સળગીને તારી પાંખડીએ પાંખડી નીચે ખરી પડશે, તારા મુખની મનોહરતા ચાલી જશે, તારા સ્મિતની ઉજ્જવળતા ઝંખી પડશે ત્યારે તારે અંતર બેઠીને હું બહાર આવીશ. મારો જન્મ એ જ તારે મૃત્યુ થશે.’

વટોળીઆની સહેલગાહમાં આમતેમ ઉડતું—
ઝોલાં ખાતું બીજા ઝંખી ઉઠે છે, ‘ઓ ક્ષણ! તું ક્યાં છે? મારાથી કેટલે દૂર છે?’

બીજાના હૃદયમાંથી અવાજ આવે છે કે ‘હું અહીં જ છું; તારા દેયામાં ભંજીત છું.’

‘તું ક્યારે બહાર આવીશ?’

‘વાવાઝોડાના હીંચકાં પરની રમતગમતો વિસારીને તું જ્યારે ધુળમાં દટાઈશ, હૃદયની ચંચળતા છોડીને જ્યારે તું સ્થિર બની બેસીશ, ત્યારે, ઓ બીજા, તારું નાતું સંવાળું હૃદય મીરીને હું બહાર નીકળીશ. તારા સ્વયં ઉપર હું નૃત્ય કરીશ. મારા મોગન નીચે હું તને કચરી નાખીશ. મારો જન્મ એ જ તારું મૃત્યુ થશે.’

દેશેદેશની પ્રજાએ અને પ્રજાપ્રેમનના દરેક માનવીએ એક જ સવાલ પુછ્યો છે કે ‘ઓ વિજય! તું ક્યાં છે? કેટલે દૂર છે?’

અને એનો ઉત્તર એના હૃદયમાંથી જ મળ્યો છે કે ‘હું અહીં જ છું. તારું હૃદય મીરીને એકે દિવસ બહાર નીકળીશ. તું સહી નહિ શકે એવી વસમી વેદના તારા શરીરને ફેવે ફેવે સળગી ઉઠશે; તારી આંખો બધે અધારાં જ દેખશે; તારા કાન બીજાં કંઈ જ નહિ સાંભળી શકે; તે વખતે હું આવી પહોંચીશ— તારાં કરોડો સંનતોની છાતી પર પગ મુકીને હું આવી પહોંચીશ. એટલી તૈયારી કરી શખજે.’

સોનાદ્ર તા. ૨૫-૮-૨૩

બાવીસ માર્ચલ તરવાની હરીશાઈ

ગયા ઑક્ટોબરની છઠ્ઠી તારીખે ‘કલકત્તાની ઇન્ડિઅન લાઇફ સેવિંગ સોસાયટી’ તરફથી તરવાની એક હરીશાઈ ગોઠવવામાં આવી હતી. ચંદ્રનગરથી આહીરી તોલા સુધીના બાવીસ માઈલનો ગાજો તરી પાર ઉતરવાનો હતો. આ હરીશાઈમાં બધા મળીને વીસ પ્રતિસ્પર્ધીઓ ઉતર્યા હતા: જેમાં એક કાશીના, ત્રણ મદ્રાસ તરફના અને બાકીના સોળ કલકત્તાના હતા. તેમાં મિ. પી. ટી. ઇ. ફ્રેઝરિક રેલ્વે નામનો કેમરેન હાઈલેન્ડર પસંદનનો એક ગોરો પણ હતો.

સરતમાં ઉતરનારાઓમાંનો સૌથી નાનામાં નાનો ૧૬ વર્ષનો અને મોટામાં મોટો ૩૭ વર્ષનો હતો.

અંધા તરનારા અંદ્રનગરથી ૧-૧૦ કલાકે ઉપડ્યા. તેમાં 'ઈન્ડિયન લાઇફ સર્વિસ' એસાઇપરીનો અગ્રુતોપ દત્ત નામનો સભ્ય સૌથી પ્રલેહો આગ્યો. તેણે ચાર કલાકને પટ મિનિટમાં એ ૨૨ માઇલનો ગાગો કાઢ્યો. અગ્રુતોપની ઉંમર ૧૭ વર્ષની છે. આ સુદાં બીજા તાર. તે ચેન્નપીઅનશિપ હતો.

કલકત્તા સેન્ટ્રલ રિવિંગિંગ ક્લબના ધીરેન્દ્રનાથ પાલ બીજો નંબર આવ્યા. તે દત્ત કરતાં છ મિનિટ મોડા પહોંચ્યા. ત્રીજો નંબર બનાસના કે. સી. ચક્રવર્તિ અને કલકત્તા કોલેજ સ્કૉરના એમ. એલ. દત્ત આવ્યા. તે નવ મિનિટ મોડા પહોંચ્યા.

આટલાંટિક મહાસાગરમાં ૧૦૨ દિવસ

ઝોન્ડો એલેક્ઝન્ડર ગરબોટ નામનો એક ફ્રેન્ચ યુવાન એકલપડે ૧૦૨ દિવસની મુસાફરીમાં આટલાંટિક મહાસાગર પાર કરી હમણાં જ ન્યૂયૉર્ક પહોંચ્યો છે. લુનની છૂટી તારીખે તે 'ફાયરફેસ્ટ' નામની ૩૩ ફૂટ લાંબી એક નાની હોડીમાં ગિઆટરથી એકલો નીકળેલો. ગિઆટરથી ન્યૂયૉર્ક ૩,૨૦૯ માઇલ થાય. દરીઆઇ મુસાફરીનો શોખ અને નવા નવા મુલકો જોવાની ગિઆસાને ખાતર જ તેણે આ સફર ખેડેલી.

તે કહે છે કે રસ્તામાં તેને ત્રણ મોટાં તોફાન વરસ્યાં હતાં, અને તેને લીધે તેની નાની હોડીને તથા તેના સામાનને ઘણું નુકસાન પહોંચ્યું હતું. તેણે પીવાનું પાણી સાથે લીધેલું તેના બે તતીઆંચ બાગ જેટલું તોફાનને લીધે નકામું થઇ પડેલું, અને ઘોડા વખત સુધી તો તેને શેઠના માત્ર એક ખાલા પાણી પર ચલાવવું પડેલું.

એક તોફાન પીવા પછી વરસાદ શરૂ થયો. તેને લીધે તેનાં બધાં કપડાં બીજાં ગયાં અને ઘોડા દલાઇ સુધી તો તેને તદ્દન નગાવરથામાં રહેવું પડ્યું. આને લીધે તાવ અને સંજોખમ લાગુ પડ્યાં. મથું બધું મુઝી ગયું. પરિણામે ૪૮ કલાક સુધી તે તદ્દન બેબાનાવરથામાં પડી રહ્યો. તે કહે છે કે 'આ દરમ્યાન પ્રભુએ જ મારી અને મારી હોડીની રક્ષા કરી.' ઘણીવાર તો

તેને ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર દિવસ સુધી આંખની મીટ સરખી માંડ્યા વિના જગતા જ એરો રહેવું પડ્યું.

મુસાફરી દરમ્યાન ૬૦ રતલ માંસ, કારેલા દુધના ૩૬ ડગા, ૬૦ રતલ સાકર, ૧૦ રતલ મદા, ૩૫ રતલ ગિરિકેટ અને જથ્થાબંધ ખટોરાં એટલે ખોરાક તેણે લીધેલો. ૬૫ ગેલન પીવાનું પાણી સાથે લઇને તો નીકળેલો તેમાંથી લગભગ ૪૦ ગેલન જેટલું તો તોફાનને લીધે નકામું થઇ પડેલું.

મૌરથો એલેક્ઝન્ડરની ઉંમર ૨૮ વર્ષની છે. તે ટેનિસનો અને જો બેલાડી છે. હવાઇ વિમાનમાં ઉડનાર તરીકે બહુ બાહોષ ગણાય છે. મર્ષ લગામમાં તેણે સાત જર્મન વિમાનોને ભેંસતેલાં કરેલાં.

—'કોનિક્સ' તા. ૬-૧૦-૮૩

ઉગતી પ્રભતે

ઉમરેક વિદ્યાર્થી મંડળની બીજી બેઠકના પ્રમુખશ્રીશ્રી શ. મહુભાઈ દાંડાવળાએ આપેલા લાખલુમાંનો નીચેનો મુંદર પ્રેત્સાદક લાખ ઉગતી પ્રભતે અગત્યનો હોવાથી અહીં આપ્યો છે.

યાદ રાખવું કે મોટાં કાર્ય હમેશા અને સૌકાષ્ઠ્યથી બળથી શકાય નહિ. તેવે વળતે નાસીપાસ થવાની જરૂર નથી. એ ખરું છે કે પરોપકાર અને પરમણુપણું મનુષ્યમાનનું કર્તવ્ય છે; પરંતુ કેટલીક બાબતો દેખીતી રીતે પરોપકાર જેવી ન જણાય, છતાં એમાં ખીનનું બધું કરવાની શક્તિ રહેલી છે. ....આપણી આપણીતાથી આપણે નિરાશ થવાની જરૂર નથી. પરોપકારનાં આંખં બેઠેલાં ખેતરો અણુદીર્ઘ રહેલાં છે. સામાન્યમાં સામાન્ય માણસ પણ પરોપકારની ખેતીમાં મરેલો રહે છે. ....પરોપકારનાં બી કૃષિરે સર્વજન વેરેલાં છે: આપણે આપણી મહેનતથી તેનાં આંકુર પુરું એમ કરવું જોઈએ છવનમાં આપણે મટિ વેતરૂં સરજાએલું હોય,— મોટા કુટુંબનું બરણુપાપણ કરવામાં આપણે વખત જતો હોય, ને બીજાં કેંઈ કાર્ય આપણાથી થતું ન હોય, તોપણ એની સ્થિતિમાં આપણે પરોપકાર કરીએ છીએ. ફર રહે રહે પણ જે આપણે આપણાં કર્તવ્યોનું પાલન કરીએ તો તેથી દેશરોચ જરૂર થાય. સારામાં સારો પાક ઉતારનાર ખેતુત, સત્યથી લગનાર વકીલ, મરિખોને મદદરૂપ ચનાર દાકતાર, એઓ શું દુનીયાની

ઓછી સેવા જનને છે? ખેડુતો અને મજૂરો ન હોત તો ફનીઆની શી કિયતિ થાત? ખેડુતો અને મજૂરોમાં કેટલા ગંધા છાના પડદાખસંગત લોકમેવડો જનગથા હશે અને મળાં હશે? લાંબી જેવી સેવાપરાયણ જાત ન હોત તો હિન્દુ ધર્મનું શું થયું હોત?

.....લોકસેવાના દેખીતા માર્ગો ઉપર આપણાથી પ્રયત્ન ન થાય તો તેથી નિરાશ થવાનું કારણ નથી. દરેક વિદ્યાર્થી જીવનમાં પડ્યા પછી પણ ને પોતાના કર્તવ્યનું બંધાવર પાલન કરે તો તે મોટામાં મોટી લોકસેવા જનનયરો. આ વાત આપારે કહેવાનું કારણ એ છે કે જીવાનીમાં આપણે હમેશાં આશા રાખીએ છીએ કે આપણે દાદાબાઈ કે ગોખલે, દયાનંદ સરસ્વતી કે ગાંધીજીને પગલે ચાલી દેશસેવાનો મહાયત કરીશું. પરંતુ કદાચ જીવનમાં પડ્યા પછી ઘણી વખત કશું થતું નથી, તેથી નિરાશા હવાઈ જાય છે, અને જીવનમાંનો રસ સુકાઈ જાય છે. આથી બંધાર પડિલામ આવે છે. પરંતુ હમેશાં યાદ રાખવું કે દરેક માણસ હજાર મોપેલા કાર્યમાં મચ્યો રહે તો તે ફનીઆને કપકારક સંપા જનને છે. દાદાબાઈ કે ગાંધીજીના જેવા થવાની હઠ્ઠા બહુ સારી છે; એ એક પ્રકારનું પ્રેરક મળ છે. તેથી આપણું જીવન સારા આદર્શો તરફ વળે છે. ....પરંતુ એ હઠ્ઠા જોના એ સ્વરૂપમાં જીવીશું ન થાય તો તેથી જીવનને ખાંડ ન થવા દેવું, નિરાશાથી કર્તવ્ય ચુકાય છે; કર્તવ્ય ચુકવાથી જીવન નિષ્ફળ જાય છે. માટે જીવનમાં પડ્યા પછી એક જ વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે કામ એ જ પૂજ છે એ જ દેશસેવાનો, સ્વાર્થત્યાગનો અને પરાપકારનો મહાન મંત્ર છે. મહાન યત્ર છે.

સારા વિચાર એ હૃદય જીવનની શરૂઆત છે. મારા વિચાર કર્યા ને ફલાનવા એ કામ દરેકથી યત્ર શકે. ગમે તેટલું વિકટ જીવન આપણે ગાળતા હોઈએ- ગમે તેટલી ઓછી પુરસદ આપણને મળતી હોય- વાંચનાનો વખત પણ ન મળતો હોય, છતાં પણ વિચારને માટે થોડી પળો મળ્યા વિના ન રહે. તેથી પળો આ કામમાં વાપરવી વ્તેહએ. મોરસઝીલું પુલ નુકાનું જાય તેમ તેમ તેની મીઠી સુવાસ વધતી જાય

છે. કેવડો દૂર પડી ચગદાતો હોય તો તેનો પમરાટ વધારે ફેલાય છે; તેવી રીતે જેમ મનુષ્ય ઉપર કામનું ભારણ વધારે તેમ તેનું વ્યક્તિત્વ વધારે પ્રકાશે છે ને વિકસે છે. ડા. બ. રમણભાઈનાં પુસ્તકો કેવી રીતે ને ક્યાં લખાય છે? કોર્ટમાં કેસ ચાલતો હોય, સામા પડેનો વકીલ સાક્ષીઓને તપાસતો હોય, તેની વચ્ચે અગર થીજ કોઈ પુરસદ ધંધાની અંદર મળે તેનો કિષ્કોમ કરી રમણભાઈ લખવાની તક મેળવે છે. સુવ્રતાતના જે મહાન કવિઓનો વિચાર કરો. નોકરીની અગવડો વેડી નાનાસામે કવિતા રચી; અને ધંધાની જંગમ વચ્ચે ખગરદારનું કવિત્વ જળકી ઉઠ્યું. હરોગવિંદાસે નોકરીને અંગે બટકતાં બટકતાં પોતાની ઘણી ચોપડીઓ લખી છે. રાતે કે મધરાતે એમણે ઘણું લખ્યું છે. ગાંધીજી દોડતી ટ્રેનમાં મધરાતે 'નવજીવન' અને 'યંગ છીડીઆ' માટે લખાણો લખતા હતા. આપણા બાઈ કેશવલાલ શેઠની કવિતા પણ 'જીવનકલહ' વચ્ચે લખાઈ છે. છેવટે, હું મારા અનુભવ ઉપરથી કહું છું કે ધંધાની વચ્ચે આમતેમથી મિનિટો મેળવી જે લેખ માંડમાંડ પુરો કરી હોય છે, તેના કરતાં સાંખી સ્વપ્નો અને પુરસદનો લાભ લઈ એકસામેટા લખેલો લેખ અને હમેશાં ઉતરતો લાગ્યો છે. સુખ્ય ધસાય તો જ મહેકાટ પસરાવે; તેમ હૃદયની એવી મરજી જણાય છે કે કદસાધ્ય હોય તે જ કળા, તે જ સાહિત્ય, તે જ નીતિ.

પરીક્ષાઓ અને પાઠ્ય પુસ્તકો કરતાં જીવન અને ચારિત્ર વધારે મોટા મુલ્યનાં છે. મહાન પુરોના સુવિચારોની સમીપમાં આપણે થોડી શણે માટે પણ જગતની અસમાનતા અને કટુતા વિસરી વધારે પવિત્ર વાતાવરણમાં વિહાર કરીએ છીએ; અને એવા પવિત્ર સંસર્ગને વખતે જ આપણે આપણા મનોરથોને આદર્શો ધડી શકીએ છીએ. કુવાન મિત્રો, એવા મનોરથો ને સુંદર સ્વપ્નોની કિમત ઓછી નથી. ભણે તમને અવહારકુશળ લોકો ખ્યાલી કહે કે.....અધીરા અને હુરંગી Impatient idealists કહે. પરંતુ જેમણે જીવનની સુંદર પળો એવાં ખ્યાલી સમજ્યાં પાછળ શમાવી છે તેઓ જ ફનીઆના ઉદ્ધાર માટે

ફાળો આપી ગયા છે. માઈ કહેવું એવું નથી કે અભ્યાસક્રમની અવગણના કરી સગાધિ ચલાવવા બેસી જવું. માઈ કહેવું તો એ છે કે અભ્યાસક્રમમાં જ કંઈ આપી દુનીઆ સગાઈ જતી નથી. થોડો વખત ફાજલ પાડી તમારે જાણનાં યાચન પાછળ, મનન પાછળ અને સ્વપ્નાં પાછળ કાઢવો. એમ કરી બેસો તો ચિદ્રમમાં ચિદ્ર સમયમાં તમને નવું જાણ, નવી સ્થિતિ મળેલી તમે બેસો. — મહુભાઈ કાંઠાવળા

પરિશ્રમ અને ત્યાગના એ દાખલાઓ

ગાંધીજી વારંવાર કહેતા કે આપણે અંગ્રેજી શાળાને રાવણ શાળા કહીએ છીએ, પણ રાવણે પોતાની સત્તા જમાવવાને માટે ફેરવું તપ કર્યું હતું તે આપણે બુદ્ધી જમણે છીએ. હમણાં જર્મનીનું લોહી ચુસનાર ફાન્સની પરજેશનીતિના પિતા મોં. પ્લાઈરે વિષે વંચિલી વાત ગાંધીજીનું વચન યાદ કરાવે છે. કહે છે કે મોં. પ્લાઈરે એક ક્ષણ પણ નકામી જત્યા હતા નથી. એક વાર લાંબી મુસાફરી મોટરથી કરવાની હતી, રસ્તો ધણે ખાડાલો હોવાથી અને મોટરની કમાન ટીલી હોવાને લીધે મોટર બહુ હાલની હતી, મોટરે પાંચ કલાકની મોટરની મુસાફરી દરમિયાન તેઓ કર્યું લખી શક્યા નહિ. ઘેર આવીને મોટરના, ‘આટલો બધો વખત કદી નકામો ગયો નથી,’ અને તરત જ મોટરની કમાન સુધ-રાવવાને માટે મુધારનારને ત્યાં ફોકલી આપી. આપણા નેતાઓ શણેશણનો આપી રિતિ હિંસાજ આપી શકે ખરા ? નેતાઓની વાત બાબુઓ મુકીએ, સામાન્ય કાર્યકર્તા પણ આવો પરિશ્રમ કરવાવાળા હોય તો ફેરવું કાર્ય થાય ?

ત્યાગનો નમુનો જે સરકારની સાથે આપણે લડી રહ્યા છીએ તે સરકારના વડા પ્રધાનનો જ છે. મહાલક્ષ્મ દરમિયાન મિ. જાલુડિને પોતાની આપી મિલકતનો આંકડો કરાવી તેના રૂપ રકા લાગુ પડના ખર્ચ ખાતે આપી દીધા. આપણે ત્યાં જ્યારે શ્રી. દેસાજનુ અને પરિત મોનીલાલજી તથા શ્રી. જનનાલાલજી જેવા છે ત્યારે દેશનાં જ નાણાંમાંથી હમણે રૂપિયાનો પગાર લેનાર અનેક દેશીઓ પણ પડ્યા છે; જેઓ

પોતાના મનને સમજતી રહ્યા છે કે અમે પણ દેશની સેવા કરીએ છીએ ! — નવમ્બર તા. ૪-૧૧-૪૩.

આ દશા ?

અરેબીઅન નાઇટ્સની વાર્તાઓ પાંચનારા દુરાનની જાહોજલાલીથી અગમ્યા નહિ હોય. એમાં જે વર્ણન છે તે કંઈ કાલ્પનિક નથી. એક વખત દુરાન દુનીઆનું મહારાજન ગણાતું. સિન્ધના શીમાથી બુદ્ધિ સમુદ્ર સુધી તેનો ખુટો ફરકતો. ધનદોલન, વેપારદ્રોહગાર જાહોજલાલી અને મહત્તામાં તે શ્રેષ્ઠ કોટિનું રેખાતું. હજી ત્યાંના ગુલાબ અને માલીયાનાં તો લોટાને જમ્યાં આવે છે. જયતના મુખ્ય ધર્મેમાંના જરૂરિયાતી ધર્મને જન્મ આપી તેનો પ્રચાર આ દેશ જ કરશે. (અત્યારે ત્યાંના લોટા મુસલમાની ધર્મ પાળે છે.) પણ કુદરત અને માનવજાત બન્નેએ પ્રાયેલાગા તેના પર કેટલાક વર્તાવના માંડ્યા, અને અત્યારે તે દુનીઆ આપીમાં દુઃખીમાં દુઃખી, ફગાલમાં ફગાલ અને શ્રીથી છૂટા દેશ ગણાય છે. વાવરોળને લીધે હેતી રેતીથી તેનાં ફળરૂપ ખેતરો પુરાઈ જવા લાગ્યાં, જાહોજલાલી બધી યાગજીવિયા અગમ્ય સમ થઈ ગયા, અને આગારે ધરાનો ભોળો ભાગ પણ જેવો ઉડી પડ્યો છે. કુદરતનાં આ ફેરની માથુસાજતે પણ ગળે હરીફાઈ કર્યાં ધારી હોય તેમ એમણે પણ એનાપર ચીતાવામાં કંઈ જાણી રાખ્યું નથી. પટોટનાં શબ્દોએ કકરે કકરે એના મુખરૂપ ખુલ્લી લીધા; મોટાં મોટાં પરદેશી સેનાઓ આવી તેનાં શહેરો ને ગામડાં છૂંદી આપ્યા દેશને સપાટ કરી મેલ્યો, પરદેશીઓએ જતી તેટલી દોલત હિસરડીને પોતાના વડાન ભેગી કરવા માંડી અને હંદરાઓની રાજાઓએ મરજી પડે તેમ છુંદ કરીને પ્રગમમાં ત્રાસ વર્તાવી મેલ્યો. અને આ દશા, કહે છે કે, હજી પ્રગળે છે.

મીંકું મરણ

શ્રી ચીન્તઅલી જેઠામાં દત્તા તે દરમ્યાન બનેલા પ્રસંગોમાંનો એક પ્રસંગ નીચે ઉતારી લીધો છે.

એક માવો કરીને લાંબી કાંસીની સગ પાદને આપ્યો હતો તેનો કિસ્સો કહેતાં કહેતાં માલાના અમાર આવેશમાં આવી જાય છે, અને સામાની ડિપર પણ અગમ્ય અસર પાડે છે. માવો ગિયાંદી

એક વાર નશામાં ચક્રવર્તી થઈ પોતાની ગર્ભવતી સ્ત્રીનું ખુન કરીને આવ્યો હતો. સગ્ન પછી અપીલ વગેરે થયા પછી કાંચીના દિવસ નક્કી થઈ ચુક્યો હતો, અને આ કાની ફનીઆ ઉપર રહેવા વિશે તેણે હદય ધોધ નાખ્યા હતા. મૌલાનાની પાસે જ તેની ખોલી હતી. તેને

મૌલાનાની સાથે પ્રસંગ પડતાં મૌલાનાએ આખી વાત તેને પુછી. મૌલાના કહે છે કે સાચા પશ્ચાત્તાપથી તેણે બધી વાત મારી આગળ કરીને જણાવ્યું કે મને સગ્ન થઈ છે તે વાજબી થઈ છે. હવે તો જેટલી ધડી રહી છે તેટલી ધડી કિરનારનું બચ્ચન કરવામાં મગ્ન છે. એક દિવસ રાત્રે પાસેથી નાચવાનો અને ગાવાનો અવાજ આવ્યો. પેલા બાઈ કિરનારના બચ્ચનમાં શુભતાન શ્રદ્ધ નાચતા નાચતા ગાતા હતા:-

હર લે સિંગાર ચણ અગણેથી,
સાલનકે ધર જતાં હોવાઃ
મારી જિહોના, મારી જોડોના,
મારી હા કિરનારના હોવા.

આ પ્રસંગ કહેતાં મૌલાનાની આંખોમાં પાણી આવી ગયું. આ રાત પેલાની કાંસીએ જવાની આગલી રાત હતી. કાંસીના હુકમ મળ્યા કે બહાદુરની મારક નીકળ્યો. જે માયકા ઉપર જઈને કાંસી લેવી પડે છે તેના ઉપર દોડતો દોડતો હસતો ચડ્યો. માયા ઉપર કાંસી આનારની ટાપી પહેરાવવામાં આવતાં જ પોકાર કર્યો, 'મહાત્મા ગાંધી છી જો.' આખી જોલમાંથી

કેદીઓએ પડ્યો આપો: 'મહાત્મા ગાંધી છી જો.' જીલ્લે પોકાર કર્યો, 'સાક્ષતઅલી આપુ છી જો.'— મૌલાના રાજકોટમાં શોકતઅલી. આપુ કહેવાતા પછી 'ગમ' 'રામ' 'રામ'—અને એધે 'રામે' તેનો પ્રાણ ચાલ્યો ગયો. બધા કેદીઓએ આવીને આ ઘટનાનું વર્ણન આપતાં મૌલાનાને કહ્યું, 'હેટલાં પંદર વીસ વર્ષમાં આણું મરણ લેયું નથી.' સુપરિન્ટેન્ડેન્ટે પણ કહ્યું, 'આણું બહાદુર મરણ કદી નથી લેયું.' સુપરિન્ટેન્ડેન્ટે આશ્ચર્યથી પુછ્યું, 'આવા ભંચીને પણ મહાત્મા ગાંધી સાથે શી લેવદિવા છે?' મૌલાનાએ જવાબ આપ્યો, 'કારણ આવતો અવતાર આપે તો હંશિર મને ટેકભંચીને અવતાર આપજો એમ કહેનાર ફનીઆમાં મહાત્મા ગાંધી એકલા છે.'

* *

એક દિવસમાં પણ વારે આ કિસ્સો મૌલાનાએ કહી સંભળાવ્યો અને કહ્યું, 'મહાત્મા ગાંધીને દ્રવ્ય માફ શિર જુકે છે; તે પછી માફ શિર પેલા બહાદુર માવજો પણ જુકે છે. આવી રીતે હથેળીમાં માથું લઈને દરતાં આવડતું લેઈએ. યોદ્ધા માથુસો આવવા નીકળે તો આપણો હુદાર મોક્ષ છે. માવજાં પોતાના અપરાધ મટિ શુદ્ધ ખરખરેા હતો, ખુદાનો ખરખર ઉર હતો અને મરતાં ખુદાની આંખ તેણે જોઈ હતી, એટલે જ તે ગાના હતા અને નાચતા હતા; એટલે જ તેને મરણ મીડી નિદ્રામાં પડવા લેણું લાગ્યું.

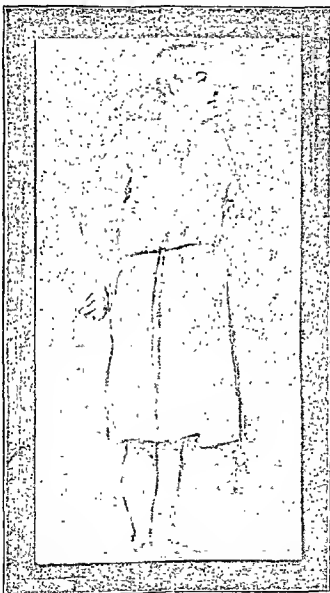
—૧૯૮૧૧, તા ૪-૧૧-૨૩

મિ. એડ્ડેલ અને ઉગતી પ્રજા

મિ. એડ્ડેલ થીઓસોફી (આત્મવિદ્યા-પ્રચારણ) તેમનું વપ આપેલ કહેવાય હતાં, તેમનું શરીર ટકાર

પંચના જોડ જળરા ઉપદેશક છે; અને વર્ષો થયાં અને સુખદ લાગે છે; ચરેશ પર ચોડખાંડ તેમનું જીવન એ પંચની સેવામાં વીત્યું છે. તેમણે મોટા ભાગે શિક્ષણનું કાર્ય જ સંભાળ્યા હયું છે. ખનારસા હિન્દુ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ તરીકે અનેક વર્ષથી તેઓ વિદ્યાર્થીઓના પ્રેમપાત્ર બની રહેલા છે. એ ઉપરાંત ઉગતી પ્રજાના આદર્શ પડવાને તેમણે 'તરુણ નગરજન' (ધ યંગ સિટિઝન) નામનું અંગ્રેજી માસિક ચાલુ કર્યું છે.

કુમારો આ અંક જાપાનનામાં જવાની તૈયારીમાં હતા તેવામાં તેમનું આગમન અમદાવાદમાં થયું અને પ્રથમ જ તેમને નજરે જોવાની અને તેમનું વ્યાખ્યાન સાંભળવાની તક

અને વિશાળ કમાળ નિર્મળ આકાશપ્રદેશ નેહું, આંગો અને ભસ્મર થળ કતી દાળો. પોશાકમાં લાંબું પહેરણ અને મુરવાળા પગ ખુરલા અને ગળામાં તેમના પંથનું લટકતું ચિહ્ન. આથી તે કોઈ ઉત્તર પ્રાન્તના હિન્દુ જેવા દીસતા.

તેમના વ્યાખ્યાનનો યુદ્ધો એ હતો કે જગતમાં જે લાઇઓ આપ્યા હશે તે અટકાવવી હોય અને મોટા જનસમુદનાં સુખ-સુખાકારી વધારવાં હોય તો દેશની ઉગતી પ્રજાઓમાં પહેલેથી જાગૃત્તાવ, સેવાશ્રુતિ અને દંભ વિનાનું જીવન આવવાં જોઈએ. યુરોપ, અમેરિકા, ઑસ્ટ્રેલીઆ યજેરે ખંડોમાં ઉગતી

અમને મળી. સંજોગવશાત્ તેમના વ્યાખ્યાનનો પ્રયત્ન ઉત્તમ ઘટતર કરવાને સજાગ પ્રયત્નો થાય થઈ વિષય પર 'ઉગતી પ્રજામાં જાગૃત્તાવ' ઉપર હતો સુખ્યા છે. જર્મની આપ્પા યુરોપની સખત દાર ખાઈ

મરણુતોલ થયું છે છતાં ત્યાં હજારેની સંખ્યામાં
છોકરાછોકરીઓ (યૌદ્ધી વીસ વર્ષ સુધીનામાંથી)
મંડળો બાંધી સાવ સાદા કુદરતી અવનની ટેવ પાડી
રહ્યાં છે, તેમજ તેમની નગર આગળ મેળા માણતા
ખીન ધૂંધી લોકોથી ન શરમાતાં સ્તેડબાપ અને
સેવાશ્રીનો ધર્મ ફેલાવી રહ્યાં છે. લગણુઓ કોઈ
કાયદા કે રાજ્યસત્તાથી અટકવાની નથી. પ્રજાના
અંતઃકરણમાંથી તેને મારેની વૃત્તિ—હેયરે નીકળી
જ્યાં જોઈએ. આ હેતુ પાર પાડવા બધા દેશોમાં
કોઈ ને કોઈ જાતની સંસ્થાઓ જોરથી કામ કરી
રહી છે.

જે લગણુઓ થાય છે તે આપણા વડવાઓએ
સંધરી મુકેત્ર વેરભાવ, દોષ અને છુપાંથી છે; અને
તેનાં બચકર પરિણામેનો આરોપ તેમની જ કપર
રહેવાનો, ઉગતી પ્રજા પર નહિ;—જે ઉગતી પ્રજા
આ બ્રહ્માવતી અને સેવાપરાયણતાનો મંત્ર
અવનમાં સ્વીકારે તો જ. છેવટે તેમણે જણાવ્યું કે
સાંમજનાશમાંથી ધણી સ્વદેશીવત પાળનારા હશે; પણ
ખડે સ્વદેશી તો ત્યારે જ કે તમે તમારા કુટુંબની
સેવા આદરો, પડોશીઓને સહાયરૂપ થાઓ, શહેરની
સુખાકારી જાળવો અને તેમ કરતાં આખા દેશના
કર્યાણુધર્મને લાયક બનો. સમાજના ખરામ રીવાજો
કાઢવામાં સામેલ રહો. તમારા રહેણાણની જગ્યાઓ
ચોક્કસ અને તંદુરસ્તી દેનારી કરો. આ રીતે
તમારાં મન અને અંતઃકરણ સ્વચ્છ ને તંદુરસ્ત
થશે. વળી નાગરિક જનવાને કાંઈ કપરનું બંધન
નથી. નગરજનના હક તો માતૃભૂમિએ જન્મની
સાથે જ આપ્યા છે; એટલે ઉગતી પ્રજા જેમ
સેવાભાવના વહેલી સ્વીકારે તેમ સાફ. જુવાનો
માત્ર વાતો ને ચર્ચાઓ કરે તે ન ચાહે. તેઓ
કોઈપણ મોકલ અને સાચું દેશકાર્ય કરી જતાવે. તે
ઉપરાંત તેઓ જગતની સઘળા ઉગતી પ્રજાઓ ઉપર
પ્રેમભાવ રાખે. પોતાના જ સુખ કે સ્વાર્થ કરતાં
દેશના કલ્યાણને વધુ વહાલું મણે. ધણી દેશમાં
'કુમાર સપ્તાહ' પાળવામાં આવે છે. એક અકવાડીઆ
સુધી સંસારની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ કુમારવર્ગ ચલાવે.

એક દિવસ બધા નગરકુમારો ભેગા મળી પોતાનામાંથી
મરસ નાયક શોધી પસંદ કરે. તેની આગેવાની નીચે
સંધળા જાણુ આખું શહેર ફરે. ખીજે દિવસે
અખાડાઓમાં કસરતના ખેત્રો-કરી દેખાડે, ને નાનાં
નાટકો બજાવે. ત્રીજે દિવસે દેશના હુન્નરકોશોગ અને
વ્યવહારોના સઘળા બાર જે ગણુ કલાક કુમારો
ચલાવે. ચોથે દહાડે ધરકમમાં સૌ ભાગ લે; કુમારો
પોતાનાં માળાપોની સેવામંભાગમાં રહે તથા અનાથ
બાળકોને જમવા બોલાવે. આ બાબતોના બધા
કારભાર છોકરાછોકરીઓ કરે. પાંચમે દહાડે શત્રો
અને રમતોનો આનંદ વર્તે. છઠ્ઠે દહાડે સઘળા
કોઠામાં કે કાચમાં 'લગણ ન જોઈએ' નાં પાટીઆં
લઈને સ્વદેશગીતો ગાતા શહેરમાં ફરે. આથી કરીને
બધામાં તેમને શું શું કરવાનું છે તેનું જ્ઞાન જન્મે
અને અત્યારે પ્રજાના અધિકારમાં તેમને ભાગ મળે.
નગરકુમારોને એમ જ લાગે કે અમે પ્રજાના
અંશરૂપ છીએ. ઉગતી પ્રજાને કાર્ય કરવામાં
કોતેજન અને ઉત્સાહ મળે તે તો જુદાં જ, પરંતુ
વડીલો પશુ એક અકવાડીક કુમારોની પ્રવૃત્તિ જોયા
કરે—એનો જ ખ્યાલ ધરાવે કરે.

મિ. એરેસના આ સુંદર સંદેશ માટે અમારે
આસ રીકા કરવાની છે નહિ.

સૌ જાણે છે કે મનુષ્યના અવનની ગણુ
સ્થિતિમાં કૌમાર સર્વોપરી છે. બાળપણમાં બુદ્ધિ
કાચી હોય છે અને ધરપણમાં સક્તિઓ ધસાતી આવે
છે. ખીલતી વયમાં શરીર વિકાસ કરે, હૃદય
લાગણુભર્યું ધબકે, પ્રાણ તનમનાટ કરી નાચી રહે
અને નિર્દોષ આત્મા નવા જ્ઞાન માટે જગતમાં
બજવા માગે. કૌમાર કદાપિ સાંકડા મનનું કે દૂર ન
હોય; આગસુ તો અને જ કેમ ?

આપણા શુદ્ધરાતમાં સુખાગ્રે ઉગતી પ્રજાના
કુટલાએક દિતેન્ધુઓ કામ કરી રહ્યા છે. શુદ્ધરાતમાં
પેટલાદ મિત્રમંજળ થયું. કાઠીઆવાડમાં દશિણામર્તિમવન
ચપાયું. ત્યારપછી આપણે ત્યાં ઉગતી પ્રજા માટે
સુવ્યવસ્થિત એકધારી પ્રવૃત્તિ ચાલુ જ રહી છે એમ
કોણ નથી જાણતું ? રણુઅતરામ વાવામાઈ, મોતીમાઈ

અમીન, નૃસિંહપ્રસાદ ભટ્ટ આદિ ઉગતાં વિદ્યાર્થી-મંડળોના સમગ્ર પ્રેરકો અને સુર સંચાલકો હતા. તેમના પ્રયાસોમાંથી ચરોતર કેળવણીમંડળ અને કાઠીઆવાડમાં કેટલાંક વિદ્યાર્થીભવનો અને એવાસમિ-તઓ થયાં. અંધુમંડળવાળા રા. ભોગીન્દ્રરાવ ભુલાય તેમ નથી. એમણે પોતાના રસમય સાહિત્યમાં ભવિષ્યની યુવક પ્રજા ચેતનમય ચીતરી છે. આ પ્રવૃત્તિ ત્યારથી વ્યુદીવ્યુદી રીતે ચર ચર છે. કાર્યક્ષેત્ર અને કાર્ય એનાં વિશાળ છે કે માત્ર કેટલાક નગરો તરી આવનારાઓનો જ નામનિર્દેશ થઈ શકે.

ધર્મોધર્મો કાર્યકર્તાઓ વધ્યા. રા. ઇન્દુલાલ યાગિક નવી પ્રજાની એક જીવંત મૂર્તિ કહી શકાય. તેમણે અમદાવાદમાં પકાવ નાખી જે જે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કેન્દ્રસ્થ કરી તેમાં ગુજરાત કેળવણી મંડળ મુખ્ય છે. હોલુભાઈ પુરાણી ભરૂચમાંથી ઉગતી પ્રજા માટે જીવન રેલી રણા છે. તેમના નાના ભાઈ અબાલાલ પુરાણી સેંકડો ઉછરતાં નરોત્તી હૃદયમૂર્તિ જાની ગયા છે. ગુજરાત શરીરવિકાસ સાધી ન શકે તો બીજા સર્વ સિદ્ધિનો પાયો જ ન હોય, એ વાત

તેમણે જરોબર ઝીલી લીધી છે. અમારું હૃદય તેમની પ્રવૃત્તિઓ પર પુરું મુગ્ધ છે. અને એ જાણી શીરોની વચ્ચે ડા. ચંદુભાઈ દેસાઈની ગુજરાતના સર્વ નગરોના વિદ્યાર્થીમંડળમાં અગ્રણ્ય અસર છે. ઉગતી પ્રજાના તે એક સમર્થ મિત્ર છે. આચાર્ય કૃપાલાની, કાકાસાહેબ કાલેલકર, કવિ નાનાલાલ, સ્વામી આનંદ, ડા. સુમન્ત, મહુભાઈ કંઠાવળા, ગિજુભાઈ બવેકા વગેરે ઉગતી પ્રજાના માર્ગવિધાયકો છે. એ સૌનો સચિત્ર પરિચય અમે હવે પછી આપતા જઈશું.

મહાત્માજીએ રાષ્ટ્રના તરુણવર્ગને જે ભાર આપ્યો હતો આખું છે તે તો અનોખું જ છે. રાષ્ટ્રીય કેળવણી હેતો પ્રાણવાન વિદ્યાર્થીવર્ગ આતું કેખીતું મુગ્ધ છે. મિ. એફ. ડેલે આ બીના વાંછી નગરે જોઈ જણાય છે. ઉપર લખેલી ગુજરાતની ઘણી વાતો મિ. એફ. ડેલ કદાચ જાણતા નાહ હોય.

ઉપરાંત, અમે એ પણ ટકુલ કરીએ છીએ કે હાલના નવયુવકોએ વધુ જાગતા, સચેતન અને તૈયાર થવું ધટે.

હવે—જ્યોર્જ મિ. ફિશ સાથે મારે અરજી ઓળખાણુ તો છે.

જાણુ—એમ ? તે કેવી રીતે ?

હવે—હું એને ઓળખું છું; એ મને નથી ઓળખતા.

x

x

x

‘પણ તમે રાત્રે સુતી વખતે શા માટે ચરમા પહેરી રાખો છો ?’

‘અરે મૂર્ખ ! એટલી પણ સમજણ નથી પડતી ? રાત્રે ચરમા ન પહેરી રાખું, તો પછી સ્વપ્નાં શા વડે દેખું ?’

x

x

x

પેલારા ધુનમાં ને ધુનમાં રસ્તામાં ચાલ્યા જતા હતા. એવામાં કોઈ સાથે અથડાયા અને તેના માથા સાથે તેમનું માથું કૂટાયું. પેલારા કપાળે હાથ ફેરવી પંપાળવા લાગ્યા.

પેલા માણસે પુછ્યું : ‘કેમ કપાળે હાથ ફેરવો છો ?’

પેલારાએ જવાબ આપ્યો, ‘તમારા કપાળે મારા કપાળને કંઈક કહ્યું, તે હું જાંઠર કતાઈ છું.’

પુછો તન્ત્રીને

એ નામનો એક-વિમાંગ 'કુમાર'માં ઉઘાડવામાં આવનાર છે. તાત્કાલીનમાં, વાંચનમાં, વિચારોમાં અને બીજા ઘણા પ્રશ્નો તમને જુદા જુદા પ્રકારની અનેક મુશ્કેલીઓ, શંકાઓ અને સવાલો ઉઠવાનાં જ; અને તે પણ જુદા જુદા વિષયો ઉપર. કોઈ કોઈ તો એવા વિચિત્ર હોય કે તમને એનું મોંઘાણું કશું ન સુઝે. તમે એવા સવાલો નીચેની રીતે તન્ત્રીને લખી પુછાવશો તો બનશે તેટલો પ્રયત્ન કરીને તેના જવાબ મેળવી લાવવાનો તન્ત્રી પ્રયત્ન કરશે.

'મિન્ડલસ' માં પણ તમને સવાલોના જવાબ મળી શકશે. પણ ત્યાં પુછવાના અને અહીં પુછવાના સવાલો જુદા જાતના હોય. તમને કોઈ જાતની મુશ્કેલી હોય, કોઈ ધંધા વિશે માહિતી મેળવવી હોય, કોઈ બાબતમાં સલાહ લેવી હોય, એવી એવી બાજતોના ઉત્તર તમને 'મિન્ડલસ'માંથી મળે. વિવાન, ખગોળ,

બુદ્ધિજ્ઞ, ઇતિહાસ, સાહિત્ય, કવિતા વગેરેના જાનને લગતી માહિતી, તેના વાચન અને પ્રયોગોમાં ઉત્તી મુશ્કેલીઓ, સવાલો વગેરેના ઉત્તર તમને અહીંથી મળશે. તમે આ વિભાગો વારંવાર વાંચતા રહેશો એટલે એની મેથ તમને આ પદ્ધતિ સરળતાથી સમજાઈ જશે.

તમે સવાલ ન પુછ્યા હોય તો પણ તમે દર મહિને આ વિભાગ ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યા કરશો તોયે તમને એમાંથી ઘણું ઉપયોગી, રમુજ અને વિચિત્ર જ્ઞાન મળશે.

પુછનારે પોતાના સવાલો "તન્ત્રી 'કુમાર', ૪૪૮૦ રાયપુર, અમદાવાદ" એ સરનામે મોકલવા.

દરેક કાર્ડમાં એક જ સવાલ હોવો જોઈએ. કાર્ડને જમણી બાજુને ઉપરને ખુલ્લો ગામનું નામ અને તારીખ, તથા ડાખી બાજુને નીચેને ખુલ્લો પુછનારનું પૂર્ણ નામ અને સરનામું લખવા જોઈએ. આવી રીતે—

અમદાવાદ, તા. ૧૫-૧-૨૪
સવાલ
<div style="border-top: 1px dashed black; border-bottom: 1px dashed black; margin: 10px 0;"></div>
મોકલનાર પ્રભુદાસ વિશ્વનાથ જાની, હુતારવાડાની પોળ, ખાડીઆ

એકથી વધારે સવાલ પુછવાના હોય તો કાંજગની જુદી જુદી કાપલીઓ ઉપર દરેક સવાલ ઉપર પ્રમાણે લખી કપડામાં બાંધીને મોકલવી. દરેક સવાલ જુદી કાપલી પર લખેલો હોવો જ જોઈએ.

એકથી વધારે સવાલો નહિ પુછી શકાય. સવાલ પુછવાની રૂબ રૂંટી રાખવી. દરેક સવાલ જાની રાકે તેટલી રપટ અને ટુંકી રીતે લખી મોકલવો.

દરેક સવાલ મળ્યા પછી તેને 'નવા સવાલ'ન મથાળા હેઠળ 'કુમાર'માં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

'કુમાર'ના દરેક કાપડે તેનો જવાબ મોકલી શકે છે. જવાબ મોકલવાની પહેલી તક 'કુમાર'ના વાચકોને જ રહેશે. આમ એક મહિનો રાહ જોવા જતાં જેના ઉત્તર વાચકો તરફથી નહિ મળે તેના ઉત્તર આપવાનો તન્ત્રી પ્રયત્ન કરશે.

ગુજરાતનો બાહોશ જર્નાલિસ્ટ

અને એનું

અતિ લાડીલું લોકપ્રિય માસિક

જેણે ગુજરાતના પત્ર-સાહિત્યમાં નવી દિશા ખોલી લોકોને મુગ્ધ કર્યા અને પોતાને પગલે ચાલતા કર્યા; જે સાહિત્ય અને કલાની રમ-હડાણ ગુજરાતને આપવાના પ્રયત્ન પાછળ

સુકલિસ જાની મર્યા

તે 'હાજીમહસુદ' અને તેની 'વીસમી સદી'ના

કરુણ જીવનની દર્શકરી કહાણી; એના અંગત મિત્રો અને સાથે કામ કરનારા-એએ વસુવિલા કરુણ પ્રેમી; એ બાહોશ માણસના જીવનની અનેકવિધ દલીલો; એ મનનોડક માસિક કમ નેપાર થતું તેને લગતી અજાયબરી માહિતીઓ દોરોચોદો, હરનાજોશ અને મિથોશી અરપુર

કપરાત, ગુજરાતના અગ્રગણ્ય લેખકોએ અને ચિત્રકારોએ સાહિત્યના એ ચકીરની કબ પર વેરેલાં ફૂલ જેવી આપેલી રસમય સાહિત્ય અને ચિત્ર માગથી કપરોગી અને આજુમેલું પાંચત પુરું પાડે છે.

લેખકો કેશવલાલ કુવ
કવિ ખજંદાર વિશ્વપ્રસાદ ત્રિવેદી
કવિ નાનાલાલ બાલુભાઈ જમરાશીચલ
કનૈયાલાલ મુનશી બલવન્તરાય ઠાકોર
ચન્દ્રશેખર મુખ્ય રમણભાઈ નીલકંઠ
લલિત ગજનન પાંડે
કિંમતસાત એનરીઆ 'નાઈ'
નરસિંહરાવ બેળાનાથ કેશવ રોક
લુગતરામ દવે હરિપ્રસાદ દેસાઈ
કૃષ્ણલાલ કવેરી મનસુખલાલ મહેતા
'પ્રમદેવ' હાલાભાઈ પંડેલ
'વિનોદકાન્ત' ચિત્રકારો
દેશજી પરમાર પુરંધરા, રાવળ, પંડિત
આંપશી હરેલી દત્તાત્રેય, પુરુષોત્તમ
પાશીલાલ સાહ રામરાવ, ગોરકાંકર

ઘરની લાયબ્રેરીના શણગાર કુપ
કુટુંબનું ગમે તે માણસ વાંચી શકે તેનું
વિશુદ્ધ અને ઉપયોગી સાહિત્ય તથા
આગ્રેથી ભરપુર
મવા પાંચસો પાનાનું લગભર પુસ્તક

હાજીમહસુદ-સમારક-ગ્રંથ

એટલે—૧૪ વાર્તાઓ

૧૫ કાવ્યો

કિંમત
રૂપિયા: છ

૧૬ રસમય લેખોનું

પોસ્ટેજ બુદ્ધ

વિનોદવાંચન

કુમાર કાર્યાલય. ૪૪૮૦ રાયપુર અમદાવાદ: એન.એમ. ત્રિપાઠીની કું. કોલેખાલેવી મુંબઈ

આ માસિક, અમદાવાદ, આરંભુર, નવજીવન મુદ્રણાલયમાં નિર્મિત કરેલું છે અને એની કુમાર કાર્યાલય, ૪૪૮૦, રાયપુર અમદાવાદમાં પ્રગટ કર્યું.

પુછો તન્ત્રીને

એ નામનો એક વિભાગ 'કુમાર'માં ઉદ્યાપનામાં આવનાર છે. વાતચીતમાં, વાંચનમાં, વિચારોમાં અને ખાંખા ધણા પ્રશ્નો તમને જુદા જુદા પ્રકારની અનેક મુશ્કેલીઓ, શંકાઓ અને સવાલો ઉઠાવનાં જ; અને તે પણ જુદા જુદા વિષયો ઉપર. કોઈ કોઈ તો એવા વિચિત્ર હોય કે તમને એનું મોંઘાણું કશું ન મળે. તમે એવા સવાલો નીચેની રીતે તન્ત્રીને લખી પુછાવશો તો જનશ્રેષ્ઠો તેટલો પ્રયત્ન કરીને તેના જવાબ મેળવી લાપવાનો તન્ત્રી પ્રયત્ન કરશે.

'મિજલસ' માં પણ તમને સવાલોના જવાબ મળી શકશે. પણ ત્યાં પુછવાના અને અહીં પુછવાના સવાલો જુદી જાતના હોય. તમને કોઈ જાતની મુંઝવણ હોય, કોઈ ધંધા વિષે માહિતી મેળવવી હોય, કોઈ જાગૃતમાં સલાહ લેવી હોય, એવી એવી જાગૃતોના કેતર તમને 'મિજલસ' માંથી મળે. વિદ્યાન, ખગોળ,

જ્યોત્ષા, ઇતિહાસ, સાહિત્ય, કવિતા વગેરેના જ્ઞાનને લગતી માહિતી, તેના વાચન અને પ્રયોગોમાં ઉઠતી મુશ્કેલીઓ, સવાલો વગેરેના ઉત્તર તમને અહીંથી મળશે. તમે આ વિભાગો વારંવાર વાંચતા રહેશો એટલે એની મેળે તમને આ પદ્ધતિ સરળતાથી સમજાઈ જશે.

તમે સવાલ ન પુછવા હોય તો પણ તમે દર મહિને આ વિભાગ ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યા કરશો તોયે તમને એમાંથી ઘણું ઉપયોગી, રમુજ અને વિચિત્ર જ્ઞાન મળશે.

પુછનાર પોતાના સવાલો "તન્ત્રી 'કુમાર', ૪૪૮૦ રાયપુર, અમદાવાદ" એ સરનામે મોકલવા.

દરેક કાર્ડમાં એક જ સવાલ હોવો જોઈએ. કાર્ડને જમણી બાજુને ઉપરને ખુલ્લું ગામનું નામ અને તારીખ, તથા ડાબી બાજુને નીચે ખુલ્લું પુછનારનું પુર્ણ નામ અને સરનામું લખવાં જોઈએ. આવી રીતે—

અમદાવાદ, તા. ૧૫-૧-૨૪
<div style="border-bottom: 1px solid black; margin-bottom: 10px;">સવાલ</div> <div style="border-bottom: 1px solid black; height: 40px; margin-bottom: 10px;"></div> <div style="border-bottom: 1px solid black; height: 40px;"></div>
મોકલનાર પ્રમુદાસ વિશ્વનાથ જાની, સુતારનાડાની પોળ, ખાડીઆ

એકથી વધારે સવાલ પુછવાના હોય તો કાજળની જુદા જુદા કાપડીઓ ઉપર દરેક સવાલ ઉપર પ્રમાણે ત્રણ કવરમાં બીડીને મોકલવી. દરેક સવાલ જુદી કાપડી પર લખેલો હોવો જ જોઈએ.

એકથી વધારે સવાલો નહિ પુછી શકાય. સવાલ પુછનારી દળ દુર્ગા રાખવી. દરેક સવાલની શકે તેટલી રપટ અને દુર્ગા રીતે લખી મોકલવો.

દરેક સવાલ મળ્યા પછી તેને 'નવા સવાલ'ન મથાળા હેઠળ 'કુમાર'માં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

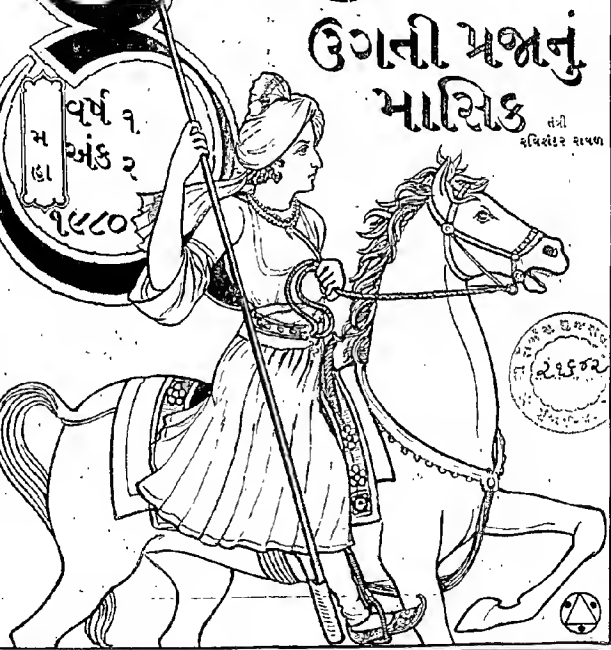
'કુમાર'ના દરેક કાપડ વાચક તેના જવાબ મોકલતી શકે છે. જવાબ મોકલવાની પહેલી તક 'કુમાર'ના વાચકોને જ રહેશે. આમ એક મહિના શકે જેવા જતાં જેના ઉત્તર વાગશે તરફથી નહિ મળે તેના ઉત્તર આપવાનો તન્ત્રી પ્રયત્ન કરશે.

ક્રાંતિ

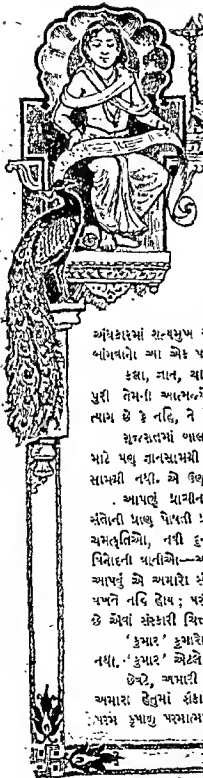
અંક ૨

ઉગતી પ્રજાનું
માસિક

સંપાદક
રવિચંદ્ર રાવળ

વાંચનારને

શુભાગી આત્મા

આ માસિકથી તમારો ને અમારો સંબંધ થાય છે. ફુલીઆના વહેવાર જેવો એ સંબંધ સાધારણ નથી, પણ જગતની કલ્યાણકારી યોજનાઓમાં જોવારો કરનારી એ એક નવીન પ્રવૃત્તિ છે.

જગતના દિગ્વિસ્તરમાં દેશદેશના માનવો આત્મકલાની જ્યોતિષો આગળ ધરશે તે વખતે મુજબતાના કુમારો શું અંધકારમાં શૂન્યમુખ થઈ જતા રહેશે ? એ વિચાર જ અસંભવ છે. એ બંધકર નિરાશા બાંધવાનો આ એક પવિત્ર પ્રયાસ છે.

કલા, જ્ઞાન, ચારિત્ર, પ્રેરણા, સંસ્કાર અને પરસ્પર સહબાંધ શુભસાતના કુમારોમાં પુરી તેમની આત્મજ્યોતિષો સમેત રાખવાની અમારી અભિલાષામાં સ્વાર્થપરાયણતાનો ત્યાગ છે કે નહિ, ને તો બચિબનું અમારું કાંઈ જાતલો.

શુભસાતમાં જાણસિદ્ધાંતની સામગ્રી છે—યત્ની આપે છે; પુખ્ત જીવિતનાં માણસો મારે પણ જ્ઞાનસામગ્રી ભરી છે; પરંતુ જિમ્મી પ્રજા—કુમારોને છવનદિ આપતી કરી જ સામગ્રી નથી. એ જીવ્ય પુરવાનો આ પ્રયાસ છે.

આપણું પ્રાચીન ગૌરવ, ક્રમવિવરણનાં આત્મસ્થાનો, આપણી સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ, સંતોની પ્રાણી પોષતી પ્રસાદીઓ, કલાની રસભરી કૃતિઓ, કદરતની ભજ લીલા, વિષ્ણવી ચમત્કૃતિઓ, નવી ફુલીઆની વૈજ્ઞાનિક અનુવણીઓ, દુનિવૃદ્ધોના નુસખાઓ અને પિત્રોદની પાલીઓ—આ સૌ કોષાં, સંપત્તિ, માગી આપણને પણ સુંદર. નિદોષ સ્વરૂપમાં આપવું એ અમારો સંકલ્પ છે. આટલો બારે સંસ્કૃષ્ટ પુરો કરના પુરતાં સાધન—શક્તિ વખતે નહિ હોય; પરંતુ જોગે સાધન કરતાં યોજના પ્રિય છે, યોજના કરતાં હેતુ ઈષ્ટ છે એવાં સંસ્કારી ચિત્ત આ પ્રવૃત્તિ તરફ સહાનુભૂતિની નજરે જોશે એવી આશા છે.

‘કુમાર’ કુમારોને જ માંદ છે એવો ભ્રમ કોઇ ન કરે; કુમારીઓને અમે નુકસાન નથી. ‘કુમાર’ એટલે જ મુજબતાનું ‘ઝોમાર’.

છેવટે, અમારી એટલી પ્રાર્થના છે કે અમારી ભૂલો પર ચર્ચા બંધ કરાવે, પણ અમારા હેતુમાં સંકો કરશે નહિ; કારણ કે અમારી શક્તિ છે કે એ હેતુની પાછળ પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની પ્રજ્ઞા પ્રેરણા છે.

આહકોને

આ ૧૦ માસિકનું લવાજમ, પોસ્ટેજ સાથે, વરસ એકના રૂ. ૬ છે. આખા વરસનું એકસામું લવાજમ ન બંરી શકનાર રૂ. ૩ બંરીને છ મહિનાના આહકે બંની શકે. પરંતુ આ આહકોએ રૂપીઆ સાત મોટાવા, છુટકે એકના દસ આના. લવાજમ અગાઉથી જ લેવામાં આવે છે.

રૂબરૂ આહકે થનાર સરળતાને ખાતર પ્રથમ એક રૂપીઆ આપી પ્રથમ અંક મેળવે અને પોતાનું નામ રજિસ્ટર કરાવે. બાકીનું લવાજમ તેમને બાકીના અંક વી. પી. થી મોકલીને વસુલ કરવામાં આવશે.

આહકે ગમે તે માસથી થઇ શકાય છે; પાછળથી આહકે થનારને આગલા અંકો પુરા પાડવાને અમે બંધાતા નથી.

લવાજમ વી. પી. કરતાં મનીઓફરથી મોકલી વસુલ કરાવવું એ વધારે સુગમ અને ઓછું ખર્ચાળ છે. પુરેપુરું નામ અને ચોક્કસ સરનામું નહિ મોકલ્યું હોય તો માસિક ગેરવધને જવા બદલ અમે જવાબદાર નથી.

પરવચ્ચદાર કરતી વખતે પોતાનો આહક નંબર અચૂક લખવો. તે સિવાય કાંઈ પણ જાતની વ્યવસ્થા કરવાનું બંની નહિ શકે.

માસિકમાં આવતી ધનામી હરીફાઈમાં બામ લેવાનો હક માત્ર આહકોનો જ રહેશે; છુટકે નકલ ખરીદનારાઓને કે બેઠ તરીકે અંક મેળવનારાઓને પણ નહિ.

લેખકોને

ઉગતી પ્રજાને માટે જેની પાસે કંઈક પણ સંદેશો, પ્રેરણા, ઉપયોગી થવાની ક્ષમતા કે માર્ગદર્શક હકીકતો હોય તે આ માસિક માટે ખસુસ લખે.

જેઓને માટે આ માસિક ચલાવવામાં આવે છે તેઓ—કુમારો અને કુમારીઓમાંથી જેઓ ઉછરતા લેખકો હશે તેમને અમે ચોખ્ખા પ્રમાણે જરૂર સ્થાન આપીશું; કારણકે અમારી ઈચ્છા છે કે આ માસિક વાંચનારાઓનાં હૃદયનું પ્રતિબિમ્બ બને.

લેખકોનાં હકીકતો વિશે લેખક જ બધી રીતે જવાબદાર રહેશે.

બાબાન્ટર કરેલા લેખો માટે બંની શકે તો તેના સુખ કેતાની પુરવાનગી મેળવવી. અને જે બાબાના અન્ય કે લેખ ઉપરથી બાબાન્ટર કર્યું હોય તેની સ્પષ્ટ માહિતી અચૂક આપવી.

કેટલાક લેખો સ્થળાંતર કે ખીજા કારણોને લઈને કદાચ મોડા પણ છપાય. તેવે વખતે લેખકે ઉતાવળા શક્ય તેટલા તે લેખ ખીજા ક્યાંય છપાવતાં પહેલાં અમને ખબર આપવા કૃપા કરવી.

લેખો ચોક્કસ અક્ષરે, કાગળની એક જ બાજુએ અને સાદીથી લખેલા હોવા જોઈએ.

નામ અને સરનામાની માહિતી તથા પોસ્ટેજ નહિ મોકલ્યું હોય તો ન સ્વીકારાયેલા લેખો પાછા મોકલવા અમે બંધાતા નથી.

જે અંકમાં લેખકનો લેખ છપાયો હશે તે અંકની એક નકલ લેખકને મળશે.

શીઆળાના દહાડા

અને કે આરી-માર્ચના પરીક્ષાના મહિનાઓમાં

શરીર અને મગજને માટે પૌષ્ટિક ખોરાકની જરૂર રહેવાની જ:

અને તરત જ યાદ આવવાનું—પેટું ધરધરનું ગવાએલું પરિચિત નામ—

ઝંડુની આયુર્વેદિક દવાઓ

ઝંડુનું મધુર પીણું દ્રાક્ષાસવ

ઝંડુના અવલેહા અને શરબતો એ બધું તો ખરું જ પણ

ઝંડુનું ખરું તો

કેસરીજીવન

મહારસાયન

કેસરીજીવન એટલે 'વ્યવનપ્રાણ'; ઉપરાંત, રસસિંદુર, અમ્લક, કેસર અને કેસુરી. અને વ્યવનપ્રાણ એ કંઈ આ જમાનાની શોધ નથી, પણ પ્રાચીન આયુર્વેદિક રસાયન છે. આખા જગતની સર્વ વદિક પદ્ધતિમાં કોઈ પણ એવી નથી કે જેમાંથી વ્યવનપ્રાણ કરતાં ગુણોમાં થોડે એવી દવા હજી સુધી શોધાઈ હોય.

આ સુશોભિત અને સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક

તથા નવજીવન આપનાર ખોરાકનું નિયમિત સેવન

કેસરી
રસસિંદુર
અમ્લક
કેસર
કેસુરી
અને બીજાં
દોષન
પાચન
પૌષ્ટિક
ઔષધો
મેળવી
લીલાં
રસદાર
આમળાંતું
બનાવેલું

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં બલ અને તેજ, તથા દરેક ઇન્દ્રિયમાં ચેતન પુરે છે.

માંદાં કે સાળાં, નાનાંમોટાં, સ્ત્રીપુરુષ, નવજાં કે સ્ત્રવજાં—સૌકોઈ એનું સેવન કરી શકે છે.

વિધવાઓ, વેપારીઓ, વજીવો અને મગજનું કામ કરનારાઓને આના સેવનથી અત્યંતબળનું પોષણ મળે છે.

એના સ્વાદ કે ગુણોમાં ફેર ન પડે એવી ખાસ બનાવટની બરણીઓમાં તે સંચરવામાં આવે છે; અને વેચવા માટે બીજોરી કાચના ખાસ પોટમાં પેક કરવામાં આવે છે.

પા રતલના પોટના રૂ. દોઢ

અરધા રતલના પોટના રૂ. પોણાવજ

એક રતલના પોટના રૂ. પાંચ

કેસરીજીવન વિષેનું ખાસ માહિતીપત્ર અને આયુર્વેદિક દવાઓનું સંચિપત્ર મંગાવી લુઓ.

ઝંડુ ફા માર્ચ ટિકલ વર્કસ લિમિટેડ

દારખાનું: એલિફન્ટા રોડ, મુંબઈ નં. ૧૩—ફકાન લુની મહાજનવાડી, કાલજાદેવી મુંબઈ નં. ૨
અમદાવાદના એજન્ટ: લોગીલાલ અધર્મ, રીચીરોડ.

તમારો પુરસદનો સમય

ગંધાદા મારવામાં કે બગાસાં આવવામાં
ગણવા કરતાં

વિનોદ સાથે રસભર્યું સાહિત્ય
વાંચવામાં આણે તો શું બોલું?

નવચિંતન

તમને દર મહિને
સાહિત્ય અને કળા
તથા વિવિધ ચાલતી ભરેલું
સહેલું અને સસ્તું વાંચન
પુસ્તકો પાડશે.

નવચિંતન ઓફિસ
નં. ૬: કુપર લેઇન કલકત્તા.

વીસમી સદી

એ નામની હજી ઘણી લોકોને સ્વપ્નાં આવે છે.
એ અવનવા સાહિત્યથી ભરેલા અને
કલાત્મક માસિકની તપાસ.

આખી કાદલ કે છુટા અંકો
હજી પણ ત્રિચિત્રે સરનામેથી મળી શકે છે.
આખી કાદલ તો મેળવી શકે એવા સળંગનો
શાહજાદો ખુશરૂ

સેવાસદન શીરા મહેલ
મોગલ સમયની પ્રમુખતાઓ
હાસ્ય લહરી

વીસમીસદીની રસકુંજ

આ છ પુસ્તકોમાંથી ગમે તે મંગાવી એ
સીધાંબધાં સાહિત્યનો રસ આખી શકે છે.
વિગત માટે લખો
મંત્રી ચિત્રમય સાહિત્ય કાર્યાલય
૮૬; સી. પી. ટેંકશાં મુંબઈ નં. ૪.

મગજમારીના આ જમાનામાં

સ્વચ્છ અને ઉચી

બદામ-પીસ્તાની પુરીઓ

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ કે બીજા ધંધા-
દારીઓએ બદામના ખોરાકથી
મગજને પોષણ જ લેશે.

બનાવવા માટે કે. એમ. સાકરવાલાએ હિન્દુસ્તાન તથા
દેશાવરના દરેક ભાગમાં નામ મેળવ્યું છે. તેમને એ માટે મળેલાં
ઉત્તમ પ્રમાણપત્રો વાંચવાં હોય તો 'કુમાર'ના આવતા એક લુઓ.
દરમ્યાન એક વખત અજમાયશ કરી જોઈ ખોતરી કરી લુઓ.

પરદેશી સાકર ન ખાતારા માટે

સ્વદેશી સાકરની

પણ બનાવવાય છે.

બદામના બ્રાહ્મકોને માટે ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે.
સાકરવાલા, પરસીયલ, માકેટ, ભાવનગર.

चित्रकला : विराट् मय्य

भाषाया

પ્રાર્થના

: ઇન્દ્રવજ્ર :

ક્યાક્યા હીવાઓ તવરંગ લાણ,
અજ્ઞાનનાં અધ્ર ઉનાં એકે આ ?
શાંશાં, સુગંધી ધુપદાન ગાળું,
કે, કદપનાની ધુણી છાવડે આ ?

શાંશાં કુહો તે તુજને ચઢાણું,
કે, આંખડીઓ અરપી દઉં આ ?
ક્યાક્યા પ્રસાદે તુજને રીઝણું,
ચાંદની કે કે ચરણે ધરે આ ?

ક્યાક્યા સુમંત્રે પ્રિયના જપાણું,
બુનુનણું અંતરમાં લણું આ ?
સંતોષ તે શો મનને મનાણું,
તારો મંદિગા જરી ચે કણું ના !

મિત્રો! તમારા માસિકનો પહેલો અંક તમે ગદ્યા
અંશબદ વાંચી ગયા હશે જ. હવે હું તમારી પાસેથી
જ જાણવાને ઇંતેજાર છું કે તેમાં તમને કંઈ બાબતો
વધારે મળી છે, કંઈ અપુરી લાગી છે, કંઈ નક્કમી
જણાય છે અને કંઈ કંઈ બાબતો નવી મળે છે. આ
વિષયમાં તમે રસ લઈને જોડો વધારે બાગ લેજો
અને છુટથી તમારા વિચારો ચર્ચાને જણાવજો તેટલું
માસિક વધારે ચડતું જશે અને તમને વધુ અનુકૂળ
બનતું જશે. એની ઉત્પત્તિનો આધાર તમારા જ હાથ છે.

પણ તમને જરા એક વાત કહી દઉં. પહેલા
અંકમાં આવેલી સામગ્રી ઉપરથી જ માસિકની આખી
કારકારિની તોલ જાંધી ન બેસે. એની ઘણીયે
બાબતો છે કે જે અમે જોઈ પાનાને લીધે આપી નથી
શક્યા. બધી છત્તા કંઈ એકસામગ્રી પુરી થઈ જાય ?
'કુમાર' બહાર પડ્યા અગાઉની પત્રિકા જેમણે વાંચેલી
તેમનામાંના ઘણાને લાગ્યું કે એમાં જણાવેલી બાબતો
પ્રમાણે આ અંકમાં તંત્રીઓ પહેંચી નથી શક્યા.
કેટલાકને વળી એમ લાગેલું કે બહુ મોટી આશાઓ
આપેલી તેના પ્રમાણમાં અંક મોજો થયો. ખરી
વાત છે. પણ હું આ વાત ખીજી વધારે સાચી
રીતે કહુલ કહું છું. તે એ કે અમારી ઈચ્છા અને
અભિલાષા પ્રમાણે વસ્તુઓ આપવા જેટલાં પાનાં
અમારી પાસે નથી. દરેક મહીનાની ઉપયોગી માહિતી-
ઓ ને ખજારો, હુન્નરદોષોના હુચકાઓ, અવનવી
હિંમતો અને હાયકારીગીરીઓ, ભૂગોળ અને ખગોળની
રસમય વાતો, સાહસિક કામો અને અગવડખીથી બરેલી
રસમય લાખી વાર્તાઓ, જુદી જુદી રમતો અને
કસરતો : આ બધું અમારે આપવું છે—પુરૂષ સ્ત્રી,
'દુઃખાદિ' અને માહીતી સાથે આપવું છે, વાંચનારા ધીરજ
રાખી એક વરસ સુધી 'કુમાર'નું કામ ભેસા કરે, જેમ

જેમ ચીજો આવતા જાય તેમ તેમ તેના પર સૂચનાઓ
કરે, નવી હકીકતો અમારા ધ્યાન પર લાવે એવી
મારી વિનંતિ છે. આ અંકથી થોડી બાબતો બદલાઈને
થોડી નવી ઉમેરાઈ છે. દર મહીને એમ નવીનતા
લાવતા જવાનો અમારો ઇરાદો છે.

એક ખીજી વાત. ઘણાઓને આ માસિકનું રૂપ
અને વિષયોની કાવકાઈ ગમ્યાં છે; આપણને આવા
માસિકની જરૂર હતી એમ પણ તેમણે કહ્યું છે. છતાં
ઘણાખરાને મોટા વાંધા માસિકના દળ માટે છે. 'આટલું
જ પાતળું ? ચાળીસ જ પાનાં ?' આ વાત પણ
અમને કષ્ટ લે છે. પરંતુ માસિકનું દળ વધારવાને જે
અર્થ કરવો પડે તેને પહેંચી વળવાને અમે હાથ
અરાકત છીએ. હું ખાતરીથી જણાવી શકું છું કે જે
રકમમાં આટલું દળ આપવામાં આવે છે તે લક્ષમાં
લઈને ખર્ચની ગણતરી કરશે તો ચોક્કસ જણાશે કે
વર્ષની આખરે હજાર યાદકો થતાં પણ માસિકને ખોટ
જ ખમવી પડે.

પણ આ વાત કરીને હું નિરાશા ગાવા નથી
માગતો. મારી તો તમારા પર દૃઢ અદા છે. મને તો
ખાતરી જ છે કે આવા એક માસિકની જરૂર હતી જ.
તે જરૂર ને સાચી હોય, તેની પાછળ થતા અમારા
પ્રયત્નો જે પ્રમાણિક અને ખંતીલા હોય, તો આ
માસિક પગખર થવું જ નેહ છે. 'કુમાર' કમાણીની
લેણમણ આશા નથી રાખતું; પરંતુ તે પોતાનું અર્થ
કિપારી લેવા જેટલું પગખર તો અવરથ થવું જ નેહ છે.
અને પછી જેમ જેમ 'કુમાર'ના યાદકો અને વાંચનારાઓ
વધતા જઈ એની આવકમાં વધારો કરતા જશે તેમ
તેમ 'કુમાર' પોતાનાં પાનાં વધારી મોટા કદનું બનતું

જશે. સૌ દહાડે દહાડે મોટા થતા જાય છે. કુમાર નહિ થાય ?

એ હેતુ પર લાવવાને આમની નજર તમારા ઉપર જ છે. આરે ફરીફરીને કહેવું ન જોઈએ કે આ માસિક તમારું પોતાનું જ છે. નવું શીખવા જાણવાને, વિવિધ દિશાઓમાં પાવરધા-પારંગત થઈ તમારો વિકાસ સાધવાને તમે જો કિતુંક હો, તમારામાં એ વિશે તનમનાડ હોય, અને તમારી એ કિતુંકતા— તમારા એ તનમનાડને પોષે એવું આ માસિક તમને જણાવું હોય. તમને તેની જરૂર સમજાઈ હોય તો તેને ટકાવી રાખી મોડું કરવાને બનતો દરેક પ્રયત્ન તમે ન કરો ? આ માસિકમાં તમને કંઈ પણ નવીનતા લાગી હોય તો બીજાને તેનો લાજ આપવાનું તમને ન મળે ? તમારા ઘરના કુલ્લોમાં, મેળાવણીઓમાં, શાળામાં કે મિત્રોને ઘેર આ માસિક લઈ જાઓ, તેનો ફેલાવો કરો, તેના વાંચનની સિદ્ધિત બીજાઓને આપો. એ રીતે તમે એનો ફેલાવો કરી નવા આઠકો કરી શકશો. અને માસિક એકવાર પોતાના પગ પર કબ્બું રહેવા જેટલું મજબૂત બની ગયું એટલે પછી જેમ જેમ તેના આઠકો વધતા જશે તેમ તેમ તેનું કદ, તેનાં પાનાં અને ચિત્રો વગેરે સામગ્રી પણ વધતાં જ જવાનાં. પણ એ બધું તમારા હાથમાં છે; કારણ કે માસિક તમારું છે.

પહેલા અંકના શ્રેણી તો તમે વાંચીને તરત સમજાઈ જાય છે. બીજા એ ચિત્રો અને શ્રેણી રાંધેલી નથી. પણ મારે તેમાંનાં ચિત્રો વિશે થોડું કહેવું છે. અંકમાં દરેક ચિત્ર અમુક હેતુસર, અને તેને લગતા લેખ કે વાર્તાના બાવ બરોબર જતાવવાને મારે જ રોગાણું હોય છે. શ્રેણી મધ્યમાં જગ્યાએ મારે મુકેલાં ચિત્રોથી માંડીને, ખાસો જગ્યાએ પુરવા સાદ મુકેલાં નાનાં નાનાં ચિત્રો સુધી દરેકમાં કંઈ ને કંઈ હેતુ કે સંકેત હોય છે જ. એ દરેક ચિત્ર ઝીણી નજરે જોઈ તેને સમજવાનો બન કરતા જશે તેમ તેમાંથી તમને વધારે ને વધારે રસ અને પ્રેરણા મળશે, અને ચિત્રકામની વિવિધતા તથા વ્યવસ્થિતતા સમજાઈ વિશેષ આનંદ પામશો. જે ચિત્રો ન સમજાય તેને વિશે તમે બેલાચક મને પુછવો.

આવારે આમેમાં સ્વયંસેવકોનાં મંદિરો બંધાય છે. જુદી જુદી નાનોમાં પણ, સ્વયંસેવકમંદિરો હોય છે. સ્વયંસેવકો લગભગ બધા બરથી બાવીસ વર્ષ સુધીની ઉંમરના હોય છે. તમારામાંના ઘણા સ્વયંસેવકો હશે. નું પોતે ઘણાં મંદિરોમાં સ્વયંસેવક હતાં. સેવ કરવાની હિલટ—તીવ્ર દબા, એ સ્વયંસેવકનું મુખ્ય લક્ષણ. અને જ્યારે આપણે આપણા અંતરના ઉમંગથી સેવા કરવા નિયમ રાખીએ ત્યારે બદલાની આશા તે આપણે શાના જ રાખીએ ?

પણ આટલેથી જ બસ ન થાય. સ્વયંસેવકો તો વધારે શુભો કેળવવાની જરૂર છે. પત્યરના જેવી દરતા, અસીમ પુરપાઈ, મને તેવું બારે કામ જોઈને પણ દિમ્ભવ ન હોય એટલી અમરતા, મુગે મોરે શાંતિથી કામ જોઈને જતા જેટલો ખંત, અને ક્યંય પાછો પગ ન કરવા જેટલી નીકરતા. પણ આ બધાંથી જે બારે અમરતા મળે તે તો વિનય અને નમ્રતા.

સ્વયંસેવકના પોતાક પહેર્યો, પહેરે ચણાઓ એટલે તો શીપાઈ બન્યા. કાણ જાણે કેમ, ઘણા સ્વયંસેવકોમાં એ શીપાઈગીરીનો તોર ને તોણાઈ આવી જ જાય છે. 'એને ન હોત તો આ કામ કેણુ પાર પાડત ?' એને જેટલી બારે સેવા બગચી રૂઢિએ છીએ એવું બીજાઓને શું બાન હોય ?' આવા બાવ સામાન્ય રીતે દરેક જગ્યામાં આવી જાય છે. એ બાવ ચેપી રામ જેવા છે. એકવાર એવો વિગાર આવ્યો કે તે દડ ચને જાય છે. એનાથી બરોબર એવતા રહેવાની જરૂર છે. નરમાય અને શાંતિ પુરુષનું ન હોય તે સ્વયંસેવક જ ન કરવાય.

સેવા કરવાની દબા રાખનાર પોતી યશ્ન તો મુકી જ જોઈએ. સ્વયંસેવક એટલે દલદલમાં દલદલ કામ પણ કરી શકે તેવો મજુર. સ્વયંસેવક એટલે મજુરો પર દુકમ ચલાવનાર મુકાદમ નહિ. મદદમાં મજુર ન હોય તો સોંપાયેલું કામ દેવા ખાતું હોય એવું ઘણે દેશોએ અને છે. થોડો પણ જોખને લેવાય નહિ, પોતે લેખા હોય અને મોઢું કામ પોતી થવું

‘તકે કોણ કહે ચિત્તેલો?’ (અરે હોકરા ! તું કોણક નવો લાગે છે. તું ક્યાંથી આવ્યો ? અહીં કોને ત્યાં બળે છે ?) બિચારાને ‘ગુરુજીએ જેટલા પ્રશ્ન નહિ પુછેલાં તેના કરતાં બમણા પ્રશ્નો’ તેને અહીં જવાબ આપવો પડ્યો. ‘પ્રશ્નોમાં તિસ્સકાર બીજકલ નહિ; અને સંહાનુભૂતિ પણ નહિ. તે તો હોકરાએ મેળવતી નેહ’ એ. ‘હોકરાએ કુંકામાં પણ નિખાલસ દિલથી બધા જવાબ આપ્યા, એટલે હાકુ અંદર ગુંધે અને મુંડીબર બાત, રોટલાનો એક નાનો કટકો અને એકમે કાઢી ખાટી દાળ હોકરાને આપી. રોટલા ઉપર ઘીનાં એકમે ટીપાં તો હોય જ.

તમે કહેશો કે કેટલી કંઠુસાધ ! હા, કંઠુસાધ તો ખરી; પણ આપા પાંચદસ હોકરાઓ રોજ માધુકરી માટે તો આવે જ; અને ઘરની હાકુ બધાને થોડુંથોડું આપે. આટલું લીધું અને ગયો હોકરો બીજાને ત્યાં. ત્યાં પણ કંઈ મજા નિસાં દેદિ ! ત્યાં પણ એવા જ સવાલ અને જવાબ. ત્યાંથી પણ એને એટલું જ મળ્યું. ખાટી દાળને બદલે અહીં શાક હતું. ત્રીજે ઘેર ગયો. ત્યાંની હાકુએ કહ્યું, ‘હજી રસોઈ નૈમાર થઈ નથી. પણ ને જોઈતા હોય તો થોડો મેળ આપું.’ હોકરો પાંચ ઘર ફર્યો એટલે તેને બે ટંક પુરતું ખાવાનું મળી ગયું.

કુતારે આપીને જે મળ્યું હતું એમાંથી કેટલાક રોટલાના કટકો, મેળ અને શાક તેણે સાંજને મારે કેળના પાંદડા ઉપર જુદાં રાખી દીધાં. ખાટી ખાદ્ય, ચાળી વટકી, એ જ ચાળીમાં સાંજનું ખાવાનું મુખી ઝાળી ખાટી પર ટાંગી દીધી; કેમકે એને બીલાડીની મહેમાનગીરી કરવી ન હતી. ફરી જગોરે બજવા ગયો. ત્યાં નીચાળના કેટલાક હોકરાઓ સાથે દોસ્તી કરી. સાંજે બધા હોકરા સાથે સારીપેકે રમ્યો. એની રમવાની હોશીઆરી નેહ સદુ એના ઉપર ખુશ ખુશ થઈ ગયા.

મહારાષ્ટ્રમાં આવી માધુકરી માગી ખાતું અપમાન બરેલું ગણાતું નથી. ગરીબાઈ એ કાંઈ પાપ નથી; આજસ પાપ છે. હોકરો કાંઈ એક ઘર ઉપર આધાર રાખતો નથી, કેમકે તેથી એને પરત્વે થતું પડે, ઘરના

ઝોડોની ખુશામત કરી પડે અને ધણો વખત પણ ગુમાવવો પડે. જમવાનો, બજવાનો, નીચાળે જવાનો વખત ત્યાં ન સમવાય. મારે જ એ પાંચદસ ઘર ફરે છે. અતઃતતનું ખાવાનું એને મળે છે, બધા લોકો સાથે એને ઝોળખાણ થાય છે, અને સૌથી વિશેષ તો એ કે જેટલાને ત્યાંથી એ ખાવાનું લઈ આવે છે તેટલાની એના પર દેખરેખ રહે છે. આ બધા લોકોની માયા મેળવતી કે મળતી માધુકરી ગુમાવતી એ એના ચારિત્ર અને કલોમ ઉપર છે. હોકરો મારો પડે તો આ પાંચદસ ઘરમાંથી કોઈને કાંઈ તેની સારવાર તો કરે જ. પણ માધુકરી માગતો હોકરો મરો પડે જ શાનો ?

ત્રીજે દિવસે રજા હતી. હોકરો નવા કરેલા મિત્રોને ત્યાં ગયો. ત્યાં તેને બેઠવી જુની ચોપડીઓ મળી ગઈ. અમરકોણ અથવા ક્ષિનરી જેવા ચોપડી તો એને મળે જ નહિ. પણ કાંઈ ફિકર નહિ. બપોરે કે રાત્રે કોણપણ હોકરાને ત્યાં જઈ ક્ષિનરીમાંથી એ રાખેા ખોળી કાઢશે.

હોકરાનું બજાતર રીક ચાલ્યું. પણ એને વ્યાકરણ કંઈ રીક આવડે નહિ. ઢવે શું કરવું ? પેલો દેશપાંડેનો મજબૂત દુશીઆર છે, એ રોજ અરધો કાઢાક આવશે તો બે મહીનામાં હું તૈયાર થઈ જઈશ. હોકરો ગયો મજબૂતને ત્યાં, અને કહેવા લાગ્યો. ‘મજબૂત, હું તારે ત્યાં રોજ દેવપૂજને મારે જૂલ અને તુલસી આગળે આપીશ; મને તું વ્યાકરણ બજાવીશ ?’ મજબૂતે કહ્યું, ‘ખુદાથી.’

બે મહીનામાં હોકરો વ્યાકરણમાં દુશીઆર થયો. એક દિવસે મજબૂતના દાદાએ હોકરાને પુછ્યું, ‘તને દેવપૂજન આવડે છે ?’ હોકરાએ કહ્યું, ‘ના છ; હું તો કત સંધ્યા અને રામરસા મળ્યો છું.’ ડોસાએ કહ્યું, ‘ત્યારે અમારા મજબૂતને પુરુષમુક્ત બજાવવા રામમંદ સાત્તો આવે છે-એની પાસે તું પણ આવીને બજાજે’ ડોસો મનમાં ચિચારવા લાગ્યો, ‘હોકરો દુશીઆર લાગે છે. બે મહીનામાં વ્યાકરણ શીખી ગયો. મજબૂત સાથે વેદ બજાશે તો મજબૂત પણ ખંતથી અભ્યાસ કરશે. સ્વાયં પણ થયો અને પરમાયં પણ થયો.’

ધીમે ધીમે હોકરાનું શરીર, એનું બજાતર, એનું ચારિત્ર અને કીર્તિ વધતાં ગયાં. સ્વાભાવિક રીતે એના દસબાર

વાલીની એના તરફ સહાનુભૂતિ પણ વધી. છોકરાનાં ચારિત્ર અને દુશીઆરી વ્તેષ ગણપતના દાદાએ એને કહ્યું, 'તું એકિરમાં રહે છે એના કરતાં અમારે ત્યાં આવીને રહે. અમારે ત્યાં જ તું જામ અને રેશમ સવારની પૂજા કર.' છોકરો કહે, 'તમારે ત્યાં રહેવા તો આવું, પણ તમારે ત્યાં જામવાનું બહુ મોડું થાય છે મારે હું તો માધુકરી માગીને જ ખાઈશ. તમારે ત્યાં હું દેવપૂજા કરીશ. તેને બદલે તમે મને પહેરવાનાં કપડાં અને લાવજેરીના ચાર આના આપશો તો હીક થશે.'

ઘણાં વરસ આવી રીતે પીતી ગયાં. હવે તે છોકરો શહેરના એકઠે છોકરાને મણિત બણાવે છે. તેમણી એને દસબાર રૂપીઆ મળે છે. છતાં એણે માધુકરી તો છોડી જ નહિ. માધુકરી તો અત્રપૂર્ણા દેવી છે. હસાત વરસ પછી તે છોકરો ગણપત સાથે.....કૌંસેજમાં ગયો. ત્યાંની રેસિડેન્સી (ઝાત્રાલય)માં સાત કક્કા છે. ત્યાં પણ ગણપતની યોગખાણને લીધે બધી કક્કામાં એને 'વાર' મળ્યા. 'વાર' એટલે આઠવાડીઆમાં એક એક કક્કામાં એક એક દિવસ મરત જમવાની છુટ. આ રીતે દરેક કક્કામાં મહીનામાં તે ચાર દિવસ મરત જામે છે. તેથી તે કંઈ કોઈ ખાસ વ્યક્તિને એસીઆજો નથી. વાદવિવાદની સત્રામાં તે આગળપડતો ભાગ

લે છે, પ્રતિસ્પર્ધાઓનો તે સખત વિરોધ કરે છે અને પોતાના અત વિશે અભિમાન ધરાવે છે. છોકરાઓને બધારીને મેળવેલા ઈસાથી એણે પ્રથમ સત્રની ઈ આપી. સત્રાંત પરીક્ષામાં એનો નંબર ત્રીજો આવવાથી એને ઝાત્રાવૃત્તિ (રેસીલરશિપ) મળી. ધીમે ધીમે તે પ્રખ્યાત વિદ્વાન બની ગયો.

આજે એને સારો પગાર મળે છે. એને ત્યાં ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ રહે છે અને દસ વિદ્યાર્થીઓને રોજ માધુકરી મળે છે.

મારા એક વિદ્યાર્થી આ જ રીતે બહુજ્ઞા, અને ત્યાં જ તેઓ અમારી દાહરકલના હેઠમારતર થયા હતા. જે તપેલીમાં તેઓ માધુકરીની ખાટી દાળ લેતા તેમાં રૂપીઆ ભરીભરીને તેમણે બ્રાહ્મણોને દાન આપ્યાં! ઘરમાં તે બહુ જ કંજુસાધી રહેતા એટલા માટે પાટોશીઓ તેમની નિંદા કરતા. પણ બધારે તેઓ શુભી ગયા ત્યારે તેમણે પોતાની કાંઠગીની કમાણી પોણા લાખ રૂપીઆ શિક્ષણના કાર્યને માટે દેશને આપી દીધા! ચદાપૂર્વક હું તેમને પ્રણામ કરું છું.

(નવપુરા)

કાંડા કાલેલકર

જરા ચેતજો

કોળીની નીચાળમાં એક છોકરો ઘણા ખરાબ અક્ષરો લખતો હતો તેથી તેના શિક્ષકે તેને તે બાળત કપડો આપ્યો હતો; પણ તેણે એ ખખતે તો કંઈ જ ગણપૂર્ણ નહિ.

દસ વરસ પછી તે કોળીઆની લગાઈ વખતે એક અમલદાર બનીને ત્યાં ગયો હતો. ત્યાં તેનો લખેલો એક ટુકડો તેના ખરાબ અક્ષરો લીધે ઉકેલાઈ ન ગયેલાથી ઘણા બહાદુર સીપાઈઓના જાનની ખુવારી થઈ હતી.

જ

શહેરમાં એક માણસે સાઠ રૂપીઆની નોટો

એક માટલામાં મુકી હતી. થોડા દિવસ પછી અંદર હાથ ફેરવે તો કંઈ ન મળે! ખરા પરસેવાથી મેળવેલી કમાણી આમ એકાએક અસાધ્ય થઈ ગયેલી જોઈતે તેને બહુ દુઃખ થયું. કોઈ લાઈ તો નહિ ગયું હોય? ઘેર આવનાર જનાર પર ચંકા કરી, પાટોશીઓ પર ચંકા કરી, પણ કંઈ પણ એમ નહોતું. થોડોતારે એકરથી ક્યારે કાઢ્યો તો બધી નોટોની જ ઝીણી ઝીણી કર્યો! ઉદરોએ માટલામાં કંઈક ખાવાનું હતો એમ ધારીને ઘાટ પાટેલી; પણ કાગળ અ નેઈશરું થવાથી નોટોનો નાશ કરીને જાના થઈ ગયેલ!

ઉપા

ઉપા આવે ને મલકાતી !

પતિવ્રતાના પુણ્ય સંરીખી,
નવયૌવનની આશા જેરી;
મુના જગને વ્યથા કરતી
પ્રભાતની એ દુઃસ્વપ્ન દેરી;
પ્રકાશને પુરે છલકાતી,
ઉપા આવે ને મલકાતી !

બક્તજનોના બાપ બરલા
લેરવના મૂર છાઇ રલા;
'મરણદમાં' મુદલાંની બાંને
માલિકના ઉચ્ચાર થયા;
એ નિર્મળ રસ-સરમાં ન્દાતી,
ઉપા આવે ને મલકાતી !

કંક કંક કરતી કોયલ જાગી,
જાગ્યા બમરાઓ મણુમણુતા;
બાગ-દુર્ગતી માતા જાગી,
વિશે જાગરા મંત્રો બજાયા;
મંદિરમાં મંગલમય ચાતી,
ઉપા આવે ને મલકાતી !

ઉગ્મલ્યુ આકાશ અનુપમ,
ઉગ્મળી આ દુનીઆ આખી;
ઉગ્મલ્યાં સર-સાગરનાં જળ,
તેજસ્વી ચંચળ હગ નાખી:
તિમિરતણી ભોતો બેઠાતી,
ઉપા આવે જો મલકાતી !

પંખીતણે કલ્પોલ જ ઝીલી
સ્ફુર્તિદાયક પવન સરે;
તેવર મીઠું તિતિલિત્ તિલ્લી
ખેતરો ખુણે ઉચરે:
ચક્રી ચક્રવા પાસે ધાતી,
ઉપા આવે જો મલકાતી !

સીમાડે સિંધુ દર ગાળે,
ગાળે ગોરસ ઘેર ધમમ્ ધમ્;
રાજની નોળત ગમડે ને
દેવનશાણં ચાલ ધમમ્ ધમ્:
એમાં રમજમતી મદમાતી,
ઉપા આવે જો મલકાતી !

આયમતો પ્રિય ચંદ્ર નીહાળી
પોષણ અંતરમાં તલસે;
નું નું કરતા નુંને વાટમાં
કમલદંડ મન મંદ હસે:
એના મદરદે છંટાતી,
ઉપા આવે જો મલકાતી !

વાદળીઓએ સ્વરિતક પુયાં
બોમતણા મુઓદરમાં;
બોર નિશા નાકી ધર સુકી,
પેડી પર્વત-કોતરમાં:
કેવી ભન્મ ગબીર જણાતી,
ઉપા આવે જો મલકાતી !

પ્રીતમના પૂજનને દાજો
અંગે ઉગ્મળો સ્વાંગ ધર્યો;
કમજમતા તારાનાં મોતી
બીણી બીણી યાગ બંધો:
રવિ વધાયા તત્પર ચાલી
ઉપા આવે જો મલકાતી !

વિભુવન ગોરીસંકર વ્યાસ

[મોટાં માણસો નાનાં હતાં ત્યારે]

રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

જગતને ગુજરાતના જીવનમાંથી મહાત્મા ગાંધીજી અને બંગાળાની કલ્પનામાંથી કવિ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર મળ્યા છે. વર્તમાન ભારતની આ મોટી વિજ્ઞતિઓ છે. માનવજાત પ્રત્યેના પ્રેમને લીધે રવીન્દ્રનાથ વિશ્વકવિ કહેવાયા છે. પરંતુ, એ આ યુગના પ્રતિ છે.

રવિયાજી મહાન પિતાના મહાન પુત્ર છે. એ ઠાકુર કુટુંબ સંસ્કારી અને ધીરમત છે. બક્તિના કાવ્યોથી ભરેલી 'ગીતાંજલિ' માટે એમને 'નાગેશ પ્રાધ્ન' મળેલું છે. પ્રજા ઉપર હિન્દી સરકારનો ત્રાસ વળેલો ત્યારે એમણે 'સર'નો ઇલાકાળ છોડી દીધો. પોતાનું સમગ્ર દ્રવ્ય રવિયાજીએ પોતાની સાથા 'શાન્તિનિકેતન' ને સમર્પ્યું છે. સૌ પ્રજાઓમાં એકબાવ આવ માટે એમણે હાલ વિશ્વભારતી નામનું વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપ્યું છે. 'વિશ્વભારતી' નામનું ત્રિમાસિક પત્ર પણ તેમના તત્કાલીન પ્રગટ થાય છે. એમની કવિતાઓ અને લેખો એ પ્રથમ પોતાની માતૃભાષા બંગાળીમાં લખીને પછી જ અંગ્રેજીમાં ભાષાન્તર કરે છે. આથી પૂર્વેની સંસ્કૃતિનો લાભ પશ્ચિમને મળે છે. એમની કવિતાઓમાં ઉચ્ચ કલ્પનાઓ અને નાટકોના ગૂઢ બાવો ભર્યા છે.

દુનીયા આખીની એમણે મુસાફરી કરી છે. એ કહે છે કે પશ્ચિમની કહેવાતી સ્વતંત્ર પ્રગમ્ને દેખે એર અને સ્વર્ણ વંશવની મારામારીથી એટલી ભરેલી છે કે એ લોકના જીવનમાં ક્યાંય જોન નથી. એથી આના તત્ત્વજ્ઞાનમાં તેમને માટે શાંતિનો સંદેશો છે. રવિયાજી પિતાનની

કાષ્ટકાળીઆ અને યાંત્રિક પદ્ધતિને પિતારે છે. સપ્તા અને પૈસા કરતાં એ સત્ય અને સૌદર્યનાં પુમરી છે. કેઈ ગાંધવેનો હોય તેવો મારી અને મોહક એમનો ફંદરવ છે. ખાનગી મિત્રમંજળ આગળ એ ઘણા આનંદથી પોતાનાં કાવ્યો ગાય છે તેમ જ પોતાનાં નાટકોના પાદ પણ ભજવે છે. નાના હતાંત્યારે જોને શિષ્ય થતું ન ગમતું તે આજે મહાન ગુરુ બની ગયા છે. પોતાની મેળે એમણે આટલો વિકાસ ક્યો છે. શાન્તિનિકેતનના તો એ ગુરુદેવ છે. દેખાવે ગંભીર, પરંતુ હાસ્યસત્તા એ ભંડાર છે. હવે તો છેક 'વૃદ્ધ' થયા છે છતાં એમનું હાસ્ય એટલું જ દરમિયું, નિર્મળ અને સરળ છે. બાળકો આગળ એક વખત રવિયાજીએ કહેલું કે 'જોકે મારી સંદેહ દાઢી અને વાજ તથા ભાંખા ઝખખાથી હું જખખર જણાતો હોઉંશી, પણ મને લાગે છે કે હું તલન જાળક છું અને સદાયે જાળક રહેવા માણું છું.'

રવિયાજીએ ઘણાં કાવ્યો, નવલકથાઓ, રસમરી કુંડી વાર્તાઓ અને નાટકો લખ્યાં છે. જગત આખામાં એમનું સાહિત્ય જાદુ માનથી વંચાય છે.

એમની વાળીમાં મધુર અમૃત પ્રેરે છે; એમના મહેરા પર ગૂઢ ભાવ નીતરે છે; એમની આંખોમાંથી સીતળ શાંતિ ઝરે છે.

એમના જાળપણના કેટલાક જીવનપ્રસંગો 'કુમાર' ના વાચકોને ઉપયોગી પારી એમણે પોતે લખેલાં 'સંસ્મરણો'માંથી અમે આ નીચે ઉતારીએ છીએ.

સંસ્મરણો

બાળપણ

અમે નોકરોના સામ્રાજ્યમાં જન્મ્યાં હતાં. ચાકરો-એ પોતાની સગવડતાની ખાતર અમારા સ્વેચ્છાથી

વર્તનાનો દલ નહીનની લીધો હતો. પણ અમારા વડીતો તત્કાલી અમને જાદુ લાડ લડાવવામાં આવતા ન હોવાથી અમને. ચાકરોની સત્યાઈ જાદુ ભારે ન

લાગતી. અમારા ખોરાકમાં પણ સ્વાદ કે ચટાકા જેવું કંઈ જ હતું નહિ. અમે તે વખતે જે કપડાં પહેરતા તે બે ગણીયું તો આજના ઊંઘરાઓ તો નિરુદ્ધાર હશે. અમે દસ વરસના થયા ત્યાં સુધી મોઢાં કે બેડા પહેરતા જ નહિ. શાઆતમાં બદન ઉપર વધારાની એક સુતરાઈ. બંદીથી કામ પડી જતું. પણ કપડાં એમાં મળવાને લીધે અમને કદિ અચંતિપ ન થતો. મારા બપોરે અમારો ઘરડો દરજી અમારા બદનને મળતાં ચોડવાં બુલી જતો ત્યારે જ અમે જાગડતા. કારણકે જેને પોતાના મળવામાં મુકવાનું કંઈ ન હોય એવો મરીખ છોકરો આજ સુધી દેરી થયો નથી. અને દયાળુ પરમેશ્વરની કૃપાથી મરીખ કે તથા મર માણાપના છોકરાઓની મળવામાં મુકવાની દોલતમાં કંઈ જ ફેર હોતો નથી. વળી, અમને દરેકને બેડાની એક સાદી બેડ આપવામાં આવતી ખરી, પણ અમારા બેડા અમારા પગમાં જ હોય એવું તો કોઈ દિવસ બને જ નહિ! પગથી બેડાને હાથે હાથાને પાછા ઝીલવાની અમારી રેખને લીધે બેડા અપાવવાને હેતુ જરા પણ પાર પડતો નહિ, છતાં એથી બેડાને ઘસારો તો પહેરવા જેટલો જ લાગતો.

પાણીનો હોજ

અમારા ચાકરીના ઘરની ઝાંડીની બારી નીચે જ એક હોજ હતો. તેના ચારે બાજુના ઓવારનાં પગથીયાં છેક પાણી સુધી જતાં હતાં. એ હોજની પશ્ચિમ બાજુએ એક વિશાળ ઘસારા વડનું ઝાડ હતું. તેની દક્ષિણ દિશાએ નાળીએરીની હાર આવી

રહી હતી. અમારા ચાકરીમાં એક સ્થાન કરીને હતો. તે આ બારીની પાસે એક જગ્યાએ મને એસાડીને મારી આસપાસ ચાકનું ટુંડાનું ફેરવતો અને પછી ગંજીર ગોં ફરી આંગળી બતાવી એ ટુંડાનું એંગળવાથી આવી પડનારાં અનિષ્ટ પરિણામોની તમે બીક દેખાડતો. ટુંડાનું એંગળવાથી ફેરી જનનું ટુંડસાન મને થયો એની મને કંઈ ખબર નહોતી, છતાં મારા મનમાં તે વિંગ એટલી ડંડી બીક પેસી જતી કે હું એમાંથી બહાર નીકળતો નહિ; કારણકે લક્ષ્મણજીએ પોતાઝને ફેરી આપેલા ટુંડાના બહાર પગ મુકવાથી નેમને ફેરી વિપત્તિઓ નડી હતી તે મેં વાંચી હતી.

એ ટુંડાનામાં બેઠો એટલે હું બારીના પડદામાંથી કોઈ પુસ્તકનાં ચિત્રો જોતો હોજ તેમ જ હારોનો બપો દેખાવ જોયા કરતો. સવારથી અમારાં પહેરણીઓ એક પછી એક તેમાં આગળ નહાવાને આવવા માંડતા. દરેક જણને આવવાને ચોક્કસ સમય પણ મને બરાબર ધ્યાન હતો. દરેકની જુગથાં પહેરવાની અને વાળ ઝાળવાની ખાસીઅતથી પણ હું અગવ્યો નહોતો. દરેક જણની નહાવાની દૃશ્ય પણ મારા ધ્યાનમાં રહેતી. એક માણસ તો પોતાના કાનને આંગળીઓથી

દવાવીને પછી રોજનાં દરેકાં પાણીમાં ડુબાં મારીને ચાલવા માંડતો. બીજા એક માણસ વળી માથાબોળ ડુબડું ખાવાની હિમ્મત જ કરતો નહિ, પણ પોતાના માથા ઉપર બીના કપાસ જ ફેરવવા કરતો. ત્રીજો માણસ પોતાના હાથ ઝડપથી હસાવીને પાણીની સપાટી પરનો મેલ ફર ફરી નાખી પછી એકદમ

કુખડું મારી લેતો. એક જગ્યા તો વળી ઉપર પગથીએથી જ બુલકો મારી દેતો. બીજાને એક માથુસ મોટેથી મંચોચાર કરતો. કરતો ધીમે ધીમે પાણીમાં આગળ વધતો. વળી એક એવો ઉતાવળીએ હતો કે કુખડું ખાધને નતર જ ઘર તરફ ચાલવા માંડતો; જ્યારે બીજાને એક આવતો તે બધું કામ શાંતિથી ધીરે ધીરે કરતો. નાહ્યા પછી ધસીને ડીલ લુગતો, બીનાં કપડાં બદલીને ઠોરાં પહેરતો, પછી બદરના બાગમાં એક બે ચક્ર મારી પુલ બેગા કરીને હેવટે પોતાના શરીર-માંથી સંતોષ પ્રસારતો ધીમે ધીમે ઘર તરફ જતો. ત્યાર પછી ન્હાવાની જગ્યા મુનકાર થઈ શાંત પડી રહેતી.

મારી નીરાળ

મારા ઘરના એક ઓટલાના ખુણામાં મેં એક નીરાળ માંડી હતી. ઓટલાના કંઠેના લાકડાના ઉભા ડાંડાઓ મારા નીરાળાઓ સતા, અને હું હાથમાં નેતર લઈ સામે ખુરશી પર બેસી તેમને શિક્ષક થતો. કયા વિદ્યાર્થીઓ સારા અને કયા નારા હતા એ પણ મ નક્કી કર્યું હતું; ઓટલું જ નહિ પણ તોફાની અને શાંત, ઘુશીઆર અને ઠોડ વગેરેને પણ હું ચોક્કસ રીતે ઓળખતો. તે કંઠેનાં ખરાબ લાકડાંઓએ તો મારી નેતરને ઓટશે બધા માર ખાધો હતો કે તેઓ જો જીવતાં હોત તો બચવા કરતાં મરવાનું હજાર દરજ્જે પસંદ કરત.

સાહિત્યમાં પ્રવેશ

અમારા ઘરના ચાકરોની ઓરડીઓમાં વપરાતી ચોપડીઓ દ્વારા મેં પહેલવહેલો સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમાં ચાલુક્યનાં મંત્રાનું બંગાળી બાપાંતર અને કૃતિવંસાનું રામાયણ એ બે મુખ્ય પુસ્તકો હતાં.

કવિતા કરવાની શરૂઆત

આ વખતે મારી ઉંમર આઠ વર્ષ કરતાં વધારે નહિ હોય. મારી બહેનનો દીકરો જ્યોતિ તે વખતે મારા કરતાં ઘણો મોટી ઉંમરનો હતો અને તેણે અંગ્રેજી સાહિત્યમાં પ્રવેશ કરવા માંડ્યો હતો. મારા જેવા બાળક પાસે કવિતા રચવાનું એના મનમાં કાણ જન્મે શાથીયે આવ્યું હશે તે હું કહી શકતો નથી. એક દિવસ એણે મને પોતાની ઓરડીમાં

બેલાવીને એક કવિતા કંવાનું કહ્યું, અને ચોદ પાંતું ગ્રેઅર રાગનું બંધારણ મને સમજાવ્યું. મારી મરજી પ્રમાણે મેં કેટલાક શબ્દો ગોઠવ્યા અને તે બધાને ગ્રેઅર રાગમાં ગોઠવાઈ ગયા હારે મને લાગ્યું કે કવિ થવું એ કાંઈ બારે વાત નથી! આમ પહેલી શોબની લાગણી દૂર થઈ એટલે તો મજી હું અટકું જ શોનો? અમારી જમીનનો વહીવટ કરનાર એક કારખારી પાસેથી મેં એક ભૂરી નોટલુંક મેળવી. મારે પોતાને હાથે તેમાં પેનસીલથી કમી સીધી લીટીઓ દોરી લીધી અને તેમાં જ બાળપણના મોટા મોટા શીખાઉ અક્ષરે કવિ-તાઓ સ્વીતરવા માંડી. નાના દરજ્જાને જ્યારે નવાં શીર્ષક આવે છે ત્યારે તે આમતેમ કુટે નામે છે અને પોતાનાં શીર્ષક ધસે છે. મેં પણ મારી કવિતા, સાથે ચારે તરફ ધમાક મચાવી મુકી. મારી કવિતા સાંભળનારા શ્રોતાઓનો કોષ કરવામાં મારા કરતાં મારા મોટા ભાઈ જ્યોતિન્દ્ર વધારે ઉત્સાહભર્યો બાગ શેતા. એક દિવસ અમારા ઘરને તળીએ આવેલી કચેરીમાં બેઠેલા અમારા કારખારીઓ પર કવિતા લઈને એક વિજળી દુમકો દરી અને પાછા ફરતા હતા, તેવામાં 'નિયનલ પેપર'ના અધિષ્ઠિત નવગોપાલ મિત્ર અમારા ઘરમાં દાખલ થયા. મારા ભાઈએ પાપરા જ તેમને પંખમાં લીધા, 'જુઓ, નવગોપાલ બાણુ! રવિએ કવિતા બનાવી છે તે તમે નહિ સાંભળો?' એમ કહી રહ્યા એટલામાં તો કવિતાનું વાંચન શરૂ પણ થઈ ગયું. હજી મુઠ્ઠી મારી કવિતા ચોકડાંબંધ થઈ ન હતી. કવિ પોતાની બધી કૃતિ પોતાના ગળવામાં જ લઈ જઈ શકતો. કંબક, પ્રકાશક, ડાખનાર જે જુઓ તે હું એકંદો જ! અને મારી જાહેરખબર દેલાવનાર મારા ભાઈ મારી જોડે મદદમાં હતા. મેં કમળ ઉપર કવિતા બનાવી હતી તે લાં ને લાં નવગોપાલ બાણુને સંભળાવી દીધી! અને તેનો હેવટનો બાગ તો મારામાં જોટલું જોર હતું તેટલા જોરથી ઉઘે સ્વરે ગાઈ બતાવ્યો. એમણે કવિતા સાંભળીને કહ્યું, 'સારી છે.' પણ હસતાં હસતાં પુછ્યું, 'દિરેક એટલે શું?' આ શબ્દ મેં ક્યાંથી ઝડપી લીધો હતો તે મને યાદ નથી, પણ આખા કાવ્યમાં મારી આશા મેં એ એક જ

શબ્દ ઉપર બાંધી હતી. તે શબ્દને લીધે કાનભારીઓ પર તો ધારેલી અસર થઈ હતી, પણ નવચોપાસ બાજુ તેમાં સપડાયા નહિ એ ઘણું આશ્ચર્યકારક હતું. ઉલટું તે તો હસવા લાગ્યા ! તે પરથી મારી ખાતરી થઈ કે નવચોપાસ બાજુ પોતે સમજી અને કદરવાન માણસ નથી ! ત્યાર પછી કોઈ પણ વાર મેં એમને કવિતા ગાઈ ગેંબળાવી ન હતી.

અરધા દીકરા

મારા પિતા સાથે હું હિમાલય જવા નીકળેલો ત્યારે રસ્તે ગાડીમાં બનેલો એક બતાવ મારા સ્મરણમાં હજી તાજે છે. ગાડી કોઈ મોરે રોકેને ઉભી હતી. ત્યાંનો એક દીકરો તપાસનાર આવ્યો. તેણે મારી દીકરી તપાસી મારા તરફ કુવહલથી જોયા કર્યું. તે જતો રહ્યો અને થોડી વાર પછી એક બીજા દીકરો તપાસનારને લખતે આવ્યો. તે બંને જણા મહોમાહે કંઈ વાત કરી પાછા જતા રહ્યા. છેવટે રોકેશનમાસતર પોતે આવ્યો. તેણે મારી અડધી દીકરી જોઈને કહ્યું, ‘આ છોકરાને બાર વરસ પુરાં થયાં નથી ?’ મારા પિતાએ કહ્યું, ‘ના’. તે વખતે હું અગીઆર વર્ષનો હતો, પણ મારી ઉંમર કરતાં મોટા દેખાતા હતા. રોકેશનમાસતરે કહ્યું, ‘તમારે એનું આપું ભાડું બંધું પડશે.’ મારા પિતાની આંખો કોપથી ચમકી ઉઠી અને તેમણે કોટમાંથી એક નોટ દાઢીને રોકેશનમાસતરને આપી. જ્યારે તેણે બાકી વળેલું પરચુઅલ લાંબાને મારા પિતાને પાછું આપ્યું ત્યારે મારા પિતાએ તે લઈને રોકેશનના ષેડફોર્મ પર ફેંટી દીધું અને ત્યાંના પથકાઓ પર ખન ખન અવાજ થઈ ફડક્યો. રોકેશનમાસતર પોતે દલાવેલી શેકા કેટલી દસકી હતી તે જોઈ ચર-મિંદો થઈ નીચું ધાલી ચાલતો ચલો.

મારાં કાબોની દરર

એક વખતે માથ ઉત્સવમાં મેં કેટલાંક ગીત તૈયાર કર્યા હતાં. મારા પિતા એ સમયે ચિન્મુરમાં પથારીવશ હતા. તેમણે મને અને મારા ભાઈ જ્યોતીન્દ્રને બોલાવ્યા, અને જ્યોતિવાદાને હાર્મોનીઅમ પર બેસાડી મારી પાસે મારાં બગડેલાં એક પછી એક ગવનનાં બધાં બગડેલાં પુરાં થયાં ત્યારે

તેમણે કહ્યું, ‘રેસના રાગને જે આપણી માયાનું જાન હોત અને તેના સાહિત્યની દરર હજી શરૂ તેમ હોત તો જરૂર તે કવિને ઉત્તેજન આપત; પણ દુર્ભાગ્યે તેમ નથી. માટે હું ધાંડું છું કે મારે જ કવિની દરર કરવી જોઈએ.’ એમ કહી તેમણે પાંચ-રો રૂપીઆનો એક મારા હાથમાં મુક્યો.

નવી વહુ

જ્યારે નવી વહુ—મારી બાબી પોતાનો સોનાનો દાર પહેરીને ઘરમાં આવી ત્યારે તો અંતઃપુરની મદનતા વધારે ગાઢ થઈ ગઈ એક તો તે બદારથી આવેલી, અને વળી અમણી છતાં આપણાંમાંની એક થઈ તેથી હું ઘણો જ આકર્ષિત અને તેની સાથે એળખાણ કરવાને ઘણો તકપાપક થઈ ગયો. પરંતુ મહાન શક્તિપ્રયુક્ત કરીને જ્યાં હું તેની સમીપ જવાને ક્ષેત્રમંદ થતો એટલામાં તો મારી નાનાં બહેન અમને દાઢી મુકતી અને દેડતી કે ‘તમે છોકરાઓ તે વળી અહીં અંતઃપુરમાં શા માટે આવતા હશે ? જાઓ બહાર !’

વાંચન

હું જ્યારે નાનો હતો ત્યારે બંગાળી સાહિત્ય બહુ જીવ જેવું હતું, અને હું ધાંડું છું કે તે વખતે વાંચવા જેવી અને નહિ વાંચવા જેવી બધી ચોપડીઓ મેં વાંચી નાખી હશે. તે વખતે એવું બાલસાહિત્ય નહોતું કે જે બાળકોને માટે જ ખાસ ઉપયોગી હોય. છતાં હું ખાતરીથી કહું છું કે એવા વાંચનથી મને કંઈ પણ નુકસાન થયું નહોતું.

જ્યારે દોનખંબુ મિત્રનાં દાસ્યસ્સનાં કાથો બહાર પડ્યાં ત્યારે હું તે સમજી શક્યા જેવી હમરો નહોતો; પણ મને એ પુસ્તક વાંચવાનું બહુ મન હતું. મારી એક સગી તે પુસ્તક વાંચતી હતી, પણ ઘણું ઘણું કલા છતાં તે પુસ્તક મને મત્તું નહિ. તે પુસ્તક એ હમેશાં તાળાંડુંગીમાં રાખતી. એ પુસ્તકની કુલમતાથી તો હું વધારે ને વધારે આતુર બન્યો, અને એવો નિશ્ચય કર્યો કે મને તેમ કરીને એ ચોપડી તો વાંચવી જ.

એક દિવસ તે મોઝાઈગાળ રમતી હતી, અને કુંચી તેણે સાડીને જે છેડે લટકાવેલી હતી તે છેડા પાછળ નાખી દીધેલો હતો. મને ગાળ રમવાનો શોખ નહોતો, અને રમતમાં ખ્યાન પણ મેહનું નહિ; પણ તે દિવસે તો મેં એવું ધ્યાન આપ્યું કે મારો હેતુ શો હતો તે તેને માનુષ પર જ નહિ. છેવટે તેને રમતમાં મધ્યયુલ થયેલી જોઈને મેં લાગ સાધી કુંચીઓ છોડવા માંડી. હું કંઈ બહુ લાચર્યાલાઈ વાળો નહોતો, અને તેમાં વળી જરૂરાઓએ અને હતાવળો થઈ ગએલો, એટલે ચોરી પકડાઈ ગઈ! તે સાડી પહેરનારીએ હસનાં હસનાં કુંચી પોતાના ખોળામાં મુકી અને રમત આગળ ચલાવી.

પણ પછી તો મેં એક સુક્તિ શોધી કાઢી. તેને પાન ખાવાની ટેવ હતી. મેં પાનની બીડીઓ કરીને તેની પાસે મુકી. તેણે પાન ખાધું, અને ચોડી વાર પછી આવેલું પાન ચુકવા જતીની જ.

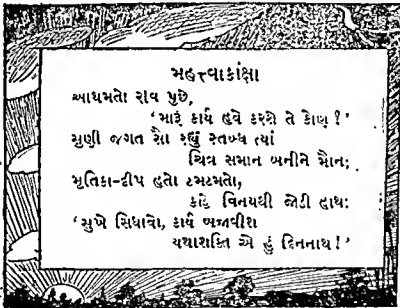
જરૂર પડી એટલે કુંચીઓ ખોળામાંથી સરી પડી, તે પાછી બરડા પર ફેંકાઈ. આ વખતે કુંચીઓ ચોરાઈ ગઈ, ચોર છટકી ગયો અને ચોપડી પણ વંચાઈ ગઈ! જ્યારે તેને ખબર પડી ત્યારે બીજી વાર મંળ્યા પછી મને કપડો દેવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ ગઈ, કારણકે અમે બંને એવાં હસ્તાં કે કાંઈ છીંધાની વાત નહિ.

તે વખતે ડૉ. રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર 'વિવિધાર્યસંગ્રહ'

નામનું સચિત્ર માસિક કાઢતા. મારા ત્રીજા ભાષ પાસે કબાટમાં તે માસિકના આખા વર્ષના અંકો ગાંધિયા હતા. આ ગાંધિયાં પુસ્તકો મેં મેળવીને વાંચ્યાં. તે બધાં જરી કરીને વાંચવાનો આનંદ હતો પણ મારા મનમાં કંઈમત આવે છે. યજુર્વેદના દિવસો પથારી પર પડ્યા પડ્યા છાતી પર એ પુસ્તક લઈને નોંવેલી નેલની અને કાઠની ન્યાય આપવાની ખુબીની વાતો તથા કૃષ્ણાકુમારીની કથા વાંચવામાં મેં ગાળેલા તે હતો માદ આવે છે.

મારી જાણવાવસ્થામાં બીજું પણ એક માસિક હતું તેનું નામ 'અગ્રોધ બંધુ' હતું. મારા મોટા ભાઈના ઓરડામાં આ માસિકનો એક સંગ્રહ હતો. તે બધાં

લઈને ઉમરા પર બેસીને હું વાંચી ગયો. પશ્ચિમે આવેલી અગાસી તરફ મોં રાખીને એ માસિકમાં જ વિહારીલાલ ચક્રવર્તીની કવિતા મેં પહેલ વહેલી વાંચી. તે વખતે મેં જે કવિતાઓ વાંચેલી તે

સર્વમાં એની કવિતાની મારા મન પર પ્રભુ અસર થઈ. વળી, વિદ્યાપતિની 'કવિતાઓની મિથિલ ભાષા અને બહુ આકર્ષક લાગતી, કારણકે તે સમજાવી મુશ્કેલ હતી. દીપ સિંચાય તે કવિતાના અર્થ બેસાડવાને હું પ્રયત્ન કરતો અને ન આવડે તે સમ્પ્રદાય સંગ્રહ સાથે હું મારી નોટમાં નોંધી લેતો, તેમજ મારા ગળ પ્રમાણે વ્યાકરણની ખુબી પણ હું નોંધી લેતો.

ધરના સંજોગો

મારી બાલ્યાવસ્થામાં એક મોટા સાબ મને જો હતો કે મારી આસપાસ ઘરમાં જ્યાં સાહિત્ય અને કળામય વાતાવરણ પ્રસરેલું હતું. મારા મોટાભાઈ (કાકાના દીકરા) ગણેન્દ્રને સાહિત્યને માટે ઘણો જ ઉત્સાહ હતો. એમણે તારકનાથ પંડિત પાસે એક નાટક લખાવીને એ અમારા ઘરમાં બજવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

એ વખતે મને એક મિત્ર મળ્યા કે જેની મદદ મારી સાહિત્યની પ્રગતિમાં મને ધક્કો જ અપૂર્ય થઈ પડી. તે બીજા કોઈ નહિ, પણ મારા મોટા ભાઈના જોડીઆ-મિત્ર બાણુ અક્ષયચંદ્ર ચૌધરી હતા. તે અંગ્રેજી સાહિત્ય લખીને એમ. એ. માં પસાર થયા હતા. મારા મોટા ભાઈના પત્ની પણ સાહિત્યનાં અત્યંત પ્રેમી હતાં. તે કેવળ વખત ગાળવા ખાતર વાંચતાં નહિ, પણ જે વાંચતાં તેથી તેમનું મન પૂર્ણ રસભર-રહેતું. તેમનાં સાહિત્યનાં સાહસોમાં હું હમેશાં તેમનો આગ્રીહાર થતો.

ભારતી

મારા મોટાભાઈના તંત્રીપણાની આ વખતે 'ભારતી' નામનું માસિક કાદવનો વિચાર જાગૃતિ-દાદાએ કર્યો. હું તે વખતે મોજા વર્ષનો જ હતો, પણ તંત્રી-મંજામાં સામેલ થઈ ગયો. થોડા જ વખત પહેલાં મારી જુવાનીના તોર અને મિથ્યાભિમાનમાં તણાવને 'મેષનાદ વધ' કાઢ્ય હવર મેં એક દીકા લખી હતી. કાગી કેરીમાં જેમ ખરાદા વધારે હોય છે તેમ હગતા દીકાકાદમાં ગાળો દેવાની ટેવ પણ વધારે જણાય છે. એ અમર કાઢ્ય હવર મારા નખના હિરણ પાકીને મેં પણ અમર થવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. એ મૂર્ખાઈ-ખૂંટલી રીકા એ 'ભારતી'માં મારે પહેલાં લેખ હતો !

સ્વીન્દ્રનાથઃ સ્થાણ વર્ષના

વળી તેના પહેલા વર્ષના અંગેમાં 'કવિ કાહિની' કરીને એક કાઢ્ય મેં લખ્યું હતું. પુસ્તકના રૂપમાં 'કવિ કાહિની' એ માફ પહેલું પુસ્તક હતું. મારા બીજા ભાઈની જેમ મારે હું અમદાવાદ ગયો હતો ત્યારે મારા એક હાસાદી મિત્રે માફ એ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરી મને એક નકલ મોકલી આપ્યું પમાડ્યો હતો ! જે હિમરે મેં 'ભારતી'માં લેખો લખ્યા માંડ્યા તે હિમર પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યા માટે ભાગ્યે જ યોગ્ય ગણી શકાય, બહુ નાની હિમરે બહાર પડવાની ટેવ એ મોટી હિમરે પરતાવના સહેલાં માર્યા છે ! પોતાનાં લખાણોને છપાવેલા પુસ્તકના રૂપમાં જોવાની તીવ્ર ઇચ્છા પહેલી રૂમરમાં જ સંતોષાઈ યાજી જાય છે.

ભાનુસિંહની કવિતા

મિશિત ભાષામાં લખાયેલી જુની વંશજ કવિતાઓ મને બહુ ગમતી હોવાથી એ દખનાં થોડાં કાવ્યો લખવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો. અક્ષયબાણુ પાસેથી મેં 'સાંભળ્યું' હતું કે અંગ્રેજ બાલકવિ ચેટરટન જુના કવિઓનું અનુકરણ કરી કાવ્યો લખતો અને લોકો એ કાવ્યોને ખરેખર જુના માનીને ઉતરાયા પણ હતા. મને પણ મારાં પોતાનાં અનુકરણ કરેલાં કાવ્યો 'આવી કોઈ' રીતે બહાર પાડવાનો વિચાર આવ્યો.

મારા એક મિત્રને મેં એકવાર કહ્યું કે 'ભાનુસિંહ' નામના એક જુના વંશજ કવિનાં કેટલાંક

કાવ્યો આદિ અહસમાળાના પુસ્તકાલયમાંથી શોધ કરતાં મળી આવ્યાં છે, અને તેમાંનાં કેટલાંક મેં ઉતારી લીધાં છે.' એમ કહી મેં મારી અનુકરણમાં બનાવેલી ચોટી કવિતાઓ યાંથી સંગ્રહાવી. એ સાંભળીને એમના મન પર બહુ ઉડી અસર થઈ અને જુસ્સામાં આવીને કહ્યું, 'મને તે બુજા પુસ્તક આપો; હું અશય બાણુને કહીને તે છપાવું.' પણ પછી એ મારી નોંધપોથી

બતાવીને એમની ખાતરી કરી દીધી કે એ કાવ્યોત્તો કર્યાં
તો હું જ હતાં! 'બાનુસિંહ' માં બાનુ એટલે સ્ત્રી.

પણ વધુ અનુભવીઓ તો એક બીજી વાત છે.
બાનુસિંહનાં એ કાવ્યો ન્યારે 'ભારતી' માં બહાર
પડતાં હતાં ત્યારે ડૉ. નિશીકાંત ચટ્ટોજી જર્મનીમાં
હતા. તેમણે બંગાળી ગીતકાવ્યોની અંગ્રેજી ટુકડાં કાઢ્યો
સાથે સરખામણી કરીને એક પુસ્તક વિદ્યાના આગળ
રજી કર્યું હતું. તે પુસ્તકમાં બાનુસિંહની કવિતાને
એવું સ્થાન દાખલા દલીલો સાથે આપવામાં આવ્યું
હતું કે હાલના કેષ્ટકવિથી તેને પહેલો સહાય નહિ!
એ પુસ્તકમાં રજી કરેલી નવી વિચારપદ્ધતિ માટે
તેમને ડૉક્ટરની પદવી મળી!

અમદાવાદ

ન્યારે 'ભારતી' નું બીજું વર્ષ થયું ત્યારે
મારા બીજા બાઈએ મને ઈંગ્લેંડ લઈ જવાનું નક્કી
કર્યું, અને મારા પિતાએ ન્યારે એ વાતને પોતાની
અંમતિ આપી ત્યારે તો મને ઘણો જ આનંદ થયો.

પહેલાં તો હું મારા બાઈ ત્રેડે અમદાવાદ ગયો,
કાંઈકે લ્યાં મારા બાઈ જડજ નીમાયા હતા. મારાં
બાબી છોકરાં સાથે વિલાયત ગયા હતાં એટલે અમારું
ઘર તદ્દન રૂંડું જ હતું.

અમદાવાદમાં જડજને રહેવાનો બંગલો શાહી-
બાગમાં છે. તે અસલ પાદશાહોને રહેવાનું સ્થળ
હતું. તે બંગલાની વિશાળ અગાડીની બીંતની તબેડીમાં
સાબરમતી નદીનું નાનકડું અરણ્ય રેતીના કિનારાની
એક જ બાજુએ વહેતું હતું. મારા બાઈ તો રોજ
કચેરીમાં જતા, એટલે ઘરમાં હું એકલો રહેતો. ત્યાં
બપોરની શાંતિ કણતરનાં ફૂલથી ભંજ થતી હતી.
તે વિશાળ ઘરના ખાલી ઓરડાઓમાં કોઈ ચિત્રકણ
પ્રકારનું કુતુહલ મારા મનમાં રમ્યા કરતું. એક મોટા
ઝોરડામાં એક ગોખલો હતો, તેમાં મારા મોટાબાઈ
એમનાં પુસ્તકો મુકતાં. તેમાં અંગ્રેજ કવિ રેનિસનનાં
કાવ્યોની મોટા અક્ષરે છાંપેલી સચિત્ર આગતિ હતી.
વિશાળ શાહીબાગના જેવું તે પુસ્તક પણ મુંઝું હતું,
અને હું પણ વગરવાંએ તેનાં ચિત્રો જોયા કરવામાં

વખત ગાળતો. અલબત્ત, મને તેમાં કંઈ સમજણ
પડતી નહોતી એમ નહોતું, પણ તે વાંચન કણતરનું
ફૂલન હોય એવું જણાતું.

તે બંગલાના મેડા હેપર મારી એકાંત ઓરડી
હતી, અને ત્યાં મારી સોબતીઓ માત્ર મધમાખો જ
હતી. રાતના સતત અંધકારમાં પણ હું ત્યાં જ સુઈ
રહેતો. કોઈકોઈવાર તેમનાં એકાદ બે બચ્ચાં મારા
બિઝનામાં આવી પડતાં. ન્યારે હું પાંચું ફરતો ત્યારે
મને એનો જે ચટ્ટો લાગતો તે કંઈ મધુર નહોતો!
વળી, વિશાળ ચાંદનીમાં અગાડીમાં ફેરા મારવાં એ
પણ મારા મનનો એક વિચિત્ર શંકા હતો. એ પ્રભાતે
ફેરા ફરતાં ફરતાં સાબરમતી તરફ જોઈને મારાં
કાવ્યો મારેના રાગ મેં પસંદ કર્યાં હતા. 'વલિ એ
ગોલાપવાલા' નું કાવ્ય મેં ત્યાં જ બતાવ્યું હતું, અને
તે-મારાં છપાયેલાં પુસ્તકોમાં હજી પણ છે.

વાસ્તીકિ-પ્રતિભા

હું ઈંગ્લેંડ ગયો તે પહેલાં અમારા ઘરમાં
સાહિત્યના લેખકોની અને વિદ્વાન લોકોની સભા
થતી હતી. તેમાં ગાવાનું અને ખાવાનું બન્ને આપવામાં
આવતાં! હું ન્યારે પાછો ફર્યો ત્યારે એ સભાની છેડી
એક ચઢ હતી. એ સમયે બજવાને માટે મેં
વાસ્તીકિ-પ્રતિભા નામનું નાટક લખ્યું હતું. મેં
વાસ્તીકિનો પાક લીધો હતો અને મારી બચીય
'પ્રતિભા' એ સરસ્વતીનો પાક લીધો હતો. નાટકની
નામમાં પણ તે નામે જળવાયાં છે.

અમારા ઘરમાં બજવાતાં સંગીતનાટકોમાં હું
મુખ્ય ભાગ ભજવતો. મને નાનપણથી જ પાક
લેવાનો બુદ્ધ શોખ હતો, અને એ કામ માટે મારામાં
સ્વાભાવિક નિપુણતા છે એવી મારી દૃઢ માન્યતા
હતી. અને મારો એ વિશ્વાસ છેક પાયા વગરનો ન
હતો એમ પણ મેં એ વખતે બતાવી આપ્યું હતું.
જ્યોતીન્દ્ર બાઈના બનાવેલા એક હાસ્યપ્રસ નાટકમાં
અલક્યાણનો પાક મેં ભજવ્યો હતો. પણ એ બધા
મારા પ્રથમ પ્રયત્નો જ ગણાય. તે સમયે હું જુવાન
હતો, અને મારો કંઈ પણ ચાકતો નહિ.

હારવાર

મુંગઈ ધિવાકાના કાનડા જીજાનું મુખ્ય શહેર હાર-
વાર છે. હાં આગળ એલચી અને ચંદનનાં ઝાડ ઉગે છે.
મારા બીજા ભાઈ ત્યાં જન્મ નીમાચારી હું ત્યાં ગયો.
ત્યાંનો એક પ્રસંગ બહુ સાંનરે છે. એક દિવસ
સાંજે પુનમને દિવસે અમે સૌ નાની હોડીમાં બેસીને
મથાકની સામે ગયા હતા. પછી એક લુની ટેકરી
પર આવેલા શીવાજીના કિશ્ના આગળ અમે ઉતર્યાં
અને એક સાફ આંગણવાળા બેટુતના ધરની બહાર
ચંદનાં કિરણો પડી રહ્યાં હતાં ત્યાં અમે આમરી
સાથે આણેલી આવાની વસ્ત્રો કાઢી ઉગાળી કરી.
પાછા વળતાં અમે હોડીને નહીના પુરમાં તથાપા જ
દીધી. તે નિસ્તાપ્ધ વન, પહાડ અને નિર્જન નદીના
શાંત વ્હેણ પર જ્યોતસ્ના ધ્યાન ધરતી હતી. નદીના
મુખ મુધી પહોંચતાં અંમને ઘણો વખત લાગવાથી
સમુદ્રમાં ઘૂમને આવવાને બદલે અમે નદીના રેતાળ
કીનારા પર ઉતરી પડ્યા અને પગે ચાલતા ચેર ગયા.

હારવારથી પાંચ થયાં પછી માઝે લક્ષ થયું. તે
વખતે મારી ઉમર બીસ વર્ષની હતી.

સ્વપ્નામાંથી લેખ

મારા બીજા ભાઈનાં જન્મને બાળકોને માટે એ-
સચિત્ર માસિક કાકાની ભારે ઉત્કંઠા હતી. તેમની
ઓળી પણ ઉત્કંઠા હતી કે કુટુંબનાં છોકરાં તેમાં લેખો
લાખશે. છતાં માત્ર તેમનાં બેભાઈ જ પહોંચી શકશે નહિ
એમ તેમને લાગવાથી તેમણે ગોતે જ તેનું તંત્રીપદ
સ્વીકારી મને તેમાં લેખો આપી મદદ કરવા કહ્યું.
'બાળક' ના એકબે ઝાંડા બહાર પડ્યા દરે એટલા-
માં જ રાજનારાયણ બાપુને હું દેવધરમાં મળવા ગયેલો.
તેમને ત્યાંથી પાછા ફરતી વખતે ગાડીમાં બીડ ઘણી
હતી અને મારા ઉપર જીવો દીવો બળી રહ્યો હતો,
એટલે મને ઉપ-બીલકુલ આતી નહિ. 'બાળક' ને
મટે એકાદ વાર્તા ઘંટી કાઢવા મેં ઘણા પ્રયત્નો કર્યા,
પણ કંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ. છેવટે નિર્મળે આવીને
મને ઘેરો અને તે ઉપમાં મને એક સ્વપ્ન આવ્યું.
તેમાં એવું દેખાયું કે એક નાની છોકરી તેના પિતા
નોડે મંદિરે દર્શન કરવા જતી હતી. ત્યાં મંદિરનાં

પમથીઆં - કપર- ચતુર્મા-અકાવેલા પશુના, લોનીની
નીચાનીઓ પહેલી હતી, તે બાળકોએ પોતાનાં પિતાને
અતિ કરણ સ્વરે પૂછ્યું, 'બાપા, આ શું? આ
બધું લોકી શાનું?' તેનો પિતા અંતરમાં કરણ હોવા
છતાં બહારથી કણ્ણાશનો ડાળ કરી તેને શાંત કરવા
યત્ન કરતો હતો. જ્યારે હું જાગ્યો ત્યારે મને લાગ્યું
કે મેં શોષવા ધારેલી વાર્તા મને મળી ગઈ છે. આવી
રીતે સ્વપ્નામાં મળેલી બીજી પણ કેટલીક વાર્તા
અને બીજા લેખો પણ છે. આ સ્વપ્નને આધારે
ત્રિપુરના રાજા ગોવિંદ માણિક્યનો ઇતિહાસ વાર્તા
રૂપે 'રાતરિય' નામના લેખ દ્વારા 'બાળક' માં દર
મહીને પ્રકટ કરવામાં આવ્યા.

મમતાનું શ્રુત્ય

જ્યારે મારી માતા યુવરી મઠ ત્યારે હું છેક
બાળક હતો. જે રાતે મારી માતા દેવનોક પાળી તે
વખતે અમે બધાં તો આમારા ઓરાડામાં ધંસપંસાદ
ઉંચતાં હતાં. કાણ જાણે રાતના કેટલેયે વાગે આમારી
દારી દોડતી અને રાતી કંજની અમારા ઓરાડામાં
આવી 'ઓ મારાં છોકરાંઓ! તમારું સર્વસ્વ છોડો/બાપુ'
એમ બોલી. મારી ભાભીએ તેને ધમકારી કરી અને
મધરાતે એ દુઃખદાયક સમાચાર નહિ જણાવવા કહ્યું.
તેના રૂદનથી હું અર્ધેના નાથન થયો હતો અને માઈ
હૃદય હંદુ વતરી ગયું હતું; પણ શું બન્યું તે હું
જોજાજર જાણી શક્યો નહોતો.

સવારે જ્યારે અમારા ધરના દરવાજામાં શ્રદ્ધે
માનું રાજ બહાર લાઇ જવામાં આવ્યું અને અમે તેની
પાછળ સ્મરણમાં ગયા ત્યારે મારા હૃદયમાં શોકાગ્નિ
પ્રજ્વલિત થયો અને મને લાગી આવ્યું કે રૂડીને
આ દરવાજામાંથી આવીને મા કુટુંબમાં પોતાનું
સ્થાન લેશે નહિ. આજા ધરમાં જે સૌથી નાની વહુ
હતી તેણે જ્યાં નાનાં—મા પગડનાં બાળકોની સંભાળ
પોતાને સાથે લીધી. તે અમારું પ્રાવાણીનાં સંભાળતી,
પહેરનાઓદવાની દરકાર રાખતી અને આખો દિવસ
અમને પાસે ને પાસે રાખતી કે નેથી આગે શોરાઓ
નહિ.

(રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરનાં હૃદયમંદિરો માળી-દેવદાસ સાથે.)

માધાવાવ

(દાખ: 'સામા બારડીઆમાં નાચતુ ધાડયા' એ ગીતનો)

બારબાર વરસે માધાવાવ ગળાવી,
તોયે ન નીસર્યા નીર, મારા બહાલા.
તેડાવો નેશીને, જોશ જોવડાવો,
જેશીડા જોવડાવો, મારા બહાલા.
જાણતલ જોશીએ એમ જ કીધું,
દીકરો ને વહુ પધરાવો, મારા બહાલા.

ચોડા ખેલવતા હો વજ્રમલ દીકરા,
દાદાજી બોલાવે, મારા બહાલા.

જાણતલ જોશીએ એમ જ કીધું,
દીકરો ને વહુ પધરાવો, મારા બહાલા.

શું રે કહો છો મારા સમરથ દાદા ?
શું રે પડ્યાં છે કામ ? મારા બહાલા.

અમને શું પુછો મારા સમરથ દાદા ?
પારકીજણીને પુછી આવો, મારા બહાલા.

બેટરો પવડાવતાં હો વહુજી જાડેજી,
સામુજી બોલાવે, મારા બહાલા.
શું રે કહો છો મારાં સમરથ સામુ ?
શું રે પડ્યાં છે કામ ? મારા બહાલા.
જાણતલ જોશીએ એમ જ કીધું,
માધાવાવ મારો છે જોડ, મારા બહાલા.

માઈ વાળંદીઆ, વીરા વાળંદીઆ,
સંદેશો લઈ જાજે, મારા બહાલા.

મારી માતાને એટલું રે ઠહેજે,
ચુંદડી ને મોડીઓ લઈ આવે, મારા બહાલા.

વાજતેગાજતે માધાવાવ આવ્યાં,
લે રે માધાવાવ જોડ, મારા બહાલા.

પહેલું પગથીઉં જેમ જેમ ઉતર્યા,
પાતાળ ઝબક્યાં નીર, મારા બહાલા.

બીજું પગથીઉં જેમ જેમ ઉતર્યા,
નજરે દેખાણું નીર, મારા બહાલા.

ત્રીજું પગથીઉં જેમ જેમ ઉતર્યા,
કાંઠાં સમાણું નીર, મારા બહાલા.

ચોથું પગથીઉં જેમ જેમ ઉતર્યા,
ગોઠણ સમાણું નીર, મારા બહાલા.

પાંચમું પગથીઉં જેમ જેમ ઉતર્યા,
કેદ સમાણું નીર, મારા બહાલા.

છઠું પગથીઉં જેમ જેમ ઉતર્યા,
છાતી સમાણું નીર, મારા બહાલા.

સાતમે પગથીએ જઈ પગ દીધો,
પરવશ પરીઝ માણુ, મારા બહાલા.

માધાવાવ વદવાણીની વાવનું નામ છે. આપણે
માત્ર માણસને જ નહિ, પણ પાણેલાં પશુપક્ષી, નદીઓ,
વાવડવાઓ વગેરેને પણ વિશેષ નામથી ઓળખીએ
છીએ. નામ પાડવું તે સ્નેહની નીચાળી છે.

વદવાણુ કાઠીઆવાના સુકા પ્રદેશમાં આવેલું
છે. લાંબા બેઠાવામાં પણ લાંબા વખત સુધી પાણી
ઝેલું નથી. તેથી ગામમાં વાવડવાની છુપ જરૂર પડે.
એ સમયમાં લોકોને સુખસગવડનાં સાધનો અધુરું
હતાં. જેમ જેમ જરૂર પડે તેમ તેમ તેઓ નવાં
સાધનો ખનાવતા જતા.

એક વરસ પાણીની ઘણી તાણ પડી. નદી-
નવાણે સુકાવા માંઝ્યાં. લોકોને ખાવા અથ મળે,
પીવાને પાણી ન જડે ગામજવામાં પાણીની છુપ
પડી. આથી ગામપંચે મોટી વાવ બેઠાવરી ચાર
કરી. ગામના સૌ, છુરાનોએ બેગા યજ્ઞ પાણીનું કુખ
ટાળવા કમર કસી, વાવ છુપ હડી બેઠાઈ, પણ
જળ નામ ન મળે. એક, બે, ત્રણ, ચાર એમ કરતાં
દસ વરસ વીસાં, પણ પાણી ન આવ્યું તે ન જ

આવ્યું. ધણાંને નવાઈ લાગી, કેટલાંકને સંકે મળ્યા.
પાતાળ જેટલી હડી વાવ બેઠાવા છતાં પાણીની છડી
ન નીકળે તેનું કારણ કેળના કળવામાં ન આવ્યું.

દસદસ વરસની મહેનત ફોગટ મઠ: છતાં નિરાશ
ચાલ જોવાં નમળાં એ લોક ન દગાં. સૌના મુખ-
કુખમાં દરેક જણ માણુ પાથરે તેનું હતું. એ વરસ
વધુ તેઓએ શ્રમ મરી રાખ્યો. પણ અદસાસ, પાણીનું
ચીપું ન દેખાણું. દેવતા કોપ થયો સમજ સૌ
ત્યોતિપના જાણકાર બેઠી પાસે કારણ પુછવા મયાં.
બેઠ બેઠને તેણે કહ્યું કે ધરતીમાતા એક જોડેના બેગ
માથે છે. પાણુને વેગે આ વાત ગામમાં ફેલાઈ ગઈ.

તે વેળા વદવાણુમાં એક રજપુત કુટુંબ રહેતું.
કુટુંબ મોટું હતું : દાદા, દાદી, માઆપ, દીકરાવડ
અને તેને નાનો બાળ. આ વાત સાંભળતાં વિંત
વડ દાદાનાં ફેફસાં ફાંટાં થયાં. ‘ગામશેકના સુખ
સાધું શું હતું ?’ એવા વિચાર એના મનમાં ઘેળાવા
લાગ્યા. છેવટ માર્ગ મળ્યો. ઘોડો બેઠાવવા ગયેલા પૌત્ર
વજમલને બેઠાવવા માણસ મોકલ્યું. વજમલ આવ્યો.

વજ્રમલ—દાદાજી, પગે લાવું છું.
દાદા—જીવનો રહે, દીકરા! તને ખબર છેને, કે
બારમાસ વરસથી વાવમાં પાણી આવતું નથી.
વજ્રમલ હા, દાદાજી. વાવ માળવામાં હું પણ
હતોને.

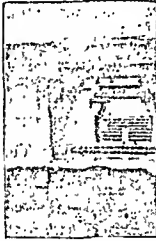
દાદા—જોશીમદારાને વચન આપ્યું છે કે દીકરા
વધુ જીવ દે તો જળ આવે. દીકરા, આપણે રજા
પુત્રનો ધર્મ.....

વજ્રમલ—દાદાજી, આપની આજ્ઞા. હું તૈયાર છું.
ધરમાં સાચુ પણ વધુને એ જ
વાત કરી રહ્યાં હતા.

સાચુ—અરેજી વધુ, જોશી
કહે છે કે વાવને તો વધુડીકારતો
ભોગ જોઈએ. ખેરા, તમે ઉચ કુળનાં
છો. મારી જીવ કહેતાં ઉપાત્તી નથી;
પણ...ગામના ભક્ષા ખાત... ..

વધુ—સાચુજી, અચકાઓ છો
શાને? અમે ભોગ દર્શાવું આપની
આશિષ.

ગામની અમરમા દાંડા લોક
શાંત અને ગંભીર છે. દાંડા, ત્રાંસાં

કોટા] માયાવાવ [મવળ

અને શરણાધના સર આકાશ ભરી દે છે. પશો જ
પવિત્ર પ્રસંગ હોય તેમ માણસો દારબંધ સરયસ
આવવાની આતુર નજરે વાટ લુએ છે. જીવાન વીર
વજ્રમલ અને જોડે જોડેજી વધુ. પીએરના ધરનાં ચુંદડી-
મોડીએ પડેરેલી વધુ પરે જ. કેવી જેવી દીસતી
હતી. વરના ઉપરજાતી તથા વધુની ચુંદડીની

ઉડાછેડી વાધેલી. આ દેખાવ પરધરનાં હૃદયને
પણ પીગળાવે તેવો હતો. અરધા કરજી અને અરધા
વીર રસથી ભભકતે ચહેરે જાને જણ. ધીમે પગને
ચાલતાં હતાં, પાછળ જુદા દાદા, દાદી, માતાપિતા
અને બીજા અનેક સ્ત્રીઓ. સ્ત્રીઓ મંગળ ગીત ગાતી
હતી. તો માણસો ધધોરાનગાર બંધ કરીને આ
આપજોગી વરસેલીઓ ઉપર આશિષો વરસાવવા રોજો
મગ્યાં હતાં: જોતારાં યુવતી તેમને વખાવતાં જતાં.

સૌ માધારાએ આવી પહોંચ્યાં. અધનાં હૃદય
ધબકી રહ્યાં હતાં—શૈર્વથી,
કરજીથી, દેશદિતની લાલણીથી,
સાલિમન સતોપથી, આપજોગની
ભાવનાથી. ભોગ ચડવા સાર
વરવધુ વાવનું પહેલું પગથીકે ઉતરે
છે, એને તળીએ પાણી અપકવા
માંડ્યું. હાથ અને જોશને લીધે સવળાં
મુંગા હતાં; ગમે ગંભીર શાંતિ હતી;
બારમાસ વરસની મહેનત આજ
જળદાથી થતી હતી. પણ કેવળ ભોગે?
બીજું પગથીકે ઉતર્યા. જળ મોંક્યું
દેખાયું. ત્રીજો પગથીએ તો કાંઈ

કુખ્યાં. ચોથે જોણુ. પાંચમે પગથીએ જળ પાણી તેમને
તેડી લેતું હોય તેમ કેડ મુધી પહોંચ્યું. છઠે ઊતી લગી,
અને સાતમે... પરવશ પડીઆ પ્રાણ, મારા વ્હાલા,
પછી તો સાંજ નમતી હતી; વાવને કંઈ જળ
ઉભરાતું હતું; આશ્ચર્ય, હાથ અને જોશમાં માણસો
વીખરાતાં હતાં.

દરેક માણસ નવારે જોવર્ધન ઉચકવામાં મદદ
કરે. ત્યારે જ મધુ, ટીકુજી, ચોતાની આંગળી
ઉઠાવે. સહિત પરમાત્માની, પણ મચલ તમારે.
—દાદા દાલેશ્વર

છે? તમને ખબર છે કે તે બધું આપણે જંતુઓ પાસેથી જ લઇએ છીએ?

હીક. પણ આ બધી વાતમાં જંતુઓ આપણને નુકસાન કેવી રીતે કરે છે એ વાત તો સ્ત્રી ગણ. હવે હું તમને તે વિશે કહું. પહેલું તો એ કે દરેક જાડ અને છોડને યશ્નુજી માંડીને કળ સુધી લુદી લુદી જાતના જંતુઓ ખાઈ જાય છે. બીજું, આપણા ઘરમાં ખરાબર સાવચેતી ન રાખીએ તો અનાજ અને કંઠાળને ખાઈ જનારાં ઘનેડાં પણ જંતુઓ છે. વળી સાકર, ગોળ, મધ વગેરે માંડી માંડી વસ્તુઓને ચોરા વખતમાં સાર કરી નાખનારાં કીડી, મોકેડા વગેરે પણ જંતુઓના જ વર્ગના છે. ફૂતકે અને કપાને કાણું પાડી ગભાડી નાખનારાં સફેદ માછલી જેવાં જીવંત પણ જંતુઓ છે. ગમે તેવાં નાનાંમોટાં લાકડાંને ફોલી નાખી બોખાં જેવા જતાપનાર નાની દેખાતી ઉધક પણ જંતુના જ વર્ગની છે. પક્ષીનાં અને વાજવાળાં પ્રાણી (જેવાં કે કુતરાં બીસાડાંથી માંડીને માણસ સુધી) દરેકના શરીર અને માથામાં નાની દેખાતી પણ શાયસ જેવી જે જુઓ પડે છે તે એક જાતના જંતુઓ છે. અને ઈંતરડી, જુઆ, ઈંસ, મચ્છર તથા વકરી ગયેલા કાળા માખા વગેરે લોડી જનારાં પણ જંતુના જ વર્ગમાં આવે છે. રેંગ, કોલેરા, મરડો, કાચ, ટાડીઓ તાવ અને ઝેરી તાવ જેવાં બધાં જ દરેક પણ આપણા ઘરમાં આપણી સાથે જ વસતા જંતુ માખી અને મચ્છરથી થાય છે. અને માછળે તો તમે સારી રીતે જાણો છો; કારણકે તમારામાંથી ધણાં લોકો તેણે મુકેલું હશે.

હવે જંતુને કેવી રીતે ઓળખવા તે વિષે ચોટું કહું. કોઈ પણ જંતુને બારીકથી જોશો તો તેનું શરીર ત્રણ કટકાથી ગ્રંધાણેલું જોવામાં આવશે. (૧) માથાનો ભાગ; (૨) શરીરનો વચ્ચો-માથા અને પેટની વચ્ચેનો-ભાગ; (૩) પેટનો ભાગ. વળી માથાના આગળના ભાગમાં બે ઝીણા લાંબા તંતુઓ હોય છે. તે તંતુઓની મદદથી જંતુઓ પોતાને ફરવાનો રસ્તો નિર્ભય છે કે નહિ તે નક્કી કરે છે. ત્યાર પછી આંખો આવે છે. જંતુઓને બે મોટી અથવા

ઘણી નાની આંખો હોય છે. માથા પછીના ભાગમાં છ પગ અને બે અથવા ચાર પાંખો હોય છે. દરેક જંતુને છ પગ અને મોટે ભાગે ચાર પાંખો તો હોય જ છે. તે તેને ઓળખવાની ખાસ નીચાની છે.

દરેક જંતુને જન્મથી માંડીને મરણ સુધીમાં ત્રણથી ચાર શરીર ધારણ કરવાં પડે છે. એક દિવસ જેવું, બીજું કયો અથવા નાનાં જગ્યાં જેવું, ત્રીજું ખાલી ફોંડાં જેવું, અને પછી છેલ્લી અવસ્થામાં મોટી કમરના જંતુ જોવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે જનંગીડ પહેલાં કડાં મુકે છે. પછી - તેમાંથી કયો થાય છે. આ કયો ચામી છ વખત પોતાનું કપ બદલાવે છે. પછી ફેંધ પણ ખાધા વિના સમાધિ કરવું હોય તેમ ખાલી ફોંડાં જેવું પડવું પડે છે; અને છેવટે તેમાંથી મોટું પંદંગીડ નીકળે છે. રીડાં પણ પહેલાં કડાં મુકે છે, પછી તેમાંથી નાનું જન્મું થાય છે, અને ચારપાંચ વખત કપરવું બોળીડ બદલાવ્યા પછી મોટું રીડું થાય છે.

જંતુઓમાં જોવાની, સાંજળવાની અને વાસ લેવાની શક્તિઓ વધારે પ્રમાણમાં ખીલેલી હોય છે. ધરમાં ગોળ કે સાકરનો ગોમો છુટો મુકે તો દરેક કીડી મોકેડા ચોરા વખતમાં હાજર થઈ જાય છે.

જંતુઓમાં જેમ ઘણી જાતો છે તેમ દરેક જાતના જંતુઓને લુદી લુદી જાતના રંગ પણ હોય છે. કેટલાક પંડંગીઆ, રીડાં અને બગરાના રંગ તો આપણને અજાણ્ય કરી મુકે તેવા હોય છે. જંતુઓના રંગ મોટે ભાગે જે સ્થાનમાં તેમને રહેવાનું હોય છે તેને મળના આવે તેવા હોય છે. દાખલા તરીકે જાડ કપર રહેવારો રંગ ધણે ભાગે લીલો હોય છે. ધાસમાં રહેવારો રંગ ધાસ જેવો હોય છે. મારીમાં રહેવારો રંગ મારીને મળતો હોય છે.

જંતુઓના વિસ્તાર બહુ જલદી વધે છે. કેટલાક જંતુઓ એક વર્ષમાં એકના દસગણ થાય છે, બધારે કેટલાએક જંતુના વિસ્તારનો ખરાબર અભ્યાસ કર્યો હોય તો આપણને દેરત પમાડે એવો ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦ જેવી મોટી અંખ્યામાં થાય છે એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે.

ત્યારે તો એક જ જંતુમાંથી એક વર્ષમાં આવડો મોટો વિસ્તાર થતો હોય તો એ મણતરીએ આ સદિ-માં જેટલા જંતુઓ છે તે બધાનો વિસ્તાર તો જગત ઉપર મનુષ્યને ઉપયોગી કાંઈ પણ ચીજ રહેવા નહીં! બરાબર, એ વાત ખરી છે; પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ તે પ્રમાણે જેટલાં જન્મે તેટલાં જીવતાં રહેતાં નથી. આપણે આગળ કહી ગયા તે પ્રમાણે કેટલાકને

બીજા જંતુઓ ખાઈ ગયા છે, કેટલાઓને પક્ષીઓ અને બીજાં પ્રાણીઓ ખાય છે, કેટલાંક ટાક, તડકા અને વરસાદની અસરથી મરી ગયા છે, જ્યારે કેટલાઓએ અનેક નતના રોગથી પણ મરી ગયા છે; અને એ રીતે કુદરતમાં જંતુઓના વિસ્તારનું સમતોલપણ સચવાઈ રહે છે.

ચોપટભાઈ

એક ગામડામાં એક ડોસો મહેતાજીનું કામ કરતો હતો, અને ગામના હોકરા તેની પાસે બહુવા આવતા. એક દિવસ ચતુરીઆને 'ફૂંની જાણડી શીખવતાં મહેતાજી ફૂંફેા બોલવા ગયા ત્યાં ચતુરીઆની પાડી ઉપર મહેતાજીનું યુક પડ્યું. ચતુરીઓ કહે, 'સાહેબ, જરા સાચવીને બોલો; તમારું યુક મારી પાડી પર પડે છે.' મહેતાજી બોલ્યા, 'અત્યા, તને ખબર નથી, કે મહેતાજીનું યુક તો ગંગાજળ કહેવાય?' ચતુરીઓ સુપ થઇ ગયા. તે સાંજે થેર ગયો અને પોતાના દાદા પાસે રંગવા ગયા. એટલામાં તેના દાદાએ તેને પોતાના પડી ગયેલા દાંત આપ્યો અને કહ્યું, 'આ ગંગાજળમાં નાખી આવ.' ચતુરીઆએ દાંતને ભૂંકી કરી તેની પડીછી વાળી. બીજે દિવસે જ્યાં મહેતાજી ફૂંફા શીખવવા લાગ્યા કે તરત ચતુરીઆએ પેલી પડીછી મહેતાજીના મોંમાં નાખી દાંધી. મહેતાજીએ કહ્યું, 'અત્યા તં શું કર્યું?' ચતુરીઓ કહે, 'સાહેબ, એ તો મેં ગંગાજળમાં મારા દાદાને દાંત નાખ્યો!'

હોકરા રત્નસાર ચીતારાનાં ચિત્રો જોતાં હતાં. એટલામાં રમણ બોલ્યો, 'આ રત્નસાર જુદું મોટું ચિત્રકાર હતો. તે એક જ જટકે હસતા ચહેરાને રચી ગયાની શકતો.

દમન—ઓહો, એમાં તે શું? એવું તો મારા માસ્તરને પણ આવડે છે!

હોકરા—(પોતાના બાપને) કાળી મુરઘી અને ધાળી મુરઘી એ બેમાં વધારે દુશીઆર કોણુ ?

બાપ—ગમે કંઈ ખબર પડતી નથી.

હોકરા—એ તો બહુ સહેલું છે. કાળી મુરઘી ધાળાં ઇડાં મુકી શકે છે; પણ ધોળી મુરઘી કાળાં ઇડાં મુકી નથી શકતી. મારે કાળી મુરઘી દુશીઆર.

ન્યાયાધીશ એક કસમાં સાક્ષી તરીકે આવે તઃ ગમગાના એક દણુબીને તપાસતા હતા.

ન્યાયાધીશ—શેકેં આ માણસ પાસે પૈસા માગ્યા હારે આ માણસે શેા જતાજ આપ્યો ?

કલુબી—સા'બ, એ ગાળા ચાપતો'તો.

ન્યાયાધીશ—માળા એટલે શું ?

કલુબી—સા'બ, એ ગળચવાં ગળતો'તો.

ન્યાયાધીશ—પણ ગળચવાં એટલે શું ?

કલુબી—સા'બ, એ ચીચરાં ફાટતો'તો.

ન્યાયાધીશ—પણ શુદ્ધ જીવંતોમાં કહેને.

કલુબી—સા'બ, એ ટેકાં ભાંગતો'તો.

ન્યાયાધીશ—પણું સમજ્યું એની બાપામાં બોસાંને.

કલુબી—સા'બ, એ લોગા વાળતો'તો.

ન્યાયાધીશ—શું બીજે કોઈ ચોક્કા શબ્દ નથી આવડતો ?

કલુબી—સા'બ, એ ચોચરાતો'તો.

ૐ ડે, 'આ સમામાં વાંકો અગવાળો ભુંડો;
ભુતબાં પરાઓ ને પક્ષીઓ અપાર છે!'

બગલાની ડોક વાંકી,
પોપટની. ચાંચ વાંકી
કુતરાની પુછાનો
વાંકો વિસ્તાર છે.

નરગની સુંઠ વાંકી,
વાઘના છે નખ વાંકી,
લેશને તો ચીર
વાંકો રાંગગાંનો ભાર છે.'

સાભળા શત્રુઆળ બોલ્યો,
-દાખે દલપતરામ-
'અન્યનું તો એક વાંકું,
આપનાં અઢાર છે.'

કવિ
લપતરામ

ચિત્રકર
૧૯૫૭

મધરાતની જિહસલ

શીઆખાની સાંજના
છં વાગ્યા. મીસામાં ધરર
ધરર ચતું બંધ થયું. મોટાં મોટાં ચક્રો પીમાં પડી ગયાં
અને થોડી વારે બધું શાંત થઈ ગયું. સુન્દરાત મીસાનાં
અડી હવનાર માણસો નવરો ચર્ચ થેઃ જવા લાગ્યાં.

પણ ૩ પીંજવાના એક મંચા આગળ આસરે ચાદ
વપનો પ્રિક્ષા ચહેરનો છોકરો યાદની હોય થઈ મચેલો
ઉભો હતો. સવારના સાત વાગ્યાથી તે કામે ચડ્યો હતો.
ફક્ત બપોરે એક કલાક નાસ્તા માટે છુટ્તો હતો. રૂની
જથ્થુ ઉઠતી હોય, થેરી હવા બરીબરી લાગતી હોય તેમાં
દસ કલાક કામ કરવું એટલે શું ?

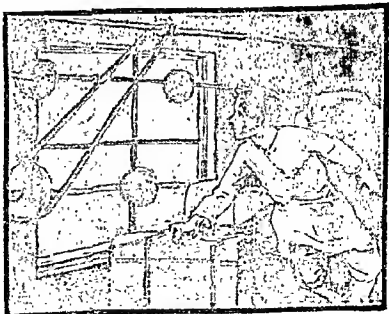
તે મોટા બોરડામાં મોગરદમ મંચાઓ હતી. એક
ખુણામાં કપાસની ગાંસડીઓ સાફ કરવા ગારે મુકેલી
હતી. એ કપાસ કચરો ભગેલો, કાલાની છીરીવાળો
અને વાસ મારતો લાગતો હતો. પણ જગન એટલો નરમ થઈ
ગયો હતો કે તે તરફ માંડમાંડ
પહોંચ્યો અને જરા મીસાઓ
લેવા કીધ નાખ્યું. મીલના
દરવાજા સાત વાગ્યા સુધી ઉઘાડા
રહે છે. તે પહેલાં તો પોતે ગેર
પહોંચવા જેટલો હુશીઆર થઈ
જશે એમ માનીને તેણે આંખો
મીંચી.

તે જાણે ત્યારે તો અંધારું
ધોર ચર્ચ થયું હતું. થોડી વાર
સુપી તો પોતે ક્યાં છે તે જો
સમજ્યો નહિ અને ધ્રુજતો
પેસી રહ્યો. એટલામાં મીસાની
કાચની બારીઓમાંથી બેંદરો

પ્રકાશ મંચાઓ ઉપર પડ્યો તે જોઈ તેને ખરો
ખ્યાલ તાજે થયો. 'ઓહો ! હું તો બધું સુઈ
રહ્યો ! અહાર દરવાજા તો ક્યાંના મંચ થઈ ગયા
હશે !' તે અજાણ્યો.

ચરચરતો ચરચરતો તે જેમતેમ ફરી બહી તરફ
પહોંચ્યો. ત્યાં બીજા દિવસને માટે બહી નંચાર અને
ચાલુ હતી; પણ ત્યાં કોઈ થોડીવાર નહોતો, તેમ
બહીપર ચતપાળી રહેનારો ગાણસ પણ નહોતો.
જમનને જો નોઈ નવાઈ લાગી. બહીવાળો ક્યાં ગયો
હશે તેની વિભાસણ કરતો તે બાજુમાં શુણીઆની
ગાંસડીઓ પર પડ્યો અને બહીની નુકસી ફરી પાછો
ઉઠી ગયો. પણ થોડીવારે ફંફક વાતચીતના
અવાજથી તે જાગી ગયો.

ચાર ગાણસો કંઈ વાન કરતા હતા. તેમાંથી

એને તો તેણે-ઓળખ્યા. એક ઓળાદાર હતો અને એક ભટ્ટીનાળો હતો. ખીમળ એ અમલયા લાગ્યા. અમલયામાંથી એક બોલ્યો, 'તારે તો ફક્ત એકજન ખોટકાવલું. તે સમું થતાં તો અકવાડીમાં થશે. એટલા વખતમાં તો એજંટને અમારી માગણીની સાનસમભણુ બરોબર આંત્રી જશે. એ એક જ મીલ એજંટ મલ્લુર યુનીઅનની માગણી સામે થાય છે; અને તેને અમે કોઈપણ રીતે નંમાનીશું—સીધી રીતે કે આડી રીતે.'

છગનને ખીયારને એજંટ અને મલ્લુરના પ્રગથ બાબત ખરાખોટાની કશી માહિતી નહોતી. પણ આ વાત પરથી એટલું તો એ સમજ્યો કે કંઈક છાનો દગો થાય છે અને આ માણસો એકજન ભાંગવાની વાત કરે છે. તેમ બની નય તો અહીં હજાર માણસો—

ઝારતો અને છોકરાં એકાર (મંદા વિનાની) થઈ નય; અને એ એકારી એટલે તે અધાનો બુખમરો! એ વિચારે તેને કમકમાં આવ્યાં.

તે મુતો હતો ત્યાંથી તરત જ તેણે જરા હાથ કંજાવીને બાલુમાં લટકતી એક દોરી પકડીને ખેંચી. બીજી પક્ષે તો મધરાતની ગંભીર શાંતિ વચ્ચે બંધકર ચેતવણીની વ્હિસલ ગાજી હતી.

... ...

સુમ્મવાત મીલ અચી ગઈ.

છગન અત્યારે મીલના બધા મલ્લુરના પ્રેમ અને આદરને પાત થઈ ગયો છે અને છુટ્ટા મીલ એજંટને તો તે જ મલ્લુર હાથ ગણાય છે.

નાવનો કપ્તાન

નાવનો કપ્તાન, થઈશું હું નાવનો કપ્તાન,
કહું છું તે કરી નિશાન, થઈશું હું નાવનો કપ્તાન—નાવનો?

આશ્રહ, દહતા, ખંત ખડાં લાં ધાર્યા પડે નીશાન,
એને! કહું છું, થઈશું ખરે હું કોઈક દિન કપ્તાન:
થઈશું હું નાવનો કપ્તાન.

આ નીકની નદીઓમાં મારા શરૂ જો! હોડે સમાન,
એવા ઉજળતા સાગરનાં જીતીશ હું તોશન:
થઈશું હું નાવનો કપ્તાન.

આનન્દી, હિસાડી ગઈશું હું નાવિકનો પ્રિય પ્રાણ,
ભરતી હો કે જોટ ભડે હો, સીધું મારું સુધાન:
થઈશું હું નાવનો કપ્તાન.

ભડે થઈશું, બહાદુર થઈશું હું, પ્રભુમારગનો વ્હણ,
હુનીઆના દરીઆઓ ઉપર મુમશે મારું વહાણ:
થઈશું હું નાવનો કપ્તાન.

૬૮

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર: સંપાદક, સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર, રાણપુર. કીંમત ૧-૮-૦

ગુજરાત અને કાઠીઆવાડ એ એક ચાતાનાં ભેગા છે. ગુણ અને સ્વભાવના બેદથી લોહીના સંબંધો જુદા ન પડે. વરસો થયાં ગુજરાત કાઠીઆવાડને ભૂલી ગયું છે. અમલુ કાઠીઆવાડે ગુજરાત સાથેના સંબંધ વધુ ગાદ કર્યા છે; છતાં અને જોડેએ છીએ કે ગુજરાતનું મોં તો મુંબઈ, કલકત્તા અને ચીન્નાપત બણી જ વધુ વળ્યું છે. સુધારામાં સૌરાષ્ટ્ર ગમે તેટલું પાછળ હોય, અગાધ ગમે તેટલું ભરેલું હોય, છતાં ગુણસાદક ગુજરાત જોઈ શકશે કે સૌરાષ્ટ્રમાંથી શું શું મળી શકે. આ 'રસધાર' એમાંની એક છે.

સાદા મુદજીવનમાં સાચાં પ્રેમ અને શ્રીય સૌરાષ્ટ્રનાં છે. સદૃશ્ય ભોળપણ અને ખરી પરાભાગત સૌરાષ્ટ્રની છે. કુદાઓ તો એની અસાધારણ સમૃદ્ધિ છે. રસધારની કથાઓ જે વાંચશે તે આટલું જરૂર જોશે.

મધ્યયુગ પ્રેમ-શૌર્યનો દનો. તે વેળા સાચા પ્રેમને માટે બોધ દેનારા બક્ષોમાં શૌર્ય હતું અને સાચા શૌર્ય ઉપર વારી જવા જેટલો હોશિયાર પ્રેમ હતો. દુ:ખીઆનાં દુ:ખ દૂધા અને નિરપરાધીઓના અચાપ ખાતર પ્રાણ દોખનારાઓ પણ હતા. તે વેળા ચોર, છંદારા અને ગદારવટીઓ પણ ઉત્તર સજ્જન હતા. મુદના પણ નીતિનિયમો હતા.

જીવનમાંથી સાહિત્ય ઉછળે ત્યારે પ્રગમમાં ખસ પ્રાણ પ્રગટે. આપણે સાહિત્યમાંથી જીવન જગાડવા મથીએ છીએ. તે વખતનું સાહિત્ય પુસ્તકોના પર્ગમણમાં પુરાણેલું ન હતું; પણ મધ્યયુગના જાદુએ

જેવા ચારણોની જીએ વસેલું. તેઓને અંગ્રેજી રાત-દિવસ 'સરસ્વતી અને સત્ત ચડતાં' સતીઓની અમર છર્તિ સાચવનારને પ્રસારનાર તથા દેશદેશમાં સ્વદેશનાં જયગીતો ગાનાર એ ચારણોનો હતો. વંચપરંપરા રાષ્ટ્રપ્રેમની જીવંતી સર્ગીય ટકાવી રાખનાર એ બારોડો હતો. ધન રળનાર નહિ પણ રાસા રચનાર એ મઠચીઓ હતા. 'શુભ બાવીસ હજારને શુરાતન મગાવનાર તેઓ જ હતા. એમની સ્ત્રીઓ એટલી જ શુરી સતીઓ હતી. તેમનામાં રૂપ અને શૂર ભારેભાર રહેતાં. આ કથાસંચલ એ ચારણોને ચરણે ધર્યા છે તે યોગ્ય જ છે.

એ રમખાત લુચાનો ને કાઠી આપાઓ, એ નીર મરાસણીઓ ને સિંદણ જેવી કાઠીઆણીઓ, એ ઘણાઓ ને કુંઘરમાંના નેસણીઓ—આ સૌને માટે સૌરાષ્ટ્ર આજે પણ સર્ગર દબો રહી રહે છે. હાલની ખોટી અને નમાલી બાપાના યુગમાં મુદ્દ હદય અને ખરો નીરસ સાવવામાં રસધાર સંજ્ઞ નીવડી છે. સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિરે આ વાર્તાઓને સજીવન કરનાર ભાઈનું નામ 'પ્રદાસ'માં મુદ્દું હોત તો રસધારનું વ્યક્તિત્વ વિશેષ જગડત.

ખરાબ જીવાઈને લીધે કથાઓ વાંચતાં રસભંગ થાય છે. પુસ્તકના પ્રમાણમાં કીંમત સહેજ વધુ છે. અમને થકા છે કે હવેની રસધારનાં બિંદુઓ વધુ સુંદર હશે. એ રસધારમાંની એક નાનકડી વાર્તા 'કુમાર'ના વાંચનારાઓના રસાસ્વાદ માટે આ નીચે ઉતારી લઈએ છીએ.

રાણુ જોહિસ

હું જે એ હયા કિશાની દીવાલને ઘસીને નદી ચાલી નય છે. કિશાનું નક્કી, ગોખ ફકરેશને રાણુએને નદીની કીડા નીરખવા મંડિ જુઝિદાર જોરડા બંધાવેલા. હું જે એકવાર એ રહેરામાં ઉભા રહીને નદીના પટ ઉપર સમી સાંજની પતીઆંદીએને નીરખીએ, ગરાશીઆનાં ઘાડાં બાળીએ, જુવાનોની કુટ્ટી ભેઠએ, ચારણેનાં હંઠો ને કુમારિદાઓનાં ટોળાંનાં રાસડા સાંભળીએ, ત્યારે સમય ઇસો વરસ પાછો હડી નય ને એ વિવાસી રાત રાણુનાં દાસ્યકલેશ કાને અપડાય.

એ ગામ રાણુપુર; એ નદી ગુડઆદર; અને રાણુ જોહિસ બંધાવેલા એ કિલ્લો. એ તે કિલ્લો કે કીડામહેલ ?

એ રાત વિશાસી હતો. એને ગોરાશી રાણુએ હતો. દિવસરાત એ રણુવાસમા જ રહેતો. લોકો એને 'દનૈયો' કહેતાં. એ રાતને એવો નિયમ કે કહી યુસવમાનનું શ્રોં ન લેવું. એક દિવસ જુવાનકંઠના દાતારની જત્રા કરીને એક મેમજી ડોરડી અને એના દીકરા પાછાં અમદાવાદ જતાં હતાં. રસ્તામાં માદીકરો રાણુપુર રાત રહ્યાં.

રાત્રી પડ્યું. રાત પૂલ કરતા હતા તે વખતે એ ગોરાશીના બેઠાની ગાંઠ સંભળાય. બાકસજીએ રાતજીને મમલનું કે આ યુવનના અવાજથી પૂલ ક્ષેપ બની ! રાતને કુમતિ સુછ. એ બાળકને એણે સિરચેદ કરાવે !

છાકરા વિનાની ફકરની માતાએ અમદાવાદ જઈને ગ્રાધાર આંતુએ મહમદશાહ બેગડા પાસે વાત કહી. મહમદશાહે પોતાની ફોજ રાણુપુરને નાસ કરવા મોકલી દીધી. રાણુપુર સમાચાર પહોંચ્યા કે રોતા ચાલી આવે છે. પરંતુ રાતને કોણ કહેવા નય ? રાત તો રણુવાસમાં અહોરાત શુલતાન કરે છે; બહારની હતીઆ પર નજર પણ કરતો નથી. સહુને બીક લાગે છે કે કહેવા જનાર જીવતો પાછો નહિ નીકળે.

પછી તો એક ચારણે હિમ્મત કરી. અંદર જવાને રસ્તો તો બંધ હતો, એટલે નદીની અંદર બરાબર ગોખની સામે ઉભા રહીને ચારણે અવાજ માર્યો કે,

રાણુ રમતું મેચ, કનારે યદીઆં કટક;
શ્ચી, ચોપડને ખેલ, જોહિસ ટુને તાચો અચો.

[હે રાણુ ! હવે તો રમત છોડ. સઘડું સૈન્ય તારા સીમાડા સુધી આવી પહોંચ્યું. (અગર કનારા ગામ સુધી આવી પહોંચ્યું.) હે સચી ! ચોપડની રમત શું તને એટલી બધી મીઠી લાગી અં, કે હજી નથી ચેતતો ?]

ચારણુના સબ્દો કાને પડતાં તો ચોપડના પાસા ફાચીને રાણુ હલો યથો. રાણુએને લલામજી દીધી કે 'જુઓ, ત્યાંસુધી મારા વાવડાને તમે યુદ્ધભિમ પર ઉડેલા જુઓ ત્યાંસુધી નહીએ કે હું જીવતો છું; પણ ત્યારે વાવડો ન દેખાય ત્યારે સગળને કે મારો દેહ પડી ગયો.' રાણુએએ કપર દીધો, 'રાત', લેલો હો, એ વાવડો પડ્યા પછી ગોરાશીમાંથી એકેય જીવની નહિ રહે.

રાણુ સૈન્ય લઈને રણે ચડ્યો. રાણુપુરથી ત્રણચાર માઈ આગે મહમદની ફોજ સાથે એની તત્તવારો અફઘાન. અહીં અડને ગોખે બેઠીબેઠી ગોરાશી રાણુએ નજર માંડીને બેસા કરે છે. ધન ગયનમાં ઉડી દેખાય છે. એ ધનના આધારે રાણુએ જીવે છે.

વિજય કરીને રાણુ પાછો વળ્યો. જયરાણી સૈન્ય પર ઝુડો ફરતો નય છે. રસ્તામાં એક વાવ આવી. જુડો ઉપાડનાર જુડો નીચે મુકીને વાવની અંદર પાળી પીવા લેતો. રાણુએ ધ્યાન નહોતું રાખ્યું. એ તો જુલો મથો હતો કે એ વાવડા ઉપર ગોરાશી જીવાતમાઓ ટાંપીને બેઠા હશે !

કિલ્લાના ગોખમાં બેઠીને ઝુડાના ઉપર તજર માંડી રહેલી એ ગોરાશી કુત્રીઆબીએએ ભળ્યું કે 'પતાલ પડી અને રાત મરાયો હવે હમણાં યુસવમાનો આવી પહોંચશે.' તમામ રાણુએએ કિલ્લાના કુવામાં પડીને પ્રાણ છોડ્યા.

વિજયી રાત દોડતે પોડે રાતમહેલમાં આવ્યા. જુએ તો રાણુએના સમયી કુવો જુરામિલો ! એનો સંસાર એક પળમાં વેરાન સંગે બની ગયો.

હવે જીવને શું કરું ? એમ વિચારીને એ પાછો યુસવમાન ફોજ અમદાવાદ તરફ જતી હતી તેમાં પહોંચ્યો ને યુદ્ધ કરતાં કરતાં મરાયો.

યુસવમાન કોઈ રાણુપુર આવી કિલ્લો હાથ લેવો. રાણુ તો એક પણ જીવતી નહોતી. કુંવર મેખડાજીને લઈને એક દાસી રાણુના બાઈને યેર હમરાગે. નાસી ગયેલી.

હજી નહીએ એ રાતમહેલનાં બેઠેરામાં ગોરાશી મુખેના કલકલ દાસ્યખનિ ગાળે છે; સામસામી ટાળી પેતા એ સુંદર મુંડામળ હાથની બિલોરી બંગડીઓ નહીએ રણુએ રહી-છે; ચોપડના પાસા ફેંકતા સંભળાય છે; અને ઉપરે જુછ રહો છે એ નિર્બચ ચારણુનો ઘેરો અવાજ કે,

રાણુ રમતું મેચ, કનારે યદીઆં કટક

અને એ કુવો ? ગોરાશી સુંદર પ્રેત શું રાત્રિએ ત્યાં હીળ્યાં
નહિ બરતાં હોય ?

આજ એ કિલ્લાની નદી તરફની આખી હીવાલ ચોલુદ
છે. અંદરના લાગભાંથી થોળી લોકો છીપરાં કરવા માટે

સુંદર લાંબા પત્થરો ઉપાડી નય છે. પૂર્વ દિશા પર હીવાલ
વિનાયો એક જ દરવાજો હવે હશે છે. એ દરવાજાનાં
કમાડ પર છરો ચોમાસાં વરસી ગયાં, પણ હજી લોકો
સડથું નથી. બાજી બધું છિત્તભિત્ત છે.

કઠલાલની ડોશી

સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયમાં કઠલાલની ડોશીની ચાત બળપૂતી છે. સદગતનંદ સ્વામીએ એ ડોશીની શ્રદ્ધા
તથા તેના ગામગામીઓ ઉપરના પ્રેમની બધું પ્રસંસા કરી હતી; છતાં અગત્યબજેનું એ છે કે એ ડોશીનું
કાર્ય એ સંપ્રદાયમાં જોડલ જાણીતું છે તેટલું જ એનું નામ અગત્યનું રહ્યું છે ને એનું ગામ પ્રસિદ્ધ થયું છે.

બ્યારે સ્વામીનારાયણ કઠલાલ ગયા ત્યારે આ બાદ એક જ આખા ગામમાંથી સત્સંગી હતી. એ
ગામમાંથી સદગતનંદ સ્વામી નીકળી બહારગામ જવા નેવાર થયા ત્યારે આ ડોશીને પાતાના ગામના લોકો
યાદ આવ્યા, એને સદગતનંદ સ્વામી પાસે પાતાના ગામ માટે કંઈ માગી લેવાનું મન થયું. શું માગનું ?
ગામના લોકો ખુશ પેસાદાર થાય એનું ?

થોડીવાર વિચાર કરી ડોશી એક ધરો ભરીને પાણી લઇ આવી, અને સદગતનંદ સ્વામીને એમાં તેમનાં
ચરણ બોળવા વિનંતિ કરી. સદગતનંદ સ્વામીએ એવી માગણીનું કારણ પૂછ્યું. ડોશીએ કહ્યું, ' મહારાજ,
એ આપનું ચરણોદક નું ગામના કુવામાં રેડી આવીશ. આપના પગથી પવિત્ર થયેલું જળ પીવાથી લોકોની
બુદ્ધિ શુદ્ધ થશે અને એમને સત્સંગમાં રૂચિ થશે. '

સદગતનંદ સ્વામી ડોશીની શ્રદ્ધા તથા શુદ્ધ દેશભક્તિથી પ્રસન્ન થયા અને એની માગણી સ્વીકારી. એ
કુવો આજે પણ તીર્થ તરીકે પુખ્ત છે. કઠલાલ આજે દેશભક્તિ દાખવવામાં આજગપડતો બાગ લે છે,
એ શું એ ડોશીની વાસનાનું દર્શન હશે ?

('મધપુરા'માંથી)

‘ આંધવ ’

માધુકરી

ચૌદ વર્ષનો પિક્કાલ
મદ્રાસ હવાકાના
મદનપાલ તાલુકામાં
કૃષ્ણમૂર્તિ નામે એક
કુમાર છે. એનું જીવન
પૂર્ણ હેરત પમાડેનેરું
છે. હાલ એની ઉમર

માંના એક બાહ લખે છે:

‘જે કોઈ કૃષ્ણમૂર્તિનું વ્યાખ્યાન સાંભળે તે તે
સરળ વિચારાથી, શુદ્ધ અને મુંદર તેજુશુથી, મને એ
શ્લોકોના સ્વરૂપ ઉચ્ચારથી, ઉડી વિદ્યતા અને હાલ

ચૌદ વર્ષની છે.

કૃષ્ણમૂર્તિ નાના હોતા ત્યારે એની માતા ચાર બાલકો
સુધી મરી ગઈ. તેનો પિતા એક વરસના બાળકને વાંચે
બાંધી તથા બીજાને આંગળાએ દોરતો, કૃષ્ણમૂર્તિને અંદર
તેના મોઢાબાહને વિદ્યા અપાવવાના હેતુથી કાશી જવા
નીકળ્યો. થોડાક રસ્તો પગે ચાલીને કાપ્યા પછી તેણી
માતામાં બેસીને ગયા. સંસ્કૃત પાઠશાળાના શાસ્ત્રીય મોઢા
એ ઓકસાએને બહાવવાની હા કહેતા; પણ નાનાં બાલકો
અને તેમના પિતાને માટે કંઈ પણ કરવાનું માથું ન લેતા.
આથી તેણી મહાદુઃખે બીજા માગતા દરિદ્રાર સુધી
આગ્યા. ત્યાં પુછે ત્યાં ઉપદેશ જવાળ મળે. આ મુસાફરી
હજી આગળ ચાલ્યા. ઉત્તરના પર્વતોમાં પંથ કરતા આગર
તેણી ક્રમિકેસ પહોંચ્યા. ક્રમિકેસ શામુએને જ વસવાનું
સ્થાન છે. ત્યાં ૧૦૦ વરસનો એક રુદ્ધ થોળી આ સાત
વરસના બહુક કૃષ્ણમૂર્તિને જીંદગીને અભયજન થયો. થોળીએ
તેને શાસ્ત્રાભ્યાસ કરાવવાનું માથું લીધું. પરંતુ એક વિગત
નહોતું. થોળી કે કૃષ્ણમૂર્તિ એકબીજાની બાપાથી અબજ
હતા. જેમતેમ એ સંસ્કૃત શીખવા લાગ્યો. તજી વરસમાં
તો તેણે બાકરજી અને તકશાસ્ત્રનું સારું જ્ઞાન મેળવ્યું.
અહીં તે ૧૯૧૬થી ૧૯૨૦ સુધી રહ્યો. ત્યારે તેની ઉમર
સાઠાદસ વર્ષની હતી. તેના ગુરુજીએ તેને યાત્રા કરવાની
અને ઘરિંત પુરુષોનો સમાગમ કરવાની આજ્ઞા દીધી.
અહીં વરસ તેણે પર્યટન કર્યાં કીધું. પછી તે મદનપાલ
આગ્યા. ત્યાં તે વેદાંત અને સનાતન ધર્મે ઉપર તેજુશુ
અને સંસ્કૃતમાં વ્યાખ્યાન કરે છે. ઉપનિષદો, સૂત્રો અને
જીતાનું તેનું જ્ઞાન અપૂર્વ છે. તેનાં વ્યાખ્યાન સાંસજનાસાઓ-

જવાબીથી છકે થયા વગર ન રહે. તેનો સ્વભાવ પદ્મ
દસયુગ્મે છે; તેની સાદાઈ રસમરી છે; એનો આત્મસંવેગ
અજળ છે. એનાં વ્યાખ્યાનો આગળથી તૈયાર કર્યાં પિનાં
તાત્કાલિક હોય છે. —ધ યંજ સિટિઝન, મે ૧૯૨૩.

શાંતિનિકેતન અને શ્રીનિકેતન

કલકત્તાથી ઘેરે દૂર બોલપુરમાં કવિવર રવીન્દ્રનાથ
ટાગુરની શાંતિનિકેતન નામે એક શાળા છે. સામાન્ય

નીરાશો કરતાં એ તદ્દન નથી જ દબાવી છે. ત્યાં શિક્ષક અને શિષ્ય વચ્ચે કટુતા બેસી બેસી છુટી રહે છે. ત્યાં બહુવાનું બહાર છુટકા મેદાનમાં કે ઝાડના ઊંચા હેઠળ કે લેલીઓના મંડપ નીચે હોય છે. વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્રપણે પોતાની અભ્યાસ ઈટે, રમેણેલે ને વાંચેલે, ને એ રીતે જોયે મર્યાદામાં રહી પોતાનો વિકાસ કરે એવી ત્યાંની શૈક્ષણિક છે.

આ શાળાનો એક વિભાગ શ્રીનિકેતન નામનો છે. હિન્દુસ્તાન ખેતી ઉપર નમતો દેશ હોઈને આ ખાતું બહુ ઉપયોગી છે. ખેતીની ખીસવણી અને ગામડાંઓની સમૃદ્ધિ કેમ થાય એ શ્રીનિકેતનનું લક્ષ્ય છે. આ ખાતાના સઘળા કામદારો ગામડાંઓના લોક સાથે ખુબ હોળીમણી રહે છે. તેઓ તેમને ખેતીની સહેલી અને અવનતી રીતે બતાવે છે એટલું જ નહિ, પણ અંદર અંદરના કલ્પના ધરમેજે સમજાવે લેતાં શીખવે છે. આખી પૈસા ખરચી કોટ્ટે ચડવાની અને વેચેરે વધારવાની વાત આટલે છે. નવા રસ્તાઓ બાંધવામાં તેઓ મદદ કરે છે; દવા માટે ઔષધસાગ્રાઓ બનાવે છે; આરોગ્ય, સ્વચ્છતા વગેરે જનસુખાકારીનાં સઘળાં કામોમાં સહાયબૂત થાય છે; ગામડાંની સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓ સાદું શૈવજીકામ શીખી શકે તથા શોષી કમાઈ કરી શકે તથા ધરધંધા તેમને આવડે તેની પુરી કાળજી લે છે; વનસ્પતિઉત્તર અને ટોરકાઉરનાં કામો હાથ ધરે છે; અને તે સીને લાખ ખેડુતોને આપે છે, વળી વણાકામ, કાલકામ, રમકડાંની બનાવટ અને એવા બીજા નાણુદ વગેરે હાથ ધરેલો કામ ન બનતે માટે રસ્તા અને ગામડાં આસપાસનાં ખાખોળાંમાં સાદું કરે છે, અને વળીએ, દવા વગેરે નવાણાંમાં કાલકામ કરી તેમને ઉપયોગમાં આવે એવાં બનાવે છે. આ સઘળું કામ ત્યાંની સુંદર 'કુમારસેના' કરે છે.

સાંતિનિકેતન આ શાળાને નવી સંસ્કૃતિ અર્પા અનેક રીતે પેળે છે. ગામડાંની સ્ત્રીઓ તથા બાળકોને તેમજ કન્યાઓને અને કુમારોને એકાં કરી તેમની પાસે ભણાવેલાં લોકગીત તેમજ શરીરમંડેતનનાં સ્ફુટિકાઓ ગવડાવે છે, બાલ્યારણે પાસે પુરાણની અને મંથસુત્રની વીરસપાળી. કથાવાર્તાઓ કહેવડાવે છે અને પ્રશ્નોમાં નવાં પ્રશ્ન પુરાતાં નાટકો બતાવે છે.

શ્રી સ્વીન્દ્રનાથ કાકુરના વિશ્વભારતી વિશ્વવિદ્યાલયે પહેલું પદવીદાન આ શ્રીનિકેતનના અધિકારીઓએ આપ્યું ને કરેલું છે.

• વૉશિંગ્ટન વૃક્ષ

અમેરિકાની એક જાતની સંસ્કૃતિ સંસ્કૃતિ 'વૉશિંગ્ટન વૃક્ષ' કાળના વસાવામાં નાશ પામ્યું છે. ઉષ્ણકાળના રાત્રીની મેજાએ એક અમેરિકાની સ્વતંત્રતા મેળવવા શુદ્ધ માંડ્યું ત્યારે અમેરિકાની સરકારનો મુખ્ય સેનાપતિ વૉશિંગ્ટન થયો. તેણે તે પદવી આ વૃક્ષ હેઠળ લીધી, એ જાદુ હાથ હતું ન હતું થઈ ગયું છે.

અમેરિકાના ઇતિહાસનો એ અદ્ભુત પ્રસંગ બન્યો આજ ૧૪૮ વરસ પીટી ગયાં. તે વેળા વૉશિંગ્ટન વૃક્ષ હતું, વિશાળ અને જુદું હતું, તોપણ આજનાં એ સનાતન ઇતિહાસના સાક્ષી રૂપે હતું હતું.

આ વૃક્ષની રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસની વધુ આધાર તો અમેરિકાના એક ઐતિહાસિક પત્ર ઉપર છે. આ પત્ર અમેરિકાની મુખ્ય સેનાપતિની રાત્રી મળી ત્યારે તે પોતાની પત્નીને એ ઝાડની ઊંચા હેઠળ બેસી લખેલો.

કવિવર સ્વીન્દ્રનાથની છબી

આ અંકમાં સ્વીન્દ્રનાથ 'કાકુરના' ને સુંદર પોંટ ફોટોમાં આપેલો છે તે માટે અમે વરોદશના અમા મિત્ર શ્રી સરસ્વત હેઠલિના આભારી છીએ. એ છાંવિયે થોડી હાલકત બહુવા એવી છે.

રવિબાણુ હમણાં વરોદશમાં સાંતિનિકેતનના ફૂટ માં આવેલા, તે વખતે બાઈ સંકરસાહે તેમની છબી લેવાનું પરવાનગી માગી. સાંજના પાંચ વાગે તેમને રવિબાણુ હતાં આવવાનું હેવામાં આવ્યું. સાંજે સંકરસાહે ત્યજ્યા તે વખતે અનેક માણસો કવિશ્રીને મળવાની રાત્રીને લેતાં હતાં. આગ્રામાં પણ વાઘનાં હતાં આં શાળાની સાંજ જલદી મળામળાંમાં માંડી હતી. આવું રિયલિટમાં ફોટોમાં લેશે એ સાહસ જ ગણાય. કવિશ્રી પોતે પણ ફોટો સાદો આવવા માટે અંદરે બતાવ્યો.

પણ એક અદ્ભુત તો હજી બાકી હતી. ફોટો લેવા માટે લાઈ સંકરસાહે ત્યાં ફોટો લેવા, ત્યાં અંદરના છબી મેળવવાનો કુશળતા હાથ હુરેલો માહુમ પડ્યો! આ પળે કોઈ પણ માણસ ફોટો લેવાની જાત સુધી જ ન હો. પણ બાઈ સંકરસાહે સમયસુચકતા વાપરી રવિબાણુના સેક્રેટરી પાસેથી કવિશ્રીને એકાં મોડાપેપર મેળવી, તેને પાખી-માં પલાળી, કુખીઆ કાચની કન્યાએ રાખીને છબી મેળવી લીધી અને ફોટો પાંચો. કવિવરને તો છબી માટે પુરી રીડા હતી; પણ બાઈ હેઠલે બાઈ સંકરસાહે છબી કદાચને પોતાના જ હાથની બનાવેલી હવામાં વડે પોતાના જ બનાવેલા કમળ પર છાપીને રવિબાણુને અર્પણ કરી ત્યારે એ તો બહુ જ પ્રસન્ન થઈ ગયા, અને નીચું પ્રેરણા-

પત્ર લખી આપ્યું. એ જ સુંદર છબી, અમે આ અંકમાં
'શ્રીમંદનાથ કાકુર'ના લેખની સામે આપી છે.

THE GUEST HOUSE.
BARODA.

I am pleased at the
photographs of mine taken
by Mr. Schare and am
interested to know that
chemicals and other materials
needed for photography are
prepared by himself
Rabindranath Tagore

Dec. 9.
1923

બાર્ડ શ્રીમંદનાથ, વડોદરા કલામવનના ફેરિશીયાક વર્ગના
અધ્યાપક છે, અને વડોદરા કલામવનમાં રહી તેમણે એ
ખાતામાં ઘણા નવા પ્રયોગો કરી ઉપયોગી રસાયણો
ખતાવ્યાં છે જેની નોંધ અમે બીજા કોઈ પ્રસંગ લઈશું.
આવા ઉપયોગી ખાતાનું શિદ્ધિ ઘણાં વર્ષોથી આખા યુગઈ
છાત્રાકામાં માન વડોદરા ખાતે જ અપાય છે તે માટે
વડોદરા રાજ્યને ધન્યવાદ છે. વિવિધ ધંધા શોધનારા-
ઓનું ધ્યાન અમે તે ખાતા તરફ દોરીએ છીએ.

ગયે મહિને

ઈંગ્લંડના નવા વડા પ્રધાન

ઈંગ્લંડના મજૂર પક્ષનો આગેવાન જેમ્સ રામ્સે
મંડેલોનલ્ડ આ વખતની ચૂંટણીમાં ઈંગ્લંડના વડા પ્રધાન
તરીકે ચૂંટાયો છે. મજૂર લોકોને નેતા 'વડા' પ્રધાન તરીકે
ચૂંટાયો એ ઈંગ્લંડના રાજદારી ઇતિહાસમાં પહેલો જ
પ્રસંગ છે. રામ્સે મંડેલોનલ્ડનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૬૯માં
થયો હતો. તેનાં માળખાં મજૂરી કરીને યુગશન ચલાવતાં.
બાળપણમાં તેના પિતાએ તેને ગામડી નીસાને સુધો.

ચોટા વખત પછી તે બ્રિસ્ટલ ગયો. જીવાનીમાં જન્મતી
સઘળી મહેન્ટાઓ તેને જાળી. અભ્યાસ માટે બ્રિસ્ટલથી
તે લંડન ગયો વિજ્ઞાન તેના મુખ્ય વિષય હતો.

સને ૧૮૮૮માં 'પાથમિન્ટ'ના સભાસદ મિ. ડી. લોડના
ખાનથી કારકારી તરીકે તેની નીમણૂક થઈ. અહીંથી
તેણે લેખ લખવા શરૂ કર્યા. એક વખત નિર્ધન થયા પછી
સને ૧૯૦૬માં તે બ્રિસ્ટલ પર ગયો તરફથી પાથમિન્ટનો
સભાસદ ચૂંટાયો.

૧૯૧૪માં યુદ્ધમાં ભરખંડે યુદ્ધ શરૂ થયું તે વખતે
રામ્સે મંડેલોનલ્ડ તેની તદ્દન વિરૂદ્ધ હતો. તેણે જાણી
રીઠું કે જ્યારે યુદ્ધમાં ઉતરવાની કશી જરૂર નથી;
મદિ તટસ્થ રહેવું. બીજા દેશોના સમાજસુધારકો જોઈ
સદસ્ય થયે એ દેવથી મિ. આર્થર હેન્ડર્સન કહે તે
વેરિસ ગયો. ૧૯૧૪ની લડાઈની તરફેણમાં તે ન દોષાયો
ઈ. સ. ૧૯૧૮માં બ્રિસ્ટલના લોકોએ પાથમિન્ટમાં ઈને
ન ચૂંટ્યો.

પણ પછી પાથમિન્ટમાં ધીરેધીરે મજૂર પક્ષ પ્રબળ
ગયો થાક્યો. ૧૯૨૨માં મજૂર પક્ષના સભાસદ તરીકે એ
પાથમિન્ટમાં બેઠા તે સાથે જ એ પક્ષનો અધ્યક્ષ પણ
થયો.

હિન્દુસ્તાનમાં ખનતા
દરેક રાજદારી ખનાવથી
તે વાકે છે. ૧૯૧૨થી
૧૯૧૪ સુધી 'સેલ્ફ
કમિશન' એકું ત્યારે તે
એમાં સભ્ય તરીકે હતો.
તેણે હિન્દુસ્તાન સંબંધી
બે પુસ્તક લખ્યાં છે 'હિન્દુ
સ્તાનની વ્યવસ્થા' અને
'હિન્દુસ્તાનનું રાજતંત્ર.'

રામ્સે મંડેલોનલ્ડ

૧૯૨૨માં તેની પત્ની માર્ગરેટ અલ્બ. મૃત્યુ પામી.
ત્યારે તેણે તેનાં સંસ્મરણો લખ્યાં.

ચોટા સમય ઉપર ઈંગ્લંડમાં તેને કોઈએ પુછ્યું કે
તમે 'ઈંગ્લંડની સંજ્ઞતા' સામાં માનો છો? તેણે જવાબ
દીધો કે 'જો મને આવારોએ પંદર સિલિંગનાં પગારથી
કારકુનની જગ્યા મળે તો પાણી હું તેમાં 'ઈંગ્લંડની સંજ્ઞતા'
માનું!'

લોકનાયક લેનિન

રશીયા એ દુનિયા આખીમાં ચોટામાં ચોટા. દેસ છે,
પણ તેની વસ્તી દેસના પ્રમાણમાં આખા જનતામાં ચોટામાં

એકાં છે, એને ત્યાંના વતનીએ અત્યંત ગરીબ છે. આજથી પાંચ વર્ષ પહેલાં એ દેશમાં ત્યાંના રાજા ઝારની જીલ્લા સેના નીચે પ્રભુ કબજાની, અને દેશમાં ભુખાર અને અજ્ઞાન તથા કબજાની અને ખુતામરની વ્યાપી પળેલાં. પરિણામે ધીમે ધીમે ત્યાં બોલોચિત્રમ ફેલાયું, લોકો સમજતા અને નગ્ન થયા અને દેશે ગ્રામીણ પ્રગતિ કરવા માંડી.

આ અરસામાં રશીઆમાં એક મહાન પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. તેણે ત્યાંની પારિત્યક્તિને ચોથી દેશને સજ્જત કરી દીધો એમ કહીએ તો ચાલે. ફનીઆના યશુ સૌથી મહાન પુરુષોમાં તેની પ્રથમ ગણ. રશીઆનો એ તારણદાર ગાંધી. એનું નામ નિકોલા લેનિન.

નિકોલા લેનિન

ઈ. સ. ૧૮૭૦ના એપ્રિલની ૧૦ મી તારીખે એ જન્મ્યો હતો. તેના કેળવણી કુટુંબમાં સાહિત્ય, કલા, સંગીત અને વિજ્ઞાન ભરપૂર હતાં, તેમણે ઝારના રાજાની જીલ્લા દેશન કબજાની પલ્લના પોષક તેણે સાંભળ્યા. એના યવનમાં રાજ્યેમને તણ્યો કર્યો.

લેનિનનો વચીલ બાઈએકાન્ડર ખુતામરજીમાં માનસે. અતઃ સાથેના એક કાવતરામાં એ પકડાવાથી ફરિયાદ ગયો. તે વેળા ચોતાની માતાને ધીરજ આપતાં એ બોલ્યો, 'શોક રાને કરે છે ? તારે લેનિન જેવા પ્રતિકાવાન પુત્ર છે.' આ પ્રસંગ પછી લેનિનના પ્રાણમાં દેશાક્રોધે દ્વિતર સળચ્યો.

વચીલ બાઈની અસાધ્યતાને બદલે લેનિને મહાપુરુષને કેળવવા માંડ્યો અને કાર્યમાં કર્તાના લોકસંતાના સિદ્ધાંતોને અમલમાં મુક્યા. ઝારે એને 'સાઈલીટીઆમાં' દેશપાર કર્યો. એ વેરાન જગ્યામાં તેણે કાંમતી પુરતકો લખ્યાં. દેશમાં જવાની મનાઈ થયાથી તે પશ્ચિમ યુરોપમાં જઈ રહ્યો. અહીંથી તેણે 'ઇસ્કા' (તણ્યો) નામનું પત્ર કાઢ્યું. એની પત્ની એના ખાનગી સેક્રેટરીનું કામ કરતી.

ચોક્કસ એના પીછા ન છાડ્યો. લેનિન યુરોપ બહારને છનીવા નહો. ત્યાં 'ફોર્વર્ડ' નામનું પત્ર કાઢ્યું. ૧૯૧૪-નું મહાગાદરત યુદ્ધ નળ્યું ત્યારે લેનિન ઓસ્ટ્રીઆના કામદારવર્ગને હારેરી રહ્યો હતો. પછી તે રશીઆમાં રાજ્યવટો કર્યો અને ઝારકુળનું નિકંદન નીકળ્યું, આ વેળા તે રશીઆ પહોંચ્યો અને સોવિયેટ રિપબ્લિક સ્થાપ્યું. આથી રશીઆના ગરીબ લોકોને સુખે કામ અને દેશદેશ મળ્યાં.

બોલોચિત્રમનું બીજું નામ ફોર્મ્યુલિઝમ છે. એ સોશીઆલિઝમના નામથી પણ જાણખાય છે. આ ધંધેના હેતુ પૈસાદારોનો તોત અને ગરીબોનાં દુખો દાળવાનો તથા ભાગ્યવારનો સંબંધ વધારવાનો છે. એમનાં ધંધાધિંદોના કામ દંમ અને હથોડો છે. એમનો મુખ્ય શિક્ષાત એ છે કે પ્રત્યેક એકે જાણે દેશનો ન મળે ત્યાં સુધી શેઠની બાવી એ પાપ છે. કીમત અને ફંક વચ્ચેનું અંતર તેઓ જોઈ કરવા તૈયાર છે. ખાનગી માલમિલકતને મેંદ સુકાવી પ્રત્યેક સર્વસામાન્ય સંપત્તિના કાલ તરફ દોરવી એ એમનું કાર્યકેર છે. સોવિયેટ જેવી ઉત્તમ સરકારને અને સોશીઆલિઝમને જોડી રીતે બાંકામાં પશ્ચિમનાં રાજ્યોએ પોતાનું બનવું કર્યું છે.

લેનિન તપ અને તાલીમની અમત્ય સમજતો હતો. પ્રત્યેક એ 'ફોર્મિસ્ટ' એટલે 'સખા' કહેવાતો. તે ચોતાના સંધ પાસે કલક નિયમો પળાવતો, કાળમેશ શેરી અને દલથી આ કે એસામજી એક દંક લેતો. રોજના ૧૮ થી ૨૦ સ્લાક કામ કરતો અને કોર બીજના ઉપર મુતો. લોકો કહેતા કે ઝારનાં ફોર્મ ન થાય, પણ બેધુ લેનિન જોડે હાથમાં હાથ મીઠાવી રામરામ કરી રાધાય. ઉચ્છેદના મોરા રાજદ્વારી પુરુષ મિ. ચર્ચિલની મોટર ગાડીનું એ અરમ પાય છે તેના દસમા ભાગમાંથી લેનિનનું બાર માસનું બરજપોષણ આવતું. લોકોને વિચાર હતો કે પોતે જુઝ્યા હશે ત્યાંસુધી બાઈ લેલિન પણ જુઝ્યા ન કરી.

એના આત્મસંયમ અને સાંતિ વાણીની સરથતા અને નિર્મળતા અપૂર્વ હતાં. જગતનાં લોકો એને

‘લોહીતરસ્યો’ હેનિન કસો તેથી તો એ પરદુઃખસંનન અને ચિરંજીવી-વીરની કીર્તિ વધુ ઉજળી થઈ છે. લાંબા, વખતની ભારે, માંદગી પછી ગયા ખાસમાં આ મહાન નર-મરણ પામ્યો છે.

૧૯૧૧ના આપવાઈનું આપણું

આપણા દેશમાં ધાર્મિક રાજા પાકરાણાએ સરકારી અથવા સરકારે-સ્વીકારેલી રીતે અભ્યાસ કરાવનારી છે; પરંતુ પ્રભુએ ઉભી કરેલી અને સરકાર પાસે હથુલાવેલી એવી મહાન વિદ્યાપીઠ બનારસની હિન્દુ યુનિવર્સિટી છે. પંડિત મદન મોહન માત્રનીયજી એના આત્મા છે અને આપણા શ્રેષ્ઠતાવના વિદ્વાન સાશ્વર, ‘વસંત’ નામના સિદ્ધ માસિકના શ્રેષ્ઠ તંત્રી અને ભાવનઅર્થમાં થોડા સમયમાં બનારસી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ, અધ્યાપક અનંદકંઠકર આપુઆઈ હુવ એના કુમારપદ છે. કાશીમાં એ વિદ્યાપીઠનો ગયા થોપ મહીનામાં પદવીદાન સમારંભ દતો. પદવીદાન વરોદરાના મહારાજ આચાર્યવાડને હાથે થયું, એ પ્રસંગે એમણે ‘હિન્દી સંસ્કૃતિ’—તેની ગદ્યતા અને નજાણું એ વિષે એક મુંદર આપણું આપું હતું. એનો સાર એ દતો કે આ વિદ્યાપીઠ આપણા દેશના પૂર્વકાળના ઉજવણીના આદર્શો પાછા સજ્જન કરવાની મુસાદ રાખે છે, અને તેથી એ પાકરાણામાં વિદ્યાર્થીઓને રાખીને શિક્ષણ આપશે એવો એણે નિયમ કર્યો છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૭૦૦ વર્ષ થર આપણા દેશમાં તદ્દશિક્ષાની વિદ્યાપીઠ સુરપ્રદિ હતી. ત્યાં રાજકુમારો, બ્રાહ્મણો અને દેવકે વર્જુના વિદ્યાર્થીઓ આપા આધારવર્તના દુરંદરા ભાગોમાંથી આવતા, અને ત્યાં રહીને વિદ્યાની તમામ સાખાઓનું જ્ઞાન શુદ્ધ્યોની પાસે મેળવતા. મગધ દેશની રાજધાનીનો એક નિસવાર બાળક તદ્દશિક્ષામાં લેદક અને રાસવિદ્યા શીખ્યો હતો. એનું નામ જીવક હતું. અને ત્યાં રહીને એ એવો વિદ્વાન થયો કે પાછળથી મગધના બિંબિસાર રાજાઓ એ રાજ-લેદક થયો.

ત્યારપછી ૪૮૦ વર્ષ પછી એટલે આજથી ૨૩૦૦ વર્ષ ઉપર, હાલના પછાતી પાસે યાદીપુરમાં, મહાન અશોક રાજાના વખતમાં એક વિદ્યાપીઠ હતી. એમાં પેણ વિદ્યાર્થીઓને રહેવા ખાવાની અને બહુવાની જોગવાણી હતી.

ઇ. સ. ૭૦૦ માં, એટલે આજથી ૧૨૦૦ વર્ષ થર પણ નક્કીદાના વિદ્યાપીઠમાં, ચીનાઈ યાત્રાજી જીએનસંગ આવેલો. એણે ત્યાં રહીને ભુદ્ધ ધર્મ અને બ્રાહ્મણ ધર્મનું જ્ઞાન-મેળવેલું, પ્રાચીન કાળની આપણી એ વિદ્યાપીઠોમાં દેવકે, વણ અને ભતના વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવામાં

આવતા. હિન્દુ ધર્મ સર્વકોઈને બહુવા દેવામાં આવતો અને એમાં નાતબંધનો ભેદ બહુવામાં આવતો નહિ. ૧. પણ આઠમી સદી પછી, એટલે પૌરાણિક યુગ પછી એમાં ફેરફાર થયો. બ્રાહ્મણ સિવાયની ભોતોને, માટે વિદ્યાપીઠો, બંધ થઈ અને એથી આપણી સંસ્કૃતિ બગડી તથા રાષ્ટ્રીયતાને તુલસાન થયું.

કાશીમાં તથા બંગાળમાં આવેલા નવદિપમાં એ વખતે વિદ્યાપીઠો હતી, પણ ત્યાં બ્રાહ્મણ સિવાય કોઈને દાખલ કરવામાં આવતા નહિ. બહુ મોટી સંખ્યાને ફર રાખી થોડી સંખ્યાના બ્રાહ્મણોને માટે વિદ્યાનો અધિકાર રાખવાથી આપણી પટની થઈ. બનારસની આ વિદ્યાપીઠ પણ સર્વ કોઈને માટે ખુલ્લી રાખતે. તદ્દશિક્ષા અને નક્કીદાની માટે એનાં દાર સુદુકોઈને માટે ખુલ્લાં રાખેલે. વિદ્યા રૂપી જળ પીવાનો સર્વકોઈને સરખો અધિકાર હોવો જોઈએ. આપણાં પવિત્ર રાસ્ટ્રોનું જ્ઞાન સર્વ તરફ પ્રસરવા દો. એથી જ આખી હિન્દુ ભવિની એકતા થશે.

આપણે બૃત્તાણ સંપૂર્ણ દતો, અને પછો એવો જ સમય નહિ લાવીએ ત્યાં સુધી ચડતીની આરા નથી એવું કહેનારા ભુદ્ધ હરે છે. જે પ્રાચીન સુધારાએ આપણને બહારના લોકોની ચડાઈઓ સામે બચાવ કરતાં ન શીખવ્યું અને આપણે ખરાધીન થઈ ગયા તે સુધારામાં સંપૂર્ણતા તો ન જ કહેવાય. હવે તો હિન્દુ મહિમાવાન ભુદ્ધ-કાળનું ધ્યાન ઊડી વર્તમાનકાળની મુશીબતો સામે થવાના મુદ્દ પ્રથમો કરવા જોઈએ. આ વિદ્યાપીઠ માટે હું એવી મહત્વાકાંક્ષા રાખું છું કે એ બૃત અને ભવિષ્ય બન્ને કાળને માટે પ્રેરણા આપે.

ભુદ્ધધર્મ અર્ધાંશી ચીન અને જાપાન ગયો, એણે ત્યાંની પ્રભુએને લાયક બનાવી, અને આપણે એવું તમામ જ્ઞાન ખોઈ એડા. ખુંબ, વરોદરા અને દુનરાત તથા દક્ષિણમાં હવે ભુદ્ધધર્મને માટે રસ વધતો નથી છે એ જાન ચિહ્ન છે. મને આરા છે કે બનારસ વિદ્યાપીઠ જન અને ભુદ્ધધર્મનું સિદ્ધાંત આપવાની પણ હિન્દુધર્મની સાથેસાથે જોગવાણી કરશે.

ભવિષ્યના પુરોહિતો અને ધર્મચાર્યોને પણ વહેમ, જડતા અને ગોખણપટમાંથી ઊડાવી વિરાળ જ્ઞાન તથા આધુનિક વિજ્ઞાનના અભ્યાસ અને તત્વનાત્મક ધર્મનું સિદ્ધાંત આપવાની ભક્ષામણ હયાં પછી મહારાજને હાથ કે અશરિત, જ્ઞાન, માટે પ્રીતિ અને વ્યવહારકારણતા એ પણ હાલના બહુતરના પરિણામે વિદ્યાર્થીઓને પ્રાપ્ત થવાં જોઈએ, હિન્દુઓ નરમ બહુવાર કહેવાયા; હવે તો ખરક બનો! એકગ્રન્થ, અશોક અને વિક્રમાદિત્યના વખતમાં

જેવા વીર પુરુષો હતા તેવા થાઓ. તમે હવે તાબેદારી બહુ હોવાની; અવિધ્યમાં તમારે આગેવાની કરવાની છે એને હાથક થજો; મન, વચન અને કર્મ પર સંવત્ર મેળવજો. સ્વતંત્રતા આપશે, હક મળશે ત્યારે તેને અનુસાર ફરજો પણ બજાવવી પડશે. માટે ચારિત્ર ખીલવજો.

સીમાને માટે નિધાપીડમાં સરખા હક અપવાનું કહ્યા પછી મહાશબ્દે દેશાતનના હાથ સમજાવ્યા અને કાશીનો મહિમા વર્ણવતાં કહ્યું કે અહીંથી થોડે દુર સારનાથના મુગવનમાં બુદ્ધ બગવાને કર્મ અને સદાચારને ઉપદેશ આપ્યા હતા. એના પરંપરામાં હજી એ ઘણો પહેલ ભર્યો છે. પછી સંકસાચાર્ય થયા. એમણે પણ 'બ્રહ્મ સત્ય, જગત્ મિથ્યા'નાં સિદ્ધાંત અહીંથી સમજાવ્યાં સાર કર્યો હતો. શીવ, નર્પાન, બ્રહ્મદેવ, મનિષ, વંદ્ય અને હિન્દનાં તમામ ભાગના લોકો હજી આ સ્થળે જ ત્રા કરી પાવન થવા આવે છે, કાશીએ કિન્દુપર્મ સંછવત શખો અને પોતે પણ ધણી ચલતીપડતી ભેડાં છતાં હજી છુને છે, કાશીનાં પુરોને છબ છે, ત્યાંના પાટશોમાં ઉપદેશ છે અને એ બહેલી ગ્રંથમાં જ્ઞાન ભર્યું છે. ત્યાં સનાતન જ્ઞાનવાણિ છે. એ અગરનગરી જગતને સાવધુમ આપે!

હઠ:

કાકાસાહેબ કારોલકર

અમે મહિને જે અંકે બનાવે બન્યા તેમાં વિશેષ આનંદ આપે એવી બાબત તો કાકાસાહેબ (હતાત્રેય બાલકૃષ્ણ) કલેશકરના છૂટવાની છે. રાજદારી દષ્ટિએ સરકારે તેમના તરફ ગમે તેવી નજર રાખી હોય; પરંતુ અમે તો એમના આદર્શ અંશપાલકજન અને વાતચતપણું હૃદયને અમારા સ્નેહાર્થ અર્પણે છીએ. મહારાષ્ટ્રમાંથી આવેલા કાકાસાહેબ શુજાતની ઉગતી પ્રભાના એક સમર્થ પ્રેરક અને વિદ્યાતા બની રહ્યા છે એ વિધિનો અદ્દભુત યોગ છે. એમના અનેકવિધ અનુભવો, નિશાળ નાંચન અને વિવંતન તથા બહુસુતતા સાથે પવિત્ર જીવનથી તેમનામાં, સમાજને, સાહિત્યને, હવાને-છવનની દરેક

કાકાસાહેબ કારોલકર

પ્રવૃત્તિને નીરખવાની જે વિશિષ્ટ શક્તિ આવી છે તે બહુ જ થોડા વિદ્વાનોમાં જણાયો. જેટલી એ નિરીક્ષણશક્તિ હવ્ય કોટિની છે તેટલી જ એમનામાં વાકપ્રજ્ઞતા છે, એમના લેખોમાં સરળતાની સાથે પ્રાણ અને માધુર્યની સાથે ચેતન બેસેલું છે. તેમનો મનોવેદાર બુદ્ધિયો ધરો એ વિચારનું આપણે સૌ અભિનંદન કરીએ.

આ અંકને ૧૧મે પાને છુટું કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગુરનું ચિત્ર 'વેમ સિટિંગ' નામના અંગ્રેજી માસિકમાંથી લેનામાં આપ્યું છે.

અર્ધ વંશતરંધમાંથી શુભરાત કલાપ્રવર્તક મેઘજી તરફથી પહેલી જ વાર શુજાત કલાપ્રવર્તન બરવામાં આવ્યું; તેની સચિત્ર નોંધ અમે આવતા અંકમાં વિસ્તારથી લઈશું.

આ મહિને

માહ સુદ પુનમ: તા ૨૦-૨-૨૪-૧૯૮૦ના રીપુ સુલતાને પોતાનું અરધું સત્ત્વ અને પ્રજા કંદોડ રૂપીયા અંગ્રેજોને આપવાનો કરાર કર્યો અને તેની નમીનગીરીમાં તેણે પોતાના બે પુત્રો આપ્યા. ઇ. સ. ૧૭૪૨

માહ ૧૬ ૧: તા. ૨૧-૨-૨૪-૧૯૮૦ના રીપુ સુલતાને શુજાત આજય સીંધાને અંગ્રેજોને ભેટ લગાઈ થઈ. તેમાં પ્રખ્યાત હોલીવુડ હોદા અંગ્રેજોને હાથ ગયો અને તે ઉપર મોહરી દેવામાં આવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૮

ગોમત સત્રાટ ઓરિસ્સાનું મહાજી. ઇ. સ. ૧૭૦૭
મહા વદ ૨: તા. ૨૨-૨-૨૪-અમેરિકાને સ્વતંત્ર
કરનાર જ્યોર્જ વોશિંગ્ટનનો જન્મ. ઇ. સ. ૧૭૩૨

મહા વદ ૩: તા. ૨૩-૨-૨૪-ફ્રાંસનો રાજા લુઈ
ફિલિપ ત્રીજો છોડી નાંડો. ઇ. સ. ૧૮૪૮

મહા વદ ૫: તા. ૨૫-૨-૨૪-યુરોપ અને અમેરિકાના
લોકોને હિન્દુ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનની મહત્તા તથા શુદ્ધી
સમજાવનાર સ્વર્ગસ્થ સ્વામી વિવેકાનંદના શુક્ર રામકૃષ્ણ
પરમહંસની જન્મેતિ. રામકૃષ્ણ પરમહંસ જો ધર્મને સારા
માનતા. વૈષ્ણવ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, સાક્ત બધા ધર્મો
તેમણે બને પાળી લેયા, અને એ રીતે દરેક માર્ગે પ્રભુને
અનુભવ્યા. એ કંઈ બલ્કા નહોતા, પણ ધર્મને જીવનમાં
હતારી મદદન બન્યા હતા. એમને ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર
થયો હતો; અને એ કોઈ એમના સંબંધમાં આવડું તે
એમનો પ્રભુ સાથેનો યોગ તેજ દિગ્મૂલ બની જતું.

કવિ નર્મદાશંકરનું મહાજી: ઇ. સ. ૧૮૮૧. દલપતરામ
અને નર્મદાશંકર એ ગુજરાતના નવા યુવકો પહેલા કવિઓ
હતા. નર્મદાશંકર સ્વદેશભક્ત, સંસારસુધારક અને
ગુજરાતી સાહિત્યના ઉત્તમ લેખક હતા. એમની કવિતામાં
અજબ શુદ્ધિ છે. નર્મદગદ્યમાં એમની લખેલી 'સુતાની
મુખતેસર' હકીકત વાંચીને દલ પાળી આપણી આંખમાં
આંસુ આવે.

મહા વદ ૬: તા. ૨૬-૨-૨૪-ઈ. સ. ૧૮૫૭ના
બળવાની શરૂઆત.

મહા વદ ૧૦: તા. ૨૯-૨-૨૪-શીવાજી મહારાજના
શુક્ર રામદાસ સ્વામીની પુણ્યતિથિ.

મહા વદ ૧૪: તા. ૪-૩-૨૪-સર. ચીનુભાઈને
સ્વર્ગવાસ, સંવત ૧૯૭૨. અમદાવાદના મીત્રજીવોના પિતા
સ્વર્ગવાસી રજીસ્ટ્રારશાહ છોડાવાલ થઈ ગયા. એમનું પુતળું
અમદાવાદના માધવબાગમાં મુકેલું છે. સર ચીનુભાઈ તે
એમના પોત થાય. એમણે ધનનો બદલો સદુપયોગ કર્યો, વિદ્યુત
પાંડેશાળા, લાયબ્રેરી, બાગ, દવાખાનું વગેરે એમણે
લોકોના ઉપયોગ માટે બનાવ્યા. એ વિદ્યાવિદ્યારી, સરળ
અને નિરાશિખાની હતા. ધનવાન લોકોએ યોગ્ય માને દાન
કરવાની બાબતમાં સર ચીનુભાઈને પચ્ચે ચાલતું થઈ છે.

અમદાવાદમાં એમના જેવા પૈસાદાર વહાણી સોડીઆઓ છે,
પણ એમના જેવું દાનિશીરી કોઈ નથી.

અહમદશાહે અમદાવાદ વસાવ્યું, ઇ. સ. ૧૪૧૨.
આજથી ૫૧૨ વર્ષ ઉપર સુલતાન અહમદશાહે
અમદાવાદ શહેર વસાવ્યું. શહેરની રચના એણે આર્થ
શિક્ષણશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર કરી હતી. ધીમે ધીમે
અમદાવાદ એવું બાળાદ થયું હતું કે એની વસ્તી આઠ
લાખ માણસની થઈ હતી. મહમદ બેગડાના વખત સુધીમાં
શહેરમાં સુંદર કારીગરીનાં ઘણાં મકાનો બંધાયા;
જેમાંનાં મુખ્ય મુખ્ય હજી હતાં છે. અમદાવાદની શિક્ષ-
કળા બદલ સંસ્કારી ને સુરચિત્રાણ છે લાલ દરવાજા પાસે
પત્થરની નળીઓ અનુપમ છે, તેમાંની એક નળીનું ચિત્ર
અ અંકમાં આપેલું છે. અહીંનું કોતરકામ સુખીદમય
કામ્ય જેવું છે, એની પદ્ધતિમાં મુસલમાનીપણું કંઈ નથી.
અમદાવાદનો ઇતિહાસ પણ અસરકારક છે. પણ સુરતને
જેવો નર્મદાશંકર મળ્યો એવો અમદાવાદને એની હકીકત
જખનાર કોઈ નર્મદાશંકર મળ્યો નથી, એટલી દિલગીરીની
વાત છે.

કાગળનું સુદ ૪: તા. ૯-૩-૨૪-શ્રી. નવલશામનો જન્મ
દિવસ, ઇ. સ. ૧૮૩૬. નર્મદાશંકરના મિત્ર અને અમદાવાદ
ટ્રેનિંગ કોલેજના આચાર્ય નવલશામ એક ઉત્તમ લેખક
અને વિવેચક થઈ ગયા. વાંચક, વિચારક અને લખક
જે ન એમની મુખ્ય પ્રતિ હતા.

કાગળનું સુદ ૭: તા. ૧૨-૩-૨૪-૨૧મી આમાં રાજ્ય-
કાલિ, ઇ. સ. ૧૯૧૭.

કાગળનું સુદ ૯: તા. ૧૫-૩-૨૪-૯મી આરબીની
કાયદો, ઇ. સ. ૧૮૭૮.

કાગળનું સુદ ૧૨: તા. ૧૮-૩-૨૪-મહાત્મા
ગાંધીજીને છ વર્ષની તથા શ્રી. સંસ્કરણ બેંકને દોઢ
વર્ષની કેદ: ઇ. સ. ૧૯૨૨. મહાત્માજીએ પ્રભમાં એ
રવગાન, સ્વાધ્યય અને સ્વદેશભક્તિ પ્રેરી છે તે અજબ
જો. આવા બનાવોમાં પ્રભુનો જ હાથ હોય છે. દરેક
દેશના ઇતિહાસ આમ જ રચાય છે; તેના મુત્તમ
પરમેશ્વર હોય છે. મહાત્માજીના નેતૃત્વવાસના એ બહારથી
દેખાતા હુ:ખમાં અંદરખાનેથી પરમેશ્વરનો શુભો આશીર્વાદ
રહેલો છે.

:નિ:

ગ
ચે
મહિને

સદા મુક્ત બાપુ

મુંબઈની સરકારે ૧૯૨૨ના માચ માસની ૧૮મી તારીખે શાંત્યદ્રોહી લેખો લખવા માટે ગાંધીજીને છ વરસની કેદ આપેલી; તેમને ગઈ તા. ૫મી ફેબ્રુઆરીની સવારે (એમના નેશનિવાસ પછી ૧૯૮૫ દિવસે) ખીનસરતે છાટી મુક્તિા છે. નનક વિદેહીના પેદે ગાંધીજી તો સદાના છુટા ન છે. સારી સ્થિતિ ઉપર પ્રેમ વરસાવનાર એ વિશ્વપ્રેમીને પત્થરની ઢીવાલો કે લોખંડી સળીઆ બંધનમાં શાખી ન શકે. એમણે કહેલું કે ‘મારો દંડ નિઃશ્વ છે કે હું બહાર રહીને ભેટલી સેવા કરી રહ્યો હોતો તેટલી ન—તેથી વધારે નહિ તો તેટલી ન—સેવા આને જ્વમાં બેઠો બેઠો કરી રહ્યો છું.’

બાપુનો પહેલો સંદેશો ધિન્દીનનોનું ગૈર્ય, ફેદીઆ અને ખાદી, અસંપૂર્યતા-નિવારણ અને અધિકારનો છે.

લગ્ન અને દેખાદ વિષે દીનજીપુ અર્નુંડ સાથે વાતચીત કરતાં મુદર્ય બાપુએ પ્રહાર્યપેતો ‘મહિમા નીચેના એક ન વાક્યમાં ગાયો છે: ‘અમારે સુખ તો નવારથી પ્રહાર્યપજીવન સારે મયું ત્યારથી વધવા માંડયું; અને આને એ પરામણને પહેોમયું છે.’

બાપુના નેશનિવાસ અણીએ અને ગાંધીમાસ પાળીએ તેના કરતાં બાપુનું જીવન જીપીએ એ વધુ છાદ હોઈ શકે. બાપુને સંચા જોળખ્યા ત્યારે ન વણાય કે જ્યારે આમાંનું કંઈક પલ્લ આપણે વર્તનમાં આચરીએ.

સર્વ સ્વપે સર્વ સમયે બાપુનું દાસ્ય આનું ન પ્રેમ અને આનંદ બરેદ દોય છે. બહુ જીવે એ સદા મુક્ત બાપુ.

ગુજરાતનો બાહોશ જર્નાલિસ
અને એનું

અતિ લાંડીલું લોકપ્રિય માસિક

જેણે ગુજરાતના પત્ર-સાહિત્યમાં નવી દિ
ઓલી-લોકોને સુગ્રહ કર્યા અને પોતાને પત્ર
ચાલતા કર્યા; જે સાહિત્ય અને કલાની ર
લોકાણ ગુજરાતને આપવાના પ્રયત્ન પાછ

સુફેલિસ યાની મર્યા

તે 'હાજીમહમ્મદ' અને તેની 'વીસમી સદી

દરજી જીવનની દર્દમરી કલાણી; એના
અંગત મિત્રો અને સાથે કામ કરનારા-
ઓએ વર્ણવેલા દરજી પ્રસંગો; એ
બાહોશ માણસના જીવનની અનેકવિધ
હકીકતો; એ મનમોહક માસિક કેમ તૈયાર
થતું તેને લગતી અગત્યની માહિતીઓ,
ફોટોગ્રાફો, દસ્તાવેજો અને ચિત્રોથી ભરપૂર

ઉપરાંત, ગુજરાતના અગ્રગણ્ય લેખકોએ અને ચિત્રકારોએ સાહિત્યના એ શહીદની કબ્ર પર વેરેલાં
જેવી આપેલી રસમય સાહિત્ય અને ચિત્ર સામગ્રી ઉપયોગી અને અણમોહું વાંચન પુરું પાડે છે.

લેખકો
હંસિ ખજરદાર
હંસિ નાનાલાલ
કનૈયાલાલ મુનશી
ચંદ્રશેખર કુચ
લલિત
દિ'મતસાહ અંબરીયા
નરસિંહરાવ લોળાનાય
નરસિંહરાવ દવે
દુખ્ખલાલ અવેરી
'ધૂમકેતુ'
'વિનોદકાન્ત'
દેશજી પરમાર
આંખશી ઉદેશી
બાહીલાલ શાહ

કેશવલાલ ધ્રુવ
વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી
બહુભાઈ કર્ણવાડીયા
બલવન્તરાય કાંદાર
રમણલાલ નીલકંઠ
ગજાનન પાઠક
'નારદ'
કેશવ દ શેઠ
હરિપ્રસાદ દેસાઈ
ધનદુખલાલ મહેતા
કાલાભાઈ મટેજ
ચિત્રકારો
મુરદાન, રાવળ, પેટિલ
દત્તાત્રેય, પુરુષોત્તમ,
રામરાવ, ગોરસાહેબ.

ધરની લાયબ્રેરીના શાશુભાર રૂપ
કુટુંબનું ગમે તે માણસ વાંચી શકે તેવા
પ્રશુદ્ધ અને ઉપયોગી સાહિત્ય
તથા ચિત્રોથી ભરપૂર
સવા પાંચસો પાનાનું દળદાર પુસ્તક

હાજીમહમ્મદ-રમારક-

કિંમત
રૂપીયા છ
પૌરદેગ જુદું

કુમાર કાર્યાલય, ૪૪૮૦ રાયપુર અમદાવાદ: એન.એમ.

આ માસિક, અમદાવાદ, માર્ગપુર, નવલખવ મુદ્રણાલયમાં તેની રવિદિવસે પ્રકાશિત
અમદાવાદમાં પ્રથમ કદું.

આ માસિક

પહેલેથી છેલ્લે સુધી તમે

બરોબર જોઈ ગયા છો ?

એનાં ચિત્રો

વિષે તમારો શો અભિપ્રાય છે ?

એ વાત વિચારવા જોવી છે, કારણકે આ જમાનાના દરેક પ્રકારના સાહિત્યની અસર સમાજ પર પાડવા માટે 'ચિત્રો' એ અતિ અગત્યનું અને મુખ્ય સાધન છે.

પણ ધણીવાર એવું અને છે કે ચિત્રો ઉપરાંત મુખ સાહિત્યની ખરી અસર પર ધણી ફેરવે એવાં હોય છે ને તેથી કંઈ જ ન અસર થાય છે; ખરાબ ચિત્રોને લીધે સારી ચીજ ખારી જાય છે.

એનાં બે કારણો છે : કાં તો ચિત્રો ખોટા અને દંગધડા પગરનાં હોય છે; અને ને ચિત્રો સાચાં હોય તો એના ખોટા ખરાબ ખતેરા હોય છે.

તમે ધણી મહેનતે, કાળજી રાખીને, હોંશપૂર્વક તૈયાર કરાવેલું ચિત્ર ખરાબ ખોટાકેને લીધે ખાર્યું જાય તો તમને રેવું લાગે ?

માટે જ તમને 'જુઝુ' કે આ માસિકનાં ચિત્રો વિષે તમારો અભિપ્રાય શો છે ?

એ તમને મળ્યાં હોય તો જરા નીચેની વિમલ ધ્યાનમાં ગળાશે ?

આ 'કુમારના ચિત્રકારમંડળે ચીતયાં' છે અને

'કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ'એ એના ખર્ચા ખનાવ્યા છે.

ચિત્રોના હાકરોન અથવા ફોટો બોર્ડ, લાઈન બોર્ડ અને તેના

ઇલેક્ટ્રો તથા સ્ટીરીઓ બોર્ડ બનાવવાનું કામ

ખાસ કાળજીપૂર્વક અને ચિત્રકારમંડળની સહાય તથા રેખરેખ નીચે

કરી આપનાર એક જ ખાતું

કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ

૪૪૮૦ રાયપુર
અમદાવાદ

ક્રમાર

અંક
૩

દિગતી પ્રજાનું
માસિક

કા વર્ષ ૧
ગ અંક ૩
૧૯૮૦

ત્રી
રવિશંકર રાવળ

વાંચનારને

સુભાગી આત્મા

આ માસિકથી તમારો તે અમારો સંબંધ થાય છે, દુનીયાના વહેવાર જેવો એ સંબંધ સાધારણ નથી, પણ જગતની કલ્યાણકારી યોજનાઓમાં વધારો કરનારી એ એક નરીન પ્રજ્ઞિ છે.

જગતના દીપોત્સવમાં દેશદેશના માનવીઓ આત્મકલાની જ્યોતિઓ આગળ ધરશે તે વખતે ગુજરાતના કુમારો શું

અંધકારમાં શૂન્યમુખ થઈ જમા રહેશે ? એ વિચાર જ અસંભવ છે. એ બંધકર નિરાશા ભંગવાનો આ એક પવિત્ર પ્રયાસ છે.

કલા, જ્ઞાન, ચારિત્ર, પ્રેરણા, સંસ્કાર અને પરસ્પર સદ્ભાવ ગુજરાતના કુમારોમાં પુરી તેમની આત્મજ્યોતિઓ સચેત રાખવાની અમારી અભિલાષામાં સ્વાર્થપરાયણતાનો ત્યાગ છે કે નહિ, તે તો ભવિષ્યનું અમારું કાર્ય બતાવશે.

ગુજરાતમાં બાહ્યશિક્ષણની સામગ્રી છે—થતી આવે છે; પુખ્ત છુદ્ધિનાં માણસો માટે પણ જ્ઞાનસામગ્રી ભરી છે; પરંતુ જગતી પ્રજા—કુમારોને જીવનદષ્ટિ આપતી કરી જ સામગ્રી નથી એ કલ્પ પુરવાનો આ પ્રયાસ છે.

આપણું પ્રાચીન ગૌરવ, ઋષિવંશનાં આત્મદર્શનો, આપણી સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ, શંતોની પ્રાણ પોષણી પ્રસાદીઓ, કલાની રસભરી કૃતિઓ, કુદરતની બલ્ય હોવાં, વિશ્વની ચમત્કૃતિઓ, નવી દુનીયાની વૈજ્ઞાનિક અગ્રવજીઓ, હૃદયકલ્પોગના તુસખાઓ અને વિનોદની વાનીઓ—આ સૌ શોધી, સંવરી, માગી આણીને પણ સુંદર. નિર્દોષ સ્વરૂપમાં આપણું એ અમારો સંકલ્પ છે. આટલો ભારે સંકલ્પ પુરો નેવા પુરતાં સાધન—શક્તિ ! વખતે નહિ હોય; પરંતુ જેમન સાધન કરતાં યોજના પ્રિય છે, યોજના કરતાં હેતુ મંદિ છે એવાં સંસ્કારી ચિત્ત આ પ્રજ્ઞિ તરફ સહાનુભૂતિની નજરે જોશે એવી આશા છે.

‘કુમાર’ કુમારોને જ માટે છે એવો ભ્રમ કોઈ ન કરે; કુમારીઓને અને બુલ્યા નયા. ‘કુમાર’ એટલે જ ગુજરાતનું ‘કોમાર’.

છેવટે, અમારી એટલી પ્રાર્થના છે કે અમારી બુલો પર ચર્ચા બંને કરાં, પણ અમારા હેતુમાં શંકા કંશે નહિ; કારણ કે અમારી મદદ છે કે એ હેતુની પાછળ પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની પ્રજ્ઞા પ્રેરણા છે.

તમારાં શરીર અને મગજને માટે યોદ્ધિક ખેલાકની જરૂર તો રહેવાની જ. અને તરત જ તમને યાદ આવવાનું — પેલું ઘરઘરનું ગવાએલું પરિચિત નામ —

ઝંડુ

ઝંડુની આયુર્વેદિક દવાઓ
ઝંડુનું મધુર પીણું દાક્ષાસવ
ઝંડુના અવલેહા અને શરબતો એ બધું તો ખરું જ; પણ

ઝંડુનું ખરું તો **કેસરીજીવન** મહારસાયન

કેસરીજીવન એટલે રસસિંદુર, અલક, કેસર, કેસુરી અને બીજાં દીપન, પાચન, યોદ્ધિક ઔષધો મેળવી લીધાં રસદાર આમળાંનો મનાવેલો 'અય્યનપ્રાણ'

અને અય્યનપ્રાણ એ 'કંઠ' આ જમાનાની શોધ નથી, પણ પ્રાચીન આયુર્વેદિક રસાયન છે. આખા જમતની સર્વ વેદિક પદ્ધતિમાં કેમ પણ એવી નથી કે જેમાંથી અય્યનપ્રાણ કરતાં શુભોમાં થઈ એવી ક્ષણે દહીં સુધી શોધાઈ શકાય.

આ શુભોક્ષિત અને શુભાક્ષિત, સ્વાદિષ્ટ અને યોદ્ધિક તથા નવજીવન આપનાર ખેરાકાંડનું નિયમિત સેવન લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં બલ અને તેજ, તથા દરેક પ્રતિબંધમાં એતન પુરે છે. માંદાં કે સાંઝાં, નાનાંમોટાં, સ્ત્રીપુરુષ, નબળાં કે સખળાં — સૌકેઈ એનું સેવન કરી શકે છે.

વિવાર્થિઓ, વેપારીઓ, વંદીઓ અને મગજનું કામ કરનારાઓને આના સેવનથી અવનવજીવનું પોષણ મળે છે. એનાં સ્વાદ કે શુભોમાં ફેર ન પડે એવી ખાસ જાતની બંદોબસ્તોમાં તે શુભરસમાં આવે છે; અને વેચવા માટે બીસેરી કાચના ખાસ પોટમાં પેક કરવામાં આવે છે.

૫૫ રતલના પોટનો રૂા. દોઢ
અરધા રતલના પોટનો રૂા. પોણાગ્રજી
એક રતલના પોટનો રૂા. પાંચ

કેસરીજીવન વિંમનું ખાસ માહિતીપત્ર અને આયુર્વેદિક દવાઓનું સચિપત્ર મંગારી લુઓ.

ઝંડુ ફા માં સ્યુ ટિ ક લ વ ક સ લિ મિ ટે ડ

કારખાનું: એલિફન્ટ રોડ, મુંબઈ નં. ૧૨ — ફક્રાન: સુરી મહાગળવાડી, કાલખાદેવી, મુંબઈ નં. ૨
અમદાવાદના એલ.કે. ભોગીજીવ પ્રધર્સે, શીશીરોડ.

તમારો પુરસદનો સમય

ગપટા મારવામાં કે જાણમાં આવવામાં
ગાળવા કરતાં

વિનોદ સાથે રસભર્યું સાહિત્ય
વાંચવામાં ગણો તો શું ખોલું?

નાવરોત્તમ

તમને દર મહિને
સાહિત્ય અને કથા
તથા વિવિધ જ્ઞાનથી ભરેલું
સહેલું અને સસ્તું વાંચન
પુરૂં પાડશે.

નવચેતન એક્સિસ
નં. ૬: કુપર લેકન, કલકત્તા.

વીસમી સદી

એ નામનો હજુ વધુ લોકોને સ્વપ્નાં આરે છે
એ અનન્યતા, સાહિત્યથી ભરેલા અને
કલાત્મક માસિકનો

આખી ફાઇલ કે છુટા અંકો
હજુ પણ નવિને સરનામોથી મળી શકે છે.
આખી શાકલ ન મેળવી શકે એવા સગવડો

શાહજાદો ખુશાદ

મેવાસદન શીશ મહેલ

મોગલ સમયની પ્રેમકથાઓ

હાસ્ય લહરી

વીસમીસદીની રસકુંજ

આ છ પુસ્તકોમાંથી ગમે તે મંગાવી એ
સૌંદર્યભર્યા સાહિત્યનો રસ આખી શકે છે.
વિગત માટે લખો

મંત્રી ચિત્રમય સાહિત્ય કાર્યાલય

૮૯, સી. પી. ટેકરીક મુંબઈ નં. ૬

મગજમારીના આ જમાનામાં

સ્વચ્છ અને ઉંચી

બદામ-પીસ્તાની
પુરીઓ

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ કે બીજા ધંધા-
દારીઓએ બદામના બોરાકેથી
મગજને ચોપડું જ નોંધશે.

બનાવતા માટે કે. એમ. સાકરવાલાએ દિન-દુસ્તાન તથા
દેશાવરના દરેક ભાગમાં નામ મેળવ્યું છે. તેમને એ માટે મહેલા
ઉત્તમ પ્રમાણપત્રો વાંચવાં હોય તો 'કુમાર'ના આવતા અંક જુઓ.
દરમિયાન એક વખત અજમાયશ કરી નેંદ્ર ખાતરી કરી જુઓ.

પરંદેશી સાકર ન ખાનારા માટે

સ્વદેશી સાકરની

પણ અનાવાય છે.

બદામગળા ચાહકોને માટે ખાસ કાળજી રખવામાં આવે છે.

કે. એમ. સાકરવાલા, પરંભીવલ માર્કેટ, ભાવનગર.

ગુજરાતની ઉગતી
પુસ્તક પહેલું
અંક : ૩

પ્રજાનું માસિક
સંવત ૧૯૮૦
ફાગણ

૧૨૪ના રૂ. ૭
૭ માસના રૂ. ૩૫

કુમાર કાર્યાલય : ૪૬૮૦-નાથપુર : અમદાવાદ

૫૨૨૨ના રૂ. ૩૦ માત્ર
ઉપર નક્કી કરેલ આના

અજન્તાનું ચિત્રાલેખન	મુખ્યચિત્ર
પ્રાર્થના (કાવ્ય)	૮૧
મિજલસ	૮૨
પ્રસાદ રામચન્દ્ર બળવંત આદિવંશે	૮૩
દહીસીંગનું દહેરું (કેટી)	૮૪
અજન્તાની યુદ્ધ (ચિત્ર)	૮૫
કલાતીર્થ અજન્તા નાનાથજી ૨. મલકાની	૮૫
પ્રાણદાસી હવા	૮૬
યસંત (કાવ્ય) ત્રિભુવન ઝાંઝીયાંકર ન્યાસ	૯૦
પંડિત વિષ્ણુ દિગંધર	૯૨
કાચળા કાચળીનું ભજન (કાવ્ય)	૯૭
બહાદુરવીઓ રામવાળો પ્રાણજીવન આચાર્ય	૯૯
કદરદાન ! (કાવ્ય) રવિ દક્ષપતરામ	૧૦૨
કતિહાસદર્શન	"ધમકેલું" ૧૦૩
ભાર્ગવ (કાવ્ય) સીતાગામ જી. ચર્મા	૧૦૬
પાંચ મીનીટની કસરત	૧૦૭
અથાણું	૧૧૧
આકાશદર્શન	હરિદર ભટ્ટ ૧૧૨
જરા એનએ	૧૧૪
માધુકરી	૧૧૫
ગયે મલીને	૧૧૭
આ મલીને	૧૧૯

આવતે મહીને
'કુમાર'માં
કિરીટ
નામની અદ્ભુતરસની
એક લાંબી વાર્તા શરૂ
થશે. એના લેખક શ્રી.
ધનગોપાલે તે પ્રકટ
કરવાની ખાસ અનુ-
મતિ આપી છે. તેમની
કલમ તમને હિમાલય-
નાં જંગલોમાં ફેરવી
ત્યાંનાં વિવિધ પ્રકારનાં
પ્રાણીઓના કિરસા-
થી અદ્ભુતતા અનુ-
ભવાવશે; અને તેની
સાથે આપણા ચિત્ર-
કાર પંડિતની આખાદ
પ્રાણીચિત્રણા જોઈ તમે
ગર્વિત થશો.

બહારગામના એજન્ટો

વર્ધમાન એન્ડ સન્સ: ૧, પાલધુની, મુંબઈ નં. ૩.

કસંચી બુકરટોલ, મેથીઅર ટોલ, કરાંચી.

આહકોને

આ માસિકનું સવાજમ, પોસ્ટેજ સહિત, વરસ એકના રૂ. ૬ છે. આખા વરસનું એકસામું સવાજમ ન બરી રાકનાર રૂ. ૩ બરીને છ મહિનાના આહક બની શકે. પરંતુ આહકોએ રૂપિયા સાત મોકલવા. છુટક એકના દસ આના. સવાજમ અગાઉથી જ લેવામાં આવે છે.

રૂપિય આહક ચનાર સરળતાને ખાતર પ્રથમ એક રૂપિયા આપી પ્રથમ અંક મેળવે અને પોતાનું નામ રજિસ્ટર કરાવે. બાકીનું સવાજમ તેમને બાકીના અંક વી. પી. થી મોકલીને વસુલ કરવામાં આવશે.

આહક ગમે તે માસથી ચમ શકાય છે; પાછળથી આહક ચનારને આગલા અંકો પુરા પાડવાને અમે બંધાતા નથી.

સવાજમ વી. પી. કરતાં મનીઝાઈરથી મોકલી વસુલ કરાવવું એ વધારે સુમમ અને ઓછું ખર્ચાળ છે. પુરેપુરું નામ બને ચોક્કસ સરનામું નહિ મોકલ્યું હોય તો માસિક ગેરવડે જવા બદલ અમે જવાબદાર નથી.

ખચબહાર કરતી વખતે પોતાનો આહક નંબર અચૂક લખવો. તે સિવાય કોઈ પણ જાતની ખચરસા કરવાનું બની નહિ શકે.

માસિકમાં આવતી છતાંમી હરીફાઈમાં બામ લેવાનો દર માત્ર આહકોનો જ રહેશે; છુટક નક્કી ખરીદનારાઓને કે બેઠ નરીકે અંક મેળવનારાઓને પણ નહિ.

લેખકોને

કોમ્પોઝિટ પ્રાંતે માટે જેની પાસે કંઈક પણ મહેશો, પ્રેરણા, ઉપયોગી થવાની કશા કે માર્ગદર્શક હકીકતો હોય તે આ માસિક માટે ખસુસ લખે.

જેઓને માટે આ માસિક ચલાવવામાં આવે છે તેઓ—કુમારો અને કુમારીઓમાંથી જેઓ ઉછરતા લેખકો હશે તેમને અમે યોગ્યતા પ્રમાણે જરૂર સ્થાન આપીશું; કારણકે અમારી ઈચ્છા છે કે આ માસિક વાંચનારાઓનાં હૃદયનું પ્રતિબિંબ બને.

લેખમાંની હકીકતો વિગે લેખક જ જ્યાં રીતે જવાબદાર રહેશે.

આખાનતર કૌણા લેખો માટે બની શકે તો તેના સુખ કર્તાની પરવાનગી મેળવવી. અને જે આપના અન્ય કે લેખ ઉપરથી આખાનતર કંઈ હોય તેની સ્પષ્ટ માહિતી અચૂક આપવી.

કંટલાક લેખો સ્થળમેકાચ કે ધીજાં કરાવેને લાકને કદાચ મોટા પણ છપાયા. તેવે વખતે લેખકે ઉતાવળા ચક્રને તેના તે લેખ બીજે ક્યાં છપાવતાં પહેલાં અમને ખબર આપવા કૃપા કરી.

લેખો મોટા અક્ષર, કાગળની એક જ બાજુએ અને સાદીથી લખેલા હોવા જોઈએ.

નામ અને સરનામાની માહિતી તથા પોસ્ટેજ નહિ મોકલ્યું હોય તો ન સ્વીકારાએલા લેખો પાછા મોકલવા અમે બંધાતા નથી.

જે અંકમાં લેખકનો લેખ છપાયો હશે તે અંકની એક નકલ લેખકને મળશે.

પ્રાર્થના

! વૈદ્યશાસ્ત્ર!
સ્તુતિવર્ધનિત :

રમતે જ્યમ વસ સાંજરે
અહસા માતની યાદ ધારતું;
પ્રિય ! તેમ મધુર દર્શને
મમ આસે તુજ નામ જાગતું.

શિથિરે જ્યમ રીધે રાત્રિએ
ખગતી ઠંધે શુભાળપાંદરી;
પ્રિય ! અંતર એમ કારીને
મુજતે પાંપણ કાઢું રાત્રી.

પણ પાનખરે વસંતના
હ્રુપલા સૂર વને ફૂલ રહે;
પ્રિય ! તેમ જ તારી પ્રાર્થના
પ્રગટે આતુર આજ જીવને.

‘કુમાર’ જમતી પ્રજા માટે તીકાએ છે, એટલે તેમાંનાં લોકો તથા ચિત્રો વગેરે તેના જ વિકાસની ખાતર પુકાનાં ભેદોએ: પરંતુ તેનો અર્થ એવો નથી કે જમતી પ્રજા એ કંઈ લોકો કે વીતરે તે બધું તેમાં આવતું જ નહોતું. આવી ગેરસમજ મહા વાચકોની ચાલેલો એમ લાગે છે. કારણકે કુમારનો પહેલો અંક બહાર પડેલા ત્યારથી જ પારંપરિક લોકો, માણસો ને ચિત્રો મારા દેશ પર આવી પડ્યાં છે, અને તે દરેક કૃતિનો કર્તા પોતાની નીચ ‘કુમાર’માં છપાવેલી લેખા આનુર છે.

જ

આ જમતા લોકો અને કલાકારોને અમે તદ્દન નાકાચક બહુતા નથી. પરંતુ ‘કુમાર’નાં કદેકે પાનું વાંચનારને સહાયક અને ઉપયોગી વાચનવાળું જ બને તેટલા ખાતર અમારે કાવચેતી રાખવી પડેલ છે કે તેમાં કયાં લેખો ન આવી જાય. જે લેખોએ લેખો માહત્તવા છે તે સદુદ્દેશ મળેલથી ‘કુમાર’નાં બંધો વાંચી જવા ભેદોએ. તે ઉપરાંત તેમને ‘કુમાર’નાં લેખોનું પ્રારંભ સમજાવે અને ભવિષ્યમાં તેમની કૃતિઓ તે જ સારું જ્યારે અવિચલ અને સુરક્ષિત કરવાની દ્રષ્ટિ મળે. જમતા લેખકો સિવાય કેટલાક બીજા જાણીતા લેખકોના લેખો પણ મને મળ્યા છે ખરા; અને તેમને પણ મારે આ ઉપલી જ વાત કહેવાની રહે છે. તે સિવાય ‘લેખકોને’ એ ગણના તમે આવતા નિર્વાહમાંના પહેલા જ નિયમ તરફ જો લોકોનું હૃદયનાં બેઝું બું: ‘જમતી પ્રજાને માટે જેની પાને કંઈ પણ સંદેશો, પ્રેરણા, ઉપયોગી ગવાની હજારો, કે ચારિત્રિક ઉદ્દેશો દેવા તે આ માસિક મારે ખરું સંબંધ.’

જ

‘કુમાર’નાં લેખો મારે કદાચકવાળા મળે, આડંબરી વાચકમના. કે મોટા સંપ્રદાઈના મિત્રો માંચેલોની જરૂર નથી. પણ ખરેખર અનુભવની નાનદે તખાલ્લુ, વાકસ ધામિતો વિચારોવાળો, ઉજાડે વિના લખાવેલો, સ્વચ્છ, સરળ શાખામાં લાર ફાંચવા દુકા પણ રહે, કે લોકો ભેદોએ. પછી તે સંદેશ કે માગદાની વાતો લેખ ઇનિતારા કે પુરાણો પ્રસંગ યા સંવાદ દેવા,

પોતા અથવા કોઈ ઉપર નીતિની બીના દેવા, કાઠ-સંરક્ષા કે સંસારના મોટા બંધારણ સામે ફરીઆદ દેવા, પોતાના મિત્રોની કોઈ તરફીલ દેવા કે અફલકી ઉપભવી કહેલા દુષ્ટો દેવા; એ બધું ‘કુમાર’માં આવી શકે. વગેરે તેની અધરી કે ખાતરી વાત પણ સમ્યક અને મર્યાદાથી ભાષામાં લખી કે કદી સકાય એવું મારે માનતું છે. એટલે અમે તો છવનના ઉપયોગી પડેલા આવી શકે તેવી કોઈ પણ બાબતોને તિરકાર કરવા છામતા નથી. આટલી બાબતોનું સ્વસ્થ ધ્યાનમાં રાખી લેખો લેખ લખી ન શકે ત્યાં સુધી તેમણે સારા સંજોગોને અજાણસ યાત્ર સમજો, જમતાના બનાવો બદાવર નેવા કરવા અને મનની કિજરતા રાખી તોત કરતાં શીખવું. પ્રસંગોપાત પોતાના અનુભવોની મોંઘ પણ ટપકાવતા રહેવું. આવી મોંઘો ભવિષ્યમાં અર્થ સાદિય બની જવાના કામદાર છે.

જ

આ બધી રીતો પાળવા રહીએ તો તો કુમાર સાથે કંઈ જ સહકાર ન થઈ શકે એમ તમે ન સમજ લેશો. ‘કુમાર’નાં તરી કંઈ સર્વેશી કે સર્વજ્ઞાની નથી; તેમ તેની સમિત અને સાધનો પણ એટલાં બધાં નથી કે તમને એકદમ બધી જ ભતવું જ્ઞાન ને અનુભવ તે પુરાં પાડે. એટલે બીજા લખી દોતે તમે તંત્રીને સહાય કરી શો તેમ છે. તમે તમારા આમની તમારીજ (કુકો છતિહાર) એકરી કરો, અનુભવી અને રજ માણસોની પારે બેસી જુના વખતનો છવનની દર્શકતા મોંઘી લો; તેમાં પણ અનેક કિસ્સાઓ દરો. તેમનાં સુખદુખો, સમજનાં કેસરો, પંચામી પુરો, બહારવટીયાઓ ને ધાડપાડોની વાતો, —અરે, સામાન્ય જાવતાં સ્ત્રી બાળકોની નવાઈની વાતો, હંસ્યાઓ વગેરે સાદિય તમે એકે કદી જામને મોકલી શરો.

જ

એ તો જુનો વારસો સંજોગો લેવાની વાત થઈ. એ ઉપરાંત કોઈ તમારા જામ કે સંદેશની સંપતિ રૂપ ને નિહાને, કલાકારો કે કારીગરો દેવા તેમનાં ચરિત્રો, દર્શકો કે કૃતિઓ તમે ‘કુમાર’ મારે જ નહર કરી

સાર થાય છે ત્યાં મથાળે દર પૂર્વે એ એક વિચર
સુઝાયા કરે છે તેના ભાવ, તે અંદરની વિગતો ધ્યાનથી
ભેળે છે તે રૂપરૂ સમલય તેમાં છે. સરસ્વતી દેવીની
મૂર્તિ આગળ જ્ઞાન અને કશાકાસરનાં સુષ્ક સાધનો
પડેલાં છે, કુમારેના વિકાસ દર્શાવતાં શોડાં પ્રકુલ અને
મુંદર કમળો અને જ્ઞાનનું રાશન કરતા હંસો પણ તેમાં
છે. અને આ બધાં જે વિહસિત થઈને જોતા આત્મા
વધુ મુંદર અને સંસ્કારી થયા છે એવા દિવ્ય કુમારના
ગંગામાં કુલની વિનયમાળ આરોપી રહેલા જે હંસો તે
રૂપરૂ છે. બીજા અંદા મધ્યાદ્યાના મુખચિત્રની ઉપર
હત તેની વાર્તા પરથી સમલય તેવી છે. સાંત, અંબીર
અંતઃકરણે પોતાના પામને ખાતર જ્ઞાનનું બલિદાન દેવા
નીકળેલાં એ વરવહુને ઝીથી લેવાને તત્પર થયેલાં જળ-
દેવીની મૂર્તિ પહોળા દ્વાર કરીને નાવમાંથી હલસતાં
પાણીનાં પાત્ર સાથે હથળી આર છે એ તેા તને
જેવું જોશે.

‘હતેદાસદર્શન’ના મથાળાના ચિત્રનાં ઇતિહાસનું
મોઢું દીપલું વખેળાં ભેળેલા કુમાર, પુરતકો વધેરે દાસ
હતિદાસનું જ્ઞાન ભેળવી આશ્વર્યમુદ્ધ બની રહ્યા છે,
અને તેની નજર આગળ રહે તથા કાળજીના ગંભીર
હતિદાસ દેવતાની ગાંધી મૂર્તિ તરી રહી છે. જુદે જુદે
પેરથી જિજ્ઞાસા માગી લાવી શુભરાત ચઢાવતા ઠોકરાની
વાત દાઢાસાહેબના ‘માયુકરી’ના લેખમાં ગાંધી પછી
તો, મને લાગે છે કે, એક હાથમાં જોળી અને બીજા
હાથમાં પુરતકોનો શોડાં લઈ જતા ઠોકરાવાળા ‘માયુકરી’
વિભાગના મથાળાના ચિત્ર ઉપરથી, જુદાં જુદાં પુરતકો-
માંથી જ્ઞાનસાગરો ભેળવવાનો સાર સમજી શકેશો. અને
આ આપણી મિત્રવચ્ચને મથાળે આપણે ‘સદુ’ વાનો
કરતા બેઠા બીએ એ તેા સમજી શકાય તેવું છે. આરલા
જુદાસ પછી રસાયણવિદ્યાના ચમત્કાર છે. ‘લીજી’ની
રમણ, આદાસદર્શન, પુરતકવિવેચ, લીજી એવા અને
પ્રાચીનાના વિષયો સાથે આવતાં રાજગુરુચિત્રો મુખજવાં
સંકેશો ઘડી પડશે.

શોધે કહ્યું છે કે પોતાનું આત્મભવ ખીલવનાં
ધ્વજભારે હમેશાં યોગમાં યોગમાં ગણ કામ તેા એવાં
કર્યાં ભેળે છે જે માટે તેને બહુ જ દરોજો આવતા
હોય. એહો! દરોજો આવે એવાં કામ તેા રાજ તમે
સદુ કરો છો! જુએને, તમને નીરાણે જડું ગમડું ન
હોય છતાં નમ્યા છો! રાજ વિષાત પાવાની મરજ હોય

છે છતાં સાદો ખાસકું જ ખાસો છો! મને પોતાને પશુ
‘બડાર ફરવા જવાનું બંધુ મન’ છે, છતાં કામ બાંધીને
આ મારફતના લેખો લખવાં બેસતું પડતું છે. હું કામ
કપધી બાબતો વિષે વિચાર કરી જોતો. તમને અર્થમાં
અને અજ્ઞાનમાં કામોમાં ફરજનાં કામો કંટાળાજેદમાં
રહે ત્યારે જ આત્મભવ ખીલવવાનો પ્રયોગ કરો.

ધનુવાર આપણે માથે અજ્ઞાનમાં કામો કરવાનાં
આવી પડે છે; અને તે કર્યાં જ પડે છે. તે કે આપણને
તે કરવાનું મને થતું નથી. ધારો કે : જીવાનખાનામાંથી
બાજાંભળ્યાં કાઢી નાખવાનાં છે; જાનમ ગરબી
નાખવાની છે; વરની ખાંચ, સાફ કરવાની છે; ધામાં
કોઈ માંડું છે તેનો અડો કે કંઈકી વાસણમાંથી નાખી
આવવાં છે. રાજના અનુભવમાં ખાવા કેટલાયે, પસંબો
બને છે, અને તે વખતે આપણે મનમાં કા ના કરી
થઈને નકામો વખત ગાળી નાખીએ છીએ; એક ઉપર
તે કર્યાં તેા પડે જ છે. આવાં અજ્ઞાનમાં ઉપજવનારું
કામો વિષે મેં એક શોધ કરી છે, તે તમને અહીં
વિનામુદ્દે જણાવી દઈ છું કે : અજ્ઞાનમાં કામોમાં
અજ્ઞાનમાં ઉપજ કરનાર તેા તે વિષેનો વિચાર જ છે.

તમારે માથે આવી પડેલું કામ કરવાનું તેા, તમારે
પોતાને હોય જ છે; પણ તે આપણે ને તેવું છે ફરીને તમે
તેના પર વિચાર ચલાવો છો. તે વાર જમાડો છો; અને
એમાં જેમ જેમ વધારે વખત જાગતાં બધું છે. તેમ તેમ
કામ વધારે ને વધારે ખરાબ દેખાઈ જાય છે. એમાં
કામો મારે કંઈકે રહેશે એ છે કે તે સાચું, આવે કે
તરત પડેલું તેને જ ઉપાસી લેવું અને, ક્યો લાગેયોયો
વિચાર ક્યાં બિના પાર કટારી નાખવું. આપણે, દેવાની
કંડી ગોળી ફેટી કપડપથી બેને કટારી, જઈએ બીએ!
સાચું આવી પડેલું અજ્ઞાનમાં કામ પણ, એ જાણ સ
કે નહિ તે જાણત ક્યો વિચાર ક્યાં ચિવાય કપડપથી
પુર કરો. અને તરત તમને નવાં કામો મળે છે. એમાં ન
એ એક કશું નેહોડું.

આ અંકમાંનાં ‘કંઠાપીઠ’ અનંતો ‘વાળા લેખમાં
આપેલાં ચિત્રો ધ્યાનપૂર્ક લેવાની, અને એને તેા શોધ
નહી કરવાની હું ચિત્રજ્ઞતા અવકાશીકરને બધાંમંત્ર
કરું છું. બરોબર સમજીને એ લેખોની નકલ કરનારને
એમાંથી ઘણું શીખવાનું મળશે.

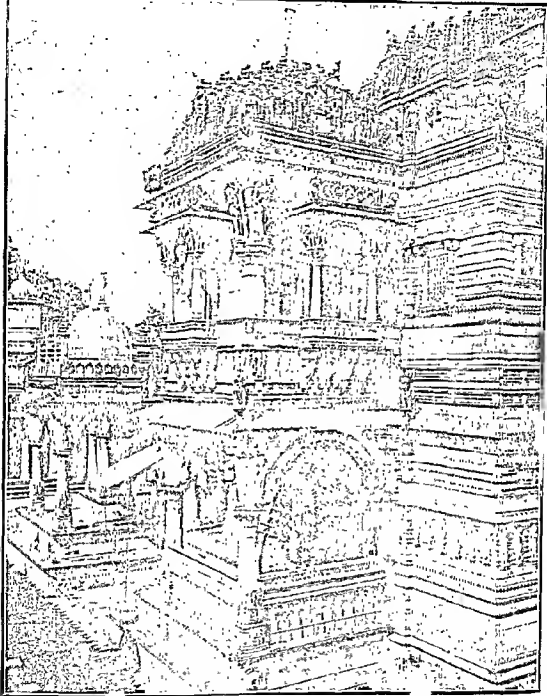

Photo Johnston & Hoffmann

હોલીશીંગનું દહેરું: અમદાવાદ

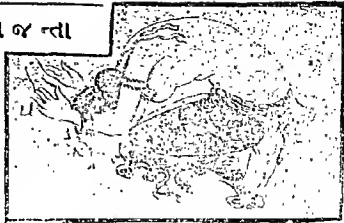
શેડ હોલીશીંગિયા દહેરું આશરે ઇ. સ. ૧૮૪૦માં બંધાવ્યું છે અને તેમાં શ્રી પદ્મનાભ તીર્થસ્થળી પ્રતિષ્ઠા કરી છે. ૧૬મા સદીમાં આણંદ ઉપર ને પ્રકાશના દહેરાં બંધાતાં તેને અનુસરીને એ બંધાવ્યું છે. હિંદુ કેવલ-દળનાં પ્રતિરોના બાંધણી અને રૂચના જુનાં વખતમાં અતિ કુંદર અને પન્થવાદને પાર હલી. જતાં પાછળથી મુસલમાનાં કાવરમાં એ વચાપત્ય અને કિલ્લમાં ને મુધારાવધારા ચયા તેને હાથે તેમાં વહું સોલ્લે અને સદાઈ જાન્યાં છે. પરંતુ મેન પને આમહવૃદ્ધ પાતાની શરિને વળગી રહીને દેવળો બાંધવાનું ચાલુ રાખ્યું તેને હાથે હિંદુ-દળનું કોલ્લામાં કોલ્લું સ્વરૂપ કેવું હતું તે જોવાનું રાખ હોલીશીંગના તરેગમાં પ્રતિ છે તેમાં યાગાલિની નરદોજવાણી દેખાય છે, પણ અગાલિની સદાઈ નથી. સ્થાપત્યના અન્યમાં રું આમ

View of a rocky
hillside

કલાતીર્થ અજન્તા

પણા ગ્રીસિક માથુસો પોતાનાં ધરને છબીઓ વગેરેથી શયુગારે છે; કેટલાંક વધારે પૈસાદાર હોય છે તે અંદરનાં ધાંબલા, અંખા, ગોખ વગેરે પર કોતરણી કરાવે છે, અને ધરની અંદરની તથા બહારની બાંના પર ચિત્રો ચીતરાવે છે. આ કોતરણી અને ચીતરામણની રજા અત્યારે તો ૧૫૨૦

ત્યાં બહુ જ અમમ દશાએ પહોંચી છે. પરંતુ જુના વર્ષતમાં આપણા દેશમાં એ કળાઓ મંપૂર્ણ રીતે ખોલેલી હતી. રાખના મહેરોથી માંડીને શરીરોનાં કુંપાં અને સંપુર્ણ રહેવાની જગતમાંની શુદ્ધિ સુધી બધે શિક્ષ અને ચિત્રકામ કરવામાં આવતાં. અત્યારે તો એ જુના વખતના મહેરો કે મહાના કંઈ રજાં નથી, પણ જગતમાંની કેટલીક શુદ્ધિ હજી કુદરતના રક્ષણને લીધે જળવાઈ રહી છે. એ શુદ્ધિઓમાંની કોતરકામ અને ચિત્રો એટલાં તે અદ્ભુત અને મુંદર છે કે જે જુએ છે તે કંઈ ચર્મ જાય છે. અજન્તાની શુદ્ધિઓ આવી શુદ્ધિઓમાંની એક છે.

જુના કાળમાં જનમાં વસતા તપસ્વીઓ અને સાધુઓ દાંડ, તડકા અને વંસાદથી પોતાનું રક્ષણ કરવા કુદરતની રીતે બનેલી શુદ્ધિઓમાં આરામ લેતા. ધર્મધર્મિ તેમને કથમજાત અને ધર્મચિંતન કરવા સાથે આવી એકંદર શુદ્ધિઓ બહુ હાવવા માંડી, એટલે તેઓ પહોંચીને કંઈકમાં મોટી શુદ્ધિઓ કોતરવા લાગ્યા, અંદર મોટા બાંધારાં લાગ્યા અને વખત જતાં તેમાં મુંદર કોતરકામ તથા ચિત્રકામ પણ થવા માંડ્યું.

અજન્તાની શુદ્ધિઓ બૌદ્ધ સાધુઓના વખતમાં કોતરણીથી છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૦થી ઇ. સ. ૭૦૦ સુધીના વચ્ચેના ૯૦૦ વર્ષના ગાળામાં અજન્તા વસેલું હતું. એ વખતે શુદ્ધિઓમાં સાધુઓના મોટા, વિહારો અને ચેત્રો ઉપરાંત બૌદ્ધોની મોટી વિવાહી પણ હતી.

પહોંચીને એક રમણીય અને એકંદર ખીણમાં આસરે અરીસો પુટ હોવા એક બાક પર અજન્તાની રક શુદ્ધિઓ ૧૦૦ વાર જેટલી પહેળાઈમાં ચંદ્રકારે પથગણેલી છે. એ મુંદર શુદ્ધિઓના મો આગળ જ નીચે એક નાનું અર્ધું હજી ચોખાસામાં વડી રહે છે. આસપાસના રેકરા રેકરીઓ પર ખીણી હોવા દુરોની મહેરોથી તથા વનસ્પતિથી પ્રકુલ બની રહેલા એ શાન્ત વાતાવરણમાં, પડીઓના કિલકિલાટ અને ખગખગ વહેતા પાણીના મન્દ ધ્વનિ વચ્ચે, એ અર્ધજાને કાંઈ વિવાહીઓ અપવન કરતા અને બૌદ્ધ સાધુઓ પ્રાર્થના કરતા કરતા.

શુદ્ધિની અંદર વિહારોમાં સમામડોવા તથા સુવાનાં ભોંવસંઓ, અને ચેત્રોમાં સ્તૂપ પરસાળ, પૂજનના કોતરણીઓ તથા બીજા અનેક ખડો છે. આ સાધુની અંદર ભંતિ, છતો અને ધાંબલાઓ ઉપર બધે મુંદર કોતરણી અને ચિત્રો કરેલા છે. તેમાંયે ચિત્રકામ તો અદ્ભુત છે. વિહાર બૌદ્ધ બિખ્ખુઓ પોતાના વિવાહીઓને અહીં શીખવતા અને ધર્મચિંતન કરતા. પિત્રાપુત્રના બાવચી સહુ અહીં વંસતા અને સપળે પ્રેમ, બક્તિ ને સૌન્દર્યનું વાતાવરણ જામી રહેતું.

પણ વખત વહેતા ગયો, ધર્મધર્મિ બૌદ્ધ ધર્મની પડતી થતી ગઈ અને ઇ. સ. ૭૦૦ પછી તો આ આ શુદ્ધિઓ પણ ઉજડ થઈ ગઈ. સુમાએ આગળના ભાગમાં વનસ્પતિ જગીને અને ખડોના પથરા આવી પડીને એ શુદ્ધિઓનાં મો ગંધ થઇ ગયાં, અને આમ

લગભગ ૧૧૦૦ વરસ પુર્વે કુદરતે અંદરનાં ચિત્રો ત્યાં કોતરકામનું માતાની પેઠે રક્ષણ કર્યું. સૌએક વર્ષ પહેલાં ગીકારે નીકળેલા એક અંગ્રેજની નજરે આ શુક્રાની એક કમાળ ઓચિંતી પડી. તપાસ કરતાં ગુફાઓ ગળી આવી અને પીમેંપીમે તેની ખગાતિ ફેલાવી ગઈ. એ વખતે હિન્દુસ્તાનમાં ૬૫૦૦ સરકારનું રાજ્ય વામનું વનું હતું. તે જે અંગ્રેજની નજરે આ ગુફાઓ મળી તે સદુ એ જોઈને આશ્ચર્યમુખ થઈ ગયા, અને તેમણે તેની સાકારગી, રક્ષણ તથા જ્યાં તેમણે છળોદાર કર્યા સરકારમાં લખાણ કર્યાં.

મેંદર ગિફ નામના અંગ્રેજે પહેલપહેલાં એ ચિત્રોની શોધી નકસો લેવારી ઇંગ્લંડ મોકલી. ત્યાં એક પ્રદર્શનમાં એ મુકાએલી, તે પ્રદર્શનને આગ લાગવાથી તે સાથે જળી ગઈ. ત્યાર પછી મુંબઈ સ્કુલ ઑફ આર્ટસના પ્રિન્સિપાલ બ્રિટિયે પોતાના વિદ્યાર્થીઓની મદદથી મોટા ખર્ચે તે ચિત્રોની ફરીથી નકલ લેવારી અને તેને છપાવ્યાં. પરંતુ બ્રિટિશનાં દોરેલાં મુળ ચિત્રો પશુ સાકય કેન્સિંગ્ટન મ્યુઝીઅમમાં મુકેલાં તે ત્યાં આગ લાગવાથી ફરીથી જળી ગયાં. માત્ર થોડાં છુટાછવાયા બીજાં છતાં તે જાડી જવા પામ્યાં. ત્યાર પછી ફરી એકવાર છન્ડીઆ સોસાયટીએ સેડી દેવિંગહામને એ ચિત્રોની નકલ કરવાનું સોંપ્યું; અને તેણે જંગાળના નંદલાલ ગોઝ અને સંપદ અદમદ વગેરે દિન્દી ચિત્રકારેની મદદથી ફરીથી નકસો તૈયાર કરી તે છન્ડીઆ સોસાયટીએ છપાવી ખદાર પાડી.

એ વર્ષ પહેલાં ગુફાઓ પહેલી નજરે પડી ત્યારે પશુ એ પંદરમો વર્ષનાં વનનાં ચિત્રોના રંગોપર પહેલાંના જેવી તાજ ચમક હતી. પશુ ગુફાઓ શોધાયા મછી તરતમાં તેની મેળાળ ક્રેવાનું ન જની સકાવાળી

એ અંદરમાં વધુ અગાળ લોકોએ ચિત્રો જેથી નાખ્યાં. ચામાનીડીઓ, બમંદા અને બીજાં જાંતુઓએ કેટલુંક નુકસાન કર્યું; રડવાખાયા સાધુજાતોએ મેદરકારીથી અંદર મુખ માંડી શોધીખાઈ ચાલ્યા જતા તેના ધુમાડાથી વળું ચિત્રો ખરાબ થઈ ગયાં; કોઈ ક્યોટલ શુસારો કે આસપાસનાં ગામમાંનાં છાંદશોએએ બંધા પાલીટાં કે હાથમાં પાડી તે ખદાળ કર્યા; તો કેઈ પદદેશોએએ પોતાના વિલાયતના મિત્રો વગેરેને મેટ આપવા માટે કેટલાંક ચિત્રોનાં ખાથાં કાપી

લીધાં! આમ ધણીખરાં ચિત્રો નાશ પામ્યાં, અને અત્યારે સરકારની પુરની ખજાંદારી અને રક્ષણ હોવા છતાં પણ એ ધીમેંપીમે કમડી નાશુદ થતાં જાય છે.

દલગીરીની વાત છે કે આપણા દેશમાં લગભગ ધણીખરાં મોકોને અજન્તા શું છે એની પણ ખજર નથી. આવો અપૂર્વ અને મુંદર કલાસંમિદ બીજા કોઈ દેશમાં હોત તો અત્યંત કાળજીથી તેનું રક્ષણ કરવામાં આવત અને કોંકો પરમ પુણ્ય ભાવે એ કલાતીર્થની યાત્રા કરી તેના દર્શનથી કંઈ કંઈ પ્રેરણા પામત.

અજન્તાની ગુફાઓ નિઝામના રાજ્યમાં આવેલી છે. ખાનદેશ અને દહિણુના સપાટ પ્રદેશને છુટા પાડતા વિંધ્યાચળ પર્વતના એક ધારના નાકા ઉપર અજન્તા નામનું નાનું ગામ છે. આ ગામથી ચાર માઈલ દૂર

અનન્તાની શુદ્ધિઓ આવેલી છે. જી. આઈ. પી. રહેવાના જગ્યાંવ સ્ટેશનથી મોટર કે ગાડીમાં બેસીને અનન્તા જતાય છે.

અનન્તાની શુદ્ધિઓ તેનાં રચાપત્ય, શિક્ષ અને વિન એ ત્રણ કળાઓ માટે પ્રખ્યાત છે. તેમાંથી ત્યાંની ચિત્રકળા તો અતીવ સુંદર છે, અને જગત આખાની ચિત્રકળાના ઈતિહાસમાં તેનું સ્થાન અસાધારણ છે. તેમાં શુદ્ધ ભગવાનના જીવનનાં અને તેમના પૂર્વ જન્મની કથાઓનાં ચિત્રો હિપરાંત, રાજભહેસો, દર-બારો, સંસારી અને શીકારના દેખાવે, સામાન્ય યોગ-જીવનના પ્રસંગો, કમળની કુંજો અને હિપરંગો, વનથી, પશુ અને પક્ષીઓ—જનું આવેશભર પ્રેરણાથી ચીતરેલું છે. ભીતો અને છતો, પરસાળો અને ચાંચાઓ બધાં આર્થા ચિત્રોથી સભર ભર્યા છે. તે એટલાં સુંદર અને

સજીવ છે કે સર્વ આપણી આંખ-સામે રમતાં દેખાય છે. એ ચિત્રોનું લાવણ્ય એટલું મનોરમ છે, એના રંગોની જમાવટ એટલી સુમેળ છે અને તેમાંના બાવો એટલા હડા અને સચોટ છે કે જોનારનાં હૃદયને તે ભક્તિમુગ્ધ કરી દે છે. હાલમાં બંગાળમાં ચિત્રકારોના જે નવો મંથન નીકળ્યો છે તે અનન્તાનાં ચિત્રોમાંથી જ રંગભૂ મેળવે છે. ચિત્રકળાના અભ્યાસીઓને માટે અનન્તા એ પ્રેરણાનો બંકાર છે. ખરે જ અનન્તા એ કલાનું તીથ છે.

અધ્યાપક નારાયણ મલકાનીએ નીચેના લેખમાં અનન્તાના ચિત્રકારી અને ચિત્રશૈલિ વિષે વર્ણુ સુંદર વિવેચન કર્યું છે. અનન્તાની આટલી પિઠાન પછી વાંચનારને તે જરૂર સ્પષ્ટાયક થઈ પડશે.

અનન્તાના ચિત્ર

અનન્તાનાં ભીંતચિત્રો હુનીઆમરમાં જાણીતાં છે. એવું મનાય છે કે પંખી નગરને જાદુ કરતાં જગત આખામાં મોટામાં મોટો પ્રાચીન ચિત્રસમુદાય અનન્તાની શુદ્ધિઓમાં છે. મુળ ત્યાંની કુલ ૨૬ શુદ્ધિઓમાંની ૧૬ પ્રથમ સચિત્ર કથામાં આવી હતી; પરંતુ હાલ તો તેમાંની માત્ર ત્રણ જ જુના કાળની બચક-ના અવશેષ જળવી રહી છે. છૂટા અને સાતમા સેકાનાં કેટલીક શુદ્ધિઓ સીંચી મોટી છે, અને તેમાંનું ગિતકામ પણ સર્વજ્ઞ છે. એ યોગણ્થીસ શુદ્ધિઓમાંની પહેલી, બીજી, ત્રીજી અને સતરમી શુદ્ધિઓ આસરે ૧૦૦ ટુટ સાંખી, ૮૦ ટુટ પહોળી અને ૧૫ ટુટ ઊંચી છે. આટલી વિશાળ એ દેખાય જતાં તેની ભીંતો, છત, સ્થંભો, પ્રદક્ષિણા-માર્ગો, પ્રવેશદારો અને બહારના બગીચા—બધાં ચીત્રરમણીયી બની દેશમાં આવ્યાં છે. ભીંતો હિપરનાં કેટલાક ચિત્રો તો પંદર પંદર ટુટ લાંબા અને તેકડાં જ પહોળાં છે. અનન્તાનું ચિત્રકામ ઇ. સ. પૂર્વે જીજન સેકામાં સર ચર્લ્સ ઇ. સ. ના સાતમા સેકામાં પુરું થયું હતું. આખું જોઈને રતબધ થઈ જઈએ એટલું બારે ચિત્રકામ ત્યાં થયું છે. તેના વિસ્તારોમાં અને તે પર લેવાયેલી અચાગ મહેનતના ખાસ આયર્ષન ડંડા કરી મુકે છે.

એવું અદ્ભુત કામ માત્ર ૬૪ ચંક્રસ્પ, અંતરની લગના અને જ્વલંત જીવનબાવનાનું જ પરિણામ હોઈ શકે. ત્યાંના કાર્ય કરનારે પોતાના કાર્યને જ ક્યાસના માપી લીધી છે; અને એના એ ધર્મકાર્ય પસી તેની શ્રદ્ધાની પ્રણ ભાવના તેમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે. જે એને પરિચમ કહેના હો તો એ પ્રેમપરિચમ છે—પ્રીતિથી જીવોજન બંધેના પરિચમ છે; જે એને કાર્ય કહેના હો, તો એ કાર્યમાં આશયના છે.

અનન્તાનાં ચિત્રો સુંદર કૃતિઓ છે; તે હિપરાંત તેમાં રોકારી કળા છે. તેનું કલ્પનાવિધાન ભવ્ય છે, તો તેની વિગતભૂ તેથી જે અદ્ભુત છે. એ ચિત્રા-ના કરનારાઓમાં કલ્પના હિપરાંત સંસ્કાર અને સ્પ-રતિ પણ છે એવું દેખાઈ આવે છે. તેઓએ સંસાર જેવો નારખ્યો તેવો જ આવેશભર ચીતરી ગતાઓ. તેઓ કોઈ વિશગી કે તપસીઓ નહોતા, સંસારમાં વસતા જવાં સંસારી જીવ નહોતા. વિવિધ સ્ત્રીઓ બરેલું કાંઈ નાટક જોઈ રવા હોય અને તેને પીનરી રળા હોય એવું તેમનાં ચિત્રો પરથી લાગે છે.

એમના સુમેળમાં સંસાર વિષયિય ઉર્મિઓથી રંગિત નાટક જેવો દેશો. દેશબર લાગણીઓનું એક મોહું મોહું કરી વળું દતું. શુદ્ધ ભગવાનના

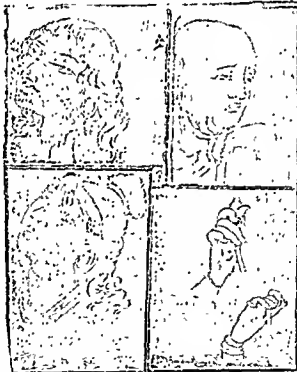
અસાધ્ય ઉપદેશથી સારી આલમ ચોતી હોઈ હતી. આવે સમયે જીવનની ઉમતમાં ઉમત બાવનાઓ પ્રજાના પામરમાં પામર મનુષ્યને ગમે હતરી નમ્ય એવી રીતે સમજાવવાની હજાર એ ચિત્રકારોને માયે આવી. પડી. તેમજો તે ગ્રીષી લીધી અને આજાહ ઉતારી. અજન્તાનાં ચિત્રો એ તે તેમના એ શ્વલોનો અવશેષ માત્ર છે. એ ચિત્રોમાં ચિત્રકારની પુદ્ બગવાત પ્રત્યેની બહિન ને; કચ્ચ ને નીચ, મરીજ ને તરંગર સહુને મારેના બગવાત જુદના કષ્ટોએનો બાવ તેમાં આવેએનો છે.

નમ્યત અદાથી બરેવા એ ચિત્રકારોમાં આવેશ- મરી સહજના હતી. તેઓ ગ્રેસળાથી બરેસા દોવાથી તેમની કળામાં લિખિએનું રુપ હતું. મેઘ મનવાનેને

પુથી દરી તેમની મહેરમાની મેળવવા તેઓ છબીઓ નહેતા કાઢતા; કામીઓની પાસના જગાડ્યા કે જુવાનોને ગળાવવા સાર તેઓ સીઓ નહેતા ચીતરતા. તેઓ સજ્જદારો ચીતરતા, પશુ તે શન્યનો વેશવ જતાવવા નહિ; સીકા- રના દેખાવો ચીતરતા, પશુ તે હિસાને ઉત્તેજન આપવા નહિ; પશુ એ ખાલી બમકો અને ફરતા ઉધાર પાડવા. શ્રેમ અને દયનો સંદેશ સમસ્ત જગતને પહોં- ચાડવા તેઓએ તે આપેએ છે. જગતને તેમજો ખંડુભારે એક કુટુંબ જેવું માન્યું; અને એ કોરજેન તેમની કળામાં મહતા આવી.

આવો બાવનાઓથી બરેલા અજન્તાના ચિત્રકારો મન્ય કળના રચના અને દલાત મનોબાવે ને ચીતરતા.

તેમનાં ચિત્રોમાં સૌન્દર્ય હતું. સાધારણ જીવનના પ્રસંગોમાં તેઓ એ સૌન્દર્ય જોધ સમ્યા છે. જે ચિત્રોમાં હતાયું છે. તેમજો વિદ્યાળ અને શર બાવો નહિ પણ સૌમ્ય અને શાન્ત બાવો આપેપ્યા છે; પ્રમજ અને પ્રતાપી નહિ પણ સુરપ અને સુર- સરપો ચીતર્યા છે. ગ્રીષી આંખ, વધારના, હાથ- વધારપડતાં માયાં તેમજો નથી ચીતર્યા; પશુ, શુદ્ આંખ, સુકામજ હાથ, વૈવનથી ખીસતા ચરેસ અને સુલલિત દેહતના તેમજો જાસાંલાગ્યાં છે. મંસારમાં પિદરતાં આ વસ્તુઓ તેમની નજરે ચડતી, અને તેમની કળામાં સદમ ઉતરી આવતી કુદરતની મર્મોદા તેઓ બહુી સક્યા હતા, એટલે તેના નમુનાઓમાં પુરતી વસ્તુઓની પુરવણી દરીને તથા ગોખ દેશકારો દરીને

તેનું કાર્ય પૂર્ક કરી લેતા. જુડી જુડી વસ્તુઓ એ કલાકારો મન પિયાર જતાવવામાં સાધેના માત્ર છે; તેથી તે વસ્તુઓને જેવી દેખાય છે તેવી ન ચીતરતાં ચીતરતા મન પેર તેની જેવી હાપ પેર છે તેવી જ તેને આપેએ છે. બહાર સારે સરપે દેખાતા આકારો તેના કલાજ્ઞ મગજમાં એક ખાસ પ્રકારનું આદર્શ સરપ પોરણ કરે છે. ખરે કલાકાર વસ્તુઓને જો કોઈમાંથી પેરે જેવી જુએ છે તેવી ચીતર-

તો નથી, પણ કવિની પેરે લિખિત નેત્રોથી તે નીરમે છે અને જીવનના આવેશથી તેને ચીતરે છે. અજન્તાનાં ચિત્રો મુંદર લાગે છે તેનું કારણ એ છે કે તેના ચિત્રકારોમાં લિખિએ હતી—કળાની નમ્ય.

દત્તી. એક સાધારણ શહદારી પણ તેમને નજીવો લાગ્યો નથી. તેઓ બારીકીથી તેનું અવલોકન કરતા, અન્યાસ કરતા અને પરીક્ષા કરતા; અને પછી તેમાંથી કુરુષ અને વિદૂત હોય તેટલું તણ દળને સિદ્ધ લાગે તે જ સ્વીકારતા; વિદૂષતા બાદ કરીને મુંદર તરત કપાડી લેતા. હોદ્દા ઉપર સ્થિત મુકતા, આંખમાં ચમક આપતા, આંખમરોડમાં લાવણ્ય અને દરેક ભાવમાં સજીવતા આણુતા. આ ઉપરથી એમ નથી માનવાનું કે એમના સમયમાં સંસાર દેવજૂમિ સમે અને માનવીઓ મુંદર કિરિતાઓ જેવા હતા; પણ ચિત્રકારોના મનોરાજ્યમાં તો એમ જરૂર હતું જ. તેઓ એ દેવજૂમિમાં પોતાના મનથી વિદ્યતા અને તેને નીરખતા; અને તેથી જ પોતાની કંપના અને ઉર્મિના બળ વડે તેમણે તે આલેખી ખતાવ્યું છે.

અત્યારનો કોઈ પણ કલાકાર નો પોતાની કળાને ઉત્કૃષ્ટ કરવા માગતો હોય તો તેણે અનન્તાની કળા-માંથી પ્રેરણા મેળવવી જોઈએ. આર્વાવતની એ સમૃદ્ધિ, ભવ્ય અને મુંદર કળા છે. આર્ચ સંસ્કૃતિના ચૂક બાવ સમજવાની, આર્થોના આદર્શો અને રસપ્રતિ આણુવાની કળાને આકાંક્ષા હોય તો તેણે અનન્તાની કળા સમજવા પાન કરવો. જે જશે અને જોશે તે આણુશે કે અનન્તાની કળા તેના ચિત્રકારોની શક્તિ, ઉચ્ચભાવ અને કલ્પાસને લીધે જ ઉત્કૃષ્ટ છે. કલાકારમાં અનુરૂપ અને સાચી કલાસના ન હોય તો કળા ઉચ્ચ કોટિની ન જ યજી શકે. ગુરુઓ શુદ્ધિ દ્વારા જે જ્ઞાન આપી શકે છે તેટલું જ જ્ઞાન કલાકારો જીને દારા આપી શકે છે; અને તેટલે વધી તેનું કાર્ય જરૂર હિચ્છ છે. નારાયણ ૨, મલકાની

પ્રાણદાયી હવા

એક ગામકાના લોકો જાદુ જ ભોળા અને જાણા હતા. મોટેશનાં વચનને માન આપતા અને તેઓ કહે તેમ કરતા.

તે ગામમાં જુના જમાનાનો એક ડોંચા રહેતો હતો. તે દશેશાં કહેતાં કે હેમંત ઋતુની દવા જાદુ જ નરવી હોય છે. તે જેટલી શરીરમાં વ્યય તેટલા માનુસ પધારે નન્દુરત અને જાગવાન અને દેશનતની દવા એટલે શુદ્ધ પ્રાણ.

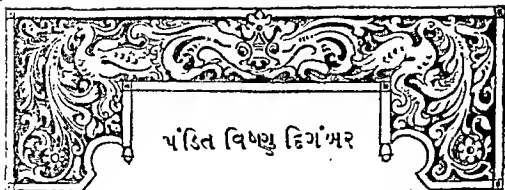
કાળે કરીને ડોંચો દેવકાક પામ્યો એટલે લોકો તેને વધારે મંમરવા લાગ્યા. તેના શ્રદ્ધાને રિચે સદુ ગામલોક ભેગા થતા અને તેના વચનો માદ લાવતા.

એક વખત એક જાણે હતું. 'બાઈઓ, ડોંચા કહેતા તે પ્રમાણે માલીશ તો જ સુખી થાઈશું. આપણે એમ કરીએ, કે હેમંતઋતુ પુરી થતાં પહેલા ઘરનાં બારીખારણાં બંધ કરી પ્રાણદાયી દવા મંદરી રાખીએ. બીજી હેમંત આવશે ત્યાં સુધી ને પડેંગણે. ઘરમાં બીજાને જવાનું જનતાં સુધી એણે રાખીએ. અને તે પણ એક નાનકડું બાકાટે રાખીને તેમાંથી જ પ્રત્યેક પડને જરા કંચારાં કે વરત બંધ !'

આ સલાહ મળીને ગમે ઉતરી અને જાણ નેમજ કરવા લાગ્યા. પરિણામ યું આણું ને દેવગાની જરૂર નથી.

હવે હળાસક, પ્રાણપ્રિય ચુસ્ત સલાતની દિન્દુ સમાજ તે પરિણામ દશેશાં અનુચિત જ છે.

મહારાષ્ટ્રમાં કુટુંબવાદ કરીને એક સંસ્થાન છે. આજથી આશરે પચીસે વર્ષ પહેલાં કોઈ ગુપ્ત પ્રત્યે ત્યાં મોટો દરબાર બસતીની નૈયારી ઘણી હતી. સાધુ આમસદાસો, સંભાવિત મુદરોના વર્ગરેતે તેમાં આમંત્રણ હતું; પણ તાંત્રી ગજરામક આમંત્રણ વિનાના રહ્યા હતાં. રાજ્યનો જાળાચું હતો કે આખરે ગર્વના ને ગર્વના જ, અને યશી આમંત્રણ શાં? પોતાને આમંત્રણ નથી એમ જાણી રાજગાયકને કુપ્ત થયું. પણ શું કરે? સંસ્થાનનો નોકર, એટલે પડે તેટલું ખર્ચી લે પરંતુ મુશ્કેલી આ અપમાન તેના નેજાસી નકલ મિથ્ય સાખી ન થઈ. કુપ્ત કલા પ્રત્યે રાજ્યે જવાબેથી આ અપમાનજરી બેઠકારી તેને અસલ લાગી ને રાજાપીઠો યજ્ઞ ગયો અને રાજના આવેશમાં આજ્ઞાક્રમની પેઠે તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'આ જન્મમાં જ સંગીતકલાનો દરબારે કાઢી કરેતો અને ગર્વનાઓનું મોન વધારું. આજથી એ મારા જીવનનું ધ્યેય રહેશે'. આ તણુ ને પંડિત વિષ્ણુ દિગંજર પચુરકર.

એક દાગે આપણી આ ભરતજૂમિમાં સંગીત જીવન સાથે ગુંથાઈ ગયું હતું. બ્રાહ્મમુહર્ત (રાતના પાછલા પહોર)માં મુતેસા સંસારીઓ જાણીએના સામજાન કે મંગળ રોગિના સાસ્ત્રિક સ્વરાસાપેયથી અદ્ભુત વાનાવરણનું બાન કરી જગતી કુકળ નચરેની શેરીઓમાં ગાયકો નારદીય ત્રીણા લઈ લોભિની પચે સ્વરોની રેલ કરી હતા. દેવમન્દિરોમાં સરજાણ અને કુંડુભિનાદ આડે પહોર થવા હતો સ્ત્રીઓ દરેક હાથ કરતાં પુણ્યનામી પુરોનો ગીતચુંગલ કર્યા

હતી. ગાયકોનું વિદ્યાભ્યસન પણ અંદાજે અને ગાનમાં જ થતું. સંગીતપ્રીતિ ગાયકો મનુષ્યથી કુચ્છ કોટિના ગધર્વો જેવા લેખાના.

પણ ધીમે ધીમે આ દશા બદલાઈને વિજ્ઞાસી મુઝેમાં સંગીત બહુ અધમ દશાએ પહોંચ્યું. જે સંગીત આપમાના વિદ્વાસ માટે, કાર્યની સૂચના માટે કે હૃદયના કુચ્છ બાંધે જનમુત દેશ સરજાણ હતું. તેનો કપપેશ પેસા કમાવામાં, વિવાસી થીમ-તોની વાસનાઓ તમ કરવામાં ને લક્ષી મનોરજિઓને આવેશબર ખાલી કરવામાં થવા લાગ્યો. બીજી રીતે હતીએ તો સમાજનું પતન થવા સાથે લોભની સંગીત વિગેની ખરી અને કુચ્છ બાવના પણ પનિત થઈ. પરિણામ એ આવ્યું કે ખાનદાન અને સભ્ય કુટુંબોમાંથી સંગીતને રજા મળી, માર્ગ બમરી બાજુના લક્ષી ભેખાવા માંડ્યા અને સમાજમાંથી સંગીત અદશ્ય થવા લાગ્યું.

છતાં બંગાળા, ઉત્તર હિન્દુસ્તાન, મહારાષ્ટ્ર અને આગળ દક્ષિણમાં સંગીત તદ્દન નાશુદ નહોતું થઈ ગયું. માત્ર આપણા મુંજરાતમાં તેનો સમુગ્ગો અબાત થઈ ગયો હતો એટલે જોડો પણ નિસ્તેજ અને નીરસ, નથા માત્ર પેસા કમાવાની લોભપનાવજા બની ગયેલા. જીવનનો આનંદ કે હિમ્મતી કુછાએ તો તમને ક્યાંય જેવા પણ ન મળે. ચમકતી આંખે વાળા, નાચતા ખેલતા ને કિલકિલાટ કરતા કુમોરો ને યુવાનોને બદલે કંડા, ગંબીર મુવડ જેવા બની ગયેલા, અકાળે ત્રદ થઈ ગયેલા યુવાનો જ દેખાય. આર બંગાળાઓ એકા મળે તો આનંદથી મુદગ કે

અંતરિયાં અંતર ગીતવા; કનર દિન્દમાં તો ઘેર ઘેર
રોસક ને ઘેર ઘેર તાંત; મહારાષ્ટ્રમાં પણ દરેક
રસ્તે ભજનમંડળી અને જલસા જામે જ. આમાં
સંસારની મશ્મયક, યાદ અને ચિંતા ક્યાંયે વિસરાઈને
અદૃશ્ય થઈ ગયા

આવેલી ગાત છે કે રાષ્ટ્રીય નવયુગનાં આદેશો-
ની સાથે યુગરતમાં સંગીતનું તરર પણ દાખલ
થયું છે અને તેના પ્રચાર પથનો તપ છે. એ પ્રચારની
શરૂઆત રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ સંસ્થાઓથી થઈ છે.
ભરકારી શાળાઓમાં સંગીતને લેશભર પણ રચાન
ન મેલાવે તીવ્ર પ્રત્યે આદરમાં ગોંડી સુરી છાત્ર
અને આનંદનો નિઃસ્વીક્રમ બેઠા આપણે પાછો છે

યુગરતમાં સંગીતની જે પ્રવૃત્તિ હમણા થતી
જાય છે તેની શરૂઆત આજથી પચીસે વર્ષ પર
ખીલ પ્રતિમાં કરનાર, સંગીતના આનંદ ગુમાવી
બેઠેલી પ્રજામાં તેજો સંચાર કરનાર, જ્યાં હતું ત્યાં
તેને વિશુદ્ધ કરી છળોંદાર કરનાર મદન સંગીત
પ્રચારક પંડિત વિષ્ણુ દિગંબર છે. અત્યારે મશ્મયક
માં સંગીતપ્રચારના જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તેમાં ધણે-
ખરા ભાગ એમનો અને એમના શિષ્યોના છે.
પંડિત વિષ્ણુ દિગંબરની જીવનભાવના કેમ સંખ્યા
એ પ્રસંગ શરૂઆતમાં વર્ણવેલી છે. હવે એમને વિશે
થોડી વધારે માનીતી :

પંડિત વિષ્ણુ દિગંબર જાણે મરી જઈ કુટુંબમાં
જન્મ્યા હતા. દાકિનને કાણે જાણપણમાં એમને
કુટુંબવાતા યુવરાજના આશ્રિત તરીકે રહી નિવાસ્યસ
કરવો પડ્યો. અંગેજી પાંચમા ધારણમાં પોતે અભ્યાસ
કરતા હતા તે વેળા દીવાળીના કાકાકા કાકાનાં
આંખમાં દારૂ લેવાથી બચવાને માટે આંખો નકામી
થઈ. તેમના પિતા 'વિષ્ણુનું હવે મું થયે' એ કિસ્સામાં
પાયા, પણ મિત્રોએ તેને સંગીત શીખવવાની મુજબા
કરી. નાનપણથી જ વિષ્ણુને કંઈ ગીતો હતા. તેના
પિતા દીર્ઘન કરતા ત્યારે વિષ્ણુ હમેશાં પાછળ બેઠો
રહી સર પુરાવતો. બાળપણમાં જા અભ્યાસ આમજ
ચલાવવાને નિશ્ચય કરી મીરજ સંસ્થાનના જાણકૃષ્ણ
જીઆ કચ્છ કંઈકરની પાસે તેમને સંગીત શીખવા

માટે મુક્તામાં આપ્યા. આ મુક્તા પાસે લગભગ દસ
વર્ષ સુધી વિષ્ણુએ સંગીતશાસ્ત્રનો બેઠાબર અભ્યાસ
કર્યો. અભ્યાસ કરવાની તેની પદ્ધતિ જમરદસ્ત હતી.
સવારથી સાંજ સુધીમાં ફક્ત ખાવા દરવાના બે કલાક
બાદ કરતાં બાકીનાં વખતમાં તે સતત મહેનત કરતા.
આવેલા વ્યારંગી વિદ્યાર્થી દસ વર્ષમાં સંગીતકલા પર
પ્રજ્ઞતા મેળવે એમાં મોં નવાઈ ?

અભ્યાસ પુરો થયો, અને સંભોગવચાત
પંડિતજીને મીરજ સંસ્થાનમાં પંદર રૂપિયાની મહેવાની
નોંદકરી ધરવામાં આવી. પણ સંગીતશાસ્ત્રનો ઉદાર
કરવાની અને સમાજમાં તેજો ફેલાવે ઉગ્રો ચાલવાની
પ્રતિજ્ઞા લઈ બેઠેલા પંડિતજી નોંદકરી કેમ રીકારે ?
તેમણે તરત તેની ના પાડી. આ અસામાં તેમનું
જોર પણ મળેલું હતું. પણ તે જીનું દર્શન કરે તે
પદમાં જ કેમજી આવીને તેમની જીવનપ્રતિજ્ઞા
બાદ આવી કહ્યું કે 'તો મંદકા પુરો કરવો લામ નો
સંસારમાં પડેલા નાદ. અત્યારથી જ તમની શક્તિ
અને સંકલ્પ માળી મરજો'. તેજીને આટલી ટોર
જસ હતી. પંડિતજીને આથી અમમખાન થઈ ગયું
અને વરમાં કેમજી પણ કયા પિના બેઠેલા ફનીઆમાં
પસાવન કહ્યું.

પચીસ વર્ષની ઉમરે પંડિતજી પોતાના બે શિષ્યોને
સાથે લઈ જકાર નીકળ્યા. આ ત્રણ મુસાફરો પાસે
એક સોટો અને ત્રણ કામળો સિવાય કશો સરંમમ
નહોતો. શ્રમ તો તેઓ પુના, સતારા વગેરે ટેકાણે
થઈ. ત્યાં તેમના સંગીતની કંઈ કરવા બેઠેલી રસિકતા
હતી, પણ તેમને પોપરા બેઠેલું ધન નહોતું. લાંથી
નીકળી આ નાનકડી રોજી વડોદરા આવી. લાંના
કરતાદો પંડિતજીના સંગીતથી બુદ્ધ થઈ ગયા અને
તે વખતનાં રાજીસાહેબ જમનાબાઈએ તેમને
કીમતી બેટ આપી. લાંથી કરતા કરતા તેઓ
કાઠીઆવાડમાં આપ્યા. ત્યાં એક 'કર્વારકાકા'માં
તેમને શક્યા. નિશ્ચય પ્રમાણે તેમને ત્યાં દસેક દિવસ
જોડી થયું પડન, પણ પંડિતજીને એક સુકિત સુગી,
અને તે અમસમાં મુકાઈ. સાંત શત્રિમાં મુક્તકે
તેમણે ગાયન શરૂ કર્યું. આથી લાંના અમલદારો તો

એટલા મુખ્ય થઈ ગયા કે તેમને છુટા કરી મુસાફરીની બધી સગવડ કરી આપી. ત્યાંથી રસ્તા કરતા તેઓ ગીરનારની યાત્રાએ ગયા. ત્યાં એકવાર બંગલમાં તેમને એક બાવાજીનો મેળાપ થયો. વાસ્તાવ્યમાં વરસો દતો, એટલે બાવાજીએ પેલાની મદીમાં રહેવા પંડિતજીને આશ્રય કર્યો. રાત્રે તે બંને વચ્ચે સંગીતના વિષયમાં ખુબ વાતચિત થઈ. આ બાવાજી પણ એટલા પ્રભાવશાળી ગાયક હતા કે તેમના ગાયનથી રાજામાંથી નાચ બહાર આવી ડોલવા લાગેલા પંડિતજીએ પ્રત્યક્ષ જોયો. આ બાવાજીએ પંડિતજીને પંચમ તરફ જઈ સંગીતનું એક વિશાલમ રથાપવાની સલાહ આપી.

ત્યાંથી પંડિતજી કિતર તરફ જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં મુસાફરી કરતાં અવધરના મહારાજાએ મોટા પગારે પોતાને ત્યાં રાજગૃહમાં તરીકે રહેવાનો તેમને આશ્રય કર્યો. પણ પોતાનો સંકેપ પાર લતાવાના દર આશ્રયવાળા પંડિતજી તે કેમ સ્વીકારે? કિતરમાં મુસાફરી કરતાં તેઓ છેક કારગીર પહોંચ્યા. લાંબા મહારાજા તેમની નિપુણતા અને સત્ત્વ સંકેપથી પ્રસન્ન થયા, અને દરેક જાતની સગવડ આપી તેમની પાસે સંગીત વિશાલમ બોલાવ્યું. ત્યાં પંડિતજીએ લગભગ દોઢેક વર્ષ કામ કર્યું. પણ પોતાની કાર્યસિદ્ધિ માટે તેમને દર વધારે સ્થાનગમ્યની જરૂર લાગી, એટલે કારગીર છોડી તેઓ લાહોર આવ્યા.

શેઠ જ વખતમાં લાહોરના લોકો એ જુવાન અને સ્વરૂપવાન ગાયનાર ગીતો અને અજોનાના બલસા પર આફરીન થવા લાગ્યા. લોકોને આશ્ચર્ય તો એ લાગતું કે તે શુંદર ગીર વર્ણના અને આકર્ષક સ્વરૂપના હોવા છતાં દરેકી લાલા નહિ પણ સંગીતના પરમ બક્ષ અને અક્ષયારી હતા, અને તેના

કંઠમાંથી પવિત્ર ગીતો સિવાય બીજું કશું સંભવતું જ નહિ. તેના આલાપો અને તાનથી અનુભવી ગાયકો પણ મુગ્ધ બની જતા. પંચમ જેવા દેશમાં કે જ્યાં સંગીત આજુકાઠે જેવું મળતું ત્યાં આનંદાન ઘરેમાં પણ તેમને આમંત્રણે થવા લાગ્યાં. કારણકે પંડિતજીના કંઠમાંથી ધીરજ ને કળીંગ, અને મુરદાસ ને તુલસીનો ભક્તિરસ ટપકતો; તેમના આગમ્યમાં સંકેપનું બલ હતું, તેમના ચહેરા પર અલ્પવર્ણનું ઝીલ્લસ દીપતું, ગંધર્વ સમા આ વિષયને માટે સદુ સંસ્કારી સમાજમાં માન અને વિશ્વાસ ઉભા થયા; એમની પ્રતિભાની લોકોને જાણ થઈ અને આનંદાન કંઠમાંથી એમનો શિષ્યવર્ગ લેવા થવા લાગ્યો. તે

સમયે તેમણે પવિત્ર સંગીતની દક્ષિ આપી. પંડિતજીની અગતિ વધારનારો. પંચમ માં બનેલો એક પ્રસંગ નોંધી જોયો છે. પંચમ માં બંધાયેલા પાત્રે એક સંન્યાસીની સમાધિ છે. તેણે તે જગ્યા પાછળ એક ભગીર મુકેલી છે, અને તેની આશ્વકમાંથી તેની કંઠમાં સારદર વચ્ચે ત્યાં ગાયનાર

દુનીયાને કોઈ પણ રીતે ઉપયોગી કેમ થાય એટલું જ તમે વિચારજો; અને દુનીયા તમને જરૂર પડેલા આપી રહેશે.
બધા માણસો સર્વોત્તમ ન બની રહે; પણ દરેક માણસ પોતાથી બની ગઈ પડેલો કમ ને જરૂર બની પડે.
અંધારમાંથી બચવા માટે નાના નાના કામોને સરવાળો, એનું નામ રહેતું.

એનો એક મેળો બરાબ છે તે મેળા વખતે ત્યાં સૌથી વધુ સંગીત કરનાર ગાયનારે તે સમાધિ પરનો દાર અને યોડી બિશિષ્ટ મજે છે. આને ગાયકોમાં નોબેલ પ્રાપ્ત કરી દે. તોપણ એટલું નથી; કારણકે જદું જિનિમાન ગાયકો જ તે મેળામાં આગળ આવી શકે છે. ઘણાં વર્ષો મુખી મુસલમાન ગાયકોએ હાર લેતા આવ્યા હતા. પંડિતજીએ એ હાર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને મેળામાં ગયા. ત્યાં આવેલા અનુભવી હિસ્તાદો અને નાંખાકિત ગાયકોએ પંડિતજીની નાની હિમર અને સ્વરૂપવાન શરીર જોઈ અસ્તરી કરતા લાગ્યા કે પાટકમાં મોડલાં જેવો છે. પણ પંડિતજીનો વારો આવ્યો, અને તેમના સંગીતની અદ્ભુતતા

એઈ બોલનારાઓ બોલ પડ્યા. કહેવાની જરૂર નથી કે એ જલસાનો દાર પંડિતજીને જ અપાયો.

છતાં વંનજમાં સંગીતનો પ્રચાર કરવામાં પંડિતજીને ઓછી મુશ્કેલી નહોતી પડી. લોકોમાં સંગીતની રુચિ કેળવવા તથા પવિત્ર સંગીતની અગત્ય અને પોતાની પ્રતિભાની લોકોમાં વલણ કરવા માટે શરૂઆતના થોડા દિવસ તો તેમણે લાહોરમાં શીખોના એક મુસ્લમાનમાં ગવંયાની નોકરી પણ કરી. અને ઘણી મહેનતને અંતે ત્યારે તેમની ખાતરી થઈ કે અહીં સંગીત વિદ્યાલય સ્થાપવાથી તેનું કામ ફતેહમંદ નીવડશે, ત્યારે તેમણે ઇ. સ. ૧૯૧૧ના મે માસમાં દારજીલિંગ મહારાજને હરેતે લાહોરમાં સ્વતંત્ર વિદ્યાલય સ્થાપ્યું, જેને પગલે કરતાં પંડિતજીને બહુ સુચીખતો વેદની પડી. નહિ પેસાતું બળ, નંદિ હોયમાં કંઈ સત્તા, દેશ પારકો, સહાયકો થોડા અને લોકોમાં સંગીતની રુચિ ઓછી. આવી સ્થિતિમાં એક એક યજ્ઞ જરતાં તેમના આત્મ-વિશ્વાસ, હૃદયમાં દૃઢ શ્રદ્ધા, ખેત અને અડગતાની મારીપેટે કસોટી થઈ. પણ અને સહ સંકલ્પનો દાતા ભગવાન સહાય હોવાથી તેમણે વિદ્યાલયને સ્થિર કરી દીધું, અને પાંચ વર્ષના સતત પરિશ્રમને અંતે આખા પંજાબમાં તેઓ સંગીતના મહાન પ્રચારક તરીકે મિસલર થયા.

‘વંનજમાં સંગીતની’ સારીપેટે પ્રતિષ્ઠા જમાવી પંડિતજીએ બીજા દેશોમાં મુસાફરી શરૂ કરી, અને ઉત્તર તંબા મધ્ય હિન્દુસ્તાનમાં થઈ છેવટે મહારાષ્ટ્રમાં આવ્યા. મહારાષ્ટ્ર સંગીતરસિક હોવાથી ત્યાં તેને પ્રચાર કરવામાં બહુ મુશ્કેલી ન પડી. ઇ. સ. ૧૯૦૮માં તેમણે મુખ્યાલમાં ગાંધર્વ મહાવિદ્યાલય ખોલી પોતાનું કામ પદ્ધતિસર શરૂ કર્યું. અહીં પણ શરૂઆતમાં પેસાતે અભાવે છએક વર્ષ તેમને વાઘાના મકાનમાં રહેવું પડ્યું અને બીજા બીજા સુચીખતો વેદની પડી. પરંતુ છેવટે તે બધી પાર કરી ઘણા મિત્રોની સહાયથી તેમણે ઇ. સ. ૧૯૧૫માં સંગીત વિદ્યાલયની માલીફાતું નવું મકાન બંધાવ્યું અને તેમાં વેળાં વેળાં વાદ્યવધા શરૂ કર્યાં. તે વિદ્યાલય હજી ચાલે છે.

સંગીત વિદ્યાલયની તેમની વ્યવસ્થા અને તાલીમ

પણ વખાણવા જેવી છે. શી ખરીને વિદ્યાલયમાં શીખનાર વિદ્યાર્થીવર્ગ બહુ ઓછો હોવાને લીધે મરીબ સ્થિતિના લિથો માટે તેમણે એક છાત્રાલયની ગોઠવણ કરી છે. તેમાં વિદ્યાર્થી નવ વર્ષની બંધણી કરીને લખવા ચાલે છે. તેમને છાત્રાલયનું બહુ કામ સંભાળવું પડે છે. જેને રસોઈ આવડે તે રસોઈ કરે, દિસાબ સમજે તે દિસાબ તપાસે, કાઠ ખરીદી કરે, કાઠ કાઠાર સંભાળે, ને જેને કંઈ ન આવડે તે પાણી બંધે કે ઝાડુ કાટે. પંડિતજી તે સહુની ખોરાક અને કપડાં લવાને ખર્ચ ઉપાડે અને સંગીત શીખવી તેમને પાવવા કરે. સૌ શિષ્યોલકર પંડિતજીની ગતિ દેખરેખ રહે છે, અને તેમને તે પુનવત્ પાળે છે. આવી રીતે પંડિતજીની પાસેથી શિષ્યજી મેળવી અનેક વિદ્યાર્થીઓ સંગીતકુશળ થઈ બહાર પડ્યા છે અને તેઓ પોતાના સુચી પ્રતિભામાં પૂર્તિ કરવા સંગીતપ્રચારનું કામ વધારાકિત બળની રહ્યા છે.

અંગ્રેજોમાં સંગીતને લખાણમાં ઉતારવાની એક પદ્ધતિ છે. તેને ‘નોટેશન પદ્ધતિ’ કહે છે. આ પદ્ધતિથી સંગીતના શાખીને ઘેર બેઠાં પુસ્તકોની મદદથી શાસ્ત્રીય રીતે સંગીત શીખી શકે છે. હિન્દુસ્તાનના સંગીતમાં આવી કશી પદ્ધતિ નહોતી. પંડિત વિષ્ણુ દિગંબરે મહા મહેનતે આવી એક નોટેશન પદ્ધતિ તૈયાર કરી છે. તેથી સંગીત શીખના છજીનારાઓને બહુ સરળતા મળે છે. આ પહેલાં વડોદરાના મૌલાબક્ષે પણ એક નોટેશન પદ્ધતિ તૈયાર કરેલી.

પંડિતજીના જીવનમાં ઘણીવાર આકરી કસોટીના પ્રસંગો બન્યા છે, પણ તે દરેકમાંથી પાર ઉતરીને તેમણે સરળતા મેળવી છે; કારણકે તેમણે દરેક નિષ્કળતામાંથી શિક્ષણ લીધું છે અને તેના ઉપયોગ કર્યો છે. એક વાર મુસાફરીમાં એક ગામમાં તેમણે જલસો ભરેલો કર્યો. કેટલાક લોકો તેમને કહ્યું કે ગામ બહુ મરીબ છે માટે શી ઓછી શાખવી. પંડિતજીએ માત્ર ચાર જ આના શી શાખી. સાતના નવ વાગ્યાને જલસાનો વંનજ દેતો વંનજ ગઈ જવા આવ્યો. માત્ર એક જ જણ ચાર આના ખરચીને આવેલો; તે સિવાય કોઈ પ્રેક્ષક મળે નહિ. શિષ્યોએ

પંડિતજીને કહ્યું, 'મદારાજ આજે એક જ પ્રેક્ષક છે માટે જલસો બંધ રાખો.' પણ મદારાજ તો કહે, 'આપણે એ એક જ પ્રેક્ષકને શ્રોતાવર્ગ માની આપણી ગહેરાત પ્રમાણે નિયમિત જલસો શરૂ કરવો જ જોઈએ. સમગ્રને કે અઘ્યાસ માટે બેઠા હતા.' થયું. બરાબર નવ વાગે પ્રોગ્રામ પ્રમાણે જલસાનાં ગીતો શરૂ થયાં અને બરાબર નિયમસર ત્રણ કલાક સુધી પંડિતજી અને શિષ્યોએ એ એક જ પ્રેક્ષક આગળ જલસો સાંભળ્યાં પુરો કર્યો. આવાં દર આયદ અને ખંતથી તેમણે બધી મુશ્કેલીઓ પર વિજય મેળવ્યો છે.

પંડિતજી પોતે બ્રહ્મચર્ય પાળે છે અને પોતાના શિષ્યો પાસે કદેર વ્રત તરીકે તે પળાવે છે. પોતે ગરીબાધર્મમાં ઉછરેલા હોવાથી આટલા મોટા દરજ્જા ઉપર હોવા છતાં તેમની સાદાઈ અપૂર્વ છે. એક વખત સત્તર સંઘસમાં ભંગીએ ડોળે જરા આવો મુકેસો, તેથી કોઈ મંદાસમાં જાય નહિ. સદ્ય મંદાસ આગળ કમા હમા જોયા કરે અને ચર્ચા કર્યા કરે. અઘ્યાસને સમય થઈ જવા છતાં કોઈ શિષ્યને ન આવેલો જોઈ પંડિતજીએ તપાસ કરાવી તો માલુમ પડ્યું કે સૌ સંઘસ આગળ કમા રહ્યા છે! આથી તેમણે જાતે આવી ડોળે બરાબર જગ્યાએ મુઠી દીધી અને શિષ્યોને સેવા અને નમ્રતાનો પાઠ દીધો. પ્રમાણિક-પણું અને આત્મનિશ્ચય એ પંડિતજીના મોટા ગુણો છે.

પણ આ બધા કરતાંયે એમના ભક્તિપૂર્ણ હૃદયની નેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી જોઈ છે. ગ્રામ ઉપરની તેમની શ્રદ્ધા અપૂર્વ છે. ભક્તિરસમાં તબીબ થઈ રામજીના નામનું ભગન કરતા પંડિતજીને સાંભળી નાસ્તિકમાં નાસ્તિક માણસ પણ ગળગળો થઈ જાય. તેમના હાર ઉપર 'સ્થુપતિ શાલવ રામરામ, પવિત્ર પાવન સીતારામ' એ ધૂનોનો જ્વલં દિવસરાત્ર ચાલુ રહે જ છે; પછી તે મુસાફરીમાં હોય કે ઘેર. પોતાના દરેક શિષ્યને તે વારાફરતી પોતાના હાર ઉપર અમુક ફક્કાકાને આ રામનામનો પહેરો સોંપે છે.

એકવાર મુસાફરીમાં કોહાર સંભાળનાર શિષ્યો

આવીને ખાતર આપી કે આવતી કાલ માટે કંઈ પણ અનાજ સિલિકમાં નથી. આવી મુશ્કેલ સ્થિતિ તો પંડિતજીને એકવાર આવેલી; પણ તેમની રામ ઉપરની શ્રદ્ધા અખંડ હતી. તેમણે હસી કહ્યું, 'હજી રાત તો પડવા દો.' અને સાચે જ, સાંજ પડતાં પાસેના મામ તરફથી જલસાનું કહેણ આવ્યું અને તેમને ૧૨૦૦ રૂપિયા મળ્યા. પંડિતજીએ રાત્રે ખાતર વાગે તે જ કોહારીને બોલાવી કહ્યું, 'હો આ રામજીની ભેટ.'

એમના રામજી-મોત્સવમાં સહસ્ત્રોત્સવ પીગળાવી નાખે તેવાં ભજનો ગવાય છે. 'પંડિતજીની વાણીમાં બકિતો રસ ઉઠળી રહે છે. તુલસી રામાયણનાં એમનાં પ્રવચનો અને કીર્તનો સાંભળવા લોકો મુગ્ધ બની ટોળે વળે છે. લાખો સ્ત્રીપુરોએ એમની અમૃતવાણી સાંભળી ભક્તિરસ પીધો છે.

રાજ રાત્રે રામાયણનાં જોડામાં જોડાં બે પાનાં વાંચીને સુવાનો એમનો નિયમ છે. વાતચીત કે કામના પ્રસંગ સિવાય દિવસના ગાળીના નવરાશતા વખતમાં એમને મુખે રામ નામ ચાલતું જ હોય, રાત્રે તેમના જોરડા આગળથી નીકળે, અને તે ભગના હોય તો ધીમા સ્વરે રામરમણ ચાલતું સંભળાય. એકાંતમાં તેજુર લઈ ભક્તિમાં તરભોળ થયેલા કોઈ તેમને જુએ તો માલુમ પડે કે મુખેથી રામનું રમણ અને નેત્રોમાંથી ખગખગ અશ્રુધારા વહેતાં હોય.

એમનું મંગીત વિદ્યાલય લોકોના આશ્રયથી જ ચાલે છે. મુસાફરીમાં જલસાઓ કરી પંડિતજી જે કંઈ મેળવે છે તે સધળું તે વિદ્યાલયને સમર્પી દે છે. આવી સ્વાશ્રયી સંસ્થામાં પ્રતિભાવાન ગુરુના કાય નીચે તાલીમ લઈ બંદાર પટેલા ચારિત્ર્યસંપન્ન અને કલાનિપુણ વિદ્યાર્થીઓના પ્રયત્નોની અસર. સમાજ પર સ્પષ્ટ રીતે થતી ગઈ છે અને પચીસ વંદસના અરસામાં દેશની સંગીતની સ્થિતિ તરફ ફેરવાઈ જઈ તેમાં નવજીવન પ્રસરી રહ્યું છે.

આં પચીસ વર્ષ પહેલાંની કુફરવાડ સંસ્થાનમાં અનેકી બીના, અને ક્યાં અત્યારની સંગીતની પ્રતિષ્ઠા

કાચળા કાચળીનું ભજનું

કાચળો અને કાચળી, એ તો હતાં હરિનાં દાસ;
દરશન ભણુ બારણે ગાળ્યાં, રાજીને વિશવાસ:

આવતાં નજરે સાળ્યાં; ઝાડીને માયાં બાંધ્યાં.
કળકળ મા તું કાચળી કુડી; રામયાની રીત છે રૂડી.

કાચળો કહે છે કાચળીને, તું રાખને ધારણધીર;
આપણને ઉગારશે વા'લો, જુગતેથી જટુવીર:
ચિંતા મેઢી ચરણે આવે; મરવા તને નહિ દે માવે:

વારે વારે તને વારતી, માફે કંથ ન માન્યું કેણ;
કાળ આવશે દોણ રાખશે, તમે નીચાં શું ઢાળો નેણ ?
પ્રભુ તારો ના'લીઓ પ્રાણી; માથે આવી મોતનિશાની.

અજાણને ઇતખાર ન આવે, કરોને દાટિ ઉપાય;
કહ્યું ન માને કોઈનું એ તો, ગાયું પોતાનું ગાય:
જોવી વિશવાસની ચો'લી; પ્રથમ પેઢી મતની પોણી.

કાચળી કહે કયાં ગયો તારો રાખણહારો રામ ?
ભણુ ગયા પછી પહેંચરો, પછી શું કરશે તારો રામ ?
મુવા દાણે મત મુંગણી; તુટ્યા પછી ઝાલવું તાણી.

ત્રીકમળ ગ્રણુ લોકમાં મારે તમારો ઇતખાર;
અટક પડી હરિ આવજો, મારા આવમના આધાર:
છોગાળાણ વાત છે છેલ્લી; શાન્તે બળતાંના બેઠી.

કાચળી કહે કેણ ઉગારે ? તારો જતો રહ્યો જગદીશ;
ચાર દિશેથી સગમાલીઆં, લઈ જોયાં વંચેલાવચ:
આમાંથી જો ઉગરીએ; પાણી બહાર પગ ન ભરીએ.

બળતી હોય તો બેસ માટી પીઠ ઉપર, રાખું પ્રાણ;
નિંદા કરે મારા નાથની, એ તો મારે છે મુજને ગાણ:
વા'લો મારો જાવશે વાડ; આપણને ઉગારવા આડ.

કાચળી કહે ફિરતાર ન આવ્યો, આવ્યો આપણે અંત;
હરિ નથી ડોના હાથમાં, તમે તે શું બાંધ્યો વંત ?
જેનો વિશવાસ છે તારે; તેનો ઇતખાર નહિ મારે.

વિકૃલ્લ મારી વારે ચઢજો, ચામળા કરજો સાચ,
લાજ લોપાશે લોકમાં, પછી બીજી દેની વારે ?

હરિ મારી હાંસી ધારો; પ્રભુ તારી પ્રતીત બારો.

કેશવજીએ કરણા કીધી, મોટલ્યો મેઘમહાર;

આંધરજીમાંથી ઉગારીઆં, આવી કાચબાનો કિરતાર:

લોંલે કહે ભરસો જેને; ત્રીકમજી તારશે તેને.

લોંલે ભંગત

ગુજરાતનાં ઘણાં ઘરોમાં કાચબા કાચબીનું
બંજન મળાય છે. તેમાં ભોળ બને કાચબા અને
કાચબી કંપર આવી પડેલી આશ્વત્થનું વર્ણન કર્યું છે.
તેની કથા ગુપ્ત સાદી અને સાધારણ હોવા છતાં
બહુ હંડા મર્મવાળી છે. એક તજાવમાં એક
કાચબો અને એક કાચબી રહેતાં હતાં. તે બંને
એટલાં તો હરિનાં ભક્ત હતાં કે કેટલું દિવસ દરેકને
જવાનું ચુકતાં નહિ. એક દિવસ રાત્રના નિયમ
પ્રમાણે તેઓ દર્શન કરવા જતાં હતાં, એટલામાં
કોઈ પાર્શ્વે તેમને પકડી લીધાં અને તેમને માંધી
ખાવાના હરાદાથી દેવતા કંપર હાથીમાં આંધરજીના
મુઠમાં. જન્મે પ્રાણીની કસોટીનો આ ખરો વખત
આત્મા પહોંચ્યો હતો. કાચબી તો દિગ્ભર દારી
મઠ. તે કાચબાને હોય દેવા લાગી કે પાણીમાંથી
બહાર નીકળ્યાં ન હોત તો આ દશા ન થાત.
આમ તે મનમાં ને મનમાં પડતાવા લાગી. “હવે
વિશે તેને ઘણી બ્રજી હોવા” છતાં આ મનને તેની
બધી થકા કડી મઠ, અને દુનીઆમાં હવે જેનું
કંઈ છે જ નહિ એમ તેને થવા લાગ્યું. પણ
કાચબો ધીરજ ખુબી એવો નહોતો. તેનું મન તો
જરાયે ડગ્યું નહિ. કાચબીનાં અધાં વેણુ તેણે
સોંપી લીધાં, અને તેને ચેતાબી પીઠ કંપર.
બેસી જવાનું કર્યું કે-જેથી. તેને તાજાં આછો

લાગે. પણ આમ છેક મોતને બારજો આપ્યા છતાં
કાચબો છંપવાની આશા કેમ રાખતો હતો તે
કાચબાને સમજાવ્યું જ નહિ. તેને તો

મુલા ટાણે મત કંઠાણી

ઉઠ્યા પછી કાજકું તાળી

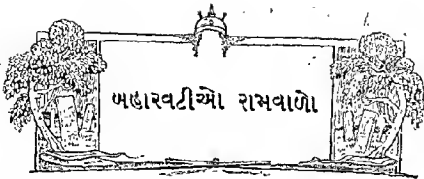
જેનું લાગ્યું. દોરડા કંપર લટકતો માણસ દોરડું પુડી
મળા પછી પણ તેને વગગી રહે તેવી રીતે કાચબો
જીવને વગગી રહેતો હતો એમ તેને લાગ્યું. પણ
કાચબાની ધીરજ તો અપ્રુટ હતી. દોરડું પુડી ગયું છે
એમ તે માનતો જ નહોતો, તેથી તે કાચબાને બને તેટલું
આવાસન આપતો હતો. તોપણ કાચબીની નિંદા
અટકી નહિ અને બચવાની બધી આશાઓ છોડી
દીધી. પણ હવે કદિયે બલ્કોનું રક્ષણ કરવાનું મુશ્કે
નથી. તેમ આ પ્રસંગે પણ હવે વધારે ધારો.
એકદમ આકાશમાં વાદળો, ચેરાઈ ગયાં અને
મજાગધાર વરસાદ પડવા લાગ્યો. આ ભોળને
કાચબીના મનમાં કંઈક આશા આવવા લાગી. થોડી
જ વારમાં વરસાદથી દેવતા દરી મળે, પાણીના
પુરમાં લાંટરી કંઈ વળી મળે અને બને પ્રાણી પાણી
સાથે તજાવમાં તણાઈ જશે પારથીના પંખમાંથી
કચરી ગયાં.

લોંલે કહે ભરસો જેને

ત્રીકમજી તારશે તેને.

(અપ્રુજામાંથી)

બહારવટીઓ રામવાળો

અરે અપોર હતો. મુશ્કેલીમાંથી અગ્નિ વરસાવી રહ્યા હતા. ખેતરમાં હળ કાઢી ચાક્યા ચાક્યા ખેડૂતો ઘર તરફ વળતા હતા. એવે દુનિયામાં એક શુભ જગાએ ખેતાર દરેકર શરીરના આદર્શોએ ખેડા-ખેડા વાતો કરતા હતા. તેમનામાંથી નાચક જેવા દેખાતો એક પ્રકીએ તે પહેલે ઉભો ચક્રવિચરે રસ્તા પર ફેલે આવે છે કે નહિ તે લાંબી નજરે જોતો હતો. ત્યાં તો મારે મુડકો સમઁ હળવે હળવે એક બાઇ તેમની તરફ આવી. નજરે આવીને બાઇએ મુડકો ઉતાર્યો અને તેમાંથી ખાવાનું કઢી આ બહારવટીઓએને પીરસ્યું.

બહારવટીઓએ ખાવા મંડ્યા. અજી કે રામ-મહેશમાં ખેડા ખેડા ફાઇ કુમારો ચાળી જમતા ન હોય ! મોઢા ઉપર એટલી બધી શાન્તિ—એટલી બધી નીરસતા; એટલું જ ધૈર્ય અને એટલું જ હાસ્ય !

બાઇએ કહ્યું, 'બાઇ ! હવે લગભગ પંદર દિવસ મારાથી બાતું દેવા નહિ આવ્યા. આજે બનીતાં લગન લેવાયાં. ઘેર મેં માન આપશે; લગનની તમારી એ કરી પડશે એટલે હું નવરી નહિ ચડી શકું.'

રામવાળો જે નાચક હતો તેણે કહ્યું, 'શું કહ્યું, જેન ? લગન કેનાં લીધાં, બાણીજાતાં ? જેનની બનીતાં લગન અને મને—મને બાઇને કહેજો. પણ નહિ ! બાતું દેવા શા માટે આવ્યું ? પો ? હું પોતે જ લગનમાં નહિ આવું ? મને કહેતો નહિ લાખાવ, જેન ?'

બાઇએ એક ઉડા નીસાએ નાખ્યો. તેની આંખમાં અળગળીઆં આવ્યાં અને મોલી, 'ચાવ ! કેને રામવાળાને કહેતો ? કહેતો શેની ? લખું ? લગનમાં આવી માણવાની કે ગામમાં આવી છવ

દેવાની ? રામવાળાને કહેતો ? તને સરકારની સેના છવતો જવા દે, આ ? ના ના, મારે તને કહેતો નથી લખતો. બમવાન તને દરેક વરસનો કરે.'

રામવાળો જળી રહ્યો હતો. હાય ઘોડા, મુઠે તાલ છઠ તે મળ્યો, 'જેન ! લખ્યે ન જોળખ્યો ? રામવાળાને લખ્યે ન જોળખ્યો ? એ તો બધું લીક; પણ તારે લગનમાં ખરચ કેટલું થશે ?'

બાઇએ જવાબ વાળ્યો, 'અમારે બાઇજાણી પર-જેતરમાં કાંઈ થાઈ ન ઉતરે. એ તો બાણી ધાય ને ગળ્યોયે ચાગ. કાંઈ નથી નહિ.'

રામવાળો શાન્ત હતો. પ્રકીએ કાપા વિના ખેડી રહ્યો. પછી તેણે બોલવા માંડ્યું, 'જેન, મેં આ છંદીમાં ઘણ્યે પાપ કર્યા છે. આ જ તલવારથી ઘણ્યેને માર્યાં. આ ઘોડી ઉપર ખેડી ફેરલાંચ ગામ છુટ્યાં. દેશમાં રામવાળાનો કોક વગડાઓ. સરકારની સેનાને પણ ધુમ્કવી દાવર કરી. બધ્યે કહ્યું; નથી કહ્યું એક પુન્ય. મો મારા નામથી હરે છે. છોકરાં મારું નામ સાંભળી શતાં બધ' ધાય છે. પણ જેન.....તોજે અવાજ ખોખરા થયો. આંખમાં ધુધાં પાણી દેખાવા લાગ્યાં. જાતું ખંખારાને તેણે આગળ ચલાવ્યું, '.....પણ જેન, મારું નામ સાંભળીને કોઈ રાજ નથી થતું. મારા મુકીબાર મરેલો વગર અને તું સરખી એક જેન વગર મારી આગળ કાળા માથાનું કોઈ માનની દુકલું નથી. મારે ફનીઆ તંગારા આટલાની જ અનેલી છે. જેન, મેં પાપ કર્યાં છે. મરમ કરવાનો હી મરવાને ન દેખાડ્યો.' આટલું કહેતાં એ કાણુ દેશનો કહેવાતો બહારવટીઓ નરમ થયો. તેની આંખોનાં છાંતો ઝાંચુ બહાર આવ્યાં. મોં ઉપર શોકની છાંયા રહી વળી. મુઠને

પણ દેનો દાચ નાંચે સરી પડેના. તે ઘડીક અટકશે અને પગી ભાજવા લાગે, 'બેન નું' મદમ ક્યાં હતું? જંગલમાં મારા ચિય પદારોની બાથમાં પુ-ય હતું? કેને દાનુ દવે? અને બેન, અમારી છદ્મીનાં કેકાણાં ચાં? એક કામ હતું, તારે બે બાળી છે. આ બાળીનું કન્યાદાન હું દાચ. મને એટલું પુ-ય લેવા દે. જોતે ના હોતી. મારી ચિંતા તારે ન હતી. મને મારવાની કોઈની મમદુર નથી. રામવાળાની સામે જનારને એમની માએ લગુ જાણ નથી, સમજ? બહી યદુ ના હતીય નહિ. આટલું જ-કન આટલું જ પુ-ય લેવા દે, બધું ખરચ નું મુરીય. ખુબ પામપુમથી વખત કરે' એટલું કહી બહારવડીઓ સાક્ષી સાથે આશાજેસ મોઝે જતે' કયાં.

આઈ બોલી, 'પણ .... પણ બ.હ. તુ તો જાદુ-પરીઓ રામવાળા, તને કહ્યા... રામવાળા મજાએ, 'મને પકડતા આજના કોઈ નથી. જન મામમાં કહેવું કે બાળીનું કન્યાદાન રામવાળા દેશે. આજવા દે તેકાજને, ન રહે' દેવા દે તેને રામવાળાની તજવારની ચમક.'

આજણાથી ના ન પાછા. કન્યાદાન દેવાનું નહીં થયું. કન્યેએ દિયમે વખતસર કન્યા અને જમાદને મંડપમાં દાગર રામવાળાની મુચના આપી આજણીને વિદાય કરી.

ગામમાં ઠેરીએ તે ઘોર માણસે ટેળે વળાને વાને કરતાં દતાં. કોઈ બાળે ગામ ઉચાળા બરી-બરીને કિતાવળા જતા દતા. બીઓ તો ગામમાં દેખાતી નહિ. કેલ્લાયે યોરેસવારો અને રીપ.હઓ ગામમાં માંડવાઈ ગયા દતા. પેલી આજણીના ઘર ફરેના તો જાણે પોલીસોના કોટ ન ક્યાં હોય એમ લાગતું હતું. મુપરિન્ડેન્ટ પણ દાગર દતો. રામવાળા આવે કે તરત છવેના પકડી લેવો એવો ફકમ દતો.

કન્યાદાનનો વખત થયો. વરરાજ તથા કન્યા મંડપમાં પધાર્યા દતાં. શુક્રત્રય પણ દાચમાં ફેંકાવરી તથા પુત્રપાની સામઘી લઈ તૈવાર દતા. રામ-વાળાની રાદ જોવાતી હતી. ત્યાં તો દરવાજા વરફૂથી

એક ઘોડી પુરવેએ આવી. કંપર એક સવાર દતો. એક દાચમાં બેઠેલી બંદુક, બીજામાં ઉપાડી તજવાર. બીજા દિશામાંથી એક સાંદળી આવી. ઉપર બે આદળીઓ છુકાનાં બાંધી બેસા દતા. પોલાળો પુનઃ જોવા કમા દતા. કેલ પળ નહીં આવે તે પહેલાં નીચે ફતરી, લગામ પકડી. ઘોડીને ઠેરી રામવાળા માંડવામાં ગયા અને શુક્રત્રયે કન્યાદાનની દિશા ચલાવવા હતું. કન્યાદાન દાં બનીના દાચમાં એક દગર રૂપીઆની ચેલી આપી શુક્રત્રયે સારીપેં દરિયા આપી તે વળે. ઘોડીને ઘણી અને જલમ મારી મંડપમાં જ તે સવાર થયો. એડી મારી ત્યાં તો ઘોડી ફડી. ઠીને રામરામ કરી 'બંદ' છું' ફરેના રામવાળા અતોષ થયો. 'એ જનય, એ જનય' ફરેના સો મોં વકાસી જોઈ રતા અને રામવાળા કન્યાદાન દાં ફંમગની બોધમાં બગી ગયો.

સવારો પહેર દતો. સુરનારાયણ કલ્પ પામતા દતા. માણસો ફડિને નિતકમ દતા દતા. ગાય બહાર નહીં નિર્મળ નાર સામજે મજા રોતું. અંદર પ્રજાં સુરનારાયણનાં સોનેરી કિરો સોદ સાડીપર મુકેલા કુદા જેવાં લાગતાં. કીનારે એક નાનકડી કુમારિકા તેની પમથીઓ પાણીમાં ભેળા બેઠી હતી. નદીના રવંજ જળમાં તેની પમથીઓ ચોળી દેખાતી, અને કપી ચક જતી માઝલીઓના ચમકારેના બાસ દરાવતી. ટોહરી નદીના પાણી સાનું એકીએ જોઈ રહી હતી. જાણે નદીમાં તેનું કંઈક અજાય દેલ જોવાનું હોય અને જોયતી ન હોય? જાણી એણે કહેલ એક ઘાંડસવાર નિવાય એ જોડીને-એ દેવની દીકરી જેવી જાણાને જેવાનું કોમનું સદ્માય ન હતું.

સવાર કીનારે આપો અને પડોથી બાંદવમાં સારે બોધે, 'દીકરી, જોરા, અત્યામાં તું નવીકરે શું કરે છે?'

કોડીએ જવાબ આપ્યો, 'હું અદી' મારી પરીએ શોધું છું. મેં રાનના તે પરીએને જોઈ દતી અને એ પરીએ અદી જ-ગરાવર અદી જ-પાણીમાં

અગ્રેષ્ઠ થઈ ગઈ છે. મને શ્વેતો એ પરીઓ ક્યાં મળે ?
સવારને આ સાંભળી ધણી વખત પહેલાં મરી ગયેલી
પોતાની એકની એક પુત્રી વાદ આવી. આ છોકરીને
તેનાં કપડાંની પરીઓ તો તે કાપી આપી ન કાપે,
પણ તેનામાં વસ્ત્રવત્તા તો આવી જ.

તેણે કહ્યું, 'જાણ, તારું ગામ આ જ ?' છોકરીએ
જવાબ દીધો. માઈ ગામ તો આ જ; પણ મારી
પરીઓ ક્યાં ? ' એમ કહી પોતાના મુંદર હાથ પાણીમાં
ઝોળી પાછી તે પરીઓને શોધવા લાગી.

એ સવાર તે રામવાળો પોતે જ, એ જ ગામ
તેને આજ ભાંગવાનું હતું. તેના સાથીઓ પણ આવી
પહેંચ્યા હતા. રામવાળાએ તેના સાથીઓને કહ્યું,
'મારાથી આ ગામ નહિ ભંગાય એ તો મારી દીકરીનું
ગામ, એ ગમની પાછ પણ મને ન અપે. અહીંનું
પાણી પણ મારે દરમ છે ચારો પાછ વળે.'
છોકરીના હાથમાં કાંઈક મુકી રામવાળો અને તેના
સાથીઓ ત્યાંથી વળી નીકળ્યા.

એનો એ જ રામવાળો. સવારનો પહેર હોતો.
શુદ્ધમાં ફક્ત ત્રણ જ જણ ભોલતા હતા. રામવાળો
પરે પાઠા બાંધતો હતો, ત્યાં બહાર બંદુકનો અવાજ
થોડો, બહારવટીઆના કાન સ્પર્શ્યા. ગદાર રામવાળાએ
આવતું શ્રેષ્ઠ ઝોળામયું, પણ પત્ર સડી ગયો હતો.
નાસવા જેટલો વખત ન હતો; શરીરમાં તાકાત
પણ ન હતી. આખરે મારીને મરવાનો નિશ્ચય કરી
તેણે પોતાની બંદુક મારી. તેના એક સાથીએ જવાબ
આપ્યો, બંદુક તો ગઈ કાલે જ લગામડ 'સગી' કરાવવા
આપી આપ્યો છું. બીજી બંદુક નથી. રામવાળો તેના
સાથીના પ્રયત્નને પામી ગયો. કાઠના ખુરચા સિવાય
તેની કશું જ નહોતું હતું જ નહિ તે જાણત તેની
ખાતેની હતી. તેણે એને શીરકાર આપી ગુણ છોકરી
ચાલ્યા જવા મંત્રણાની દીધું. સાથી બરવાદ બહાર
જઈ સામે કબેલા રીપાઈંગને જઈ મળ્યો. રામવાળો
જે પોતાની જુની તકવાર હાથમાં લીધી અને
ખોટાંને ખોટાંને તે ગુણ બહાર આવી એક
શીલા ઉપર બેઠો.

પચાસેક પોલીસનું ટોળું સામે ઉભું છે. રામવાળો
ગુણ બહાર કાઢી તલવાર બેઠો છે. પાસે તેનો બચીને
કબો છે. રામવાળાએ ત્રાડ પાડી ભોલવા માંડ્યું,
'ખબરદાર! ત્યાં જ શ્વેતો. આ મારો બચીને બહાર-
વટમાં મારી સાથે હતો. પણ તેને હું મરતી વખતે
વડાદશ નરેશને જોયો સોંપું છું. માઈ આટલું છેલ્લું
વચન વડાદશ મરકારને કહેલો થયો, તેને ત્યાં આવવા
દો. તેના ઉપર ગોળી ચલાવી તો મુઆ પડ્યા છો'.
તેના બચીવને તેણે આગ્રહ કરી મોકલ્યો. કાઠની
આંગળી બંદુકના થોડા પર ન પડી. કાઠની તલવાર
ચાનમથી બહાર ન નીકળી. દુવે રામવાળો બોલ્યો,
'ચાલો, તમારી ગોળી ચલાવો. હું મરના તૈયાર છું.
વાર ન લગાડો'. સામેથી નાચકનો અવાજ આપ્યો,
'રામવાળા, તમારા જેવા બહાદુર નર પર ગોળી
ચલાવવાની અમને મના છે, તમને છપ્પતા પકડ્યા
છે, માટે તાલે થાઓ'. રામવાળાની આંખમાંથી આંસ
વરસવા લાગ્યો તકવાર જોયેથી પકડીને તે બોલ્યો,
'નામે થાઈ ? હું—હું રામવાળો તાલે થાઈ ? શું
વડાદશની શીરોમાં ગોળી પડેરી રામવાળો દરેક ?
ચારા આવો છવનો પકડેનો ફોડ તો. શુદ્ધો પણ
દુ રામવાળો છું. ચાલ્યા આવો, કેમ લખા છો ?'

પણ પચાસમાં એકેય 'રામવાળો' ન હતો. કાઠના
પત્ર ન ઉપરનો રામવાળો મુંઝાયો અને બોલ્યો,
'બરવાદ! મને ફસાવનાર તું. માઈ એક કામ કર. હું
નારો ઉપર મારીશ. તેં માઈ શુદ્ધ આપ્યું છે, તો
છવતું માઈ એક કામ કર; ફક્ત એક જ. બંદુક લે
અને ગોળી ચલાવ. એક જ ગોળી; તારી એક જ
ગોળી ગસ થશે હું સુખેથી મરીશ. બચવાન તારું
બહું કર્યો'.

સર્વત્ર શાન્તિ હતી. પોલીસો બહારવટીઆ પર
મુઠ્ઠા થઈ ગયા હતા; બહારવટીઆનું આવું હલ્ય જોઈ
કદ પામ્યા હતા. કાઠ બોલતું ન હતું. ત્યાં તો અવાજ
થયો અને સનનન કરતી એક ગોળી રામવાળાની
ઢાલીમાં ગેસી ગઈ. એ જ કામ પર તે ટળી પડ્યો.
સૌએ જઈ જોયું તો તેના ચહેરા પર પ્રસન્નતા હતી.

પ્રાચીન અને આધુનિક

કુદરુદાન

એક યશસ્વી વાળો
સાત વર્ષ સુધી યોધી,
સાગરામાંથી વગાડવામાં
વળાણાણો છે;
એકને જ મર્યુ
એવી દેક છેક રાખી, એક
બોધને રીઝાવી
મોજ લેવાને મંડાણો છે
કહે વળાણ, પછી
બોધ્યો ને કુંબુર શેઠ:

ગાયક ન બાધક
તું કોગર કુવાણો છે
પોણું છે ને બોધ્યું, તેમાં
કરી ને શી કારીગરી
સાંભળું બાધે નો
કુંબુરું કે તું શાગી છે

- ડાચ દલપતરા

હુનીઆમાં અનેક વીર પુરુષો યદ્ધ ગયા છે, પણ શ્રીસના વીર નર લીઓનીકાસ જેવા તો ગદયાગ્રોહવા નહો. ઈરાનના સાહની મોટી સેનાને લીઓનીકાસે એક સાંકડી નેળને નાકે ખમ્મ રહીને એકથે હાથે રાણી હતી. આજ પણ શ્રીસમાં લીઓનીકાસનું નામ અમર છે.

એવો જ એક વીર પુરુષ હિન્દુસ્તાનમાં પણ થયો છે, તેનું નામ જાણ્યેલુ દેશપાંડે. એ છત્રપતિ શીવાજી મહારાજના સમયમાં થયું ગયા. જે વખતે શીવાજી ડાકણના કિલ્લાઓ છતી રહ્યા હતા તે વખતે તેમને દેશપાંડે સાથે બારે શુદ્ધ ધર્મેજી. દેશપાંડે ખીખુર રાજ્યના જંગીરદાર હતા અને તેમના પિતાને ખીખુરના મુલતાને જાવન ગામની જંગીર આપી હતી. તે રોહીડાના ગદમાં રહેતા હતા. રોહીડાના ગદ તે વખતે ખુદ મજબુત બેખાતો. શીવાજી ધણી વખતથી એ ગદ સર કરવાનો વિચાર કરતા હતા. એકવાર શીવાજીએ આ કિલ્લા ઉપર હુમલો કર્યો, પણ દેશપાંડે આગળ તેમનું દરું ચાલ્યું નહિ. છેવટે હારીને તેમને નાસી જવું પડ્યું.

આવા બહાદુર યોદ્ધા ઉપર શીવાજી મુઠ્ઠા થયા. તેમણે મનમાં વિચાર કર્યો કે જે દેશપાંડે આપણા પક્ષમાં આવે તો ધણી મદદ મળે અને ધાર્યું કામ પાર પડે. જાણ્યેલુ સાથે મૈત્રી કરવા શીવાજી રતોરાત કમંદ લગાવીને રોહીડાના ગદ પર ચડી ગયા અને છેવટે તેની સામે જઈને ઉભા હતા. શીવાજીને આ પ્રમાણે પોતાની સામે ઉભેલા જોઈને દેશપાંડે આશ્ચર્ય પામ્યા. પોતાને ધેર આવ્યા મોટા મહેમાન આવેલા જોઈને તેમણે એમની ખુબ ખાતર-

જનદાસ્ત કરી. વાતવાતમાં શીવાજીએ દિલ જોલીને સમજવું કે અત્યારે તમારા જેવા વીર પુરુષની મદદથી જ દેશ સ્વાતંત્ર થઈ શકશે.

જાણ્યેલુને શીવાજીનું કહેવું મળે હતું. તેમણે શીવાજીને પોતાના સ્વામી તરીકે સીધારીને રોહીડાના કિલ્લા એમને હવાને કર્યો. એમની સહાયથી ડાકણ દેશને ધણીખરા ભાગ શીવાજીએ કબજે કર્યો. આટલી હદે વાત મધ્યસ્થરે ખીખુરના મુલતાનની બાંધ ઉપડી અને તેમનું જોર નરમ પાડ્યા તેણે પોતાના સરદાર અધ્યક્ષખાનને મોટા લાખદરકર સાથે મોકલ્યો. અરસપરસ મુદ્દેકશાન્તિ કરવાની વિધિમાં શીવાજી મહારાજે તેના પેટમાં વાખનખ લોહીને તેને લેવાએગી કરી દીધો. શીવાજીને તારાજ કરવાને મુલતાને મોટી સેના સાથે ખીખુર સરદારને ચલાવ્યા કર્યો. આ સેનાએ શીવાજીને પન્ડાળના ગદમાં ઘેરી લીધા. ચાર મહીના સુધી તે કિલ્લામાં બરાબર રહ્યા, પણ આખરે શીવાજીએ તે જગ્યા છોડીને નારતી જવા ધાર્યું. ચાર હજાર સૈનિકો સાથે શીવાજી વિશાળગદ તરફ નાકા. ખીખુરનું સૈન્ય તેમની પાછળ પડ્યું.

રાતમર કુચ કર્યા પછી શીવાજી હુમરમાં થઈને જવાનાં એક સાંકડા ઘાટ આગળ આવી પહોંચ્યા. સતુની સેના પણ પાછળ ધસતી હતી તેમને લાગ્યું કે હવે કાંઈ રીતે જયાર થાય એવું નથી, અને વિશાળગદ તો હજી દૂર છે. તેથી તેમણે દુરમનોની સામે જ ધવાનું નીકળ્યું. ઘેરોડારમાં ત્યાં પ્રગળ શુદ્ધ જાણ્યું. ચાર હજાર મર્યાની સુધીમર સેના અગણિત મુસલમાનો સામે શી રીતે રહી શકે ? તેની વીચાર શી ?

આ વેળા બધા મરાઠાના ભુકા નીકળી જાય એવું હતું.

પશું દેશપાંડેએ કહ્યું, 'મદારાજ, આપ વિશાળગઢ સીધાપો. જ્યાં સુધી આપ ત્યાં હોમકુશળ નહિ પહોંચો ત્યાં સુધી હું મુસલમાન કેળવેને રાણી રાખીશ. આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી કેઈ જગ્યાને અસવા નહિ દઈ.' સીયાજીને તેવું કહેવું હીક ન લાગ્યું. પણ જ્યારે સધળા મરાઠા સરદારો તેમાં સંમત થયા ત્યારે નહુરકે એ હજાર મરાઠા લઈ સીયાજી મદારાજ વિશાળગઢ તરફ ચાલી નીકળ્યા.

સીયાજીના ગયા પછી દેશ-પાંડેએ બાકીના સંનિકેને એ સાંકડી નેળમાં બુદ્ધીભુદી જગ્યાએ ગોઠવી દીધા; અને પોતે ૫૦ થોડાઓ સાથે નેળને મોઢે ઉભા રહી દુસ્મનો સાથે ટક્કર ઝીલી. શત્રુઓનો ધસારો તે જારી હતો. બાજીપ્રભુએ એવું તો થોડા યુદ્ધ જમાવ્યું કે દુસ્મનોના નંગ લીલા પડ્યા. સીયાજી મદારાજે સહીસલામત વિશાળગઢ પહોંચી તોપનો અવાજ કર્યો. બાજીપ્રભુએ તો અજબ રમખાણ મચાવ્યું હતું. છવેરે તોપનો અવાજ સાંભળી તે સમજી ગયા કે સીયાજી સલામત પહોંચી ગયા. પાલક યજ્ઞેલા ને લોકીથી નીતરતા બાજીપ્રભુ પોતાના ૫૦ જુવનો સાથે પડ્યા અને અમરધામમાં પધાર્યા.

અનંતશયુને સત્તાનો લોભ થયો: પોતાના પિતા રાજા બિગિસારને મળવની ગાદી પડી હાકાડી પોતે ગાદી પર ચડી બેઠો. એટલેથી ન અટકતાં તેણે રાજાને કેદમાં નાખ્યો. રાણી-વેદેહીએ પોતાના પુત્રને આખું ધાતકી કામ ન કરવા વીનવ્યો પણ તેણે ગણકાર્યું નહિ. અનંતશયુનો સખ્ત દુકમ હતો કે કોઈએ

બિગિસારને મળવા ન જવું તેમ ખાત્યા પણ ન આપ્યું. માત્ર પતિવ્રતા રાણી આ દુકમનો ભંગ કરી હમેશાં રાજાને મળવા જતી, ને પોતાના પગનાં પોશાક કદવામાં દુધ ભરીભરી રાજાને ઢાલીમાની પાઠ આવતી. અતે ચોટીપહેરા એવો સખ્ત થયો કે રાણી પણ રાજાને મળી શકે તેવું શું નહિ. રાજા બિગિસાર કેદખાનામાં ભૂખે મરવા લાગ્યો.

એક દિવસ અંધારી રાત્રે થોડો થોડો વરસાદ પડી જમીનમાંથી મુગધી છુટતી હતી. આખું નગર શાંતિમાં થોરતું હતું. અનંતશયુના પુત્ર

દેવબદની આંગળી પાડી હતી તેથી તેને નિદ્રા આવતી ન હતી. પડીધડીમાં તે વેદનાથી ચીસ પાડી, જાગી ઉઠતો હતો ને 'પિતાજી! બહુ દુઃખ થાય છે' એમ કહી રહી પડતો હતો. અનંતશયુએ વડાલથી તેની દુખતી આંગળી મોંમાં ગળી, ને કંઈક આરામ મળવાથી કુંવર નીરતિ મુકી ગયો.

એ જ વખતે એક દુઃખી દેખાતી સ્ત્રીએ પ્રવેશ કર્યો. તે અનંતશયુની માતા રાણી વેદેહી હતી. તેણે પાસે આવી અનંતશયુ સામે હાકાભરી આંખે એવું ને પડી ધીમેથી કહ્યું, 'અનંતશયુ!

તને તો બાન ક્યોથી લેાય? પણ તું નાનો હતો ત્યારે આટલા જ હેતથી તારી દુખતી આંગળી જોઈ મોંમાં રાખી હતી, તેને તું આજે કેદમાં પુરી ભૂખે મારી રહ્યા છે!' અનંતશયુની દૃષ્ટિ એકદમ ખુલી ગઈ. તેને પિતાનું વાતકમ્પ-સાંભળ્યું ને પોતે તેના ખેળામાં ચડી હરવા કરતો તે દિગ્ગેશ યાદ આવ્યા. એકદમ તે પોતે જ કેદખાના તરફ દોડ્યો ને તાણું ખાલી નાખ્યું.

અંદર અંધારા ચોરડામાં એક તદ્દન નિષેધ સરીર પડ્યું હતું. અનંતશયુએ તેનો હાથ પકડી

બાજીપ્રભુ દેશપાંડે

હાલથી કહ્યું, 'પિતાછ! હું અનતસત્તુ આજની પાસે આવ્યો છું. જરા સામું તો વ્યૂએ!' બિંબિસારની મુઠના બેસાર વાળ હાથ્યા; પણ તે માત્ર પવનથી. હમણાં બોલશે એમ લાગ્યા કરતું હતું; પણ કંઈ જવાબ મળ્યો નહિ.

અનતસત્તુ નાના બાળકની માફક દુરકે દુરકે રોષ પડ્યો! 'ઓ પિતાછ! હું અનતસત્તુ કરતું છું. એક વખત મારીતો બોલ તો બોલો!' કોણ બોલે?

હરત મોહમ્મદ પયગમ્બર સાહેબને ક્ષતિમા નામે પુત્રી હતી. તેને જે પુત્ર હતો; હસન અને હુસેન. હસનને મદીનાની ગદી મળી ને હુસેન તેની સાથે રહ્યો. તે વખતે મદીના અને હમારકસ વચ્ચે હકકલતુ'વેર ચાલતું હતું. પયગમ્બર સાહેબના વહાલા શિષ્ય મારીયાતો પુત્ર યેઝીદ દુઘારકસની ગાદીપર હતો. યેઝીદે કપટ કરીને હસનને તેની જ બીબી એબિદા મારકત એર આપી મારી નખાવ્યો. હવે હમારકસ સામે લડવા માટે એકબે દુસેન રહ્યો.

દુસેનનું અંતઃકરણ પોતાના વડીલ બાબના મૃત્યુથી ત્રીસાઈ ગયું. તે બાન હતો પોતાના પિતામહ પયગમ્બર સાહેબની કબર પાસે જઈને બેઠો. આજ મદીનાની પ્રજાનાં આંસુ પણ એને પીગળાવી રહ્યાં નહિ. એ તો દૈવ્ય જોયો જાતી ગયો ને લગભગ એકાંત જીવન ગાળવા લાગ્યો.

પણ યેઝીદને આ સમાચારથી ચાન્તિ થઈ નહિ. એને તો દુસેનનું ખુન કરવું હતું; ને ખુન તો આવા પવિત્ર સ્થળમાં થાય નહિ. કપટી માણસનું અંતઃકરણ યુક્તિઓથી ભરપૂર હોય છે. તેણે એક નવી યુક્તિ શોધી ઠાટી.

દુસેનને અબદુલ્લા ઝેવદ નામે એક અત્યંત વિશ્વાસપાત્ર મિત્ર હતો. તે કુશળ રાજ્ય કરતો હતો. કુશ હમારકસનું અંડીકું રાજ્ય હતું. યેઝીદે તેને કહ્યું કે તને તું દુસેનને પેલી પવિત્ર આરામગાઢમાંથી દૂર બેઠો લાવે તો તને પુષ્કળ પૈસો ને સ્વતંત્રતા બધું! અબદુલ્લાએ આ કહ્યું કહ્યું. પછી મિત્રાકના વહાલ-ભયાં સદેશ્યો ને મહાનગીમમાં ચખટોથી, અબદુલ્લા

ઝેવદે દુસેનનું દિલ પીગળાવ્યું, ને સલા મોળા દુસેને તેના ચખટોમાં વિશ્વાસ મુઠી કુશ જવાનું આમંત્રણ સ્વીકાર્યું.

મદીનાની પ્રજા આ સમાચારથી મતરાઈ ગઈ. દુસેનને આંસુ સારીસારીને ન જવા લોકોએ વિનવિ કરી; પણ દુસેને જવાતો નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો.

પછી દુસેન પોતાની સ્ત્રી, બાલ્યવચ્ચાં ને કપીસો લઈ રવાના થયો. રસ્તામાં થોડા દિવસ તો મુરકેલી નડી નહિ ને સુખરૂપ માર્ગ દાપતા સદુ આગળ ચાલ્યા. પણ થોણુ જગણે કેમ તેણે રસ્તો છુટ્યા. અરબરાજાના પ્રખર સૂર્યાનાં બાળી નાખે તેવાં કિરણો ધગધગતી રેતીમાં વપતાં હતાં, પરન પણ સુસવાટા ઘૂંકું હતો હતો ને પાણીનું ટીપું સરખું ન મળે તેવાં બચંદર મેદાનો આગળ ને આગળ આવતાં હતાં. હવે પાછા પરતું મુરકેલ હતું. દુસેને પોતાનાં માથેસોને સુકામ કરવા કુકમ કર્યો ને થોડાંકને પાણીની શોધ કરવા મોકલ્યાં. તે જ વખતે સમાચાર મળ્યા કે તેના મિત્ર અબદુલ્લાએ વિશ્વાસપાત્રની બાજુ મોકલી છે! પણ દુસેનનું ચિત્ત અત્યારે માત્ર પાણીની શોધમાં હતું. તેણે મોકલેલાં માથેસોએ, એક પાણીનો ઝરા શોધી દાર્યો; પણ યેઝીદનાં દુશીઆરબધ માથેસો તેની મોઢી કરી રહ્યાં હતાં!

અને હવે દુસેનના તંત્રુનો દેખાવ હલપદાવક બન્યો. નાનામોટાં સૈ પાણી પાણી કરતાં હતાં. ઉપર આરામથી દટિ ફેરવે ત્યાં ચોખ્ખું આરમાની આકાશ તપી રહ્યું હતું. માતાની છાતીમાંથી દુધની સેર સુકાઈ ગઈ. દુસેનના નાના કુશળ બાળકના હોઠ પાણી વિના સુકાઈ જતા હતા. અધી જગ્યાએથી એકસરખો હલપદાવક આવજ આવતો હતો: 'પાણી! પાણી!'

દુસેનની સ્ત્રી પોતાના બચ્ચાને લઈ મોકળીઆ-બર પડી દુસેનને ખાતી બોલી, 'ખુદાની ખાતર માત્ર આ બાળક માટે બે ટીપાં પાણી લાવે!' આ દેખાવથી દુસેનનું મગજ ફરી ગયું. તે પોતાના બાળકને લઈને થેલા-પાણીના ઝરા પાસે દોડ્યો. પણ અશ્વેસ! એના હુરમતોનાં રક્ષસી હલપ આ દેખાવથી પણ પીગળ્યાં નહિ. દુસેને પાણી માગ્યું ત્યાં તીર આવ્યું; અને એવા એક તીરથી પેટું કુશળ બાળક વીધાઈ ગયું.

પોતાના આગકના ખુનથી તરબોળ થએલા હાથે
હુસેન ગોડા જેવા પાછો ફર્યો. એની આંખમાં આંસુ
આવે એટલી પથ્થુ બીનાય હને રહી હતી નહિ પોતાના
ધારા બચ્ચાની છેલ્લી દષ્ટિ પાણી માગી રહી હતી,
તે હાથ વારંવાર અત્યંત દર્દથી મોં તરફ વળતો
હતો. શોડીવારમાં તે હમેશની ત્યા છીપાવવા
ચાલ્યું ગયું.

હુસેન અને તેનાં ગાંજુમે હવે લગાઇ મારે
તૈયાર થઇ ગયાં. વિશ્વાસપાત ને કુતરાની સામે
હુસેન પોતાનાં ગાંજુમને કાઢી શુધ્ધ વરની માફક
તુડી પાડ્યો! તેનો બત્રીએ ને વ્હાલા અદ્વિતરો એક
પછી એક કપાઇ ગયા! છેલ્લે માત્ર હુસેન પોને રચા!
પથ્થુ તેણે તો ગંજામ કરી. તેના એક એક અપાટાથી
દુશ્મનોના ચોક્કોચોક્કા વડાઇ પડતા હતા. છેવટે
દુશ્મનો ઝડપી છોડી દઇને છવ ગયાવવા જેમ આવે
તેમ ન રહી છુટ્યા!

હુસેન ઝરા પાસે-જઈ તેના મીઠા દંડ પાણીમાં
કૂદી પડ્યો! તેના કુદા કુખ્યા હેઠ પર ધરી વળ
દત્તી ને તે પાણીની મીઠાચ કુધી કાઢે એટલે
જેઝાકો બની ગયો હતો. તેણે જોયો બરી પાણી
લીધું, પણ તે હેઠને અડકારે તે પડેલાં તેના વ્હાલા
મિત્રો ને સ્ત્રી, ખરો બત્રીએ ને પ્રિય પુત્ર સૌ તેને ચા
આપ્યું; અને પોતાના હાથમાં પાણી પાણી પોશકતાં
મરી ગએલાં તેના નાના પુત્રનો મૃત્યુ સમયનો કુખર્ન
પોશક તેની સામે ખરો થઇ ગયો! પોતાના હેઠ
પથ્થુ બીજાના વિના તેણે પાણી નીચે નાખી દીધું
ને તકવાર લઈ તે નાસતા દુશ્મનોની પાછળ દોડ્યો.
અને હુસેન મૃત્યુથી અમર્ત્ય બની રહ્યો!

આગથી તેરમે વર્ષ પહેલાં બનેલા આ બનાવને
દરેક સાચો ઇસ્લામી આગે પણ સંભારે છે, ને
હસન અને હુસેનનાં નામથી આજ પણ મુશ્કીન
કુનીઆ એ કરણ બનાવ પર આંસુ સારે છે.

પ્રમોદ

ભાવના

વેદસા:

સચિતા તીરે ઝુંપડી
સાદી સુંદર ચાન્ત;
ફુલો જહીં દર્ઈ બુલે
ચાક હિતારે કસાન્ત.

હાયા શીળી તરુ તણી
હરે જગતનાં પ્રાસ;
પથુપંખી ને માનની
આવે કરવા યામ.

સેવા કરવા સર્વદા
તનમન ટો હમેશ;
ગાયું છું બસ એટલું;
હજે હે પરમેશ!

સીતારામ જી. શર્મા

પાંચ મીનીટની કસરત

શરીરની સુંદરતા અને વારચ્છ વધારવાનાં જે
લુદ્ધ-લુદ્ધ સાધનો છે તે સૌમાં ઉત્તમ અને મુખ્ય
તો ખુલ્લી હવામાં કસરત કરવી કે રમતો રમી એ
છે. શરીરને મજબુત બનાવવા માટે શરીર કસાય
એવા ઉપાયો હોય. જેમકે, મોટર ચલાવવા કરતાં
સાઇકલ ચલાવવી અગર ઘોડા ઉપર બેસવું વધારે
લાભદાયક છે. ટેનીસ ને બેન્ડમિન્ટન જેવાં નાનુક
રમતો રમવા કરતાં પુટબોલ ખેલવો એ વધારે સારું છે.

પણ જેમની રિયલિટી અને સાધનો એવી રમતો-
ને આનુકૂળ ન હોય તેમને માટે કંઈક ઉપાય શોધવાની
બંધે તો છે જ. કોઈ બહુ ખર્ચ સહન ન કરી શકે;
કોઈને બહુ વખત ન મળતો હોય; કોઈનું શરીર
નબળું હોય અને ભારે રમતો માટે ટેવાએલું ન હોય;
એવ.એને માટે નીચે 'પાંચ મીનીટની કસરત'
ખતાવી છે.

આ કસરતોથી શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા ધણી નિયમિત
થઈ જાય છે. નિયમિત શ્વાસોચ્છ્વાસ લેનાર માણસ
એને તેવાં કંઈક કામમાં પણ વધારે ટકી રહેવાનો.
વળી આ કસરતોથી પેટ, પીઠ અને શાપાના રનાયુઓ
ખાસ કરીને દૃઢ થાય છે. આ રનાયુઓ ઉપર જ
આખા શરીરનો મુખ્યત્વે દરિને આધાર રહેતો હોવાથી
એને દૃઢ કરવા તરફ જો લક્ષ આપવામાં આવે તો
આખું શરીર એની મેળે સુંદર અને સુગઢ થઈ જાય.
ઉપરાંત આ કસરતોથી બીજા રનાયુઓને પણ પુરતી
કસરત મળી રહે છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસની નિયમિતતા તે આ કસરતોનું
મુખ્ય લક્ષ્ય છે. એ ન હોય તો આ કસરતોનો કશો
ફાયદો નથી. આ બધી કસરતો સાથે શ્વાસોચ્છ્વાસમાં
પુરી કરવાની છે. એમાંની દરેકેક કસરત હંડા
શ્વાસ જોડે ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે. કસરતો કરનારને
બધી કસરતો યાદ હોવી જ જોઈએ.

બ્યારે બ્યારે કસરત કરવામાં આવે ત્યારે બન્ને
દેહમાં ધમધમી માફક ચાલતાં હોવાં જોઈએ. ધમધમી
બધી હવા તેમ થી કાઢી નાખવી અને ધમધમી જ
પાછી બરવી. શ્વાસ રંતાં પાંસળાઓને બાહ્યમાંથી
પહોળી કરીને છાતી તથા ખભાઓને બહાર ચલાવવા.
છાતીને વાકી વળવાથી કે ખભાના રનાયુઓને આગ-
અવળા ફેરવાથી છાતીમાં વધારે હવા આવી શકતી
નથી. હંડા શ્વાસ લેવા માટે બન્ને હાથ થાપા ઉપર
રુકીને દમ્બરથી ઉપરના ભાગને પાછળની બાજુએ
ધમી ધમી ઝુમવો. તે જ પ્રમાણે જમણે દરેકી
વખતે આગળની બાજુએ થોડુંક શરીરને ઝુમાવું
જરૂરું છે. દેહમાં પુરેપુરું ખાલી થાય તે માટે
શરીરને આગળ ઝુકાવીને પીંડના બધા રનાયુઓ દીકા
પાડી દેવા જોઈએ.

શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા માટે નાક એ મુખ્ય
રસ્તો છે, તેથી દરેક શ્વાસે નસમાં પુરતો ગળવા
જોઈએ. બરાબર બરા શ્વાસ લેવાતાં હોય તો અવાજ
બીજકુલ થાય નહિ.

આ કસરતો બન્ને ત્યાં સુધી સત્યારમાં લેવી
કરવી. તેમ ન બને તો દિવસના કોઈ પણ વખતે,
જોરાક લીધા પછી ઝોઝામાં ઝોઝા ચલુ દલાક
આપ્યા મવા બાદ કરવામાં કોઈ દરેક નથી.

આ પાંચ મીનીટની કસરત દસ-આગમાં વહે-
વાએલી છે. તેમાંની પહેલી પાંચ કસરતો ધીમે ધીમે
અને બીજી પાંચ ઝડપથી કરવાની છે. દરેક કસરત
માટે જ આખા શ્વાસોચ્છ્વાસ સત્યારમાં આવેલા છે
ધમધમી કરવાની પહેલી પાંચ કસરતો શ્વાસોચ્છ્વાસની
પદ્ધતિથી નિયમિત થએલી છે, અને તેની દરેક ક્રિયા
જ વખત કરવાની છે.

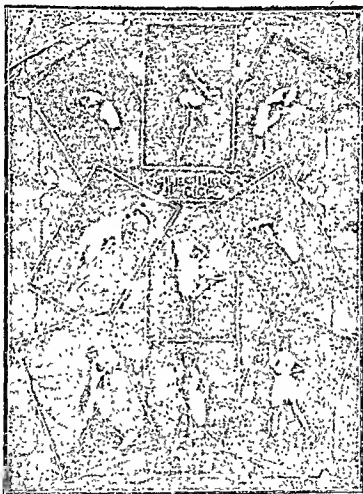
કસરત પહેલી

ધમધમી પગ લખાવવાની ક્રિયા

બન્ને પગ સમાંતર તથા લગભગ સાથે રાખી ફેમા

રહેા, અને હાથ કમ્બર ઉપર મુકેા. ક્રિયા ફેરમાં ખાલી અને તે વખતે પેટના રનાયુએને સારી રીતે આગળ કરીને જ શર કરેા. શ્વાસ લેવેા શર કરી જમણા આવવા દેા.
પગને આમળની બાજુએ ઉઠાવેા અને શ્વાસ પુરેપુરે માથું પશુ જરા પાછળ ઝુકાવેા. ફેરમાં ખાલ પુરેપુરી દવા બરામ ત્યારે પાછળ ઝુકાવેલા બાજુને

તેવી જ રીતે ડાબા પગની ક્રિયાને પશુ એક ઉચ્ચાસથી પુરી કરેા. ફરીથી શ્વાસ લેતાં જમણા પગની ક્રિયા શર કરેા ને તે પ્રમાણે ૭ શ્વાસોચ્ચાસ થતાં સુધી બન્ને ક્રિયાઓ એક પછી એક ચાલુ રાખેા. આ ૭ શ્વાસોચ્ચાસમાં ઉપરનીએ મળી તમારા પગની કુલ ચોવીસ ક્રિયાઓ થશે. પગ જોમ ઉચે જાતે તેમ વધારે સાફ છે. પગને અદર છુટા નાખીને પકડા દેા નહિ, પશુ તેને ધીમે ધીમે અને દૃઢ રાખીને જ ઉઠેાનીચેા કરેા.

કસરત બીજી

કમ્બરથી ઉપરના બાજુને ધીમેધીમે

આગળપાછળ વાળવાની ક્રિયા

પગ એકબીજાથી જરા હેટે રાખેા અને હાથ

કમ્બર ઉપર મુકેા. પહેલાં શ્વાસ લેતી વખતે કમ્બરની ઉપરના બાજુ શરીરની પાછળની બાજુએ ઝુકાવેા,

આખી ક્રિયા ૭ શ્વાસોચ્ચાસ પુરા થાય ત્યાં સુધી ૭ વખત કરેા.

કસરત ત્રીજી

કમ્બરથી ઉપરના બાજુને ધીમેથી બાજુએ

વાળવાની ક્રિયા

પગ સાથે મુકી હાથને બન્ને બાજુએ છુટા

લટકતા રહેવા દઇ ઉભા રહેા.

ધીમેધીમે આગળની બાજુએ લાવેા અને શ્વાસ દાઢવેા શર કરેા. કમ્બરથી ઉપરના બાજુને આગળ ઝુકાવતાં પાછળના બાજુ રનાયુએને ડીધા પાડેા, જેથી માથાના તથા ખભાના વજન વડે તે બાજુ ધુટણ વળ્યા સિવાય વધારે માં વધારે નીચે જાય. હવે શરીરને કમ્બર અડકાવ્યા વિના આ ક્રિયાત્રિમાંથી પાછળની બાજુએ લઇ જાવેા અને તે વખતે અંદર શ્વાસ લેવેા શર કરેા. આ પ્રમાણે

ચરીરને સ્વાસ્થ્ય લેતી વખતે આગળ કે પાછળ નથી જવા નહિ દેતાં તદ્દન સીધું રાખી કમરથી ઉપરના ભાગને ઢાળી બાલુએ ત્યાંસુધી નમે ત્યાંસુધી નમાવે. તે વખતે રાખે હાથ પાની તરફ સરકાવે અને જમણે હાથ કેણીથી વાળ્યા સિવાય હોયો લાવી માથા ઉપર વળતો રાખે. આમ કરવાથી કિયામાં વધારે તોર પડે છે અને જમણી બાલુના ફેફસાને વધારે ખુલ્લા થવાની તક મળે છે.

સ્વાસ્થ્ય લેતાં ઉપરની ક્રિયા પુરી થયા પછી તે ભાગને પાછો લાવી જમણી બાલુએ નમાવે, અને તે વખતે હાથની ક્રિયા ખેંચવાના કરતાં કઠકી કરે. આ ક્રિયા કરતાં સ્વાસ્થ્ય બહાર કાઢવાનો છે. આ ક્રિયામાં જમણું ફેફસું વધારે સંકોચાય છે. તેને દબા ફેફસા જેવું તૈયાર કરવા માટે અડધી કસરત થાય ત્યારે સ્વાસ્થ્ય બદલી નાખવાની જરૂર છે. અને તરફની ક્રિયા રફે વખત (જે સ્વાસ્થ્યવૈદ્યસ અને એક સ્વાસ્થ્ય)માં પુરી કરે; તે વખતે તમારું શરીર સ્વાસ્થ્ય લીધેલી સ્થિતિમાં તૈયાર ઉભું હશે. હવે તે સ્થિતિમાં જ બધો સ્વાસ્થ્ય કાઢી નાખે. પછીથી સ્વાસ્થ્ય લેતાં ચરીરને જમણી બાલુએ નમાવે અને કાઢતાં ઢાળી બાલુએ નમાવે. આ ક્રિયા ત્રણ વખત કરે.

કસરત ચોથી

કમરથી ઉપરના ભાગને ધીમે ધીમે મરડવાની ક્રિયા

પગને જમ અને તેમ વધારે પડોળા રાખે અને પગનાં આંગળાં, અંદરની બાલુએ વાળી પાનીને જમીન ઉપર અડકેલી રાખે, બન્ને હાથને બાલુમાં છુટા છટકવા દે અને આખી ક્રિયામાં તેમને છુટા જ રાખે. સ્વાસ્થ્ય લેતી વખતે કમરથી ઉપરના ભાગને જમણી બાલુએ મરડે. તે ભાગ જેટલો આગળ જાય તે કરતાં માથાને વધારે અગળ જવા દે. મરડવાની ક્રિયા કમર આગળથી જ થવી જોઈએ; હુંટણુ આગળથી નહિ. નહિ તો સવળી ક્રિયા બર્થ જશે. સરખાતામાં કમરથી નીચેનો ભાગ ગોળ ફરી જશે, છતાં પણ તમારે તેને વધારે ત્રિયર રાખવા પ્રયત્ન કરવો.

હવે તે ભાગને ઢાળી બાલુએ મરડવો શરૂ કરે. આ ક્રિયા કરતાં સ્વાસ્થ્ય કાઢી નાખવાનું ચાલુ રાખવું. સ્વાસ્થ્યવૈદ્યસથી બધી ક્રિયાઓ નિયમિત અને વ્યવસ્થિત થવી જોઈએ. છ પુરા સ્વાસ્થ્યવૈદ્યસમાં આ ભાગને એક બાલુથી બીજી બાલુએ મરડવાનો છે. અરથી કસરત થાય એટલે સ્વાસ્થ્ય બદલી નાખવો જોઈએ.

કસરત પાંચમી

ધીમેથી પગને વાળવાની ક્રિયા

પગ સાથે રાખીને ઉભા રહો. જમણા પગને હુંટણુથી હોયો કરો અને બધો સ્વાસ્થ્ય બહાર કાઢી નાખી અને હાથ વડે તળા આગળથી તેને પકડો. હવે સાથડને દૃઢ કરી તેને પેટના સ્નાયુઓ સાથે સખત દબાવો. તે વખતે કમરથી ઉપરના ભાગને પાછળની બાલુએ ટુકવા દે. આ ક્રિયા એક હોડા સ્વાસ્થ્ય લેતાં પુરી કરે. પછી સ્વાસ્થ્ય કાઢી નાખતાં હાથની પકડ છોડી દે અને પગને નીચે આવવા દે. તે પગને જમીન ઉપર મુકી થોડીવાર ઉભા રહી ઢાળા પગને પણ એ જ પ્રમાણે હુંટણુથી હોયો કરી પકડો. આ પ્રમાણે છ સ્વાસ્થ્યવૈદ્યસથી, દરેક પગને ત્રણ વખત, એમ કુલ છ ક્રિયાઓ કરે.

જે એક પગ ઉપર ઉભા રહી આ ક્રિયા ન થઇ શકે તો શરૂઆતમાં ખુરશી ઉપર બેસીને પણ કરી શકાશે.

અહીં ધીમેથી કરવાની પાંચ કસરતો પુરી થાય છે. હવે ઝડપથી કરવાની પાંચ કસરતોમાં સ્વાસ્થ્યવૈદ્યસમાં જેટલી વધારે ક્રિયાઓ થઇ શકે તેટલી કરવા પ્રયત્ન કરવો. સરખાતામાં એક સ્વાસ્થ્યવૈદ્યસમાં ઘણી ક્રિયાઓ ન થઇ શકે તો જેટલી અને તેટલી જ કરવી. ઝડપથી ક્રિયા કરવા છતાં પણ સ્વાસ્થ્ય એક જ થાય એવી ટેવ પાડવા પછી જ તે ક્રિયાની ઝડપ વધારવી, કારણકે જે સ્નાયુઓ પ્રથમથી જટ હોય છે તે થોડી કસરત થવાથી દીલા પડી ચોખ્ખી રીતે વાળી શકાશે.

જેવી રીતે ધીમેથી કરવાની દરેક કસરતમાં છ સ્વાસ્થ્યવૈદ્યસ લેવાના હોય છે, તેવી રીતે આ ઝડપથી કરવાની કસરતમાં પણ છ સ્વાસ્થ્યવૈદ્યસ જ લેવાના હોય.

છે. ફેર શક્ત એટલે જ કે આની દરેક કસરત ચાર શ્વસોન્મીસથી પુરી કરી ખાટીના બે શ્વસોન્મીસ ચડેલા થાક ઉતારવા માટે રાખવામાં આવેલા છે. આ બે શ્વસોન્મીસ વખતે બન્ને હાથ કમ્મર ઉપર મુકવાં; પશુ હેલ્લા શ્વસોન્મીસ વખતે આગળની કસરત માટે યોગ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી લેવી જોઈએ.

ઝડપથી કરવાની કસરતોમાં પગ લંબાવવાની કસરત, કમ્મરથી ઉપરના ભાગ માટે ત્રણ કસરતો, અને પગ વાળીને કરવાની એક કસરતનો સમાવેશ થાય છે. કમ્મરના ઉપરના ભાગ માટે જે કસરતો છે તેમાં તે ભાગને આગળપાછળ નાખવાની કસરત, એક ખાલુપી બીજી ખાલુએ નાખવાની કસરત, અને તેને મરડવાની કસરતો આવે છે.

કસરત છઠી

ઝડપથી પગ પાછળ નાખવાની ક્રિયા

આ ક્રિયા કોઈક જમીન ઉપર પગ ધસતા જેવી લાગશે; જોકે પગને તદ્દન દૃઢ રાખીને તથા પગના અગાળીને પશુ સામેની બાજુએ તથાના રાખીને એક પછી એક એમ પાછળની બાજુએ ફેંકવાથી ક્રિયા થાય છે. બન્ને પગને સાથે મુકે અને હાથ ઉપર રાખે. શ્વસ કાઢી નાખીને આ ક્રિયા પ્રારંભ કરે. શ્વસ લેવાનો શરૂ કરો તેની સાથે જ પગને પાછળ ફેંકવા માંડો; પગ તે વખતે સીધા આગળ ધસી જવું જોઈએ નહિ. પગ નાખ્યા પછી તેને તેટલી જ ઝડપથી પાછો લાવો, અને આ પ્રમથે ચાર આખા શ્વસોન્મીસ લેતા સુધી કરો. અનુભવથી તમે દરેક પગે ત્રીસ, એમ કુલ ચાલીસ ક્રિયાઓ ચાર શ્વસોન્મીસમાં કરી શકશો. હવે છેલ્લો શ્વસ કાઢતી વખતે બીજી કસરત માટે તૈયાર થાઓ.

કસરત સાતમી

કમ્મરના ઉપરના ભાગને આગળપાછળ

નાખવાની ક્રિયા

બન્ને પગને છૂટા રાખે અને તળીયાંને જમીન ઉપર બગબગ આડોડો કે જેથી કસરત કરતી વખતે વધારે સ્થિર રહી શકાય. હાથ કમ્મર ઉપર મુકી કમ્મર ઉપરના ભાગને અટકાવ્યા સિવાય આગળ

અને પાછળ નાખવો શરૂ કરો. શ્વસ લેતી વખતે જેટલી ક્રિયાઓ થાય તે કરતાં શ્વસ કાઢતી વખતે વધારે થાય તેા સાઈ. કમ્મરના ઉપરના ભાગને આગળ પાછળ એવા ખાવા દો, પશુ ગરદનને તો સ્થિર જ રાખો. આ ક્રિયા કરતાં માથાને શરીરની સીધી કીટીમાં રાખવું જોઈ. આ ક્રિયા શરૂઆતમાં બહુ જ ઝડપથી કરવાની નથી, પણ ટેવ પડ્યા પછી તમે ચાર પુરા શ્વસોન્મીસમાં એસઠ આંચકા કરી શકશો.

કસરત આઠમી

કમ્મરના ઉપરના ભાગને બાજુએ નાખવાની ક્રિયા
પગની પાનીઓ સાથે રાખે અને બન્ને હાથને પુરી જણાવેલા હાથકાંડો દો. હવે બન્ને પશુ અટકાવ્યા સિવાય શરીરને એક પછી એક એમ બન્ને બાજુએ ઝડપથી નાખવા માંડો. હાથને પશુ વાટાદારતી ઉંચે નીચે વાળશે જોઈએ. શરીરની સાથે જ માથું નમવું જોઈએ, પશુ ગમે તેમ નહિ. શ્વસ લેતી વખતે આ ક્રિયા એટલી ઝડપથી કરો, પશુ શ્વસ કાઢતી વખતે ઝડપ વધારો. ટેવ પડ્યા પછી પશુ ચાર પુરા શ્વસોન્મીસમાં આ ક્રિયા ચાલીસ કરતાં વધારે વખત કરવી ન જોઈએ; કોણેકે તેમાં દરેક વખતે હાથને વધારેમાં વધારે નીચે લઈ જઈને વળવું જોઈ.

કસરત નવમી

કમ્મરના ઉપરના ભાગને ઝડપથી મરડવાની ક્રિયા
એથી કસરતમાં બનાવ્યા પ્રમથે પગ સુધી હાથને કમ્મર ઉપર મુકો અને માથું સ્થિર રાખો. યોગ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે શરૂઆતમાં આડસાતો ઉપયોગ કરવો વધારે સારો છે. કમ્મરથી ઉપરના ભાગને એવી રીતે મરડો કે તે તદ્દન આગળ દેખાઈ આવે. હવે પાછો ફરો અને બીજી બાજુએ મરડો; વચ્ચે અટકવું જોઈએ નહિ. આ પ્રમાણે ચાર પુરા શ્વસોન્મીસ લેતાં સુધી એવાં ખાઓ. ધીમેધીમે દરેક શ્વસ લેતી વખતે ચાર એવાં ખાતાં રાખવું જોઈએ. પછીથી બે હાથ શ્વસોન્મીસથી આ ક્રિયા પુરી કરો.

કસરત દસમી

પગને ઝડપથી વાળવાની ક્રિયા

જે પગને સાથે રાખીને બન્ને હાથ કમર ઉપર ચુકે. નીચેને રિયર રાખી પગને હુટણમાંથી વાગરતી એવી રીતે ફેંકે કે પાની પાછળ પછડાવી બેઠાં. પગના આંગળાવાળા ભાગને દરેક વખતે લંબાવતા ચુકે નહિ. વખત જતાં તમે ચાર પુરા શ્વાસોચ્છ્વાસમાં પાછળની બાજુએ આળસ લાગે ફેંકી ચકરે. શ્વાસ લેતાં જેટલી ક્રિયાઓ થય તે કરતાં શ્વાસ દબાવી વખતે વધુ ક્રિયાઓ કરો.

પાંચ મીનીટમાં કરી શકાય એટલી કસરતોની યાદી અહીં પુરી થાય છે. આ કસરતોને પાંચ મીનીટ કરનાં બોલો વખત કેટલે દિવસ લગાડવો

નહિ; કારણ તેથી જે સાઠ પુરા શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે તેને હરકત થશે, અગર ક્રિયાઓ આખી નહિ થવળા ગ્રીબર રહેશે. આ દસ-તોમાં પાંચ મીનીટ બદલે સાડાપાંચ અગર છ મીનીટ લાગે તો તે કાઠ પણ રીતે નુકસાનકારક હોતાં કાચાત્રીણી છે પણ તેમાં સાઠ શ્વાસોચ્છ્વાસ કરતાં એક પણ વધારે લેવા બેઠાં નહિ. તેથી દરેક શ્વાસ ઉઠા લેવારે અને ઝડપથી થતી ક્રિયાઓમાં ઉઠા શ્વાસને લીધે વધુ ક્રિયાઓ કરવાની સંકે મળશે.

આ પાંચ મીનીટમાં કરવાની કસરતોની યાદી શ્વાસ કરીને જે હોકરાઓ તથા માથાસો મુજબ તથા કસરતયાગ ન હોય તેમને માટે છે. સ્ત્રીઓ તથા કન્યાઓને પણ આ કસરતો કરવામાં મુક્તિ વાધો નથી.

એક મુદ્દરેય—(પોતાના મિત્રને) તમારા વાળ આટલા બધા વહેલા કેમ ધોળા થઈ ગયા ?

હજી ઉમર તો બહુ નાની છે.

મિત્ર—એતું કારણ એમ છે કે હું ભ્રમવનગરમાં રહું છું; પણ મારે વારંવાર લીમડી જવાનું થાય છે તેથી ધોળા થઈને જરૂં પડે છે અને ધોળા થઈને આવવું પડે છે. તેથી વાળ વહેલા ધોળા થઈ ગયા હશે.

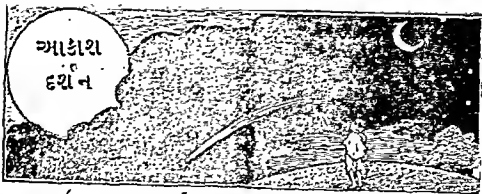
એક માથાસે બીજા કેટલાક સાંભળનારાઓ આગળ ડંકાસ મારતો હતો કે હું ગમે તેથી ભરી-બાદરી દુકાનમાંથી પકડાયા વગર ગમે તે બીજા ચોરી કરું છું.

સાંભળનારાઓમાંથી એક જણ આગળ આવ્યો બોલ્યો, 'ચાલો સાહેબ, હું પાંચ રૂપીઆની ચરત કંઈ છું. તમે મરી સાથે ચાલો અને મારા દેખનાં તમે કદો છો તેમ કરી બતાવો તો હું ઢાળો.' અને જણ ચાલ્યા. એક રેશનરતી દુકાન આગળ આવી પંચો અંદર પેટો અને પેનિસલનું એક બેંક ઉઠાવી બહાર આવ્યો.

'લાલો બાઈ પાંચ રૂપીઆ. હું પકડાયા વિના આ લઈ આવ્યો.'

'વાહ! બહુ ચાલાક જણાઓ છો!' પેટો સાથે આવનાર બોલ્યો. 'પણ હું પેતે છુપી પોલીસના માથાસ છું, અને તમને ચોરીના આરોપસર પકડું છું!'

'માફ કરો સાહેબ; પેલાએ જવાબ આપ્યો 'ત્યારે હું પેતે જ આ દુકાનનો માલીક છું!'

૧

ધરતી બચવા અને અનન્તતાનાં દર્શન જેવાં આકાશમાં થાય છે તેવાં દર્શન બીજા કયાંય થતાં નહિ હોય. આ બચવા અને અનન્તતાને દીક પ્રમાણમાં અતુભવરી હોય તો આકાશને કંઈક અજવાલ કરવો જોઈએ, અને તેને માટે શરૂઆતમાં કેટલાક અગત્યના તારાઓની ઓળખાણ કરી લેવી જોઈએ.

તારાઓની ઓળખાણ કરવાનો સરસ માર્ગ તો એ છે કે જે માણસ તારાઓને ઓળખતો હોય તેની પ્રત્યક્ષ ઓળખી લેવા. પણ આવી પ્રાપ્તિ મળી શકે. તેથી તેના કરતાં ઓછી પણ જોરો લાગે. ગદ્યા લખ શકે એવો જો માન્યતા તારાઓને ઓળખવાનો છે. (પણ નક્કી થયે છે.) હું પણ તમને આ જ તારા ઓળખાવી શકું.

આ લેખમાળામાં આપેલા આકાશના નક્કીઓ જોશો તો તેમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાઓ સામાન્ય નક્કીઓના કરતાં ઉલટી રીતે લખેલી માન્ય પડશે. આનું કારણ એ છે કે આ નક્કીઓ આકાશના હોવાથી તેને આકાશની પેઠે આપણા માથા ઉપર રાખીને જોવા જોઈએ. આમ દરવાથી નક્કીઓ દિશાઓ સાથે મળી રહેશે. (જુઓ આ ચક્રમાં આકાશચિત્ર.)

આકાશમાં બંધા તારા પ્રકાશમાં સરખા હોતા નથી. કેટલાક વધારે ચળકતા, તો કેટલાક વધારે ઝંખા હોય છે. તેથી પ્રદેશના પ્રમાણમાં તારાઓના દરજ્જા ફરવામાં આવ્યા છે. શું જેવા સૌથી વધુ ચળકતા

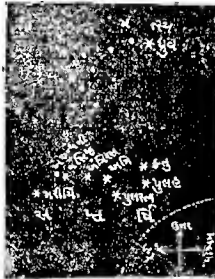
તારા પૈકી દરજ્જાના ગણાય છે. તેનાથી રહેજ ઝંખ તે બીજા દરજ્જાના, તેનાથી રહેજ ઝંખા તે ત્રીજા દરજ્જાના. આમ ૧૮ દરજ્જા કરવામાં આવ્યાં છે સાતમા અને તેનાથી આગળના દરજ્જાના તારાએ નરી આંખે દેખી શકાતા નથી. તેમને જોવાને ફા જીનની મદદ લેવી પડે છે. આ લેખમાળામાં તારા ઓળખા જે નક્કી આપવામાં આવશે તેમાં નીચેના ઓળખો રહેશે:

૧લા દરજ્જાના	ખતાવવા માટે ૮ પાંખડી કરી ૬૦
૨મા	" " " ૬ " "
૩મા	" " " ૫ " "
૪થા	" " " મોટું ૪૫૦ કુર્ચુ ૬૦
૫મા	" " " મધ્યમ "
૬ઠ્ઠા	" " નાનું "

આ લેખમાળામાં કેટલાક પારિભાષિક શબ્દો વાપર્યા વગર છુટકો નથી, તેથી તેમની સમજાવી અર્થ આપું છું. બરાબર ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં થઈ તેમ જ આપણા માથા ઉપર થઈને પસાર થતું એ અર્ધવર્તુષ આકાશના ધ્રુવમંડળ ઉપર હોય હોય એ કલ્પના કરો. આ અર્ધવર્તુષને આપણે 'આમેલ વર્ત' કહીશું. વગર તારો પણ આ વર્ત ઉપર જ હોય છે, કેમકે તે બરાબર ઉત્તરમાં છે. (પરં કહીએ તે ઉત્તર દિશા ધ્રુવ ઉપરથી જ નક્કી કરાય છે. દિશામાં ધ્રુવ તે જ ઉત્તર દિશા.) કેઈ પણ તારા આમેલવર્ત વર્ત પર આવે ત્યારે આપણે હુંકમાં 'આમેલવર્ત ચો' એમ કહીશું. આમ હેલું વારતવિ

પણ છે, કેમકે તે વખતે તે તારો બરાબર ચામ્ય (દક્ષિણ) અથવા તો બરાબર ઉત્તર દિશામાં હશે. આ લેખમાળામાં તારાઓના ઉગ્મ-આશમવા વગેરેના વખતો રજાકર્ક દ્વારા પ્રમાણે આપ્યા છે, અને તે અમદાવાદના સ્થળને લાગુ પડે છે. અમદાવાદ કરતાં પૂર્વ તરફનાં સ્થળોએ આ તારાઓ અમદાવાદ કરતાં પહેલાં ઉગશે-આશમશે, અને પશ્ચિમ તરફનાં સ્થળોએ મોડા ઉગશે-આશમશે. અમદાવાદથી દાહોડ જેટલા પૂર્વના સ્થળે ૭ મીનીટનો અને દારકા જેટલા પશ્ચિમના સ્થળે ૧૪ મીનીટનો ફરક પડશે.

ચંદ્રના પ્રકાશમાં કેટલાક તારાઓનું તેજ ડુબી નવાયી તેઓ દેખી શકાતા નથી. તેથી તારાદર્શન માટે અંધારી રાત વધારે ઠીક પડે છે; તેમાં પણ અમાસની રાત ઉત્તમ છે, કેમકે તે આખી રાત ચંદ્રના પ્રકાશ વિનાની હોય છે. તેથી આ લેખમાળામાં આપણે દર માસની અમાસની રાત પસંદ કરીશું. આ અંકમાં કાગળ માસની અમાસ પસંદ કરી છે. તારાઓના ઉગ્મ-આશમવા વગેરેના ને વખતો આ અંકમાં આપ્યા છે તે એ રાત્રિને જ લાગુ પડે છે. અમાસની પહેલાંની તથા પછીની બેયાર રાતો માટે પણ આકાશની સ્થિતિ લગભગ અમાસના જેવી રહેશે, પણ અમાસને માટે ને વખતો આપેલા છે તેમાં અમાસ પહેલાંની રાત્રિઓ માટે દરેક ૨૪ કલાક દીઠ ૪ મીનીટ ઉગેરવા અને તે જ મુજબ અમાસ પછીની રાત્રિઓ માટે દરેક ૨૪ કલાક દીઠ ૪ મીનીટ પાદ કરવી.

પણ કુવ તો ત્યાંનો ત્યાં જ રહે છે. તે હમેશાં ઉત્તર દિશામાં હોય છે. એ તારો ખીખ દરજ્જાનો હોવાથી રહેજ અંખો છે, પણ તેની આસપાસના ચોક્ક પ્રદેશમાં તેના જેટલો પ્રકાશિત કોઈ ખીખે તારો નથી. તેને ખાળા કાઢવાની રીત એ છે કે સમર્પિ માંહેના પુલક અને કતુને રાખી લીટીથી જોડી એ લીટીને કતુની દિશામાં લંબાવવી, આ લંબાવેલી લીટી કુવમાં ચઢે જશે. વળી પુલક અને કતુની વચ્ચેના અંતર કરતાં પાંચમણું અંતર કતુ અને કુવ વચ્ચે છે. આકાશનું જે ચિહ્ન બરાબર આપણા માથા ઉપર છે, તે ક્ષિતિજથી જેટલી ઉંચાઈએ છે

તેના લગભગ ચોથા ભાગની ઉંચાઈએ કુવ (અમદાવાદમાં) દેખાય છે. કુવમત્સ્યનો આકાર સમર્પિ જેવો જ છે પણ તે સમર્પિ કરતાં નાનું છે. કુવને કુવમત્સ્યનો છેલ્લો તારો ગણી લકાય અને આ રીતે પણ કુવને માદ રાખી શકાય.

અર-ધતીનો તારો પાંચમા દરજ્જાનો છે, પણ પાસેના વધારે તેજસ્વી વસિષ્ઠના તેજમાં તેનું તેજ ડુબી નવાય છે, તેથી સારી આંખવાળા જ તેને જોઈ શકે છે. વસિષ્ઠની જગાક જ

પૂર્વ બારીકાઈથી જોતાં તે માણુમ પડશે. કાગળની અમાસે અમદાવાદમાં સ્પર્શદય ૬ ક. ૩૨ મિ. (રજા. ટા.) એ અને સમર્પિત ૬ ક. ૫૫ મિ. (રજા. ટા.) એ થશે. તે દહાડે સમર્પિના ઉદય અને અસ્ત દિવસના થશે અને તેથી સ્પર્શના પ્રકાશને લીધે દેખી શકાશે નહિ, પણ સાંજના નવારે તારાઓ દેખાવાનો વખત થશે ત્યારે સમર્પિનો કુમળો આંખો ઉઘેરો કરાન ખુણામાં ક્ષિતિજથી થોડે ઉંચે માણુમ

પ્રપંચમાં ધુવની એટલું નજીક છે કે ધુવની આસપાસ ટુદડી ફરતું તે હમેશાં જોઈ શકાય છે અને, કદિ ક્ષિતિજની નીચે જતું નથી. તેથી તે ૨૪ કલાકમાં બે વખત યામ્યોત્તર થાય છે. એક વખત તો સમર્પિતી પેટે ધુવની દક્ષિણે (એટલે ઉપર) અને બીજી વખત ત્યાર પછી ૧૨ કલાકે ધુવની ઉત્તરે (એટલે નીચે). પેટેનું યામ્યોત્તર અમાસની રાતે ૨ ક. ૫ મિ. થી ૫ ક. ૦ મિ. સુધી થયે. બીજું યામ્યોત્તર દિવસની થયે અને તેથી દેખી શકાશે નહિ.

આ ઉપરાંત એક બર તારાની ઝાળખાણુ આવે કરીશું અને તે શુકની. સુધારત પછી બધા તારાઓ કરતાં અંગાઉ પશ્ચિમ દિશામાં તે દેખાશે અને પોતાની અત્યંત તેજસ્વિતાથી એકદમ ઝાળખાણુ આપશે. તે

૧૦ ક. ૧૩ મિ. એ આથમી જશે.

એક મહીના પછી આપણે મેળીએ તે પહેલાં તમે નીચે પ્રમાણે નોંધ રાખશો તો ત્યાર પછી મારે જે કહેવાનું છે તે તમે સરજતાથી સમજી શકશો.

જે તારાઓનું તમે ઝાળખાણુ કર્યું છે તેમના ઉગવા, આથમવા તથા યામ્યોત્તર થાના વખતો અકચાડીઆમાં ઝોલામાં ઝોલા એક વખતના નોંધવા, તેમ જ શુકની આસપાસના તારા શબ્દ રાખી તે તે તારાઓમાં થઈને ફરે છે કે નહિ તેની તપાસ રાખવી, અને દરેક તારા ઉગતી આથમતી વખતે ક્ષિતિજને અને યામ્યોત્તર થતી વખતે યામ્યોત્તરરૂતને ક્યાં અડે છે તે શબ્દ રાખવું.

હરિહર ભટ્ટ

જરા ચેતજો

માતાપિતા કે બાઈ બહેને ઘણીવાર બાળકોનેની બાળકમાં તદ્દન અવાન અને બેદરકાર હોય છે. આ અજ્ઞાન અને બેદરકારીનું કષારક ધણું બધું પરિણામ આપે છે. એક વખત એક બાઈ પોતાના ચાર મહીનાના બાળકને નવેક વરસના દીકરાની સંભાળ નીચે સુધી બહાર કામે મારી થોડી વાર થયે છોકરે જોયું તો બાળક ઉભી થઈ હતું; એટલે પોતે પણ રમવા આરંભે ગયો. ઘરમાં પામેલી બીલાડી હતી. એ બીલાડીને એની દેવ કે જે કોઈ પથારીમાં સુતું હોય તો તેને પડખે કે માથે બેસી જોત દે.

માતાએ બહારથી આવીને જોયું તો પેલી બીલાડી બાળકના મોં ઉપર મોં રાખીને બેસી હતી. તમે કહી શકશો કે બાળકનું શું થયું હતું. માતા નજીક આવી અને જોડેને આવી બની ગઈ. બાળક આ જગતમાં નહોતું! બીલાડીના લાકડામાં ઉપતા બાળકનું નાક દબાવેલું ને આસ મુકાયો. બીલાડીએ પોતાનું માથું બાળકના મોં ઉપર દાખ્યું. ચાર માસના કુત્ર મારે આ જન્મ હતું. થોડી મીનીટનું અસહ્ય દુઃખ ખમીને એના પ્રાણ છડી ગયા.

કમકમાટી ઉપજવે તેવો એક બાળકે એવું આ છે. જરૂરની એક માતાએ નહતો બાળકને માથામાં ધી લગાડેલું હતું. ઘર ગામને છેલ્લે હતું. ગામમાં ઘણીવાર જંગલબીલાડીના ભો દોષ છે. એ જંગલનાર એટલું જોરાવર હોય છે કે એકાદ વર્ષની ઉમરના બાળકને મળે પકડી જંગલમાં ધસી જાય છે. બાળક એટલું ઉધતું હતું. એટલામાં ઘર પાછળના વાડામાં ફરતા કોઈ જંગલી બીલાડીને ધીની વાસ આવી. એક બર કુત્રે એ બારી વાટે ઘરમાં પેડા ધી ખાવાની લાલચે એણે પ્રથમ તો બાળકનું માથું ચાપ્યું. પછેત્ર સ્વાદ વધતો ગયો એટલે તેણે દાંત અને નહોર વડે બાળકનું માથું ને મોઢું લોહીસોહાણુ કર્યું ને કરડી ખાણું! બાળકના દુઃખની કથના કરો. કાષ્ઠપણુ માણસ બાળકની ખગર લેતે પહેલાં એનો દુઃખી પ્રાણ સોંપા ગયો હતો!

એકેમાં કે ગામડામાં રહેતાં માતાપિતા, અને ખાસ કરીને મોટાં બાઈબહેનેને બાળકોનેમાં ખ્યાન આપવા આ રાખસા ખત થશે.

માધુકરી

અમીશાકશક્ષી

રાજપુવાનામાં
દેરાલી રાજ્યના
સી કાર શી ખી ન
ન રે રાની આ કા
હતી કે એ રાજ્યની
સરહદમાં, સહેર કે

વગરમાં એમની બાંકુક સીધા પાછી પાછી બાંકુક
કેળાણ દિસકે પશુ સામે ચાલે તેવા આમરદાણના
પ્રસંગે પણ છુટી ન થયે. પશુઓ સામે આંગળી
ફીંધનારની આંગળી દખાવે; એને વધ કરતારને વધ
માય, સારા રાજ્યમાં પ્રયુરાજ્ય થઈ પડયું. પાકેમાં જેતરે
હુમ્મી થયાં. વરતીના બાજક બાજકીએના ભેગ થયેલા
જાણેલા; હતાં રાજ્યાસા સ્થિર જળી હતી. હોસા ત્રાહી
ત્રાહી શોકારવા લાગ્યા.

પછી એક દક્ષિણ જુવાન બહાર આવ્યો. કોના પિતા
રાજ્યના હીવાન, થઈ ગયેલા. એણે રાજ્યપિતાને
વીનવણી કરી, 'બાપુ, આ જુવન ન થોલો. વરતીના
બનમાવેના આ સંહાર ન પડે.' બાપુ ન માન્યા.
તે પુત્રની ચરણે એ જુવાન કરી ગયો. 'બાપુ હવે તો આ
નિર્મી સહેવાડું. આખી આજ્ઞા હવે તો સમેટી લ્યો. નહિ
તો, આજની આંતરે દિવસે પ્રજાજનના રજાણું આપની
એ આજ્ઞા માટે હલકાવવી પડશે.' બાપુ ફરી ન માન્યા.

ફરી બચ્ચાએ પોતાનું પ્રથમ પાલકું તે બહાર
નીકળ્યો. દિસકે પશુઓના સીકાર કરી વેર આવ્યો.
પ્રજાજનને એ જગ્યાએથી વધાવ્યો. સમસ્ત રાજ્યમાં વિધુન
જીવન પ્રકટયું. રાજ્યે એ સાચાથી આજ્ઞા કરી કે 'કુવર
મદનસિંહન કંસાલી સહેરની હદ છોડી બહાર જવાની
નિબાંધ છે.' એના ફરતા પહેરા મુકાવા. કુવર નજરકેંક થયા.

કુવરે ફરી વોપણા કરી, 'મહારાણાશીને મનાવવાનો
એક ન સાત્તિક હવાય મારી પાસે છે, આજથી હું
નિર્જન ઉપવાસ આંદરું છું. કાં તો મહારાણાશી પોતાની

આજ્ઞા સમેટ, અને કાં તો આ દેહ પડે. નથ પ્રથમ !'
કહી સહેર મંથમાં જુદા જોગાનમાં સદગત મહારાણાશી
જોવાજનિંદજીના જાગતા નીચે આસન જમાવ્યું. એની
જાગ્યા નીચે અજાજન ત્યાંથી. શોકાનાં ટોળાં ફર-
ફરથી ફરતે કરવા ઉભરાવા લાગ્યાં. સમસ્ત રાજ્યમાં
હાહાકાર થઈ ગયો. શું બગીરાસક્ષી હોમાય છે ?

બળે દિવસનાં બંધાણું વાંચાં. મહારાણાશી દિલ
દણ પણ રિયર ઉઠ્યું હતું. શીત દિવસના પ્રજાતે
કંસાલીમાં ચમત્કાર થયો. કુવર મદનસિંહનાં ધર્મપત્ની
જુગે તોડી, રાજ્યમહેલ છોડી, ઉપાડી પડે, પોતાનાં
પતિની સામિત્યમાં આવી બિરાજ્યાં. 'મારા દેરાનાં
મરીબ બાંકુઓ માટે આજે હું આ મારો સંઘર્ષો
ફળ-ચાર છોડી બહાર આવું છું, અને એમને જ માટે હું
પણ આજથી આ આતજન ત્યાંથી છું.' ...

પ્રજા મંચી થઈ. તેની આંખમાંથી આંસુઓ ફરવા
લાગ્યાં. આ પ્રજાપરાયણ ધર્મજુગલની મોતરફ રાજ્યની
સમસ્ત પ્રજા ઉભરાઈ ચાલી. એ બંધાહુર દક્ષિણે જોઈ
ગીતાજીને પાંકે કરવું બેઠું છે, એમર પ્રજાજનને આસન
જમાવી બીતાજીને પાંકે કરતા બેઠા. એ અજાજનની. અને
અજાજનની જગ્યાએ મનમાં આશી રહી. છે. કોઈ
અર્થ સાત્તિકતા અને કામિ. પથરાઈ રહી છે. શોકાનાં
દિલમાં રાપનો અગ્નિ છે; આંખમાં દુઃખનાં અશ્રુ છે;
વહા જપર પ્રાર્થનાની જાગીવતા છે.

જોગા દિવસનો સાયંકાળ થયો. ચાર ચાર દિવસના
જગ્યાએ કુવરને મુચ્છા આવી. શોકાએ કામી, ચોસ પ્રાદી.
રાજ્યનું ચિંહાસન બંધોગેલવા લાગ્યું. રાતની મહેલાતના
પાયા બંધો હાથવા લાગ્યા. બંધો પૃથ્વી જપર ફાંફ પ્રચંડ
મુદ્ર થયો. અગ્નિ જપર હોસમુદાયા અંચળ, બની રહેવા.
જેલી બંધાહુર દક્ષિણથી સાંતિથી પ્રતિની સુહુવા ફરે છે.

પછી તો રાજ્યકું હૈયું ખીજાયું. કામિ શાસ્ત્રીજીના
અદ્વૈત તપોબળને તેણે નમત ફર્યું અને કહેવડાવ્યું. 'અંચો
જગ્યાએ, સુખેથી રેલવના ત્રાસ નિવારે.'

લોકોની લાગણીએ ફરી પતટો ખાધો. રવર્થલોક
સંસિમે તેવો રાત્રીનો પ્રયત્ન જયેલ લોકોએ અને
પોતાના હાંકાં સચિત્તોની પેલ કરી થેર લઈ ગયા.

આને રાત્રી રાત્રી અને પ્રભ પ્રભ બની છે. આજે ત્યાં
સાચા અનુષ્ઠન રાત્રી છે; પશુરાત્રી મહી ગયું છે
(સીરાપ્ટ, તા. ૧૫-૩-૧૪.)

એક વીર

એનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૭૮માં કાપા આગળ થયો હતો.
બપોરમાં જ બાપને ગ્રામી બેસવાથી એને પોતાના મામાને
ત્યાં ઉપર પહોંચે. એના તોડાંને કંઈ પાર જ નહિ.
હાલમાંની સેન્ટ્રલ હોસ્ટેલમાં થોડો વખત અભ્યાસ કરી
એણે દમણના બિદારના ગવર્નર-તે વેળાના મિ. બીલરના
દામ તથા નોકરી લીધેલી.

એની દિગમત તો ગળજી. એકવાર એક ટુવલ
પિતાને પકડીને તેને છરી વડી મારી નાખેલા એક
વખત ૭૦ માઇલની ધો સારીને, અને બીજી એકવાર ૭૫
માઇલની સાઈકલથી મુસાફરી કરેલી. કાળની મજદૂર નોકરી
કે મુંદરી નામની એની પોલી પર સવાર પડી રાત્રી.

અરબી પ્રત્યે એ પુષ્કળ રોમન્ટિક રાખેલો. બીતાનો
એને નિત્યપાક હતો. ફ્રાન્સ થી છે તે નહીં ક્યાં બાદ તે
બલવર્ત આખરે શું થયો, થી આદ્ય આવશે તેની એ
લેણમાન મણગી ન બાપે.

ઈ. સ. ૧૯૧૪ માં એને પકડેલા, પણ વરસ દિવસમાં
ઠાડી દીધી. ૧૯૧૫ માં ચાર યુરોપીઅન લોકોએ સાંત્રી
પેટ ફેલાવવા માટે એની સામે કેસ ચાલ્યો, પણ સોલ્ડારોને
રાત્રી લાગવાથી તે અરેષ્ટી બંધ થયા.

એનું મરણ પણ વીરનું મૃત્યુ હતું. બ્રાહ્મસોરમાં
ગોલીસમાં માથુસો સાથે એણે ખુલ્લી લડાઈ જ માંડી, અને
એક આઠમાં રહ્યાં રહ્યાં એ દિવસ સુધી સામા પડેને ખુલ
હાલ્યો. પછી કારણોના પ્રત્યે અને પોતે ધવાયો. એ
જામમાંથી એનું મરણ નીપજ્યું.

સી. આઇ. ડી. આંતાવાળા મિ. તેગર્ત એના મરણથી
જદુ નાશ થયેલા એમણે કહેલું, 'મારી ફ્રાન્સ અને તે
દોષ, તોપણ એને માટે અને બારે માત્ર હતું. એ એક
જ અંગ્રાજીએ ખુલ્લી રીતે મુઠા કરતાં કરતાં વીરનું મરણ
સ્વીકાર્યું.'

એક નીર બેંગાળી કોણ 'તને કદાચ એનું નામ નહિ
જાંબજ્યું હોય જતીને મુસંહ.

(બાળમુખું બેંગાળી)

સીરાપ્ટ

હાલમાં પ્રાચીન બુદ્ધશાસ્ત્રી મહેમી 'સીરાપ્ટો
સુરાપ્ટો' (Sirasrepto) કહે છે. કાલીઆવાડ નામ તો
મરાઠાઓએ પાડ્યું છે. તે પહેલાં મુસલમાનો તે આજા
દિપાકરને સીરાડ કહેતા. કાલીઆવાડ પ્રથમ એટલે
પ્રાચીનકાળમાં એ 'કુધ અને મધની નદીઓના દેશ' ગણાતો.

પ્રભાસજેવના દરીઆકાંઠાના બાજને હાલમાં નાથેર કહે
છે. કાલીઆવાડમાં અંચારે એ સીધી વધારે ફળદ્રુપ પ્રદેશ
છે. એ બાપમાં જ સમૃદ્ધ બંદરો જુના વખતમાં હતાં.
આ લીલાછમ નાથેરનું મુખ્ય નમર એક કાળે પ્રભાસપાલ્ય
હતું.

પ્રભાસ એટલે આંતરાય પ્રકાશમાન. વળી પ્રભાસ
દેવનું બીજું નામ લાલકરેશ છે. પુરાણમાં એક એવી
કથા છે કે 'સૂર્ય પ્રભાસમાં પોતાની પુત્રી કળાથી પ્રકાશ-
તા ઠગા એ પ્રકાશ એટલે આસલ હતો કે સૂર્યની સી
છાયા પણ પારો જઈ રાહતી નહિ. આથી સૂર્ય પોતાની
શેઠ કળામાંથી બાર કળા પલાસજેવનાં બારે સૂર્યમંદિરોને
આપી દીધી અને ચાર પોતે રાંધી.' આ બધાં ઉપરથી
પ્રભાસમાં જુના વખતમાં સૂર્યપૂજા પ્રચલિત હતો એમ
સ્પષ્ટ દેખાય છે. કાલીઆવાડમાં એક કાળે સૂર્યપૂજાને
જાહેર પ્રચાર હતો એમ દેખાડનારા મણા અવશેષો
મળ્યા છે. આજે પણ એક સૂર્યમંદિર ત્યાં છે. સૂર્યપૂજાને
પ્રચાર આ દેશમાંથી થોડો થવા માંડ્યો, ત્યાં પ્રસાસની
પ્રીતિ શૈત્રીય તરીકે આખા દેશમાં પ્રસરી ગઈ.

સોમનાથ

સોમનાથ એટલે સોમ-ચંદ્રમાં—ના નાથ અર્થાત્ પ્રભા-
સમાં સોમનાથની સ્થાપના પણ પહેલી ચંદ્રે કરેલી છે. બી
નેહ્યો. આ બ્યુટાપતિ ઉપરથી પૌરાણિક કથાઓ લક્ષી થઈ
લાગે છે. 'ચંદ્રે દશપ્રભવતિની ૨૭ કંથાઓને પરવેશ
હતે; પણ એમાંથી માત્ર એક ગોદિણી ઉપર જ તે પ્રેમ
રાખેલો. આ પદ્માવતી રીસાએલી બીજી ૨૬ એ એમ
પોતાના પિતા પાસે ફરીઆદ કરી. હજી ચંદ્રને બધી સોજી
ઉપર એકસરખા સંદેહ રાખવાની શીખામણ આપી; પણ
ચંદ્રે માન્યું નહિ એટલે હજી સાપ આપેલા કે 'તને
ફાપરેશ થશે.' હવે ચંદ્રને 'પદ્મા તાપ થવા લાગ્યો' એવો
બધાં તીર્થોમાં ભમવા માંડ્યું; ઉચટ પ્રભાસમાં આવી
સિત્તની કમિત દરવા માંડી. કોળા રાત્રે પ્રભાસ પડેને
અનુભવ કર્યો કે ચંદ્રની કળાને પંદર દિવસ ક્ષય થશે અને
પંદર દિવસ સુધી એ કળા વધતી જશે. ચંદ્રે આ અનુભવથી
પુત્રી થઈને સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપર સોનાનું મંદિર બંધાવ્યું.

સોમનાથનું દેવળ પ્રથમ સોમે સોનાનું બંધાવ્યું હતું. પછી રાવણે રૂપાનું બંધાવ્યું, પછી કૃષ્ણે લાકડાનું બંધાવ્યું અને ઉપર લીમદેવે પથ્થરનું બંધાવ્યું.

(દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રી)

બારે વરસની બાળકકથિ

છઠ્ઠાંની એક પુરુષ પ્રકાશન મંડળીએ લખાઈ ૪૧૫૦ પાનાનો એક મુંદર કાવ્યસંગ્રહ બહાર પાડ્યો છે એ કાવ્યોની રચનાર હેલન બાર વરસની મુકુબાર બાળા છે. જે બે વરસની હતી ત્યારથી પોતાની દીંગલી તેડે કવિતામાં વાતો કરતી. આ સંગ્રહમાંનાં સાત કાવ્યો એ કાવ્યો પોતાના શોયા અને છઠ્ઠા વરસની અંદર લખ્યાં છે. જેમાંનું એક આ નીચે કાવ્યમાં લેવાયે છે.

: મેઢાકાનાં :

મૂમે લીકું વડન ગિરિનું ઢોઠ રાતા ઉપાતા,
ઢગી ખીલે અવનિતલ મું વાઢળી કુલ ત્યાં આ !
પંખીનું એ, પ્રિય હૃદય આ ગાય છે ગીત નાં,
સાથે વહેતું ઝરાણુ પરાધી માન ગિરિ-રવાત !
આ બાળાનાં સંગીત અને કલ્પના દેવાં મધુર છે !

પડછાયા વિનાની બત્તી

પારીકની એક કમળીએ એક એવી ભત્તની બત્તી ગોઠવી કાઢી છે કે જેનો પડછાયા ન પડે નાહ ૫૦ કંઈના પાવરની વીજળીની બત્તીની આસપાસ યોગાકારે િજ્યોટિક લેન્સ ગોઠવીને અને બત્તી કપરના ધ્યાનમાં અમુક અંશને છુલે બરીસા જેવા લાઘ્ય કરેલા વિદ્યુત્તર ગોઠવીને એ વપાળી કાઢી છે. દાઢતરી વાદાપ વખતે, ઘેરોઢેરીમાં કામ કરનારાઓ માટે અને વિજકારો, એન્જીનરી વગેરે માટે

આ બત્તી બહુ કામ આવે.

રૂઢાકા

નેષગની પૂરે આવેલાં ઘનદૂધ અને ચોરંગ નામના જલ્લામાં રૂઢાકાનાં જાડ ધણાં થાય છે. ત્યારે માત્ર ડેડ બનારસમાં વેચાય છે. રૂઢાકાનું જાડ તંત્રુડીના ઝાટ જેવું હોય છે; પાંદડાં પણ તંત્રુડીનાં પાન જેવાં. તેને નાનાં આમળાં જેવાં ફળ થાય છે, અને તેનું ઉપયુક્ત કવચ ફોડ્યા પછી અંદરથી રૂઢાકા નીકળે છે. પછી તેમાં મેલ પાડે છે. રૂઢાકા ધણી ભત્તની હોય છે એકમુખી, ત્રિમુખી, ત્રણમુખી, ચારમુખી, પાંચમુખી વગેરે, જે બધી ભલે એક જ જાડ ઉપર થાય છે, એકમુખી રૂઢાકા તેા ઘાળ્યે ન મળે. તેથી તે બહુ મોઢી હોય છે ત્રિમુખી પણ માંડમાંડ મળી શકે. પંચમુખી રૂઢાકા જેઢમે તટલાં મારીશકર જેટલે સોડીયા રૂઢાકાના એક નંગની કીમત આશરે બેથી ત્રણ રૂપીઆ પડે છે.

(ચિત્રમય ભગત, નવેમ્બર, ૧૯૨૩)

લઠુઈ ચોરસ

નીચેનો લઠુઈ ચોરસ ૩૦૦૦ વરસના જુના એક ઢિંડો મનિદરમાંથી મળી આવ્યો છે.

૭	૧૨	૧	૧૪
૨	૧૩	૮	૧૧
૧૬	૩	૧૦	૫
૯	૬	૧૫	૪

એવી આડીચી ઢારિના તેમજ અને વિજળીના સરવાળાઓ ૩૪ થાય છે, એટલું ન નહિ પણ જ્યાંનાં આંક-કાવ્યોથી એવના ફોળપણ ચોરસ-૧. સરવાળો ૩૪ થયો.

ગયે મહીને

વસંતપંચમીને ફોજ વસંતઋતુ જેઢી અને અમદાવાદે એ ન દિવસથી દેવી સરસ્વતીની નવર પ્રકાશની પૂજા આરંભી. સરસ્વતી જેમ વિદ્યાની દેવી ગણાય છે તેમ દલાની દેવી પણ ગણાય છે. એ વીણાધારી છે અને એનું બાદન કલાધર ચોર છે.

સંગીત પરિવદ

અમદાવાદના રાષ્ટ્રીય સંગીતમંડળે કુબારથી પ્રસાદ દેવજીનાં પ્રમુખપદ નીચે છઠ્ઠી સંગીત પરિવદ મેળવી હતી. જે પ્રમુખે બંગાળ, પેલખ, હત્તર વિન્ડુજાન, નર્મ્યપ્રાત, માલવા, શુભરાવ અને દક્ષિણના કેટલાક જાતમ આવડો અને સંગીતશાસ્ત્રીઓ આવ્યા હતા.

સંગીતવિદ્યામાં આપણા દેશે બીજા વિદ્યોગોની જેમ બહુ ન વધારે કંઈ ઉમેર્યું, અને મર્મ તથા રાગ્યતા આશય અને સંસ્કૃતિની એજલાને પ્રાપ્તિ એ વિદ્યા લજ્જા મુખી ઘણીબધી રહી છે. આપખને આપણા પૂર્વજ પાસેથી તે કેવલા કીમતી વારસા મળ્યા છે તેમાં સંગીત એ પણ એવો વારસો છે કે જેને માટે આપણે ચોરસ ધારણ કરી સંગીત એ વિવા રામજગીઓ, નીતિમદ્ધ ધર્મજા મર્મયજો અને મર્મ મુકેલા કરતાંટોના લાગમાં પડી હતી. પરિવર વિષયુ દિવેનુદે એ વિદ્યાનો પુનરુત્થાર કરવાના કેવા બગીરથ પ્રયત્નો હતાં તેનું વર્ણન આ ન અંકમાં બીજે રમને એમના જનપરિવરમાં કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રમુખ, વાંસદા રામચંદા રાજવંશી, કેળવણિદા શુભરાણી અને 'સંગીતપ્રસાદ' નામના પુસ્તકના દર્તા હોઈ જોતે બીન (વીણા) વગાડવામાં એકા દલા. પરિપદમાં તથા પરિપદને પ્રસંગે યજ્ઞેશ મેવારડાઓમાં એમણે જે બીન વગાડ્યું છે તેનું વર્ણન કરતું અલંકાર છે. આનું પ્રમથનાય બેનરજી આ પરિપદમાં ખાસ કવ- દેનેથી આવેલા એમણે 'સુરાયણ' નામનું એક નવું વાછવે બનાવ્યું છે 'વીઆનો' વગાડનાર યુદોપીચન સીપુરેશ સુરાયણ આગળ પીઆનાને ભુડી ભય છે. બેનરજી, પરિપદ આજ એ સુરાયણ, હસરાજ, રૂદ્રપીણા વગેરે વાછવે બાળવી શ્રોતાઓને મુગ્ધ કર્યા દલા.

મદુરાણી, મૈમુર રાજવંદા ખાસ દબારી પુનરુચિ પોતાની મેંડળી સાથે પધાર્યા દલા. એમણે બારતવર્ષના ઉનર અને દક્ષિણ સંગીન વચ્ચે જે એક છે ને દર કરવા એક સામાન્ય સંગીતરિપિ રચી છે.

એમણે કામુદીશી હોય અને સારણાણ વગાડ્યાં. બજે સમુદ્રો કછળી રવા હોય હયાં તાડ અને તાળીમેરીના રૂડો ાગળાં હોય, મોટા પર્વતોમા બચેકર પવન વાછ રવા હોય એવા એવા દેખાવેા કુસુમામીની સારણાણ સાંભળનાં નમર આમજ ખડા થતા દલા.

અકર રાજવંદે ખર્ચે આજાણેશખાત પધાર્યા દલા. એમને બધા હંની દાક્ષીણી શુક્ર મેટું મન આપતા દલા. કહે છે કે કસતાદી ગાયન ગવામાં આખા હિન્દુ-સ્તાનમા એમની હબના એ એક ન રહ્યા છે. અમતા સીતાર સાંભળવા, મુસલમાન હતાં મંદુરતામાં સરવળીની રનુત ગાય તે એવી અન ગાત્રક પ રાજના અડતા ક રતા આજાણેનું અજણ હાનું એ જાંદગીનો એક દેખાવો દતો.

જાજાના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ગાઠવંદેજક શી કિન્દ્રકાજ રોયતા પુત્ર શી હંનીપકુમાર રોય આ પરિપદને પ્રસંગે ખાસ પધાર્યા દલા. એમણે સંગીતના અધ્યયન અર્થે યુરોપના સંગીતકેશોની ખાસ યાત્રા કરી છે અને બારનીય સંગીતના પ્રભુ એ અગ્યાસી છે. ગાયનમય સંગીતના જે ખાસ થેમ છે અને પરિપદમાં તમા સદ્વિત્ય રામા વગેરે રચણેએ એમણે જે ભજનો ગાયા તે તો કદિ સીસરાય એમ નથી. અંગેજમા એમણે પોતાના મદુમ પિતા કિન્દ્રકાજ રોયનું રચિતું 'આગાર રંશ' ગાયું હતું. એ માંબળી શ્રોતાઓમાં જે કસાદ અને રવદેશયેન હજીએમાં એવો પ્રદેશ જાંદગીમા કોઈ વાર નોંધી નથી.

આ સિવાય દક્ષિણના સંગીતશાસ્ત્રીઓ, અને ભાવનગર, વડોદરા, મુંબઈ તથા અહીંના ગાયકોના નાનાપ્રકારનાં ગાયનવાદન, સીઓના ગરજા, સંગીત સાથે દરેકી આબેદ

વરોત્તર એન્સુદેશન સોસાયટીનો શાજાના વિવાર્ગીઓની કવાયત વગેરે પ્રદેશો બહુ ન અસરકારક દલા.

શ્રી દિલીપકુમાર રોય

એક દિવસ બાજોની સંગીતમાં દરીસાઈ હતી. તેમાં ગરીબથી તવંજર તમામ બાજોએ રસાદગરોં આજ લીધી હને રાતે બધા દિવસોમાં એ દિવસ ખાસ આકર્ષક થયો હતો. ઉત્તમ ગાવારને એ દિવસે ધીમો અપાર્યા દનાં.

કમાપ્રદર્શન

એ ન અરસામાં, દરીસાં ની વાલીમાં ત્યાં દરીસાં બનાં સુપ્રસિદ્ધ દેરોં છે ત્યાં 'શુભરાત કવાપ્રવર્તક મેંડળે' ચિંત્ર, મુદિત્તિ, સીઓની કલા, શિષ્ય તથા હનરકપોળનાં કામોનું પ્રદર્શન અર્થે હતું. હનરો સી પુરુષોએ આ પ્રદર્શનનો લાજ લીધો. દરદોજ સંગીન, ગરજા, શીર્ગા, હસરનેા, નરસંગેશન તથા બાળો વગેરે પજુ યુજ થયાં. રાતે અપસાર વીજળીની રાગની ધતી અને આખો દવસ મેાધડી વાં વાગ્યા હતાં. પહેલે દિવસે વાલીનાં રહો અને વેતીઓમાં મુર્તર ગાજાઓ જે ગરબા ગાયા તે વખતનો દેખાવ અતુલ્યમ હતો. કંડી દબો, નિર્મળ આકાશ, અધૂરે સંગીત અને રવજી શ્રુત આપનાંમાં ગાયકો લરકેનાં એક એ રો હતામય વાતાવરણને યેન્ય હતો. ગરજા ગાતાં બાજાઓએ ગાયું હતું કે:

આંતરિણે સહીયર ! ઉન્નત છવનનજી
ઝીંકવાને નજીકે રે !
પુણ્ય સાક્ષિ અપગાહનથી સખી
અંતર પાવન થયે રે !

એમ આ પ્રસંગે આપણું છવન ઉન્નત અને પાવન
કરતા યાચો એનું પ્રભુ પાસે માગીશું.

: હ :

શ્રી ઇન્દુનાથ યાત્રિક

શ્રી. ઇન્દુનાથ યાત્રિકને આવણે 'યુગધર્મ'ના તંત્રી
તરીકે જ આજખવાના નથી. તેઓ તો શુભરાતના
નવનેતનની અવતારમૂર્તિ છે. સરકારે કંઈક સામણીને
કારણે તેમને એક વર્ષની જેલની મોજ આપેલી તમાથી
તેઓ ગયે મહીને છુટીને શુભરાતનાં દેવતાવાના ખીતોમાં
સુંદર આપણા આપી પહોંચ્યા છે.

પણ એ કંઈ ખીત ઝીલનારા નથી; ખીત મજરાનારા
છે; તેમનાં વર્તન નીચાદામાં એ અભ્યાસ કરતા તે
દેહાધી જ પ્રદયમાં દેરાદાહની ચીનગારી પ્રકટેલી
અને કોપનામય છવન છવવાના સંકેતો ધરી મુકેલા
એવજેક પી. થઈ થોડો વખત પડીકાત કરી, પણ પેલી
ચીનગારીમાંથી અતિ પ્રગટ્યો દરેકો એકસે ચંચાર
છવનને-તિલ્લિતિ આપી શ્રી. ગોખલેલી 'સર્વસ્વ' એક
ઇન્દુનાથ સોસાયટીમાં જોડાયા. થોડા સમય પછે

ત્યાંથી છુટા થઈ 'દેગાર' લીમ'ના સમૂહ કાર્યકર્તા બન્યા
અને 'નવછવન અને સત્ય' નામનું માસિક શરૂ કરી
તે મારફત શુભરાતના આતરણના વિદ્યાર્થમાં ફોનો આપી
તેની મોંઘ સાળવા માંડી. ગયા બંદામુદ્ર વખતે
હિન્દુસ્તાનના યવરાજપ્રેમના સભ્ય તરીકે એ સેપ્ટેમ્બરમાં
ગયા. પાછાથી માંધીજીની પરિસ્થિતિમાં એ જોડાયા અને
એક છુટકાના અસહકાર વેળા માંધીજીને પરજો રહી
કામ કર્યું. એમનું 'નવછવન અને સત્ય' માસિક
માંધીજીય પોતાની પરિસ્થિતિના વાહન તરીકે પસંદ કરી
એનું અંતરિક્ષ 'નવછવન' કરી નાખ્યું, જે સ્વારી
શુભરાતી આવકમાં મરાહૂર છે. જો- વર્ષથી એમણે
શુભરાતની સર્વદેશીય રૂચિના પ્રતિનિધિ રૂપ 'યુગધર્મ'
નામનું ઈન્ડો કોલેનું એક દળદળ માસિક શરૂ કર્યું છે.

આટલી ઉમરે પણ ચેતનવંતા, આનંદી ને મસ્ત તે
સદા દેખાય છે. એક રવાનમાં એકસાથે ઘણા દિવસ તે
ભાગ્યે જ દેખા દરી તેમની વકતુલ્લસિ અને લખાણ
તેજસ્વી, સજીવ અને શ્રેષ્ઠ છે. તેમની વાણી સદાય
હાજીની લાગે છે. ઉત્સાહનું વાતાવરણ વધારે જ તે કરે
છે, અને ન્યાં ન્યાં છે ત્યાં એ વાતાવરણ જમાવે છે.

તેમના જેવી તરફ અસ્મિને એક વર્ષના અભ્યાસ
કાળ અજળ આરામ અને શક્તિસંચય આપી શકે
દરે; અને તેનું પરિણામ આપણે સત્વર જોઈશું.

આ મહીને

કોશી વદ ૪ : તા. ૨૪-૩-૨૪ : દરકારનું ચુકું
પુરું મુકાયું; ઈ સ ૧૯૦૨ : મુંબઈ, ભરૂચ, વડોદરા તથા
સ્વાદેશમાં હાથમાં જ આવી ગયેલા, મહાત્મા મુન્શીરામ
જે હવે સુવાસી ચણાથી સ્વામી સદ્ગાનંદના નામથી
જોખણાય છે, તેમને પ્રાચીન પંડિત પ્રમાણે દરકારમાં
ઇ. સ. ૧૯૦૨માં ચુકું કર્યું. મેળાના સુંદર તટ કાપર
તે આનેહું છે વિવાર્ધિઓ નાનપણથી જ ત્યાં રહે છે, અને
બ્રહ્મચર્યાશ્રમનું મહાબર પાઠન કરે છે. ત્યાના વિવાર્ધિઓ
શરીર મજબૂત અને મહાદુર હોય છે. હાલ જે વિવાર્ધિઓ
ત્યાં છે એમાંની એક દાણી એક વખત વનમાં ફરવા
નીકેલી, એવામાં વાય આગ્યો, ને એક છોકરાને મંજ-
માંથી પકડ્યો. તે વખતે ગયા છોકરાના હાથમાં પ્રેક્ષ્ય
હતી. એ પ્રેક્ષ્યે પ્રેક્ષ્યે તેમણે વાયને એકો તો માર્યા કે
વાય મરી ગયો અને વાયના મોંમાંથી જેવા વિવાર્ધિને
તેઓ છોડાવો લાન્યા. એ છોકરા હજી સંગ્રહ ચુકુંજમાં
છે અને પોતાની વ્હાળ ઉપરના ઘા ઝોરવથી ભરાયે છે.

વિવાર્ધિઓને સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, ઉત્તરદાસ, બહુત અને
વિદ્યાનસાહનું બહુ ઉત્તમ જ્ઞાન ત્યાં આપવામાં આવે છે.
હાલમાં ભારતવર્ષમાં જે ઉત્તમ કેળવણીના સંસ્થાઓ છે
એમાંનું કોમરા ચુકુંજ એક છે.

ફામણ વદ ૫ : તા. ૨૫ ૩-૨૪ : ૧૯૦૨ સેલી નીચે
થકને નવાનો માર્ગ ખુલ્લો મુખ્યો.

ફામણ વદ ૬ : તા. ૨૬-૩-૨૪ : નેનોના પહેલા
વીંકર કપરદેવ નવા અને હીશા લીચી.

નાના ફેનવીસનું મૃત્યુ. ઇ. સ. ૧૯૦૦.

ફામણ વદ ૧૪ : તા. ૩-૪-૨૪ : છપપતિ
શીનાજીનું મરણ. ઇ. સ. ૧૯૦૦. શીનાજી કેવળ
આપજળથી, ધીમે ધીમે શીપાઈતરીમાંથી અનુભવ
લેતા લેતા આખરે જોવાણી પ્રતિષ્ઠા અને હિન્દુ
ધર્મના રક્ષક છપપતિ મહારાજના યથા એમણે નારા
પામવી હિન્દુ વ્યવસ્થા જળાપી, વિગતિય થઈ જતા
પ્રજનું સંગઠન કર્યું, અને મરાઠા જેવી અવાસનાં

શું કરશો ?

હોળી

કે

વસંતોત્સવ ?

ગદાં પાણી ઉડાડવાં,
ગલીય શબ્દો બોલવા,
પેસા માગતા લોકોનાં કપડાં
બગાડવાં,
ત્રી-બાળકોને કનેડવાં,
છાણાંલાકડાં મારે જંગલીઓની
પેટે ધાંધલ મચાવવાં,
હોળીતું બળતું ચાલુ રાખવા
ગમે તે ઉપયોગતું લાકડું
બાળી દેવું,
બીજી યોજનાં એવાં લાકડાં
લેવા જતાં લડાઈઓ કરવામાં
મજા લેવી અને
પડોશીની ઝોડે વેર બાંધવું,
કજ્જાકાકસને નોતરોં પરિણામે
શરીર, પેસા અને આનંદની
પ્રવારી કરવી
આ તે હોળી !

સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરી
લાલ ગુલાલે રંગે ને રંગાઓ,
દેશભક્તિનાં સુંદર ગીતો લલકારી
પોળ ગજવો,
મિત્રોને કુલકાર પહેરાવો,
ત્રી-બાળકોને આદર આપો,
હોળી પ્રગટાવવા શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી
પૂજનસમારંભ કરો,
ચેતનગીત ગાતાં મંડળોમાં ફરી
નગરપ્રીતન કરો,
નૃત્ય, કસરતો કે મરદાનગીબરી
શરતોના જલસા ગોઠવો,
બાળુની યોજના મિત્રોને નોતરી
ગાન ગમ્મતનો આનંદ લો,
આનંદ, ઉત્સાહ અને ચેતનનાં પૂરથી
તમારાં અને તમારા સંગમાં
આવતાં સદુનાં દેવોં બરી
વસંતોત્સવ ઉજવો.

આ માસિક

પહેલેથી છેલ્લે સુધી તમે
ખરોખરે જોઈ ગયા છો ?

એનાં ચિત્રો

વિષે તમારો શો અભિપ્રાય છે ?

એ તમને ગમ્યાં હોય તો જરા નીચેની વિગત ખાતમં ગણશો !

એ કુમારના ચિત્રકારમંડળે ચીતર્યાં છે અને .

કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓએ એના જગ્યાં બનાવ્યા છે.

ચિત્રોતા હાફટોન અથવા ફોટો જગ્યાં, લાઇન જગ્યાં અને તેના

ઇલેક્ટ્રો તથા સ્ટીરીઓ જગ્યાં બનાવવાનું કામ

ખાસ કાળજીપૂર્વક અને ચિત્રકારમંડળની સહાય તથા રખરખ નીચે

કરી આવનાર એક જ ખર્ચ

કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ

૪૪૮૦ રાયપુર
અમદાવાદ

જાણી જાણી
કેળવવામાં
આવે છે મુજબ
જાણી જાણી
મુજબ
બેન બેન બેન

સાક્ષ્યમહાસ્મારકગ્રંથ

સાક્ષ્યમહાસ્મારકગ્રંથની કામગીરી સમીક્ષા

જેવાનું
જેવાનું
જેવાનું
જેવાનું
જેવાનું
જેવાનું

૫૪૪ પાના
૧૩૨ પાના
૧૩૨ પાના
૧૩૨ પાના
૧૩૨ પાના
૧૩૨ પાના

ક્રિશ્ના

અંક
૪

ઉગતી પ્રજાનું
માસિક

૧૯૮૦
૧૯૮૦
૧૯૮૦

વાંચનારને

ગુલાબી આત્મા

આ માસિકથી તમારો ને અમારો સંબંધ થાય છે. દુનીઆના વહેવાર જોયો એ સંબંધ સાધારણ નથી, પણ જગતની કલ્યાણકારી યોજનાઓમાં વધારો કરનારી એ એક નવીન પ્રવૃત્તિ છે.

જગતના દીપોત્સવમાં દેશદેશના માનનીઓ આત્મકલાની જ્યોતિઓ આગળ ધરશે તે વખતે ગુજરાતના કુમારો શું અંધકારમાં મુલ્યમુખ થઈ જ્યાં રહેશે ? એ વિચાર જ અસભ્ય છે. એ અંધકાર નિરાશા ભાગવાનો આ એક પવિત્ર પ્રયાસ છે.

હસા, ગાન, ચારિત્ર, પ્રેરણા, સંસ્કાર અને પરસ્પર સહભાવ ગુજરાતના કુમારોમાં પુરી તેમની આત્મજ્યોતિઓ સચેત સખવાની અમારી અભિલાષામાં સ્વાર્થપરાયણતાનો ત્યાગ છે કે નહિ, તે તો ભવિષ્યનું અમારું કાર્ય બતાવશે.

ગુજરાતમાં બાલસિક્ષણની સામગ્રી છે—યતી આવે છે; પુખ્ત જુદિનાં માથાઓ માટે પણ માનસામગ્રી ભરી છે; પરંતુ કમતી પ્રજા—કુમારોને જીવનદષ્ટિ આપતી કશી જ સામગ્રી નથી એ કલ્પ પુરવાનો આ પ્રયાસ છે.

આપણું પ્રાચીન ગૌરવ, ઋષિપુરોમાં આત્મદર્શનો, આપણી સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ, સંતોની પ્રાણુ પોષતી પ્રસાદીઓ, હલાની રસભરી કૃતિઓ, કુદરતની અંબેલીઓ, વિધ્ની ચમત્કૃતિઓ, નરી દુનીઆની વૈજ્ઞાનિક અનવખળીઓ, હુન્નરકેલોગના તુસખાઓ અને વિનોદની વાનીઓ—આ સૌ શોધી, સંધરી, માગી આણીને પણ સુંદર, નિર્દોષ સ્વરૂપમાં આપવું એ અમારો સંકલ્પ છે. આટલો બારે સંકલ્પ પુરો રચ્યા પુરતાં સાધન—સંકિત વખતે નહિ હોય; પરંતુ જેમને સાધન કરતાં યોજના પ્રિય છે, યોજના કરતાં હેતુ ઈષ્ટ છે એવાં સંસ્કારી ચિત્ત આ પ્રવૃત્તિ તરફ સહાનુજ્ઞતાની નજરે જોશે એવી આશા છે.

‘કુમાર’ કુમારોને જ માટે છે એવો ભ્રમ કેમ ન કરે; કુમારીઓને અમે ભુલ્યા નથી. ‘કુમાર’ એટલે જ ગુજરાતનું ‘કોમાર’.

હેબ્ટે, અમારી એટલી પ્રાર્થના છે કે અમારી જુલો પર ચર્ચા લગે કરજો, પણ અમારા હેતુમાં શંકા કરશો નહિ; કારણ કે અમારી શ્રદ્ધા છે કે એ હેતુની પાછળ પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની પ્રજ્ઞા પ્રેરણા છે.

તમારા શરીર અને મગજને માટે પૌષ્ટિક જોશકની જરૂર તો રહેવાની જ
અને તરત જ તમને યાદ આવવાનું—પેંડું ઘરઘરનું ગવાએંડું પરિચિત નામ—

ઝંડુની આયુર્વેદિક દવાઓ

ઝંડુનું મધુર પીણું દ્રાક્ષાસવ

ઝંડુના અવલેહો અને શરબનો—એ જથ્થું તો ખરું જ, પણ

ઝંડુ

ઝંડુનું ખરું તો

કેસરીજીવન

મહારસાયન

કેસરીજીવન એટલે રસસિંદુર, અભરક, કેસર, કરતુરી
અને બીજાં દીપન, પાચન, પૌષ્ટિક ઔષધો મેળવી
લીલાં રસદાર આમળાંનો બનાવેલો 'ચ્યવનપ્રાશ'

અને ચ્યવનપ્રાશ એ ઈંક આ જમાનાની શોષ-નથી.
પણ પ્રાચીન આયુર્વેદિક રસાયન છે. આખા જગતની સર્વ
વેદિક પદ્ધતિઓમાં કોઈ પણ એવી નથી કે જેમાંથી ચ્યવનપ્રાશ
કદમાં યુક્તોમાં થઈ એવી દવા હજી સુધી શોધાઈ હોય.

આ યુરોપિયન અને સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક
તથા નવજીવન આપનાર જોશકનું નિયમિત સેવનું

જીલાંજી આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં
જલ અને તેજ, તથા દરેક ઇન્દ્રિયમાં ચેતન પુરે છે.

જીભમાં કે સાંઝે, નાનાંમોટાં, સ્ત્રીપુરુષ, નવજાત કે સપ્તર્ષા
—સીકેઈ એનું સેવન કરી શકે છે.

જીનિવાર્યાઓ, વેપારીઓ, ચક્રોઓ અને બીજા મગજનું કામ
દરનારાઓને આના સેવનથી અત્યંતજાગરૂં પોષણ મળે છે.

જોના દવા કે યુક્તોમાં ફેર ન પડે એવી ખાસ બનાવટની બરણીઓમાં તે સંપૂર્ણરૂપે આવે છે; અને
વેચતા માટે બીજોરી કાચના ખાસ પોટમાં પેંક કરવામાં આવે છે.

પા રતલના પોટનો રૂા. દોઢ

અરધા રતલના પોટના રૂા. પાંચાનણ

એક રતલના પોટના રૂા. પાંચ

કેસરીજીવન વિવેનું ખાસ માહીતીપત્ર અને આયુર્વેદિક દવાઓનું મુદિપત્ર ગંગાવી જુઓ.

ઝંડુ ફા મી સ્યુ ટિ ક લ વ કેસ લિ મિ ટે ડ

કારખાનું: એલિફન્ટા રોડ, મુંબઈ નં. ૧૩—ડુકાન જુની મહાજનવાડી, કાલપાદેવી, મુંબઈ નં. ૨
અમદાવાદના એન્ટર હોગીલાલ જાધવ, રીચીરોડ.

ઉગતી પ્રેમનું માસિક

તપ્તી : રવિશંકર રાવળ

કુમાર કાર્યાલય : ૪૪૮૦, રાયપુર : અમદાવાદ

ગંગા મંદિર	યુગચિત્ર
આર્યના (સંખ્ય)	૧૨૧
મિજલસ	૧૨૨
મસાદ	૧૨૪
રણુછતરામ	
હરિપ્રસાદ પીતાંબરદાસ મહેતા	૧૨૪
ઠાકોર કૃપા	
દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કસેલકર	૧૩૧
ખચોર અને વંદોળ (સંખ્ય)	
ચિત્રુવન ગૌરીશંકર વ્યાસ	૧૩૨
કિરીટ	૧૩૪
તેજમલ ઠાકોર (સંખ્ય)	૧૪૧
ગુપ્ત ધણેલી તરુચીર 'પ્રમદેવ'	૧૪૪
કુ' તૈયા (સંખ્ય)	૧૪૫
દર્દી	
અમૃતલાલ પ્રાણનંદર પટ્ટણી	૧૪૬
હૃદયનાથ	'ચિરીશ' ૧૫૦
અચાલ્યુ	
શંકર દત્તાત્રેય કસેલકર	૧૫૧
ભાવનગર	૧૫૨
રાજમહેલનો દરવાજો (કિટો)	૧૫૨
રૂપાપરી દરવાજો (કિટો)	૧૫૩
તમારી કુરુલદે (સિખાની રમત)	૧૫૪
આકાશદર્શન હરિદેવ મદ	૧૫૬
પુસ્તકો : નવાં અને જુનાં	૧૫૭
માધુકરી	૧૫૮
હાસો મેલો	૧૬૧
ઈનાગી હરીફાઈનું પરિણામ	૧૬૨

બહારગામના એજન્ટો

નવજીવન કાર્યાલય, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨
વર્ધમાન એન્ટ સન્સ, ૧, પાયપુરી, મુંબઈ-૩
કચ્છી બુકરોલ નેપીઅર શેડ, કચ્છી

માસિકોને

આ માસિકનું ઉપાગમ, ચોરસ સાથે, વરસ એકવાર રૂ. ૬ છે. આખા વરસનું એકસામટું ઉપાગમ ન બરી ગણાય રૂ. ૩ બરીને છ મહીનાના આદક બની શકે. પરદેશના આદકોએ રૂપીઆ સાત મોકલવા. છુટક બંધનો ફક્ત ગાના. ઉપાગમ અગાઉથી જ લેવામાં આવે છે.

ઉપાગમની વી. પી. કરતાં મનીઝાઈશની મોકલી પસંદ કરાવકે એ વધારે સુવમ અને બિંદુ ખર્ચવાય છે.

પુરેપુરે લામ અને ચોકસ સરનામું નહિ મોકલ્યું હોય તો માસિક ચેરવકે જવા બદલ અમે જવાબદાર નથી.

પરંતુ જવાબદાર કરતી વખતે પોતાનો આદક નેબર અચૂક લખવો. તે સિવાય કોઈ પણ બંધની બંધવસા કરવાનું બની નહિ શકે.

માસિકમાં આવતી છનામી હરીફાઈમાં બામ લેવાનો દક માત્ર આદકોને જ રહેશે; છુટક નફા ખરીદનારાઓને કે બેઠ તરીકે એક મેળવનારાઓને પણ નહિ.

લેખકોને

કચ્છી પ્રાંતને મઠિ લેખી પાસે ફાંક પણ મૂકેશો, પ્રેરણા, કપચોટી થવાની છઠ્ઠા કે માર્ગદર્શક હજીતો હોય તે આ માસિક મઠિ ખસુમ કળે.

લેખકોને મઠિ આ માસિક ચલાવવામાં આવે છે તેઓ —કુઓસ અને કુમારીઓમાંથી લેખો ઉછરતા લેખકો હશે તેમને અમે યોગ્યતા પ્રમાણે જરૂર સ્થાન આપીશું; કાચુકે અમારી છઠ્ઠા છે કે આ માસિક વાંચનારાઓનાં હૃદયનું પ્રતિબિંબ બને.

લેખકોમાંની લોકોનો વિષે લેખક જ બધી રીતે જવાબદાર રહેશે.

આખાનવર દેવતા લેખો મઠિ બની શકે તો તેના મુળ

કાંતી પરવાનગી મેળવવી. અને જે બાળકો મન કે લેખ કપચી બાળાનવર છુટક હોય તેની રચના માહીતી અચૂક આપવી. કેરવાક લેખો રચનાકાંચ કે બીજાં કાચુકોને લઈને છઠ્ઠા : મોટા પણ છપાયા. તેને વખતે લેખકે કતાવણ થઈને તેનો તે લેખ બીજે કયાંય છપાવાનાં પહેલાં અમને ખબર આપવા કૃપા કરવી.

લેખો આકાશ અસર, કાગળની બેઠ જ બાલુકે અને ચાલીથી લખેલા હોવા એકાંચ.

નામ અને સરનામાની પુરી માહીતી તપાસ ચોરસ નહિ મોકલ્યું હોય તે ન રવીમરાઓ લેખો પાછા મોકલવા અને બંધાવા નથી.

જે અંકમાં લેખકો લેખ છપાયા હશે તે અંકની બેઠ નફા લેખકને મળશે.

પ્રાર્થના

જાર પધારે રાજ,
પ્રભુ, મારે જાર પધારે;

પ્રાણ વધાવે આજ,
પ્રભુ, મારે જાર પધારે;

પુછ્યો પવન, વળી મુરજ પુછ્યો;
પુછ્યો પશુનો સમાજ:
પ્રભુ, મારે જાર પધારે.

વનવન લખીઓ ને રણરણ લખીઓ;
લખીઓ આગરને પાજ:
પ્રભુ, મારે જાર પધારે.

જાળવદન જોયો, જોગીનયન જોયો;
જોયો અંતરને અવાજ:
પ્રભુ, મારે જાર પધારે.

જાર પધારે રાજ,
વિભુ, મારે જાર પધારે.

વિશ્વ વધાવે આજ,
વિભુ, મારે જાર પધારે.

ગય માસમાં પરીક્ષામાં થઇ ગઇ; અને તમારામાંના ધણુ દુરે તેનાં પરિણામો પર બિચારી થાવનારો અંધો રહ્યા હશે. પરીક્ષા આપતી એ હીક છે કે નહિ તે બાબત હું દમભૂં કંઈ ન કહું; પણ તમે પરીક્ષામાં પાસ થાં છો તો જ તમને આગળ મારું મજરો, નહિતર તમારી સર્વ આસાઓ ફેક મજરો પરીક્ષા પાસ કરવાની જ તમારી ખરી લાવાલ વળતુ અને નહિતર તમારામાં કંઈ થાયના આવી જ નથી એવું માનવાની તો હું ના પાડું છું. દુનીયામાં કંઈ પાકે માણસ કે યુનીવર્સીટી સર્ટીફિકેટની જાણ તમને મોઢે લાગે જ ત્યાં લાયક માણસ અન્યા એમ માની લેવામાં તો તમે આત્મચક્રા બોધ બેસો છો. તમે શું જાણો છો અને શું કરી શકો છો તેનો અંદાજો ખ્યાલ તમને જ દોષ શકે બીજા કોઈને નહિ. અને તે કપરથી તમારી બાકી થાવના થજુ તમે જ નક્કી આપી શકો.

૨૪

પરીક્ષાના સર્ટીફિકેટ કપર દુનીયામાં જ્યાં જોવાના નીજા નામની કેપી કોડી સ્થિતિ થાય છે તેનો તમે કદિ વિચાર કર્યો છે ? સર્ટીફિકેટ મારેથી જાણ સિવાયનું બીજું કામ તે સ્થાનથી બની જ ન શકે. કારણ કે માસ્તર, વજીર કે હાલતર, મેટ્રિક કે એન્ટ્રાન્સ બરડા, એવી જેની જાણ તેના જ ધણી શોધવાને તે દુનીયામાં દાર-ધામ કરવાના, અને દુનીયા આગળ પોતાનું સર્ટીફિકેટ ધરી પરી એ બાપે તે નોકરી સીકારવાના. વળી સર્ટીફિકેટની જાણવાવારી 'હલકો ધણી' ને કમ જ થાય ? જાણવાના કામમાં તો સંતીર ને કપાં કાળો થાય ! સુવારી, કુદારી કે કીજા કામમાં તો મનુરી કરતી પડે ! બીજા દુરકરકોષ્ય કે કોર્પોરેશનમાં પડેલાં તો દિવસભર પરસેનો કતારનો પડે અથવા દર્શીઆરોને કેળવેા ખર્ચ માટી ફેરી કરતી પડે ! એ 'હલકો કામ' કેમ થાય ? કારકુની, માસ્તરી કે મેલેટાઈરીની 'ખુરશી' ન મળે તો યુનીવર્સીટીના સર્ટીફિકેટને લાગુ ન થાય !

૨૫

તમને ખબર છે કે આપણા કલેબરધે, દુરકરકો કે કોર્પોરેશનમાં ક્યાં ક્યાં પસાનો તથા છે ? કેટલીક કનમ કોર્પોરેશન અને કમરા દુરકરકો તે નાસ જતી પામ્યાં છે. બાકીનાં જે વર્ગ અજાણે રહ્યા રહ્યા છે તેના આજેના આજાર મલગે પડે, અને નેમના ધેધો વિશે બિચારાનું જેતું પડે. એ કામી રાખવારા જજુ અજાણ

છે અને પેટના પેાજી પુરતા જ તે કદે છે. કમરા હરે તો એ કોર્પોરેશનમાં કોર્પોરેશન જાણે કારકુની કરવા નીકળે છે. હું તો ક્યારેય દુરકરકો કે જીવના લેમવાળો જીવના સર્ટીફિકેટની જાણ પર દુનીયા આગળ લાચારી કરી નોકરીની બીજા ન મળતાં આવા સ્વર્ગ કલેબરધેઓમાં પડી તેને અજાણી લે. આજી બેતી, વજીર ને રંગર કામ, કુવાર, કુદાર, કીજા, દરકર કે સોનીનું કામ, ખાતુ, લાકા ને પગરમાં કેમરાળી કરવાની કોર્પોરેશનમાં, પકેરશી કામોની કામને આવના કામ, સણ અને લાખંડી સમાન બનાવવાના દુરકરકો, —અંદે, માટીનાં પાકેલાં બાવવાનું, પેર કરવાનું, જાણવાનામાં બીજાં પાડવાનું, એવા ચેલાવવાનું કે રોચા રીપર કરવાનું વગેરે સંધ્યાબંધ કોર્પોરેશનમાં, દુરકરકો ને દારકરકોમાં આજના કસ્ટોડી કરવાએલા જીવના પડે, અને પોતાની જીવજીની સંસ્કારિ વેરે એ પસાના ધંધામાં માં નવા માણુ દુકી નેમને સજીવ કદે, સુધારે, બીજે અને નવી રોચા કરે.

૨૬

'તમે માયા જાન શું કરશો ?' ધણી કોર્પોરેશન આ સવાલ પારંપર મેટ્રિકમાં નરકી પુણ્યમાં આપે છે. અને બેરબર, એકાએક તો આ સવાલ બહુ બુધવાજુબરેલા કાને છે. ક્યારેય મામાપા ચિતા કરે છે કે કોર્પોરેશન મારે કરી શા થઈ વમારે. મેટ્રિકમાં તો આવી ચિંતા કરે જા જજુ જીવનામાં તો કદા અને હિંમત બને દોષ છે. એક પાર તે નિશ્ચય કરે કે મારે ફાલજી થતું છે, એટલે ફેલેટની આવી તેના દારમાં આવી જ જા સમજે. કમ નિશ્ચય કરવાને જ બાકી દોષ છે. એ નિશ્ચય બહુ વહેણ ધરાના જોઈએ. વહેણ કે માંગ તમારામાંના ફેલેટને દુનીયામાં કંઈ જજુ બનીને કમા ને કરેવાનું જ છે. તો શું બનતું છે તેનો વિચાર જોઈએ વહેણ થશે નેરકો તમારો માર્ગ સરજ બનશે તમારે બિચારમાં કંઈ ધણી લેવા તેનો વિચાર 'મેટ્રિક' પાસ થઈને જ કરાય એવું કંઈ નથી. તમે તેથી નિમિત્તા થાવજીમાં હો તોખજુ તમને દુનીયામાં નવર કરવાનો દર છે. તમે દુનીયામાં કંઈ જ્યાં મેળવવા માંગો છો તેના વિચાર અજાણી જ કરવા મોરો. તમારે વિચારીજીવન પડે થાય ને પડેલાં જ તમે ફેલેટ થઈ પડે પ્રેમ લગાડી શકો તો જાણે કે તમે આજવાજીમાં છો. એ ધણી બેરબર અને તેના કાલો દોષ છતાં નેમો

પુરઃ ક સાદમી બ્રુમવરો તો બીજાએ ન ધારી શકે એવી ક્ષેત્રે
તમે પામીશો.

નોકરી મેળવવાના હોયે ન પરીણામોને મેળે થાય છે. પણ
નોકરીની બજાર સાધી થાય છે તે બળી છે કે ગરીબ ક્ષેત્રે
પરચેલા ક્ષેત્રવાની કામત નથી હોતી એટલી ખાતરનાના આલ-
બરમાં સારા કામ કરવાની શરમ હોય છે. કોઈ પણ જાતનો
અજાણ કરવાની કિંમત હોતી નથી એટલામાં થોડી આવક કપર
સ્વતંત્ર રીતે નામવાની તૈયારી હોતી નથી એવા જ માણસો નોકરી
કપર નહતર રાખી ભાખતા હોય છે.

તમણે કહ્યું પકડીને કોઈ તમને મળે તે ઓફિસમાં કે મંથા
પર મેસારી કે તે પહેલાં હાલત ચાર વિચાર કરવો. તમે કોઈ પણ
જાતનું (પણ બધે તે 'દસકું' મનાતું હોય) કામ કરવા વેચા-
હો, મળે તે વખતે બાંધ ચલાવી તમારા હાથ અને બેજુ' ચલા-
વવા તત્પર હો તો ખાતરીથી માનવો કે તમે કદિ બુમને નહિ મરે.
પેલું વાચ્ય ફરીથી સંપાદી રાખો કે 'કુનીયાને કોઈ પણ રીતે
કપચીથી કેમ થયાય એટલું તમે વિચારવું; અને કુનીયા તમને
જરૂર રહેશે આવી રહેશે.'

તમને હાથે કે તમારો
મનગમતો પ્રયોગ કે કામ
હાલત તમને મળ્યું નથી તો
ત્યાં કુણી પ્રયોગો કરતાં
અન્યકાંત નહિ. એક બે
ધંધા બદલાયા પછી ધણે-
બાબે તમને મહત્ત્વ આવતું
કામ નહતર મળી જશે.
બીજાએને કપાડાબંધ નો-
કરીને લાવી થર પડવા એક
તમારા ધંધાની પરંપરા કરવામાં હરબી ક્ષેત્રવાળા ન થતા. ધણે
ચાર એવું અને છે કે પહેલાં કામ લાગેલા માણસ કરતાં પાછળથી
મળે ચલાવતર આવળ જતો માણસ પડે છે. માટે શરૂઆતમાં તમને
થોડી આવકે મનમાનવું કામ કે ધંધો મળતો હોય તો તે જ
સ્વીકારી લો અને થોડા જ વખતમાં તમે તેમાં આજાદી
અનુભવશો.

તમારી પરીણામોનાં પરીણામ બદલતર પડતાં કુણી નીચાણો
બંધ રહેશે. તેટલા નવરાસના વખતનું શું કરવું તેનો તમે વિચાર
મોં છે બંધો ? છંદશીની ક્ષેત્રે માત્ર રાજાના અભ્યાસ પર જ

નથી આધાર રાખતી. રાજાનાં વાંચન કપરાંત ને વિશ્વાસી
પોતાની કુસરનો વખત કોણના હાથમાંથી, કુસર કે મન-
ગમતા વાંચન ને અભ્યાસ પાછળ મળે છે. તે જ છંદશીમાં કંઈ
અનકારે બતાવી શકે છે.

ધણુ વિશ્વાસી પરીણા પુરી થયે પુસ્તકો અભ્યાસને કયાં
અટકી મળેલા બધા વખત કોણનાં, ગંધો કે સોપાંડી રીચામાં
કે ચાલપાટા હાંકવામાં મળે છે. આવાઓને મહિ આપવું તો
શરમાવું પડે. બીજા દેશને મુકાબલે આપવું દેશ કયા, જાન ને
હસાતમાં દેશો પાછળ છે તેનો અ્યાસ જેવો લાગી શકે છે તેમને
આપા વિશ્વાસી એક હાથ મારતી પડે છે. કું નો નહતર આસા
રાખું છું કે 'કપાર' નો દરેકદરેક વાંચનાર આપે એકરકા અને
બીજાવચાદાર ન રહે.

અપસ, નર્મની કે અર્થકિંદાનો વિશ્વાસી કુસરની રચના
કેટલાં કપરાંતી રાખી અને અભ્યાસ પાછળ મળે છે અને તેમાંથી
પોતાની જાતને અને દેશને માટે જેવું કાબજાથી પકિયામ લાગી શકે
છે એ તમને ખબર છે ? તમે પુછશો કે તેમાં શું કરે છે ? અને
અમે શું કરીશું ?

તેઓ રાજાના અભ્યાસ
કપરાંત બહોર પુસ્તકાલયો
અને બીજાં સંધાંથી મળે
ત્યાંથી બની શકે તેટલા
જાતમ પ્રયોગ લખે છે.
અને કોઈ ખાસ જાનો
શોખ હોય ને તેના કુસર
પુરા પાસે મળે સેવ બની
બાળવાની કુસરવારી કરે છે.
તેઓ જાતના વિવિધ

જાન માટે સંકલ્પવાનો, આગળનીયા અને કામકામમાં બંધે છે
અને બારીક આવડેનો કરી વનસ્પતિ, પ્રાણીઓ અને તેમનાં
સ્વભાવો તથા લક્ષણોની કાણેથી માહીતી મેળવે છે. આવી
માહીતીઓ પસંદ તો થોડી નથી શોધી નીકળી આવે છે.
પોતાને મનપસંદ હાથમાંથી અને કારીગરીઓ થેર બેઠાં
આત્માને છે, પ્રયોગો કરે છે, અને નહતર પડયે બીજે નહતર
વિવિધ માહીતી મેળવી આવે છે.

તેઓ નવરની સેવામાંથીઆમાં પ્રાણ બાળ લે છે. લેકાંના
મેળાઓમાં, જાલસાઓમાં, આગ કે તેડાન વખતે કુણાંથી સેવા
અનવચ તેઓ તત્પર રહે છે.

—રામાનંદ ચેદરજી

તેઓ મંડળીઓ બાંધી સ્તંભોમાં નાના પ્રવાસી ફેરે છે અને જંગલના માથા પહોં બળે છે,

આવી સ્તંભોમાં તેમના ઇચ્છનની ચોળનાંબાની નેપાદીઓ તેઓ કરતા ન્યૂ છે અને વિદ્યાર્થી અવસ્થા પુરી થતાં બહાદુરીથી સ્વયંત શહેરી તરીકે જીવ્યા મેળવે છે.

વળી, આવી સ્તંભોમાં વિદ્યાર્થીઓનાં મોટી પરિપક્વ બતાય છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓનાં દુષ્ટો કપર દીકા થાય છે, પરસ્પર સહાયક મંડળો બંધાય છે, બહાદુરી કે વિદ્વાતા મરિ યોગ્ય વિદ્યાર્થીઓની કદર થાય છે, શાળાઓ કે બીજા સ્થળે વિદ્યાર્થીઓને યત્ના અન્યાયો કે જુલમો સામે ફરીઆદો થાય છે, અને તેની વિરુદ્ધ અણગમિયા બતાવી તે સામે ન્યાય મેળવવા પગલાં પ્રેરવાય છે.

હવે તમે ?

કપર જળાવેલા માર્ગોમાંથી અને તેટલું ફેર કપરાત—

તમે સ્વભાષાનાં બની શકે તેટલાં પુસ્તકો વાંચી જાઓ

કેહ ગમ્મશામ જઈ ત્યાંના દોષો સાથે હજામણા, તેમની સ્થિતિ જાણો.

પ્રસાદ

અન્યચ્છેયોડન્યદુર્તવ પ્રેયસ્તે

उभे नानार्थे पुरयं सिनीतः ॥

तयोः प्रेय आरदानस्य साधु भवति

हीयतेऽर्थाय ठ प्रेयो वृणीते ॥

—कटं पणिवत्.

પ્રેય એટલે હિતકર વસ્તુ જુદી હોય છે, અને પ્રેય એટલે પ્રિયકર વસ્તુ જુદી હોય છે. બન્ને માણસને બિજાબિજા પદ્ધતિમાં તરફ ખેંચી ન્યૂ છે. આ બેમાંથી જે માણસ પ્રેય પસંદ કરે છે તેનું કલ્યાણ થાય છે, અને જે પ્રિયને પસંદ કરે છે તે પોતાનું કલ્યાણ પોષા બેસે છે.

ફરેક જલતની કદીનીરીની કદર કરતાં શીખો. હાદાર, કુનાર કે બીજા ગમેતે કદીગરના ઘર આગળ મસગાપાત બેસી તેમનું કામ જુઓ, અને તમે જાણશો કે તેમનાં બેન- પાણુ બળેલા માણસો કરતાં જરૂરે ઉત્તરતાં નથી તેમની પાસેથી અને તેટલું શીખી લેા. આ અને આના જેવું બીજું જે કંઈ તમને ઉત્તર કરે, વિચાર- શીખ જનાવે, તમારા અનુભવમાં, જ્ઞાનમાં વધારા કરે અને અજા મનુષ્યવને કરને તમારો પિત્રાસ કરે તેવું બધું જ.

એક ખુલાસો

‘કુમાર’ ના માહ માસના અંકમાં ૭૪મે પાને ‘કંઠલાલની ડોશી’ વિષે લખાએલી પાનમાં એમ જણાવ્યું છે કે ‘એ ડોશીનું કાર્ય સંપ્રદાયમાં જેટલું જાણીનું છે તેટલું જ તેનું નામ અજાનવું રહ્યું છે.’

એ સંબંધમાં બાઈ માધરસાજ દલસુખરામ કોઠારી લખી જણાવે છે કે ‘કંઠલાલની ડોશીનું નામ જેણે સંપ્રદાયનાં સાસ્ત્રો વાંચ્યાં હશે તેનાથી અજાનવું નથી. ‘સતસંગિ જુવણુ’ ના બીજા અધ્યાયમાં એ ડોશીનું નામ રામકુમારી સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. તેઓ આજ્ઞાણુ માતિતાં હતાં, તથા તેમણે શ્રી સ્વામિનારાયણની પ્રાર્થના કરેલી તે વગેરે વિસ્તારથી એ પુસ્તકમાં આપેલું છે.’

રાણુછતરામ

આ પુનમે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની સાતમી
મેટ્રિક બાવનગરમાં મળ્યા.

માધુસૂતા હૃદયની બાવનાઓ, હડી લાગણીઓ
તથા સુષ્ટિની વિવિધ બાબુઓનું ગાન ગુહિની મદદ વડે
કવિતા કે ગીત, વાતાં કે નવલકથા અને નિબંધ
અથવા ગદ્ય રૂપે વાણીમાં કે લખાણમાં કૃતરે એનું
નામ સાહિત્ય. ક્રમને આણું સાહિત્ય સરજનારા કવિઓ,
સાક્ષરો, નવલકથાકારો કે બીજા કોઈકે વખતોવખત
મેળા મળે તેનું નામ સાહિત્ય પરિષદ.

બીજા દેશોમાં અને હિન્દુસ્તાનના અંગાળા, મહારાષ્ટ્ર
વગેરે પ્રાંતોમાં પણ આવી સાહિત્ય પરિષદો કે સાહિત્ય
સંમેલનો ધખ્યાં ચોંટી બરાતાં આવે છે, તેને લીધે દેશના
વિદ્વાનો અને સાક્ષરો આનંદથી હળેમળે છે; તેમના
વિચારોની આપણે ધ્યાન છે; એકબીજાના વિચારો
વધારે પરિપક્વ બને છે; જુની કુંડાઓનાં સમાધાન
અને નવી શોધો થાય છે, અને સતુ એ ચાર દિવસના
મેળાપમાં તે અવનવી પ્રેરણા અને દિસાહ પામી
વધુ સંગીન અને નવાં કામો કરવા છુટા પડે છે.
આમ સાહિત્યનો અનેક દિશામાં વિકાસ થતો જાય
છે; પ્રગતિ હવ્ય વિચારો, કવિઓ અને વિદ્વાનોની
બાવનાઓ અને વિચારબળથી તે બંધાનું વરદ તેમાં
પ્રાણુ પ્રગટે છે, અને એ પ્રાણુવાન સાહિત્ય થી પીને
દેશની પ્રજા પણ પ્રાણુવાન બની જાય છે.

આપણી ગુજરાતી બાવાની આવી સાહિત્ય પરિષદ
પહેલવહેલી ઇ. સ. ૧૮૦૫ ની સાલમાં બરાઈ હતી.
તે દિવસથી આજ સુધીમાં તેની સાત મેટ્રિક થઈ છે.

મોટી મોટી પણ આપણે ત્યાં એ દીલચાલે રાવે
કરી સાહિત્ય પરિષદ સ્થાપનાનું માન રવ. રણુછત-

રામ વાવાબાઈ મહેતાને છે. એમણે જોઈ લીધું કે
ગુજરાતનું સંગઠન કરવું હોય, ગુજરાતની એકતા કરવી
હોય, ગુજરાતને એક પ્રાન્ત નરીકે અને ગુજરાતની
ઓને એક જાતિ તરીકે ઊની કાઠીને બીજા પ્રાન્તોની
વંદે જુના રહેલું હોય, તો તેના સાહિત્યનો વિકાસ
થવો જોઈએ; તેમાં પ્રેરણા અને એવન લાવવાં જોઈએ;
તેમાં પ્રાણુ પ્રકટાવી તેને સમૃદ્ધ કરવું જોઈએ.

રાણુછતરામ દેવેના કે સાહિત્ય એ પ્રજાની સંસ્કૃતિ
દેખાડનાઈ દર્શણ છે. એ ખાતરીથી માનતા કે કેમ
પણ પ્રજાએ વ્યથન થવું હોય તો તેને પોતાનું સાહિત્ય
અને પોતાનો ઇતિહાસ જ્વલંત અને તેજસ્વી હોવાં
જોઈએ. એ એ વસ્તુઓમાંથી પ્રેરણા મેળવીને જ પ્રજા
ફળી થાય છે અને પોતાના બીજા બંને બીસવે છે.
આ એ વસ્તુઓ—ગુજરાતી સાહિત્ય અને ગુજરાતનો
ઇતિહાસ—ને માટે તેમણે છંદગી આપી અવિરત
શ્રમ ખેડ્યા.

ગુજરાતી સાહિત્યની ખીસપણી માટે તેમણે પ્રથમ
સાહિત્ય સભા સ્થાપી સાક્ષર જ્ઞાનિઓ હજવની
જરૂર કરી, અને ત્યાર પછી સાહિત્ય પરિષદ સ્થાપી.
ઇતિહાસને માટે તેનાં બની શક્યાં તેટલાં સાધનો
ચારેસોથી મહામહેનને એકઠાં કર્યાં. આ બધાંમાંથી
ગુજરાતનો એક મોટો પ્રમાણુબેટ, મુંદર ઇતિહાસ
લખવાનો તેમનો ઉદ્દેશ હતો. અચાનક એમનું
અવસાન થવાથી ઇતિહાસ તો ન લખાયો; પણ
એમની સ્થાપેલી સાહિત્ય પરિષદ અને બીજા સંસ્થાઓ
સ્થાપી કામ કરતી થઈ ગઈ.

‘મારો ગુજરાત’ અને ‘દે ગુજરાતી’ એ
રણુદાર એમની રંગે રંગે હતો; અને ગુજરાત ને

ગુજરાતીઓ માટે ગમે તે ધરીએ ગમે તે કરવા તે તત્પર હતા. ખંભાળ, મહારાષ્ટ્ર, કિતર હિન્દ કે આન્ધ્ર દેશની સાહિત્ય, કલા કે વિજ્ઞાન સંબંધી, અથવા સામાજિક, રાજકીય કે ઔદ્યોગિક પ્રગતિ અને વિકાસ જોઈ તેમનું હૈયું સદા કંઈક રહેતું, અને ગુજરાત તથા ગુજરાતીઓ પણ એવી જ પ્રગતિ ને વિકાસ કરી પોતાનું વ્યક્તિત્વ જમાવે એ એમના જીવનની અભિલાષા હતી.

બાળપણથી જ તેમના અંતરમાં આ વિચારોના અંકુરો ફુરલા; અને તેને તેમજે જલ્દી કાળજી અને મમતાથી પોષ્યા. શાળાના અભ્યાસ વખતે કે મિત્રોની મંજીઓમાં તેમનું આ એક જ ધ્યેય રહેતું. એ ધ્યેયને પોષવા તેમજે નાની મોટી અનેક મંજીઓ

ફળી કરી, તે મારફત કામ કરવાની યોગતાઓ ધરી પોતાના મિત્રોમાં અને નેટલાં એ વિચારોનાં બીજ રાખ્યાં અને કિસાદથી તેમની જોડે કામ કર્યું. દરમ્યાન શાળાના અભ્યાસ ક્ષેત્રે તેમજે પોતાના આ ધ્યેયમાં સહાયકતા થઈ પડે તેવું પુણ વાંચ્યું, વિચાર્યું અને તેટલાં સાધનો એકઠાં કર્યાં. ગુજરાતનું સંસ્કૃત, ગુજરાતની એકના એ એક જ ધ્યનિ સદાકાળ એમના અંતરમાં ગુંચ્યા કરનાં; એને જ એમજે પોતાનું જીવનકાર્ય માન્યું.

અને એ ધ્યેય—એ જીવનકાર્યની સિદ્ધિને અર્થે મોટાપણે પણ એમજે તનતોડ મહેનત કરી. એની આર અવનાર વસ્તુઓનાં તેમજે અસિદ્ધાન પણ આખાં પોને પોતાનું એ કાર્ય સરળતાથી કરી શકે, તેમાં

દેશના પુરોના ઝલુઝણાટ પ્રેરતા વિચારોથી સાહિત્ય જ્યારે જવલંત હોય છે ત્યારે દેશમાં પણ એતન આવે છે. ગુજરાત માટે—પ્રત્યેક ગુજરાતી વસ્તુ, પ્રસંગ, પુરુષ માટે જ્યાં લગી અભિમાન, મમત્વ, ઉત્સાહ, માન નહિ લાગે ત્યાં લગી ગુજરાતની એકતા નથી. ગુજરાતના ભાગ્યમાં ત્યારે જ આપણને ‘ગૌરવાન્વિત અને પૌરુષયુક્ત’ શ્રદ્ધા થશે; ત્યારે જ નમ્રભાવનો ત્યાગ કરી, છાતી દોડી આપણે કહી શકીશું કે ‘અમે ગુજરાતીઓ છીએ’; ત્યારે જ ગુજરાતીઓની ભુદિ પુનઃ જન્મ પામશે અને ફલવતી થશે.

—રણભુવરામ

લેખકોને લખના ક્યાં છે, અનેક અડિતઓનાં હૃદયમાં દંકાઇ રહેલી પ્રતિભાની ચીનચારીને પૂંક મારી સતેજ કરી છે. એ જ હતા તે કોઇ નહોતું, અને એમનું સ્થાન હજી બાકી છે.

શું 'ગુજરાત સાહિત્ય સભા' કે સાહિત્ય પરિષદ, શું ગુજરાત કેળવણીમંડળ કે રાજકીય પરિષદ, ખેતીવાડી ને ઉદ્યોગ પ્રદર્શન, કલાપ્રદર્શન કે વિદ્યાર્થી પરિષદ— એ સૌ સંસ્થાઓની પાછળ રણુજીતરામનો પરિયમ, રણુજીતરામનું અદ્વાજન ને રણુજીતરામનું વ્યક્તિત્વ હોય. અત્યારે કુદીરાણી રહેલાં દક્ષિણાધિન વિદ્યાર્થી-ખવન અને દુરન પાટીદાર આશ્રમની પાછળ પણ રણુજીતરામનું યોગદાનું પ્રેરણાખજ બંધે જ.

એ કહેતા કે આપણે ત્યાં કરવાનાં કામોનો એટલો દરજો પડે છે કે માણસે કીર્તિની લાલસા છોડી પડા પાછળ ખુંચે મોઢે ને નીચી મુઠીએ ખાંચ ચડાવી કામ કરવા મંડી પડે જોઈએ. અને એમણે જાતે તો એમ કરી પણ બતાવ્યું. એમના જેટલું કામ કરનાર બાળે જ મળે. એમણે રાત નથી જોઈ, દહાડો

રણુજીતરામનાં સ્મરણો

ઈ. સ. ૧૮૯૬-૯૭ની સાલમાં અમદાવાદની હાઈકેકુલના છઠ્ઠા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓના 'યંગ ઑફ એગ્રોસીએશન' નામનું નાનું મંડળ હતું. આ મંડળની અંદરવડિક સમાજોમાં વિદ્યાર્થીઓ પોતાની શક્તિ અનુસાર ચર્ચાઓ કરતા. આની એક સભામાં એક દિવસ, બદના દક્ષિણી વિદ્યાર્થીઓ સાથે એક નવીન વ્યક્તિ આવી. મારા ઉપર સીસી મખમલની ઝોળ ટાપી, ઘોળા હાંચા કેટલાં દંકાજેલું પાનજું ઉચું શરીર, એવો રાંગ છતાં સર્વથી જુદો જ પડતો પ્રતિભાવાળા એ એકરાએ મારા ઉપર પ્રથમ પરિચય-માં જ એની દૃઢ હાથ પાડી કે તે ચિરસ્મરણીય નીવડી. એનું નામ રણુજીતરામ. આખી સભાને એની ચર્ચાશક્તિ અને પ્રતિભા કંઈક એવર જ લાગ્યાં. રણુજીતરામ એ સભામાં જડી જુદુ આપ્યા સાંભરતા નથી. એ વખતે તે મિશન હાઈકેકુલમાં અભ્યાસ કરતા.

ત્યાર પછી જુદાહતાં ત્રણચાર ચર્ચા વીતી ગયાં. ઈ. સ. ૧૯૦૧માં ગુજરાત કૌસિજના પહેલા વર્ષમાં અમારું જુદું

નવી બોયો. લેશમાન ચાક્યા કે કંટાળ્યા વિના પહેરણી બાંહે ચડાવી ઉઘાડે માથે રણુજીતરામ જે અવાજ પરિચય મેડે છે તે બધો પડા પાછળ રહીને જ. લાગનાવળગતાઓ સિવાયનું બાકીનું ગુજરાત તો એમને એમના મૃત્યુ પછી બોળખતું થયું. આવા સેનાપરવલ્યુ ચીરને જોઈને કોને પ્રેરણાનાં પુર ન ચડે ?

સાધારણ કાકીનું પાતળું પણ ટટાર ચરીર, વિશાળ કપાળ નીચે વિદ્વાતાના તેજથી ચમકતી પણ સૌમ્ય આંખો, ધીમી ચાલ અને તેથીયે ધીમી વાણીનાળા એ રણુજીતરામ ગયા; પણ એમણે પુરેલી પ્રેરણા ને પ્રગટા-વેશો ઉત્સાહ, એમણે વરેશો આદર્શો અને તે સાધવા ઉભી દરેકી સંસ્થાઓ એ સદુ એમના કળા કીર્તિ-હજાર જેવાં તેમનું સ્મરણ આપતાં મોજુદ છે; અને આધુનિક ગુજરાતના હતિહાસમાં તેમનું નામ માતાં 'સદા ચિરંજીવ રહેશે.

નાનપણથી જ એમની મિત્રતાને રહાવો પામેલા શ્રી હરિપ્રસાદ પીતામ્બરદાસ મહેતાએ લખેલાં રણુજીતરામના છવનનાં સ્મરણો આ નીચે આપ્યાં છે.

ઓળખાણ તોત્તું થવાનો એક પ્રસંગ બન્યો. 'ધી સોશીઅલ એન્ડ લિટરરી' સભાના સભાસદ થવાની એક જિંદે મને મુથના કરી. રણુજીતરામ એ વખતે એ સભાના સદાચક મંત્રી હતા. આગ્રહો થોડો પરિચય ત્યારથી મેંપાછને અમારી મૈત્રી મળી, અને તે એમના છવન મુધી ટપી.

અમારા પરિચય તો વધતો જતો હતો. ૧૯૦૩ની શરૂઆતમાં 'ધી સોશીઅલ એન્ડ લિટરરી' સભા 'ગુજરાત સાહિત્ય સભા' ના રૂપમાં ફેરવાઈ ગઈ. રણુજીતરામ એ વખતે તેના મુખ્ય મંત્રી હતા. ગુજરાતના કવિઓ અને લેખકોની જનમ અથવા અવસાન તિથિઓ તેમના છવન સંગ્રહે તથા મૃતિઓ નિષે ચર્ચા થાગ એવા હેતુથી 'ગુર્જર સાહ્ય જન્મનિઓ' ની યોજના રણુજીતરામે ધરી, અને 'ગુજરાત સાહિત્ય સભા' મારજત એવી જન્મનિઓ ઉજવવી શરૂ કરી.

૧૯૦૨ થી ૧૯૦૪ એ રણુજીતરામ અને મારા પ્રથમ સમાગમનાં વર્ષો. એક સભાના સભાસદના

સામાન્ય જોગખાણમાંથી વધીને અમારાં જીવન આ અસ્મામાં જોતજોત ગુંથાયાં. હમેશાં સાંકળે અમે મળતા અને ભટના નદી પાસેના એમના મકાનને ચીકે મળે જીવનમાં મોટી રાત સુધી સાહિત્યની, દનિદાસની, સંસારની, દેશની વાતો કરતા નથા વાંચેલું નિવાસના.

રજીસ્ટ્રારશ્રમ ધણી વસ્તુઓમાં મારા ચુરુ હતા. વર્તમાનપત્રોના વાનાવટીમાં જ કંઈકેલું માફ જીવન એમની સાથેના આ સહવાસમાં સાહિત્ય અને દનિદાસના વિવિધ રંગોથી રંગાયું.

ચુરુરાતના જુના કપિઓની ઘોડી કવિતાઓ અંગ્રેજી નીરાળતા અભ્યાસમાં મેં જોએલી. તેમાં રસ પડતા વધારે વાંચેલી: પણ નવી કવિતાનું તો, હું એમના સમાગમમાં આવ્યો ત્યાં મૂકી અને બાન જ નહોતું. રજીસ્ટ્રારશ્રમની નાની નોંધણીમાં કિનારેલાં શ્રી મહિ- શંકર રતન બટ—‘દાન’—નાં કાવ્યો હું વાંચતો અને એમની પાસે સમજવા વાન હતો. પછી તે મેં ધણી નવી કવિતા વાંચી. પણ નવી કવિતા તરફ મને ટ્રેસનાર એ.

શરૂઆતમાં રજીસ્ટ્રારશ્રમનું લક્ષ્ય કવિતા તરફ ચાલુ હતું. કવિતા રચવાનો પણ એમણે પ્રયત્ન કરેલા. નવી કવિતા એ ધણી તરફથી પુરેપુરી સમજ જરૂર અને તેની ચર્ચા પણ કરતા. કાવ્યચર્ચા પછી એમણે નાની મોટી વાર્તાઓ લખતી શરૂ કરી, તે પણ આ સમય જ. ‘સાહિત્ય’માં, ‘જ્યોતિ’માં, ‘મુંદરીમુખોધ’માં એમણે નાની વાર્તાઓ લખેલી. કવિતા અને વાર્તા પછી દનિદાસનું વાંચન, અભ્યાસ, મનન અને આગળ-સંશોધન, એ શરૂ થયું. હિન્દ નથા ચુરુરાતના મતિદાસનો એમણે ખૂબ જીલ્લપટથી અભ્યાસ કર્યો.

દ. સ. ૧૯૦૮ની આખરમાં બી. એ. પાસ થઈને ૧૯૦૮માં રજીસ્ટ્રારશ્રમ ચુરુરાત કોલેજમાં ‘દક્ષિણ કંઠા’ નામાયા. એ વર્ષમાં એમણે પોતાનો અભ્યાસ ધણી વધાર્યો અને સાહિત્ય પરિષદની યોજનાઓ પછી

૧૯૦૫માં તે કમરેડની હાથકેસના હેડમાસ્ટર નીમાયા. એ જ વર્ષના એપ્રિલ મહીનામાં પહેલી સાહિત્ય પરિષદ અમદાવાદમાં ગઈ.

કામ પિતાને પોતાના એકના એક લાકડાંયા પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે સ્વેચ્છા દર્શ અને હતાલ હોય તેટલો આ પહેલી પરિષદ વખતે રજીસ્ટ્રારશ્રમને હતો. મુરતી લાલ પાંચડી, લાલો. ચાંદની સિંઘનો કેટ, દસથી દુષ્ટો, જીલું ધોતીકે, મોતને ને જીવનમાં સજ

શ્રેયોના રજીસ્ટ્રારશ્રમને ત્યાં આજે પદો વિચાર હો. ચુરુરાતના નવા મુળના દક્ષ મોવર્ધનશ્રમના પ્રમુખપણા નીચે એ પરિષદ મળી હતી. તેમાં બધા વિદ્વાનો એ પોતાની પ્રસાદીનું નિવેદન ધર્યું હતું. રજીસ્ટ્રારશ્રમે ‘લોક- મીત’ના યાજ પરિષદ આંગણ રજી કર્યો હતો.

છેક નાનપણથી રજીસ્ટ્રારશ્રમને લોકમીતોપર આગ્રહ પ્રેમ હતો. નાનપણમાં એમને રમતો

વિદ્યાર્થી રજીસ્ટ્રારશ્રમ

નહોતી આવડતી. એમનું એકવડા બાંધાનું માંહલું શરીર રમતોને અનુકૂળ પણ નહોતું. એટલે કિશોર વયમાંથી જ એમનું મન રમતો કરતાં ગંભીર બાબતો તરફ વધારે ખેંચાતું. માગણ વેદાગીના અને ભરથરીઓનાં ભજનો સાંભળતાં, હાલ ને રાસના સાંભળવા, તેમાંથી કિનાર કરવા, મજુરો, ડાંગાઓ તથા કોમ હાંકનારાઓનાં અને સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો નથા ખીન પ્રસંગોનાં બીનો સાંભળી બેઠાં કરવાં એ એમનો પિતૃદ હતો; અને કુસ્તરનો સમય ને એમાં જ ગાળતા. મોટપણે તેમાં ગંભીર બાવ કમેરણો. તેમણે એ બંધાનો ઉડા અભ્યાસ કરી તેના પર એક-મુંદર નિબંધ લખ્યો. એમાં એ લોકમીતોનો સંગ્રહ એમના નિબંધસાથે હમણાં પ્રસિદ્ધ થયો છે તે વાંચી જતા જોવો છે.”

જે સિવાય ‘રજીસ્ટ્રારશ્રમ દ્વિતિ સંગ્રહ’ અને ‘રજીસ્ટ્રારશ્રમની નિબંધ’ એ નામનાં બે પુસ્તકો છે પણ એમના લેખોને સંગ્રહ બંધારે પડ્યો છે.

પહેલી સાહિત્ય પરિષદ પછી હજુ ચોમાસું પૂરું થયું નહોતું એટલામાં રણછતરામ મને કમરેડ નેમના મહેમાન થવાનું નિમંત્રણ કર્યું. કમરેડમાં શ્રી નાનાલાલ કવિના ‘ઈન્ડુકુમાર’ નાટકનો પ્રથમ અંક અને ‘માના મંદિર’ના યોદ્ધા ભાગની હસ્તલિખિત પ્રત રણછતરામ ઉપર બેસા મેટ આપેલી, તે મારા વાંચકામાં પ્રથમ આવી. નાનાલાલ કવિની કવિતાનો પરિચય મને અત્યાર અગાઉ રણછતરામ માર્ગે જ થયો હતો. કમરેડમાં રણછતરામની શાળાનું કામ બેસું. રણછતરામમાં કુશળ શિક્ષકની પણ શક્તિ છે એ બાન મને પહેલું આઠા થયું.

આ પછી યોદ્ધા વખતમાં ઇ. સ. ૧૯૦૬-ના અરસામાં રણછતરામને પ્રો. ગર્ગરને ત્યાં મુંબાઈમાં નેમના સાહિત્યમંચી તરીકે જગ્યા મળી અને રણછતરામ મુંબાઈવત્સી થયા. એ જ વર્ષના કિનાળામાં હું રણછતરામ સાથે તેમને ગોસાળ પાણીનાળા ગયો. લગભગ આખો રાત કાઠિયાવાડી રહેલો બીજા વર્ગના ડબ્બા બંદારની ચામડાની બેઠક ઉપર

ચાંદનીમાં ખાતો કરતાં ગાળો સવારે સોનાચઢના રેલવેથી બાંદ્રાની ગાડીમાં પાલીતાણું આવ્યા. જૈન મંદિરોની ઘેળી ટાચોથી રણજાશએકો રાનુંજ્ય ફેર માર્ગમાં મળે છેટથી દૈન આપતો હતો. પાલીતાણુંમાં નાનાલાલ કવિ સહકુરુજ લક્ષપત્તેએ આવેલા તેમનું માટે પ્રથમ જોળખાવું થયું. રણછતરામ, નાનાલાલ કવિ અને હું, અમે સૌએ સાથે ફેર ફેર રૂડી મંદિરોમાં દૈન કર્યા જે આખો દિવસ ફેર ફેર ગાળો. ત્યાં કેટલાંક મંદિરોનો હોળોદાર અમદાવાદના એડિટરોનો નરથી

થતો હતો. મંદિરોમાં જુનાં કામ સાથે સરખાવતાં આ નવો થતો હોળોદાર અને નવાં કેવળ નમામાં ચિત્રો જોઈ રણછતરામે આપણું સ્થાપત્ય અને કળાની અવનતિ માટે ખેદ બતાવી ઘણી વાતો કરી.

ઇ. સ. ૧૯૦૭ના માર્ચમાં મને લાંબી માંદગી માંથી આરામ થયા પછી રણછતરામ અમદાવાદ આવેલા તે મને સાથે મુંબાઈ સેતા ગયા. મુંબાઈમાં પ્રો. ગર્ગરના વાસકેપરના અંગણ પાસે તેમના જ બીજા ધોમડામાં રણછતરામ સહકુરુજ રહેતા. આ સ્થળે એ રનેહાળ દેવતાની બે માસની મીઠી મહેમાનગીરી દરમ્યાન મને મુંબાઈના પ્રણા નવા અનુભવો મળ્યા. જોવ-ધનરામબાઈ પ્રો. ગર્ગરના જ જંગલમાં અવસાન પામ્યા હતા. અમે રહેતા તેની પાછળ દરીઓ હતો. ત્યાં સાંજે દરીઆ કીનારે જરા જનાં રણછતરામે જોવ-ધનરામબાઈના અવસાન અંતે હંવટના પ્રસંગની તથા અસિદાહની વાતો કરી. અહીં મેં જોવધનરામબાઈના અધસિદાહને રણછતરામ પાસે જોયા.

રણછતરામ થલું વાંચતા. ‘જોવલ એશોઆરિક એસાપટી’ની લાખચેરીના એ સબાસદ થયા હતા. રોજ સાંજે એ પોતાના વાંચનનો સાર કહેતા અને અમે સૌ સાથે ચર્ચો કરતા. એમનું લાખવાનું કામ પણ સાથે સાથે ચાલતું. આ જ અરસામાં મુંબાઈમાં બીજા સાહિત્ય પરિષદ બજારની વાતો ચાલતી હતી. મુંબાઈના શિયાળ અને પિદાન મિત્રો તથા રણછતરામની મદદથી ૧૯૦૭ના માર્ચમાસ મંદિરોમાં બીજા સાહિત્ય પરિષદ મુંબાઈમાં શ્રી કેશવલાલ કૃપતા પ્રમુખપદ નીચે મળી.

૧૯૦૮ની વર્ષની શરૂઆતમાં મુંબાઈની પ્રે. મીડિયની નોકરી છોડી રાજકોટના વનાંકચુરને મેસિયાયરીમાં જોડાવાની એમને ઇચ્છા થઈ, પણ કેટલાંક કારણોને કારણે એ માંડી ત્રણો બાવનગરના દીનાલ પટ્ટણી સાહેબના ખાનગી કારખાંદી તરીકે રહ્યા. બાવનગરમાં રહીને એમણે કાઠિયાવાડનો ઇતિહાસ, ત્યાંના લોકો, સાહિત્ય અને દેશી સંસ્કૃતિ વિશે ઉંડો અભ્યાસ કર્યો, અને એ ઉપરાંત ખીચ્છું પાંચું અને વિચાર્યું પણ થયું. ૧૯૦૮ની આખરમાં હું બાવનગર એમની પાસે ગયા ત્યારે બાવનગરમાં કેળવણી પરિષદ સંમંથે વાતો થઈ. પ્રે. નૃસિંહપ્રસાદ બટ્ટ સાથે મળીને શ્રી દક્ષિણા-મૂર્તિ વિદ્યાર્થીબંધન સ્થાપનાની યોજના પણ ઘડાઈ રહી હતી. ૧૯૦૯માં રાજકોટમાં દી. જ. અગાસાસ સાહરસાસના પ્રમુખપણા હેઠળ ત્રીજી સાહિત્ય પરિષદ મળી એમાં પણ રાજકોટના યોગે કાલ હતો જ. આ મંદિરસ્થાન એમણે 'હમુનું વર્ષ ૧૯૦૮' નામનો ગદ્ય વખખાવ્યો કેતમ, ગંબીર અને હાંખો ભ્રમ ગ્રખ્યા.

ઈ. સ. ૧૯૧૨ ના એપ્રિલમાં વડોદરામાં દી. જ. રાજકોટના હવરાસના પ્રમુખપદ તરફે એથી સાહિત્ય પરિષદ ભરાઈ. આ પરિષદના કાર્યમાં રાજકોટના યોગે કાલ હતો.

૧૯૧૩ ના મે મહીનામાં એ અમદાવાદ આવ્યા હતા. એ વખતે 'સાહિત્ય સભા'ને વધારે કાર્યક્રમ હતા માટે એમણે સભાસંદા સાથે ચર્ચા કરી. ત્યાંથી પાછા મુંબાઈ ગયા ૧૯૧૪ ની શરૂઆતમાં રાજકોટના મુંબાઈમાં ભારતીય ગોકુલદાસની નવી ચાલમાં રહેતા હતા. આ ચાલમાં તેમને જુદું અનુકૂળ વાતાવરણ હતું. શ્રી કેતમસાસ કેતમસાસ વિવેદી, કનૈયાલાલ મુનશી, અગાસાસ ગાંધી, ચંદ્રશંકર પંડ્યા વગેરે કિસાઈ મિત્રો આ જ રથે રહેતા. આ ગ્રંથો ગ્રંથો તથા તેમના બીજા મિત્રોએ મળીને મુંબાઈમાં ચોલા વખતથી 'ગુરુદ સંભા' સ્થાપી હતી તેમાં રાજકોટનાં પણ નેતાઓ.

૧૯૧૬માં મુરતમાં રા. નરસિંહરાવ ભોળાભાઈના પ્રમુખપણા નીચે ભરાવાની પાંચમી સાહિત્ય પરિષદ માટે એમણે એ વર્ષના મે મહીનામાં રા. મનદરસાસ

મહેતા નેદરે કામ આરંભ્યું. અગામ પરિષદને ખેડી આ પરિષદની સાથે સાથે સાહિત્ય અને કલાનું એક પ્રદર્શન પણ થયું. આ પરિષદના કામ માટે રાજકોટનાં કનાલાની આખી રાત્રી ગાળીને રાત્રિ દિવસ કામ કરેલું.

ઈ. સ. ૧૯૧૫ની આખરમાં—ડિસેમ્બર મહીનામાં પોતાનાં પત્ની અને એ બાળકો (અરણ્ય અને અશોક) સાથે બાવનગર જતાં એ દિવસ માટે ત્યાં જતાં. એમની કુટુંબ સાથેની અમદાવાદની આ મુલાકાત છેલ્લી જ નીકળી. એ વખતે અમે તેમની સાથે તેમનું બાળનું ઘર જોયા ગયા. તે પછીને જમીનદારના ચર્ચા હતું. જે ઘરમાં એમણે નાનપણના દિવસો ગાળ્યા અને અમે જન્મ સાથે ખેડી વાતો કરેલી, આરંભ કનેદ અને પરિચય જમાવેલાં તે ઘરની આ દિશાને જોતાં ખેદ થયો.

૧૯૧૬નું વર્ષ અમદાવાદમાં પ્રાગજીવ સમારોહનું હતું. રાજકોટના પરિષદ, મેસિયાયરી પરિષદ, પ્રાંતિક પરિષદ વગેરે આ જ વર્ષમાં અમદાવાદમાં ભરાવાની હતી. 'ગુરુદ સંભા' કેળવણીમંડળ સ્થાપનાની યોજના રાજકોટનાં મેં પહેલાં ઘડી રાખેલી તે મહા પ્રયત્ને આ વર્ષે પાર પડી. કેળવણીમંડળ કથપાયું અને તેની તરફથી પહેલી કેળવણી પરિષદ અમદાવાદમાં ભરાઈ. આ કામને માટે રાજકોટનાં એ વાર અમદાવાદ આવેલા.

૧૯૧૬ની એ મહીનામાં પટ્ટણી સાહેબની નોકરી છોડી રાજકોટના મુંબાઈમાં પ્રે. નેતામહેતાસને ત્યાં રહ્યા. અહીં પાછી સાહિત્યસંભા માટે એમને યુગ અનુકૂળતા મળી. તેમના છૂટના આ છેલ્લા પર્વમાં તેમણે 'મુંબાઈ', 'ભારત નંદનપ્રસાદ' વગેરે નાની નાનીઓ અને 'નેરસિંહ' નામનું નાટક લખ્યું. બીજી દિશામાં લખવા માટે પણ ક્રીક પ્રવાસ આરંભેલા. આ વર્ષની શરૂઆતમાં એ કામી, દિલ્લી અને લાહોર જઈ આવેલા; અને આખરમાં કોચેસ વખતે લખવા, દાનપુર, આગ્રા, દિલ્લી, મથુરા જઈ આવ્યાં.

ઈ. સ. ૧૯૧૭માં એમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ સારી આવેલી. શ્રી હનુસાસ યાનિક આ અરસામાં મેસિયાયરી-મીઆ ગણેશ દેવાયી તેમનું 'નવચલન અને સમ્ય'

માસિક પાત્ર રણજીતરામ જા ચલાવતા. આ વખતે એ મુંઝાણ પાસે જુદી નામના ગામડાંમાં શે! નફાત્તમદાસની બેઠે રહેતા. એ દરમ્યાન જુન માસની ચોથી તારીખે જુહના દહીઆમાં ન્હાવા જતાં અકસ્માત જુદી જવાથી તેમનું અવસાન થયું. જુહનાનું એ અણુમોહું રત્ન હરાયું.

રણજીતરામના જીવનનાં કમરબોની આ તોષ એ કંઈ એમની આખી જીવનકથા નથી. એમનાં ગંભીર કથા વિશાળ હતા. ધણીને એ જુદી જુદી રીતે જાણવા હશે. આ તે એમને વિચિત્રતામાં કમરબો — વિચિત્રરો છે.

દરિદ્રસાદ પીતામ્બરદાસ મહેતા

કઠોર કૃપા

એક ગરાશીઆ કુટુંબ વખો પડતાં જાણે જ ગરીબાઈમાં આવી પડ્યું. તેમના આંગણમાં એક સરગવાનું જાડ હતું. સરગવાને શીંગો ચઢી હતી. પણ પેડે બમરમાં વેચવા નય તો ધરતી લાજ નય એમ માની રાતની વેળાએ શીંગો ઉતારી એક કાઢીઆને, જો આપે એટલા પૈસા મૂંઝે મોઢે લેઇ લઇ આપી દે અને તેટલા ઉપર મહાકપરે ગુજરાન ચલાવે. કુટુંબમાં પણ પાંચ બાઈઓના વિસ્તાર; એટલે મોટરમાંથી પણ કેટલાક વારાફરતી અપવાસ કરે.

એક દિવસ એમનાં સર્ગામાતે કોઈ એક સાંજની વેળાએ એમને ત્યાં આવી રાતવાસો રહ્યા. તેને અને નાનાં છોકરાંઓને વાળુ કરાવી બાઈનાં બધાંએ કહ્યું, ‘અમને લુપ નથી.’

પછી મહેમાનને ઉધી ગયેલા ધારી ધરધણીએ હરોણની પેડે સરગવા પરથી શીંગો ઉતારી અને અંધારામાં પેલા કાઢીઆને ત્યાં જઈ વેચી આવ્યો. મહેમાન તો નગતો જ હતો. તેને આ કુટુંબની સ્થિતિની પણ ખબર હતી. આ પાંચે બાઈઓ ભડ છતાં લાચારની પેડે આમ અપવાસો કરી રહ્યા છે એનું કારણ આ સરગવો જ છે એમ જોઈ, બધાં મુઠ ગયા પછી મોઢી રાત્રે એ મહેમાન ઉઠ્યા અને હળવે રહીને પેટું જાડ કાપી નાખ્યું. અને સવારે ધરનું કોઈ ઉડે તે પહેલાં જ તેણે પોતાના ધરને વસ્તો પકડ્યો.

સવારમાં ધરમાં હાહાકાર થઈ ડાઙો. ‘કેશ સાચો સચો! આપણી ગરીબાઈ જાણી, અને તો કંઈક મદદ કરવાને બદલે, પાતળી રણનું પાણી દેનારો આટલો સરગવો હતો તે પણ કાપી ચાલતો થયો!’ આમ કહી બધા પેલા મહેમાનને મનમાં ને મનમાં ગણો દેવા લાગ્યા.

આમ કરતાં ‘જેમતેમ દહાડો તો વીતી ગયો. રાત્રે બધા ભેગા થઇ બેઠા અને વિચાર કર્યો કે હવે ઘેર રહ્યું પાલવે એમ નથી.

બધા જ બાઈઓ સારા ધરના અને બધા હોવાથી દરેકને ધણે મળતાં વાર લાગી નહિ. જોતજોતમાં એમની સ્થિતિ સુધરી. જે વસ્તુ પછી જ્યારે બધા દીવાળા પર ભેગા થયા ત્યારે સરગવાનું જાડ કાપનાર પેલા મહેમાન નાણીએમને કરી એમને ત્યાં મહેમાન ચમને આવ્યો.

પાંચે બાઈ એને પગે પડ્યા અને બોલ્યા, ‘કઠોર ચઢીને જો તમે તે દિવસે અમારા પર કૃપા ન કરી હોત તો અમે આજ આ હજારો દહાડો જોત નહિ.’

દાનાત્રેય બાળકૃષ્ણ કાવેલકર

ખપોર અને વંટોળ

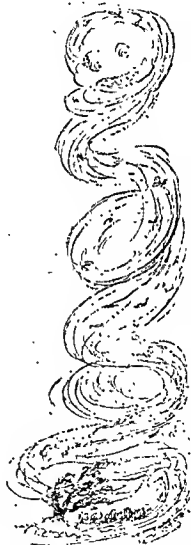
ધોમ ધમ્મો ગમ્યાનું તણો ને
રથેડયા રણ-વગડાના તા,
અંધેડો શિર પર મુરજ આવી
સુકે લાગી તન સળગાવા;
મરમીતા સંધાયા દોર;
અળગળતા તનમ્યા અપોર.

ગુમસામ સૌ દુનીઆ દીસે,
વગડો તો મુનકાર પડ્યા;
ઉઠ્યાં વેતાલ સમો ત્યાં
ચકર ચકર વંટોળ ચડ્યા;
એ તો બારે મરતીખોર:
અળગળતા તનમ્યા અપોર.

કરકર કરકર કુદડી કરતો
મેદાનેથી જમણ ચડ્યા,
વન-વરતીમાં ધૂમ મચવતો
વૃક્ષો સાથે જલ્ય કડ્યા;
ઉન્મત્ત સરખા એતો નોર:
અળગળતા તનમ્યા અપોર.

ધુળ જુએ ત્યાં ધમાલ કરતો
ગોરા ચપ્પાળો પડે,
કડાડી આકાશે ચોટા
ઉડ્યા ઉડ્યા ખુબ ચડે;
વધતું વધતું કરતો જોર:
અળગળતા તનમ્યા અપોર.

શુસં પહોળી, કુચો કચેડા
કિછાળી ઉચે કાલ જલ્ય,
જ્યાં જ્યાં આગ જડે ત્યાં ત્યાં એ
જરાકમોથી જલ્યડે ચાલ્ય;
ધરદર-જર જર કરતો જોર:
અળગળતા તનમ્યા અપોર.

માટીમાં માથાં ફેરો
એવો તીળો તાપ તપો,
અકળાવો તરસો મુસાફર,
રસ્તોખાવો કે વાપ ધણો;
જોતો એ વિશ્વાસિ કેરો
અળખળતા જામ્યા જપોર.

મહેલ, ખમીયા, ફુંજ, બપામો
શીમન દુનીયા શાની ગેળ,
નિધનનાં તન ફરે મનુડી
પરંતે તો એકેકેય:
કેવા હવનચિત્ત યોર।
અળખળતા જામ્યા જપોર.

હાથુર્જીર જાગ્યાં જાગ્યાં
જાંઝાં જાગ જાગ જાગ જાગે.
તેની સામે દોડી દોડી
દરણીઓ તરસે રજવાણે;
તોય અજાણ આશાની દોર:
અળખળતા જામ્યા જપોર.

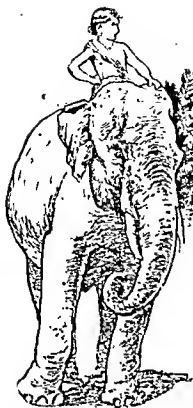
અંધ ને સમડી મગન માયાં જો
કંપાન મોડો ધૂ ધૂ ફરે,
તેનાં મદત્તાં શુભ્યુપ છુમાં
જાજ શોકારી ફેરા ફરે:
જામ્યાં મનુશં કાયક યોર:
અળખળતા જામ્યા જપોર.

ધવળગતી ધતૂનીની ઝાળે
જોડતો શેકાના અંગ,
અળદીઆનાં પૂછ મરડના
આવે સાંતીયં ત્રણ શ્રેંગ:
ધીંગા ધણા સાવ નકેર:
અળખળતા જામ્યા જપોર.

જિભુવન ઓરીસંકર વ્યાસ

કિરીટ

લેખક

શ્રી ધનગોપાલ

ચિત્રકાર: રવિશંકર પંડિત

યતું મેં જોયું, પણ પેઠા માણસ નો જળાયો જ નહિ. તપાસ કરતાં મોં માનુષ પરનું કે મંગાના મૃગ આગળ શાઈ નામની માણસીઓ એવીજ બધી રહે છે કે જે ફોલ પાણીમાં પડે છે તે બાગે જ છવનો નીકળે છે. શાઈ તેને કાઢી ખાય છે.

બાળપણના આ જે પ્રશ્નિ મોં જાંબા જાંબા થાય છે. પણ તે દરમ્યાની મારા મનમાં એવી સંકેત સંકેત પેઠી મળે છે કે જમીન પરનાં બધાંજ કેમકે કરતાં પણ પાણીમાં વધારે બધ અને જોખમ રહેલાં છે; અને પાણીનાં પ્રાણીઓ પણ વધારે જાણેર અને બધંકર હોય છે.

મુશ્કેલી જ અને જમીનનાં પ્રાણીઓ પર બહુ પ્રેમ છે. હું નવ વર્ષનો હતો ત્યારથી મને એક દાણીના બગસની મંગામ સાખવાનું આપવામાં આવ્યું. એ દાણીનું નામ કિરીટ. હું નાની હમરો, એટલે એની મંગામ નો શું રાખું? મારા પિતા જ તેને મંગામના: પણ એટલું નો ખર્ચ કે એ કમરથી હું પ્રાણીઓના સદવામાં જ કંઈયો અને મારી ખાવડી થા' કે માણે જમીન પર રહેતાં દેવાથી તેઓ પાણીમાં વસતાં પ્રાણીઓ કરતાં જમીનપરનાં પ્રાણીઓના સવાય વધે વધારે સહેવાળા સમઘ શકે છે.

દર ક્ષણે જેવળ મીની આમે જંગમની સરદરમાં જ માળનાં. ત્યારે હું કિરીટને લઈ જંગમમાં રહેતો અને એ વખતે આમે એ છવનના સોનવ અને

* મારો જન્મ ઇ. સ. ૧૯૫૦ માં આશ્વજી ગામના થયો હતો. અને મારું બાળપણ મોટા બાગે મામગ્રં-ઓમાં જમીન અને પાણીમાં વસતાં પ્રાણીઓની વચ્ચે જ વીત્યું છે.

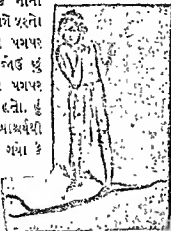
હું બહુ નાનો હતો ત્યારે એકવાર પાણીમાં એક મોટું બળેલું લાકડું તરતું જોઈને મારી મને કહ્યું કે ચાલ એ આપણે ઘેર લઈ જઈએ; બાળવા થયે. મારી માએ જવાબ આપ્યો કે 'તું જોને બળેલું લાકડું પાણી છે તે તો મરણની પીઠ છે. એ બધંકર પ્રાણી પોતાની પીઠ આસ પાણી પર રાખીને ત્યાં કરે છે; અને તારા જેવો કોઈ અજાણ્યો ભોજો માણસ એને બળેલું લાકડું માનીને કેવા જલ્ય તેને એ પકડીને પાણીમાં ધસડી જઈ મારી ખાય છે.

બીજા એક વખત આમે ગંગા નદીના મુખ અગળ રહેતા હતાં ત્યારે એક માણસને મેં મહત્વામાંથી પાણીમાં પડ્યો જોયો; પણ પડ્યા પડી તે તરત અદૃશ થઈ ગયો. થોડી વારે પાણી કાંઈથી સાલ્ય

આનંદની એટલી મજા હુંડતા કે દર વર્ગે એવ મહીના
એસતાં એસતાંમાં તો હું જંગમકરિ-એવ જતા
તલવાપડ થઈ જતો.

ત્યાં અમે એક મોટા પરમાં રહેતા. રાત પડે
પરનાં ખાણાં એવ થતાં ત્યારે હું મોટા મોટા શ્રોતાના
મનનુત સળીયા જોડેલી ગારી આગળ એસીને જોયા
કરતો. આમનેમ બટકનાં જંગમી પ્રાણીઓની આંખો
રાતના અંધકારમાં સીધા, પીળા ને રાતા રંગના
અંગારા જેવે ચળકતી; કોઈ કોઈ વાર દાર્થી એકકીના
અવાજને, વાદના પુરકાર કે સિંહની તારો પશુ સંખ્યાની;
અને ગાથાપર હટનાં વનવાળાંની હવામાં સીઝાની
પાંખો મુસવાર કરી મુકતી.

એકવાર હું એક નાના
ઝરણુને કાંઠે ઉઘાડે પગે ઝરતો
હતો, એવામાં મારા પગપર
ફંછ ફંછ ફંછ લાગ્યું. જોઈ પૂં
તો એક સાપ મારા પગપર
થઈને આલંધો જતો હતો. હું
તો આ જોઈને આશ્ચર્યથી
એટલો દિગ્મુક થઈ ગયો કે
હું ન હાલી શક્યો
કે ન ચાલી શક્યો.
હતો ત્યાં તેમ જ
ચિથર ઉભો થઈ

રહ્યો. થીક સરખી લાગવાનો અવકાશ ન હતો. અને
હું આમ પદચરના પુનઃજા જોયા સાંન કિંમત જ રહ્યો
તેને લાંબે પેસે સાપ મને જરાખુજ હન કહી પિતા
શીમે ધાંખે આલંધો ગયો. ને ગયા પછી મને વિચાર
આવ્યો કે બચને વખતે જો આમ માત્ર ચાન્ન થઈને
ચિથર ઉભા જ રહીએ તોપણ તેમાંથી ગયો જાવ્ય ખરું.

પણ આ તો ગંધી બાદીઆવાળી વાતો થઈ. હવે
હું તમને કિરીટની જ ગંધી વાતો કહીશ

કિરીટને મારી સંખ્યા નહિ એમાં ત્યારે તે
પાંચ મહીનાનો હતો. હું નવ જમીનો હતો; અને
પગના રણો પર-એ શ્રમને ઉભો દાઢ કાતો તો તેની
પીડને પહોંચા શકતો. આમ એ સંધ્ય સુધી અમે એ

સરખા જ ઉભા રહ્યા. કદાચ અમે સાથેસાથ મોટા
ચના હતા તેથી એમ લાગ્યું હશે. જાડના મનનુત
થા ઉપર નાનું સરખું ડાપડું ડાહ્યે ગાંધી રાવડીમાં
કિરીટ રહેતો. એને એ થઈતી સાથે ગાંધી રાવડાના:
કાણુકે એને આમનેમ મુસવાની એટલી ગંધી કેવ
હતી કે કાચોગા-શાંખલાને તો એ ઉપેડી રાવડી
પાડી નાખે!

મને યાદ છે કે કિરીટ પહેલું પદાક્રમ એક
એકાદની હંદગી ગયાથી એ કંઈ. કિરીટ બહુ ખાતો
નહિ. રાજની એકાદ મણ આની કુણી ડાંખળાઓ
હોય તો ગસ! એમાંથી ખવાય તેટલી ખાય; આકીની
આમનેમ કેળાળીને રમન કરે. હમેશાં તેને નવદાવવા
હું નહીએ સર્જ જતો. ત્યાં કાંડાપર કેતીમાં એ પડે
અને હું નહીની આકળી કેતી વડે કસાકેક મુકી તેને
આખ સારિરે માલિય કરું. ને પછી એ બહુ વાર મુકી
નહીમા જઈ પડે. બહાર નીકળે ત્યારે એની આમડી
સાસમ જેવી ચમકતી હોય હું એની પીઠપર પાણી
રેડું તો આનંદથી થીથીચારી પાડું. પછી તેનો કાન
પકડીને જંગમની સાંહક પર દોરી સંજી જઈ. હાથોને
મેરી જવાની સહેલામાં સહેલી રીત એ જ છે. ત્યાં
એ ઝરે અને હું તેને માંડે કુણી માંડી ડાંખળાઓ
પાડવા જંગમમાં જાડે. હાથોને ખાવાની ડાંખળાઓ
કાપવાની કુદાડી પણ બહુ તેજ હોયી જોઈએ. કારણ
કે પુરી કુદાડીથી કાપેલી ડાંખળા હુંદાદને જમીની નવ
છે; અને હાથો એવી ડાંખળાઓ ખાતો નથી.

થળે જંગમમાં જતાં ત્યાના કેટલાક કાવડા તો
પાગવા જ જોઈએ. તમને કદાચ નહિ ખબર હોય કે
જે માણસો જંગમી પ્રાણીઓથી બાંધે છે અથવા
તેમને નિરુકાર છે તેવા માણસોની વાસ વાધરકને
બહુ આવે છે; અને તેના ઉપર તેઓ એકદમ તરાપ
મારે છે. માટે જંગમમાં જનારે નદન સાંન અને
નિર્ભય થઈને જ જવું જોઈએ. જ્યારે જનારે મને
જંગમમાં જનાં થીક લાગતી ત્યારે હું જમીન પર
ઉભો જ ન રહેતો, પણ ઝાંડે ચડી જતો; કારણકે
જાડનાં પાંદડાંમાં એવો ગુણ છે કે તેમાં રહેલા થીક
માણસની વાસ દૂર જઈ શકતી નથી!

કિરીડો મારે ડાબાજીએ પાડી એ કંઈ સંદેહ મારી નહર અંદર ચતા પડેલા એ છેડા પડે કામ નહોતું. મારે જુદી જુદી ડાબાજીએ પાડ્યા પડી. તે નહન નેત્રએ નહોતો એકા, પણ વરડા અંદર વનવનનાં ઝોરા પર ચાલું પડતું. તેમણે કિરીડો નહોતો હતો. શાસ્ત્ર આપ્યું નું પાણીની સપાટી પર વળી ડાબાજી બધું બાપે.

પસંત નકુમાં એક દહાડો હું મારે પા- ડોર હતો એવામાં મેં કિરીડો ફર્યા મો બાલાવતો સાંભળ્યા. એ વખતે ને નાનો હતો એટલે તેનો અ- પાત્ર દાર્પણા દરનાં નાના છેડા જેવા પચાઈ માગતો મેં ધાણું કે કાંઈ એને હે રાત કરતું હતો. એટલે ઝોરથી ઉતારતો તે મેં એવાની સરહદ પર જ્યાં તેને મૂકી આપ્યો હતો ત્યાં દહાડો મળ્યા. પણ ત્યાં ને નહોતો. આમનેમ માટે નરક નહર ફરી પણ ને ક્યાંય જળાશય નહિ. નહીને કોઈ જાણે તેનું તો મેં પાણીની સપાટી

શ્રી પદ્મજીવાલ

પર કંઈ કાણું કાણું નહરતું જાયુ. ધોરીયો ને ઉંચું થયું તો જળાશય કે ને કિરીડો સુંદ હતી. મેં ધાણું કે ને જુની મર છે. માફ કાંઈ ચાલે તેમ નહોતું. કારણકે પાણીમાં પડીને પણ એ દસ મળ્યા બારાનને હું બચારી યદુ એમ નહોતું. પણ ધીમે ધીમે મેં તેની પીડને પણ પાણીની સપાટી પર આપતી જિલ્લ. જેથી તેની ને મારી નહર એક માત્ર તેની જ તેણે ઝોર પાડ્યા મોડી અને કોઈ નરક આરંભ કાઢ્યો. બહાર આવીને તેણે મને ઘડો માર્યો પાણીમાં નાખ્યો. પાણીમાં પડીને ફાટી મારનાં જ

નવા મોંઘા જ દોનો: એટલે અને નજાયા લાગ્યા. કિરીડ અમલો તો જલ્દ ધીમે વ્યો બાદખમ હું; પણ અમારી આવી કિચિત્તે જોઈ ને કહીયા તીરની માફ છુરપો અને પાણીમાં દોળા આવી તેણે પાનાની સુંદ લંબાવી. મેં હાથ લંબાવી ને પડી, પણ સરકી જઈ. હવે તો હું નળીએ જ મેલ્યા લાગ્યો. પણ એરકામાં મો જળાશય કે વ્યો દના ત્યાં પાણી બધું ઉંડું ન હતું: એટલે માત્ર પચો પાણી દરને પાણીમાં ફર્યા જતા મેં નળીઆ પર એવા તો લેવરી સાત મળી કે અંદરજો આપા છુર નેમ અને પાને

કોઈ પર રીતીમાં ચો- નજાની જેં બાઈને અને પાનાની સુંદ મારા નરક દાર્પણા પોં સવાઈને ફેલા હતો.

મેં ફરીયા કુખારી મારી અને ને કુખારા છેડાનો લઈ કિયડ આપ્યો. પણ હું બધું સાંભળી ગઈમાં ને મો- વારી રહિ જોડાવી મારે નાંધ, ને પાણી- મા જોનમા નજાયા કાઢ્યો. કોઈ આજા કોના જ્યાં પડ્યા મેં જાણે નાંખ્યું, પરંતુ ને પણ નુકી મળ્યા. કુખારા છેડાનો પડી દાર્પણા દાર્પણા પણ દોષ બાદ કાઢ્યા મા- દના, અને બીજો દાર્પણો ને નરકાને બોધે થાકો

એકદમ ઉપર આવી ગયા. ઉપર આવતાં જ મને લાંબું કે મારા ગળાની આસપાસ કોઈએ ઘસેલા નાખ્યા છે. હું જાગીને કે પાછીનું કોઈ પ્રાણી મને ગળી જતું હશે. પણ એટલામાં તો કિરીટનો અવાજ સંભળાયો, અને મારી ખાતરી થઈ કે તેણે જ પેતની સુક મારા ગળાની આસપાસ વીંટળી હતી. તેણે અમને ખસેને બહાર ખેંચી કાઢ્યા.

બહાર આવીને તરત મેં તે ચોવાળીઆની છોકરીને ઓળખી કાઢ્યો. એ દીવ. આપણા પાંચ વર્ષે તે આજે ત્રીજી વાર છે. એ તરત જ આવતું એટલે ફળા મારેડ.

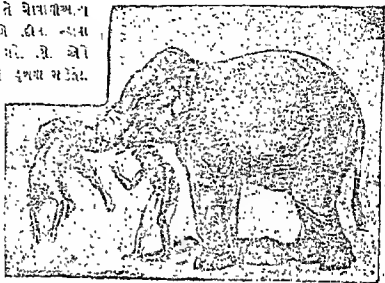
સારું થઈ કે કિરીટની નજર મારા મેં તેને જાણી પર ફેર. મુનાડી દાખા એટલે કિરીટ પેતની સુક તેની કેતી આસપાસ વીંટળાતો તેને ધામે ધામે ઉચોનીચે કાઢા મોડ્યો. આમ પ્રયત્ન થા: કહ્યું એટલે છોકરાના મોમાંથી પાછી ત્રીજીવા મોડ્યું. તેનું શરીર તદ્દન કંઈ પડી ગયું હતું.

હવે, બીજું કંઈ ન મુજબાથી મેં તેના આખા શરીર પર નેરથી થપ્પો માર્યા મોડી. પછી મેં નેરે ફોલા કરીને લાથીના પગને અંદલી ફોલા રાખ્યો, એટલે ધામે ધામે તેને બાન આવવા મોડ્યું.

આ દરમ્યાન તેની માથે તો બીજી ચારે તરફ વિખરાઈને બટક્યા લાગી ગઈ હતી. કેટલીક તો જંગલમાં જતી રહેલી લાગી, એટલે મને બીક લાગી કે રળેને કોઈ વાધ આવી તેને ઘાડી ખાય. તેથી મેં કિરીટને તે બધું પાછી હાંડી લાવવા મોકલ્યો. પણ એ તો ગળે ત્યાં ને ત્યાં જ રહ્યો. બહુ વાર થઈ પણ તે યે પાછે ન આવ્યો, એટલે મને કિંકર પેલી. પેશો છોકરો હવે શુદ્ધિમાં આવ્યો હતો તેને બેંકાડી હું ગારો ને લાથીના શેષમાં નીકળ્યો. તમે મુંઝવે છે કે કિરીટ - ક્યાં ગયો - હશે ? જાહેર નેજે હું તો બાહ સારિય, મળે ગાયોની, મારી કે

ચોવાળીની કંઈ જ કિંકર ન હોય તેમ, મેં પાડી રાખેલા ચારા પર હીં પેટે હાથ મારતા હતાં!

કિરીટ, આમ તો નાના છોકરાં જેવો હતો; અને તેના પર જોવાપર ધ્યાન રાખી તેને કેળવવો પડે તેમ હતું. એ વખતે તે કંઈ તેડકારે મોડે, અથવા કંઈ ખાતર દેવ પાડ્યા મોડે તો તેના પર હાથ દાખવે

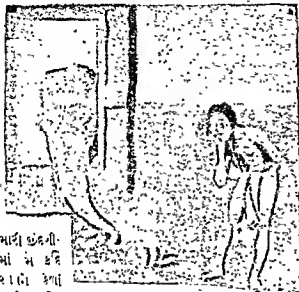

જરૂરનો હતો; કેટલુંક નહિતર તે વધારે ને વધારે ખાડતો જતો.

એક જ દાખલો આપું. એક દહાડો કોઈએ મને ચોટાં કેળાં ખાયા આપ્યાં. ખસ, ને દહાડાનો તેને કેળાનો સવાદ લાગ્યો. આમાસ રસોડામાં બારી પાસે જ એક બાજુ ઉપર ફળાની ટોપલી પડી રહેતી. એક દહાડો ધરમાં જુમ પડી કે ટોપલીમાંથી ગધાં જ કેળાં જમડી ગયાં છે ! ધરનાં માણસોને નોકરો ઉપર રાક ગયો અને સહ્યે ગધા નોકરોના વધવા લીધા. ચોરા દહાડા થયા ત્યાં વળી પાછાં કેળાં અદરપ થઈ ગયાં ! આ વખતે બાળ મારા ઉપર આવ્યું. મને મારાં માથાપ તથા નોકરો ઉપર ચીડ તો બુધ મડી, પણ શું કહે ? હું પોતે તો જાણતો હતો કે હું ચોર નથી, પણ ખરો ચોર પકડાયા વિના કેમ સાબીત કરું ? તે જ દહાડે કિરીટના તંબામાં એક ખુંદાએક કળું આવી નજરે ચડ્યું. મને

નવલું લાગી કે હાથી નો ચારા ખાવ છે, ને કેળું
અહા ક્યાંથી આવ્યું !

મારા પર ચોસા ચોરીના આળ વિશે વિચાર કરતો
એક દરદારો હું ચોસાના ખારણા આગળ બેસી હતો,
એટલામાં ખારીમાંથી એક સાંઘા ગદા કાઢી સાપ
ગેરું કંઈક કેળાંની લુપ સાથે પસાર થઈ જતું મેં જોયું.

મારી હંદગી-
માં મેં કદિ
રાત્રી કેળાં
ખાંતો જો

એવો કે સાંજેકો નહિ; એટલે હું તો એ જોઈને બાંક-
થી થયેલી દરદારો ! અને આમ ઘરમાં આવતો જઈ
ખાઈ જતાં નહિ. કેળાં
જેથી દરદારો, અને તે જા-
મને ઘરનાં માણસોને પણ
કેમ હવતાં જતાં રહે એ
વિચારે મને કંપાળી પુરી.
હું લખાતો જવાનો સ્વાસ્થ-
માવી ગદાર નીકળ્યો અને
સાપની બીકે હવે લાંબી
ચરની બહાર નહોતો.

ગદાર નીકળતાં મેં
કિંદીને દૂર તેના તંબુ
નજીક જોયો. મને

એટલી ગંધી હોશન થતી ગઈ હતી ! તદ્વાત
બહેલાવના મારે કિંદીની સોજત કીક પડી એમ
ધારીને હું તેના તંબુ તરફ ચાલ્યો. અંદર જઈને
જોઉં છું તો તંબુમાં ચાર તરફ કેળાં વેરવિખેર પડેલાં
હતાં, ને બાહસોડેખ વીણી વીણીને નાસ્તો કરી રહ્યા
હતા. એટલામાં જરા આવે પડેલું કેળું લેવા તેણે મુંઠ
લેવાવી. આત્મીની ! આગાદ પેલા ખારી-
માંથી કેળાં લઈ જનાર સાપ ગેરવી જ ! હવે
હું ગંધા બેઠ પામી ગયાં. એ બાહસોડેખ જ
ચાર હતા !

હું તેનો ઘાત પકડીને ખુશ થતો થતો
મારું માથાપ આગળ લઈ ગયો અને આટલા
દિવસ થયાં જઈ ચોરી ખાનાર ચુન્દેગારને
તેમની રૂબરૂ ખરો કરી મારી નિર્ધોષના પુત્રવાર
કરી જનારી. પછી મેં તેને સારીપો કમ-
શ થા; કારણકે હાથેઓ એટલા અમરકમંદ
હાથ છે કે તમારો જોડેજોડ ને સમજે છે.
મેં તેને કહ્યું કે 'હવે પછી જન કોઈ દિવસ
રૂબ ચારતાં નહોતેજો છે તો કોયડ કોયડે
સામઠું શરી નાખાસ.' તે પળ મારો તપો
સાંભળી બરાબર સમજી ગયો કે અમે સહુ

તેના પર ગુસ્સે થયા છીએ. જોનાની આવી રહે-
તીથી તેને એટલું લાગી આવ્યું કે તેણે તે દહાણું

કાંઈ કંઈ ચાલુ નથી. ત્યાર પછી કંઈ જે તેનું
જળ ખાવા આપતું તો તીવરી ચીન પાડીને દીસવા
માંડતો.

ગુન્દામાં આગો હોય તો હાથો ગમે તેવી શિક્ષા
સહન કરી શકે. પણ જ્યે તમે તેને વગર હેમદેશ
અમરતો કરો તો જો તેનું ઘેર અરેખર ક્ષેત્રનો.

એક દહાડો કનાબામાં રૂં કિરીટને નદીએ લઈ
ગયા હતા. મારી સાથે મારા ખીજા પણ દેરલાક
ગોડીઆઓ હતા. કિરીટ, કાંડાપર હમણની પેઠે
ચતોપાર ચઢી પડ્યો હતો અને અમે સહુ તેને

કેવીથી માલિકા કરતા હતા. વગર તો અમે રમત
ચલા અને તે નદીમાં કાપા પડ્યા. તે નકાદા બહાર
નીકળ્યો તે વખતે સહુ નામનો એક હોદ્દો કાંડાપર
જ્યો હતો. કેણુ બધું શાથી, સહુએ અમરતા
રમતમાં તે રમતાં ગોતાના હાથમાંની ચાપુક સંસ્કર
કરીને ત્રણચાર વાર કિરીટની મુંદ પર ચોડી દાટી.
કિરીટ દુઃખથી ચીસો પાડતો નહોતો. સાંજ પડ્યે અમે
સહુ ઘેર આવ્યા.

આ વાતને એક વરસ પીતી ગયું, ને ગાંધે
કનાબો આવ્યો. હવે તો કિરીટ હમણે ને નહોતો પણ

જ્યો હતો. ઉમરના વનવા
સાથે તેનામાં દહાપણુ પણ
આપ્યું હતું અને અમારા
સહુની ને માનીતો ચર્ચ પાંચ
હતા. એક દહાડો અમે સહુ
નદીએ ગયા હતા; સહુ પણ
સાથે હતા. કિરીટને કેવીની
માલિકા કરી અમી બહુ
કાચવાથી અંધ સહુ નદીમાં
નવા પાયા; માત્ર સહુ ને
કિરીટ જે જ વળુ કાઢી હતા.
એકલામાં એકએક કિરીટ
માતેલા આખવાની પેઠે સહુ
નરક ધાંપા; તેને કમગોળી
મુંદ અને પકડી નદીમાં કેમ્પો
અને બહુ વાર જુદી પાડીયા
અમોગ્યા ક્યો. અમે સહુ
રોડતા બહાર આવીએ ત્યાર
પહેલાં તો ને સમગ્રજ જેવાન
અની જ્યા આવ્યા, એરક
કિરીટ તેને કાંડા પર મુદી
દાંધો હતો.

સહુ શુદ્ધિમાં આવતાં
એન હાથી પર ખુબ મીઠાવેર
અને તેને અરેખર શિક્ષા
કરવાનું અને ક્યું. મેં ના

તેજમલ કાકાર

કિંગમણી ધરતીના દાદા કેસા કાગળ ચીંચ્યા છે,
એ રે કાગળ દાદે ટેલીએ વંચાયા છે.
કાકો વાંચે રે દાદો રસરસ રૂએ છે.
કિરણરૂપી તેજમલ ટાકાળાં છે.

‘શીશને રૂએ: છે, દાદા? શું છે અંસને કાંને રે?’
‘દાદા કટકે આંખું કીકરી, વાંદે કોણ અંશે રે?’
‘માત માત કીકરીએ દાદાં વાંઝીયા કેવાણુ રે.’
‘હિંચે હિંચેન મળે દાદા; વાંદે અમે ચડશું રે.’

‘માથાનો અંખોડો તેજમલ, અસ્તો કેમ રેશે રે?’
‘માથાનો અંખોડો દાદા, પાથરીકામાં રેશે રે.’

‘દાંત રંગાવેલ તેજમલ, અસ્તો કેમ રેશે રે?’
‘નાનાં હતાં ત્યાં મોચાળ આંતાં રે.’
‘ખાંતીકી માગીએ દાંત રંગાવ્યો રે.’

‘નાક વીંધાયેલ તેજમલ, અસ્તો કેમ રેશે રે?’
‘અમાસ દાદાળને ખેડનાં હતાં રે.’
‘નાનાં હતાં ત્યાં નાક વીંધાવ્યાં રે.’

‘હાથનાં તાજવાં તેજમલ, અસ્તો કેમ રેશે રે?’
‘હાથનાં તાજવાં દાદા ખાંચકીમાં રેશે રે.’

‘બગનાં તાજવાં તેજમલ, અસ્તો કેમ રેશે રે?’
‘બગનાં તાજવાં દાદા, મોચલીકામાં રેશે રે.’

‘આંકો મારાં ચાંચી, આપણુ ઝોની હાંદે અંધએ રે.’
‘ઝોની હાંદે અંધને ઝીંમે પાંચળીએ રે.’

‘પુરુષ રહેશે તો બેરખે મન મોચે રે.’
‘સ્ત્રી એ રહેશે તો કુચાણે મન મોચે રે.’

તેજમલ કાકોરીઆનાં લોરખડે મન મોંયાં છે.

‘આલો મારા આથી, આપણુ વાણી હાટે નઈએ છે;
વાણી હાટે નઈને શ્રીને પાદખીએ છે.’

પુરુષ હશે તો પાધડીએ મન મોંશે છે;
શ્રી ને હશે તો ચુલડીએ મન મોંશે છે.’

તેજમલ કાકોરીઆનાં પાધડીએ મન મોંયાં છે.

‘આલો મારા આથી, આપણુ ગ્રધેડા હાટે નઈએ છે;
ગ્રધેડા હાટે નઈને શ્રીને પાદખીએ છે.’

‘પુરુષ હશે તો ઢેલીએ મન મોંશે છે;
શ્રી ને હશે તો ચુલે મન મોંશે છે.’

તેજમલ કાકોરીઆનાં ઢેલીએ મન મોંયાં છે.

‘આલો મારા આથી, આપણુ દરીઆકાંઠે નઈએ છે;
દરીઆકાંઠે નઈને શ્રીને પાદખીએ છે.’

પુરુષ હશે તો દરીઓ ટાળી નાંશે છે.
શ્રી ને હશે તો કાંઠે બેસી નાંશે છે.’

તેજમલ કાકોરીઓ દરીઓ ટાળી નાંશે છે.

‘આલો મારા આથી આપણુ લજ્જકમાં નઈએ છે;
લજ્જકમાં નઈને શ્રીને પાદખીએ છે.’

પુરુષ હશે તો આંખે પગલે ધાશે છે;
શ્રી ને હશે તો પાંચે પગલે જાશે છે.’

તેજમલ કાકોરીઓ આંખે પગલે ધાશે છે.

કળ કટક ગાળી તેજમલ ઘેર ચપાયાં છે;

દાદા ને કાકે ગોતીડે વધાવ્યાં છે.

આપણા મધ્યયુગ તાતીનરેલો પાકકાળ હતો.
એ વખતે બધા અર્થે રક્ષણ વચ્ચે મોટું જુદ
નમનું. કાંસીઆઓની કુદર, પ્રદાસવીઆઓની ધાડ
અને દુરમનોના હુમલાઓના હમેશના બળ હેઠળ રેષન
વચ્ચેની, એટલે તે સાહસિક, કુદરતી અને તેપર
રહેલી. આગલી બીજી શાન્તિ અને મોટું સુખ તે
વેળા નહોતાં. એ વખતની આ એક કથા છે.

એ કાળ જીર્ણ કરાવનાં નહિ પણ સેવા
કરવાનો હતો. એ વખતની આપણી આવી કથાઓ
કનિહાસને મોંપડે ચરેલી નથી; પણ સદાકાળ યુવતા
કનિહાસે કોપે કુલની પેઠે લોકલક્ષણના લેહનમાં
વંશપરંપરા જોતી આવી છે. કનિહાસ કરવાયે એ
અમર છે, કારણકે એ પ્રમદ્યવનના પ્રાણરૂપ છે.
જદ દાસે કેલીએ કાપેલા બીંદો બેસા હતા.

બધા અમલકેન કડાવતા હતા. ગામનો બારાટ હુકો પીતાં પીતાં જોરદાર કવિત લલકારતો હતો.

એવામાં હાંરજોદાજો એક માણસ દોહતો આવ્યો અને 'ખખા બાપુને' કહી તેણે ગાદી આગળ એક પરખીડીકું મૂક્યું. અપંગ દાદા નો અથણ હતો. પાસે બેઠવાએ ચીંટી ધાંચવા માંડી. આવ્યો કાળજ કોદો હતો. વચ્ચે બે રાજક લખ્યા હતા. 'આવી જાઓ'. આ સાંભળીને સૌ આખા બની ગયા. દાદાનું મોં ક્રોધાઈ ગયું. ગામની જુદા કોણુ કર્યો એ વિચારે દાદાની આંખોમાંથી બારણોડ જેવું જળ ટપકવા લાગ્યું.

ફેલી માથેની માઠમેડીમાં વાહરો બેસતી. દાદાની સાત પોત્રીઓમાં તેજમલના ચતુર અને શુરી હતી. એકદમ રંગદાપ બંધ ચર્ચેલા સાંભળી બારીએથી એણે ડોહાઈ કર્યું. જુએ છે નો દાદાજીની આંખોમાં આંધુ. 'તેજમલ'ની ન મરેલાયું. તેણે પુછ્યું, 'દાદાજી, અમ બેઠાં આપને કાંઈ ચિન્તા? આવડું શું કારણુ?'

દાદા—એરા, હું શું કરે? ગામને પાદર કટક ચડી આવ્યું છે. તારા બાપુ ગયા એટલે નું તો સાતસાત દીકરીએ વીંચીઓ.

તેજમલ—મા દાદાજી, એાહું મા લાવો. હું દીકરા હું હો. વેરીના શા બાર છે? વાર હું કરીશ.

દાદા—એજમમાં તકકાણાયા દાહસ નહિ ને કુંવના બચ્યા જેવી કામળ. બા, હ તમારું કામ નહિ.

તેજમલ—દાદાનો દેશ હુરાય તે દીકરીથી જોડું ત્રાય? અમારું હવતર હુજ મજે, દાદાજી.

દાદા—પણ તમે સ્વીગત...

તેજમલ—દાદાજી, આપનો દીકરા થકને જરજ.

કેની મગદુર છે કે મને એજામે? આપ જુઓ નો ખરા. એટલું બોલી તેજમલ જોરમાં ગઈ, અને પરાશમાંથી પોતાના બાપનાં વચ્ચે કાઢી પહેરવા લાગી. પેચવાળી પાંચડીમાં અબોરો વાળોઃ દાજ ઉપનાં હુદામાં બંદીની લાંબી ગાંધ નીચે સંનાજ્યાં. પગનાં પુરુષાં પગદંખાંમાં લાંબાં. આમ પુરુષની પોશાક સહને બદલ નીકળી ચોરી કપર રવાર થઈ.

એ વખતે તેજમલની મુખજીઠા જોર શોભતી હતી. દાદા તો આ દેખી દેખ થઈ ગયા.

દાદા—તેજબા, તમે ખરાં બાણી. વેશ તો ખરો સગ્યો. પણ રંગલ દાંત જોઈ કેઈ જોજખરો નો?

તેજમલ—દાદાજી, એ તો કહેશું કે મોસાળ મચેલાં ત્યાં મામીએ દોંડયી રંગેલા.

દાદા—અને વીંધેલ-નાકનું શું?

તેજમલ—એ તો દાદાજીને ખોટનાં હતાં તેણી નાનપણમાં વીંધાયેલું. દાદાજી આપ નચિંત રહેા. હું આજા લઉં છું.

હવે તેડડું ગામનું માણસ એકડું કરી તેજમલ મોખરે ચાલી. કેટલાક સાથીઓને રાક ગ્યો. દાદાને દીકરા નથી અને આ કોણુ? તેજમલ હાકોર સ્વીગત છે એમ લોક પડાં ખાતરી કરવા તેઓ એને બનરમાં લઈ ગયા.

એક સાથી—બા, આ સંતીના ઘાટ સારા ધર છે. જોરખાના કરતાં ય આ હુમણુંનું કામ તો જુઓ.

તેજમલ—બાઈ, મને નો આ બેરખો જ સરસ લાગે છે.

બીજો સાથી—બા, આ વાળીઆની પેડી. આ પાંચડીઓ ને આ બારખાગની બાતીગર મુદકીઓ.

તેજમલ—બાઈ, આ કસુંખ પાંચડીઓ કેરી મુંદર છે!

સાથીઓ પડકારી તેજમલને સંધેડીઆને દાટે લઈ ગયા. પરંતુ તેજમલે ત્યાં પશુ દાંતની ચુલોઓને ગદલે રોડીઓ જ પસંદ કર્યો. પશુ ખાતરી કરવા તેઓ એને દરીએ નાસા લઈ ગયા. એમ જાણીને કે

જુજ દરો તો દરીએ જાણી નાશો કે,
ઓ જો દરો તો દારો બેસી નાશો કે.

પણ

તેજમલ દાદાનીઆ તો દરીએ યાજી નાજી.
આખરે તેઓ સૌ દુરમનના દળ સામે લડ્યા ગયા. સાથીઓએ ધારું કે સ્ત્રી દરો તો રમુમાં નહિ રહે. પણ તેજમલે તો પછો પગ કયાં વગર ખુબ મુસાનનથી લઈને એવોડી. પડી તો

દળ કટક વાળી તેજમલ વેર પધાયા કે;
દાદા ને મરે બાતીર વધાવ્યો કે.

શુભ થયેલી તસ્વીર

ઈ. સ. ૧૯૭૦ ના
ઓક્ટોબરની ત્રીજી

નારીખે સુરત શહેરનો દેખાવ જોવા જવો હતો. આખી શહેરમાં નાસખામ થઈ રહી હતી, અને કોઈ બચે તરફ તો કોઈ સ્વાલી નકકી રવાના થતા હતા. શીવાજી મહાગાદગની સરોવરી આવે છે એ ખબર અમને તો સંપૂર્ણગરની બાંયની નારીખે મળી ગયા હતા, એટલે ઓક્ટોબરની પહેલી તારીખ સુધીમાં તો અમારા ધોળાખરા કીમતી સામાન ફેરવાઈ ગયા હતા. તેમજ પ્રેસિડેન્ટ મિ. હારાડ અને આખી કાર્ગિલ રવાનીના બંદર પર સહીસલામત પહોંચી ગયા હતા.

એક વખત સહીસલામતીવાળા રથાનમાં પહોંચ્યા એટલે મેં મારા કીમતી સામાનની તપાસ કરવા માંડી. ખીલું બધું તો સલામત હતું, પણ જેને મેં જીવંતી પણ વધારે માનેલી, તે મારી મૂન માંનાની મુંદર તસ્વીર જે પેટીમાં હતી તે જ માત્ર શુભ થતી હતી.

હું હતાશ બની ગયો. એ તસ્વીર માટે મેં પંદર પંદર વર્ષ તપ કર્યું હતું. ઉપરાંત તે એક મિમ્મની પ્રેમની બેઠક પણ હતી. હાથ આજે જ મો પહેલી વખત લાગ્યું કે મારી માતા હવે કોઈ દિવસ નહિ મળે. પરંતુ ખીલ કોઈ ઉપાય હાથ રહ્યો નહિ. મારા કાકાને મેં એ વાત કહી, પણ તેણે તો માત્ર દસી કાઢ્યું! કેવો મૂર્ખ છાકરા! બધાં જીવનની સલામતી માટે કષ્ટરો આભાર માનવાનો છે ત્યાં પેટી માટે અકસાસ કરે છે! શીવાજી પંદર હજાર મેટ્રા સવારે સાથે સુરતમાં હતો અને હમણાં ત્યાં નવા આવનારા અમને જે સમાચાર આપતી હતા તે સાંભળી અમારાં માત્ર દીસો બની રહ્યાં હતા.

કારગરનો માણસ રાત્રી અગાઉ આખાં જે હમણાં જ મળેલી દગ પડી પાછો જઈ સુરતમાં પોતાનો કમાવો.

હતો તેના પર પુખ્ત થયો હતો; અને અમારા જેવો દગના સમાચાર પ્રમાણે તો બિંધાવે, છૂટી ટોપી ધારે નાણી મળી હતી. નાનની મોનાની પાલખી શીવાજીને હાથ આપી મળે અને તે ઉપરાંત પણ પુરુષ જાનનો મળે.

પંચમી ઓક્ટોબરે તો અમારી સુરત આતેની ફેરફારમાં ફેરફારમાંથી એ મિત્રો શીવાજીને મળી આપી, બેઠક મોઝાદ-ધરી, કાંઈક મેલીમાં તે કાંઈક પુરોષમાં તેને પ્રસન્ન-હરી નિર્ભયતાનું વચન લઈ આપ્યું હતા. પણ ત્યારે છૂટી ઓક્ટોબરે સંમતિ આપ્યાં કે શીવાજી તારી ઓળંગી રવાની પર આવે છે, ત્યારે તો અમે અને અમારી સાથેના વેપારીઓ બચી અધમુઓ જેવા જ થઈ ગયા. પણ સદમાએ તારી ઓળંગવાનો વિચાર શીવાજીએ પડ્યો મુશ્કેલી ને રવાનીના દમરો વેપારીઓ બચી ગયા.

પણ હું ત્યારે સુરત પાછો ગયો ત્યારે મો માત્રમ પડ્યું કે મારું સ્વસ્થ હું રાખી ગયું હતું. મારી પેટી કીમતી પેટીમાં તો પડે જ નહોતો. મેં અવસ્થા ને ગરગણમાં શીવાજીના માણસોએ જે હાથ પડ્યું તે કીમતી હશે, એટલે મારી પેટી પણ આકેનરી કે સીધી રીતે શીવાજીની હાથમાં જ મળેલી હશે. આ વિચાર કરતાં મને તમ્મર આંખ્યા અને આંખે શરીરે પ્રસંગે છુટા થઈ સિંદના મોમાંથી શીવાજી મળે એ વાત અસંભવિત લાગી. હું તો રોતો રોતો પથારીમાં પડ્યો. ખીલ દિવસે મવારે કંઈક ત્યારે મારા કાકાને એનો સહનો દરો મેરો ફરવા મારી સામે કોલા જોવા મેં વિદાય કર્યા કે કાકાને કાંઈ કહેવું નહિ, પણ તે કાકા તો એવો વિચલન હતો કે મારું એક પડીમાં કમાવો.

‘તાણે ખ્યાન પેરી પેરીમાં મોંઘ્યું છે ને હું બાણું’
હું. પણ પેરી શીવાછની હાંડમાં ગઈ છે, તે છવના
જોખમે પણ હવે પાછી નહિ મળે !’

‘કાકા!’ મેં કહ્યું, ‘એ પેરી હું પાછી લાવવાનો છું.’

‘અને શી

કરીને વાર?’

‘શી વા છું નું

નામ તેં નથી

સાંબળ્યું?’

સ્મિયતેપુછી

બોલ્યું છે કે

શીવાછના

તંચુમાં કેમ

જઈ શકાય

છે?’

‘હા, કાકા!

અને મેં

નિશ્ચય કર્યો

છે કે હું તે

પેરી લાવ-

વાનો જ.’

મારા કાકા

એ કાંઈ

જવાબ વા-

લ્યો નહિ.

પણ તે તપી

ગએકા હતો

અને મારું

અધિય સાકું

નથી એટલું

કરી જતા

રહ્યા. પરીક

ખમીને તે

પાછા આવ્યા ને મને શાન્તિથી સમજાવ્યું કે શીવાછને

અંધિરો પર અત્યારે ચેર છે, માટે આ સાદસ ખેડું નહિ.

મારા કાસએ મને નાનપણથી મોખો હતો, તે અંધે અત્યારે

તે મારી ગર્ખાઈ પર હસતા હતા, પણ તેમના મધ્યમાં

મારે માટે પ્રેમ હતો. તેમને નિરાશ ન કરવાના હેતુથી

મેં એમનું કહ્યું ‘માની લીધું ને કાંઈ ન હોય તેમ કામમાં

જોખો. પણ સાથે સાથે જ, હું શીવાછના સમાચાર

જેવજનો હતો ને પડેલી તકે તપ્પી જવાની તૈયારી

કરી રહ્યો હતો. એતે

એવી તક

આવી. એક

રાત્રે સૌ સુઈ

ગયાં હતાં

ત્યારે હું

જદાર નીક-

ળી પડ્યો.

નીકળતી વ-

ખતે મેં મારા

મોંપાળ ના-

મનાં પિંધાર

નોકરને સાથે

સાથે સંધ્યા

હતો. અને

‘બસ મોર-

સવાર’ થઈ

નીકળ્યા ને

જપાદા બંધ

કર્યો કાપવા

સાગ્યા.

માગેમા

ને ક્યવ મેં

જોયું તે ખરે-

ખર અદ્દલુન

જતું. મરાકા

સોકા પાદ-

વાર દુમગા

કરના હતા, છતાં દરીઆમાં ખેનરામાંથી ખેડતો ખોસળો

વગાડી વગાડી નંચવને મોસાવવા દત્તા. ધનની શોધા-

થી જળીન મુદર જાતી રહી હતી અને ત્યાં જુઓ ત્યાં

આંખ રૂં એવી રમણીયતા જતી હતી. સંકલિતું હું ને

હું તૈયાર

કદાક મારાં બંધન તુટે

સ્વતંત્ર હું સરદાર,

આ સ્વતંત્ર હું સરદાર;

સહુની આગે ડગતાં હુટે

હું તૈયાર, હું તૈયાર.

ધમાક ચાકે ધરતી મુટે

અંતર જોમ અપાર,

છે અંતર જોમ અપાર;

અંજે એતન-તનખા શુમે

હું તૈયાર, હું તૈયાર.

પણપણ ભાવિ છવન ભાણું

ઉપડે દરિદાર,

જુજ ઉપડે દરિદાર;

રમણમ ઉરઆનંદ ઉછાણું

હું તૈયાર, હું તૈયાર.

હટપટ કુચ કરોને વીરા !

કાપો પયવિસ્તાર,

હો ! કાપો પયવિસ્તાર;

જય જય ! જનનારનાદ અપીસ—

હું તૈયાર, હું તૈયાર.

ગોપાળ વાતો કરતા નીકળે આત્મા જતા હતા. જ્યારે
અમે મંદર પહોંચ્યા ત્યારે સંખ્યાબંધ ખેડમાંડીઓ
જતી દેખાઇ, દરેક ખેડમાંડી પાંચળ તેની રક્ષા માટે
ત્રીસ ત્રીસ સવારો હાથ, ખાસા ને તલવાર લઇ સંજન
બની આવતા હતા. તેમની મોટી મોટી અઓ,
લાંબી કુછ ને ધેરવાળાં અંગરખાં વેનતોર પર એક
પ્રકારની રવાબાધિક શેઠ પાતાં હતાં. હું ને ગોપાળ
ત્યાંથી નીકળ્યા કે તરન જ હવાસદારે અમને અટ-
કાવ્યા, ને હથીઆર છોડી દેવા કહ્યું. મેં તેમ કરવાની
ધરતી ના પાડી. હવાસદારે અમને કેદ કરી લીધા,
અમારાં હથીઆર ખુચરી સીધાં અને અંજાર ખજર
હેવા માટે પુનામાં મથારાજની રૂપર લઇ જવાનો
પોતાનો નિશ્ચય જણાવ્યો. આ બંનેર વખત હું મનમાં
ને મનમાં હસતો હતો. બીયારા હવાસદારને ખજર
નહોતી કે હું શીવાજીને મળવા માટે જ પુના જતો હતો;
એટલે હવાસદાર પોતે જ મને રંગુ કરી દેતો હોય તો
મારે તો એટલી મહેનત આપી! રસ્તામાં મથારા
સીપાઇઓ મારી ને ગોપાળની સાથે બહુ સહુકાબથી
વર્તના; અને અંધે જ્યારે પુના પહોંચ્યા ત્યારે તો
તેમનાં ઘણાં મને કેદી કરનાં મિત્ર જોવા જ લેખવા
શક ગયાં.

રૂપરગટના કિસ્સા પર આવી હવાસદારે મને ત્યાંના
કિસ્તેદારના હાથમાં સોંપ્યો. કિસ્તેદાર બહુ ખસો આદમી
લાગ્યો. તેણે મને પૂછ્યું, 'તમે શા માટે દુરત છોડી
આ બાબત સુસારકી કરી રહ્યા છો?' મેં કહ્યું, 'હું શીવાજી
મહારાજને મળવા માગું છું.' ખસ, ત્યાર પછી તરૂ
ચાર દિવસ મેં આખું પીછું ને મગ્ન કરી. કિસ્તામાં
આશરે બે હજાર મરદા હતા અને તે સદા બગાટ
રહેતા હતા. રામગદનો કિસ્તો એવા અબેવ રમજ પર
છે કે હુમનતો હક્કો ત્યાં લાગે જ ફરી રહે. ચોથે
દિવસે સવારમાં જ્યારે એક દુતે આવી મને મહારાજ
પાસે લઇ જવાનું કહ્યું ત્યારે મારી કંઈનામાં શીવાજીની
જે બીજા મિત્ર આવી તેનાથી ઘડીબર હું તો તેમની
પાસે જવાનો વિચાર આપતાં જ કેળી હોયો. સાદા મુન-
માં અફસાંખાને અને શીવાજીને પ્રસંગ ચર્ચાયા હતા.

જયસીના સરદાર મંદરાવને જામુળથી કુખેડી નાખનાર
શીવાજીની ધાક આખાં કંતરે કિસ્તાનામાં બેસી ગઇ
હતી. સિમે જ વર્ષ પહેલાં જ શીવાજીની એટ લીધી
હતી, ને તેની આધૂતિ વિશે, રવાબા વિશે, એટ-
એટની વખતે ફેકટરીમાં ફરીલીને ચર્ચાઈ હતી કે
જેને અમે એક પ્રખતો નાંધ કરનાર બંધક; પુરુષ
ગાનના હતા તેની સમક્ષ આજે જતાં મને બારે ધાક
લાગે. મને એમ થઈ આવ્યું કે ચોક્કસ જ એક
માણસ નમ તલવારથી મારા શિરપેદ કરી નાખશે.
જયુ દવે ને બધા વિચારો નકામા હતા. હું હિમ્મત-
બેર દાનની સાથે નીકળ્યો.

છેડી મેં જોયું તો એક સાદા એટલા ઉપર
તરન સાદી ચટાઈ પાયરી તેના પર શીવાજી મહારાજ
બેઠા હતા. પાસે એક કુખો હતા, ત્યાં કેટલીક પનીદારી-
ઓ પાંચી બધા આવી હતી. તેમની કેડી ઉતરી
ઉતરી એટલા પાસે શીવાજી મહારાજ સામે કેટલાંક
છોકરાં હતાં. મહારાજ તેમની સાથે સરળ
ભાવથી વાતો કરતા હતા અને હસીહસીને છોકરાંને
પાસે મોકલાવી તેમના હાથમાં રજકેલ આપવા હતા.
જયુ જ્યારે મેં જોયું કે તેમની પાસે કેટલાં અંબરસક
નથી ત્યારે મારા મનમાં મેં એક ગાંઠ તો બાંધી જ
લીધી કે આ માણસમાં બીજું મને તે હોય, પણ
વિધાસધાનું તો એક છું સરખું જયુ નથી. શીવાજી
મહારાજ પનીદારીઓમાંથી પણ ધરીની સાથે વાન
કરતા હતા; અને તેમનાં નાનાં નાનાં ફાંખી વાનો
પણ એમના હિસાબમાં છે એવું લેનાં મને ખાતરી
થઇ ચુકી કે હું જેની સામે કબો છું તે મુઠતો
હુરનાર શીવાજી નથી, પણ મુઠ રૂમિદાસનો આદર
હિલ્ય શીવાજી છે. મારી બધી બીજી કંપના અને
સિમે આપેલું વર્ણન ચાલ્યાં ગયાં. હું મારું કામ
પણ બુલી ગયો, અને મો લાગ્યું કે જેનો પ્રતાપ
આટલો ગાજ છે તેના હવથમાં તો દયાનાં સરેવરો
બધાં છે. મથારીમાં પ્રાણ પુરનાર આ પુરખતે લેતાં
મને પહેલી જ વખત લાગ્યું કે ખરેખર આજ મેં
એક મહાન પુરુષ જોયો છે.

પરંતુ તે દિવસે મને મહારાજનાં દર્શન જ થયાં;
મુલાકાત ન થઇ શકી. કારણકે મહારાજને કામ

મહારાજ ઊઠ્યાને પાસે બોલાથી તેમના હાથમાં ફળફુલ આપતા હતા.

બોલાથી થોડી જ વાતમાં તે પીળે જતા રવા. હું મારે મુકામે આવ્યો, પણ હવે તો એક વખત શીવાજી મહારાજને જોવા પડી જ એન પડે એવી મને એમની બોલિની લાગી !

પીળે દિવસે સાંજના વખતે મને તેણી મારે ફરી હાત આવ્યો. હું દિશામાં ગયો તો ત્યાં આજે સુરજની હાલના માત્ર પ્રદર્શન બરોણ હતું. ખુબ ચોક્કસાઈથી બધો માત્ર ચોક્કસવામાં આવ્યો હતો. મોટા મોટા છાત્રાની ગાલીયા પર સોનારૂપાનાં વાસણોમાં મોતીની માળાઓ, મોટા પાણીનાર હીરા, માલેક, ચોખ્ખાજ ને નીલમ પાયાં હતાં. અમદાવાદી કોનખાજ ઉપર ઉચા પ્રકારનું બરતકામ કરેલાં બહુમત્યં પચો પણ

હતાં. પાટણનાં પોળાં, હામની મલમલના તાંત, જનારસી વાત્તોએ ને દિલ્લી આમ્રાના ફુલ-એવી એવી અનેકવિધ બહુમત્યવાન વસ્તુઓ ત્યાં હતી. પણ પછુ મારી નજર તો પેલી મારી માની છાત્રીવાળા પેટી પડી હતી ત્યાં હતી. બસ, એ જ પેટી અને એ જ તત્ત્વીર ! એ કેટલી પાસે પડેલી હતી, અને જ્યાં કેટલી દૂર હતી !

આજે એમની ધમાત્ર હતી. સૌ જોઈનેજોઈને નવાઈ પામતા હતા. પાસે એક ગાલીયા પર શીવાજી

જો દિવસે શીવાજીએ સુરજ હાલુ તે જ દિવસે દિલ્લીએ એક વેપારી દામની મલમલના તાંતનાં મારાં બરી સુરખમાં આવેલો હતો. તે પણ હાલના અપાયામાં આવી ગયો એવિદાનિકે પુરાવો છે.

દારાજ બેઠા હતા. તેમણે લાલ કમુજલ પાપટી બેંચી હતી, અને તેના પર જરાક શિરોધે શાળી થો હતો.

પહેલે દિવસે તો શીવાજી મહારાજને દરથી બેચા તા; આજે છેક નજીકથી નીકળ્યા. એમના રાજાન મોં પરનું કાંઈક વાંકું નાક એમને જુદું જ રૂપ આપી રહ્યું હતું. શીવાજી કીમળા હતા, પણ એમનો પાંપો બહુ સપમાળુ હતો. સૌથી વધારે મદસ્તની હા એમની આંખો હતી, તેમાંથી નેળની ધાર છુટતી હતી. મોરોબંત પિંગ્લ અને તાનાજી માલુસદે ત્યાં રાસે જ હબા હતા. માદીની પાછળ થોડે દૂર એ માસેદાર હબા હતા. મને તોએ મહારાજે તસ્ત તલાલ ક્યોં, 'ફિરંગી લોક, કેમ આગ્યા હે?' મેં પેનવથી જવાબ વાલ્યો, 'આપનાં દર્શનની અભિલાષા હતી, તેમજ મારી એક પેરી સરનથી મેળવેલી હામાં છે. પેરીમાં કાંઈ કીમતી ચીજ નથી, પણ મને તે બહુ જ ખાતી છે. તેમાં મારી માની એક તસ્વીર છે. આપ એને પાછી આપવાની કૃપા કરો.' થોડીવાર રહીને મહારાજે જવાબ વાલ્યો, 'એનું મૂલ્ય રાજકોળમાં આપીને લઈ જતો.'

પણ હું તો ખાતી ખાસે હતો, મારા અને શાપાળના ઘોડા પણ રાજની મિલકત શેખાજી મુઠ્યા હતા. મેં કહ્યું, 'અમારા મદાન કમિ શેક્સપીઅરે કહ્યું છે કે રાજ્યદ સિંહાસનમાં નથી, મનમાં છે.' પણ આ વાત્સની મહારાજ પર કાંઈ અસર થઈ નહિ. તેમણે મોં મલકાવ્યું ને જવાબ વાલ્યો, 'ફિરંગી લોક, તમારી વાત સાચી છે; પણ સુરનની લુંટ હવે તો પ્રવત્તી થઈ ચુકી છે. એમાંથી હું કેમ કાંઈ ખર્ચો રહું?'

આ વાર્તાલાપ થયા પછી ત્રણવાર દિવસમાં રાય-ગઢ હોવાનો અને હુકમ મળ્યો.

હું ને દિવસ રાયગઢ એવાનો હતો તેને આગ્રસે દિવસે કિશાના પહાડી સ્થાન પર આધમતી મુઠ્યા બોનો હું બેઠો હતો. કમંમંબો હુમમંથી. થીટાએકા દરીઆ કીનારે મારી નજર આગળ તરનો હતો. પાંચ દબદ

-અક દરથી માઈ પેલું મુણખાંચરે પોલું મકાન આજે આંખો આગળ તરવરી રહ્યું હતું. રાયગઢની ટેકરીઓમાં અંધકાર ફેલાયો થક થયો હતો. મારી નજર દર દરનો બાજ મુશી પાસેનાં સ્થાન નેચાં મંડી. મારી સામેના રસ્તા પર એક સાદો મરાઠો સીપાઈ થીને પગે ચાલ્યો જતો હતો. થોડે દૂર એ આગ્રો નં આલ્યો, ત્યાં ત્રણ જણા પાસેની ગ્રામીમાંથી નીકળી એને પીટી વળ્યા. ત્રણે જણાના હાથમાં પહાડી તલવારો હતી. પીટગાના ઝગમગા જેમ મરાઠા સીપાઈની તલવાર નીકળી ને થોડીવારમાં હવામાં સરસાર થતા માર્યો. તલવારો અથડાયા લાગી. હું તો પત્રવાર સ્તબ્ધ જ બની ગયો. પણ એ અંધાર તરત મળીને હું હતો ત્યાંથી પીટગા વેગે તેમના તરફ દોડ્યો. મારી પાસે હતીઆ-રમાં માત્ર એક લાકડી હતી. તે જતાવર ફેરવીને મેં ત્રણમાંના એકના માથામાં એવા તો બેરથી ધા ક્યોં કે તે ગોણીઆને નીચે પડી ગયો. એ બેકને ખીંને તરત મારા તરફ ક્યોં. તેણે મારા પડખા પર તલવારનો ધા ક્યોં, પણ તે મારા ઓપરકેટમાં અથડાઈ તલવાર અંદર પેસી રહી. ધરી તે તલવાર બેજે ને પહેલાં તો મેં તેને એક પથર પર જ પસઠારી માર્યો ને તેની છાતી પર ચડી બેઠો. મારી સામે હવે એ જળ્યા લડી રહ્યા હતા. મરાઠા સીપાઈએ પેલાને એક જ હાથી વઘારી દીધો. પણ એ તોએ મારી નીચે પડેલો આદમી છટેકી ગયો ને ગ્રામીમાં અંદર થઈ ગયો.

'ફિરંગી જતાદર!'

એ સમયે સાંભળતાં જ હું આશ્ચર્ય પામ્યો. હું પાસે આવ્યો, 'કોણ મરા...'

પણ મારા શબ્દો મોંમાં જ રહ્યા. મહારાજની સ્વામી શીવાજી મહારાજ પોને જ સાદા મરાઠા સીપાઈના વેષમાં મારી સામે જોતા હતા. મેં એકદમ વાક્ય ફેરવ્યું, 'કોણ મહારાજ...'

'ફિરંગી જતાદર!' શીવાજી મહારાજ બોલતા હતા, 'આજે તં મહારાજની લાજ રાખી છે. તે મારો પ્રાણ જગાવ્યો છે—પ્રાણથી પણ વધારો થયે સોચ્યો છે. બોલ હું તને શું આપું?'

હું કંઈ બોલું તે પહેલાં તો મરાઠા સીપાઈઓ ચાર પાસથી ઘેરતા આવતા હતા. તેમાંના કેટલાકનાં મોં પર મૃત્યુ જેવી દિશ્તા હતી. દમાનું નામ સાંભળીને જ કંઈ અમંગળની કલ્પનાથી તેઓ વ્યથિત બન્યા હતા. થોડીવારમાં અને લાશ ડેપડી ગઈ. હુમલો કરનાર ત્રણે મુસલમાન હતા તે દીન ઇસ્લામના શત્રુને મારવા તેમણે આ મુક્તિ મેળવી હતી.

બીજે દિવસે સવારે બરસબામાં મારી પ્રશંસા કરીને સીપાઈ મહારાજે કહ્યું, 'ફિરંગી બધાદર, તારે જે નેહએ તે માગી લે !'

અને મારા મનમાં શું હતું? મારી માની તરવીર વાળી પેટી પેટી.

પણ એ જ વખતે ડૉ. ગાર્ટન યાદ આવ્યો. મારી માની સાચી તરવીરમાં કોઈએ જીભને છાનસે કરતા ખલાશીઓ યાદ આવ્યા. એમના માટે હું શંકિત

હું એ ગ્રેન્જી મને વ્યાપી ગઈ. મેં કહ્યું, 'મહારાજ ! મારા જાતબાઈઓને આપના શાન્ત્યમાં વેપાર કરવાની છુટ આપો !'

મહારાજના મોં પર આંધુ સ્મિત ફેલાયું. 'જહાહર પુરુષ ! થોડા દિવસ પહેલાં તો તે તારી પેટી માગી હતી.'

'જી મહારાજ, પણ મારાં દેરાબાઈઓનું મેં હિત કહ્યું છે એની યાદ મને મારી માની તરવીર કરતાં પણ વધારે વ્હાલી લાગે છે.'

સીપાઈ મહારાજે પેટી પેટી અને બીજી મુદ્દવાન વસ્તુઓ મને આપવા દુકમ કર્યો. તેમાં એક સુંદર મોતીનો હાર પણ હતો. હંથરે એ હાર જોઈ હું ત્યારે ત્રીર સીપાઈની તેજસ્વી મૂર્તિ મારી નજર આગળ ખરી યાય છે.

'ધૂમકેળ'

(અંથેજ દખાવો પાંચી)

હહી

સાધારણ રીતે છોકરાંઓને દહા જલુ બાવે છે; અને ઘણાં તો દિવસ દોપ કે રાત, શીઆઓ દોપ કે ઉનાળો, પણ દહા ખાય જ છે.

હહી ખાવાના કેટલાક દાળ છે. અમુક કણે હહી ખવાય તો કામદો કરે અને અમુક વખતે ખવાએલું હહી નુકસાન કરે. તેમજ હહી સાથે ખાવાની ચીજોનું પણ સમજવું. કેટલીક ચીજો હહી સાથે ખાવાથી કાયદો કરે-છે, તો કેટલીક નુકસાન કરે છે.

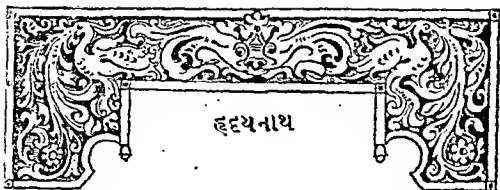
સને તો કદિ હહી ખાવું નહિ. કારણકે તેથી અલ્લહથી વધે છે; સાંધામાં કળતર થાય છે. કહેવત છે કે સને હહી ખાનારના ઘરમાં કદિ ચોર આવતા નથી. ક્યાંથી આવે? સાંધામાં કળતર થતું હોવાથી તે સુમે પાડતો જાય છે !

હહી સાથે ઘી ખાવાથી ખોરાક પચે છે, વાયુ મટે છે અને પિત્તનો પ્રકોપ થતો નથી. હહી સાથે સાકર ખાવાથી તરસ અને દાહની શાન્તિ થાય છે.

મગની દાળ સાથે હહી ખાવાથી રક્તપિત્ત શાન્ત થાય છે. મધ સાથે હહી ખાવાથી હહીનાં દુર્ગુણો ઓછા થઈ જાય છે. આમળાનું ચૂર્ણ નાળીને હહી ખાવાથી વાત, પિત્ત અને કર્શનો નાશ થાય છે.

હહી કિનાળામાં અથવા કુંડુ કરીને તો કદિ ખાવું નહિ; કારણકે તેથી રક્તપિત્તની વૃદ્ધિ થાય છે. ઉપર જણાવેલી ચીજો સિવાય, અને કવખતે હહી ખાવાથી નુકસાન થાય છે; અને કદિ તાવ, રક્ત-પિત્ત, રતવા, કોદ અથવા આમડીનાં બીજાં દરદો, પાંડુરોગ, કમળો અને અક્ષરનાં દરદો લાલ પડે છે.

અમૃતલાલ પ્રાણસાંકર પદ્મણી

હૃદયનાથ

આજ સુધીમાં બે વર વ્યક્તિઓ દિન્દી પ્રત્નના 'હૃદયનાથ' બની ગયો છે: રામ અને કૃષ્ણ. બુદ્ધ અને મહારીરે પણ વખત સુધી લોકહૃદય પર રાજ્ય કરેલું ખરું, પરંતુ રામ અને કૃષ્ણનું પદ તેર આદર્શ પ્રત્નના હૃદયમાં સદા અચ્ચુત છે.

પણ હમણાં થોડા વખત પહેલાં 'નવજીવન'ના એક લેખમાં ગાંધીજીને દિન્દી પ્રત્નના હૃદયનાથ કહ્યા છે. ગાંધીજી શું ખરે જ આદર્શપ્રત્નના હૃદયનાથ છે ?

આગાહીમાં મુસાફરી કરતા હતા ત્યાં કાળમાં ગાંધીજીની ચળવળની વાતો થતી હોય; રહીમરની સફરે નીકળ્યા હોત ત્યાં નીરાંતે કેળિતમાં મુત્તા મુત્તા અસહકારનું સહિત્ય લાંચના હોત; દુર્ગામા ગાદીમાં બેસીને આમણમાં યદવા નીકળ્યા હોત તો પેલા ઉપજાડી ગાદાવાળો ગાંધીના જ સમાચાર પુરે; કે પછી પાળા કોઈ દુર્ગરાજ મુલકમાં અર્ધનત્ય જંગમવાસીઓ ગાંધી આપજીના જ ખજરઅંતર પુલે.

નીશાંજનાં નાનાં બાળકો પોતાની નવી ચોપડી-ને પુકે ગાંધીજીની જાપ ચોરે; મોટા વિદ્યાર્થીઓ સરકારી શાળામાં અજખામજું મનાતું ગાંધીજીનું નામ, વર્ગમાં કોઈ દાનવ ન હોય ત્યારે, મોટા અખરે ગાક-થી કાળા પાટીઆ પર લખી નાખે; 'રૂને આજનાં હોકરાં સમગ્રે અલ્પસમગ્રે પણ 'ગાંધીજીની જલ્પ'ના પોકારો કરે.

કન્યાશાળામાં 'મારી બહેનો સ્વરાજ લેવું સહેલ છે'ના ગદ્યાથી કન્યાઓ ગાંધીજીને જાણી થાય; અને આગળ વધતાં મોળાકત-એવરત અને એવાં

મનોમાં કે નવરાત્રી જેવા કિસ્સોમાં બાળાઓ મંદિર કે શેરીઓના વિશાળ ચોકમાં 'સ્વરાજ લઈ' વહેસા આવતો કે' અથવા 'એવા ગાંધી મુજરાતે કન્યા ર' ના ગદ્યા ને રાસકાત્રી જુદા બોલાવે.

કવિઓ એ 'નવરાત્રી'નાં અનુનિદાઓ રમે; ગિજકારોની પીડી એની જ નેજાની મૂર્તિ મીનરે; બ્રેખકો બધા વિષયોમાં ગાંધીજીના જ પડ્યા પાડે; પુસ્તક રચનાઓમાં ગાંધીજી સિવાય પોતાનો 'નસ પ્રવાસ' કેને સાર જોર કરે ?

તમે કોઈ એવારી કે જાવાઓના અખાશઓમાં જાઓ કે કોઈ આગપોનાં મંદિરોમાં ફરો, કોઈ સાધુના મઠમાં કે કોઈ ફરીરને તકીએ લટાર મારો, બજારની ઘન સચાવતી કોઈ રામાનંદી ભગ્નમંડળીમાં જાઓ જાઓ કે અસ ને ગાંભી-પુંકતા કોઈ અખ-ધનેની જત્રાતોમાં કોણીક કરો : જરૂર તમને ત્યાં અનેક રૂપે ગાંધીનું દર્શન થશે.

સરેરની શેરીઓમાં ફરો કે ગામડામાં જતા એકાદ દિવસ માળે; સાચેસાચ ગાંધી તમને સર્વવ્યાપી જળ્યારો. વાળીઆઓની 'દુકાને જઈ' ભેગો, તો ગાંધીજીની સ્વેદથી લીવવાએ બળરો ક્યાં કાળાં ક્યાં નેની જ વાનો ચાલતી હશે. કારીગરોની દુકાનો કે કોઈમાં જઈ જરા બેસજો. કોઈ કહેતું હશે, 'એમાં ગાંધીએ નવું શું કર્યું ? કેટલો અમારા પરમાં હળુ માંસ જ છે. ખાદી પિના અને હળુ પહેવું જ નથી, અને બીજી પરદેશી સીંગ અમારે શા માટે વાપરતી લોકે ?' કોઈ કહેશે, 'ગાંધીએ રંગ રાખ્યો, બાપા. હ વગર અમારી આંખનું કપાન નહિ નો.' દરજી, લુદાર, સોની

સૌ કેઇ 'કાં બાઇ, ગાંધીના કાંઇ સમાચાર?' એમ જ પુછે. અને તમારો દયાળ વાળો પણ ખાદીનો રમાલ રાખી ગાંધી પ્રત્યેની પોતાની અપ્રકટ ભક્તિ પ્રકટ કરે!

સરખખાનાના રસીઆ સાહેબજીઓ પણ દારૂપરના પહેરાની ચર્ચા કરતા હોય; અને ઘેર વાટ નેતી તેમની સ્ત્રીઓ ગાંધીને અંતરની અંદાશ આપતી હોય કે 'લક્ષ્મી યતે એ વાણીઆનું કે જે દારૂપર આટલી ચોટી મૂકી અગારા બામણોને રામભણે છે!' અને અન્યત્રના એ તારણદાર વિગે તમારૂં પાપખાનું કાદતા કે રસ્તો વાળતા કેઈ દેહબંધીની સાથે—જે તમને સુખ ન થયે—તો જરા વાત કરી જોજો. ગદગદ કંઠે આંખમાં આંસુ હાવી તે કદોશ, 'શું કહીએ? અમારો સાચો પ્રભુ ઈ છે—મારો ગાંધી બાપો.'

'એક થા ને બે કટકા' એ જ સૂત્ર માના ધાવણ-માં ધાવીને અવતરનાર આપણા જીવની મુસજમાન બાઈઓના મનમાં, તેમના ધર્મ ખાતર માથું આપવા તૈયાર થનાર એ હિન્દુ વાણીઆ માટે કેટલો નિઃસીમ પ્રેમ છે એ ક્યાં કેાઈથી અજાણું છે?

પાણીશરકે પાણી ભરતાં, ધરી કે ગોદસના ધમકારા બોલાવતાં, દાણપણી વીણતાં, લુગડાં સાંધતાં કે છોકરાંને હાંચીળતાં સ્ત્રીઓને મોઝે એનું જ નામ સ્ત્રી 'સ્ત્રી' હોય. હંદગીને કાંઈ બોલાં ધરડાં ડોરડીમાં

દીકરાના દીકરાને બેળામાં રમાડતાં રમાડતાં બોલે છે બેલાં બેલાં, રૂંધાઓમાં-કાંઈ જતાઅવતારને કે અપરાધના કાંઈ 'બલુલા'ને પોતાને જીવોને મહામો રંગીઓ કરી મુછવન કરનાર એ ગાંધીના જ ખયર પુછે.

રોડીમાં જરતાં નાગેડીઆં છોકરાં એને જ બણે; નીલાજમાં બણતા નાના મોટા સૌ તો એને બણે જ બણે; જરવા ગાતી બાળાઓ ને સ્ત્રીઓનાં મોંમાં કે કવિતાની કહીઓ બોલતા છોકરાની છંદો એનું નામ હોય; માગણ વેરાગી કે ભરથરીનાં સાંરંગી કે રાવણ-દયાના સર સાથે એનું નામ મુછ રહે; બરડર ચોકની હાટ દુકાને કે ચોટા ચકલાને નાકે, દેવ મન્દિરના સભાશુદમાં કે ચોટાના ડાવરામાં—ત્યાં જીવો ત્યાં એનું જ નામ ગવાતું હોય.

દીકરા વગરની માતાઓ 'દીકરાવાળા ચપ્પા તો એને જનમખર ખાદી જ પડેરાવીશ' એમ કહી ગાંધીના નામે માનતા રાખે; હિન્દુ સગાજ એના જન્મદિન એક મહાપર્વ તરીકે ઉજવે; એને નામે ખાસી કુતરા કે વાવમાં અગીજરણું વહાની વાતો બદાવ આવે; એનાં દર્શન માટે અનેક દેહાળીઓ અરધી રાતે વરસતા વર-સાદમાં જલજલ રોડોનોને બરી મુકે; એને બોલે કે નામે લક્ષ્મીના વરસાદ વરસે; એની એક હાકલે અનેક લક્ષ્મીપુત્રો કંઈની પહેરી 'જેલમ્બેલ'નો નિવાસ સ્વીકારે.

ગાંધીજી શું ખરે જ ભારતવાસીઓના હૃદયનાય છે? 'ગિરીશ'

અથાણું

કહેવાય છે કે રાવણને દસ માથાં હતાં. સાચે જ, ત્યારે તો એની બહુ મજા! મારા મનમાં ધણી વાર પાંચ સાત વાતો કહેવાનો વિચાર થાય છે, પણ મોટું એક જ હોવાને લીધે હું કહી શકતા નથી.

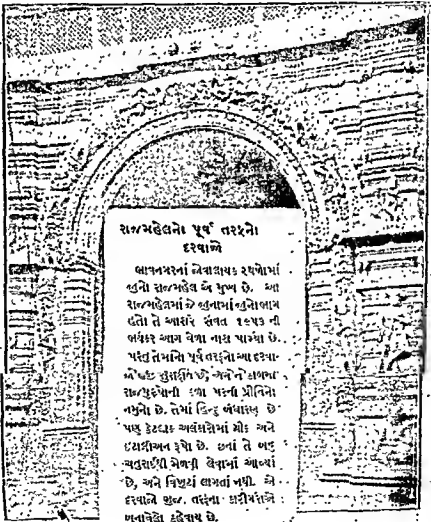
રાવણ તો જસ, આમ સિંહાસન ઉપર બેસે. એક મોટે પ્રધાનને પુછે, 'કેમ પ્રધાનજી, રાજ કેમ ચાલે છે?' એ જ વખતે પાછો બીજો મોટે સેનાપતિ સાથે, તો ત્રીજો મોટે મંદોદરી સાથે વાતો કરે!

પરંતુ એક વાર એક દારૂી યાજ બરી પકવાન લઈ આવી. એમાં લાકડુંબે જ હતાં. તે દરેક મોટાને નેહતા હતા. પણ હાથને ધોરી જ અક્કલ છે? તેણે તો જાણે લાકડું એક જ મોટાને ખવડાવ્યા. પછી તો પુછવું જ શું? બીજાં બધાં મોટાં તે મોટા ઉપર વાળી જેમ ધરી આવ્યાં, અને જટકાં બરીબરીને તે મોટાને લોહીહ્રુદાણ કરી નાખ્યું. પેલા હાથની પણ તે જ દશા થઈ.

અમારે તો, બાઈ દસ મોટાં નથી નેહતાં!

ભાવનગર

પહેલાં ગોહિલોની રાજધાની સીહોરમાં હતી. જેટનો અને દરીયાનો સુંદર દેખાતો નેરો તથા હાલમાં જ્યાં ભાવનગર છે ત્યાં પહેલાં વડવા નામનું નાનું ગામનું હતું. એક વખત સીહોરથી મહાગ્રગ્ન વિચારથી તે ખુશ થઈ ગયા, અને સંવત ૧૭૭૯ ના વૈશાખ શુદ્ધ ત્રીજને દિવસે, પોતાના નામ ઉપરથી આસપાસ સીહોર ખાત્રીતાણાના કુંગરેનો, પીરમ ભાવનગર નામની રાજધાની વસાવી રહ્યા.

રાજમહેલનો પૂર્વ તરફનો દરવાજો

ભાવનગરના નેવાડાયક રણજોમાં જુનો રાજમહેલ એ મુખ્ય છે. આ રાજમહેલમાં જે જુનામાં જુનો ભાગ હતો તે આરંધ સંવત ૧૮૫૩ ની બંધકર આગ વેગા નાશ પામ્યા છે. પરંતુ તેમાંની પૂર્વ તરફનો આ દરવાજો બહુ હુમલોળી છે, અને નો કાળખા રાજપુટોની દશા પડતી પ્રતિભા મળે છે. તેમાં કિન્નર બંધારણ છે પણ કેટલક અલંકારોમાં મોઝ અને દસડીઅન રૂપો છે. છતાં તે બહુ ચતુરાઈથી મેજની લેવામાં આવ્યાં છે, અને વિષુદ્ધ લાગતાં નથી. એ દરવાજો જુલુ. તરફના કાંઠાને જનાવેલો દહેવાય છે.

આવનગર

રાજમહેલનો ઉત્તર તરફનો દરવાજો

રાજમહેલની આગમાં જે દરવાજો બન્યો એથી હવે તેની કશી તો અત્યાદિ બાવનચરમાં કાઢીને જ રહી દરી. પરંતુ શુભાચ્યે અમને તેનો આ મુદ્દર ફરિયાદ મળી આવ્યો છે. તે ઉપરથી તેની કારીગરીનો ખુદે ખ્યાલ આવી શકે છે. તે બધાસુખમાં શુદ્ધ હિન્દુ માદને છે, અને તેની આકૃતિ તથા નક્કરીમાં જુની પદ્ધતિ સાફ જળવાઈ રહી છે. પરંતુ તેની અર્ધગોળાકાર કમાન જુની રજપુત બાંધણીમાં ક્યાંય જણાતી નથી અહીં તેનો ઉપયોગ એથી છે તે પરથી જાણે છે કે આ કારીગરે જુની રૂઢિયા હાથ ન રહેતાં પોતાને રચના નવા સુધારા પશુ કરતા રહેતા દરી.

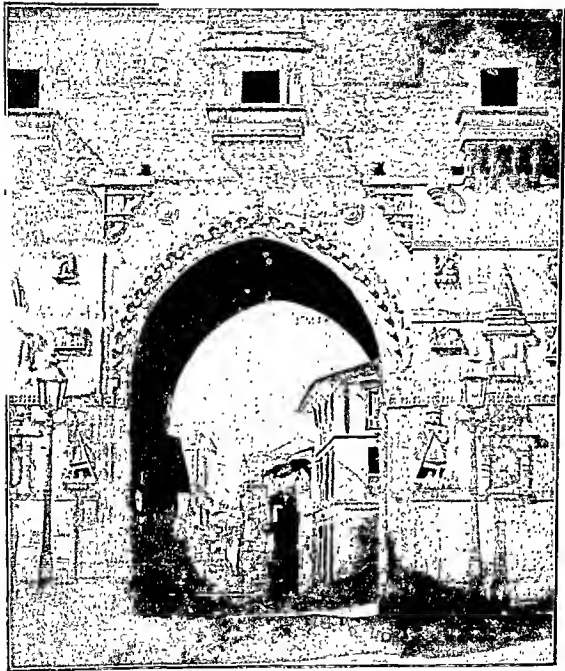

Photo Johnston and Hoffmann

ફાપરીનો દરવાજો: બાવલગર

આ દરવાજો અત્યારે તો એક નામરોજ રહ્યું છે. તેનું રક્ષણ સોયી કઠાવવાનું પણ લાગતી પ્રબળ પ્રવૃત્તિ પડે. બાવલ પુરતકાગરને એક છુટ્ટે હનુમાનની મૂર્તિ છે ને આ દરવાજાની ચક્ષુષ કિપર જ છે. આ ફોટોગ્રાફ એવા બાદ ફોઈ ત્યાં બધી છુટ્ટે તો અંદરનાં, ઘણાં ધરા હજી દેખારો આ મુંદર દરવાજો હોત તો અત્યારે પણ નગરની સોજાયા વધારો કરતો હોત.

શામળદાસ પ્રાચીન

કોલકોલી

આવનની તત્ત્વ

આવનગર

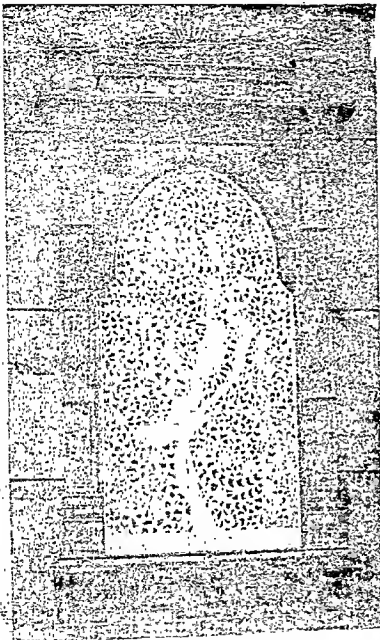

Photo Johnston and Hofmann A.

અમદાવાદમાં ગુર્જુ ખદિશી બુની તથાપત્ર અને ચિત્ર દ્વારા સંસ્કર અમદાવાદની પ્રત્યે ન હોય એટલે તેણે આવનગરમાં આવતાર શીધો હોય એમ લાગે છે. આ બધી એ તે વાતની ચોક્કસ પ્રતીતિ છે. એનું સારમમ અમદાવાદની બધીએને મુશળે ઉબું રહે તેવું છે.

નવાઇની ચાત તે એ છે કે આપણે જે મૂલ્યોપીય મુકોએ પામેથી બધીને આપણાં રૂપ, અવતારો અને રીતમાનો બદલવા લાગ્યા, તે હોડાએ ન ફરીથી આ બુની મુંદરવાનો પોતાની ચોક્કસમા સંસ્કર હોય છે. શામળદાસ કોલકોલી મધનના બધા નક્કા વિધાયવમાં થવા લાગ્યા. છતાં તેની બાધામાં સંસ્કૃત સંલિન ન અનુસર છે. અને હાલના જમાનાની કોલકોલી બધી જાતની ચોક્કસ એમાં થઈ શકે છે. આપણાં દબ્બેર ખાતાએને તે જમાનો અવગાસ કે વિચાર તદ્દન ખીનજરી માની છે; અને તેને કોઈ ન તેમને વાથે આપાં મુંદર બાધાએ હવે થતાં નથી.

મૃગ, વ્યાધિ અને અગત્ય.

ગયા માસમાં આપણે મૃગ, કુવમન્ય અને સમર્થિ જોયા. આ માસમાં મૃગ, વ્યાધિ અને અગત્ય જોઈશું. રીવાજ મુજબ આ વખતે પણ આપણે મૃગી અમાસ (તા. ૩ જુલાઈ) જ લઈએ. ગ્રેગોરિયન ૧ ઇ. ૭ મી; સુર્યોદય ૩ ઇ. ૬ મી.

સાથેના ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે મૃગ એ તારાસમૂહ છે. પણ વ્યાધિ અને અગત્ય એકલા તારા છે. મૃગ નક્ષત્રમાં તારાઓના એક ચતુષ્કોણ બને છે. તેને મૃગના ચાર પગ કહેવા છે. આ ચાર તારાઓની ઉત્તરે ત્રણ ગ્રાંથા તારા છે તે મૃગનું માથું છે. દક્ષિણ તરફના બે પગ વચ્ચે ત્રણ તારાની પેઠકી છે. પેઠકાં વ્યાધિ (સીંદરીએ) મારેલાં, ગ્રાંથા લીટીમાં આવેલા ત્રણ તારાનું બાણ છે. આ ત્રણ તારામાં સૌથી ઉત્તર તરફનો લગભગ પૂર્વે બિન્દુમાં જડી પશ્ચિમ બિન્દુમાં આવે છે. આ બાણની પાછળ તેની લગભગ ગ્રાંથા લીટીમાં બાણ જ ચળકતો વ્યાધિનો તારા છે. ગ્રેગોરિયન વ્યાધિ દેશોમાં બીજા તરફ તેના જેટલા તેજસ્વી નથી. તેજમાં તેનાથી બીજા બેગરે અગત્ય આવે છે. અગત્ય વ્યાધિની લગભગ દક્ષિણ છે. દક્ષિણમાં ફાઈ તારો અગત્ય નથી, તેથી તે

જવલી યોગબાહ આવશે. અગત્ય અને વ્યાધિ ગ્રાંથા લીટીથી એકી તે લીટીને વ્યાધિની દિશામાં એકલે મુખી લંબાવે, કે લંબાવેલા બાંગ વ્યાધિ અને અગત્ય વચ્ચેના અંતર કરતાં પ્રણાલિ થાય. આમ કરવાથી આ લીટી લગભગ કેવળ આગળ જઈ અટકશે. કૃતને બોળવાની આ ખીલ રીત છે.

અમદાવાદમાં કેવળ મિતિએ ૬૫૨ જેટલી ઉચાઈએ દેખાય છે તેના કરતાં લગભગ દોઢગણે અંતર વ્યાધિ અને અગત્ય વચ્ચે છે. અને અગત્યની મિતિએ ૬૫૨ વધારેમાં વધારે ઉચાઈ કૃતની ઉચાઈના લગભગ ૩ જેટલી છે.

અમાસની રાત્રે મૃગનો અસ્ત ૩ ઇ. ૫૨ મી. થી ૬ ઇ. ૫૮ મી. મુખી છે. અગત્યનો અસ્ત ૮ ઇ. ૨ મીનિટ અને વ્યાધિનો અસ્ત ૧૦ ઇ. ૭ મિનિટ છે. (નિમનાં દેશ અને યાએવાત્તર દિવસના દેવાથી દેખાશે નહિ.) સુર્યોદય ૩ ઇ. ૬ મીનિટ છે; એ જોતાં મૃગ વચેરે, સારી રીતે

જોવાનો દિવસ અમાસ નહિ પણ તે પહેલાં દસગાર દિવસ છે. અમાસ પહેલાં જેટલે દિવસે તમે જુઓ તે દરેક દિવસ તો ચચ્ચાર મીનીટ, ૬૫૨ આપેલા અસ્ત સમયમાં કમેરવી. એ વિષે ગયા અંકમાં કહ્યું છે.

હરિહર બટ

અમરલાયતના: અનુવાદક: ગિરિધારી કૃપાલાની.
પ્રકાશક: નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ. કીમત
દસ આના.

• મુળ ગુજરાતીમાં: નવાં નાટકો થયું એટલી
સંખ્યામાં છે, તેથી ફરીજનનાય કાકુરના નાટકનો આ
અનુવાદ સૌને ગમશે.

અર્થ સમજ્યા વગર અધિગ્રાહીત થઈ આપણા
પંડિતો ધર્મની ક્રિયાઓ કર્યે જાય છે તેમની સામે
આ નાટકનો વિરોધ છે. એ વિરોધમાં હાસ્યરસની
મીઠી મળક અને ફંડી મરફટી રીકડીક છે. હાસ્યાપ્યાય
અને મહાપંચક ચીલાચાણુ સાક્ષીઓ છે: જ્યારે
એનો નાનો બાળ પંચક સ્વનંદ પ્રાણુનો પુલ્કરી છે.
મહનો આચાર્ય આપડો આ જુડી બાહ્યી દેરાળો
છે. એને તો પંચકની પેઠે જાળક જનવાનું મન
થાય છે.

• બીચારો નાનો જાળક સુમદ સાવ બોળો: છે.
ક્રિયાકાંદ કરનારાઓનો એ ઝીકાર થયો છે. ‘બચ્ચંદ
પાપ’ ની અસર એના મગજ ઉપર ભારે થવા
પાતી છે. પંચક તો ન જાણે વિધિ અને ન પાળે
પ્રાયશ્ચિત્ત. વ્યાકરણના નમાણા શ્રેષ્ઠ તો એને માદ
જ ન રહેને!

• પણ પ્રાણુપાત પંચક એકાન્ત છવનમાં થળો
ગંભીર છે. સ્વનંદતા સાદુ એનો છવ તલબે છે અને
આય છે કે

અન આ માફકે મનમાં રેય પણ
કરતને માનનારે ન કોઈ.

મારવેરો કોણ ગામ જશે કે
આ મારવેરો કોણ બામ જશે?

મારે કોને કરવો માફ?

ફરત એને અનિશય બહાલી છે.

પાનેપાને આ જેમ લંબા હીન્દની કે
ફેરવાવતી આખું વન-મારા પ્રાણીઆ.

પંચક નિર્દોષ દાસ્યનો બલે ખતનો. મક તો
એને તોફાની પર્જા માને છે. એવી કરનારા
‘એવાયાનાં છેડું’ અને ‘કાણુ શ્રોદું ફેડમુંદ’
જગાસ વેગ શોણુપાંશુઓની છુટી છંદગી જ્વેંઠ એ
દોડી જાય છે. મકના નિયમ વિરુદ્ધ એમનામાં બગી
જઈ એ ભોળા કરે છે અને નાચવાફૂલ્યા મોટે છે.
આ નાટકના સાચા પ્રાણુ તો એનાં સાદાં
ગીતોમાં છે. જેમકે: --

આ એકદા મારે લાખની તોડે

બાપછ બાપા!

આ મીઠા મારે લાખની તોડે

બાપછ બાપા!

મનના મોંઘા મોંઘી તોડે,

બાપછ બાપા!

બાપછ બરેબર આપા આનંદની મર્તિ જ છે.

અનુવાદક બાઈ સીચી હોવા છતાં બાપા સરથ લખી છે. સાથેનું કાકાસાહેબનું વિવેચન જરૂરી અને ઉપયોગીનું છે. મરણ છપાઈ, સારો ઉક્તિ અને નાવ્યુક-કદ આ પુસ્તકની શોભા એટલે વધારે છે.

આશ્રમહરિણી : મુળ મરાઠીમાં કર્તા: અધ્યાપક યામન મજ્જાર નેશી. અનુવાદક: હરિલાલ માધવજી બટ. પ્રકાશક: રમણીયરામ ચૌધુરનરામ ત્રિપાઠી, મુંબાઈ. કીમત બાર આના.

મદાદાપ્રતા બાણીનાં વિદ્વાન શ્રી યામન મજ્જાર નેશીની આ એક નવલકથા છે. ગુજરાતની આજ-કાલ પ્રસિદ્ધ થતી નવલકથાઓ જેવી એ છીછરી અને ખોટા બપટાવાળી નથી. 'હાંથી એટલે શું ?' એવો વિચાર કરનાર એનાં પાત્રો છે.

આશ્રમહરિણી નામ જ ગદ્ય મુંદર છે. તપોવનમાં ઋષિઓ આશ્રમ ગાંધી શિષ્યો સહિત રહેના એ જમાનાની આ યાન છે. લેખક મુળે છે તેમ એ પુરાણી કમે લખાઓથી પાત્રો છે. આશ્રમહરિણી એ આશ્રમના જરૂરકર ગુરુની મુશ્કેલીના નામે બાઈ પૌત્રી છે. આ બોળી ગાળાના સમ અને પુનર્વસની આ કથા છે.

પીતક કહેવાં અને સાંબળવાં સદુને ગમે છે. આશ્રમ-હરિણી એ એક આપવીતી છે. ધીમ્ય ઋષિ દિગ્વિજયર્થ માત્ર આગળ પોતાનું જીવન કહી સંબળાવે છે. કથાના

કર્તાની આ કેવળ કદખાણ લાગે છે; પણ અનુવાદનની ખરી મજા તેના વિદ્યાર્થીજીવનમાં જે અર્નાવ, મસ્તી તોશન, મરકરી, તૈપ, ગંભીરતા અને મુશ્કેલીઓના અનુભવો છે તેની છે. એ બધાં અંશો સદસ રીતે વર્ણવ્યાં છે.

ધીમ્ય ઋષિ બ્રહ્મચારી અને સત્સારી તરીકે કેવી રીતે રહ્યા એનું સ્તંભય વર્ણન આ વાળાંમાં છે. દિગ્-નામ રાત્ર આશ્રમ કનેથી જે શ્લોકને આધારે કહે છે તે ખોટો છે એમ ધીમ્ય સાદસાદ કહેવાથી એને દેશનિકાલ કરવામાં આવે છે. પ્રતિજ્ઞાએ એની પત્ની મુશ્કેલીના મરવા તૈયાર થાય છે. કુલપતિ તેને જીવતા અને પુનર્વસ કરવા સંમતી છે. આ પ્રમાણે થયા પછી કેટલેક વર્ષો રાત્ર બદલે છે અને ધીમ્ય આશ્રમે પાછા આવે છે. અરસાસ ! એ સપ્તર્થ વિષદીત વડુએ છે. કુલપતિ એને દીકરાઓ અને શીષ્યા-મણુ દે છે. ધીમ્ય ગાણીનું જીવન તપોભય કરી શકે છે. દરિણી શોકોને 'હવુ દિન્ડુમર્મ મારે આદર અને પ્રીતિ છે. આર્થ સરકારી એમના ભેંદીમાં મળી ગયા છે. બ્રહ્મચર્યાશ્રમ તો ખાસ એમનો જ છે.

પુસ્તકના પ્રમાણમાં કીમત ઠીક છે. આવી મુંદર કથાના અનુવાદ કરનારો અને પ્રકાશકને અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ અને કૃત્તીએ છીએ કે ગુજરાતના કુમારો અવશ્ય આ પુસ્તક પાંચે.

સ્વીકાર

કાલેલકરના લેખો : શ્રી કલાવેય બાલકૃષ્ણ હરિવંશના લેખોનો સંગ્રહ. પ્રકાશક: નવજીવન પ્રસાગન મંદિર, અમદાવાદ. કીમત રૂ ૩-૦-૦

વિરાજ વહુ : મુળ બેંગાળી લેખક શરચન્દ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયની પાત્રોના અનુવાદ. કરનાર: શ્રી મદાદેવ હરિવંશ દેસાઈ. પ્રકાશક: નવજીવન પ્રસાગન મંદિર, અમદાવાદ. કીમત રૂ ૦-૧૦-૦

આર વર્ણનું બાળક : રશિયન સાહિત્યમાં આજના 'બાળક' નામના બાળવિજ્ઞાનેશ્વર આર વર્ણનો સંગ્રહ. સ્ત્રી પ્રકર કરનાર: જીવનસાગર અમરશી મહેતા, મેનો 'ઓ જોમ' અમદાવાદ.

બાળ વિહાર : બાળકોને કેપડેથી વિજયના લેખો: ક

વિજે સાથે. સંપાદનાર: શ્રી દીપરંજન લામાવાળા. પ્રકાશક: મોટીવ સાહિત્ય મંદિર, કેળાપીઠ, મુંબ. કીમત ૦-૧૨-૦

પીર કથા : લેખક: વસનજી મુલ્ગીજી નાયક, વાઘેડગીડ, મુંબ. કીમત ૦-૫-૦

બાળ આદેશ : કર્તા અને પ્રકાશક: અવેરબાઈ બાઈભાઈ પટેલ, અમદાવાદ.

કાવ્ય સત્તુરયજી બામ : સંપાદક: રામનાથપત્ર વિજયનાથ પાઠક અધ્યાપક. ચંદ્રશન મદાવિદ્યાસય, અમદાવાદ. કીમત રૂ. ૧-૦-૦

મૂવીશ્વર અને સત્સાદ : કર્તા મુનિરાજ વિદ્યાવિજય મળવાનું કેળાપીઠ વિજયધર્મ સદમી ગાનમંદિર, મેનમંથ, અમરા. કીમત રૂ. ૩-૦-૦

માધુકરો

એક સાહસિક
કુમાર

કચ્છના કુમારોને
સાહસિક કામો કર-
વાના હોય હોય છે;
કચ્છીએ તેમની એ-
શ્વમાં લાવું લોહી

કાઠામાં મારી રહ્યું હોય છે, તેમનાં અંગેઅંગમાં ચેતનનો
ચળનનાટ હોય છે. અવનવાં પરાક્રમો અને વિચિત્રચિત્ર
સાહસો એટલાને તેમનાં અંતર કુચળી રહે છે.

કુમારોનાં બે એક. એ. કાચર નામનો એક પાદસી કુમાર
સૈનિક આદરસિક્ક પર ખેડોને આપી દુનીઆની મુસાફરી
કરવા નીકળ્યા છે. રસ્તામાં તેને અનેક પ્રવારની મુશ્કેલીઓ
અને વિધો મળી છે. આપી દુનીઆની રહેર સાહસ પર
ખેડોનાં એટલે શું? રસ્તામાં નદી, તાળાં, પહાડો, ખજીરા,
અંબેલો, જોડેલા ને કોતરો આવે તે બધાં કોતરોવાં;
અંબેલમાં હિંસક પશુઓ અને પ્રાણીઓની રક્ષણ કરવું; યાદ,
તરફો, વેરસાદ કે વેરસાદનાં તોફાન પેડવાં; આ બધી એકાદી
વિઠબનાઓ છે? છેલ્લા ખજીરા એવા મળ્યા છે કે તે એક
ખજીરાની પીચીમાં લગભગ દુધાળું બચેલું હતો; પણ મહા
મુશ્કેલીએ તેમાંથી બચાવે, અલબત્ત રસ્તામાં આવેલો
આવેલો બહુચિત્રનાનના કોરા શહેરમાં આપી પહોંચે છે.

આપા સાહસિક કુમારોની વીર નરેશમાં એ ધવજપત્ર
લોહી વધી રહ્યું હોય છે ને થઈ ને રેશની કીર્તિ કલ્પી રહે
છે; તેમનાથી ને રેશનો બચવાનો છે.

કર્મવીર પ્રાચન

ઈ. સ. ૧૮૬૭માં પાકિસ્તાન કાઠાગાંધિમાં એ. એલ.
પ્રાચન નામનો એક વિદ્યાર્થી અભ્યાસ કરતો હતો. તે
મોડીનાં પુતળાં પટવાનું કામ શીખતો. એક વાર એણે
થાતાના ઓરડામાં 'માધુકરો'ની માત્રીની નાનીથી મૂર્તિ
પડ્યા માંડી. શીખ્યાના કિવસે દત્ત અને પાણી પણ
પીછેને બસ થઈ નવ થિયો પડી પડી હતી. માંડ પડ્યે

કામ પૂરે થતાં પ્રાચનને થિયો પેડી કે રાતની ઠંડકથી
કામમાં મૂર્તિની લોની મારી મુકાઈ જશે તો મૂર્તિમાં તરો
પડી એ દંડી જશે. આથી તેણે છુલ્લિ ચડાવી એક ઉપાય
ચોધી કાઢ્યો. એણે થોતે ઓરડો એવરફેટ ઉભારી મૂર્તિને
વીંછાળી લીધો.

સવાર પડતાં સૌ જાગે છે તો કપડાં વિનાના પ્રાચન
હાટે ફરી મળ્યું પામેશો : પ્રાણનો ભોગ આપીને પણ એણે
થોતે પડેલી મૂર્તિ બચાવી હતી. પોતાની એ કૃતિ ઉપર
તેને એકાદ મોઢ નહિ પણ ખંડા પ્રેમ હતો, તેથી ને
પ્રાચન આમ કરી રાક્યો.

એ મૂર્તિ કાળા સુંદર નમુના તરીકે વખખાઈ. એના
કપડાંથી એની ને દેહ કાંસાની મૂર્તિ બનાવીને, પ્રાચનની સાથે
જણવારા મોડીઆરોએ તેને નીકાળના ચાકમાં મુકાવી.
કર્મવીર પ્રાચનની કામ પ્રત્યેની નિર્ભય અને દઢ બક્ષિતું એ
સદાનું કુમતિચિન્ન રહેશે. ધન્ય છે કાળા એ તરફ
કપાસને

(પંથ શિક્ષક)

દાથીનું મોત

કામદાઓ વિષે એવું કહેવાય છે કે એમને કુદરતી માત
તરી નાહજીવીઆના મિ. એલિસન કહે છે કે આફ્રિકામાં દેવ
પણ હાથી કુદરતી મોત મરેલા મળી આવેલા નથી. દાથીમાં
લેવા મરે દાથીનો શીકાર કરવો પડે છે. પણ તમે કહી
કુદરતી મોતે મરેલા દાથીનું મરતું લેવો નહિ. ત્યારે દાથીનું
મોત કેમ થતું હશે ?

મિ. એલિસન કહે છે કે હાથીની જન બહુ સમજ છે. તેને
માનની મંથ આવે છે. ત્યારે પડપણ ત્રાસ છે અને લોદીમાં
અશક્તિ જણાવો મારે છે ત્યારે હાથી રાજામાંથી નીકળી
એકો પડી જાય છે.

હિન્દુઓમાં માન્યતા છે કે સમીમાં મરવાથી માણસને
મોક્ષ મળે છે. તેથી હિન્દુઓને કહી આવી પહોંચેલા દર્બક
હિન્દુઓ, કામદાઓના મૃત્યુ થાય એટલા મરે ત્યાં આપીને મરે
છે; આફ્રિકાના દાથીઓમાં પણ આવું એક મરવાનું કેસાનું છે.
વિદ્યોદીના ન્યાન્ના સંકોપરની નહક દાથીઓનું લાશી છે એવું

મનાય છે. ત્યાં એક ધોર અંધારી, વિરાગ, પાતાળકડી ખીણ છે. ઉત્તરના વારસો થયાં મોતને કાંઈ આરેકા હાથીઆ અહીં આવી આ ખીણમાં પોતાનો દેહ પાડે છે. હાથી મરવાનો થાય છે ત્યારે તેને એક કહરની ટુલિ ન અંધારી થાય છે કે તેના પગ હાથીમનના આંક હમરતાન તરફ વળે છે. રાજામાંથી છુટા પડી તે એકલેવાયો ચોરે છે. હવામાંથી મોઢા મ્વાસોસ્પીસ લેતો એકા તે ગંભીર અને રાહાતુર ચહેરે પોતાની મૃત્યુબંધિને રસ્તો પકડે છે. આ મુસાફરી ધણીવાર મહીનાઓ મુશ્કેલી પડેલો છે; છતાં દિનપ્રતિદિન, જરા પણ રહેતો શુદ્ધતા વિના કે કોઈ પણ રથને આરકયા વગર, આ શુરવીર પ્રાણી દંડ વચ્ચે પોતાનો પંથ ખેડેલો જાય છે.

ઉત્તર પેટી ખીણ આગળ આવીને હાથી પોતાની મુંઠ આકાર તરફ જઈ ફેરવે છે; ખડકનાં કહલુ કપર ચોરી વાર કુતો રહી એકથી મરનાઓ કરે છે, અને ત્યાર પછી એકાએક ખીણમાં પડતું શુકે છે. તેના મોતની આ ઉવરની મોરો આખા જનમમાં ગાછાંડે છે. સિંહો પણ એ સાંભળી મીચ જાડી કે શુકમાં સંતાઈ જાય છે, અને તાનાં પશુઓ આ મહાન પશુની મૃત્યુચોરો સાંભળી યરયરનાં યરયરનાં બે પગ વચ્ચે ઊંછડી ધાડી ન્યાં ફોરે ત્યાં લપાઈ જાય છે.

હાથીના મોતની આ વાન સાચી હોય તો, પશુઓની કુફરો પ્રેરણા અને સમજરાક્તિ આપણને ખરેખર હેરત પમટિ એવી લાગે છે !

જળર

જળર આગાની નજીકના એક ગામડાનો રહીશ છે. એંચા છે. આજની આશરે વ્યાર વરસ પહેલાં રાજાગાની સાંજે સંત્યાગ્રહાશ્રમની શિરાગા નજીક ને નિસારા વચ્ચેના આવી હોલો હતો. તેના અંગ પરનાં ફાટાંતુરો વજ્ર ઉપરાંત નેની પાસે કાંઈ ન હતું. જીવ અને કુખરો તે પોદાંજીવે હજાંતો હતો. એ કાંઈ કામ મળે તે કરીને જીવેલા કરવાની ઈચ્છા તેણે જાતાવી. આવી મજબૂતી કરતાર દરેકને અહીં કામ આપવાની કાંઈ સમજ નથી. પણ જળરની મામળીમાં અને તેના ચહેરામાં કાંઈક સીજન્ય હતું. 'સાંજ પડી હતી એટલે તેને જીવ્યા અને દાંડે હુંકપાતો જીવો કરવાનું સાંજી શકાય તેમ ન હતું. તે રહ્યો. સવારે વાતમીત કરી તેને શેઠાગળા વાળવાનું કામ સોંપાયું. જળરે એ કામમાં પોતાનું સીજન્ય હેખાડી આપ્યું. તેના રામ્યમાં શિરાગા રીવા જેવી સાફ રહેતી. તેની પોતાની રહેલી રવચ્ચ જેવામાં આવી. કામના વખતમાંથી એક મીનીટની પણ ચોરી કરતો જળર ફરી જીવમાં આજીવ નહિ. આશ્રમની કુફર સાંકડે તેને ગોળવામાં ખાલી. અંજીને તો ક્યારેતો બંધ કરવામાં આજીવ દતો, એટલે રસ્તાએ અને ફળીઆં સાફ કરવાનું કામ આશ્રમમાં રહેતા માંડ ને કાંઈન કરતું

પડતું હતું. પાવખાનાં સાફ કરવાને જીવના અંત્રમવાસીઓને કોઈ રહેતો. જળર ફળીઆં તથા રસ્તા, આપવાને બળે વધારી લેના હોય એવા સાફ રાખે. પાવખાનાં સાફ કરવાનું કામ વિદ્યાર્થીએ ક્યોં કયાં તે એ સહાનુભૂતિથી લેવા કરતો. આચારનવાર પોતે તેમાં પકડે પણ કરતો. એવાર માણુમની લીટ પડી અને જળરના હાથમાં પાવખાનો કાચવાર પણ મુકાયા. કંઈ પણ મુખ વિના અને મુંઠર સહાઈથી તે કામ કરતાક વખત મુશ્કેલી તેણે જોઈ રાખ્યું. તેના અંજીની રવચ્ચતા અને તેનો આચાર પવિત્ર હોવાથી પીવાનાં પાણી ભરવાનું કામ પણ તેને સોંપવામાં આવતું. તેના જીવ આચારથી આશ્રમની દરેક વ્યક્તિનાં તે માનિતો થઈ પડ્યો. તેના જીવનમાં વધારે ઉંડા કવરવાનું તેના સમયમમાં અવગતરજીને મન થયું. જળરની રોગચાળા અને તેની સ્વચ્છાઈએ સોને છની કીધા. તે સાવ અમમ્ય હતો. એક દિની અજાવારીએ તેને બાણવાપાનું શરૂ કર્યું. આપેલ વચના જળરે બાણવામાં પણ એવી જ મીનર જાતાવી. કીધે પણ શ્વાસપાને તેણે જળરે રાખ્યું. ક્યારેક તેના વર્ષે અટકે, પણ તેનું હોખન વાંચન તેના વખતમાં તે કરે જ. આસપાસ કાંતવા પીંજાનાં વાતાવરણ એટલે તેમાં પણ તેણે રસ બતાવ્યો. એક રોજીના માગી હોળા અને પોતાના વખતમાં કાંતવા પણ લાગ્યો. ચોદા વખતમાં તે મુંઠર મુતર, કાંકવા લાગ્યો. ૧ થી ૧૫ મુશ્કેલીના વહા વહા આંતરનાં મુતર તેને હાથે સાંતી રીતે બેસી થયાં. તેની ચતુરાઈથી કામ લેનારોએ તેના પર, હમેશાં કીદા રહે. પેમાનો વિશ્વાસ કરેલો તે કંઈક સહેલો છે, પણ મીનીટીનો વિશ્વાસ રાહેલો નથી. એક મીનીટ પણ ખોટી ન કરે એનો વિશ્વાસ આ કાળે બોડા કામ કરનારોએ પેલા કરી રાકે છે. ઉંચી રચનું પ્રામાણિકપણું તેમાં રહેલું છે. જળરે પોતરને વિષે કોઈમાં આનો અચળ વિશ્વાસ પેલા ક્યોં. તેના કામમાં કાંઈએ જોરદેશ રાખવાની ન હોય.

કાંતવામાં જળરની કુશળતા જેવામાં આવી એટલે તેને પીંજાનાં રોખવાની હોંસ થઈ. આ કામ નેણે પ્રેમપૂર્વક કર્યું. તેનું પ્રમાણ કંઈક જોણું હોય, પણ તેના કામની સફાઈ તો કાંઈથી કવંચે નહિ. જળરનાં ખીલ કાંમેા પુરતાં અર્થ અને પીંજા કાંતવાના કામમાં તે ગ્રાહકથા. તેને પેહીડ મળતું હતું તેમાંથી વધી વધીને વીસ ફળીઓના પગાર તેને મળતો થયો.

આમ પ્રયેક વરસ ચાલ્યું. પછી જળરનો કાળ બદલાયો. તેને ગમે નાની મરખી મુડી વાપડામાં જીવે હતી. વિદ્યાનો અને હુનરનો તેને રોખ થયો. પોતાનો પગાર જતો કરી પોતાની મુશ્કેલીથી જીવડાં કરી, બાણવાનો અને મધુવાનું રોખવાનો તેણે વખત માગ્યો. તે તેને મળ્યા. એક કલાક

તમારો પુરસદનો સમય

ગપાટા મારવામાં કે બગાડમાં આવ્યામાં
ગાળવા કરતાં

વિનાશ સાથે રસભર્યું સાહિત્ય
વાંચવામાં ગણે તો શું ખોટું?

નાટ્યચિંતન

અને રંગભૂમિ

તમને દર મહત્તે સાહિત્ય અને દળા
તથા વિવિધ જાતથી બરેલું
સહેલું અને સસ્તું વાંચન પુરું પાડશે.

નવચેતન આંદોલન

નં. ૬: કુપર હેલ્થ, કલકત્તા.

વીસમી સદી

એ નામનાં હજી ઘણા લોકોને સ્વપ્નાં આવે છે.

એ અવનવા સાહિત્યથી ભરેલા અને

કલાગમ માસિકની

આખી ફાઇલ કે છુટા અંકો

હજી પણ નીચેને સરનામેથી મળી શકે છે.

આખી શાઇલ ન મેળવી શકે એવા સભ્યોને

શાહબંદો ખુશ રહે

શેવાસદન શીશ મહેલ

મોગલ સમયની પ્રેમકથાઓ

હાન્ય લહરી

વીસમીસદીની રસકુંજ

આ હ પુસ્તકોમાંથી ગમે તે મંગાવી એ

સૌંદર્યભર્યા સાહિત્યનો રસ આખી રાત્રે છે.

વિગત માટે લખો

મંત્રી, ચિત્રમય સાહિત્ય કાર્યાલય

૮૯, સી. પી. ટેંકરાડ મુંબઈ નં. ૪.

સ્વચ્છ અને ઉંચી

બદામ-પીસ્તાની

પુરીઓ

બનાવવા માટે કે. એમ. સાકરવાલાએ દિનુસ્તાન તથા
દેશાવરના દરેક બાગમાં નામ મેળવ્યું છે.

યોગાશ્રમ

વરસોવા, તા. ૧૨, સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૬

હું ઘણા વખતથી શ્રી સાકરવાલાની બદામ પીસ્તાની
પુરીઓ વાપરી છું. મગજના પુષ્ટિકારક ખોરાક તરીકે આ
પ્રકારની કોઈ પણ બનાવટ કરતાં, એ બેશક ચડીઆતી છે.
પુરીઓની બનાવટ અને ગીંદારા જથ્થો સુંદર છે. આના ગેટલો
સ્વાદિષ્ટ અને તનુરસ્તી બક્ષનારો બાળે કોઈ ખોરાક મારી
જાયમાં નથી. કુધની સાથે લેવામાં તે બહુ જ માફક આવે છે.
મારા દરદીઓને અને મિત્રોને તેમની પુરીઓ વાપરવાની જરા
પણ અચકાયા વિના એ બદામજી કરી છે. કુંકામાં, લોંબા
તરફથી તેમને દરેક પ્રકારે ટેકો મળે એમ હું છત્તું છું.

તત્તરવર

(અંગ્રેજી લખતી)

સ્વામી યોગાનન્દ

વારગામના આદેશોને માટે ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે.

કે. એમ. સાકરવાલા, પરસ્તીવલ માર્કેટ, સાવનગર.

પરદેશી સાકર ન ખાનારા માટે

સ્વદેશી સાકરની

પણ બનાવાય છે.

આ માસિક

પહેલેથી છેલ્લે સુધી તમે
બરોબર જોઈ ગયા છો ?

એનાં ચિત્રો

વિષે તમારો શો અભિપ્રાય છે ?

એ તમને ગમ્યા હોય તો જ્યાં નીચેની વિગત જાનના રાખશો ?

એ 'કુમાર'ના ચિત્રકારમંડળ ચીતર્યો છે અને

'કુમાર'પ્રોસેસ સ્ટુડીઓએ એનાં જ્ઞાક બનાવ્યા છે.

ચિત્રોનાં હાફટોન અથવાં ફોટો બ્રાક, લાઇન બ્રાક અને તેના

ઇલેક્ટ્રો તથા સ્ટીરીઓ બ્રાક બનાવવાનું કામ

ખાસ કાળજીપૂર્વક અને ચિત્રકારમંડળની સહાય તથા દેખરેખ નીચે

કરી આપનાર એક જ ખાતું

કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ

૪૪૮૦ રાયપુર
અમદાવાદ

જાણીતા કેડાર
કેમલપ્રદેશ
સંચાલક મર
ગુપ્તલાલ મર
મુંબઈ
મેન મર વિભાગ

કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ

અમદાવાદની આજીવન સ્મૃતિ

૧૮ સભ્યાલેખો
૧૪ મનોરંજક વાનાઓ
૧૫ દ્રશ્યમકાવો
૧૦ વિનોદ વાંચન

૫૪૪ પાના
૧૩૩ ચિત્રો
કલાપુરુષ વાંચ
પ્રવચનો - ૬
૧૦૨૪ બુક

ક્રમશઃ

અંક
૫

ઉગતી પ્રજાનું
માસિક

વૈ વર્ષ ૧
શા. અંક ૫
ખ
૧૯૮૦

તત્રી
રવિશંકર રાવળ

નવા વાંચનારને

નમુનાનો અંક
મંગાવી જુઓ

‘કુમાર’નો આ અંક ગમ્યો હોય, અને તેને એમ લાગતું હોય કે પોતાના જ ગરનું, જેવું જોઈતું હતું તેવું મનપસંદ માસિક એ છે; તો અમારી લલામણ છે કે તેણે જાનતી તાકીદે ‘કુમાર’ના ધરાક થઈ જવું.

કારણકે

એની માગણી વધતી જવાથી પાછલા અંકો પછી નહિ મળે. પહેલો અંક તો ખતારા થયો છે; અને નવા ધરાકો ખીજા અંકથી જ નોંધવામાં આવે છે. એટલે ‘કુમાર’ને માટે આતુરતા ધરાવનારા નવા વાંચનારાઓએ જેમ અને તેમ વહેલા ધરાક થઈ જવું. થોડા વખત પછી બીજે અંક પણ નહિ મળે.

‘કુમાર’ના ધરાકો અને અત્યાર સુધીના નિયમિત વાંચનારાઓએ એવું હશે કે

‘કુમાર’માં નવા ફેરફારો

દર મહીને કંઈ ને કંઈ થયા જ કર્યા છે; મહીને મહીને એકે નવી આખત કમેરાની નામ છે. બીજી નવી અને અજાણ વાર્તાઓ, કથાઓ, સંવાદો ને દુયકોઓની સંખ્યા હજી વધવાની છે; સાહસ અને પરાક્રમની વાતો, ઇતિહાસના અવનવા પ્રસંગો, બહારવટીઓની ક્લાણીઓ ને પુરાણની કથાઓ, તોફાન-મસ્તીની વાર્તાઓ ને રમુજ દુયકોઓ હજી કમેરામાં જવાનાં છે; રમ્મને દિવસે ઘેર બેઠાં અજાણી શકાય તેવા ગુપ્તગુપ્ત દુષ્ટો, હાથ-કારીગીરીઓ અને નુસખાઓ પણ હજી હવે આવવાના છે. દુનીઆના દેશ દેશના માણસો અને એમના રીતરીવાજો, ષુષ્કીઓ ને વસ્તુઓની વાતો તો હજી આંધળી બાકી છે; ચિત્રકળા વિષેની એક લાંબી લેખમાળા પણ શરૂ થવાની છે; અને વિજ્ઞાનની અગમ્યખીઓ વિષેના લેખોની તો હજી પુરી શરૂઆત પણ ક્યાં થઈ છે ?

હજી તો ‘પાંચરામાં પહેલી પુણી’ છે. ‘કુમાર’ને હોંશ છે કે એ તમારો હમેસો સાચો સાથી બની રહે; તમારા અગાસમાં કે રમવામાં, ઘરમાં કે બહાર, એકલા કે મિત્રોમાં,—દરેક કેકાળે ને દરેક વખતે તમારો ખરો મદદગાર મિત્ર બની રહે.

તમે પણ, એક વરસના રૂપીઆ છ; અને તેટલા ન બરી રાકો તેમ હો તો છ મહીના માટે ત્રણ રૂપીઆ ભરીને આજથી જ એના મિત્ર બની જાઓ ને.

તમારા શરીર અને મગજને માટે ષોટિક જોરાકની જરૂર તો રહેવાની જ:
અને તરત જ તમને યાદ આવવાનું—પેટું ઘરઘરનું ગવાએલું પ્રચલિત નામ—

ઝંડુ

ઝંડુની આયુર્વેદિક દવાઓ

ઝંડુનું મધુર પીણું દ્રાક્ષાસૂચ

ઝંડુના અપસેદો અને શીશ્યો—એ જણું નો ખર્ચ નહીં, પણ

ઝંડુનું ખર્ચ તો

કેસરીજીવન

મહારસાયન

કેસરીજીવન એટલે રસસિંદુર, અલક, કેસર, કસ્તુરી અને બીજાં દીપન, પાચન, પૌષ્ટિક ઔષધો મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંને બનાવેલો "અમરમણી"

અને અનુપ્રાપ્ત એ ફંદ આ જમાનાની શોધ તથા; પણ પ્રાચીન આયુર્વેદિક રસાયન છે. આખા જમતની સર્વ વૈદિક પદ્ધતિઓમાં કેટલું જણે તથા કે જેમાંથી અમરપ્રાપ્ત કરતાં ગુણોમાં એ જોડી દવા દરેક મુખી શોધાઈ ગેલ.

આ શુશોભિત અને શુભાશ્રિત, સ્વાદિષ્ટ અને ષોટિક તથા નવજીવન આપનાર જોરાકનું નિયંત્રિત સેવન

પીલાંછું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરજીવન આપી શરીરમાં જલ અને તેજ, તથા દરેક ધ્વંસિયમાં ચેતન પૂરે છે.

પીમાંશ કે સાગ્ન, નાનાંમોટાં, સ્ત્રીપુરુષ, નજરમાં કે સખમાં—સૌએ જોનું સેવન કરી શકે છે.

પિત્તવાર્થજો, વેવારીજો, વજીરો અને બીજા મગજનું કામ કરનારાઓને આના સેવનથી અનુપ્રાપ્ત જેવું પોષણ મળે છે.

જોના સ્વાદ કે ગુણોમાં ફેર ન પડે જોડી ખાસ બનાવકની બરબીઓમાં સેવનમાં આવે તે; અને વેચ્યાં માટે જીતેલી કાયના ખાસ પોટમાં પેક કરવામાં આવે છે.

કેસરીજીવન તો ઝંડુનું જ મેળવવાનો આગ્રહ રાખો

પા રત્નના પોટમાં રૂ. દોઢ; અરધા રત્નના પોટના રૂ. પોણાચણ; એક રત્નના પોટના રૂ. પાંચ.

કેસરીજીવન વિનું ખાસ માવીલીપત અને આયુર્વેદિક દવાઓનું અગ્રિય મેળાવી જુઓ

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

કારખાનું: એલિફન્ટા રોડ, મુંબઈ નં. ૧૩—દુકાન: શુભી મહાજનવાડી, કાલબારીયા, મુંબઈ નં. ૩
અમદાવાદના "એન્ટર-એગ્રીસાલ પ્રાપ્ત", રીચીરોડ.

પ્રાર્થના

શ્રાવ
પ્રભાત

સત વટી પરભાત પડે ને
મંગળ વાયુ વાયે રે;
ઝુંડેઝુંડે ઝડુંળી જાગે:
—ત્યાં તારો જશ ગાઉં રે.

મેર કળા કરી નાચે ધોલો
દેવડ પાસ હોલો રે;
ખેતર ખેડી હાલે જાગીઆ:
—ત્યાં તારો જશ ગાઉં રે.

ધરધર જતુની ઘંટી ફેરે,
ધાધમ છાશું ઝેરે રે;
છાનો હાથ ફેરે મુજ માંજે:
—ત્યાં તારો જશ-ગાઉં રે.

અંતરખાંડે જાયે શિવનમાં
તારી યાદ જગાઉં રે;
સારે નરસે શગડે મારે
હું તારો જશ ગાઉં રે.

ગઈ કાસે થઈ ગયેલી ભુલો પર આંતું ઢાળવાં છેડી દો. 'આત્મ' હજી તમારી સામે ઉઠી છે. આને એવું કામ કરી નાખો કે જે ગઈ કાલની ભુલોને સુધારે અને આવતી કાલના વિજયને માર્ગ ચોકસો કરે.

આપણે આપણી જાતને અને આપણા દેશને જરેજાર ઓળખવાને માટે ખુબ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. અને તેને માટે માત્ર નીસાળમાં થતા અભ્યાસ પુરતો નથી જ. ત્યાં તો તમે હજી વહેવાર પુરતું જ વાંચન, લેખન કે ગણિત શીખી લો છો. એ જ્ઞાન તો સાધન છે. એ જ્ઞાનમાંથી વધારેમાં વધારે લાભ ઉઠાવનાર તો તેઓ જ હોય છે કે જેઓ એ સાધન વડે પોતાની આસપાસની દુનીયા વિશે, માણસો વિશે, વસ્તુઓ વિશે, જુદી જુદી રીતે જ્ઞાન મેળવી લે છે.

આવી જાતનું વિવિધ અનુભવોથી બરેહું જ્ઞાન આપનારું એક માસિક હમેશાં પ્રગટમાં ચાલુ રહે તો આખી પ્રગતિ એક નવી પાઠશાળાની બરાબ સારી રહે. તેનાં વાંચનારાને ખરીદ્યા આપવાની બીજ તો હોય નહિ, એટલે તે બહુ ધીન્દ્રી અને રસપૂર્વક વાંચે. જે વાંચે તે પર મનન અને ચર્ચા કરે, અને જરૂર પડે ત્યાં ચાલ કરે. આવી રીતે પચાવેહું જ્ઞાન હંદીમાં હંચાં જળ આપે છે, માણસોના વહેવાર સુખી અને આબાદ કરી આપે છે અને તે વડે માણસ પોતાનું અને પરતું કલ્યાણ કરી જાય છે.

હું 'કુમાર'ની ખ્યાતિ જેટલી વધતી જોડ હું તેટલી તેના ધરાકોની સંખ્યા વધતી જોતો નથી, તેથી મને બહુ નવાઈ લાગે છે. માણસોને એક ઓછા જગદે ચમત્કારી હોય છે અને જરૂરની લાગે છે ત્યારે તેને માટે અરથ કરનાં તે વાર નથી હમીરતો. ખરી તે જાતનાં ખીસા હોય, રમકડું હોય, કપડું હોય કે ઘરેલું હોય. પણ આ નિયમ જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધનોને લાગુ પડતો દેખાતો નથી. લોકો જે સરજતાથી ધાન બીજ કે ચણામાં ખરજી રાકે છે તેથી અરથી પણ આહારતાથી પોતાની હંદીમાં રસ આપનાર સારિય (પુરતો મેં ઓપાનીઓ) પાછળ પણ નથી ખરજી રાકતા; તો ખરી અવ્યાસનાં પુરતોનો તો કયાં વાત કરવી ?

જેઓ 'કુમાર' ના અભાર સુધીના બીજા રજેરજ વાંચી ગયા હોય તેમને હું પુછી શકું કે આ માસિક તમને જ્ઞાન પણ નથીનું પ્રકારનું માનસિક વાતાવરણ આપતું લાગતું છે કે નહિ? તેની રચના પાછળ શું અને પ્રામાણિક પ્રયત્નો થતા લાગે છે કે નહિ? અમે તમને નિખારણપણું પુછીએ છીએ કે આ માસિક તમને ચિરંજીવ કરવા જેવું લાગે છે કે નહિ? જો તમારું જીવંજીવ હા કંઈતું હોય તો તેને મદદ કરવા તમે જોડો પણ જાન ન કરો ?

હું તમને બહુ કસોડીએ મુકવા નથી માગતો. તમે તમારી આસપાસના મંદળમાં નહર કરો, અને જે મિત્ર, ક્ષેત્રી કે સહુ સહેજે આ પ્રાંસિસનું ધરાક થઈ શકે તેમ હોય તેને તમારા બીજા બતાવી, વંચાવી, તમારા અભિપ્રાયના બતાવી ધરાક બતાવો. એવી રીતે દરેક વાંચનાર બીજા ધરાક લાવી આપશે તો તેણે 'કુમાર'ને ખજાજ કરવામાં ઓછી મદદ કરી નહિ લેખાય.

તમારી સાળાના મિત્રોમાંથી પાછા એવા હશે કે જેમને રોજના એકથી ચાર આઠા ખરજી નાખવા એ રેમત વાન લાગતી હશે. તેમને સમજાવી, એ ખર્ચોમાંથી રોજનો એક જ પેસો માત્ર બચાવોને આ માસિકના ધરાક થવાનું કોડ; અને જુઓ કે તે પેસાની ખીસાખર્ચાના વધારે સાથે કપડોય કરેનો થઈ જશે.

'કુમાર' ના વાંચનારાઓ સાધારણ રીતે પહેલા બીજા ધેરણમાં બેસનારા હોતા નથી. બનાં 'કુમાર'માં એવા પ્રકારનું વાંચન આપવાના પ્રયત્નો થાય છે કે જુદી જુદી ઉમરનાં મિત્રો જુદું જુદું અભાવનું બની શકે. જેને લેખો રસ પડે તે વાંચે. વાંચનમાં કસોડી વાંચી એવી પણ આવે કે જે તમને સમજાય. ખબુ ફિર નહિ. જે હમણું નહિ સમજાય તે બે દિવસ પછી

સંપુર !

એની મેળે સરખા થઈ
જ્યો. નીસાજમાં પણ
એની ઘણી થે બાંધતો
શીખવાય છે કે બે બરે-
બરે રૂપમાં તો આપણ-
ને બહુ મોટી સમસ્યા
છે. વાંચનમાં પણ બહુ
તરત જ સમજ લેવાનો
આગળ બહુ ન રાખવો.

તમે બહુ નાના હો-
વાથી મોટાં કે અંધારાં
પુસ્તકો તમારાથી ન જ
વંચાય, અમુક ધોરણ
સવચ પછી જ એ વંચાય
એવા વિચારો કાઢી ના-
ખો. તમારા મનને રમ
પડે એટલે તમે તે પુસ્તક
તમે વાંચી શકો. વચમાં
કશું કંઈક લેવા શબ્દો
આવે તો મનસતા નહિ.
તમારા વાંચનના પ્રયાસ-
માં જ તેના અર્થો આપો-
આપ સમજના જશે,
અથવા આસ્વાસના
સંબંધથી તમે તેનો બહુ
સમજ શકો.

સાનની મજા એવી છે
કે તમે એક વાર યુદ્ધ
બરી હો, એટલે પછી
તેના અર્થમાંથી બહુ
આપોઆપ મનમાં પ્ર-
ભાવ થતા જાય. ઘણી થે
વરે એટલે બને છે કે
નીસાજમાં જે વિષયમાં
એક વિદ્યાર્થી ઘણાં વર્ષો
ભગી દોડ રહ્યો હોય છે
તે એકબીના સર્વ પ્રસંગો
તે જ વિષયના સ્થાન ખાંદ
કેસમાં પસાઈ નય છે.

એ શબ્દ બહુ અગત્યનો ને જાણી લેવા જોયો છે. માણસની
હંદગી આખીનો એ પહેરેગીર છે. તમે મિત્રજ બોધ્યો, તમને
ગુસ્સો આવે ત્યારે તમારી જાતને એ પકડાર કરતો : સંપુર !

અને પછી શાન્તિથી વિચાર કરતો કે 'તમે ગુસ્સે કેમ
થયા ? એક પિકાલ કહે છે કે 'જો કેઈ મોટા કારણમાંથી
કોઈ ઉપજે છે તો તે આવેશ છે; જો નાના કારણમાંથી
ઉપજે છે તો તે ખીજવાટ છે. અને નેથી તે કાં તો બંધકર ને
કાં તો મુખાંકમિરેલો હોય છે. તમે પુરી શાન્તિથી વિચાર કરો;
અને જરૂર તમે બંધકર કે મુખે બનતા રહી જશો.

એ અંગ્રેજ વેપારીઓનો એક લખતો સમજવા જોવો છે.
બંને જણ ગુસ્સાદીતે નિયમિતતાનું પાત્રન કરાડારા હતા. પહેલો
વેપારી પોતાનો ધરાક વાંચેા ગુપ્તી મોટા પડે તો મિત્રજ બોધ,
લડના મોટે. તેથી કામ કામને દેકાણે રહે ને ગુરશાનું પરિણામ
કંઈ ન આવે. પણ બીજો વેપારી રજાચતાથી વિચાર કરનારો હોઈ
મોટા ધરાકને શાન્તિથી કહી દે કે વાપસનો વખત તમે મુક્યા,
માટે હવે બીજો કેઈ વખત કરાવો. દરમ્યાન પોતે પોતાનું
બીજું કામ કરી નાખે.

પહેલાએ નિયમિતતાને ખાતર પોતાના ગુરસામાં શક્તિ
અને વખત બંને બોધ્યા; જ્યારે બીજાએ નિયમિત રહેવા ઉપરાંત
શાન્ત રહી પોતાનું કામ કોલી નાખ્યું. અને વધુ લેવાનું તો
એ છે કે દિવસને અંતે બીજો પહેલાના કરતાં એાછા શાકેસો
અને ખુશમિત્રજ હોય છે.

મિત્રજ બોલી વખતનો આપણો દંદક ધરાકો આંતરડાને
ચીરી નાખે છે, તેથી તે બહુ મમજનક છે.

ઘણીવાર બહારગામ વસના તમારા કોઈ મિત્ર, સગા કે
સંબંધી પર કોષે બરાઈ તમે આવેશથી કાગળ લખી નાખો છો.
એવા કાગળ તમે જરૂર લખજો, પણ બીજા દિવસની સવાર
સુધી તેને ટપાલમાં ન નાખતા. એકમ માનવે કે બીજો
દિવસે સવારે ઉઠી એ કાગળ વાંચતાં તમને એટલો ખસાવો
યશે કે તમે એ આપોઆપ બાળી નાખશો.

કેપમાં એલાએલો શબ્દ, કેટલું બાળુ કે એણે ગએલો
વખત, એમાંથી કશું પાડું આવતું નથી.

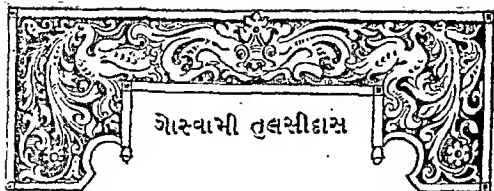
ખાનદારી માનવે કે કોઈ કાં તો બંધકર છે કે કાં તો
દાસ્તવારપદ છે. કાં તો તે તમને જંગલી બનાવે છે કે કાં તો મુખે
બનાવે છે. માટે તેને સદા કાજુમાં રાખવા મયજો. અને મિત્રજ
બોધાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તમારી જાતને કહેજો કે 'સંપુર.'

આજથી પચીસ વર્ષો
પરજ ઉપર દરિયામાં
દિકામાં એક બંધકર નેજા
વિખાત મુદ્દ મુદ્દ.
આખું જગત એ મુદ્દ
જેણે ઘેરી મુદ્દ.

પણ એ મુદ્દ આજના
કાપાકાપી ને દારૂગા-
થી ભરેલા મુદ્દ જેટલું ન
હતું એવો સત્યનું મુદ્દ
હતું. અને દરિયામાંથી
સમગ્ર ધરતી એક બ-
જવાન સરકારવાને એક
નિર્દોષ પ્રવાનાં ગાજુનો,
બીનદરિયાઈ નવાતથી
પોતાના લંક માટે સત્ય-
ની લડાઈ લડી રહ્યાં હતાં.

એ અદ્ભુત લડાઈની
દરકીત, એ લડાઈના
સરકાર પુદ પોતાને હાથે
આજ લખી રહ્યા છે.
'નવજીવન'ના દર સુ-
વાસના વધારામાં મોટી-
છતે 'દરિયા આદિકા-
ની સત્યાગ્રહની લડત'
લખે છે તે એ જ.

નાંધીજીના એ લડ-
તના સરકાર, સાપારણ-
માણસને પણ સમજાય
એવી સારી, વેચવાની ને
રસબરી બાવામાં એ
લડાઈનો ઇતિહાસ લખે
તેમાંથી જે મ્હન મને
તે બીજે કયાં મળે ?
'કુમ્ભાર'ના એકેએક
વચ્ચકને ખાસ મહત્તમ
છે કે તે 'નવજીવન'માં
આવેતો એ ઇતિહાસ
આદરે આદરે અમુક
પાંચ.

ભારતખંડ સંત અને ભક્તની ભૂમિ છે. જ્યાં જ્યાં ભગવાન છે, જ્યાં જ્યાં ભાવ છે ત્યાં ત્યાં સંતો અને ભક્તો હોય જ. સાની અને ભક્તમાં અમુક લેહ છે. અખો સાની ગણાય છે, મીરાં ભક્ત મનાય છે. તુલસીદાસજી મોટા ભક્ત થઈ ગયા છે.

ભક્તમાં શ્રદ્ધા અને પ્રેરણાને લીધે કષ્ટતા અને દ્રષ્ટિ હોય છે; તેથી આપણે તેની હૃદયગીતામાં અમનકાર લેઈએ છીએ. તુલસીદાસજીના જીવનમાં પણ એવા અમનકારો થયેલા છે.

ભક્તના પણ પ્રકાર છે. કેઈ પરમાત્માને પ્રભુ તરીકે પૂજે છે, કેઈ સખા-મિત્ર-તરીકે માને છે, કેઈ પત્ની તરીકે ચાહે છે ને કેઈ દાસ બને છે. તુલસીએ શ્રીરામને દાસ ભાવે લઈ લેલા છે.

તુલસીદાસજી જનાપેશું સમાયણુ લોકોમાં 'તુલસીદ્રુત સમાયણુ' તરીકે બાળીતું છે. સંસ્કૃત સમાયણુના મુજ રચનાર તો ઋષિ વાલ્મીકિ. તુલસીદાસે એ સંસ્કૃત સમાયણુના ભાવ સ્વતંત્રપણે લીલી પોતાનું સમાયણુ રચ્યું.

સમાયણુ વીર અને ક્રોધ. રસજનું મહાકાવ્ય છે. એમાં દુષ્ટનો-દયા, યુદ્ધ-સંપ, વિગ્રહ-સુલેહ અને હાર-જીતનાં વાંચનો છે; એમાં કુદરતના દેખાવો, આર્યોના સંસારનું, મનુષ્યના ધર્મોનું અને જીવનના ભાનનું સરસ દર્શન છે.

વાલ્મીકિ સમાયણુને રૂપકમાં ઉતારી હાડ અર્થ કરી શકાય; પરંતુ તુલસી સમાયણુમાં ભક્તદૃઢ્યના જે ઉચ્ચ ભાવો અને પ્રેમના ઉમંગો છે તે સઘળા આપણને પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ રચી આપે છે. કેટલાંય લોકોને આ ભક્તિદસથી નીમળનું સમાયણુ વાંચતાં આંખોમાં આંસુની છાલકો આવે છે. રૂઢ અને સાદી હિન્દી ભાષામાં એ રચાણેનું હોવાથી તે 'લોક સમાયણુ' બની ગયું છે તથા ઘેરેઘેર કુટુંબોને વાંચવું સુખમ થઈ પડ્યું છે.

લોકોનાં હૈયામાં દેશના વીરંતરોની અને બુના ઇતિહાસની મોટાઈ કવિતાની પ્રાંદ વાંચી વઢે કેઈ પણ ભક્તકવિ ઉતારે તો તે દેશને અને તેની પ્રગતને ભાગ્યશાળી બળુવાં. આગળના ઇતિહાસલેખકો કરતાં ભક્તકવિ તુલસીદાસ એ વચ્ચા ચડીઆતો છે.

આપા લોકસંગ્રહના પ્રાણરૂપ ભક્તકવિ તુલસીદાસજીનું હુંક જીવન અને અહીં આપીએ છીએ.

જન્મ અને ઉછેર

હંદગી રસી

તુલસીદાસજીનો જન્મ મહા પંચજાતા રાજપુર ગામમાં ચંપત ૧૫૮૯માં થયો હતો. રાજપુરમાં હજુસુધી એમની કુંપડી હયાત છે. પોતે કાંપેલી કવિતાઓમાંથી એટલું પુરવાર થઈ શકે છે કે તેમને માતાપિતાએ તથા રીધા હતા. કાશ્યુકે એમને જન્મ અબુકા નજીકમાં થયો હતો. બાળક આ નજીકમાં જન્મે તો માઆપ હજાર બાર બનાય છે, તેથી બપોરે લીધે માઆપે એમને હાંડેલા. તુલસીદાસ પોતાના 'વિગયપત્રિકા' નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે

‘આવપિતા જન્મ નહિ તમ્યે

વિધિ હ ન વિધો કહી બાવ સચાહ.’

‘માતાપિતાએ તો મને જન્મ ફરિને તમ્યે; તેમજ વિધિએ પણ કાંઈ સુખ સહારે ન લખ્યું. ધેર ધેર રવડી બિકા માગી અને અને રઘુવર રામને શરણે મથો.’ નરહરિદાસ નામે કોઈ સાધુએ એમને રસ્તામાંથી કપાડી લીધા અને પાળપોણી મોટા કર્યા. સાધુની સાથે એમણે ઘણાં પાનાનાં રથગાએ મુસાફરી કરી. પોતાના કુલચુર તુલસીરામની કનેથી પાંચ વરસની વયે એમણે રામકથા સાંભળેલી. બાળપણમાં જે કથા સાંભળી તે બધી મોટપણે એમણે કાષ્ઠમાં ઉતારી. તુલસીદાસનું મુળ નામ તો રામબોલા અથવા તુલારામ હતું. તુલારામ વપરથી એમના કુળચુરએ એમને તુલસીદાસ નામ આપેલું જાણાય છે.

કુળ અને કુટુંબ

તુલસીદાસ પારાણર ગોત્રના સત્કુમારીજી બાહણ હતા. એમના પિતાનું નામ આતમરામ હુબે અને માતાનું નામ દુલસી. એ ચાર ભાઈ હતા. એ સિવાય એમને ત્રિગા અને ચાણી કરિને બે બહેનો પણ હતી. કોઈ માને છે કે બપોરે સ્ત્રીઓના મરણ પછી એમણે ત્રીજું બ્રમ કર્યું હતું. કોઈ એક જ લગ્ન કરે છે, અને કોઈ તો એમને બાળ કાલસારી ધારે છે. તુલસીદાસ પરણીને ચૂદરથ થયા હતા એ તો ચોક્કસ છે. દીનગંધ પાઠની કન્યા રતનાવળી સાથે એ પરણ્યા અને તેનાથી તારક નામે પુત્ર પણ થયો; પરંતુ એ બાળવયમાં જ મરણ પામેલા.

રતનાવળી કપર ઘણો શ્રેમજીવ હોવાથી તુલસીદાસ તેનો વિગાળ ખમી શકતા ન હતા. એક વખત રતનાવળી ક્રીધા વગર પીએર મગ્ન હતી. તુલસીદાસ તરત જ એની પાછળ ગયા. તેઓ મળ્યાં ત્યારે પત્ની એ કાળ કાઢીને આં દોહડા પોતાના પતિદેહી કન્યા:

બાળ ન લાગન આપુ કો, ફેર આચિતુ સાય;
મિન્મિરુ જિએ પ્રેમ કો, કદો કહ્યું મેં નાય ?
અસ્થિ-મરમ-અય દેહ મમ, તારો જેસી પ્રીતિ,
તેસી મેં કીધામ મદે હોત ન તો જવગીતિ.

‘સાથેસાથ પાછળ દોડી આત્યા તે તમને ચરમ ન આતી ? હે નાય, હું તમને શું કહું ? આવા પ્રેમને ધિકાર છે. મારો દેહ તો હાડખામનો છે. તેમાં તમને જેવી લગની છે તેવી જો શ્રીરામમાં હોત તો તમારા જન્મમગ્નુઓ બપ ટળી ગત. ’ આ વચન સાંભળી તુલસીદાસનાં અંતરચક્ષુ કપડી મયાં અને તેને ખરે વૈરાગ્ય પ્રગટ્યો. સ્ત્રીએ આવડી અક્ષર કરવા ધારી નહોતી. બહુ સમજાવ્યા છતાં એ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. કુટુંબ, કુળ, નાત તે ગામના સંબંધો છોડી એ રામના ઝંકન બન્યા અને રમતાશમનું ઇવન માળવા લાગ્યા.

જુહાવરમાં પોતાના પર્વતમાં એકવાર મોરવામી સસરને ધેર જત્ર ચરેલા. વહ શ્વેત્રી રતનાવળી એમને ઝોળણીને ચંપામાં રહેલી; પરંતુ તુલસીદાસજીએ ચણુ ધોવા ન દીધેલા, તેમજ દીવા મારે તેનું કપુર સરખું પણ ન લીધેલું. રતનાવળીએ સાચી વાત કરી અને રામજીન કરી પોતાને સાથે લેવા તુલસીદાસજીને વિનંતિ કરીલી, પણ તે એકના બે ન થતાં ત્યાંથી ચાલ્યા ગયેલા.

રામદર્શન

થેરથી તીરથી તુલસીદાસજી કાશીમાં જન્મેલા. એમને તો હવે જસ ‘રામ’ની લગની લાગી હતી. એમને રામદર્શન કેમ થતાં તે વિષે નીચેની વાત છે.

ગોસ્વાંદજીને કાશીમાં રામને મારે બહુ દર જગતી રેવ હતી. ત્યાંથી વળતાં તે બાણીનું પાણી દેવેલાં એક ઝાડ ઉપર દોળી દેતા હતા. તે જાનાં એક

પ્રેમ રહેતો. તેણે આ જળપાનથી તમ કદને ગોસાંછળને
કંઈ માગવાનું કહ્યું. આ સાંભળી તેમણે રામચંદ્રજીનાં
દર્શન કરાવવાનું માગ્યું. ખીચારા પ્રેતે જવાબ દીધો કે
એટલી તો મારી શૂન્યતા નથી, પણ એતો ઉપાય હું
જાતાં. પેલા મન્દિરમાં રામાયણની કથા ધ્યાય છે,
ત્યાં એક ધણે જ ગંદો અને કદરો ધરો કોટીઓ
કથા સાંભળવા આવે છે. તે સૌની પહેલાં આવે છે
અને સૌની પાછળ જાય છે. તે કોટીઓના સ્વરૂપમાં
સાક્ષાત હનુમાનજી જ છે. તેનાં
ચરણ પકડી તમે રામદર્શન
કરાવવા પીનવળો. એ સિવાય
ખીન્ને રસ્તો નથી.

તુલસીદાસજીએ આ પ્રમાણે
કહ્યું. રામકથા પુરી થયે સૌ
આત્મા ગયા પછી પેણા ધરો
કોટીઓ જતો હતો ત્યાં એકાંત-
માં તેના પગ પકડી લીધા.
કોટીઓના સ્વરૂપમાં રહેલા
હનુમાનજીએ છુટવાનાં અનેક
તાંનાં કાંઠાં પણ ગોસાંછળ
તેમને છોડે તેમ ન હતા. આખરે
હનુમાનજીએ કહ્યું કે તમે ચિત્રકૂટ
પર્યંત ઉપર જાઓ; ત્યાં જરૂર
રામદર્શન થશે.

ગોસ્વામીજી પદમ પ્રસન્ન થઈ ચિત્રકૂટ આવ્યા.
એક દિવસ વનમાં ફરતા હતા ત્યાં તેમણે જોયું કે
એક દરજીની પાછળ પદમ મનોહર રયામ અને ગોર
એ સ્વચ્છ મારો હાથમાં ધનુષ્યજાણુ લઈને જતા હતા.
તે તો આ જોઈને ચકિત થયા અને તેમના હૃદયમાં
એ રયામમૂર્તિ વસી ગઈ. પરંતુ આ જ સાક્ષાત રામ
લક્ષ્મણ છે એમ તે કશી શક્યા નહિ. હનુમાનજીએ
આવીને તેમને પૂછ્યું કે કેમ કાંઈ જોયું? ત્યારે તુલસીદાસે
કહ્યું કે એ મનોહર રાજકુલર-અથ ઉપર જતા જોયા.
હનુમાનજીએ કહ્યું કે એ જ રામ લક્ષ્મણ હતા.
ગોસાંછળએ કહ્યું કે ત્યારે તો-એ લાગ જોયો ને? અમ
નહિ; મારે તો સગીપમાં રહીને દર્શન કરવું છે. ફરી

એક વેળા દર્શન થશે એટલું જોવાની હનુમાનજી
અંતરમાં રયા.

તિલક કરે રહુવીર

હવે તુલસીદાસજી રામદર્શનની આશામાં ચિત્રકૂટ
ઉપર જ રોકાઈ ગયા. એક દિવસે એ બગવાનને
માટે ચંદન ધસતા હતા. ધસતાં ધસતાં એમના
હૃદયમાં પ્રેમનો એટલો આવેશ આવ્યો કે તે રાત્રી
લાગ્યા. ત્યારે બગવાન આ નવ વરસના બાળકનું રૂપ

ધરિને તેમની આગળ આવ્યા
અને નમન કરી પાસે બેસી
ગયા. તુલસીદાસજી આ બાળ-
સ્વરૂપ જોઈને મોહિત થઈ ગયા,
પરંતુ વ્યાકુળતાને લીધે આ વેળા
પણ એકાગ્રી શક્યા નહિ કે
એ જ પ્રભુ છે. બાળ બગવાન
જોત્યા, 'બાપાજી! તમને મારે
હાથે ચંદન અર્પું?' આટલું દર્દને
બગવાને તુલસીદાસજીને ચંદન
ગોપડવા માંડ્યું. આ વેળા હનુ-
માનજીએ વિચાર કર્યો કે આ
અમુલ્ય સમય પણ આલો જાય
છે. હવે આજે તો તુલસીદાસને
ચેતવવા જોઈએ. એમ વિચારી
પોતે પોપટનું રૂપ ધરિને નજીક-

ના શીડ ઉપર બેઠો અને જોત્યા:

ચિત્રકૂટ ઘાટ પર, બહુ સંતનથી ખીર;
તુલસીદાસ ચંદન ધરે, તિલક કરે રહુવીર.

તુલસીદાસ આ સાંભળી કળી ગયા અને પૂર્ણ
પ્રેમબાવે પ્રભુનાં દર્શન કર્યા.

રહેકાણુ

અયોધ્યા અને કાશી તુલસીદાસનાં ખાસ રહેઠાણનાં
ગામ હતાં; પરંતુ એમણે મથુરા, જનકાવન, કુરુક્ષેત્ર, પ્રયાગ
અને પુરી સુધી યાત્રાઓ કરી હતી. ગોસાંછ તુલસી-
દાસજીએ કાશીમાં વાસ કર્યોનાં ચાર કથા છે. ગંગા
નદીના કાંઠાનો ગોસ્વામીનો ઘાટ તો પ્રસિદ્ધ છે. અહીં
તેમણે હનુમાનજીની ચર્ચાની સ્થાપના કરી છે અને તે

‘હનુમાન કાટક’ ના નામથી ઓળખાય છે. ત્યાં એક ગુફા પૃથ્વી છે. તુલસીદાસજીએ અહીં જ પ્રાણીઓનો હતો. બીજું સ્થાન ગોપાલમંદિર. ત્યાં ગોસ્વામીની બેઠક છે. મુસલમાનોના ઉપદ્રવને લીધે હનુમાન કાટકથી તે અહીં ગયેલા આવેલા. ત્રીજું પ્રસાદધાર અને એથું સંકટમોચન હનુમાન. એ ચોથા સ્થાનકની મોટાઈ વધારવા એમણે ‘સંકટમોચન’ નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે એવું અનુમાન થાય છે. કાશીમાં તેમણે રામલીલા અને કૃષ્ણલીલા કરાવવી રૂઝ કરી હતી જે હજુ સુધી ત્યાં ભાગવાય છે.

મિત્ર દોહર

ટાંડર કરીને કાશીમાં ચાર ગામનો એક જામીનદાર હતો. તે રામનો ભક્તને તુલસીદાસ મિત્ર હતો. એના મરણ પછી કુટુંબમાં કંઈક અચેત્તે યજ્ઞોક્તે તેમાં તુલસીદાસજી પંચ તરીકે હતા. હંદગીબર એમણે રામ સિવાય કોઈનું કાંઈ બનાવ્યું નથી; પણ આ ટાંડરને માટે એમણે ચાર કડીઓ લખી છે. એમાંની બે આ પ્રમાણે છે:

‘ચાર માંવડો’ ઠાકરો, મનકો મહા મહીપ;
તુલસી ચા કસિનાવમેં આપે ટાંડર દીપ.
તુલસી રામ-રસનંદ કો સિર પડે ભારી ભાર;
ટાંડર કાંધા તા દિયો, રામ કહિ રહે હતાર.

‘મનનો મોટો રામ ટાંડર ચાર ગામનો ઠાકર છે. આ કળાનુગનો દીવો ટાંડર છે. તુલસીએ પોતાના માથા ઉપર રામ-ગ્રેમનો મોટો ભાર ભર્યો છે. ટાંડર પણ ટકો ન દીધો. સૌ કહે છે કે તું જ કોટનો એ ભાર હતાર.’

વિધિનું ચક્ર

આ ઉપરાંત વજર ખાનખાના, મહારામ્ભ માનસિંહ, મધુસૂદન સરસ્વતી વગેરે મોટા માણસો પણ ગોસાંઈ-જના મિત્રો હતા. તેઓ ધણીવાર તુલસીદાસજીને દર્શન જતા. એક સમયે કોઈએ તુલસીદાસજીને કહ્યું કે પહેલાં તો તમારી પાસે કોઈ ન આવતું, ને હવે મોટા મોટા માણસો આવે છે એ શું? એમણે જવાબ વાળ્યો કે

પરંધર મણિ દેહ, પુનિ બ્રહ્મનિ પૂરે પાવ;
તે તુલસી તપ રામ બિંદુ, યે અળ રામ સદાપ.

‘જે તુલસી યેરેર દુઃખા ભીખતો તે રામ વિનાનો હતો; પરંતુ જે તુલસીના હવે સ્નાઓ પગ પુરે છે તે રામ વાળો છે.’

ભક્તિનો મહિમા

તુલસીદાસજી પહેલાં રામાનંદપંથી સ્માર્ત વૈષ્ણવ હતા. તે હંકસાચાર્યના અદ્વૈત ચાનથી પણ મીઠીતગાર હતા. છતાં એમની ભક્તિ તો સ્વકુલનંદન શ્રીરામના જ ટળી હતી. એ આકાર વિનાના પ્રભુને ન માનતા; શરીરધારી દેવને ભજવતા. ‘વિનયપત્રિકા’માં લુદાલુદા દેવોની સ્તુતિઓ કરતાં છેવટે તો એ માત્ર રામભક્તિના વર જ માને છે. ભક્તિનો મહિમા ગાતાં એ કહે છે કે ભક્તિ વિનાનો ચાની દશે અને તેને મોક્ષ મળ્યો દશે તોપણ તે સ્થિર ટકશે નહિ. ભક્તિથી મોક્ષ મળે છે, પણ ભક્તિ માત્ર મોક્ષનું સાધન નથી.

‘રામ ભગતિ રોહ સુદતિ ગોચાંઈ’

‘હે ગોસાંઈ, રામભક્તિ પોતે જ સુદિત છે.’ ભક્તને તો હજારની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવાની છે.

ભક્તકવિ

તુલસીદાસજીના બેરોબરીયા દિન્દી કવિ એક સરદાસ અને બીજા દેવ છે. તુલસીદાસજીએ જ મોટા અને જ નાના ગ્રંથો લખેલા છે. મોટા ગ્રંથોમાં ‘રામ-ચરિત માનસ’ અને ‘વિનયપત્રિકા’ તથા નાના ગ્રંથોમાં ‘જનકીમંગલ’, ‘રામસતસહ’ વગેરે છે. તુલસીદાસજીએ રામાયણ લુદાલુદા રૂપમાં લખી છે: જેની કે છપ્પય રામાયણ, રાણા રામાયણ, સુદણ રામાયણ, કુંડાળિયા રામાયણ અને કદ્યા રામાયણ. એમની એક પણ કવિતા રામના શુભાન કાગડી નથી. આખી હંદગી સુધી રામજય કરનાર એ કેવા મહાન ભક્ત હશે! તુલસીદાસજીને બીકે હતી કે મારી કવિતાના ટીકાકારો મારી હાંસી કરશે; તેથી તેમણે વિનંતિ કરી છે કે તેઓએ બીજા સપળા તર્ક છોડીને માત્ર કથા સાંગળચમાં જ મન રાખવું.

રામચરિત માનસ

આપણે જેને તુલસીદૃત રામાયણ તરીકે ઓળખીએ છીએ તે જ આ રામચરિત માનસ. રામચરિત એ મોટું માનસદેવર છે એમ માનવે તુલસીદાસજીએ

એના સાત ભાગ પાડ્યા. તે દરેક ભાગને 'સોપાન' નામ આપ્યું. સોપાન એટલે પગથીવડ. આપણે એ દરેક સોપાનને 'કાંડ' કહીએ છીએ. તેમાં સૌથી 'આલકાંડ' ઉત્તમ છે. ગોસાંઈછએ રામચરિત માનસ પોતાના અંતઃકરણની પ્ર-સન્નતા ખાતર રચ્યું છે. એ હસો પાનાનો મોટા અંચ છે. તેમાં આઠ આઠ ચોપાઈઓ પછી એક દોહો અથવા બીજને કાંઈ છંદ આપે છે. ચોપાઈ તો તુલસીદાસની જ. 'ચોપાઈ તુલસીદાસકી' એ પદ લોકોમાં પ્રચલિત છે. દરેક કાંડની શરૂઆતમાં અગ્રેક દેવની સંસ્કૃત શ્લોકમાં કે છંદમાં સ્તુતિ કરેલી છે. રામચરિત માનસનું પ્રથમ

બહાર આવ્યા. તેને ધરમાં લેડી ગયા, 'પ્રસાદ આપો અને છોડું કે તું પાપમુક્ત થયો છે. કારણના આહણોએ વાંધો લીધો કે ખુનીનું પાપ એમ કેમ છુટે? તુલસીદાસે જણાવ્યું કે હૃદયના ખરા પશ્ચાત્તાપથી

એમ થઈ શકે. આહણો ન માન્યા. આખર એવો કસાવ થયો કે જેને શંકરનો પોદીઓ ખુનીના હાથમાં થી ધાસ ખાપ તો તેને પાપમુક્ત ગણવો. અને ખરે જ આમ થયું! તુલસીદાસે આ દાખલાથી પુરવાર કરી બતાવ્યું કે પ્રભુ પશ્ચાત્તાપથી મોટા પાપીને પણ તારે છે. આને પરિણામે કળહુગ ખુલ ખીનયો. તેણે તુલસીદાસને ધમકી આપી

વિપતિસુ અગ્રંથો રસો
નિત્યં સ્તથાનવાન્ નરઃ ।
અપ્રમત્તો વિનીતાત્મા
નિત્યં મદ્રાણિ પરયતિ ॥

જે માણસ સંસ્કૃતકાળે વ્યાકુળ થતો નથી, જે સદા સાધધાન તથા ઉત્સાહી હોય છે, જે પ્રમાદરહિત હોય છે, અને જેનું મન સાદી રીતે ફેળવાયેલું છે, તે માણસ હમેશાં હૃદયપુષ્પરૂપર અનુભવે છે.

કે આમ જે પાપીએને તારીશ અને પુણ્ય વધારીશ તો તને જળી જઈશ. ગોસાંઈછએ આ બધી વાત હનુ-માનજીને કહી. હનુમાને રામની હજુરમાં અરજ કરવા સલાહ દીધી. તે પરથી તુલસીદાસે 'વિનયપત્રિકા' લખી. એમાં ૨૮૦ પદ છે. આ પદોમાં અનેક દેવની સ્તુતિઓ અને પોતાનું દુઃખી જીવન ગાયું છે. છેલ્લા પદમાં એમણે લખ્યું કે આ અરજ રામચંદ્રજી સંઘી કરી મંગુર કરે. કહેવાય છે કે એ વિનયપત્રિકાને કાશી-વિશ્વનાથના મંદિરમાં મુકી હતી ત્યાં વિશ્વનાથજીએ જાને એના ઉપર સંઘી કરી દીધી હતી!

ચોરને દંડ

એક રાતે તુલસીદાસની ઝૂંપડીમાં ચોર ચોરી કરવા આવ્યા. પરંતુ એક સ્વામીસંદર પાછાકેને ધનુષ-બાણ ધરીને પહેરો ભરતો જોઈને તેઓ નારી ગયા. બીજી રાતે પણ ચોર લોકોને એવો જ અનુભવ થયો. સવારે તેઓએ તુલસીદાસને આ બાબત પુકી. એ તો મનમાં પાગી ગયા કે એ ધીરામ જ હોવા જોઈએ. પણ પોતાને ખાતર પ્રભુ આટલું કષ્ટકડાવે એ તેમને ડંખ્યું, તેથી મેમણે ચોરોને પોતાનું સર્વસ્વ દઈ દીધું.

વિનયપત્રિકા

વિનયપત્રિકા કેમ લખાઈ તે વિષે એવી લોકકથા છે કે એક દિવસ એક ખુની માત્રાજીએ આવી પુકાર નાખ્યો, 'રામનામની ખાતર આ ખુનીને કાંઈ ખાવા આપો.' તુલસીદાસ પોતાના દરિદ્રવત્તું નામ સંજગી

ચોર લોકો તો આ વાત જાણીને રામના બચન બની રહ્યા.

છવનકાન

એક વાર કોઈ બ્રાહ્મણ મરી ગયેલા હોવાથી તેની સ્ત્રી સતી થવા જતી હતી. રસ્તામાં ગોસાંઈએ જોઈ તેણે નમસ્કાર કર્યો. ગોસાંઈએ આશીર્વાદ આપી, 'સૌભાગ્યવતી હો.' જોડેએ કહ્યું કે એના પતિ તો હમણું જ મૃત્યુ પામ્યો છે! તુલસીદાસે જોઈ જતાં પાછો પળું ત્યાં સુધી એને બાજસા નહિ. આમ કરી તે ગંગાકાંઈ સ્નાન કરવા ગયા. ત્યાં તેમણે ત્રણ દિવસ સુધી બગવાનની સ્તુતિ કરી; અને પાછા વળી એમણે બ્રાહ્મણનું શય સજ્જન કર્યું!

અમરકાર!

આ વાત બ્રાહ્મણને કાને પડેથી તેણે ગોસાંઈને બોલાવી મંગાવ્યા. અને ક્રોધ પરથી બતાવવા કહ્યું. તુલસીદાસે જવાબમાં કહ્યું કે તો રામનામ સીવાય કશું નજાતો નથી. બ્રાહ્મણે ધમકી દીધી કે ત્યાં સુધી અમરકાર બતાવશો નહિ ત્યાં સુધી તમને છોડીશ નહિ. તુલસીદાસે હનુમાનજીની પ્રાર્થના કરી. હનુમાનજી વાનરની સેના લઈ કોટ ઉપર ચડ્યા અને બ્રાહ્મણને એટલા રંગડોલા કે એ ગોસાંઈએ પગે પડે અને બચાવ કરવા આજીજ કરી. ફરી તુલસીદાસે પ્રાર્થના કરી તેથી વાનરસૈન્ય પાછું વળ્યું. બ્રાહ્મણે આ અમરકાર જોઈને તેમને છોડ્યા.

સક્રાપીન ભાગવાન

એકવાર દિલ્લીથી ગોસાંઈ જવાવન ગયેલા. ત્યાં મદનગોપાલની હવેલીમાં દર્શન ગયા. પછી ત્યાં કૃષ્ણમૂર્તિનાં દર્શન થવાથી આ દોડરા બોલ્યા:

હા ભરનડ ઇલિ આગળી, બસે નિરાકર નય;

હવસી મસ્તક તથ નમે, ધનુષજાન લેક હાથ.

કહે છે કે કૃષ્ણમૂર્તિએ તરન ધનુષગાણુ ધરીને તુલસીદાસને રામચંદ્રના રૂપમાં દર્શન દીધાં!

એમજની મહેમાનગતી

એક સમયે ગોસાંઈ ગાયપાટના રાજા ગેબર-દેવનું આતિથ્ય સ્વીકારી અહોમરનાં દર્શન કરવા કાંત નામના ગામે આવ્યા. અહીં એમને શાંકી બાવાનું મંચું

નહિ. તેના લોકોનો સફસી રતમાવ જાવવા છતાં એ આગળ જવા લાગ્યા. રસ્તામાં મંગર નામે એક આદીર મળ્યો. મંગર પોતાની ઝાઝાખામાં સાધુસંતોને આવવ આપતો. ગોસાંઈએ તે પોતાને ત્યાં લેવી ગયો અને થોડું કુદ દીધું. ગોસાંઈ મંગર ઉપર પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું કે 'પર' માગ. મંગરએ માથું કે પ્રભુમાં મારો દહ વિશાસ બેસે અને મારો પંશવેસો વધે. ગોસાંઈએ કહ્યું કે તમે આદીરો તો હૃદયકર કરનારી બન છો. પરંતુ તું એ ધણી છોડી દઈને કદિ ચોરી-જપ્તારી નહિ કરે અને કદીને કુખ નહિ કે તો મારું વરદાન ફળશે. શાહાપાદ છંદમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ છે, મંગરના કુળમાં હજી કોઈ ચોરી કરતું નથી. અહીંથી ગોસાંઈ બેલાપતોન ગયા. આ ગામનું નામ શાંકી ન હોવાથી તુલસીદાસે એ સુનાચપુર રાખવા રુખ્યું, કે જેથી માણસે અજાણનાં પણ રામનું નામ લે. એ સુનાચપુર હજી પ્રસિદ્ધ થયો છે.

સ્વભાવ

સ્ત્રીત અને કૌશલ્ય જેવાં સર્વોત્તમ સ્ત્રીપારો સરવત્યા છતાં સ્ત્રીગત માટે તુલસીદાસને સારા મત હતો નહિ. એનું એક કારણ એ દોષ કે એમને માતાનું વાસવ્ય મજેકું નહોતું. એમનો રતમાવ આત્મ સરજ, શાન્ત, મંબોર અને નમ્ર હતો. સદાચારની તો એ સાદાન મૂર્તિ! એમના હૃદયમાં કે કાંઈમાં કશુંય કુબાલ નથી. દરેક મનુષ્યને માટે એમના મનમાં ફાજ હતી.

મહામારી અને મૃત્યુ

ઈ. સ. ૧૬૧૬માં ભરનખંમાં પ્લેગ આવી અને પુરું આદિ રસે આલો. તુલસીદાસને આ રોગ થયો; કારણ કે 'હનુમાન બાદક' મંથનમાં આ મહામારીનું વર્ણન કર્યું છે. ત્યાર પછી ગોસાંઈનું આરોગ્ય નબળું પડ્યું, વાલુનું દર્દ વગરું, હાથપગમાં પીડા ઉપરી અને તાવ આવવા લાગ્યો.

અંતે કારીકડે મેંચ ૧૬૭૨ ના આવજી મુદ સંવાતને દિને ગેસ્તવામી તુલસીદાસે દેહ મુક્યો. હમણું જ એમની ૨૦૦ની સંવત્સરી ગઈ.

પ્રજ્ઞા હો તો પરમ બ્રહ્મને.

આવ્યો ઉનાળો ધમધમતો.

સોન મદનર હકમાં નાચી,
નિલપિધ રમે કુસીરાલી,
તન ઉપવન જંગલમાં નાચી
હરિજી કુલેલી આલી;
ત્યાં તો રાતોતાંતો ચાતો
આવ્યો ઉનાળો ધમધમતો.

લીલી લીલી મેઝરીઓની
કરમાણી સુકોમળ દાયા,
કેમરબરીમાં કેમુદાં મે
ખરી પડીને ભોંય છવાયાં;
ખટરસ-મહિ રળ હુમજુમતો
આવ્યો ઉનાળો ધમધમતો.

મીઠાં મંદ પવન, શીતળ જળ,
મીઠાં મંદન, હોઝર, કુઆરા,
મીઠાં ફળ તે મધુરો કુમદાં,
મીઠી એદાની રસધારા;
મીઠી ફેજ નિઠૂંજે રમતો
આવ્યો ઉનાળો ધમધમતો.

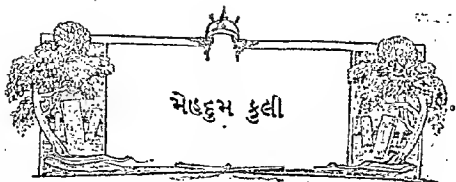
ધનત્રિને ખુબ નાચી તાચી
સુંદર મોંઘા રસકસ ધમતો,
સાગરનાં જળ શોષી શોષી
વાદળનાં લંદારો બરતો;
વેદાળાથી આભે રમતો
આવ્યો ઉનાળો ધમધમતો.

ત્રિલુપન ગૌરીરાંકર વ્યાસ.

તમેકે વસંતી પ્રોટ બનીને
ધેરે રંગે રડી વિચાળ,
વેરો ઉપવન, પંખી-કક્કરવ,
ધેરી કાયકડી રડી ગાળ;
વેરો મુરજ હગી નમતો
આવ્યો ઉનાળો ધમધમતો.

સુકાં રમુ, તે સુકા વગડા,
સુકાં નાનાં નદી-નિર્જરણાં,
સુકે કેમર દયના બાકા,
દોડે મૃગજળ દેખી દરજ્યાં;
કંપાન નિર્જનમાં છુપવનો,
આવ્યો ઉનાળો ધમધમતો.

શ્રમજીવોના સંગાથી થઈ
લાંબી દિનચર્યામાં ફરતો,
ધનવાનોને ઉપાડી જઈ
પડાડની મોટી પર ધરતો;
મટીબની ઝેપડીએ ભમતો
આવ્યો ઉનાળો ધમધમતો.

મેહદુમ કુલી

દુકા જાતિના સરદારના તંત્રમાં ગવૈયાઓ માન-તાનમાં એક હતા. સરદાર મેહદુમ કુલી દેકડ નીચ સાંભળવામાં મધ્યસ્થ થયો હતો. દુકા રોળાના લઠ-વૈયાઓ તેની આલુખાલુ ગોળ ફુગળામાં મેહવાવા હતા.

મેહદુમ કુલી તરફ તેઓનો જલ્દ ચાલ નહોતો. તેના જાપને તેઓ 'રામ' કહી બોલાવતા. રામ એટલે મડાન થોઢો. મેહદુમ કુલી પોતાના જાપને પગે ન ચોક્કતા તરફ જલ્દ રસ્તે વળ્યો હતો. લઠાઈની તેને કંઈ પડી નહોતી. તે નામંદ હતો એમ નહિ. તે અતિશય બહાદુર ને સખી દિલનો હતો. પણ ત્રણ છ કરતાં ચાન્તિ તેને વધુ ગમતી. હુદોની કારખી ચીસો કરતાં ગવૈયાઓનાં ગાયનો તે પસંદ કરતો. વળી એ જુવાન હતો તેથી નિર્દોષ રમતોમાં અને મિત્રલગ્નોમાં મગ્ન હોતો.

લઠવાઓનાં દિલ આ કારખીને લધિ જણા રવાં હતાં. તેઓ પોતાના જુવાન સરદારને સાંભી રીતે પીઠાની ન રાધ્યા. સપળા તેને ઝગોક મનતા અને અંદર અંદર વાનો કરતા કે આપણી દુકા રોળાની નામના આના જાપની જોડે જ ગોરમાં દટાઈ જાયરી.

ગાલું ઘોડીવાર બંધ પાડું. આ લાગ જોઈ કર-મલીઓવાળો, વળીઆં આવેલ એવો હુદોળાળ એક લઠવૈયો બેઠો થયો અને કુતરસ ખભાં પોતાનું દિલ પોતી બોલ્યો:

'બહાદુર સરદાર રામના એ જવાન ફરજંદ! આ જલ્દના બે સખુન સાંભળ અને દાના વ્યારખીઓની સલાહ માન. દુકા રોળાના જવાં મહેં તો મધ્યાને

લંબમાં સનસનારી કરતાં તીચાના વસાદ અને બાકાના ચમકાટની પીળાળી વચ્ચે બેસનાય છે. આપી શુદી કામનો, આ મેહદુમ કુલી, તું સરદાર છે. ક્યાં છે તારાં હથીઆર ને જખતર, ને ક્યાં છે તે છતેલા લંગોની નામના? આપી જ તો છગનીઓ બહાદુર દુકા રોળાની મગ્નક હાથે છે. મહેદુમ! હા, અને આ જલ્દનામીમાંથી તારી કામનો જવાન. કુદમનો પણ એમ ન કહે કે દુકા સરદાર નામંદ છે, કે મોતથી બીજ છે. લાયક જાપના લાયક બેરા તરીકે તારી જલ્દને તું પુરવાર કર.'

મેહદુમ કુલી આ ઘરડા સીપાઈને જવાજ દેવા માલીતરીએ ટકાર થયો. તેણે ક્યું કે 'જુવાની આ ખલકમાં સીકાઈને પોતપોતાનું કામ કોપાઈ મળું છે. શું તીકકમડું કરેજા અશવેલું તયાદ જ લેઈએ? શું દુકા લઠવાઓએ પણ ક્યારેક જોર જમાવવા ખાતર આઠમની ધડી ન ફુંકી? માદા જાપ લઠાઈને લાયક શખસ હતા; મને સુનેદસંપ ગમે છે. માદા તંત્રમાં મને અક્ષમંદ આદમીઓ જોઈએ છે. આજણ ફરતાદો કુદતની કરામતોનાં અને ખુબસુરત પરીઓનાં ગાયનો માથ તે સાંભળવાનો મને શોખ છે. ખુનો અને કર્તો કરતાં આ મીજ જુની છે શું?'

પણ મેહદુમ કુલીની મદનન—દલીલ—જરખાદ મઘ. એ પોતાનાં નાજીએને ક્યુજ કારી ન રાધ્યો કે લઠાઈના કરતાં સુધેરના કાયદાઓ મોઝા ન દોળ.

સરદારનાં સખુન સાંભળી લઠવાઓએ ખીજવાદ છુટ્યો. તેઓ જાજરખા: 'કાયર! કામનો મોર! પદરાઓ પરથી આવ્યા જવા પામ્યા દેવા જેા એના બોલ કપરકલ્યા છે.'

દુકા-જાનની પાછળ ગળાતી એની માએ પણ તેને આ જાનન રૂપે દીધા.

મેદદુમ ફલીને એકઠો છોડી લાવેવાઝેલી દુકડી ઉપડી ગઈ. સપગા સોઠ પોતાને નામદ દેખે છે એ જાણી તેના અહંસ ને પરેશાનીનો પાર ન રહ્યો. મનમાં ને મનમાં એ ગળુગળ્યો, 'મારે માટેની આ જુદી મેદસમજ માટે અટકાવની જોડ છે. તમેલામાંથી હું મારો આમાંક થોડો છોડીશ અને દયીઆર સંપ્રદાય. મુદ્દામાં માઈ મુદ્દાતન—માઈ પાણી જતાવવા હું બહાર પડીશ. એ તેમ નહિ જતે તો પાકો વગાશ અને દુકા જાનની પાછળ તુલ્યારના જુદા દોળ ગાથું મુડીશ.'

અને ખરે જ, નામદ દેલા માણસ માટે મોતની સગ દેવાનો એ જાનમાં રીયાજ હતો. આપે સર-દારે પોતાનો આ છોડો પોતાની કોમ આગળ રજુ કર્યો ત્યારે તેઓએ ખરે ખુશાલીથી તેને મુજારક-ખાતી દીધી.

થોડેસવાર થઈ મેદદુમ પોતાની સામે લડે એવો સગોવડીઆ દુરમન શોધવા નીકળ્યો. મુલે એ કષ્ટ-આખોર નહિ, એટલે એને દુરમન તો ક્યાંથી જ દોષા ઉપરે મઠા મુગાજતે તેને એક દરીર મળ્યો. તેનું નામ અદીન હતું. એ ખતાફર હતો, પણ મેદદુમ કહી તેને રજર માટે તેણે જાજો હતો. દુકા સરદારે લગાઈમાં અદીનને દરાવ્યો, બાંધ્યો અને ફેદી કરી પોતાના પાવ તરફ લઈ આવ્યો.

જુદા માથે આવી તપસ લાવેલો લગાઈનો થતો પાસે એદદુમ એક નદીને કાંઠે પોતાના ફેદીને એક નજ આંધરો મુજી જગા આરામ લેવા આજો થયો, અને અનનસ નિગારમાં થોડી જ વારમાં ખીની નીલમાં પડ્યો.

ઉપલાળ તરફ બારે-રસારો થવાથી નદીમાં તાલુ આવ્યું હતું. પુરવાર ધસતું પાણી કોઈ ઉપર પડતું હતું. જે બેખા પર ઉપનો મેદદુમ પડ્યા હતો તેની નચેની માડી પોતાની જતી હતી અને બેખડ વડી પડવાની અળી પર હતી.

ફેદી અદીન જરા દૂર બેઠો હતો. જગાનક તેની નજર બેખડની નચેના બાજ પર પડી. આ છોડકડીની

ઘડી તે પાગી ગયો. પોતાના હાથપગ બાંધેલા છતાં તે મેહદુમનો બચાવ કરવા તૈયાર થયો. સોટતો સોટતો તે મેહદુમની નજીક પહોંચ્યો, તેને દાંત પર બટકીને પકડ્યો અને એક ઝટકે વળતરસર ખેંચી લીધો. ખીજ બે પગે કાંઠાની બેબક છુટી પડી. અદીન ન હોત તો મેહદુમ આ ઘોડાપુરમાં ધરાપાઈ જઈ કુળી છૂંચ્યા હોત.

મેહદુમ કુલી આ ઉપકારનો બદલો કેમ વાળે ? તેને એક જ વિચાર આવ્યો: 'અદીનનો છુટકોરો.' તેણે એના બંધ છોડી નાખ્યા અને પોતાના ઘોડા ઉપર બેસાડી દઈ એના ઘર તરફ રવાના કર્યો.

દિલગીરીમાં ધીમે ધીમે મેહદુમ દુકા હાથથી તરફ પાછો ફર્યો. પોતાની મદાનગી ખરી ઠરાવવાના, ને નહિ તો તલવારથી ધડ જીકું કરાવવાના તેણે સોગંદ ખાધા હતા. પોતાની મદાનગીની અને લગાઈની છતની આતરી આવવા તેની પાસે હવે જે જ સાખીની રહી નહોતી. તેને તો આતરી હતી કે દુકા યોગ્ય એની કોઈવાત માનવાની નથી.

સોજ પાસે એ હાવ-ણીમાં જઈ પહોંચ્યો. અને તેણે ધાર્યું હતું તેમ જ બન્યું. એના દેહતો, નાજુક દિલની કન્નાઓ અને કેટલાક જંગલી જેવા સ્તિપાત્રએ પણ પોતાના સરદારની આખરની ઘડી આવેલી બાણી શેવા લાગ્યા. જ્યને જોખમે પણ જે

પોતાનું વચન પાળવા તૈયાર થયો હતો તેની બહાદુરીને લેત્રો વખાણ્યા વગર રહી ન શક્યા, પણ સોગંદ તે તો સોગંદ. મેહદુમ કુલી માટે કોમ આગળ કાંઈ પણ અરજ મુન્દરયાની તેઓની હિમ્મત ન ચાલી.

તાલી તલવાર તડકે ચળકાટ ફરી રહી છે. દુકા સરદાર પોતાની કામના લોકો વચ્ચે બાંધેલા પકડે છે. જલ્દાઈ હાથમાં તલવાર લઈ આગળ આવે છે.

એટલામાં ફરથી એક અવાજ આવ્યો, 'સંજુર', કુલી મેહદુમ તરફ એકીટકો ભેંધ રહેલા શેકાની નજર એ અવાજ બાણી વળી. કોઈ ઘોરેમવાર હાવણી તરફ પુરપાટ દોડ્યો આવતો હતો.

એ બીજાને કામ નહિ પણ અદીન હતો. લાગ્યોમાં પોતાને છતનાર મેહદુમને જોઈ છુટકારાની રકમ માગી ન હતી, તોપણ સન્માનની રાણે અદીન તે બરવા આગે હતો.

ત્યજક આવી તે તરત થોડેથી કુદી પડ્યો અને મેહદુમ આગળ દોડી આવી તેના બધા કાપી રેવા લાગ્યો. કુદકા કામના લોકો તાબુખીથી આ બધું જોઈ રહ્યા.

પછી અદીને સપુને પાનની ફાડ પાડી. મેહદુમ કુલીએ તેને લગાડ્યાં કેવી રીતે હરાવ્યો હતો, પોતે કેદી તરીકે મેહદુમ કુલીને પૂરમાંથી કેમ બચાવી લીધો હતો અને છેવટે બન્ને કેમ દોસ્તદાશે બની ગયા હતા એ સમજી કહ્યું.

અદીને વધુમાં વળ્યાંયું કે 'આપા રહીમ અને સાખી હિમના મેહદુમને એક મેલમાંથી છોડાવીને મું બીન્ન નાગીક મેલમાં હું ધકેલી દઈ ? હું એનો ગિરદાર છું—જરો છે. જુઓ, મારા છુટકારા બદલની રકમ હું લાવ્યો છું.'

સોનાની અશરરીઆ બરેલી ચેલીઆ જોઈ કુદા બાતિના લગેવાએને ખાતરી થઈ કે અદીની વાત સાચી છે. આ સિવાય બીજા કોઈ રીતે એમને પતીજ પાત નહિ. હવે સપળા ખુશખુશ થઈ ગયા. તેઓને બાન થયું કે તેમની સંદાર ખરો બહાદુર છે. વળી એક સખુત જપર ગત કરવાનું કરવામાં તે તેણે સૌના કરતાં વધુ દિમ્મત ખતારી હતી.

જરા ચેતજો

હરકામમાં મહાયુદ્ધ ચલેલી એક સ્ત્રી પોતાના બાળકને ધવણવતી હતી. પડ્યે થોડીક પડેલું. ચોમાસાને મુશળધાર વરસાદ હતો. ભેજ અને ઠંડીથી ઠંડી બજેલા એક વીંછી ક્યાંક બરાઈ રહેવાના કેકાણાની પોળમાં થોડીઆના પાયાપર ચડેલ, અને ત્યાંથી થોડીઆની હુંફવાળા ખોદમાં બેઠો બરાથો.

બાળકને નાથે સુવાડી માતા કામમાં પડી; પણ સુખ ન ચરાને લીધે બાળક રોવા માંડ્યું. આથી કામમાં હરકત થતાં માતા કંટાળી. વળી પાછું બાળકને ધવણારીને નીચે મુક્યું; પણ એ રડતું બંધ ન થયું. ખુબ કામ પડેલું તેથી તેણે એકદમ એક બે લપટાક ખેંચી કાઢી, અને થોડીક જાડમ્મા કે ખખેલી વિના એમ ને એમ સુવાડી ઝટપટ હીંચોળવા લાગી. નરન ચંદર બરાઈ બેઠેલા વીંછીએ, બાળક નીચે દમાઈ જવાથી દુખ દેવા શરૂ કર્યો. બાળકે ચીસો પાડી. મુઠ માતાએ તપ્પું કે એ તો હસીલું છે. એને મુઠું નથી તેથી એમ કરે છે. વીંછીના ડંખ અને બાળકની ચીસો બંને વધવા લાગ્યાં. તેમ તેમ માતા જોઈથી થોડીક હીંચોળવા લાગી. અંચર શકી નાથે એવી ચીસો મળે એનાથી ન ખમાઈ અને બાળકને તેથી એવા કુખનું કારણ ત્રિચારવા લાગી. એવામાં નારી છુટકો વીંછી થોડીઆમાંથી જપર ચરાતો દીકરો બાળકના કુમળા પાંચામાંથી જુએ તો લાંબી પી ધાર અને પાર નહિ એટલા ડંખ ! આખરે તો એ માતા હતી. આ જોઈ એને હંરે હબર-વીંછીની વેદના થઈ. અતંત ચીસાને લીધે બાળક મરણશરણ થયું.

પોતાના અને પોતાનાના સુખ માટે જરાક વધુ કાળજી લઇએ તો દેશકું દુખ એણે ઘડી શકે ?

માડાગાસ્કરના વતનીઓ

માડાગાસ્કર આફ્રિકાના અગ્રિમ ખુણામાં ૨૫૦ માઇલ દૂર આવેલો દ્વિપ છે. માડાગાસ્કરનું નામ મારકો-પોલો નામના માણસ દ્વિપસ્થી પડેલું છે. હાલ આ દાપુ ક્રાન્સના નાણામાં છે. ફ્રેન્ચ સરકારનું ચાલું માડાગાસ્કરની રાજધાની આન્ટાનાનારીવામાં છે, આ બેટ લંગાઇમાં આશરે ૧૦૦૦ માઇલ અને પહેલાઈમાં ૩૦૦ માઇલ છે. એનો મધ્ય પ્રદેશ પર્વતની દારથી ઘેરાયેલો છે. આ બેટમાં ધારાં જંગલો આવેલાં

હોવાથી ચિત્રચિત્ર પ્રાણીઓ અહીં બહુ થાય છે. પક્ષીઓનાં રંગોરંગી પીછાં અહીં ઘણાં મળી શકે છે. અહીં મોટી ઝંખામાં હજારનાં ઝાડ થાય છે. ઉપગ્રીત, રાવેનલા નામનું એક ચિત્રિત ઝાડ એવું થાય છે કે તેનાં પાંદડાંઓના ઝંખામાં શીતળ અને નિર્મળ પાણી બરેલું મળી આવે છે. આ ઝાડને પ્રવાસી વૃક્ષ કહે છે.

અહીં વાંદરાં શુમાર વિનાનાં છે, અને તેમની અસંખ્ય જાતો છે. તેમાં લેમ્સ નામની જાતનો વાંદરા બહુ જમકર હોય છે. નદીઓમાં મગરો બેશુમાર હોવાથી અહીંના વતની-

ઓને સદા ચેતતા રહેવું પડે છે. સિંહ, હથા, હરણ, હાથી, ગેંઠા વગેરે મોટાં પશુઓ અહીં નજરે પડતાં નથી.

માડાગાસ્કરમાં જુદી જુદી જાતના મનુષ્યો વસે

છે. તેમાં મુખ્ય હબસી, અરબી અને સકાલવા જાત છે. સકાલવા એ આ દાપુની મુળ નિવાસી જાત છે. આ લોક ખાસ કરીને પશ્ચિમ કીનારા તરફ રહે છે. આ જાતિનાં માણસોનાં રૂપ પણ હબસીઓને કંઈક મળતો અને પાંદેલાં જાંચુ જેવો હોય છે. તેઓ સંગ્રેર ખુબ મજાનુત હોય છે. તેઓ વાળ લાંબા ને ઝુંચળાવાળા, તથા આંખો ખુબ લાંબી હોય છે. નાકમાં નયની પણ તેઓ મોટી પહેરે છે.

માડાગાસ્કરના મુળ વતનીઓ: સકાલવા લોકો

લોકો માંસાહારી છે.

તથા તેઓમાં સદા કુરોપ રચા કરે છે. પાંડાઓ પણ એકબીજાની ખીના રહે છે. પ્રસંગ આવ્યે લડાઈ

આ જાતિનો મુખ્ય કૃષિ માછીમારો છે. તેઓ શ્વાભિમાની અને સ્વનંત છે. હુમરડોલોગ કરતાં તેઓ લડાઈ અને શીકારને વધારે પસંદ કરે છે. તેઓનો ખોરાક મુખ્યત્વે કળીને ચોખા અને માછલીનો જ છે, જે લોકો સમુદ્રકીનારાથી દૂર પસે છે તેઓ ખેતી કરે છે; પરંતુ તેમનો થે મુખ્ય ખોરાક તો માછલી જ. ઘણા લોકો દોરતાં રોળાં લઈ સહકુટુંબ કરે છે; પણ નવાઈજવું તો એ છે કે તેઓ કુદનો સુદ્ધ કપોળાગ કરતા નથી. માત્ર ખેતી અને ખોરાકમાં તેઓ દોરનો ઉપયોગ કરે છે. આ

પણ થાય છે. પકડાઓલા માણસોને શુભામ જનાવધાનો રીવાજ તેમનામાં છે. કેટલીક વાર તો તેઓ શુભામોને વેચે પણ છે.

સહેર અને ગામનું રક્ષણ કાંટાળા ચોરની વાડોથી કરવામાં આવે છે. આ ચોરની વાડો ચો ચો વાર પહોળા કરવામાં આવે છે. આ વાડો એટલી મજબૂત હોય છે કે એમાં થઈને ચોર હુંટાળા કે સત્તુઓ તો ન આવી શકે, પણ ફેન્ય તોપના ગોળાઓ પણ પેસી શકતા નહિ.

આહીની એક નતિના કાંટામાં એવો રીવાજ છે કે ધોસનું એક તણખણ પાચ્યા વગર કોણ માણસ ઝરણું પાણી પી ન શકે. વઝિમ્યા નામની એમની વનદેવીને રીઝવ્યા ખાતર આ કોંક આમ કરના લાગે છે.

શોક પાળવાની આ કાંકની રીત બધું કંઠાર છે. કોણ છત્રી લઈને આસી ન શકે, સીમોડી વખાડી ન

શકે કે માડીનાં વાસણ ધડી ન શકે. મેટ્ટીથી હમનું કે તાળી પાડી, વાળ ઓળખાં કે દાંતણુ કરનું એ શોક હોય ત્યારે તદન અમયાંદ ગણાય છે.

આહીના કોઠો માણસ મરી ગયા પછી મુશ્કેલી દાટે છે; અને મણુ પામેલા માણસની સાથે એનો નાણુનો લંદાર પણ દારી દે છે. પાછળથી ચોરી કરવાની દાનંતથી કળર વીખનારને તો આ કોઠો પીળી ન જાય છે.

આહીની બેલેલીઓ નામની જાનના કોઠો સાંપને કુટુંબના માણસ જેવો ગણે છે. તેઓ માને છે કે સાંપ એ મરી ગયેલા કુટુંબીઓનાં પ્રાણ છે.

આ રાખુને પૂર્વ કિનારે વસનારાં કોઠો ધણા નમ્ર સ્વભાવના અને શાન્ત હોય છે, પરંતુ તેમના વાળ એવા ખીંદામણુ હોય છે કે જોનારને ખીંક જ લાગે. તેઓ કુદરતના જેવા ઉભા વાળ રાખે છે.

માત્ર હાથની જ કારીગરીથી આ કોઠો માડીનાં વાસણ ધરે છે. આ વાસણો નક્કરી ચિત્રનાં સાદાં પણ આકારમાં બહુ સુંદર હોય છે. અંદર ધુળ ન પડે તે માટે તેઓ વાસણો ઉપર વાંસની છાતનાં ઢાંકણાં ઢાંકે છે.

આ કોઠાની કંપડાં પણવાની સાથ તદન સારી હોય છે. ચાર ઉભા, અને બે ત્રણ આડા વાંસના કંકડાંઓની તે જનાવેલી હોય છે. ધણે અંશે તે આપણી સાથને મળતી આવે છે. ત્રીજા તેનાં ઉપર ચણુ, રૂ અને રસમનું કાપડ મળે છે. વણાંકમાં તેઓ રૂંદાંદરના પડાની આવ પણ પાડી શકે છે.

માડાગાકરમાં સમુદ્રકીનારથી દૂર હોવાસ નામની એક ખીંચ નતિ પણ વસે છે. આ કોઠો પણ આ રાખુના મુળ વતનીઓ છે. તેઓ રાજકુળના કહેવાય છે. એમના પૂર્વજો માડાગાકરની ખીંચ નતિઓ પર રાજ્ય કરતા હતા, તેથી તેઓ આજે પણ રાજવંશી હોવાનો દાવો કરે છે. પરંતુ સકાશવા કોઠો તેમને રાજવંશી તરીકે સ્વીકારતા નથી. આ કારણથી આં બે નતિઓ વચ્ચે લડાઈઓ ચાલ્યા જ કરે છે. વંશ શોધકો કહે છે કે હોવાસ કોઠો મુળ મલય નતિના હોવા જોઈએ. પુરાણ કાળમાં જનાના કોઠો માડાગાકરમાં જન્મ પમેલા. હોવાસ કોઠો તેમના વંશના હશે. કાણુ કે તેઓ ગૌર વર્ણના અને મજબૂત શરીરવાળા હોય છે. તેમના વાળ પણ સુંદર અને કળાં હોય છે. દારી ધુળ નાની અને આંખો લાલ લાલ હોય છે.

સકાશવા કોઠો છ હાથ લાંબા

અને દોઢ હાથ પહેળા કપડાના કુદરત સરિરે ચીંટાળે છે. સ્ત્રીઓ પણ તેમ જ કરે છે. વળી કપર કલા પ્રમાણે આ લોકો હાવાસ વનનિતે રાત્ર તરીકે ન માનતા હોવાથી તેઓ પોતાની અતમાંથી જ બુદ્ધે રાત્ર નીમે છે. તેમના રાત્ર તથા રાણી લાલ રંગનાં કપડાં પહેરે છે. તેઓ માને છે કે આ રંગનાં કપડાં તેમની મુદ્દ-તામાં વધારો કરે છે. તેઓમાં રાણીનું ચલણ બહુ હોય છે, અને તેને તેઓ બહુ માન આપે છે. જ્યારે રાણીઓ બહાર નીકળે છે ત્યારે તેમને માથે મુગટ મુકવામાં આવે છે અને ઉપર લાલ રંગનાં કપડાની છત્રી મુકવામાં આવે છે.

સ્ત્રીઓ બાજે જ પોતાના વાળ ઝોળે છે, કારણકે તેમના વાળ ઝોળતાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે. તેમને વાળ ઝોળતાં તથા શાંધતાં લગભગ ત્રણ ચાર કલાક થાય છે. આપણે ત્યાં હોળી દીવાળી જેવા તહેવારો હોય છે, તેમ એમનામાં વાળ ઝોળવાનો એક તહેવાર પળાય છે. આ દિવસે સ્ત્રીઓ પોતાના વાળ ઝોળે છે, વાળ ઝોળાને તેના ચોવીસ ભાગ પાડે છે, ચોવીસ સંધ્યા પાડે છે તથા ચોવીસ લટો રૂંધે છે; પછી આ બધી લટો એકી કરીને બાંધી લે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ લટોને છુટી છુટી સરીર પર રહેવા પસંદ કરે છે.

સકાલવા લોકોનો મુળ ખોરાક ચોખ્ખા છે, પરંતુ તેઓ માંસ પણ ખાય છે; અને શાકભાજી ને ચોખ્ખા સાથે ખાય, બજાર, કુકર તથા બકરાનું માંસબજાર પણ કરે છે. તેઓ દિવસમાં બે વખત ખાય છે. તેમના

ચોખ્ખા ખયાલમાં બહુ જ કાળ હોય છે, અને કમચ જરા વધારે ખયાલ તો તો ખાર જ વાગ્યા નબળા ! અથવા બાજકને ખયાલવતી વખતે માતા બાજકના પેટની આસપાસ એક કપડાની પટ્ટી દાંતી દાંતી બાંધી દે છે; અને જ્યારે ખાતાં ખાતાં પેટુ મોટું થઈ પટ્ટી સડકું થાય કે તરત મા બાજક પાસેથી ખોરાકનું વાસણ ખેંચી લે છે; કે જેથી બાજક વધારે ખાઈ માંડે પડે નહિ !

સકાલવા લોકોનો નાચ

‘વટીદ’ એ મહાગારુડનું યજ્ઞોત્ત્વ વાનિજ્ય છે. મારેકે હુર કબાલનો વાંતળો એક કલકે રાખી. તેના વચકા ભાગની કપડાની કાલની ઝીલી નાંધી સમી બાકીનો વચકોનો ગર કાઢી નાંખે છે. જે વાંધે નાંધે દાગોની કાલના કલકે રાખી તેને બાંધવાથી વટે વચકામાં આવે છે.

પર પચીસથી ધીસ કુર લાંબાં હોય છે. પણ આ લોકો બહુ જ ઝડપે રહે છે; કારણકે તેઓ પોતાના આટલા નાના વયમાં જ ખેસે છે, મુએ છે, રહેખાય છે; અને દોરકાંબર પણ ત્યાં જ બાંધે છે. જ્યાં રહે ત્યાં જ દોર બાંધે !

આ લોકોનાં યંત્રનાં અપર ઘણાંખણાં માસનાં તથા બીંતો લાલ માટીની બનાવેલી હોય છે. વળી તેમનાં બારણાં બહુ નાનાં હોય છે; માથુસ કમો કમો તો એક જ રકે જ નહિ. પાંચે થેર જતાર માથુસ પડેલાં બહાર કમો સદી લુમ પાડે છે કે ‘હું અંદર આવું ?’ તરત જ અંદરથી ગૂહિળી જવાળા દે છે, ‘હા, વધારો !’ અને આમ બોલી બહાર આવી તે અતિથિને અંદર લઈ લાય છે. આ લોકો પત્ર-ભાગન પુણ કરી નાંખે છે અને અતિથિને મોઢિયવા કબવના નથી.

સકાલવા લોકો ચ-રાકસો બનાવવામાં ઘણા કુશળ હોય છે. તેઓ સુતા તથા ખેસવા માટે અટાક-ઓ જ વાપરે છે. તેમનાં

આ સાંકે-વહેળી-ખબુ-હોય છે. તેઓ અમુક દિવસોને સાથ અને અમુક-દિવસોને અલગ રાખે છે. અમુક દિવસે જન્મેલા બાળકને તેઓ સાથે ખાવાનું નથી માનતા; તેથી તેણે બાળકને જન્મે કે તરત ખાળમાં કુખાડી તેઓ મારી નાખે છે. કેટલાકમાં વળી એવો રીતઝંત હોય છે કે અમુક દિવસે જન્મેલા બાળકને માથે કે બાળકની આગળ નાખવામાં આવે છે. દેવ-મેળે, જો તે પશુ તેને ધન ન કરે તો તેને સાથે પગમાં મારી નથી મારી નોખતા. ખબુ જો પશુ બાળકને મારી નાખે તો તેની મા બાળકો એક દોશ મારવામાં મુખ્ય, તે મારકું જન્મનામાં દારી દે છે.

બાળકના જન્મ પછી સાતમે દિવસે જહાર દારીને તેને આદિરને ધેર લઇ જાય છે. તેમની વ્યવસ્થા રંગે ત્યાં ખુબ દોર હોય તે આદિર તરીકે જાળખાય છે. ત્યાં ગયા પછી આદિર અથવા તે જાળકનો બાપ બાળકને સંગેપાળી આશીર્વાદ આપે છે કે 'તું ધનવાન, પ્રમવાન થા; દોરનું રસલુ કર; વગેરે.'

ત્યાંની સ્ત્રીઓ આપણે અહીંઆની સ્ત્રીઓ પડે નવરી ખેસી રહેતી નથી. રસોઈ જનાર્યા પછી તેઓ અનાજ સાફ કરે છે, મુનર કાંને છે કે કપડાં વળે છે. કેટલીક પેતાના પતિના કામમાં પણ મદદ કરે છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓ શરીરે જબુ મગ્નુન હોય છે. ઘણી વખત એવું પણ જોવામાં આવે છે કે મારાને

માથે પાણીનું જોડું દેવા અને પીકે કપર પોદમાં ભે નથુ વર્ષનું બાળક સુનેકું હોય.

માઘાસરના વનતીઓને નાચનું બંદુ ૪/ ગમે છે. કેટલીક-વાદ સ્ત્રી તેમજ પુરુષ બધા જ નાગમાં ભાગ લે છે. પરંતુ અંગ્રેજોની મારફત સ્ત્રી અને પુરુષ સાથે નાચનાં નથી. તેમના નાચમાં જળના નાચ કેટલાં દાવાની કિયાઓ વધારે હોય છે.

ઘણા લાંબા વખતથી માઘાસરની આ વ્યવસ્થા સ્ત્રીઓ જ રાખે છે. દરેક નાચી પોતે આદિરે આપે છે ત્યારે પોતાને માટે ખાંસ નવો જ મહેલ જમાવે છે. આ મહેલ ખાંસ કરીને એક નાની, કેટલી પર જમાવવામાં આવે છે. મહેલમાં અને સાધારણુ... ઘરમાં જહુ ફેર નથી હોતો; પરંતુ મહેલ મહેલ મોટા અને રાજવંશી શામકાવાળો હોય છે.

પંડુમાં આ લોકોમાં મૂર્તિ પૂજનનો રીવાજ હતો. અનેકમિત્ર મૂર્તિઓ દેશમાં હતી. પરંતુ તેમાં એક મૂર્તિને સૌથી શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવતી. તહેવાર કે ઉત્સવો દિવસે મોટા તે મૂર્તિની આસપાસ એક જળાવાણુ કપડું દોરી તેને દરેક જગ્યાએ ફેરવતા. સકાલવા લોકોને સંપૂર્ણ થકા હતી કે આ મૂર્તિને યસલ કરવામાં જ દેશનું કલ્યાણ અવસંખી રહેતું છે.

હાલમાં આ મૂર્તિ પૂજન પાંચેપાંચે બંધ પડ્યા લાગી છે અને પાદરીઓ ત્યાં કિસ્કી ધર્મ ફેલાવી રહ્યા છે.

તરતાં શીખજો

કાકાને કુખમાં જોયા કરતું સાકું છે ?

કાકા મિત્ર કુખમાં હોય ત્યારે કંઈ ઉભા લાગાર જતી જોઈ રહેતું પડે તેના જુને અરમખરેકું ખીનું શું હાંધ શકે ?

મજા ચાર છોકરાઓ એક ઘરા આગળ નહાવા ગયા હતા. બધા કંઈ ખેસીને નહાતા હતાં, એવામાં તેમાંથી એકનો પગ લપસ્યો તે ઉઘ પાણીમાં-પડી ગયો. તે નથુ ચાર ચાર ઉપર આવ્યો ને છેવટે કુખી મુખે.

પેલા જાણે છોકરાઓમાંથી એકને તરવાં આવડતું નહોતું. તેથી તે કાકા બસાંની ઘડયા નહિ. આસપાસ કેઈ માણસ પણ નહોતું કે મદદને માટે બોલાવે. આ ઉપરથી દરેક જાણે તરવાની રીત શીખી શેવાની જરૂર જણાશે. શીખનારો કાકા પણ પ્રયત્ન રાખે તો માણસે કુલતું ન જોઈએ. જો કે એવી તકેસીને મળતી નથી. કારણકે વડી સકાય એવી જગ્યાઓ ઘણાને દર હોય છે. પણ ઘણાને તો તરવાનું પાસે હોય છે તોપણ શીખ્યા વિના રહે છે.

ફરેક માણસને સારીરીતે તરતાં આવડતું હોય તો દેશના ઘણા માણસો કુખમાં બન્યા હોય.

સમ્રાટ અકબરનો મંત્રી અબુલ ફઝલ બારે વિદ્વાન પુરુષ હતો. પંદર વર્ષનો, થનાં મુખીમાં તેણે મર્મસાર અને તર્કશક્તિના ધણા ગ્રંથો રાંચી નાખ્યા હતા; અને વીસ વર્ષનો થનાં તો તેણે પાતાનું સાનન સાહિત્યજીવન શરૂ કરી દીધું હતું. એક વખત એવું જન્મ્યું કે બાગે જ મળી શકે તેવું એક પુસ્તક અબુલ ફઝલના હાથમાં આવ્યું. પણ તેના દરેક પાનાનો અર્થોઅર્થ જાણ બળીને નાશ પામ્યો હતો.

અબુલફઝલે પ્રથમ તો બળી ગયેલા બાગના છેડા પર નવા ફેરા ફાગળ મેડી દીધા. તે પછી પુસ્તક વાંચવાનું શરૂ કર્યું. ઘણી ઘણી વખત વાંચ્યા પછી, ને પુરતો ચિત્તાર ફરીકરીને, અબુલ ફઝલ અબુરા બાગ પુરો કરતો ગયો. કેટલોક વખત ગયા પછી અચાનક આ પુસ્તકની બીજી નકલ એક જગ્યાએથી મળી આવી. અબુલ ફઝલે પુરું કરેલું પુસ્તક લગભગ આ પુસ્તક જેવું જ હતું, ને કેટલીક જગ્યાએ તો ચિત્તાર,

અબુલ ફઝલ

રાખ, શેઠી ને વાક્ય પણ બધાં જ તેના જેવાં હતાં! અબુલફઝલના અભ્યાસની અસરથી એના હરીદિનિ દર્શાવે તેવી હતી.

જહાંગીરનો સ્વભાવ અત્યંત ન્યાયપ્રિય હતો. એના વખતમાં હોદ્દાં નામનો એક સાલુજ આ દેશમાં આવ્યા હતા. સુરતમાં, ત્યાંના ત્રયાગિક અધિકારીઓએ એને પરદેશી બનણી ખુબ હેરાન કર્યો. હોદ્દાં ના વાતની ફરીઆદ કરવા દિલ્હી ગયો. તેના મનમાં એમ હતું કે આપડી મેડી રહેનશાહતમાં, જ્યાં સુરત અને દિલ્હી વચ્ચે ૭૦૦-૮૦૦ માઇલનું અંતર છે ત્યાં, આમાં

સાધારણ લુપ્તમના પ્રશ્નો પર કેણુ લક્ષ આપવું હશે? પરંતુ જ્યાં તે જહાંગીરને મળ્યો ત્યાં તેને ખબર પડી કે જહાંગીરને સુરતની વાતની તરેતર જાણ હતી; ને તેણે તરત જ તે વિષે ન્યાય પણ આપ્યો હતો!

હોદ્દાંને લખ્યું છે કે કેહ પણ અધિકારી પ્રમુખને અન્યાય આપે છે એવી ખબર જહાંગીરને પાતી કે તરત જ, તે અધિકારી ગમે તેપર મેડો હોય તોપણ, તેનો ધરોવારો કુશર્તિ કરતો!

સર ટોમસ કોર્મ જહાંગીર વિષે તો સ્પષ્ટ જ લખીત આવી છે. જહાંગીરને કાલ, નારંગી ને એકર પર ખ્યાર હતો; ને પાછળથી મુન્દરાનની મુસાફરી કર્યા પછી, તેને મુન્દરાતનાં ખીચડી ને ખાતરીનો સરહો

ભારે પસંદ-પાયાં હતાં. ટામસ રાએ લખ્યું છે કે જ્ઞાંગીર ચિત્રકલાનો શોખીન હતો. એક વખતે જ્ઞાંગીરે રા પાસે એક મુંદર ચિત્ર બેઈ તેની માગણી કરી. પણ પોતાના એક મૂલ્ય પાછેલા મિત્રે તે ચિત્ર દોવાથી, રા આપવાને પુરતી ન હતો. જ્ઞાંગીરે તે ચિત્રની નકલ કરાવના માગી લીધું. નકલ થઈ ત્યાં પછી બધાં ચિત્રો પાસે પાસે મૂકી જ્ઞાંગીરે રાને તેનું મુળ ચિત્ર આજખી કાઢવાનું કહ્યું. રા મહા મુશ્કેલીથી પોતાનું ચિત્ર આજખી કાઢી રાખ્યો.

જ્ઞાંગીરના હસ્તાક્ષર મુંદર હતા, અને તે લખ્યું ખાંડીપુરની ખુદાખશ લાયબ્રેરીમાં સાચવેલા છે. જ્ઞાંગીરે પોતે પણ કારમોરના કુરની દેખાવનાં કેટલાંક મુંદર ચિત્રો દોયા છે.

ખાંડીપુરની ખુદાખશ લાયબ્રેરી એ એક મનુષ્યના સ્વાભાવિકપણનું દર્શ છે.

પાન બહાર ખુદાખશ-ચિહાર પ્રાંતમાં આપરા નામે ગામમાં જનમ્યા હતા. તેમના પિતા મહમ્મદ બક્ષ ખાંડીપુરમાં વસીલ હતા. ખુદાખશે પણ પિતાનો જ મંત્રી હાથ લીધો. ખુદાખશની વાદ્યકળા અદ્ભુત હતી. મહમ્મદ બક્ષ કાદરી અને અરબી બાપાના સાક્ષી વિકાસ હતા. જ્યારે તે મરહુમકારી પર પડ્યા, ત્યારે તેમણે ખુદાખશ પાસેથી વચન લીધું કે તેણે ખાંડીપુરમાં એક મુંદર પુસ્તકાલય બંધાવું, ને તેમાં હસ્તલિખિત ગ્રંથો ભેરા કરવા. ખુદાખશે મરના પિતાને આ વચન આપ્યું, ને તે આખી હંદીબર મહેનત કરીને પાળ્યું.

ખુદાખશને પિતા તરફથી આશરે ૧૫૦૦ હસ્તલિખિત ગ્રંથો વારસામાં મળ્યા હતા. ખુદાખશે ને વધારીને ૫૦૦૦નો સંગ્રહ કર્યો. તેમાંનાં વળુ હસ્તપ્રતકોની કીમત જ અતી લાખ રૂપીયા અંકાર્થ હતી! ખુદાખશે, પિતાને આપેલા વચન પ્રમાણે જો પુસ્તકસંગ્રહ ભારે એટલી હસ્તર રૂપીઆની કીમતે એક મહાન પથ્ય બંધા યું. કુંગીની અત્યંત સામ્પ્રદાય રિયનિમાં ખુદાખશે ૨૨૫ વળાકાકાની નિના, ચિનાની એટલી કમંડા પુસ્તક રચન આપ્યું અને આખી

હંદીબીની કમાણી તેના પાછળ હોળીને અંતે તે પાળ્યું પણ ખર્ચ :

મિત્રગણ ખુદાખશના આ સંગ્રહ તરફ એક વખત અકસ્માત હાથરે પણ મદદના હાથ લેવાળો હતો. તેના પિતા મહમ્મદ બક્ષ પાસેથી પછાણના વતન મિ. જી. બી. હસીઅરે એક દુર્ભાગ પુસ્તક વાંચના લીધું. પાછળથી મિ. હસીઅર તે પુસ્તક માટે જે માત્ર તે કીમત આપવાનું કરી, પુસ્તક પાછું આપવાની ના પાડી. મહમ્મદ બક્ષને આથી બહુ ખોટું લાગ્યું, પણ તે કાંઈ જોતા નહિ. મિ. હસીઅર જ્યારે ગોઠરી જતી કારક થયા, ત્યારે તેમણે પોતાના સમજા હંપોચી હસ્તલિખિત ગ્રંથો કેટલીક પેરીઓમાં ભરીને હસ્તરવાના કર્યા, અને નકામા પુસ્તકોની એક પેરી ભરીને તે પછાણમાં જ લીલામથી વેચવા મુકી દીધી. દેવોળે તેણે મહમ્મદ બક્ષ પાસેથી વાંચના લીધેલું પેરું ફરિયાદ પુસ્તક પણ તેમાં જ રહી ગયું! એટલું જ નહિ પણ બાદશાહ શાહજહાંના હસ્તરવારુ 'મગલીસે ખામસા' નામનું એક બીજું હસ્તલિખિત પુસ્તક પણ આ નકામા લીલામથી વેચવાના પુસ્તકો જેથ પડી રહ્યું! લીલામમાં એ-સંગ્રહ મહમ્મદ બક્ષના હાથમાં આવ્યો! તેને પોતાનું મુળ પુસ્તક તો મળ્યું જ; પણ સાથે વ્યાજમાં 'મગલીસે ખામસા' પણ આવ્યું!

મિ. હસીઅરને તે હસ્તર પછોડ્યા પછી આ વાતની ખબર પડી. પણ પછી તો ધુવાકુંવા થાય એટલું જ.

ચંન્દ્રકુમાર પુસ્તકાલયના વખતે જ્ઞાંગીરે કેટલીક અચરિત વર્તણુક ચર્યાવી હતી. પોતે જુવાનીમાં જળવો કર્યો ત્યારે અકસ્માતે કેટલી માયાથી તેને વચ કર્યો હતો, એ જ્ઞાંગીરે સંભાર્યું હાન તો એના અચરિત પર આ. કસેક ન આવત. પુસ્તકના મિત્રો તથા સૈનિકોમાંના વળુને શળી પર ચડાવવામાં આવ્યા અને ત્યાં આજખી પુસ્તકને લાથી પર બેસાડી પસાર કરવામાં આવ્યો, કે જેથી ને પોતાના મિત્રોની અવદક્ષા લેઈ શકે. પુસ્તકના કામળ. એકાકરણ પર આ ફર દરબની એવી કાપ-પડી મધ કેલે ત્યાર

પછી ઘણા દિવસો સુધી તે હમેશાં રેખા જ કરતો!
અને તેના સુંદર ત્વેરા પર શોકની ઝેરી તો ઘાટી
રેખાઓ આપી ગઈ કે તે મરણ સુધી હુંસાઈ નહિ.

આ જ અંરસામાં જહાંગીરે શીખોના સુરુ અર્જુન-
સીંઘને પણ કેટલી શિક્ષા કરી હતી.

શીખ સુરુ રામદાસનો સૌથી નાનો પુત્ર તે સુરુ
અર્જુનસીંઘ. તેની યોગ્યતા વેઈ પિતાએ નેને સુરુની
ગાડી આપી હતી. અર્જુનના મોઝા બાઈ પૃથુવંદરી
આ વાન સહન થઈ શકી નહિ. તેથી તેણે અર્જુનનો
દેવ કરવા માંગ્યો. પૃથુની સ્ત્રી પણ અદેખા રચવાકરી
હતી, એટલે આ દેવ થઈ ગયો. ચંદના એક અમ-
લદારે પોતાની પુત્રી સાથે સુરુ અર્જુનના પુત્રના
લગ્નનો માગણી કરેલી તેની અર્જુને ના પાડેલી, તેથી
તે અમલદાર પણ સુરુનો શત્રુ બન્યો. સુરુ અર્જુન-
સીંઘ તે પોતાના રચવાવ પ્રમાણે પરાપરાતો કષ્ટોમાં
નિમગ્ન રહેતા. જોડામાં પ્રુશનો જળવો થયો. તે
વખતે સુરુએ દયાથી, પ્રુશને અર્થે સુરુસીમાં વેઈ,
સુરુસી કરવા માટે યોદ્ધા પેસાતી મદદ કરી. જહાંગીરે
તે પક્ષી સુરુને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે
તમે મારા હુશમતને મદદ કરી ને હીક કહ્યું નથી.
સુરુએ કહ્યું કે હું ધર્મસુરુ છું, ને હિન્દુ સુરુસીમ, મિત્ર
કે હુશમત સૌને સમાન ગણવા એ મારો ધર્મ છે.
પ્રુશએ તમારી સામે જળવો કરેલો માટે મેં મદદ
આપી નથી, પણ તેની દયા આવવાથી મેં મદદ
આપી છે.

જહાંગીરે સુરુનો એ લાખ રૂપિયા દંડ કર્યો, પણ
સુરુએ કહ્યું, 'મારી પાસે જે પૈસા છે, તે તો નિરાશ્રિતો,
અનાથો ને સુસાક્ષરો માટે છે. તમને પૈસાની જરૂર
હોય તો તમે લઈ શકો છો; પણ જે દંડ તરફ પૈસા
માગતા હો, તો એમાંથી એક કોડી પણ નહિ મળે!
હું સત્ય અને ધર્મની શોધ કરનાર સુસાક્ષર છું, અને
તે શોધમાં આ દેહ પડી જાય તો તે મારું અંદા-
બાગ્ય માનીશ!'

બાદશાહ કોઈ પણ બોલ્યા વિના ચાલ્યા ગયા. પછી
એક અધિકારીએ સુરુને જણાવ્યું કે દેડ ત્વેરા, નહિ
તો કેદમાં ગએ. તેના શિષ્યોએ દંડના પૈસા શરવા

તૈયારી કરી, પણ સુરુએ સત્ય મારે સંકટ સહન કરવાનો
પોતાનો ધર્મ સુરુવાની ના પાડી.

જહાંગીર પાસે આ વાતને જાણીર ૩૫ આપનારા
અધિકારીઓએ સુરુનો પ્રાણ લીધા ત્યારે જ જંગમ.

તેમણે સુરુને કેદમાં અર્થેન દુઃખ આપ્યું. પણ
સુરુએ તે અર્થ સુરુને બોલે સહન કર્યું, ને એક દિવસ
નદીએ નહાવા ગયા ત્યાં પોતાનું શરીર નહિને
સમર્પણ કર્યું!

૧૮૫૭ના જળવાનો સુખ્ય સંચાલક એક મુસલમાન
મૌલવી હતો. તેનું પુરું નામ અહમદશા. ઐયમાં
આવેલા ફૈઝાબાદનો એ મહેવાલવી હતો. તે ઉર્દૂ, કંઠાવર,
ને પાનવો મજાસુત માણસ હતો. તેણે એક નવી રીત
શોધી તે દાસ ગંધા જળવાઓરોને નિયમિત જળવર
પહેંચાડવાની હિમ્મત કરી હતી. જળવો થયા પહેલાં
તે આઝા, દિલ્હી, ગીર ને કલકત્તા સુધી ફરી સૌને
મુશરીતે મળી સમાચાર આપી આપ્યો હતો. પોતાની
મુસાફરી દરમિયાન તેણે ચપારી (શાકલી) મારશન
જળવર ફેલાવવાની પ્રથા શોધી કાઢી. ચપારી એક માણસ
ખીન માણસને સરેલાઈથી આપી શકે, અને તેમાં
શંકા હોવાનું કોઈને પણ કારણ મળે નહિ. આ ચપારી
દાસ દંડે માણસને તૈયાર મહેવાની મુશના મૌલવીએ
પહેંચાડી હતી. નાના સાહેબ, ઝાંસીની શાણી લક્ષ્મીબાઈ
અને આ મૌલવી સાહેબ, એ ત્રિપુરીએ લખનોમાં
મળી, અધી ભવરથા પ્રથમથી કરી રાખી, સમાચાર
ફેલાયા હતા; ને સમય આવ્યે તરત જ જળવો થયો.

ઔરંગઝેબનો એક સરદાર અમીરખાન 'અમીર
વર્ધ સુધી અજપાનિસ્તાન જળવી રહેલો હતો. એના
જલુના સમાચાર દિલ્હીમાં આપ્યા ત્યારે બાદશાહ
મુંઝાયો. આશંકખાન નામે તે પ્રદેશનો એક વખતનો
અગુનવી વમીર એ પેળા દિલ્હીમાં હતો. બાદશાહે તેને
બોલાવી કહ્યું, 'અમીરખાન મરણ પામ્યો છે. હવે અજ-
પાનિસ્તાનમાં હાનર મુરદેલીઓ જળગયે. માટે કંઈ કરતો
કાલેલો બેઝબો'. આશંકખાને કહ્યું કે 'અમીરખાન તો
ઝવે છે. કાલુ રહે છે અમીરખાન મરણ પામ્યો છે?'

ઔરંગઝેબે અજપાનિસ્તાનથી આવેલો કામગ

ખતાઓ. આશીરવાને કહ્યું, 'વાત તો સાચી લાગે છે; પણ અમીરખાનની સ્ત્રી સાહીબજી જરૂર ખરી રીતે અફઘાનિસ્તાન સાચી રહી છે. માટે તે છેવટે છેલ્લાં સુધી વંધા નહિ આવે.'"

અમીરખાનનું મૃત્યુ પહોંચે અને ખાજીમાં થયું હતું. તે 'વેળા સાહીબજી તેની સાથે હતી. તેણે અમીરખાનના મૃત્યુના સમાચાર એકદમ દુઃખથી રાખ્યા. અમીરખાન જેવા દેખાતા એક માણસને તેનો વેળ પહેરાયીને પાલખીમાં કાચના ખારણાની પાછળ બેસાડી રાખ્યા અને ઝપાટાબંધ રાજધાની તરફ પાછા ફરવાનો હુકમ કાઢ્યો. રસ્તામાં ગોતે હમેશાં લોકો તપાસતી,

ભારે સૌ રાજધાનીમાં પહોંચ્યા ત્યારે જાણ્યું પડી કે અમીરખાન તો મૃત્યુ પામ્યા છે."

અફઘાન લોકો તેને દોહામે દેખાં આવવા લાગ્યા, ત્યારે સાહીબજીએ તેમને કહ્યું કે 'આદશાહી સુખાને મરેકો સમજી તમે હવે તોફાન મચાવના નહિ. નહિતર, તમને લગાઈનું આમંત્રણ આપું છું. પણ ઓના હાથથી માર ખાવામાં તમારી શોખા નથી.'"

અને ઓરંગઝેબે મોકલેલો નવો સુબો એ વર્ષે આવ્યો ત્યાં સુધી સાહીબજીએ ખરે જ, ફરજતારી અફઘાનિસ્તાનનું સંસ્થાપન ચલાવ્યું.

'મુસરુ'

ઘોડાનો ઈન્સાફ

સહનસાહ જહાંગીર જાડુ અરબ ઈન્સાફી હતો. પોતાની રૂબરૂ બેઠાએ બેઠાએ જાડુ અરબ ઈન્સાફી મળે તે માટે તે જાડુ ચીત્ર રાખતો. તે જાણતો હતો કે ફૈયતના બધા જ લોકો તેની રૂબરૂ બેઠા આવી ચઢતા ન હતા. કોઈ બીકથી, તો કોઈ અમલદારની લાંચના ધાકથી. વળી કોઈ ગરીબ કે ગીયરદાસ હોય તેને તેનાં નોકરો મહેલમાં પેસવા ન દે. આથી તેણે પોતાના મહેલની બારીએ ઘંટ ટાંચી તેની દોરી ઉક નીચે સુધી નટકની રાખી હતી; કે જોયો ગમે તે અમલદાર આવીને એ દોરી ખેંચી, ઘંટ વગાડી ખાદશાહને જાણ કરી શકે. મહેલની દીવાલને ઓળે લીધું ધાત્ર ઉમેલું હતું. એક દિવસ એક ધરો ઘોડો મરનો ચરનો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આ ઘોડો ધરો થઈ જવાથી કંઈ પણ કામ લાગત ન રહેવાને લાંબી તેના માલિકે તેને તછ દીધો હતો. ધાત્ર ચરતાં ચરતાં અચાનક ઘંટની લટકતી દોરી ઘોડાના મોંમાં આવીને ખેંચાઈ. ત્યાં તો મહેલમાં ઘંટનો અવાજ થવા લાગ્યો!

'કોમ' અરજદાર આવ્યું લાગે છે. જાડુ તેને બેલાવી લાવે. 'ખાદશાહે ખિદમતદારને હુકમ કર્યો. ઘોડીચાં ખિદમતદારે આવીને જવાબ દીધો કે 'નામવર, એ તો પેલા જહીર સંદહાર સુખાફનો ઘોડો છે. પાછી દીવાલને ઓળે ઉમેલું ધાત્ર ચરતાં એના મોંમાં ઘંટની દોરી આવવાથી ખેંચાઈ લાગે છે.' ખાદશાહે સુખાફને તોડાંતે પૂછ્યું, 'તારો ઘોડો આમ નબળીઆતો કેમ રખો છે?'

સુખાફે જવાબ આપ્યો, 'જહાંગીર, આ ઘોડો લુચાન વયમાં તો જાડુ મુદર અને જહાફુર હતો. ધરો લગાડ્યો પણ તેણે મારી સાથે ખેડી છે. ખરું હવે તે ધરો ચરો હોવાથી તેનું નકામું બરજીયાતુ કરવું મને ખારે પડે તેમ હોઈને મેં તેને ફુટા મુદી દીધો છે.'

જહાંગીરે પૂછ્યું, 'તારી નોકરી જાત્ર. મારા વાલિદ શાદાનસાહ અકબરે તને વગાર નથી આપ્યો? અને તું ધરો છતાં હજી તને વર્ષસન નથી મળતું?'

'મને છે, નામવર. છતાં આ જહાફુર ઘોડાને હું પાળી ચકતો નથી, ખરું જાણ, એ ઘોડાને લઈ જઈને તારા તળેલામાં બાંધ. એનું ધરપણ પાળ, અને તારું ધરપણ ખાદશાહ પાળશે; ખાદશાહ નહિ પણે તો ખુદા તો ખાલિ પાળશે.'

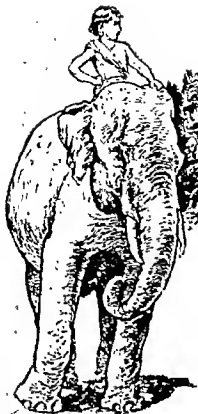
ભોળો ભાલો

મનરૂપ હંટ

એક ભોળો માળો મોટાં ખેતરમાં માથે ચઢી
 હરણને શંકે અને પક્ષીને ઉડાડે છે;
 જંગલી જનાવરોને બહુ બીવડાવવાને
 ધીર રહી પોને એક યાત્રી લે બજારે છે

એવે સમે ઉંટ આવી ખેતરમાં ખાવા લાગ્યો
 ભોળો ભાલો યાત્રી દોડી ગયો બાજારે છે
 વ્યારે બોલ્યો ઉંટ મારે માથે તો ત્રંબાબુગારે,
 ઠાલો યાત્રી ઠોડે વે લેખામાં કોણ લાવે છે!

— કવિ દલપતરામ

કિરીટ

લેખક

શ્રી ધનગોપાલ

ચિત્રકાર: દલિપકર પંડિત

એક દહાડે સંજે કિરીટની પીઠ પર ગાદીએ બાંધીને હું ને ગાંધે બાઈ જંગલમાં જસા નીકળ્યા. હાથીની પીઠ પર ગાદીને બહુ મનજીવ દોરણં વડે બાંધવી જોઈએ; નહિતર એ મેળખમેળ ફગર પડી મરણી પડતાં વાર ન લાગે! અને ત્યાંથી સરણી પડી હાથીના પગમાં આવી અગદાતું કેતે ગમે? જોકે કિરીટ તો એટલો સમજીતુ હતો કે હૈયોએ કાઢ પીઠ પડથી સરણી તેના પગમાં જઈ પડે તો આખળાં ડાલું મરણું ન બરે.

અમે દોરણં વડે ગાદીએને મનજીવ બાંધીને જમે બાલુના ઘેટ કચડી લીધા; કેમકે રાનની વેળા જંગલમાં નકામો ઘંટેનો અપાજ કરીને પ્રાણીએને શ્રીવશવવાં એ કીક નહિ. જંગલ એ તો શાન્તિનું વાસ છે. પ્રભુની મંદુરી મહેર સખી શાન્તિનો લેખ કરીને બાનપીને ન હાજરે.

કિરીટની પહેળી પીઠપર ગાદીમાં ચત્રા પડ્યા પંજાં અમે આકાશમાં મલકતા તારાઓ જોઈ રહ્યા હતા. ચન્દ્ર પ્રકાશી રહ્યો હતો અને રહેરી કાંઠાએ

વન્ધે વહેતી તેની ચંદનીની નદીમાં તારાઓ તરતા હતા. અમને ઉપ ન ચારી, એટલે સુતા સુતા જંગલના અવનવા અવાજો સાંભળવા લાગ્યા. પડીકમાં પાસેની જાડીમાંથી એકાઠ વાધ નીકળી અમારી આગળ રહતા પર થાઈ અદૃશ થઈ જતો. કિરીટ એટલો બદાદુર હતો કે આમ કેટલાયે વાધ તીરણી નીકળીને ચાલ્યા જાય તેની એને રૂંદ પળ પડવા નહોતી. ધોડ ચાલ્યા એટલામાં પાસેની જાડીમાંથી લોકડીની સીસ સંભળાઈ. કિરીટ પડીક થોભ્યો, લોકડી એક બાઝડુંથી આર્ષા કરીને કીરીટ બીજા જાણુ જતી રહી, અને અમે આગળ ચાલ્યા. કોઈપણવાર ચન્દના અનુભવમાં જાનનાં થોડાં ખીરોલીઓ પાળુ રમતી ને કુદાદ કરતી નજરે પડતી.

તમને કદાચ ખજર નહિ હોય કે હાથી આકાશમાં ચાલતાં પળુ ઉભ લાઈ શકે છે. ધોડીવાર પડી કિરીટની ગાલ ધીમી પડેલી જોઈ અમે જાણું કે તેણે ઉપવા માંડ્યું. પણ એટલામાં તો અમારી આંખો જણુ થોભવા લાગી. હાથી ધીમે ધીમે ચાલ્યો જતો હતો. અમે આંધર ઉઘી ગયા તેનું ખાન ન રહ્યું.

અમે કેટલો માર્ગ કાપ્યો હતો તે ખજર નથી. પણ અચાનક કિરીટની બાવાનક નીંગો અને જાસા સંભળી અમે ઉપમાંથી જપડી લેયા. તેણે શરીરનો એવો તો ફાળો માર્યો કે અમે તેની પીઠ ઉપર ઉપા કચડી પડ્યા, અને મહા મુશ્કેલને ગાદીમાં દોડતાં પડી વળગી રહ્યા. કિરીટ ઇવ લાંબી નાસતો હતો.

સત્તામાં તેની હંકારે આવતાં ઝાંઝોના ખુદા યદ
જતો હતો. કદાક કસ્તી ડાળીએ ભોંયભેગી થયા
લાગી, અને તે પર મળામાં હંકાર પડીએ અમારા
પર પડી, બીકથી પાંખો ફફડાવી અમને ગમરાથી
મુક્યા લાગ્યાં વાંદરાં ચીસીઆરી કરતાં ઝડા કુદતાં
હતાં અને પ્રાણીઓ આ અગમળાટથી એવાકળાં
થઈ નાસવાગ કરી રહ્યાં હતાં. અને કિરીટને
ચાન્ત પાડવાના બહુ થે પ્રયત્નો કર્યા, પણ એ તો
ગારો બન્યો હોય તેમ હતી પુછડીએ નાસવા બ
માંથો! એકએક અમારી આગળું એક જા બારે
કદાક સાથે જમીનરોસ્ત થતું અને સાંભળ્યું. આપું
વંગલ તેના અવાજથી ગાછ ફર્યું. કિરીટના ચરિત્રમાંથી
એક કમકમાડી પસાર થતી અમને લાગી. તે ચાન્ત
ઉભો હતો.

આ એમિતું શું થયું તે નીચે ઉતર્યા સીવાય
કળી. સંકેતું મુરંકેસ હતું, મેં કિરીટને મને નીચે
ઉતારવા કહ્યું, તેણે માથું ધુણાવી ના દીધી. મેં
ફરીયાં વીનવણી કરી, તેણે લાચારીએ મુંદ ઉઠી ફરી
મે હું એ પકડી નીચે લેવાં. અને તેની મુંદ બીધી
લાગી, અને મુંદ પકડતાં તેને કંઈક દર્દ થતું હોય એમ
જણાયું. મેં આ વાત ઉપર બેઠેલા મારા બાઈને
જણાવી.

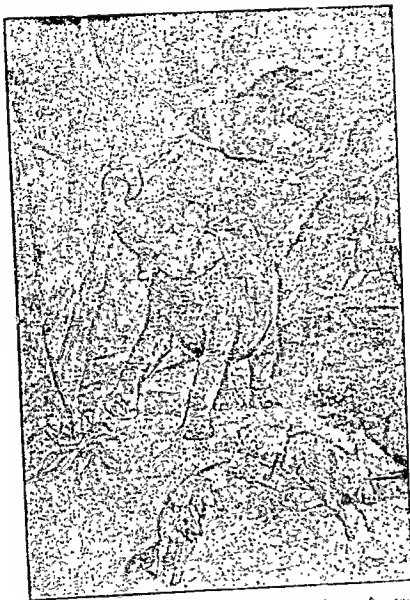
તેણે થોડા વિચાર કરી કહ્યું, 'જકાગર, હવે
સમગ્રયું. આ મધુગંધી મોસમ છે, એટલે અવરવાળી
સત્તામાં ફીંછો મધુગંધી ખાવા નીકળ્યાં હશે, મધુગંધું તો
યેન ચરે; એટલે કોઈ ફીંછ સત્તામાં જાડ તથે અધાણમાં
મધુગંધા યેનમાં મુનેલું પડ્યું હશે. કિરીટ ઉપરો
ઉચ્ચતો ચાલતો'તો, એટલે અને ખાન નહિ રહ્યું
હોય. તેના પગ તથે પેલું ફીંછ ચગદાયું હશે તેથી એ
તેની મુંદને વગળી પોલું ને કચડી નાખેલી. અમથા
તો ફીંછ હાથથી બહુ બીએ, પણ મધુગંધા યેનમાં
એને બાન નહિ રહ્યું હોય કે એને કોણે ચગદયું
એટલે તા'માં ને તા'માં એ મોડી રહ્યું હશે. કિરીટ ને
બાજનો હોન તો એને પુરું જ કરાર; મરેલું એ બાજ
પણ ઉપરો'તો, એટલે મારાંની કચરસ બરાબાંથી
દરને લીધે બીકથી બચ્છોને બાગ્યા લાગે છે.'

મેં તેની મુંદ પર હાથ ફેરવી લેયો તો બીગો
થો. એ કંઈ પડેલો તો નહોતો જ, કાચુકે મંદના
અવરવાળામાં મારા હાથ પર લોહી રપટ લેઈ ચકાતું
હતું. મેં કિરીટને દિલસો દીધો, ને આપા વેશન
વંચવમાં તેની મુંદ માટે દાંડ નહિ મળી સકે તે ખાનર
દિલગીરી બતાવી, પછી અમને મુખ્ય રસ્તે પાછા
લઇ જવાનું મેં તેને કહ્યું. પણ તેણે તો મોઢળી 'ના'
પાડી. તેણે શા માટે ના પાડી તે જાણો છે? પ્રાણીઓ
મુમાની બહુ હોય છે; અને જે વચ્ચાએ પોતાનું
સ્વામાન ચકાયું હોય કે પોને હાર આપી હોય તે
વંચાએ તે કદિ ઇ દેતાં નથી.

હું તેની પીઠ પર પડી ગયાં; રાત બરાબર ગાળી
હતી અને અમે વંચવમાં બુલા પોલા
હતા. મૂળ રસ્તે લઈ જવાની કિરીટ ના પાડતો હતો.
હવે શું કરવું? મારા બાઈએ કહ્યું કે એને પેલા 'ભય-
સુગંધ અપાજ' આપ, એ સીલસ આ વંચવમાંથી
નીકળી મરેલો ચકાતા બીજે મારે નથી. મેં કિરીટને
એ અપાજ આપ્યો.

તરન જ કિરીટ પોતાની સોદાથી નાગળતી મુંદ
ઉઠી ફરી અને અમારી સામુખ આગેલું પેલું જા:
કદાક સાથે નીચે તુડી પડ્યું. ખાન જાડતી પણ એ
જ દસા થઈ. મીલું જાડ બહુ મર્યાપ્ત હોવાથી તેની
મુંદની કારી હાથે નેમ નોડાનું. કિરીટ વચ્ચે ગાપુએ
થઈ આગળ ગયાં અને પાછા દહી એવા તો બેરથી
પીડનો પડેલો મારા કે ને પણ બોંયએનું થયું. ઉપરથી
જગણી કોલાં પંખીઓનાં રોળાં ફૂંચ જેવી સોંડીમાં
ગવરાટથી કડી રવાં હતાં, અને આ કદાકળા સંખળી
અગરાટમાં પડેલાં માળીએ, બી નાસવાજનો અવાજ
મંબજાનો હતો. જાડના મગાળા પડતી સારાંજાની
દુકાદુક કોને પડતી હતી, અને નંમરંમ જાડ નીચે
પડતાં નેમતેમ એક જાડથી બીજા જાડપ થતી કુલકુલવા
અવાજ આપના હતા, અને તો હાથની પીઠ પરની
નાઈને ઘેન અને આંગળા વડે બેરથી મોંડી રવા
હતા. થોડી જ સરમાં અંત, કિરીટ બરડાં દનો તે
વંચાથી આગરે વળ મારેન ફરે અનેવા બેરડે
સત્તા પર આવી ચાગ્યા.

તરત ન રિચી પાતાની લાલીની નીચળી નુંડ હવાની અને અચારી અનુભવ
આવકું પહેલુ શરૂ કરાવે સાથે નીચે પડે.

કિરીટ પાંચ પર્વના થયા એટલામા એક જીવનું
સાદસ ખેટલાના પ્રાણ આવી લાગ્યો. અમે તેને
શરૂમાં લઈ જવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેમ કરતા
પહેલાં તેને વાંદરાં અને કુતરાં સાથે હેળવવો જરૂરનો
હતો. આપણામાં કહેવન છે કે...

કુતરાં બંધે બાવ' પણ તે
ગળુકારે નહિ. પરંતુ આ વાત
સાચ સાચી નથી. ગામમાં
તો હાથી નીકળે એટલે કુતરાંનું
રોગું ને રોગું તેની પાછળ પા-
વાનું; અને આથી કોઈકોઈ
વાર તો હાથી એટલા ગીરાય છે
કે તે બેસબેર કુતરાંની પાછળ
પડે છે અને પરિણામે અનન્યા
ગામમાં રહેતો બુલે છે.

અમે જે રોડમાં જવાનો
ચિચાર કરતા હતા ત્યાં જવાના
રસ્તામાં અનેક ગામમાં આવતાં
હતાં. અને આ જ્યાં ગામમાં
કુતરાં પાછળ ચીસાઈ ચીસાઈ
કિરીટ હોયોડી કરી ઉંચે
રહેતો બુલે ને હસાનગતી બોલ-
વાની પડે એ અમારા પાછલે
એમ નહોતું; એટલે અમે એને
કુતરાંનો હવાથો' કંડવા નિશ્ચય
કર્યો.

અમારા ગામમાં તો
કિરીટ નાનોથી મોટો થએલો,
એટલે ત્યાંનાં કુતરાં અને તે
તો અશ્વપદમાં ટપાઈ મળેલાં
હતાં. એથી તો હવે તેને
હેળવવાનું 'પણ મુશ્કેલ જાણું-
કારણકે અમારા ગામમાં
કુતરાં તેને ન બસતાં એટલે
એ તો એમ જ સમજતો કે
કુતરાં ઘણાં હોય છે. અને

તેથી કોઈ અનન્યા કુતરાંને પોતાની પાછળ બસતું
તોઈને તેને નવાઈની સાથે ચીર-ચાલી, અને તે
કેલે બરાઈ તેની એવી તો નુંડ પકડતો કે આખરે
રહેતો બુલતો અને મોટા મોટા ઘેર આવતો.

એટલે જે તેને હેળવવા સાથે બીજા ગામમાં
જોમાં ફેરવવા લઈ ચાલ્યો. પહેલા ગામમાં તો

એક પળ કુતરું મળ્યું નહિ. બીજાં ગામડામાં રહે
જતાં એકાદને કુતરાં મળ્યાં, પણ તે ઘડીક બરબિ
જતાં મળ્યાં. પરંતુ ગામ હોડીને અને ચોરે હેર નહિ
ગયા હોડીને ત્યાંતો કુરકુરીયાં, ટાલીયા તથા બીજાં
બરબાડી ને જંગલી કુતરાઓનું એક શોરૂં ટોશું
બસતું ને ફાંતીઆં કરતું આમની પાછળ પડતું અને
શોડી પાટમાં અમને ઘેરી હોય. ફિરીટ ખુબ ઠંડેશયો
અને પોતાની શુંદર થતી તેમને પડવા ફાંતો મારવા
લાગ્યો. ફાંતકોષપાર તો હાંકેરે ચડેલા ફાંત કુતરા
પર પગ દબને ચમટી નાખવાને ને મથતો. પણ
આણીને વખતે કુતરું છટકી જતું.

ફિરીટ પમારે ને વચારે હાંકેશતો ગયો ને ચોરોનાં
કુતરાંને પકડવા ચકરડી બમરડી કરવા લાગ્યો. ધીમે
ધીમે તેની આ ચક-

કડી બમરડીનો વેગ

ગો વધતો ગયો

સંધ્યા
નથી

પ્રકર

પુરુષમાં એ

ફિટ ધ્યાન આ

મેમ રતો નથી

બાપમાં એ

જીવન આ

કવિઓએ

આ મનની

મનની

મનની

મનની

મનની

મનની

મનની

મનની

મનની

મનની

મનની

મનની

કે મને ચકર આપવા માંગ્યો. અને પીડ પર ભેગું
બારે ચક્ર પડ્યું. હું મારી પડ્યાની આખી પર હન
એકામાં એક કુતરાની મીચીઆરી સંભળાઈ.
એક કુરકુરીક ફિરીટના પગ નહિં ચકરાઈ મૂકે હતું.
એની આ દવા દેવે બીજું કુતરું બંધ નોડી ગયાં.
અને પાછા વળ્યા. ફિરીટને ત્યાંથી નદીએ લગ જઈ
મેં ખુબ ધમણે અને પછી ચેર જઈ તેને મુંદર
કુણી ઘણીઓ ખાવા દીધી. પણ ને રિપરો તેણે
કંઈ જ ખાધું નહિ. તે દવા પછી ફિરીટ કદિ
કોઈ કુતરાના બસવાથી મીણો નથી, અને ફારોનાં
ટોળાંનાં ટોળાં પાછળે બસી બસીને ચોરે તોપણ,
જરા મેં પડવા ફાંત પિના તેણે અત્યંત ગામડાંમાં
સુસાઈ દી છે.

કુતરાઓનો દેવાયો ફાંતો પછી અને
તેને વોંદરો મારે લેખવા માંગ્યો. વોંદરોની
મન બધુ ચક્ર આગળ છે. એ તો તમે જાણો
છો. મારી પાસે કપિ નામનું એક ગાય
મોનું બુક વોંદરાનું ગમ્યું બાળતું હતું. કપિ
કદિ ફિરીટની નજીક આવતો જ નહિ;
અને ફિરીટને પણ તેનો મનવાસમાં આવ-
વાનું ગમ્યું નહોતું.

અને ગામડે
જતા તમારે કપિ-
ને હું મારે અને
મેસારી લેતો.
પણ ગામડાંમાં
ફેરીઓ ને નાર-
મીચીના ટોપ-
લાઓ વચ્ચે
ચરો જતાં
કપિને દાઢ
સાખતો બદ
મુંદર પડતો.
ને એકદમ
ચાલાક દેવો

શુંદર થતી ફારોને પકડવા ફાંતો મારવા લાગ્યો.

દાવ્યરસમુચ્ચય: ભાગ, ૧—સંવેદકતા, રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક, કીમન, એક દ્વારો.

દસપનરામ અને નર્મદાચંદ્રના સમયથી મોંઝિન આજ સગીના કવિતા-સાહિત્યમાંથી આ સમુચ્ચય થયા છે. શુદ્ધતાની આપામાં રસ લેવા અભ્યાસીઓ સાથે 'રસદક્ષિણે શ્રેષ્ઠ હોય તે જોઈને કહેવું' એવા કહેવતથી પ્રેરણાથી આ કાવ્યસુધાની કડી છે. આને સર્વિ જુના અને નવી કવિતાઓનો ગેળ આ પ્રયત્નમાં થયા ગયા છે.

પ્રભુપ્રાર્થનાઓ પાંડુથી હોવાની વેદરસ; અને આ પુસ્તકમાં એમ જ છે. શ્રુતપ્રમાણોની મરિચકની 'અજ્ઞાન' રીકે આન ખેંચે છે. કથસ્તુનિર્મિત નરક વેદરસે તેરસા પ્રેમ રસો નથી તેથી જ હાલ નવા ભાષાની પ્રાર્થનાઓ આપામાં ઝોઝી થઈ છે. માતૃભૂમિનાં ગીતાંભા ભાદરવ, શુદ્ધતા અને સૌરાષ્ટ્રનાં મુળધર્મન છે. ત્યારપાદ કવિઓએ ગોટાં માણસોને આગેલી અંજલિઓ છે. આ વ્યતતી સામગ્રી આપણે ત્યાં જદુ જુદુ છે.

શુદ્ધતાનાં કેટલાંક રસોએ ઉપર કાંચો આપ્યાં છે અને કુદરતનાં જેવાયો દીપા છે. સમુદ્રિરે વેદરસે તેરસું ને તેનું સાહિત્ય આપે છે, કાચુકે આપણે સમુદ્રનાંક રસના હોવા છતાં સમુદ્રનું ઝાન ઝાવના નથી.

ત્યારપાદ ગામગાંમાં ગીના આપે છે. ગામગાંના ઝાન ઉપર જે કવિના કથામાં હોય તે જોવાક વ

કહેવાય. પડીથી હાથરસનાં અને પીરસના કાચે મુક્યાં છે. આડીનાં નીનિ અને ગોધનાં પરમુદય લોળ કાચો છે.

એકંદરે વિવિધ પદાંગી અને અવનવો કેમ જો સામાં છે. જુદાજુદા કવિઓ એક જ વ્યતતી કાચે ઉપર સા પિયારો અને કલ્પનાઓ કહે છે એ જોવાનું અને જુદાતાની આપાનાં કાચરસોની પાદમ કરવાનું આ પુસ્તકમાં ગુપ્ત થાય છે.

સંપ્રદાય કહે છે તેમ અભ્યાસીની નરકે લોળ કાચો થયાં કીક છે. પરંતુ રસની દક્ષિણે સાંખાં ? ફેંકાં કાચોનો વેદ હાઈ ન શકે. મહાકાચોનો પદપાન કરવા જનાં બાઈરામનારાયણે ફેંકાં રસગીનોને અન્ધાય ક્યો છે એમ અમારું માનવું છે. પાદશાખાનો અભ્યાસી ન હોય તે આવાં સાંખાં કાચો વાંચો રસ બેસો કે કેમ એ શંકા છે. નવાનવા રસ ગાદ કહે એવાં આપુ-નિકે મહાકાચો શુદ્ધતાની આપા જાળવી નથી એ જાણુ નથી. લોળાં કે ફેંકાં હવે શુદ્ધતાની કવિતાઓ પુરી ફરતી નથી ત્યાં મહાકાચોની પાન કેવલ છે.

તોપણ સમુચ્ચય સારો થયા છે. એના બાંધા બાળ વધુ આશાવલક દશે એમ જણાય છે.

સૂરીચર અને સમ્રાટ—સર્વે મુનિરાજ વિદ્યાવિજય. કીમન, ત્રણ દ્વારોના આદ આના.

'સૂરીચર' ને અજ્ઞાનના રાગયના પ્રજ્ઞાત જન ધર્મ-જીતી દીરવિજયસિદ્ધિ, અને 'સમ્રાટ' ને રાજાનસાદ અજ્ઞાન. એ મહાત જન સાધુના રાજાનસાદ અજ્ઞાન સાથે

યજ્ઞેવા વાચાંકાય, ધર્મચર્ચો અને બીજા પ્રદાંભાનું વિસ્તાર-પૂર્વક સુંદર વર્ણન આ પુસ્તકમાં આપેલું છે.

વિદાન જોઈને પદેનાં આપા અજ્ઞાન કુશીના કવિજ્ઞાન

આપેલો છે; પછી સુદિષ્ટ અને અબજરનાં વિરતારવાળાં
જનનચરિત્રો આપ્યાં છે; અને ત્યાર પછી અબજર સુદિષ્ટને
આપેલું આગમન, સુદિષ્ટને અબજરને આપેલો કપરિષ્ટ, એ
કપરિષ્ટનાં ત્રીજાં વિનુદ્ધ દેવનનાં કરી આપેલો અપર સુધારનાં
વર્ણન—આ બધેનાં એ પુસ્તકનો ઉપચારી ભાગ છે.

અંચ કપડાંનું ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ મહામુસોલી જેલખાંભુ,
અને સ્નાનદત્તા કપડાં સાસરાસા કપાપ્રસંગે બુધેદા છે તે
અંગને સારથી સંરક્ષણ થયું છે. આને કીમતી ગાવડ નાખતું
પણું ધાત્રાવરણ, અંબ, રાજદ ગાવળ ખડું રાખું દિન છે.

મળી ગયાનાં દર્શન પ્રમોદ્યો, રાજાનાં વંશદે પુરતકામાંથી
સોધવેળા કરી આ પુરાત્ન તારણી હાલે છે, તેથી સાદિવ
અને ઇતિહાસમાં અણભૂત પ્રકૃતિની જેની ફરતી ચે ઉપરગી
માલિતી તેમાંથી મળે છે; તે ઉપરાંત આ પુરતકમાં રાજા
અક્ષય, તથા શ્રી હીરવિજયસરિની મૂર્તિની છબીઓ અને
હુડું કુંદમાંનાં નકશા ઉતારેલી છે તે પાત્ર જેની આસ

भाषाविहार—ब्रह्मदर्शन, आंशिक साहित्य मन्दिर, मुद्रण, ईश्वर व्यास, आनंद.

વિજ્ઞાનના શિક્ષાન્તાને પાર્વાતી રસમાં ઝમેણીને આ
હનમ અને સુંદર સુસ્તક લાઇ હમરલાત વીમાપણાની તેના
કયું છે. આમાં કનડા, બલુન અને વિજ્ઞાનની રચનાઓ
માપપણાને આપનારી, સુરેશન કાથ અને સુત્રવાદ્યવૃત્ત
નિયમો વર્ધેતું રાસરા વર્ણન રાસળ, રમુઝ અને રમટી ભાષામાં
શ્રિયો રાસી આપું છે.

આજ્ઞાસંસ્થા સ્થાપના થોડાંને તો નિઃશ્ચિન્તા વિષય નહીં
પરિચિન્તા અને નવીન છે. માત્ર ઉચ્ચ કૌશલ્યની આતેનું મેળવું
નક્કરું જ્ઞાન અભ્યાસ છે.

કેટલાક શાંકા વિજ્ઞાનથી ખાંન છે. વિજ્ઞાનનં લીધે મેલ
મોલ સંખ્યા, તોષા, દાદ્યોગા, મનવત્તિ, હવાઈ વિમોગા,
મર્યદાદિ વંદે શોધાયાં; મન મેળયાં સાધનોનિ ઉદ્ભવી

વિશેષતા છે. ઐતિહાસિક નવનિર્માણના આયત્ન પ્રખ્યાત
લેખક શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીએ એનો ઉપદેશદાયક લખાવે છે.
પુસ્તક દળદાર અને ઉપાઈ મુદત છે, એટલે દીર્ઘન વધારે
નથી લાગતી.

લેખક: કૃતિશીલ વાદ્ય ધર્મગુણી હવે ઉપદેશો દેવા જતી
 નવ છે તે સામાન્ય વાચનને સાફ ન લાગે. જૈન સંપ્રદાય
 ઉપમ અત્યુ ગભાવવાની ચેતી દરિયા પુરતમાં રહી અર્થ છે.
 આમ ન કરતાં સૌ ધર્મો પિતૃપોતાતું સાલિય દતિહાસની
 નવનું જાણવે તેો નવોનુંનો લાંબ ન કહેવાય.

શેવળોળ દરિયા જેન સાધુઓ આવાં પુરતડા તારી
કાઢે છે તેના રૂળ કહેડા તો જેન ધર્મના કાચ તથા વિસ્વાસ
સાદ જ હોય છે; પરંતુ તેમાંથી ક્ષયિત અવ્યક્ત આત્મ
ક્રમભંગી ઐતિહાસિક પુરતડા પાતુ મળી આવે છે.

ઈતિહાસના દોષાખવાળા કેઈ પણ અભ્યાસીને આ પુસ્તક
વાંચ્યા વિના ન ચાહે.

લાદાખમાં માધુર્યાત્મકી જીવારી ફરી. વળી, સૈંદી સાપાવડી
માધુર્યામાંથી પ્રાપ્ત થાઈયા થયા અને તેમાં સૈંદી ભેગા બની
જાય. આ બધી વાત ખરી માનીએ. થોડાને અનુભવે
કાંચાં ખરવા છે; થોડાને યુગ ખરવા છે; પણ સુશિખા ને
નિગમા વંદે, કુદરતના ને કાળના વંદે એ સૈંદી માણી શકાં છે.
તે કાળનાનું ફળ મેળવી લેવું છે તે માધુર્યાત્મકી કાળ છે.

આ બાબતિદારમાં કુદરતના કાનુનો અને વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો એવી તો સાદગતાથી સમજાવ્યા છે કે કોઈ પણ બાબત, કુમાર કે શ્રવણ કે પાંચી તેનો અર્થ રસપૂર્વક સમજી શકે. વિષયોની વિવિધતા, સ્વચ્છ છપાઈ અને સાદો કલાત્મકતા ફક્ત બહેનના જ નહીં, બરોડાના માત્ર છે.

स्वीडिश

પુનઃઉત્થન—અત્યુગ્રેષાઃ કુભેરમઃ કવેરમઃ પટેલ પ્રજ્ઞાસઃ,
અમીત એન્ડ કંપની, સિંગોર, પટેલદાસ, કૃષિત બાર આના.

અંતરી-હાથેકબારીસાઈસોટસાઈસમાંછપાવુંવિમાસિદ.
તંત્રીઆ,બાપુદાકવિ.ગમીઅનેઆપાબઈગા.પરેવ.
મકાસાક,હાથસાઈપૂઅભાઈપંટલ.જેટ,આપુંદમળે.હાઈ
નકડનીકીમતપાંચઆપા.

आधुनिक आर्थोनुं औतिक शास्त्र—सामग्री शुद्धसती
आदि न परिहृ प्रसंगे रा. रा. पुष्पेश्वर विद्याम गायक
आधुनिक वाणी.

भाषना नृसिंह-लेखक, प्रा. विष्णुप्रसाद सहाय
विपरी, जे. ए. प्रकाश, सुशान्त कार्यालय, मुम्बई.
इस व्यास

રાજા રાણી—મુંબે જાવું, જીન્ડેનાથ કુલુર. અનુભવ,
જોડેન્દ મેઘાણી. રામારંડ, અમુતજીવ દરખાતભાઈ શેઠ,
રાજાપુર. ઝીંબા, હસ ગ્યાબા.

વીસમી સદીની શુદ્ધાર્થી—આગાહકો, પ્રજાસત્તા
નિઘડનાઈ અદેશા અને સંકેતના પાર્થનીસીઃ શાસ્ત્રી. નવમી
પ્રાકાશન મનિદર, મુરબા કીમત આઠ આપા.

માણુકરી

કર્તવ્યનિષ્ઠ
પરબુક્ષીજ
દક્ષિણ આ-
ફિકામાં સન્માન-
ની લડનના પાંચ
મેડાલ્સ હોને તે
આરમામાં ત્યાં
અંગ્રેજી અને બેંગલ

લોકો વચ્ચે લડાઈ બની, એ લડાઈમાં હિન્દીઓએ અંગ્રેજોને
પુરો શાંતિ લીધી હતો. બેંગલ લોકોએ લેગિસલેશન નામના
શહેરમાં અંગ્રેજોની એક કુર્સીને ધરી હતી. એ શેષ તમને
પરબુક્ષીજ નામના એક ધીરમીત્રીના મળુદે અદ્વૈત્ય કર્તવ્ય-
પદાચ્છતા ખતાવેલી. મીત્રીજ 'દક્ષિણ આફ્રિકાન સન્માન'ના
ઈનિવાઈ' માં તે નીચે પ્રમાણે પાંચે છે:

હિન્દીઓમાં શેષએમાં માણુકરીમાં અંગ્રેજો તેમ જ ત્યાં
વચ્ચનારા છતાંકયાયા હિન્દીઓ પણ હતા. તેમાં વિપરી વચ્ચે
તેમ જ ધીરમીત્રીઓ, કેદમાં હામ કરનારા અપના માંક
અદ્વૈત્યોને ત્યાં નોકર તરીકે કહેનારા પણ હતા. તેમણે એક
ધીરમીત્રીઓ નામે પરબુક્ષીજ હતો. શેષએમાં માણુકરીમાં હોને
ઈંદ્રેઈકર/ તે કપડી અમલદાર હોયે જ. વર્ણુ જ લેખમ
વાળું અને તેવું જ હિંમતી હાથ 'પુશી'માં ખાતા પરબુક્ષીજને
હરેતક હતું. લેગિસલેશન નહોતી દેહી કપર બેંગલ લેગિસ-
લેશન પાંચમાં નામની તોપ હતી. તેના બેંગલથી થયું મહાનોનો
નાશ થયો અને કેટલાક બનથી પણ ગયા. તોપમાંથી પ્રેમો
છટે અને ફરના નિશાન સુધી પહોંચે તેમાં એક જ મીનીટ
તો અવરૂં બન્ય. એ એટલી સુદતની સાવચેતી શેષએવાને
મળે તો ગોળો આપી પહોંચે તેના પહેલાં તેઓ ઈંદ્રે ને ઈંદ્રે
બોધ નીચે છુપાઈ બન્ય અને પોતાનો રજ ગણાવે. પરબુક્ષીજને
એક કાઠ તળે બેસવાનું હતું. તોપ શરૂ થાય અને ચાલ્યા ફેર
ત્યાં સુધી તે બેસતો. તેણે તોપવાળા દેશ વરદે લેવાં જ
કરું, અને એના એ બરદા લોકો કે વરત દોડાડે વગાડે. તે
સાંબળીને, જેમ ખીસાડીને લોકોને હરે પોતાના દરમાં ફરતી
બન્ય, તેમ હરેબેલુ ગોળો આવવાની સાવધાનીમાં ધેર વાતમાં
જ શહેરીઓ પોતપોતાની બેઠામાં સુધાઈ બન્ય અને
બન બન્યા.

પરબુક્ષીજની આ અમુક્ય સેવાની તારીફ કરતાં લેગિ-
સલેશન અમલદાર બધાને છે કે પરબુક્ષીજે એની નિષ્ઠાથી હામ
કરેલું કે એક વખત પણ ધંદ વચાડતાં એ સુધી નથી. એટલું
કમેરવાની ભાવે જ બરદ હોય કે પરબુક્ષીજને પોતાને તો
હમેશાં લેખમમાં જ રહેવાનું હતું. આ વાત નાતાલમાં પ્રકટ
થઈ, એટલું જ નહિ પણ કોઈ દર્જનને હાને પહોંચી. તેમણે
પરબુક્ષીજને બેર કરવા એક કાદમીરી જાણો મોકલાવ્યા, અને
નાતાલની સરકારને જાણવું કે નેરડી બહેર રીને બની રાજ
નેરડી બહેર રીને કાણુ દર્જાને પરબુક્ષીજને તે બેર કરે. આ
હામ રજીના મેચરને સંપવામાં આવ્યું હતું, અને
રજીના ટાકન હોંસમાં કાઠિસલ ગેરખરમાં તહેર સભા
બરી એ બેર આપવામાં આવી હતી.

આ દલાત આપણને બે વસ્તુ શાંતિ છે: એક તો કાઠ
પણ મનુષ્યને હરેકે કે નહોતો ન ગણવો, ખીલું, થમે તેના
બીજ માણુક હોય એ પણ અવસર આવ્યે વીર બની શકે છે.
(નવમ્બર તા. ૧-૫-૨૬)

લતીફા હાલુમ

લતીફ હાલુમ એ હુસ્તીનાના સ્મર્તા શહેરના એક-
ધનાઢખ શેષએમની બેરી છે. હાલ એ હુસ્તીનાના પ્રત્યક્ષતાક
સામવા પ્રમુખ હુસ્તી હામક પાસાની બોરત થઈ છે. એની
કમર માત્ર વીસ વર્ષની છે. હજુ થોડાં વરસ પહેલાં તો
ઇન્ડોના કેન્ડે પરબાળુની એક નીસાળમાં એ અભ્યાસ કરી.
પણ આ ઈંદ્રે એની બરી કોંગ્રેસમાં ન કહેવાય. દેશની
હુસ્તી ફેરવા મટે પોતાની બતની રજ પણ દરકાર થયાં ત્યાં
એ બેતનરતાં માત્રાઓ બહાર પડે છે તેમાંની એક તે છે.
તેણે પોતાના દેશની સેવાભાવના સ્તીકારી છે, અને હુસ્તીનાની
સ્તીકારી જગતે દરવાને તેણે નિશ્ચય કર્યો છે. તમે કહેશો,
કેમાં શો થોડી બાલાદુરી ફરી? પણ તમે કદાચ નહિ બાળુના
હો કે હુસ્તીના દેશ અચારે જુના રીતરીવાજ અને
કડીઓથી કહેલો શેષએસો છે. એ દેશમાં સુધારા કરવા બહાર
પરબાળુઓના ભત હમેશાં લેખમમાં રહે છે. એ રીને
સંકેત સુધારકનાં ખુન પણ થયાં છે. કમાલ પાયા પોને પણ
સ્વતંત્રતાનો ઝૂંડ ઈ બહાર પડેના ન્યાદે આપા ફેરવા જે
દુશ્મનોમાંથી મહામહેને બની ગઈ છે.

ગરવી
ગુ
જ
રા
ત

ગોરસદનો અભિરચોક

અર્થ તા. ૧૩-૧૪-૧૫ માં ના દિવસોમાં ગુજરાત રાજ્યીય પરિષદની સાતમી બેઠક
શ્રી. દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કામેલકરના પ્રમુખપદે નીચે ગોરસદમાં મળી.

શ્રી. કાકાસાહેબ કામેલકર
ગોરસદ રાજ્યીય પરિષદના
પ્રમુખ

શ્રી. કાન્તિલાલ બ્રાહ્મભટ્ટ પંડ્યા

[illegible]

કામ આશરે હોય ત્યાં ગુલામવારીની શી મરદુર દે રહી શકે ?
આમ આસીરા પરના સુધી એકપાસ પ્રયત્ને કોઈકમાં પ્રાપ્ત
હુંથી સમસ્યા સવામીએ પ્રાપ્તને ચિંતનમય બતાવી રીધી.
શીનાઈ મહાદાસના મરણ પછી જીવે જીવે ઈ. સ. ૧૯૮૧
માં એ સમયે સવામી સમસ્યાનું પાઠ્ય.

(આશા, ૧૧ ૧૨ ૪-૨૦)

હા, હૈમવંદ

‘આ આકલ્યાણી માણસનને જે આરી મુદ્ધિમાં રૂઝો-
પરીપણું મોખરે છે તે મુજ તો વાંઝાની બોઝાદમાંથી
કતરી આવેલી છે.’

આ અલગ શિક્ષાના આંકડાં ટાઈપ નામના ઇંગ્લેન્ડના
એક મહાન વિજ્ઞાનસાક્ષીએ રોપી કાઢ્યા છે. એ ટાઈપના
ગુલરી મયા પછી દમણી હો. હૈમવંદ નામનો એક વિજ્ઞાન એવા
જ આલખ શિક્ષાનો અને પ્રયાગો કૃતીઓ બતાવી રહ્યા છે.

હા, હૈમવંદ કહે છે કે માણસ ત્યાં જીવે જીવે પાચ એ
કુદરતને કાનુન એ ખરો હોય તો, માણસે અમુક આજ્ઞાઓમાં
અપાયે એ કેસાર ફરીએ તે તેનાં કાદરશિયાં કુદરતી રીતે
એની રીતે આપે. તેમજ ફરિયા પ્રયાગોનો એક કાષ્ટકો સર્જે,
એરેએ આ વાત સમજાશે.

ન્યૂટન નામના એક તત્ત્વનાં પ્રાણી અને રોહાનાં થવાં
સમુદાયે ત્યાંએ રહે છે. ત્યાં સદા અંધારે હોવાને કીધે એ
પ્રાણીને આંખની નજર પડતી નથી. તેથી એ તત્ત્વનાં બધાં
પ્રાણીઓની આંખો ખોલી પડી ગઈ હતી. હા, હૈમવંદે એ ન્યૂટન
પ્રાણીઓની આંખો આગે રોપીએ ફાટા દાત અલગથી પાડી
પાડીને તેની આંખો ઉઘાડી. હવે એ આંખો ઉઘરેલા
પ્રાણીનાં જે અન્નનાં પાચ છે તેની આંખો પડેલાંની જે અ
ખોલી નથી હોતી, પણ એ કોઈ માટે છે, અનુભવ અથવા કાણી
જે નવો પ્રાણ મેળવે છે તે પ્રાણ તેની પેઢીનાં કુદરતના
ખરે જ છે.

આવા જ અનુભવ સ્વીકરીને હા, હૈમવંદે, જમીન પર
રહેવાનાં ફેરફારોને પાણીમાં રહેતા ફરી દીધા છે; મરિણીના
મરીર પેઢીનાં ટપકાં બહારી નાખ્યાં છે; અને હવે તે એક પાણુ
કહે છે કે હું તાથના સીરીર પડના થડાપડા પાણુ બહારી સારું!

માણસનને કે પ્રાણીની કોઈ પણ એક પેઢીમાં, ફેરફાર
પાચ, એટલે એ તેના વંશજોમાં કુદરતે જ, એવો કુદરતનો
કાનુન છે; તેથી હા, હૈમવંદ કહે છે કે આપણો વિજ્ઞાન આપણી
મરજ મુજબ કપો હોય તો એ આપણા કાપની જ પાત છે.
(અપ્રિયતા ‘ચિત્રમય જમન’ પાછી)

ગયે મહીને

સાતમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

કુમારના બધા અંદમાં તમે સાહિત્ય, સાહિત્ય પરિષદ,
અને અનુષ્ઠાનમ વિષે કેટલુંક વાંચી ગયા હો.

કેથી અમદાવાદમાં મળ્યા પછી ત્રણ વર્ષને માણે આવતી
સાહિત્ય પરિષદ બહીરેથી પુલકે. આજનવરમાં શી સમાવન
ધર્મે હોઈકેવતા વિમાન કોઈકમાં બહાર.

સાહિત્ય અને લોકજીવન છૂટાં હોઈ ન શકે. ખરી રીતે
ફરીએ તો ‘સાહિત્ય લોકજીવનનો પડકાર હોય. સાહિત્ય
પરિષદમાં આ વિષયો ગુસ્સો નવરે પડતો. સાહિત્યની ખરી
છંદની છવનડનાં જે પ્રાણ, પાસાં અને મનોરજને લેઈએ
તે બધું કોઈકમાં લંગળાં દનાં.

સાહિત્ય અને કલાનો સંબંધ પણ અતિ મોટો દીરનો
દનો. જે કલાઓ સંબંધકાળે જોડને પરિષદનો આશય
ફતી તેઓ પડેલી વસ્તોમાં શમુપારેલી દીર્ઘમીએ જેવી
રેખાતી હતી. ફરિયા કામન છતાં ગમિયા દનો. ફરિયા કુલ,
કોટ ગુલાઈ ગમિયા હોય તેમ પડેલી ફરિયા કુલોની
તોમસુમાયા લાકની હતી. રવરેરોપક કુમારકેવલાના ફર-
પાડીઓમાં એક વિનય રીક હતો, તોપણ આજનવન અને

સંસ્કાર આપાં દનાં. ગુજરાતી સાહિત્યની આ પરિષદમાં
કુલો કલાથી કુલુનર રૂપે અંગેજી કાપાની વાંચીએ પીરપાને
બાપણ ફરિયાઓ મુકવા નહોતા.

હું હું હોઈએ લેઈએ હવે એ વિષે ‘ફેરફાર’ કાપે છે કે
‘અંતરની બહાર કોઈકમાં આતી રાજસુણો સંમત્યાતી
હોત. કોઈકમાં સર્વરેરો બનનિયમી પુન મચતી હોત,
કોઈકમાં ફેર ફરફાર કાપાણુ વાંચનાં રોપી ફરફાર હોત,
કોઈકમાં ફરફાર વિજકરિ, રોપકો, ફરિયા વંશરેલી ફરફાર
પ્રવાહી અણ હોત. પરંતુ અહીં તો ફરફારકરકર જેવાની પણ
તરફીર નહોતી. ફરિયા કોઈકમાં ફરફાર નાનકોયા બધા
કેવતા દના... એ અને એવા બીજાની વિગતોના પ્રસંગ,
કોઈકમાં લેઈતા દના... સરકરનીનાં નગરનીનાં ફરફાર
ફરફાર આપી મેકરી ‘પ્રિમી’એ, નગરમાં નીકળી હોત તે
રજસુણુ તો આપણે ફરફાર પધુ. રજસુણુ પ્રબને ગળન,
બેરડી, બુધવેર અને સમકોઈની સાથે નાનકોયા ફેરફાર
રવરેરોફરફારી કુલ ફરફારી હોત તે ફરફાર ફરફારથી મોવરકર
ફેરફાર ફરફાર ફેર ફરફાર... મીના ફરફારી કુલની ફરફારી

નહોતી અનુભવી કે કૃત્રી સુવંધ નહોતી. જુદાં જુદાં રીતોએ શુદ્ધતાં નોરણાં કે આજનાં નહોતાં. નાની રેવમ્મિ દીને નાટ્યપ્રવેશ બલવચાની હોંડા પાનુ આનનમરના નરેન્દ્રામણી કેમ કહી શકે? આ બધાં નો આપણા રસજીવનના યજ્ઞક્ષેત્રે કહેવાય.

...પાનુ સાહિત્ય પરિષદમાં જે મજાદ દત્તી ને ગેજાની દની કેળવ્યા સાહિત્યપ્રિય મળ્યોનો મહુદાય ત્યાં એક મળેનો દેના.

ધોળા સારીઆપણી

પેટાકેમાં, દારીયાજો, સર્માંજો વચન બાંધી િમત દરી, સુલકારખાર અને પાપાનુનો માર્કે કુતારેના પદાર્થો સાદેખ; આંખિ પ્રાંખ આંખેય સાહિત્યના બધા રહેણા, પાણી અને રાં-કૃતના અન્યથા પુષ્પા અન્યથાટી, ખડખડર છક્કી પડના, રીંમણા બાંધના, માન-જાદ અને પન્નજ, પાર-શી મળિતનાટી મંત્ર-ભા સાહેબ; કરમાન આપના હોય એવી કોમકા વાણી કમ્પા-રના, સુરોતીય દબલબ-માં દોશી લુટા પડી જતા, વડા ને બેદા બાંધના બળવંતરાય કાકીર; કાયદ વેગમાં 'કંઈક' સામજી ને સરવા સાદવાળા નવચુપાનેરે હોરતા ને શોડતંત્રવાળા સાહિત્યના હીમાયંતી, ઉ-સાહી ને રમુજ 'સાહિત્ય' ના તંત્રી મહુદાય સાદવા મનના ને ચકોર ખાટવાળા, રજુજ અને એકાદા મહાદત્તા; અર્ધેરિલાનાં અંતરેમત બેરેકા, પાનળીયા લુવાન, રૂંદિક જેવા પારદશીકે પેણા, સાનિત્યાત પંડ્યા; અને

'સહિતજા' નો નિબંધ વાંચી સાતા અંતરમાં માફતી ફેરવાર સરસ્વતીના સામજ્ય રૂપ કામતી, એની એક મુલવાનુ પહેલ ચેતન્યવાળા.

પાનુ તમે બાળા અને માયાજી, આજનાંજા ચના અને ત્યાં-ત્યાં એકદ બહાન માળા, મેલરોવાળા વહિતછને નરિ લેવા હોય. મટાના સારા અને સંખાવા શરમજા રીં પંખાદરદાજ મોટાદરને બાળખો છે? અને એક અનુભવ ચરેરે નો તમે કેવોરી ને દેવા-લેવ? એ દરબર અને

શુરશાની સાહિત્ય મેંદરૂત જેનું પ્રોહ ન-હોય, અંધેશ જેનું પિથાજ ન હોય, કદાચ એના આજખે બંધાળી જેનું નવસંપૂર્ણ પળ ન હોય; પળ એ મુંદર અને મહુર તો છે ન, અને આપણું પોતાનું દોવાયી પડાણું પળ છે ન. એને આપણા સિવાય બીજા કોણ લાડ લગવશે, એની અનિવાર્યતા બીજા કોણ મુડી કરશે, એની નાનીમોટી સેવા બીજા કોણ હોંડાશે, અને દુનીઆમાં એને આમજપરનું કરવા માટે આપણા સિવાય બીજા કોણ એને મારે દીનિની કમળી ખોસશે, એકા એકા કોડ વ્યાપણ સર્વ શુરશાની બંધુઓમાં સત્રત ઉછળના મેડવા વંદાશે. એને માટે પ્રેમાનંદે છપાખર મારે પાપડી બાંધી નહિ, એને માટે નર્મદ કેસરીઆં લાઈ પેટે પાંડા બાંધેા, એને માટે દલપતરામે દરવારે દરખારે વરીલાત કરી લક્ષ્મીમત્યાઓ પાસે નિશ્ચા માગી, અને આપણી નજર સામે એને માટે ગોવર્ધનરામે લક્ષ્મીજનાં સુતાર્ણધામ છોડી વનપાસ સેઓ. બહેનો અને બાઈઓ, એવી એ આપણી શુરશાની બાળા અને એનું એ આપણું શુરશાની સાહિત્ય કોને પ્રિય ન હોય? એનું અનિમાન આપણે કેમ ન રાખીએ? એની સેવામાં આપણે કેમ નાનમ જાળીએ? એનું રક્ષણ કરવા આપણે કેમ પાડી પાની કરીએ? જેનું છે એનું પળ એ સાહિત્ય આપણું છે, અને આપણી સેવા ઉપર એનો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે. પળ આપણી સેવા એની પ્રયોજનાં જાળમાં કુટવામાં નથી. એની દિન ઉમે પધતી સમૃદ્ધિમાં આપણે કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી ચે ઉમેરવાની છે. એમ કરવા જતાં આપણા પ્રવાસો વાંકાચુંકા ચઇ ન જાય તે સંમાજવાનું છે.

—કવિ ખમરદાર

(સાહિત્ય પરિષદના આયજુમાંથી)

હમ્પારથી ભોલતા, મીની રીને અંતરેમત બેરેકા, પાનળીયા લુવાન, રૂંદિક જેવા પારદશીકે પેણા, સાનિત્યાત પંડ્યા; અને

ના એ અંશજુ મવાને ચોચ ન દેતા.

સ્વતંત્ર સાહિત્યજીવન બાળના નંદાનાલાલ, કાસર-કવિ નરસિંહજીવ અને વજીરાતની અપાર પ્રજ્ઞાનિમાં પછા ઉત્તમ

બાવનારેને', વેરાએલી આંખે, ત્યાં બાવમીના અંતરવાળા, દારીઆપણી શુરશાનીના સાચા લેખક અને શોડવાપાના પ્રેમી, પ્રામુખાન સુચન કરેર મંદ મંથાળી. સાંકે દોડાટ આરે એની છાની પ્રજાટી દર આ-વાશીએ આંખે છે.

સાહિત્યપરિષદને શોચ અનિવાર્યતા, કદાવર શરીરના, મુલકે નેમ ને બાળજીનશી અચાલે નીર અને રસભેર મળવનાર અને મળાર, શુરશાની બાળના મદા મહેનતું કપાસકે, સતર વરેરે આજ શુરશાનમાં પ્રત દેવાર ભાઈ, પાર-શી વેપારી અને શિવ હવિ અરેદેશર દેશમજ ખળારદાર. એમના નાજમુષ બાળે સાંપ જનાસરેએને મુલ્ય દરી રીવા. સાહિત્ય એવના-રાએને અને 'કવિ' હવિએને એમણે નવી દિશા બતાવી છે. ખરે-ખર, સાહિત્ય પ્રિયજ.

નવસંધ્યાએ લખનારા કન્યાવાદી સુવર્ણ પત્રિકામાં હાજર ન હતા; નહિતર વળી એટલે આનંદ આવત. આજની સાલિય પત્રિકાને શ્રી મુનશીએ મુંબઈ નોતરી છે.

પત્રિકાના બીજા પ્રમુખ કમળાસંકલ્પાકર્ષણ સપ્તમે જાડ તરફ આદિચરિત્રો ઉપર નાખ્યા છે. એમણે જાણવું અને કહું છે: 'બંધુઓ, મુનશીના આદિચરિત્રો અધિષ્ઠિત તમારા જ હાથમાં

છે. તમે એ સાહિત્યના પ્રાણ છે, તમે જ એના આત્મા છો. તમારા પ્રયત્ન પર જ એના કૃષ્ણનો ને બાપી કલ્યાણનો બચો આવશે છે. તમારી પૂર્વના લેખકોએ જે સ્વતંત્રીય પ્રયત્ન કર્યો છે તેની અંતરને અગત્યની રીતે, તેના પ્રસાર આવશે હશે, અને સમ્પ્રદાયકરણનો સર્વ પ્રદેશ એવો તે પ્રસારમાં જોવામાં જ આવે સમ્પ્રદાયકરણમાં વિચરનારને આદર્શભૂત રહે ...

સાંભળ્યું છે કે

અમેરિકાની એક જેલ એક અલગ ફેરિન્ટર બહાર પાડ્યું છે. એ ફેરિન્ટરમાં એક ખાતું છે. તારીખ જાહેરથી હોય નો એમાં દસ સેન્ટના સીકો નાખવો જોઈએ. પેસા બચાવવાની આ નવી યુક્તિ. ફરેક શુદ્ધર આતું એકેક ફેરિન્ટર પરમાં વસાવે તો તેને તારીખ બહારથી મારે ફેર નેક સીકો નો નાખવો જ પડે; આ રીતે ને આગળવાર વરસ દિવસ આશરે ૧૧૫ ફીટીઆ બચાવી શકે.

એકની નામના આમમાં એક ધરમાંથી કમ્પેક્ટ કપડાં ઉપર મુકવાની કોર શ્રમ થઈ મર્યાદા. પરમખીએ તેની આગ મારે પોલીસ દોડાવી. છેડે બગર પરી કે તેની વાડીના એક પક્ષોએ તેને માથાની બાજુમાંથી મુંઝો ટાપી હતી.

પૅસિફિક મહાસાગરમાં આવેલા એક એટલા અંધારામાં એક પર્વત છે જે રાત્રે અગત્યની કડક છે. પહાડનું પર્વતો કહે છે કે જે કોઈ એવી પાસે જાય છે તેની આમરી બગવા મારું છે કદાચ એમાં થાણું ફેરીએમ હોય.

રેલીનના એ એક્ટનીબરિએ એતું વીનળીક મેન સોફ્યું છે કે આમુક જમીનમાં આમુક જતની ધાતુ છે એમ તે અજાણ કરીને કહે છે.

અમેરિકાની એક વિદ્યાપીઠ અવજાન અને કપડાંના ચાંદ ૨૫૦૦ જાતની ફેની એક્ટી કરી છે !

મિ. રીડે સર્વમાથામાં એક નવો પૂમકેતુ સોમી શાદવા છે. અમેરિકાના મિ. એ. એ. મેડે છે કે યવનના નાજુતમાં ઉત્તર અમેરિકા અને અમેરિકાના ન્યાયની એકાએક હાથ. પ્રાણીઓની જ નહિ પણ માનવજાતની જન્મને મંચ એકાએકમાંથી થઈ છે.

પાણીના પુરમાં પણ ચાલી શકે એવી એક આગળથી બનાવવામાં આવે છે.

સાચે

વાંદરને પણ મનુષ્યો કંઈ જાંઈ થાય છે. વીર વરસની વાત કાપર રેડનામાં લખ્યું જ એક મોટર દેખાવી. આજ મોટરની આંદ રેડના આમ દેખાય છે !

પ્રાણીઓ અંધનીબને વળેા કહી શકે છે. દિનંદુરતાના એક કાતરે ફેલ રખડવા પત્ર ભણેલા કન્યાને કયા કહી સાંગે કંઈ. આગાધીઆ પછી પેસે જ કુનડી બીલ કાઈ પણ બાંધેલા કુનડાને કહી વડીક લઈ આજે આવી કહો સ્ત્રી !

કૅલિફોર્નીઆમાં પાંચ હાજ વરસની હુની માણુગની જોપરી બળી ચાલી છે.

આગીઆમાં ને પ્રસાર છે ને એકસ કિંગ્ડમને મળેનો આવે છે.

કાન્સા એક સહેરમાં સહેરીઆએ કાનારને હર્ડ મથકવા નહિ પણ તંદુરસ્ત રાખવા મારે દેખેશે છે.

કોઈ પણ તપાસવા અને સંપત્તિ તથા પ્રસાદી પુકો પાડવા શાસમાંથી હરે એક બનાવવામાં આવે છે. બાકી ને કારખાન બચશે તેનું બજાવ્યું થશે ! -

દુનીઆમાં કુલ ૩૨૨૪ બાસાએ છે.

અસુવના વળનામાં ખીસર અને મોસના કોકો પાણીથી વળત મારી શકાય તેનું પરીઆજ વાવડના. આપણા પૂર્વને અર્થકોષે માનુ આતું જ પરિકાચંન વાવડના.

આજ કુરતા ન્યાંતરની કાર લોખંડના માથે પડના મુડામાં આવે નો માનુ ન હુકે એવી અર્થકોષ વળ બનાવવામાં આવે છે.

સ્નેહમાં સારી નરસી મુનાસ હોય છે. નીતરને પાંતી બુકા કરીએ તો મધુર મુનંચ આવે છે, ત્યાંદે હીસને ખંડી બુકા કરવાથી કુર્ચ થરે છે. માણસોનાં થરેમાં ને ત્યાંલીરે હોય ને પ્રમોયે તેના સ્વભાવ પણ જાહેર છે.

દેશીના અંબદશી અંબ બીજાં મારેા જમીન ગરવાસી નાશ પામ્યાં છે. જમીન ગરવાનું કારણ એ હોય છે કે એક પ્રકારના વંતુની ભત જમીનના થઇ નીચે ધર કડી રહે છે, અને સેકેડા તરેાા સુધી માંડી બેઠવાનું કામ કરે છે. આથી માંડી બની રહેલી જમીન કોઈ પાર અચાતર જડી પડે છે.

રસાયણશાસ્ત્રીઓએ કોષરૂપમાંથી બનાવી રચેલી
ક્રિયા કરી છે. તેની મુખ્ય મુજબ રચેલી નીચેની રચેલી છે.
આ ક્રિયા નાના નાના રસાયણશાસ્ત્રીઓ તરફથી
બુધ્ધિમાંથી આવેલી બનાવવાનો રીત સોંપી દીધી છે.

અમેરિકાને અજાયબની કામી નામે કુશાની એક સાત દેખે છે. કામી પોતાના માયીક સાથે મોટાની મુલાકાતી કરને કરે. રસ્તામાં એક પડખમાં તે એકવાર જોઈએ જાય. મહીનથી વીંચા અને આખરે હાથમાં ને પોતાના શેડને ધરે પહોંચ્યા છે. એણે ૨૦૦૦ માઈલની કુચ કરી છે. સાચીવાકીને એના પગના નહોર ધસાઈ ધસ્યા છે. હવે પહોંચાર પ્રાપ્તી !

મરમ નજીક કરતાં હડી નજીકથી મગજ સાથે હમ કહે છે.
 વીનળીક તારણી નંબ સંદેશો સાંભળી અગાય છે તેમ
 આતનારની છબી પાણુ દેખી અગાય એવી શોધ મિ. કેમ્પબેલ
 નિવરેલ કહે છે.

અનેક દેશમાં વપરાતા ટાઇપ-રાઇટરના શોધક મિ.
એડિનાંદ્રે રેબિન્ઝરન હાલમાં ૪૮ મુન્દરી વંચા છે.

મેન્સોપાઉઝીયાના 'ક્રીશ' ગામમાંથી પ્રાકૃતિક લેગરનં
૧૦૦૦ વર્ષની જુની હાલકની કદમ મળી આવી છે.

સ્પાસના હાલમાં જમાત કરતાં સંતુષ્ટિ નામુદ કરવાને
કેસરીઅમ આશનિત નામના પદાથે રામ આપે છે. આ
પદાથે રામિક પદ માટે તેને જનાવજની નવી નીત રોપાપાદ છે.

જીનાવામાં જ્યાં બાઈરન કવિ પોતાનું 'ચાર્લ્સ ફોર્સ્ટર' નામનું પુસ્તક રજૂ કર્યું ત્યાં એનું સમારકા શ્રીજી મેન દિવસે ખુલ્લું મુકાયું છે.

આડીઆડી સમુદ્રમાં એકએક કુદરતી મજાનુંવાનું કુર-
વાળી એક હોડીમાં એકલા ચાર મસ્જીમદેસમાંથી આવે પાણી-
માં કડી પડ્યા અને કુબી ગયા. સાથે પાણીના એકને સીને
અન્નર ઉપર, પાંચા પાણીમાં પડ્યાં. પાણેના હોડીવાળા-
સાથે એને તેંથા અને છપાદોરી નાળી ભજાની સીધા.

જામાંન અંદરની આજોમાં ૧૦ દુધ કંડે મુનિ પાવરેસનો
સંદર્શો પહોંચી શકે છે,

૨૨ વરસ પહેલાં ઈંગ્લેન્ડથી ચાર પત્તાં ટપાકમાં નાખેલાં તે ડગખાં સંદનમાં લેમના માલિકોને મળ્યાં છે !

અંગરિઝીમાં એક મોટી ટ્રેને કંપની પાસેથી ચિત્ર મંદર
કચ્છમાં આવ્યું છે કે પહેલાં જર્મના કોલેજિયને રાંચ તરફના
જખને આડતી ટ્રેને રેલિંગમાં પહોં પાનાવવામાં આવશે !

ખીઝ વાવવા માટે જમીનને બહુ ડેડી ખાનાની મરઝ નથી. ખીઝને જરો કપરછડકું વાવવું એ રીત સરસ મનઃ છે. કુદરત પણ આમ જ રહે છે. કાંઈ કાંઈ ખીઝ ખેડાંબીઝ જમીનમાં થોડી વ્યય છે. આથી મુશીબી મનસુખપત્રે ખાંડ છે.

કેરવાર હોડ પેનાની છપી પેને જ પોંડે છે. તેમજ ઉપર તેજનું ફિરણ બહારથી નાખવામાં આવે છે. એ ફિરણ તેઓ અંદર સડે પાણું બહાર ફેંકે છે. ફેંકેલું ફિરણ પછે ઉપર કીચવાથી એ હોડની છપી પોંડે છે. વળી હોડની અંદરના ડંગીન આગેની છપીએ પાણું એ જ રીતે સડે રાકાય છે !

આલ્પભૂમિમાં મોંઘાએત્તુ અપરુદ્ધ અમ માત્ર સાત ઝાસનો
રહેલ વધુ છે. તેની કિંમત ૬૦ માત્ર પાઉંડ થવા નવ છે.

ઉડાપમાં સાથી આજ્ઞા જનન શરીરમાં છે; સાથી આજ્ઞા
 કાવર નેવિમાં છે; સાથી આજ્ઞા સરોવર સ્તીરમાં છે; સાથી આજ્ઞા
 જાત્રી નહેરૂ હોનારમાં છે; સાથી આજ્ઞા નરિયા હુમલીમાં છે;
 સાથી આજ્ઞા સહેર જામેલીમાં છે; સાથી આજ્ઞા કાલખનામાં છે;
 દિલ્હીમાં છે; સાથી ઉડાપ દેસ પાતાં છે; સાથી અમ દેસ
 માલકા છે; અન સાથી પદાલી દેસ દિવર જાંઝા છે.

હીરા એ રાણી સમજતામાં સમજત વરડ છે. પમુ રાણી
માઝરીનું આમડું તો એવડું કડમું હોય છે કે તેને પ્રાણને
કરવામાં આવેલી ખુશી હીરાને ધરતીને અસ્થિતિ મરણ
કામમાં વપરાય છે.

વિજ્ઞાપનો આપ્તિ સંભાષણ ૫૫૮ આપામાં
આપ્તિનો તરફના બહાર પાડ્યા છે; અને તેની નકલોના
કેસો આપાની આ ઉપર છે.

દેહકું સાધારણ પ્રાણીમાં હસતાં બહુ જાંબા પામી છે.
છે, જ્યંત પાંચે ખાંતે અડધાને ૪ મરણ પામે છે.

શ્રીમદ્ ૧૩-૩૩ પાઠેના પદ્યનું માપ ચારે છેલ
પિંચે છે.

સાહિત્ય પરિષદના દેશીગાદી માટે જામે 'મનકર સુદૃષ્ટો, જાતનર' ના આભારી છીને.

તમારો પુરસદનો સમય

ગપાટા મારવામાં કે ગપાટાં ખાવામાં
ગાળવા કરતાં
ચિતોદ સાથે રસભર્યું સાહિત્ય
બાંધવામાં ગાળો તો શું ખોલું?

નવચિંતન

અને રંગભૂમિ

તમને દર મંદિરે સાહિત્ય અને કળા
તથા વિવિધ માન્યતા બહેનું
સંદર્ભ અને સસ્તું ચાંચન પુરૂં પાડશે.

નવચિંતન ઓફિસ

નં. ૬: કુપર હેલ્થ, કલકત્તા.

વીસમી સદી

એ નામનાં ૬૭ વર્ણુ લેકાને સ્વપ્નાં આવે છે.

એ અપનસા સાહિત્યથી બરેલા અને

કલાગમ્ય માસિકની

આખી ફાઇલ કે છુટા અંકો

૬૭ વર્ણુ નીચેને સંસ્તામિયા મળી શકે છે.

આખી ફાઇલ ન મેળવી શકે એવા શ્રાવણનો

શાહજહાં ખુશરૂ

મેવાસદન શીશ મહિલ

મોગન ગમધની પ્રેમધ્યાઓ

હાસ્ય લહરી

વીસમીસદીના યુગકુળ

આ ૭ પુસ્તકોમાંથી એને તે મંગાવી એ

સૌંદર્યબધી સાહિત્યના રસ ગાળી શકે છે.

વિગન માર લાંબા

મંરી, વિવમય સાહિત્ય કાર્યાલય

૮૬, શી. પી. રૅફરેશ મુંગાઈ નં. ૪.

સ્વચ્છ અને ઉંચી
બદામ-પીસ્તાની.
પુરીઓ

જનાવણ મારે કે. એમ. સાકરવાલાએ વિન્કરતાન તથા
દેસાવરના દરેક બાળમાં નામ મેળવ્યું છે.

ચોગાક્રમ

વરસોવા, તા. ૧૨, સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૯

હું વાળુ જગતથી રા. સાકરવાલાની બદામ પીસ્તાની
પુરીઓ વાપડું છું. મથળના પુસ્તિકાને ખોલે તરીકે આ
પ્રકારની કોઈ પણ જનાવટ કરતાં, એ બેસકે ચકીઆતી છે.
પુરીઓની જનાવટ અને મીઠાસ પણ સુંદર છે. આના જોરો
સ્વાદિષ્ટ અને તન્દુરસ્તી બધાનારો ખાંતે કોઈ બિગડ મારી
મળ્યમાં નથી. દુધની સાથે લેવામાં તે જુદા જુદા માણક આવે છે.
માસ દરદીઓને અને મિથોને તેમની પુરીઓ વાપડવાની જરૂર
પણ અચ્છાયા પિના થેં બજામળ કરી છે. ફુંકાયા, લેપો
તરફથી તેમને દરેક પ્રકારે રોજી મળે એમ હું મન્યું છું.

નરસિંહ

રસમી ચોગાનંદ

(અંતરેજી ઉપરથી)

બદામખામના સાદકોને મારે ખાસ ટાળી જાવમાં આવે છે.

કે. એમ. સાકરવાલા, પદ્મીવજ્ર માર્કેટ, ભાવનગર.

આ ખાનિક, અખાવાર, સાદિકપુત્ર, નવચિંતન મુદ્રણાલયમાં નં. ૩૩ સિલેસ બદામકે મારે જાણી, કુખાન સાદિકપુત્ર, ૧૯૧૯, ૧૨, ૧૯.
અખાવાઓથી પ્રમા: કરું.

કુમાર

અંક
૬

હિંગતી પ્રજાનું માસિક

ત્રી
રવિશંકર રાવળ

વર્ષ ૧ : : અંક ૬

જેઠ
૧૯૮૦

લિપ્યાનુસાર

પરસના ક્ર. ૬ ૧૧ ૧૨ માસના ક્ર. ૩

પરસના ક્ર. ૧૨

પૂરક નકલના દરો આપના

કુમાર કાર્યાલય

૪૪૮૦, રાયપુર: અમરાવાટી

પ્રિંટિંગ પ્રવાહન અમરાવાટી

નવા વાંચનારને

‘કુમાર’નો આ અંક ગમ્યો હોય, અને તેને એમ લાગતું હોય કે પોતાના જ બરનું, જેવું લેઈતું હતું તેવું મનપસંદ માસિક એ છે; તો અમારી બહામણ છે કે તેણે બનતી તાકીદે ‘કુમાર’ના ધરાક થઈ જવું.

કારણકે

એની માગણી વધતી જવાથી પ્રાપ્તિ અંક પછી નહિ મળે. પહેલો અંક તો ખતાસ થયો છે; અને નવા ધરાકો બીજા અંકથી જ નોંધવામાં આવે છે. એટલે ‘કુમાર’ને માટે આતુરતા ધરાવનારા નવા વાંચનારાઓએ જમ બને તેમ વહેલા ધરાક થઈ જવું. થોડા વખત પછી બીજો અંક પણ નહિ મળે.

‘કુમાર’ના ધરાકો અને અત્યાર સુધીના નિયમિત વાંચનારાઓએ જોયું હશે કે

‘કુમાર’માં નવા ફેરફારો

દર મહીને કંઈ ને કંઈ થયા જ ર્યાં છે; મહીને મહીને એકે નવી આખત ફેરફારો બન્યા છે. બીજી નંબી અને અન્ય વાર્તાઓ, કથાઓ, સંવાદો ને કવ્યકાવિની સંખ્યા હજી વધવાની છે; સાહસ અને પરાક્રમની વાતો, ઇતિહાસના અવનવા પ્રસંગો, બહારવટીઆઓની કહાણીઓ ને પુરાણની કથાઓ, તોફાન-મસ્તીની વાર્તાઓ ને સ્મુલ્હ કવ્યકાઓ હજી ફેરફારમાં જવાનાં છે; રમને દિવસે ઘેર બેઠાં અન્યમારી શકાય તેવા ગુદાગુદા હુજારો, હાથ-કારીગરીઓ અને નુસખાઓ પણ હજી હવે આવવાના છે. ફનીઆના દેરાદેશના માણસો અને એમના રીતરીવાજો, પરપક્ષીઓ ને વસ્તુઓની વાતો તો હજી આવવી બાકી છે; અને વિજ્ઞાનની અગત્યથી વિવેના હોયોની તો હજી પુરી શરૂઆત પણ ર્યાં થઈ છે ?

હજી તો ‘પારોરામાં પહેલી પુણી’ છે. ‘કુમાર’ને હોંશ છે કે એ નમારો ફેરફારો સાચો સાચો બની રહે; તમારા અભ્યાસમાં કે રમતમાં, ઘરમાં કે બહાર, એકલા કે ત્રણમાં, —દરેક રૂકાણે ને દરેક વખતે તમારો અરો મદદગાર મિત્ર બની રહે.

તમે પણ, એક વરસના રૂપીઆ છ; અને તેટલા ન બરી શકો તેમ હો તો જ મહીના માટે ત્રણ રૂપીઆ બરીને આજીવી જ એના મિત્ર બની જાઓ ને.

પુસ્તક પહેલું
અંક : ૬

સંવત ૧૯૮૦
જેઠ

ઉત્તમી પ્રભાત સાપ્તિક

તાંબી : રવિશંકર રાવળ

કુમાર કાર્યાલય : ૪૪૮૦, રાયપુર : અંબલાવાડ

પરમાર્થી રાજા સંતિદેવ સુખચિત્ર	
પ્રાર્થના (કાવ્ય)	૨૦૩
મિત્રલાસ	૨૦૪
છતી આંખિ.....?	૨૦૫
હા. આલોકેડ નોબેલ	૨૦૬
મોંઘ્યા (કાવ્ય)	
વિશુવન ગૌરીશંકર બ્યાસ	૨૦૮
કેન્ડુસ્ત્રીની પાતાળયુક્ત	૨૧૧
અથાહી	૨૧૦, ૨૨૮, ૨૩૭
રાજકુમાર ઉદયરામ	૨૧૮
ચીતરવાનું સહેલ છે	૨૨૨
પહેલું સુખ તે જાતે નથી	૨૨૭
ગિરનારની યાત્રા	
જયકુમ્ભ પુરાણી	૨૨૬
" (કિટો)	૨૩૦
વિકરાળ થઈ સિંહ શરો શબ્દો	
(ચિત્ર)	૨૩૧
અમૃતની કટોરીઓ	
મજાસાલ મેધાળી	૨૩૨
પુસ્તકો : નવાં અને જુનાં	૨૩૪
એમ કેમ ?	૨૩૫
આકાશદર્શન (દિગ્ગોચરી)	
દરિદર ભટ્ટ	૨૩૬
માધુકરી	૨૩૮
લીલો મેલો	૨૪૧

અહારગામના ઝોજન્ટો

નવજીવન કામોલય, પ્રિન્સેસ રોડ, મુંબઈ-૨.
૧૫માન ઍન્ડ સન્સ, ૧, પાપુની, મુંબઈ-૩.
કચંગી પ્રુક્ટરોલ, નેપીઅર રોડ, કચંગી.

આવૃત્તિ મહાને

અપાડ ૧૯૮૦ નો અંક

માતૃદેવો મવ

રવિશંકર રાવળનું ત્રિદંતી સુખચિત્ર

માતૃદેવો મવ

એ પવિત્ર બાવના

સામનાર : કાકાસાહેબ કાલેલકર

સિરુટર નિવેદિતા

દિન્દુસ્તાનની ધર્મની બ્લેન અને રવામી વિવેકાનંદની શિખા

એ રોનાપરાયણ બ્રહેમ બાહનો જીવનરતાંત
એમની છત્રી સાથે

અપાડી મેઘ

કુદરતનાં નવરંગી ચિત્રો ખડાં કશ્માર આપણા કવિ

વિશુવન ગૌરીશંકર બ્યાસનું કાવ્ય

નવા રાજ્યમાર-ચિત્રમાં

પુરણ ભગત

પ્રખ્યાત અંગ્રેજ લેખક રચ્યાં કિર્તિને લખેલી

દિન્દુસ્તાનની એક ખરી બનેલી કથા

મુંદર ચિત્રો સાથે

બચેલી કોશી 'બોલો બોલો' ને 'કદરતાવ'ની વળનું

કવિ દલપતરામનું એક સચિત્ર ચિત્રોદકાવ્ય

કપરાંત

આકાશદર્શન ને ઇતિહાસદર્શન

'દિગ્ગોચરી' વાતોનો આગળનો ભાગ ને 'ગિરનારની યાત્રા'નો

બીજો ભાગ : મનોરંજક કિટો ને ચિત્રો સાથે

'પહેલું સુખ તે જાતે નથી' ને 'ચીતરવાનું સહેલ છે'

વાળી લેખમાળાઓ

અંત

માધુકરી, જ્યાં એવરે, પુણે તંત્રીને, તમારી કુશલતા, એમ કેમ ?
વધેર માતૃ વિષયક કપરાંત અપાડનું તો ખીરઆવાનું જ.

તમારાં શરીર અને મગજને માટે પૌષ્ટિક ખોરાકની જરૂર તો રહેવાની જઃ
અને તરત જ તમને યાદ આવવાનું.—પેલું ઘરઘરનું ગવાએલું પરિચિત નામ—

ઝંકુની આયુર્વેદિક દવાઓ

ઝંકુનું મધુર પીલું દ્રાક્ષાસવ

ઝંકુના અવલોહો અને શરબતો—એ જલું તો ખરું જ; પણ

ઝંકુ

ઝંકુનું ખરું તો

કેસરીજીવન

મહારસાયન

કેસરીજીવન એટલે રસમિંદુર, અલક, કેસર, કરતુશી અને બીજાં દીપન, પાચન, પૌષ્ટિક ઔષધો મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંનો બનાવેલો 'અયનપ્રાણ'.

અને અયનપ્રાણ એ કંઈ આ જમાનાની શોધ નથી; પણ પ્રાચીન આયુર્વેદિક રસાયન છે. આખા જગતની સર્વ વેદિક પદ્ધતિઓમાં કેહાં પણ એવી નથી કે જેમાંથી અયનપ્રાણ કરતાં યુગ્મેમાં ઘટે એવી દવા હજી સુધી શોધાઈ હોય.

આ સુરોચિત અને સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક તથા નવજીવન આપનાર ખોરાકનું નિયમિત સેવન

જીલાંજું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરશક્તિ આપી શરીરમાં બલ અને તેજ, તથા દરેક ઇન્દ્રિયમાં ચેતન પુરે છે.

જીભાદો કે સાળ, નાનાંસોરાં, સ્ત્રીપુરુષ, નવજાં કે સ્ત્રીજાં—સૌકામ્ય એનું સેવન કરી શકે છે.

જીવિધાર્યાઓ, વેપારીઓ, વહીવટી અને બીજા મગજનું કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અત્યવનળેનું પોષણ મળે છે.

જીએના સ્વાદ કે યુગ્મેમાં ફેર ન પડે એવી ખાસ બનાવટથી જરૂરીઓમાં સંપરતોમાં આવે છે; અને વેચવા માટે બીજીરી કાળના ખાસ પોટમાં પેક કરવામાં આવે છે.

કેસરીજીવન તો ઝંકુનું જ મેળવવાનો આગ્રહ રાખો

ખા રતલના પોટને રૂ. ટીક; અરધા રતલના પોટને રૂ. પોણાત્રણ; એક રતલના પોટને રૂ. પાંચ.

કેસરીજીવન વિષેનું જાણ માહિતીયન અને આયુર્વેદિક દવાઓનું સુચિપત મંગાવી લુઓ

ઝંકુ ફા માં સ્યુ ટિ ક લ વ કેસે લિ મિ ટે ડ

કારખાનું: એલિફન્ટ રોડ, મુંબઈ નં. ૧૩—ફુકાના જીવી મહાજનવાડી, દાલખાદેવી. મુંબઈ નં. ૧
અમદાવાદના એલ. ટી. ભોગીલાલ પ્રધર, રીચીરોડ.

તમારાં શરીર અને મગજને માટે પૌષ્ટિક જોશકની જરૂર તો રહેવાની જ:
અને તારત જ તમને યાદ આવવાનું—પેલું ઘરઘરનું ગવાએલું પરિચિત નામ—

અંડુ

અંડુની આયુર્વેદિક દવાઓ

અંડુનું મધુર પીલું દ્રાક્ષાસવ

અંડુના અવલેહો અને શરબતો—એ બધું તો ખરું જ; પણ

અંડુનું ખરું તો

કેસરીજીવન

મહારસાયન

કેસરીજીવન એટલે રસસિંદુર, અષ્ટક, કેસર, કરેતુરી અને બીજાં દીપન, પાચન, પૌષ્ટિક ઔષધો મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંનો બનાવેલો 'સ્વયંવનપ્રાણ'.

અને સ્વયંવનપ્રાણ એ કંઈ આ જમાનાની શોધ નથી; પણ પ્રાચીન આયુર્વેદિક રસાયન છે. આખા જગતની સર્વ વેદિક પદ્ધતિઓમાં કેાઈ પણ એવી નથી કે જેમાંથી સ્વયંવનપ્રાણ કરતાં યુષ્મામાં તો એવી દવા હજી સુધી શોધાઈ હોય.

આ સુરોક્ષિત અને સુધાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક તથા નવજીવન આપનાર જોશકનું નિયમિત સેવન જીલાંજી આયુષ્ય તથા સારી સ્મરજીવિતિ આપી ઠીકમાં બલ અને તેજ, તથા દરેક હિન્દીમાં ચેતન પુરે છે.

જીમાંદાં કે સાળાં, નાનામોટાં, સ્ત્રીપુરુષ, નવજાં કે સખજાં—સૌકેાઈ એનું સેવન કરી શકે છે.

જીવિધાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો અને બીજા મગજનું કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અન્નપચન જેવું પોષણ મળે છે.

જીએના સ્વાદ કે યુષ્મામાં ફેર ન પડે એવી ખાસ બનાવટની બરણીઓમાં સંઘરવામાં આવે છે; અને વેચવા માટે બીલોરી કાચના ખાસ પોટમાં પેક કરવામાં આવે છે.

કેસરીજીવન તો અંડુનું જ મેળવવાનો આગ્રહ રાખો

ખા રતલના પોટનો રૂા. ડોહ; અરધા રતલના પોટનો રૂા. પોણાત્રણ; એક રતલના પોટનો રૂા. પાંચ.

કેસરીજીવન વિષેનું ખાસ માહિતીપત્ર અને આયુર્વેદિક દવાઓનું સુચિપત્ર મંગારી લુઓ

અંડુ ફા મી સ્યુટિ કલ વ કેસે લિ મિ ટે ડ

કારખાનું: એલિફાન્ટ રોડ, મુંબઈ નં. ૧૩—ફુકાન: લુની મહાજનવાડી, કાલબાદેવી મુંબઈ નં. ૨
અમદાવાદના એજન્ટ: ભોગીલાલ અધર્સ, રીચીરોડ.

વર્ષ ૧: અંક ૬

પ્રાર્થના

રાજ્ય પ્રમાણ :

ગમનના ગાળમાં, રંગના રોજમાં
 એસલી રોજ તારી કથેરી;
 સ્થાનની શોધમાં લાનચુનો ભરું
 ભુલભુલામણી એ નમીરી.

પૃથ્વીની કુંજમાં, પ્રાણના પુંજમાં
 તારી લીલા ધરે નેજલચ;
 પુછનાં ત્યાં નહીં માર્ગ હું મારદે,
 કે ન મેદેશ દે, દેવતયા !

ચાલ પાનાળના ઓલ ઓલાવયા
 નેચથી નેમ હું આદ પાઠ;
 કાન પર કારમા માત્ર પડ્યા પડે,
 છંદોની, તાનછ ! કેમ કાઠું ?

આભાસ એરને વિન્ધ પીરે રમે
 તાડરા લેવડકલેલ કુંજ;
 સાંભળું શબ્દ : એા વન્ય કિનારખા !
 એ તારી એ, અને તારા મુજા.

કોઈ પણ ઠામ એકવાર હસતે મોઢે શરૂ કર્યા
પછી ગહાનાં દાઢીને તે અધુરું શુકતા નહિ.

પરીક્ષાઓ, રેકૉલરશીયો અને ઇનાગો મુજે ખરાબ નહિ હોય; પણ અત્યારે તો એ જે રીતે લેવાય દેવાય છે તેમાંથી ઘણું જ ખરાબ પરિણામ આવે છે.

પરીક્ષા આપણા અત્યુક વખતના અભ્યાસની કસોટી કે માપ કાઢવાનું સાધન મનાય છે. એ કદાચ ખરું હોય; પણ તેમાં પાસ થવાને વિદ્યાર્થી જે કૃતિમ મહેનત, મગજમારી ને ગોળપણપટ્ટી કરી મરે છે તે જોતાં ખરો અભ્યાસ બાળતુએ રહી જાય છે અને પરીક્ષા જ મોં સામે ભપકરૂં રૂપે દેખાય છે. અત્યારના સંમેશે અને હાલકોતો એકમુ પુરવાર કરે છે કે પરીક્ષાએ ઉગતી ધમ્મનો વિકાસ અટકાવ્યો છે; તેના પ્રાણને શુગળાવી માર્યો છે. એ પરીક્ષાની બીક વિદ્યાર્થીઓ ધરધર કંપે છે; એ પરીક્ષાને માટે તેઓ ચોરી કરી કે લાંચ આપી પોતાનાં આરિય કુળાવે છે.

આ કમાન અને કુખી રિયતિ દૂર કરવાના બીજા ઉપાયો તો યોગ્ય ત્યારે ખરા; પણ એક ઉપાય તો તમારા પોતાના જ હાથમાં છે. તમે પરીક્ષાની બીક છોડી દો. સમજને કે એ કોઈ ભયંકર શક્તિ નથી, પણ કુનીઆના વહેવારની એક સામાન્ય યોગ્યા છે. પરીક્ષાનું પાસ મર્યાદિત નહિ મ્હો તો નોકરી વિના ભુખે ટળવળશું એવા નમાલા વિચાર કરી શકો છો? પરીક્ષા જેવી નાગીક વસ્તુને સાથે તમારા અણમુક્ત આરિય પર શકે કલંકના કાઠસા ભુજો છો?

મુંબાઈ યુનીવર્સિટીએ લાંબીની ઉચ્ચી મંદિરની પરીક્ષામાં 'રિવિઝેટ' કરવામાં આવેલા વિદ્યાર્થીઓ સંખ્યાની રીપોર્ટ હેઠે છે કે એક વિદ્યાર્થીને, પોતાના જવાબપત્ર સાથે દસ ફીઆનો નોટ બાંધી પરીક્ષકને લાંચ આપવાનો ચલ કરવા માટે ત્રણ વર્ષ સુધી કાલ પણ યુનીવર્સિટીની પરીક્ષામાંથી રદ કરવામાં આવ્યો છે. તે સિવાય ચાર વિદ્યાર્થીઓને ચાલતી

પરીક્ષાએ વાત કરવા માટે, આઠ વિદ્યાર્થીઓને, પાને હેમમાં ન બહેલા વિષયોમાં ખેતીને પરીક્ષા આપવાની ઉત્તરપીઠ કરવા માટે, અને એમણીસ વિદ્યાર્થીઓને બ્લોટિંગપેપર કે સવારપત્ર પર લખવા માટે, એક વરસ સુધી મંદિરની પરીક્ષામાંથી રદ કરવામાં આવ્યો છે. અલગથી ઉગતી પ્રાણી નીતિ અને શાલિ-ચના દેવાળાના આ આંદાઓ જોઈ બાપણે શરમમાં પડે.

પોતાનું આરિય કુળારીને પરીક્ષાઓ પસાર કરતી, હોલીઅર ગણતું ને કુનીઆમાં મહાલતું એ જ પરિણામ જે તમારા અભ્યાસનું હોય તો શાળાઓમાં શખેલા રામ અને હરિશ્ચન્દ્ર કે વૉશિંગ્ટન અને લિંકનનો કશો જ અર્થ નથી. જે શિક્ષણ આપણને લાલચોથી દૂર રહેતાં-મને કાચુમાં રાખતાં શીખવે નહિ, તે શિક્ષણની કીમત શી?

પરીક્ષા જ આપણી જીંદગીનો માર્ગ નહીં કરનાર અને એમાં આપણી કેટલી મર્યાબીતતા રહી છે તે વિષે હું આગલી મિજલાસમાં હસારો કરી ગયા છું. પરીક્ષા પસાર કરવા પ્રામાણિક મહેનત કરો, પરીક્ષાને દરેક વિષય પુરેપુરો શીખો, અને તેમ છતાં પણ તમે પરીક્ષા પાસ કરવા શક્તિમાન ન હોવો તો તમારી નીતિનો ભાગ આપને દરિ આગળ

જવાબી ધમ્મક ન કરો. ગમે તેવા બારે લાસને પણ શોધે મારી તમે તમારી નીતિનું રક્ષણ કરી શકો, તમારા આરિયને ઉજળું રાખી શકો, એ તમારી ખરી પરીક્ષા છે. અને તેણે વખત તમારી જીંદગીમાં આવે ત્યારે પરીક્ષાનો ભાગ્યે જોડી દઈ પ્રયત્નો પાડ માનવે કે તમે એક સાચા મુજ પરીક્ષા પરીક્ષામાંથી પસાર થયા છો.

સાથ પાણી મળુ પ્યની વિદ્યાર્થીને 'પરીક્ષામાં નાખાસ થયાં એટલે અલ્ટી પડતો નથી' ગયા માંડની 'પરીક્ષાઓમાં તમે નાખાસ થયા હો તો હરગીઝ, ગમગીન ન થતાં નિરાસા અને નિર્ફણતાની સામે ટકરો જીતી દરેકે-મોટે કબા રહેવું એ પાણી એક પરીક્ષા છે; અને એવા પ્રસંગે તમે એક વાર તમારી પ્રસન્નતા અને કસ્ટાફ ભળવી શકશો, તો તમણે કે તમારા ભવિષ્યમાં મોટે વિજય અને શુભ ફળ તૈયાર છે.

પાણીઓનો એવા મત 'કોઈનાં' છે કે 'કુમાર' 'વીરભીચરી' જેવું રંગીનું નથી; 'શુભ-રાત' જેવું ફળદાર નથી; 'નવમેતન' જેવું રંગ-જેરંથી નથી; 'યુગધર્મ' જેવું તેમાં વાંચન નથી. ઉપરનાં બધાં 'નથી' ગણાવનારાઓ, ખીજ બાજુ 'કુમાર'માં કે કઈ છે' તેના પર ધ્યાન આપે એવી અમીરી માગણી છે. 'કુમાર' તમણે 'વિદ્યાસ' પુત્ર પાડ્યો છે. નહિ પણ તમારા 'વિદ્યાસ' માં સદાચળુન થનારે માસિક છે. તે ગેશક 'કંઈક' નથી, પણ રસ-મધુ છે; તે દુષ્કાર નહિ દોષ, પણ સારી અને

છતી આંખે - - - ?

હા, છતી આંખે ! એ બહુ અલગ, પણ કડવી કરીને ગળે કઠારી પડે એવી વાત છે કે આપણામાંથી સૌકે એવી માણસો 'છતી આંખે આંધળા' હોય છે.

આપણાં જે રંગો જેવી પ્રકૃતી દીધેલી આ આંખોનો ખરો ઉપયોગ કેટલા ઓછા જણ કરે છે ?

'જેવું' એ તો આંખનો સામાન્ય ઉપયોગ છે; ખરો ઉપયોગ તો 'અવલોકન કરવું' એ છે. દીકરી દરેક દરેક વસ્તુને સમજીને મનમાં કોતારી મેનું નામ 'અવલોકન કરવું', આપણમાંના કેટલા માણસો આમ અવલોકન કરના હશે ?

કૃષીઆમાં એટલા પર જોશી એક છોડો પોતાને ઘેર આવેલા મહેમાન સાથે વાતો કરતો હતો. મહેમાન ભણે આંખે આંખો દતો. એટલામાં એક માણસે આવી પુછ્યું, 'દમણાં આઈ થયને કાઈ ગયું ?' છોડાએ કહ્યું, 'જાણ ભણે, મને ખબર નથી.' પણ પેલા આંધળા મહેમાને તરત જવાબ આપ્યો, 'હા, જેએક મીનીટ પહેલાં એક પુછ્ય અને એક સી વાતો કરતાં કરતાં ગયાં.' પુછનારે કહ્યું, 'હા, એ જ. એ કય તરફ ગયાં ?' આંધળાએ હાથની ડાઘારતથી દિશા બતાવી.

આ ભેજ છોડો તો કિમ્મત થઈ ગયો. તેણે પુછ્યું, 'તમે જેવના નથી છતાં આટલું બહુ કેમ જાણું ?' અંધ મહેમાને જવાબ આપ્યો, 'આપણે વાતો કરતા હતા ત્યારે જ જણ વાતો કરતાં આગથી આંખોને આ તરફ ગયાં. તેમના અવાજ પરથી મેં ધારું કે એક પુછ્ય છે ને ખીજ સી. મારી આંખે જોઈ રહી, એટલે હાન, નહ, રપરી વગેરેથી અવલોકન કરવાની ટેવ મેં પાડી છે. કેમ, તમે એમને ન જોયાં ?' છોડાને કહ્યું, 'જાણ ભણે, ભાઈ, મારે તો ધ્યાન ન રહ્યું.'

આપણામાંના કેટલા જે જણાવું એવા 'ધ્યાન નથી રહેવું', એ આંધળા કરતાં જે નવાવટ નહિ ? કેટલા છવનમાં આપણે માત્ર ધ્યાન રાખીએ' તો અવલોકનથી જાન વધારવાની કેટલી જે વડગ્રામવાત આટલીએ.

અવલોકન કરતાં શીખવાનો એક સહેલો માર્ગ છે. તમે જે કંઈ જાણો તે ઘોડીવાર પાડી ચાદ કરો. તે વખતે તમને લાગશે કે તમે જાણી વસ્તુઓ જોવાનું જાણી ગયા છે. ટપાલની ધીલીક પર ઝુંકું ચીતરેલું છે તે તમને ચાદ છે ? નહીં કારણકે તમે તે પર ફરી ધ્યાનથી લેખું નથી. ઘેર જતાં તમારા જોવાના માર્ગમાં કેટલા આંખા આને છે તે તમે જાણે જ કદી ચાડશો. તમે કયા નંબરની ઝાડીમાં બેસીને રસીકને ગયા હતા ? તમારા પરની નીસરતીને કેટલાં પત્રખીઆં છે ? કયે તમારી સખમાં ફાગ્સ ગેર-હાલતે હલું ? વગેરે જાણો તમે નીરીસખું ક્યું નહિ હોય તો આપી નહિ શકો. ત્યારે જ તમને બેરોબર જોવાની ટેવ પાડવાની જરૂર સમજવી.

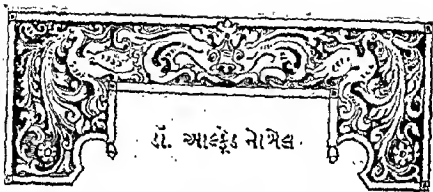
અવલોકનનો મોટો ફાયદો એ છે કે તે ચાદગમિને પાડી બનાવે છે અને અનેક કુંજવણ-વખતે ઉપયાગી સામ હરી દે છે.

છંદગીની પ્રત્યેક પછે તમારી આંખો ઉપાડી, અને જીવિને અપવ તથા તપર રાખો. અવલોકનની એક પણ વડ ગ્રામવાત નહિ નહિતર પાડી પ્રત્યેક આંખો દીધી ન દીધી બાબું સરખું છે.

જુદીની જ વસ્તુઓ સામર છે; રંગોનેરની નથી પણ રમ્ય તો ખરેખર છે. તે એકલું વાંચનથી બરેલું નથી, મોડાવનારાં ચિત્રો છાપવું નથી એ ખરું; પણ મગલને સાન સાથે પોતાનું આપનાર સપ્તલિલ અને આંખને આનંદ આપી ફળવનાર કલ્યાણ ખુશ મીઠન જેવું છે.

વાંચનાર ન જુદો કે બધાં માસિકાં દેશની રીવા કરવાના હેતુથી નીચળાં હોય છે; પણ દરેકને પોતપોતાનું સામ કસપણું ચામરા નિરાન અને દળ હોય છે, અને તે રીને 'કુમાર' શો કરતાં નિરખું છે. તેને કોઈની સપાઈ નથી કરવી પણ વતેગતનપત્રના ઉત્તમ ધર્મનું પાકન કરવાની ઇચ્છા છે. મા વિદિયા મટે.

મીજલસમાં થતી ચર્ચા એકવા તંત્રીને માથે જ રહે છે તેથી તંત્રીને અસતોષ જ લાગે છે. ખીજ વાંચનારા અનુભવીએ તેમાં જાન લેતા માન એવી દિધા પ્રાપ્ત એકથી જ બંદર કરી હતી; છતાં દિધાગી એ જ છે કે કોઈ તેમ કરવા આગળ પડવું નથી.

૨૦. આફ્રેડ નોબેલ

જગતમાં શાન્તિ સાધવાને અર્થે યત્ન કરનાર તરીકે ગાંધીજીને એક ભાઈ હતામ મળવાનું છે એમ આપણે એકદમ ખાસ ગુપ્ત આંશ્યું હતું. તે શું અને કેનું હતું એ બધુવા મેં કોઈ આતુર શકે. એ હંતમ તે નોબેલ પાઈન.

હુનીઆમાં ભોને પોતાનું અને પરનું ભતું કરવાનું મન હોય છે. કોઈ વધુ કરી શકે છે અને કોઈ જોઈ. ડા. આફ્રેડ નોબેલ મોટે પરમાર્થ કરી ગયા છે.

કોઈ પોતાના કુટુંબનું હિત કરે; કોઈ ગયાંવહાવાનું અને પરાક્રમીનું, કોઈ વધી જાનિતું, શહેરનું અને રવરેશનું ભતું ધરે; પરંતુ વધુએ કુટુંબને એટલે આખા જગતને પોતાનું કુટુંબ નાહી અને સમજાવતી એવા અર્થે એવા મનુષ્યો વિરલા મળે છે. ડા. આફ્રેડ નોબેલ એવા એક મનુષ્ય હતા.

હનામોની કાલથી હરીફાઈ કરાવતી એ દ્રીઘ સારી તથી; પરંતુ નોબેલનાં ધંધાં તો મોટી સેવાની કદર તરીકે આપવામાં આવે છે.

ડા. નોબેલે જગતનાં યુગ સમવડ વધારવા પોતાની ભુદિ કેળવી તેના સદુપયોગ કર્યા. હુનીઆને ઉપયોગી બની એ ધનવાન થયો. ધનવાન બનીને પરમાર્થી થયો.

આપને સંધ્યા સીકરે ગયાં એવા આપણે ત્યાં અમલનો રીવાજ છે. તેથી કુળને ધંધા જગવાતા. ડા. આફ્રેડ નોબેલે પણ પોતાના પિતાનો વારસો લીધો, કેળવ્યો અને વધાર્યો. પિતાએ અધુરું ગામું તે પુરું પુરું કર્યું.

‘ધારીગર હલકો’ એવી માન્યતા જોડી છે. કોઈપણ વિદ્યાન બેરકો ન એ બોલાઈને અને યુગવલોગ છે. જગતનું હિત હમેશાં ધારીગર વધુ કરી શકે. વળી, નાનો સરખો મહુર પણ ‘ધારીગર’ અને ખાંત શણે તો કોઈ દહાણે મોટાં કામ કરે એ આપણે નોબેલના જીવન ઉપરથી જાણી લઈએ.

વિજ્ઞાનની શોધ માટે તેમજ જગતની શાન્તિ માટે હંતામો સંખ્યાને ડા. આફ્રેડ નોબેલ એમ કહેવા માગે છે કે વિજ્ઞાનની શોધો જગતની શાન્તિ માટે હોવી જોઈએ. નેજથી જગતની શાન્તિ વધવાને બદલે ઘરે તેણે ક્રાંતિથી આજુબાતને ન મેળે. ઇશ્યનેમાઈની શોધ

તેણે સંસ્કારના મુળ માટે કરી; પણ લોકોએ માણસોના જન લેવામાં તેનો દુરુપયોગ કર્યો.
 ડૉ. આર્થર નોબેલ જન્મને કાલે હમેશાનું દિલ કરી નહીં ચિરંજીવ થયા છે.
 એવાનાં હૃદય પરથી આપણને લાગે છે કે માણસ ધારે તો મરી ગયા પછી પણ જીવી શકે છે.

સ્વીડન દેશ આજ પછી તેનો માટે મગર છે અને તેનું નામ જન્મતમી-હોળે ચમું છે. તે વિચક્ષણ જુદિના પુરુષ ડૉ. આર્થર જર્નલાર્ડ નોબેલ હતો. તેના જન્મ સ્વીડનના રૅટાક્ટોમ શહેરમાં ઈ. સ. ૧૮૩૩ના ઑક્ટોબરની ૨૧મી તારીખે થયો હતો. તેના પિતાનું નામ ઈર્મેન્યુઅલ નોબેલ. આર્થર તેનું ત્રીજું સંતાન હતું.

ઈર્મેન્યુઅલ નોબેલ પાળપણમાં બળતરતો કાયર હતો. આથી તેને માંથીની દુધને કામ સ્વીખવા બેસાડવામાં આવ્યો. પણ ત્રણ દાયકામાં તેને કસ ન પડ્યાં. કામ કામને દેહણે મૂકી એ હોડીએ અને વહાણોનાં ચિત્રો કાઢવા લાગી ગયા. ત્યાર પછી યોરા વખત મુખી તેણે જુદાજુદા મસૂદમાં સફેદ ખેડી અને વહાણના આધિકારને વરતરી જાળવણી લીધી. એક વહાણ આધિકારની જોડે રવી ચોડા વખત તેણે અનુભવ મેળવ્યો. અહીં પણ તેની ચાલાક જુદિને સંતોષ ન વળ્યો. એની મહત્વચાકાશ મોટી હતી. એ તમી શોધી કરવાને તત્પર થતો. આ કારણસર સાધારણ બુદ્ધતરી તે પ્રસન્ન ન હતો. એ વેળા સ્વીડનમાં એનું કામ નહોતું કે જે આ યુવકની જુદિ જોળણી તેના ઉપયોગ કરે; એનું કામ ઉદાર ન હતું કે જે યોરા પૈસા આપી ઈર્મેન્યુઅલને અવનરી શોધી કરવા દે. એક દિવસ શોધને માટે સાદસ ઉઠાવવા તેના હૃદય તકાપી ગયો અને પોતાના કુટુંબને છોડી તે ચાલી નીકળ્યો. ક્યાં? જ્યાં એના સાદસિક ચિત્તને દાનિત મળે ત્યાં—સ્વીડનની રાજધાની સેન્ટપિટરસ્બર્ગ તરફ.

પાછળ ઈર્મેન્યુઅલની અનાથ પત્ની એકલી પડી. આજકાને ઉદેરવાનો અને કુટુંબને પોપવાનો સવજો બાર તેના પર હતો. આઈસેસારની પુરી અનુભવીઅળ હતી. તેણે અહીં જ આજકાને કારીગર જાતવ્યાં.

આ જાવુ ઈર્મેન્યુઅલે સ્વીડનમાં 'ટ્રીપ્ટો' જનાવવાનું કારખાનું કાઢ્યું. કેક સમૃદ્ધ થતાં તેણે કુટુંબને પોતાની પાસે જોડાવી લીધું અને મુખ્યત્વેતમાં

જોવા લાગ્યો. પરંતુ વિધિ વિવિધ છે. આ મુખતી પણ લાંબી ન ચાલી. એ વેળાની સ્વીડનના કાર મત્તુ પામવાથી રાજ્યમાં અચાનક ફેટલાક ફેરફાર થયા. આથી નોબેલના ધંધાને પણ ધક્કો લાગ્યો. એ પાપમાલ થયો. જેવો ખાલી હાથે એ સ્વીડનમાં આવ્યો હતો તેવો જ પાછો એ સ્વદેશ સ્વીડન જવા નીકળ્યો.

આર્થરનું આશિષ્ય સ્વીડનના ખેડલા વસવાટ દરમ્યાન તળાઈ રહેતું તે હવે સ્વીડનથી સ્વીડન ગયા પછી મુપરતું ચામું, અને તે પિતાના કામમાં મદદ કરવા લાગ્યો. ઈર્મેન્યુઅલ એ વેળા નાઇટ્રો ગ્લિસરાઇન નામનો સળગી ઉઠે એવો પદાર્થ જનાવવામાં કાકાએના હતો. આ શોધના લાભાલાભ કોઈએ ખુબ જ લીધા છે; પરંતુ ઈર્મેન્યુઅલને એ શોધ કરવામાં અધાગ થમ અને ભોગ આપવા પડ્યા છે. એકવાર નાઇટ્રો ગ્લિસરાઇન સળગ્યો. તેના ધમકાને લંધિ એનો નાનો ખુબ ઇળ પામ્યો ને મરી ગયો!

આઠ વરસ પછી ઈર્મેન્યુઅલ પણ મરી ગયો. હવે રૅંગર્ડ, જુદા, આર્થર અને તેમની પિંધવા માતા, એટલાં રવાં. ત્રણે પુત્રોએ પિતાનું કામ પુરું કરવા અને તેનું નામ પ્રસિદ્ધિમાં લાવવા કમ્મર કરી; અને નાઇટ્રો ગ્લિસરાઇનની શોધને પણ ઉપયોગી જનાવવા નિશ્ચય કર્યો.

નાઇટ્રો ગ્લિસરાઇન એક જાતનો તેલી પદાર્થ છે. મોટા અટકો તોડવામાં તેની બહુ વપરાશ થાય છે. વળી એ જોખમકારક પણ ધક્કો છે. એ અદરમાત સળગી ઉઠે છે અને જનમાસની ખુબ ખુતારી કરે છે. તેને આજો-વેખતી અને વધુ ઉપયોગી કરવો એ આર્થર નોબેલની નેમ હતી. આ સાથે તેણે રાતદિવસ તનનોડ મહેનત ઉઠાવી. લખીતાર એવું અને છે કે અપાર પરિશ્રમને અને લગભગ નિષ્પજ થકેએ ત્યારે એકદમ માર્ગ મળે છે અને વિજય પ્રાપ્ત થાય છે. આર્થરને પણ એવું જ થયું. એક અબધાર્યા પ્રશ્નને તેને સ્તો સુખ્યો.

ઈ. સ. ૧૮૬૩માં એક દિવસે થોડા નાણાં
ગિમસરાતને આખાની તબાંથી જમીન પર દાખા
ગયો. ત્યાં એ વચ્ચે જેથી કાલુ પળુ હિસાબ મારી સાથે
મળ્યો. એ બેનાં મિત્રાણથી એક બતતો પોતે માલ
બન્નો. આફ્રેડ આશ્વર્યપૂર્વક આ જોઈ રહ્યો. આ
માલનો ઉપયોગ કરી બેતાં માલમ પાણુ કે તે મુજ
પદાર્થ જેટલો જ અસરકારક હતો. આ શોધથી તે
પદાર્થ જોડા બેખમકારક
થયો. હવે નોબેલનું કામ
સરળ થયું.

પછી તે પદાર્થ નીલાં
અને નોબેલે બીજી શોધ કરી.
તેણે 'નાઇત્રોમાઇટ' નામનો
નવો પદાર્થ બનાવ્યો. પ્રાચીન-
માઇટ એ દારૂ જેવો સ્ફોટક
પદાર્થ છે. તેની મુકાબલે બી
દારૂથી મોટા ખડકા કડકી
રાખ્ય છે. ઇ. સ. ૧૮૬૭ના
સપ્ટેમ્બરની ૧૬મી તારીખે
તેણે આ શોધનું પેટન્ટ લીધું.
તે દહાશથી આખી દુનીઆનું
ધાન નોબેલ તરફ ખેંચાયું.

દારૂનેમાઇટના ધંધામાંથી અને આજનાં તેલના કુસમાંથી
તેણે અનગણ દોલત મેળવી. વર્ષો બીજી પળુ કેટલીક
શોધો કરીને ધીમે ધીમે એ ધનવાન થયો.

નવાઈની વાત એ છે કે સમૃદ્ધ અને મુખી થયા
છતાં એ કુંવારો જ રહ્યો. માન્યો કેટલા બોગ આપીને,
કેટલું તપ કરીને અને દુઃખ વેદીને પોતાને કંઈકે હલો
એ આફ્રેડ કદિ નીસળો નહિ. પોતાની આવા પ્રત્યે
એનું હૃદય બમ્મિ હતો. એ ધરથી ગમે તોટો દર
દેશમાં લોધે તોપણ પોતાની દરેક વાસમાં પોતાની
માતાની સાથે જ રહ્યો.

દુનીઆમાં એવાં બહુ જોડાં માંલુસો છે કે જેમનું
નામ એમનાં એવાં જાણનાં વસીયતનામથી વિખ્યાત થયું
હોય. આફ્રેડ નોબેલે પોતાનું નામ માંલુની ધર્મીએલેલા
'નીસ' થી જંગમમાં અંગર કર્યું. પોતાની પુંછનો મોટો

બાગ તેણે માંલુવતના કદમાંથી અર્થ લઈ લીધો.
પોતાના નીસમાં એણે જુદી જુદી પાંચ માળતોળી,
દરેક ૧,૨૦,૦૦૦ રૂપિયાનું, એવાં પાંચ દામો રાખ્યાં.
જે કોઈ (૧) શીક્ષિત, (૨) રસાયણવિદ્યા અને (૩)
શરીરશાસ્ત્ર કે ઔષધશાસ્ત્રમાં સોફિષ્ટોની શોધ-
બોધો કે મુધારાવધારા કરી શ્રેષ્ઠ નીસને તે દરેકને એક
એક દીનામ આપવાનું કરાયું. (૪) જે લેખક, ઉચા

ઈ. આફ્રેડ નોબેલ

શીક્ષિતનાં દામો લોડ રમે, પ્રો. જે. જે. થોમસન,
પ્રો. કમ્પ્લે. એચ. ડેંગ, તથા પ્રો. કમ્પ્લે. એચ. બેન્ડે
મળ્યા છે; રસાયણવિદ્યાનાં દીનામો સર. કમ્પ્લે. રેમ્સે
અને પ્રો. રથરફોર્ડને; શરીરશાસ્ત્ર અથવા ઔષધશાસ્ત્રમાં
સર આર. રૉસને; સાહિત્યમાં રુનાર્ડ કિર્લિંગ, રમ્સફ
શેલ્ડન, આનાતોલ ફ્રાન્સ, કમ્પ્લે. થી. વોડ્સ, અને
વરીન્ડનાથ સારુને; સુમેદ્યાન્તિ મારે સર કમ્પ્લે. આર.
કીમરને. તે વખતે પ્રો. રૉગ્ગા, ક્યુરી રંપી, માર્કોની,
મંટરલિક, પ્રેસિડે. વિલ્સન અને રૂવેરને પળુ જુદા
જુદા વિષયો મારે આ દીનામો મળેલાં છે.

ઈ. સ. ૧૮૯૬ના ડિસેમ્બરની ૧૦મી તારીખે
ઈ. આફ્રેડ નોબેલ સાન રહેણાં મરણ પામ્યો. એનું
મરણ જગતને કદમાંથી નીવડ્યું છે. સ્વર્ગસ્થ નોબેલની
હિતબુદિ અને હદારતાનો અંશ આજનાં પળુ ઉતરો.

સંધ્યા

કેવી સુંદર સંધ્યા ખીલી !

હવરતો જળહજતો દીવો,
અધુર તેજકુઆરા જેવો,
તપી તપીને નમતો નમતો
પશિમમાં આયમતો સુરજ
ફુગ્યો સામરનાં વજા ઝીલી :
કેવી સુંદર સંધ્યા ખીલી !

અંગ સહ સાડી નવરંગી
વાદળાઓ હજતી ને મજતી,
લાજ લક્ષિત સિદુર સમ તેની
રમ્ય દિનારી શી જળહજતી !
એ તો રમતી રાત રસીલી :
કેવી સુંદર સંધ્યા ખીલી !

શેનરી કુમકુમથી કીરપા
આયમણા નખચોડ અનેરા,
છગતા તારડીઆનાં મોલી
નાનીશી મુઠીએ વેંચા;
રમતી ત્યાં ચંદ્ર સાદેલી :
કેવી સુંદર સંધ્યા ખીલી !

વાદળોની લલિત લતાએ
 કેશનાં કેશનાં - ખીખી,
 ભર-ફુનીઆએ એનાં એજસ
 આભેથી ઉતરતાં ઝીલ્યાં;
 તેજછટા છવરાઇ શીળી :
 કેવી મુંદર સંધ્યા ખીલી !

નિઝ પદમર્યા અંગ રમેર્યા
 ધનુનાં ધણુ આવે પાયાં,
 બોવાએ લલકારી તેને
 સોનેરી સરિતાવળ પાયાં;
 બાંભરતી પાછરાંગ-ધેલી :
 કેવી મુંદર-સંધ્યા ખીલી !

પંખી માળે કિલકિલ કુન્ને,
 મનિહરની ઝાલરીઓ ઝલકે,
 ચંદ્રેશો આકાશે હુએ
 ગાતાં ગીત મધુરી હલકે;
 પર્વત ઉપર રાતી પીળી
 કેવી મુંદર સંધ્યા ખીલી !

ધીમા બેડન આવે ધસતા,
 સીમનવી લક્ષ્મી-પર લાવે,
 તેની લલના ગીત ગમતવી
 વગડાને દસ પાતી આવે;
 એવી રમધેલી આસમેલી
 કેવી મુંદર સંધ્યા ખીલી !

વિરામ કાળેનો કાલાહલ
 મચી રહ્યો વસે ને યાગે,
 વિગ્રેનાં મંથ્યાવંદનનાં
 યાન્તિ સરિતાને તીર જામે;
 સચિતાના શુભમંત્રો ઝીલી
 કેવી મુંદર સંધ્યા ખીલી !

ત્રિભુવન ઝાંરીરાંકર વ્યાસ

કેન્ડુસ્કીની યાતાળુકા

એક વીર કુમારનું અદ્ભુત સાહસ

૧

અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના કેન્ડુસ્કી નામે પરમણામાં એક મોટી અબળા ગુફા આવેલી છે. તે દુનીઆની અનેક અગ્નયખીઓમાંની એક અદ્ભુત અગ્નયખી છે. આબથી મો સરામો વર્ષ પહેલાં તે કેન્ડુસ્કીનો પ્રદેશ જંગલો અને ઝંઝીયા બરેલો હતો, અને તેના કોઇ કોઇ ભાગમાં માત્ર થોડી વસ્તી હતી.

શોધ

ઇ. સ. ૧૮૦૯માં એક દિવસ કોઇ શીકારી કેન્ડુસ્કીનાં જંગલોમાં શીકારે કરવા ગયો. તેણે એક રીંછને ગોળા મારી જમીનહાસ કર્યું. જ્ય એ તેની પાસે જાય તે પહેલાં તે રીંછ હડીને ભાગ્યું, અને શીકારીએ તેની પુંડ પકડી. એકાએક એક જાડી આપતાં રીંછ તેમાં અદૃશ્ય થઈ ગયું. શીકારી તેની તપાસ કરવા સત્યચેતીથી જાડીમાં પેઠો, તે ત્યાં ઘેરાં જાડાંથી દંકાએલી એક ગુફાનું મોં તેના જોવામાં આવ્યું.

આ શીકારી બહો ઇત્તિહાસ માણસ હતો. રાંછની શોધ માટે તે હિંમતથી ગુફામાં ઉતર્યો. થોડે જઈ જોતાં તેને એ બહુ ઉડી અને ચિત્તારવાળા જણાઈ. અવર, અંધારી, અગ્નયખી અને વિચાળ ગુફામાં વધારે આધા જવું તેને દીક ન લાગ્યું એટલે તે પાછો ફર્યો. પણ આ વાત તેણે મોતાના મિત્રો અને જોળણીતાઓને કહી અને તેઓ 'સા મળાને કેન્ડુસ્કીના માર્યા મથાલો લઈ તેમાં ઉતરવા તથા શોધ કરવા લાગ્યા.

ગુફાની અંદરથી મળી આવેલા અવશેષો પરથી માણસ પશુ કે પ્રાચીન કાળમાં અમેરિકાના સત્તા

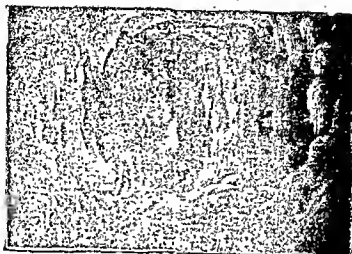
રંમના જુના વતનીઓ—રેડ ઇન્ડિયન્સ—તેમાં મળેતા હશે. એ લોડો વાપરતા તે જાતની મથાલો હજુ પણ તેમાંથી મળી આવે છે.

થોડો ઉત્તિહાસ

કપડી શોધ થયા પછી એ વખતે તો લોકોનું ધ્યાન એ ગુફા તરફ બહુ ખેંચાયું નહિ. એ જમીનના માલિકે એ ગુફાનાં ૨૦૦ એકર જમીનના કુકડો આડ પાડેલી કમિતે વેચી નાખ્યો. એ અરસામાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અને હવેલ વચ્ચે લડાઈ મળગી અને દારૂગોળાની ખુબ જરૂર પડવા લાગી. બંદુક્તા દારૂની બનાવટમાં મુરોબાર આવે છે. આ ગુફાની જમીનમાંથી ખુબજ મુરોબાર મળી આવે તેમ હતું, તેથી તેના નવા માલિકે એ ગુફામાં કો એક માણસ દર મુરોબાર બનાવવાનું કારખાનું કાર્યું. એ કારખાનામાં સીદી શુલામો કામ કરતા હતા, અને તેમણે એક વરસ સુધી અંદર જ રહીને કામ કર્યું હતું. થોડા વખત પછી ઇસ્ટ ઇન્ડિયના ટ્રાયબોમાંથી વધારે સસ્તો મુરોબાર આપવા લાગ્યો, એટલે વેપારમાં ખોટ જરાથી આ ગુફાના માલિકે પોતાનું કારખાનું બંધ કર્યું. એ કારખાનાનાં જુનાં કામચલાં, ગારાના મીસા અને બળદોનાં પગલાં હજુ પણ ત્યાં મુસાફરોનાં જોવામાં આવે છે.

એ કારખાનાનાં બંધ થયા પછી તરત જ થોડા વખતમાં એક માણસ તે ગુફામાં ગયો. તે એ દલાઈ સુધી પાછો ન ફરવાથી એ ગુફાની રીતસર શોધ કરવાનું કાર્યવામાં આવ્યું. એ કેટલી ઉડી અને વિચાળ છે તે શોધે મોક્ષમંદિતે બાળ્યું ન હતું.

થોડાં માણસો
અંદર એક ઉડી
ખાઈ સુધી જઈ
શક્યાં હતાં; પણ
તેની પેલી પાર
જવું તેમને અ-
શક્ય લાગવાથી
તે પ્રયાસ પ-
ડેતા મુકાબો,
અને તે ખાઈ-
નું નામ 'અતજ
ધરો' એવું પા-
ડવામાં આવ્યું.
પરંતુ ઇ. સ.
૧૨૩૮ માં આ

કેન્દરની પાતાળગુફાનો એક ભાગ

બમ્બક ગણાતી ખાઈ માપવામાં આવી તો તે ૧૭૫
ફુટ ઉડી માલુમ પડી. તે ખાઈ ઉપર લાકડાનો એક
પુલ બાંધવામાં આવ્યો. અને તે પર થઈને સોડોએ
આગળ વધી વરસોવરસ નવી નદી શોધી કંદવા
માંડી. એ પુત્ર 'નીસાસાના પુત્ર' તરીકે ઓળખાય
છે. અત્યાર સુધીમાં ગુફાના મુખ અણખાઈ અંદર
છ માઈલ દૂર સુધી શોધ થઈ છે; પણ હજી સુધી.
એ ગુફાનો છેવટનો અંત હાથ લાંબો નથી.

કેન્દરની કારીગરી

સૂર્ય, ચંદ્ર કે તારા—કશાના પ્રકાશ વિનાના;
અંધારાધાર પૃથ્વીના એ પેટાજામાં, જ્યાં કાનસો અને
મરાસોના બીલામણા જીવસમાં સફર ખેડતી અને શોધો
કરતી એ કેટલું અદ્ભુત સાબસ કહેવાય? આ વિશાળ
ગુફામાં સરોવરો અને નદીઓ, જળધોધ અને ઝંભો,
ખાડો અને ખાઈઓ, કોતરો અને વિવરો, મોટામોટા
ઝોરણો અને ધુમરો, મહેરામો અને ચાંબલાઓ—
બધું એકએકથી ચડીઆતું, અદ્ભુત, ભવ્ય અને
મુદર છે. ઉપરાંત અંદર શાણીઓનો પણ વાસ છે.

વળા આ બધી વસ્તુઓનાં મંડોરો એ 'વિચિત્ર',
મનરૂપી અને મસ્તુ નામ પણ પાડ્યાં છે. આમાં 'એકો'
(એટલે પથો). નામની નદી છે; લીય નામનું એક

સરોવર છે; મન
સમુદ્ર છે; મા-
સ્ત્રોમ નામનો
એક મહાબંધક
પાતાળકુવો છે;
એક ગોધિક
ઝેલરી, રેવેલર-
નો અંક અને
'પરિશ્રમ ટેકરી'
પણ છે. મન
સમુદ્રની ચોતર-
ફ ૭૦ ફુટ ઉંચા
'ખાડો આવેલા
છે; લીય સરો-
વર પરના કાંઠા

ની રેતી સાગરમંતીની રેતી જેવી સોનેરી રંગની છે;
'એકો' નદી આશરે એકાદ માઈલ લાંબી અને કોઈ
કોઈ ટેકણે તો ૨૦૦ વાર જેટલી પહોળી અને ૩૦
ફુટ ઉડી છે;

આ સરોવરો અને નદીઓની અંદર હોડી દંકારી
સુસાંધરી કેરી શકાય છે. અંદરના આ બધા દેખાવો
જેટલા ભવ્ય અને દમણીય છે કે સફર કરતી વખતે
મુસાફરને અર્જુનનો પાતાળપ્રવેશ સહેજે યાદ આવે છે.

'એકો' નદીને પૃથ્વીના પડ ઉપરની 'ગીન' નામની
નદીનો ધોધ અંદર આવીને મળે છે, એ સ્થળ અને
દેખાવ અરેબર જોવા જેવો છે. ધોધનાં પાણીથી ફડતી
જળવું એવું વાતું ધૂમસે ત્યાં બંધાઈ રહે છે કે મુસાફરો
ત્યાં જતાં ગમરાઈ જાય છે. 'એકો' નદીમાં પોણા
માઈલ સુધી તો હોડી દંકારી શકાય છે; પણ પછીથી
તે ચોલાં 'ખાડો' નીચે વહી જઈ અદૃશ્ય થઈ જાય છે.
આ જગ્યાએ જો પિરતોલ ફાટવામાં આવે તો
અંદરથી ભયાનક પડધા ઉપર પડધા સંબળાયા જ કરે
છે, અને તે કેટલી મે મીનીટો સુધી લંબાયે જાય છે.
એ ઉપરથી એ નદીનું નામ 'એકો' પાડ્યું હતું.

આ પાતાળગુફાની અંદરના ખોડા અને ધુમરો
પણ અદ્ભુત છે. આપણા બીજાપુર કે દરીઆખાનના,
અથવા દનીઆમાં સૌથી મોટા ગણાતા મેં પોલ કે

સેંટ પીટરના દેવળના ધુમટ તો તેની આગળ કંઈ વિસાતમાં નહિ. અહીંના ધ્યુસીને ધુમટ ૩૦૦ ફુટ ઉંચો અને ૨૦૦ ફુટ ધેરાવાનો છે. 'તારામંળ' નામનો એક ખેડ તો બહુ અગ્રયપીઠો છે. તેની ઉપર ૮૮ ઘટ ૭૫ ફુટ ઊંચી છે. તે કાળી મૈત્રેનીક ધાતુની બનેલી છે. અને તેમાં ચુના તથા ચીરેડીના ચળકતા પાસાદાર પથ્થરો કુદરતી રીતે જડાએલા છે. મુસાદરની બત્તીના પ્રકાશથી આ ઘટ આખી ગ્રજગ્રી ઢોં છે અને પથ્થરો તારાની પેઠે પલ્લવા કરે છે તે જોઈને આપણને ગળે એમ જ લાગે કે આપણે તારાગણિત આકાશ તજે કબા છીએ. ત્યાંથી બત્તી લઈને આગળ ખીખ ખેંચતાં જઈએ તો ઉપરની ઘટ પર પડતાં આગ્રો જોઈને આકાશમાં મેઘાંજાર થતો હોય એમ લાગે. આ બધા અદ્ભુત દેખાવો જોઈ આપણને ધડીબર થાય કે આપણે ગુણમાં નથી. પણ પૃથ્વી ઉપર જ છીએ.

માસ્દ્રોમનો પાતાળકુચો

'માસ્દ્રોમ' નામનો બધંકર પાતાળકુચો એ આ આખી ગુણનું દરમાં દરનું છેલ્લું સ્થાન છે. તે ગુણના મોંથી અંદરની બાજુએ છ માઇલ દૂર છે; અને તેથી આગળ કોઈ જઈ શકતું નથી. આ કુચો ૨૦ ફુટના ધેરાવાનો અને ૧૭૫ ફુટ ઊંડો છે. કેટલાં જે વરસો મુઠી મુસાદરે ત્યાં આપીને અટકતા; અને અંદરથી આવતાં એક મોટા જળધોધનો બધાનક અવાજ સાંભળ્યા કરતા. પણ કોઈ માઈના પુતની અંદર જવાની છાતી ચાલતી નહિ. એકવાર તો એક માણસને સવાસો પાડે-ડનું ધનામ આપવાનું કહ્યું, પણ તેણે જે ના પાડી. બીજામણા અગ્રગરના મોં જવા એ બધંકર ને ભેદી ઉડાણમાં શું હશે તે વિષે લોકોનું કુટુમ્બ વધતું ચાલ્યું. કોઈએ તેમાં ધાનસો ઉતારી નેયાં, પણ તેથી જે કંઈ બાળ લાગી નહિ, ઉલટો ભેદ વધતો ચાલ્યો.

૨

આખરે એક બહાદુર માણસે દિમ્ભત બીડી. પુરતી તૈયારીઓ કરી એક મજાશુત દોરડા વાટે તે અંદર ઉતર્યો. પણ એાએક ફુટ ઊડા મયો હશે ત્યાં તેની દિમ્ભત ખુદી પડી અને તેણે બેબાકગા બનીને દોરડું હલાવી ચોતાને ઉપર ખેંચી લેવાની સાથીએને ઇશારત કરી. આ માણસ પાછો પડવાથી લાંબા વખત સુધી કોઈએ અંદર ઉતરવાના દિમ્ભત કરી નહિ.

એ સાહસિક કુમાર

પણ સરગનહારની સૃષ્ટિ એમ છે જ મદદ વિનાની નથી. બલબલા છાતીધડા ને બહાદુર તથા મજાશુત ને પહેલવાન માણસો જ ન કરી શક્યા તે બધમધું સાહસ ખેડ્યા અદાર વરસનો એક હમ્મતો કુમાર આગળ આવ્યો. માસ્દ્રોમમાં કતરવાનું તેનું

દેન્દુરેડીની કુચનો એક ધુમટ

સાહસ એ ફનીઆના શોધખોળના ઇતિહાસમાં સૌથી અદ્ભુત પરાક્રમો માનું એક છે.

એક વર્તમાનપત્રના તંત્રીનો એ છોકરો હતો. એ એટલો નીડર અને બહાદુર હતો કે 'બીક' શું કહેવાય તે તો સમજતો જ નહોતો. આ ગુણમાં ફરવાનો અને શોધખોળ કરવાનો તે એટલો રસીઓ હતો કે શાખામાં રૂબ પડે કે તરત ત્યાં પડેગ્ગી જતો. ગુણના દરેદરેક બાગમાં તે રહી વળેતો હતો, આં તેના બોમીઆઓ કરનાં પણ અંદરની ગતીકુચીઓ. રસ્તાઓ અને ભેદો તે વધારે જાણતો.

માસ્દ્રોમમાં આજ લગી કોઈ વતરી જ શકતું નથી એ વિગતે તેને ખેપડું શરૂ ચાલ્યું અને ઊંચડે તેણે અંદર કતરવાનો ચોતાનો મદમ નિશ્ચય બહાર પાડ્યો. એક બધું જ મજાશુત

સારીશનું સમતોલપણું બંદરબર સાચવી
આંકીઆવાળો હાથ લ'બાન્ધો.

અને લાંબું દોરડું મેળવવામાં આવ્યું. માસ્ટ્રોમના ગો
ઉપરની ફરડો પર એ મોટાં બીમ ગોઠવી તેના ઉપર
સાગની એક મજબુત મોગ ચરગડી ગોઠવવામાં આવી.
ઉતરતાં પહેલાં એક લાંબા દોરડાને મોટા પથર આંધી
તેને ધુમતો ધુમતો અંદર ઉતારવામાં આવ્યો, કે જેથી
પોલાણની બીંતોને વળગી રહેલાં દીલાં ચોસલાંઓ
અંદર ખરી પડે અને ઉતરતી વખતે દબન ન કરે.

સાહસ

અને પછી એ ડોકરાએ પોતાનું જીવસટોસટનું
સાહસ આદર્યું: દોરડાના ગાળાઆમાં, એક હાથમાં

ફાનસ લઈ તે બેઠો. પડનાં રહી ગયેલું કેટલું પથરનું
ચોસલું માથામાં ન વાગે એટલા માટે તેણે બેચાપ
ટાંપીઓ માથે પહેરી લીધી હતી. મજબુત બાંધનાં છ
સાત જોશવર માથુસોએ તેને ધીમે ધીમે અંદર
ઉતારવા માંડ્યો. ત્રીસ ચાળીસ કુટ લિતરો હશે ત્યાં
તેને જમીનની અંદરની એક નાની નદી બીંતમાંથી
વહી આવી નીચે પોલાણમાં પડતી જણાઈ. પાણીના
ઉડતાં સીકરથી તે બીંબદ ગયો, અને તેનું શનસ
મહામુશીબતે દરનું બચાવી રહ્યો. બીની, અવડ ને
અંધારીધાર એ ગુફામાં તેનું દોરડું નીચે ને નીચે
કિતરતું ગયું. ૧૭૫ ફુટ જેટલું કિતર્યું પછી તેના પગ
કાણ જમીનને આક્રમ્યા. નીચે ઉતરી તેણે અંદર ચાર
તરફ ફરીને તપાસ કરી. અંદરનો બાગ વીસેક ફુટના
ગોળાકાર ઘેરાવાના હતા. એક બાજુએ ખખેલ જેવું
જણાતાં તેણે અંદર જઈ તપાસ કરી તો તેમાં થોડે
દૂર એક નાનકડો ખંડ જણાયો. જ્યાં જુએ ત્યાં
બરડના જેવી સદૈદ શિલાઓ સિવાય કંઈ જણાયું નહિ.

તળાએ જે કંઈ જોવા જેવું હતું તે બધું તપાસી
લઈને તે પાછો ગાળાઆમાં બેઠો અને દોરડું દલાવી
પોતાને ઉપર ખેંચવાની સાધીઓને નીશાની કરી.

અરથે ફરતે

ઉપર આવતાં વચગાળે બીંતમાં એક છાજલી,
અને તેની પેલી મેર ગુફા જેવું પોલાણ તેના જોવામાં
આવ્યું. નીચે જતી વખતે પથુ આ બાગ તેની
નજરે પડેલો. એ ગુફામાં જઈને જોખમભર્યું હતું:
પથુ એ જોયો તો ખરી જ એવો મક્કમ નિષ્કપ કરી
નેણે પોતાના દોરડાને હીંમેળે ચડાવ્યું, અને છેવટે
લાંબો હીંમેળો લઈ બીંતમાંથી આગળ નીકળી આવતી
પથરની છાજલી જેવી છાટ પર પગ દેર-ચો. પછી
દોરડામાંથી ઉતરી, ગાળાઓના છેડે પોતાના હાથમાં
રખી ત્યાં ચોતરફ નજર ફેરવતો તે ઉભો.

વર્ષોનાં વર્ષો થયાં, બલમત્તા હિમ્મતબાજ, મજબુત
અને સાહસિક મુસાફરોની પથુ જ્યાં ડગ દેવાની
છાતી નહોતી ચાલતી એવા એ ભંધકર પોલાણની
બીંતને વચગાળે, ઉપરની પ્રકાશમાન ફુનીઆમાં પોતાને
લઈ જનાર જીવહોરી રૂપ એક જ દોરડું પકડી, એ
વીર કુમાર ઉભો હતો.

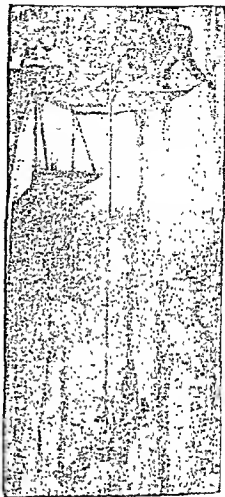
અકસ્માત

અચાનક. કેવું બળે દેમ, જેવા તે જાળવીના બાગમાં આગળ વધી શુદ્ધ જેવા હિતરે છે, એટલામાં પેલા દોરડાના છેડા તેના હાથમાંથી સરખી ગયા! —ગયા! ખરું દહીએ તો તેની હપનદોરી તેના હાથમાંથી સરખી ગઈ. આથી વધારે બચાનક આદત તમે કરી કશી શકો છો? નીચે ૧૩૦ ફુટનું ચંધાકું બીહામણું પોલાણ! ઉપર એટલે ૯૮ ફૂટ તેના મિત્રો અને સાથીઓ હતા; પણ તેઓ તેને કરી ૯૮ મારદ કરી શકે તેમ નહોતું. તે જુમ પાડે તો તેના અવાજ સરખો પણ ત્યાં પહોંચે તેમ ન હતું. ફાનસના અવચાગામાં દોરડું કુવાન વચગાળે લટકતું દેખાતું હતું; પણ જાળવીની ફેર પરથી તે જલ્દી રાત્રીય તેટલું પાસ ન હતું. હવે શું થાય? દોરડું હાથ ન આવે તો મરણ પ્રત્યક્ષ હતું!

આમ છતાં પણ વર્ગર જેવા કાળજીનો એ જાળ સ્તહસિક ખીંતો નહિ. તે તાદિમ્મત ન થતાં આવે અણુને પ્રસંગે ખીરજળી બચવાનો ઉપાય શોધવા સાર વિચાર કરવા લાગ્યો. મુરંદવી માણસને માર્ગે શોધી ૯૮ આપે છે; એમ આને પણ આ મણુની કોંકડીને પ્રસંગે માર્ગ મુશી આવ્યો. પોતાની પાસેના ફાનસની આમપાસના તાર તેણે કંકડી લીધો; અને તેને સીધો કરી તેના એક છેડાને વાળી આંકડીઓ બનાવ્યો. પછી ખુબ સાવચેતી અને દિમ્મતથી તેણે પોતે જોના હતા તે જાળવીની ફેર ઉપર પોતાના પગ દરતાથી રેકડ્યો, અને શરીરનું સમતોલપણ બરાબર સાચવી આંકડીઆવાળો હાથ લંબાવ્યો.

એક જતા વધારે નીચો નમે, કે પણ નીચેની એક નાની સરખી કોંકડી ખરી પડે તો એ નીચે મૂતુના મોમાં ૯૮ વર્ગ પડે તેમ હતું. પણ તેનું કળવતું શાન્ત, વિશ્વર અને મરણ્યુત હતું; અને તેનો પણ અંગદ જેવો દદ હતો. તેની આવી દદતા અને દિમ્મતના બદલો પ્રભુ કેમ ન આપે? આંકડીઓ બરાબર દોરડામાં બરાબો, અને તેણે ને અણતેથી બેંચી લીધું.

હવે તેના હપમાં હવ આજ્ઞા. દોરડાને એક

પરચી સાથે ધસાડને વચ મવાથી
દોરડું અચાનક સળગી કડકું.

ખરું સાથે મરણ્યુત જાંબી તે સામેની ગુફામાં ૨૦૦ વાર લેરડો ફર ગયો; પણ ત્યાં આવી પોલાણ અને છેડે એક છુરી પડેલા ખાક સિવાય કંઈ જાણ્યું નહિ. એટલે પાછો જ્યો. જાળવીમાં પાછો આવ્યા તો સામેની બીંતમાં પણ તેનું ૯૮ પોલાણ તેના જેવામાં આવ્યું; પણ એટલો જાણે મુશો ખાવો અશક્ય લાગવાથી ત્યાં જવાનો વિચાર તેણે માંડી વાળ્યો અને પોતાને ઉપર ખેંચવાની સાચીઆને નીચાની કરી. આ વાત જાણી, વાંચી કે સાંભળી સંદેશ છે; પણ કરી તો મરણ્યુ સંચિતકી હતી!

બીજી ધાર

કિતરતાં જે મુશ્કેલી અને અકસ્માત ન નડ્યા તે કિપર જતાં નડ્યા. જીવનદોરા હાથમાંથી છટકી જવાની એક ધાત તરી ગયા પછી તે લગભગ ઉપર પહોંચ્યા આંખો એટલામાં, ગરગડી સાથે ઘસાઈને ગરમ થવાથી દોરકું અચાનક સળગી ઉઠ્યું. દોરકામાં એટલા કુમારે ઉઘે જોયું તો કિપર પોતાના મિત્રોને હાથ પોકારતા સાંભળ્યા. થયું. કીનારે પહોંચેલું વદાણુ હુબવાની તૈયારીમાં હતું.

પણ એટલામાં એક માણસે તરનજીવિ વાપરી પાણીથી બરેલા શીશો દોરકા પર રેડી તેને ખુઝાવી નાખ્યું. રમેન ઘસાએલું દોરકું તુટી પડે એ બીકે છોકરાને ધીમે ધીમે ઉપર ખેંચી લેવામાં આવ્યો.

આ ઈન્તવર ગુફા કેમ બની હશે તેનું રહસ્ય આ વિજ્ઞાનના યુગમાં જાણ્યા વિના ન ચાલે.

કેન્ટુરડી પરગણાની ઘણીખરી જમીન ચુનાના ખડકોની બનેલા છે. વરસાદનું પાણી પડતી વખતે તે હવામાંથી કારબન ડાયોક્સાઇડ નામનો વાયુ ખેંચે છે. એને લીધે પાણીમાં આછો કાર્બોનિક એસિડ બને જે. આ પાણીમાં ચુનાને ઓગાળી નાખવાનો શુષ્ક છે. તેથી વરસાદનું એ પાણી જમીનમાં ગરે છે ત્યારે પૃથ્વીના કપલા પોપડા નીચે આવેલા, જમીનની અંદરના ચુનાના ખડકોને ઓગાળી નાખે છે. આથી અંદર મોટાં કેાતરો અને પોલાણ પડે છે, અને એ કેાતરોમાં, પૃથ્વીના પેટાળમાં વહેતી નદીઓનાં તળવહેણ વડી વહીને, કાળાંતરે ધીમે ધીમે ઘસારા પાડી, ખીણો, ગુફાઓ અને વિવરો પાડતાં જાય છે. કિપરની ગુફાઓનાં પાણી જેમ જેમ નીચે ઝમતાં જાય છે, તેમ તેમ પૃથ્વીના પેટાળમાં વધારે હોડે ને હોડે બીજી નવી ગુફાઓ કેાતરાતી જાય છે અને કપડી ગુફાઓ કેારી પડતી જાય છે. કેન્ટુરડી પરગણાની આઠ દગ્ગર ચોરસ માધલ જેટલી જમીનમાં આવી અર્ધજમીનની મોટી ગુફાઓ ને પોલાણો આવેલાં છે. વર્જનીઆમાં એક ઠંકાણે તો રેશ્વેના માર્ગને માટે જમીનમાં નવો

કિપર આવ્યા પછી તેના ચહેરા પર બીકે થાકેલી લેશમાત્ર હાયા નહોતી. જાણે ગામ બહાર આનંદથી લટાર મારી ઘેર પાછો આવ્યા હોય તેવો તાજો અને શાન્ત તે લાગતો હતો. બીજી બાજુ તેના સાથીઓ ચિંતા અને થાકથી ઢીલા થઈ ગયા હતા; અને તેમાંનો એક પ્રોફેસર તો અચંપા અને આનંદથી ખેમાન થઈ ગયો!

એ સાહસિક અને વીર કુમારનું નામ તમને જાણ્યું છે? માસ્ટ્રોભેને તળીએ કાંઈ આક પર તેણે પોતાનું નામ કેાતર્યું છે : વિલિયમ કોર્ટ્ઝેન્ડ પ્રેન્ટાઈસ. તેના પછી ઘણા જણ એ માસ્ટ્રોભેમાં કિટરી આવ્યા છે; અને એ બધાનકે ઉંઝાણમાં પ્રથમ કિટરેલા માનવીની અપૂર્વ દિગ્મતના સાક્ષીબૂત એ નામાકારો વાંચી ભેરવી દિગ્મત પામી આવ્યા છે.

૩

જુમ્હો ન ખોદતાં આંધી કેારી પડી ગમેલી કુદરતી ગુફાનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

ગુફાના થાંભલા કેમ બન્યા ?

આ મુશ્કેલી પડી ગમેલી ગુફાઓમાં પણ કિપરી જતમાં જીવું જીવું પાણી તો અમ્યા જ, દરે છે; અને જતમાં તેના મોતીઆ બાને છે. આ પાણીમાં ચુનાનું થોડું તત્વ બળેલું હોય છે તે જતમાં જમીન બંધ બાણીનું મોતીઆનું પાણી જમીન પર ટપકે છે, અને ત્યાં પણ તે સુકાતાં તેમાંના ચુને દરે છે. આમ જતાં મુશ્કેલી આ મોતીઆની પરંપરા ચાલુ રહેતાં, ગુફાની જતમાં ચુનાના પાણીમાંથી જનતો થર મધ્યગાની પે નીચેની બાજુએ વધતો જ ચાલે છે. બીજી બાજુ નીચે ટપકેલા પાણીના ચુને પણ સુકાઈ જઈ કાચની પેટું હોયો વધતો જાય છે. હેવટે કાળ વહેતાં, પછે વર્ષે આ જગે થર સામસામા વધીને એકબીજાને મળી જાય છે અને કુદરતી થાંભલાના આકારે જતી રહે છે. કેન્ટુરડીની ગુફામાં આવી રીતે દર જ કેટલાયે થાંભલાઓ બનતા આવે છે, તે ઉપરથી આ કુદરતી કમ રચણ સમજાય છે. દગ્ગરો વળી થાંભલા કુદરતી બનાવટ આવી આવી છે, અને તેનાં લીધે ગુફામાં અંધારામય થાંભલાઓ અને જુમ્હો, મોતી

અને મહેરાળો અંધારાં આવ્યાં છે.

શુક્રાની હવા

કેન્ડુરેશની શુક્રાના મોં આમળાં વાતાવરણ હું ને મુમ્મસમય રહે છે. હવાને વિશે કુદરતી ઝેલો નિયમ છે કે ગરમ હવા તપીને હલકી થાય ત્યારે ઉંચે ચડે, તથા તેની જગ્યાએ ફીડી અને બારે હવા ધસી આવે. શુક્રાની અંદરની હવાનું ટેમ્પરેચર હમેશાં ૫૪ ડીગ્રી રહેતું હોવાથી, ઉનાળામાં જ્યારે બહારની હવા ગરમ થાય છે ત્યારે શુક્રામાંથી ફીડી હવા બહાર ધસી આવે છે; અને શિયાળામાં જ્યારે બહારની હવા અંદરની હવાના કરતાં વધારે ફીડી થાય છે ત્યારે તે શુક્રાની અંદર ધસી જાય છે. આ રીતે આ શુક્રા પરસે દહાડે એક શ્વાસોચ્છ્વાસ બરે છે; ઉનાળામાં શ્વાસ શુકે છે, અને શિયાળામાં શ્વાસ રે છે.

અંદરની હવા એટલી સુકી છે કે શરૂઆતમાં ક્ષયના દરદીઓ માટે તેમાં હુંપયાં અધિરામાં આવ્યા હતાં; પરંતુ પાછળથી એ યોગ્યતા ફળીજીત થઈ નહિ.

શુક્રામાં જીવજંતુઓ પણ મરે છે. માછલાં, તીડ, કોણાળા, માંખીઓ, તમરાં, આમ્નાચીડીયાં વગેરે અર્ધા તરફ પડે છે. પણ આ જીવજંતુઓની આંખે દેખાતું નથી. વિકાસોને એવો મત છે કે શરૂઆતમાં જ્યારે શુક્રા ખનવા માંડી હશે ત્યારે બહારનાં જીવજંતુ અંદર ગયાં હશે; પરંતુ ત્યાંના ગાદ અંધારાને કીધે તેમને આંખના કાગળ ઉપયોગ ન રહેવાથી આંખો ખોટી પડી જઈ બીજા મંદિરોને બળ મળ્યું હશે. અને અલગપણ,

શુક્રામાંનાં સપળા જીવજંતુની રક્ષા તથા સાંભળવાની ધ્વનિયો મચી જ તીવ છે.

આ શુક્રાની અંદરની પાદઓનું માપ લંગરો નાખીને, અને મુમ્મરા તથા જનની ઉમાર્ગનાં માપ દોરી સાથે ત્રિધેનાં નાનાં નાનાં બહુનો ઉંચે હાડીને કાઢવામાં આવે છે. એક કેશણે તો ૬૦૦ મોરસવાર છેટલી જગ્યામાં ૭ મોટાં પોલાણો છે, જેમાંનું એક તો ૨૦૦ ફુટ લંબ છે. એ સિવાય માછરોના જેવાં કેટલાંયે બચકર પોલાણોના તાગ લાવવા હજી બાકી છે; અને એ જમણી શોષણોળું કામ હજી પણ ચાલ્યા કરે છે. અંધારામેરી આ અહમ્મત પાતાળશુક્રા જાણે કુદરતી બેદ અને બચકરતાનું ધામ ન હોય, એની જ છે.

ફનીઆ કેવા કેવા ચમત્કારોથી બરેલી છે, અને યુરોપ અમેરિકાની પ્રજાઓ કેવી સાહસિક અને નીકર છે તે આ ખ્યાન ઉપરથી આપણે સમજી લઈએ. મોળામા સત્તરમા સદાથી યુરોપ અમેરિકાની પ્રજાઓ જે સાહસો કરી આવી છે તે સાહસોને લીધે તે અપારે ફનીઆની બીજ પ્રજાઓ વચ્ચે માન, પ્રતિજ્ઞા અને ગળવેલવ પામી છે. હજી પણ આફ્રિકા અને પાસિફિક સમુદ્રના બેરોની શોષણોળા, સદાશ ને ગોળીનાં રણોની સંદેશ, ઉપર તથા ફક્ષિણ ધ્રુવમાં પહોંચવાના પ્રયત્નો, અને હિમાલયના ગોરીસંકર શિખર (માઉન્ટ એવરેસ્ટ) ઉપર ચડવાનાં મથનો માટે જે સાહસો થઈ રહ્યાં છે તે વાંચવા તથા સમજવા જેવાં છે.

અથાણું

અંધાણીઓને હાથેરા જાગેલાં હતાં અને તરફનરેહનાં ગપ્પાં આકાશતાં હતાં. એટલામાં એક બહુએ ગપ્પું ફેંક્યું, 'અત્યા કાંઈ નહું સાંભળ્યું? કહે છે કે પેરબર પાસેના ફનીઆમાં આગ લાગી!'

'હું!' ભેચાર જણા સામટા બોલી ઉઠ્યા.

'પણ ફનીઆમાં આગ લાગી ત્યારે માછલાંનું ચું ચું હશે?' એક જાણે પુછ્યું.

ગપ્પું ફેંકનારે જવાબ આપ્યો, 'જ્યાં જે માછલાં જાડે ચડી ગયાં!'

ફનીઆવાસના બોળા ગરાશીઆઓ ત્રસાએ જવા નીકળ્યા. જીવન જવાનાનાં પેરકાકમાં જગ્યાનાં તો હોય નહિ કેરતે કેરતેની સીકડા સહુએ પોતપોતાના અવરજવાની કસ સાથે બાંધી હતી. પીરગયામ રેશને ગાડીને વાર હતી એટલે અંધાએ વિચાર કર્યો કે અર્ધા સેગલને વાચકરુંજા ભરીએ.

આ સાંભળી પાસે ઉભેલા એક પાંદર બોલ્યો, 'એરતી બધી વાર કોણનાં વખત નથી ગાડી ઉપડી જશે.'

એ સાંભળીને એર ગરાશીઓ બોલ્યો, 'તું જે કાંઈ સરખ લાગે છે! કીકડા અમારા અંગરખાની કંઈ બાંધી છે, ને ગાડી ક્યાંથી જતી રહેશે?'

રાજકુમાર ઉદયરત્ન

સુદગત પિતાના શોકમાં રાજકુમાર રાનદહણે ઝૂરતો હતો. એની ઉદાસ દ્રષ્ટિ જમીન તરફ ચોંટી રહેતી. એનું થાકેલું હૃદય ધીમું ચાલતું હતું. વારંવાર એ એ નીસાસા નાખી રંગમહેલનું ચાતાવરણ સ્મરણ જેવું મુમસામ કરતો હતો. સામે જ કોણ આવીને કહ્યું, કુમાર અહિંસામાં ગરકાવ હતો.

‘રાજકુમાર.’ ધીરો અને માયાળુ સાદ આત્મે. ઝળઝળાતો જંગી વૃક્ષો હોય તેમ કુમાર ટકાર થયો.

‘આવડો શોક હવે ન રોઓ. રાજ જય પછી રાજ-ગાદી અમર તપે છે. પ્રગત તમને રાજ તરફ લેવા તકમે છે. ઉઠો અને શોક છોડી રાજપાટ મેંબાજો તથા પ્રજાની રક્ષા કરો.’

‘પ્રધાનશ્રી, બાપુ ગયા. મંસારનો બીનઅનુભવી હું શું કરીશ? આજ હું ખરે અનાથ છું.’

‘કુમાર, બંદો સ્વસ્થ હો. નાદિગમત અને નિરાશ્વર રહેવું નહિ પાડવે. બહાર આવો અને બહાર જાઓ. કુદરતની તાજગીમાં ચાલો અને ઈશ્વરની શ્રદ્ધા ને કૃપા મેળવો.’

મુંઝામુંઝા તેઓ નગર-બહાર આવેલાં પર્વતપર ચડ્યા. ખીણોમાં યદ્દિ હારબંધ પગથીઓં ઉભે જતાં હતાં. વચ્ચે વચ્ચે વીસામા આંધ્યા હતા. આસપાસ નાનાં ઝાણના ખળખળાટ અને મોટાં ઘોંઘના ધ્વનિ મેંબજાના હતા. રોક રામે જુના કાળનો એક કિસ્સો દેખાતો હતો.

‘મધ્યરાત્રીના શોક મૂકી તમે ગાદીએ બેસો ને રાજધર્મ સંભાળો.’ પર્વતનાં પગથીઓં ચડતાં ચડતાં પ્રધાને કહેવાનું હતું.

‘પ્રધાનશ્રી, આખો આમલ છે તો મારી ના નથી. આપની સલાહ અને સહાયથી હું રાજ્યનું ચલાવીશ.’

ધાર્મિકીયે તેઓ વાતો કરતા ઉપરના કિસ્સા આગળ આવી પહોંચ્યા. પ્રધાને અમુક નીસાની કરી કે તબ જ કિસ્સાના દરવાજામાંથી એક માણસ આગળ આવી નમન કરી ઉભો.

રસ્તો ખતાવવાની ઇચ્છાત મગવાથી એ આગળ ચાલ્યો અને પ્રધાન તથા કુમાર ઉદયરત્ન મુખમુખ તેની પાછળ ગયા. કિસ્સાની આગળના કડી ખાઈ બિલેલી હતી. એ ખાઈને કાંઈ તેઓ કબા. પેલા માણસે કહેથી કુંડાઓ કાઢી જમીનમાં જડેલું શુભ કાર કલાકનું. અગરના મુખ જેવી અંધારી શુભાં ઉભી-નીચી પગથી અરપટ હતી. જેમ તેમ બને જય અંદર હત્યા.

એકાએક કુંદર બચબીત થયો. એના ચરે-પરનું તેજ શીલું પડ્યું. તે સામે જુએ છે તે મોટો વિકરણ સિંહ દેખાયો. ડબ એનો કડી ગયો; પર એના અંધારી ગયા. એક પછી કાળું આગળ બંધ વગર એ ચિત્ર મારક ઉભો યદ રહ્યો.

પ્રધાને કહ્યું, ‘રાજ્યાસિન મેંબજાતાં પહેલાં તમારે આ સિંહ જોડે લડવું જોઈશે. તમારા કુળનો એ રીવાજ છે. હાથમાં અંજર લઈ આગળ જાઓ અને સિંહને છતો.’

આ સાંભળી કુમાર ચથરી લડ્યો. ‘મારથી એ ન થાય. મું રાજ જાનના મારે બંધગી પડી સામે લડવા જવું? પ્રધાનશ્રી, ખાનન કાળ કલાપ નથી!’

‘ના, બીજો કોણ જ નહિ.’

‘આ બાબત વિચાર કરવા અને થોડી મુદત ન મળે ?’ થોડી વાર રહી કુંવરે કહ્યું.

‘જરૂર’.

પ્રધાન અને કુમાર પાછા વળ્યા. બારણું બંધ કરાવી તેઓ શહેરમાં ગયા. મુરજ આશયો હતો અને નક્કર ઉગતાં હતાં. રાજકુમાર ઉદયરત્ન આખી રાત વિચાર કર્યાં કર્યાં. અવિધ્યની આશાઓ તેને ભાંગી પડતી. જાણી, મુખી માર્ગમાં આજે કંટા વેરાતા લાગ્યા અને નગર આગળ સધળે મિલ તરવરતા દેખાયા. ખાધાપીધા વિના, કાઠની સાથે વાતચીત કર્યા વિના એ દુઃખી દિવસો કાઢવા લાગ્યો. અંતરની મુઝવણી એ મહેલની બહાર પણ નીકળતો નહોતો.

એના મનમાં ધાબાંગ થયા માંડી. મિલની સાથે લાંબું કે રાત્રી છોડી નાસી છુટ્યું એ તેને ન સૂઝતું. અંતે તેના બીજાથ વિશે ચોક્કસ કશું કે લગ્ન કરતાં નાસી જતું બહેનર છે.

મેરે પરાઈએ હાં તોજે પેરાક પડેરો, અને શોસવાર થક શહેર બહાર નીકળ્યો. છેલ્લી સલામ કરતો હોય તેમ એ બોલ્યો:

‘કંગાસ નગર ! ટાણુ જાણે છે કે તારામાં કેટલેલી આફતો ભરી છે ! આજે તને છેડું છું. પ્રહરે ને હું કહિ આ આંખે તને પાછું ન લેઉં.’

ઝૂંથુ દિવસની મજલને અંતે તે એક ગામને પાહરે આવી પહોંચ્યો. સામે શીખર ઉપર એક જુવાન વોસળી વગાડતો હતો અને તેનાથી ઘોરે દર કેટલાંક બકરો મેંઝા ચરતાં હતાં. ઘોરેસવારનો દમામ બેઠાં જુવાન ઉભો થયો અને હાથ લેડી બોલ્યો, ‘બાઈ, આ ગામનાં પટેલનો દું માલુસ છું. આપ ગામમાં પધારો.’ રાજકુમાર તેની પાછળ ચાલ્યો. થોડીવારમાં બેઠી બાંધણીના એક ઘર આગળ તેઓ આંચ્યા. પેલા જુવાન ઘરમાં ગયો અને પટેલને મહેમાન આવ્યાની વાત કરી. પટેલ પરાણીને લેવા બહાર નીકળ્યો. તેને લાગ્યું કે મહેમાન કોઈ ઉંચ કુળનું મંદાન છે. તેજી આગતાસવાગતા કરવામાં બાટી ન રાખી.

જન્યા બાદ બરો જાણુ બોલે બેઠાં વોતોએ ચરવા પડેલા પુલંડાની ઉદયરત્ને જાણુ છું કે હું એક

રાજકુમાર છું અને કેટલાંક કારણોથી ઘર છોડી નીકળ્યો છું. મારું નામ હું કહીશું નહિ. પ્રારબ્ધ શરે તે દિશાએ જતું છે. આંખેને દરકત ન હોય ને મને અહીં રાખો તો હું રહીશ. મારા જુવરાનનું ખર્ચ તમારે માથે પડવા નહિ હઉં. પટેલે જુદીથી રાજકુમારની માગણી સ્વીકારી.

પેલા જુવાન તેની તહેનાતમાં મહેવા લાગ્યો. સાંજ પડ્યે જલે બહાર ફરવા ગયા. તેઓ ખરેખર અને પાણીના કડાઓ પાસે બેઠા. જુવાને ખંડી છેડી અને રથનું વાતાવરણ ડોલાવ્યું. આથી ઉદયરત્નનું મન પ્રસન્ન થયું. સિંહના પંખમાંથી છુટવા બદલ તેણે હંધરનો આભાર માન્યો.

એટલામાં તો જુવાન બંસી બંધ કરી ઉઠ્યો અને બોલ્યો, ‘બાઈ, ચાલો ; જવાનો વખત થયો છે.’ રાજકુમારે આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું, ‘રાત પડવાને તો હજી વાર છે ; આવો રમણીય કેખાર છોડી જતાં મારું મન ચાલતું નથી.’ જુવાને જવાબમાં, ‘ચરમેસ ! આ જન્યાએ સિંહનો મો છે. તેમને બંધાર નીકળવાનો વખત થક ગયો છે. આપણે પેલાનર આ ટેકાનું છેડતું લેઈએ.’ આ સાંભળી કુમાર ચમકી ઉઠ્યો. સિંહની બીંદે તો રાજપાટ છોડી નાકો ; ત્યાં અહીં પણ સિંહ જ આવ્યા.

આખી રાત તેણે બેચેનીમાં ગાળી. બીજે દિવસે પેલા રાતનાં ઘોરે સજ કરી કુમારે પટેલને કહ્યું, ‘આપા, રામરામ. મારો વિચાર પેલાનો હતો, પણ કુખ મન નમીજમાં નથી.’ આટલું કહી પટેલનો જવાબ સાંભળવા ન ચોખતાં તેણે પેલા દોડાવી મુક્યો. આગળ જતાં એક ઉર્દૂ દેસ તેની નજરે પડ્યો. જ્યાં જુવે ત્યાં વેશન વેશન. કોઈ ટેકાણે ઝાડનું પાન સરસું પણ વાલનું ન હતું. ટેકરો, બેખટો અને પકડો કિપર ચરેતર કરતાં તે શાપી ગયો. માથે મુરજ પુરજેસમાં તથો. આગળ વચ્ચે પગર એને છુટકો નહોતો. જુવો તે તરફનો કુંવર પણ દહાણ ચાલ્યો. એવે બટકતી જનોના કુંવર પણ દહાણ ચાલ્યો. એવે બટકતી જનોના કેટલાક લંબુઓ તેની નજરે પડ્યા. તેને આરતો બેઠ કેટલાક હચીઆરબંધ માણસો તેને મનપૂર્વક લેવા આંચ્યા. મેંઝાએ રાજકુમારની ઘરમરી સવામ

લીધી અને પોતાના સરદાર પાસે આવવા અરજ કરી. ઉદયરત્ન એમની સાથે આશ્વેદ :

સરદાર જુદા દેખાવનો હતો. તંત્રમાં બેસીને તે ઢીલો પીનો હતો. મહેમાનને તે મમતાથી મળ્યો. રાજકુમારે પોતાની એળખાણમાં પટેલને આપ્યો હતો તે જ જવાબ આ સરદારને પણ દીધો.

ખીચે દહાડે સરદાર રાજકુમારને મૃગયા કરવા તેડી ગયો. તેના હરણના શીકારથી સરદાર અને તેના માણસો ખુશખુશ થઈ ગયા. સરદારે કહ્યું, 'શુભીર કુમાર, નજરના જંગમમાં ધણી સિંહ છે. તમારી ખડાદુરી ને ચાલાકી હવે સિંહના શીકારમાં બતાવો.'

ઉદયરત્ન ગમરાયો. સિંહના નામમારથી એ તાસતો હતો. મનમાં ને મનમાં તેણે વિચાર્યું, 'અરે! અહીં પણ પાછા સિંહ! સિંહમાંથી છુટીને પાછો સિંહમાં. વિધાતાએ મારી પાછળ સિંહનું ટાળું જ છોડ્યું લાગે છે! માત્ર થય, અહીં પણ રહેવામાં કશો જ સાર નથી.'

દુરનાર વગરનો કુમાર થીર અરણ્યમાં મુસાફરી કરતો આશ્વેદ, ચાલતાં ચાલતાં એક મોટા સંકેતમાં આવ્યો. ત્યાં મુશોખિત એક મહેલની અદારીએ કોઈ સોદાગર અને તેની પુત્રીને બેઠેલાં બેયાં. બુખ ને શકને લીધે મુસાફરખાનાની પુછપરછ કરવા એ તેમની આગળ ગ્યો. સોદાગરે અને દીકરીએ નીચે ઉતરી કુંવરને ખાદરસંકાર આપ્યો. થોડો આરામ લઈ કુમારે પહેલાંની જેમ પોતાની એળખાણ કરાવી. વધુમાં જણાવ્યું કે 'મારો દહાડો ફરશે અને હું ફરીવાર મારે દેશ જઈશ ત્યારે આપનો ખરા અંતઃકરણથી આભાર માનીશ.'

સોદાગરના આચ્છાદથી ઉદયરત્ન ત્યાં જ રહ્યો. સોદાગરે કહ્યું, 'કુમાર, આજ રાત્રે મારા મિત્રને મીઠામાંથી આપવાની છે તેના કામસર હું જરા-બહાર નહીં છું.' પછી પોતાની પુત્રીને મંજીધીને કહ્યું, 'કમળા, કુમારને આગમાં ફેરવીને આવ એટલામાં મીઠામાંથી વળત થશે.'

આવરી ઉમર થતાં મુંધીમાં ઉદયરત્નને હજી મુંધી કોઈ કન્યા સાથે બેસવાનો પ્રયત્ન પડ્યો ન હતો. કમળાના વિવેકથી તે અંતર્યે, સુંદર અને

મનસુત-શરીરથી સમમયો, અને સરળ હૃદય ને નિર્લપ ચિત્ત આગળ છોળીતો પડ્યો. કેટલીક વાર ચોત ફરી તેઓ મહેલ તરફ વળ્યાં.

સોદાગરનું જીવન, રાશત્રીમાં તરતું હતું અને મિત્રમંડળ આપવા માંડ્યું હતું. ગાયનવાદન, શ્વશ્યું. સોદાગરે રોતે રાજકુમારનું એળખાણ કરાવ્યું. કમળા મર્યાદા બાજી એક ખુણે બેસી, કુમાર જુદાંજગમાં આનંદ ન પડવાથી કમળા પાસે જઈ બેઠો ને તેની સાથે વાતે વળગ્યો. એકાએક ધોધરા અવાજ તેને કાને પડ્યો. તેણે કમળાને પુછ્યું, 'આ શાનો અવાજ?'

'મેં તો કેં સાંભળ્યું નહિ. તમને ભ્રમ થયો હશે.'

'જુઓ, આ ફરીવાર સંભળાયો.'

કમળા હસીને બોલી, 'એ તો અમારો પેઠો ચોખીદાર બાહુક છે. કંઈક ભેચેન હશે, તે થુઓ પાડે છે.'

'કેવો વિચિત્ર માણસ!'

કમળા આ સાંભળી ખડખડાટ હસી પડી.

મીઠામાંની પુરી થતાં મંડળ વેરાણું. સોદાગર કુમારને તેના મુવાના ચોરસમાં તેડી ગયો. શિખરમરની શીરી ચડી ઉપર ગયા ત્યાં એક કાચા સિંહ કાંબો થઈ પડ્યો હતો! રાજકુમાર તેને બેઠાં થઈને કાંપવા માંડ્યો. સોદાગરે કહ્યું, 'આ અમારો ચોખીદાર બાહુક છે. એ કોણને હંમેશાં નથી; પણ એનાથી બીરો તો એ વિકરાળ બંધો. અમરતો એ છલિં નથી કરતો.'

'પણ મને સિંહની તો બહુ જ બીક લાગે છે.'

કુમાર ગણગણ્યો.

'તમે બેસો બધાં છોડી દો.'

'એ જ પ્રકેલ છે. આં ખંડમાં હું મુવાનો નથી.'

ઉદયરત્ન ખીલ ખંડમાં સાંકળ વાસી કોચ ઉપર સુતો. તેને ઉંચ ન આવડી. મધરાત થવા આવી તો-પણ એના કાનમાં બાહુકની ગર્જના રમી નહોતી. એટલામાં આરણ્ય, આગળ, કોઈનો ધમિ પગરવ સંભળાયો. તેના કાળજમાં ફાળ પડી. અંતરમાંથી અવાજ ઉઠ્યો, 'બાહુક!'. થોડીવાર સમય રાત રહ્યું-પણ શરીર જનનવર વધારે પાસે આવતું હોય તેમ પગલાં સંભળાયાં. બાહુક બાગલા આગળ આવી

ઉભો અને જોરથી એક આંચકા માર્યો. બારણાં મજબૂત ન હોત તો તુટી પડત. સિંહે ત્રાડ મારી. ભયનો માથો ઉદયરત્ન ઉઠ્યો અને એક ખુણામાં લપાયો. તેનાં ફેવેફવાં ઉઠ્યાં થયાં અને આખું શરીર પરસેવે રેખાજેળ થઇ ગયું. તેને થયું કે આ ધડીએ એક થોપે બારણું તુટશે અને સિંહ મને ખાઇ જશે. મને ક્યાં કંમતેડી ધાઈ કે અહીં રહો ? આના કરતાં પટેલનું શામ કે સરદારનો તંબુ નહિ મારો ?

પૂણું ધીમે ધીમે તેના મનમાં વિચાર આવવા લાગ્યા કે પ્રભુ મારી પાછળ સિંહો જ મોકલે છે. જેનાથી હું બીહું છું તે જ સામે આવી પડે છે. ફનીઆમાં એનાથી બચ પામી હું ક્યાં અને કેટલો સમય બચાઈશ ? તે જ પળે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે સિંહની ગળાવાનું કારણ નથી. એકવાર મોત તો આવવાનું જ છે. માટે હું સ્વેદજાળમાં અને સિંહ સાથે લડી રાજપાટ મેળવું. તે આ વિચાર કરી રહ્યો હતો એવામાં તેને સિંહ પાછો જતો સંભળાયો. બાફીની ગત તે ચિતા વિના સુષ્પ રહ્યો.

પ્રભાતે વહેરો લડી તે સોદાગરને મળ્યો. સોદાગરને દેખાવ આ વખતે રાષ્ટ્ર રાજવંશી ઉમરાવ જેવો હતો. પોતાની ખરી ઓળખ આપતાં ઉદયરત્નની આંખોમાં જળજળાં આંખમાં તેણે કહ્યું, 'હું મહારાજ અમરાસહનો પુત્ર ઉદયરત્ન. ઈશ્વરે નિર્માણ કરેલા કામથી બીને હું નાસી આવ્યો છું. મને પુરો પચાતાંપ ચાવ છે. જે કસોટીમાંથી હું છટકી ગયો છું તે હવે પાર કરીશ.'

સોદાગરે જણાવ્યું કે 'હું તમારા પિતાનો દુતો મિત્ર માધવસિંહ છું. રાજમાં ખાનગી ખટપટ ઉઠવાને અંગે હું અહીં આવી વળ્યો છું. પણ તમે જાઓ અને ફતેહ કરો.'

કમળાની રત્ના લાંબને રાજકુમાર નીકળ્યો. રસ્તામાં પેલા સરદારને અને પોરને મળ્યો. તેમને ખરી ઓળખ આપી અને પોતાના કામમાં સૌની આશિષ મેળવી.

પોતાને સહેર પહોંચી તેણે પ્રધાનને ખબર ક્યાં અને તરત સિંહ જોડે લડવા જણાવ્યું.

કુમાર અને પ્રધાન પર્વત ઉપર જવા નીકળ્યા. ભયને બદલે આ વેળા એનું અંતર હિંસાહીન ઉઠ્યું રહ્યું હતું. બંને જાણ કિલ્લા આગળ આવી પહોંચ્યા.

કિલ્લામાં ગુફા ઉપરના જાળીઆ આગળ પ્રધાન ઉભો રહ્યો, અને કુમાર ઢાલ તથા કટાર લઇ ગુફાનાં પગથીઆં ઉતરવા લાગ્યો.

સિંહે તેને જોઇ ગર્જના કરી. કુમાર જોણામાં ફીટી પડ્યો. વિકરાળ થઇને સિંહ ફરી ગળ્યો. કુમાર ખંજરો લા-કરવા જાય છે એવામાં સિંહ ત્રાડ મારી કુમારના માથા પરથી હાથ મારી બીજ બાજુ ફીટી ગયો. સર્જ થઇને ઉદયરત્ન પાછો ફરે છે ત્યાં તો તેણે સિંહને શાન્ત થઇને પોતાના તરફ આવતો જોયો.

ઉપરના જાળીઆમાંથી પ્રધાને ધ્રુમ પાડી કહ્યું, 'બસ કરો, કુમાર; ઉપર આવો. તમે સિંહને જીત્યો છે.'

ઉદયરત્ન ઉપર આવ્યો. પ્રધાને કહ્યું કે એ સિંહ પાલેસો છે. તમારા કુળની રીત છે કે માદીએ આવનાર રાજવંશીની આ પ્રમાણે કસોટી કરી. તમારા શીર્ષની કસોટી અને હિંમતની ખાતરી થઇ ચુકી છે; માટે હવે પુરીથી રાજપાટ સંભાળો.

પર્વત પરથી નીચે ઉતરતાં રાજકુમારને પટેલ તથા તેનો બંસીયાઓ જુવળ નોકર મળ્યા. થોડીવાર થઇ એવામાં પેલા સરદાર પથ આવી પહોંચ્યો. એ સૌ કુમારના મિત્રો બની ગયા હતા; અને કુમાર સિંહ જોડેની લડાઈમાં જીતે છે કે નહિ તે જવા આજ્ઞા હતા. સૌએ કુમારને ધન્યવાદ દીધા. એટલામાં માધવસિંહ, કમળા અને તેમનાં માણસો પથ આવ્યાં. માધવસિંહે કુમારનો જય બોલાવ્યો.

આખું સહેર આનંદકક્ષોલમાં ગાઇ ઉઠ્યું. રાજ્યાં શહેરોનો ઉત્સવ પુરો થયો કે તરત માધવસિંહે સદગત મહારાજ અમરાસિંહની ઈચ્છા મુજબ કમળાનો હાથ કુમાર ઉદયરત્નને સોંપ્યો.

આ અંકમાં જગ્યા ન રહેવાને લીધે ફિરીટની વાતોમાં હપ્તો આપી ચકાયો નથી.

: ચીતરવાનું સહેલ છે :

[ચકિતનો ઉપયોગ કરતા રહેવાથી જ શક્તિ ખીંચે છે. આંખની ભેવાની શક્તિ ને હાથની ખંતની આપવાની ચકિત જેટલી વપરાશે તેટલું પરિણામ તે જરૂર આપશે. આ વાતમાં શંકા રાખીને જેઓ આ લેખને અનુસરશે તેમને નહિ ધારેલા એવી શક્તિ પોતાનામાં આવતી જણ્યારી.

આંખ અને હાથની શક્તિ કેળવાય, એટલે તે બન્ને પર મનને અમલ મુકવાની જરૂર પડે છે. મનમાં ઉર્જા થતાં કામો હાથ બળવે તે વેળા આંખ મુઠાઈથી

કરે છે. મન તરફથી થતી આગાઓ અનુસાર હાથ અને આંખ કામ આપી ન શકે તો તેમની શક્તિઓ નિરર્થક છે. મનની યોજનાથી હાથ અને આંખની ક્રિયાઓ અર્થવાળી બને છે. કાંઈ પણ કામમાં મન પરાવાય નહિ ત્યાં સુધી તે દીપતું નથી.

મનની યોજનામાં હલચલી લાગણીઓ મળે તો તેથી મજેલું કામ કળા બની જાય છે. સામાન્યમાં સામાન્ય ક્રિયાઓ કરેલું કામ પણ કળાની કેટલેક ગણાય. કેાઇ પણ માણસ સાદામાં સાદી રેખાઓ કે રંગ પડે કળાકૃતિ નીખળવી શકે છે; પરંતુ તેનામાં તેટલા પુરતી એકાગ્રતા અને સંધારણ આવડત હોવાં જોઈએ.

એવા શુદ્ધ કેળવવાનો આ પ્રથમ પાઠ છે. તે બને તેટલો સરળ અને મનગમતો બનાવવાનો વત્ન થશે; છતાં તદ્દન કંટાળા ધરાવનાર માણસને તો સારાં ફળોને અધિકાર નહિ જ રહે.]

ઘણા જગુને રોજની જરૂરી અને કામના અનુભવથી એ ચીજો સરખે અંતરે ગોઠવતાં આવડતી હોય છે, સાદી સીધી લીટી દોરતાં આવડતી હોય છે અથવા કેાઇ પણ જગ્યાનું મધ્યખિન્દુ અટકળે સોધતાં આવડતું હોય છે. આ ચૈકી તમે આવી જતા હો તોં માનો કે ચિત્રકળાને પહેલે પગથીએ તમે ચડી ચુંક્યા છોં.

જેમને પદાર્થોનું નાનાંભોંટાપણું ઝટ સંભળાય છે, જેમને ઉચુંનીચું એકમ દેખાય છે, અર્થવા આંકારોનાં જુદાં જુદાં માપ કે એળખાણ પાકી ચકી એવાં હોય છે. તેમની આંખની શક્તિ અમુક પ્રમાણમાં ખીજ કરતાં વધુ કેળવાયેલી હોવી જ જોઈએ.

ટેબલ પર સાંમાન ગોઠવતો વખતે, પુરતીએની હાર માંડતી વેળા કે શેતરંજ પાંચરતી વેળા આંખની આંખ, હાથની ભુલ દાટતી કે બતાવતી રહે છે તેથી જ આપણે સરખી ગોઠવણી કરી રાખીએ છીએ. આપણે મન કામની ગોઠવણ કરી આપે છે તે જ

કામ આંખની નજર તલે હાથ બગતી આપે છે. મન, આંખ અને હાથની આ ક્રિયાઓ અવ્યવસ્થી ખીજવાનાર માણસ કારીગર કે કળાકાર થઈ શકે છે.

તમારાં હાથમાં આ ક્રિયા કેટલી દરે ઘડ થશે છે. તે તમારે પ્રથમ જાણવું જોઈએ; અને તેની પરીક્ષા પણ તમે જ કરી શકો. તમારી કેાઇ પુરસદની પાંચ માનીટનો ઉપયોગ કરી લેવાની તમારી ઈછા હોય તો હું તમને આ ક્રિયા બતાવવા તૈયાર છું.

કુસ્તેકેપ પા કાગળનો એક ટુકડો, સારી થરી શાહી અને કલમ લો. કાગળને ટેબલ કે નોડા પુરા પર ટેકરી હું કહું તેટલા પ્રયોગો કરો.

ઘણું જગુની આંખ તો સાધારણ રીતે કેળવાયેલી હોય છે, પણ હાથને બરાબર તાલીમ મળેલી હોતી નથી. આ તાલીમ માટે હાથને વારંવાર નીચેના પ્રયોગોમાં નોડતા રહેવું પડશે. તે પ્રયોગો તમને તદ્દન સિદ્ધ થઈ ગયેલા ન લાગે ત્યાં સુધી છોડતા નહિ.

પહેલું સુખ તે જાતે નર્ચા

કમેલા શરીર અને તેજસ્વી ચહેરાનો કોઈ સુંદર નવયુવાન જોઈને આપણું અંતર કેટલું પ્રકુલિત થાય છે ! સપ્રમાણ અવયવોવાળું પાટીલું શરીર, જોઈ આપણને એમ નથી થતું, કે પ્રભુએ સરજેલા સુંદર આત્માના વાંસ માટે શરીર પણ એવું જ સુંદર જોઈએ ?

આ જન્માનામાં દેશેર નગરે પક્તાં મુદ્રાલ અવયવો ને નિસ્તેજ ચહેરાવાળાં, તથા ' હાય પગ દોરડી ને પેટ મારડી ' વાળાં શરીરો જોઈને આપણને થાય છે કે ભીમ ને અર્જુન, પૃથ્વીરાજ અને પ્રતાપ, સંગ અને શીવાજીનો એ જન્માનો ગયો; અપાર દેશનો, દરેક માણસ સહકૃત ને કમેલા શરીરવાળો હતો એ જન્માનો ગયો. અપાર એમાંનું કશું નથી.

એનું કારણ શું ?

ખોટી રહેણીકરણી; અનિયમિત ને અયોગ્ય ખાનપાન તથા ઉષ્ણ આશામ; ગળકેપરવટની મહેતત; તંદુરસ્તીના ઓઝેઝેક કુદરતી નિયમનું ઉલ્લંઘન; અને તે ઉપરાંત જુદી ધાતકી રીતીઓનાં અંધન તથા તેથી ઉપજતું ડાહ્યાપણું.

સરજનહારના સરજેલા આ સુંદર શરીરને વેકરી નાખવાનો આપણને શો હક્ક છે ?

ધાંટીલા, કમેલા ને સંપૂર્ણ વિકસેલા અવયવોવાળા કોઈ શરીર પર નગર દેરવો. તેના ઓઝેઝેક રતાણનો ધાટ ને વળાંક કેટલો લાવણ્ય વાળો ને સુંદર હોય છે ! તેની રંગ-રંગમાં ચેતનનો કેવો ચમત્કાર હોય છે ! એવા શરીરમાં વસતો આત્મા કેટલો પ્રકુલિત ને પ્રાણવાન હોય છે !

જે જો; એક ભુલ ન થાય. કસરતબાજ પહેલવાનો ને મશ્તીનાં શરીર એ જુદી વસ્તુ છે; અને સંપૂર્ણ ખીસેલા, પાટીલાં ને કમેલાં અવયવોવાળું તંદુરસ્ત શરીર એ જુદી વસ્તુ છે. દરેકદરેક પહેલવાન કે મક્કમનું શરીર પાટીલું, સપ્રમાણ ને તંદુરસ્ત હોય છે જ એવું કંઈ નથી.

કુસ્તીબાજ પોતાનું શરીર અમુક હમયી અમુક અવયવો પરે બળ અજમાવવા માટે કેળવે છે. શરીર વિકાસ સાધનારો માણસ પોતાના શરીરના ઓઝેઝેક ભાગને યોગી રીતે ખીલવે છે કે તેની રંગરંગમાંથી

તંદુરસ્તી ફરી શે ને ફરેવીમાંથી ચેતનના ચમકાર ઉઠે.

૨

ત્યારે સૌથી પહેલી વાત એ છે કે શરીરની તંદુરસ્તી-મેળવવા માટે પ્રથમ મન સ્વચ્છ ને નિર્મળ થવું જોઈએ. શુદ્ધો અને ચીટીઆપણું. દ્રેષ અને

એરવેર, લોભ લાલચ અને અભિમાન, તથા લંપટ અને મહિન વિચારો મનમાંથી કાઢી નાખી તેને શુદ્ધ કરવું જોઈએ; અને તેમાં દિસાહ અને આનંદ બાજુખ

મરી દેવાં જોઈએ.

ખીખું એ કે રહેણીકરણીમાં, ખાવાપીવામાં, હંધઆરામ લેવામાં, તથા વિચાર ને આચારમાં—બધે કુદરતના નિયમોનું સંપૂર્ણ પાલન કરવું જોઈએ.

મરી કકડીને જીવ લાગ્યા વિના ખરાબ જ નહિ; પછી બસે સામે મિદાના ગંગ ખડક્યા હોય.

કુદરતી તરજ લાગ્યા વિના કાંઈ પણ પીવાય જ નહિ; મોઢા લેમન કે શરબતની બસે નદીઓ વહેતી હોય.

રાત્રે વહેલા સુઈ પરાદીએ નિયમિતપણે વહેલા

ઉઠે; અને ત્યાં મુધી નીચાંતની મીઠી ઉધ લો. મોડી રાતના ઉઘરા ને પહેર દહાડો ચડતાં મુધીનું ધાણ એ તંદુરસ્તીનાં દુરમન છે.

વાંચવા લખવા કે કામકાજના નિયમિત વખત પ્રમાણે મહેનત કરો; અને વચ્ચે નિયમિત આરામ, ગમ્મત ને પિનોદ લો.

અને વિચાર નિર્મળ કર્યાં એટલે આચાર એની મેળે શુદ્ધ બની જવાંના.

તંદુરસ્તીના આ રાજમાર્ગ છે.

૩

માણસે યંત્રો નીપજાવ્યાં તે દહાડાની શારીરિક મહેનત ઓછી થતી ગાતી. એટલે શરીરને પુરતી કસરત મળતી બંધ થઈ. આગળના જમાનામાં જાત-મહેનતને લીધે શરીરને કસરત મળ્યા કરતી ને તેનો વિકાસ થતો.

પણ આ જમાનામાં જે આપણે શારીરિકાસ તો કરવો જ છે. એટલે તેને માટે દરેકદરેક અવયવ તંદુરસ્ત બને, સંપૂર્ણ રીતે ખીસે અને કસાય એવા ઉપાયો અને કસરતો અજમાવવાં રહ્યાં.

આ જમાનાની નખખાઈ તો જુઓ! શાલ્લાં યુક્તોનાં નિર્મળ મન, પોતાનું શરીર ખુશ્તું કરતાં, ધાતીઓના કછોટા મારતાં કે લંગોટ બીડતાં પણ શરમાઈ મરે છે! પ્રભુના દીધેલા આ સુંદર શરીરને ખુશ્તું મેલવામાં એવાં લાજ મરવાં શાં?

તમારાં બધાં કપડાં કાઢી નાખી, તસતસનો લંગોટ ભીડી, તમે અભિમાનપૂર્વક કવી થકો કે પ્રમુખે જેવું સરજ્યું તેવું આ શુભ માફે શરીર; અંદરના મુંદર આત્માને વાસ કરવા જેવું સુંદર મંદિર.

કચ્છ મારી આગળ આવો અને તમારા શરીરનો એકેએક અવયવ તથા રુપા નીરખીનીરખીને તપસો. જે ભાગ નખજો હોય તેને કેળવો, ખીલવો ને મજા પુત બનાવો.

નિયમિત ખાનપાન ને નિયમિત ઉધ, મારકસર મહેનત ને માફકસર આરામ, નિર્મળ આચાર ને નિર્મળ વિચાર વડે તમારા શરીરને તંદુરસ્ત ને ચેતન-મય બનાવો, ધરતી પર તમારું દૃઢ પગલું પડે ત્યાં રસ્તે જનાર એ ધડી જોઈ રહે, કે કેવો સુંદર જીવન છે!

એક સવારે કાઈ આઠ હેકળ ગોકળભાય, કાચબો, સાદમુજ ને શીકરી કુતરો એટલાં મળ્યાં અને રોડ પાતપાતાનાં બાણમાં ફેંકવા લાગ્યાં.

ગોકળભાય—મારે પગ નથી પણ ક્યાં દસ વાર હું જઈ શકું છું.

કાચબો—મારા ટુંકા પગ કાણ દાંણીમાં ચેરેલા છે છતાં હું ક્યાંકે ક્યાંકે વાર જઈ છું.

શીકરી કુતરો—દસે એક તમારી કડપ. હું ક્યાંકના ત્રીસ

માઈલ દોડનારો છું.

સાદમુજ—માઠજો અને બેઠો, હું સોપી ચરી જઈ તેમ છું. હું ક્યાંકના સાઠ માઈલ ધણું છું!

એટલામાં આઠને મથાળેથી એક કાઠિ જોડી કડયો, અને બંધો દે, સમજાવો! તમે બધાં મારી આગળ કુછ બિસાવમાં નહિ. માફે કરો, પણ મારી કડપ ક્યાંકના ૧૦૦ માઈલની છે. જુઓ આ એની સાખીની. એમ કહેતાંપર આની ટોચ પરથી સોની વચ્ચોવચ્ચ એણે પડતું મુક્યું!

ગિરનારની યાત્રા

ગુજરાતનાં શુદ્ધ શુદ્ધ ગામોમાં રક્ષાએલી વ્યામામશાળાઓ (અખાડાઓ)નું એક અંગ મુસાફરી પણ છે. શાળાની લાંબી રમઝોમાં અખાડાના છોકરાઓને ગુજરાત કાઠિયાવાડનાં શુદ્ધ શુદ્ધ પ્રખ્યાત રથો, તીર્થધામો તથા કુદરતી મનોહરતાવાળા પ્રદેશોમાં મુસાફરી માટે લઈ જવામાં આવે છે.

આ મુસાફરીઓ લગભગ બધી જ પક્ષે આલીને કરવામાં આવે છે, અને તેના લાભ અનેક છે. એથી સ્વાસ્થ્ય, સહનશીલતા અને પરસ્પર બંધુભાવ પ્રેરણ છે; વિદ્યાર્થીઓમાં લરકરી સીધાઈના જેવી સહનશક્તિ તથા તાલીમ આવે છે અને તેઓ આસાધારક અને છે, તથા એકબીજાને સંકટ સમયે મદદ કરવા સદા તત્પર રહે છે. એ ઉપરાંત પુસ્તકોના ગ્રાનથી રહી જતી અપૂર્ણતા આ મુસાફરીમાં મળતા પ્રત્યક્ષ ગ્રાનથી પુરાઈ જાય છે. શુદ્ધશુદ્ધ સુંદર પ્રદેશો, સહેરો, નદીઓ, પર્વતો અને સ્થળોથી પોતાના દેશની જીવંત માહિતી મળે છે, તેથી તેમનામાં સ્વદેશપ્રેમ જાય છે. ઐતિહાસિક રથો જોવાથી તેની ભૂગોળનું ખરોખર ગ્રાન મળી જાય છે, એટલે પ્રતિહાસ અને ભૂગોળનું એવું તો સુંદર અને જીવંત ગ્રાન તે મેળવી લે છે કે જીવંત લગી તે શુદ્ધ નથી. ઉપરાંત, દેશની રીતિ, આચાર્યોનાં જીવન, શુદ્ધશુદ્ધ દેશીની રહેણીકરણી, રીત-રીવાજ અને ભાષા વગેરેનું ગ્રાન મળે, રસ્તામાં પડતી મુશ્કેલીઓથી ધીમજ, ખંત ને હિમ્મત વધે અને અવલોકન કરવાની ટેવ પીમે, એ કામ તો શુદ્ધ પણ આ બધા લાભ પછે આલીને મુસાફરી કરવાથી જ મળે છે એ વાત જુલાવી ન બેઠકે.

અમદાવાદની સાર્વજનિક વ્યામામશાળાના વિદ્યાર્થીઓએ કરેલી એવી એક યાત્રાનું, એ યાત્રા કરનાર એક વિદ્યાર્થીનું જ લખેલું વર્ણન આ નીચે આપ્યું છે

૧

મુસાફરીના ઘોડા દિવસ અગાઉથી અમને અખાડામાં ખબર મળી ગયા હતા. રસ્તાનો પરિચય સહન કરી શકે એવા વિદ્યાર્થીઓને જ પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. અમારી ઘણીખરી યાત્રાઓ અમે પહે ચાલીને જ કરીએ છીએ; પણ આ વખતે તો અંતર લાંબું હતું તેથી, તથા રસ્તામાં પણ બીજાં કંઈ ખાસ જોવા-જોવું ન હોવાથી અમે આગાડીનો આગ્રય લીધો.

પહેલાં તો અમદાવાદથી ભરૂચ જઈ, ત્યાંથી દહેજ ચાલતા જઈ, ત્યાંથી વડાણમાં બાવનગર પહોંચવાનો, અને ત્યાંથી પછી આગાડીને રસ્તે શુનાગઢ જવાનો વિચાર હતો. પણ પાછળથી ખબર મળ્યા કે એ વખતે દરીઓ બહુ તોફાની હોય છે, એટલે એ વિચાર માંડી વાળ્યો.

નહી કરેલે દિવસે, રેલ્વેના કન્સેશન પાસની પથ્થુ શાદ ન જોતાં અમે રાત્રે અમદાવાદથી ઉપડ્યા. ગિરનારનું વર્ણન અગાઉ પુસ્તકોમાં વાંચેલું તે ઉપરથી મનમાં કલ્પનાઓ ધડતા અને સ્વપ્નાં અનુભવતા અમે બીજે દહાડે સવારમાં રાજકોટ આવી પહોંચ્યા. ત્યાંની રાષ્ટ્રીયશાળાના આચાર્યનાં અત્યંત આયલથી બપોરે ત્યાં જ રોકાયા અને રાજકુમાર કૉલેજ, ચૉટસન મ્યુઝીઅમ, સદર વગેરે જોઈ રાત્રે શુનાગઢ જવાની કલ્પના.

જેતલસરના રેલ્વેને સવાર પડ્યું, અને લાંબા સમયથી નીરખવા દિલ્લેલા પર્વતરાજ ગિરનારનાં અમને અહીં દૂરથી દર્શન થયાં. પછી તો જેમજેમ ટ્રેન આગળ ચાલતી ગઈ તેમતેમ ઉત્સુકતા વધતી ગઈ. ધડીમાં દૂખીનથી જોતા, તો ધડીમાં નરી આંખો

તેનાં સિખરે ઝોળખવા મળે કરતા, અને પાસે બેઠેલાને વારંવાર ગિનાર વિષે પ્રશ્નોની પરંપરા પુછી ગમરાવી નાખતા અને જુનાગઢ પહોંચ્યા.

રેલેયન પર ઉતરતાં જ ત્યાંની અમરાક પોલીસે ઝીણવટથી અમારી તપાસ કરી. ખાદીનાં કપડાં, બગલચેલીઓ, ખભે ધારીઆં તથા હાથે વગેરે વિચિત્ર, સ્વભાવ વિરૂદ્ધ વસ્તુઓથી અને સોડોના કન્ટેનરોનો ભોગ થઈ પડ્યા. ગિનાર ઉપર માત્રા માટે જાણે છીએ ત્યાં જંગલમાં રખાવાનું હોવાથી ધારીઆં, હાથે વગેરે વસ્તુઓ રક્ષણ માટે લીધેલી છે એ સદી વાત લગભગ અરધે કલાકે પોલીસ અમલદારના મગજમાં અને ઉતારી ચક્રા; અને છેવટે તેઓ સાહેબે હાલની રાજદ્વારી સ્થિતિ તથા અસહકારની નિષ્ફળતા પર ચોખ્ખી રાખેલું એક ટુંકું પણ અસહકારક બાબત કરી અમને જવાની રજા આપી.

ગામમાં જઈ ધર્મશાળામાં મુકામ નાખ્યો, પણ ત્યાં બરાબર સગવડ ન હોવાથી સ્વામીનારાયણના મંદિરનો આશરો લીધો. આપણાં મંદિરે જે આવો આશ્રય આપતાં રહે તો અમારા જેવા ટોળાંબંધ છુસાકરી કરનારાઓને બહુ સુખ થઈ પડે.

સાંજે આર વાગે રાત્રીનો પરવાનો લઈ અમે ઉપરકોટ જોવા ગયા. ઉપરકોટ, સહેરમાં જ એક છેડે ઉંચી મજબૂત ટેકરી ઉપર આવેલો રા'બેંગારના વખતનો જુનો કિલ્લો છે, અને હાલ તો ત્યાં આપણા ગૌરવશીલ ક્ષતિહાસનાં પ્રાચીન મકાનોનાં ખંડોઓ તથા વાવ કુવા સિવાય કશું નથી.

રા'બેંગારના પિતા રા'નવજી બંધાવેલો નવજી કુવો, અડીકડીની વાવ, નીલમ અને માણેક નામની બે જુની ગંજવર તોપો, રાજકેરી તથા રા'બેંગારના

મહેલનાં ખંડોઓ, આપણા કોડીઆની કહેવાની પ્રાચી, તથા બેંગારના કૃતશી બાણેજને દેશ અને વિશ્વને સિદ્ધરાજે કિલ્લો ઉપરની જે જગ્યાઓથી નીચે ખાદીમાં ધણેલી મુઝા હતા તે જગ્યા-એ બધું જોતાં આપણા પ્રાચીન ક્ષતિહાસનાં સ્મરણ અમને તાત્કાલ થતાં.

નવજી કુવામાં ટેક પાણી મુધી અંદર પહોંચી શકાય તેવો સુરક્ષિત માર્ગ તથા આસરે ૨૫૦ પગથીઆં પાકાં બાંધેલાં છે; અને તેમાંથી આર કાસ ઝેડીસાથે પાણી ખેંચી શકે તેવું છે. આ જુના અવશેષો સિવાય, અર્ચાચીન મકાનો બાંધવા માટે આ પ્રાચીન સ્થાનની શોભા નહીં કરી તેના ખટકમાંથી પથરાયેલો લંબ જવામાં આવે છે તેની ખાણો, તથા જુનામઠ સહેરને પાણી પુરું પાડનારા 'વોટર વર્ક્સ' ખાતાના ગોરા હોજ જોવા એ આ જગ્યાનાની વસ્તુઓ હતી.

ઉપરકોટ પુરો કરી સહેરથી બે માઇલ કંપે આવેલો સફરખાજા જેવા ઉપડ્યા. ત્યાં નાનકડું મ્યુઝીઅમ જોઈ બાગમાંનાં જનાવરો જોવા ગયા. સિંહ સિવાય અહીં બીજું પ્રાણી નજરે પડ્યું નહિ. કાચ ગિરનારનાં જંગલમાં ફરતાં વનરાજ સાથે અમરો બેઠો થઈ જામ તો શું કરવું તેવું નિરાકરણ, અને આ બાગના સિંહને જોઈ કરવા લાગ્યા. નરખી નીરખીને એના કુટુંબના પ્રત્યેકને જોઈ લીધા, કે જેથી જંગલમાં અચાનક એના ટાઇ બાઇબંધનો બેઠો થાય તો ગમરાઈ ન જવાય અને સખતા જળવાય. અમારી સાથે કેમેરા લીધા હતો, તેથી આ બાગમાંના બે સુંદર દેખાવોના ફોટોગ્રાફ લીધા. પછી ગામમાં ચોંટું કરી ઉતારે આવ્યા; અને ખીજે દહાડે સવારે ગિરનાર ચઢવાનો હોવાથી તેનાં સ્વખાં અનુભવતા સુધ ગયા.

૨

સવાર પડ્યું કે ઉઠીને ચાલવા જ માંડ્યું. દમોદર કુંડ તથા રેવંતી કુંડમાં નહાવા માટે આવતાજતાઓની ધમાલ ચાલુ હતી. આરોગ્યશાસ્ત્રીઓને જોતું દર્શન કરતાં પણ મુશ્કેલી આવે એવા મેલા અને ગંધાતા પાણીથી બરેલા એ કુડોમાં આપણા ધર્મચેલા હિન્દુઓ

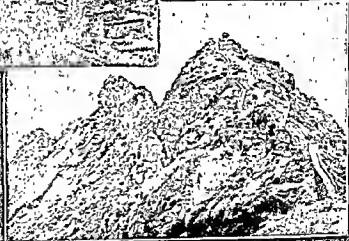
પાપ ધોષ નાખી પવિત્ર થતા હતા! ધર્મની અનિશ્ચય અદામાં બહારની ચોક્કાઈ ભુલાઈ જતી હતી. અહીંથી નીકળી અમે, સહેરથી ત્રણ માઇલ દૂર આવેલા ગિરિરાજની તળેટીમાં આવી પહોંચ્યા.

તળેટીમાં જોનાની ધર્મશાળા તથા ખાખી બાગ

ગિરનારની યાત્રા

ગિરનારના પહાડો
નારના પહાડો ના દેશ

નેમીના પહાડો
નેમીના પહાડો
ગિરનારની પહાડી ડુંગર

ગિરનાર

સાવરુખીર ડરવરુખી

નિરુખી યુધી સિંહ રૂડી મળી.

[પાનું : ૨૨૪]

એની કુટિઓ આવેલી છે, અને ત્યાંથી જ ઉપર ચડવાનાં પગથીયાં રાડ થાય છે. ગિરનાર પર ચડવા માટે લગભગ કેક મુઠ્ઠી પગથીયાં હોવાથી યાત્રાળુને એક રીતે ધણું મુખ થાય છે.

ચડતા માંડ્યું ને અમને તો જલજે સુંદરતાનો વિશાળ સમુદ્ર નજરે પડ્યો. ચારે તરફની દરીઆળી, ઝાડોની ઘટ્ટા ને કુદરતી સોન્દર્યથી હોભાઈ દરેક જાણુ છુટા પડી પોતાની મોજમાં આવે તેમ ચાલવા તથા આનંદ લુટવા લાગ્યો. રસ્તામાં દેકેકાણે કબા રહી જુદે જુદે સ્થળથી જોતાં નીચેની તબેરી નવાં નવાં સ્વરૂપ ધારણ કરતી હોય તેમ લાગતું. રસ્તામાં ઘોટે ઘોટે અંતરે ચોક્કસ યાત્રાળુઓ માથે હાથઠાં આરામ લેવા ખેડેલા હોય તે અમને સડસડાટ ચડી જતા જોઈ આશ્ચર્ય પામતા. છેવટે પર્વત કિપરતા કિપરકોટે નામના સ્થળે પહોંચ્યા. અહીં નેમીનાયનાં જૈન મંદિરો તથા મુસારદેવીની સગવડ માટે એક નાનું બજાર અને ધર્મશાળા છે. ત્યાંથી ઘોટે દૂર ચાતાં ગ્રામુખી ગંગા નામનું એક સ્થળ આવે છે ત્યાં પાણીનો કુંડ તથા મંદિરો છે.

ગ્રામુખીથી જુદા પડતા સંનદાસ બાવાના આશ્રમને રસ્તે અમે યત્ના, અને મુકામ આગળ આવતાં તો અત્યાર મુખીના. જોગ થઈલા ચાકે અમારા પર એક-સામ્રો દુમસા કર્યો.

સંનદાસ મહાશય બુદ્ધ જ મધુર સ્વભાવના છે અને ત્યાં યાત્રાળુઓને કતરવાને માટે દરેક પ્રકારની સગવડ રાખેલી છે. અમે ગયા ત્યારે તો લગભગ

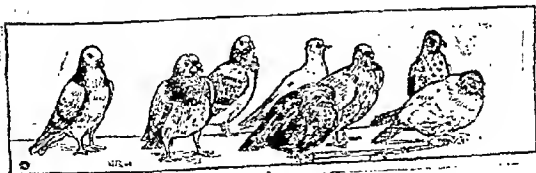
બધા જ ઉતારાઓ રોકાઈ ગયા હતા, છતાં બીજા બાવાઓ કરતાં તદ્દન જુદા જ સ્વભાવના એ મહારાજે અમને બે એકરકા કાઢી આપ્યા. તેમાં અમારો સામાન મુખી કુડમાં નાંદી આવ્યા અને સાથે લાવેલું ખાણું ખાઈ, આગળ વધવાની આતુરતા ન અટકાવી શકવાથી તરત કુચ શરૂ કરી.

આ વેળા તો 'વોટરબેચ' સિવાય બીજો કશો જ સામાન અમારી સાથે નહોતો, એટલે ચડામાં મુખ આનંદ આવતો હતો. હવે તો અમને પગથીયાંને રસ્તે કંટાળો આપવા લાગ્યો, એટલે તે છેડી છઠ આડરને કિલ્લા અને આશ્રમવળા પથરાઓ પર દરજીની પેઠે કુદતા, જાડનાં મુખીમાં પકડી ઉપર ચડતા અમે ખમણા વેગથી અને વહેલા અંજાણની દુક પર આવી પહોંચ્યા. જગ્યાઓની ઓળખણ માટે ગિરનારની જુદી જુદી દેકરીઓને 'દુક' એવું નામ આપેલું હોય છે.

ગિરનારની મોટી ને ઢંચી દુકમાંની એક અંજાણની દુક છે. અહીં કબા રહી નજર દેરવાં ચોતરફ બુદ્ધ મનોર દેખાવ જણાય છે. સામે પથરાઈ રહેલી ગિરનારની બીજી દુક, બંને બાજુની બીજીમાંની ગીચ જંગલો, પમની નીચે આવી રહેલો પગથીયાંવાળો સપોક્કર માર્ગ, અને જાડનાં મુખીમાં રોકાઈ રહી રહેલું જુનાગઢ! આ બધું દાય જોઈ અમારાં હૃદયો આનંદથી નાચી ઉઠ્યાં. કોઈ વિચારી રાજ્ય પોતે છતેકા પ્રદેશ ઉપર ચર્ચમયી દૃષ્ટિ નાખે તેમ અમે ચોતરફ નજર દેરતા કબા.

જયશ્રી પુરાણી

[આ વિષયનો બાકી રહેલો ભાગ આગળના અંકમાં]

અમૃતની કંટોરીએ

કેઈ ધર્મોભાએ કહ્યું છે કે મોટાં મોટાં દાન આપનાં તેમાં જ 'સમાર્થ' છે એમ નથી; પરંતુ અલ્પીને વખતે દીધેલો પાણીનો એક પ્યાલો પણ લાભો રૂપીઆ કરતાં પણ મહીઆલો છે. આપણા પરીજાનું અનુભવ-વચન છે કે 'આંગણી ગીમવાનું પણ પુલ્કન છે.' પરીક્ષાને વખતે કાઠ છોકરાં પોતાની પેનિસલ રસતામાં બોધ નાખે અને વર્ષમાં હાથેચાથેથી થઈ મુંઝાતો દોષ, તે ધર્મી આપણી પેનિસલના બે કડકા કરીને એક તેને આપીએ, એ પણ બહી લાભગીનું કામ છે.

મેઘા તેજસ્વી દાનરો એમ નાનીમી દીવાસત્રીની ન્યોતમાંથી અમુક પ્રકાર રેગરી લે છે, તેમ મોટાં પરમાર્થનાં કાસો પણ આવી નાનકડી વાતમાંથી જ જન્મ પામે છે. આવા પ્રસંગોના મુળ હેતુ અને ઉપરનું પરિણામ હવે કેળવવાનું તથા સાચું સુખ નીપજવવાનું છે.

ચંદ્રવંસી બરતના કુળમાં ચિત્તદેવ કરીને એક દયાળુ અને દાનેષરી દાન ધારી ગયો. તેના પિતાનું નામ સંસ્કૃતિ. આજ પણ ત્રણ લોક ચિત્તદેવનો જન્મ ગામ છે. એ સાર અકિંચત દાને, તેજસુ જે કાંઈ પેતાની પાસે હોય તેનું દાન કરી દેતો. કંતુલ મુદાં પોને કદ વેરે પણ છુવ જતાં જ અવધાનને ખાલી હાથે પાછો ન વાળે. અતિથિને તો એ દેવ સ્વરૂપ જ ગણતો.

એક રાત્રે રાત્રીમાં બાર ઘરસતો દુકાન પડ્યો. કોઠારમાં સંપૂર્ણ અનાજ ગમીઆર ભરસ આરસું; પણ બારસું રોહું રહ્યું. પ્રતા અજ પિત્ર તરફના માંડી. અસજળ વજર આ રાત્રીની કુદેજો પણ અડનાજીસ કિપવાસ પડ્યા. દેવેને જોયલુપત્રાસને પ્રભાને પાછું મળ્યું. એ ભોગન લેતા ભેસે છે અને

અભ્યાસનંત અગ્રાજી તેહની પાઠ જુએ છે વજી; -
આજીએ એને અઠ મોહાડે એમ વિચારે છે ગાર મજી
એવે એક બાસીલુ અતિથિ ત્યાં આવી મણી.
અદા અને આદરથી-રાત્રીએ તેને ભોગન કરાવ્યું.

અતિથિ મજા પડી રાત્રીકુંજ જમવા બેઠું. તેજસુ કેઈ થર આવી લાગ્યો તેને પણ ભાવજુદે મેઘા પીડાની જમાડવા. થર મેળાવ પામીને ચાલી ગયા થોડી વાર ન કાઢ ત્યાં કુતરોનું રોળું ધારે તે બાજુસ નીકળ્યો. તેણે રાત્રીને કહ્યું, 'કું અને કુતરાં ભુખ્યાં છીએ, માટે વ્યગ્રને ખાવાનું આપો. સગળાં પ્રાણીમાં પશુને જોવાર ચિત્તેવનું હસ દયા બરાબ આપ્યું અને પચેલું અજ તેણે સી વચ્ચે લઈ આપ્યું.

હવે બાહી માત્ર એક જળને થાપ લે પાણી રહ્યું. તરણથી યજ્ઞગતો રાજા જેવા જા પ્યામી હોઈ ધારી જમ છે, તે જ પો એક મેઘ આવી પહોંચે અને મોસી બધે, 'કું કે જે ન જત મેળાવ છું, તેને લે રાત્રી! પાણી આપ.' જ મરતાં પણ રાત્રી મેળાવનું રૂઠે વચન સંભળી ગય થઈ ગયો. મનમાં એણે બગવાનું સ્મરણ કર્યું કે 'કું હાલ વૈજય કે મોઘા નથી માગતો. માત્ર કું આપણું કે સર્વે પ્રાણીઓના વિગમાં પેશીને કું તો બધી પીડા મોખરું કે જ્યેષ્ઠી કાઠને દુલ્મ ના મે.' મેઘા મનવાળા ચિત્તદેવે પ્રસન્ન વડને જળ પેશા ચંદ્રગતે આપ્યું કે દરન પ્રાણીય અતિથિ. મેઘા તરેદના વેશધારી સ્વર્ગના દેવતાએ સ પ્રગર થયા અને દાનધર રાત્રીને કહ્યું, 'વર મળ, મગ' સમસ્ત જગત પ્રત્યે દયાભાવવાળા 'ચિત્તદેવે કહ્યું ન મગાનાં માત્ર પ્રશ્નમ કર્યા.

આના જેવી એક વાત સર રિસિપ સિંહ કે. એ હિન્દની રાણી ધલિઅમીયા તખતનો અધીર હતો. તે વિદ્વાન, ગાજ, કુલીમાર, અ સાસો ચોડસવાર અને મેદા મુસાફર હતો. પણ કેરવાં તે સહાય ચક્રવર્તી તરીકે વધુ શોભે છે. બધા કુજીને લીધે તે 'સમમસન'...કેવલ

પણ તેના હાથની મોઠાણ, ખાનદાની, સદાચાર અને શૌર્ય માટે એ અરસાના પ્રસિદ્ધ પુરૂષ નરીકે ઇતિહાસ તેને જોળીએ છે.

એક વાર યુદ્ધનની મોટી લડાઈમાં સિંહની સમ- રીતે ધામધ થયાં. તેના ગળ્લે મોઠાઓ દુશ્મનોની ગોળીથી વીધાયા હતાં તે મર્દાનગીથી લડ્યો. લડતાં લડતાં જ્યારે રાત્રીની ગોળી તેને વાગી, તે પળે એનો વધારા થોડો લડાઈના મેદાનમાંથી તેને લઈ નાહો.

જ્યારે એ છાવણીમાં મૃત્યુને બીજાને પડ્યો હતો ત્યારે તેણે પાણીનો છંદકો ખાસો માગ્યો. તે દિવસે તાપ થોક હતો, અને તરશે સિંહનીના પ્રાણ કંઈ આવ્યા હતા. મોટી મુશ્કેલીને લડાઈના એ મેદાનમાંથી ફક્ત એક જ ખાસો પાણી મળ્યું. એવે ખાસો ઉપાડી મેળે. માંડવા જાય છે, તે જ શબ્દે સિંહનીએ કોઈએક જાખમી થએલા સીપાઈને દયામણી આંખે પોતાના તરફ દીકતો જોયો. મરતાં મરતાં પણ એનું અગીર દિલ દયાથી દ્રવ્યું. દુઃખ ને દર્દ અર્ધું ને ભૂલી ગયો, તરશ વીસરી ગયો અને હસતે મહેરે પોતાનો ધૂરંતો હાથ લંગાવી પાણીના ખાસો પેસા સીપાઈને આપતાં ને જોયો. 'ભાઈ, મારા કંઈતાં તારી જરૂર વધારે છે.'

મોટીવાર પછી સાચું ગુણ કોતો હોય તેમ સિંહનીએ પ્રાણ છોડ્યો. આ બસો ઉદાર વીર તો ગયો; પરંતુ તેનું ઉમદા કામ જગતના ઇતિહાસમાં કરી નહિ બુંસાય.

આવો જ એક બીજો પ્રસંગ ઓસ્ટ્રિયાનું રાજ્ય રથાપનાર ત્યાંના આદિ પુરૂષ રૅડ્ડેલ્ક વિશે પણ છે.

એક વેળા એક ખુનખાર લડાઈમાંથી હાર ખાઈ રૅડ્ડેલ્ક અને તેનાં માણસો નાસતાં નાસતાં કોઈ આગ વરસાવતી રેતાળ બૂધિ પર જઈ ચડ્યાં. સૌ

માણસો તરશે તરફલાં હતાં. આવા સુકાનોંક પ્રદેશમાં પાણી સ્તનના મૂળે પણ મળતું મરડેલ, ચોતરફ જાલ જ શોધ કરી આખરે એક સીપાઈ મહામુશ્કેલીને પાણીનો એક ખાસો મેળવી લાગ્યો. અને પોતાના સરદારને આપ્યું. પાણી થોડું હતું; તરસેલા ધણી હતા.

હુનીયાની નજરે ગણતી માણસની પહરીમાં ફેર હોય છે; પણ તેમનાં મુખદુઃખમાં ફેર નથી હોતો. ઇમરતની નગરે સૌ સરખાં છે; અને કુદરતી ભુખતરસે સૌને લાગે છે, જેટલી તરસ રૅડ્ડેલ્કને લાગી હતી તેટલી જ તેના સીપાઈઓને પણ લાગી હતી. પોતાના હેઠ્ઠા અને સપાતા બળે રૅડ્ડેલ્ક માંડત તો પોતે પાણી પી તરસ છીપાવી ચકત. પરંતુ ખાનદાન ખવાસનાં એ અચરાધ સરદાર બારે સખી દિલનાં હતા. પાણી બરેસો ખાસો હાથમાં ધરી તે જોયો, 'તમને સૌને મુશ્કેલી છે એકસો આ પાણી પી શકું જ નહિ; અને આટલું પાણી સૌને મટિ પુરતું પણ નથી. મુખમાં આપણે સૌ સાથે રહ્યા છીએ, ને આ દુઃખમાં ફક્ત સાથે જ રહીશું. મારા માટે મારાં દેનાર મારા વીર સીપાઈઓ પાણી પીશે ત્યારે જ હું પાણી પીશ.' આમ કરી, મહા મહેનતે મેળવેલો એ પાણીનો ખાસો તેણે જ્યાંન પર રાખી દીધો.

ત્યાંથી કુચ કરી સૌ થોડે દૂર ગયા તો બધાને પુરતું થઈ રહે તેટલું પાણી મળ્યા આવ્યું.

પોતાને માટે પ્રાણપી પણ પરવા ન કરનાર, મુખદુઃખમાં સમભાગી એ સરદારને માટે સીપાઈઓ મરણીઆ થમ લાગ્યા; અને વિજય મેળવી ઓસ્ટ્રિયાના રાજ્યની રથાપના કરી.

મજલાલ મેવાણી

ભાવના સૃષ્ટિ: લેખક, પ્રો. વિષ્ણુપ્રસાદ રવુજાડલાલ ત્રિવેદી, એમ. એડ્. કી'મત, દસ આના.

આ નાના પુસ્તકને ભેટમાં પહેલાં એના લેખકને ઓળખાવે. એ એક મધુર યુવક છે. કોઈમાં વધુ જુલિ હોય, કોઈમાં વધુ કલ્પના હોય; પણ બાઈ વિષ્ણુપ્રસાદમાં જુલિ અને કલ્પના અને સત્ય છે. છતાં કલ્પના-સીને સોષી ગેરુદ્ધિ તેમ-એમને અતિ વધુ બંધાતી છે. સ્વપ્નાં એમનાં સંજોગો છે. બાળકો અને બાળકીની રમતો મટે એમને પડ્યાપાત છે. એમને પછી બનવું મમે છે. એ એક ટેકણી પુછ છે, 'પ્રજુ પાંખો ક્યારે આપશે?' લેખકને પાતાના મનમાં જ જવાળ મળે છે. 'જુલિનાં નીર સીંચાઈ કદાચમાં કવિતા જન્મશે ત્યારે' અને જ, બાઈ 'પ્રેરિત'ના કદાચમાં કવિતા જન્મશે.

કોઈની વસ્તુ લઈ ભોગ્યવવાની ઈચ્છા થાય તેને વાસના કહીએ. કોઈનું કલ્પાણ થાય એવી મનની વૃત્તિ અને તેને ભાવના કહીએ. આ પુસ્તકમાં લેખકની 'ભાવના સૃષ્ટિ' છે.

રામરાણી; અનુવાદક, અવેરચ્છદ મેપાણી; પ્રકાશક, કૌમારી કાર્યાલય રાજપુર; કી'મત, દસ આના.

'કુમાર'ના મયા અંકમાં અમે બાઈ અવેરચ્છદ મેપાણીની ઓળખ કરાવી છે તે વાઈ હતો. હવે આ રામરાણી વાંચે એટલે અમારું કયન કેટલું સાચું છે તે જણાશે.

સારું નાટક વાંચવું કોને ન મમે ? અને તે પણ રવીન્દ્રનાથનું ? બાઈ અવેરચ્છદ એના બંગાળી ભાષામાંથી અનુવાદ કર્યો છે. કાઠીઆવાડી દવાપાણીમાં અંગીભાઈ આ અનુવાદ પાંચે અને તેંદુરસ્ત થયા જણાય છે. અમને તો તે મુજ નાટક ભેગો લાગ્યો છે.

બીજી ભાષાઓમાંથી આવા સરસ અનુવાદો વાંચવા એ તો કાણ પ્રેરે ?

નાટકો ભેવાં અને વાંચવાં એ બેમાં ફેર છે. નાટક ભેવામાં તો તમારી આગળ સળખા દેખાવે, ખાસ એ

પુસ્તકના કથાપ્રકરણો નાના છે છતાં તેમાં 'ઘોસામાં ઘણું' સમાયું છે એકેએક વાક્ય, એકેએક વિચાર ઉભો છે. વાંચતાં વાંચતાં આપણી ઓડાશ અને ભાવેનો સ્વાદ લેતાં હોય તો તમારે થોડુંક ચેતન્ય ગેરુદશે.

મને કોઈ પુછ કે તમે કેવી આપણી ખરીદી અને વચિ. તો હું કહું કે 'ભાવના સૃષ્ટિ' ભેવી. સ્વપ્નાં અને કલ્પના પણ મુદર અને સાચાં હોય છે; અને એ સૌ આમાં. અને મળી આવે છે.

બાપા અને ભાવો ઉપરથી બાંધ 'પ્રેરિત' સાક્ષર-ચિત્ર નરસિંહરાવના બાળ લાગે છે.

મોટાં બીબાંની સ્વચ્છ કપાઈ, નાનકડું પુઈ, સારો દેખાવ અને પ્રકાશક યુગાન્તર કાર્યાલયને આભારી છે. શા. રાવળનું દોરેલું અજ્ઞાતિ આપ્તા પુસ્તકના પ્રતિનિધિ ભેટું રોલે છે.

હાથચાલો રજી કરવામાં આવે. નાટકો વાંચવામાં સળખો ચીનાર તમારે કલ્પનાથી ખેડો કરવો પડે.

રવીન્દ્રનાથની કલ્પના અજ્ઞાન છે. વાર્તા, નાટક, માળે નિબંધ—તેમાં જ્યારે ગેરુદ્ધિ એવે ત્યારે એમની કલ્પનાની કલ્પ રજીલી જ હોય.

દિલ્હીવાળાં હાસ્યરસ બહુ ઓછા છે. માઠી મસતી તે હાસ્યરસ નથી. જેનાથી કોઈની લાગણી ન ફાંચાય અને સૌને આનંદ મળે તે જ ખેડો હાસ્યરસ કહેવાય. રવીન્દ્રનાથને હાસ્યરસ એવો નિદેશ ન મળ્યો છે.

વર્ણદાર ધરંગો ચાકર રીકર, દીપજાળીર દેવદત્ત, દુર્ગા-દારીમાં રચાપત્રો તેની સૌ નાશવણી, ખરા પ્રેમનાં ભણકા રાણી સુમિત્રા, કુમાર અને હલા—એકેએક પાત્ર અદ્ભુત છે.

રાજ વિક્રમદેવ ખોલ્યો પ્રેમનો પુલરી છે. એ એમ માને છે કે સ્ત્રીના પ્રેમમાં કંઈક તો પ્રેમ આવી જાય છે. રાણી સુમિત્રા તેની આત્મિક બાંધે છે, અને સુમિત્રા સદા સમ્યક્ની સેવા કરવામાં સાચો રમેલ છે એમ સમજાવે છે. જ્યોત્સના પંડિતનાદેવે રાણા કી જોડવામાં મોટા પણ ખોલ્યા સંસ્કૃત રાજદોષ વાપરે છે. 'હે... એ હરિ' એ એનો વ્યવર્તન છે.

આપણે ત્યાં 'સુખી છેવટ' વાળાં નાટકો લખાતાં ને

વીર-કથા: લેખક, વસનજી રણુદાસજી નાંચક;

જુનિયતનો પ્રેમ નળજો છે. ખરા પ્રેમમાં શોધે હોય ન. કવિ નર્મદની બુનિયાદ પ્રેમ-શોધે શબ્દ સ્વરૂપમાં એક એ. મઠિ આ વીર-કથા આદરપાત્ર છે.

કથાઓનો મોટો ભાગ મેવાડ મહારાજનાં વીર સીપુરોનો છે. રજપૂતાનામાં એક દિવસ સ્વતંત્ર રાજપૂત સત્તાનો જ્વળ ફરકેલો. મરાઠી સામ્રાજ્યની સાથે હિન્દુસ્તાનમાં આણુ વર્તણૂક. પરંતુ જુનિયતને લાખ્ય હજુયે સુભાષીનો અમર આણે છે. ઉછરતી પ્રજામાં વીરવ્રતિ, સાહસિક જીવન અને

બજવાનાં; પણ આ નાટકનો અંત દુઃખમાં આવે છે.

રવિબાપુનાં સાહાજીબાપુમાં એક જુઓ એ છે કે સપ્તમાં વાંચનાર પોતાને મનપસંદ રસ આપી શકે છે. કાંડીઆવાડી જુનિયતમાં ને પ્રાણુ ભર્યો છે તે બાઈ જીવરંધદ પોતાની ભાષામાં જરૂર પડતાં છે. પ્રાણુવાન ભાષામાં લખાએજું આ રસમજું નાટક વાંચવાની જમમરી ભંભામણુ છે. પુસ્તકના પ્રમાણમાં કિંમત જાનુ જાદે ન કહેવાય.

વાડી રૂળીકે સુરત. કીમત, પાંચ આનાં.

મર્દનજી કેળવવાનાં સાધનો અને તેમની તાલીમ અતિ ન્દરી છે.

ઐતિહાસિક પ્રસંગોની સુંદર સાદી અને અચરકારક છે. ભાષા વીરરસને કીક અનુરૂપ છે; પરંતુ કથારેક વાક્યો અને ભાવો ખાસીખાસી લાગે છે. કાવ્યોની સુંદર સામાન્ય છે. તેમાં કથો કાવ્યભાવ તો જરા પણ નથી.

વીર-કથાનું વાંચન ઉત્તિહાસની માહિતી અને શૈક્ષણિક દ્રષ્ટિ અવશ્ય આપશે. પ્રમાણમાં કિંમત જુન છે.

સ્વીકાર

અધ્યાત્મતત્ત્વલોક: રચયિતા, મુનિ શ્રી ન્યાયચિન્મયજી. પ્રકાશક, અભયચંદ્ર લગવાનદાસ ગાંધી, લાખનપર.

ન્યાયકુસુમાકલ્પિ કતા: મુનિ શ્રી ન્યાયચિન્મયજી. પ્રકાશક, પંડિત વાડીલાલ રાણાભાઈ, જેન સરસ્વતી લખન, મહેનગોપાસની હવેસી, અમદાવાદ.

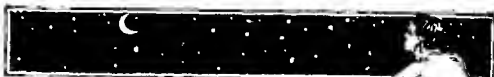
જેનદરોન: લેખક મુનિ શ્રી ન્યાયચિન્મયજી. પ્રકાશક, મણુપત સાગ્રી, નાગપુર.

સરસ્વતી: લેખક તથા પ્રકાશક કપર પ્રમાણે. ધર્મગીતાંજલિ: રચયિતા, મુનિ શ્રી ન્યાયચિન્મયજી. પ્રકાશક, શ્રી જેન મેતાંબર આનન્દવર્ધક મંદલ, કોનન.

ધરના ચારે દીવાલો એકીસાથે શા માટે બાંધવામાં આવે છે ?

કોઈ ઘર બાંધાતું હોય ત્યાં પણુએ જેણું દરો કે તેની ભીતિ એક પછી એક ન બાંધવા ચારે દીવાલો એકસરસી એકીસાથે બાંધતા જાય છે. આમ કરવાનું કારણુ એ હોય છે કે તેથી ધરના પાયા ઉપર ચારે તરફથી સરળું દળાણુ એણું આવે અને ભીતિ એકસરસી ગણાતી આવે. નહિતર જે એક પછી એક ભીતિ ચણવામાં આવે તે ભીતિમાં ચીરણ પડે, કોઈ ભીત નથી પડે, તો કોઈ નહન નીંડે પણ ભેસી જાય. પાયા ઉપર ધરનું જેટલું વજન આવવાનું હોય, તેના પ્રમાણમાં ગમ્બતી કર્કને જ ગમ્બતર ચોક્કસ કરવામાં આવે છે. ઘર જેટલું મોટું તેટલું તેણું દળાણુ પાડે; એટલે તેના પાયા પણ તે જ પ્રમાણમાં કડક અને ચણુનર એકધારું કરવામાં આવે.

આકાશદર્શન દરિયા

હરત, ચિત્રા, સ્વાતિ અને શનિ.

જે વડી આભાસ (તા. ૩૭ જુલાઈ): સૂર્યોદય
૫ ક. ૪૮ મી. સૂર્યાસ્ત ૭ ક. ૨૮ મી.

ત્રીમ્ અંકમાં આપણે સમર્પિતું જોવાપણું કર્યું હતું. સમર્પિતના છેલ્લા (મંરીચિ તરફના) ચાર તારા-જોથી જે વક્ષકાર ચાય છે તેના વાંકને મંરીચિની દિશામાં હંજાવશે, તો તે હંજાવેશે વળાંક 'સ્વાતિ'માં ચક્રને જશે. (જુઓ સાથેની આકૃતિ.) સ્વાતિ ખડુ ચળકતો તારો છે અને તેની આસપાસ તેટલો ચળકતો તારો ખીન્ને કોઈ નથી. તેના ઉદય દિવસના હોવાથી દેખારો નહિ, પણ ચામ્પોત્તર રાતના ૮ ક. ૧૦ મીનીટિ અને અસ્ત રાતના ૧ ક. ૩૭ મીનીટિ જેટલું શકારો. અસ્ત સમયે તે પશ્ચિમ અને વાયવ્ય વચ્ચેના ભાગમાં માનુષ્ય પડશે. પણ ચામ્પોત્તર વખતે તે ખ સ્વસ્તિક (આપણા માથા ઉપર આવેલું આકાશનું ખિંડુ) કરતાં ચોટકે દક્ષિણ તરફ લટકતો દેખારો.

સમર્પિતો સ્વાતિ સૂંધી હંજાવેશે વક્ષકાર ને ને તે દિશામાં આગળ ન વધારતાં, આ સાથેના નક્ષત્રમાં ખતાવ્યા પ્રમાણે સ્વાતિ આગળ સ્ટેજ ખુલો જાણી આગળ જમારીએ તો તે 'ચિત્રા'માં ચક્રને જશે.

હાત્રમાં શનિ ચિત્રાની પાસે છે અને તે ચિત્રાના નેટરોજ ચળકતો છે: તેથી તેઓને એકબીજાને જલ્દે સુધી ન જવાય તે ધ્યાનમાં રાખવું. એ એમાં શનિ રનાજ

પડતો છે. પૂર્વ તરફનો તે શનિ અને પશ્ચિમ તરફનો તે ચિત્રા. તેઓ પશ્ચિમ દિશા તરફ હોય ત્યારે ઉપરનો તે શનિ અને નીચેનો તે ચિત્રા. સ્થિર તેજ પ્રકારો તે શનિ અને પત્રક પત્રક થાય તે ચિત્રા. ચિત્રા અને શનિ એટલી જગ્યામાં સૌથી વધારે ચળકતા છે, પણ તેઓ સ્વાતિ કરતાં સ્ટેજ આછા તેજસ્વી છે, તેમાં ઉદય અને ચામ્પોત્તર દિવસે થવાથી દેખારો નહિ. ચિત્રાનો અસ્ત રાતના ૧ ક. ૧ મીનીટિ અને શનિનો ૧ ક. ૧૧ મીનીટિ થશે. આયમતી વખતે તેઓ પશ્ચિમ અને નૈર્ઋત્યની વચ્ચેના ભાગમાં દેખારો.

શનિ અને ચિત્રાને સૌથી લીટીથી જોડી તે લીટીને ચિત્રાની દિશામાં હંજાવીએ તો તે પાંચ તારાના એક ક્રમમાં ચક્રને જશે. આ ક્રમમાં 'હસ્ત' કહે છે, હસ્ત એટલે હાથ. આ ક્રમમાં પાંચ તારા તે હાથની પાંચ આંગળાઓનાં ટેન્વાં વં. આ પાંચ તારાઓમાંથી એક તારો ખીલ ચાર તારાઓથી સ્ટેજ ચિત્રો પડેલો છે: અને આડીનાં ચાર તારાઓમાં સૌથી પશ્ચિમ તરફનો તારો પાંચેમાં સૌથી ઝંખો છે. હસ્તનો અસ્ત રાતના ૧૧ ક. ૨૩ મીનીટથી ૧૧ ક. ૪૮ મીનીટ સુધીનો છે. આયમતી વખતે તે પશ્ચિમ અને નૈર્ઋત્ય વચ્ચેના ભાગમાં દેખારો.

શનિના સ્થિર તેજ પરથી તમે જાણ્યું હશે કે તે શુક્ર, સુરુ અને મંગળની જેમ અહ છે. તે પાસેના તારાઓમાં ચક્રને રહે છે કે નહિ તે તપાસતા રહે.

એક અનિવાર્ય મંગળને લઈ ગયા માસમાં હતો જેઓ નક્ષત્ર પગર આ તારાઓને ઝાળખી
શ્રેષ્ઠ, શુક્ર અને મંગળનો નક્ષત્ર આવી શકાયો ન શક્યા ન કોય તેમને માટે આ સાથે નક્ષત્રો આપ્યો છે.

નક્ષત્રો જોઈતી અમાસને માટે છે, પણ શુક્ર અને મંગળ સિવાય તે વૈશાખની અમાસને પણ લાગુ પડે છે. તેથી આ નક્ષત્રોની સાથે વૈશાખનો લેખ વાંચી શકશો; માત્ર તેમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવો.

વૈશાખની અમાસે શુક્ર મુળની ઉત્તરે હતો, પણ હવે તે જ્યેષ્ઠાની ઉત્તરે આપ્યો છે; તેમજ અનુરુધ્ધા અને શુક્રના અંતર કરતાં શુક્ર અને મંગળનું અંતર સમમગ પાંચ ગણું હતું તે હવે સમમગ છ ગણું થયું છે. તારાઓના ઉદય વગેરે સમયોમાં પણ નીચે પ્રમાણે

ફેરફાર થયો છે.

શ્રેષ્ઠ: ઉદય દિવસના; ચામ્યોત્તર ૮-૪૪ થી ૧૧-૩૫; અસ્ત ૨-૧૮ થી ૪-૧૩.

પારિજાત: ચામ્યોત્તર ૧૦-૨૨; અસ્ત ૩-૩૫. શુક્ર: ઉદય દિવસના; ચામ્યોત્તર ૧૦-૩૫; અસ્ત ૪-૧૧

મંગળ: ઉદય ૧૦-૪૨; ચામ્યોત્તર ૪-૨૧; અસ્ત દિવસના.

હરિદર બટ

શુધારો

‘કુમાર’ના પાંચમા અંકમાં ૧૪૪ મે પાને બીજા કોલમમાં બીજા પેરમાંની નવમી સીટીમાં “મંગળ અને શુક્રના ઉદયસમયો અનુક્રમે.....” એ પ્રમાણે છપાયું છે; તેને બદલે “શુક્ર અને મંગળના ઉદયસમયો: અનુક્રમે.....” એ પ્રમાણે લેખ્યો.

અથાણું

ફાનદાર: શું જોઈએ સાહેબ ?

ધરાક: હવે બતની એકાદ ચારી ટોપી જોઈએ.

ફાનદાર: એક ટોપી બતાવો.

ધરાક: આની કીમત ?

ફાનદાર: સત્તર રૂપિયા.

ધરાક: ટોપીને આમતેમ કલકલનીને વાળથી લેવા માંગી.

ફાનદાર: કેમ, શું જુઓ છો સાહેબ ?

ધરાક: આમાં કાણું કેમ નથી ?

ફાનદાર: કાણું રોનાં વળી ?

ધરાક: કેમ ? તે ગયેલો સત્તર રૂપિયા આપીને આ

ટોપી ખરીદવાનો, તેના જે કામ બદલ નીકળવાને ટોપીમાં બે કાણું જોઈએ ને ?

૦

ધરાક: હાહી, સોફોને હવે મોઝાં માણસો યાદ રહેવાં લાગ્યાં નથી.

ધરાક: એમ કેમ બોલે ?

ધરાક: એ તો હું મુલાકાત મળી હતી ત્યારે ફેર ફેર મોઝાં માણસોનાં બાવડાં કંઈ કરેલાં હોવાય. એ યાદ ન રહે ત્યારે જ બાવડાં કંઈ કરેલાં પડે ને ?

■

માધુકરી

૨૨. આશુતોષ
મુકરંત

કલકત્તા યુની-
વર્સીટીના વાઇસ
ચાન્સેલર (કુલનાયક)
અને દિન્દુસ્તાનના
એક સર્વોચ્ચ અધિકારી

સર આશુતોષ મુકરંતનું ગણ તા. ૨૪ મીએ અવસાન ગયું છે. આશુતોષ મુકરંતને ૧૮૭૫ના જુનની ૨૬ મી તારીખે કલકત્તાના બચાવીપુર પરામાં ધરો દેના. ત્યાં એમના પિતા ગંગાપ્રસાદ મુકરંતનું આનની દવાખાનું હતું. આશુતોષ પિતાને અત્યંત પ્રેમથી ચાલતા. પુત્રાન પુત્રના સંરક્ષક અને સહયુક્ત તેના પિતાએ આપેલી કેળવણીનાં ફલિત દર્શા. બાર વરસની વયથી તેમને જ્ઞાન મેળવવાની તાકાવેલી સામેથી અને તે જીવનવ્યવસ્થા રહી.

જ્ઞાનપ્રભુથી એ તમજા બાંધતા અને માંસ દેવા દેવા. પાકશાળાની પહેલી મરીયામાં ખુબ મહેનતને લીધે એમનું આરોગ્ય લગભગ અને પરીણામાં સારું પરિણામ ન આપ્યું. આશુતોષને આથી માત્રી ગયું કે નિર્ભય શરીર હોવાને લીધે મોટાં વૃક્ષાને વેડવાં પડે છે. પછીથી એમને નીરાંતી રહેવાના પ્રયત્નો કર્યા. દરેકજ સવારે ને રૂંધા જતા સાંધા. અને તેમનું પેનાનું શરીર દરોને કામ કરવાની શક્તિ વધારી.

તાના આશુતોષ ઉપર સરસ્વતી માતાનો દાસ દેના. વિવિધ જ્ઞાનની ક્ષમિ ઉપરાંત તેને અભિનયગત્તો રોજ દેના. કહેવાય છે કે અભ્યાસમાં ચાલતા બનીરું કિમ્બના અંકનમિત્રમાં પણ તેમને કેટલીક બુદ્ધી હતી. આ બુદ્ધિનેમને પુસ્તાકના પ્રકાશકને લખી મોકલી. લેખકે તે સ્વયંથી સ્વીકારી અને આભારના બદલામાં આશુતોષને સુંદર પુસ્તાકો મોકલ્યાં. અભ્યાસ દરમ્યાન એ કેટલાયે કામ જાખવાએ મળીને અંગ્રેજી માસિકમાં લખવા મોકલતા. પરિત સિવનાથ માસી એમના એક વારના મુક દેવા.

ધનિક માજાપના પુત્ર હોવા છતાં એમને મુદત મોજા-જોખ કે રૂંધાવ માળે નથી. શીમંત બંગાળીઓ અને ચાદર

નાખે છે. આશુતોષ પેનાની જુવાનીમાં પણ ખબે ચાદરોથી ચાલતા નહિ; તેથી મનકમાં હો તેમને 'ચાદર નિષારિની સમાના પ્રમુખ' હતી યોજાવતા. એમનું જીવન કેટલું સારું તેટલું જ ઉંચું હતું.

બી. એ. અને એમ. એ. ની પરીણામોમાં પહેલાં અગ્રણી તેમને આદ્ય દબર રૂપીઆનું દેતામ તથા પેનાનો મોટ મેજ-બ્યાં. ૨૪ વરસની ઉંમરે તે એ એમ. એ. ના પરીણા નીમા-યા ! પદવું પરીણામોની વાદવાદ દર બરી મોટાનું ચિત્રી નથી એમને કેળવણીના પ્રકાર અને પ્રયો બારી જુલિયો વિચાર્યા અને યુનીવર્સીટીના અભ્યાસક્રમમાં માત્રમજ બંગાળી રાખવ કાવવા મદામયન' હતું. આશુતોષ તેથી રીકાએ કરતા તેા જુધાસાની મુચનાએ પણ સાદેશી આપતા યુનીવર્સીટીને એમને હાથે કે તમારે પ્રભા જુબીએ એરે વિદાન તેમજ કામદાર પણ થવાનું છે. 'પરીણામ નિ' તેમને લખ્યું કે પરીણાની આ-પરિત પ્રભાના અંતનું સાઈ હીર બાગી નાખે છે.

૨૨. આશુતોષ મુકરંત

દરે એમણે વધીય યદુ સ્વતંત્ર છવન બાનવાનિધય કીધી. એવદાનો અભ્યાસ આદરોને આશુનેયે તર તર બિહારી રાય બેરે વજીરાલોનો અવદાર અનુભવ લીધો. મોક્ષ વજીર તરીકે સારી નામના કાઢી ઉઠેરે એ વડા ન્યાયાધીશ નીમણા. આ બંનેમાં એમને અમાગ ધમ હોયો પરોયો.

રાજ્યપ્રદરણી બાબતોમાં એ પહેલેથી જ ન પડયા. સરકારી અદાલતના અમલદાર દોહ એ પોતાના વિચારો કુશીરી પ્રગટ કરી ન શકતા. તોપણ સ્વતંત્રતા અને સ્વમાન એમને પ્રિય હતાં. કબજાળીની બાબતોમાં એ સરકારને એકાંતું સંભળાવતા. સરકારી શાખા પાદરાખાઓ છાડી દેવાની સફીય મળવળ એમને રચિર નહોતી.

કડકતા યુનીવર્સીટીનો હનિદાસ અને સર આશુનાયની છવનકયા એ છાદી નથી. પોતાની બુદ્ધિ અને શક્તિ તેમણે યુનીવર્સીટીને અર્પણ કરી. એ હોવા કે મેં મારા અભ્યાસના, કુટુંબના અને મિત્રોના આનંદોનો કોય યુનીવર્સીટીને ખસાવ્યો છે. યુનીવર્સીટીને તેમણે ખરીદાના મંદપના રૂપમાંથી ફેરવીને વિદ્યાના મન્દિરનું સ્વરૂપ આપ્યું. આઠ વરસ યુધી તેમણે વાઈસ ચેન્સેલર (ફકનાયક) નો હોદો ભેગવ્યા. તેમણે એકેકે ભાષણ વિરતના અને ખરી કાગલોથી બરુદ છે. તેમાં એમણે દેશના જીવાતાં માટે સરકાર શીખામણો સંધરી છે. અનેક કુલપતિઓ અને કુલનાયકો તરીકે ને આપ્યો, પણ આશુનેય સુકરણનું ન્યાન કલકતા યુનીવર્સીટીમાં હંમેશને માટે હત્યે. એ કલકતા યુનીવર્સીટીના ‘સકાદ’ કલેવાય તે રીત્ય છે.

આશુનેય એકલી તો મિત્રમિત્ર પ્રાનિમાં પરેશા હતા કે ને આપણને એક નહિ પણ અનેક લાભ. ને એશ્યાઆરિક સોસાઈટીના, કલકતા યુજીઅમના અને બંગીય સાક્રિય પરિષદના પ્રમુખ થયાહતા. દેશોકે વખત એ યુનિસીપાલીટીના તેમજ પ્રાનિક અને શાહી કાગલનાના સભ્ય હતા; સરકાર કાપાના પરીક્ષક મેડળના અને મહાભિધિ સોસાઈટીના પ્રમુખ હતા. બંગાળની ‘મેડમેટિસ સોસાઈટી’ના સ્થાપનાર તે જ હતા. આ સૌ હિતામાં ને ખરે કામ કરનાર હતા.

બંગાળમાં આશુનેય નામના ધણી મળી આવે, આશુનેય સુકરણનામના પળું કેરકાક રહે; પહેનું ન્યાદેકાલ આશુનેયની વાત હતા હોય’ ત્યારે તો આપણા આશુનેય જ સમજવા. આર્થ પ્રભવી જીવી સંસ્કૃતિના એ મોલું પક્ષકાર હતા. તેમને પોતાની અને પોતાના દેશબાંધુઓની શક્તિમાં વિશ્વાસ હતો.

પહારના છવનમાં કેટલે જણાતા આશુનાય ખાનગી છવનમાં અલેન માયાહ હતા. નેરોના સરેખો વિદ્યાર્થી પણ તેમને મળી શકેતો. મળવા આવનારની વાત એ આનંદ છવને સાંભળતા; અને ‘હું જોશિ’ એમ કહી કાઢી ન મુતાં પોતે તેને માટે

બની તરે તેમણે કરી મુકતા. હોલનીવા સંગથી તે પઠણમાં મેં. મહીનાની રપ મીની રાત્રે સ્વસ્થ થયા. પ્રમુ એમના આનંદને શક્તિ આપો.

મહીબનો બેલી દોત પાઉન્ડક

એનો જન્મ ઇ. સ. ૧૦૨૬માં થયા. એ પોર્ટુગીસને બનીબ મોચી હતો. હંદોળમાં નીસ વરસ તેણે મહીબ હોલમચિને કેળવવામાં માર્યા. હંદોળના દરેક રખડને એ સંધરના ને શીખવતો. જન કહેતો કે ‘ખાલખાં ખસાજ કાકાઓ અને મોચો કાઢને ન જોઈએ તે’ માટે લેઈએ.

જનમાં એરી તો કાંદે મોહીની છાતી કે મધમાચિની મધક બાંધકોમાંનું લોણુ યોની આપસપાસ બગાડું. એના કારની પ્રેમ સૌ કાંદે ખેલાતા. નાતિ અને ચારિત્ર્ય કુપરના તે તેએને બાઈબલ વાંચતાં અને પ્રજાને સાદતાં શીખવતો. વાઈસ પાંચસો કાકાઓ એના સંગે સંરકારી બન્યા હતા.

શીય નામના એના મિત્રે જનની છાતી કેવી રીતે દોરી તેની એક વાત છે. આમ તે એ કાંદે ફિલ્મ પોતાની છાતી ખીરવા ન દેતો. શીયને પણ એણે ના પાડી. તેથી શીય બાઈ રવી. જનના વિચારોમાંથી કોથી કાંઈ પ્રાર્થના કાળુ છત વગર માઈ રાંધે છે એ જાણવાને એણે કોઈ પાકે કલેવસાનું. જનને એક દુશીઆર છાકરને આગળ દરી ગાવાનું હતું. પ્રાર્થના વગર તે દરવાજા જન એકામ હતો તે વેળા ચિતકાર શીયે એની છાતી દોરી કાઢી એ છાતી બાંધ પોર્ટુગીસના યુજીઅમમાં સરકારેલી છે.

જનનું મૃત્યુ આમ થયું. ઇ. સ. ૧૮૩૬ના જન્યુઆરીના પ્રથમ પ્રયાતે જન અને તેનો ખરીલે શીરામણુ કરવા હતા. એવામાં બારણે ખખડાટ થયો અને હંદીમાં કરી મચેલી એક છાતી લપટીમાં લેવી ચારીમાં આવી પરી. કણ્ઠા પગનાં કટકાં તળીઓમાં લોહીનું ટપીઆ કુટયા હતા. ચારીકા જેવા સરીર માથે ફારાતુરાં ય પુરાં કુમડાં નહોતાં. ચારાની ધમણુ જોરથી ફુંકતી હતી.

જનને મૃતુ દેવા માનીએ બીજા નેને જનારીને દિવાલો રીધો. છાતી માંડે દોઢાથી તેને કરે તેડીને એ પાસેના વેદ પાસે લઈ ગયો. વેદને છાંદીની બધી હાંકાંત કલેતાં કલેતાં એકેકે એ કોયે પડયો અને મૃત્યુ પામ્યો.

અજુકર જીવાનોનાં કલમ છતવાર, મહીબનો બેલી, હાંદ જન પાઉન્ડક પ્રજાના દરવાજામાં આંધો મોચો હતો.

આપણી રમતો

આપણા જુદાં વીરવની તારીખો તો આપણે યામેગમ વાહુ હતી. દરેકની શેડેસવારીઓ, સરખામણે ને નિશાન-બાઈઓ, એ જાંધને ફેણે મારી નાખ્યાં? આપણે કે ફેડ

પૃષ્ઠીનાં ૫૮ વસ્ત્રોના ૨૫ કુટા ઉડાણમાંથી એક માણસનું હાથચિહ્નર મળી આવ્યું છે.

એક પત્રમાં જાહેર કર્યું છે કે છ અડવાડીયા સુધી નેરબિન્ડર ફાવખાનામાં જે કાઠ અરથો કાઢે હાન મોકલશે તેને ચોતાના તરફથી એક કાંડન પાછો આપવામાં આવશે. હાન કરવા-ફાવવાની વિધિય રીત !

શિવપુલના વિદ્યાર્થીઓ બગીચા વાવવા-કાંચરવાની વિદ્યા બાણે તે માટે ખાસ શરિયાગા ચણાવવામાં આવે છે. શિવરો તેઓને બગીચાઓમાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવામાં આવે છે, ને રાત્રે પુસ્તકનું.

દાવાઇ યાપુઓનાં પાવેતર ખેતર ઉપર ત્રણ કુટ પહોળા કાંચ પાથરીને કરવામાં આવે છે. મંચડી કાંચો પથરાય તે પેળા તેઓ કહી ન ત્ય માટે બને છે તે ચોટી માત્રી દેખતી નય છે. એ કાંચમાં કાણું પડીને તેમાં બીજા પથાય છે અને ઠાંડ પણ તેમની નય્થ થઇને ઉડે છે. કાંચ નીચે બેઠા, ગરમી અને હવાનું પ્રમાણ બરાબર રહેવાથી લગભગ દાઢાં મોઝા પાકે ઉતરે છે.

એ દેવને કાંચને વચ્ચે મોટું સંકેતર આવેલું હોય તેા અત્યાર સુધી ઉતારાઓ વડાણમાં બિરીને માડી બદલાયા. હવે તેમને માટે સારી સંચર થઇ છે. આખી દેવને માડીને કપી (કેન) વંદ પાડા ઉપરથી ઉપાડીને એક આગબાટમાં મુકવામાં આવે છે; આગબાટ સંકેતર પાર કરી રાત્રે કાંચે જ્યેષ્ઠ પાણી દેવને તેમાંથી ઉપાડી પડે ચવાની દેવાય છે !

માર્ચરદર રાહેર દાંતમાં ૮૦ કુટ લાંબું અને ૧૧૫ ૨૫ બાંકે એનું એક એન્ટન બતાવે છે.

મિ. એન મન બ્યારોલીઆના પ્રધાન યવાની વાત ચાલે છે. ૧૬ વરસ પહેલાં તે એક ક્રામ હાંકનાર હતો.

ટિનિડાડ અને વેનેઝુઇલાની વચ્ચે તેલના બગીચા જડાયા છે અને હરીઆમાં દેખાશે હતા. કહે છે કે ધરતીકંપને લીધે સમુદ્રના તળાવોમાંથી નેચ અને તેલ નીકળે છે. તેજે સમુદ્રની સપાટી ઉપરના ખાસ પાણી સાથે અપડાવાથી સળગી ઉઠે છે.

કેનીઆમાં કેટલાક કુશાઓએ સિંહને નસાડી મુક્યો ! ઉત્તરસુવના પ્રદેશમાં હવે મધસતે સુગન્ધ ઉત્પન્ન થાય છે.

દિમાલવાના સૌરીકાર સિખર ઉપર ચંદનાર ટાળી અમુક પ્રદેશમાં પેડાંવાળી મોટરમાં ઉંચા ચડાવ ચડવાની છે.

કાચ અને ચીનીયાનાનું ટકાકપણું નહીં કરવા માટે એક ફંખીએ ૬૦૦ કાચનાં અને ૨૦૦૦ ચીની વાસણ બાંધી રાખ્યાં.

ઈર્લેન્ડ એટલા પડે વાપરે છે તેમાંથી પાંચમો બજાર પોતાનો કબાટેલો હોય છે; બાકીના ચાર બાજના પડે તે અમેરિકા, ઇન્ડોચીના વગેરે દેશોમાંથી આવવા કરે છે.

હાલમાં એક બીજાની આવા બનીને મર્યાદા બચાવે પાળે છે !

એક માણસે પોતાની મોટર-સાઈકલને હવામાં ૬૫ કુટની ઉંચાઈએ ૮૪ કુટ લંબાણ સુધી ઉડાડી હતી.

હુનીઆની ટોચતનો જે બાચ અત્યારે અમેરિકામાં છે. હુસેપન બખુ દેશો અમેરિકાના દરબાર છે.

મે માસનો બીજો શરિયાર અમેરિકામાં માનુષ્ય તરીકે ઉત્પાદ્ય છે.

ઉદરે કીચસળી કરવાથી એક ચાલતી માવગી સળગી ઉડી હતી.

સરકાર કાંઈ પરચોવા હાલતીને નાણાં કલ્પક દર્શી નથી કે કમાતી નથી; પણ નાણાંને એકાં કરી ખરચી રાંધે છે.

એટલે મહાન બાંધતાર અને બાંધવા દેનાર બને જલુ સચાળના શુન્દેગાર છે; કારણકે તેઓ ઈશાની અને જાલને એટલે બતાવે છે.

ન્યુયોર્કની એક હોટેલ દર વરસે ૧૦૫,૦૦૦ ફ્લોયનું બગીચું ચીનીયાનું કાઠી જમી છે !

પેલાન્ટોને એક ઠાકરો તેર વરસ પહેલાં એક ૫૫ પાઉ વખર અમેરિકામાં આવેલા. હાલ તે આશિયા વિદ્યાપીઠમાં અધ્યાપક છે.

પૃષ્ઠીનો પરીધ ૨૪, ૬૦૩ માર્કિતો છે.

એક બી રાજામાં માત્રીનાં વાસણકુસણ બનાવવાને હાલ રીખોને હાલ વરસ દરહો ૩૦૦૦ પાઉન્ડ કમાય છે.

હાલમાં પૃષ્ઠીનો એક નકરો ૨૦૦ કુટ લાગી છે.

એક દાકતરનો અભિપ્રાય છે કે જે મોટું દરોગીની ઘોર બીડીએ પીએ છે તેનું પાંચ ટાં લોલી બળી નય છે.

કેનેડામાં ૧,૦૬, ૦૦૦ વંદ ઇન્ડીઆનો રહે છે.

નાંશ બળીને માલવાના દરનાં સીધા ટકાર ચાલવાને લીધે વધુ સાસ વિવાદો આવે છે !

હાલમાં કુલ ઘોસ દબર ઘોરી રસ્તાઓ છે.

સવારે દોહડા ફાંચ કરનાં સાંજે દોહડે બાચનું ફાંચ વધુ સુખમરી બનાય છે.

સુરજમુખી કુતના ઘોડોને ઘોડો ચાંચ થાય છે. રૂશીઆમાં આ ઘોડા જળાધર્મ હોય છે.

ફિલિપ આફ્રિકાની કેટલીક જાતો માણસમાં જલુ આપ્યા છે જેમ માને છે: એક માથામાં, બીજે પેડમાં ને રીતે એનું માં.

તમારો પુરસદનો સમય

ગંપાટા મારવામાં કે બગાસા ખાવામાં

મનગણા કરો

વિનોદ સાથે રસભર્યું સાહિત્ય

વાંચવામાં ખાજો તો શું ખોલું?

નાટ્યચિંતન

અને રંગભૂમિ

તમને દર મહાને સાહિત્ય અને કળા

તથા વિવિધ માન્યતા બરેહું

સહેહું અને સસ્તું વાંચન પુરું પાડશે.

તવચેતન ઓદિત

નં. ૬: કુપર લેકન, દલકતા.

વીસમી સદી

એ નામનાં હજી થોડાં દિવસો સ્વપ્નાં આવે

એ અવનવા સાહિત્યથી બરેહા અને

કલામય માસિકની

આખી ફાઇલ કે હુટા અંદે

હજી પણ નીચેને સરનામેથી મળી શકે છે

આખી ફાઇલ ન મેળવી શકે એવા સગવડો

શાહનગર ખુશ

સેવાસદન શીરા મહેલ

મોગલ સમયની પ્રેમકથાઓ

હાલ્ય લહરી

વીસમીસદીની રસકુંજ

આ છ પુસ્તકોમાંથી ગમે તે મંગાવી એ

સૌંદર્યભર્યો સાહિત્યનો રસ આખી શકે છે.

વિગત માટે લખો

મંત્રી, ચિત્રમય સાહિત્ય કાર્યાલય

૮૯, સી. પી. ટેરેસ મુંબઈ નં. ૪.

સ્વચ્છ અને ઉંચી

બદામ-પીસ્તાની
પુરીઓ

બનાવવા માટે કે. એમ. સાકરવાલાએ હિન્દુસ્તાન તથા દેશાવરના દરેક બાગમાં નામ મેળવ્યું છે.

થોળાક્રમ

વરસોવા, તા. ૧૨, સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૯

હું થોળા વખતથી શ. સાકરવાલાની બદામ-પીસ્તાની પુરીઓ વાપરું છું. મગજના પુષ્ટિકારક ખોરાક તરીકે આ પ્રકારની કોઈ પણ બનાવટ કરતા, એ બેશક ચઢીઆતી છે. પુરીઓની બનાવટ અને મીઠાશ પણ સુંદર છે. આના જેટલો સ્વાદિષ્ટ અને તન્દુરસ્તી બક્ષનારો બીજો કોઈ ખોરાક મારી જાણમાં નથી. દુધની સાથે લેવામાં તે બહુ જ માફક આવે છે. મારા દરદીઓને અને મિત્રોને તેમની પુરીઓ વાપરવાની જગા પણ અગ્રકાયા વિના મેં બલામણ કરી છે. કુંઠામાં, લેકો તરફથી તેમને દરેક પ્રકારે ટેકા મળે એમ હું હચ્છું છું.

તત્ત્વચક્ષુ

(અંગ્રેજી ઉપરથી)

સ્વામી થોળાનન્દ

પરદેશી સાકર ન ખાનારા માટે

સ્વદેશી સાકરની

પણ બનાવાય છે.

બદામગામના ગ્રાહકોને માટે ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે.

કે. એમ. સાકરવાલા, પરસીવલ માર્કેટ, ભાવનગર.

આ માસિક, અમદાવાદ, સારંગપુર, નવચંપલ મુદ્રણાલયમાં નવી રચિત બદામકર લખે જાયી. કુખાર કાર્યાલય, ૪૪૮૦, ગાયપુર અમદાવાદમાંથી પ્રગટ કર્યું.

ક્રમાર

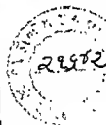
અંક
૭

ઉગતી પ્રજાનું
માસિક

અ વર્ષ ૧
ષા અંક ૭

૧૯૮૦

વંચી
રવિશંકર રાયળ

પુસ્તક પહેલું

અંક :

સંવત ૧૯૮૦

અષાઢ

ઉગતી પ્રભાતુ મારિક

તંત્રી : રવિશંકર રાયજી

કુમાર કાર્યાલય : ૪૪૮૦, રાયપુર : અમદાવાદ

માનુદેવો મવ	મુખાગ્રિ
માનુદેવો મવ	
દનાત્રેય બાલકૃષ્ણ કલિસંહર	૨૪૩
મિત્રસ	૨૪૪
સિરદર નિવેદિતા	૨૪૫
" (કેટો)	૨૪૬
વેરવળ્ય	૨૪૭
નેમીતાયની કુઃ	૨૪૮
મા	૨૪૯
અથાથ	૨૫૦
અચારી પ્રેષ (કાવ્ય)	
ત્રિભુવન ઝીરીગંદર વ્યાસ	૨૫૧
પુરણ બચત	૨૫૨
માનુદેવો મવ (કાવ્ય)	૨૫૩
ગિરનારની વાચા	
વ્યકૃષ્ણ પુણી	૨૫૪
દસતું ને દસતું (કાવ્ય)	૨૫૫
કિરીટ	૨૫૬
કાનિય અને બાલકૃષ્ણ (કાવ્ય)	
કવિ દા.પતરામ	૨૫૭
ચીતરવાતું સહેજ છે	૨૫૮
પુણે તંત્રીને	૨૫૯
એક તેવરને કાઠ્યે	૨૬૦
" (ચિત્ર)	૨૬૧
" (ચિત્ર)	૨૬૨
આદારાદર્શન	૨૬૩
લીલા મેલે	૨૬૪
માધુવી	૨૬૫
પુત્રકોઃ નવાં અને જુનાં	૨૬૬

અદારગામના એજન્ડો

નવજન કાર્યાલય, પ્રિન્સેસ રોડ, મુંબઈ-૨.
પર્ષમાન એન્ડ સન્સ, ૧, પાયપુની, મુંબઈ-૩.
કમ્પોઝી બુકરોટલ, નેપીઅર ગેટ, કનૌજી.

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીબવનનાં પુસ્તકો

બાળવાર્તા બાજ ૧ લો	(ચિત્રમર્દ) ૧૦૦
" " ૨ લો	" ૧૦૧
" " ૩ લો	" ૧૦૨
ધર્માત્માઓનાં ચરિતો	" ૧૦૩
કેલાસ-માનસ-સંકાપર દર્શન	" ૧૦૪
સંદર ભેટ	" ૧૦૫
બાળવાળ બુદ્ધ	" ૧૦૬
કુરુવન મહામહ પદ્યગુણર	(૧. કા. બા) ૧૦૭
તથાગત	(દરિશંકર ત્રિવેદી) ૧૦૮
આપણા દેશનો દનિવાસ પુસ્તક ૧ ૧૨. કા. બા	૧૦૯
" ૨	" ૧૧૦
વિદ્યાર્થી	(બવનના વિદ્યાર્થીઓ) ૧૧૧
સંદેહ પ્રથમ પુસ્તક	(૧. કા. બા) ૧૧૨
" દ્વિતીય	" ૧૧૩
કેલસંમિત રતોત્રો	(સંશોધક ") ૧૧૪
સંદેહ મુખાગિનો	" ૧૧૫
શરીરવિકાસ	૧૧૬
શિક્ષક અને શિક્ષણ	૧૧૭
પરિચય પદ્ધતિ	(૧. કા. બા) ૧૧૮
બાળવાર્તાઓ (સામાજિક અને ચિત્રમર્દ)	૧૧૯
બાળવાર્તાની ખુની	(સામાજિક) ૧૨૦
વાર્તા કહેનારને	(ચિત્રમર્દ) ૧૨૧
વાચનમાળાના કેટલાક સિદ્ધાંતો (")	૧૨૨
ગુજરાતી કવિતા (પ્રથમ વર્ષ)	૧૨૩
" (દ્વિતીય વર્ષ)	૧૨૪
દિન્દી મુખાગિના (પ્રથમ વર્ષ)	૧૨૫
" (દ્વિતીય વર્ષ)	૧૨૬
ટપાલ ખર્ચ દર્શનું જીવ	
ગુજરાતના ઉદયાકામમાં કેળવણીના નશા ફેં	
ઉદયતા બપ છે ત્યારે, એ મુપ્રસાનને ફેંચ	
ભયો આદર આપવાના પ્રયત્નરૂપે	

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ

(ત્રિમાસિક)

તા. ૧ લી ઓગસ્ટ ૧૯૨૪ થી મા. ૧૯૨૫

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીબવન
બાવનગર

2. ગાવત મલને

કુમારીએને અલુક્ષ રસસામગ્રીવાળો

શ્રાવણી પુનમને

કુમારને

વીરપસલી અંક

मातृदेवी भव

માતૃદેવો ભવ

આપણે કોઈ અભાગ્યા સમાજમાં કે ગ્રામમાં જઈએ એટલે મુંઝાણે છીએ, કેમકે આપણું ત્યાં કોઈ યોગજીતું નથી હોતું.

જ્યારે આપણે આ દુનીઆમાં આવીએ છીએ ત્યારે આપણે કેમ મુંઝાતા નથી ? તે વખતે આ આખા વિશ્વમાં આપણું યોગજીતું કેણુ હોય છે ?

આપણને લાગતું જ નથી કે આ દુનીઆમાં આપણે પારકા છીએ. આપણે માં સાથે પ્રત્યક્ષ સંબંધ ગાંધીને જ આ દુનીઆમાં આવીએ છીએ. જ્યાં મારી મા છે તે જ માઈ ઘર. ત્યાં રહેવાનો મને હક છે. ત્યાં જ મારો આનન્દ છે. ત્યાં જ માઈ કર્તવ્યક્ષેત્ર છે.

બાળકનો સમાજ એટલે મા. બાળકને શુરુ મા. બાળકનું શરણુ મા. બાળકનો ઉધર મા. બાળક જેમ જેમ મોટો થતો જાય છે તેમ તેને વિશાળ સમાજ મળી રહે છે, અનેક શુરુઓ તેને કેળવે છે, અનેકને તે આશ્રય લે છે, અનેકને આશ્રય આપે છે, વિશ્વલેખ પ્રભુની ઉપાસના કરે છે. પણ એની પ્રથમની બાલરમૂતિ ભુંસાતી નથી, રદ થતી નથી. તમામ હંદગીનાં જ્ઞાન અને અનુભવ આ આશરમૂતિનો જ વિસ્તાર હોય છે.

તેથી જ પરમશક્તિઓએ બધું લાલુતર લાણાળ્યા પછી, સકળ રહસ્યનું ઉદ્ઘાટન કર્યા પછી અન્તેવાસીને અનુશાસન આપ્યું છે : માતૃદેવો ભવ ।

દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર

આપણે શું કરવું ?

આપણે આખા દેશ પર ધમ, ધમ, મંડળો અને પહેલા વચ્ચે મોઢા વાંધા પટેલા નહરે પટે છે. એવા વાંધાઓ ધનુષ્યમાં સત્તા દાધ કરવાને આપણા સામા પક્ષને

ચડીઓના નવવા દેવાને કે પોતાને કંઈક ખરે કસાવવા સાડે દોષ છે. આ વ્યવસ્થા ઝગડાઓમાં મનુષ્યવ્યવસ્થા ખરેખર હાથે જ રહે છે એમ અમારે જ્ઞાનનું નથી તેથી અમને તો આ સમયે શ્રાવ્ય માર્ગ એ સાચો છે કે આપણે શાન્તિથી, તટસ્થપણે કોઈ પણ પ્રકારના શુભ કાગમાં મચ્છા રહેવું.

દેશસ્થેયક

દેશની સાચી સેવા કોણ કરે છે એમ મને કોઈ પુછે તો હું તો એમ જ કહું કે જે માણસ પોતાને મળતા વખતનો ઉપયોગ કોઈ પણ લોક-પયોગી સ્ત્રોત કે વિચાર ઉપયોગ કરવા પાછળ જાય છે તે જ દેશની ખરી સેવા કરે છે. તમને જાણ છે ત્રણ કલાક કુર-સાદ મળતી દોષ અને તમે એ સમય કંઈ જ કર્યા વિના ગુમાવતાં હો

આજસ મરડો મા; આજસને જ મરડી નાખો. કંટાળાને ખંખેરી નાખી દેવા થાઓ ને કામે લાગો; કામમાં મથો, કામમાં મશગુલ રહો.

તમને હસતાં આવડે છે ?

તમે કહેશો, 'આ તે કેવો સવાલ ? હઈ મનક કંટો છે કે શું ? આવડા મોરા થયા છોએ ને હસતાં નહિ આવડતું હોય ?'

પણ હું ખરે કહું છું. તમારામાંના ઘણાને હસતાં નહિ આવડતું હોય.

તમારી પરીસને મઠિ તમે અપામ મહેનત લીધી હોય, તેમાં પાસ થવાની અનેક ગણતરીઓ કરી હોય, તમને પાછો ખાતરી હોય કે તમે પાસ થવાના જ છો—અને ઉપરની ધડીએ તમારી મહેનત બધી ફોફ નવ, ગણતરીઓ બધી છુટી પડે, તમે નાપાસ થાઓ; તો તે ધડીએ મનને જરા પણ આંધકો આવવા દીધા વિના તમે હસી શકો ?

તમે તમારે કોઈ માનીતું કામ કરી રહ્યા હો, કોઈ રસમરી વાર્તા વાંચતા હો કે તમને ગતમમતું કોઈ ચિત્ર ચીનરતા હો, નીરાળના પાક કરતા હો કે દાખડો મણવા હો; તે વખતે તમારે નાનો બાઈ કે બહેન આવી તમને દેરાન કરી ચાડે, તમારી ચાપડી ફાડી નાખે, રહેઠપરનું લખાણ હુસી નામે કે ચિત્ર પર રંગ દોરે; તે ધડીએ જરાપણ બીજાનું લાલ્લા વિના તમે એના તરફ પ્રેમથી મીઠું હસી શકો ?

એક કામ અધુરું હોવામાં પૂરું કરી આવવા તમે બંધાવા હો; તે પાર પાડવા મદા મેચન કરી રહ્યા હો; તમને પુરી આશા હોય કે ધારેલા વખતમાં તમે તે પાર પાડી મરડો; એવામાં ઉચરે પહોંચતાં પહોંચતાં, અચાનક, ટગલે ને પગલે અચાનક નરવા મઠિ, માર્ગમાં પાસાવાર મુશ્કેલીઓ આવી પડે, નિરાશા તમને ઘેરી વળે, અને તમારી રિયલિ એવી ફેડાઈ થઈ નવ કે તે કામ ધારેલી મુદતમાં પૂરું થતું અસાધ્ય બની રહે, તો તે ધડીએ તમે જરા પણ અજાણ વિના ખુલ્લું હસી શકો ?

તમે કુખવ્યવસ્થામાં જીવો આજતા હો, એવામાં તમારા પર કંઈ આક્રમ આવી પડે, કે કોઈ અકસ્માત નડે, તોફાન, આપ કે ચીરીથી તમારા બન કે માસબિલકતને તુકસાન પહોંચે તે ધડીએ, હજારમાં અખંડ શ્રદ્ધા ધરાવનાર ભક્તના જેવું નિર્મળ તમે હસી શકો ?

તો દેશની તેટલી ઉપજમાં ખેત આવી સમજાવે. કોઈ ને કોઈ ઉપ-યોગી કામ પાછળ આપો દિવસ ઉઘમી રહેનાર માણસ મોટા લોક-નેતા કે કારભારી જેટલો જ માન-નીય પુરવ છે.

સૌ સમાન

અભિરિક્ષા એક અ-

વિદ્ય ધનાદયને કોઈએ પુછ્યું કે તમે બધું અભ-ભવી છો તો કહોએકે, કે વિદ્વાન, કારીગર, વિ-પારી અને મનુષ્ય, જે ચારમાં કોણ કોઈ? પેદા ધનાદયે આપણે જીવાળ સમજવા જેવો છે. તેણે કહ્યું, 'ખાદાના ચાર પાયામાંથી એક ન હોય તો બાકીના ત્રણ શું કરી શકે ? જે સવારનો જન્મજ આપો એટલે તમને ઉપકા વાટેની દુનિત સમાવશે.'

અર્થાં હુઝનતું જીવ અમને લાગ્યું છે કે દુનીયામાં ગ્રામમાં મોટા દુર્ગુણ એકત્રિય થયું છે. જગતમાં આપણી નજરે જે બધાં દુઃખ જણાય છે, જે કુળકાંઓ અને ટંકાંઓ થતા દેખાય છે, જે ગ્રા-સાદ, તોફાન કે કાલ-દાષ થાય છે તે બધાં

મુજ એકપેટાપણું—
સ્વાર્થપણું જ છે. જે
પ્રજ્ઞાનો વચ્ચે થતી લ-
ડાઈઓ હવે કંઈનાર-
પણ એ પ્રજ્ઞાનું સ્વાર્થ-
પણું છે. ચોતાને એકલા
ને જ અમુક મુલક, દોસલ
કે સત્તા મળે તેરસા
ખાતર જ પ્રજ્ઞાને મોટાં
લોકોને લડાઈમાં વહા-
ણો તૈયાર રાખનાં પડે છે.
માણસ 'ચોતાનો સ્વાર્થ
છોડી સામાનું સિત ચિ-
ચારતાં શીખે તો દુનીઆ-
માંથી ઘણી કુખ્યા દૂર
થઈ જાય.

પસંદગીની છુટ
‘કુમાર’ની સ્થિતિ મ-
જબૂત કરવાને તેના ફરેક
શુભેચ્છકે ચોતાથી જા-
નતો ફરેક પ્રયાસ કરવા
જોઈએ. ધણી બાજે એવું
બને છે કે એકાદ માણિક-
ની પ્રસાસ કે જાહેર-
ખજારથી જ કાઢ તેના
આડક થવા આહત નથી;
એટલે તેમને - એકાદ
અંક નજરે લેવાની
જરૂર રહે છે જ. આ ઉપ-
રથી અમે કોઈ પણ મા-
ણસને નમુનાનો અંક
મોકલવાનું જાહેર છું
છે, અને તે ફરેક જણને
વિનંતિ કરી છે કે અંક
પસંદ ન પડે તો પાછો
મોકલી આપે, અગર
તેની કીમત બરી દે.

લાભ ગેરલાભ કોને ?

આ - સીતામાં લાભ
પણ છે, અને ગેરલાભ
પણ છે. કેટલાક જણ

મુજાબમાં માદી ભેટ એક મિત્ર રહેતા. સંકટો મુશ્કેલીઓ વચ્ચે એ
છવન ગાળતા. એવામાં અમાનક એમના વતનમાં એમના ધરમાં ભયંકર
આગ લાગી, અને તેમાં એમનું ઘર, દુકાન, સરસામાન, સંચયશીલ્પ અને
સીધી ગ્રિય કંઈવં શોખી એકાં કરેલાં એમનાં મોંમાં પુરતકો—બહુ
બળીને બાળ થઈ ગયું. એ બાળના કહયમાં આથી કેવો ધા લાગ્યો હશે
એની કહવાનાં તમાસથી થાય તો કરજો. પણ એ વિષે સાત કરતાં મારી
આગળ શુદ્ધ હસીને એ કહે, ‘હે...હે...હે...આઈ, શું કંઈ ?
બહુ થ બળી ગયું. કાંઈ થ ન બચ્યું.’ હું ઈશ્યું હું કે તમને અને મને એ
લાઈના જેવું હસતાં આવડે.

ઉપલા, અને એના જેવા બીજા પ્રસંગોએ, જરા પણ ઉચાટ, કહેમ
કે આંચકા અંતરમાં આપ્યા વિના, એક માત્ર ઇશ્વરને આસરે રહી,
મુલકું, મીઠું, નિર્મળ, અદ્યર્ભું હાસ્ય તમે હસી શકતા હો તો હું કશુંક
કંઈ કે તમને હસતાં આવડે છે.

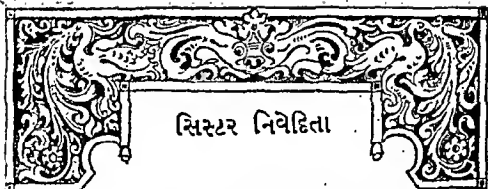
તમારાથી જાને તેરહું, તન તોડીને, ખરીમયીને કામ કરો. તમારી
જાતમાં આત્મવિશ્વાસ રાખો અને ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધા રાખો કે તમને વિનય
મળવો જોઈએ. છતાં તમારા કામમાં તમે નિષ્ફળ થાઓ તો તેનો
લેશમાત્ર આંચકો તમારા અંતરને અલવવા ન દેતા, એરે વખતે ‘જીવ
બાળવો’ એ જરા થે સાકે નથી. ખાતરીથી માનજો કે એ કામના કરતાં
તમારે જીવ વધારે કીમતી છે. માટે ‘જીવ બાળવો’ કરતાં એની નકામી
‘ચિંતાને જ બાળી નાખજો.’

તમને નહતી મુશ્કેલીઓ વિષે, તમારા પર આવી પડેલી આસ્તો
સંબંધે, કે તમને મેરી વળતી નિસારનાનાં, કાંઈને મેટિ રોહણાં રડવા ન
જેસતા. એમાં કશો જ સાર નથી. ચાક્કસ માનજો કે તમારી મુશ્કેલીઓ
કે આસ્તો તમારા વિના બીજે કોઈ યાજી શકવા સમર્થ નથી. માટે હસો,
અને હસીને કમર હસી તેની સાથે ધસો. રોહણાં રડવે તમારે કંઈ
વળવાનું નથી. અંજેલમાં એક કહેવત છે કે તમે હસીશો તો દુનીઆ
તમારી ભેટ હસવા લાગશે; પણ ચોથો તો તો તમારે એકલાને જ
રહવું પડશે.

દુનીઆ એ મુશ્કેલીઓનો મહાસાગર છે. તેમાં ડગલે ને પગલે
અટચણો નંડે છે, આસ્તો આવે છે, નિષ્ફળતાઓ મળે છે, નિસારાઓ
ઘેરી વળે છે, અકસ્માતો ઘને છે; પણ એ બધું તબજા સનવાળાને,
જીવ બાળનારને, ચિંતા કરનારને અને રોહણાં રડનારને જ નંડે છે. જેને
વિનમ્રદયી એવર બહેલામાં આવડે છે, જેને નિર્મળ આનંદ લેતાં આવડે
છે, જે ગમે તેવા ક્ષેત્રીના પ્રસંગે પણ શુદ્ધ અડખડાટ હસી જાય
છે, તેને કશું નહવું નથી. સૌ મુશ્કેલીઓ, નિષ્ફળતાઓ ને અકસ્માતો તેની
સાથે અચકાઈ ભોંડાં પકી પાછાં વળે છે; અને તે તો અંતરમાં જોમ અને
હત્યાહને ભરતો, અવિરલ પવિત્રમં ખેડતો, હસતો હસતો એ સૌ પર
વિજય મેળવે છે.

અમારી આ છુટનો તાબ
લકને અંકો મંગાવીને
રાખી જ લે છે, અને નથી
તેની કીમત મોકલતા, કે
તેની આડક વધાની દુપા
કરતા. આમાં અમને તો
માત્ર ખર્ચનો પચાસો છે;
પણ એ લાઇઓને જે
ચારિત્ર્યનો ઘસારો લાગે
છે તે વધારે મેચો છે
એમ અમારું માનવું છે.

‘કુમાર’ના સંરક્ષકો
અંક નજરે લેવા પછી
ધણા જણ આડક થવા
છે તેના પણ પુરાવા મે;
એટલે અમને - તો ખા-
તરી થઈ ગઈ છે કે ‘કુ-
માર’નું અસ્તિત્વ પ્રજ્ઞ
ઉપયોગી ધારે છે જ.
પ્રજ્ઞને ‘કુમાર’ ગમે છે;
તેને તેની જરૂર પણ
છે જ. ખામી માત્ર તેના
દેલાવાને લીધે રહી જાય
છે. ‘કુમાર’ના આડકો
જે ‘કુમાર’ના સંરક્ષકો
બને તો એ ખામી સહે-
જે દૂર થઈ શકે તેવી છે.
તમારી આત્મપાસમાંથી
તમે એવા ધણા સફૂ-
નોને ઓળખતા હસી કે
લેખો ‘કુમાર’નો અંક
જોઈને તેના આડક થઈ
શકે, અને નહીંતર પાછો
મોકલી આપે. એવા
પાંચ દસ મિત્રો કે જા-
ણીતા ગૃહસ્થોનાં નામ
અમારા પર મોકલી આ-
પરો તો અમે તેમને
નમુનાનો અંક પાછો
મળવાની શરતે લેવા
મોકલીશું.

સિસ્ટર નિવેદિતા

આર્યાવર્તમાં ત્યારે સેવાધર્મ પડતી હાલતમાં આવ્યો ત્યારે ઇશ્વરી સંતોએ પહેલી સેવિકા મોકલી તે સિસ્ટર નિવેદિતા. એનું ધ્યાન ધરીએ છીએ ત્યારે લાગે છે કે, સદાય 'ઝગતી ને' પ્રકાશ પાડતી તે ઝંઝાળાની આરતી છે.

મરણની ઘડીએ ઘણાંક એવી ઈચ્છા કરે છે કે અમે ફરીને માતૃભૂમિમાં અવતરીએ કે જોથી વધુ ને વધુ સેવા જાનવીએ. આ ભાવના સારી છે; પણ હુઝૂમીઆની ધા 'સાંભળનાર આ આશ્ચરિય બાઈએ અરધી છ'ંદગી પુણ્યનામ ભરતખંડને અર્પણ કરી હતી. વૃદ્ધ પણ વિદ્યાર્થી પિતા યથાતિને પુત્ર પુત્રીએ પોતાની જુવાની કાઢી દીધી તેના કરતાં આ આપજોગ ચલીઆતો છે. પુત્રીએ પોતાના પિતાને જુવાની આપી દીધી હતી; પણ નિવેદિતાએ તો, જે પોતાની જન્મભૂમિ પણ નહિ એવા દેશને, માત્ર સેવાધર્મને ખાતર પોતાની અરધી છ'ંદગી આપી દીધી.

પૂર્વની પ્રજાએ—અને તેમાં જે ભરતખંડે તો શંકા કર્યા વગર પારકાને પોતાનાં કરી રાખ્યાં છે. નિવેદિતા આપણને શીખવે છે કે માણસજાતની સેવામાં દેશ, વેશ, ધર્મ કે ભાષાના ભેદ ન હોય.

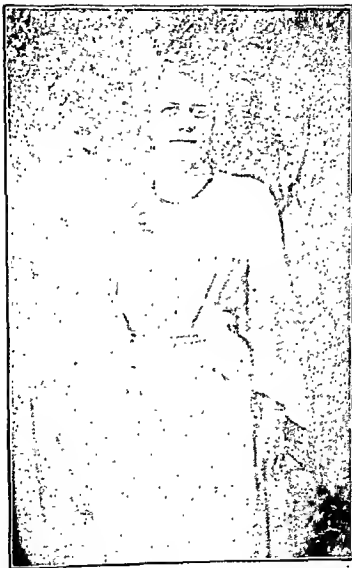
સિસ્ટર નિવેદિતા કેઈ પંથના વાડમાં પુરાએક પરવશ પંખી નહોતાં. જે આત્માને સ્વતંત્ર રાખે તે જ ખરો ધર્મ. અને એવો હિન્દુ ધર્મ સિસ્ટર નિવેદિતાનો હતો.

મહાપુરુષને ચરણે જ મહાન ધવાય છે તે શમદૃષ્ટિ પરમહંસના શિષ્ય સ્વામી નિવેદાનન્દ અને તેમની શિષ્યા નિવેદિતા બોલી ઉઠે છે. જગતમાં એકસરખાં ન્યાં હોય ત્યાંથી એકબીજાને જે-જે છે એ તો દેખીતું સત્ય છે.

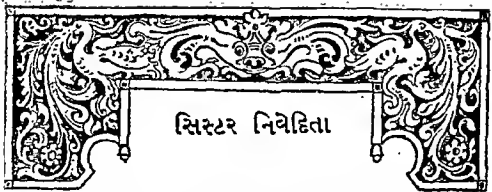
જીવનભરની કુમારિકા હોય છતાં તે દેશનાં બાળકોની સાથે માતા બની શકે, એ બ્રહ્મ-આરિષ્ટી નિવેદિતા બતાવે છે; અને સ્વાર્થત્યાગ, તપશ્ચર્યા તથા લોકસેવા એ ત્રણ કડ્યાણના પૌરી રસ્તાઓ છે એ સંન્યાસિની નિવેદિતા સમજાવે છે.

છ'ંદગી એ રમત નથી પણ એક જાતની લડાઈ છે, અને એ લડાઈમાં આપણે જીત મેળવવાની છે એ નિવેદિતાનું જીવન કહી દે છે. નીચેની એમની જીવનલીલામાં ગુજરાતના કૌમારને ઘણું મળી શકે તેમ છે.

સિસ્ટર નિવેદિતા

સિસ્ટર નિવેદિતા

આર્યાવર્તમાં જ્યારે સેવાધર્મ પડતી હાલતમાં આવ્યો ત્યારે ઇન્દ્રી સત્તાએ પહેલી સેવિકા મોકલી તે સિસ્ટર નિવેદિતા. એનું ધ્યાન ધરીએ છીએ ત્યારે લાગે છે કે, સદાય અગતી ને પ્રકાશ પાડતી તે ળંગાળાની આસ્તી છે.

મરણની ઘડીએ ઘણાંક એવી ઈચ્છા કરે છે કે અમે ફરીને માતૃભૂમિમાં અવતરીએ કે જેથી વધુ ને વધુ સેવા જાતવીએ. આ લાવના સારી છે; પણ દુઃખીઆંની ધા 'સાંભળનાર આ આઈરિશ બાઈએ અરધી જીંદગી પુણ્યનામ ભરતખંડને અર્પણ કરી હતી. વૃદ્ધ પણ વિદ્વાસી પિતા મયાતિને પુત્ર પુત્રીએ પોતાની જુવાની કાઢી દીધી તેના દરતાં આ આપલોગ ચડીઆતે છે. પુત્રીએ પોતાના પિતાને જુવાની આપી દીધી હતી; પણ નિવેદિતાએ તો, જે પોતાની જન્મભૂમિ પણ નહિ એવા દેશને, માત્ર સેવાધર્મને ખાતર પોતાની અરધી જીંદગી આપી દીધી.

પૂર્વની પ્રજાએ—અને તેમાં જે ભરતખંડે તો શંકા કર્યા વગર પારકાને પોતાનાં કરી શખ્યાં છે. નિવેદિતા આપણને શીખવે છે કે માણસજાતની સેવામાં દેશ, વેશ, ધર્મ કે લાપાના ભેદ ન હોય.

સિસ્ટર નિવેદિતા કોઈ પંથના વાડામાં યુગએલ પરવશ પંખી નહોતાં. જે આત્માને સ્વતંત્ર રાખે તે જ ખરો ધર્મ. અને એવો હિન્દુ ધર્મ સિસ્ટર નિવેદિતાનો હતો.

મહાપુરુષને ચરણે જ મહાન યવાય છે તે સમઘુષ્ણ પરમહંસના શિષ્ય સ્વામી વિવેકાનંદ અને તેમની શિષ્યા નિવેદિતા બોલી ઉઠે છે. જગતમાં એકસરખાં જ્યાં હોય ત્યાંથી એકબીજાને ખેંચે છે એ તો દેખીતું સત્ય છે.

જીવનભરની કુમારિકા હોય છતાં તે દેશનાં જાળકોની સાચી માતા બની શકે, એ બ્રહ્મચારિણી નિવેદિતા બતાવે છે; અને સ્વાર્થત્યાગ, તપશ્ચર્યા તથા લોકસેવા એ ત્રણ કલ્યાણના પૌરી સ્તંભો છે એ સંન્યાસિની નિવેદિતા સ્પષ્ટજવે છે.

જીંદગી એ રમત નથી પણ એક જાતની લડાઈ છે, અને એ લડાઈમાં આપણે જીત મેળવવાની છે એ નિવેદિતાનું જીવન કહી દે છે. નીચેની એમની જીવનલીલામાં ગુજરાતના કૌમારને ઘણું મળી શકે તેમ છે.

જન્મ અને બાલ્યવય

ઈંગ્લેન્ડની ખૂબી ઉપર ઇ. સ. ૧૮૧૭ના ઑક્ટોબરની ૨૮મી તારીખે રેવરન્ડ સેન્ટુઅલ ગ્રિમમન્ડ નોબલને ઘેર એક કન્યાસ્ત્રાવના જન્મ થયો. એ મંગળ ચોખ્ખીએ આકાશના ઘડો હરીહરની પોતાનું તેજ એ દેવમાળા ઉપર ઢોળતા હતા; કાલ્પકે એનો જન્મ માનવજાતને કલ્યાણકર હતો. સંસારનો એ અતિથિ આત્મા પ્રભુનો પરમ હેતુ સફળ કરવા હિતમાં હતો. એનું નામ માર્ગરેટ ઇ. નોબલ.

આઈરિશ કુળનો તેનો પિતા નમ્ર અને શક્તિ ધર્મચુર હતો. તેણે પોતાનું કુટુંબ ધાન્ય માન્વેસ્કર ગ્રેવેન્સમાં મરીબ્રુરખામાં વસેલી દીધું હતું. રંદેના આશરે અને કુખીનો દિલાસો નોબલ હતો. મલ્લુરું નાનું સરખું બાળક પણ એના હેતાળ હાથની સુવાળખ ઝાળખતું. એની વાણી મીઠી ને મોહક હતી. માર્ગરેટ મોટી થતી ગઈ તેમ તેમ પિતાપુત્રી વચ્ચે ગાઢ પ્રેમ બંધાતો ગયો; અને બાપના બધા સુંદર સંસ્કારોનો વારસો માર્ગરેટને મળ્યો.

એકવાર તેના બાપનો કેઈ પાછરી મિત્ર હિન્દ-માંથી મળવા આવ્યો. મિત્ર નોબલ સાંપેની વાત-ચીતમાં એના સલાટ તેણે દિવ્ય તેજ ચમકતું દીધું. યુગ પરના ધાર્મિક બાવ ભ્રેષ્ઠ પાછરીએ બલિય બાખ્યું અને કુમારિકાને આશિષ આપી કે 'હિન્દનો કેઈ ભદુષ' સાદ તને બોલાવશે અને આકળ બળે દેસશે.' પિતાને આ બલિયવાણીમાં બરાસો પડ્યો અને એ મંગળ સમયની રાહ ભ્રેતો રિવસ ગાળવા લાગ્યો. છેવટે જ્યારે એ મરવા પડ્યો ત્યારે મરણની છેક છેલ્લી ઘડીએ માર્ગરેટની માતા તરફ ફરીને એ બોલ્યો, 'કેમકે પછે પણ હિન્દને આપણી માર્ગરેટનો ખપ પડશે. હું તો જાઉં છું, પણ પેલી બલિયવાણીની સાદ તને હેતો જાઉં છું. તે વેળા તું મારી ખાતર ના ન કહેતી. મારા ગયા પછી માર્ગરેટની બાળ તને સોંપું છું.' સમાજ તને તિરસ્કારશે, સર્ગાસંબંધી તારો વિરોધ કરશે અને ભાઈબહેનો ના બહુશે; પણ આ મરતાનું વચન મા બાંધતી.' એત્રીસ વરસની મરણુવાન વયે તે આટલા રાજ્યો બોલી પ્રભુના પ્રામમાં ગયો.

પાછળ રહ્યાં વાણ સંતાન અને તેમની વિધવા માતા. સંતાનોમાં ઔધી મોટી માર્ગરેટ હતા.

તેયારી

અબ્યાસ અને તપ વધતાં માર્ગરેટની બુદ્ધિ ખીલી ઉઠી. મોટી થતાં એ કન્યાશાળામાં શિક્ષિકા તરીકે કામ્યસ યજ્ઞ, અને ત્યાં એ શાળા, કન્યા અને કેળવણીની રસીઅણ બની રહી. શાળામાં પાઠ દેતી વેળા તે ટૂંક નવીન વિદ્યાના તરંગો ધક્કતી; અંતરના ઉમંગથી કન્યાઓની ટોળાઓમાં ભળતી અને તેમને ઠઈ અને દેવી કેળવણી ભેદએ તે વિચારતી. પ્રખ્યાત કેળવણીકારો કબલ તથા પેરેલ્લોઈના શિક્ષણસિદ્ધાન્તોનું મનન માંડતી ને પ્રયોગ અજમાવતી. દિન્ડરગાર્ડનની પદ્ધતિ પણ તે યાખી. ધર્મો ધર્મો તે બાવિ જીવનનાં સ્વપ્ન ધકવા લાગી. 'હું ખરી શિક્ષિકા થાઉં' એમ એને દર જો થતું. ગાનની પ્રીમતે મગજમાં ભરતી એને તે જાણતર આની ન થઈ. માર્ગરેટ પોતાના મનને પુછતી કે જો વડે હૃદય જમત ન થાય, માણસ ખડું મનુષ્ય ન બને કે પોતાને ઝાળખે નહિ તેને વિદ્યા કેમ કહેવી? જીનું અને માતાનું ગૌરવ વધારવા તેની આશંકા હતી. ઉંચી કેળવણી વગર આ વાત ઝાંઝવામાં જળ લેવી છે એમ પણ એને ભાન થયું. આટઆટલા વિચારો પછી તેણે પોતાનો જીવનપંથ નક્કી કર્યો. જાતઅનુભવ દેવા મારે કેટલીક શાળાઓમાં શિક્ષિકા તરીકે કામ કરીને તેણે આખરે પત્રીસ વર્ષની ઉંમરે પોતાની રીતે વિદ્યા આપવા પોતાના જ ગણમાં એક ખાનગી કન્યાશાળા કાઢી. અહીં એ જીવનના કન્યાઓનાં હૃદયો જીતવા માંડી. તેઓમાં અચાજ હતાહ અને નવીન પ્રાણજળ રેડયાં. પોતે મોવડી થઈને 'સિસેમ કલજ' નામનું એક મંડળ સ્થાપ્યું. ત્યાં સાહિત્ય, સમાજ તથા નીતિશાસ્ત્ર ઉપર ચર્ચા ને વાતચીતો થતી. આવી આવી પ્રવૃત્તિમાં ઇ. સ. ૧૮૪૫નો સપ્ટેમ્બર માસ ખેસી ગયો.

ચુરશિખા

ઇ. સ. ૧૮૪૩માં અમેરિકાના શિકાગો શહેરમાં મોટું પ્રદર્શન ભરાયેલું તે પ્રસંગે જગતના જુદાજુદા ધર્મોના આગાથોની મહાસભા મળી હતી. હિન્દુધર્મના

પ્રતિનિધિ તરીકે સ્વામી વિવેકાનન્દ ત્યાં ગયા હતા. તેમના અપૂર્વ બાપણથી અમેરિકાવાસીઓ તેા અંગત જ ગયા, અને સ્વામીજીની ખ્યાતિ દેશવિદેશ ગવાઇ. કેટલીક પ્રજાઓએ હિન્દુધર્મ ઉપર બાપણે આપવા સ્વામીજીને આમંત્રણ મોકલ્યાં. ફરતા ફરતા તે ૧૮૯૫ના સપ્ટેમ્બરમાં વિલાયત પહોંચ્યા અને લંડનમાં ઉપદેશ દેવા લાગ્યા. આતુર માર્ગરેટ પણ એ ખાનગી મીન-લસોમાં સ્વામીજીના બોલ જીલવા જતી. પરંતુ આ લાભ લાભે કાળ ન આપ્યો; કેમકે સ્વામીજીને ઇ. સ. ૧૮૯૬ના શીઆગામાં ફરીવાર અમેરિકા જવાનું થયું.

પણ પારસમણિનેા સ્પર્શ થયો હોય તેમ મિસ નોબલના છત્રપનના રંગરંગ બદલાઈ ગયા. કાંઈ અદરશ આકર્ષણે તે વિવેકાનન્દ તરફ ખેંચાવા લાગી. હિન્દુધર્મ, વેદાન્ત અને સ્વામીજીના શુદ્ધ ચારિત્ર્ય ઉપર એની સુરતી ઢળી. તે આ પરદેશી સંન્યાસીના ઘણા વિચારોની વિશ્લેષ હતી અને એનાં કામને શંકાની નગરે નિહાળતી. વેપથુ જ્યારે ઇ. સ. ૧૮૯૬ના એપ્રિલમાં સ્વામીજી પાછા ફર્યા ત્યારે તે એનાથી અતડી રહી પણ અગળી પડી ન શકી. લંડનનાં જાહેર ભાષણોમાં તે સ્વામીજીની સામે પુષ્કળ દલીલો કરવા ઉડતી; પણ સ્વામી તેા મઢા અતુર પુરુષ હતા. એ કળી ગયા કે આ માર્ગરેટ મારી શ્રદ્ધાળુ શિષ્યા થવાની છે. વાતચીતમાં સ્વામીજીએ કહ્યું કે 'મારી પાસે મારા દેશની સ્ત્રીજનવણી માટે એક યોજના છે. તમે તે ઉપાડી લો. તેા હિન્દની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિમાં તમે સહાયરૂપ થઈ શકશો.' સ્વામીજી આ વાત કરી રહ્યા હતા તે વેળા માર્ગરેટને લાગ્યું કે પોતે હિન્દુસ્તાનની હળારે અપ્રુધ સ્ત્રીઓતો સાદ વિવેકાનન્દને મોંએ સાંબળી રહી છે. માર્ગરેટ એ સેવા ઉપાડવા હા કહી. એ વર્ષની આખરે સ્વામીજી હિન્દુસ્તાન પાછા વળ્યા અને મિસ નોબલે પણ તેમની પાંછળ જવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી.

પ્રયાણ

માર્ગરેટને હિન્દનો પ્રદેશ મળા સુઝ્યો હતો. આજે ઇંગ્લેન્ડનો કંઈકા છાડી એ આમાર્ષર્ત તરફ આવવા નીકળતી હતી. આ જોઈ એની માયાળુ માતાનું દીન દૃષ્ય રૂઝી ઉઠ્યું, અને પ્રેમના વેગમાં તે માર્ગરેટને હિન્દ

જવાની ના પાડવા ગઈ. પણ તે જ પછે તેની નજરે આગળ તેના સ્વર્ગસ્થ પતિની પ્રતિમા તરવરી આવી અને પતિનું છેલ્લું વચન આંખ સામે ફેટારાઈ રહ્યું: 'મરતાનું વચન માં બાંગતી.' દીકરીતો વિશ્લેષ થમ-વીને, જાણે તેને સાસરે જળાવતી હોય તેમ, શોક અને સંતોષના દેહારા વચ્ચે એ ઉદાર માતાએ પોતાની પ્રથમ પુત્રીને હાથ હિન્દુસ્તાનના હાથમાં સોંપ્યા. ૧૮૯૮ના જાન્યુઆરીમાં મિસ માર્ગરેટ નોબલ આર્થ-વર્તને આરે કલકત્તા કડે ઉતરી. તેના ગયા પછી તેની માતાએ સદગત પતિના બોલ યાદ લાવીને પુત્રીનું કામ પોતાનું કરી માન્યું. કાંઈ પણ હિન્દીને એ વિલાયતમાં જોતી તેા જરૂર તેને પોતાને ઘેર, તેડી જતી; અને વિગમડનમાં એ સુશીલ બાઈને ત્યાં હિન્દના વતનીઓ કુટુંબનું સુખ અનુભવતા.

હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યા પછી માર્ગરેટ થોડો વખત કલકત્તાથી દૂર ગંગા તીરે આવેલા બેથુર નામના નાના ગામડામાં રહી. ત્યાં અમેરિકાથી સ્વામી વિવેકાનન્દનાં બાપણોથી મુઘ્ધ થઈ તેમના. શિષ્યો થવા આવેલા કેટલાક અમેરિકાવાસીઓ પણ હતા. થોડા સમય પછી બેથુરમાં 'રામકૃષ્ણ મિશન'ના મઠ બાંધવામાં આવ્યો અને સ્વામી વિવેકાનન્દ બેથુર આવ્યા.

દીક્ષા

એક સુદર પ્રભાતે સ્વામી વિવેકાનન્દ બેથુર મઠના પૂજાના ઝોરડામાં મિસ માર્ગરેટ નોબલને હિન્દુ ધર્મની દીક્ષા આપી. આજથી તે 'રામકૃષ્ણ-વિવેકાનન્દ'ને અર્પણ થયેલી સિરહર (ભગિની) નિવેદિતાના નામથી ઝાળખાઈ નિવેદિતા લખે છે કે એ અંધુર સતાર હું શું ભૂલીશ ? ત્યારથી નિવેદિતા મઠમાં રહેવા ગયાં :

હવે સ્વામીજીએ નિવેદિતાને ઉપદેશ દેવો શરૂ થયો. પરંતુ તે બધું જ માની લેવા તૈયાર નહોતાં. તેના મનમાં હજુ હિન્દુ ધર્મ વિષે અનેક સંકાઓ હતી. એ પ્રશ્નો પુછતાં, દલીલો કરતાં, પરંતુ સ્વામીજી ચાન્ત ચિત્તે સૌના જવાબ આપતા. સ્વામી અને નિવેદિતાનો મત-જેદ આમ બધું લાંબા વખત સુધી ચાલ્યો. સ્વામીજીનો પ્રભાવ એટલો હતો કે નિવેદિતાને તે મેનમઅ-કરી દેતા; છતાં દિવસે-ને-દિવસે તેમનો મતજેદ વધતો

ગમે અને તેમનાં
મન જુદાં થતા
લાગ્યાં. સ્વામીજી
પણ અસાધ્ય રહેવા
લાગ્યા.

૧૮૯૮ ના મે
મહીનામાં નિવેદિતા
અને ધીરા માતા
તથા જ્વાહરી નાં-
મની એ અંગ્રેજ
ગાઇડો સાથે સ્વા-
મીજી પ્રાન્ત તથા
કમોડન કાશ્મીરના
પ્રવાસે નીકળ્યા. એક
દિવસ સ્વામીજીએ
કહ્યું કે 'મારે એ-
કાન્ત જોઈએ છે
માટે હું જંગલમાં
જાઉં છું.' એટલામાં
આકાશમાં ઉગતો
ખીમનો ચંદ્ર જોઈ
તે જોખ્યા અને
નિવેદિતાને કહ્યું,
'જુઓ, ખીમનો
ચંદ્ર ઉગે છે. હિન્દુ-
ઓ અને મુસલ-
માનો અને એમાં
પૃથ્વીનું નવજનન
જુએ છે. ગામે,
આપણે પણ આ-
જથી નથી છંદગી
શર કરીએ.' આમ
એલી તેમણે નિવે-
દિતાને. 'આલિપ
દીની. નિવેદિતાને
પણ લાગ્યું કે આ-
જથી જુદાઈનો

ફ

મા

ફ

દુનીયા આખીએ સદસ મુખે એના જુલુ માયા છે; કપદેરાકાએ જે ફરી
ફરી જોખ્યા છે; કપિએએ એનાં ચીત મુખ્યાં છે; ક્યાકાએ જેની અનેક
ક્યાઓ મુચી છે; ને જુલુજુલુની જે જગતની છે એ આદલાદ આપતો રમતો
આભ્યા છે, એના એ સમ્પ છે.

ભાષામાં જુતામાં જુનો, છતાં નિતનવા બાવ જમવતો ને અંતર કહા-
જતો એ મધુરમાં મધુર સમ્પ છે.

જમીને બાજક પદેદાં એ જ જોઈતાં શોખે છે; જવનનાં દુઃખમાં કે
મુખમાં એ જ સમ્પ એની છે એ ચરે છે; મરણની ધડીએ પણ એ નથી જુવતો.

એવું નવ માસ લગી પોતાને ગર્ભમાં રહેલો છે એ 'મા' માણસના
અંતરમાં દરેકે હોટે પેરી શકે છે ને તેમ આત્માને સ્પર્શી શકે છે તેટલું
દુનીયાનો કોઈ પણ પુત્ર કે સ્ત્રી પેસવા કે સ્પર્શવા સમર્થ નથી.

તમે ખરાબમાં ખરાબ માણસ હો, ને જગત આજુ તમને છંદ દેશે,
તે ધરીએ પણ તમારી 'મા' તમને નહિ વરછેડે. એ હોતા જોખાની મીઠી
હું કે તમને દુનીયાના બધા દુઃખદંડ જુઝાવી દેશે.

તમે ગમે એવડા મોટા દરો, કમરમાં, જાનમાં, વૈભવમાં કે અધિ-
કારમાં—પણ તમારી માને અનંત તો હજી એના ખેળામાં કંઈકાલતા ને એના
દેવામાં નાચતા નાના રા બાજક જ છે.

તમે એને કુમરો, વરછેડો, દુઃખ દેશે કે વિરાદી મેકરો, છતાં
એ તમારા પર સત્યાવર કેમ લગાવાની નથી. એના અંતરમાં તો તમે સદાને
માટે બાજક જ રહેવાના છે. બાજપણમાં એને જોળે ને એને આશરે
કુતેલા નાનકડા ને વિશાધાર બાજકને એ કહિ જુલવાની નહિ.

એક વાત છે; જાદુ જુની વાત છે. કાળંખિએ સંતતી પણ દરો પણ એ
ફરી ફરી રાંતમયા જેવી છે. અંતર એટલી ને ચાલસ્ય વરસાવાની એક અદ-
જાત ને કસલુરસિક એ ક્યા છે.

એક માણસ ઠીક જીલસુત પાનું હજી સીના ફંદમાં લગડાયો હતો. પેલી
સ્ત્રી એટલી ક્રોધ દત્તી કે એના રૂપમાં આપણો બળી તે એના પાછળ ગયા
યઈ ગયા હતા. એ મોહન આલેશમાં એકતાર તેણે એ સ્ત્રીને કહ્યું કે 'હું
અને એટલી બધી વહાલી છે કે દુનીયામાં હું તારે માટે ગમે તે કરવા તૈયાર છું.'

પેલી સ્ત્રીએ પોતાના રૂપના ગુણમાં ને વજાણુની કુકારમાં, કમકમાડી
કપડાને એવી બધકર મજાગી હતી: 'એમ હોય તો તારી માનું હૃદય ચીરી
કાઢી મને લાવી આપ.'

પેલા મોહાંબ માણસે પોતાની માને મારી નાખી, અને તેનું હૃદય ચીરી
કાઢી પંડી સ્ત્રીને આપવા દોર્યો.

જે હાથના ખેળામાં, લોહીથી નીચળતું હૃદય લઈ એ દોર્યો હતો હતો,
એવામાં તેને કેટલા વાગી ને એ પડી ગયા.

એ પડ્યો તેણે જ એની માનું હૃદય પોતાની કંઠકું, 'ખખમાં એટા, તને
વાનું તો નથીને ?'

ફ

ફ

જુનો સંગેષ બધો
ગળી પડે છે. આ
પ્રસંગ પછી નિવે-
દિતાના મનની બધી
સંકાએ શમા ગઈ.
કાશ્મીરનો પ્રવાસ

જુનની ૧૮મી
તારીએ તેઓ વા-
રામુલા આગળથી
કાશ્મીરમાં દાખલ
થયાં અને જેઠમ
નદીની ખીજુના
સાંકડા ચડાવે ચ-
ડતાં આગળ વધ્યાં.
શ્રીનગર પહોંચી, ત્યાં
સૌએ 'ક્ષીરભવાની'
ના શ્રાવને માર્તંડ-
નું ખંડેર લેયાં. એક
દહાડે, જહાંગીર
બાદશાહે કાશ્મીર-
માં બંધાવેલા મહેલ
એવા તેઓગએલાં,
ત્યાં અપોરે એકાન્ત
પડતાં સ્વામીજીએ
નિવેદિતાને સંભારી
દીધું કે 'તમે પાછી
પેલી સાળા અને
શિશુજીની વાત તો
જુલી જ ગયાં,
ખરું ? આજ મને
તમારા જ વિચારો
આગ્યા કર્યા છે.
તમારામાં મારા જે-
ટલી જ પ્રેરણા છે;
અને એ કાગ. તમે
જ કરી શકશો.'

ફ

કષ્ટ અને હઠિયાણું

પ્રવાસમાંથી કલકત્તે પાછા આવીને નિવેદિતાએ એક શાળા શરૂ કરી, પણ તેના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા; અને ઇ. સ. ૧૮૯૯ માં તે સ્વામી વિવેકાનન્દની સાથે પાછા વિદાયત ગયાં. ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં સ્વામીશ પાછા આવ્યા, પણ નિવેદિતા તો ઇ. સ. ૧૯૦૨ સુધી ત્યાં જ રહ્યાં. ૧૯૦૨માં ફરી હિન્દુસ્તાન આવીને તેમણે પહેલાંની પેઠે નીશાળ ચલાવવાના પ્રયત્નો શરૂ કર્યા; એવામાં તે ૪ વર્ષના જુલાઈની ચોથી તારીખે સ્વામી વિવેકાનન્દ સ્વર્ગવાસી થયા.

એકલાં પડી ગએલાં નિવેદિતા હવે જગદીશચન્દ્ર બોસ્નાં પત્નીને જમ મળ્યાં, અને કંઈક સહાય મળે તો હિન્દુ કુટુંબો વચ્ચે સ્ત્રીને એક 'ભગિનિશ્રદ્ધ' ચલાવવાની અને એ માર્ગત હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં સંસ્કાર અને કેળવણી દાખલ કરવાની પોતાની ધૃષ્ટિ બતાવી. પરંતુ ત્યાંથી થે કંઈ આશાજનક જવાબ મળ્યો નહિ. આથી નિવેદિતાને કામ કરવાનું વધુ શરૂ ચડ્યું.

આખરે મહા મહેનતે એમણે કલકત્તામાં બાગ-બગીચા બોઝપરામાં એક નાનું ઘર બાંધે લીધું. આ ગેરી ક્રિશ્ચિયન બાંધને અહીં પોતાની વચ્ચે રહેવા આવેલી જોઈ ત્યાં રહેતાં હિન્દુ કુટુંબો ઇંગ્લેંડમાં. કોઈ એને બોલાવે નહિ; કોઈ એનું કામ કરે નહિ. હિન્દુ-જોતી લાગણી દુખાય એવા ખોરાક તો ત્યાં ન લેવાય, તેથી નિવેદિતા અતિ સાદા ખોરાક લેપર, અને કેટલીકવાર તો ખાંધા વગર રહેતાં; અથવા જળકુલના આહારથી ચલાવી લેતાં. આટલી અગવડો વેઠવા છતાં પણ એમણે કોઈનું દિલ દુભવ્યું નહિ. એમની અંગ ગદ્ગદ હતી કે તપશ્ચર્યાનું સાઈ ફળ આવતું જ નોંધ્યું.

નિવેદિતા રહેતાં તે આખી શેરી બહુ જ મંદી રહેતી. નિવેદિતા પોતાનું ફળાઈ વાળીને ચોકનું કરે, તોપણ પાડેલીઓ તેમાં કચરો ફેંકી ગંદું કરી મુકે. આ દશા નિવેદિતાને અસહ્ય લાગી. આખરે એમણે એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. દરરોજ સવારે, શેરીમાંનું કોઈ છોકરો તે પહેલાં, બહુ જ વહેલાં ફરી એમણે આખી શેરી વાળી તાખવા માંડી. આ છોકરી સેવા કેટલાક

દહાડકા ચાલી. દરરોજ આમ મંદકી દર મંદી નોંધે શેરીના મંદા લોકોને પણ સ્વચ્છ જગ્યા બનાવવાનું કામ ન લાગ્યું. એક દિવસ અચાનક કોઈક નિવેદિતાને શેરી વાળતાં જોઈ ગયું. સૌએ જાણ્યું કે શેરી તો આ પરદેશી બાઈ વાળે છે, અને આપણું સંતી મંદકી એ ઉપડે છે! આથી કંઈ સરમને લીધે અને કંઈ કેપાઈબીથી શેરી સ્વચ્છ રહેવા લાગી.

શાળા અને ભગિનિશ્રદ્ધ

ત્યારથી નિવેદિતાનું પણ સન્માન થવા લાગ્યું અને સૌ એને આદર દેવા લાગ્યાં. પણ તો ધીમે ધીમે નિવેદિતાનું ઘર નાનાં બાળકોને અપાડે બની ગયું. નિવેદિતાએ પોતાને ત્યાં આવતાં બાળકોને કિન્ડર્ગાર્ટનની રીતે શિક્ષણ આપવા માંડ્યું. શેરીની સ્ત્રીઓ પોતાને ઘેર બેસતી હકતી થઈ તેમની આગળ રાખાચુ. મહાભારત સંમળાવવાનું તથા ભરતગુણુ શીખવતું શરૂ કર્યું. આથી ધીમેધીમે ખાનદાન અને મોટા ઘરની સ્ત્રીઓ પણ બપોરે ઘરકામથી પરવારી નિવેદિતાને ત્યાં શીખવા આવવા લાગી. અનાથ બાળકો અને નિરાધાર વિધવાઓને માટે તો નિવેદિતાનું ઘર આશ્રમ જેવું બની ગયું.

નિવેદિતાની આ ખાનગી શાળા અને ભગિનિશ્રદ્ધ ધીમે ધીમે રાજતાં ગયાં તેમ તેમ તેનું ખર્ચ પણ વધતું ગયું. ક્રિશ્ચિયાના કરીને એક બીજા બાઈ પણ નિવેદિતાની મદદે જોડાઈ હતી. અત્યાર સુધી તો નિવેદિતા પોતાના ખાનગી ખર્ચમાંથી શાળા ચલાવતાં પણ હવે એ ભારે પડવા માંડ્યું. શાળા એમને પ્રાણ સમાન વહાલી હતી. છેવટે એમણે શિક્ષણનાં કામની દેખરેખ ક્રિશ્ચિયાનાને સોંપી બચતા વખતમાં હોષિ અને પુસ્તકો લખવા માંડ્યાં. તેમાંથી જે કંઈ આવક થતી તે એ શાળામાં ખર્ચતાં. છતાં થે શાળા પૂરી નબે તેમ નહોતું; હવે જે તાણુ પડતો તે પોતાનું જાત-ખર્ચ અને તેટલું ઓછું કરીને તેમણે પુરવા માંડી. આમ કરતાં એમના શરીરને પુરું પોષણ પણ મળતું નહિ, અને તે તલન મુકસકડી બની ગયાં. છતાં શાળા ને માટે નિવેદિતા પ્રાણ પણ હોમવા તૈયાર હતી.

આ અરસામાં કલકત્તામાં પડેલી વાર પહેલ શરી

નીકળ્યો. માણસોને ટપોટપ મરતાં જોઈ સૌનાં હૃદય ત્રાસી દહ્યાં. રેલવે અને આગળેટ રસ્તે કલકત્તા નસીબાગ કરવા માંડ્યું. આ વિપત્તિની વેળાએ મદદ આપવા સાહે નિવેદિતાએ જીવાન છોકરાઓની દુકીડીઓ ઉઘી કરી. ખેંગવાળા લતાએ તેઓએ સાફસફ ક્યાં. નિવેદિતા દરદીઓની સારવાર કરતાં અને વારંવાર દુકીડીઓની પણ સંભાળ લેતાં. એક વેળા એક બાળક તો બીચારું મરણની પળે નિવેદિતાને પોતાની મા માની કોરે જ વળગી પડ્યું અને તેના બેળામાં જ દેહ છોડી ગયું !

સાચી શિક્ષકા

નિવેદિતાનું મકાન કંઈ સાફ નહોતું. ઉપરના બે ઓરડા અતિશય નાના હતા; અને છત જહુ જ નીચી હોવાથી બપોરના બે પંદર મુઠ્ઠી એ એટલું ગરમ થઈ જતું કે ઘોડા વખતમાં જ માથું ડુબી આવતું. ઓરડાની વચ્ચેય હાથમાં એક તાડનો પંખો લઈ નિવેદિતા પોતાના કામમાં લીન થતાં. કોઈકેઈવાર તો ગરમીનું ભાન પણ તે ટુટી જતી અને કામ પૂરું થયે ઉઠે ત્યારે એમનાં મોં-આંખો લાલલાલ થઈ જતાં. કોઈ આમ થવાનું કારણ પુછે તો હસતાં હસતાં કહે કે 'એ તો અમરતું, સહેજ માથું ડુબે છે' અને તરત જ પાછાં પોતાના લખવાવાંચવાના કામમાં પડે.

શાળામાં ગણિત, ચિત્રવિદ્યા અને અંગ્રેજી નિવેદિતા પોતે શીખવતાં. ચિત્રોમાં તે હરેશ કંઠમ ભાવ જોતાં. છાત્રેલા કરતાં હાથનાં દેરેલાં ચિત્રો એમને વધુ પ્રિય હતાં. સો પાંખડીઓનું શ્વેત કમળ તેમને ઘણું ગમતું. વિદ્યાર્થીઓને તે માટી અને પત્થરના સંચાઓ ગનાવતાં શીખવતાં. સખત જતાં સંસ્કૃતનો વર્ગ પણ વધાર્યો. નિવેદિતા કહેતાં કે 'એવો વખત ક્યારે આવે કે મારી વિદ્યાચનીના હાથથી લખેલા શ્લોકોનું તાડપન હું મારી શાળામાં ટાંચું ?'

હિન્દુસ્તાન ઉપર એમને આતિશય પ્રેમ હતો. પશ્ચી વાર તો હિતિદાસ શીખવતાં એ એટલાં બાવમજ થઈ જતાં કે પ્રેમથી આંખો મીંમી એક ધ્યાનથી ભારત, ભારત, માં, માં, મા.....' એમ બોલી ઉઠતાં. ભારતનો હિતિદાસ, ભારતની બાપા, ભારતની સંસ્કૃતિ, એને

વિશે એમને ઘણું પ્રેમ-માન હતું. એક વેળા કોઈ વિદ્યાર્થીએ પાટી ઉપર લીટી દોરતાં કહ્યું કે 'જુઓ, હું 'લાઇન' દોરું છું.' નિવેદિતા તેની સામે જોઈ રહ્યાં. તેમણે એ બાળકને પુછ્યું કે 'લાઇન' તો અંગ્રેજી શબ્દ છે. એના બંગાળી શબ્દ કયો ? કેઈ જવાબ ન આપી શક્યું. આથી નિવેદિતા દુઃખથી યજ્ઞગાદ ઉઠ્યાં. તેમના મોં પર લોહી ચડી આવ્યું. એવામાં કોઈએ યાદ આવવાથી કહ્યું, 'રેખા.' આ શબ્દ સાંભળીને તેમને એટલો આનંદ થયો કે તે મોટેથી 'રેખા, રેખા' એમ ગોખવા મંડી પડ્યાં. હિન્દુસ્તાન વિશે શીખવતાં કે વાતો કરતાં તે આપણી ભારત માતા' આપણો દેશ' એમ એકબાવે જ બોલતાં.

દયાની દેવી

શાળાના અધ્યાગ બેળા અને યાકને લીધે ઇ.સ. ૧૯૦૫માં નિવેદિતા માંદગીને પીછાને પડ્યાં અને હળવજ મરણના મુખમાંથી બચ્યાં. લાંબા વખત પછી એમને કંઈક આરામ થયો, પણ પહેલાંની તાજગી કે તંદુરસ્તી તો પાછી ન જ આવી. દાકતરોએ એમને બહુ મહેનત લેવાની સખત ના કહી. સાળું થયાને ઘોડાક માસ થયા, ત્યાં પૂર્વ બંગાળા રેલ ને દુકાળની પીડામાં સપડાયાં. વરસાદના પ્રથમ જેવા પુરમાં ગામેનાં ગામે તણાયાં ને કોઠા નિરાધાર બની ગયા. વાવેલા પાક તણાઈ ગયા તેથી દુકાળ પડ્યો. આ સમાચાર નિવેદિતાને કાને આવ્યા. એમના જેવા સેવાગ્રેમી હૃદયથી એ સાંભળી બેસી કેમ રહેવાય ? એમને લાગ્યું કે મારે જવું જ નોંધવું. પણ દહાડા એક ગામથી બીજા ગામ તેમણે વરસાત વરસાદમાં અને ખુબ બેજમાં મુસાફરી કરી. બારી-સાલ પરણ્યાનાં ગામેગામની શરતીવાળા પીણાં જોળાગી અને પાણીનાં પુરમાં ચાલી, કોઠાને અન્ન વસ્ત્ર વહેંચી અને તેટલી મદદ કરી. આ મહેનત અને રખડપટમાં એમને મેરેડીઆ તાવ લાગુ પડ્યો. તેમાંથી કંઈક આરામ થયો કે તરત તેમના અંગત સ્નેહીઓએ બોમ્બેના ગોંઠા લતો છોડી દેવાની તેમને બલામણુ કરી; પણ નિવેદિતાએ માન્યું નહિ. તેમણે કહ્યું કે 'જેને બોલે આજલગી હું આશરો પામી છું

અપાડી મેઘ

કન્ડતાણી નજરેનું સરખી,
જળખર વાદળાઓ સિર ઝૂળી;
શીતળ બીનો પવન સરખો,
વાદળદળમાં વીજ અગ્નિ:
સિંતિલમાં અંધાર ગમગીનો,
પન ગમન અપાડી ધોર ચડ્યો!

ધોળ નીલાંખર તન ધારી
વાદળાઓના ઘુંટ ફરે,
અમૃત જળ-ઝારી ફરે ધારી.
દસતી રમતી ઝરખર ઝરે:
અદસપદસ ધાવત પકડ્યો,
પન ગમન અપાડી ધોર ચડ્યો!

સુરપતિ નણ્ણમ્મામ ચડયો,
શિર મેધાંબર છત્ત રચ્યું;
વાવેટોળો વાવાડોળું,
ગહુડ કહુડ ધમસાણુ મર્યું;
આમ અહાહા હિખળી પડ્યો,
ધન ગગન અપાડી ઘોર ચડ્યો !

સત દિવસ ધન વરસે ધારે,
અપાડી જાતી એલી;
રમકા ખુબ મન્યા મારગમાં,
સદિ શોભે રસધેલી:
ઝાડ પહાડો રંગ ચડ્યો,
ધન ગગન અપાડી ઘોર ચડ્યો !

સુરજને પકડી લાંછ પુષો,
મીઠમ ઉપર અતિ કેમ ક્યો;
ધટાટોપ ચોગરદમ ઘેરી
વરણુ અન્ન લાંછ ચિર્થો:
જગમાં તેનો પગ ન જરથો,
ધન ગગન અપાડી ઘોર ચડ્યો !

ટેરે પિધુ પિધુ આતક ઉચે,
મથુર ટહુકે મલકાતા;
હેરી કા બંસી લલકારે,
સર મથુરા છલકાતા:
ખેડુત ખેતરમાં ઉપકયો,
ધન ગગન અપાડી ઘોર ચડ્યો !

ગિરિવર મરખા મેધાંબમાં
વિદ્યુત વજ્ર સમી સળકે:
એની અંપટ કહકા કરતો:
આમ નીચો જાણે લજકે:
હમણાં એ પડશે કે પડ્યો !
ધન ગગન અપાડી ઘોર ચડ્યો !

શિરપર ગર્જન મુણી કેસરી
બાકુળ ઘઈ વનમાં કણકે;
મતવાલી હાથધૂમી સરખી
ગાંઠી ચઈ ભેરો રણકે:
અંગ સકળ કીચડ ખરડ્યો,
ધન ગગન અપાડી ઘોર ચડ્યો !

શિવજટા પર ધવલ ગંગ શી
મેધ ઉપર શીજાઓ તરે;
એ કુટે ત્યાં મરતીનાં તળ
જળા જળ બંધાકાર કરે:
હુદિ જાણે ધોષ પડ્યો,
ધન ગગન અપાડી ઘોર ચડ્યો !

નાળાં નદીઓનાં નીર છલકે,
મરતી મલકે હરીઆળી;
ચંદ્ર તપિ શા નિર્મેજ ચળકે !
જળકે મેધ્યા અમ્મવાળી:
નવ્ય અહા પડ્યો ઉધડ્યો !
ધન ગગન અપાડી ઘોર ચડ્યો !

પુરણ ભગત

પ્રખ્યાત અંગ્રેજ લેખક
રડયાર્ડ કિપ્લિંગની લખેલી
ઉત્તર હિન્દુસ્તાનની એક ખરી બનેલી કથા

પુરણદાસ ઉત્તર હિન્દુસ્તાનના કેન્દ્ર દેશી રાજ્ય-
ના દીવાન થઈ ગયા. યુગ એ આદ્ય.

એમના પિતા કચેરીમાં નહિ જેવા અમલદાર હતા. પુરણદાસ મોટા થતાં ગયા તેમ તેમ એમને સ્પષ્ટ જણાયું કે જુનો યુગ વતરે છે અને નવો એમ છે. ને કાર્થ પણ માણસ સમય સાથે આગળ વધવા માંડે તો તેણે યુગપના લેખમાં ને દે સાફ હોય ને ગાળી લેવું નોંધ્યે. મુંબાઈની મુનિવાસીમાં કેળવણી લઈને ધીમે ધીમે એ ભૂતદોશીઆરીથી દાવાનપદ સુધી પહોંચ્યા, અને ખુદ મહારાજ કરનાં પણ વધુ સત્તા અને શોકપ્રિયતા મેળવવા કરી.

દૃઢ રાજનતા સ્વર્ગવાસ પછી અંગ્રેજ કેળવણી પામેલો તરણ રાજકુવર ગાદીએ આવ્યો. હવે પુરણદાસ નવા રાજનતા જમણા હાથ બન્યા. મહારાજની સંમતિ લઈને તેમણે દન્યાશાળાઓ સ્થાપી, રસ્તાઓ બનાવ્યા, દવાખાનાં ખોલ્યાં, ખેતીવાડીનાં પ્રદર્શન ભવ્યાં અને આપદશાસ્ત્રના અભ્યાસ મઠિ 'કેડાલરિય' કાઢી. નવરાજની વેળાએ તેમણે 'પારોનીઅર' પત્રમાં રાજ્યના સુધારા સંગ્રામી કાગળના રૂબમાં લેખ લખવા માંડ્યા.

હવે પુરણદાસ ઈંગ્લંડ ગયા. ત્યાં એમણે મોટાં માણસોને મળી ધણું નેચું-નણું, બાળણે આપ્યાં અને અંગ્રેજ બાનુઓ આગળ હિન્દુ સમાજના સુધારા ઉપર વિવેચન કર્યાં. કેરલીક વિદ્યાર્થીએ તેમને માન દાખવ્યું પદવીઓ આપી. આણું લંડન કહેવા લાગ્યું કે પુરણદાસ નેવો સરસ માણસ પૂર્વે કદિ જોવામાં આવ્યો નથી. જ્યારે એ હિન્દુસ્તાન પાછા ફર્યા ત્યારે આદ્ય રાજીએ

સર પુરણદાસ : કે. સી. આર્ચ. ઈ.

તેમને પરદેશગમનને કારણે નાત બહાર મુક્યા. યુગ ખરચ કરી તેમણે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું ! હિન્દી સરકારે તેમને 'નાઇટ' નો છકાણ દીધો, એટલે એ 'સર પુરણદાસ, કે. સી. આર્ચ. ઈ.' કહેવાયા.

પુરણદાસને વિલાયતથી પાછા આવ્યે પુરા મહીતો નહોતો થયો, ત્યાં તેમણે એક અજબ સાહસ કર્યું. એ સાહસમાં એમની ઇંગ્લીશું દસ્તાણ હતું. એક દહોડા ફુગીઆના વ્યવહારમાં ખગોરની શાન્તિ નીતરી હતી તે વેળા, તેમણે હિન્દુસ્તાનની સરકારને 'નાઇટ' નો છકાણ પાછો મોકલ્યો; પ્રધાનપદનું રાજવણું ટીપું; રહેવાની હવેલી ને ભોગવવાની સત્તા છોડીને તેમણે બગવાં ધારણ કર્યાં અને હાથમા કમંડળ લીધું; અને મંબાસી બની તે આવી નીકળ્યા.

કોઈને પંથ આ વાતની નવાઈ ન લાગી, કારણે મનુસ્મૃતિ પ્રમાણે પુરણદાસે આશ્રમધર્મનું પુરુષ પાલન કર્યું હતું. તેમણે પોતાનાં દ્રવ્ય, સત્તા અને શક્તિનો સંદુરપ્રેમ કર્યો હતો. જીવનમાં જ્યારે કોઈએ એમને વિજયભોગ આપેલી ત્યારે તેમણે એ સ્વીકારી દેવદેસના અને લોકલોકના અનુલ્લસે લીધા. જુજુ હવે, માણસ જેમ જુનાં કેપડાં ઉતારી નામે તેમ એ પછી એક આ સધળું તેમણે ઉતારી નાખ્યું.

અગલમાં મુગયર્થ અને પાવડી તથા હાથમાં કમંડળ લઈને, જ્યારે અડવાણે પગે ને નાચી નતરે પુરણદાસ શહેર બહાર નીકળ્યા ત્યારે તોપના અવાજ

ચના હતો. એ અવાજ નવા દીવાનના માનમાં હતો. શરીર પરથી કંઈ ખેંચેલાં હોય તેમ પુરણદાસનું શરીર કંપે એ તેમણે માથું ધ્રુણાવ્યું. પોતાને માટે ફનીઆદારીની હાલની પુરી ચક્ર હતી. કોઈ પણ વસ્તુ માટે એમને હવે મોહ નહોતો રહ્યો. હવે એ સંન્યાસી—ધરણાર વિનાનો ભમતો સિદ્ધક—હતો. કિન્દુ-સ્તાનની હવામાં જ્યાં સૂઈ શક્યા, ભક્તિ ને દયાનો વાસ છે, ત્યાં સૂઈ કોઈ સંન્યાસી ભુખે ન જ મરે.

જ્યારે એ લંકાના ધંધાલીઆ સત્તાઓમાં ફરતા ત્યારે પણ આ શાન્ત છવનનું રવજ એમની હાથ સમીપ રમી રહેતું. એ ધ્રુવવળો ભુખેરો માર્ગ. ક્યંદ ક્યંદ કરતાં ધીમાં ગાંધીઓની આવજન, અંછરનાં વહેા કેપર ચહેા ફરતો માંજનો ધુમકો અને જાતે એવે ગેમી સ્કોટ કરતા મુસાફરો. આ સ્વપ્ન સામું પાડવાનો સમય આવી શક્યો ત્યારે એમણે મુઠક વાર ન કરી.

રાતનો અંધકાર જ્યારે ભગતને વીંટી વળે ત્યારે પોતે પણ કોઈ સાધુઓના મઠમાં રાતવાસો રહે. ક્યારેક એ કાળાપીરના તકીઆ

પરોત્તમિક :

ગંસારમાં પ્રથમ દર્શન જેવું દીધું, પોણે રમી હૃદયઅમૃત ખુણ પીધું; જેને વિભેગ રજ આંખ ધરે ન શતાતા. એવી નમું જનની વતસલ...મારી માતા.

જેને લીધે અધિક ચિત્ત પ્રસન્ન થાયે, ને જ્ઞાનનું મુલય તેજ મુખે મુહાયે; સંસ્કાર મુંદર, અપૂર્વ વિશુદ્ધ વાયા, એવી નમું પ્રિય સરસ્વતી...ધર્મમાતા.

જે લોકને પરમ પંચરસે ઉછેરે, ને અંતરે સરળ સાત્ત્વિક ભાવ પ્રેરે; જે એક આર્યજનના ધનની વિધાતા, એવી નમું ગરવી ધેનુ...પવિત્ર માતા.

જે માટીનું સકળ સૃષ્ટિશરીર આગમું, ને અત્તથી અણુટ ચેતન અંગ લાઠ્યું; જે ભસ્મમાં મરણકાળ ગ્રહ મમાતા, એવી નમું અમર ભારતી...પ્રાણમાતા.

આગળ કિતરે, જ્યાં કદાચે એમને આપતિયે આવકાર આપતા; ક્યારેક કોઈ ગામને સીમાડે પકાવ નાખે, જ્યાં ધરમાંથી આવતું ચોરી લાગીતે છોકરાઓ મીઠા-યાની વધારતા; ક્યારેક કોઈ ગોચરની વેશન જમીન પર એ સૂએ, જ્યાં એમની ધુણીની ગાથા પાસેના વળુડાઓનાં ઉવતાં હૃદ વગી હતાં. પણ પુરણ ભગતને મન આ સપાળું સરખું હતું. તેમણે તો ઉત્તર તરફ ચાલ્યા જ કર્યું અને રોહતક તથા કર્નુલ પસાર કરી એથા નદી ઓળંગી. ઉત્તર દર દિનિ-જગા હિમગિરિની ઓળી હારે દેખાવા લાગી.

ગંધીઆ ચોરથી ખીચો-ખીચ ભરેલા શિવાલિક પર્વતની દરોડો ચડતાં પુરણ ભગત ગોલ્યા, 'હું તો પછે બેસીને જાન મેળવીશ.' સીમલા તરફ વળતા માર્ગેનો હોડા પરના આ વળા તેમનાં અંજોને ધીતમ કરતો હતો. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે આ રસ્તે તે દરબારી કાઠમાદથી ચાકસરાયો મળવા જતા હતા; આજે તે જ સ્થળે કોઈનું શ્યાન ખેંચા વગર પોતાનો એકલવણો પંથ એ કાપતા હતા. એક દિવસે

તો એ કુદરત જોવામાં લીન પડી ગયા. એકદમ એક રીપાઈએ ખુમ પાડી, 'ઓ સાધુડા, રસ્તો રોડી કેમ ઉઝો છે?' પુરુષદાસે એકવાર કાવદા કર્યો હતો, તેથી તે કાવદા પાળતાં શીખ્યા હતા. રીપાઈની તોછડાઈ મનમાં સાચા વગર તરત જ તે ચાલી નીકળ્યા અને રાતની રાત કોઈ ખાલી ઝુંપડીમાં સુઈ રહ્યા.

સવારે ઉઠી-તેમણે ડીંગેટનો માર્ગ લીધો. પર્વતની સંકડી કેડીઓમાં થઈને તે ચાલ્યા. ઘણીવાર ઘેટાં બકરાં ચરાવતા બરવાડા તથા માથે ભારીઓ લાઇ જતા કડીઆરઓ સામે મળતા. કોઈ કોઈ વાર ડીંગેટના ધમંચુર 'લામા'ની ટોળીઓ અને દેશી રાબાઓની સવારીઓ જતી જણાતી. દૂર દૂરની ટેકરીઓ પરથી મોટરો અને ગાડીઓના અવાજના બહુકાર પુરુષ ભગતને કાને પડતા. પરંતુ પગવારમાં એ સૌ અલેપ થતું અને નજર આગળ ફક્ત કુદરતનાં નવીન ચિત્રો ખસી થતાં. પુરુષદાસ આશ્ચર્યચકિત આંખે એ જોઈ રહેતા અને કુદરતમાંથી કશ્વરદર્શન કરવા આતુર બનતા.

એ

એક દિવસ સમી સાંજે પુરુષદાસ એક ઉંચા સિંખરની ટોચે આવી ચડ્યા. ત્યાં દેવદારનાં ટસોની ગીચ ઘટા નીચે શીતળા માતાની ટીલું ને એકાન્ત દહેરી આવેલી હતી. આ ક્ષણને દમણીય દેખાવ જોઈ તેમની આંખો ફરી. તેમણે આસપાસની જગ્યા વાળાઓને સાર કરી; માતાની કડી મૂર્તિના હસીને દર્શન કર્યા; થોડીક માઢી લાવીને એક નાનોસરખો સુલો બનાવ્યો; પાંદડાંની પથારી કરી ઉપર મૂગચર્પ બીટાવું અને પાવડીએ શરીર ટેકવી આરામ લીધો.

ટેકરીના ઢોળાવથી ૧૫૦૦ ફુટ નીચે તળેટીમાં એક ગામડું વસ્યું હતું. ખાણમાં નીચે નાની કુંજ જેવું જણાતું એક જંગલ હતું. નીચલા આકાશના પોલાણમાં નાના કણ જેવાં ગરૂં ઉડતાં. તળે ને ઉપર ક્યારેક વાદળાંઓ ચોટાં ખડકોને ખબે બેસતાં અને ક્યારેક બીજી ટેકરીઓની પાછળ અદર્ય થતાં. આ સમયે જોઈને પુરુષદાસે વિચાર્યું, 'અહીં જ મને શાન્તિ સાધશે.'

ગામના લોકોએ શીતળા માતાના શાનકમાંથી ધુમડા નીકળતો જોયો, એટલે કોઈ નવો અતિથિ આવ્યો છે એમ ધારી તેને તેડી લાવવા મામના બ્રહ્મચારીને મોકલ્યો. પુરુષદાસની આંખ, કે જે એક વખત હજારો માણસો ઉપર લુકમ ચલાવતી, તેની સાથે બ્રહ્મચારીની આંખ મળતાં જ તેણે સાક્ષર દંડવત પ્રણામ કર્યો, અને એક પથુ ઉચ્ચાર વચ્ચે પુરુષ ભગતનું બિશ્વાપાત લઈ પાછો ફર્યો. મામનાં માણસોને એણે કહ્યું, 'આજ સુધી આવા સાધુ પુરુષનાં દર્શન નથી થયાં. ગામ આ સંતજનને લીધે ખરે જ પાવન થયું છે. એ સપાટ મુલકમાંથી આવે છે, કુજો પાતંગો છે, પથુ કુડીન બ્રાહ્મણ છે.' શ્રેષ્ઠ ગૃહિણીએ મંન્યોમતીનું સ્વાગત કરવા જુદી જુદી વાર્તાઓ પીરસી આપી. બિશ્વાપાત બરપુર ભરાઈ ગયું એટલે બ્રહ્મચારી એ જાહેરે તેને ભગત આગળ ધકેલ્યું. પહોડી લોકોને ખોરાક સાદો હોય છે. શાક રોટલી, મધ, તાજાં ફળફૂલ અને આદુહજાદ. બ્રહ્મચારીએ પુરુષ ભગતને પૂછ્યું, 'બાપુ, આખે કામકાજ માટે કોઈ એક જોઈ નેહો? દંડી ન લાગે એવી કામળ લાલું? ભોજન આખે રચિકર છે?' આ સાંભળી પુરુષ ભગત પ્રસન્ન થઈ હત્યા ને ગામના લોકને આશીર્વાદ દીધો.

કરોડન સવારે બ્રહ્મચારી બિશ્વાપાત ભરીને દેશી પાસેના જાડાં જે મુળીઆ વચ્ચેના પોલાણમાં મુકી જતો. કોઈકોઈવાર ભગતનાં દર્શન કરવા આવીને ગામના લોક પ્રસાદ ધરી જતા. ક્યારેક વળી કોઈ વેપારી આશીર્વાદ લેવા આવતો. ક્યારેક કોઈ છોડરો છને પગલે આવી અનપાત મુકીને એકદમ દોરી જતો. પુરુષ ભગત કદિ જે ગામમાં જતા નહિ. સર્વસ્ત સમયે તે ખગવાડના ચોકમાં ચોકમાં માણસોનાં ટોળાં જુએ, ઉમતી કેમેદના લીલા મોલ ઉપર નજર દારે અથા મળાના છોડાં આસમાની કુલકુમમાં તરફ આંખ ફેરવે. આમ એ પ્રભુની વ્યક્ત લીલામાં લીન થતા.

જંગલના એકાન્તમાં પથુ માણસ એકલો નથી પડતો. પથુપક્ષીઓ, વૃક્ષવેલીઓ, ગરુડ અને વચ્ચે રુલક તેનાં સાથી રહે છે. રાત્રે તો આખું આકાશ અને અસંખ્ય તારા તેનો સાથ પુરે છે. શીતળા

માતાના મન્દિર આગળ કુંડની કાયામાં કેટલાંયે
પ્રાણીઓ અંધારે આરામ લેવા આવતાં. તેઓને આ
નવેળા મહેસાન ન ગમ્યો. એ કોણ અને કેવો છે

તે જાણવા ને
આતુર સદીવાળાં
લેણરો (વાંદરાં)
ભગતની આસ-
પાસ અનેક અ-
ટકચાળાં કરવા
મંડ્યાં. કોઈતેનું
કર્મડળ ઉધું પારે;
કોઈતેની પાપ-
હિતિ બટકાં ભરે;
કોઈતેના મૃગ-
ચર્મ સામે દાં-
તીઓ કરે. આ-
ટકાં થયાં છતાં
પણ પુરણ ભગત
શાન્ત બેઠા રહ્યા
ત્યારે તેઓને
ખાવરી થઈ કે
એ તદ્દન નિર્દોષ
માણસ છે. પછી
તો તેમને ગિંધા-
ચારી કરવાની
મદદ થઈ. સર્વે
હાથ સાંખ્યા કરી-
ને તેઓ ભગત
કને આવા નું

બગતને જોઈ એ પમ પાડાવા મંડ્યો. પણ ભગત
તો ત્યાંથી ન જ ખસ્યા. ઘોડીવારે તે લંપાતો લપાતો
પડ્યો ચડ્યો અને મારવાનો ટોળ કરતો હોય તેમ તેણે

બગતે જાન પાડી. એમ નસાવે તેમ નાસે

ડોક નીચી ન-
માતી. ભગતે
પોતાનો શીતળ
હાથ એનાં ગરમ
શરિરમાં દબા
ફરવ્યો. આ
માયાળુ રખસ-
થી તે આવેલ-
વાળા પ્રાણીને
એટલું તો કુપ્ય
થઈ કે તેના
સપ્તજી કોઈ
ઉતરી ગયો.
પછી તો સાગર
એટલો ઢળી ગયો
કે પોતાના પરિ-
વાર સાથે તે
ભગતની કામગીરી
ઉપર આવી
બેસતો. સાથી
સરખાળ કસ્ટરી
મૃગ પણ ભગત
ના અખાદાનો
સંગી થયો હતો.
પુરણ ભગત
અધાનિ 'ખાણ'

માર્ગતાં અને કુદકા મારી પાસેનાં જાડામાં નીચેનીને
બેસતાં. દંડીમાં થીજી જતાં ત્યારે તેઓ પુરણ
ભગતની ધુણી પાસે ટોળે મળી તાપતાં અને લેવા
સમજવાની વેળાએ પણ મુરડેલીથી પાછળ ખસવા.

વાંદરાઓ ગમ્યા પછી બહારથી નામનો સાગર
આવ્યો. તે શીતળાની મૂર્તિ પાસેના દંડાગાર પથરાઓ
સાથે પોતાનાં શરિરમાં ધસીને ચળકતાં કરતો. પુરણ

કહીને બોલાવતા; અને જરા મોટેથી 'બાઈ, એ
બાઈ, એમ કહેતા કે તરત સાદ સાંભળી સૌ પ્રાણી
જંગલમાંથી દોડી આવતાં. એણે નામનું રીંછ ઘણી-
વાર ભગત પાસેથી ચાલી જતું. ભગત બીલકુલ
બીના નહિ અને રીંછે પણ રીસ ન કરી. ત્યારે
દેવળા ખરડની ટેડીઓમાં સાંસલાસ અંધોદય જગદગી
કાનો ત્યારે બગત પોતાની કામગીરી મોટા વળાને

સુતેલા શોષને ઉઠાડતા. હુંકમાંથી આમ ઓચિંતા જગાડનાર સામે શોષ આગલા બે પગે ઉભું રહી લડવા તૈયાર થતું; પણ પોતાના મિત્ર ભગતની વસલ આંખ જોઈને જાણી જાણી પડી જતું.

∴ જંગલનાં પ્રાણીઓ સાથેની આ ઝોળખાણને લીધે આખું ગામ ભગતને ચમત્કારી પુરુષ માનતું. શુદ્ધ પ્રેમ સીવાય બીજી કોઈ ચમત્કાર તેમની પાસે ન હતો. પુરુષ ભગત જંગલને જ પ્રભુતા મેટા ચમત્કાર ગણતો. એ માનતા કે આ સંધિમાં કોઈ ઉચ્ચત્વ કે નાનુંમોટું નથી. સૌ જ પ્રભુનાં આગક છે.

આમ કરતાં વરસો વીત્યાં. ગંસારનું ચક્ર ચાલી રહ્યું હતું. ભગતનું બિજાપાત્ર રાખવાને દેકાણે ધસારાને લીધે મોટી બખોલ જની અને પાવડી ટેકરી ટેકરીને નીચેના પથરામાં કાણું પડ્યું. ગામમાં પણ એક પેઢી બદલાઈને બીજી બેઠી.

પહાડી પ્રદેશમાં ચોમાસાનો ધોધમાર વરસાદ સર થયો હતો. મહીનાઓ મુઠી આબી ખીણ વાદળ અને ધુમ્મસથી ઘેરાએલી રહી. આશરે એક માસ-લગી પુરુષ ભગતને ગામ દેખાતું બંધ થયું. તે માત્ર જ્યો ઉપરથી વરસાદની ધારાઓ અને પહાડના મોટા ધોધ સાંભળતા. છેવટે વરસાદ ઉડ્યો, આકાશ ખુલ્યું, સૂર્ય તપ્યો અને દેવદારોનો સુગંધ ફેરવા લાગ્યો. આઠવાડીક નહિ વીત્યું હોય ત્યાં તો પાછો વરસાદ પડ્યો અને પર્વતનાં પડ જેવી ફેટલી યે શીલાઓ ઉબેડી ગયો. તે રાતે ભગતે મોટું તાપણું ફર્યું અને બડાસીંગ, શોષ તથા વાંદરાંએ તાપવા માટે સાદ પાડી પાડી બોલાવ્યાં; પણ કોઈ જ ન આવ્યું. વાટ જોઈને એ ચામ્પા. એમને સોને શું થયું હશે, તેનો વિચાર કરતા ભગત ઉંઘમાં પડ્યો.

દુનરો દોલ પીટાતા હોય એવો જોસગંધ વરસાદ મધરતે પડેલો સર થયો. ભગતને લાગ્યું કે કોઈક કામળ ખેંચી પોતાને જગાડે ને હાથ લાંબો કરી જુએ છે તો લંગુરનો હાથ ! ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં એમણે કહ્યું : 'આમ, ઝાડના કરતાં અહીં સુખરૂપ છે. આવ, મારી કામળની હુંકમાં.' લંગુર તો એમનો હાથ ઝાલી

નેરથી ખેંચતો હતો. પુરુષ ભગતે પુછ્યું, 'આમ, તું ભુખ્યો છે ? ખાવાનું જોઈએ છે ? ચોડીવાર : ચોમ, હું ગંધી આપું.' ઉડીને જવા એ અમિમાં લાકડાં મોકલવા જાય છે તેવો જ પેસો લંગુર બારણા બાળી દોડ્યો, બચતી ચીચીઆરી પાડી અને પાછો ભગતના પગ પકડવા લાગ્યો. ભગતે કહ્યું, 'આપુ, તને શું થાય છે ? જો, બડાસીંગ થયું આ આવ્યો. બહાર જવા જેવું નથી.' બડાસીંગ આવ્યો એવો જનીન ઉપર ધીમેધીમે પગ ઠોકવા અને ભગતની બાજુમાં પોતાનાં શીંગડાં ભરાવવા મંડ્યો. ભગત બોલ્યો, 'અરે, અરે, રાતવાસો રહેવા દઈ છું તેનો આ બદલો ?' સાંજરે તો એમને બારણા બાળી ખેંચતો જ ગયો. એટલામાં ભગતે એક મોટા અવાજ સાંભળ્યો અને વીજળીના પ્રકાશમાં બે શીલાઓ એકાએક ધસી પડતી જોઈ. તે મનમાં જ બોલ્યો, 'હાં, હાં, સમજ્યો. પહાડ પડે છે. પણ તેમાં મારે શું ? હું તો બીજો દેકાણે નહિ જઈ.' આમ વિચાર કરે છે એટલામાં એમની નજર પોતાના બિજાપાત્ર ઉપર પડી. તરત જ તેમના અંદર ઉપરના બાપ ફરી ગયા. એ ગળુગળ્યા, 'હું આવ્યો છું તે દિવસથી ગામભોંકે મને અજ આપી પોષ્યો છે. જો હું જમદી ચેતાવવા નહિ જઈ તો આવતી કાલે એક પણ માણસ ડવતો નહિ હોય !' તેમણે બડાસીંગને કહ્યું, 'આપુ, જરા મને તાપણુ આગળ જવા દે.' ભગતે એક મોટું બોલ્યું મશાલ તરીકે લીધું : 'જરા આગળ ચા અને મને તારી પીડ પર બેસવા દે.' એમ કહી તે બડાસીંગ ઉપર સવાર થયા. કાબે હાથે તેમણે શીંગડું ઝાડ્યું અને જમણા હાથમાં મશાલ લીધી. એકદમ એ જંગલના ટોળાણમાં ઉતર્યો. પતન પડી ગયો હતો, પણ વરસાદને લીધે મશાલ હોલાવા જેવી થઈ જતી. તેઓએ જંગલ પસાર કર્યું. તરત ભગતના સાથીઓ ભેગા થઈ ગયા. વાંદરાંઓનું ટોળું કુદકાં મારી દોડ્યું અને પાછળ હુંડું, હુંડું, કરતું શોષ પણ ચામ્પું. વરસાદને લીધે એના ઘેરા વાળની વાટો વણાઈને લઈ હતી હતી. પગ નીચે પાણીના ધોધ વહેતા હતા, તેપણુ મુરકેલીથી બડાસીંગને અંદેલી, ભગતને પાંખે રહી એ પંથ કાપતે આગળ ધસ્યું.

માણસની વાસ આવવાથી બડાસીંગ ગામને પાછર

ખળાવાડ આરાગ અટક્યો. ભગતે જેવું તો જણાવ્યું કે તે ટેકાબેથી ગામની એક શેરી સદ થતી હતી. શેરીને કહિ એક લુદારનું ઘર હતું. ભગતે કિતડીને જુદાકના ધરનાં બંધ બારણાં પાવડી વડે ઢોક્યાં અને સાદ પાડ્યો. 'હોં! જરૂ બહાર નીકળો, ને નસાય તેમ નાઓ.' લુદારની સ્ત્રીએ ભગતને ઓળખ્યા. થોડીવારમાં ગામની નાની વસ્તીને જાણ પડી ગઇ. વાંદરાંઝિનું ટોળું ભગતને ત્યાંથી ઝડ નીકળી જવા માટે ખેંચાખેંચ કરવા લાગ્યું. ગામલોકે અધું જેવું ચડ ચડ્યું. ભગતે જુમ પાડી, 'જેમ ભગાય તેમ ભાવો. આ ખીલુમાં ચઢને સી

સામી ટેકરી ઉપર ચડી જાઓ. બધાને સંભાળીને લઇ જાઓ. અમે આ આઆ.' લોકો ઝપાટાબંધ દોડ્યા તેમની પાછળ ભગત અને તેમનો સંધ હતો. ટેકરી ઉપર પાંચસો કુટ ચડી બહારસીંગ હો. સી કોમકુશળ આમી પહોંચ્યાં હતાં.

પણ હંડી અને ઝડેમતને લીધે જુદ ભગત એમના યધ ભેળે ટળા પડ્યા. પડતાં પડતાં પણ ગામલોકની મદાલો તરફ નજર કરી એ બોલ્યા, 'તમે સી

આમી મયાં ?' બહારસીંગ તરફ જોઇને તેમણે કહ્યું, 'બાપુ, માટી સાથે રહેજો, હું જાઉં ત્યાં મુધી.' એવામાં જાણે આબ તુરી પડ્યું હોય એવો ભયાનક કહેઠાર થયો અને પાંચેક પણ મુધી તે અવાજ માલ્યો. બધે અંધારૂં ઘેર હતું. સપળાં માલુસો રાતની રાત દેવદારનાં ઝરોળાં લપાઇ ગયાં. પ્હો શરતાં જુએ છે તો દેહરી, વંઝવ, રસ્તો કે ગામનું નામનીશાન નહોતું.

ગામલોકે ભગતને આભાર માનવા આલ્યાં, બહારસીંગ ભગત ઉપર ઝડૂંબી રહ્યો હતો. તે ગામલોકને જોઇ વચ્ચે દૂર હો. એની આંખમાંથી આંસુ ટપકતાં

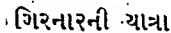
હતાં. ઝાડની નીચી ટાળાંએ ઉપર વાંદરાંઝિએ ચીંચીઆરી મચાવી હતી, અને એક ટેકરા ઉપર શોળુ કુસકાં લઇ રહતું હતું. ભગત ઝાડને અડેલી, પદાસિન વાળો. સમાધિસ્થ થયા હતા.

ગામલોકે ત્યાં એમની સમાત આંધી અને તે ટેકરીનું નામ 'ભગતની ટેકરી' પાડ્યું. આજ લગી તેઓ દીપધુપ, પુષ્પ અને પ્રસાદથી એ સમાતની પૂજા કરે છે.

રડ્યાઈ કિંચિત

‘नया अंगी वारु :

સમુદાયકો દરનાં
આજોડા છીપોડી-
ઓ વીલુવા મંડી
નય છે, વીણીને
ગળવામાં બરે છે;
પણ આગળ ચાલતાં
સ્વારે જાતજાતની
નવાઈભરી એવી
ચાસપચ છીપોડી-
ઓ ને જુએ છે
ત્યારે તે ધરાઈ નય
છે અને પોતાની
પાસેની બધી છી-
પોડીઓ પણ ફેંકી

બેરથી આવાજની
મંત્રી કોઈવાર હવા-
માં સફર કરવા કહી
નીકળતી હશે !

આ જગ્યા પંડરી ગિરનારનો પાછલો બાગ સ્પષ્ટ
જાણતો હતો. ગેરખનાય પંડરી આવતા 'ગુરુ
દયાનેય'ના શિખર પર પહોંચવાને અમરે લગભગ
પાંચસોએક પગથીયાં નીચે દેવરુડ પહોંચું. આગળ જતાં
એક યાવાની મટી આવી. આપણે દૂર એકાન્તમાં આવેલા
આ સ્થળેથી ગિરનારના અષોરી, વાધ, 'સિદ્ધ કે
જંગલની શુશાઓની કંઈ અદ્ભુત વાતો અને માતીતીઓ
સંભળવા મળશે એવી આશાએ અમે એ મટીમાં
રહેતા યાવા જોરે વાતો વળાયા. પાછું એ મહાદેવાએ
તો 'પૈસા' સિવાય બીજી કોઈ જાતની વાત કર-
વાની છત્તા દર્શાવી જ નહિ. આવાં સ્થળોમાં પ્રજા
પંચાન આપણ જોરે જોઈ અમને નવાઈ લાગી.

એ મંદીથી થોડે દૂર દર્મશુ કુંડ નામની જગ્યા આવે છે. ચોમાસામાં એ બાંધેલી જગ્યામાં પાણી ભરાઈ રહે છે, અને પત્થરની શરોઆંથી થોડું થોડું પાણી જગ્યા કરે છે, એની આસપાસ ફાઇ ટેકાને પાંદર ગુદા નામની એક જગ્યા આવેલી છે એમ અને સાંમજયું દંતું, મંદીના આવા પાસેથી તેની માલીતી માગનાં તેણે બતાવવાની ધસીને ના પાડી. આ જ જગ્યાએથી ગિરનારના હેમ્લા શિખર 'કાલકા' ઉપર જવાનો રસ્તો રાફ થાય છે. અમે ત્યાં જવા તૈયાર થયા તો ત્યાં પણ પેલા આપણુદ બાવાએ, બહે પોતાની જ આણુ વર્તી રહેલી હોય તેમ, આડા ફરી અમને જવા ન દીધા. અમારી સાથેના ઉગતા કુમારેણ કિજળતાં લોહી આ આપણુદીથી ઉઠંગા ઉઠયાં; પણ લાકડીએ ઉડવાની અણી પર આવેલી એ તકરાર અમે હલાવણથી સંકેતી લીધી.

આ આપજીદી કોઈ પણ રીતે દાખવાં તો ખરી ન

દે છે. અમારૂં પથ્ય એમ જ થયું. એકઁએકથી ચડીઆતાં
 બ્રહ્મ મિત્રાવાળા કોઠા મોટા પુસ્તકનાં પાનાં એક પછી
 એક ફેરવતાં જેમ પાને પાને નવું નવું સોન્દર્ય લાગે
 છે, તેમ મિત્રનાગની દુકા જેમ જેમ અમે વણવતા
 ગયા-તેમ તેમ સદ્વિસ્તારધર્મના એકઁએકથી ચડીઆતા
 દેખાવો અમારી નજરે પડવા લાગ્યા.

રસ્તામાં પડું પડું ચમ્ર રહેલા નાનામોટા પથરાઓ નીચેની ખીણમાં ગળકાવી, તેનો અવાજ સાંભળતા કાન માંડી પ્રયત્ન કરતા, તથા હર્ષના આવેશમાં નાચતા કુદતા અમે આગળ ચાલ્યા, અને 'ગોરખનાય' નામની ઢુક પર આરી પહોંચ્યા. આ શિખર પર એક બાવો રહે છે અને ગોરખનાયની પુજા કરે છે. એ સિવાય અહીં સાંમસામા દળો પડેલા બે મોટા પથરો વચ્ચે કુદરતી બની રહેલા નાનકડા પોલાણને 'પાપ-પુણ્યની આરી' માની શ્રદ્ધાળુ લોકો તેમાંથી ગળકાવવાના પ્રયત્નો કરે છે. પાપી હોય તે નેમાંથી ન નીકળી જઈ શકે એવી લોકોમાં માન્યતા છે. આ ટેકરી પર પવનનું તોર બહુ જ લાગ્યું. સુસવાઈ તો એવા બોલતા હતા કે બસ. અંખે લાગ્યું કે આ પવનના

જોવા નિશ્ચય કરી, તુરંતને માટે તે અમે પાછા વળ્યા. અતે પુરુ દત્તાત્રેયની અતિ વિકટ, હંગામી ને ક્રોધી ગજાતી દુકા પર ચડ્યા. અહીંથી ચોતરફ ઘણે જગતે સુધીના સપાટ પ્રદેશ પર નજર પડતી હતી. દૂરબીનથી એ અને રમણીય પ્રદેશ જોઈ અને પાછા વળ્યા અને નીચે આવી કાળકાની દુકા પર જવાની યોજના ઘડવા પેઠી.

અમારી ટોળીના અમે એ બાગ પાડી નાખ્યા. એક મજબુત ને ચુનંદા વિધર્માંગીની દુકડીને ટેકરાની ઝાડી. એળંગવાની કાળકા તરફ રવાના કરી. બીજી દુકડીની ખીજે દહાડે સાધારણ મુસાફરોને રસ્તે કાળકા ખાઈ જવાનું નક્કી કર્યું. તે દુકડી, કાળકા તરફ જતા પોતાના સાથીદારો તરફ દૂરબીનમાંથી લાંબી નજરો

ફેંકતી. કિતારા તરફ પાછી વળી. કિસ્તામાં તેને ચાનના ભંડાર રૂપ એક સ્વાગી મળ્યા. તેમની પાસેથી સહનિતિ, વિશ્વાસ, તરવરાન વગેરે અનેક વિષયો પર એકેક કલાક સુધી વપરેલ સાંભળી તે મુકામે પહોંચી.

પેલી દુકડી તે કે કાળકા પહોંચી. લોકોની ગામવાળીઓ છે કે કાળકાનો માર્ગ અતિમળો વિકટ, પાથ દીપકથી ભરેલો તથા અપાનક છે. પણ અમારી ટોળા તે પાથ કે હીપડો કંઈ પણ નોવા વિના અને એક પણ માણસ બોધા વિના સહીસલામત આનંદ પૂર્વક પાછી આવી. પાછા વળતાં તે ભેલા આવાની મદી આગળને રસ્તે ઘડીને જ આવ્યા. બાવોણુ આથી સમજી ગયો, અને અમને વધારે છેડવાનું સુધી દઈ ખીજે દહાડે સાને વગર અટકાવે કાળકા જવા દીધા.

૩

રાંચે શરીરમાં સોસરા પેસી જતા પવનના મુસ-વાદા સાગતાં, જુનામઠના મંદિરમાં નકામા બાર રૂપ ગણીને રહેવા દીધેલાં અમારાં જોડવા-પાથરવાનાં સાંભરી આવ્યાં. પહેરણ પર પહેરણ ચડાવી, ટુંટીઆં વાળી નેચતેમ શત પુરી કરી અને સવારના તડકાની દુકડીની આસાએ જોડેડી બહાર નીકળ્યા. પણ તે વેળા તેો આસપાસનો દેખાવ બધો બદલાઈ ગયો હતો. ચોગરે જળે રૂના ઢગલા ભરી દીધા હોય એવું ઘાટું ધુમસ જમણું હતું. શતની ટંકી ખમ્યા પછી આવી રિયતિમાં બહાર નીકળવું જોખમકારક લાગવાથી, રૂપોપો દિવસ આવું રહે તો અમારામાંના કેટલાનું હૃદય બંધ થઈ જાય તેની ગણતરી કરતાં અમે આદ વાળ્યા. સુધી નેડી રૂપોપો એટલામાં તે સૂર્યનારાયણે સવારી કરી ધુમસને જોતજોતામાં વીખેરી નાખ્યું, અને જળે રૂપોપો-વેળાવળે જઈ બધું સ્વચ્છ બન્યું હોય તેમ આસપાસનો દેખાવ વધારે સુંદર લાગ્યો.

અમારા ઉતારાની પાસે જ 'પત્થરમદી' નામનું એક નાનું રચાન હતું. પહેલાંના વખતમાં એક સાધુ પત્થર આડીને જ આહી રહેતા, એ ઉપરથી એ નામ પડેલું હોવાય છે. તેમનાં શિષ્યોએ આહી મઠાન બંધાવ્યું અને આવજના સમારક રૂપે મંદિરની રચાવના કરી. આહીની રેતીમાં સોમાના કણ જેવું કંઈક અણકતું

અમને જણ્યું. આ સ્થાનથી પણ નીચે આગળ જતાં ભૈરવજય, ગરતવન, રોવાવન, હનુમાનધારા વગેરે જગ્યાઓ આવેલી છે. અમે તે બધી ધુમી વળ્યા. તેની પેલીમિર વિકટ જગ્યાઓમાં અધોરીઓનાં રચનકેટા હોવાનું કહેવાય છે.

ભૈરવજય વિષે એવું કહેવાય છે કે એ ખડક પર ચડીને નીચે ખીજમાં ધુરડાં મારવાથી મોક્ષ મળે છે. હાલ તે આ ખડક પર ચડવું પણ ધુરડેલ લાગે છે. અમારામાંના ઘણાએ તે પર ચડવાના પ્રયત્નો કર્યા, પણ કેક તેો કેક પહોંચી શક્યું નહિ. આહી ચડીને અમે એક ફેરોશાશ લેવડાવ્યો. ખડક પર 'રીતારામ' ગુમ વગેરે અક્ષરો ઉંચે કેતારાએલા નજરે પડે છે. અમારી અગાઉ ઉપર ચડનારાઓએ પ્રયત્નો કર્યા હશે, અને પોતે જ્યાં ધુમી પહોંચી શક્યા હશે ત્યાં એ અક્ષરો કેતારાં હશે એમ અમે કદવના કરી. ઘણાં વરસોથી કેંધએ ભૈરવજય ખામો હોય એવું સાંભળવામાં નથી.

ભૈરવજયથી ઉતરી કરમહી, આંખા, સીતાફળી, આસોપાલવ અને પીળાં અનેક જાતનાં જાડોનાં જુડેથી ઘડાયેલ ચણ રહેલા એક વનમાં અમે પ્રવેશ

વધારે માહિતી માટે જુઓ શ્રી. સચ્ચક્ષેને 'દિમા-લયનો પ્રવાસ' પાનું ૧૨ મું.

કર્થો. પુરાણની કથાઓમાં વાંચેલાં વનનાં વર્ણનોનો અમને અહીં સાક્ષાત્કાર થતો હોય એમ લાગ્યું; અને બાવળ તથા કાંટાવાળાં ઝાંખરાંથી કબજામાં અને અત્યાર મુઠ્ઠી નેએલેલાં વનો ભુલાવા લાગ્યાં. જયોસ્ના પ્રખર સર્વનાં કિરણો પણ ન બેઠી શકે એવી ઘાટી ઘટાઓ તળે પત્યરોની કુદરતી ગુફાઓ વેગગ્રીઓની તપશ્ચર્યા માટે યોગ્ય સ્થાનો સુચવતી હતી. ભરત નામના નરપિએ અહીં તપશ્ચર્યા કરી હશે તેથી આ વનનું નામ ભરત-વન પડ્યું હશે. અહીંથી આગળ નીચે જઈ અમે એના જેવું જ શેષાવન જોઈ હનુમાનધારા પહોંચ્યા.

હનુમાનધારા આગળ લીંગોઈ તથા આંખાનાં ઝાડ સારીપેટે નેવામાં આવ્યાં. આ ઠેકાણે હનુમાનજીની મૂર્તિ છે તથા તેના મુખમાંથી સતત પાણી ટપક્યા કરે છે. આથી નીચે આગળ મધ્ય જંગમમાં પર્ણકુટી બાંધી રહેતા ઝીણાબાવાની મઠી તરફ જવાનો રસ્તો અહીંથી છુટો પડે છે. દંઈ વિશેષ નેવાનું ન લાગવાથી અમે એ સ્થાન પહોંચ્યું અને જયોરથી ચઢેલા હોવાથી ઉતારે આવી જમીને આરામ લીધો.

જરા દહાડો નમતાં, આગમે દિવસે કાળકા જઈ આવેલી દુકડીમાંથી ચોડાની સરકારી નીચે બાકી રહેલા બધા કાળકા જઈ આવ્યા, અને ત્યાંથી પાછા ફરતાં પૂર્ણ ક્રોતક તથા શ્રદ્ધાથી રેડી પાંડવગુફાની શોધ કરવા લાગ્યા. અંધાઈ થવા માંડ્યું, ચોમેરથી ધુમસની સવારી ધસમસતી ચડી આવી અને ધીમે ધીમે સામે આવતાનું મોં સૂઝતું પણ અસક્ય ચર્ચ પડ્યું. પણ અંતે ધધરે અમારી મહેનતનેા જલ્દી આપ્યો. પાંડવ ગુફા જડી. દાનસ ચેતાવી અમે ગુફામાં ઉતર્યા અને ત્યાંનું અમૃત જેવું મીઠું શીતળ પાણી પીધું. રતોરાત્ર અહીં જ સુઇ રહેવાનો વિચાર આવ્યો, પણ અમારા બીજા સાથીએને ચિંતા થાય એવું હોવાથી અમે ઉપડ્યા, અને રાત્રે મોડા, ટાટે હેરાન થતા ઉતારે આવ્યા.

પેલા આપપુદ બાવાજીની મઠીથી માત્ર પાંચ જ મીનીટને રસ્તે આ ગુફા હોવા છતાં તેણે અમને તે બતાવી નહિ. અલગત, રસ્તો જટિલ નહોતો છે તેટલો જ વિકટ છે. પત્યરને બાકી બાકીને કંટરવાનું, અને

તેમાં જો જગત હાય લપસે તો સારીપેટ દહાડો ફગાય એમાં તો શંકા જ નહિ. પહેલાં કેઈ છોકરાએની દુકડી અહીં આવેલી, અને તેમાંના એક જણે અહીં સખત વાગેલું. આથી કદાચ બાવાજીએ અમને ના કહી હોય.

મોટા પત્યર કોરાધને કુદરતીરીતે પાંડવગુફા બનેલી છે. ત્યાંનું પાણી તો એટલું મીઠું કે અમે ધરાઈ ધરાધને પીધું, અને મસા પણ બરી લીધી. ગિરનાર પરનાં ભરતવન, શેષાવન (કદાચ સીતાવન હોય) હનુમાનધારા, પાંડવગુફા વગેરે નામો પરથી રામાયણ અને મહાભારત આપણા જીવનમાં કેટલાં મુંઝામુંઝાં છે તે સ્પષ્ટ સમજાય છે. આવાં યાત્રાનાં સ્થળોએ જ ધર્મને, આપણા હૃદયમાં જીવતો રાખ્યો છે.

ગિરનાર પરનો અમારો ત્રીજો દિવસ સૌથી વધુ સુંદર હતો. ધુમસ અને રાત્રી ઝોળાં થઈ ગયાં, વન ધીમે ધીમે પડી ગયો અને ફંદી મધુર લહરીઓથી અમગ્રાં મન નાચી ઉઠ્યાં. તે દહાડે અમે નીચે ઉતરવાનો ધરાદો રાખેશો, પણ તેમ બની ન શક્યું. સાતપુષ્પ નામની બાકી રહી ગયેલી જગ્યા નેવા અને લલચાયા. એ ઠેકાણે પાંડવગુફા જેવું જ મીઠું પાણી મળ્યું. ગિરનાર પર હવા ખાવા આવનાર ધીમંતો સારીપેટ નાખી ખર્ચાને આ જગ્યાએથી પાણી મંગાવે છે !

જયોરે દંઈ ખાસ કામ ન હોવાથી આરામ લીધો અને ચોડા મંત્રસમાગમ કર્યો. અમારી ઉઝળી વૃત્તિએને દબાવી, દરેલ, મંબીર અને અનુભવી સાંધ-એનેર લપદેરા શ્રવણ કર્યો. અમારા નેવા શ્રોતાજીને પહેલી જ વાર મળ્યા હોય એવો તેએના મહેરા પરથી ખાસ થતો હતો. સાંજ આમતેમ આયશવામાં મળી અને સવારે કુચ કરવાની હોવાથી સામાન સંભાળી, બાંધી લઈ, નેએલાં સ્થળોને ફરી ફરી યાદ કરતાં સૂઈ ગયા.

ગોરખનાથની દુકા પર ઉભા રહી અને પાણુમે ગીચ જંગલમાં નગર કરતાં બે સપાટ સ્થળો નજરે પડે છે. એક બાજુ ઝીણાબાવાની મઠી, અને બીજી બાજુ ગોરદેવીનું સ્થાન. અમારો વિચાર ગોરદેવી જવાનો થયો. જુનાગઢથી સરળ રસ્તે ત્યાં જઈ શકાય છે ખરું, પણ

તેમ કરતાં એક દિવસ વધારે ચાલ એમ હોવાથી, પાંડવ
શુદ્ધ આગળથી સોસરા જંગલમાં પંડી અને બોરદેવી
તરફ કુચ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ધીરજ અને સદન-
શીલતાની ખરેખર કસોટી કરે એવું આ સાહસ હોવાથી
દરેક જણને તેની અગત્ય સમજાવી. લગભગ બધા

લાગવું હતું. હુંકામાં હુંકે રસ્તે અને ખીલકૂલ મુરદેલી
વિના અને આ સાહસમાં સરળ નીવડવા.
જાસ અને પાણી સિવાય અહીં કશો જ ખોરાક
મળ્યો નહિ, એટલે ચાટલા આકરા થાક પડીની
ખોરા અમારે બુખ્યા જ વીતાવવી પડી. મધ્યાહ્નના

જથ્થુ હિન્મ-
તથી તે માંમે
આવવા સં-
મત થયા.
પાંડવ શુદ્ધ
આગળ જઈ
નાસ્તો કરી
પાણીની મ-
સકો. બેરી
લીધી અને
રસ્તામાં ર-
ખેને પાણી
ન મળે તેથી
સાવજોતી રા-
ખી, કેહ્યો
પણુ રજા
વિના પાણી
ન પીવાની
સખત આ-
જ્ઞા કરી કુચ
સાર કરી અ-
મારામાં ના
ધણને અ-
ગાક આના
કરતાં વિકટ
મુસાફરીઓ-
માં વધારે

હસવું ને હસવું

: અંતની યાત્રા :

બોમે ધર્મતણે ફવળ ધારી,
કુચ કરતી તારી સવારી;
ચૂરા સૈનિક થઈને મારે
ધસવું ને હસવું.

છા મરજે દળ જાતુર ફેરાં,
કે વર્ષે બાણો વજ્રરતાં;
મુરજના મોંમાં જે મારે
ધસવું ને હસવું.

વીરોનાં ધડ માથાં હળીઓં,
કે જે જમડાં પાછાં વળીઓં;
તોય ધરી શબ્દો મારે, ના-
અસવું ને હસવું.

રોષેલો રણરૂપજ ધારીને,
હળું એકલરો મેદાને;
છેલ્લા જે હૃદયે મારે
હસવું ને હસવું.

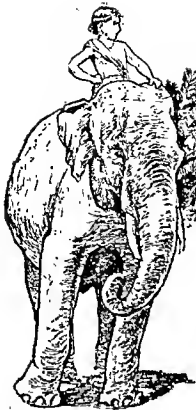
અસલ તા-
પથી શેકા-
એલાં પગનાં
તળીઓ પ-
સવારતા, જુ-
ખ અને થા-
કના એક-
સામટા હુમ-
લાથી હારી
જમ્મ અને
હંધી ગયા.

રવખે જે
ન ધારેલા
એવા આ
સ્થાનના સ-
ત્કારે અંબને
તેને વિશે ત-
દન ખેપરવા
કરી દીધા.
ત્યાં ખોરડી-
ના જાડ તળે
ચાતા છની
ચર્તે, અને
ત્યાંનાં માણુ-
મેળે પોતા-
નાં જોવાં નં
ગણી તેમની

કપરા અનુભવી થયેલા, એટલે તેઓ તો બેરીકર દતા.
લારકરી સીપાહીઓની પણ દસોટી કરે એવી ચાર
કલાકની આકરી મુસાફરી પછી અને બોરદેવી પહોંચ્યા.
ઉપરથી જોતાં ફક્ત એક જ કલાકનો માર્ગ હોય એમ

સાથે હળીમળી રહેનાર દોરડાંખર સિવાય બીજું બાંચે
જ એવાનું હતું. અંતે કપરે જ આવેલા પ્રસંગ આણ્યો
માની અને હકાસથી પુનઃગટ તરફ ચાલી નીકળ્યા.

જયકૃષ્ણ પુરાણી:

કિરીટ

લેખક
શ્રી ધનગોપાલ

ચિત્રકાર: રવિશંકર પંડિત

આખરે અમે ચહેરમાં જવા ઉપડ્યા. કિરીટ ને કૃપિ તો હવે દિલોગન દોસ્તો બની ગયા હતા. દુધનાં સરોવર કેડી રહ્યાં હોય એવી અજવાળી શત હતી અને કિરીટ એપરવાધથી બાદશાહની પેટે ધીમે ધીમે ચાલ્યો જતો હતો. પણ કપિને કેમે ય એન પડતું નહોતું. કોઈકાવારે સાપનો કુંકડો કે ધુવડીની ચીચીઆરી સાંભળતાં એ ચમકી હતો.

તમને કદાચ ભૂખર નહિ હોય કે વાંદરાને ને સાપને ખરો અંદાજ. વાંદરાની ભત જ અટક્યાળી, એટલે એનાં ફળ એને ઘણીવાર ભોગવવાં પડે છે. સાપ ઘણું ખડું ફંખીઓના માળા લીંખી નાખી તેમાંનાં છાંયં કે નાનાં બંચાં ખાઈ જાયે-છે. એટલે કોઈ માળામાં ચારો કરવા સાપ ભર્યો હોય, ત્યાં રમતમાં ને રમતમાં વાંદરાભાઈ અંદર હાથ નાખે, એટલે કાઠિ ફટકાવે! સાંધારણ રીતે કોઈ પણ પ્રાણી—કે માણસ પણ—સાપને છેડતું નથી; પણ તમે ખ્યાન રાખીને જોજો, કે બુલે-ચુલે ય વાંદરાની નજરે ક્યાંક સાપ ચડ્યો કે તરત એ

તેના પર ઝડપ મારી પકડવાનો. પછી તો સાપ ફરમાવે એટલે જખ મારીને પડતો મુકી ચાંચીઆરી પાડતો બાંધે ને જમને ઘેર પહેચિ. પણ અટક્યાળી ભત કેમે કહે?

મેં ઘણીવાર એવા મરેલા સાપ મળ્યા જોયાં જેને વાંદરાએ પકડીને મરડીમચડીને તેની ફેડ ભાંખી ફેંકી દીધા હોય. પણ આમ બહુ ઓછું બને છે; ઘણું ખડું તો વાંદરા જ સાપના દંશનો ભોગ થઈ પડે છે.

કપિ તો અમારા સહવાસમાં ઉછરેલો, ને જંગલનો અગણ્યો, એટલે જંગલના ચિત્રચિચિત્ર અવાજોથી તે ફરડી હતો. છેવટે મેં તેને પડખામાં લઈ પંખાઓને ઠલું કે 'અહીં દોસ્ત કિરીટની પીછા પર કોઈ તારો વાળ પણ લાંકી કરનાર નથી. માટે છોડોમાનો જંગલ જા.' આથી તેને કંઈક શાંતા વળી લાગી.

આશરે સવારના ચારેકનો શુભર દરે એવામાં કિરીટ એકએક ચાલતો ચાલતો ધંખી ગયો. હું તો ઉધમાં હતો, પણ-કપિએ મને હાથ ખેંચી જંગલનો જંગલમાં વેત મને લાગું કે જાણે કાળાં કાળાં, ઘેર વાદળો અમારે પડ્યે થઈને મુસવાટ કરતાં જતાં હોય! કપિની આંખો બપ અને કુતુહલથી ફાટી રહી હતી. 'કિરીટ' ને આહો! પડતો પાછલી શવનો અંદાજ ઘેરાં વાદળમાં ડુબતો આંખો કિરણ ફેંકતો હતો. અમે શું જોયું ને શું સાંભળ્યું તેનું મને બાન ન રહ્યું! જાણે કોઈ સેકડો જંગલી હાથીઓનું મોડું રાગું કોઈ ગેમી

ઉડા ઉડા શેર મચાવતું પસાર થતું હોય, કે બનવોર વાદળના ગોટગોટા મળે બંગલમાં ચરવા નીકળ્યા હોય એવો બેદી સત્રાટો ચોતરફ જાણ રહ્યો હતો. એ શું હતું એનો ભેદ હજી હું ઉકેલી શક્યો નથી.

અચાનક કોઈ પંખીનો પ્રભાતનો પહેલો ટહુકો સંમળાયો અને એકાએક બંગલ આખું પ્રકાશમાં ઝળહળી ઉઠ્યું. અરજીની મધુરી ગંધી મળે પૂર્વ દિશાની ગુફામાંથી સંગીત રેલાતી રહી હતી ને પંખીઓ તેમાં મુગ્ધ પુરતાં હતાં. ધીમે ધીમે સુવર્ણરશ્મિમાં સૂર્યદેવી સવારી આવી પહોંચી. લગભગ દોઢ કલાક ચીતી ગયો હશે, પણ અમે પ્રભાતની આ લીલામાં એટલા લીન થઈ ગયા હતા કે કિરીટ પાછું ક્યારે આવવા મારેકું તેની પણ ખતે ખબર ન રહી.

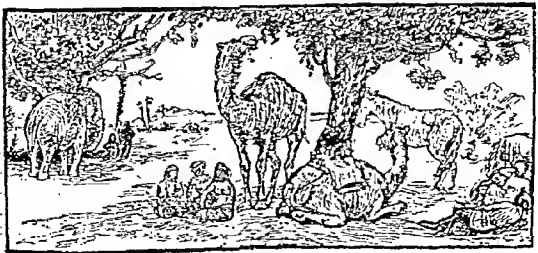
એક નદીને કાંઠે આવી અમે સુકામ કર્યો. મેં કિરીટને નવપ્રશ્નો. કપિ બંગલમાં પેરપુલ કરવા દોડ્યા. પછી-હું પણ નાભો અને નદીના પાણીમાં પૂર્વાભિમુખે ઉભા રહી સૂર્યદેવને અર્ધ અર્ધો.

સવાર વીતતું હતું, કિરીટ પણ બંગલમાં ચારા કરવા ઉપરી ગયો હતો ને હું એક જાડ તળે સંધિતો હતો, એવામાં વજ્રાસની પોંડ આવતી મેં જોઈ. કપિએ તો જાડની રોચેથી એ દૂરથી જોઈ દરે એટલે કૂદતો કૂદતો ને હાંફતો હાંફતો આવી માત્રી આગળ તેણે

કલજલાટ મચાવી મુશો. વજ્રાસ લોકો કુંડો રસ્તો નજીવા હોય છે, ને વળી મુસાફરીમાં આ સાથ ભલે મળ્યો એમ ધારી મેં વજ્રાસની સાથે જ મુસાફરી કરવાનો મનમુખો કર્યો.

ધીમે ધીમે વજ્રાસનાં ઉડતી લાંબી ડોડો દેખાવા માંડી. ઉડતી સુંધવાની શક્તિ બધું તીવ્ર હોય છે. એ ઉડતું પ્રાણી પોતાની લાંબી ડોડ ચારે તરફ ફેરવી સ્થળ સ્થળની વાસ લેતું જાય છે. એમ કહેવાય છે કે રજુની મુસાફરીમાં તેને પાણીની વાસ આવે છે, એટલે તે મુસાફરને એ તરફ લઈ જાય છે. આ કારણથી લાંબી મુસાફરીને મારે ઉડ એ બધું ઉત્તમ પ્રાણી ગણાય છે.

હાથી સૌ પ્રાણીઓમાં કૃત્ય મનાય છે; ને ઉડ તો જીવાદે મધુરી કરનાઈ વેરીકું ગણાય! તેથી કિરીટ, મળે પોતે મોટા રાયજાદા હોય એમ ઉડને જોઈને તિરકારથી ધુંધડો માર્યો અને અંતરે રહેવા માંડ્યો. પણ મને એની એ ખોટી મોટાઈ પાસે એમ નહોતી એટલે મેં તો વજ્રાસની પાછળ પાછળ મોઝેક વાર દૂર રહીને મુસાફરી કરવા માંડી. અને એ દૂર રહેવામાં જ માય હતો; કારણકે નહિતર વળી કપિને ક્યાંક ઉડના દંડા ઉપર કૂદાકૂદ કરવાનું મન થાત તો એક માંથી બીજી બસા ઉભી થાત, ને એ તો-બહોડમાં કિરીટને સુંદ વળી ઉડતી લાંબી લાંબી ડોડો મરડી નાખતી પકત!

જ્યોત્સ્વિના. ચંદ્ર એટલે વલુજાર અટકી ને પ્રાણી-
ઓને જુદાં, જુદાં જાડે જાંધી પરાવ નાખ્યો. બાણ
જુદાં, તે અને શહેરમાં જુદીયા પડેંગી જાણે તેમ
હતું એટલે સાંજે નીસંતે બપોરાં કરી આગમ લેધો.
સામાન્યેક વાચ્યા દશે ત્યાં પાસેની જાડીમાંથી કાંચ
ટુકડી. કપિમામ એ સાંભળ્યા હાલાકમરા ચંદ્ર જાડે
ચડ્યા. જાડાં જ નાનેથી મોટા ચંદ્રેશ, એટલે એ
જાડ પરથી આવતા જુદા જુદા ચૂર જોગખતો ને તેમાં
એને રસ પડતો. અરવી કલાકમાં તો વલુજાર માંડે પરી.

ધે રાત્રી જતી સંધ્યાના જાણી પડતા પાછળ ચંદ્ર
અદ્ય ચંદ્રો હતા એ વેળા અને હિન્દુતાનની
સૌથી પુરાણી નગરી કાશીપુરીમાં પ્રવેશ કર્યો. પતિત-
પાવની ગંગાનાં વેગવતા પાણી, કાંઠા પરનાં મકાનો ને
મન્દિરોની દીવાસો તથા ઘાટનાં પગથીઓનાં પથરો,
પતિતોનાં અંતરની જેમ, ઘોઘઘોઘને દીલાં કરતાં
હતાં. કાશીના ગંગાકાનાં મકાનો ને મરજીદો,
મન્દિરો ને જુદાં જો ધ્યાનથી નીરખીને જોઈએ તો,
તે એક બાણુ સ્વેજ નમી ગયેલા લાગે છે. આનું
પણ એ છે કે ગંગાનાં પાણી અચકા અચકાને
કનારા પર આવેલાં એ મકાનોના પાયા ધસતી નાખે
છે. રાતની શાન્તિમાં તમે એકધ્યાન ચંદ્ર સાંભળો
તો ધીમધીમ ધ્રુવવતી ગંગા કેમ જાણે એ મકાનોના
પાયા કોરી ખાતી હાથ એવો ભાસ થાય.

જનારસની સાંકડી બખરોગા અમારી વલુજારને
એકએકની લાંબી હારમાં ચાલતું પડ્યું, સૌની આગળ
હૃદ હતાં. કપિ હાપરે હાપરે કુદતો, ને ઘડીએ ઘડીએ
મારે બાજે કુદાં આવી કલગજાટ કરી જતો. ટિરિટને
જે પડેને લટકતી રૂપાની ઘંટડીઓનો નીકો રવ
સંધ્યાના મધુરી શાન્તિમાં મળી જતો હતો. રંજેરંગી
વસ્ત્રો પહેરી કોંકો બખરમાં આવજન કરી રવા હતા.
ઘરનાં હાપરાં ને આગસીઓ પર કજીતરો ધ્રુવવતાં
હતાં ને અટારીઓમાં વિશ્રાન્ત સંતી સ્ત્રીઓ કસોલ
કરેલી હતી.

અને થોડે દૂર નહિ ગયા હોય એ એટલામાં કિરીટ

સુંદ લંબાવીને અટારીએ અટકી ઉભેલી એક રંમણીના
હાથમાંથી મોરપીળનો બરેશો પંખો સરકાવી લીધો,
અને અને તે આપવા સુંદ લંબાવી. મેં તેને પંખો
સ્ત્રીને પાછો આપી દેવા કહ્યું, પરંતુ પેલી સ્ત્રીએ અટારી
પરથી દરમીને કહ્યું, 'મને રલો, મને રલો, એ હવે.
એકવાર થોડી-કરીને પાછા શાંદુકારી બતાવવાં શાના
આવો હા ? હાથી જડો ચાલાક લાગે છે. પણ એ
કંઈ તારા કરતાં ઓછો પાછા નથી.' મેં પંખો લઈ પેલી
સ્ત્રીને નમન કર્યું ને આગળ ચાલવા માંડ્યું.

માં થોડાંક કલાક આગળ ગયા હપ્તું એટલામાં
ચીસો પાડતો ને કલગલાદ મચાવતો-કપિ
ધન દંધને આવીને અમારે માથે પડ્યો. મેં હવે જોયું
તો પાસેના હાપરા પર એક માણસ જુદા કોષે ભરાઈને
હાથમાં મોટા ઘોડા લઈ અમારા તરફ હંગામી રહ્યો
હતો અને ગાળોના વરસાદ વરસાવતો હતો. મેં હાથીને
હવે રાખી તેને પુછ્યું, 'કેમ બાઈ, આ ટોડે પહેરે
આટલા બધા કુકળી જવાનું કંઈ કારણ ?'

'આ તારો વાંદરો!' એણે ચીડાઈને કહ્યું, 'આવીને
મારા પાંજરામાંના પોપટને બધા પીંખી ગયો, ને પીંખી
પીંખીં કંપેડીને કરી મુશો નરો ભુંજેલા ગાંધર જેવો!
મોટા નવાખજંદા ચંદ્રને હાથીએ ચડી નીકળ્યાં છે, તે
વાંદરાને કબજે રાખીએ; મારે હાથ પંથો હોત તો
તે ધણો મેં આ ઘોડે ઘોડે પુરો કર્યો હોત !' મેં તેની
મારી માગી અને રસ્તે પડ્યો.

ખીજે દહાડે મળરકે, ગંગાસ્નાન માટે જનારોના
પગરવ ને કોલાહલ સાંભળી હું હસ્યો અને પ્રાણીઓને
ત્યાં જ સૂતાં મુર્રી નદીએ ગયો. ઘાટનાં પગથીઓ
માણસોથી ઉભરાતાં હતાં. કેટલે સ્નાનસ્થા કરતાં
હતાં, તો કેટલે અર્થ આપવા માટે સ્વયંદય થવાની રાહ
જોતાં હતાં. હું નાહી રહ્યો એટલામાં તો પૂર્વ દિશા
કુંકુમ રંગે રંગાઈ ઉડી અને જોતજોતામાં સૂર્યનાં કિરણો
કુડી આવી ગંગાનાં પાણી પર ગેલ કરવા લાગ્યાં.
ગંગાના સ્તોત્ર બજીતા, શ્લોકો ગજીગજીતા ને અર્થ
આપતા ભાવિક યાત્રાળુઓનાં ટોળાં, તેમનાં પવિત્ર
બાવમય જીવ હાપર પ્રકાશ પાડતાં ગંગાનાં. અમરતાં

કિરીટ મુંઝેલું હોવાથી એકાએક જાણીને આજીવન હાથમાંથી મોતપીઠના ભરેલા પંજે સરકાયા લીધા.

પાણી, ને પ્રભાતનું મંગલ વાતાવરણ. એ સૌ અંતરને આસ્થાદ પમાડી પુનિત બનાવે એવું હતું. પણ આ બધું જોવા હું રોકાઈ શકું તેમ નહોતું, કારણકે કિરીટ ને કપિને રેલા મુકાને આવ્યો હતો તેની ચિંતા મારા મનમાં પેડી હતી.

બધને જોઈ છું તો અજાણ તાલ મચી રહ્યો હતો ! કપિ કિરીટની ગરદન ઉપર ચડી બેઠો હતો; એને કિરીટ આ અટકચાળા પ્રાણીથી હંમેશાં હી

ચીસો પાડતો. આમનેમ કુમને! હતો ને મુંઝ વતી વાંચાને પકડ્યા પલ કરી રહ્યો હતો. હાથીમાં એની શક્તિ હોય છે કે તે પોતાની પીઠ પરની ચામડી ઉઘીનીચી ચાહે તેમ સરકાવી શકે છે, ને ઉપર બેઠેલા અજાણ્યો હોય તો તેને પાડી બોંયબેગો કરી દે છે. પણ તેની ગરદન પર બેસનાર આજાળ તેની કંધ કરી ચાલતી નથી; કારણકે ત્યાંની ચામડી એ સરકાવી નથી શકતો. કપિ ઉસ્તાદ હતો એટલે આ સુરિત બાળી

ગયો હતો, ને ડાહ્યાડમરા થઈ ફિરીટની ગરદન પર ચોંટી રહ્યો હતો.

જતાંવેત મેં ફિરીટને યુમ પાડી એટલે તે ધુમતો અટક્યો ને ધુજતો ધુજતો મારી પાસે આવ્યો. મેં કપિને ધમકાવી નાંચે ઉતરવાનું કહ્યું; પણ તે તો જાણે કંઈ જાણતો જ ન હોય તેમ બોલો બટાક બની મારી સામે જોઈ રહ્યો. આથી ચીકાકાને મેં તેના પર એક પથર ફેંક્યો. ચીસો પાડતો તે ત્યાંથી કુદી જાડે ચડી બેઠો. મેં ફિરીટને ચાબડી આપ્યાસન દીધું ને તેનો કાન પકડી શહેરમાં દોરી ચાલ્યો.

ફિરીટ મારે પડ્યો ચાલ્યો આવતો હતો. એવામાં

એક ધરની પછીતને છંડે એક દરમાંથી ઉદર નીકળતો એની નજરે પડ્યો. ઉદરને જોતાં જ ફિરીટ પોતાની મુંઠ વાળીને મોંમાં ખોસી દીધી ને દબી પુંછડીએ નાંચે.

હાથી દુનીઆમાં દસાથી ટરતો નથી; રસ્ત ઉદર સિવાય. કારણકે ઉદર તેની મુંઠમાં પેસી જઈ ત્યાંથી નરકોદરા વાટે તેના મગજમાં ધુસી જાય છે, અને તેથી હાથી માયાં પછાડી પછાડીને મરે છે, એમ કહેવાય છે.

બજારમાં ચોતરફ ગભરાટ ફેલાઈ રહ્યો. હું આ જોઈને બહુ ઝંખવાણો પડી ગયો. આગળ ફિરીટ ને પાછળ હું, એમ દોડતા દોડતા અમે અમારે મુકામે આવી પહોંચ્યા. અપૂર્ણ]

ક્ષત્રિય અને બ્રાહ્મણ

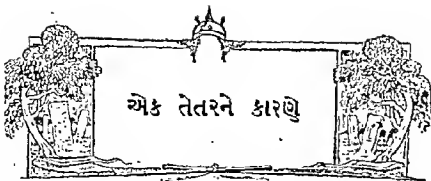
: મતદર હંદ :

એક સમયે એક ક્ષત્રિ આગળ બ્રાહ્મણે કહ્યું,
‘અરે આજ અસલના ક્ષત્રિ યાદ આવીઆ;
દેશમાં ન થવા દેતા પરદેશીનો પ્રવેશ,
જેઓએ સંગ્રામ સજી જશ સંપ્રધાવીઆ.
અરે, આ ભરતખંડ ભૂમિએ એવા ભૂપાળ,
શૂરવીર, ધીર, ગુણવાળા ક્યાં સુમાવીઆ ?’
કહે દલપતરામ, સુણીને ક્ષત્રિયે કહ્યું,
‘અસલના ઋષિઓના રક્ષણે સીધાવીઆ.’

હવે દલપતરામ

એક તેતરને કારણે

પરશુરામે જ્યોતે એકપીસ વાર નક્ષત્રી કરીને બ્રાહ્મણોને વહેંચી દીધી હતી. પણ એ વિના-મહેનતે મળી ગયેલી પરતીનું ધ્યાણ બ્રાહ્મણો ન કરી શક્યા. અમુકે ધરણીમાતાની કાયાને ખુંદવા લાગ્યા. આથી ત્રાસીને દેવતાઓએ બેગા ચક્રને આણુ પર્વત ઉપર એક અગ્નિકુંડ પ્રગટાવ્યો. એ અગ્નિકુંડની જાગમાં ચાર મોટા દેવતાઓએ ઝવના દાણા છાંટ્યા. તે જ ધડીએ, એક પછી એક ચાર વીર પુરુષો અંદરથી પ્રગટ થયા. એણે કળાએ શોભતો તેજસ્વી નર નીકળ્યો તે સોળંદી પ્રેવાયો. આરે જુનમાં હત્યઆર ધારણુ કરીને હાલર થયો તે ચટુષાણુ (ચોદાણુ) કહેવાયો. કુંડમાંથી નીકળતાં નીકળતાં પગમાં પોતાનું ચીર બરાવાયી જે પડી ગયો તેનું નામ પડીઆર પડ્યું. એ ત્રણે તો હાથ જોડીને આતા માનતા માનતા નીકળ્યા. આથી દેવતાઓ નિદ્રા થયા. છેવટે અગ્નિના બહકામાંથી 'માર માર'ની તાડ હેતે જે ગહાર આવ્યો ને આવીને 'પર' નામના રાક્ષસને ત્રણે મહાર્થો તે પરમાર નામે જોગબાણો. આણુ ઉગ્ગજને ને ચિતોડ ઉપર એના વંસથી આણુ વર્તી ગય. ચિતોડગદતાં તોરણુ ખાંધનાર આ પરમાર વંસનો જ એક પુરુષ હતો.

એ જ વંસનો એક વેંકા સિંધના રણવગડામાં પજ ઉતરી આવ્યો. એ વેંકા ચત્રાવનાર મુજ પુરુષ ચોદાણુ તેના વંસને સોદા પરમાર કહેવાયા. સોદા પરમારેના હાથને ઉપરકેટ તાલુકા એક વેળા અંમની પડતી દસામાં છુટી ગયો, ને નગરપરકરની નાંતો તાલુકા રહે. ત્યાંનું જોમણુ પણ મધું ને ચરપારકર રહ્યું. ચરપારકરનું રાજ અંતરે તો માત્ર રેલીના રણનું રાજ.

રાજવણીને રિક્કિરિક્કિમાં દોર સિવાય બીજું કંઈ જે ન હોય. માત્રધારી ગુજ પોતાનો માલ ચારીને મુજરો કરતા, નેસામાં રહીને રાજમહેલની મજા લેતા, રેલતા ને દુધ આરોગી અખતના ઝોડકાર ખાતા ને દેવની સાથેસાથ રહી છવ સાટે રસા કરતા.

બાણુ રતનુછ તો દેવાસ સીધાવેલ, પણ મા જોમણાઈદણ બેઠાં હતો. મા જોમણાઈને ચારદીકરા. અખોછ, આરોછ, લખધીરછ ને મુન્નિછ. મા અંને દીકરા મોટી પારસનાથનાં પરમ ભક્ત હતાં.

અંવત ૧૪૭૪માં પારકરમાં કળો દુકાળ પડ્યો. તાવકામાં ઘણી કુટે એમ માત્રધારીઓનાં દોર દષ્ટાપ મરવા માંડ્યાં. આથી ત્રાસીને જે હનર સોદાઓ પોતાના દોર લઈ દુકાળ વર્તવા સોદામાં ચાલી નીકળવા નેવાર થવા. ત્યારે આરે બાઈને ચિંતા ચર્ધ કે એ પારકા મુલકમાં આપણી આ દેવતા જમ તેની દસા કેણુ કરશે ? તેથી અખોછ બોલ્યા કે 'બાઈ લખધીર, તું ને મુંએ માણસોની સાથે જાઓ; હું ને આસો આંદી રોનું.' લખધીરછ ને મુંએ પોતપોતાની યોદી પગણી તૈયાર થવા. ત્યાં મા જોમણાઈ બેઠાં કે 'આંપ, આપણી દેવતાને પરદેશમાં મા ક્યાંથી મળશે ? મારે હું ચ સાથે ચાલોશ.'

માનાછ રથમાં બેઠાં, ને બે હનર સોદાઓ એના રથને વીંટી પળોને પોતપોતાનાં દોર હાંકતા હાંકતા, સ્તેવે ચાલતા ચાલતા, દર મજલ મુકામ કરતા ચાલી નીકળ્યા.

પણ લખધીરછને તો નીમ હતું કે રોજ પોતાના કસ્ટેવ મોટી પારસનાથનાં દર્ગેન ક્યાં પડી જ અંમ.

પાણી ખપે. આ દેવતાની પ્રતિમા પીયુ ગામમાં હતી. રોજ પ્રભાતે, ત્યાં મુકામ પડ્યો હોય ત્યાંથી લખ-ધારણ પોતાની દંસથી યોડીને પાછી ફરીને પીયુ જઈ પડે એ ને દર્શન કરી પાછા આવી પછી જ અમ આરોગે. એ રીતે તો જેમજેમ લાંબો પદોત્તર થતો ગયો તેમતેમ પીયુ પહેલ્યવામાં મોડું થવા માંડ્યું. એક પહેાર, એ પહેાર, ચાર પહેાર, ને પછી-નો જાણે દિવસના કડાકા થવા લાગ્યા. એવામાં એક રાતે લખધીરજના સ્વપ્નમાં દૃષ્ટેવ આવ્યા ને બોલ્યા, 'બેરા, કામ પ્રાપ્તના દોરા કુટતાં જ તને એક ગામનું પયુ સામું મળશે. તેમાં એક કુંવારી કાળી ગાય મેળવે સાલતી હશે. એ ગાય પોતાના આગ્રહો પગ ઉભા કરી તારી સામે જોઈ જ્યાં જમીન ખોલે ત્યાં ખોદજે તો તને એક પ્રતિમા જણશે. એ પ્રતિમાનાં દર્શન કરી રોજ જમજે. ગ્રંથમાંતેને પધરાતી સાથે લઈ જાજે, ને જ્યાં રથ ઉભો રહી ગય ને ચરકે નહિ ત્યાં તારા મુકામ કરી કાયમ થજે. તારી ફતેહ થશે.'

બીજે દિવસે પ્રભાતે સ્વપ્નાન્તી વાત સાચી પડી. પાંચાળ ભૂમિમાં માંડવ કુંવરની ધાર કુપર જ ગાય મળી ને માત જડી. એ માંડવરાજની પ્રતિમાને માતા જેમખાદ ખોળામાં લઈ બેઠા, ને સોનાના ચાળ સરખી પાંચાળ ભૂમિમા મેળીના દાણા જેવા વેરાએલાં ગામડાં જોત્રા જોના અમિપુત્ર પરમારો આગળ ચાલ્યા.

ચાલતાં ચાલતાં એક દિવસ એક રૂપાળા પ્રેરુની અંદર એક નાની નદીની અગળર વચ્ચાં દેવનો રથ ઉભો યદ રહ્યો. ઘણા જગદ જોડીને ખેંચ્યો, પણ પૈયં ચસમાં નહિ. નાકાં બાંધીને રથ વાળ્યો, પણ નાકાં તુટી ગયાં. લખધીરજએ પોતાની પાલકીનાં હોટા ગળે વીંટી, પ્રતિમાની સામે હાથ જોડી કહ્યું કે 'હે દેવ! તે દિવસ સ્વપ્નામાં તમે કહેલું મને યાદ છે કે જ્યાં રથ ધંધે ત્યાં મારે ગામ બંધી ગરવું. પણ પ્રજા, આ નદીને અધગણે કંઈ ગામ બંધાશે? સામે કહો પધારો તો ત્યાં જ આપની સ્થાપના કરું.' એટલું બોલી પોતે પેડાને જરા હાથ દીધો, ત્યાં તો આરસ-પડાણની ભોં હોય તેમ રથ રડવા લાગ્યો. સામે કહો જઈ કુચાળ હોડ્યા, નાનાં મુંપડાં બંધાં કરી દોધાં

અને ચોપાસના નિર્જન મુલક કિપર પરમારોની સિધ્ધી ગાળો, ભેરો, બકરાં, ઘેટાં ને હટ ગળે અંધેરી ટાકરીઓના રળકાર ગળવનાં દોરથી ચરવા લાગ્યાં. જે નેદામાં રથ ધંધી ગયો હતો તે અત્યારે પણ 'નાક-તોડીક' એ નામથી ઓળખાય છે.

પણ પાદરી ભૂમિમાં એના ધણીની રમ વિના કેમ રહેવાય? પરમારનો દીકરો ને વળી પ્રજો એવક લખધીરજ તપાસ કરવા મંડ્યો. ખચર પરી કે વડવાળુના રાજ વીસજદેવ વધેકાનો એ મુલક છે. નાના બાક મુંગદજને હાથ વસતીને બળારી લખધીરજ વડવાળુ આવ્યા. દરબારગદની ઉંડાંએ બેઠા બેઠા વીસજદેવ મોપાટ રમતા હતા. ત્યાં વતન પરમારે ઘોડી જણી કનરી, ઘોડીના પગમાં તાળાળંધ નેવળ નાખી, ખચરમાં લગામ પડેલીને રાજને જઈ રામરમ કર્યા. કાલર ચરીર, પાણીદાર છતાં બક્તિભાવબીની એ ઘોડી આંખો, ને હજ ગમ કાઠે જ આવુના અમિપુત્રોથી 'માર માર' કરતો પ્રજટ થયો હોય એવો દેખાઈ તેજવી ચરેશ. જોતાંજોત એક જુગની જુની ભોળ-ખાણુ હોય તેમ પરમારપુત્ર વીસજદેવજના દેવભં વસી ગયો. મહેમાન ક્યાં રહે છે, કેમ આવેલ છે, નામ શું છે, એવું કાંઈ પણ પુછવા વિના પાકો રાજ્યએ સચાલ કર્યો કે 'ચોપાટ રમશે?'

જવાબ મળ્યો, 'જેતી મરજ.'

'ત્યારે ઘોડી બાંધી ધો.'

ના બાપુ, ઘોડી મારી હેવાઈ છે. બીજે નાંકે બંધાય. એક તરતું પણ મેંમાં નહિ જો. હું બેડીચલ મુધી હબી જ રહેશે.'

દંસથી પણ જાણે વાતચીત સમજ હોય તેમ એજે કાનચુરી માંડી ને દણ્ડણ્ડી દીધી. વીસજદેવજના દેવામાં વધુ પ્રેમ પુડાણો. અને ચોપાટ ખેંચવાં લખધીરજનો સાધેલ હાથ જોઈને તો વીસજદેવજે મોડ પામી ગયા.

સાંજ પડી એટલે વીસજદેવે ઓળખાણ પુડી. લખધીરજએ બધી વાત કહી સંભળાવી કે 'કુમાર

મારે : અપાઠ ૨૮૦

એક તેલરને કારણે

પોલીસે એક મારી લખાવી હતી, 'બા, સમયમ ! રત્નપુત્રનાં પાંડાં
ને રત્નપુત્રનાં માયાં એવ તારે લેવાય, એ દલે બુલસો મા.'

કુમાર: અપાડ ૧૮૦

એક તેતરને કારણે

... લડાઈમાં પોતાના ઘરા સોદા મર્યા, મુનેલ મર્યા, પણ સારણે આવેલા
તેતરને પરમ્પરની જનેતાએ ન સોધ્યા.

વર્તવા વસ્તીને લાઇ આપ્યો છું. રાજ આપો તો 'માલ મારીએ.'

વીસગ્રાંથે આત્મા, 'એ ભોં તો ફૂટી પડી છે. તમે પંચાતી પડવા હોત તોપણ બની શકત. પણ તમે નીતિ ન તણ તેથી એ આખી ધરતી હું તમને જ સોંપું છું. મુખેથી ગામ બાધો. પણ હુમા મેંડો. એક ગમન છે. રાજ આંહી ચોપાટ રમવા આવવું પડશે.'

લખખીરજીએ-રાત કપુલ કરી. હંસવીના મોયલા પગમાંથી નેવળ છોડી, રાંચ વાળી પોતાના પગલ તરફ ચડી ગયા. ડાયરો જોઇ રહ્યો કે 'વાદ રજપુત !'

એક દિવસ સાંજે લખખીરજી વરવાણુથી ચોપાટે રમી પાછા આવ્યા ત્યારે મુંગજીએ વાત કરી કે 'ભાઈ, આજ તો હું પૂર્ણ કરતો હતો ત્યારે માંડવરાજ બે વાર મારી સામે જોઇને હસ્યા.'

ચતુર લખખીરજીએ આ સાંજના વાત રોજાંરોજા નાખી; પણ અંતરમાં એને કાળ પડી ગઈ કે નક્કી મુંગજીને માથે ભાર છે. તે વગર પ્રતિમા હમે નહિ.

એ વાત-તો વીસગ્રાંથ ગઈ. રાજ સવારે હંસવી પલાશીને લખખીરજી વરવાણુ વળ્ય ને સાંજે પાછા આવે. બધા ખરાબો રાત દિ' દીક્રોજા લે છે.

માલ, સાંભળું કે ?

'શું છે હોડી ?'

'આ જોલિયો રજપુત રાજ માદા બાપુ પાયે ચોપાટ રમવા આવે છે એ ખબર છે ને ?'

'હા, એ આવે છે ત્યારથી દરવારે જોરે આવવાતું ય. જોહું કરી નાખ્યું છે. કેણુ જણે શું કામણુ કરી મેલ્યું છે ?'

'મા, તમે બહુ બોળાં છો. સાચી વાત કહું ? એ રજપુત આત્મા છે સિંધમાંથી, એને એક જુવાન દોકરી છે. મારા બાપુને એની જોડે પડવું છે, એટલે આ રજપુતને જમીન કારી આપી છે. રાજ આંહી ચોપાટ રમવા બોલાવે છે. પોતે પણ ત્યાં આવળ રાખે છે.'

વીસગ્રાંથનાં રાણી અને એની વડાણુ વચ્ચે એક દિવસ આવી વાત થઈ. લખખીરજીની રાજવન વીસ-

ગ્રાંથે જીવર એટલીમધી જમી ગયેલી કે એના પિતા ખાતું ન બાવે. આ પ્રીતિ વદવાણુના દરવારી નોકરોથી નોકરી ખમાતી. એટલે લખખીરજીને પણ કાદવા માટે કામદારે આવી ખટપટ રાણીવાસમાં કરી કરી હતી.

રાણીને તો હાડોહાડ આપી ગઈ કે નક્કી મોલ્ય આવશે. આથી એનાં રૂવાંડાં સદ સદ ઉભાં થઈ ગયાં. એનું પીચર સપમે હતું. પીચરીઓ ચમકાવતનાં રજપુત હતાં. પોતાના ભાઈમગીનને બોલાવી, બધી વાત સમજવી રાણી ધુંધરી ઉઠી કે 'માદે ચક્રણ છે ત્યાં મુઠ્ઠી વદવાણુમાં તમે મોજ કરો છો. રાજ નવી લાવશે એટલે તમારો પગ પણ અહીંથી નીકળશે. મારે બહુ ઇચ્છતા હો તો જાઓ, એ કાણુજા રજપુતોના લખખ્યા વીંખી નાખો ને એને મારી પાદ કરીને રક્તો પકાડો.'

સંવત ૧૪૭૪ની રાજણુ મુદ નીજ હતી. પ્રતિમા-જી હસ્યાં હતાં તેનું પરિણામ આવી પરિણામ. ચમકાવના શોધ સાવશેથી ચડી ચુક્યા. પણ પરદેશીએને માદવાનું કાંઈક નિમિત્ત તો પ્રથમ શોધવું જોઈએ. તેથી પદમારોના પગલ પરણે હતો એટલામાં જ એક તેતરને ચમકાડેએ તીર મારી લીધો. ધાવક ચમેજો તેતર ચોતરફ શીકારીઆ વચ્ચે પેગઈ જવાળી જોમચાઈ માતા પૂત કરતાં હતાં તેની પ્રતિમાના બાજુ હોં ચીંતો પાડેનો ને અંકિ કરતો આવી જપાઈ ગયો. માતાએ એ લોહીતરંગોજા પંખીને છાતીસરસું લઈને ચંપળવા માંડ્યું.

ત્યાં તો ચમકાડ આવી પરિણામ ને બોલ્યા કે 'અમારા શીકાર મોંપી દો.' જતાજમાં માતાજીએ કહેવાયું કે

ચરણ ગયા રોષિ નહિ, રજપુતની રીત; મરે તોય મું નહિ, (એ) ફરી દોય ખચીત. ચમકાડેને તો એટલું જ જોઈતું હતું. એમણે તલવારો ખેંચી. માતાએ કહેવાયું કે 'લામારે કાલા ઝેર વાવો છો ? તમે કહો તો માંડ પેઠાં આપું; કહો તો ગાયોજોશો દડ; કહો તો તમારા સરકારને મારી દીકરી છઠ વડાવાં સગાં કં; પણ મારી જોયે આવેલું પંખી તો ન મોંપું. પણ ચમકાડ ન ચમ્યા. એમને

મુંજને માતા કહે, સુણ સોદાના સામ,
જમમાં બળ દાંખો દવે, કરો ભચેરાં કામ.

માતાની આજ્ઞા મળતાં એ મ હજાર સોદા ઉભા
થઈ ગયા.

સંવત ચૈત્ર ચત્રોતરે, સોદે ક્યો સંભામ;
રણ બાંધી રતનેચરે, નવખંડે રાખું નામ.
વાર સનીચર, સુંડ પખે, યાદા પુરણ ધીન;
રણ બધે રતનેચરે, ખારણ મુંજે ધીન.
રંભભિમાં રણ હુવા, કધિર બયો રંચેર;
રમત રાજવી રમ ગયો, કાગી મુંજે ખેત.
રીતે મુંજે રણ રહો, પારકો પરમાર;
વનમાં જેતાં વાટરી, ક્યારે આવ કુમાર.
આ અવનિથી ઉઠ ગયો, સોદાનો સરદાર;
પાડ અભાડાં પાંચસો, પડયો મુંજ પરમાર.
પડયા અભાડડ પાંચસે, સોદા થીડું સાત;
એક તેતરને કારણે, અલક રાણી અખીઆત.

અભાડો મર્ધા, પોતાના ચરા મોઢા મર્ધા, મુંજેજી
મર્ધો, પણ સરણે આવેલા તેતરને પરમારની જનેતાએ
ન સોખ્યા.

લખધીરજી તો એ વેળા વીસજદેવની ડેલીમાં
ચોપાટ રમવામાં મથયુલ હતા. એને આ દુશ્મની
ખમર નહોતી. વીસજદેવની રાણીએ લખધીરજીને પણ
તે જ દિવસે ત્યાં ને ત્યાં ઢુંકો કરવાનું કાવતરું રચેલું.
સાંજ પડી એટલે વીસજદેવજીને રાણીએ અંદર બોલાવી
લીધા અને કહ્યું કે ‘હવે આંહી ખેસો.’

‘પણ મહેમાન એકલા ખેડા છે.’ વીસજદેવે કહ્યું.

‘મહેમાનને એકલા નહિ રાખું. હમણું એના
બાહ્યોની સાથે જ સ્વરગાપુરીનો સાથ પકડાવી દેશ.’

‘રાણી, શું બોલો છો?’

‘ટીક બોલું છું. એની દીકરી હારે તમારે પરણ-
વું તું કાં?’

‘અરે, તમે આ શી વાત કરો છો?’

‘હું બધું જ જાણું છું. પણ આજ તો મારા
બાહ્યોએ એ તમામને જમણુરીમાં પકોચતલ ક્યો દબો.’

વીસજદેવ બધો બેદ સમજ્યો. દોડતો દોડતો
ડેલીએ આવી લખધીરજીને કહે કે ‘બાપ, જલ્દી
બાગ. તારે મધે આપત છે. ફરી આવીશ મા.’

જાન દબને લખધીરજી ઘોડી પર પલાયન. પણ મદ
વળોટવા જાય ત્યાં તો રાણીના કાવતરાખાએ આજ્ઞા કરી.

‘મને કોઈ રીતે જવા હો?’ તેણે પુછ્યું.

‘હા; તારી હંસલી દેતો જા.’

‘ખુશીથી. પણ દરવાજે. આંહી બળદમાં હું
મરાઈએ ઉડીને હેડો હાલીશ તો મારી આખર જશે.’

દરવાજે પહોંચીને લખધીરજીએ હંસલીને એડ
મારી ત્યાં તો હંસલી ઉડીને એક નાકાવા જઈ ઉભી.
લખધીરજી બોલ્યા, ‘બા, રાંભરામ ! રજપુતનાં પૈય
ને રજપુતનાં માથાં જેમ હારે લેવાય’, એ હવે
બુલશે મા.’

હંસલીને જાણે પાંખો આવી. ઘણું વેદોડવા જાય;
પણ શું કરે ? પગમાંથી નેવળ કાઢતાં લખધીરજી
બુલી ગયા હતા. પાછળ વડવાણીની વાર હતી એટલે
ઉતરીને નેવળ છોડાય એમ નહોતું. એટલે હંસલીને
તો હચંગો જ મારવાનું રહ્યું. હંસલી ધરતી પર ચાલે
તે કરતાં તો ત્રણગણું હવામાં ઉડવા લાગી. એમ
કરતાં રસ્તામાં અઢાર વીસ હાથોના એક વેડો
આવ્યો. પાણી ભરપુર હતું. લખધીરજીએ એક મારી
કે હંસલી ઉડીને સામે કાંઠે જઈ પડી. તે જ ધડીએ
ઘોડીના પગની નેવળ છુટી પડી. ત્યારથી એ વેડોગણું
નામ ‘ઘોડાપત’ કહેવાય છે.

રસ્તામાં જ લખધીરજીને શાળ પડી મળી હતી.
મુકામ પર આવીને જીએ તો મા મુંજજીના જણ
માથું બેળામાં લઇને મેડાં હતાં. એક તેતરને કારણે
મુંજો મરે એ વાત સાંભળી લખધીરજીની છાતી સગ
વેત હચી ચડી. માને કહે, ‘મા, આજ રેવાતું ન
હોય. આજ તો ધોળમંગળ ગાવાનો દિવસ છે.
આજ તમારી કુંબ દીપાવી મુંજો રંચે ગયો. તેણે
એનું મોં ? હમણું ઉડીને જાણે તમને દપકો દેશે.
આતું મોત તો તમારા ચારે દીકરાને માટે માગ્યો,
મારી !’

‘આપ લખધીર !’ માં જોમલાઈ જોડયાં, ‘ તારા બાપ કેવળે સીધાવ્યા તે હિ’ આ મુંજે પેટમાં હતો. એ કારણે મારાથી એની સંગાથે જવાણું નહિ. આજ તારા આપની ને મારી વચ્ચે વીસ વીસ વરસનું છેડું પડી ગયું. હવે તો મુંજને સમયારે જ અને રાત્રી થઈને જવાડે.’

મા અને ભાઈને જ્યારે વળાળીને લખધીરજી શોકમાં નહોતા પડી ગયા. એમણે એ કોઠાણે ગામ આંધું. એક રજાવણુ રોજ શોડું કંધ આપી જતી તેને બહેન કહેવી. એ રજાવણું નામ મુળી હતું. કોઈ કહે છે કે એ દેઠ હતી. એ મુળીની માગણીથી

ઉ ગ તી પ્ર જ ના

ઉગતા લેખકો માટે

: એક નવી વક :

‘કુમાર’માં હવે લખધી એક નવી બાબત ઉમેરવાની છે. તે એ કે ‘કુમાર’ના વાંચનારાઓ માટે જે પાનાં આપવામાં આવશે.

‘કુમાર’ના તંત્રીમંડળને મુજબ આજે તો ‘કુમાર’માં માત્ર ઉગી કાઢેલા લેખો આપવાનો જ છે; પરંતુ આમારા ઘણા વાંચનારાઓને લખવાનો ઉમંગ એટલો બધો જણાયો છે કે અમારી પાસે તેમના લેખોનો બંજર મઠ પડ્યો છે. તેમથી પ્રસિદ્ધ નહિ કરવા પાડેલા કેટલાક લેખો ને સારા જણુથી તે અપાશે. આ શોકવણુ હરીફાઈ માટે નથી. તેમાં હિનામ કે બદલો મળશે નહિ. ‘કુમાર’નું સામ પશુ માદક પોતાની દુકો વાતી, અવલોકન, પ્રયાસ, કવિતા, કોઈ પ્રાણી કે કુદરતને અભ્યાસ, કોઈ ઉપયોગી વસ્તુની બનાવટ અથવા કોઈ રસાવાળા પ્રયોગ લખી શોકકરો તે લેખમાં આવશે. લખનારાઓએ નીચેના નિયમો ધ્યાનમાં રાખવા.

જી ‘કુમાર’નું કોઈ પણ માદક લેખ શોકથી રાકે.

જી લેખ જોડવા અસર, શાહીથી, કાગળની એક જ બાજુએ લખેલો હોવો જોઈએ.

જી ફરેક લેખ સ્વતંત્ર વિચાર, અવલોકન કે અનુભવથી લખેલો હોવો જોઈએ. અનુવાદ, કિતારા કે ફેરફાર કરી લખેલા લેખો નહિ ચાશે.

જી કોઈ પણ લેખ ૫૦૦ શબ્દોથી વધારે ન હોવો જોઈએ. નાના હુકમ ૧૫૦ શબ્દોથી લાંબા નહિ ચાશે. ખાસ મુજબાણા લેખમાં તંત્રી છટ મુજી રાકશે. લેખના અંતમાં જરૂરી ફોટા કે ચિત્રો હોય તો સાથે મોકલવાં.

જી લેખની શરૂઆતમાં મથાળે જ રાખે છલો લખનારનું પુરું નામ, માદકનંબર, સરનામું, વગા લેખ કેટલા શબ્દોનો છે તેની વિગત સ્પષ્ટ લખનાં જોઈએ.

જી તંત્રીમંડળને લાયક જણુશે તે જ લેખ છપાશે. નહિ છપાવેલા લેખો વિષે કશો જ ખુશરો કરવા તંત્રીમંડળ બંધાઈ નથી.

જી લેખની સાથે, વળતા પાસેજ પુરાતી ધીકાઈ અને પોતાના સરનામાવાળો કાગળ લેખકે મોકલનાં હશે તો જ ન રસીકરેલા લેખો પાછા મોકલાશે.

વેદ ખડકાવી માતાજી દીકરાનું સામ લઈને સતી થયાં. આજ પશુ એ જગ્યાએ જોમલાઈ માતાને પાળીએ છે. આજ પશુ ને બાઈને છાતીએ ખાવણુ ન આવતું હોય તે એ પાળીઆને પોતાનું કાપડું અડાવી આવે તો ખાવણુની રોકા છુટે છે.

ખગારે ગામનું નામ મુળી રાખ્યું. એ રીતે આજનું મુળી સોદા ખરમારેની રાજધાની બન્યું. એ પછી તો પંચસો પંચસો મોનાસાં પંચાળની રડીઆળા કાવા ઉપર વરસી ગયાં છે.

—કૌશલકાંતી રસપ્રદારના અપ્રકટ બીજા માસમાંથી

આકાશદર્શન દર્શિ ચાંચળા

મધ્યા, ફાલ્ગુની અને મહિમાસા

અષાઢની અમાસ (તા. ૩૧મી જુલાઈ); સૂર્યોદય
કે. ૧૧ મી.; સ્થસ્તિ ૭ ક. ૨૦ મી.

ત્રીજા અંકમાં સમર્પિના બે તારા (પુલહ અને કતુ) ને સીધો લીટીથી જોડી તે લીટીને કતુની દિશામાં લંબાવવાથી ક્રુવને જોણા કાઢવાનું બતાવ્યું હતું. આ લીટીને ઉલટી-ઝેટકે પુલહની દિશામાં-લંબાવવાથી તે મધ્યા અને ફાલ્ગુનીની વચ્ચે થઈને પસાર થશે. કતુથી ક્રુવના અંતર કરતાં પુલહથી મધ્યા-ફાલ્ગુનીના પ્રદેશનું અંતર લગભગ દ્વિગુણું છે. મધ્યાનો આકાર દાતરડા જેવો છે. દાતરડાના હાથાને છેડે જે તારો છે તે મધ્યાના બધા તારામાં વધારે તેજસ્વી છે. તેને મધ્યાની 'યોગતારા' કહીશું. કેાહ પણ નક્કરનો સૌથી તેજસ્વી તારો તે એ નક્ષત્રની 'યોગતારા' કહેવાય. જેમકે ગયા

અંકમાં આવેલો 'પારિનાત' તારો જ્યોત્સ્નાની અથવા તો વૃશ્ચિકની 'યોગતારા' કહેવાય. મધ્યા-યોગતારાનાં હૃદય અને ચાંચોતર દિવસના છે. અસ્ત રાતના ૮ ક. ૩૧ મીનીટ છે. આ વખત સૂર્યાસ્ત પછી બહુ જલદી હોવાથી મધ્યા જેવા માટે વધારે સારી રાત્રિઓ અપાડ વઢની શક્યતાતની છે. અમાસ કરતાં જેટલા દિવસ અંગાંહ જુઓ તો દરેક દીઠ ૪ મીનીટ ઉપરનાં વર્ષતમાં ઉમેરવાથી તે શરે મધ્યા-યોગ-તારાનો અંતર સમય આવશે.

ફાલ્ગુનીના ચાર તારા છે અને તે ચાર તારા મળીને ખાટલા જેવો એક લંબચોરસ થાય છે. એમાં પશ્ચિમ તરફના બે તારા 'પૂર્વ ફાલ્ગુની' અને પૂર્વ તરફના બે તારા 'ઉત્તર ફાલ્ગુની' કહેવાય છે. ઉત્તર ફાલ્ગુનીના ઉત્તર તરફનો તારો ચારે તારામાં સૌથી ઝાંબો છે. અને દક્ષિણ તરફનો તારો ચારે તારામાં સૌથી તેજસ્વી છે; તેથી તેને 'ઉત્તરફાલ્ગુની-યોગતારા' અથવા 'ફાલ્ગુની-યોગતારા' કહી શકાય. ફાલ્ગુની-યોગતારાનાં હૃદય અને ચાંચોતર દિવસના છે. અસ્ત રાતના ૧૦ ક. ૧૬ મીનીટ છે.

સમર્પિ, સ્વાતિ, ચિત્રા, હસ્ત, મધ્યા અને ફાલ્ગુની મળીને એક સુંદર ધરેણાના જેવો આકાર થાય છે. સમર્પિ, સ્વાતિ, ચિત્રા અને હસ્ત મળીને એક મહિમાના થાય છે. સમર્પિ તથા હસ્ત આ મહિમાધાના

બે છેડાના બે આંકડા છે. (જુઓ. સાચું ચિત્ર) મધ્યાને એક છુટો આંકડો સમજો, અને તેમાં બેરવેલી એક બારીક સાંકળી વડે ફાલ્ગુનીની લંબચોરસ ચકતી લટકાવેલી છે એવો કલ્પના કરો. એટલે એક અતિ મનોહર ધરેણું ખડું થશે.

હવે તો ચોખ્ખા બેડું છે એટલે રાત્રિઓ વાળાંઆથી ઘેરાએલી રહેણાંની પરંતુ બધી જ રાત્રિઓ કાઢ એવી નહિ હોય. આકાશ-દર્શનનો રસ ધરાવનારાંએ

તો એકાદ સ્વચ્છ રાત્રિ મળી જ જવાની. અને એ લાગ
તેમો જીવવાના નહિ. એમ કરતાં અમાસથી જેટલા
દિવસ મોડુંલેલું ચામ તે દરેક દિવસ દીક ચાર મીનીટ
ઉપચારતના સમયોમાં વધારતા ઘટાડતા રહેવું.

અમા અંદાના મેખની રાજ્યાતમાં જાપની બે બુલો

રહી ગઇ છે તે વાયકે સુધારી લેવી. એક તો, જેની
અમાસની તારીખ ત્રીજી જુલાઈ જાપી છે તે બીજી
જુલાઈ જોઈએ, અને તે દિવસનો સર્વોદય ૫ ક.
૪૮ મી. જાણો છે તે ૫ ક. ૫૮ મી. જોઈએ.

હરિદર બદ

દરો દૂર દેશમાં કે દરીઆમાં હોય તોપણ તેના હૃદયના
ધબંધારા સાંભળી શકાય એવું એક ચંત્ર દેરીઅગની મહત્તી
જમીનને બતાવું છે !

ઇન્ડોમાં વાયરલેસ રાખવાના ૭ લાખ પરવાના તો
અપાઈ ગયા છે.

ઉચ્ચઆધુનિક એક શિક્ષક રત્નના બાર દિવસ ગાળવા ૭
દહાર માઉલની મુસાફરી કરી ઇન્ડો ગયો હતો !

ઇસલામી એક રહેવારોએ પાણીમાં ૩૦૦ વાર ઉડે
વેસી રાકે એવું તેમનું કિસ્સુ શીશી કાઢ્યું છે.

સિંધુ નદીમાંથી મુઝેઝની નહેર કરતાં વધુ યોદ્ધી ત્રણ
નહેરો લેખાઈને આસપાસનો મુલક કબ્જે કર્યો.

શાન્સમાં અમીરની પહોળી ઉપર ૬૨ લેવાની સુચના
ગઇ છે.

ઓસ્ટ્રીઆ, હોલંડ, નોર્વે, પોર્ટુગલ, ઇટલી, રુમાનીઆ
અને સ્વિડનમાં ફાંસીની સબ નાણક થઇ છે.

વરાળવાના રાજકુમાર ને રાજકુમારીએ પંચીસમાં હોલક
માંડી છે. તેમાં રશીઆના અખતિ મોકલો તરીકે કામ કરે છે.

શાન્સમાં ને ખેડૂતો પોતાની જમીન ૩૦૦ વરસ ઉપર
યથાં ખેડી રજા છે, તેમને રાજ્ય તરફથી ચાંદ મળવાનો છે.

જર્મનીના વિશાળશાસ્ત્રી હર જોબર્થ, ઓસ્ટ્રીયાના
હાઇડ્રોલોજ અને ઓર્થોડોક્સના મિશ્રણના ભડકાઓથી બળ

ઉત્પન્ન કરી એક અજબ દવાઇ તૈયાર કરવાના છે. તે દવાઈ
છાઇવાળી ચંદ્ર સુધી ઉડી શકશે. ચંદ્ર પ્રતિષ્ઠી ૨૨૬,૦૦૦

માઈન ઉંઠે છે. આ પ્રસંગ જોવાને ચંદ્ર ૫૦૦ કુટ જ દૂર
દેખાય એવાં દુરબીન બતાવશે. આ પ્રયોગ ફેલેઈમ્ નીવડશે

તો દવાઇમાં માણસો જેસે તેવી શોધવજ યશે. આ દવાઈ
'ચંદ્રનું ખાણ' કહેવાય છે.

ઝેરી વાણ બતાવવાના પ્રયોગમાં જર્મનીના સાત કાસીએ
એ વાણની અસરથી મરણવશ થયા છે. કાણ પોતાનાં
ઝાકરાં પહેલાં ભરે !

બંગાળની સરકાર જમીનમાંથી વાંસના બનાવેલા નળ
વાટે પાણી ખેંચવાના અખતરા દે છે. વાંસના નળની બના-
વટના માત્ર સાડા પાંચ રૂપીઆ ખર્ચ થાય છે, જેથી મરીબ
લોક પણ એના ઉપયોગ કરી શકશે. બંગાળમાં આવા નળ
ખુબ વપરાશમાં છે. આ બતનું બોરિંગ એક કલાકનું ૭૦૦
ગેલન પાણી આપે છે. તે પાણી પીવાના તથા પિતરને પણ
પાવાના કામમાં આવી શકે.

સુવીનખતે પીરવાનો અવશ્યજી દવાની નળીમાં ઓપરેશન
કરવાથી ટળી રાકે છે.

આફ્રિકાના વિશિષ્ટીઆના જળપ્રોથ નાયાગસના ધોધ
કરતાં બમણા એટલે ૪૨૦ ફુટ ઉંચા છે.

વીજળી એક મીનીટમાં અગીઆર લાખ માઈલ દૂર જઈ
શકે છે.

ગોડાની કમર તેના ફાંગની સ્થિતિ ઉપરથી જણવામાં
આવે છે.

ઝાકરાંમાં જ બળી વસ્તુઓ ખોદ નાખે છે એવું કહ
નથી : સરકાર જેલ કપાંદે એવી બંબીર શક્તિ કરે છે.

હવે હમણાં જ સરકારે નર્થવેસ્ટની લગાઇને એક અત્યંત
કાલકારનો દસ્તાવેજ ખોદ નાખ્યો છે.

દુનીઆમાં તદન-એકાન્ત જીવન ગાળનાર બે ગાણુસો
છે, તેઓ ઉત્તર મુખજ દરીયા ઉપરના વાયરલેસ રેસ્ટોનની
તથા વેપશાળાની સાંભળ રાખે છે. તેમને વરસમાં માત્ર
એકવાર, ચોરાંક પહેલાંયાડવામાં આવે છે !

ઓરોએમાં છુપનાં, કાઢનાં વનનાં વન છે.

“વીસમી સદી”ની ધારી પર નીકળતું મુન્દર સચિત્ર માસિક.

દર માસે ૭૫ પૃષ્ઠના

ઉમદા વાંચનથી

ભરપૂર !

નવચેતન

અને

રંગભૂમિ.

દર માસે ૪૦

કળાપૂર્ણ ચિત્રોથી

શણગારેલું

“વીસમી સદી”ની ખોટી ખોટી વાર્તા પાઠના આ માસિક “નવચેતન” એપ્રિલ ૧૯૨૨થી શરૂ થયું છે અને હુંક મુદતમાં તે એટલું બહુ લોકપ્રિય થયું છે કે આ માસિક વગર કોઈ પણ જાહેર સંસ્થા તથા સાહજેરી અધુરી ન ગણાય છે. વળી એપ્રિલ ૧૯૨૪થી મુદતમાં “રંગભૂમિ”, ત્રિમાસિક “નવચેતન” સાથે જળી જતાં હવે તે અતી આકર્ષક સ્વરૂપમાં પ્રગટ થાય છે.

તે દર માસે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.

ગુજરાતના સર્વ અગ્રગણ્ય લેખકો અને ચિત્રકારો તેમાં પોતાનો ફાળો આપે છે, તે ઉપરાંત બંગાળી સાહિત્યની કૃતિઓ તથા કુચ્છ બંગાળી ચિત્રકારોના ચિત્રો પણ તેમાં પ્રગટ થાય છે.

તે કોઈ એક જ કામ, એક જ પદ કે એક જ વિષય માટે પ્રગટ થતું નથી, મધ્ય સાપ્તઞ્ચનિક હોઈ તેમાં સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, વાર્તા, હાસ્ય, ધર્મોદિ સર્વ વિગતો પ્રગટ થાય છે.

તે ચિત્રોની કળામાં, શૈલીમાં અને રચનામાં બીનદરીદ છે.

તેમાં સાધારણ જનસમાજ પચાવી શકે તેવાં સહેલાં વિષયો સારી ભાષામાં હોય છે તેમજ વિદ્યાર્થીને રસે એવું ઉચ્ચ પ્રકારનું સમાચાર પણ હોય છે.

તેના વ્યવસ્થાપકો આદરણીય સતીષ આપ્તા બનતું કરતા ચૂકતા નથી

દીવાળીના શુભ પ્રસંગ પર તેમજ માસિકનું નવું પંથ શરૂ થતાં એપ્રિલ માસમાં એમ બે ખાસ દિવસો અને મુશોભિત બંધો આદરે મળે છે.

અમારા લેખકો

રા. ન્હાનાલાલ કવિ, રા. કૃષ્ણલાલ ઝવેરી, રા. બ. રમણભાઈ નીલકંઠ,
રા. બ. હરગોવિંદ કાંઠાવાળા, કવિ અરવિંદ અમરદાર, રા. લલિત, પ્રો. બ. ક.
દાકોર, અ. સો. બંદેન લીલાવતી, રા. કાન્તિલાલ પંડ્યા, રા. નૃસિંહદાસ વિલાકર,
રા. મુલગુ વેદ, રા. ચંદ્રસેન જીવ. રા. ઓમીયા જોશી, ડો. હરિપ્રસાદ દેસાઈ,
રા. મસ્તકાંત, ડૉ. હરિલાલ મુલાણી, રા. ધર્મકેતુ, રા. છાંદાલાલ જાગીરદાર,
રા. તારાચંદ્ર અમલજી, રા. કુર્ગોચંદ્ર ચાક્ષી, રા. મીમનલાલ હુદાર, રા. દેશજી
પરમાર, રા. ઇન્સાન, રા. કરીમ મહમદ ખાસ્તર, રા. ચપ્પા વિગેરે વિગેરે.

અમારા ચિત્રકારો

શ્રીમુન એમ. વી. પુરંચંદ, રા. રવિશંકર રાવલ, અલ્લિંદ્ર બેંગાળી ચિત્રકાર શ્રીકુલ
એચ. મહંમદાર, શ્રીમાન પુરંગોત્તમ, રા. રવિશંકર પન્ડિત, રા. દત્તાત્રય રા. ચંદુલાલ શાહ,
રા. જ્ઞાનમયર જોસાઈ વિગેરે.

લવાજમ.

પોસ્ટેજ સાથે દિન-દુસ્તાનના કોઈ પણ આગ માટે રા. ૬૦૦ છે.

ફિંદ બદલ રા. ૭૦ અને છુટક નકલનો રા. ૧૦૦ છે.

માલિક મને તે માસથી થઈ શકાય છે. લવાજમ અગાઉથી જ લેવાય છે.

જાહેર ખર્ચના ભાવ.

જાહેર ખર્ચના ભાવ નીચે મુજબ છે:—

	બાર માસ	છ માસ	ત્રણ માસ	એક માસ
આખું પાનું	ર. ૬૦૦	ર. ૫૦૦	ર. ૨૭૫	ર. ૧૦૦
અડધું પાનું	ર. ૫૦૦	ર. ૨૭૫	ર. ૧૫	ર. ૫૦૦
પા પાનું	ર. ૨૭૫	ર. ૧૫	ર. ૭૫	ર. ૩

અંદરના પુઠા પર સત્રાપા તથા બહારના પુઠા પર દોઢા ભાવ.
ત્રણ માસનાં નાણાં અગાઉથી લેવાશે. તેથી વધુ મુદતની જાહેર ખર્ચનાં નાણાં
દર ત્રણ માસે એડવાન્સ લેવાશે.
આ માસિકને લગતો સર્વ પત્રવ્યવહાર નીચેના શીર્ષકો કરવો :—

ચાંપશી વિહંગદાસ ઉદેશી.

અધિપતિ અને માસિક “નવચેતન અને રંગભૂમિ”

નંબર ૬, કુપર-લેઈન, કલકત્તા.

તમારાં શરીર અને મગજને માટે પૌષ્ટિક ખોરાકની જરૂર તો રહેવાની જ:
અને તરત જ તમને યાદ આવવાનું—પેહું ઘરઘરનું ગવાએહું પરિચિત નામ—

ઝંકુંની આયુર્વેદિક દવાએ:

ઝંકું મધુર પીણું કાક્ષાસવ

ઝંકુંના અવલોકો અને શરખતો— એ બધું યાદ આવવાનું

ૐ

ખાસ કરીને ઝંકુંનું

કેસરીજીવન

મહારસાયન

કેસરીજીવન એટલે રસનિંદુર, અણક, કેસર, કઃ
અને બીજાં દીપત, પાચન, પૌષ્ટિક ઔષધો જે
લીઝાં રસદાર આયર્ષાનો ગનાવેલો 'સ્વચ્છપ્રાદ'.

અને સ્વચ્છપ્રાદ એ કંઈ આ જમાનાની સૌધ,
પણ પ્રાચીન આયુર્વેદિક રસાયન છે. આખા જગતની
વેદિક પદ્ધતિઓમાં કેાઇ પણ એવી નથી કે જેમાથી સ્વચ્છ
કરતાં યુક્તિમાં થકે એવી દવા હજી સુધી ખોજાઈ ને.ન.

આ સુશોભિત અને સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક
તથા નવજીવન આપનાર ખોરાકનું નિયમિત સેવન

જીલાંજી આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ આપી વરિ
બલ અને તેજ, તથા દરેક ધ્વન્નિયમા મેત્રન પુર

જીભાંડ કે સાળાં, નાનાંમોઝાં, સ્ત્રીપુરુષ. નજાળો કે લગણા—સૌકોઈ એનું સેવન કરી શકે છે.

જીવિધાર્થિઓ, વેપારીઓ, વજીસો અને બીજા મગજનું કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અત્યવન-
પોષણ મળે છે.

જીએના સ્વાદ કે યુક્તિમાં ફેર ન પડે એવી ખાસ જનાવટની બરછીઓમાં સંપરજામાં આવે છે. ઃ
વેચવ: માટે બીસેલી કાચના ખાસ પોટમાં પેક કરવામાં આવે છે.

કેસરીજીવન ઝંકુંનું જ મેળવવાનો આશ્રહ રાખો

ખા રતલના પોટનો રૂા. દોહડ; અરધા રતલના પોટનો રૂા. પોણામણ; એક રતલના પોટનો રૂા. પાં

કેસરીજીવન વિષેનું ખાસ માહીતીપત્ર અને આયુર્વેદિક દવાઓનું સ્વચ્છ મેળાવી જુઓ

ઝંકું ફા મી સ્યુ ટિ કલ વ કસે લિ મિ ટે ડ

કારખાનું: એલિફન્ટન રોડ, મુંબઈ તં. ૧૩—ફુકાન: જીનીમહાજનપાટી, મહાબહેલી મુંબઈ તં. ૧
અમદાવાદના એજન્ટ: સોનીગાલ પ્રધર્મ, રીચીરોડ.

આ માસિક

પહેલેથી છેલ્લે સુધી તમે
બરોબર જોઈ ગયા છો ?

એનાં ચિત્રો

વિષે તમારો શો અભિપ્રાય છે ?

એ તમને ખ્યાલ દેાય તો બરા નીચેની વિગત ધ્યાનમાં રાખશો ?

એ 'કુમાર'ના ચિત્રકારમંડળે ચીતર્યાં છે અને

'કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ'એ એના બજાક બનાવ્યા છે.

ચિત્રોના હાફટોન અથવા ફોટો બજાક, લાઈન બજાક અને તેના

ઇલેક્ટ્રોન તથા સ્ટીરીઓ બજાક બનાવવાનું કામ

આસ કાળજીપૂર્વક અને ચિત્રકારમંડળની સહાય તથા દેખરેખ નીચે

કરી આપનાર એક જ ખાતું

કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ

૪૪૮૦ રાયપુર
અમદાવાદ

મળ્યાના કેડાના
કેડાના
રસાયણ મરુ
ગંગાનદીના આંધ્રી
મુંબઈ
મેન આંધ્રીના
કેડાના

કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ

કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ
કેડાના
રસાયણ મરુ
ગંગાનદીના આંધ્રી
મુંબઈ
મેન આંધ્રીના
કેડાના

૧૨ સપ્તાહો લખો
૧૨ મનોરંજક વાર્તાઓ
૧૨ મહત્વગ્રંથો
નું વિનંદ વાંચન

૫૪૪ પાના
૧૩ નોંધો
૬ લાખુલ અમ
૧૨૫૫૫૫ - ૬૭
૧૦૬૪ ૧૬

કુમાર પ્રજનું માસિક

તંત્રી
રવિશંકર રાવ

વર્ષ ૧ :: અંક ૮

આવણ
વીરપસલી અંક
૧૯૮૦

લેખાનુમ્

વસના રા. ૧ :: ૩ માસના રા. ૩

પરદેશના રા. ૭

કુટુંબ નીચલા દર આના

કુમાર કાર્યાલય

૪૦૮૦, રાયપુર: અમદાવાદ

તમારાં શરીર અને મગજને માટે પૌષ્ટિક ખોરાકની જરૂર તો રહેવાની જઃ
અને તરત જ તમને યાદ આવવાનું—ચેલું ઘરઘરનું ગવાએલું પરિચિત નામ—

અંકુની આયુર્વેદિક દવાઓ

અંકુનું મધુર પીલું દ્રાક્ષાસવ

અંકુના અવલોહિત અને રાસ્બતો—એ ગધું માદ આવવાનું.

અંકુ

ખાસ કરીને અંકુનું

કેસરીજીવન

મહારસાયન

કેસરીજીવન એટલે રસસિંદુર, અક્ષત, કેસર, કસ્તુરી
અને બીજાં દીપન, પાચન, પૌષ્ટિક ઔષધો મેળવી
લીલાં રસદાર આમળાંનો બનાવેલો 'વ્યવનપ્રાણ'.

અને વ્યવનપ્રાણ એ કંઈ આ જમાનાની શોધ નથી;
પણ પ્રાચીન આયુર્વેદિક રસાયન છે. આખા જગતની સર્વ
વેદિક પદ્ધતિઓમાં કેહ પણ એવી નથી કે જેમાંથી વ્યવનપ્રાણ
હતાં ગુણોમાં થોડે એવી દવા હજી સુધી શોધાઈ લેાય.

આ મુરોક્ષિત અને મુવાક્ષિત, સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક
તથા નવજીવન આપનાર ખોરાકનું નિયમિત સેવન

જીલાંજી આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં
બલ અને તેજ, તથા દરેક છત્રિયમાં, સેવન પુરે છે

જામાં કે માળે, નાનામોટા, સ્ત્રીપુરુષ, નખળાં કે સખળાં—સૌમાં એનું સેવન કરી શકે છે.

જીવિદ્યાશાસ્ત્રો, વેપારીઓ, વણીઓ અને બીજાં મગજનું કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અત્યવશ જોઈ
રેપણુ મળે છે.

જાઓના સ્વાદ કે ગુણોમાં ફર ન પડે એવી ખાસ બનાવટની બરણીઓમાં સંઘરવામાં આવે છે; અને
ચવા માટે બીજોરી કાચના ખાસ પોટમાં પેક કરવામાં આવે છે.

કેસરીજીવન અંકુનું જ મેળવવાનો આગ્રહ રાખો

ખા રતલના પોટનો રૂ. દોઢ; અરધા રતલના પોટનો રૂ. ચોણાચણુ; એક રતલના પોટનો રૂ. પાંચ.

કેસરીજીવન વિગેત ખાસ માહિતીપત્ર અને આયુર્વેદિક દવાઓનું સચિપત્ર મંગાવી જુઓ.

અંકુ ફા મી સ્યુ ટિ ક લ વ ક સં લિ મિ ટે ડ

કારખાનું: એલિફન્ટા રોડ, મુંબઈ નં. ૧૩—દુકાન: જુની મહાજનવાડી, કાલખાદેવી, મુંબઈ નં. ૨
અમદાવાદના એજન્ટ: લોગીલાલ અધર્સ, રીચીરોડ.

શું તમને ચિત્રકામ કરવાનો શોખ છે ?

ઓઈલ-પેઇન્ટિંગ, વોટર પેઇન્ટિંગ, પેન ડ્રોઇંગ, નકશાકામ ઇત્યેતરી કામ અથવા એવા કોઈ પણ કુત્રરી કામનો કંઈપણ સામાન બેઠ્ઠીએ તો

જે. વી. નવલખીની કંપની

કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ નં. ૨.

એ સત્તાએ લખવાથી થેર બેઠાં

કીરાણત જાવે મળી શકશે.

વિન્ડસર ન્યુટન તેમ જ રીઝ કંપનીના

નવામાં નવો સામાન, છુટક અથવા જરૂયાબંધ

તથા

શાકીઓ, પેન્સિલો શક્ટ પેનો અને

ઉંચામાં ઉંચી શેઠાનરી અમારે ત્યાંથી મળશે.

ઓશિમેને ઉપયોગના દરેક જાતના

રંગરસ્ટેપ અમે જાણી આપીએ છીએ.

:: પુર્વ પ્રાઇસલિસ્ટ મંગાવી લુઓ ::

:આટં:

ને લગતાં

તમામ પુસ્તકો

એવાકે

દરેક સ્થાપના

ચિત્રકામની

માહુટ છુટકો

વેર ફેસ્ટરની

ફ્રેઇમ છુટકો

કેનિટોમી

ડીઝાઇન

કુલેની પેઇન્ટ

આર્ટિસ્ટનાં

જીવનચરિત્રો

મલિરીનાં ચિત્રો

દરેક સાઇઝની

કોરી ફ્રેઇમ છુટકો

વગેરે

સ્વચ્છ અને ઉંચી

બદામ-પીસ્તાંની

પુરીઓ

બનાવવા માટે ડૉ. એમ. સાકરવાલાએ ડિન્કુતાન તથા દેશાવરના દરેક બાગમાં નામ મેળવ્યું છે.

યોગાશ્રમ

વરસોવા, તા. ૧૨, સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૯

હું કહ્યા વખતથી ડૉ. સાકરવાલાની બદામ-પીસ્તાંની પુરીઓ વાપરું છું. મગજના પુષ્ટિકારક ખોરાક તરીકે આ પ્રકારની કોઈ પણ બનાવટ કરતાં, એ બેશક ચડીઆતી પુરીઓની બનાવટ અને મીઠાશ પણ સુંદર છે. આના બેટકો સ્વાદિષ્ટ અને તન્દુરસ્તી બાધનારો બીજો કોઈ ખોરાક મારી જાયમાં નથી. દુધની સાથે લેવામાં તે બહુ જ માફક આવે છે. મારા દરદીઓને અને મિત્રોને તેમની પુરીઓ વાપરવાની જરૂર પણ અચકાયા વિના મેં બલામણુ કરી છે. કુંકામાં, લેકોડા તરફથી તેમને દરેક પ્રકારે ટેકા મળે એમ હું ઇચ્છું છું.

તત્ત્વરૂપ

(અગ્રિણ ઉપરથી)

સ્વામી યોગાનન્દ

પરદેશી સાકર ન બનાવશ માટે

સ્વદેશી સાકરની

પણ બનાવાય છે.

બદામ-પીસ્તાંની બાદકોને માટે ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે.

ડૉ. એમ. સાકરવાલા, પરસીવલ માર્કેટ, ભાવનગર.

પુસ્તક પહેલું
અંક : ૮

संवत् १९८०
श्रावण

ઉગતી મજનું માનિયું

तंत्री : रविशंकर रावण

કુમારે હાઈવે : ૪૪૮૦, રાયપુર : અમદાવાદ

મીરાંબાઈ	મુખચિત્ર
રક્ષાબંધન	૨૮૩
મિન્નલસ	૨૮૪
મીરાંબાઈ	૨૮૬
ખેડેના રાણુભાર (કાવ્ય)	
વાનાસાલ દલપતસામ કવિ	૨૮૮-૮૯
બાઈખેડે (કાવ્ય)	૨૯૧
૫૨સાઈ	ચિત્રોદિતી ૨. નવલકંઠ ૨૯૨
મધરાત (કાવ્ય)	
ત્રિશુવન મૈત્રીશંકર બ્યાસ	૨૯૫
કીકોલો	૨૯૬
દેશદંશની કન્યાઓ (ફાંદો)	૨૯૮
ક્રીડા કન્યાઓની કીડા (ચિત્ર)	૨૯૯
દંગોળી	૨૯૯
મંડીનાં પાન	૩૦૨
દલિદાસદર્શન	૩૦૩
પુષ્પે: તંત્રીને	૩૦૫
મુખ્યામદાની વાર્તા	૩૦૬
અધ્યાત્મ	૩૦૮
ખરી ખનેલી વાંતા	૩૦૯
નરા કૃષ્ણમનું	૩૧૨
ખેડેનો આશીષ	૩૧૩
તમારી કુરસદે	૩૧૫
આદાસદર્શન	૩૧૬
કથની પ્રબ	૩૧૮
પુસ્તકો: નવાં અને જુનાં	૩૧૯
માધેડી	૩૨૦

મહારાજગમના એજન્ટે

नवग्रहण कार्यालय, प्रिन्सेस स्ट्रीट मुंबई-२.
वर्धमान जे-२ रा-२, १, पालघुली, मुंबाई-३.
नेशी प्रधर्या, गलसोट स्ट्रीट, हा. मुंबाई-१.
कंठवीं कुकश्यांव, नेपीअद रोड, कंठवीं.
युमानंद कार्यालय, लातोर रोड, मुद्रा.

श्री दक्षिणामूर्ति
विद्यार्थीभवननां पुस्तकालय

બાળવર્તી બાળ ૧-૨-૩ (ચિત્રગુપ્તાઈ) દરેકના	૦-૭-૦
ધર્મશાસ્ત્રોનાં ચરિતો	૦-૧૦-૦
દેવાસ-ગાનસ-રાસોવર દર્શન	૦-૧૦-૦
સુન્દર ભેટ	૦-૧૦-૦
બાળનાનુ પુર્વ	૦-૩-૦
દુર્ગત મહામહા પદ્યગુપ્તાર (નૃ. કા. ભટ્ટ)	૦-૩-૦
તથાનવ (હરિશ્ચંદ્ર ત્રિવેદી)	૦-૪-૬
આપણા દેસનો ઇતિહાસ પુસ્તક ૧ (નૃ. કા. ભટ્ટ)	૦-૬-૦
” ” ૨ ” ”	૦-૫-૦
વિદ્યાર્થી (અવનના વિદ્યાર્થીઓ)	૧-૮-૦
મનીરવિકાસ	૧-૦-૦
શિક્ષક અને શિક્ષણ	૨-૮-૦

श्री दक्षिणामूर्ति
(त्रिभासिक)
श्री दक्षिणामूर्ति विद्यार्थीलवन
लावनगर

તમારો પુરસદનો સમય
ગયા઼ મારવામાં કે બગાડાં ખાવામાં
ગળવા કરતાં
વિનોદ સાથે રસભર્યું સાહિત્ય
વાંચવામાં ગળો તે શું ખોટું?

नमोऽस्तु

ਅਨੰਦ ਰੰਗ ਲੂਮਿ

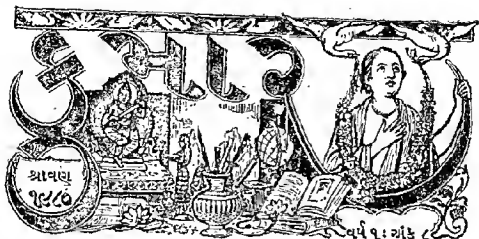
તપને દર મહીને સાહિત્ય અને કળા
તથા વિવિધ જ્ઞાનથી ભરેલું
સહેલું અને સસ્તું વાંચન પુસ્તક પાડશે.

नवयैतन अङ्कित
नं. ६: ३५२ क्षेत्र, ४६६८८८.

કુચાર
વીરપ્રસાદી અંક ૬
૧૯૮૦

ગીરનાથ
(વિજ્ઞાન: સર્વોચ્ચ સાધન)

રક્ષાબંધન

મંગળાગૌરીનું વ્રત ઉત્તરી આજ હું તને રાખડી બાંધવા આવી છું, ભાઈ.
 મારા હાથના કંતેલ સુતરની આ કુંકુમભરી રાખડી છે. પંચગવ્યથી, * મંત્રથી અને
 હીપ્પુપથી એને પવિત્ર કરી દેવને ધરી હતી. હવે એને તારે હાથે બાંધું છું.
 એમાસાનો તારો તને નહિ કરડે. રોજની શરદ ઋતુ નિરામય ગાળી સો વરસનો
 થશે, વીરા.

શુરુએ તને ઉપનયન દઈ બ્રાહ્મણ બનાવ્યો, અને તું 'અધ્યયન' કરવા શુરુને
 આશ્રમે જાય છે તેથી હું હોમ ધ્વજવા આવી છું.

સ્વદેશના રક્ષણે તું સૈનિક થઈ યુદ્ધે સીધાવે છે, તો રક્ષાબંધનની સાથે જ તારી
 બેનની આશિષ છે કે 'તારો જય હો.'

અરે, આ હિંસાની લક્ષ્મી તે કેટલીક લંગાશે? લાવને, રણમેદાનમાં જઈ આજે
 જ શત્રુરાજાને ભાઈ કરી રાખડી બાંધી આવું. ધર્મની માનેક બેન ખાતર પણ એ
 સંલાહસંપ કરી પાછા જશે.

અને તું તો વહુજવેપાર માટે વહાણ સરી સફરે જાય છેને? ભલે સીધાવ, ભાઈ.
 સંમૃદ્ધ-ધર્મ તું હોમકુશળ ઘેર વળાશે.

આવણી પુત્રમના ચંદ્રને વાદળાં વળુંધે છે; તારા જીવનમાર્ગમાં પણ વિદ્યો નંદ્યો:
 પાણી વીર, બેનની રાખડીએ ચંદ્ર સો તું ફરી અખંડ પ્રકાશશે.

લક્ષ્યાધિપતિ

એ શબ્દ સાંતળીને ધડીતર તમને એમ થતું હતું કે તમે પણ લક્ષ્યાધિપતિ હોત તો કેવું ?

પણ માનશો ? તમે સાચું જ લક્ષ્યાધિપતિ છો ! આપણામાંના દરેક જણ લક્ષ્યાધિપતિ છે. હું, તમે, આપણું સૌ લક્ષ્યાધિપતિ છીએ.

દુનીયા આખીમાં અન્યારે કોયી વધારેમાં વધારે પૈસાદાર માણસ મિ. રૉલ્ફેશર દરીને એક અમેરિકન ગણાય છે. પરંતુ એ રૉલ્ફેશરની દોલત પણ આપણી દોલત આગળ કંઈ જ વિચારમાં નથી.

નેની પાસે મહોરો કેટલી છે તે ગણી શકાય છે. તેના હીસાબનીશો તેની કુપજ તથા ખર્ચના આંકડા ગણી શકે છે. પણ હંથર તરફથી આપણને મોટી દોલતનું માપ કાઢવાને તો કાઠપણ સમર્થ નથી. ખરેખર, ખરા ધનવાન તો આપણે છીએ. પણ આપણે એ દોલતને શો કુપયોગ કરીએ છીએ ?

મહોરો, શાનાવાંટીને હીસાકર કરતાં થે હંમીની એવી તમારી લાખો—કરોડો પળોના તમે શો કુપયોગ કરો છો ?

કાંઈ માણસ કડાક હોય, જીજ પૈસા કડાવતા હોય, લાખો રૂપીઆ વેટ્ટી નાખતા હોય, તેના તરફ દુનીયા કેવા અલુખમે બતાવે છે ? એને માટે કાંઈને ચાહ નથી. માન નથી; કો એનું મૂર્ખ—યુનેહગાર ગણે છે. પણ ખચિત માન્યે કે હંથરની આપેલી અલુખુત પળો તમે વેટ્ટી નાખતા હો, તમારો અમૂલ્ય સમય સુઘાવતા હો, તો તમે એ પૈસાના કડાકગીર કરતાં પણ મોટા કડાકગીર છો; એવા કરતાં વધુ મૂર્ખ છો—વધારે સુનેહગાર છો.

રૉલ્ફેશર કદાચ દુનીયામાં એક હશે; એનાથી ઉતરતા એવા એવા બીજા વિષય હશે; પણ લાખો પળોના માલિક ધનપતિઓનું—સમયના શીમતાનું ટોળું કેવડું માર્દ છે એનો ખ્યાલ તો કેટો ! દરેક ઘરમાં, દરેક પોળમાં, નીરાણમાં, સરખાનામાં, દુકાનમાં કે જાનરમાં—ઉરેકર તમારા જેવા અસંખ્ય અમુડી પળોના માલિક વસે છે.

એ જ પળોના ખ્યાલ બાધો અને તેની કીમત ચિંચારો એ એક પળમાં તો તમે અનર પડ શકો. એ એક જ પળમાં તમે કોઈ નવો વિચાર દુનીયામાં સુધી ગોકો; એ જ પળમાં તમે કોઈ નવી બનાવટ શોધી કાઢી શકો; અથવા જાન્યો કોઈ મહાન બેદ બાંધર લખી શકો. એ જ પળમાં કોઈક ગરીબનું દુઃખ ફેટી શકો કે કોઈ અમીન મહેસા પર દારૂ ચમકાવી શકો.

હલકું સાહિત્ય

એન વાંચે ને બાહ સાંતળે, દીકરો મા-બાપને વાંચી સંમળાવે, ગમે તે ગમે તેની આગળ નિ-આલસપણે રસથી વાંચી શકે, નાનાં બાળકોને એમાંથી વાર્તાઓ કહી, ચિત્રો બતાવી આનંદ આપી શકાય, એવું નિર્દોષ વાંચન અળણું દરીને આપણા દેશનાં મા-જુસોનાં કોળેકોળાં હલકા રસની હલકી વાર્તામાં ધ્રુજ ખર્ચ કરી શકે છે અને માણી શકે છે, એ જોઈ દરેક સત્તનને તો ખેદ જ થતો હશે. પણ એ જોવા છતાં પણ કેટલાં ઓછાં માણસો સા-રા વાંચનને ટેકો આપી નકારાની સા-મે વધી ઉઠાવે છે ?

અથો અંક વાંચનાસરોને અ-લિશય પસંદ પડે-લો એવા જ સ્થાનપ અભિપ્રાય અમને મળ્યા છે. વાંચ-નારને શું ગમે છે, એમને શું આપણું

ગોલો, આટલું જ સમ ને ? એ તો ક્ષેત્રે થશે. હવે જે હાંસી આપી આવી છે; આ દેશના મોજા તો કંડી વડે છે. એમ વિચારી તમે એકદમથીથી બેસાડાસખમાં ટુટી બેસી છે. અથવા તો એવું, સમ ! આપણે તે વિપત્તિ ? તથા શાંતિ ત્યાં નેર હો છે. આતરફથી આપણે જ આપણાં હાંસી આપેલાં હશે કે ? એવા નીચારા નાખી કાપે હાય હાંસી તમે નિસારા ને ગમડાનીમાં ફળી પડે છે.

પણ એ એક જ પાસે તમને પચાસ આવે છે કે કીમતી સમય આપણે લઈ છે—એવો લઈ છે.

અને મોલરોખને ચક્રેથી મુકી, કે નિસારાને દૂર ફેંકી દઈ તમે ચરાપ દમને હાથ ચાકતા હો; સ્કેટર ચાક, છાતી ટુટાવી, હાંસી માંડી ફેંકવાથી કામે સારી છે.

અને તદિ તો પછી, લખારી હાંસીનો નામુસો સમય તમે દોળ-દખામાં, માલોપાખમાં, આગસમાં, નિસારામાં કે હુન્નરસનમાં ઝુગાવી ફૂલીઆમાં ફાળ અને રાજદરને પચાસ કરી છે.

સાદતી પળનો મહોસા આપાર છે; નેતું મુલ અમુલ છે. અપી શાખો-હરોડ પળોના આપણે માનિક બિંબ. તેનો ચોખ ને સુંદર ઉપયોગ કરવાને હવે આપણને તેનો ખંડાર બરી આપણ છે.

લોભીઆ થન રીયરી મુકે છે; એકલપેરા બત મારે જ ખર્ચે છે. હાંસી લોભી તમારું વેદ છે; તથા સમયના દેહ કલપતિએ ! એ સમયપતિએ ! તમે કાંતે તો તમારા થનથી તમે આ ફૂલીઆને તમે અવતાર આપી શકો એટલી સમિ થંચાને છે.

મોનાથી પણ સમય ચરે, આપણી એકેક પગ બહુમુલ રતન કરતાં પણ કીમતી છે. એ એક એક પગમાં આપણા ચોલા મારે, આપણા ફૂટલ મારે, પાંચરી મારે, દેશખનો મારે, ચારા ચિથ મારે આરોગ્ય, કાન અને હાથાણુ મિલવી આપણની સમિ રહેલી છે.

આવી અમુમુલ પળોના અમુલ બેઠાને તમે વેદફી નાખો ? 'મા બચ, દેહ બચ' કરતા રહીએ, ને આપણા પલકાસમાં એકેક પગ ફટલી લઈ છે તેને એવો જવા દેવો ?

કેવ જવા દેવાય ? એ એકેકેક પળનો બચાવ દસ કલો; તેનો વિચારપૂર્વક મુરેરુનો ઉપયોગ કરી લો.

અને પછી ?

પછી તમે બચિત માનકે કે ફૂલીઆમાં તમે ગમે તેવા સપાટણ મામુસ લગો તોપણ તમારે હાથાણુ સાથી સરેશી અને જગતના હાથાણુમાં અનેક રીતે ઉપયોગમાં આવી શકેશો.

૧ શરત કરીને એ
છાં મેળવી સહમે.
નિશ્ચય
ત્યાં છે કે પ્રાપ્ત

મિત્રો કરવાનો સહેલામાં
સહેલો રસ્તો એ છે કે
કોઈને હુશન ન કરવા.

શ્રીએ છાંવે કે શોધ જ રખતમાં તેને,
હાથ છે ને કરતાં પણ નધારે સુંદર,
જધારે ઉપયોગી અને બને તો શરત
પણ, જનપણ અને ચીમું તદિ.

એ કુમારની બંદર
ન લોચ તો એવું
બંધ જ જાડ હતું
એવુંજે. પણ મયા
ક આસપાસ હીસા-
ખને એતે જોડના
આદે આંકડાઓની
સાથે અને એ પછી
એવું છે કે લોકોને
'કુમાર' મરણ છે
તેમને 'કુમાર' એવું
છે. પરંતુ એની પા-
છળ કરવા પડતા
મોરા બંદરને પડોશી
પળના નેરોડો દેશ
એને હાંસી નથી
મળે. 'કુમાર'
જધારે ફળદાર, અને
છતાં બને તો સરત
પણ કાચ એજમા-
ની નેરા છે. અને
નેરે મારે માલકોના
દેસની બંદર છે.
આમણે તો નિશ્ચય
છે કે જલ્દિ થાણાંમાં
પણે ભોગ આપણું
છતાં, અને દર જ-
હીને મોડી મુકસાની-
માં ઉતરણું છતાં પણ
'કુમાર' તેના માલ-
કોની એક પાઈપણ
મેટી ન થરા દે.
જાંચનારાને 'કુમાર'
ને પગપર અને
સમય ફરવા દેશે
આપણે તો અને
દિમ્મતથી કંઠી શ-

વંશુવધર્મના ઉદયકાળે કૃષ્ણચંદ્રના આઘા પ્રેમની બીજ ઉઠી તે મીરાંબાઈ.

મીરાંબાઈનનો અસાદિક લક્ષ્મણંધ આપણને ગઈ કાલ જેટલો જ નાજો લાગે છે. ગોખીઓનું જે જીવન પદ અને ભવનમાં ગવાતું, તેને મીરાંબાઈએ સાક્ષાત્ જીવી બતાવ્યું અને સાચો રનેડુ સમજાવ્યો.

સંસારીઓની જોડી અરમ તણ, નાનામોટા ત્રાસ વેડી, જેણે ઇશ્વરની ભક્તિ જીવતાં મુધી કરી જોટકું જ નહિ, પણ જે ઇશ્વર સાથે એકાકાર થઈ ગઈ, એ મીરાં પોતે જ 'ભક્તિ'નો અવતાર નહિ તો ખીલું શું ?

વણમેડી જમીન જેવી શુન્દરતા બાપા વેશન હતી તે વેળા એમાં કુલ જેવાં અમર પદ ઉતારનાર એ મારવાડની રણવેત્ર મીરાંબાઈ. શુન્દરતા કવિતાની એ માતા છે.

મીરાંબાઈનું અપૂર્ણ ચરિત્ર એમનાં પદોમાં ભર્યું છે; કારણકે એમનું આચરણ અને એમનું લખાણ એ જુદાં જુદાં નહોતાં.

અસા અંતઃકરણની એક પણ લીટી લખાય તો માનવીનું હૃદય તેને સંભારી રાખે છે, તેની ખાતરી 'મીરાંકે પ્રભુ ગિરધર નામર' છે. મીરાંના પ્રભુ એક ગિરધર, અને એ એક ગિરધરના જ શુભગાનઃ આટલો એમના જીવનનો દુંકાર છે.

ગોસ્વામી તુલસીદાસ અને નરસિંહ મહેતાની જેમ મીરાંબાઈના જીવનમાં પણ કેટલીક ધર્મકાંક્ષિક વાતો બની છે. 'એ વાતો જોડી છે' એમ કહેવાની શંકા સૌને થશે; પણ 'એ વાતો સાચી છે' એમ કહેવા જેટલી શ્રદ્ધા કેળવનામાં ક્યાં છે ? શંકા કરતાં શ્રદ્ધા વધુ બલવતી છે.

મીરાં કાંઈ એક મેવાડની કે શુન્દરતાની જ નથી, પણ હિન્દુસ્તાન આખાની છે—સારી કૃષ્ણભૂમિની છે.

એક ઠેકાણે બાઈ મીરાં કહે છે કે

દિલ ખોલીને દીવો કરો ર.

એમણે તેમ કર્યું છે. તો આપણે પણ મીરાંના જીવનદીવશમાંથી થોડું અજવાળું ભરીએ.

૧૧-મના નવરત્ન

‘બાઈ, મેંગળાના દર્શન કરવા ચાલ.’

‘બેન, તું તો થેરાં તેટલી પહેલી. ચાલુભંગની હવેલીએ જલું હોય તો તો મળે કાક.’

‘પણ જયમલ, દાદાજી અને કાકા ખસે દર્શન કરી ગયા. મેં દીપ્તિ પૂર્ણ કરી કુલ ચઢાવી પ્રસાદ પણ ધરી લીધી. હું એવામાંથી ઉડી નેતું તો હજી નાવણુ જ છે. જલદી ચાલ નહિ તો દર્શન બેધ થઈ જશે.’

‘મીરાં, કાકોરજીનાં દર્શન દેનારી ન દેનારી પણ મારી બેનને ?’

‘ના, એ ન સામે. બગવાન આગળ બાઈબાઈ કેવા ?’

૭

રાવ ભોધાના સ્થાપેલ ભેધપુરના દુદાજી રહેઠાં મેડતા પરગણું મળ્યું. તેને એ દીકરા : વીરમજી અને રત્નસિંહ. વીરમજીના પુત્ર જયમલ અને રત્નસિંહની કુંવરી બ્રજાકવિ મીરાંબાઈ.

દુદાયા કુંવર રત્નસિંહને જીવાઈમાં કુટ્ટી અને વાળેલી એમ બાર ગામ મળ્યાં હતાં. મીરાંબાઈના જન્મ આ કુટ્ટી ગામમાં સંવત ૧૫૫૫માં થયો હતો. શીશાશ્રેષ્ઠ મોમે છે કે મેડતા મુળ ગેઠતકપુર કહેવાતું. કાળબળે એ સહેર નાશ પામ્યું; તેને પાછું દુદાજીએ વસાવ્યું. મીરાંના જન્મ પાછળથી અવતાર મનાયો તેથી આજ પણ અગરેરની આસપાસનો પીસ કાસનો પ્રદેશ ‘મીરાંબાઈકા દેશ’ નામે ઓળખાય છે.

આ વૈષ્ણવ રાજકુટુંબના ધાર્મિક સંસ્કાર મીરાંના મનમાં ઉઠા રમતા હતા. દાદાને એ દર્શન જતા લેતી, પુન્ય કરતાં દેખતી અને પદ ગાતા સાંભળતી. પોતે પણ આમાં સાથ પુરાવતી અને રસપૂર્વક કાકોરજીને નવા વાધા સળવી શયુગારતી.

એક વેલાનાં એ કુલ જેવાં પીતરાઈ બાકબેન મીરાં અને જયમલ બાળપણ ભેગું જ ગાળતાં.

‘વરીઆ વરીઆ શ્રી ગિરધરલાલ’

મીરાં દેસેક વરસની થઈ એવામાં દુદાજીના દરબારમાં એક સાધુ આવ્યો. સાધુ પાસે શ્રીકૃષ્ણની એક મૂર્તિ હતી. એ મૂર્તિ ભેટાં જ મીરાં મેાડી. એજી પેલા સાધુને

મૂર્તિનું નામ પુછ્યું. જવાબ મળ્યો, ‘શ્રી ગિરધરલાલજી.’

મીરાં મેાડી, ‘એ તો ટચતી આંગળીએ માથે મોવર્ધન પાર ને હાથમાં બેસી બગાવે; વાહ ! અને એ જલુ મમે છે. તમે આપણો ? હું બાવથા રાજ પુજા કરીશ.’

‘કંઈ જગ્યાબાલાના પેલ હશે ?’ કહીને સાધુ તો ચાલ્યો ગયો. મીરાં તો ઘુસકે ઘુસકે રડવા માંડી. ‘ગિરધરલાલ ગિરધરલાલ’ કહીને સાદ પાડવા લાગી. એ તો ન ખાય ને ન પીએ. દિવસે દિવસે સોરાઈને સુકાતી જાય. બ્યારે જયમલે આ વાત જાણી ત્યારે બેનનો ભક્તિભાવ સંતાપવા એ પેલા સાધુ પાસે ગયો અને તેને મૂર્તિ આપવા ખુબ કહ્યું. સાધુ એક ટળીને બે ન થયો. આખરે કેટલીક રકમક પછી એટલું માગ્યો કે જો ગિરધરલાલજી પોતે સ્વપ્નમાં આવીને મને કહું તો સંપૂર્ણ. મીરાંની અમળ્ય શ્રદ્ધા. અપવાસનું તપ અને સાચો ભક્તિભાવ કળ્યાં. સાધુના સ્વપ્નમાં ગિરધરલાલ આવ્યા અને બોલ્યા કે ‘તારું કળ્યાણુ ઈચ્છે તો મને મીરાંને કહ દે.’ સાધુ તો વચેત્રી ઉઠીને મૂર્તિ મીરાંને બોલે મુઠી આવ્યો. મનગમતી મૂર્તિ મળી ગઈ એટલે મીરાં તો સેવાપુજનમાં મશગુલ રહે, કાકોરજીને નામે નાનાં પદ જનારી પ્રેમ કરે અને એકાન્તે એકલી પડી વાતો ગણે.

એકવાર મીરાંની અટારી આગળથી વરધોડો નીકળ્યો. મીરાં તો ઝડ લઈને જેવા દોડી. એજી પોતાની સાતાને પુછ્યું. ‘મા, મા, આ યું ?’

‘એ વરધોડો. વર પરણવા જાય છે.’

‘અમે જેમ રાધાકૃષ્ણના વિવાહ કરીએ છીએ તેમ ?’

‘હા.’

‘ત્યારે મા, અને પરણાવોને ? મારો વર કાણુ થશે ?’

‘તારો વર શ્રી ગિરધરલાલ.’

શુનું. માએ દીકરીને વર દીધો અને બેળા દીકરીએ તેને સ્વીકારી લીધો. મનમાં તે પોતાના ઈશ્વરને પરણી. આ પછી થોડે વખતે મીરાંની માતા સ્વર્ગવાસી થઈ.

લગ્નવિધિ

મેવાઈની રાજધાની ચિત્તદુર્ગ અથવા ચિત્તોડની

ગાદીએ રાણો સંગ હતો. (મ. સ. ૧૫૦૯-૧૫૨૮) તેનો પાટળી કુંવર ભોજરાજ. રાણા સંગને ધીજી ત્રણ પુત્રો: રાણો રત્નસિંહ, રાણો વિદ્યમાદિત્ય અને રાણો ઉદયસિંહ રાણાનું કૃષ્ણ સૈન્યધર્મી હતું. અગાઉ પણ ધર્મબેદ ગળ્યા વગર મેવાડ અને જોધપુર થાણીવાર લગનગાંધી બંધાએલાં હતાં. એટલે આ વેળા પણ મીરાંનો વિવાહ એના પિતાએ મેવાડના પાટળી કુમાર ભોજરાજ સાથે કર્યો, અને એવત ૧૫૭૩ માં લગનજોગ મીરાંનાં તોચ્છુ લીધાં, ધામધુમથી વાજતેગાજતે મેવાડની જન આવી. દોલ વાગ્યા અને સાર્મયાં થયાં મીરાં મંગળ વરતે છે અને ખોળામાં 'ગિરધરલાલ' ગળ્યા છે. પીઅરપરે પુત્ર રાજાને પુરો. પાલખીમાં ગિરધરલાલને પધરાવી મીરાં સાસરે ચાલી.

ચિત્તોડમાં રાણાજીને ઘેર કુળદેવી આગળ મીરાંના છાંયવા મીરાંને લઈ જવામાં આવી. સાસુએ મીરાંને દુર્ગદેવીને પગે લાગવા કહ્યું. મીરાંએ ના પાડી.

‘વહુ, એ આપણા કુળની રીત છે. તમારું સૌભાગ્ય અખંડ રહેશે.’

‘એમ હોય તો તો કાઠિયાણ વિધવા જ ન હોય.’

‘ધર્મરે તમને હંચુ કૃષ્ણ અને મોટું રાજ્ય આપ્યું છે, વળી લોક યુદ્ધે બોલશે.’

‘રાજ્ય મારે નથી ભોગવવું, અને લોક ઝખ મારે છે. હું માગ ગિરધરલાલ વિના કેહને નહિ નમું.’

બહુ બહુ દોસલાગ્યા છતાં પણ મીરાંચલુ ન માની તેથી સાસુ રોષે બરાહ. તેણે આ વાત કુમારને કહેવાડી. આખરે એવું થયું કે તે દિવસથી હાલિ મીરાંને એક ભુતીઆ મહેલમાં એકલવાસ અપાયો અને કુમાર ભોજરાજ એને છાંડીને તરત મીરાંની જરૂર. ભોજરાજની બધંકર એકાન્તમાં મીરાં તો ઇચ્છેલી પુત્ર કરવા લાગી. કાકેરજનાં વાસ થવાથી અને બજનનાં સંગીતથી ભુતીઆ મહેલનું વાતાવરણ પવિત્ર અને મધુર થઈ ગયું. અખોલાનાં એકમે વરસ આમ ગયાં અને ભોજરાજ કુંવરપદે જ મૃત્યુ પામ્યા. હુનીઆની નજરે મીરાં વિધવા બની. મંસારે અગ્રવેશે ચુકા આમ આજ ઉતર્યો. પણ મોદન વરતી બાજ-કુંવારી મીરાંને તો શંકવાને બે સ્વારો ટળી ગયો હતો.

પ્રેમને પંધે

સંસારી મોહની વાસના મુકી મીરાંબાઈ ન્યારા સરતા ઉપર ચડી હતી. આજલગી એની ભક્તિ સંસારના પાતળા પડાથી દંકાએલી હતી. પતિના મૃત્યુ પછી એણે ‘પૂર્વ જનમની પ્રીત’ જાહેર કરી, દીધેલો કોલ પાળ્યો, અને ગાયું કે ‘વરીઆ વરીઆ થી ગિરધરલાલ, બળે જય કાંઈ નથી છાનું.’ સૌ કોઈને એણે સમજાવ્યું કે

‘એટલું હું કાળો કામગો, ફૂલે રાખ ન લાગે કોઈ.’ બોટી લોકલાજ બોલેને મીરાંએ સાધુસમાગમ શોખો,

બહેનના શણગાર

‘મનની પછેલી કુલદાં ભાત’ એ લોકગીતને લખ

કેસરી કેવડો બહેનને માથે,
ઉત્તરો મોગરો બહેનને હાથે;

હાતરી ગોડા ને ચુલાખી હાર,
બહેનને ધરાવશું એવા શણગાર.

કેવડે કેવડે ‘હાનેરા નખ,
બહેનના ખમશું આછેરા ડંખ;

મોગરે મોગરે કુમળાં ખાન,
બહેનનાં પામશું પુણ્યનાં દાન.

હાતરી ગોડાનાં હાતર ખાણ,
બહેનને કુલવણાતી રેખની આણ.

‘ચુલાખખાંદી ફેરે સુવાસ,
બહેનને હસવે એવો ઉત્તસ.

કુલડે કુલડે મધની રેત:
બહેનને અંગ અંગ એવાં હેત.

કેસરી કેવડો બહેનને માથે,
ઉત્તરો મોગરો બહેનને હાથે;

સંતનનને જોલાવી મંડળાઓ જનારી અને કૃષ્ણભગ્ન કરવા માંડ્યું. પોતાને રાજ્યોરડે ક્યોદક હાથે કરતાલ લઈ, પકે ધુધરા જાંબી, પડો માઈ ધુનબર એ નાચી.

અહીંથી મીરાંએ સમાજની જડ રૂઢિઓ સામે બેઠા હતાં. મીરાંએ માન્યું કે ‘જોડું છે તેને ખડું માનવું અને ખડું છે તેને જોડું ગણી છોડી દેવું એ વિશુદ્ધ પ્રેમ કે સાચી બક્ષિતો માર્ગે હોય નહિ.’ પરિણામે આ બંધબેર અજાણ દેડ ભણી વગર ન જ ગયી. સાચને સોનાની પેઠે તાત્કાલ વગર—કસોટી

કર્ચી વગર સમાજની સ્ત્રીકારતો જ નથી. ‘પ્રેમપંથ તો પાવકની નવાળા’ છે; પણ પ્રભુ પોતાના પ્રેમપાત બદલને જ્યાંવળા હામર જ હોય છે.

સંવત ૧૫૮૪માં રાણા સંગતું મૃત્યુ થયું અને કુંવર દત્તસિંહ માદીએ આચ્છો. આ વખતે નાનો બાઈ વિક્રમાદિત્ય રણથંભોરમાં હતો. એને મેવાડની માદી પચાવી ષાડી રાણા બનવાનું મન થયું. આથી બા-હચો વચ્ચે વિરોધ પડ્યો. બંને બચ્ચાએ રણથંભોર આપી દેવાની ઘરતે મેગલ ખાદસાહ બાપરની મદદ માગી. આમ ચિત્તોડના રાજવંશમાં કુસંપતું બીજ શેષાયું. સંવત ૧૫૮૮માં રાણા દત્તસિંહ લડાઈમાં મર્મી અને રાજ્યસિંહાસને વિક્રમાદિત્ય બેઠો. એની હંમર માત્ર વીસ વરસની હતી. એ સ્વભાવે ખાલિય અને શક્તિને ફર હતો. પટાવતવર્ષે પણ તેના કીર્તિ-છળાપણથી અત્યંત અસંતોષી રહેતો. પારકાના મન માની એણે મીરાં જેવી સતીને ખીંચા માંડી.

સત્સંગનો રસ

દરજાદગમાં સંપા અને ચમેલી નામે બે દાસીઓ હતી. રાણાએ તેમને મીરાંને આરોઢ મોકલી. તેઓએ જાપા-વેગગીઓનો સંગ છોડી દેવાની સલાહ દીધી. વધુમાં તેઓએ કહ્યું કે ‘તમે જોડા થવાં વધુ છો. આમા મેવાડની આગરે જાય છે. દાણાછ નાદક વગોવાય છે. ધર્મે પાળવો હોય તો ખીજ રીતે ક્યાં નથી પળાતો? એાઝલપડો છોડયે તમને બગવાન મળશે?’ મીરાં તો આ સાંભળાને પ્રેમભાવથી કૃષ્ણનાં પદ ચાલી ભગ્નમાં વધુ મસ્ત થતી.

પણ મીરાંના ઘોડાક સહવાસથી બને દાસીઓના મનમા એના તરફ પસંપાત થયો—પૂરુષભાવ મળ્યો. મુંદર રસજતા અને નિર્મળ બક્ષિત બોલને તેમને કૃષ્ણપ્રભુ માટે આદરભાવ વ્યક્ત્યો. સંસારી ચાનોમાં, જરાજ મપામાં કે નકામી ફરસીમા નાદક વગત સુમાવવો સુરી તેઓ પાદપુગ ને ભગ્નકીર્તન કરવા મંડી, અને ધર્મધીમે તેઓ મીરાંની શિષ્યાઓ બની મંડળામાં બળી ગઈ. રાણાછને ત્યારે આ બાજતની તાણ થઈ ત્યારે એ હેરાત પાડ્યો. સત્સંગના રસની એને શી જાગર? બીજાં ટેટલાંક માણસ મોકલ્યાં તેને

પણ મીરાંના સત્સંગી થઈ ગયાં. મોડીદારે જ મીરાંના સાથી બને છે એ જાણી શકેા પાશ્વર આગ્રહો. પણ શું કરે ? અંતે તેણે પોતાની બેન ઉદાબાઈને મીરાં પાસે મોકલી. બાબી નવુંદ વચ્ચે ધણી વાતચીત અને સમજાવટ ચાલી.

ઉદા: બાબી, મોતીની માળા, રત્નમંદિત ધરત્રી અને જડીઆન ચાર પહેરો ને આ હંદગી છોડી દો.

મીરાં: બાઈ, શીશ ન સંતોષમાં મને બધું મળ્યું છે.

ઉદા: સાધુશ્યાંનાં ટોળાં મેલીને ડંગમંદુએ ચાલો.

મીરાં: સાધુસેન માત્ર માળાપ છે. હું તેમને વેચાઈ છું.

ઉદા: બાબી, આ હાપતિલક છોડીને શિવધર્મ પાળશો તો કાયાનું કષ્ટાણુ થઈ જશે.

મીરાં: મેં તો કૃષ્ણમંડિતની સુંદરી આવી છે. સૌ ધર્મોમાં સરખું કષ્ટાણુ છે.

ઉદા: બાબી, તમે તો અમારું કુળ બોલ્યું. આખું શહેર તમારી નિંદા કરે છે.

મીરાં: બાઈ, બેસે તેમને બોલવા દો: બાઈ બગવદ નામથી કોઈને શસ્ત્રાવા જેવું નથી.

ઉદા: માબી, શણેછ તમારા જાનની પોથી માગે છે.

મીરાં: માદી પોથી તો ખાંડાની ધાર છે. હાથમા ધારવી એ સહેલી નથી.

મીરાંના સરળ સ્વભાવથી મનમા ઉદાબાઈ એને ચાહતી. શણાઈ જાની એ મીરાંને મંદિરે જતી આવતી. એક વખત તે એકલી મઠ અને મીરાંને સરસ પદ ગાતાં સાંભળ્યાં. એ પદ તેણે એવા તો કરણ બાવથી અને મધુર રાગથી ગાયું કે ઉદાબાઈ કૃષ્ણનેા મહિમા સમજી અને મીરાંના સખી બની ગઈ. આ પછી એક બીજી બાઈએ મીરાંને મનાવવા માગે લીધું. પણ તે યે ભક્તિના રંગે રંગાઈ. ફરીથી એણે શણા સાથું ન જોયું.

કૃષ્ણદર્શન

કોઈએક પ્રસંગે ઉદાબાઈએ મીરાંને વિનવિ કરી કે મને હરિદર્શન કરાવો. મીરાંએ જાણ્યું કે એ માગણી સાચા દિલની છે. એમણે ચંપાચમેલી વગેરેના સાથ ભેજા કર્યો, પુજની સામગ્રી તૈયાર કરી

અને હાથમાં ઠરતાલ લઈ, પગે કુવરા બાંધી, કૃષ્ણ-વિરદનાં પદ બનાવી-માયા કર્યું. આમ અધરાત થવા આવી અને ભક્તિની ધારા અતુટ ચાલી. આખું વાતાવરણ એકરસ બન્યું. મીરાંના પ્રેમનાથ વધુ ને વધુ ગાટ થતો ગયો. અંતે હરિદર્શન થયાં. 'આવી અધીરી કેમ થઈ ?' કહી કૃષ્ણપ્રભુ મીરાંને બેટવા અને તેઓએ બેઠાં બેસી બોળન કર્યું ! જોનાર ભક્તવર્ગ તો અંગમ જ ગયો. આ પ્રસંગથી ઉદાબાઈનો બાપ એટલા વધ્યો કે મીરાંને એ પોતાની ગુરુ માનવા લાગી. પણ આથી સંસારને કડું પડ્યું. શણાની શંકા સજગ થઈ કે 'શંક પોતે ખગડે છે અને બીજાને ય ખગડે છે.'

સંસારના તાપ

હુનીઆદારીનો દવ સજગ્યો અને જ્વાળાઓ મીરાંને લાગવા માંડી. પરંતુ એ પોતાને પંથે શ્રદ્ધા-પૂર્વક ચાલી. ચોતરફથી એના ઉપર આશ્રેષો ચાલુ હતા. કોઈકીઆંની છબ સજગ્યો અને ગમ્યું તે બોલી. પરિત્ર પ્રેમના મુક્ત સ્વરૂપને પુરુષનાર મીરાંને ભટ્ટ કહેનારાં પણ ધણાંક હતાં. ભક્ત હૃદય કુલ જેવું કોમળ તેમજ વફાદ જેવું કંઠજુ હોય છે. મીરાં-બાઈ પોતાના નિશ્ચયથી રગભાવ ન ચળી. જગતનો હેઠ એને મધ સમ મીઠો લાગ્યો.

હવે મીરાંનો છવ લેવાનો વિચાર શણાના મનમાં યોજાવા લાગ્યો. વાતચાતમાં એણે એકવાર મીરાંને એર દેવાની ધમકી આપી હતી તે ચાદ આપ્યું. કોથમાં ને કોથમાં એણે એરની ખાતી બરી મીરાંને મોકલી અને કહેવાણ્યું કે 'દાંદારછનું ચરણામૃત છે.' એટલી મંજણીમાં ઉદાબાઈ હતી. તે શણાને આ સંકેત સાંજાં સમયથી જાણી હતી. તેણે જણાવ્યું કે 'મીરાં, એ એર છે. તમે ન પીશો. હું એ વાત જાણું છું.'

'બાઈ, એ હરિનું ચરણામૃત છે. હું એ નહિ તરછાડું.'

'પણ એરનું ચરણામૃત હોય તે કાંઈ પાનાય ખરે ?'

'હા, એર જે દાંદારછને' ધરાય તો અમૃત થઈ જાય.' એમ કહી કૃષ્ણરગરણ કરી એ એર પી ગઈ. વિપની કાંઈ અસર એને ન થઈ. ઉલટી એના' સુખ કિપર દિવ્ય કાન્તિ દેખાઈ.

મીરાં પોતાને ઓરડે એકલી બેસી છે અને પુગલ કરે છે. ભાવવેશની ધડીમાં એ ગાંડી ધબકે પ્રભુ મંગે વાતો કરે છે, પદ ગાય છે ને વળી વાતોએ ચડે છે. રાણાના મોકલેલ ચોટીદારે સાંભળ્યું કે મીરાં કોઈ પરપુરુષથી વાત કરી રહી છે. એકદમ ટોડીને એ રાણા પાસે ગયો. રાણો તો સમાચાર સાંભળતાં વેંત રાતોપીળો થઈ ગયો. નાગી તલવાર લઈ ધસ્યો ને આખો મીરાંને ઓરડે.

એ તાકડો:

‘તું કોની સાથે વાત કરતી હતી ?’

‘રાણાજી, ખીલું કોણ હોય ? આ ત-મારી સમક્ષ મારા દા-કોરજી બીરાંને છે.’

‘ના ના, કુચ્ચી ! તું જુદી છે. કોઈકે માણસ હતો.’

‘મારા સાલજી વિના કોઈ જ નહિ.’

‘કોઈ નહિ, કેમ ?’
હલેતાં રાણો મીરાંને મારવા દોડ્યો. પણ એ શું જુએ છે ? બે મીરાં, ત્રણ મીરાં અને ચાર મીરાં ! એની આંખ ફાટી ગઈ. ચીસ નાખતો રાણો બોલ્યો. કોઈ ભયંકર આકાર તેની નજરે આગળ તરવા લાગ્યો. થોડીવારે ભાન આવતાં બોલો પડી બાગ્યો અને બેસતો ગયો કે ‘આવો બીહામણો દેવ !’

રાણો આમાં નિષ્ફળ થયો તેથી તેના ઘુસ્સાને પાર ન રહ્યો. એને મીરાંને મારી નાખવાની પારણ હતી. પહેલાં એણે લોંબી વળગાડી કુસની માળા મીરાંને મોકલેલી હતી; પણ લીંછી પણ રંગીન કુસો યદ ગયા હતા. હવે રાણાને મીરાંનો પ્રાણ લેવાનો નવો ઉપાય

મુખ્યો. તેણે એક દાખડો લીધો અને અંદર વાસુકીના જવ્યા જેવો લીંછીકાચ એક નાગ પુર્યો. ‘રાણાએ તમારા માટે એક મુંદર શાલિગ્રામ મોકલ્યો છે’ એમ કહેવાનીને દાખડો એક માણસ મારફત મીરાંને મળિંદર પહોંચાડ્યો. મીરાં કેટલું અંશે પ્રથમના અનુભવથી પામી ગયાં કે મારા મોહનની મરહરી કરાઈ છે. છતાં તેણે કબ્બો લઈ લીધી. તેનું ઢાંઢળું ઉધાકતાં એ બેઠયાં કે

ભાઈજીને

‘સોનલા બેઠી ને રૂપલા દુડીઓ રે’ એ ભેટગીતનો કાળ

કેવડો લીલો ને લીલી લીમડી રે,
લીલુકાં લાઈ ને બહેનનાં હેત:
દેવની દીધેલ લાઈજીને બેલડી રે.

મોરકો મુગો ને મુની વાદળી રે,
વીચુટાં બેઠે બુરે પરદેશ:
દેવની દીધેલ લાઈજીને બેલડી રે.

મોગરો કોલે ને ફરકે પાંદડી રે,
ભાઈજીને હુધે રસસંકેત:
દેવની દીધેલ લાઈજીને બેલડી રે.

મોહુકો બોલે ને ગળુકે વીજળી રે,
ભાઈજીને કીલે અબોલ સંદેશ:
દેવની દીધેલ લાઈજીને બેલડી રે.

‘કબ્બાકે શાલિગ્રામ !
કાયકે ભોલત નહીંયાં ?
હમ બોલત,
તુમ બોલત નાહી;
કાયકે મોન પરે, પેયાં ?’
‘હે કબ્બાના સા-
લિગ્રામ ! તમે કેમ બો-
લતા નથી ? આ હું
તો બોલું છું; પણ
હે પીયુ ! તમે કેમ મુગા
છો ?’ ઢાંઢળું ઉપડ્યું
ને અંદરથી મુંદર શાલિ-
ગ્રામ નીકળ્યા ! આમાં
પણ રાણો ન શબ્દો
એકલે યાદીને—કંટા-
ળાને એણે મીરાંને દેશ-
નિશ્ચલ થવાનો દુકમ
કહ્યો. પછીથી મીરાં
પોતાને પીંબર મેડતે
જઈ રહ્યાં.

ભાઈ ને બહેન

‘બહેન તારી તો જલિહારી. તને મારાં વંદન છે.’
‘હા ભાઈ. હું તો કૃષ્ણને નામે તરી.’
‘હવે આ ગરીબ બાપને કંઈકે ભગવદ્ભક્ત દેજો.’
‘મારા મિત્રવરલાલ આપશે. હું શું આપીશ ?’
‘પુરા જાણથી હું પુગલ કંઈ છું. અને ય રથામની
લગની છે. પ્રભુ દર્શન આપે ત્યારે.’
‘સેવાનું રજા મીને મળ્યો રહે છે, જ્યમલ. થકા
જમ.’

પાંચુ મીરાંના સત્સંગી થઇ ગયાં. ચોટ્ટીદારો જ ચોરના સાથી બને છે એ જાણી રાણો પારવાર ચીકાવો. પણ શું કરે ? અંતે તેણે પોતાની બેન ઉદાબાધને મીરાં પાસે મોકલી. બાબી નહાંદ વચ્ચે ધણી વાતચીત અને સમગનપટ ચાલી.

ઉદા: બાબી, મોતીની માળા, સ્તનજટિત ધરણું અને જરીઆન ચીર પહેરા ને આ છંદગી છોડી દો. મીરાં: બાધ, શીક ને સંતોષમાં મને બધું મળ્યું છે. ઉદા: સાધુધાંનાં રોળાં મેકીને રંગમંડલે આલો. મીરાં: સાધુસંત મારાં માળાપ છે. હું તેમને વેચાઇ છું.

ઉદા: બાબી, આ છાપાંતલક છોડીને શિવધર્મ પાળશો તો કાયાનું કમ્પાણુ થઇ જશે.

મીરાં: એ તો કૃષ્ણમંડિતની ચુંદડી ઝોલી છે. ત્રી ધર્મોમાં સરખું કમ્પાણુ છે.

ઉદા: બાબી, તમે તો અમારૂં કુળ બોલ્યું. આપું શહેર તમારી નિંદા કરે છે.

મીરાં: બાધ, બોલો તેમને બોલવા દો; બાધા બગવદ્ નામથી કોઇને શરમાવા જેવું નથી.

ઉદા: બાબી, રાણોછ તમારા જ્ઞાનની પોથી માંચે છે.

મીરાં: મારી પોથી તો ખાંધની ધાર છે. હાથમાં ધારવી એ સંદેહી નથી.

મીરાંના સરળ સ્વભાવથી મનમા ઉદાબાધ એને ચાહતી. રાણાથી જાની એ મીરાંને મંદિરે જતી આવતી. એક વખત તે એકલી ગઈ અને મીરાંને સરસ પદ ગાતાં સાંભળી. એ પદ તેણે એવા તો કરણુ બાવથી અને મધુર રાગથી ગાયું કે ઉદાબાધ કૃષ્ણનો મહિમા સમજ અને મીરાંની સખી બની ગઈ. આ પછી એક બીજી બાધએ મીરાંને મનાવવા માંચે લીધું, પણ તે યે ભક્તિના રંગે રંગાઇ. ફરીથી એણે રાણા સામું ન જોયું.

કૃષ્ણદર્શન

ક્રોધએક પ્રસંગે ઉદાબાધએ મીરાંને વિનંતિ કરી કે મને હરિદર્શન કરાવો. મીરાંએ જનપુષ્પ કે એ માગણી સાચા દિલની છે. એમણે અંપાચમેથી જાહેરના સાથ બોજા કર્યો, પુજની સામગ્રી તૈયાર કરી

અને હાથમાં કરતાલ લઇ, પગે ધુવરા બાંધી, કૃષ્ણ-વિરહનાં પદ અનાપી ગાયા કર્યું. આમ અધરાત થવા આવી અને ભક્તિની ધારા અતુટ ચાલી. આપું વાતાવરણુ એકરસ-વનમ્યું. મીરાંનો પ્રેમભાવ વધુ ને વધુ ગાઢ થતો ગયો. અંતે હરિદર્શન થયાં. 'આવી અધીરી કેમ થઇ ?' કહી કૃષ્ણપ્રભુ મીરાંને બેટયા અને તેઓએ બેઠાં બેસી બોજન કર્યું. બોજારં ભક્તવર્ગે તે અંગાજ જ ગયો. આ પ્રસંગથી ઉદાબાધનો બાવ એટલો વધ્યો કે મીરાંને એ પોતાની ગુરુ માનવા લાગી. પણ આથી સંસારને છૂટું પડ્યું. રાણાની લોક સત્તળ થઇ કે 'સંક પોતે બગડે છે અને બીજને ય બગાડે છે.'

સંસારના તાપ

દુનીઆદારીનો દવ સળગ્યો અને નવાળાઓ મીરાંને લાગવા માંડી. પરંતુ એ પોતાને પંચે શ્રદ્ધા-પૂર્વક ચાલી. ચોતરફથી એના ઉપર આક્ષેપો ચાલુ હતા. લોકડીઆંની છબ સળગળી અને ગમ્યું તે બોલી. પવિત્ર પ્રેમના સદૃશ સ્વરૂપને પુજનાર મીરાંને બ્રહ્મ કહેનારાં પણ ધણીક હતાં. બક્ત લંકા કુલ જેવું કામળ તેમજ વર્ણ જેવું કાંઈ હોય છે. મીરાં-બાધ પોતાના નિશ્ચયથી રજમાત્ર ન ચળી. જગતને છેદ એને મધ સમ મીઠો લાગ્યો.

હવે મીરાંનો છવ લેવાનો વિચાર રાણાના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યો. વાતવાતમાં એણે એકવાર મીરાંને એર દેવાની ધમકી આપી હતી તે યાદ આપ્યું. ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં એણે એરની પ્યાલી બરી મીરાંને મોકલી અને કહેવાયું કે 'ક્રોધારણુ ચરણુમૃત છે.' એટલી મંડળીમાં ઉદાબાધ હતી. તે રાણાનો આ સંકેત લાંબા સમયથી જાણતી હતી. તેણે જણાવ્યું કે 'મીરાં, એ એર છે. તમે ન પીશો. હું એ વાત જાણું છું.' બાધ, એ હરિનું ચરણુમૃત છે. હું એ નરિ તરછોડું.'

'પણ એરનું ચરણુમૃત હોય તે કાંઈ પીવાય અર ?' 'હા, એર ને ક્રોધારણુને ધરાય તો અમૃત થઇ જાય.' એમ કહી કૃષ્ણરમણ કરી એ એર પી ગઇ. વિપની કાંઈ અસર એને ન થઈ. ઉલટી એનાં મુખ ઉપર દિવ્ય કાન્તિ દેખાઈ.

મીરાં પોતાને ઓરડે એકલી બેસી છે અને પુત્ર
કરે છે, બાવાવેશની બધીમાં એ ગાંડી યદને પ્રભુ
મંગે વાતો કરે છે, પદ ગાય છે. ને વળી વાતોએ
ચરે છે. રાણાના મોઝકેવ યોદ્ધાદે સાંજભૂં કે મીરાં
કોઇ પરપુરુષથી વાત કરી રહી છે. એકદમ દોડીને એ
રાણા પાસે ગયો. રાણો તો સમાચાર સાંજળતાં વેત
રતોપીળો યત્ર ગયો. નાગી તલવાર લાઇ ધસ્યો ને
આખો મીરાંને ઓરડે.
એ તાકડો:

‘તું કેની સાથે વાત
કરતી હતી ?’

‘રાણાજી, ‘બીરું
કોણ હોય ? આ ત-
મારી સમક્ષ મારા કા-
કોરજી બીરાંને છે.’

‘ના ના, હુમ્મી !
હું જુદી છે. કોઈકે
માણસ હતો.’

‘મારા લાલજી
વિના કોઈ જ નહિ.’

‘કોઈ નહિ, કેમ ?’
કહેતાં રાણો મીરાંને
મારવા દોડ્યો. પણ
એ શું જુએ છે ? બે
મીરાં, ત્રણ મીરાં અને
માર મીરાં ! એની
આંખ ફાટી ગઇ, ચીસ
નાખતો રાણો હોંચ
હ્યો. કોઇ ભયંકર આકાર તેની નજર આગળ તરવા
લાગ્યો. યોદ્ધાવરે જાન આપતાં ભેડી પડી બાઓ
અને બોલતો ગયો કે ‘આવો બીડામણે દેવ !’

રાણો આમાં નિષ્ક્રમ થયો તેથી તેના ગુસ્સાને
પાર ન રહ્યો. એને મીરાંને મારી નાખવાની ધારણા
હતી. પહેલાં એણે વીંછી વળગાડી કુલની માથા મીરાંને
મોઝકેવી હતી; પણ વીંછી પણ દેગીન કુસો ચઢ ગયા
હતા. હવે રાણાને મીરાંનો પ્રાણ લેવાનો નવો કપાલ

ભાઈજીને

‘સોનગા ગેધ ને રૂપવા દુલ્હીએ રે’ એ ભેંકગીતનો કામ

કેવડો લીલો ને લીલી લીમડી રે,
લીલુડાં લાઇ ને જીનેનાં હેત:
દેવની દીધેલ ભાઈજીને બેસડી રે.

મોરડો સુનો ને સુની વાદળી રે,
વીંછુડાં બેઠે જુદે પરદેશ:
દેવની દીધેલ ભાઈજીને બેસડી રે.

મોગરો ઝોલે ને ફરકે પાંદડી રે,
ભાઈજીને હુધયે રસસંકેત:
દેવની દીધેલ ભાઈજીને બેસડી રે.

મેહુડો બોલે ને જીપુકે વીંછળી રે,
ભાઈજીને ઝીલે અબોલ સંદેશ:
દેવની દીધેલ ભાઈજીને બેસડી રે.

‘હજ્યાકે શાસિગામ ?
સવડ બોલત નરવિં ?
દમ બોલત,
તમા ભોજત નારી;
સવડ મોન પદે, પેપાં ?’
‘હે હજ્યાના શા-
સિગામ ! તમે કેમ બો-
લતા નથી ? આ હું
તો બોલું છું; પણ
હે પીય ! તમે કેમ મુગા
છો ?’ કંઈકે ઉપડ્યું
ને અંદરથી સુંદર શાસિ-
ગામ નીકળ્યા ! આમાં
પણ રાણો ન દાઓ
એટલે ચાકીને—કંટા-
વાને એણે મીરાંને દેશ-
નિકાલ થવાનો હુકમ
કર્યો. પછીથી મીરાં
પોતાને પીઅર મેકતે
ગઈ રહ્યાં.

“

ભાઈ ને જીને

‘જીને તારી તો અસિદારી. તને માંડ વેળ છે.’
‘હા ભાઈ. હું તો કૃષ્ણને તારો તરી.’
‘હવે આ મરીજ બાધને કંઈકે ભયવડમસાદ દેને.’
‘મારા ગિરધરજી આપશે. હું શું અપીસ ?’
‘પુત્ર જાવથી હું પુત્ર કંઈ છું. અને મરવામની
લગની છે. પ્રભુ દર્શન આપે ત્યારે.’
‘સંતાનું કમ સોને મળી રહે છે, ભયમત્ર. મારા
રાખ.’

પણ આખરે તેમને સંધિ કરવાની ૧૨૦૪ પડી. એ સલાહ પણ લાંબો સમય ન રહી ને ફરીયાર લગાડ થઇ. વિક્રમાદિત્યની માતા કરમેતી રાણીએ દુમાયુને કુમંદ આપવા લખ્યું. મદદ આવતાં વાર થઇ તેથી કરમેતી રાણી પદ્માવતીએ વિક્રમાદિત્યને તથા ઉદયસિંહને છુંદી રવાના કર્યાં ને પોતે હથીઆર બાંધી લીધી. લડતાં લડતાં આ ક્ષત્રિયાણીએ પ્રાણ હોગયો. ત્રીસ હજારનું રત્નપુતલક કેસરીઆં કરીને કપાયું. તેર હજાર રત્નપુતલકીઓ ચિતોડપેશ કરી અળા ક્રુધ. ચિતોડ મુસલમાનોના કબજામાં ગયું. થોડો સમય ગયે બદાહણાહને દુમાયુએ મોઢોસર આગળ દરાઓ ને વિક્રમાદિત્યને બાદી પાછી આપી. આ કહવા અનુભવ પછી પણ રાણા કરણ વગર કે નાના જેવા કારણ માટે, બધાં ખડખડ હસવા લાગ્યાં. સામેના ડોકટરના ઘરનાં ઓકરાંએ બારીએ બેઠાં રહી, કુટપાથ ઉપર ચાલતાં માણસોની છત્રીઓ ઉપર કોઠા બરીબરની પાણી રેડી નારી જતાં હતાં. કેવું નિર્દોષ તેમનું તોફાન! રજારીના એક ગારક વર્ષનો ઓકરો તો રસ્તા પર નીચેતે ચાલ્યો જતો હતો. કદાચ તેના મનમાં એમ હશે કે હવે ઓકપાર પડ્યો પછી નક્કામાં કિતાવળા શું કામ ચાલવું?

ધીમે ધીમે વરસાદ થંબી ગયો. નીચાણેથી પાછી આવેલી કન્યાઓ ચોપડીઓ કપડાં નીમે ઢાંધી, હાથમાં ચંગમ ઉપાડી આનંદથી ફિતાવળે પળવે રસ્તે પડી. લોકોને એટલે ચડી અંબલા નાંચ માણસો ફરી રમઝવા નીકળી પડ્યા.

આબમાં જળે કાઢએ મોટો હથોડો માર્યો હોય તેમ, એકદમ આકાશનાં વાહણાં છુટાં પડી ચોતરફ નાસવા મંડ્યાં. રસ્તાની બે ગાબુની નીકામાં, દૂરના મહોલ્લાઓમાંથી ઓકરાઓએ તરતી મુદેલી કાચળની હોહીઓ તણાઇ આવવા લાગી.

ધીમેથી સૂર્ય આયમતો આયમતો વાહણાંમાંથી તરત, રસ્તે જતા એક કાંકેજ અને મેધધનુષ બેવા આકાશ તરફ ઉડે નજર કરી; અને બેયું પણ ખરું પણ પાસે જ ચાલતા કોઈક નાનકડા નીચાણીઆને તે બતાવે તો તો પછી એ કાંકેજ અને શાને?

કુરતનાં રસીઆં નરનાર ફરવા નીકળી પડ્યાં. સાદ થઇ ગયેલા રસ્તા પર ઘોવાઇ નીકળેલા પથરોની કપર સૂર્યનાં છેલ્લાં કિરણો પડ્યાં, ને પાછું અંધારું યાદ થયું.

(વનહિતા ૨. નીલકંઠ)

વિક્રમાદિત્યની જુદી ટેકાણે ન આવી. ચંદ્રના ચંદસ અને કહ્યાંકાં એ વધારતો જ ગયો. છેવટે ચંદ્ર ૧૫૯૨માં વનવીર નામનો એક રાખસ તેનું જીવ કરી માદીએ ચડી બેઠો. આખરે ક્રમાર લેમસિંહે આવી વનવીરને દરાવી પિતાની માદી લીધી. આમ મીરાંના ગયા જાદ મેવાહની છુંદી લાલત થઈ પડી.

મેડતાની દશા પણ એથી વધુ સારી ન હતી. બોધપુરના શવે વીરમજીને દરાવ્યો. વીરમજી ખુબ બઠખો અને છેવટે દુમાયુ કને ગયો. વીરમજીએ દુમાયુની મદદથી મેડતા લીધું; પણ પાછું બોયું. ચંદ્ર ૧૬૦૦ માં વીરમજીના મૃત્યુ પછી જયમલ પણ ગાપનું રાજ્ય મેળવવા મરી ગયો; પરંતુ ફોગટ. આથી તે ચિતોડમાં

રહેવા લાગ્યો. ચંદ્ર ૧૬૨૪માં અકબર બાદશાહ ચિતોડ પર ચડી આવ્યો. રાણા ઉદયસિંહે જયમલને ગદ સોંપી અને પોતે નારી છુટ્યો. જયમલે તથા એના સાગરીત ફતાએ જ માસ ઘેરા રહાથી રાખ્યો. આખરે અકબરની મેળાથી એ વીધાયો. પણ બાદશાહ તે બંનેની બદા-દુરીથી એટલો નો અંતગો કે તેમનાં બાવલાં કરી તેણે આ-થાના દરવાજા આગળ ખડા કરાવ્યાં. મુસલમાની પ્રતિદામ-માં આ બે વીરવરોની યોગ્ય સ્તુતિ કરાઇ છે. એ બંનેમાં દસ-દસ માણસનું બળ હતું એમ મનાય છે. વીર જયમલ તો 'ચિતોડના જોદા અને અક-બરના ગર્વ ગાળનાર' તરીકે પ્રખ્યાત છે.

ચાચા

મેડતાથી નીકળી મીરાં-બાઇ ર-દાવન તરફ ગયાં. કાદીને રસ્તે એમણે રેદાસ નામે સાધુને પોતાના ગુરુ

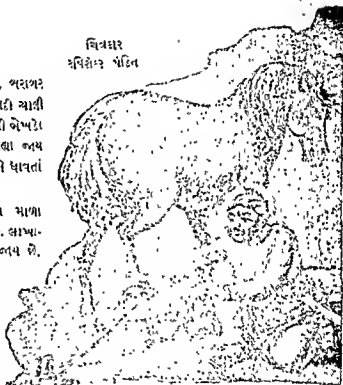
દી કરો !

બાપનું બિરદાવણ વનાર એક કાઠી કન્યાની કહાણી

‘સૌરાષ્ટ્રની સંસ્કાર’

—ના અપ્રકટ બીજા ભાગમાંથી

ચિત્રકાર
કવિશંકર પંડિત

ચલાળા ગામથી ચાર માલ ઉપર, અડાળા ગરને કાંઠે, શેલ નામની એક નદી ચાલી જાય છે. કાળા પત્થરની એની બેંકારડોળી બેખરેલા વચ્ચે ધીરાં ધીરાં ગરવતાં એના પાણી વધા જાય છે;—બહેલે કોઈ ભુતાવળતાં હોકરાં માને ધાવતાં ધાવતાં હોકારા કરી રહ્યાં છે.

એ વિકરાળ નદીને કાંઠે, પંખીના માળા જેવડું નાનું, લાખાપાદર નામનું ગામડું છે. લાખા-પાદરની ચોપાસ નદીએ જ ચાલી જાય છે. ચોખાસામાં તો જાણે પાતાળકોટની નામકન્યાઓ પૃથ્વી ઉપર નાચ કરવા નીકળી હોય, તેમ અનેક પ્રજાં કુટી નીકળે છે. સતબુદ્ધિના ઝવિ જેવા એક જુના વડાની છાંય હેઠે, પત્થરની બેખડમાંથી પાણીને મોટા મોઢ પડે છે. એ ધોધની આસપાસ લોકોએ ગૌસુખ બાંધી ગૌસુખી ગંગા રચાયાં છે. પછી જ સંકર ભેડા છે. કુદરતે એકસામરી ગુલાબી કરેણ ફગાડી છે. આંખાની ઘટ્ટા જામી છે. નીચે એ ગૌસુખીને ઝીલનારો, કુદરત માતાએ જાણે માણીમાણીને કંઈકેલો, નિર્મળ કુંડ આવેલો છે. નીચાણમાં લોકો ઘરો છે. વડા ઉપર ગોરલા ટાંકે છે; ગૌસુખીનાં નીર ખજાખજે છે; કુંડમાં નાની માછલીઓ તગમગે છે; ને જુનામાં મગર રોકે છે. કુદરતના કેપરાં કામળ અને વિકરાળ, જેવે રેખા કેરી જુલિયથી આંકેલી છે । એવે રચે જન્મનારાં

આં ઉભાં ઉભાં ને દારે જાણે એ જીવમાયમે

માનવી પણ એક વખત એવાં જ કામળ અને વિકરાળ હતાં—શુસ્તીર અને પ્રેયી દત્તાં.

એ ગામનાં તોરણ બાંધનાર લાખાવાળા નામે એક કાઠી દરબાર ચમક્યા. લાખાવાળા જેવા પરકામી દત્તા, તેના જ પ્રજુબદ્ધ દત્તા.

એક દિવસ લાખાવાળા દરબાર કુંડલા ગામે કોપકને કારને ગમેલા આસપાસના બીજા ઘણા કાઠી ગણદેરા આવેલા. કામળાઆવાડોને બોલે કામળાઓ

મોટા મહાવિતે કુંવળ્યા !' એવી એવી વારીક પડે
જેઠા જેઠા મોજો, રૂપે મંદલા હાંધતી પીરી નિહી
મુંડ તાણી રત્ના છે. ગદા કાઢી એવી પાસે
જેવા લાગે છે.

બોમનનાં બદ્ધ ચખાણુ થવા મેડવા ત્યારે
લાખાવાળાથી ન રહેવાયું. એણે ધીરે રંગો
ચમત કાઢ્યું કે 'હા, બા હા; બોજો સલકો
ખાસાદ. ને કાઢી એનાં કુતરા !
બોજો માંડને કાઢી એના બાંડ !'
ઘાયલા ધંધી ગયો. ધગાવેલા
ગંગા જેવી લાચલુમ આખો કડીને,
બોજો એના પાડતા જેવા કાંપ.
મોંઘી અપાજ કાઢ્યો કે 'એ
કાણ ?'

'બોમન, એ તો મુંડ લાખોવાળો.'

'ડીક, લાખાવાળો! લાખાવાળો
અપો હવે ગડ ચાખાવજો. માડી
ચાજો.'

'માડી તો મા જણે ત્યારે
થકને જ સાં આવી છે; ત્યાર પછી
માડી થપાવ નહિ. અને લાખાવાળોને

તો કપતા સરીકેનો જ ગડ શોભે. માંડ બોમન, તું
આપજો. ચખાણુથી એવી મહેમાનગતી કર્યું.'

સાં પાનપાનને ઘેર ગયા. લાખાવાળોને તે
દિવસથી ભણકારા વામી ગયા કે નક્કી બોજો લાખાવાળો
ઉપર પડ્યો. તે દિવસથી લાખોવાળો પરમામ જટને
ઢાલ નથી ચાકતા. જ્યાં જ્યાં ત્યાંથી કામરડાણે તો
ગાંધાઆ આવી જ પડેલો.

એ વાતને તો ઉઘાડ મહીન' થઈ ગયા. લાખા-
વાળો લાચું કે બેજો કો તો ભુલી ગયા ને કો તો
થઈ ગયો. એ રીતે મનમાંથી દુર્ગમ જોડા થયા.

એક દિવસ લાખોવાળો કુંડો ગયા. કુંડોના
મકરેરા કહે કે 'લાખ વાને પશુ આજની ઢાલ નહિ
જવા દરકે.' લાખોવાળો બોલ્યા કે 'બા, વાને ગામ
રહે મુકશવ' નહિ. બોમનને તોનું રીધા છે.'

'હવે ડીક. બોજો મ્માં તમારી વાંસે બમતો રહે ?'

બોમન પછાવા બરડામાં આપણો પા રહેલો

પશુ આવેલો. બોજો કામગાળો જવાનક લુગાંગ
હતો. મુતકની ગણોભેરો ચોરાને આવે એને
બોજો કામગાળો મંદરનો. એનું નામ લેતાં તો ડોકણ
હોતો મંડી. જરૂરો.

કુંડલામાં બોજો થજોર કાઢી ઘાયલા બોમન મમ-
ળાખાનાં પ્રેકરણનાં ચખાણુ કરવા મંદ્યો. એકેએક
કાઢી બોજોને સાંડુ સમારવા મંદ્યો. 'આ બોજો સ્થાય
થાય ?' 'બોમનવાહની તો કે કાઢી !' 'બોજો તો

કચવાતે મને લાખાવાળા રોકાણુ. રાતે ઢોલીઆમાં એને ઉંચ ન આપી.

આંહી લાખાપાદરમાં સાંજ પડી ત્યાંવાવડ મળ્યા કે 'ભોજને કટક લઈને આવે છે !' ગામનો અંધ બંધ કરી, આંધ ગાંધ ગોઠવી, લોકો હચીઆર લઈ ઉભા રહ્યા. પણ દરબાર વિના લોકોની છાતી ભાંગી મઘ.

ભોજનનું કટક પડ્યું. ગાંધા ઉપર લાખાપાદરના કંક જીવાન કામ આવ્યા. ગાંધા તુટ્યો. કટક ગામમાં પેસીને વસ્તીને ધમરોળવા મંડ્યું. નક્કી કર્યું હતું કે હુંટ કરીને સૌએ પરબારા ગામને સીમાડે કોઇ ઝાડ નીચે મળવું. તે પ્રમાણે સૌ ચાલવા મંડ્યા.

ગામમાં કચરતાન જેવી શાન્તિ છવાઈ મઘ. ભોજને કામગાંધી સમજ્યો કે લાખાવાળો ઘરમાં સંતાઈ રહ્યો છે. એટલે એ લાખાવાળાના જણાયામાં જઈને હાકલા કરવા મંડ્યો કે 'કાઠી બારે નીકળ, બારે નીકળ.'

ઝોરડામાં ઉભી ઉભી લાખાવાળાની સ્ત્રી ધરધરતી હતી. એણે જવાબ દીધો કે 'ભોજ, કાઠી ધરે હોત તો તો શેકને સામે કાંઈ તને લેવા આવત; સંતાત નહિ.'

ઉઘી ઝોસરીની એક ચાંબકીને ટેકા દઈને લાખાવાળાની દીકરી ઉભી હતી. પંદર વરસની ઉંમર થઈ હશે. ભોજના પડકાર, સોહીતરોળ બાહું, કે લાલધુમ આંખો એ છોકરીને મન નળે કાંઈક નેવા જેવું લાગતું હતું—ખીવા જેવું નહિ. એ શાન્ત હતી. અંધારી રાતે ભોજમાયા જેવી લાગતી હતી. મોતની લીલા તો નળે ખુબ નીરખી હોય તેવી ઠરેલી એની મુખમુદ્રા ! ચેલા વડલાને હાંચે રમેશી અને ઘરામાં નાહી નાહીને વડ્ડર જેવી અનેશી એની કાયા હતી.

ભોજને એણે તો જણામાં એ બાધ. ઉભી હતી તે ચાંબકી પાસે એક વછેરા બંધિયો. બાધ સગા દીકરાને ચડવા ન દે એવો એ વછેરા ! લાખાવાળાનો આત્મારામ એ વછેરા ! ભોજને વિચાર્યું કે 'આ વછેરા લઈ જઈને જગતને બતાવીશ; લાખાવાળો જીવશે ત્યાં લગી નીચું નેંદરને હાલશે !'

ગોતાનાં હાથમાં બાહું હતું તે ઝોસરીની કારે ટકવીને વછેરાના પગની પગાડી છોડવા ભોજને નીચે બેઠો. માહું નીચું રાખીને એ પગાડી-છોડવા મંડ્યો.

બરડો બરાબર લાખાવાળાની દીકરીના સામે-રહ્યો.

ઝોરડામાંથી મા કહે છે કે 'ભેટા, આંહી આવતી રહે.' પણ કાઠીની દીકરી શું બોધ રહી છે ? તૈયાર બાહું, તૈયાર બરડો અને નિર્ભય જણાઈ ! વિચાર કરવાનો વખત નહોતો. એણે બાહું ઉપાડ્યું; ત્યાં ઉભાં ઉભાં એ હાથે જાલીને એ ભોજમાયાએ ભોજના પહેલા બરડામાં બાલાનો ધા મુક્યો. ભય દેતું બાહું મોંસરું ગયું; ભોજને ધરતી સાથે જડી રહ્યો !

નીચે ઉતરી, ભોજનાની જ તરવાર કાઠી દીકરીએ એને ઝટકા મુક્યા. ચરીરના કટકા થયાં. પછી માંને બોલાવી કે 'માડી, પછેડી લાવ્ય; ગાંસડી બાંધીએ.' ગાંસડી બાંધીને ઝોરડામાં મુકી દીધી. કાઠને ખબર ન પડવા દીધી.

ગામમાંથી આખી ફોજ નીકળી મઘ હતી. સાંને મન એમ હતું કે ભોજને મોઢાઆગળ નીકળી ગયો હશે. દીકરીએ તે જ દાણે ગકવીને બોલાવ્યા. દીકરી કહે કે 'મદની, કુંડે જાઓ, ને બાપુને કહે કે પરબારા ક્યાંય ન જાય. આંહી આવીને એકવાર મારે મોઢે ચઢને પછી બસે ભોજની વાંસે જાય. પણ પરબારા જાય તો મને મરતી દેએ.'

મદની કુંડે પહોંચ્યા. દરબારે વાત સાંભળી કે ભોજે ગામ ભાગ્યું. લાખાવાળાને માથે નળે સાંતે આકાશ તુટી પડ્યાં ! 'હવે હું શું મોઢું લઈને લાખાપાદર આવું ? પરબારા ચતુરોએ હાથે મરીશ.'

પણ એકની એક દીકરીના સમ ! કાઠી દીકરી શું કામ બોલાવતી હશે ? મારા સંતાનને માઈ મોઢું ઠાળું કરવાની કુમતી ન મુકે. કંઈક કારણ હશે. ભડે. દરબારે ઘેર પહોંચ્યા, ત્યાં ધીરે રહીને દીકરીએ કહ્યું, 'બાપુ, તમારે જાતું હોય તો ભમે; પણ કટક કાઠે નથી ગયું. એક જાણને આંહી રાખ્યો છે.'

એમ કહી ઝોરડામાં લઈ જઈ ગાંસડી છોડી બતાવી.

લાખાવાળાએ મોઢું ઝોળખ્યું. એ તો ભોજને પોતે ! દરબારનું હૈયું હરખી અને ગર્વથી ફાટવા લાગ્યું. એણે દીકરીને માથે હાથ મુક્યો ને બોલ્યા કે 'જગત કહેતું કે મારે દીકરી છે. પણ ના, આજ જન્મ્યું કે મારે તો દીકરા છે !'

‘માળી સમાધી થાકે ત્યાં આવે કહિ કહિ.’

નાનકાવંશ

બુના કાળથી જ ચિત્રકળા
દિનદુસ્તાનના કોકોના છ-

વનમાં—રોજના પહેવારમાં મુંઝાકે ગઈ છે. ચિત્રકળા એટલે નીસાજમાં એકાદ પાનું પેન્સિલના લીલાથી ભરી મુકતું, અથવા એકમે એવાંતેવાં ફુલપાન ચીતરી ભેંસી મૂકેલું એ નહિ. કોઈ પણ ભાવ, કોઈ પણ આકાર કે કોઈ પણ વસ્તુ સુંદર અને મનોહર રૂપમાં રંગ દર્શાવી કળા એ ચિત્રકળા છે. આ કળા બનાવવાની સારમાં સારી જગ્યા ધર અથવા દેવસ્થાન છે.

ધર કે દેવસ્થાન એ કંઈ માણસોએ ઉર્મા કરેલાં પથ્થરનાં ખોળાં નથી. જેમ કોડી કોશોડા બનાવે છે, પંખોગ્રા સુંદર માળા બાંધે છે, ફરીઆનાં ઘવણં છીપોલીઓ કે શંખો રમે છે, તેમ જ માણસ પોતાનાં કપડાંની રચના કરે છે અને મહેવાને માટે ધર બનાવે છે. એ ધર માણસની ઈચ્છાઓ, જરૂરીઆતો, ક્ષોભ અને સગવડોથી ભરેલું હોવું જોઈએ; તેનું રૂપ અંદર મહેતાર માણસનું ઇવન બતાવી આપે એવું હોવું જોઈએ.

ધર એ કંઈ મંગામાંથી બનાવી કાઢેલું આકર્ષક ન હોય. એ પણ એક ઇવનીઝગતી વસ્તુ હોવી જોઈએ. બારણું એ ધરનું મુખ હોય, બારણું ઉપરનો ભાગ એ ધરનું કપાળ, અને બારીઓ એની આંખો.

માણસના દેહને જેટલી મુપ્તતા અને શબ્દગદી હોય તેટલા ધરને પણ જોઈએ. આથી જ ધરનું બારણું અને બારસાખ માણસો અનેક નક્કી અને તેમજો વડે શબ્દગદયા સાફ મહેનત લે છે. ફતીઆના સી દેશોમાં આ ભાવ એકમરખો છે.

ધરના મુખ્ય બારણાની આગળનો ભાગ તે આંગણું. બારણામાં ઉમેરો માણસ આંગણામાં પહેલી નજર કરે છે. ઘેર મગવા આવનારા કોડી પ્રથમ આંગણામાં

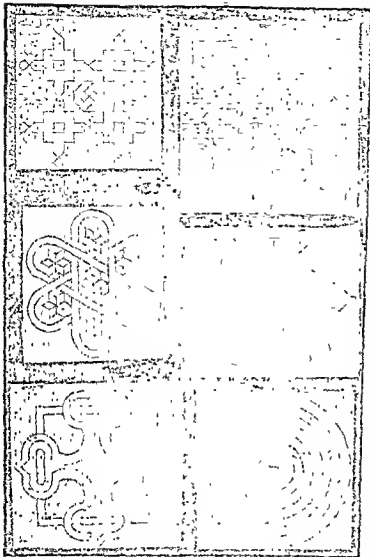

કરે છે. આંગણામાં જ તેમનો સંકાર થાય છે. આથી આંગણું એ જામણા જેટલો જ જરૂરનો ભાગ મગવા છે. અને તેની કોખા પણ લોકો તેટલા જ ઉંચા ભાવથી કરે છે.

દરેક જગ્યા પોતાનું આંગણું કરવું અને રમણીય કરવાને મહેનત લે છે. આંગણાની બને બાજુ જાડ રાપે છે, સંતો ખોડે છે, ફુલપાનનાં ફૂંડાં ગોઠવે છે.

પણ બારણાની સામેનો રસ્તો તો આવવાને સાર મુકો જ રાખવો પડે; એટલે તેના ઉપર બીજ કંઈ રીતે કોખા કર્યાં કરે? બીજ કે તવંગર, સૌને લાગ્યું તો ખાંડ જ કે એ જગ્યાએ પણ કંઈક કોખા તો કરી જ. એટલે કોઈ પાણી છાંટે છે; કોઈ ગાયના ઝાણ વડે કાપે છે; કોઈ આંસની તકનીઓ જડાવે છે, અને પ્રમોડે ત્યાં ગાયેલા પશુ પાથરે છે.

ત્યારે, એટલું તો નક્કી કે પોતાને આંગણે આવતાજતાને આકર્ષણ થાય અને ધરમાંથી નીકળતાં માણસોને આનંદ થાય એટલા માટે આંગણું કરવું

પણ ધરના આંગણમાં કંઈ આપું બધું ન બની શકે. એટલે નિત્ય આંગણમાં રવચ્છ કરી, ઉપર છાણ મારીનું સુંદર લીપણ કરી, તે ઉપર ચાક, ચુના કે રંગ-બેરંગી માટી વડે સાથીઆઓ ને મંગળ આપૂંતિઓ પાડવાનો રીવાજ ચલાવ્યો.

આ રીવાજ આખા હિન્દુ-સ્થાનમાં હતો. જેમ મંદિર કાળી કયાઓ અને કાળી કેળવી બણાવે છે. પણ પાછળથી જેમ જેમ પહેલાના લોકોના દુષ્કાળ આપણા દેશ પર થતા ગયા અને આપણા મુખકો દગળા ગયા, તેમ તેમ એ રીવાજો નાશ થ-ગયો. ધરનાં અને આંગણનાં શોખા શગળાર સ્ત્રીઓ જ કરતી. પણ મુસલ-માનનાં વખતમાં સ્ત્રીઓને જોડાતમાં રહેવું પડતું, તેથી એ રીવાજ નાશ પડ્યો. છતાં યે જ દેશ એવા પહેલાં દુઝાણાઓથી બગી રાખ્યા ત્યાં ત્યાં હજી પણ, આંગણમાં શબ્દ-મારવાની આ સુંદર કળા જીવતી રહી છે, અને ત્યાં હજી યે એ કળા જુદાં જુદાં રૂપ સારે છે.

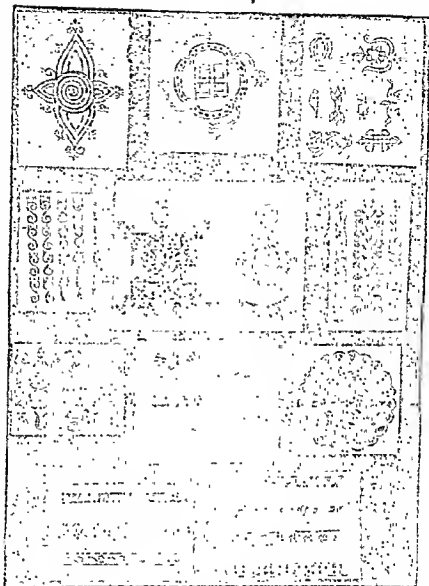
અને સુંદર તો હોવું જ જોઈએ.

આપણા આર્યઓ પહેલાં જ ધર્મ અને કળાનો તો ઉપાસક. એટલે નેમણે દરેક ઠેકાણે મંગળ અને સુંદર ભાવનાં ચિત્રો કે મૂર્તિઓ બેઠ્યાં છે. પગના બાદસાખ ઉપર મળેલાની મૂર્તિ અને મંગળ તોરણ રમ્યાં; દેવ-સ્થાનમાં, મંદિરના કાર સામે જ જમીન પર સુંદર કુશલેશ. ગરુડસ્તંભ અને કાચગા કાપી; ચાંબલાઓ ઉપર ખીલેલાં કમળાં અને અમલકગણ ચોઠાંબા.

હાલમાં રંગેળા અથવા રંગાવલિ પુરાવાની રીત સાથી વધારે મદાત તરફના મુલકમાં, દક્ષિણમાં અને બંગાળમાં તથા પાકી લોકોમાં પ્રચલિત છે. આપણા સુન્દરમાં તો માત્ર હીવાળીના તહેવારોમાં જ આંગળે રંગેળા પ્રચલિત છે. પણ તેમાં યે ખાસ સુંદર સંસ્કાર વાળું કામ તો બરો જ હોય છે.

મહારાષ્ટ્રમાં તો દક્ષિણી સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓ સવારના પહેરમાં વડેલાં હરી, ધર વાળીઓ,

આંગણું સ્વચ્છ કરી
ખાસભૂતની આગળનો
ભાગ લીધે છે, અને
તે પર એકાદ કુલ,
એકાદ સાથીઓ કે
ક્રમભર્યું મંગળ ચિહ્ન
અથવા ખીચી ભત-
ભતની આકૃતિઓ કરે
છે. સફેદ રંગ માટે
ચીરોડીનો છુટો કે
ચોખ્ખોનો કોટ લે છે;
પીળા રંગ માટે હળદર
વાપરે છે; લાલ રંગ
માટે કંક કે શુભાલ
વાપે છે. નાનપણથી જ
તેઓ આ ક્રમમાં
ખરોચર લક્ષ આપી
શીખી લે છે. અને
રેવાઈ બાપ છે એટલે
તે પછી તેમની ચપડી-
ઓમાંથી ચોક્કસ રંગો-
ઓ સપાટાગંધ કુટીની
આવે છે. મદારાટ્ટની
રંગોળીમાં મોટે ભાગે
ભૂમિતિયમ રચનાઓ
હોય છે, એટલે તેમ
ચોરસને હોમણે કેટ-
લાંક જિન્દુ મુદીને તે
પ્રમાણે આકૃતિઓ ચોક્કસ છે.

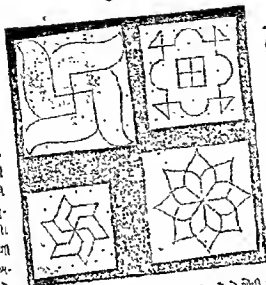

મદાસ તરફની રંગોળી વધારે કળાત્મક હોય
છે. તેમાં વધારે વર્ગાકાર, વેદે અને વિવિધ આકૃતિ-
ઓ રચાય છે. એટલી આકેખનચતિ તો ત્યારની
સ્ત્રીઓમાં મહત્ત્વ હોય છે. ગનમથા અપના આકાર
ઉપગમવાની તથા ચીતરવાની એમાં ચક્રિત બેઠને
એમની કલ્પના અને કુશળતા માટે અપભૂતે ગાન
તથા આશ્વર્ય થાય છે.

આ સ્ત્રીઓ કંઈ મોટા નીચાળમાં પ્રાપ્તિ થોતી
નથી; પણ નાનપણથી જ ઘરમાં શીખીને, તથા
આસપાસના મેતરમાંથી બેઠબેઠને ચંદ્રકાર પાળીને
તેઓ અતુલ્ય મેળવે છે.

આવી વેરેર પુરાતની રંગોળીઓ કેવાં રંગોળી
પુરાણ બીજા અમ કિસ્મતો પણ હોય છે. તે બે
દેવચરનોમા કે શીખેને કોઈને ત્યાં ઉત્તરે, મ રંગોળીઓ
પુરવા ગોણવામાં આવે છે. મારસાનો નારીક

લોકો બરી જમીનને સાવ
કાળી કરી નાખી તે પર
કાગળમાં કોરેલી બુદ્ધા
બુદ્ધા આકારનીનાળાઓ
વડે તેઓ રંગો બરે છે.
એમાં કુશળતાભર્યા ગામી-
યા કૃષ્ણજીવે છે, રંગોની
પરસ્પર મિલાવટ કરી
અટપટી આકૃતિઓ બનાવે
છે, અને કોઈકોઈવાર પુ-
રાણુ કે ઇતિહાસના પ્રસંગો
પણ આલેખે છે. કાળી
લોચ ઉપર એ રંગો અ-
જમ્ય તેજભર્યા લાગે છે.
આવતાવરતા લોકો બે પરી ત્યાં દરિત આપો તમ
કરી લે છે. કેાઈનું ગાયન સાંજીને એવો આનંદ
શ્યામ તેવો આનંદ રંગોના આ ગાયનમાથી આપણને
આંખ દારા મળે છે.

અંગીતની આ કાળી
નખરખનો આંગળે આંગળે
નિવરની આકૃતિઓ બુદ્ધો,
નિવ નાં સજન શાવ
ને નરી કળા રચ્યા.
તેમાંથી નવો વસ્ત્રાદ
અને નવું ચેતન પ્રગટે એ
શું મોશું મુખામ્ય છે ?
અને આવી આકૃતિઓ
સંસ્કૃતિની સ્ત્રીઓ ધર-
કામમાં પણ ફેટકી ચતુર
અને નિષુલ્લ હોય ?
મરીય કે તવગર સોને
તેમાંથી કાળી પ્રસાદી

એસરણી મળે છે એવી રંગોળીની આ પ્રથા શુદ્ધતામાં
કેમ ન પ્રસેરે ? કેળવણી આગાઓ તો, એ ધારે તો
આ વિચાર ઉપરી લાગે, માતાપિતાને શિર કે સાસર-
વાસમાં આ મંમગ કાર્ય હરે કરે અને શાહુ રાખે.

[આ લેખમાં આપેલી રંગોળીની આકૃતિના 'પુના, ચિત્રતાળા પ્રેસ' તરફથી બહાર પડેલા 'રંગોળી' નામના
બહારી પુસ્તકમાંથી તથા 'આલેખન' નામના શ્રી અવધી-દત્તમ કાશ્મી લેખકની શ્રેષ્ઠશૈલી લેખમાં આપી છે. રંગોળીની
કળામાં એમને ખાસ રસ પડતાં હોય એમને કે અને પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરવાની અમે બસામાન્ય કરીએ છીએ.]

મેંદીનાં પાન

સફળગી ચવાનો સહેલામાં મલેલો સ્નેહ એ છે કે આપણા કુરંગો પીળી
વીળીને કાઢી નાખવા.

કુનીઆમાં આટલું બધું દલાણનું આપણી તરફે એવા કરતાં આપણી તલને
આપણે સોયી વધારે કાઢી કેમ મળતો દહમું ?
મુશ ન કરે ને દાહું નથી; પણ એની કોઠ બુદ્ધ બીજ વાસ ન કરે તે ન દાહું.

કુશ દાંડણું દાંડણું, બિર દાંડણું વાડ;
આપણું દાંડણું એટલું, પરનું દાંડણું નર.

‘અનુજવ’ ને તમને ખરે મિત્ર માનવો. એ તમારી બુદ્ધો ફેટકી બતાવશે
નેરલી બીલું કાઢ નથી બનાવવાનું.

અંધારું ચરમ હોય તો દરિત ને રંગ હોય તો દામ લગા કરે. કુરંગનો રંગ
તેવો લમચેલો. તે બોલે તો અંધારા કોનો છે, ને રંગ તો કાચલા રંગો છે.
દામ દામથી રોએ છે, રાજી કામથી રોએ છે ને મોં સારી વાળી વડે.

સુમરકંદે ને અળખના મુકમલહર ગેદનામાં,
સાહસ અને શૌર્ય માના દુધની સાથે જ
બાળકની રોશમાં જન્મ છે. એક વખત ઔરંગઝેબ
ત્યાંના લોકો સામે યુદ્ધમાં ધુમતો હતો. તેના ફેરલાક
ધોડેસવારો. એક નાના ગામવાસી હુકમત કરતા હતા.
એટલામાં એક ડોશીએ કહ્યું, 'બેટા! ને જીવવાની
આશા હોય તો આત્મા બચાવ. મારી દીકરીઓ બહાર
ગઈ છે તે ને આવી પહોંચશે તો તમને આર પાગી
જશે.' પણ સાંભળે કોણ? તેમણે તો ડોશીને સાથે
ઉપાડી ને હુકમના સામાન લઈ આગળ ચાલ્યા. થોડે
દૂર ગયા ત્યાં ડોશીએ ધરી કહ્યું, 'હજી પણ કંઈ છું કે
તમારો જીવ બચાવે; મારી દીકરીઓ આવે છે.'

થોડીવારમાં તો હાથમાં કામકાં ને ખસે તીરનાં
બાથોવાળા તારીર કુમારિકાઓ લોકો પર આવી પહોંચી.
ત્યારે તીરના સપાટાથી સૈનિકો વીધાઈને પડવા
લાગ્યા, ને મોગલોનાં તીર તો કાપડે પણ પડેએ તહિ
એવી સ્થિતિ થઈ ત્યારે મોગલો અધી હુકમ એમ ને
એમ પડતો મુઠી રવાના થઈ ગયા.

શાહજીવાનને વડો શાહજહાં હાથ,
ઔરંગઝેબના હાથથી હારીને છત્ર
તરફ નાસી જવા માટે તૈયાર થઈ રહ્યા હતા.
સિંધુ નદી ઉતરીને અલુચિસ્તાન તરફથી છત્રના
જવા માટે હવે તો તેની સાથે ફક્ત ગરુડાગંધ્યા
ખસો ત્રણસો વિશ્વાસપાત્ર નોકરો જ હતા. એટલામાં
અચાનક હારાના મનમાં એક વિચાર રુક્યો. બોલન-

વાટથી માત્ર પાંચ માસ દૂર. હાલમાં જીવજીવાન
પહાણની મુઠ્યાની હતી. બાદશાહ શાહજહાંને, એક
વખત જીવજીવાનને કાઢી બંધકર અપરાધ માટે દેહાંત
દેહાંતી સજા કરેલી તે વેળા હાલમાં વચ્ચે પડી તે માત્ર
કસવી હતી. આ પ્રસંગ સંભારી હાથ, પોતાની સ્ત્રી
નાદીરાબેગમ તથા બે શાહજહાંઓ અને સૌથી નાના
પુત્ર સિપેહસિકાંર સાથે ત્યાં જવા તૈયાર થયા. બેગમ
અને ત્રણ છોકરાં આ નિશ્ચય સાંભળ્યા બોલે પાણીએ
રેવાં ને ત્યાં ન જવા હારને વારંવાર રીનચે.
પરંતુ દર કાણે પાછળ વરકરના બાણકારા વાગતા
હતા; ને દરેક પળ જીવનની છેલ્લી પળ જેવી અમૂલ્ય
હતી. સૌનાં આંસુ વર્ષા થયાં, ને હારને વણ આ
ધડીએ, કોણ જણે કેમ, છત્રના જવા કરતાં આ પહાણ-
ને આવશે જવું વધારે સહીસત્તામતી બરેહું લાગ્યું.

જીવજીવાન પહાણે પ્રથમ તો હારને બાંધે શારે
આવકાર આપે. પણ સૈનિકોથી લાદેલાં ખચકાસે
હાર સાથે છે, ને તેના રક્તજી માટે માત્ર ત્રણસો માણસો
છે એ જોઈ, પહાણને પાછળથી દુર્લ્લભ મુઠી. શાક,
લુખ ને કમનગથી સો ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારી રવાં હતાં,
એટલે જવાં પચાગીમાં પડ્યાં કે તરત ધમધમાટ હંચી
રવાં. રવે જીવજીવાન પહાણ હારના તંબુમાં પોડો.
પ્રથમ તો અંગરક્ષકોને હાર કર્યા. બાળક છતાં, બાદ-
શાહી લોકોના નાના શાહજહાં સિપેહસિકાંર ગરુડાગંધ્યા
બગી હાથે, ને બગલાં જ તીરકામકાંથી ત્રણ ચાર
જણેને હાર કર્યા. શાહજહાંની કારમી વીસથી હાર
બગી હાથે. તે વખતે સિપેહસિકાંરને બાંધી લેવામાં

આપ્તો હતો. આખી મોગલ શહેનશાહતને પોતાના
લુલ્હિયળથી ચક્રિત કરનાર સમ્રાટ અકબરનો વંશજ,
એક નુત્તર જગીંદાર પામે. નિઃશ્વાસ નાખતો ઉભો
હતો. તેનામાં અત્યારે પોતાના વ્હાલા પુત્રને પણ
છોડાવવા જેટલું બળ ન હતું. સમય કેવો દેખાતો છે!

શુભબાન તેમને કેદ કરી દિલ્હીમાં ઔરંગઝેબ પાસે
પહોંચાડી આપ્યો. દારાને અને તેના સાદમદારને એક
ધરમ દુયગા હાથી પર બેસાડી, માત્ર એક હવેલી સાથે
એકાદી, આખા દિલ્હીમાં ફેરવવામાં આવ્યા ! દિલ્હીના
મહોલકે મહોલકામાંથી સ્ત્રીઓ અને બાળકોનાં રક્તના
સ્વર સંબળાતા હતા; કશીરો અને ગરીબો પોતાના
પરમ પ્રિય સાદમદારને આ અવસ્થામાં જોઈ દેવાકેટ
શતા હતા; અને આખા શહેરમાં સર્વત્ર બારે મઘ-
ગીની ફેલાઈ ગઈ હતી.

હયદરાબાદ નામે દારાની પ્રિય વારી તરફ આ
સમયના પ્રધુ ત્યારે એક ગરીબ બાળકાઈ, પોતાની
જહાવસ્યથી નજાણી પહેલી આંખે હાથ ધરતે ઉભું
જોયું. પોતાના દમોશના હાતા સેખીફલ સાદમદાર
દારાને તેણે નમો મેલ્યો એક ગંગા હાથી પર બેઠો
જોયો. દુખની એક બારે હવે મારા તે જોયો, એ
સાનસાદના સાદમદાર! આજે તારી આ અવસ્થા
જોઈને હૈયું ફાટી જાય છે. ને આ અને દમોશ ગરી-
બોને નવાબના છે. કાળ કેવો દુઃ છે કે આજે એ
ગરીબનાજને જોઈને મારા મોતારી ધન્યવાદ સરવને
બરડે આંખમાંથી આંસુ વહે છે !

આ શબ્દો દારાના કાન પર રપટ રીતે અથડાયા.
તેનું નાકો નેત્રું મોં જાંઠ હયું થયું, ક્ષીર તરંગ
ભેંજી રહ્યું, ને જુદી પિંજાન તથા કોઈ કાળકેવી
સુખદ યાદથી, આટલા મંદગામાં પણ તેના મોં પર
સ્વર્ગીય સ્મિત જગમગ્યું. તેના હાથ જરા હલો થયો
ને ખમાપર પાછળ પડ્યો.

બીજા જ રાત્રે શાહનશાહ દારાનું પુલકું સરીર
દિલ્હીના આકાશ તાપમાં તપતું દેખાયું. તેના શરીર
પરની પેલી શાલ ગરીબ ક્ષીરના મોને વંચી રહી હતી !
ક્ષીરે શાલ ખસેડી દૂર આવ્યા જતા હાથી તરફ જોયું
તો શાહનાદાનું માથું પાછું છાતી પર ઝૂકી ગયું હતું.

સો મલ શહેનશાહ મહમ્મદશાહ બ્યારે દિલ્હીની
માદીપર હતો ત્યારે મેવાડની માદીપર રાણી
અંબામતિલ હતો. તે રાણીએ મેવાડનું ગારવ કરી પ્રાપ્ત
કર્ણ હતું. મેવાડમાં ગણના જુદા જુદા ખાનગી ખર્ચ
માટે જુદી જુદી જમીનની ઉપજ પહેલેથી જ તે ખાતે
રાખવામાં આવે છે. આ જમીનને 'ધુઆ' કહે છે. એક
વખત એનું જન્મું કે રાણાદેએ પોતાના ખાનગી ખર્ચ-
મયેથી એક 'ધુઆ' કરી કર્યો. ત્યાર પછી યોગ દિવસે રાણી
જમવા બેઠેલા, ત્યાં બાણામાં દહીં મુકવામાં આવ્યું હતું.
પણ સાદર મુકતી નહિ. આ માટે રાણીએ પોતાના
નોકરને ઠંકો આપ્યો, ત્યારે નોકરે જરાય પાછો કે
'મનામલ ! મંત્રીએ આપની આનાયી, સાકરને
માટે ને 'ધુઆ' દને તે રાત્રીમાં બેગથી લીધેલો છે !
'શીક' એટલું જ જોવાતે રાણાદેએ બોલત કરી
લીધું. પણ રાત્રીના મળા ગયેલું પોતાનું ખાનગી ખર્ચ
પાછું મેળવવા એક રાત્રે પણ કંચારો નહિ.

૬. સ. ૧૭૦૦માં દિલ્હીની માદીપર કમનસીબ
મહમ્મદશાહ હતો. તે વખતે દિલ્હીનો રાજ-
શુભદ હાથ જરા હતો. દરિયુ હયદરાબાદમાં નિજામ-
કલ-મુલે પોતાની સ્વનંત સત્તા સ્થાપી હતી, અને અરો-
બમાં સાદરખાં નામે તરફરે સ્વનંત નવાબી સ્થાપી
હતી. મહમ્મદશાહ બહુ નવરો, એટલે તેની પાસેથી
વહરવહ મેળવવા માટે આ બન્ને સરદારો વચ્ચે સ્પર્ધા
ચલ રહી હતી. એ વખતે ખબર મળ્યા કે તાહિરશાહ
દિલ્હી પર આવી છે. લોકોમાં આ ખબર ફેલાતાં જ
ન સમાજ યર ચા. સૌ સરદારો પણ નાસવા લાગ્યા.
પરંતુ સાદરખાં ને નિજામ બન્ને મહમ્મદશાહની મલ્લે
આવ્યા. પણ એ બન્નેમાંથી માદરખાંએ તો માત્ર
દેખાવ જ કર્યો હતો. તાહિરશાહને અમીનજ કરનાર
તે પેતે જ હતો. યદના કજબમાં આ પ્રમાણે
ગીઓ નવાબીયત નીમવાથી ને બારે ચૂકે પશુ. મ
આયું તે અપણે સૌ ગરુએ છીએ. દનાંલ પાસે
ચંચલા પુદમાં મહમ્મદશાહ દાંતો ને નિજામની
મદદથી તાહિરશાહ સાથે સંમિત સંદેશ ચલાવ્યા; અને
સંધિ પર સદી પણ થઈ મઘ. પરંતુ નિજામને

મળેલા આ માન માટે સાદતખાંના મનમાં ખરેખર
રહી ગયો. તેણે સમય તોડી અતિ નિવ કામ ક્યું.
નાદિરશાહને તેણે છુપી રીતે રજાને કહ્યું કે 'આપને
જે અડી કંગાડ રૂપિયાની રકમ આપવાની નિર્ણય
કરાવી છે, તે તો પોતે જો એકસો જ આપી શકે
એટલો માત્રદાર છે. બાકી દિલ્હીની તીર્થોત્સવો તો
અટળક દોલત બરી છે !'

થઈ રહ્યું. બીજે દિવસે નાદિરે ગોપક્ષોના અનુભવની
આવી માગી. મહમ્મદશાહ બાચાતલી જેમ બેસી રહ્યો
ને છેક અકબરના વખતથી બેગી થઈતી, તેમજ સંસ્કૃત-
શાહતની બધી સમૃદ્ધિ નાદિરના હાથમાં આવી. આ
રકમ ૪૦ કંગાડ નેટલી ગેનવર હતી ! અને ત્યારબાદ
બીજે દિવસે દિલ્હીમાં શરૂ થઈ. આખા દિલ્હી શહેરમાં
પર્યાટની મારક માલસગાં દુરંદ રજાના સમયમાં અને
લોહીના પ્રવહારો સંસ્કૃતના મનમાં બાંધેલા. દિલ્હી
પર આ જુલમ થતો તોડી સંસ્કૃતશાહ મહમ્મદશાહનું
દિલ મુરેમુદા થઈ ગયું. પણ તે જ તેજ ક્યું ન હતું.
નાદિરશાહ આ બધા સમય ખરબચડાની રકમ-
કંગાડા નામની નાની મરહુમમાં બેસી મુજબ ગયું
જેવા હતો હતો. મહમ્મદશાહ ત્યાં ગયો, ને પોતાનું
માથું નમાવીને હાનગાને હોગો રહ્યો. એના આખમથી
આંસુ ચાડ્યા જતાં હતાં, ને તે વરંવર 'મારી ફેલતા
જન બચાવો' એમ પ્રાર્થના કરતો હતો. નાદિરશાહ
ત્યારે જો 'કોલે આમ' એમ કહ્યો તો દુઃખ કંઈ તારે
એક લાખ ને વીસ હજાર માણસો મરણ કાલ્ય થયું
ચુક્યાં હતાં !

જે માણસ આ વિનાશનું મુગ હતો તે દેશગેહી
સાદતખાંનું પણ નાદિરે અપમાન કરી તેને કદી મુક્તો.
તે જ રામે સાદતખાંને એવો પાલો પોતે મુતો !

પરંતુની કોડલો આધર લઈ, પોતાના દેશ પર
જુલમ કરાવનાર દરેક મનુષ્ય આપી રીતે કોલે
મપીના ધણી હલેખ ઇતિહાસમાં છે.

— 'ધુમકેડુ'

કિંચીટ

ની વાનગી દપતો આ એકમાં નવો અર્થો રાખ્યો
તે આખા એકમાં અતિ મુંઝવિયા સમિ આપશે.

ગંજપાની રમત કે જે ગોપી કદી એ ચોક્કસ
નથી; પણ દેશાવીના પિછનો શહેરમાં દ. સ. ૧૩૭૫
માં એ પ્રથમ રમત હતી એટલી માનીતી થઈ છે.

સાલ્યનારાયણની મુગ કથા થી દશે તે પિં
કર્ડ ચે. કસ તો ન કદી સપાળો, પણ અનુમાન
કરીએ કે કયોતો પૂજાપિધિ, તેનું માદાત્મ્ય તથા
તેથી કદી દલપ્રાપ્તિ વગેરેનો લગતી દલીલત તેમાં
દેવા. સાધુવાળીઆ વગેરેની પત્તા છે તે, કોડી દપર
કયનું નાતવ અને પ્રજાપ કસાત્તવા મારે થાઇ કાકલા
દખલતો આપ દશે. અથવા એમ પણ દેવા કે
દેવતા ત્યાંથી જેમ જેમ ગમકારે જાનતા મવા દેવા
તેમ તેમ એ વાનાંઓ અંદર દખલ થવા પછી દેવા.

આધાના વાળોરો નેટલો બગ બદાર દેખાય
છે તેટલો તો જડ જ સમગત્વો; પરંતુ શરીરની સાથે
તેનું મુગ વ્યા વનાંઓનું દેવા છે તે બગ કવનો
દેવા છે. આખા નખની પેટે જડ બદારતો એટલો
જડ અને મંદરેનો એટલો કવનો.

માણસની કંડેલી શહેરાય સો વરસની ગમ્યા.
માણસ ખદાવીતમાં નિયંત્રન રહે, અતન રાઈ જનન-
નું ન દેવા ને સાદું. કોનેથી ને કુદરતી કવન ગળનો
દેવા તો આ જાનનામાં પથ તે સો વર્ષ કવી રહે.

નવા સવાલ

ફરીગમ આ કપોળમાં આપે છે ?

વીજળતા વેળું માપ કોલે કાલ્ય ?

કુલેમાં વાસ થયી દેવા છે ?

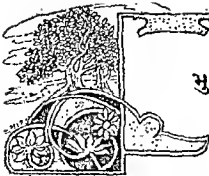
પરંતુરેની દાગવાડી કે જે ગોપી ?

ધત્તીકેય ગમી થાય છે ?

પાણીનું રીધું ચોક્કસ નહિ, સંયોગ નહિ અને

આજ જ તે તેનું શું કાલ્ય ?

મુઆ મહાની વાર્તા

એક હતો બ્રાહ્મણ. એને એક દીકરી. તે છેક નાની સાતઆઠ વરસની હતી ત્યારથી ત્યારે ત્યારે બહાર જત્ય એને ઘરમાં આવે ત્યારે ત્યારે છાપરા ઉપરથી તેને કાને આવતી આવે કે 'આવતી હોય તો આવ, નહિતર વગર તેડે આવીશ !'

છોટી રોજ તપાસ કરે કે 'આ તે કાણ બોલાવતુ હશે ? પણ કોઈ દેખામ નહિ ને અવાજ આવ્યા કરે! તેના મનમાં બીક લાગવા માંડી કે આ તે રોજ કાણ બોલાવતુ હશે ? એમ કરતાં કરતાં કેટલાક દિવસ વહી ગયા, ત્યારે એકવાર છોટીએ પોતાના બાપને પાત કરી કે 'બાપા, હું કોઠાને દેખતી નથી પણ મારે કાને રોજ આવે અવાજ આવે છે ને હું બહુ બીક છું.' તેના બાપ એકવાર સાથે તપાસ કરવા નીકળ્યો તો તેના કાન પર પણ એ જ અવાજ આવ્યો. ત્યારે બાપને પણ બીક લાગી.

બ્રાહ્મણ એ ગામના કેમ મોટા જોડી પાસે ગયો, અને દીકરીના જોશ જોવાવા. જોડીએ કહ્યું, 'ત્રિવાણી દીકરી મુજોજા ઝાણસરે મસ્તુએ.'

આ સંજ્ઞા બ્રાહ્મણ તો ધણે જ ગમરાઈ ગયો. તેણે વિચાર્યું કે દીકરીનું આવું દુઃખ જોવાનું આવે તેના કરતાં તેને કોઈ દરના નંગતમાં મુકી આવવી સારી. બીજે દિવસે બાતુંપોતું કરાવી દીકરીને સાથે લઈ તે નંગત તરફ ગયો.

સાસતાં સાસતાં બપોરના બાર વાગ્યા ત્યારે તેણે માતું બાપાને વિચાર કર્યો, પણ નજીકમાં પાણી દેખાતું ન હતું. ઝાડ ઉપર ચડીને દૂર નજર કરી તો

એક મહાન નગર પડ્યું. દીકરીએ કહ્યું, 'બાપા, તમે અહીં જોશો; હું ત્યાં જઈને પાણી ભરી આવું, પછી આપણે બાતું ખાઈએ.' આમ કહી દીકરી પાણી ભરવા ચાલી.

મહાન આગળ આવીને તે અંદર ગઈ, ત્યાં સામે જ દેશ પાણીનાં માટલાં જોવામાં આવ્યાં. આ જોઈને તે તો ખુશખુશ થઈ ગઈ અને મોરડામાં પાણી ભરવા ગઈ પણ જોયી અંદર પેડી તેવાં જ બારણાં બંધાઈ કરતાં બંધ થઈ ગયાં ! છોટીએ બારણાં ઉઘાડવાની બહુ મહેનત કરી, પણ ઉઘાડી નહિ. આથી તે નિરાશ થઈને બારણાં પાસે ઉભી રહી.

બાપ ઘણીવાર રાહ જોઈ ત્યાં આવ્યો, પણ ત્યાં તો તેને જણાયું કે દીકરી અંદર છે અને બારણાં બંધ થઈ ગયાં છે ! બાપે પણ બારણાં ઉઘાડવા ઘણી મહેનત કરી, પરંતુ કંઈ વળ્યું નહિ. છેવટે દીકરીએ કહ્યું, 'બાપા, તમે તમારે પેર જાઓ. મારા નસીબમાં મોંઘું હશે તે યશે.' આખરે થઈને બાપ લાચાર થઈ ઘર તરફ પાછો વળ્યો.

બ્રાહ્મણની છોટીએ તો પછી મહાનના જુદા જુદા જાગમાં ફરતે તપાસ કરવા માંડી, ત્યાં તો એ મહાનમાં બીજા સાત મોરડા દેખાયા. એકમાં લુગડાં હતાં, એકમાં અનાજ હતું, એકમાં વાસણ હતાં; એમ છ માં જુદી જુદી વસ્તુઓ ભરી હતી. સાતમાંમાં જઈને જુએ છે તો તેમાં એક પુરખું મરું પડેલું હતું અને એને ફેવાડે ફેવાડે શબે ખોલેલી હતી ! છોટીએ વિચાર કર્યો, 'અહીં હું એકલી બેઠી બેઠી શું કરીશ ? લાવને આના શરીરમાંથી શુભો તો કાઢું. જોઈએ શું થાય છે !' તે તો શબો કાઢવા

ખેડી. છાત્રવસ અને છ રાત. ભુખ્યા ને તરસ્યાં, એક જગ્યાએ બેસીને તેણે શુભો કાઢવા કરી. માત્રને દિવસે જ્યારે માત્ર સાત જ શુભો બાકી રહી ત્યારે તેને કોલાં આવવા લાગ્યાં અને ચરીરમાં અનિશ્ચય થાક જણાવા માંડ્યો. આરામ લેવા માટે ફરીને તે જગ્યા બહાર આવીને ઉભી રહી. ત્યાં એક વજ્રાચારો પોદ લઈને નીકળ્યો. એની સાથે ખાતેને વર્ગી એક દીકરી હતી. છોડીએ વિચાર કર્યો કે હું એકલી છું, તો કાવને પૈસા આપીને વજ્રાચાર પાસેથી દાસી તરીકે આ દીકરીને ખરીદી લઉં.

તેણે વજ્રાચારને કહ્યું કે તું મને આ દીકરી આપ અને તારે જોઈએ તેટલું નાણું લે. તેણે તો એ વજ્રાચારની પોકો અધી સોનાથી ભરી દીધી. વજ્રાચાર પોકો ભરીને દીકરી સાંપીને ચાલ્યો ગયો.

વજ્રાચારના ગયા પછી પૈસી બાહ્યણની છોડીએ વજ્રાચારની દીકરીને કહ્યું કે 'આ માણસના કપાળમાં માત્ર શુભો બાકી રહી છે તે તું કાઢ, મને ઉપ આપે છે એટલે હું સુદ જાઉં છું.' એમ કહીને બાહ્યણની દીકરી તો સુદ ગઈ.

વજ્રાચારની દીકરીએ તો મારાના કપાળમાંથી માત્ર શુભો ખેંચીને કાઢી નાખ્યા, ત્યાં તો મહું આજસ મરડીને બેઠું થયું! તે બોલ્યું. 'હાથ. શુભો ખેંચી કાઢી મને કેણે મછવન કર્યો?' વજ્રાચારની છોડીએ કહ્યું. 'બે.' પૈસા માણસે કહ્યું, 'માગ માગ.' વજ્રાચારની છોડીએ કહ્યું, 'માગું એ કે આ સુતી છે તે નમારી અણમાનીતી સ્ત્રી કાપ અને હું માનીતી.' પૈસા માણસે કહ્યું, 'બાપ, તેગ.' પછી તેણે એ વજ્રાચારની દીકરીને ધરતું બધું રામચીટું ને માલખીલકત ખતાવી દીધી, અને ઘર તેને શોંખી દઈ રસોઈ કરવા કહ્યું.

બાહ્યણની દીકરી ઉપ-માંથી ઉઠી તો તેને ખખર પડી કે આ તો દાસી રાણી ખતી ગઈ ને હું દાસી થઈ!

એ તો ઉપ વિચારમાં પડીને શોચ કરવા માગી. વજ્રાચારની દીકરીએ તો રોડાણી ખતીને બાહ્યણની દીકરીને બધું દુઃખ દેવા માંડ્યું અને ધરતું બધું કામ તે એની પાસે કરાવવા લાગી.

બાહ્યણની દીકરી તો વિમાનવૃક્ષમાં જ રહી. પોતાની ખરી વાત પુરાના માન્યારમાં કેમ આવે, અને માર્ગી રાણીના હક પોતાનો છે એની ખાતરી કેમ કરાવવી એના વિચારમાં તે રાતદિવસ રોડાવા લાગી. આમ કરતાં કરતાં એક દિવસ પૈસા માણસને બહારગામ

બાપાનું શું. તેણે માનીતીને પુછ્યું કે ગામમાં કે મંગાવવું છે? ત્યારે તેણે તો ચણી નથી નથી વસ્તુઆ મંગાવી. પછી એ બ્રાહ્મણની દીકરી પાસે ગયો અને તેને કહ્યું મંગાવવું હોય તો કહેવાનું કર્યું. એ જાણ્યો હતું, 'મારે બીજી તો કે' નથી મંગાવવું; પણ માટે માટે ફક્ત એક ફેડોડું, એક પથરા, થોડુંક કે, થોડોક સીંદુર અને દીવાસળી લેતા આવ્યો. પેલો કહે, 'કીકે' પછી તે તો ગામ ગયો. વળતી વખતે તેણે માનીતી માટે બધી ગીતે શ્રીષી, અને અણમાનીતી માટેની ચીને પણ શ્રીષી. થેર આવીને તેણે બન્નેને તેમની મંગાવેલી ચીને આપી.

અણમાનીતીએ વિચિત્ર ચીને મંગાવી હતી તેથી તે વિચારમાં તો પડી ગયો હતો, અને એ મંગાવેલી વસ્તુઓનું શું કરે છે તેની તપાસ રાખ્યા કરતો હતો.

સત પડી ત્યારે બ્રાહ્મણની દીકરીએ પથરાને સીંદુર ચોપાચો, ને ફાટીઆમાં દાવો કરી હાથ એડી થોડી. પછી પોતાના વીતકની બધી વાત પથરામાં ને છેલ્લે ચુંડી એ પથરાને કહી. અને હેંચે પથરા આગળ હાથ બેઠીને તેણે કર્યું કે 'બે આ પાત સાગી હોય. તો હું પત્યરના દેખ, તમે ફાટીને ચાર કરકા ચલો.' તરત જ પથરાના ચાર કરકા થઈ ગયા!

પેલો માણસ સંતાઈને આ બધું બેતો હતો. તે આ બેઠને આશ્ચર્ય પામ્યો. વણજારાની છેકરિને ધમકારીને પુછતાં ખડી હટાકત તેના બાજુવામાં આવી, અને એની ખાનગી થા' કે બ્રાહ્મણની છોડી જ પોતાની સાથાં જી છે.

પછી તેણે બ્રાહ્મણની છોડીને શખા ને પેલી વણજારાની છેકરિને કાઢી મેલી.

ગિજુભાઈ

પરાયણો-(એનેજરને) સાહેબ, નન ગઈ કાલે રાતનાં ૧૧ વાગ્યાંમાં પનાર મળ્યા બેઠાં મેનેજર-કેમ?

પરાયણો-ગઈ કાલે આખી રાત મને જાગરના કામનાં જ રાખ્યાં આપ્યાં છે!

કેમ-(વીજળીના ટુકાનવારને) કેમ, મારા ઘરની વીજળીની ધરડી ખરાબ થઈ ગઈ છે તે સમી કરવા હજી સુધી તમારો માણસ ન આવ્યો? અને કેરવી આપણાં પંદ છે તે બોલો છો?

ટુકાનવાર-અરે સાહેબ, મુઝ ને મારી કે તમારી? નારી માણસ તો જ્યારેના તમારે ઘર જઈ આવ્યાં. તેણે પાંજારાં થોડી દબાવી, પણ અંદરથી કોઈએ જાણ્યો જ ન આવ્યો ને! એટલે ને સમજ્યો કે કાલે ઘર નથી; તેથી પાછો આવ્યાં.

ચંચળ-સાહેબ, મારે દેવ મારે એક દેવાર ડોર બેઠો છે. એરંદી આપણો તો ચાલો.

કમ્પાક્ટ-પાર, સમુદ્ર કરો.

ચંચળ-કેવરાક દેવ તો મેં જાણ્યો હોય છે કે તો બા બચવોનું! અને રાંધેમાં પણ બેસા, કે પીત્તો પીત્તમાં ને

હવે નખાઈ જાય.

કમ્પાક્ટ-ના, કે ના. તમે બુલો છો. દેવ તો એવા હોય છે કે તમને ખબર પણ ન પડે, ને તમે રાહ શું ને પી જાઓ.

થોડીવાર પછી કમ્પાક્ટ-સોડાબોટરનો એક વ્હાસ ચંચળ આગળ પડે છે. ચંચળ તેમ ધારી તે પી જાય છે.

ચંચળ-(થોડી વાર રહીને) કેમ? દવા આપો છોને? મને માંડું થાય છે.

કમ્પાક્ટ-ઓહો! તમને ખબર ન પડીને? બેયું? તમે પી ગયાં ને જ દેવની દવા હતી.

ચંચળ-નાખાઈ જાય તારે! મારે તો દેવ મારી બા મારે બેઠનાં હતાં!

એ ગામડીઓ ગહેરમાં રૂંટતાં રૂંટતાં સંતિમાના મહાન આગળ વાપ, સિંદ, હાથી પગેનાં મોશાં ચિત્રો બેતો હોયો હતો. તેણે એકએ પોતાના બચીને રહ્યું, 'બગાવાદ! હું ને આજ રાતે જાણીને બેઠ્યો નીરાંત છે.'

'કેમ, નીરાંત શેની?' બગાવે પુછ્યું, 'બેને' બુઝ ગામડીઓએ ચિત્રો પર લખેલાં મોશાં બગાવે વંચાળ્યાં: 'સનીવારે રાતે છુટ્કું સંવામાં આગમી' 'આ બધાં બુદ્ધનાં મુદ્દાં ત્યારે શું થયો?'

અ રી અ ને લી વા તો

આદેનવ પવંતી હતી ત્યારની આ રાત. એક-વાર મારાં આ મને ધરને હમરે બેસારી, ધરની સરત રાખવાનું કહી નદીએ ધોવા ગયાં. આઠાશ-પાંચાસાં શોક સૌ આપાંપાણં હતો. એટલામાં ત્યાં એક જટાણુટ આવે આઓ, અને 'સીતાદામ' કહી અમારા આંગણમાં હોએ. પછી મારી પામે આપાંને કહેવા મેંયો 'મેરા, તેરે નસીઅંગે યોન મુખ દે; દેખ.' એમ કહી લાચની મુઠી વાળી. અહર રાખી દાખી તો અંદરથી કુશની શેડ છુટી! હું તો ફેન જ થઈ ગઈ! ઘણીવાર સાંભળેલું કે શંકર જગવાન શુદ્ધ ભુદા વેશમાં દર્શન દે છે; ને આ એક કાંઈ દેવ તો નહિ હોય! જાવાઈએ મને ગડિન ચએલી વેદન કહ્યું, 'જા બેરા, એક શેર આટા લે આવ.' દવે તો મારાથી ના જ દેગ પકાવ? ના પાર ને રાખ આપે તો? એરકે નવાદ ને બીકા મારી ક તો રમેણમાં શેર લેવા ગઈ. શેર જનન પાટી આવું તો ખાવાઈ ન મળે! જરૂરે અલોપ જ થક ગયા! નહિ તો એટલી વારમાં તબ થયાં? અને તબ તો જતા-દેખાય એરકે વધા મારી નજર પડતી હતી. જરૂરે કાંઈ દેવ દર્શન આપી ગયા. એમ વિચારી હું શેર પાછા મુકવા જતી હતી, ત્યા ખાવાઈ ધરની અંદર કાદલામાં ચીખાણીખી કરતા દેખાયા. અરે તારી બરી થાય! આ તો કોઈ મોર! મોરનો પિગાર આવતાં જ મને ધરધરાડી થ. હોય મારે, ખુન કરે તો શું કરે? બીરતા મામાં બીજું તો કંઈ ન રૂઝવું. પણ જ્યાર કહીને ધરને સાંકળ મારી દીધી, અને પછી જવાર આપાંને પાંચાસીએને જુમ મારી, મારો સાર જાડી મોર; અને પાર પિનાની વુઝું. સૌ પાંચાસીએ દોડી આવ્યા. પાંચાસીએ જુવાન મુજબીએ લાકડીએ લાઝ આવ્યા. 'શું છે મેન?

'દમ રૂ છે?' મેં તો રેતાં રેતાં સાંકળ દીધેલું કમાઈ જતાયું.—મામા જલુ મજલુન હતા, તેમજે જારલું કંવાઈયું કે તરત ખાવાઈ લાકમાં આવ્યા. 'દરામખોર!' કહીને—મામાએ ત્રણ ધોલ લગાવી દીધી. 'કાઠી નાખ, જે લીધું હોય ને.' અમે મરીજ એરકે દેલ તો શું? પણ મારી જ કાઠીમારડી ને કાનનાં કાંથીઆં નેલે ચાથરામા વીંડીને જટામાં સંતાડી દીધેલા તે કાઠીઆં, અને સાંભે સારીપે દમ મારીને ગામ અહર કાડી મુકેલા. સૌ મને કહે 'નું ખરી નહિ તો. એ તો લખને ગાંધો જન.'

વૃદ્ધ દીક્રાપાને સ્વર્ગવાસી થયે દરજુ પુકે વરસ નથી લીધું. ધરજ થયું એરકે નિકપોશી અને બેકાળ જનનું એ માન્યતા ખોરી છે. દીક્રાપાનું પરખન તો સરસ અને મુંદર હતું.

કાપણના મંસ્કાર દેલ તેમ એમના કપાળમાં ત્રણત્રણ દેખાએ પડી હતી. ધાળ મરવ મેં અને અણીઆળી મીડી આખ. પળની રાલમા સરળના અને ગાંનિ. સૌખામ્યના લાલ આંદશે અને મુડલી એ એમના આખા અંગેનો રાખમાર. નાનાં બાળે તેમજ મોટાં માણે એમને 'દીક્રા'ના બદામીયા નમચી મોળખનાં. પણ મારી તો એ 'ધરમની મા' હતી.

મોંઘા બાળકને લઈને માનાએ દીક્રા પાસે આવે; ગીજ વરતુ એકતી હોય તો પાંચાસીએ દીક્રા પાસે માગે; મુંજખળો ખુલાસો પ્રજનો દોલ કે વેળા પડેન મનમાં ધરપન લેરી દોલ તો એાળખીતાં દીક્રા પાસે તબ.

સૌના ફપર માનું દેત ગખવાર દીક્રામા આરકે પોતાના બાળખળની રાત કરતાં. અજવાળી રાતે કણીઆમાં અમે કુલ જેવેં કાલંતી દવડીએ કોડીએ

ત્યારે મારી બાબી ચાર્લી કહે કે સંતપુસ્તોનાં સુંદર પદ ગાય. નાનો બગવાન ક્રોમ્કિ દીખળ કરી આખી મંડળીને ખડખડાટ હસાવે. એમ કલાક બે કલાક વીતે અને સૌના ઉત્સાહ થમે ત્યારે લીટ્યા વાતચીતનો પ્રવાહ ચલાવે. એકવાર પોતાના જીવનનો એક પ્રસંગ એમણે કહેશે તે મને યાદ આવે છે.

‘હું કુંવારી હતી ત્યારે કુટુંબમાં કલાગરી અને કાઠી ગણાતી. ગામ બદાર કનકેશ્વર મહાદેવનું મંદિર. શંકર બગવાન ઉપર મને એટલો ખાવ કે સપાસસાંજ દરોન ન ચુકતી. ઘેર પણ હું સપારે નાહીધોઈ શિવલિંગની પુજા કરતી. મને શ્લોક કે રત્નિતિ જેવું કંઈ ન આવડતું; પણ ‘ૐ નમઃ શિવાય’ નો જપ કરતી. પણ ચમત્કાર તો એ જનતા કે લીટી દીવો કઈ કે તરત જોની મેલે ધુપતી વાસ આવે. ઘરનાં સૌને નવાઈ લાગતી. પુત્ર વખતે જ ધુપતી સુવાસ આવે એમ નહિ; પણ દિવસમાં જેટલી વાર હું શંકરનું ધ્યાન કરું તેટલી વાર ચોમેર ધુપનો સુગન્ધ ફાંપવા માંડે.’

‘પછી તો હું પરણી. ત્યારે પણ એક બે વરસ કુધી એમ થયા ક્યું. જેમ જેમ સસારમાં હું રચી-પચી રહેવા લાગી તેમ તેમ શંકરની ઉપાસના ઝોલો થઈ અંન ધુપ થતો અટક્યો. મારી ઇંદગીને એ ચમત્કાર હું બુઝી નથી.’

આટલું બોલતા બોલતાંમાં તો હીરમાની આંખો-માંથી બોર બોર જોપડાં આંધું આટ્યાં. કદાચ એમને બોવાએલા પાવિત્ર્યનો શોક થતો હશે અથવા મંદુર બાળખજુ સાંભરી આવતું હશે. પણ અમે બાળકો શું બોલી રહીએ ?

વાતાવરણ એકદમ શાન્ત, ગંભીર અને પવિત્ર બન્યું. બારના ટકોરા પડ્યા. મંડળી વીખરાઈ. મેં પથારીએ સુતાં માથું, ‘હે શંખુ ! માઈ હદય એટું નિર્દોષ ન કરે ?’

પચાસેક વરસ પહેલાંની આ વાત છે. અમારા પોરોશમાં કેસારાનાં ઘણાં ઘર છે. લાલમાં તો ઘણુંખણ વાસણો વિલાપતી સંચામાં દખાણીને બનાવેલાં આવે છે અને કેસારા તે વેચે છે. એ વખતમાં તો બધી જનતાં વાસણો કેસારા હાથે જ બનાવતા. હાંથ,

ચાચર, વટોઈ વગેરે વાસણોને સંધાડા ઉપર ઉતારવાં પડે છે. એ વખતમાં એક કેસારાને ત્યાં એકે જખ્ખે સંધાડા તો ચાત્રતા જ. પુરો કુદાને વાસણ ઘડે ને વેપાર કરે, અને સ્ત્રીઓ ઘેર ઘરકામથી પરવારી સંધારે બેમે. સંધાડાપર વાસણો છોલાય તેનો છોલ તો ઉતરે જ. એ છોલ તેઓ તારવી લઈ સાંજે વાસીદુ વાળે અને કચરો ઉકરડે નાખી આવે. એ વખતે અમારી પોરોશમાં કંકુ કરીને એક બહુ જ ગરીબ અને વિધવા કેસારી બાઈ રહેતી હતી. એને નાના નાના ચાર દીકરા. તે બીચારી ગરીબ, ઝોરલે એને ઘેર સંપાડા નહોતો. દળણાં દળીને કે કાઠને ઘેર સંધારી તાણવાની મજૂરી કરીને કંકુબાઈ પોતાનું ને લોકારનું બરજુબાળુ ચલાવે. સાંજ પડે અને બધા કેસારાનાં ઘરમાંથી છોલ વાળો કચરો ઉકરડે બેગો થાય, એટલે કંકુબાઈ સુપડું ને સાવચળી લઈ ઉકરડે જાય. પેસો નાખી દીર્ઘલે કચરો ત્યાંથી વાળો લાવે, અને રાતે ઘરમાં બેસીને તેમાંથી મોટા મોટા કચરો ખાટી નાખી બાઈનો છોલ બલેલો કચરો ધરતી કાઠીમાં ભરે. આમ કરતાં કરતાં વરસો વીતી ગયાં. કંકુબાઈના ઘરમાં ચાર કાઠીઓ હતી તે ચારે ય છોલવાળો કચરાથી બરાઈ માર્. કંકુબાઈ ધરડાં થઈને આખરે મુજરી ગયાં. મા મરી ગયા પછી ચારે દીકરાઓએ કાઠીઓમાંનો કચરો બદાર કાઠી સાફ કર્યો અને તેમાંથી છોલ તારવી ફાટીને તેને ગાળ્યો તો એમાંથી સાતમજુ પિપળ નીકળ્યું ! તે વડે તેમણે વેપાર કર્યો, અને ધીમે ધીમે તેઓ પૈસાદાર થઈ ગયા.

તારા બાપુને—ગામ નોકરી હતી, અને મારે કાકાના લગન માટે આગમથી ઘેર આવવા નીકળવું પડ્યું. તે વખતે એ બાપુ રેલ થઈ નહોતી; એટલે મારે બે દિવસનો સ્ત્રો ગાથમાં બેસીને કાપવાનો હતો. એક પાલવાણું ગાંડું જતું હતું તેમાં બેસાર તરીકે બે સોનારણો, તેની સાથે અને હું એટલાં હતાં. પહેલા દવસની મુસાફરી પુરી કરી બીજી રાતને પાછલે પહેરે ગાથમાં ભગતી ભગતી બેવા લાગી, તો અમારા ગાથા પાછળ થોડે છેટે કોઈ ચાર જખુ બુદાનાં બાંધી આવતા જણાયા. અગ્રવાળી રાત હતી, એટલે

આકારે. એકબા દેખાતા હતા. એ જાણુ છુટારો
ભો સંમળાતો એટલે મને તો ખાતરી થઈ કે નહી
આ છુટારો હોવા જોઈએ. હું કંઈ બોલું તો તે પણ
સંમળાય એટલે છે તેઓ હતા. એટલે હવે બીજાને
ચેતવવાં પણ કેવી રીતે? મેં તો બેઠું બેઠું આગ
પગનાં કલ્લાંનાં પેચ ફેરવીને હળવેથી કાઢી, ગાડામાં
હેડે પાડ પાવડેલું તેમાં સંતાડી દીધાં; અને ગળામાં

નહિં જેવું થઈએલું હતું તે
કાપડમાં સેરવી દીધું. મારી
આ હીલચાલની કોઈને
ખબર પડી નહિ. પણ
પેલી સોનારણી થઈએલાંમાં
ખુબ હાસીને નીકળેલી
એમને ચેતવવી મુશ્કેલ
હતી. બોલું તો પેલા
સાંભળે; એટલે તેમના ગ-
ળામાં હાથ નાખી ખુબ
હલાલું, અને પાછળ આ-
વનારા તરફ ખ્યાન બેસું.
પણ એ તો સંભળે નહિ,
ને ઉભરી 'એન, આમ
શું કરે છે?' એમ તા-
ણીને બોલી ઉઠે. હવે મારે
એને કહેવું શી રીતે?
એટલામાં તો પેલા ચારમાં-
થી બે જણુ આવળ થયા
અને બળદની રાશ પકડી.
ગાડાવાળાને દમ માર્યો,
'અરુ, ઉભું રાખ; નહિ
તો મરી ગયો જાણુએ.'

ગાડાવાળો બીચારો ગરીબ; અને ચાર જણુ સામે
એકેકે શું કરે? એટલે થયતો યથારતો જાણુએ જઈ
ઉભો રહ્યો. પછી પેલા અમને કહે 'જાણુ, ઉતરી
હેડે.' અમે ચારે જણુઓ નીચે ઉતરી. પેલા બોલ્યા,
'જે હાથ તે કાઢી આપો, નહિ તો મુંઝ હાથ
થશે.' સોનારણી તો રોતી કમળી બહુ ઉતારવા
મંડી. એકે અને પુછ્યું, 'જાણ, તારી પાસે શું

છે?' મેં કહ્યું, 'જાણ, હું તો ગરીબ માણસ છું;
હાથમાં સોનારણી આ ચીપ વગરની ચુરી જ છે;
જાણી કંઈ નથી.' સોનારણી ડોરડી કહે, 'હા જાણ,
હા. એની પાસે કંઈ છે નહિ. ચુડીમાં તમારું શું
જોએ એમ છે?' એટલે તેઓએ માફ નામ ન લીધું.
અને સોનારણી પાસેથી જે મળ્યું તે લઈને ચાલતા થયા.
ઉચ્ચ વગડામાં પાછલી રાતે અમે કેતે સાદ

વિદ્યાર્થી ફોટોગ્રાફરો માટે

ઈ ના મ

શ્રીખર્ષી ફોટોગ્રાફી કરનારાઓ પછીવાર સરકાર ફોટોગ્રાફરો
પાડી શામે છે. એવા કમતા વિદ્યાર્થીઓનું કામ બહાર લાવવા,
સુધારવા, તથા તેમને કનેક્શન આપવાના હવાદારી અને એક
ચોળના પત્ર છે. એવા વિદ્યાર્થી ફોટોગ્રાફરોના ફોટોગ્રાફરોનું
એક સુંદર પાનું દર બીજે કે ત્રીજે મહીને 'કુમારનાં આપીશું
અને એમાંના સોપી સરસ ફોટોગ્રાફ માટે પાંચ રૂપિયાનું
ઇનામ આપીશું. નીચેના નિયમો પાળનાં રાખવા.

દરેક ફોટોગ્રાફ પોસ્ટકાર્ડ સાઇઝથી મોટો ન હોવો જોઈએ.
ફોટોને મુંઝ કપર ચોટ્યાં પિના જ મોકલવો.

ચોક્કસનારે તેની પાછળ પોતાનું નામ, ટેકાણું, ફોટોગ્રાફ-
ની કુંડી વિગત, ફોટો લીધેલી તારીખ અને પોતાની કમર
લખી જણાવવાં.

ફોટોગ્રાફમાં સુસ્તરતાના કે હિન્દુસ્તાનના કપનમાંથી
કરવો, હુસ્ત કે પ્રાચીની ચીજનાં ચિત્રો, અજળ વસ્તુઓ,
વિચિત્ર પ્રાણીઓ અને બનાવો, અકસ્માતો, પ્રાચીન મહાના-
નાં ચિત્રો વગેરે આલેશે.

આશ છે કે કુમારના પાંચનારા તથા તેમના મિત્રો આ
ચોળનામાં લાગ લેશે.

પત્રવ્યવહાર 'કુમારના ટંચી'ને ચલાવે કરવો.

જ્વત.' હું સલામત ઘેર
થયું તે મને ખબર નથી.

પાડીએ? એટલે મુંઝા
મુંઝા ગાડામાં બેસી, બીજે
ગામ જઈ ફોટોગ્રાફરો ફરી
આદ કરી. ફોટોગ્રાફરો સો-
નારણીનાં નામકામ લખી
લીધાં અને અમને જવા
દીધાં. સવાર પડી ગઈ
હતી અને આપણું ગામ
નજીક દેખાયુ એટલે મેં
તો ખડમાંથી મારાં કપડાં
કાઢી પહેરી લીધાં અને
ગળાનું ધરેલું પણ પહેર્યું.
પેલી સોનારણી તો હક જ-
યઈ ગઈ! 'અરે બેન,
તમારું આ બધું કેમ બગી
ગયું?' મેં તેમને બધી
જાત કરી યાદ આપ્યું કે
મેં તો તમને પરદેથી
ચેતવવા માટેલાં ને નીચા-
નીઓ કરેલી, પણ એ
વેળા તમે વાતોના રસ-
માં તે સમજ્યાં નહિ.
નહિતો તમારું જે બધી
પડેલું. સોનારણીનું શું

અમારી પાંચમાં લીધેલાં નામની આપેલ
કુમારની એક વિધવા બાધ રહેતી. તેને
ખગીસગીસ વરસતો એક દીકરો. તે પરદેશ કમાતો.
પરદેશ જતી વખતે તે પોતાના એક બાળખીતા

દુકાનદારને કહેતો ગમેશે કે મારી માને જે હંદ પચુરણ
ચીજ જોઈએ તે મારે ખાતે માંડીને આપવી. હું પરદેશથી
આવીને દીકરા પુત્રની આપીશ. દીકરા ધરમાં દાણા
લુગમાં તો બંદીને ગયો હતો, અને ઘેર એ ભેંસો હતો
અંદર જોરાજોરાજીની તો દીકરાને નીચે દત્તી.
દીકરાના મનને અરમાન કે દીકરા પરદેશ કમાય
છે; એટલે દરેકનાં ગાંડુ મોકળાં. પરચુરણ ચીજ
જોઈએ તે દીકરામાં પેલી દુકાનેથી લઈ આવે, અને
વેપારી તેના દીકરાને ખાતે મારે. આમ કરતા
આંદક મહાના પીતી ગયા. દીકરા પરદેશથી ઘેર
આવ્યા અને પેલા દુકાનદાર પાસે દીકરાને વેચ્યો
કર્યા ગયો તો તેને ખાતે ખાતે દોડમોએકે કપીઆની

રકમ નીકળી દીકરા તો આખા જેવો જ બની ગયો!
ચોપડામાં જુએ તો ખાતાની રકમ અચોગ વીગતવાર
લખી હતી:

એક પેસાની દીવાસળાની રાખલી—હસ્તે આંધ દીર.

એ પેસાની હાંકણી—હસ્તે ગાંધ દીર.

પેસાનું ધુપેલ—હસ્તે ગાંધ દીર.

અંદ આનાનું વાસનેલ—હસ્તે ગાંધ દીર.

ગણુ પેસાનો સાથ—હસ્તે ગાંધ દીર.

વગેરે. આમ ગધી ચીજો વિગતવાર 'હસ્તે
ગાંધ દીર' મરિશી હતી. અને છેડે ખાતે દોડમો
રૂપીઆનો સરવાળો હતો. દીકરાએ મુંઝે મોટે રૂપીઆ
ગણી આપ્યા.

જરા ઉપયોગનું

શાકમાં મીઠું બધારે પડી ગયું હોય તો પાણીવાળા પાદરાની
દાંડીના ટુકડા કાઢીને તેમાં નાખજો એવા મીઠું મુકી લેવાનો
ગુણ છે.

શાકની વનખાંડા કે વામણો સાકર કર્યા હોય તો બદલા બદલા
પાણીથી ઘાંઘ નાખજો ચકચકતા યશે.

શાકમધુરિયાં કે પોચા આંશીમણા કે બંટા પડેલાં તેને
પહોળું કરી તેમાં કપુરનો ઘાંઘ થોડો ભરી છાંટી દેજો એથી કે
બરડો કે ગંધાગે નહિ, તેમ છપાત પાન નહિ થાય મુલાંડના
મગજને તેથી આરામ ને હંદક મહેલો. અને વળી મુળોની સુગંધ

કદાચ મહેલો રકુ લાકડામાંથી કાઢીને હોય તો દીકરા પીણા
લાલગોળ નખાવી રકુના આપા પર થોડી વાર દબાવી નાખજો.

મેથી કાર બળી જઈ રકુ દીણા ઘેરો ને મહેલોમાંથી નીકળી શકશે.

ધરનાં દીકરાં બહુ થતી હોય ત્યાં ગંધક મુકવાથી એકકદમ
નાસ્તી જશે.

દાળજી, કામજા કે મેયાં બીજાં પ્રકાર કેપામાં ફરકડીને
ભુટા છાંટીને મળવાથી તેમાં ઘાંઘ કે બીજાં જેવું નહિ થાય

ને કપાં સાકર મહેલો

કામજાના ઘેલો કે પાણી લાગવાથી દીકરા અસ્થપરક
માંથી મળ હોય તો તુપરેલા સમયા, નાચેલા કે નળીઆના ટુકડા
પર પાણીવાર દબાવી લાખજો એટલે મુકાઈને કીમતી જશે.

પાનનાં કપા પર પિટ્ટી ચોરનાં પહેલાં ત્યાં ચોરો ડુંગળીને
રકમ ચોપડાને. એથી પિટ્ટી મળજીને ચોરશે.

કુતમનાના પાણીમાં મોલી સાકર નાખીને પછી તેમાં કુલ
મળવાથી એ વંચારે લોળો વખત નાભ ને છે

કેવીન રમણ થોનાં પહેલાં પાણીમાં થોડું. મીઠું નાખજો.
એથી કંઈ ન કાઢનાં દીકરા પાસે થશે પાણી રકુ હોઈ ભેળવે.

જુના કેરોમાર પર પરેલા લાપને મેણીકેરો, રૂપીગરવાળા
કપા પોચા વડે થશે કાઠી રાકાય છે.

હાંડ અંધાર કુખમાં કંઈ નામ ન પડતી હોય ત્યાં ભેડું
હોય તો કપુરના કકડા સળગાવી તેમાં નાખજો. કપુર સળગતું
મળજીને પાણી પાણી ઉપર નજી રહે છે, તેથી કુખમાં અલગથી
મળ મહેલો.

બહેનની આશીષ

ઝમકુંડે લગ્ન થઇ ગયા પછી થોડે આંતરે એનાં મામાપણુજરી ગયાં, પીઅરમાં કે મેસાજમાં કોઈ એને નહોતું. નિરાશાર ઝમકું આગણ મોટા જગતમાં એકલવાઈ થઈ ગઈ. એની સાસરી તો કંટાળા યોરની વાટ જેવી; ને સાસુ તો ચોક્કસ વાલુ જેવું. ગરીબ ગાય જેવી ઝમકુંને માથે યોગે દહાણ કામનો દસરોડો, ને માથે ગાળો સાથે જુખ ને ઉપર વળી દુઃખ. આસ કેટલાયે દિવસો પીત્યા. બીચારી ઝમકું આ કેર ખમીને ધારે ધારે રીડી થતી ગઈ.

એણામાં પુરૂં ઝમકુંને સંમિત આવ્યું. સાચુ રોજ દોણાં મારવા લાગી કે ‘તારા પીઅરમાં કોણ મુઆં છે તે તને કાપકાની કંસ સરખી પે કરશે?’ ઝમકું મંજી બનીને સાસુના સાં એક સાંખી રહેતી.

એક વખત ઝમકુંને ‘કોહલ’ જાગી. એને ખીર ખાવાનું મન થયું. પણ કહે કોને? એનું કોઈ પુરૂં સાંખી એમ પણ નહોતું, ત્યાં ખીર કરીને તો કોણ જ ખપડાવે? એટલે ઝમકું મનમાં ને મનમાં સમસમી રહી.

એવામાં કંઈ મોકું પરખ આવ્યું. સાસુએ કહ્યું ‘વહુ, આજ ખીર કરજો.’ ઝમકુંને તો આવતું ને પેર જતાવ્યું. જુખ હોશે હોશે એણે ખીર રાંધી. પણ સાસુ બડી પહેલિની! બધાં જમવા બેઠાં એટલે સાસુએ, વહુને વાસતે પાછળ કંઈ ન રહે એમ. ગંધી જ ખીર. સૈને પીસી દીધી, અને તપેલું ખાલી કરી રસોડા તરફ દડસેલી મેથું.

ઝમકુંએ તપેલા સાચું જોઈને ઉડા નીસાસો તાપ્યા. એની આંખોમાંથી ડાક ડાક આંસુ બરવા લાગ્યાં, ને છાતીએ દુઃખો બરાહ આવ્યા. પણ એના અંતરની આ પીડાં વળણે એનું દાર્દ જ નહોતું.

ધરનાં સાં ખાદ્યની રસ્તે પડ્યાં, અને સાસુએ મુલા મારે લાંબી મોર તાપ્યા. ઝમકુંએ ખાધું ન ખાધું ને એ દગડોએક વાલુ મોરતમ બેઠી. ફરી તેણે ખીરનું તપેલું હાથમાં લઈને જોયું તો તળાએ

દડસેલી ખીરના ઉખરડા ચોટલા દીધા. ખીરનો ચોરો મરણો પણ રવાદ મળશે એમ જાણી એ રાહ વેઠ, ને તપેલીમાંથી બધા ઉખરડા કપેડી લીધા. કદાચ અહીં આછા ને સાસુ બેઠે જશે તો એ પણ ખાવા નહિ દે, એમ ધારી તેણે એ ઉખરડા એક વાટકામાં બડી લોટી રાખ્યા, ને નદીએ પાણી બરવા જતાર ત્યારે ત્યાં લઈ જતને ખાદ્ય એવો વિચાર ફરી રાખી મુલ્યા. કામકળથી પરવારી પાણીના બેડામાં પેડો વારસે મંતાડી લઇ ને નદીએ ગઈ.

નદીને કાંઠે એક મોરો રાજડો હતો, ત્યાં આગણ હાડો ને ખીરનો વાટકો છુકાને, મળામમાં પીવાનું પાણી બરી લાવવા ને નદી તરફ ચાલી.

પેલા રાજડામાં એક તાગણી મહે. એ પણ સગબાં હતી. એને ખીરની મીઠી વાસ આવી એટલે તે રાજડામાંથી બહાર નીકળી. વહુએ છે ને ખીરના ઉખરડા. બધા ઉખરડા ખાઈને એ તો પાછી રાજડામાં પેસી ગઈ.

પાછી આવીને ઝમકું વહુએ તો વાદા ખાલી ખમ! આ બેઠા પડીકાર તો એ ધંબી ગઈ. પેરમાં દુઃખનો મોટો મોરડો પરખો. પણ પછી વિચાર કરીને બોલી, ‘હરો! હું જેવી કોઈએ ખાધું હશે. બસે; જેણે ખાધું હોય એનું પેર ફરજો!’

રાજડામાં બેઠેલી નાગણી આ રાખેડા સાંભળીને ચકિત થઇ ગઈ! તેણે વિચાર્યું કે ‘આ ખાઈ જહુ બની છે; પણ દુઃખણી લાગે છે. સાચ એની વાત પૂછું.’ આમ વિચારી નાગણી અંતરે રૂપ લઈ ઝમકું પાસે આવી; ને તેને દેવથી મોહાવીને એનાં વીતર મુજબ વાગી. ધરે ધરે ઝમકુંએ બધું કહ્યું. ‘નાગણીએ પૂછ્યું ‘બેટા, તું જતા મારી સાથે આપીસ?’ ઝમકું હલે. ‘આ?’ નાગણી કહે. ‘અરે; થોડે દૂર. પણ જો, તું રીંદ નહિ. અમે નાગપંક છીએ.’

ઝમકું તો નાગણીની પાછળ પાછળ ચાલી. થોડે

આથે એક બોયરા જેવું હતું તેમાં બંને પેદાં અને અંદર ખુબ ઉંડાણમાં જતાં, હીરા અને રત્નોથી ઝગ્મ-હગ્મતા અતિ પ્રકાશમાન એરડાઓમાં આવી પહોંચ્યાં. ખંડોમાં ઠેકઠેકાણે અનેક પ્રકારના વૈભવેની ઉંચી સામગ્રીઓ ભરી હતી. જ્યાં જુએ ત્યાં સેતું, રૂપું, મણિ, માણેક ને રત્નોના જ દગલા! અમકુ તો આ બધું જોઈને હેરાત પામી ગઈ. નાગણી બોલી, 'જેટા, આજથી તારૂં પીઅર અને છીએ એમ જ માનજે. તારા ખીરના ઉખરડા મેં જ ખાધા છે. તારા સુખ-કુખમાં અને બનશે તેટલા બાગ લઈશું. તું કોઈ વાતે મુજાદ્દા નહિ. હવે જ, તારે મોઝું ચરો. પણ જો, તારા સીમેંતના પ્રસંગ આવે ત્યારે સીમેંતની કોકોત્રી આ રાક્ષસના દરમાં જરૂર નાખી જાગે. જુલીશ માં.'

ધે આવીને અમકુ કામે વળગી. તેના અંતર-માંથી કુખની ડાચા ઉડી ગઈ. હવે તો એને સઘળે સુખ સુખ જ લાગવા માંડ્યું. એમ કરતાં સીમેંતનો શુભ પ્રસંગ આવી પહોંચ્યો. અમકુએ સાંસને કહ્યું. 'મારા પીઅરમાં તો કાંઈ નથી. પણ મને હીકરી જેવી નાણે એકા ઓગળીતા છે. જે એક નામ વિનાની કોકોત્રી લખા આપે તો એતે મોકલવા.' કોઈ આવે તો હીક, નહિ તો કાઈ નહિ.'

સામુદ્ર તાડ્યો, 'તારે નપીઅરીતે વળી કોકોત્રી શી? કોણ કોકો આવવાતો છે? શા દગલા વાગી દેવાતો છે?'

પણ સસરાને વળતું દાગ્યું. 'એ કહે કે 'એમ છે તો આપણે શા ખરચ છે? બંનેને કોકોત્રી લઈ જાય. એમાં શું?' આમ કહીને એક કોરી કોકોત્રી લખીને વળતું દાગ્યો. અમકુએ કોકોત્રી સાચવીને સાડીને છેડે બાંધી. પાણી બરવા ગઈ ત્યારે રાક્ષસના દરમાં મુકતી આવી.

... સીમેંતનો મંગળ તિથિવાર આવ્યો. ધરમાં ઘોળ મંગળ ગવાઈ રહ્યાં છે. સૌ કસ્ટોલમાં છે. એવામાં રાજકુંવર જેવા સ્તિમાન બે બાઈઓ બારણે આવીને ઉભા અને અમકુને પહેત કહીને બોલાવી. અમકુ તેમને

ઓગળી ગઈ, ને હરખેયી થઈ કુખડાં લીધાં. લોકો પુછવા લાગ્યા કે 'રાખના કુંવર જેવા આ કોણ છે?' અમકુ ઉમંગભરી કહે કે 'મારા જીમના માનેલ બાઈ છે.'

તેમની કાંતિ અને કાંઈ જોઈને અમકુની સાસુ તો સહક જ બની ગઈ! હવે તો એ અમકુવડની ખાતરવાદરી ને ખુરામત કરવા લાગી.

એસાજામાં મોટામોટા થાળ સેનારખાની મહોરોથી છવકાઈ ગયા; હીરામોતી જડિત ધેરણના દગલા થયા; અતે કીનખાખ તથા હીરાગળ વડોના તો મંગાર રચાયા. પરના, સગાંવહાલાના તે પાડ-પાડોતના લોકો પણ અમકુના બાઈની પહેરામણીથી શોભી ઉઠ્યાં. અમકુના હરખનો તો પાર જ ધ્યાંથી હોય?

સીમેંત પ્રસંગ પછી બાઈઓએ અમકુને 'ચેતાને ઘેર તેડી જવા કહ્યું. સામીની આવડથી અંબઈ ગમેથી એની સાસુએ ખુશીથી હા કહી.

અમકુ નાગતે મેર આવી. નામનો આભો પરિવાર જોડના ઉપર વ્હાલ કરવા લાગ્યો. દિપસો ગતા અમકુને પુત્ર સ્વતર્યો. નાગના ધરમાં કર્તાલ થઈ રતો. આખા કુર્કુલમાં અમકુ દીકરી જેવી વહાલી થઈ પડી.

ચોરા દડાડા ગયા એટલે નાગણીને બચ્ચાં બપવ-તરવાતો સમય થયો. તેણે અમકુને કહ્યું. 'જેટા, અમારો નાગનો રીવાજ છે કે બચ્ચાં જેમ જન્મે તેમ અને તેમને ખાઈ જઈએ. જો, હું બચ્ચાં મુકું અને ખાઉં ત્યારે તું દીવો ધરીને ઉભી રહેજે. જરા મેં ગજારાઈશ માં.' અમકુ દીવો ધરીને ઉભી.

નામણીએ બચ્ચાં મુકવા ને ખાવા માંગ્યાં. તેમણી બચ્ચા માટે બચ્ચાં નાસખાગ કરવા લાગ્યાં. એવામાં એકાદ અમકુને પગે વીંટાઈ ગયું. તેથી તે ગમરાઈ, ને હાથમાંથી દીવો સરી પડ્યો. અંધારું ઘોર થઈ ગયું. નાગણીને બચ્ચાં બરાબર નહિ દેખાવાથી કોઈની પુછી બપાસને બાંડી થઈ ગઈ, તો કોઈ ખાંડું થઈ ગયું. આ ઉપરથી એમનાં નામ 'ખાંડીઆં બાંડીઆં' પડ્યું. એ વાત તો પીતી ગઈ.

ઝમકુને સારસે પાછી વળાવવાનો સમય આવી લાગ્યો. નાગશેડોએ અનેક જ્વતનાં વચ્ચે, અલંકારો અને સોનેવાથી બ્હેનને ભરી દીધી! ઝમકુ કહ્યું નાગ પિતાની રજા લેવા ગઈ. નાગ-પિતાએ આશીષ દીધી, 'બેટા, સુખી રહેજે અને જે કંઈ જોઈએ તે મંગાવી લેજે. દીકરી, મેં તો તને કંઈ આપ્યું નથી. પણ તું મારા મોમાં તારા હાથ નાખ.' ઝમકુએ એમ કહ્યું. ગમે હાથ જેટલા અંદર ગયા તેટલા હીરામોતીનાં કેંકણ, સુદી ને વેદચંદીએથી હુમજીમ ભરાઈ ગયા. ઝમકુ રમ્મ લાઇને નામનાહયો સાથે પોતાને સારસે આવી.

ખાંડીઆંખાંડીઆં સમજીતુ ચયાં ત્યારે એમને ખબર પડી કે બ્હેને દીવો પાડી નાખેલો તેથી અંધારામાં માએ બચકાં ભરી, અંતે તેઓ ખાંડીઆં ખેડોળ ચયાં. સૌએ મળીને વિચાર કર્યો કે આપણે એ ભૂંડી બેનને જાણ કરીએ. સપનાં ભેગાં મળી ઝમકુને કહ્યું આશ્વિ.

એક જાહેને ઝમકુને પાણીઆરે બેઠું. બીજી બેન, ત્રીજી ધંદી ઉપર, ને ચોથું ચુકે બેઠું.

સવારે ઉઠીને ઝમકુ બહાર આવવા ગઈ ત્યાં ઉભરે ખાંડી ઉપરે અચકાણું. એટલે ઝમકુ બોલી, 'ખમ્મા, મારાં ખાંડીઆંખાંડીઆં વીર, જેણે પુર્યાં મોનાનાં વીર.'

આ સાંભળીને ખાંડીએ વિચાર્યું કે 'અહો! આવી બ્હેન! સવારમાં ઉઠતાં જ અમને ક્ષેમ દેવાયું હોય છે! આવી બ્હેનને કેમ કુરસદે?

ઝમકુ પાણીઆરે ગઈ ત્યાં ખાંડી ઉપરે અચકાણું. ત્યાં પણ ઝમકુએ આશીષ દીધી, 'ખમ્મા, મારાં ખાંડીઆંખાંડીઆં વીર, જેણે પુર્યાં મોનાનાં વીર.' આ સાંભળીને ખાંડી ઉપરે પણ અચકાણું. બંદીએ અને ચુકે ઝમકુ ગઈ, તો ત્યાં પણ એમ જ બન્યું. ખાંડીઆંખાંડીઆં તો રાજગણ ચર્ચ ગયાં.

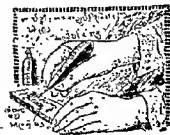
તો બાહ્યોએ પાછા જઈ માને વાત કરી. તેમની મા કહે, 'અરે મુરખાંઓ, બ્હેનને કહ્યું હતું કે કુણું ક્યાંથી સુઝી? બ્હેનની આશીષથી તો સુખી થઈએ. બ્હેનની આશીષે દુઃખ ટળે. બ્હેનની આશીષે રજા આપણું દેવાયું હાય. તમે સૌ બ્હેન પાસે જાહેને પડો, બ્હેનની મારી માગો અને તમારી વડાલામાં વહાલી વસ્તુઓ બ્હેન માટે લઈ જાઓ. તે બ્હેનને આપી કહેજો કે 'આ અમારી વીરપસલી તું લે.' બે એ રાજ ચર્ચે લે તો તમારું પાપ છુટે.'

આ સાંભળી ખાંડીઆંખાંડીઆં બારે બારે મીંગેની વીરપસલી લઈને બ્હેનને ઘેર મહેમાન થયાં. બ્હેને પ્રાણ પાપરોને સૌની સેવામાકરી કરી. ઝમકુ તો બાહ્યોને જુએ જુએ, ને એને હરખનાં આંસુ આવે! બાહ્યોએ પણ બ્હેનને પડે પડીને વીરપસલી દીધી. બ્હેન તો જાણનાં મોં જોઈને જ વૈશિષ્ટી લીધી, તેમાં વળી બેટા મળી! બ્હેનનું ઘર બાહની બેટાથી ભરાઈ ગયું અને બ્હેને અંતરના હિમજાકાથી બાહ્યોને આશીષ આપી.

નિબુવન ગોરીસંદર વ્યાસ

તમારી કુરસદે

કાચ કે ધાતુની તમારી કેઈ વસ્તુ ઉપર તમે સહેલાઈથી પોતાનું નામ કેતારી શકો. વસ્તુ ઉપર જે જગ્યાએ તમારું નામ લખવું હોય ત્યાં, મીથુનું કે મીથુનતી પીગાળીને તેના નસનું એક પાતળું પડ બાંધો. પછી એક અણીદાર સોપા વડે, તે મીથુના પડ સોંસડું તમારું નામ કેતારી અક્ષરો કેતારાં રહ્યા પછી, જે કાચની વસ્તુ હોય તો હાઈડ્રોક્લોરિક એસિડ, અને ધાતુની હોય તો નાઇટ્રિક એસિડમાં એક બીજી બોળા નામ કેતારી જગ્યા પર લગાવો. એસિડ, અક્ષરો કેતારી જગ્યા સોસરો નીચે જઈ કાચ કે ધાતુ પર તમારું નામ કેતારી નાખશે, અને મીથુનું પડ લગાવેલી બીજી જગ્યા સલામત રહેશે. પછી મીથુનું પડ યોગાળીને કાઢી નાખી વસ્તુને સાફ કરી નાખશે તો તમારું નામ કેતારાઈ રહેલું જણાશે.

આકાશદર્શન દિષ્ટિ છઠી

અભિજિત અને શ્રવણ: તથા મંગળ વિષે કેંક વધુ

શ્રવણની અમાસ: તા. ૩૦મી ઑગસ્ટ, રાત્રિવાર:
સુર્યોદય ૬ ક. ૨૩ મીનીટ; સૂર્યાસ્ત ૬ ક. ૫૭ મીનીટ.
સમર્પિના છેલ્લા (પૂર્વજ્ઞાના) જે તારા મરીચિ
અને વસિષ્ઠને જોડેશો અને એ લીટી સાથે લગભગ
કાટખુણો કરે એવી લીટી મરીચિમાંથી દક્ષિણ તરફ
દોરશો, તો ને નવી લીટી એક અત્યંત ચળકતા
તારામાં થઈને જશે. (જુઓ સાથેનું ચિત્ર) આ
તારાનું નામ 'અભિજિત' જેમ હાલમાં ધ્રુવ
સ્થિત દેખાય છે અને જીર્ણ તારાઓ તેની આસપાસ
ફરતા દેખાય છે, તેવી જ રીતે હજારો વર્ષ પહેલાં
અભિજિત સ્થિત દેખાતો અને જીર્ણ તારાઓ (ધ્રુવ
સુદ્ધાં) તેની આસપાસ ફરતા દેખાતા. આનો પુરાવો
આપણું શાસ્ત્રોમાંથી મળે છે. અભિજિતનું આશ્વિના
સાંજના ૭ ક. ૫૬ મીનીટ, અને અસ્ત રાતના ૩ ક.
૨૦ મીનીટ છે.

વસિષ્ઠ અને અભિજિતને જોડનારી લીટીને અભિ-
જિતની દિશામાં સંજા-
વવાથી તે શ્રવણના ત્રણ
તારાઓમાં થઈને જશે.
આ ત્રણ તારાઓ
મૃગ- (નક્ષત્ર)ના પેટ-
માંના બ્રાહ્મી પેટે એક
જ રીતી લીટીમાં આ-
વેલા છે; અને એ
ત્રણમાં વચ્ચે સૌથી
ચળકતો છે. આ
વચ્ચેના આપણે 'શ્રવણ-
મેગલ તારા' કહીશું.
શ્રવણની વાર્તા રામા-

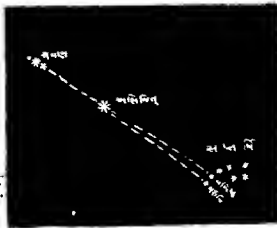
યજ્ઞમાં પ્રસિદ્ધ છે. વચ્ચે તારો તે પુત્ર શ્રવણ,
અને આબુગાશુના જે તારો તે તેનાં માતાપ. એમને
તે કાવડમાં બેસાડી ફેરવે છે. શ્રવણને આકાશચંચાલા
તટ પર વિચરતો આપણે જોઈએ છીએ, અને દૂર
દશરથ (અભિજિત) પણ માણુમ પડે છે.

પણ આ માસનું સૌથી અગત્યનું દ્રશ્ય તો
મંગળનું છે. મંગળનું ઓગળાણ આપણે 'પાંચમા
અંકમાં' કર્યું છે. મંગળ આ માસમાં જોડેશો પૃથ્વીની
નજદીક આવે છે તેટલો નજદીક ૧૦૯ વર્ષ સુધીમાં
પાંચે કદિ આવતો નથી. જન્માષ્ટમી (તા. ૧૨મી
ઑગસ્ટ) સુધીમાં તે આપણી વધારેમાં વધારે નજ-
દીક આવતો જશે, અને ત્યારપછી તે દૂર જતો
જશે. એટલે જન્માષ્ટમી દિવસે તે વધારેમાં વધારે
નજદીક હશે. આ દિવસોમાં તે ખુબ લાલ અને
રહેજ મોટો દેખાશે.

પૃથ્વી ઉપર તો આપણે ટેલિફોન તાર કે વાયર-
લેસથી દૂર દૂર મેરિના મોઢી વાતો કરી રાખીએ છીએ.

પણ હવે તો મોઢા
જુદિમાન ખગોળ-
શાસ્ત્રીઓએ મંગળ
ઉપર પણ મેરિના મોઢા-
લાવાના પ્રયત્નો કરવા
માંગ્યા છે. કારણકે
એમ મનાય છે કે મંગળ
પણ આપણી પૃથ્વી
જેવી જ એક પૃથ્વી
છે, અને એના ઉપર
પણ માણસો રહે છે.

આપણી પૃથ્વીને
એક અંક છે, તો મંગળને

ખે છે. આપણી પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર ૨૪ કલાકમાં ફરી રહે છે, તો મંગળને પોતાની ધરી પર ફરતાં ૨૪ કલાક ને ૩૭ મીનીટ ચાર્ય છે. પણ સૂર્યની આસપાસ ફરવાની એની આલ પૃથ્વી કરતાં ઘણી જ ધીમી છે. પૃથ્વીને સૂર્યની ચોમેર ફરી રહેતાં ૩૬૫ દહાકા લાગે છે, જ્યારે મંગળને ૬૮૭ દિવસ લાગે છે.

કદમાં મંગળ પૃથ્વી કરતાં બહુ જ નાનો છે; માત્ર પૃથ્વીના સાતમા ભાગ જેવો. અહ જેમ નાનો તેમ એના ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણ ઓછું હોય. તેથી મંગળ ઉપર આપણી પૃથ્વીના જે ભાગ જેટલું જ ગુરુત્વાકર્ષણ છે. એટલે વસ્તુઓના વજનમાં પણ ફેર પડે. જે ચીજ અહીં તોલમાં પાંચ શેર લાગે તે ત્યાં જાસેર થાય! અહીં જે માણસ જે કુટ કુટી રહે તે જ માણસ મંગળ ઉપર તેટલા જ બળમાં પાંચ કુટ કુટી રહે!

હવે છે કે મંગળ ઉપર પાણી બહુ ઓછું છે. આપણે ત્યાં ત્રણ ભાગનું પાણી ને એક ભાગની જમીન છે; પણ મંગળમાં તો એક જ ભાગનું પાણી અને ત્રણ ભાગની જમીન છે. અને એ જમીન પણ ઘણીખરી ભુરાં રણવાળી છે. ત્યાંની જમીનનો રંગ રાતો હશે, તેથી જ તે ગ્રાતા દેખાય છે. લીલાતરી ને ઝાડપાન ત્યાં બહુ જ ઓછાં હોય છે. ત્યાંની હવા પણ બહુ જ પાતળી અને સૂકી. આપણે તો ત્યાં ઇંચી પણ ન રીકીએ.

મંગળ પૃથ્વીની ધરી બહારનો પાસેમાં પસેનો અહ છે. એટલે દરબીનમાંથી બીજા બધા કરતાં તે મોટું અને ચોક્કસ દેખાય છે. દરબીનમાંથી જોતાં મંગળના ઉત્તરદક્ષિણના એ છેડા ઉપર ધોળાં ધાબાં અને વચ્ચે આદીઅવળી લીટીઓ દેખાય છે. ખગોળશાસ્ત્રીઓ એની કલ્પના કરે છે કે એ ધોળાં ધાબાં તે એના કત્તર

તથા દક્ષિણ ધ્રુવ ઉપર ખમેલા બરફનાં છે. ત્યાંના ઉનાળામાં એ બરફ પીગળે છે તેથી એ ઢાઢ નાના થતા દેખાય છે. અને જે આડીકબી આકૃતિવાળી લીટીઓ દેખામ છે તે ત્યાંની ગંતવર મોટી નહેરો હશે. કારણકે મંગળમાં પાણી તો ઓછું છે જ. તેથી ઉનાળામાં ધ્રુવ તરફથી પીગળી આવેલા બરફનું પાણી ઝીલી લઈ તેનો ઉપયોગ કરવા માટે એ નહેરો બાંધી હશે.

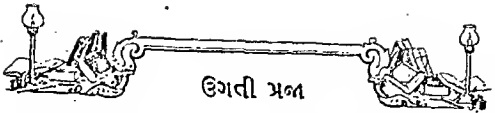
આટલે બધે દરબી પણ મંગળ પરની એ નહેરો દેખાય છે તો એ કેટલી મોટી હશે? અને એવી રાક્ષસી નહેરો બાંધનારા લોકો કેટલા બુદ્ધિમાન હશે? આવી કલ્પના કરીને, આપણી પૃથ્વીના મોટા મોટા બુદ્ધિમાન ખગોળશાસ્ત્રીઓ મંગળના લોકો ઉપર સંદેશ મોકલ્યાં તેમની સાથે વાતચીત કરવાના, અથવા બને તો એમના તરફથી કંઈ પણ સંદેશ કે માહિતી મળે તો તે મેળવવાના અનેક પ્રયત્નો થયાં કરે છે.

અને એવા પ્રયત્નો માટે વધારે સારામાં સારો અવસર હવે આવી પહોંચ્યો છે. આવતી જન્માષ્ટમીએ (૨૨મી ઑગસ્ટે) મંગળ આપણી પૃથ્વીની નજીકમાં નજીક આવવાનો છે. એ વેળા તેના ઉપર જુદી જુદી રીતે સંદેશ મોકલવાની અનેક તૈયારીઓ ખગોળશાસ્ત્રીઓએ કરી રાખી છે. વળી મંગળ એટલો બધો નજીક આવે છે એ કાળે લાખ લખ તેના ઉપર ચું છે તે જોવા સાથે તથા ખતી રહે તો તેની છબીઓ પાડી લેવા સાથે મોટાં રાશ્ટ્રસી દેશોના અને કેમેરાઓ પણ તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે. હવે ચું ચામ છે ને જોઈએ.

જન્માષ્ટમીની રાતે તેનું માથેાતર ૧૨ ક. ૫-૭ મીનિટ થશે. તેના દિવસ અને અસ્ત અનુક્રમે સૂર્યાસ્ત અને સૂર્યોદય પખતે જ (સામન્ય) થવાથી દેખાશે નહિ.

હરિહર બટ

ઉગતી પ્રજા

ગ્રીક્ષુ વિદ્યાર્થી સંમેલન : ઉમરદેડ

પ્રો. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદીના પ્રમુખપણા નીચે 'ઉમરદેડ વિદ્યાર્થી સંમેલન' નામનું ઉગતી પ્રજાનું એક મહત્વકર ઉમરદેડના કાર્યકર્તાઓ રજાપાત્રું છે. તેઓ ઉદ્દેશ કોણ છે કે "વિદ્યાર્થીઓનાં શરીર સુંદર ને મુદત થાય, તેમનાં મન કેળવાય, નીતિના માન તેમને અપાય ન પડે એવા થાય, સાહિત્ય અને જ્ઞાના અભ્યાસથી નિમગ્ન થવન રસબીનું આવ, મનુષ્ય માત્રના ધર્મનાં વિશાળ તરંગો તરંગી તેમની હૃદયી પ્રમુખ થાય, એવા ઉદ્દેશ ધોવવાને દર વર્ષે એક 'સંમેલન' બરવાની યાજ્ઞતા રાખવી." અને "એ વિદ્યાર્થી સંમેલન વિદ્યાર્થીના પ્રતિભામાં રસ લેનાર દરેક અભિને મટે છે."

આજે ગ્રીક્ષુ સંમેલન આવવી રીવાજી ઉપર બસશે. એ પ્રસંગે લેખ લખાવી વંચાવવાનો કાર્યકર્તા રાખવામાં આવ્યો છે. વિદ્યાર્થી આલમમાં જીવે, વિવેક, જ્ઞાન વગેરેના સંસ્કાર અને તેમને આત્મા વિકસે એ યાત્રામાં થતી વિદ્યાર્થીના લેખી જાણી મોકલે એવી યાજ્ઞતા પસંદ છે. એ વિશે 'ઉમરદેડ વિદ્યાર્થી સંમેલન'ના અંગ્રીક તરફથી મળેલી પવિત્ર અર્પે નીચે આપીએ છીએ.

"પ્રિય કુમાર મિત્રો,

ઉમરદેડમાં તમારા જેવા કુમારોનું એક 'વિદ્યાર્થી સંમેલન' છે. મહત્વના પ્રમુખ પ્રો. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી છે. આવતાસુદિના દસા (લેખક) તરીકે તમે એમને આજ્ઞા છે. આ સંમેલન તરફથી દર વર્ષે રીવાજી ઉપર ઉમરદેડના વિદ્યાર્થીઓનું અને વિદ્યાર્થીઓના પ્રતિભામાં રસ લેનાર રાખવાનું એક સંમેલન બરવામાં આવે છે. તમારે વર્તમાન સંમેલનના પ્રમુખ શ્રી મહુમદ મોંઘાવાળા તમારે દલા. એમના આજ્ઞામાંના યોગ્ય ઉપાસ કુમારના પદેલા અંકમાં આવેલા એ તમે વાંચ્યા હશે. આવતા સંમેલનના પ્રમુખપદે સ્થિતી નાનાલાલ બિરાજી છે. ઉમરદેડના કુમાર તરફથી તમારી પાસે એક વિવેકથી ભરખી અર્પી અર્પે કરીએ છીએ. સંમેલનના કાર્યકર્તામાં મુજરાનના કુમારોને ઘણે પ્રસિદ્ધ યોગ્ય દરજ્જાબિન માસિકા વગેરે પત્રોનું તથા તેઓના જ્ઞાનમય નમુનાઓનું પ્રદર્શન બરવાને એક કમ રાખવામાં આવ્યો છે. આવાં દરજ્જાબિન પત્રો તથા નમુનાઓ સંમેલન પછી સર્વને

પાછા રવાના કરવામાં આવશે. એમને આવાં દરજ્જાબિનો કે જ્ઞાના નમુના મોકલવા દોષ તેઓએ આસો શુદ્ધ પુનમ પહેલાં અમને મળી તથા તેમ મોકલવાં. મુજરાનના કુમારોને આ પત્ર જાણ અર્પે વિનંતી કરીએ છીએ કે જ્ઞા અને નરસદી મનોમાત્રના આ મેળામાં કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી મોકલી મેળાને રીવાજી. પત્રવ્યવહાર નીચે સરનામે કરતાં.

મંત્રીશ્રી, વિદ્યાર્થી સંમેલન રવાન સમિતિ
ઉમરદેડ (અરજી મેડા)

યુવક સંઘ : ભરૂચ

બરૂચમાં ગ્રીક્ષુ વર્ષ ૭૫૨ મેળનું સંસ્થાપિત થાજી હતી. તેના મુખ્ય આયોજન બરૂચના જવાનું થવાથી તે સંસ્થાપિત કામ ધીરૂં પડ્યું. એટલે તો ૮મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬ને રીજી દરવાજા યુવકોને, સામાન્ય કાર્યમાં સાથ મળી કામ કરવા મટે 'આર્ય તત્ત્વવેદિની સભા' સ્થાપી. તેમાં પંદરથી ત્રીસ વર્ષની ત્રવના યુવકો સમાજ થઈ શકે એવા નિયમ લેના. ધીમે ધીમે તેમને મહત્વમાં ઉપરેલી, વિશ્વવંશુલ પ્રચારક યુવક સંઘ (ધી ૮૮૨૨૨૨૨૨ લીન ઓફ યુથ) ની સાખાની ખબર પડી અને પોતાની 'તત્ત્વવેદિની સભા'ના ઉદ્દેશો પાલુ એ 'સંઘ'ને મળના દોવાથી પોતાની સભાને 'યુવક સંઘ'ના રૂપમાં ફેરવવા દરજ્જા.

એ અરસામાં ડૉ. હેનરેટ, જે 'વિશ્વ-યુવક સંઘ'ના એક સમર્થ પ્રચારક છે તે બહુ આજ્ઞા, અને આ સભા સાથે વાતચીત કરી, થઈ તો. ૧૮મી એપ્રિલ ૧૯૨૭ ને રીજી તેમણે સર્વ સમાજદોષી સંમતિથી 'આર્ય તત્ત્વવેદિની સભા'ને 'બહુ યુવક સંઘ'ના રૂપમાં ફેરવી નાખી. એ યુવક સંઘના ઉદ્દેશો નીચે પ્રમળું છે.

(૧) દિનની પ્રાંતી સંસ્કૃતિના અભ્યાસને કલેસન આપવા પ્રચાર કરવા. (૨) જાતીય કે રાષ્ટ્રીય બેદરબાર રાખવા વિના વિશ્વવંશુલની ભાવના ખીણવા મરવા આદરવા. (૩) જુદા જુદા ધર્મો પ્રતિ સહિષ્ણુતા કેળવવા ચળ કરવા. (૪) વિશ્વની ધાર્મિક, સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિથી વાકેફ રહેવું તરફનું દોવાથી તે સંબંધને અભ્યાસ કરવા સાથે યુવકોને શ્રેયસ્કાંદ આપવું; પરંતુ પોતાના નામ નીચે કેળવણી પ્રકારના રાષ્ટ્રીય કે ધાર્મિક અગ્રણીમાં ન પડવું. (૫) સંસ્થાને

સગર ચોલાને જે ચોગ્ય જાણે તે વ્યક્તિગત મરહુને કબાલના સ્વ-
તંત્ર છે. (૧) આ સંસ્થા હંમેશાને માટે 'ઇન્ડિયન ટ્રીબીયલ ઓફ
યુથની શાખા' રહેશે.

અમને જાણવાતાં આનંદ થાય છે કે જે હરેશી 'કુમાર'
માસિક નીચે છે તેવા જ હરેશી પર હરેશી આવી સ્વદેશી
હીતચાત્રો શરૂ થઈ ચુકી છે. અમને આશા છે કે આવાં જુદાં
જુદાં મંડળો અને સંસ્થા સંવાસદો ઉદારતાથી એકબીજાના
કામમાં સહકાર આપતા રહેશે અને એ રીતે ચોલાને વિકાસ
અને સમાજની સેવા કરશે. 'આઈ-ટોર' અને 'ઈન-ટોર' રૂમોના
તેજો બધે રમે; પણ સારેસારે કહેવલ અને નાના મધોના
આચારવર્ણી પણ તેઓ આજુ કરે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.

મહાવીર વિદ્યાલયનું સંમેલન

ગઈ તા. ૩૯ ઓગસ્ટને દિવસે મુંબઈમાં મહાવીર વિદ્યાલય-
ના જુના તથા હાલના વિદ્યાર્થીઓનું સંલક્ષ્મંચન થયું હતું. એ
પ્રસંગે જૈન કોમના બીજા રૂઢ અને સુખાલ આલેખોએ પણ
હાજરી આપી હતી. મુંબઈ જેવા કામચલાળી ધર્માલયના
શહેરમાં વિદ્યાર્થીઓનાં આવાં મંડળો થતાં રહે એ બધું ઇચ્છા-
ભેગ છે.

પણ સંમેલનના ઉલ્લાસમાં તેમણે જે પ્રસંગે શોધવા હતા
તેમાં સ્થાનિક કોલેજોનું અનુકરણ માત્ર કરવામાં બુદ્ધ કરી હતી.
જ્ઞાતિનાં આવાં સંમેલનોમાં નાનમોટાં સોને રસ લેતાં કરવાં

હોય તો તેમની કૌશલી સજવડતા અને વખતની અનુજ્ઞાનો
નિચાર કરીને જ ઉદ્ઘાટનો માર્ગશ્રેય શોધવો જોઈએ. અને બધું
કામ પણ સારી અને અંતરથી બાળામાં આવડું જોઈએ.

કેટલાક સંવાદો વંદે જે નાટ્યમયોલો શોધવા હતા તેમાં
બધું જ છુટ અને અમર્યાદે ચેષ્ટાઓ હતી. એ દૂર કરીને ભવિષ્યમાં
શુદ્ધ સંસ્કારી વાતાવરણ ડુંગું કરે, તથા જીવનની બધી બીનાઓ
મક્કર કરે એવા પ્રસંગો બજવી બતાવશે તો તેથી કોમને વધુ
ફાયદો થશે. બીજા કોમના અવગુણોની હાંસી કરવાના કરતાં
પરકામના સરુણો લેવાની દંડશક્તિ જ વિદ્યાર્થીઓને તો
સાખવી ઘટે. બજાવણેના નાટ્યપ્રયોગોમાં શાખા મતાવણો
મપેલ આવી રીતે જનુ થયો હોય; પરંતુ આ યુગમાં સ્વીકૃતનાય
હાજરનાં 'મુખ ધારા' કે 'અચ્ચાવનન' માંથી ચાલુ જમાનાને
વખરો બંધનિસતા પ્રસંગો પણ મળી શકે.

શ્રી મોતીચંદ મિરખરબાઈ કાપડીઆ જેવા સ્થિર પ્રવૃત્તિના
સદુલેખી પુરુષ મહાવીર વિદ્યાલયના મંત્રી છે એ જાણીને
કવતી મન મઠે બધું આશા બાંધી રાજ્ય. તેમને અમરી
વિક્ષિત છે કે કોમમાં સર્વશક્તિનાં માણુકો ઉત્પન્ન કરવા
સાર તેમણે વિદ્યાલયમાં કલા અને સુખ્યવસ્થાનું વાતાવરણ
લાવડું જોઈએ. જ્ઞાતિનાં બાળકો યુનિવર્સિટીની ડિગ્રીઓ મેળવી
ન્યય તેથી જ સંતોષ લઈ બેસી રહેડું રીક નથી. તેમના સર્વેશી
વિકાસ મઠે થયું થયું જોઈએ.

પુસ્તકો : નવાં અને જુનાં

કુમારિકાધર્મ : લેખક-મકાશક, આવજી દામજી શાહ. ઈ. ૦-૪-૦

બાળપણ કરતાં યે કોમાર વધુ નિર્દોષ અને તેજસ્વી હોય.
કારણકે વય વધતાં તેજ અને રૂપ વધે એ કુદરતી છે. કોમાર-
વત એ દેશનું ખર્ડ દ્રવ્ય છે; એટલે કોમ બાળકે કોમારને યોગ્ય
ચુલો અને ધર્મો બુલવા ન જોઈએ.

એ ચુલો અને ધર્મો ક્યા છે તે આ નાના પુસ્તકના
લેખક બતાવે છે. અને એ દરેક વંધર શીખામણની ખંચ
પાંચ વાતો મુકે છે. એ સપગળ વાતો સારી, ઉપયોગી અને
અનુભવથી લખાએલી છે. ધર્મ, નીતિ અને વ્યવહારની નગરે
જોતાં પણ આ બધું અમને અમૂલ્ય લાગ્યું છે.

પણ આપણી કુમારિકાએને તો છીછરી વસ્તુએ ને મોજ-
શોખ મળે છે. ધર્મ ને નીતિમાં તેમને શંકા નથી એમની,
પણ શંકા ધાય છે. ધર્મ ને, નીતિના આ નિમયો રસપૂર્વક
વાંચીને જાળના જેટલું દેવત પ્રત્યુ આપણી કુમારિકાએને આપો.

માધુકરી

તપસ્વિની રાજેશ્વરી
હસ્તામ ધર્મમાં
રાજેશ્વરી નામની એક
મહા તપસવી બાઈ
ચંદ્ર ગદ્ય એ સૌ હોવા
છતાં પણ તેનો ત્યાગ
અને સંયમ કોઈ પણ

પુરુષને રાજમાને એવાં હતાં.

એનો જન્મ બસરામાં એક ગરીબ કુટુંબમાં થયો હતો. અરબી ભાષામાં 'રાખા' રાખના અર્થ 'માધુ' એવો થાય છે. રાજેશ્વરી એના દરિદ્ર પિતાની યાંત્રી પુત્રી હોવાને કારણે નાનપણમાં જ તેનાં માતૃપિતા છૂટી ગયાં અને બીજો જ વર્ષે બસરામાં મોટો દુકાણ પડ્યો. રાજેશ્વરી પોતાનું પર ઠાણું પડ્યું રસ્તામાં તેને નિરાધાર માની કેટલાક બ્રાહ્મણોએ પકડી અને નાણી રૂએ એક શ્રીમંતને ત્યાં દાસી તરીકે રેવા દીધી.

રાજેશ્વરી માદિક-રોડ ધણે જ દૂર માધુસ હતો. તે એની પાસે સખત મજૂરી કરાવતો, અને કામ પૂરું ન કરી શકે તો નિહુરપણે માર મારતો. આ અવમાન અને સબ રાજેશ્વરીને અસહ્ય લાગ્યું તેથી એક દિવસે લાગ નેહને પેલાના રોકને ત્યાંથી એ નાસી છૂટી. જાણવજમાં શાંતબેર નાસના જતાં માર્ગમાં તે પકડી ગઈ અને એથી તેનો હાથ માંગી ગયો. આવી અવસ્થામાં શું કરેલું એનો તે વિચાર કરવા લાગી. તેની અંતઃ આગળ સર્વત્ર અંધાર ફરી પડ્યો. છેવટે પાછી તે પોતાના જુના રોકને ત્યાં જઈ રહી, અને દિવસની સખત મજૂરી પુરી થયે રાત્રે પ્રભુની ઉપાસનામાં ધણેજ સમય ગાળવા લાગી.

આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ નીકળી ગયા. એકવાર રાત્રે તેનો રોક અચાનક ઉધમાંથી નીકળી ઉઠ્યો: તે વેળા રાજેશ્વરી પોતાની નાની કોરડીમાં જમીન પર માથું ઝુકાવી નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પદમાભાની પ્રાર્થના કરતી હતી. રાજેશ્વરી અચાનક સાંભળી રોક તેની આંદરી તરફ ગયો. ત્યાં નહીંને બુંબું છે તો રાજેશ્વરી મોં અપૂર્વે દેવી તેજી પ્રજાસરું હલું. રોકને

લાગ્યું કે પોતે જોને એક દાસી-શ્રામિકી ગણે છે તે કામ સામાન્ય સ્ત્રી નથી. તે દિવસથી તેણે રાજેશ્વરીને પૂજનીય ગણી પોતાની નોકરીમાંથી છૂટા કરી. તે પછી રાજેશ્વરી પોતાના રોકની રમ મેળવી બહાર નીકળી પડી અને કોર તપશ્ચર્યા રાત્રે કરી દીધી.

કુશન તેનું અર્ચિત માનીઈ પુસ્તક હતું. રાતરિવસ તે કુશનના જ વંચન અને વિચારમાં ઘીન રહેતી. યોગાભ્યાસ માટે તેણે કેટલાક સમય અરવરમાં પણ ગાળ્યા હતા. ત્યાર પછી તે મહા તરફ રાશી નીકળી, અને મહામાં જ તેનું અવસાન થયું. તે આખર સુધી કુમારી જ રહી હતી, અને હાથરની રોવામાં જ પોતાની હંદની ગાળા હતી. આજે એને યજ્ઞ યાત્રાને લગભગ ૧૨૦૦ વર્ષ થયાં હશે.

રાજેશ્વરી કેઈકો એકવાર પુછ્યું કે 'તમે વિવાદ કેમ નથી કરતાં?' ત્યારે એણે જવાબ આપ્યો કે 'મારે રાશી જ ક્યાં છે? મેં મારું રાશી તો પ્રથમે અર્પી દીધું છે.'

રાજેશ્વરી જોઈને એક નમ્ર હસે છે કે "રાજેશ્વરી ત્યાં નહીં મેં જોયું તો તેના. ધરમાં એક ભાગ્યેલા પાણીને ઘરો પડ્યો હતો. એ પડામાંથી જ તે પાણી પીતી. પાણીના માટે એક જુદી રાહદી પડી હતી. કોરાકા તરીકે એક છંદ સુધી હતી. મને આ જેવાવ નેહ બહુ દુઃખ થયું. મેં કહ્યું, 'તપસ્વિની! મારા ઘણા મિત્રો શ્રીમંત છે. આપની આજીવ દોષ તો હું એમને આપને વિધિ વાત કરું.' રાજેશ્વરી જવાબ દીધો કે 'હાથરની મદદ સિવાય હું કોઈની મદદ નથી માંગતી. પ્રભુ શું યરીએને તેમની ગરીબાઈને કારણે જ જુદી જાતે હશે? જુદાની નવરમાં તો ગરીબ ને અગ્રીભ તે સરખાં છે.'"

એક માધુસે લખ્યું છે કે "એક દેશમાં હું અને સુશીલાન, રાજેશ્વરી મોંડી હતી તેને એવો સાર થયો. રાજેશ્વરીના તપ-પ્રમાણ અમને એટલો બધો હમ લાગ્યો કે અમારાં મોંમાંથી કેમ કરી સમ્મદ પણ ન નીકળે. છેવટે રાજેશ્વરી સુશીલાનને કહ્યું કે 'તમારે ને કેંડ કેંડે દોષ તે કહી નાખો.' સુશીલાને કહ્યું કે 'આપને અંતઃકરણથી જ હાથરની પ્રાર્થના કરે તો જુદા જાતે આપનું હૃદય જાણી વિના ન રહે.'

આ સંપત્તિમાં જ રાજ્યોની આબંધાને અને તે જ ચમક્યું. તે બોલી, 'સુદ્ધીઆન! મને જે હું યશું છે તે જ શું' પુઠાની મરણી નથી યશું? શું તેમાં ઇશ્વરના પોતાનો જ હાથ નથી? તે ઇશ્વરની ઇચ્છા જ એવી હોય તો પછી તેની ચિત્તે આજે જુલમની એ શું ઇશ્વરનું અપમાન કરવા બરાબર નથી? બ્રહ્મા તો પોતાના માસિકની આજ્ઞા અને ઇચ્છા વિરુદ્ધ કેટલું પણ ન કરી શકે.'

(યુગધર્મ, અષાઢ-૧૯૮૦)

પાર વર્ધિતો મહાદુર કુમાર

ગોંડળના ચરખડી ગામે નદીકાંઠે ત્રણ સ્ત્રીઓ ન્હાતી હતી. રમત રમતમાં તે સ્ત્રીઓ હડા પાણીમાં ન્હાવા હતી અને જરા વધુ હડા પાણીમાં હતી જવાવાધી હોવા લાગી. નદીના કાંઠા પર આ વખતે બ્રાહ્મણનો એક ઇન્કાર બેઠો; તે તરત પાણીમાં પડ્યો, અને તે બાળકોને તેણે બચાવી લીધી. 'પચોસ પચોસ વર્ષના આપણા ઝેન્યુ-કેરો અને શિક્ષણના દિમાયતીઓ સદીરવિદ્યાસની કળાઓ પર ધ્યાન આપો? અરોસ છે કે, આપણી બાળકમતો કે જેમાંથી આપણી બહાદુરીની તાલીમ અપાય છે, તે નવી કેળવણીએ ભૂંસી નાખી છે. (શૌરાષ્ટ્ર, તા. ૧૨-૭-૨૪)

વીર પુરોહિતો બાગ

હંદનની મોટી પોસ્ટ ઓફિસની પાસે જ 'વીરપુરોહિતો બાગ' જે નામનો એક મોટો બગીચો છે. એ બગમાં, હંદનમાં જે જોવીર કુમારો અત્યાર મુખીમાં પારકાંડે રમણ કરતાં મરણ પામ્યા છે તેમનાં બાવલાં છે. એ રમારોમાં નાનામાં નાનું બાવલું એક આઠ વર્ષના કુમારનું છે. તેણે પોતાની નાની બહેનનાં કપડાં સળંગમાં જોઈ તે ફાટી નાખી તેને બચાવેલી; પણ તેમ કરતાં તેનાં પોતાનાં કપડાં સળંગ હાથમાં અને પોતે બગીચા ગયા. એનું નામ હેવી નેક્રોસ મિટ્ટો.

અબ્બાઈ માઈ

દ્રાવિડ પ્રાંતમાં અબ્બાઈ માઈ નામે મીરાંબાઈ જેવી કોઈ મહાત્માની બહાદુરી થઈ ગઈ. તે નિત્ય વિષકુ-મંદિરમાં બેસી રહેતી. કોઈવાર તેની પીઠ મુર્તિની તરફ હોય, તો કોઈવાર તે પોતાના લાંબા પગ બગેર મુર્તિની સામે પડાવીને બેસે. કોઈ બાલિક પણ બાળકના એક વેળા ત્યાં દર્શને આવી ચડ્યો. અબ્બાઈ માઈનો હથેર સાથેનો ગરદ સંબંધ આ બ્રહ્મા નહોતો મળ્યો; નથી રાત્રી આંખ ફરીને તેણે તો અબ્બાઈ માઈને શોધી બરાબરમદી ગળે સંભળાવી!

અબ્બાઈ માઈ તો અબ્બાઈ હસી હાથમાં. તેના હાથથી મંદિર ગાજી-હાથું. માઈ પેલા બ્રહ્માને સંબોધીને બોલ્યો.

'આવ દીકરા! આઠો બેસ બાપુ! હું દર્શાવી આવ્યો? તે મને તીજું હાથું. પણ એક વાત મને કહે. હું તો ધરણ થઈ પણ મને એકે જ જગ્યા બેવી ન મળી કે ત્યાં બચવાન ન હોય. ત્યાં પગ પડાઈ ત્યાં તે સામે ને સામે જ. હવે હું કોઈ બેવી જગ્યા બાવાને કે ત્યાં તે નથી તો તો જરૂર તે દિગામાં પગ પડાઈ.'

પેકે બાળકમત તો વિનયો હતો. અગાનને લીધે અબ્બાઈ માઈને બોલાવી નહોતો રાખ્યો. એ તો મત્રાયો. આંખે તો મોલી ઘરમાં આંખે ચટપટ, ને દલદલ માના અંતર કપર ટપટપ માંડ્યાં. માંએ પગ ખેંચી લીધા; પેલાએ પકડી લીધા. 'મા હું છુલ્યો, મને માઈ હતો; મને હમરો.' અબ્બાઈ પગ તણી લીધા ને પોતાના મેરા હાથવતી તેને પકડીને ચોંચી, બહીંચી બરી ને વળી અબ્બાઈ હસીને બોલી હાથમાં, 'જા, જા. વળી માઈ તે શું કરવાનું હોય? હું તો માઈ દીકરા છું. મને તારા જેવા પછા પે દીકરા છે, હોં. હું લાંબો દીકરા કે તારા મનમાં કંઈક રીંછા આપી કે વસ્ત મને તેં કહી લીધી. જા, શીરજ બચવાન તારી રજા કરો. પણ માને સંસારને, દોં બેચા' (નવજનન, તા. ૫-૬-૨૪)

પરદુખખંજન મિ. સીમન્ડ્રુક

ફિણિય આફ્રિકાની હલતને અંગે એક કેમ્બ્રિજના વીજ્ઞાપત અંગ્રેજી માંથી છે તેમાં હતો. એ વેળા તેમને મદદ કરનાર એક જુવાન અંગ્રેજ મિત્રનું કમાણું, માંથી 'સંભાષણના ઈતિહાસ' માં નીચે પ્રમાણે નોંધે છે.

'પણ બધાને એક કોરે મુખી કે બેવી મદદ કરનાર ફિણિય આફ્રિકામાં મળેલા એક અંગ્રેજ મિત્ર હતો. તે ડિન્ટુસ્ટાનમાં રહેલ તેનું નામ સીમન્ડ્રુક હતું. અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે 'દેવતાઓ જેઓની કપર બહાવ રાખે છે તેઓને તે પોતાની પાસે વહેવા લઈ જાય છે.' બરુકવાનીમાં આ પરદુખખંજન અંગ્રેજને ચમકૂત લઈ ગયો. પરદુખખંજન ફિણિય વાપરવાનું આસ કારણ છે. આ બધો બાઈ જ્યારે મુંબઈમાં હતો ત્યારે, એટલે ૧૮૯૦ ની સાદમાં, મડગીનાં દિન્દી ફરિયામાં બેઠક થઈને રખેલ, અને તેઓને તેણે મદદ કરેલ. કેપી રાજવાળાઓને સહાય કરતાં મરણનો હેરામાન પણ હજી ન રાખેલો એ તો તેના અમીરમાં ઘડાઈ અંગ્રેજી હતું. તેવામાં જાદી કે કંઈકેવેનો કાઠિયા જે ન હતો. તેનો મીત્રજ અવિશય સ્વતંત્ર હતો. તેનો એક સિદ્ધાંત હતો કે નાના પક્ષ એટલે 'માઈનોફી' ની સાથે જ હંમેશાં સળ વગે છે. એ સિદ્ધાંતને પરા થઈને તે બેદાનિરબરમાં મારી તરફ ખેંચાયેલ; અને વિનાશમાં મને ઘણી વખત સંભળાવે કે એ તમારો પક્ષ મોટો હોય તો તમે અચીન માનવે કે નું

તમને મુદ્દા સાથે ન હતું. કેમકે 'મિલેરિડી'ના હાથમાં સત્ય પણ અસત્યનું સ્વરૂપ લે છે એમ હું માનનારો છું. એનું વાચન બહોળું હતું. નોંધાનિસ્ખર્ષના એક કંદોડપતિ સર જ્યોર્જ ફેરરનો તે અંગત વિશ્વાસુ મંત્રી હતો. સૉલ્ડિયન લખવામાં તે એકો હતો. વીહાયતમાં અને પહોંચ્યા ત્યારે તે ચનાયાસે જ આવી પહોંચેલ. મને તેના ઠેકાણાની પણ ખબર ન હતી. પણ અમે તો જાહેર માણસો રહ્યા, એટલે અખબારે ચહેલા; તેથી આ ભણા અંગ્રેજો અમને શોધી કાઢ્યા, અને એ કંઈ મદદ બની શકે તે કરવા તેયારી બતાવી. 'મને પઠાવાળાનું કામ સંપૂર્ણ તો એ પણ ફરીસ; અને જો સૉલ્ડિયનો ખપ હોય, તો તો તમે જાણો જ કે મારા જેવા કુશળ માણસ તમને બીજા ન જ મળે.' અમને તો બન્ને મદદ જોઈતી હતી. અને આ અંગ્રેજો રાત અને દહાડો, વગર પેસે અમારું વૈતરું કુચું જ એમ કહેવામાં હું લેશમ્યાન અતિશયોક્તિ નથી કરતો. રાતના બાર બાર અને એક એક વાળા સુધી તો એ હમેશાં ડાઘપરાઈટર ઉપર હોય જ. સંદેશો દાઢ જવા, ટપાલે જવું, એ પણ સીમન્ડ્ર કરે. અને બધું હસતે મુખે. મને ખબર હતી કે એની કમાણી મહીનાની લગભગ ૪૫ પાઉ હતી. પણ એ બધું મિત્રો વગેરેને મદદ કરવામાં એ વાપરી નાખતો. તેની ઢબર તે વખતે ત્રીસેક વર્ષની હશે, પણ તે અવિવાહિત રહેશે અને એમ જ છંદબી આળવા તેણે વિચાર રાખેલો. કંઈક પણ લેવા મેં એને ધણે આશ્ચર્ય કરેલો, પણ એમ કરવાની એણે શક્તિ ના પાડી. 'ને હું આ સેવાનો અવજ લઉં તો હું ધર્મપ્રજ થાઉં' એ તેનું વચન હતું. મને યાદ છે કે છેલ્લી રાત્રે અમારું બધું કામ આટાપતાં, સામાન વગેરે બાંધતાં, અમને સવારના ત્રણ વાગેલા; લ્યાંસુધી તે પણ જાગેલ. બીજો દિવસે અમને ફરીમર ઉપર વળાવીને જ તે અમારાથી વિખુટી પડેલા. એ વિશિષ્ટ પણ દુઃખદાયી હતો. પદોપહાર એ ઘઉંવર્ણી ચામડીનો જ વારસો નથી એ મેં તો ધણે પ્રશ્ન અનુભવેલું છે."

(નવજીવન, તા. ૫-૬-૨૪.)

બેલા જૉન ડેવી

એ કાણ હતો એમ જો તમે પૂછો, તો કોઇપણ અમેરિકાવાસી કહેશે કે 'વનસ્પતિનો વૈદ્ય, વ્હાડી જૉન.'

જૉન ડેવી ૮૮ વરસ ઉપર અમેરિકાના એક ખેતરમાં જન્મ્યો હતો. બહારથી એ બીજા કોઇ છેકરા જેવો જ દેખાતો; પણ એના અંતરમાં વનસ્પતિ તરફ અજાયબ પ્રેમ

બેસી હતો. જૉનનું કુટુંબ મોટું હતું. તેથી એ કોઠો કે તરત કામે જતો. છતાં પોતાની નવરસાની વેળા એ જમવાનાં ઝોડામાં આજતો. પક્ષીઓ તે વહેણો એ પરમ મિત્ર બની ગયા હતા. ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન અને કળાની પાઠપરંપરા જૉન નહોતો ભણ્યો. અરે, એ વખતવાંથી પણ ન જાણતો.

એ એકવીસ વરસનો જુવાન થયો ત્યારે ફ્રાંસે એણે નામ લખતાં અને કાગળ વાંચતાં શીખ્યું. તે જ દિવસે જૉન સહેરમાં ગયો અને પોતાના પૈસામાંથી એક શબ્દશાષ્ટ્ર અને બાઇબલ ખરીદ્યાં. પાછા વળતાં આખે રસ્તે એ વિચારતો ગયો કે પેલા માણસ શીખ્યો તો મને કેમ ન આવડે? દહાડાનું કામ પુરું થયે એ રાત જની પુસ્તકોમાં કલાકોના કલાક માગતો અને વાંધતાં શીખતો.

આ દરમ્યાન એ વનસ્પતિનો પ્રેમ વિસર્જ્ય ન હતો. વહેા સાર કામ કરવા તરફ એની ઝંઘળો ઝોક હતો.

અધરે જૉન આધેડ ઉંમરે પહોંચ્યો ત્યારે તેને *Conrad* જેવા એક કમ્પસ્ટના રખાવાળી નોકરી મળી. ત્રણ વર્ષ સુધી જૉને વાળીચોળીને સારું કરવાનું, વહેા વાવવાનું અને સમારવાનું કામ ચલાવ્યું. સમય જતાં એણે એક વાડી લીધી અને એ ફળદ્રુપ તથા તાજાં શાક વેચવા લાગ્યો. કુરસદનો વખત તેણે વનસ્પતિઉપરનું પુસ્તક લખવામાં વીતાવ્યો. પણ એ પુસ્તક એને કોઇ છપાવી આપે નહિ. એ પુસ્તકનું નામ સાંભળીને સૌ મનક કરવા: 'વહેાનો વૈદ્ય.'

પણ પહાડ હથમચાવે તેવી જોશવર જૉનની બ્રહ્મા હતી. તેણે પૈસા લીધીના લીધા અને પુસ્તક છપાવી બહાર પાડ્યું હાલ એ અમૂલ્ય પુસ્તકને ધણીઓ સંપરી રાખે છે.

પ્રતિદિન જૉન પોતાના અંતરમાં શું શોધતો? શોધી જાડને સ્થાન કરવાં, લીલી ઝાડીઓ અને જંગલોને જાતન ફરી જાગવવાં. દેશમાં જ રૂપાન ન હોય તો દેશ છાયામુનો અને પક્ષીઓનાં શ્રીત વિનાનો સુંકા રહ્યો જેવો બની જાય.

હવે જૉને પોતાનું 'દેવકૃત' માસિક પ્રસિદ્ધ કર્યું. અત્યારથી લોકો કેવળ બેરકારીથી જાડની ટાળીઓ બાંધતા અને જાડને ચમેલા જમમ ફાવાળી વાટ ન ભેતા. પણ જૉન વહેાનો વાદકપરાઓ (સરજન) બન્યો. જાડનાં સુંકાએલોં અંગ્રેજો એ સંખ્યાપૂર્વક કાપેતા, જંતુનાશક પ્રવાહીથી જમમને યોનો અને માટીથી એની તો ચતુરાઈથી મલમપકા બાંધેતા કે જાડ વચવા મરે ત્યારે પણ એ બાંધેલો ભાગ છૂટી ન પડતે. જાડની છાલ ઉપરથી સંકેતો ભાગ કે કંઈકનું કારણ એ કાઢી સાકરેતો. ફરેક જાડને અનુકૂળ પડે તેવું ખાતર એ પુરતો.

પૂર્વે કોઈએ નહિ કરી હોય તેવી યુક્ત સેવા જૉન કરી ચક્ર: છે. લોકો કહે છે કે અમેરિકાની લીસાતરીનો ખસ પ્રેમી ગયો.

ફાટો પાડવાનું હવે સહેલ છે !

અમારા નવા 'ફાટો પાડવાનું' હંમેશા
તમે જોયા છે ? તે વડે એક બાળક પણ મંપૂર્ણ
રીતે ફેટો પાડી શકે છે. અને આ હંમેશાની એક
મજા તે એ છે કે માથે કાઢી કપડું ચોદવા વગર
જ તમે અંદરનું ચિત્ર જોઈ શકો. અને હાથમાં જ
સાચી ફેટો પાડી શકો.

મિત્રો અને સગાં વહાલાંને
સ્વપ્નમાં કે લગ્ન જેવા શુભ પ્રસંગોએ
બહિષ્કાર આપવા લાયક

સરસ મજાનું બનાવટના માત્ર રૂ. ૧૬
વધારે હંચા સેન્ટ વાળાના રૂ. ૨૧
આ સિવાય ફોટોગ્રાફીની તમામ દવાઓ અને સાધ-
નો અમારે ત્યાંથી મળશે. ફોટોગ્રાફ મનાવી જુઓ.

૫૫૨૫૫૬૪ મુજરાતીમાં ફરી શકાશે. લખો :

કૉન્ટિનેન્ટલ ફાટો સ્ટોર્સ : ૭૩, અસ્પેનેડ રોડ, કોટ, મુંબઈ-૫

ફોટોફો
સાહસ

લીડર્સ ફોટો કંપની વીલે પાર્લર

પોસ્ટ : અંધેરી

તમારી નીશાળના, તમારા મંજીલા
કે તમારા અખાડાના ફોટો. જાતે
અથવા ચિહ્નો ખાસ ફોટોગ્રાફી અથવા
તમારી હજી મુજબનાં ચિત્રો નાખી
અમે બનાવી આપીશું. અમે ક્રાફ્ટ પણ
હળી કે અક્ષરોના ફોટો લેઈએ અને
જાતેના પંચેમાં નાખી આપીએ છીએ.

અમારા કામના નમુના તરીકે તમામ
દેશભક્તોનાં કુચીઝ, લોકો તથા જાતેના
બળદમાં મળે છે તે જોઈ શકો.

આવ માટે પુછાવો : મેનેજર
લીડર્સ ફોટો કંપની
વીલે પારલર : પોસ્ટ અંધેરી

'કુમાર'ના તંત્રીએ
અમારા કામની
જાતેરી કરી છે.

વીસમી સદી

એ નામનાં હજી ઘણા લોકોને સ્વપ્નાં આવે છે.
એ અવનવા સાહિત્યથી ભરેલા અને
કલામય ખાસિકની

આખી ફાઇલ કે છુટા એકે

હજી પણ નીચે સરનામેથી મળી શકે છે.

આખી ફાઇલ ન મેળવી શકે એવા સત્વરનો
શાહજાદા ખુશદ

મેવામદન શીશ મહેલ

મોગલ મથકની એમકાઓ

હાસ્ય લહરી

વીસમીસદીની રસકુંજ

આ હ પુસ્તકોમાંથી ગમે તે મંગાવી એ
સૌંદર્યબર્ષા સાહિત્યનો રસ આપી શકે છે.

વિગત માટે લખો

મંત્રી, ચિત્રમય સાહિત્ય કાર્યાલય

૮૯, સી. પી. ટેકરીડ મુંબઈ નં. ૪.

આ માસિક

પહેલેથી છેલ્લે સુધી તમે
ખરોખર-જોઈ ગયા છો ?

એનાં ચિત્રો

વિષે તમારો શો અભિપ્રાય છે ?

એ તમને ગમ્યાં હાય તો જરા નીચેની-વિગત ધ્યાનમાં રાખશો !

એ 'કુમાર'ના ચિત્રકારમંડળે ચીતર્યાં છે અને

'કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ'એ એના બજાક બનાવ્યા છે.

ચિત્રોના હાફટોન અથવા ફોટો બજાક, લાઇન બજાક અને તેના

ઇલેક્ટ્રો તથા સ્ટીરીઓ બજાક બનાવવાનું કામ

ખાસ કાળજીપૂર્વક અને ચિત્રકારમંડળની સહાય તથા કેમરેખ નીચે

કરી આપનાર એક જ ખાતું

કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ

૪૪૮૦ રાયપુર
અમદાવાદ

મજામાં ઉપયોગ
સરકારી કાર્યો
સંસ્થાઓ માટે
ગ્રામજાન્યોત્સવો
મુંબઈમાં
બેન બેન વિષયો
ફિલ્મોના બંધો

કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ
અમદાવાદમાં સ્થાપિત કરેલી આજીવન સર્જન
કેમરેખ
૧૮ સરકારી કાર્યો
૧૪ મનોરંજક પાનાઓ
૧૫ હાસ્યમંડાળો
નું સિનોદ પાંચન

૫૪૪ પાના
૧૩૨ ચિત્રો
૭ લાખ ૫૦૦ રૂપિયા
૭૫૦૦૦ રૂપિયા
૭૫૦૦૦ રૂપિયા

ॐ शार

दिवसी मन्त्र
 मन्त्र

તમારાં શરીર અને મગજને માટે પૌષ્ટિક ખોરાકની જરૂર તો રહેવાની જઃ
અને તરત જ તમને યાદ આવવાનું—પેહું ઘરઘરનું ગવાંચેલું પરિચિત નામ—

ઝંકુની આયુર્વેદિક દવાઓ

ઝંકુનું મધુર પીણું દ્રાક્ષાસવ

ઝંકુના અવલેહા અને શરબતો—એ બધું યાદ આવવાનું.

ઝંકુ

ખાસ કરીને ઝંકુનું

કેસરીજીવન

મહારસાયન

કેસરીજીવન એટલે રસચૂંકુર, અણક, કેસર, કેસરી
અને બીજાં દીપન, પાચન, પૌષ્ટિક ઔષધો મેળવી
લીલાં રસદાર આમળાંનો બનાવેલો 'સ્વપનપ્રાસ'.

અને સ્વપનપ્રાસ એ કંઈ આજમાનાની શોધ નથી;
પણ પ્રાચીન આયુર્વેદિક રસાયન છે, આખા જગતની સર્વ
વૈદિક પદ્ધતિઓમાં કેાઇ પણ ઔષધી નથી કે જેમાંથી સ્વપનપ્રાસ
કરતાં ગુણોમાં એ એવી દવા હજી સુધી શોધાઇ હોય.

આ સુરોચિત અને સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક
તથા નવજીવન આપનાર ખોરાકનું નિયમિત સેવન

જીલાંજી આયુષ્ય તથા સારી સ્મરશક્તિ આપી શરીરમાં
બલ અને તેજ, તથા દરેક ધ્વનિયમાં ચેતન પુરે છે.

જીમાંલ કે સાન્ન, નાનામેલાં, સ્ત્રીપુરુષ, નબળાં કે સખળાં—સૌમાં એનું સેવન કરી શકે છે.
જીવિધાર્થીઓ, વેપારીઓ, વહીવેા અને બીજાં મગજનું કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અત્યયજ નેપું
પોષણ મળે છે.

જીએના સ્વાદ કે ગુણોમાં ફેર ન પડે એવી ખાસ બનાવટની બરણીઓમાં સંવરવામાં આવે છે; અને
વેચવા માટે બીજારી કાચના ખાસ પોટમાં પેક કરવામાં આવે છે.

કેસરીજીવન ઝંકુનું જ મેળવવાનો આગ્રહ રાખો

પા રતલના પોટનો રૂ. દોઢ; અરધા રતલના પોટના રૂ. પોણાત્રણ; એક રતલના પોટના રૂ. પાંચ.

કેસરીજીવન વિશેનું ખાસ માહિતીપત્ર અને આયુર્વેદિક દવાઓનું સચિપત્ર મંગાવી લુઓ.

ઝંકુ ફા માં સ્યુ ટિ ક લ વ ક સ્ લિ મિ ટે ડ

ફાખખાનું: એલિફન્ટન રોડ, મુંબઈ નં. ૧૩—ફાખાનું મહાનગરવાડી, કાલખાદિવી, મુંબઈ નં. ૨
મહાનગરના એજન્ટ: હોમીયોપાથ પ્રેસ, રીચીરોડ.

શું તમને ચિત્રકામ કરવાનો શોખ છે?

ઓઈલ પેઇન્ટિંગ, વાટર પેઇન્ટિંગ, પેન ડ્રોઇંગ, નકશાકામ ઇત્તેરી કામ અથવા એવા કોઈ પણ હુન્નરી કામનો કંઈપણ સામાન એઈચી તો

જે. વી. નવલખીની કંપની

કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ નં. ૨.

એ સરનામે લખવાથી ધેર બેઠાં
કાશાયત બાવે મળી શકશે.

વિન્સન્ટ વુડન તેમ જ રીન્ક કંપનીના
નવામાં નવો સામાન, છુટક અથવા બેટામાં
તથા

શાહીઓ, પેન્સિલો ક્રાફ્ટ પેન અને
હ્યામાં હચી રંગીનરી અમારે ત્યાંથી મળશે.

ઑશિઓને ઉપયોગના દરેક ભતના
રંગરંગેમ્પ અને બનાવી આપીએ છીએ.

:: પૂરું પ્રાપ્તિલિસ્ટ મંગાવી લુઓ ::

:આર્ટ:

ને લગતાં

તમામ પુસ્તકો

એવાંકે

દરેક સ્ટાઇલના

ચિત્રકામની

બાઇટ લુઓ

વેર કેસ્ટની

પ્રેસન લુઓ

એનેમીયા

ક્રાફ્ટના

પુસ્તકોની ખેડો

આર્ટિસ્ટોનાં

લખનારોનાં

મહેરીનાં ચિત્રો

દરેક સાઇઝની

કેરી પ્રેસન લુઓ

બધે

સ્વચ્છ અને હાથી

બદામ-પીસ્તાની

પુરીઓ

બનાવવા માટે કે. એમ. સાકરવાલાએ હિન્દુસ્તાન તથા
દેશાવરના દરેક બાજમાં નામ મેળવ્યું છે.

યોગાચમ

વરસોવા, તા. ૧૨, સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૯

હું ઘણા વખતથી ત. સાકરવાલાની બદામ-પીસ્તાની
પુરીઓ વાપરું છું. મગજના પુષ્ટિકારક યોરાક તરીકે આ
પ્રકારની કોઈ પણ બનાવટ કરતાં, એ ખેરાક ચડીઆતી છે.
પુરીઓની બનાવટ અને મીઠાસા પણ સુંદર છે. આના જેટલો
સ્વાદિષ્ટ અને તન્દુરસ્તી બક્ષનારો બીજો કોઈ ખોરાક મારી
બજારમાં નથી. દુધની સાથે લેવામાં તે બહુ જ માફક આવે છે.
મારા દરદીઓને અને મિત્રોને તેમની પુરીઓ વાપરવાની જરા
પણ અવકાશ વિના મેં બલામણ કરી છે. દુકામાં, હોટો
તરફથી તેમને દરેક પ્રકારે રોકા મળે એમ હું હવે છું.

તત્ત્વરૂપ

(અંગ્રેજી ઉપરથી)

સ્વામી યોગાનન્દ

પરદેશી સાકર ન ખાનારા માટે

સ્વદેશી સાકરની

પણ બનાવાય છે.

બહારગામના ગ્રાહકોને માટે ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે.

કે. એમ. સાકરવાલા, પચ્છીનક સાકર, લાલનગર.

પુસ્તક પહેલું
અંક : ૬

સંવત ૧૯૮૦
લાદરવો

ઉગતી પ્રગતિ ભાષિક
ત્રી : રવિશંકર રાવળ

કુમાર કાર્યાલય : ૪૪૮૦, રાયપુર : અમદાવાદ

એ પ્રેમજી જ્યોતિ	યુગચિત્ર
રાષ્ટ્રદેવ	૩૨૩
મિત્રલક્ષ	૩૨૪
એ પ્રેમજી જ્યોતિ	
મદાદેવ હરિનાથ દેસાઈ	૩૨૬
આદરવો (કાવ્ય)	
ત્રિયુવન ગૌરીશંકર બ્યાસ	૩૩૦
એલા આણિ તો કનઈટખે	
ત્રિયુવન ગૌરીશંકર બ્યાસ	૩૩૨
માનો સાદ (કાવ્ય)... 'દિમાલય'	૩૩૩
અપાર્ણ	૩૩૫-૩૪૨
કાળા માયાનો માનવી શું ન કરે?	૩૩૬
ફિરીદ શ્રી મનગોપાલ	૩૪૨
રાષ્ટ્રવંશ	
પુરોચિતમ નારાયણસ ગાંધી	૩૪૮
હરિદાસકર્ણ	'ધૂમકેતુ' ૩૫૦
સાદગ્રહાંતું મૃત્યુ (ચિત્ર)	
ચિત્રકર શ્રી ગવનન્દ્રનાથ કાકુર	૩૫૦
ગાંધીજીને અમદાવાદ મુનિસિ-	
પાલિટીનું માનપત્ર (ફોટો)	૩૫૧
પુછા તંત્રીને	૩૫૪
પુસ્તકોઃ નવાં અને જુનાં	૩૬૦
આદારદર્શન હરિદર ભટ્ટ	૩૬૧
મધુકરી	૩૬૨
હિંમો મેવો	૩૬૪

લેવાજમ.

વરસના રૂ. ૬ ઇ. માસના રૂ. ૩
પરદેશના રૂ. ૭ છુટક નકલનો ફર આપો

અહારગામના એજન્ટો

નવજીવન કાર્યાલય, બિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૨.
વર્ધમાન એન્ડ સન્સ, ૧, પાપુની, મુંબઈ-૩.
નેશી પ્રપર્સ, બલરગેટ સ્ટ્રીટ, રોડ, મુંબઈ-૧.
કરોળી જુહાપુરા, નેપીઅર રોડ, કરોળી.
યુગાન્તર કાર્યાલય, લાલગેટ સ્ટ્રીટ, સુરત.

સ્વ. લોકમાન્ય તિલકનું

દાક્ષિણી નરસિંહ વિંતામણ કેળકર M. L. A. ના
તંત્રીપણા નીચે ચાલતું

કેસરી

દર શરવારે સવારે મુંબાઈમાં ગુજરાતી સાપામાં

ગુજરાતી કેસરી

નામે પ્રગટ થાય છે. એમાં એ જ અડવાડીઆના
કેસરીના બધા મહત્વના લેખો શુદ્ધ સરળ ગુજરાતી-
માં આપવા હપરાંત ગુજરાત કાઠીઆવાડને લગતા
અગત્યના ખાસ લેખો, અધ્યાપનો, ખબરપત્રો વગેરે
આપવામાં આવે છે.

અમારા લેખકો

શ્રી જનનાદાસ મહેતા M. L. A.; શ્રી સ્વામી-
નારાયણ M. L. A.; શ્રી માર્ગદર્શક M. L. C.;
શ્રી મો. કે. દિલ્લિ M. L. C.; શ્રી રણજીદાસ
દરજીવનદાસ ગાંધી, મુંબાઈ મ્યુ. હોરપેટેર; શ્રી
મનભાઈ કેશવભાઈ દેકર, હરે 'મનકેશવ'; તથા
હુમર વિજ્ઞાન હપર ખાસ લેખક શ્રી મોહનભાઈ
માણિકલાલ ગવેરી વગેરે વગેરે

વાચકો

તમે 'ગુજરાતી કેસરી'નો એક વાંચ્યો ન હોય તો એક
નમુનાનો એક દોડ આપનાની કીટ મોકલી મંગાવી
લેજોઃ તમને તે જરૂર પસંદ પડશે.

વેપારીઓ

'ગુજરાતી કેસરી'ના વધતા જતા ફેલાવાના પ્રમા-
ણમાં જાહેર ખબરના સાથે બહુ ઓછા રાખ્યા છે.
જાહેરખબર ફેલાવવા માટે આ એક હતમ સાધન છે.

લેવાજમ

વરસના રૂ. ૪ : પરદેશના રૂ. ૬ : છુટક દોડ આપો

વ્યવસ્થાપક : ગુજરાતી કેસરી
લોકમાન્ય આંદોલન ઓફિસ, ગીરગમ, મુંબાઈ-૪.

રાષ્ટ્રદેવ

રાષ્ટ્રદેવ ! પિતાઓનો પણ પિતામહ તું છે; તેથી જ તો માળાએ જન્મ આપી મને તારે અરણે ધર્યો છે.

કરોડ કરોડ લાગણીઓનું તારૂં હૃદય થયું છે, અને કરોડ કરોડ આંસુઓની તારી આંખ થઈ છે. તારા અણુ થે અણુમાં શત ને દિવસ અથોડ પ્રાણ ચાલી રહ્યો છે.

નાની આંખે મને નવું દર્શન લાધ્યું છે. નવા પ્રાણ અને નવી ભક્તિથી મારું મન ભર્યું રહે છે. નજર આગળ એક તારી જ મૂર્તિ તર્યા કરે છે.

હસતાં નેણુ જેવાં ગામડાં અને પવિત્ર પાંપણુ જેવી ખેતીવાડી મને કુદરતનો સંદેશ દર્શાવેલી રહી છે.

હિંચનીચના, નાતબતના અને ધર્મના જોડા બાધ નીકળતા જાય છે, અને અમે સૌ ભાઈઓ સાઠા ને પવિત્ર, સ્વતંત્ર ને સંપીલા થઈ ભેટીએ છીએ.

આજ સ્વધર્મનો શંખતાદ થાય છે; અને દેશદેશની પ્રજાઓ વચ્ચે મારે તારો વાવટો ફરકતો રાખવાનો છે.

દેવ, તારા બાળસૈનિકની ટેક છે કે કડ્યાણના માર્ગમાંથી એક ડગલું પણ એ પાછું ફેનાર નથી.

વીર પૂર્વજોનો આત્મા મારામાં છે. હવે તો માત્ર તારો આદેશ, રાષ્ટ્રદેવ !

ચારિત્ર્યની બાક

દુરમન

અથે મહીને મલ-
બાર પ્રાંતમાં ફરી
વગેરી પાળીની રેલ-
ને કીધે ત્યાંનાં
સંખ્યાબંધ માંમે
જિવાઈ ગયાં અને
દબ્બરો માખસો ધર-
બાર, ઘુઘડાંકનાં ને
જોસાક વિનાનાં થઈ
નિરાધાર બીખારી-
ની દશામાં આવી
પડ્યાં. એ સંકટ
સમયે સહાય આપ-
વા આંધીજીએ દેશને
જે સાક કીધી છે
તેના અવાજ યોગી-
એ પેસા ને બપોર-
ની ગાંઠ વડાળીને,
પણી જ કલકથી
અને સાદી રીતે
વાળ્યો છે. પણ એ
સંકટ નિવારણમાં
અવિલા એક રાજા-
ની હાજત ખાત
મોંઘવા લેવી છે.

ગુજરાત મહા-
વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓને આ સંકટ-
નિવારણમાં સહાય
આપવાનું કહીને
આંધીજીએ માખણી
કહેલી કે 'તમારી
પારો જમા પંડેલી
રકમમાંથી, કે તમારી

'કાંઈને દુરમન ન કરવા એ બિયો કાવને. સહેલામાં સહેલો રસ્તો' અથે
મહીને લતાબ્યા પછી પમુ આ મહીને વગને એક દુરમનની પાન કરવાની
રહે છે.

કહે છે કે 'દુરમન તો દેવને પમુ દોષ છે. 'મરી વાવ છે. દુરમન તો
દોષ જ. પણ સુજન તો એ કે જે દુરમન મિથથી દે છે.

દુરમનવા પમુ પ્રકાર દોષ છે. કેરવાક આપણી જોડે હરથાક વેર બાધે
છે અને આપણને ખુશી રીતે નુકસાન પહોંચાડે છે; કેટલાક છાની રીતે નરે
છે; પણ કેટલાક તો મિત્ર બની નહીં આપણી બધી બાઈ મળી લે છે અને
છાના થા કરે છે. ફનીયા બન્યે છે કે એ આપણો દુરમન છે; પણ આપણે
તો એને દોરત જ મળીએ છીએ. અને એ આપણને સૌથી વધુ નુકસાન
પહોંચાડે છે.

આજે મું તમને એવા જ દુરમન વિષે કહેવા માણું છું. આપણો દોરત
બની તે આને છે. આજે છે ત્યારે તેની મોહબબત મીઠી લાગે છે; તે દિશાબળ
દોરત બને છે. પણ સામે સામે ને આપણને ફુંગી લેતો દોષ છે. છાનું
છાનું તે આપણામાં ભેવ ફેરે છે. એ સવાનાશીની આપણને નહુ પણ
નથી મળી.

અને પછી તો સાથે હાંફર ગમ્યા એજે વાર થાય છે. ખાઇબથી
આપણને નહુ થાય છે કે મિત્રી દોરતી નુકસાનકારક છે—હવેલું છે. પણ
એ મુશ્કી નથી. એ દોરતી આપણી દોષ છે, છતાં એકતાં આપણી લાગે છે.

પણ એ સજ્જન છે, એ વાર છે, એ મારક છે તે ચેતી નવ છે. પોતાની
સાધની સાક્ષિ અને સાધન પડે એ તેની સામે થાય છે. તેની સાથે પડેલું
ફુંગે થાટે છે. દુરમન હવેલું દોષ છે, પણ વારતો આમક દેઢ અને પ્રયત્ન
સખજ દોષ છે. દુરમનને તે મારી દક્ષવે જ છે.

એ સહાકાળ થેલો નથી રહેતો, એ ગણિત રહે છે, તેને આપે કંઈ ને
કોઈ દુરમન દોષ છે. તમે વગાસર ચેતીને તપાસી લેજે કે આજે કોઈ
દુરમન તમારામાં ધર તો નથી કરતો ને ?

એ દુરમનનું નામ 'કૂટવ' છે. —કૂટવ, અસાન આદત, બસત.

થલી આપણી કૂટવનો નયો બહુ મધુરે હોય છે; મોઢક દોષ છે. મારફિ
તેના પંચમાં તરત ફાસ છે. જિલ્લે કૂટવો જોડવા ઉત્તરનારે પહેલી વાત તો
ચેતતા રહેવાની છે; સાવધાન બની જવાની છે; સહાય જ નમત રહેવાની છે.

તમારી નવ પડે સખત પહેલે સખત, તમારા મનના કડક ચાકીદાર
બનેતા : રમે કોઈ કૂટવ, કોઈ એઆદત, કોઈ બસત તમારામાં ધર કરે.

વધી પંડેલી વસ્તુ-
માંથી આપે તેજો
કરો અર્થ નથી. તે
કપરાંત યોગથી
અગત્ય. જોખમીને
તમે આપો. ' અને
વિદ્યાર્થીઓએ આ-
નો જવાબ બહુ
હતમ રીતે વળ્યો
છે. વિદ્યાર્થીના
હાજતમાં રહેતા
કોઈ વિદ્યાર્થીઓએ
મોહાં બાળને, તો
કોઈએ સાક કે કુપ
કોઈને તેના બચેલા
પેસા મગાવવામાં
આપ્યા છે. કેટલાક
તો, વિદ્યાર્થીનાં એ
મહાન હાલ બંધાય
છે તેમાં એક દિવસ
મળવી કરીને તે
દહાડાની કમાણી
દેસતા કુખી બાઈ-
ઓ મારે આપી છે.

મહાવિદ્યાલયના
વિદ્યાર્થીઓનું આ
આચરણ એ આપ-
ણી હમણી પ્રાંતના
ધારતા આપણા ચા-
રિયાત આંકરૂપ
છે. આવા પ્રસંગે એ
આપણામાં રહેલો
અવેસતની કસોટીકે,
અને આપણી કમળી
પ્રજનમાં કેસોટી-
એ મીઠી પોતાનું

હીર બતાવી આપ-
વાની સક્તિ રહેલી
છે, એ ગાથણી
વ્યવહારે સુચવે છે.
મહા વિદ્યાલયના
વિદ્યાર્થીઓના એ
આચરણમાં પોતાના
દેશબાંધવો માટેની
દાઃ, પોતાના રાષ્ટ્ર
તરફની ભક્તિ, ને
મનવન્દતિ પ્રત્યેનો
પ્રેમ અળકે છે; ને
તેથી થે બધું એમનું
ચારિત્ર્ય તેમાં અળકે
છે. આપણે એમનું
અભિનંદન કરીએ.

સરવુ કુમાર

ગાગડામાં વસતા
ફેલાક આઠએ અને
ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ
તરફથી ધણી વાર
અગ્ને દાગળો
મળ્યા છે કે 'કુમાર'
તેમને અત્યંત ગમતું
હોવા છતાં તેનું
લજાજન્ય ભાવે લાગ-
વાથી તેઓ મંગાવી

નથી. સકલતા એ નણી અમને ધણું
ડુખ થતું, પણ અમારો બિલ્લે કરો
ઉપાય નહોતો; કારણકે કારે જોડ-
માં ચાલતું 'કુમાર' આપી વધારે સરસ
કરવાની અમારી સક્તિ નથી એ
વાત હવે વારંવાર કહેવાની બરડા નથી
રહી. પરંતુ અમને જણાવતાં આનંદ
થાય છે કે એક હાર સરફને અમને
એવી ચોભના સુચવી છે કે તેથી આવાં
૨૫ ગરીબ આઠકો અરથે દવાજન્ય-
એટલે ત્રણ રૂપિયા બરીને—એક વર્ષ
સુધી કુમાર મેળવી શકે. એમના લગત-
જમના બાળીના ખુટતા ત્રણ રૂપિયા-
માંના બે રૂપિયા એમણે પોતે આપ-

અને આમ તમારા મન પર આક્રેષ્ણ લખતો રાખતો જોડણું, તમારી
બતતા નિર્દય પહેરેલીર બનતો જોડણું બળ આવી જશે એટલે ગમે તેટલી
બમેલી ને બુની છુલવને પણ તમે ફગાવી દઈ શકશો.

અસુસ માનકે કે માણસના મનની દબા અને અડગ કદા આગળ
હુનીઆની દરેક વસ્તુ દારી બધ છે. મુશ્કેલીતાના પદારને તે હવમચાવીને
ફંગોળા દઈ શકે છે; મુશ્કેલીતાના મહાસાગરને તે તરીને પાર કરે છે. દબ
મન અને અપ્રુટ શ્રદ્ધા એ બે તત્વતામાં હોય તો હુલો છોડવાના માર્ગ
તો અનેક છે.

એક માણસે પોતાની તમાકુ પીવાની છુલ ઓટવા અથાગ પ્રયત્ન કરેલો.
તેને વારંવાર તમાકુ પીવાનું મન થઈ આવતું. પણ તેણે બતાવેલી દબતા
અહુલત હતી. તે હમેશાં પોતાના ગળવામાં જ તમાકુ લઈને ફરતો. ન્યાયે
ન્યાયે તેને એ પીવાનું મન થઈ આવતું, ત્યારે ત્યારે મળવામાંથી એ તમાકુ
કાઢી તેની સામે બેઈ કરેલો, 'તું છે બનરપતિ, ને હું છું માણસ. હું તારા પર
બરડા વિનય મેળવવાનો.' અને સાચ્યે જ તેણે પોતાની એ છુલ પર
વિનય, મેળવ્યો.

અભિમાન છોડી દઈ, તમારા મિત્રોમાં તમારી ખરાબ આદતોના એકરાર
કરો, અને તેની સામે થવા મટિ તમે માંટેલા પ્રયત્નો નિષ્ણાસમણે
નહોર કરો. એથી પણ તનું બળ મળશે.

એક અમેરિકને દાર પીવાની ટેવ કેમ છોડી તે બણવા બેનું છે. તેણે
છાપામાં જાહેરખબર આપી કે મેં દાર પીવાની ટેવ છોડી છે; અને હવેથી
જે કોઈ મને દાર પીતો પકડશે તેને પચાસ ડોલર દીધામ મળશે.

તમારામાં હોય તેટલું બળ એકઠું કરીને તમારી છુલો છોટવા કમર
કરો; અને માનથી જ તેની સરઆત કરો. આને તમારા મનની
નળજાઈને વરા થઈ જઈ એ ચાત કાલ પર નાખશો, તો ખચિત માનએ કે
કોમ હમેશાં તમે હાથી પછી તમારા મનને ઉતરશે કે 'હવે કોણથી ચલ
કરીશ.' .....અને એ કાલ કોઈ દિવસ નહિ આવે.

કાંતને સંભાળથી,
કાંતને સદ્ભાવથી,
તાંતણો પણ, માનવી!
હરિહાથ તારો સોંપને.

વાતાકુલેલો, અને બાળીના એક રૂપી-
આની વ્યવસ્થા કુમાર કાર્યાલયે કર-
વાની હાલિ પણ એક બીલ સરફને
એ બાળીની જોડ પણ પુરી પાડી
આપવાનું વચન આપ્યું છે.

એટલે કુમારનું ચાલ દવાજન્ય એને
બરડા ન ચોર્યાં હોય તેવા, માર્ગદર્શ-
કોમાં વસવાટ વાંચનાર બાળકો

તથા મંદબોને અમે
ખબર આપીએ
છોએ કે આ ચોભના
અનુસાર અમે ૨૫
માહકોને ત્રણ રૂપી-
આમાં એકવર્ષ સુધી
'કુમાર' આપી
શકીશું. તે મુદ્દે
કેટલીક સારી શરતો
છે તે આ નીચે
આપી છે:

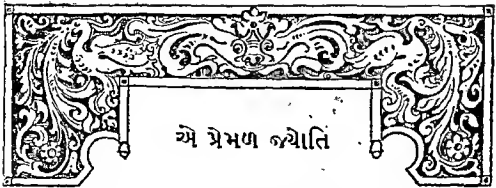
૧ એ સરફને,
સવારી કે શિક્ષક
નાથેની શરતો કચલ
કરશે તેને ત્રણ
રૂપીઆમાં એક વર્ષ
સુધી 'કુમાર' મેળ-
વવાની આ ચોભ-
નાનો હાલ મળશે.

૨ આ ચોભના
પ્રમાણે શાદક પનારે
'કુમાર'નો દરેક
એક દસ ઓડાંઓ
આગળ વાંચી બતા-
વશે, સમજાવશે
તથા તેના બિનો
બતાવશે.

૩ એ દસ બાળકો આગળ આ
પ્રમાણે 'કુમાર'નું વાંચન કરું હોય
તેમના પુરાં નામ દર મહીને 'કુમાર
કાર્યાલય' ને લખી ચોકલવાં.

૪ આ ચોભનાનો લાભ ફક્ત એક જ
વર્ષ સુધી મળશે; અને આ બાવના જ
માદક વર્ષ સરફને; છ માસના તદિ.

આ શરતે અરથે લગતમે કુમાર
મેળવવાની ઘણા રાખનારે લાકીરે
લખી જણાવતું. બીલ વાંચીને પણ
વિનંતિ છે કે, આ લાલ લઈ શકે તેવાં
ફેઈ મામડાંઓ તેમના બ્યાનમાં હોય
તો ત્યાં આ ખબર આપવા જોડી
જલમનકાઈ દાખવવી.

એ પ્રેમળ જ્યોતિ

[જગતને જે જે મહાન પુરુષો મળ્યા છે તેમની યાદગીરી એમની જ્યન્તિ ઉજવીને જાળવવામાં આવે છે. વળી જે પરમાત્મ સત્તાએ તેમને આ જગતના કલ્યાણ કાળે અવતાર્યા તેનો પણ એ રીતે ઉપકાર મનાય છે.

ભાદરવા મહીનાની અંધારી બારશ એ ગાંધીજીના જન્મની પુણ્યતિથિ છે. આપણે એને 'દેડીઆ બારશ'ના નામથી પણ ઓળખીએ છીએ. ગાંધીજી અને દેડીઓ આમ અનેપ્રમા અને એક બને છે.

ગાંધીજી જગતમાં 'નરોત્તમ' છે. અતિ કઠોર તપસ્યા કરીને એમણે હાંદગીનું ઘડતર માંડ્યું, અને પરિણામે આજે એ મહા પુરુષ બની શક્યા છે. સત્ય, પ્રેમ અને અહિંસાના મર્મ ઉકેલી, એ જ્ઞાને પોતાના આસ્થિમાં વણી દઈ એમણે મનુષ્યનું અને સમાજનું અંધારણ નવેસરથી રચ્યું છે. આપણે મન એ ચમત્કાર જેવું લાગે છે. પણ આ નીચે આપેલો એમનો પરિચય પોકારીને કહે છે કે એમના જીવનમાં ચમત્કાર જેવી કોઈ વસ્તુ નથી; પ્રારબ્ધ જેવી કોઈ ચીજ નથી. કઠોર તપ, સતત પ્રયત્ન, જાગૃત ચિંતન અને પોતાની જાતની આકરી કસોટી એ વડે જ એ 'નરોત્તમ' બની શક્યા છે.

'એ પ્રેમળ જ્યોતિ' જોનાર અને જાણવા મથનાર મહાદેવભાઈ ગાંધીજીની હૃદયમાં રહેનાર શિષ્ય અને ભક્ત છે. મહાદેવભાઈનું પૂજકહૃદય પોતાની શ્રદ્ધા ને ભક્તિને બળે એ મહા-પુરુષનું સુંદર અને ભવ્ય દર્શન કરે છે. એવા દર્શનનો અનુભવ યોગ્યતા એમનો નીચેનો લેખ 'કુમાર'ના વાંચનારાઓ માટે મેળવવા અમે ભાવ્યશાળી-ચયા છીએ. એ વાંચીને વાંચનાર પણ ગાંધીજીનું એ ધન્ય દર્શન પામે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.]

'કિરણ સૂર્યનાં કેમ વર્ણ્યાં?' —અચો .

કળાના સુંદર નમુનાનું એક જ માસિક 'કુમાર', અને તે યે કુમારોને માટેનું; એટલે ગાંધીજીની આત્મી જન્મ-જ્યન્તિના અરસામાં નીકળનાર એના અંક માટે કાંઈ આપવાની ના શી રીતે પડાય? ખરું મેં અચકા કરવાનું વચન આપી દીધેલું એમ કલમ હાથમાં

લેતાં જ લાગે છે. અનેક ખગોળવેતાઓએ સૂર્યનાં વર્ણન આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેની પરિમિતોની ગણતરી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે; અનેક ચિત્રકારોએ સૂર્યને ચિત્રરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે; પણ કોણ શબ્દો છે? જો એનાં કિરણ વર્ણવી શકાય તો ગાંધીજીનાં કિરણ વર્ણવી શકાય. જેમના પ્રયત્ન મધ્યાર્દ્ર આપણે

જોયા, જેના તેજમાં કેવળ તેમના કરુણાકારણે જ બળ્યા વિના જયી જવાયું. જેમના સંધ્યાના સુખ રંગો આજે દેખાંદે છે, જેમના પ્રખર તેજમાં રહેલી સૌમ્યતા, શીતળ નિર્મળ ચંદ્રમાના સુંવાળા તેજથી પણ આપણને માપવી પડશે, અને જેને આખરે પાછા પ્રાતઃકાળે વિલસતા સોનેરીએ પ્રગટિત સુવર્ણમય કરતા આપણે ભ્રમશું તેનાં એ સહસ્રકાંઠિ સ્વરૂપો અને સહસ્રકાંઠિ કિરણો વર્ણવવાની મારી શક્યા નથી.

વળા એક ખીલ વાત છે. 'કાંઈ કશીએ કહ્યું છે, 'જ્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે કવિ,' અને એક સાધુએ તેમાં ઉમેર્યું છે, 'જ્યાં ન પહોંચે કવિ ત્યાં પહોંચે અનુભવી.' ગાંધીજી તો અનુભવી રહ્યા; પોતાના અનુભવની જ જગ્યામાં વાતો કરનારા, પારસવાર આત્મસંયત અને આત્મનિરીક્ષણના ઉદાહરણની આપણને આંખી કરાવનારા રહ્યા. એમના અનુભવનાં વચનો જ સંપરીએ તો પછી એમને સિંધે ભાંગવું કાંઈ કહેવાની શી જરૂર રહે? છતાં કુમારના તંત્રી 'નયજન' અને 'ધૈર્ય ઇન્ડિયા'માં આવતાં એમનાં અમર વચનોમાંથી મારી પાસે ઉતારા નથી માગતા તે હું જાણું છું. કારણ તેણે ઉતારા તો તેઓ મારા કરતાં વધારે કલામય રીતે કરી શકે છે. તેમની તો માણસી છે કે હું એ સૂર્યના પ્રકાશમાં ખીજ કરતાં વધારે રહેવાનો અધરિત અધિકાર ગેજરી રહ્યો છું, તો મારે માફે ખચુ અદા કયે જ છુટકો.

સાચી વાત તો એ છે કે એ અધરિત અધિકારમાં કશી વિશેષતા નથી. સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રાણી-

માખને સર્વ કરો સર્વ સ્થાને મળી રહે છે. જે એ પ્રકાશનો વધારે અનુભવ કરે તે જ તેને બરોબર વર્ણુ શકે; જે તેનાં કિરણો પોતાના હૃદયમાં વધારે વધારે સુમે તે જ તેનો મહિમા બરોબર ગાઇ શકે એટલે જ ગાંધીજીનો મહિમા ગાનારાઓમાં, જેમ તેમને કદિ ન બેએલા એવા મો. રોડે અને હોર જેવા અગ્રસ્થાને છે.

સેવાને કારણે એમણે જન્મ ધર્મો, પોતે તરીખીએ તારવાને કારણે એમણે જન્મ ધર્મો, પોતા અપૂર્ણતા પુરી ખીજને અપૂર્ણતા પુરવાનો પ આપવાને જન્મ ધર્મો. આરી રીતે તરવાને પંથે અપૂર્ણતાને પંથે પડેલાઓ ગાંધીજીના જન્મદિવસ પોતાના પુનર્જન્મના દિવસનો ઉત્સવ ઉજવી શકે. આવા અસંખ્ય પુનર્જાતોમાંનો હું તો એક છું.

એમનાં પ્રથમ દર્શન થયાં ત્યારથી તે આજ સુધી અસતો મા સદ્ગમય (અસત્યમાંથી મને સત્યમાં લઈ જાવ), તમને મા વ્યવસ્થિતમય (અધિકારમાંથી મને

ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકામાં બેરિસ્ટર તરીકે

પ્રકાશમાં લઇ જાવ), છૂટકાં અમૃતં ગમય (મૃત્યુમાં મને અમૃતમાં લઈ જાવ) — તી પ્રાર્થના મેં એમ ચરણે ધરી છે; કારણ જે અમૃતમાં અનેક પ્રાણીઓની જેમ માફે હૃદય પીતલું હતું, જે તમરણ માફે હૃદય જતું હતું, પ્રતિપક્ષ મૃત્યુમાં પીતલું હતી હતી તેનું બાન મેં તેમણે પ્રથમ કરાવ્યું. જ બાન તેઓ આજે આખા જગતને કરી રહ્યા છે, અને આખું જગત જલોચ્છાદને પ્રગટ એ અનિચ્છાએ મા જેવી જ પ્રાર્થના કરી રહે એમ હું માનું છું.

પણ હું જોઉં
હું કે હું તો 'કુમાર'-
ને માટે લખું છું
એ વાત બુલી
ગયો. મને કુમાર
જ ગણીને માંડ
ચડતર ગાંધીજીએ
કેવી રીતે શરૂ કર્યું
તેની એકાદ બે
વાત કહું તો તે
કુમારોને વધારે
રચશે.

૧૯૫૭ની સા-
લમાં એક દિવસે
બેતીઆમાં તેમજે
માંડ ચડતર શરૂ
કર્યું. એ દિવસ
મારો જન્મદિવસ
હતો. સવારે મને
આજ્ઞા થઈ કે મારે
રેલ્વેની વજુરી. હું
કોઈ દિવસ મુલા
પાસે બેઠો નહોતો.

મેં કહ્યું, 'મને શી રીતે આવડશે?' ગાંધીજી કહે,
'વેલણ, દોઢ અને પાણી છે, પછી કેમ ન આવે?'
મેં દોઢ બાંધવા માંડ્યો. પાસે એક જણ હતો તેની
મદદ લઈ દોઢ બાંધી. આમ ચોટાણી દોઢ બાંધવા-
વાનું કામ ચાલતું હતું ત્યાં ગાંધીજી નાંદીને આવ્યા.
'આ શું ચાલે છે? મારે તો દોઢ તારી પાસે
બાંધાવવો હતો; રેલ્વેની તારી પાસે વજુરની હતી.'
ગાંધીજીના શબ્દોમાં ખુસ કરીને કડકાણ હતી.
મારી ધીરજ ન રહી. મેં મારાં આંસુએ દોરને પલા-
લ્યો. હું વિમાસતો હતો ત્યાં તો ગાંધીજી પોતે બેઠા
અને રેલ્વેની વજુરનો પદાર્થ પાઠ આપવા લાગ્યા. પછી
મારી પાસે વજુરી, અને કાચીપાટી રેલ્વેની તે રેલ્વેની
પોતે બાપપૂર્વક આનંદથી આરોગી. આનંદથી આરો-
ગીને જ પોતાનાં વચનોની કડકાણ તેમજે ધારી લીધી.

મહાત્મા સત્ય ગ્રંથ

પાવળાનું સરસ સાદ કરનાં પોતે શીખ્યું, મમની
દાગને બોરનાં પહેલાં તેનાં છાંં સાદ કરતાં તેમજે
શીખ્યું, અને નાનામાં નાની વસ્તુ ઉપમમાં કમ
રીતે કરવાનો પાઠ તેમજે જ પ્રથમ આપ્યો. એક
દિવસ પાછી ઉપર રીશર બરોગર ઢેઠાને નંદોની
ચોટી-તે ઉબેગાવીને બરોગર સ્થાને ચોટી દેખાડી;
એકવાર કાચા ચીરીને બોટ ઢેઠાને નાખ્યા હતા
તે ચીજાવીને ચોખ સ્થાને નખાવ્યા. 'નાનું કામ
સરસ રીતે કરવાની દરકાર ન રાખો, તો મોટા કામ-
માં પણ તમે બેદરકાર રહેવાના. એક જનમ કાલજમ
નો બીજો અર્થ નથી. એકાગ્રતા વિના એ ન શક.
જે કામે જે કામ કરીએ તે મમ થઈ જાય તો જ
આ કામજલ આવે.

એ કામજલ આજે છેવું પ્રગટું સૌ જુએ છે ને

મહાત્મા
બાપુ વિશ્વદાન
વરિય વજાવ
મેંડુ રેલે

એ મીજીયા
પણ મુલાખમ અને
કાળ વગરને પણ
બેઠે એનું પોતાનું
સ્વરૂપ તેમજે પહેલે
જ દિવસે મને
દાખરી દીધું. મેં
માંધીજી ને કહ્યું,
'આજે મારો જન્મ
દિવસ છે.' ગાંધીજી-
એ કહ્યું, 'સાચે
જ તારો જન્મ-
ની આજે શરૂઆત
કામ છે.' તે દિવ-
સથી તેમજે મારી
અપંગનાનો નાસ
કર્યો શરૂ થયો.
મને કપડાં પોતાં
પોતે શીખ્યું,

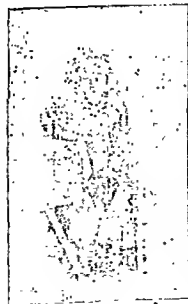
કહેવાની જરૂર નથી. પણ જાહેર પ્રવૃત્તિની દૃષ્ટિએ નથી કરવાનો. એમનું જાહેર જીવન તે એમના ખાનગી જીવનનો પડો છે. જેમ એમના જાહેર જીવનમાં કર્મ વાણીને વશદાર છે, અને વાણી વિચારને વશદાર છે, તેમ જ ખાનગી જીવનમાં પણ. પરંતુ ખાનગી જીવન અને જાહેર જીવનના વિભાગ શા સારૂ પાડું? એમના ખાનગી જીવનની સાથે જાહેર જીવનને એટલું બધું સગવળ છે કે એક ખાતાને માટે બનાવેલા નિયમો તેમણે બીજાં ખાતાને લાગુ પાડ્યા છે અને લાગુ પાડે જાય છે, અને તેમ કરતાં ખાનગી જીવનને પણ જાહેર જીવન જેટલું જ જાહેર કરી મુકે છે. ફ્રેંચ વિચારક પારકલને વિશે કહેવાય છે કે તેણે પોતાના ખાનગી જીવનને એટલું બધું જાહેર કરી મુક્યું હતું કે જે અટકાણીઓ ઘરમાં તે રહેતો હતો તેની આસપાસ તેણે આઠે ખુલ્લે કામનાં જ જારીનારણાં બનાવવામાં હતાં, કે જેથી તેની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ સૌકોઈ જોઈ શકે. ગુપ્તતા વિશેના ગાંધીજીનો અભ્યુગ્રમે એથી પણ આગળ જાય છે. અનેકવાર તેમને કહેતા સાંભળ્યા છે કે, 'મારી પાસે ગુપ્ત જીવન એક વસ્તુ નથી. કેટલીક ક્રિયાઓ ખાનગી હોઈ શકે, પણ કોઈ પણ ક્રિયા—મનની કે શરીરની એવી ન હોતી જોઈએ કે જે આપણે બીજાને ન જતાવી શકીએ.' અને એ જ કોઈએ તેઓ અનેકવાર પોતાને લાગતી પોતાની ભુલો, પોતાના મનમાં ચાલતી અનેક ક્રિયાઓ જાહેરથી અજાણી નથી રાખતા. પારકલનાં આચરણો જગજાહેર હતાં; ગાંધીજીના મનની બધી ક્રિયાઓ પણ જગજાહેર છે. એક કવિએ કહેલા

તોપણ એને કંઈ એમાં ચરમાવાપણું નથી.) એ સખો કાઠને વિશે સાચા હોય તો તે ગાંધીજીને વિશે તો છે જ. તમસાઈથી જ્યોતિમાં જવાનો માર્ગ જ એ છે; અને પોતાના જીવનના અનેક અનુભવો, પોતાની ખામીઓ અને ભુલો કહીને અનેકવાર તેમણે અનેક જાણીની પાસે તેમજ મારી પાસે પોતપોતાનાં પાપો કબુલ કરાવ્યાં છે.

અને પાપ જાણ્યા પછી પાપમોચનનો ઉપાય પ્રાયશ્ચિત્ત જેવો બીજો કોઈ જ નથી એ પણ તેમનું જીવન પદે પદે સાક્ષી પુરે છે. પોતે પ્રખર પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે—પોતાને માટે અને પોતાનાંઓને માટે. જે જીતિથી ચોરીચોરાને માટે તેમણે પાંચ દિવસના ઉપવાસ કરવાનું અને પ્રચંડ સાત્યાગ્રહ બંધ કરવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું, જે જીતિથી અસ્પૃશ્યતાના અધોર પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આજે તેઓ દિનંદુઓ પાસે માગી રહ્યા છે, તે જ જીતિથી ખાનગી જીવનમાં પણ તેમણે અનેક પ્રાયશ્ચિત્ત કરેલાં છે ને કરાવેલાં છે, એ પ્રાયશ્ચિત્ત જ અસતમાંથી સતમાં જવાનાં, મૃત્યુમાંથી અમૃતમાં જવાનાં પગથીઓ છે એમ તેઓ વારંવાર જણાવે છે.

"મારા પિતાશ્રીને મારા કપર પારાપાર પ્રેમ હતો; તેમનું મનજી તો જન્મોત્તરમા મેં મારાથી ન છુલ્લી શકાય. પણ હું તેમની ચોથી વારની પત્નીને પુત્ર હતો, તેમનો કોઈ જન્મ હતો એ પાત મારા મનમાંથી નીકળતી જ નથી. એ જાન મને જે દિવસથી મર્યું તે જ દિવસે એકપત્નીયન પાળવાનું અને કોઈને છોડવાનું મેં પણ લીધું."

મને કુમાર ગળીને તેમણે મારું ઘટતર શરૂ કર્યું એમ હું કહી ગયો. મને 'પોતાનો જીવન' કહ્યું હોત તો તે વધારે દીક થત. પ્રાણીમાત્રને પોતાના [આત્મ જાને ૩૫૧ ને વાળ]

ગાંધીજી: ૧૯૪૭

Let any record leap to light
He never shall be shamed.

(એનું કોઈ પણ કાગ છતું ચાય

ભાદરવે।

દયા દાનની દેવી જેવી,
વાદળાંએ નમ્ર ઢંકાયો;
લીલી લીલી કંચન સરખી,
વસુધામાં રસ ઉબરાયો;
મેઘ રહે ને ઝરમર ઝીંઝી,
રસ ભાદરવે બરપુર બધો.

મગર સમી મતવાલી લેરો,
ધુનામાં લીસેળા કરે;
નદીઓની બેખા તોડીને,
માતેસો ધણખુંટ ફરે;
મનમમતા એ ગોઝા મળે,
રસ ભાદરવે બરપુર બધો.

માગેણ પર મોલ ગયા ને,
ઉપર આઘ્યાં ધર કુંધાં;
ખેડતને હોકારે ઉડતાં,
ચેમાંનાં ઊંચેચુંધાં:
રાષ્ટ્રિએ રાણુવાર ધર્યો,
રસ ભાદરવે બરપુર બર્યો.

લાલ ચટક સીંદુર યેળીને,
દુર્વાનાં કુંધણ લીધાં;
ચૂડકારે મંગળમય ભૂત,
ગણપતિનાં પૂજન દીધાં:
મોઢક મિથ પ્રસાદ ધર્યો,
રસ ભાદરવે બરપુર બર્યો.

પંડિત ચયાં રસ મનરપતિના,
ધાસ તણી સળાઓ પાછી;
પ્રુખ દળી કુમળી કાઢીઓ,
ધ્રોળ્યે ને ધરતી ઢાંધી:
ભીટા તો ભારે વધ્યો,
રસ ભાદરવે બરપુર બર્યો.

તીખા વાલળાઆ તડકા પર,
ઝરમર ઝીણું જળ વરસે;
પર્વતની ને ઉચી ભેળો,
પલળાને ધીમી ધરસે:
જળપ્રવાહ મઠ જળય સર્યો,
રસ ભાદરવે બરપુર બર્યો.

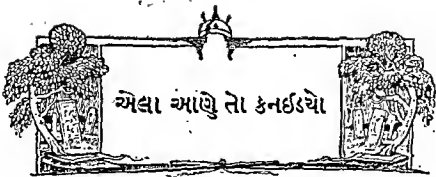
પૂર્વગનાં રમંટી યુનિત ચરિગો,
આઢ કરે જન શકાળી;
ધી કુધારી તો છેળો ઉછળે,
ચયાં કૂડ પજા કરુણાળુ:
અંતર પિંડનોડ, રમયો,
રસ ભાદરવે બરપુર બર્યો.

ચિજમમત જે પવન દામિની,
મેપરાજનાં ભૂત્ય શરે;
લલિત અપ્સરા સમી વાલળી,
દીદ્રચાપ પર નૃત્ય કરે:
બ્યોમ અશાટ અહા વિસ્તર્યો,
રસ ભાદરવે બરપુર બર્યો.

ત્રિભુવન યૌરીચાંકર પચાસ

એલા આણુ તો કનઈડયો

ગીર પાસેના એક નાના નેસડામાં કેટલાક ભરવાડો પોતાનાં દેર સાથે રહેતા હતા.

ગીરનો પ્રદેશ એટલે ડુંગરા, ટેકરા અને જંગલનું તો પુછતું જ શું? બારે વાંકી જમીન. નેસની આયમણી દિશાએ એવી વિકટ ડુંગરાળ જમીન વિસ્તરતી હતી. ઉગમણી તરફ ગીરની જમીન સપાટ થતી જતી હતી.

પશ્ચિમ બાજના જંગલમાં વાઘ, વંર વગેરે પ્રાણીઓની વસ્તી હતી જ, છતાં ભરવાડો પોતાનો માલ તેનાથી સાચવીને ચરાવતા. કોઈ વખત જુજ નુકસાન પણ થતું; પણ કેટલીક મુદતથી એ નરક વાઘની રેન્ડ વધી પડવાથી જનવરોનું ખુબ નુકસાન થવા લાગ્યું. એથી ભરવાડાએ એ દિશામાં દેર લખને જવાનું યોગ્ય એક વખતથી બંધ કર્યું હતું.

નેસડામાં બોળો નામે એક ભરવાડ રહે. બારે પહેલવાન આદમી. ઉંચો પુરા પાંચ હાથ, અને ઠીંગની થકી નાખેલી નાની સરખી કોડી જેવી! છુછોના ચોખીઆ બેઠને તો છોકરાં બી જ ન્યા! તેના કાનમાં પણ વાજના ઘેરકા જગ્યા હતા. આણે શરીરે રંગાં આઠાં પારવાં ખરાં; પણ મોટાં મોટાં. જલ્લે જાણના નેઈ દો!

પાડાના કાંધ જેવી ગરંજ જામેલી; ને તેને ધસીને દાલ જેવી પીક પર પથરાતો કાળો કામજો તેના એક ખભા પર આગળ પાછળ લટકતો રહેતો. એ કામજો પર એક હાંથે પકોટું ઘુંધું (જાડી ડાંગ) કાચમ ખભા ઉપર તોળાએજી જ રહેતું. એ ઘુંધાળી મેડી પણ જલ્લે મોટા જંગલી બ્રોહાણનું માથું જ નો! બોળનો

મુંથણો ને એનું શેફું તો ગમે એટલે છોટી પણ વરતાય.

બોળની લોંઢકાંઈને તાકાતની તો વાત જ શી? સીમમાં એ દેર ચરાવવા જન્ય ત્યારે બપોરના વાડી-ઓના કાસ છુટી ગયા હોય તો કાસનો વરત અને રાસ હાથમાં લઈ કાંઈને આંડી નાખે. પછી કાસને કુવામાં બોળે, અને પાછે પગે ચાલી, બરેલો કાસ એક હાથે ખેંચી કાઢી દેરને પાણી પાય, અને પોતે પણ પીએ! ખાવા બેસે ત્યારે શેઝબટીઆ* કસ્ટો ખાસસા ગાડાના પં જેવડા બે ત્રણ શેઝકા ચટ કરી ન્યા!

એક દિવસ બોળે વિચાર કર્યો કે 'માળા, આયમણી સીમમાં દીપણ (વાઘ-વાળજી) જઈ ચીઆં સે; તે હોશ્યની એક દી બેસા તો બડો!' આ વિચાર તેણે પોતાના સંજાથી ભરવાડ કરમણને કહ્યો. કરમણ કહે 'ના બાઈ. આપડે નય આવતું. છ તો વકરી આં સે, વકરી હાથે કરીને ન્યાં ચરરા કાણ જાવ?'

બોળે કહે 'એલા તું તો બીકડુ હેજું. કાંઈ નૈ; તારે બેવા નો આવતું હોય તો રીધું, પણ આણીકરે ઓરા રેજે ને મારાં દેર હાસવળે. હું એકંશે જાસ; પસેં?'

કરમણ ઈમિ હોય તો હાસ્ય આવું. આપડે તો દેર હાસવળું, ઓરાપોરા. તું તારે જાસે, જાનું

* સેટલાનો કહેડો મોમાં મુખ સાથે ભેરા કે જાયના આંજળમાંથી દુધની શેઝ બારેબાર મોમાં લેતી જતી ને ખાતા જામે જરૂર નામ શેઝબટીઆમાં.

હોય તો. પણ હું હાસું કહું સું. ન્યાં લાડવો નથી
આવો, હો ?

બોલો—હવે બલેને મારી નાખો; પણ બેઠે તો
ખરા ને દીપકાં કેવાંક થીઆં સે !

એકબો હાલેજ. બોલો થોડેક છે જે જઈ રહ્યાનો
એકાદ વાંક વળ્યો હશે ત્યાં કરમણેને વિચાર થયો કે
'હાલે ને, બેઠે તો ખરે, કે બોલો કેટલેક ભય સે !'
એમ વિચાર કરી તે પણ પોતાનું કુંધું ખમો નાખી

ક્ર માનો સાદ

એક માતાએ બાળકને જન્મ દીધો. તેના શરીરના ભોજે, તેના સ્કતના ટીપેટીપે બાળકનો દેહ બંધાયો, પોષાયો ને વૃદ્ધિ પામ્યો. ભ્રમભ્રમને માનું દેયું કરખાવા માંડ્યું. માતાએ માગ્યું કે બાળ ધણું છવે !
પણ કાળના ધસારામાં મા શરૂને પંજે પડી. પડીપડી એ સાદ દે છે. પોતાની મુક્તિ માટે એ બાળકના પ્રાણને પુકાર કરે છે.

કુમાર ! હવ વ્હાલો છે કે માનું હેત ? તું જ તે બાળક છે અને કરતબૂમિ તે માતા છે.]

ભોજ :

જાગલે જાગલે દે મારાં નીંદરતાં છોડ દે,
નીંદરતાં છોડ દે;
માતાની ભીડું ભાંગવા.

બેઠશે બેઠશે દે કાંઈ વીરનાં શિર દે,
વીરનાં શિર દે;
સાથે બેઠશે દે સતીઓ સામઘી.

આપણે આંગણે દે માંડી જગનની વેદિ દે,
જગનની વેદિ દે;
એ દે વેદિમાં બાળિ આપવાં.

ઉડલે ઉડલે દે મારાં ઘેલુકાં બાળ દે,
ઘેલુકાં બાળ દે;
વેળાં વીંચે પંસમું લાગયો.

હોમ્યાં હોમ્યાં દે મેં તો જવ તલ ધૂત દે,
જવ તલ ધૂત દે;
ઉપર હોમ્યાં દે સમિધ સાંપડ્યાં.

પરથમ પદોડે દે જાગ્યો ઝીઝ ખંગાળ દે,
વીર ખંગાળ દે;
નેજે જાગીને જીવન પ્રેરીઆં.

હોની હોમી દે મેં તો રિદ્ધિ ને સિદ્ધિ દે,
રિદ્ધિ ને સિદ્ધિ દે,
ઉપર હોમ્યાં દે અગ્ર માહર્યાં.

વળતા જાગ્યા દે શુરુ ગોવિંદના ચેલા દે,
ગોવિંદના ચેલા દે;
નેજે અકાલીદેખાં નેમતયો.

તો ય ન તુકંચો દે પેલો યજ્ઞનો દેવ દે,
યજ્ઞનો દેવ દે;
યજ્ઞ અધુરો આજ આંગણે.

આજે ઉતરી દે શુર્જર દેશે આશીય દે,
દેશે આશીય દે;
શિરને સાટે એ વધાવજો.

'હિમાંચય'

ગોળ અને કરમણે આઘમણી દિશાએ ઘેર
હાંક્યાં. ઝાડી આવી એકલે જંગલને કડિ કરમણે
ઘેરને યજ્ઞાં કર્યા અને બોલો ખમો કુંધું લાઠ આગળ

પાછળ પાછળ આઘ્યો. થોડેક આધે જતાં તેણે એક
ટેકરો દીધો. તેના ઉપરથી છેડે સુધી નવર પડતી
હતી. એકલે એ તો ત્યાં જઈ એક ઝાડ ઉપર ચડીને

બેઠો. બોલે ત્યાં જાય ત્યાં ચોતરફ એની નજર પડે તેમ હતું.

બોળને જતાં જતાં રસ્તામાં આડી નંદી આવી. એ નદીમાં ઉતરવા જાય છે તેવો જ એકદમ અટકો! નદીમાં પાણીનો એક ધરા હતો. તેને કાઢે, નદીની બેળાને વળતે ઊંચે એક મોટો વાવ મુકે! હતો. બોળે તે જોયો. તે મનમાં બળકડો, 'માફ હાલું... દીપડું! હું સે ને પશુ...!' પછે વાર કિચર રહી તરત તે ધીમે પગે, અવાજ ન થાય તેમ સાવચેતીથી વાવ તરફ ચાલ્યો. છેક પાસે જઈ હુંધું અને બાજબી હળવેથી હેડે મુક્યાં. વાવ શિકાર કરી ધરાખ ને મુતેસો, એટલે બર હાથમાં તેને આ બરવાડની બીલચાસે કંઈ કપલ કરી નહિ. બોળે તો નીડરપણે આગળ વધ્યો, અને એક સપાટે વાવનું લાંબું પડેલું હુંધું જાણી એવો તો ઉલાળ્યો, કે વાવ બાંધક દરેકો પાણીના ધરામાં જઈ પડ્યો! આમ તો વાવ ધણું વિદેશજ પ્રાણી છે; પશુ અચાનક મજરાટમાં ઉડા પાણીમાં પડ્યા પછી શું કરે? હુંઆડુંઆ થતો તે તરતો તરતો કિનારા તરફ ધસ્યો. બોળે તેની મહેમાની કરવા હુંધું તોળાને ઉભો જ હતો. વાવ કાઢે પગ મુકી બોળ ઉપર તરાપ મારે તે પહેલાં તો બળદેવજીના મુશળ જેવું હુંધું વાવની બોપરીને તોડીને લોહીથી છંટાઈ ગયું.

પશુ એટલામાં તો બોળે બીજી બાજુથી ત્રાડ આવતી સાંભળી. બુએ છે તો એક જગજગ વાવ દસેક હાથ પરથી ચોતાના ઉપર ધસતો આવતો હતો! વિચાર કરવાનો વખત ન હતો. હુંધું તૈયાર જ હતું. બસ, સામે ધસીને બે હાથે ઝીંક્યું. પશુ વાધે ચાલકાથી લોંબી આધી, એટલે ઘા તેના પડખામાં આવ્યો. હુંધું પડતાં જ વાવ ગોધું તો ખાઈ ગયો, પશુ એ અજાણતા આંચકાથી બોળના હાથમાંથી હુંધું છુટી ગયું! હંછેડાએલો વાવ બચાનક બની સામે ધસ્યો. બોળને હુંધું લેવાનો વખત ન રહ્યો, એટલે તેણે પશુ સામે ધસીને વાવને બાથ બીડાની પછાડ્યો. વાવના નખથી બોળનું શરીર ચીરાતું જતું હતું; પશુ એકસામું બારે બેર કરી તેણે વાવને ચત્તો પાડી,

તેનું મોઢું બંધ દગવા સાડા ચોતાનું માથું વાવના નીચલા જડખામાં દગાવી મજાલુત બીંસટ દીધી. વાવનો હુંધવાટ અને મજરાટ વધી પડ્યાં. તે ખુબ જોરથી ઉલાળા મારવા લાગ્યો. તેના આ ઉલાળાનો લાભ લઈ બોળે તેને મક્કમપણે ધીમે ધીમે પાણીના ધરા નજીક ધસડતો જતો હતો. એમ કરતાં ધરા હાથ બે હાથ દૂર રહ્યો એટલે પડખાબેર પડ્યાં પડ્યાં જ બોળે વાવના પેટમાં પગ ડેખી એવા તો જોરથી લાત મારીને છોડી દીધી કે તે બંધ લાંબને ધરામાં જઈ પડ્યો! તરત જ બોળે ઉડીને હુંધું હાથ કર્યું, અને ધરાને કાઢે કાળજીરવ જેવો ખડો થઈ ગયો. વાવ હજાજીતો કાઢે આવ્યો કે ઉપરાડપરી રીસમાં ને રીસમાં બે હુંધાં એવાં તો યટકાયા કે વાવ હરિચરણ!

મરંતા વાવના હુંધવાટા સાંભળી પાસેની કાંધ જોડમાંથી વિકરાળ વાવણ બે મોટાં બચ્ચાં સાથે દોડી આવી. એક તો વાવણ, ને વળી હંછેડાએલો! એના હાકોટા ને ત્રાડથી બોળના દહામ ખાટા થઈ ગયા! તે બોલ્યો, 'મારા હાળાની! તું વળી ક્યાં વાંદે રહી ગઈ? લે હાલી આખ્ય, તારી જાતની...' એમ કરતાં ને સામે ધસ્યો, અને હતું એટલું જોર અજમાવી હુંધાનો ધા નાખ્યો. પશુ વાવણ પગમાં આવી અઈ, અને હુંધું પીક પર પડ્યું! પડતાંવેત કડાક કરતા હુંધાના બે કટકા! હવે બોળના પેટમાં ફાગ પડી! પશુ એમ કાંઈ હારી બાંધ એવો એ નહોતો. પગને ખાસેલી વાવણને તેણે ગળતી ઝાંઝીને છોડાવી, અને ધડો મારી પછાડી પોતે પશુ ઉપર જ પડ્યો. તેના બારે શરીરનું બધું વજન વાવણની ગરદન ઉપર જ આવ્યું. એમ ને એમ તેણે વાવણને દગાવી. તેનું નીચલું જડખું એક હાથે બીડી 'દઈ' ગરદનને બગલમાં દગાવી, અને પોતે ખુબ બીંસ દેતો વાવણથી કાટખણે લાંબો થઈને પડ્યો! વાવણ બારે ઉલાળા મારવા લાગી. તેને કાણમાં મજબૂત બોળનું સંધનું બળ ખપી જવા લાગ્યું. છુટાં રહેલાં બે બચ્ચાં પશુ તેને છુટાંછવાયાં જાવાં નાખી ચારેકોરથી બટકાં બરતાં હતાં. પશુ એને તો બોળે ત્રાંસી નજરે લાગ જોઈ એવી પાટુ મારતો કે બચ્ચું ત્રણ ગડ્યોલાં ખાઈ જતું

પણ દલે તેનું કાવત ગળી જતું હોય એમ લાગ્યું.
તેના સરીરમાં 'ભીમે ધીમે કંપ મુરતો વલ્લુણો. છતાં
બારે દિશ્મનથી તે ટપી રહ્યો હતો. બોલ્યો કંઈ ખચર
નહોતી કે કરમણ આ બધું દુઃખે રહે છે આ કિપર
એકા એકા જુએ છે. છતાં તેણે શમને ઘરેણે આસબર
છેવળી રાડ પાડી કે 'એલા એ...કરમણ ધોરડે.
આણે તો કાલોગો.'

એ સાંભળી આડ કિપર એકા એકા કરમણ બોલ્યો,
'એલા મેં મોતું કાપું કે ન્યાં લાડ્યો નથી ખાધો ?
સેતો જ દલે !'

બોલે—અરે ભુંડા, ઈ જમી વાત પમે. દમાણાં તો
ધોડ્ય, નકર આ ફનરી (વાધણ) મને ચીણી નાખે.

કરમણ—નારે બાધ, હું તો નો અત્ત. ઇ મને
ખામ જન્ય.

બોલો—એલા ખામશા, તને હું (શું) ખામગરે ?
મેં પકડી રાખી રોને ! ખીતું તો કાંઈ નૈ, પણ મને
તાઈ કુંધું તો કમ જ.

કરમણ હેંરે કિતયોં અને ખીતો ખીતો કુંધું લમને

આવ્યો. છેરે હલેતે ઝીને કહે 'ક્યાં મુકું ?'

બોલે બોલ્યો, 'હેંરે મુંડા ! ખીસ તે હું (શું) ?
એકા તો આવ્ય. મેં મંડે પકડી રાખી સે. તું કના
માથામાં કુંધું કોમ. જોને હો, મને જાળવજે.'

કરમણને દિશ્મત આવી. તેણે પાંચે આવીને
વાધણના માથામાં જે આર કુંધાં માર્યા એટલે તે
એવાન થઈ ગઈ. તરત બોલે ઉમા થમને તેને ધરા-
માં ફેંકી દીધી, અને પેલાં વચકાં બરતાં હતાં તે
ખચાને એક જમી એક દોડી દોડીને પકડી જડ્યો
કાંઈને ગીરી નાખ્યાં !

દલે તેનો અપેશ ઉતર્યો અને અગિયારી કીલાં
ધમ્ કળા સાચ્યાં. સરીરમાંથી લોહી પણ ખુણ વચું
હતું, એટલે દરેકીને તે હેડો પકડી ગ્યો. માટે નાખી
તેને ઘેર પડેલાડ્યો.

હવેક મહીના સુધી પાટાપીડી કરાવ્યા, બચર
બેસતું શેકદું હુમ ઝંકર તામ ધીની ધાર કરી મન-
માન્યું પીધું અને પાછો હતો તેવો અડીખમ પડેલવાન
જની ગયો.

ત્રિભુવન ગૌરીશંકર વ્યાસ

અમથાસાસ પ્રમાણિકપણા કાર ભાષણ આપતા હતા.
પોતાના બચાખંડોને એક જનાય રાંતમાં એ બોલ્યા:

એકે દલેકા હું નીસાગેથી ઘેર આવ્યો હતો. રસામાં
કરીબીની બદલી એકે વારી લેત. તેનો માલિક ત્યાં નહોતો;
અને સુખાગે રસામાં પણ કોઈ નહોત.

સોતાઓ મેં વકારી સાંભળી રવા હતા.

અમથાસાસે આગળ ચલાવ્યું, 'કેળને ન લેકને હું
હવેકે રહીને લારી પારો ગયો ને એકે કરી કપાડી લીધી
અને જે ડમણાં ચાડ્યો.'

સોતાઓ લજ સાંભળતા જ હતા.

'પણ અચાનક હું અચક્યો. માથ મનમાંની એક
નીમ વિચાર અચાનક ગસાર થઈ ગયો. હું પાછો લારી
પારો ગયો. પેલી કરી તેમાં પાછી મુડી લીધી—'

સોતાઓ તાળીઓ પાડી હલ્યા.

'અને' અમથાસાસે આગળ ચલાવ્યું 'અને એકે
જવારે પાછો એકને કરી કપાડી લઈ રહેને પડ્યો !'

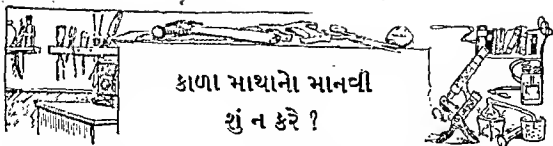
પરમાણુદ પંચોળી બહુ જ સુલક્ષ્ણ. એકે દલેકા એ
બહારવાન લવા નીકળ્યા. ઘેરથી નીકળીને થોડે દુર મથા
ત્યાં વરસાદ પડવા માંડ્યો. વરસાદ રહી મથા પાછી લોડી
વારે બીલને લુગે એ ઘેર આવ્યા.

એમને આવે ઘેરો એકે એમનાં પત્નીએ પુછ્યું, 'કેમ ?
ક્યાંથી પાછા આવ્યા ?'

'રહેલોથી.' જવાબ મળ્યો.

પત્ની તો એમને પુછકણી રવસાવ જલસુતાં જ હતાં.
એટલે પુછ્યું, 'છતો ક્યારે સુમરી ?'

'વરસાદરહી ગયો, અને છતી ગંધ. ફરવાનો વિચાર
કરતો હતો ત્યારે સાંજેકે હું છતી લાવ્યો જ નથી !'

કાળા માથાનો માનવી શું ન કરે ?

માણસનું શરીર તો નાનું સરખું છે પણ એમાં અસાધિક શક્તિ બરી છે. એ શક્તિના બે મુખ્ય ભાગ છે. તે જીવિ અને લાગણી.

છપરે મનુષ્યને વનસ્પતિ, જીવજંતુ અને પશુ-પક્ષીના કરતાં આ બે વસ્તુનાં ઘણાં અંશે આખી છે. એમને કોઈ નીસરે નહિ, પણ સદુપયોગ કરી ખીસવે એ મનુષ્યનો ધર્મ છે. ને પ્રભુએ જીવિ અને લાગણી ન દીધી હોત તો જગત એક પળ પણ ન ચાલત સધળે અંધાધુની ફેલાઈ જત અને આખી દુનીઆ નાશુદ થાત. ને માણસ કચરની દીધેલી એ જાતીના વાપરે જ નહિ તો તે જીવી ન રહે. જીવિ અને લાગણી એ જીવજંતીને જાગવવાની અને આગળ ધપાવવાની બે પાંખો છે.

લાગણીને લીધે ધણી જાતના રોગરોગોનાં બંધાય છે, અને જીવિ-ને લીધે અનંક પ્રકારની અપ-નવી રોધો થાય છે. સચિનું નિ-માણ થયું તે દલાડાથી એ સંબંધો અને રોધો શરૂ થયાં છે, અને ત્યાર-પછીનાં હજારો વરસોમાં નવી નવી રોધો કરતી કરતી માણસ જત

પણી આગળ ગઈ છે.

એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે મનુષ્ય કુદરતની સામે સાધન પિનાનો એકસો અપંગ જેવો ઉભો હતો. એની પાસે માત્ર જીવિ હતી. પણ એ જીવિની મદદ લઈને એણે જે જે કર્યું એમાં માણસજાતનો આભો દતિદાસ સમાઈ જાય છે.

પ્રથમ તો એણે પોતાની કુદરતી હાજતો પુરી પાડી. ગરમી ઉત્પન્ન કરવા એણે અગ્નિ રોધો; ગંધવાની કળા રોધી, પ્રકાશનાં સાધનો રોધ્યાં, યાતકકા અને વરસાદથી બચવાને જુદી જુદી તરેહની રોધવણો તેણે અજમાવી ધરો બાંધ્યાં. બીજાંરોધો પોતાનું રક્ષણ કરવા પત્થરનાં, લાકડાનાં અને ધાતુનાં દથીઆરો બનાવ્યાં. પછી તો ધાતુ માગવાનું, વાળ વાનું અને ધાણાનું પણ સુઝ્યું.

ઉપલા ચિત્રમાં આ જગતની બધી રોધો બનાવી છે, ને માણસની જીવિને દુનીઆને કેટલી પવશતી મુશ્કેલી છે તે દર્શાવ્યું છે.

પણ એ અ-રસામાં મોટામાં મોટી રોધ તો એ તી વાદી ની ગંભીર શકાય. માણસે હજી બનાવી જમીન ખેડી અને બીજા વાવ્યું; પાક તે પાક કર્યો અને સૌને અ-નાજ આપ્યું. એ પહેલો પ્રયત્ન કેવો આનંદ-જનક હતો ?

એ શોધનો ઉપયોગ અને ઉપયોગ માણસનવત જીવજી
ત્યાં લગી કરશે. એવી જ અગ્રજ્ય શોધ વસ્ત્રોની
મનાએથી છે. ઝાડની છાલનાં વડકલ છોડીને મણુસે
કપાસના છોડમાંથી રૂ લીધું, રેડીઆમાંથી તેના તાર
કાઢ્યા અને તાણવાણા બાંધી સાળ વડે વસ્ત્ર વણ્યું.
એવું પહેલું વસ્ત્ર પહેરનારના મનમાં કેવો ભાવ અને
આનંદ ઉપજ્યો હશે? એ શોધ આપણે કદી
બુલવાના જ નહિ.

નીશાનીઓ અને મંદિત વાપરવા મુશ્કેલી જ્યારે
માણુસોએ પદાર્થોનાં નામ પાડી ભાષા બનાવી હશે
અને સપ્તર્થો તેનો ઉપયોગ કરતાં થયાં હશે ત્યારે
મનુષ્યના વિકાસમાં એક પગલું આગળ બરાણું. જે

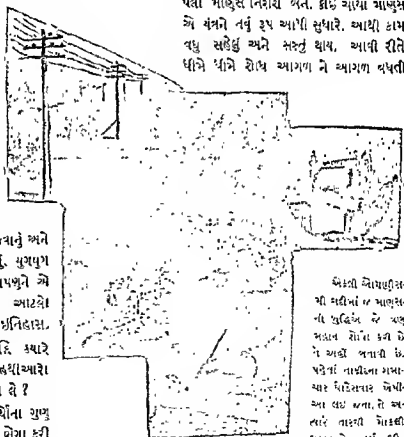
જીવ આજભૂમિ બ્રાહ્મી
તોતલી રહી હશે તે ધીમે
ધીમે સરસ્વતી માતાનું
આસન થયું; અને જ્યારે
એ બોલાતી ભાષાના અ-
ક્ષરો અને શબ્દો, વાક્યો
અને અર્થો ગોઠવી લખ-
વાની ભાષા તૈયાર થઈ
હશે ત્યારે? ત્યારે તો
પૃથ્વરની શીલાઓમાં અને
તાડપત્રોમાં કુનીઆના ઇ-
તિહાસ વંશપરંપરા સંવર્ધી મુકવાનું અને
વહેતો શબ્દવાનું સાધન મરજી. મુગધગ
પહેલાનું એ ગાન હજી આપણને એ
ભાષા મારફત મળી શકે છે. આટલો
તો સૃષ્ટિની રહસ્યાતને જુનો ઇતિહાસ.

પણ માણસનવતની યુદ્ધિ ક્યારે
લાગીને બેઠી છે કે રક્ત લઈઆરો
અથવા હાથસાધનોથી રંગેલા લે?

પહેલાં તો માણુરો પદાર્થોના ગુણ
જાણ્યા. જુદા જુદા પદાર્થોને બેગા કરી
બનેલા મિશ્રણનો અભ્યાસ કર્યો. અમુક
પ્રમાણમાં અમુક પદાર્થો બેગાવાથી
અમુક પરિણામ આવે અને તેને

મનુષ્યના જીવનમાં, ઉપયોગી કરાય તેની ખાતરી એણે
કરી, તથા ગંસારના વ્યવહારમાં એ શોધથી કેવી અને
કેટલી સરળતા થાય એ પણ જોયું. હાલ બમ્બરમાંથી
વેચાતો મગતો બધી માત્ર આવા વિચારનું ફળ છે.

વળી એવું કંઈ નથી કે કંઈ માણુસ પોતે
એકલો જ એક આખી શોધ કરી શકે. લાંબી રે
વાર એવું બન્યું છે કે એક માણુસ મહેનત કરી
કરીને અમુક વિચાર ગોઠવે અને મરી જાય. બીજો
માણુસ એ વિચારને ઉપાડી લઈ આગળ વાલે. એના
મરણ પછી કોઈ બીજો વળી એ વિચારની ગોઠવણ
પ્રમાણે એવુંતેવું ચંત્ર બનાવે. એ ન આવે, વળી એ
કંઈક ફેરવાર કરે. ચંત્ર થોડુંક માલે ને બંધ પડે.
પેલા માણુસ નિરાશ બને. કોઈ ગોચરો માણુસ
એ ચંત્રને તવું રૂપ આપી સુધારે. આથી કામ
વધુ સહેલું અને સરળું થાય. આવી રીતે
ધીમે ધીમે શોધ આગળ ને આગળ વધતી

એકલી બેગાણીસ-
મી મદીમાં જ માણુસ-
ની સુદિન્ય ને અણ
મહાન શોધ કની છે
ને અણ બનાવી છે.
પહેલાં તો પદાર્થોના ગુણ-
ઓર પરિણામર બેગા-
આ લઈ જતા, તે અ-
ત્યાર તારથી ગોઠવી
શકાય છે. તારી રી-

જવાની નાણીક સીવવાના સંસ્કારે ટાળી દીધી છે; અને યુગ સખત્રા ચાંચવાના
આ જમાનાનાં હાથે લાખી લખીને માણુસ ફેરવતો બને, તે બહેનના ટાડપત્રાપટ્ટરે
અમારી રજા ગરબતો અને બેગાઓ લખવાની રજાવના કરી મૂકી છે.

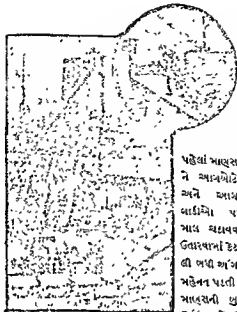
ચાંદ્રે. આવી શોધો ઉપયોગી,
સારી અને સોંઘી રહે તથા
એ ધરધરના કામમાં આવે
એટલી જરૂરયાત નીકળે એ
તે દરેકનો મુગ હેતુ હોય છે.

દાખલા તરીકે, ક્યાં
આપણે ધરમાં બાળવાનો
ધુમાડીઓ ને ઝંખિા ધાસતેલ-
નો પતરનો ડબો, અને ક્યાં
'હરિકેન' જ્વાનસ ? એ જ્વાનસ-
ની વાટમાં ને મોટીઆમાં,
ગોઠવણમાં ને રક્ષણમાં કેટલો
ફેર પડ્યો છે ? એ જ્વાનસની
બનાવટમાં ઘણી જુદી, આ-
વડત અને કળાનો ઝીણવટ-
થી ઉપયોગ થયો છે. પણ
આપણે એ જુના પુરાણા
ડબોમાં કશો ફેરફાર કરી ન
શક્યા અને પરિણામે દેશના
લાખો રૂપીઆ પર મુલકમાં ચાંદ્રા વળ્યો છે.

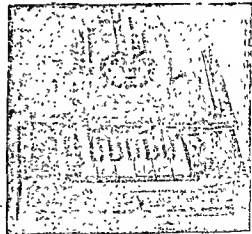
ઇ. સ. ૧૨૦૦ ની આસપાસ મુગમાં ધુવકોટા
(મૉન્ટેટિક કોમ્પાસ) શોધાયો. તે જ સમયમાં ખંડક
ફેરાવાનો દાદ અને આશરે ઇ. સ. ૧૪૫૦ માં ડાપ-
વાની કળા હાથ લાગી. પણ તે પહેલાં આ વળે
શોધો ગીનમાં તો ક્યારની ચે શોધાઈ ગઈ હતી.

દાખલે પહેલવહેલાં શોધી કાઢેલાં કેમિસ પહેલાં આ
વડે ચાંચાની પોટો ઉપર ડબોઓ લેવામાં આવતી.

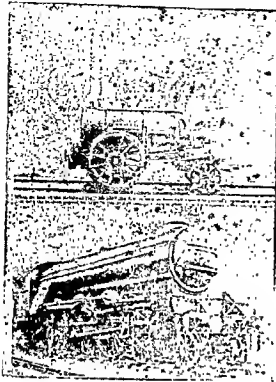
કાંદેશી ચાંદ્રિક કપડીઓએ જેનું બધી મહેનત અસર
બચાવી દીધી છે, અને તે વડે જ્યોતેશ્વર ભારે બોલ
પણ જ સહેલાઈથી મધ્યથી હતાથી સમજાય છે.

આ લાગે છે તો નાનકડાં હાથગોળીઓ જેનું રચકનું, પણ ખર્ચ
જિત્તું એ ટાઇપસાઈટ છે. ઇ. સ. ૧૮૬૮માં પહેલવહેલું ટાઇપ-
સાઈટર શોધાયું તે આનું હતું. એ વખતે તો તે વડે હાથના
લખાણ કરતાં પણ યોગી ઝડપે જાણી શકાતું ને અક્ષરો પણ
ખોડાનું આવા. હાથનાં ટાઇપસાઈટર તો એનાથી ક્યાં જુદાં
અને મહીઆનાં છે. પણ આજના ટાઇપસાઈટરનાં દાંડા આ.

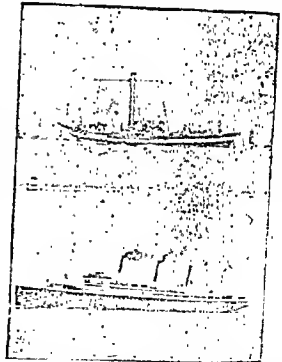
આપણે આગળ ચાંદ્રીએ
સને ૧૬૦૮ માં પહેલવહેલું
દરખીન ગંવીરીઓએ શોધ્યું.
લોલકવાળું ધરીઆળ સને
૧૬૫૭માં બન્યું. ઇ. સ.
૧૬૬૦માં દયુનન હુક નાંમના
રાખ્તો સુદિમદરીકે યંત્ર ગોઠવ્યું
અને ઇ. સ. ૧૭૬૮માં રેકોટ-
લંડના મિ. વોટ વરાળનું
અંકન બહાર પાડ્યું.

સને ૧૭૬૩ થી ૧૭૬૮
મુધીમાં મિ. હારમીન્ઝ આર્ક-
ગ્રાઈટ તથા કૅમ્પ્ટને રે કાંતવા-
નો સંચો શોધી કાઢી હતીઆ
આગળ મુકો તે પહેલાં આખી
હુનીઆ રેડીએ સુતર કાંતતી
ને તેનાં કપડાં વણીને પહેરતી.
સને ૧૭૮૨માં મિ. મરડેકે
આસની બત્તોનો પ્રયોગ

બીજાં ગોદાવરીની 'સીનિરામ' પ્રિન્ટિંગ ની રીત
છાપખાનામાં સુધી.

બીજાં શોષકાએ પણ કેઈ નવી જ દિશામાં
કામ કરવા માંડ્યું. મોટરકાર, સજામરીન, એરોપ્લેન
વગેરે શોધાયાં. દરેક કાઠીગીરીમાં વિનાનનો સારી રીતે
સદકાર અને ઉપયોગ થવા માંડ્યો. વીજળીનો દાદો
એડિસન વીજળીને કાણમાં લઈ તેનો ગમે તેમ
ઉપયોગ કરવા લાગ્યો. વીજળિક અને વરાળ બળને
ગમે તે ઉપયોગમાં લઈ શકાય એવાં એંજીનો બનાવ
પડ્યાં. લોકડાનાં પદાંગેમાંથી શોષકની આગળેડો
ચર્ચ દીવાસળી, ૨ પીકવાનાં જીન, ગોળ કરવતીઓ,
પરીઆળો, ચરમા, લોકડાનાં મંદામાંથી કાગળની
બનાવર, રંગો, યાંત્રોફોન. સીનેમા, રાંકણીથી માંડીને

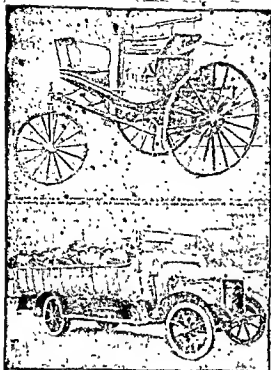

ઉપરું વિગત સીવન્સને પટેલવહેલા શોધી કાઢેલા 'લગાઈ'
નામના રેલ્વે એંજીનનું છે, અને નીચરું હાલના એંજીનનું છે. એ
એને સરખાવી નેડાએ જોએ ત્યારે આપણને લાગે છે કે માલુસની
જીદી શોધખોળ વડે કેટલા સુધારા અને સરળતા કરી રહી છે.

અમલમાં મેળ્યો. સને ૧૭૮૫માં કાર્ટશાઈટ નામના
માણસે કપડાં વણવાની યાંત્રિક શાળ (પાન્ડલમ)
શોધી. ઇ. સ. ૧૮૦૭માં ફ્રાંસે આગળેડની શોધ
કરી તે 'કલાઈડ' નદીમાં ચલાવી અને ઇ. સ.
૧૮૭૪માં મિ. સ્વીવન્સને પટેલું રેલવેનું એંજીન દોડાવ્યું.
સને ૧૮૩૬માં મિ. કાથરોએ ફોટોગ્રાફી શોધી તેની
મદદ વડે આખેરુંજ છબી પાડવાનું કામ શરૂ કર્યું.
સને ૧૮૩૧માં ઇલેક્ટ્રિક મોટર અને હાલનેમો શોધાયાં.
ઈ. સ. ૧૮૪૯માં મિ. ગોર્સે તારનું યંત્ર કાઢ્યું. સને
૧૮૪૧માં મિ. હોમ્સે સીવવાના મંચા શોધી રતી-
ઓની અને દરજીઓની તકલીફ બચાવી દીધી.
સને ૧૮૭૬માં મિ. એલે રેલિફેન શોધ્યો, અને
સને ૧૮૮૪માં મિ. મરજેનવેયર નામના જુદાંજુદાં
રાષ્ટ્રપ્રાધરની પેરે મંચા પર આંગળીઓ દબાવી

દનીશમાં પટેલવહેલી આગળેડ 'પ્રાઈન્ટ' નામની શોધાઈ અને
તે કલાઈડ નદીમાં વસાવવામાં આવી તેનું ઉપરું વિગત છે. અને
ત્યારે જ્યારે તેમાં મુલ્યગરજણ કરી કરીને કાળા માથાના માનવીએ
જે બંધી કાઢવાનો ઉપયોગ તે વડે દરેક બળવાને મોઝા મળ્યામળ્યો
પાર કરે છે; તેથી એક આગળેડ નીચળા વિચરમાં બનતી છે.

હડી જશે! મિ. દાવેનો સીવવાનો ગમેા પહેલાં સાક્રિય કેમિંગનના પ્રદર્શનમાં રંગુ થયો હતો. ત્યાં તે લાંબા વખત સુધી નકામે પડી રહ્યો. આથી શોધનાર નિરાશ થઈ શોધના પોતાનો દંક વેચી નાખવા તૈયાર થયો. પણ પાછળથી એ ઘણું ધન રહ્યો.

ઇંગ્લેન્ડમાં કાંતવા-વણવાનાં યંત્રો થયાં ત્યારે વણકર-વર્ગે પોતાનો ધંધો પડી બાંગ્લો એ બીકે, સંચાઓનો નાશ કરવા ચલો કયો હતા. એવો અનુભવ અહીં અમદાવાદમાં પણ પહેલપહેલી મીલ નાંખનાર શ. બ. રણછોડભાઈ છોડાલાલ (સ્વ. સર ચીનુભાઈના દાદા) ને થયો હતો. એમને હજુ લોકો રણછોડભાઈ રેડીઆ-વાજાના નામથી જાણે છે.

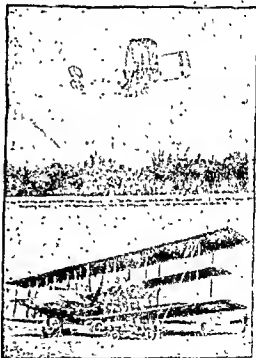
કેટલીક શોધોના ઇતિહાસ તો વળા બહુ વિચિત્ર છે. શોધ કરનારને માળો અને તિરસ્કાર સીવાય કંઈ મળતું નહોતું. કેટલાક ખીયારને તો ધર કે કારખાનું

ક્યા ઉપર ખતવેલી જુની યોગામાદી, અને ક્યા હાલની મોટર એ કેરકાર કરનાર પણ માણસની જ શુદ્ધિ ને!

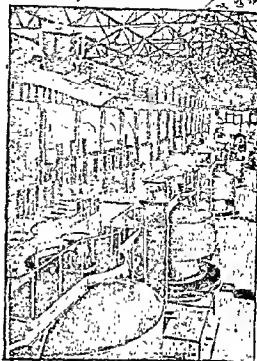
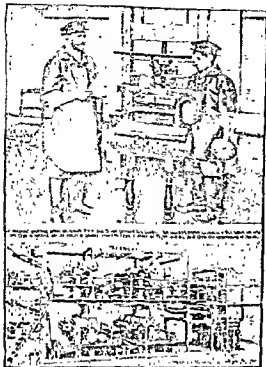
ઈંડ મોટી ચીજ બનાવવાનાં અનેક યંત્રો, એવી એવી અનેક શોધો બહાર પડી. અને હજુ પણ કોઈકમાં સુધારો તો હંધક નવું એવું બહાર પડેજ જાય છે. તાર વિનાના વાયરલેસ સંદેશ શોધાયા અને એમાંથી હવે વળા સર્વસામાન્ય થઈ પડેલા રેડીઓના પ્રયોગ તો અત્યારે અમેરિકામાં ઘેરઘેર ચાલુ થયો છે. આ સૈને તળાએ જુઓ તો વિજ્ઞાન અને શુદ્ધિની રમત છે: સમાજના ઘાનનો વિકાસ છે.

એક વાત અહીં યાદ રાખવા જેવી છે, કે ન્યારે ન્યારે કાષ્ટ નવી શોધ થઈ છે ત્યારે ત્યારે જુનું હોડીને નવું લેતાં લોકોએ નામરજી બતાવી છે.

સને ૧૭૯૨માં ન્યારે મિ. મરડોકે પોતાના ઘરમાં અને દીવાનખાનામાં કાલેજેસની બત્તી સજાગી ત્યારે લોકોએ વિરોધ લીધો. તેઓએ માન્યું કે એ બત્તી પ્રકાશિત હોવા છતાં તેના ધુમાડાથી ધરી સજાગી હડશે અને ગેસનું યંત્ર હણકું હશે તો બહુન માફક

ઈ. સ. ૧૬૦૩ માં પહેલું યાંત્રિક વિમાન હાડવામાં આવ્યું તેના (ઉપડા નિત્ર) માં અને નાચે બનાવેલા હાથના એરોપ્લેનમાં કરેલા બીજા ફેર છે!

છાપવાની ઢળા પ્રથમ રોષાઈ ત્યારે ઉપલા મિત્રમાં બનાવ્યા પ્રમાણે આજ્ઞા હાથથી ચક્રેક પાનું છાપી શકેતા. અત્યારે, નીચલા મિત્રમાં બતાવેલા મશિન વડે આજ્ઞા એકીસાથે મોટાં મોટાં સંખ્યાબંધ પાનાં અદ્ભુત જડવથી અને પછી ન રહે-લાયથી છાપી શકે છે. એ કામ પણ કાળા માથાના માનવીઈ ન.

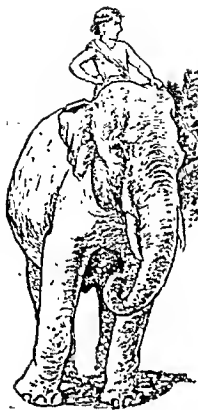
બહુ પોતાના કુખકામાં ન. કોઈ તો ગરીબાઈમાં ન ગુંગળાઈ મર્યા છે. હવે તો દેશદેશમાં રોષાઈની કદર થાય છે અને તેમને માન ને ધન બને મળે છે.

હલુ પણ નવાઈ પમાડે તેવી રોષાઈ તો દરેકજણે ચવી ન જાય છે. રેડીઓ વડે તમે જલસાઓના રંગ અને ગાયનોની લિહૃત લઈ શકો છો; આપણો તમારા

૧૨ લેકન્ડે ૨૭૦,૦૦૦ બનકુટ પાણીનો ધાર્ધ પડે એ કરતાં બગ્ગર હશે ! એ પાણીની રાશિનો લાભ લઈ આજ્ઞાએ તેમણે લોન-લિક બગ પુરું પાકનાર દાઈનેમા ડાહ્યા છે. તેનું ઉપકૃત મિત્ર છે. તે કુલીયામાં મોટામાં મોટું પાવરસ્ટેશન ગણાય છે. પહેલાં એ દાઈનેમા રોષાઈને તેનું નાનું મિત્ર મળ્યાં અને પછી આપણું છે.

ઘરમાં ન સાંભળી શકો છો; તમારો ફોટો વેર ખેડાં દૂર દેવાયર મોકલી શકો છો. સ્ત્રીઓમાં કંત મુંગાં મિત્રો જુઓ છો તેને બદલે બોલતી છબીઓ જોઈ શકશો. સાઇકલોને કદાચ તમે હવામાં ચાલતી જોશો. આ બહુ જોઇએ છીએ, સાંભળીએ છીએ ત્યારે એમ થાય છે કે કાળા માથાનો માનવી શું નહિ કરે ?

કિરીટ

લેખક
શ્રી ધનજીભાઈ
ચિત્રકાર: રવિશંકર પરિત

કુધિ ત્યારનો હતો જાડ પર જ બેઠો હતો. મને જોઈને તેણે પોતાના હાથમાંની એક નાનીસરખી પૈસાની થેલી આમતેમ દલાવવા માંડી. એ જોઈને મારા પેટમાં ફાગ પડી.

અગવળા સહેરમાં કોઈની પૈસાની થેલી આપણે વાંદરા ચોરી લાવે એ ડેડધું નામોશીબધું કહેવાય ? અને જો કોઈની ખજાર ન હોય કે વાંદરા જ કપારી ગયો છે, તો એ ચોરીનું આગ કોઈ બીજાસ નિર્દોષને માટે આવી ચડે ને નકામે તે માર્યો જાય.

આખરે પણ વાંદરાની જાત ખરીને ? બધાં વાંદરાં એવાં જ અટકચાળાં ને હડાકગીર હોય છે. એકવાર, હું નાનો હતો ત્યારે, મારી એ વરસની નાની બહેનને અમે એસરીમાં એક ટોપલીમાં સુવાડી સળેલી. થોડી વારમાં તેનો રથાનો અવાજ મંબળાવો. જાણે એણે તો ટોપલી ન મળે ! રથાનો અવાજ એક જાડ પરથી આવતો હતો. ત્યાં જોયું તો એક મોટું માકડું હાથમાં ટોપલી પકડી છેક ઉભે બેઠું હતું, ને તેમાં પડી પડી

મારી બહેન ચીંકા પાડતી હતી. તેને પકડવા જોઈએ તો એ તો ત્યારી નાસ્તી બીરો જાડે ફેડી જાય; ને એ કુદાકુદમાં ક્રાંક બાળક ટોપલીમાંથી વીઝી પડે તો એનાં તો સો પે વરસ પુરાં ! હવે શું થાય ?

પણ મારા બાપાએ યુક્તિ શોધી કાઢી. સરમાં જેટલાં ફગરવાદિ દતાં તે બધાં એસરીમાં પાયરી દીધા, ને બીજાં લાવવા મારે સાધીને બનારમાં મોકલ્યા. વાંદરાએ ચોડાં ફગ જોઈને જાડપર બેઠાં બેઠાં જ મારું યુગાબું. કે એટલી લાંબ જસ નથી ! એટલામાં બીજાં ફગ પણ ચપારી લાખાં અને તે બધાં અમે એસરીમાં પાવરી દીધાં. હવે બાઈસાહેબ જાડપરથી ઉતર્યા. પણ અજાગ જેવું તો એ હતું કે ઉતરવામાં એણે એટલી સંભાળ રાખી કે ટોપલી સહેજે પણ વાંધી ન વળે, કે બાળકને જરા પણ હલ ન પડેલો. ચપારીને તેણે ટોપલી હળવે રફીને કમરા આગળ મુકી દીધી ને પોતે કેળાં ને સીનાચળના દગવા પર હાથ મારવા માડ્યો. મારી બહેન ટોપલીમાં સલામત હતી. અમે ટોપલી વરમાં લઈ ગયા ને બાળકોં જોર કરી બારીના જગીઆમાંથી બેવા લાખા.

પેલા માકડો તો ખાતો જાય ને કંઈક વિચિત્ર અવાજ કાઢી પોતાના સાથીઓને બોલાવતો જાય. ચોટીક પણ તો અમારા બાપા ને આસપાસનાં જાડો ઉપર દુકાનુક ને કુદાકુદ ચર્ચી રહી અને અમારી

ઝોસરીમાં વાંદરાંઓની મહે-
દિલ જમી.

કપિના હાથમાં નાણાંની
થેલી જોઈ વર્ષો પહેલાંનો ઉપલો
જનાવ મને યાદ આવ્યો, અને
મેં વણઝારનાં બધાં માણસોને
જાહેને અખર કરી કે કોઈની
પૈસાની કોયળા ખોવાતી હોય
તો તપાસી લે. અને સાચે જ,
એક માણસ પોતાના નોકર પર
પોતાની થેલીની ગોરીનું આળ
ચડાવી તેની જોડે ગ્રમરી રહ્યો
હતો. મેં તેને ઘોડાં કેળાં વેચાતાં
હારી ઝાડ નીચે મુકવાનું કહ્યું,
અને સમજાવ્યું કે થોડીવાર

માનું હાથમાં રાખી પડ્યો
ઝાડપર છેક ઉભે બેઠું હતું.

એક પડખે લપાઈ રાહ જોશે એટલે વાંદરા કેળાં
લેવા નીચે ઉતરી તમારી થેલી મુકી જશે.

એક તો કિરીટના નાસવાથી હું ઝંખવાણો પડ્યો
હતો, તેમાં આ નામોશીને લઈ મને વધુ દુઃખ થયું
ને હું પાછો કિરીટને લઈ શહેરમાં ગયો.

અમે ચોતરફ જોતા મુંગા મુંગા ચાલ્યા જના
હતા, એવામાં કોણ જાણે ક્યાંથી કુતરાનું એક
મોઢું ટાળું આવી ચડ્યું ને કિરીટને થેરી વળી બસવા

લાગ્યું. પણ એ તો બેદરકારીથી
દડ બની ચાલ્યો જતો હતો.
થોડી વારમાં તો કુતરાનાં ટાળાં
પર ટાળાં આવવા લાગ્યાં અને
અમે એટલા ઘેગાઈ વળ્યા કે
આગળ ડગ દેવું પણ મુશ્કેલ
થઈ પડ્યું. બસવાનો શોર એ-
ટલો મચી રહ્યો કે કાનપડ્યું
સંભળાય નહિ. કાછકાછએ તો
કિરીટને પણ કાવાં નાખવાની
પણ હિમ્મત કરવા માંડી. હવે
હું મુંગાઓ, કુતરાંને લોકવા લાકરી
તો શું, પણ પર્યટ સરળો પણ
મળે નહિ. હું તો હજી મુજબબમાં
વિચાર કરતો હતો, એવામાં

કિરીટ એક કુતરાને છુટ્ટી પકડી લીધું ને હવામાં
ઉચે ઉઠાવ્યું. તે એને બેથે પછાડવાની તિવારીમાં હતો
એવામાં મેં કિરીટને કહ્યું, 'અરે, અરે, બાપ; આ
શું? નાહક બીચારને શા માટે મારી નાખે છે? એ
કંઈ તને કરવાનું નથી. મુકી કે નીચે એને.'

આ જ પણ કુતરાએ પણ એક કારમી ચીસ પાડી.
કિરીટ તેને હળવે રડીને જમીન પર મુકી દીધું, પણ
કુતરે તો ગિચારે મુંઠની ભીંસણથી જ શમસરણ પામી
ગયું હતું. આ જોઈ સૌ કુતરાં પલાયન કરી ગયાં.

ઉપરાઉપરી આમ માઠા બનાવો બનવાથી હું તદ્દન બેચેન થઈ ગયો, ને કિરીટને લઈ વળી પાછો શહેર બહાર આવવા નીકળ્યો. કિરીટ સીધો ગંગાઘાટ તરફ વળ્યો અને શોકભરેલે હૃદયે ધીમે ધીમે પગથી-આ ઉતરી નદીમાં બંધ પડ્યાં. હું કાંઠે ઉભો ઉભો જોતો હતો. પોતે કંઈક ન કરવાનું પાપ અજ્ઞ કહ્યું છે એવું કિરીટને હું કપિને લઈ, તમને નદી બહાર નાંખી ગયો. એટલે છોટા કાંઠા પર રહી, તેની સામે દાંતીઆં કરતાં આમતેમ કુદાકુદ કરી મુકી. વાંદરાં પાણીથી બહુ ખીંચે છે. એક તો એમને તરતાં નથી આવડતું હોતું નેથી; અને બીજું એ કે જાડની એક ડાળાએથી બીજી ડાળી પર કુદાકુદ કરવાની એમને ટેવ પડી ગયેલી, તે પ્રભાસે તેઓ પાણીમાં પથ્થુ એક મોઝા પડેલી બીજા મોઝા પર કુદવા બંધ એટલે પરખારા તળાએ!

નથી આવડતું હોતું. કિરીટને આમ રમતે ચડેલાં જોઈ હું કપિને લઈ તરીને નદી બહાર નીકળી ગયો.

પોતાની પીડ પરનો ભાર હનંકા થવાથી કિરીટ વધારે આનંદથી નદીમાં ધુમકા માંડ્યો, અને ચુંદ વડે પાણી ખેંચી ખેંચી, કાંઠા પર બેઠેલાં કપિ સામે ઊંટવા લાગ્યો. કપિએ આથી ચીડાઈને, પોતે ન બીજાન્ય એટલે છોટા કાંઠા પર રહી, તેની સામે દાંતીઆં કરતાં આમતેમ કુદાકુદ કરી મુકી. વાંદરાં પાણીથી બહુ ખીંચે છે. એક તો એમને તરતાં નથી આવડતું હોતું નેથી; અને બીજું એ કે જાડની એક ડાળાએથી બીજી ડાળી પર કુદાકુદ કરવાની એમને ટેવ પડી ગયેલી, તે પ્રભાસે તેઓ પાણીમાં પથ્થુ એક મોઝા પડેલી બીજા મોઝા પર કુદવા બંધ એટલે પરખારા તળાએ!

બપોર ઢળવા આવ્યા હતા એટલે હું ને કિરીટ મુકીને પાછા આવ્યા. વણજાર ચાલી ગઈ હતી, અને કપિ મારી શક જોતો જાડ પર બેઠો હતો. જાડ નીચે પડેલી કેળાંની છાલો પરથી હું સમજી શક્યો કે તેણે ચેલી પાછી સોંપી દીધી હશે. મને ને કિરીટને બુખ કકડીને લાગી હતી અને શહેરથી અમે તદ્દન કંટાળી ગયા હતા, એટલે મેં જલદી ઉપડવાનો કસવ ક્યો, ને કપિને હાંક મારી. એક ક્ષણમાં તે કુદી આવી મારે ખભે બેઠો, ને અમે શહેરને છેલ્લી સલામ કરી. મારી ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે ડ્રાણીએને શહેરમાં લઈ જવાં એ ઉપાધિ રૂપ જ છે. જંગલમાં ઉછરેલાં શહેર કદિ ક્ષવવાનું નહિ.

પાછા ઘેર પહોંચતાં અમને ઘણા દિવસ લાગ્યા. અરધોએક પંથ કાપ્યા પછી એક દહાડો અમે એક નદીને કાંઠે આવી પહોંચ્યા. તેને સામે તીર ઘાટું જંગલ આવેલું હતું. કિરીટ તાપ અને થાકથી એટલો હેરાન થઈ ગયો હતો કે નદીકિનારાની બીનાશવાળી મીઠી વાસ આવતાંવેંત તે ગાંડાની પેટે-દોડી પાણીમાં જઈ પડ્યો. હું ને કપિ તેની મીઠ પર જ બેસી રહ્યા. પણ કિરીટ તો પાણી દેખીને જાણે ગાંડો બની ગયો હતો. તેણે તો નદીમાં આમતેમ ધુમકા માંડ્યું. કપિ મને બાજી પડ્યો હતો, કારણકે વાંદરાંએને તરતાં

હાથી અને વાંદરાને રમતા મુકી હું થાકને લીધે નદીકાંઠે એક જાડ નીચે સુંતો અંત તરત ઉઠી ગયો. થોડીવારે વાંદરાની ચીંચાચારી અને હાથીની ચીસો સાંભળી હું ઝળઝળને જંગી ઉઠ્યો. જમીન પર બેઠો એક કપિ થરથર કંપતો હતો, અને તેની સામે ઉભો ઉભો કિરીટ પોતાની ચુંદ હવામાં ઉછળાવે, પોતાનામાં હતું તેટલું જોર કાઢી ચીસો પાડતો હતો.

કોણીબર હજા થઈ મેં નજર કરી તો હાથોના આગલા પગ વચ્ચે એક મોટો સાપ દબાવેલો મેં જોયો. માફ તો એ જોઈને હોદી જ ફરી ગયું! બે કે કિરીટ પાંચ વર્ષનો થયો હતો એટલે તેની ચામડી એટલી જાડી બની ગઈ હતી કે તેમાં સાપની દાઢ કુટ થાય એમ તો નહોતું. કપિ તો બીકથી શીંગડા જેવા જ બની ગયો હતો. નહોતો ને બેઠો હતો ત્યાંથી નાસી જઈ શકતો, નહોતો આગળ જઈ શકતો કે નહોતો મારી પાસે આવી શકતો. હું હજવેથી હમી, કિરીટને આંટા રહી, લપાટો લપાટો કપિની પાછળ

જન્મ બેઠો. તે એટલો જાણી જાણી હતો કે તેને જો અટીએ તો આપણને જ યોગી પડે; કારણકે એને તો એમ જ લાગે કે એને સાથે ફટકાઓ !

શું બન્યું હતું તે હવે મને સમજાયું. કિરીટનો એક પગ બદાલ્યો સાપના વચગાળાના ભાગ પર આવેલો હતો. તેની કંઈક બાજી જતી હતી તે હાલી ચાલી શકે એમ તો નહોતું; પણ તેનો આગલો ભાગ સાપના હતો, તે પર ઉભો થઈ હવેળા જેવડી ફેણ માંડી કિરીટના બીજા પગ પર તે આંખો નાખતો હતો. પણ તેનાથી જુદું વાર ફેણ ન રહેવાનું, એટલે વળા પાછો જતીન પર પડી જતો. આ લાગ જોઈ કિરીટ પોતાનો બીજો પગ તેના પર મુકવા જતો, પણ એટલામાં તો નાગ પાછો ફેણ માંડી ઉભો થઈ આવ્યો નાખતો.

સાપની કંઈક ભાંડી ગઈ હતી, અને કિરીટનો એક પગ તેના ઉપર હતો એટલે તે હાલીચાલી શકે એમ તો નહોતું. તેથી મેં પાસે જઈ લાકડી વડે તેને કાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. જેવો હું લાકડી લઈ આગળ વધ્યો તેથી જ સાપ પર ફરી રહેલી માંદગારી નબર મારા પર પડી, અને ચીમીઆરી પાડતો એ ત્યાંથી નાસી પાસેના આડ પર ચડી ગયો.

જે પગે વાંદરો ફેણ તે જ પગે સાથે હાથીના પગના નખ પર દંશ દીધો. જોકે તેને કશી યાદ નહોતી થઈ, પણ મને બીક પેડી કે હવે કદાચ

કિરીટ લાંબા વખત સુધી આ મારે શરીરે પોતાના મૂળ પગ પર નહિ રહી શકે. અને જો તે હાંસ્ય પડે તો સાપને તેની મુંદ પર દંશ દેવાનો લાગ મળશે. હાંસીના આખા શરીરમાં તેની મુંદનો કંઈક એ સુંવાળા-

માં સુંવાળો અને કોમળ ભાગ છે. ત્યાં જો ફેણ લાગે તો અચૂક ઝેર થશે. એટલે અડપથી મેં સાપ પર લાકડીનો ધા કર્યો. પણ તેની ફેણ પરથી તે છટકી ગયો. તરત મેં બીજો ધા કરવા લાકડી લગાવી. તે ચુકાવવા સાપ પડખાબર પડી ગયો. અચાનક તે જ પગે કિરીટ પોતાનો બીજો પગ તેના માથા પર મુકી દીધો.

સાપ ચમકાઈ મુઝે હતો. કિરીટ ત્યાંથી દૂર જઈ નદીની રેતમાં પોતાના પગ ધસીધરાને સાંકે કરવા લાગ્યો. મેં તેના પગમાં જોયું તો સાપનો દંશ પુટ થયો નહોતો. એ બાણીને મારો છવ હેડે બેઠો, ને મેં કપિને આડપથી ભોલાવવા સાદ કર્યો પણ પોતાના બીજા પગથી તે એટલો સરમાથો હતો કે હેડો જ ઉતર્યો નહિ.

સૂર્ય આધમતો જતો હતો. નદીને સામે કંઈ જ ધાડું જંગમ હતું. મને લાગ્યું કે નદી પર થઈને વહેતી પવનની લહરી જોડે માથાસની ગંધ જંગલનાં વિકરાળ પ્રાણીઓને ખેંચી જશે. અપાહન

આ છા વળી

અર્જુનને શુર દ્રોણાચાર્યનું વચન હતું કે ધર્મવિષ્ણુમાં એનાથી શ્રેષ્ઠ બીજો કંઈ થવા નહિ પામે. પણ એક મહત્વાકાંક્ષી વીર કુમારે શુર દ્રોણની મર્યાદા બતાવી, કદાચ અને પુનઃપ્રવચી તેને ચરણે બેસી, પોતાના જ ખેત અને પરિશ્રમ વડે ધર્મવિષ્ણુ સીખના માંડી અટક નિશ્ચય, અપૂર્વ શુરમુક્તિ અને અખંડ શ્રદ્ધાને બધે તે ધર્મવિષ્ણુમાં અહોનને પણ ટકાર મારે એવા બાણાવળી કુતી રીતે થયો, અને પછી અર્જુન અને શુર દ્રોણાચાર્યે શું કહ્યું, તે વિષેનું જાણવું દેવો મધ નાખતું એક સરસ નાટક, ને તેથી જ ચક્રિયાનું તેનું અતિ સુંદર ચિરંગી ચિત્ર. જેનાં દેવ તો હજી કુમારનો આવનો.

દીવાળીના એક

બંધ સાંજ પડી ગઈ. નદીનાં મોત્તે પર રમતાં સૂર્યનાં સોનેરી કિરણો હડી હડીને પશ્ચિમ દિશામાં જતાં રહ્યાં, અને અંધકારની જંગી કાળી તરવારે આખી દિવસને કાંપી નાખી ચાંત્યો છુસો પાંડી દીધો.

હું હાથીની પાંકે પર ચડી ગયો. જાં-

કની ટોચ પરથી આવતા પંખીના કલરવે રાખી ગયાં હતા, અને તમરનાં અવાજથી સાંજની શાન્તિ વધારે બચકર જનતી જતી હતી. એવામાં નદીને સામે કંઈક વાવની ભગાનક ત્રાડ સંભળાઈ. બીજી જ પગે સામા કાંસ

પર ઘાસમાં ફરતું તેનું ચટાપટાવાળું શરીર મને દેખાયું. તેણે જોયું કે હું નહીને સામે કાંડે હતો. વાઘના શરીર પરના પટા જે વાંકના હોય છે તેવી જ ભાવના વળાંકા તે ઘાસમાં ખાડો વાંકાયુંકા ચાલે છે. ઉંચા ઘાસમાં ગમે તે પ્રાણી ચાલ્યું હતું હોય, તોપણ તેની ચાલથી ઘાસમાં જે વાંકાયુંકા વળાંકા પડે તે ઉપરથી જંગલના અનુભવી અને જોખીઆ લોકો કહી શકે છે કે એ કયું પ્રાણી ચાલ્યું જાય છે.

તે પ્રદેશ આખામાં જ્યાં જ્યાં વાઘની ગાડ સંભળાઈ ત્યાં સપળે એક સત્રાટો ઘવાઈ ગયો. નાનાં પ્રાણીઓ જ્યાં હતાં ત્યાં તે ત્યાં જ ખીકથી લપાઈ ગયાં અને વાઘ કયે રસ્તે જાય છે તે જોવા લાગ્યાં. જાડપાન ને ઘાસ પણ જાણે રતબધ પની ગયાં હોય એવું લાગ્યું.

ધીમે ધીમે રાત પડતી ચાલી. મેં ફિરીટને એક માઠ જોડે બાંધવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ આજ તેને બંધાવું નહોતું. તેણે તો નદીકિનારા પર આમથી તેમ, જરા પણ અવાજ કર્યો વિના દેખ્યા કર્યું. એકા-એક તે રેલતો અટકી ગયો અને કાન માંડી કંઈક ધ્યાનથી સાંભળતો હોય તેમ થંધી રહ્યો. હું પણ, તે શું કરે છે એ જોતો આતુરતાથી બેસી રહ્યા. એવામાં એકદમ નદીનું પ્રાણી જાંખા પીળા રૂપેરી રંગથી રંગાઈ ગયું અને જંગલ આખાને પાંદડે પાંદડે જાણે શાન્તિ ધમકી રહી હોય એવો સુનકાર વ્યાપી રહ્યો. અચાનક પીળાશ પડતા ચન્દ્રનું બીહામણું લાગતું મિત્ર જાણે જંગલ પર કૂદી આવ્યું. એ જોઈને ફિરીટ નેરથી છીકાટા નાખ્યા અને તે બેચાર ડગલાં પાછળ દડી ગયો.

હું પણ આશ્ચર્યથી દિગ્ભ્રમ બની જોઈ રહ્યો; કારણકે

આજનો ચન્દ્ર મને તદ્દન જુદો લાગ્યો. માણસ-જાતને આયું ચન્દ્રદર્શન બાગે જ કાય છે. એ ચન્દ્ર જંગલનાં પ્રાણીઓને ઉનાળાનો સંદેશો આપતો હતો; એ ચન્દ્રના દર્શનથી હાથીઓને મોં ચડતો; એ ચન્દ્રનો સંદેશો સાંભળી હાથીઓ શીકારે નીકળતા, યુદ્ધે ચડતા અને પોતાને માટે હાથણીઓ પસંદ કરતા અંદર અંદર દંડયુદ્ધ ખેલતા.

આજનો ફિરીટ નદીના પ્રાણીમાં કૂદી પડ્યો. મેં તેને ઘણો ચે વાર્યો, સમજાવ્યો પટાવ્યો, પણ એ તો એની ધુનમાં હતો. સામે કાંઈ પહેંચવા સારૂ તે ગાંઠા બનીને નદી એણગી લેા હતો. ઘણી વાર તો તે આખો ચે પ્રાણીમાં ફૂંચી જતો. હું પણ બીભ્રમ થયો. નદી પાર કરી તે સામે તીરે પહેંચ્યો અને જંગલના ઘાસ અંધકારમાં અમે મળી ગયા. અહીં આડી એટલી ગીચ હતી કે જાણે ચન્દ્ર ઉઘ્યો જ નથી એમ અમને લાગ્યું.

* * *

કેટલા કલાક તીવ્રા દરો

એ હું નથી કહી શકતો.

મને લાગે છે કે હું ઉઘી ગયો હતો. પણ કદાચ મેં આ બધું જાગતાં જાગતાં પણ જોયું હોય.

વખતે કમાનીંદરમાં દરો. શું દરો તે હજી હું ચોક્કસ નથી કહી શકતો. પણ અચાનક ફિરીટનો ચહેરો બદલાઈ ગયો. તેણે પોતાની આંખો મારા તરફ ફેરવીને બોલવા માંડ્યું:

“ભાઈ, આજે અમારા જંગલના ઉત્સવની રાત છે. હું ચાર મહીનાનો હતો અને મારી મા જોડે જંગલમાં રહેતો, તે દહાડે મારી માએ મને સંભળાવેલી એક વાત હું આજે તને કહેવા માગું છું. માણસોએ અમને પકડી લીધાં તે પહેલાંના ચોદા જ દહાડા

તિપરની આ વાત છે. મારો જન્મ હિમાલયની તળેટી-
નાં જંગલોમાં થયો હતો. પરંતુ દંડાએલાં એ ગિરિ-
રાજનાં શિખરો અમે હમેશાં જોતા. એક દહાડો
મેં મારી માને પુછ્યું કે 'મા, વાઘનું મેં આટલું બધું
જંધાતું કેમ હશે? જ્યાં જ્યાં વાઘ જાય છે ત્યાં ત્યાં
એની ભુંડી નહારી વાસ આવ્યા જ કરે છે એ શું?'

મારી માએ જવાબ દીધો કે 'જંગલમાં રહેતાં
પ્રાણીઓના ખોરાક બે જતના હોય છે. કેટલાંક
ખાસપાન, કેદમુળ ને ફળફલ ખાધે જાય છે; ને
કેટલાંક, બીજાં પ્રાણીઓને મારી તેના માંસ પર નબે
છે. પરંતુ જે વિચાર્યું કે જે બીજાં પ્રાણીઓને મારી
ખાનાર છે તેનાથી બીજાંઓને ચેતાવવાં તે જોઈએ
જ. તેથી તેણે એવાં માંસહારી પ્રાણીઓમાં એવી
દુર્ગંધ યુક્ત, કે જેથી તે દૂરથી આવતું હોય ત્યાંથી જ
તેની વાસ પ્રાણીઓને આવે, અને સૌ પોતપોતાના
પ્રમાણની તૈયારી કરી લે.'"

મેં એ કાગાનોંદમાં જ કિરીટને પુછ્યું, 'જંગલમાં
તમે કેવી રીતે રહેતાં હતાં?'

તેણે જવાબ આપ્યો, "અમારૂં જંગલનું જીવન
બહુ આનંદમય જ હતું. તેમાં પણ અમને ઘણીવાર
જહેમત પડતી; પરંતુ એ જહેમતમાં પણ આનંદ હતો.
ઝાડનાં પાંદડાં ચીમળાવા ને પીળાં પડવા માંડતાં, એટલે
અમે હિમાલયની તળેટી છોડી દક્ષિણ તરફ જવા
લગતાં. નદીઓ ને જંગલો ઓળંગતાં અમે દક્ષિણ
તરફ મુસાફરી કરે જ રાખતાં. ફરતામાં કાઠકેઠ-
વાર અમે માણસોનાં રહેઠાણ આગળથી પણ પસાર
રતાં. એકવાર અમે દરીઆકાંઠે જ્યાં નદી સમુદ્રને
મળતી હતી તે પ્રદેશના એક જંગલમાં આવી પહોંચ્યાં.
ત્યાં નદીના કાંઠા પર ગમરો પોતાનાં મોં ખુલ્લાં કરી
પડી હતી, અને પછીએ તેમનાં મોંમાં જઈ તેમના
રાંત પરનાં જીવડાં ખાઈ જઈ તેમનાં મોં સાફ કરતાં
હતાં. આ જોઈને મને મનમાં થયું કે 'અરે, બગવાને
અમારા હાંત સાફ કરનારાં પંખી પણ કેમ નહિ
રાખાવ્યાં હોય?' માણસાં પ્રાણીઓમાં પણ જે
જાંતને મારી ખાનારાં હોય છે તેમને પરંતુ પછી પેલો

કામદો લાગુ પડે છે. તે બધાનાં મોં જંધાય છે.

અમે મુસાફરી કરતા ત્યારે સૌથી આગળ મોટા
નર હાથીઓ ચાલતા. તેમની પાછળ અમે નાના
નાના હાથીઓ; અમારી પાછળ નાનાં જમ્બાવાળી
માદા હાથણીઓ; અને સૌની પાછળ જુવાન માદાઓ
અને નર હાથી ચાલતા. રાત્રે અમે સુતા ત્યારે મોટા
હાથી એક મોટા ગોળ કુંડાળામાં જોડાય જતા; તેમની
પાછળ જુવાન નર હાથીઓ કુંડાળું કરતા, અને તેમની
પાછળ જુવાન માદાઓ કુંડાળું થતું. પછી એ ત્રેવડા
કુંડાળાની વચ્ચે, ચોતરફ હાથી અને ઉપર આકાશના
તારાઓના રક્ષણમાં, અમે નાનાં જમ્બાઓ સુતાં.
ઘણી યે વાર ઉંઘમાં, હું અમારા મરી ગયેલા વડવા-
ઓને પોતાના પીજગીના જેવા રાંતના ચમકારા કરી
આકાશમાં ચંદ્રની સાથે લડાઈ કરતા જોતો."

મેં સ્વપ્નમાં પુછ્યું, "ગેરો તમારો કંઈ સંબંધી થાય
પરો?"

"ગેરો?" કિરીટ જવાબ આપ્યો, "હા ગેરો
એ પણ એક જતનો હાથી જ છે. પણ તેને વિશે
અમારામાં એક કથા છે. પરંતુ એકવાર એક
જડુ મુંદર હાથી પડતા હતા. તેમણે એના નાના
નાના પગ, જાડી ચામડી વગેરે બધું તૈયાર કર્યું,
એવામાં તેમને ઉંઘ આવી. દરમિયાન સેતાને આવીને
એ મુંદર હાથીનું મોં કદરપું વડી દીધું, અને તેને મુંદર
ચોંટાડવાને જલ્દે માથા પર સીંધું ચોંટાડી દીધું!
એટલે એમાંથી હાથીને જલ્દે ગેરો પેદા થયો.
જેઠાને સેતાને ઘડપો છે તેથી જ તે એ આવેા ફર,
શરૂંદો ને ચિકણ જાળ્યો છે. તે જ્યાં જાય છે ત્યાં
મત્તાલાશ જ વાળી મુકે છે. ઝાડોને કબેડી મુકે છે,
જેખડો તોડી પાડે છે અને જે કંઈ પોતાની હાંકે
આવે તેના ચુરેચુરા કાઠી નાખે છે. વાઘ પણ તેનાથી
હર પામે છે, કારણકે તેની જાડી ચામડીમાં વાપના
નહોતીની પણ કંઈ કારી ફાલતી નથી. જો, સાંબળ
આ કપાક. ગેરો જ આવનો જાણાય છે."

એટલામાં તે અમારી નજરનું એક મોટું જાડ બારે
કપાક સાથે નીચે પડ્યું અને ગેરોને હાંકીને મેળગાયો.

જેમ શરીર અને નાક, તેમ રાષ્ટ્ર અને પંચ. એક શીખ વીરને મોગલ બાદશાહે કેદ કરીને કહ્યું કે તારા માથાના વાળ અને કાપી આપ. બહાદુર શીખે જવાબમાં પોતાનું માથું કાપી આપ્યું.

દરેક રાષ્ટ્ર પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે, પોતાના આદર્શ પ્રમાણે પોતાનું નીશાન નક્કી કરે છે. છેક પૂર્વ તરફ વસનાર જાપાને પોતાની રાષ્ટ્રીય ધ્વજ પર પ્રભાતનો સૂરજ ચીતર્યો છે. પ્રભાતરવિ ચૌવનનો અને પરાક્રમનો દ્યોતક છે. જાપાન એશીઆનું અગ્રેસર થવા માંગે છે એ બાવ પશુ એ બાલસપિતાના ચિત્રમાં આવી જાય છે.

વિજયી રામન લોકોએ પોતાની ધ્વજ ઉપર ગરુડ બેસાડ્યો હતો. ગરુડ પક્ષીઓના રાજા છે. તે આકાશમાં ઉડતાં ચાકતો નથી. રામન લોકો સામ્રાજ્યવાદી હતા. તેથી જ તેમણે ગરુડ પસંદ કર્યો હતો. અંગ્રેજ લોકોએ ઈંગ્લેન્ડ, સ્કોટલેન્ડ અને આયર્લેન્ડ—જણેની એકતા સુચવનાર

‘યુનીયન જૅક’ તૈયાર કર્યો છે, અને તેના ઉપર સિંહ બેસાડ્યો છે. સિંહ પશુનો રાજા શહા આખા વનને ડરાવે તેમ તે પશુ ડરાવે.

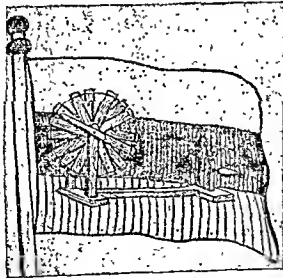
દરેક દેશ પોતાનું પ્રત્યક્ષ આવી રીતે પ્રગટ કરે છે. પશુ કે-ધને એમ નથી સૂઝતું કે પશુપક્ષીના આદર્શ દૃષ્ટિ આગળ રાખવામાં માણસની કંઈ પ્રતિષ્ઠા નથી. આપણે ઇશ્વરનાં

બાળક એમ મોટેથી કહેનારા, અને સિંહ કે ગરુડનું અનુકરણ કરીશું એવી ટેક બતાવનારા બાપાઓના ખ્યાનમાં નથી આવતું કે આમાં કેટલો વિરોધ રહેલો છે.

આપણી ધ્વજ ઉપર રેંડીઓ છે. રેંડીઓ શું સૂચવે છે? પ્રથમ તો મનુષ્યની શ્રદ્ધિ, શક્તિ, કળા. રમંથી સુતર પેદા કરવું અને તેનાં કપડાં બનાવી પોતાની લાજ ઠાંકવી એ સભ્યતાનું પહેલું અને મોટામાં મોટું પગલું છે. રેંડીઓ ઘેરઘેર ચાલતા ઉલોગનું નીશાન છે. રેંડીઓ કહે છે કે હું જ્યાં હોઉં ત્યાં કોઈને મરવા નહિ દઉં, અને મારવા પશુ નહિ દઉં. રેંડીઓ કહે છે કે તવંગર ને ગરીબ બનેલા હાથમાં હું છું. જ્યાં માઈ ધર્મચક્ર ચાલે છે ત્યાં જોડુકમી અને ભુખમરો બનેલો નાશ છે. રેંડીઓ સૂચવે છે કે રાષ્ટ્ર એકલા લંડૈયાઓનું—એકલા પુરુષોનું નથી; સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેનું છે.

આપણી ધ્વજનો રંગ કેવો હોય? મને લાગે છે

કે શાહ ધોળો હોવો જોઈએ. ફનીઆના રાષ્ટ્ર રાષ્ટ્ર વચ્ચેના નિયમ. પ્રમાણે ધોળો રંગ શાન્તિસૂચક છે. ધોળો રંગ જ્યાં જ્યાં શરકે ત્યાં લડાઈ એકદમ બંધ થાય છે. ધોળો રંગ પવિત્રતા અને ખાન-દાની પશુ બતાવે છે. પશુ હિન્દુસ્તાન માં આજે શાન્તિ ક્યાં છે? બધી કોમો હલ ક્યાં એક થઈ છે? હિન્દ અને મુસલમાન હલ

માં એકે થયા છે ? એટલા માટે જ ધોળા રંગ નીચે મુસલમાનોના લીધે અને હિન્દુઓના લાલ દીંચીયાક જેવા રંગ આપણે ગ્રાખ્યો છે.

આ રીતે આપણી ધન રાષ્ટ્રીયતાનું મંપૂર્ણ ચિન્હ છે. એમ તો ધન એક ખાદીના કકડો જ હોય છે; પણ આપણી બાવનાથી આપણે તેને રાષ્ટ્રીય સ્વભાવનું લક્ષણ બનાવીએ છીએ. એ ધન ઉભી રહે એટલા માટે લાખો અને કરોડો હિન્દી બાઈઓ ન્યારે મરી શીટવા તૈયાર હોય ત્યારે જ એ ધનમાં ચેતન્ય આવ્યું કહેવાય.

એક રીતે જોતાં જો દેશ સ્વતંત્ર હોય તેને જ ધન હોઈ શકે. પરંતુ તાનું કસંક જે રંગને માથે ચોરેલું છે તે પ્રગળે માથે પોતાની ધન હોય નહિ જેનું માન આપણે સાચવી ન શકીએ તેવી ધન હાથમાં ધરવાની પણ આપણી લાયકાત નથી. પણ આજે આપણે સ્વરાજ લેવા તૈયાર થયા છીએ; સ્વરાજ આપણા હૃદયમાં ઉઘું છે; તેથી જ આપણે આપણી રાષ્ટ્રીય ધન હાથમાં બ્રહ્મે રીડીએ છીએ. આપણી ધન રક્ષકાવીને આપણે બધા બાઈઓને કહીએ છીએ કે અમે હિન્દુ-મુસલમાન તથા બીજા એક ચપ્પિ અને રેડીઓ રેડીયું તો સ્વરાજ આ ધનની પેઠે આપણા હાથમાં જ છે.

દરેક દેશમાં દરેક જાહેર પ્રસંગે લેવાની લીટી

પોતાના દેશની ધન હાથમાં લઈને રહે છે. જાહેર મકાનો ઉપર પણ તે દાવસે ધન કુશળતામાં આવે છે. ધનનું દર્શન દરેકવિત દેશમનો તેની આગળ ચિર મુકાવે છે.

આપણા દેશમાં પણ જુવાનો સરપસ કારે એમાં નવાઈ થી? પણ સરકાર તે કેમ સદન કરે? સરકારને થયું જ કે આ તો સ્વરાજ નામના લાખું. એને તો વખતસર શાળી જેવું જોઈએ. એમ વિચારી સરકારે નાગપુરમાં ખુબ પ્રયત્ન કર્યો. આપણા કેટલાક બાઈઓ એમ માનતા કે એક ઝુંડની આગતમાં તે કાણુ લટકા એમ? તેમાં લાખ હાનિ દર્શી નથી. પણ બધા જ કંઈ એ વિચારતા ન હતા. તેમજે વિચાર કર્યો કે આની પાછળ લાખ હાનિ કરતાં જે વધારે મહત્વનો—પાછળી આપણો સવાલ છે. તેથી જ જમનાલાલજી જેવા દેશમનો, વિગોબા જેવા પ્રતિભા-શાળી અખ્યાપકો અને દરેક પ્રાન્તના વિગતા જુવાનો ધન પાછળ ખુસાર થયા તૈયાર થયા. આપણી સક્રિય જોઈ સરકારે પડતું મુક્યું અને ધનનું માન સમવાયું.

આ તો નાનકડી જ લટક થઈ. આથી જે મોટી લટક દઈ લટકવાની આવવાની છે. તે વખતે આપણી સાચી પરીક્ષા થશે. હિન્દુ-મુસલમાન વચેરે બધી કામ એક થાય, અને દેશમાં યેસેરે રેડીઆ હરતા ચર્ચિત્ય ત્યારે જ દેશની ધન માનભેર રક્ષતી મળ્યા.

પુરુષોત્તમ નારાયણ આધી

શિક્ષક—પર્યવતની બ્યાખ્યા જોડ.

મનન—જમીનનો દગલો ઉઘો મનને આસપાસમાં જંબા હોય તે.

આમરીઆ—સાંબ, એક કપાટ ને એક કપર આપ્યા.

ટપાલમારનર—શું કરીશ ?

આમરીઆ—કપાટ લખીને કપરમાં નાખાશ.

‘ધાર, મેં આપણા બને કાનને ટપાડમાં નાખ્યા કે ?’

‘હા, પણ તમે રીપરિઝે જોડી આરેડી આરિકાલા કાન

પર એક આનાની ને મુંબાઈના કાન પર ને આનાની’

‘ઓ, એ તો બધે થઈ !’

‘ના, ના. એનો તો મેં કપાલ કંઈ છે. બનેનાં કાનમાં બદલી નાખ્યા; બસ ને ?’

ન્યાયાધીશ—(વચ્ચેને) દરે દર્શીએ કાઠી દો. તમે કો દરેક નો એમ માને છે ને, કે જે ને જે બંધી ચાર ન થાય ? બરિઆર—હ ના ન થાય. જે કાલ રહેતું છે. જે ને જે અંખને બાંધી પગ થાય.

નાદિરશહે ૧૭૩૮ના મે માસની ૫મીએ દિલ્હી
હોડાયું. દિલ્હીમાં તે સત્તાવન દિવસ રહ્યો. જ્યારે તે
ગયો ત્યારે દિલ્હના શહેનશાહને નીચોળી નીચોળીને
નીચે પ્રમાણે જર-જવાહીર સાથે હેતો ગયો:

૩૦ કરોડનાં સોનારૂપાનાં મુદર વાસણો અને
રોકડ;

૨૫ કરોડનાં રત્ન, જવાહીર વગેરે;

૫ કરોડનાં મથરાસન અને ખીન નવ સિદ્ધાસનો;
તથા રત્નમંદિત હથોળાઓ ને રત્નમંદિત
મુવજૂની યાળાઓ;

૨ કરોડની બારે દારીમીરીવાળા વસ્ત્રો;

૪ કરોડની બુંડો તથા રાગરચીકું વગેરે;

આ ઉપરાંત ૩૦૦ હાથી, ૧૦,૦૦૦ યોડા અને
૧૦,૦૦૦ હેટ પથ સાથે હેતો ગયો.

*

ઈ. સ. ૧૭૫૭ની ૨૩મી જુનની સાંજે પાંચ
વાગે પહારીનું મુઢ ખનમ થયું. સિરાજ-ઉદ્દ દોલા
નાસી ગયો અને મીરજાદર ગાદીએ બેઠો. તેણે ગાદી-
નશીન થતાં નીચે પ્રમાણે પૈસા વેચ્યા:

૧ કરોડ રૂપીઆ લગાધના ખર્ચ પેટે આપ્યા;

૮૦ લાખ જે કેદીઓ મરાએલા તેમના કુટુંબના
ભરણપોષણ માટે;

૨૫ લાખ સરકારી લરકર માટે;

૨૫ લાખ સરકારના નોકરાસંન્ય માટે;

૨ લાખ ૮૦ હજાર કલાધવે પેટે કલિન્સલના
મેજર તરીકે પગાવ્યા;

૨ લાખ 'કમાન્ડર-ઇન-ચીફ'ના હોદાની રકમો,
કલાધવે લીધા;

૧૬ લાખ કલાધવે ખાનગી રીતે લીધા.

આ પ્રમાણે અઢી કરોડ ને એરો હજાર રૂપીઆ
આપી મીરજાદર નવાખ થયો ! પોતાના પાણી વિના
ખરીદ કરેલી આ નવાખી ત્રણ જ વર્ષ પછી પરી
ભાગી. ઈ. સ. ૧૭૬૦માં મીરજાદરને પદબદ્ધ કરો
ત્યારે મીરજાદરને ગાદીએ આવવા માટે પાછાં નાં
પ્રમાણે અગ્રિજ અધિકારીઓનાં મોં મીઠાં કરાવ્યાં:

૫૦ લાખ લગાધના ખર્ચ પેટે આપ્યા;

૨ લાખ ૪૦ હજાર વાન્સીટાર્ટ સાહેબ માટે;

૨ લાખ ૧૬ હજાર હાલવેલ સાહેબ માટે;

૨ લાખ
૧ લાખ ૬૦ હજાર
૧ લાખ ૪ હજાર

ખીન ત્રણ અધિ-
કારીઓ માટે.

આ પ્રમાણે ઝોગણસાક લાખ ને વીસહજાર
રૂપીઆ મીરજાદરને ગાદીનસીન થવા માટે આપ્યા !

*

જ્યારે દિલ્હમાં પરદેશી વસ્ત્રો કિમશતી ન હતી,
ત્યારે તેની હોલતને હીસાબ કરોડો ને અજાનેડા
થતો હતો. એમુરનો વાઘ રીપ મુલતાન પડ્યો ત્યારે
તેના ખમ્મનામાં અવળકે હોલત હતી. પથ તે ઉપાન
નીચે પ્રમાણે તેનું પરુધન હતું:

૭૦૦૦ હાથી; ૬૦૦૦ હેટ; ૧૧૦૦૦ યો;
૪૦૦,૦૦૦ અળદ; ૧૦૦,૦૦૦ લેંચો; ૬૦૦,૦૦૦ ઘેડા.
કુલ ૧૧૨૪૦૦૦ પથ.

જ્યારે ઇ. સ. ૧૯૧૯માં, આખા બ્રિટિશ હિન્દમાં થયેને કુલ પશુધન માત્ર ૧૯ કરોડ યશુઓનું હતું.

રિલ્કીની મોગલ સલ્તનતમાં અનેક સુંદર રાજ-કુમારીઓ થઇ ગઈ છે. પણ તે સૌમાં જહાનઆરાનું નામ તેની પિતૃભક્તિ માટે અત્યંત પ્રસિદ્ધ છે. ઇ. સ. ૧૬૫૮માં શાહજહાનની માંદગીની વાત સાંભળી તેના ચારે શાહજહાનો અરસપરસ લડાઇ કરવા નીકળ્યા. તેમાં મુરાદ અને ઔરંગઝેબ વિચલ્ય મેળવી આગ્રામાં આગ્યા. તે વખતે જહાનઆરાએ, મુરાદ અને ઔરંગઝેબના તંત્રમાં જઈ, તેમને બળવો ન કરવા સમજાવ્યા હતા. તેમણે જ્યારે સંધિ કરવાની ચોખ્ખી ના પાડી, ત્યારે જહાનઆરાએ બન્નેને ધમકાવી કાઢ્યા, અને પોતે વૃદ્ધ પિતાની સેવામાં રહેવા, મરજી આપત જોલ રી-કારી લીધી ! જેલમાં તેણે કમ-નસીબ દારાની પુત્રીઓની સંભાળ લેવામાં, અને વૃદ્ધ પિતાની તહેનાતમાં દિવસ અને રાત ગાળ્યાં. જઈ શહેનશાહે, જહાનઆરાની જ સલાહથી, હેવટનાં વર્ષોમાં ઔરંગઝેબને તેનાં કુર કામોની મારી બદલી હતી. બરાબર સાત વર્ષ સુધી, સુખ કે દુઃખ ગણ્યા વિના, આ પવિત્ર સ્ત્રીએ પુત્રીધર્મ બજાવ્યા કર્યો. શાહજહાનના મૃત્યુ પછી ઔરંગઝેબને જહાનઆરાની પવિત્ર છંદગીની અસર લાગી. તે જહાનઆરાને વારંવાર મળવા જતો અને જનાલખાનાનો તમામ કારબાર તેના હાથમાં સુકવાની દરખાસ્ત કરતો. જહાનઆરાએ પણ હેવટે તેને જુદી કરવા જનાલખાનાનો કારબાર હાથમાં લીધો હતો. દારાની તથા મુઝાફની શાહજહાનોઓ, અને બીજી

પણ અનાથ રાજકુમારીઓનું સાન્નત્ય અને પોપણ એ સાધી જહાનઆરાને હાથે જ ચુંડું હતું. બેગમ સાહેબ, બાદશાહ બેગમ, અને સાદીખત-ઉર-ઝમાની (Mistress of the age—સમયમૂર્તિ) એવાં એવાં પ્રતિષ્ઠાભર્યાં નામોથી તે ઓળખાતી. ઔરંગઝેબને જે વાત કહેવાની કોઇની હિમ્મત ન આવે, તે જહાનઆરા તરફ ને ફરક કહી દેતી. સત્તાવીસ વર્ષ સુધી ઔરંગઝેબનો ઘરખટલો ચલાવ્યા પછી તે ઇ. સ. ૧૬૮૧માં મૃત્યુ પામી. તેની કબર પર લખેલા નીચેના અંતિમ શબ્દો તેના કોમળ હૃદયની

અરધે લવાજમે કુમાર મેળવવાની તક

આમદાંતમાં વસતા ગરીબ વાંચનારાઓ કે વિદ્યાર્થીમંડળો, જેમને 'કુમાર'નું ચાહુ લવાજમ ભરતું પરવડી શકતું ન હોય તેમને અરધે લવાજમે 'કુમાર' અર્થા શકે એવી એક ફેલ્ડના એક હંદાર સમૂહને સુચવી છે. એ ચેલ્ડના આગુસાર આવાં ૨૫ ગરીબ ગ્રાહકો અરધે લવાજમે—એટલે ગ્રાહુ ફેલ્ડના ભરીને—એક વર્ષ સુધી 'કુમાર' મેળવી શકે. તેને મારેની શરતો આ અંકની 'મિજલસ'માં 'સરત કુમાર' એ મથાળા નીચે આપેલી છે. જેમને એ શરતે અરધે લવાજમે 'કુમાર' મેળવવાની ઈચ્છા હોય તેમણે અમને તાજીદે લખી જણાવવું. બીજા વાંચનારાઓને પણ અમારી પિનંતિ છે કે આ લાખ ૮૪ શકે તેવાં આગદાંતો તેમના ધ્યાનમાં હોય તો ત્યાં આ બજાર આપવા જેટલી જમમનસાઈ દાખવવી.

શાહજહાનના વખતમાં, મુમતાઝમહાલના મૃત્યુ પછી એકદમ કારબાર કરનાર, અને ઔરંગઝેબ જેવા શહેનશાહના વખતમાં પણ એકચક્કી સત્તા ધરાવનાર બાદશાહી બેગમની કબર પર બસ આરહી જ કોમળ પ્રાચેના છે. કેટલી સત્તા અને કેટલો પિતૃ !

જહાંગીર પછીના અમા મોગલ શહેનશાહોના છેલ્લા દિવસો આંખમાંથી આંશુ પડાવે તેવા છે. ઇ. સ. ૧૬૫૮ના બુનની આઘી તારીખે શાહજહાને પોતાની સત્તા ગુમાવી અને આગ્રાના કિલ્લામાં કેદ થયો. શાહજહાનને ઔરંગઝેબના આ કુટ્ટ કૃત્ય માટે અત્યંત ગુસ્સો ચડ્યો હતો, અને કેદમાંથી પણ ધબ્બી

અને વિનયની શાક્ષી પુરે છે :
'મારી કબર પર નીકા હરીઆ-ળા ધાસ સિવાય બીજું કંઈ રાખતા નાહ, દીન મનુષ્યને મારે એ જ ચોખ્ખું કરતું છે. મરજી-ધીન અને ગરીબ જહાનઆરા અહીં મુતેલી છે. તેનો પિત્તા શાહજહાન હતો અને ગુરુ ચિરતી હતો !'

વખત, તે દારા અને શુભને પ્રોત્સાહન આપવા ઇના કાગળ લખી મોકલતો. છેવટે ઔરંગઝેબનો જતનો એટલો સખ્ત થયો કે તેની રજા વિના એક મિટ્ટી પણ જહાદાર જઈ શકે નહિ. ઔરંગઝેબ અને શાહજહાન વચ્ચે પત્રવ્યવહારમાં તો લડાઈ ચાલુ જ હતી, અને વૃદ્ધ શહેનશાહે ઔરંગઝેબને શાપ. પણ આપ્યો હતો, કે તારો શાહનંદો પણ તારી સામે એ પ્રમાણે જ થશે. આ ઉપરથી ઔરંગઝેબને પોતાના શાહજહાનની એટલી બધી ધારતી પેઠેલી કે એક વખત તો તેણે પોતાના વડા શાહનંદા શાહઆલમને સંકેત ઉપરથી કેદમાં પણ પુરેલો. તેને છુટો કરવામાં આવ્યો.

યાદ છે ને ?

અથા અંકમાં અમે જાહેર કરેલી

ફેટિઆદીની હરીફાઈ

માટે સૌથી સરસ ફેટિઆદી મોકલનારને પાંચ રૂપિયાનું ઈનામ મળવાનું છે તે ? વિવાદી ફેટિઆદીમાં તેને માટે વસ્તુદ આલોચનાય છે, અને અમને સુદર ફેટિઆદી મળવા લાગ્યા છે. તમે પણ ભુલી ગયા હો તો સંભારીને તાકીદે મોકલી આપજો; અને તમારા મિત્રો ને ઓળખીતાઓને પણ ખબર આપજો. ગમે તે વિવાદી ફેટિઆદીને આ હરીફાઈમાં ભાગ લેવાની છૂટ છે. ધણે બધાને તો 'દિવાળીના અંક'માં જ તમે એ હરીફાઈના નમુના જોવા પામશો.

ત્યારે ખરીઓ કલમ જનાનામાં લાઇ જવાની તેને છૂટ ન હતી; અને જ્યારે જ્યારે શાહનંદો લખે ત્યારે ત્યારે ઔરંગઝેબની એક જસુસ સ્ત્રી હમેશાં હાજર રહેતી !

દારાએ નારી જતી વખતે આશાના કિલ્લામાં રૂઝ લાખ રૂપિયાનું જરજવાહિર રાખ્યું હતું. આ જવાહિરમાં ચાર લાખ રૂપિયાની કિંમતની સો પારની એક સુદર મોતીની માળા હતી. એ માળામાં બધાં મોતી એક જ રંગનાં, એક જ ટબ્બાં અને સરખા વજનનાં હતાં. એ જવાહિર માટે ઔરંગઝેબે શાહ-

જહાન પાસે માગણી કરી. શાહજહાને જવાહિર તો બધું આપી દીધું, પણ મેલી માળા આપવાની ના પાડી. ઔરંગઝેબે માળા પડાવવા શંકાં તો બહુ જ આપી પણ પછી છેવટે શાહજહાને દટતાથી સંમતી દીધું કે એ માળા હું ખેંદી કરવા માટે જ વાપરું છું અને ઔરંગઝેબે તેની આશા છોડી દેવી. નહિતર, એક પણ મોતી સાબું હાથમાં નહિ આવે.

ધીમે ધીમે પિતાપુત્ર વચ્ચેનો સંબંધ વધારે ને વધારે ઘસાતો ગયો. પણ જહાનઆરાના પ્રત્યક્ષ અંતે જાને વચ્ચે સમાધાન થયું ને છેવટનાં વર્ષોમાં તો શાહજહાને ઔરંગઝેબને મારી પણ બક્ષી. પછી શાહજહાન પણ, ઈશ્વરની ઇચ્છાને આધીન થઈ, પોતાનું જીવન ધર્મકાર્યમાં માગવા લાગ્યો. એક સ્વતંત્રતા સિવાય બીજી જો નેહીએ તે સગવડ શાહજહાનને મળી રહી; અને ઔરંગઝેબ પણ આદાંકિત પુત્રની માફક તેની દરેક આદા માનથી સાંમળતો ને સલાહ પણ લેતો.

પુત્રી કહેા તો પુત્રો, અને ના કહેા તો મા, એવી કર્તવ્યપરાયણ જહાનઆરાની હૂંરમાં અને મુરાદ તથા દારાની નાની પુત્રીઓ સાથે, શાહજહાન પોતાનું કુખ બુલવા લાગ્યો. કુરાનના બાંચનમાં, સૈમદ મહદ-મહદના ધાર્મિક વાર્તાલાપમાં અને ગરીબોને દાન દેવામાં તે ધીમે ધીમે વ્યવહારની કડવાશ ભુલી ગયો. છેવટનાં વર્ષોમાં તો તે શીશુથી પર, અને મૃત્યુ પછી શું છે તે વાત મર વિચાર જ ક્યો કરતો. એની પ્રિય સારંગી પણ આ એકાંતમાં એની એકલી મદદગાર ન હતી.

જો મૃત્યુની ધીમે ધીમે શાહ જોવાતી હતી તેણે ઇ. સ. ૧૬૯૯ની જાન્યુઆરી માસમાં દેખાવ દીધો. શાહજહાનને તા. ૭મીએ પ્રથમ તાપ આવ્યો અને પેટમાં સપ્ત કુખ થવા લાગ્યું. જંદાવન નામે એક પ્રતીણ વૈદ્યે એ કુખ તો હટાવ્યું; પણ પાછી નખળાઇ વધી ગઈ.

પરંતુ સુમેતિર વર્ષના એનાં જરજર શરીરમાં, એક સાંધે ત્યાં તેર તુટતાં હતાં. ફવાની કાંઠ કારી લાગી નહિ અને પંદર દિવસ પછી ખબર પડી કે હવે મૃત્યુ

થશે જ એ એકસ છે. બાદશાહ શાહજહાન બારે દૈનિકી આ કસોટી પાર કરતો હતો. તદ્દન શાંતિથી પોતાની ઉત્તરક્રિયા વિશે તેણે મુચ્ચના આપી, અને જનાનાની સર્વ શોકમ્મત સ્ત્રીઓને હિમ્મત દીધી; જહાનઆરાને પાછળ રહેલાંની સંભાળ રાખવા કહ્યું; પોતાનાં સગાંવહાલાં અને નોકરોની છેલ્લી રજા લઇ લીધી; પોતાનું વસીયતનામું કરી નાખ્યું; અને પછી કુરાનેશરીફ વાંચવાનો હુકમ કર્યો. ચારે તરફ બારે દિલગીરીનું વાતાવરણ ફેલાયું હતું. દારા અને મુરાદની અનાય પુત્રીઓ, પોતાના પુત્ર પામતા પિતામહ તરફ છાનો આંસુ સારતી બેઠી રહી હતી. ત્યારે પણ શાહજહાન સંપૂર્ણ બાનમાં, કુરાનેશરીફ સાંભળતો મૃતો હતો. તેની નજર પોતાની અત્યંત વહાલી બેગમ મુમતાઝમહાલની આરામગાદી જમખસિદ તાજમહાલ પર સ્થિર થઇ હતી. ધર્મ અને પ્રેમના આવા મુંઝર સંધ્યા કાળે, તેના મોંમાંથી નીચલા શબ્દો નીકળ્યા:

‘ઓ ખુદા! આ લોકમાં અને પરલોકમાં અને અખત અનાય અને નર્કની જ્વાળાથી મને ઉગારી લે.’

એ છેલ્લા શબ્દોની સાથે તેના આત્મા ચાલ્યો ગયો. અને બીજો દિવસે એનું મૃત શરીર, જમના નદીની પેલી કિનારા તાજમહાલમાં તેની પ્રિય પ્રતિમે પાખે અંત કાળ માટે સૂતું.

મોગલ સલ્તનતના છેલ્લા વૈભવશાળી બાદશાહની આ વાત યાદ. હવે છેલ્લા નામના મોગલ શહેન-શાહની કેટલું કરણ બાન સાંભળવા જેવું છે. આ પછી એકસો બાણ વર્ષો, છેલ્લો મોગલ બાદશાહ બહાદુર-શાહ ૧૮૫૭ના બળવામાં સામેલ હતો ચાટે, દીવાને ખાસમાં ચાર અધિજ અધિકારીઓએ તેનો ન્યાય કર્યો, અને તેને રંજનમાં જન્મેદ રાખવામાં આવ્યો! તૈમુર, બાબર, અકબર અને શાહજહાનના વંશજો, જ્યારે તે કેદમાં હતો ત્યારે, જે અમાનુષી વર્તણૂકથી રાખવામાં આવ્યો છે તેનું કરણ વર્ણન, ઈ. સ. ૧૮૫૮ના મે માસની અગીઆરમી તારીખે, લંડનના સેન્ટ જેમ્સ હોલમાં પાર્લિમેન્ટના એક સભાસદે નીચે પ્રમાણે કરી જતાવ્યું હતું: ‘હું તે અચકા અને શ્દ

બાદશાહને બચ્યો છું, પણ તેના રાજમહેલમાં નહિ. એક સડી મચેલી ગંધાતી કોટરીમાં તે બિસ્તાર પર પડ્યો હતો. તેની પાસે એકલા ચાટે એક જુની પુરાણી ફોટોની ગોદી સિવાય બીજું કંઈ હતું નહિ. મેં તેને જોયો ત્યારે તેના ભૂતકાળના છવનના પ્રસંગો તેના મનમાં યોજાતા હોય એમ મને લાગ્યું. બહુ મુશ્કેલીથી તે ઝોડો થયો, અને તેણે પોતાનો હાથ મોં જતાવ્યો. એ હાથ રોમથી અખત અચેતી હતો, અને તેના પર માખીઓ જણાવણી હતી! એમ ચવાનું એક કારણ એ હતું કે તેને પુરતું પાણી મળતું નહિ.

હુનીઆની મોટામાં મોટી શોધ

હુ એ વિષે તમને કદિ વિચાર થયો છે? હું તારની શોધ મોટી? વચાનકે મોટું? સોનેમાની ‘કે એકાધેનની શોધ મોટી? અમને તે લાગે છે કે હુનીઆને મોટામાં મોટો લાભ આપનારી અને હુનીઆમાં મોટા ફેરફાર કલાવનારી શોધ હાપખાનાની છે. હાપખાનાં બીજાં જેણે પહેલાં શોધી કાઢ્યાં તેણે હુનીઆની મોટામાં મોટી સેવા બજાવી. એ શોધને લીધે જ્ઞાન વિસ્તાર પામ્યું. તે કોઈપણ એક માનુસના મનમાં કે પુસ્તકમાં પુરાઈ ન રહેવાં સરળ અને વહેતું થયું. આપણે જો દર મહીને ‘કુમાર’ દ્વારા મળી શકીએ છીએ તે પણ એ શોધને જ પ્રતાપે ને? કહેવાય છે કે એ શોધ હુનીઆમાં પહેલપહેલી તો ધીન દેસમાં શોધાઈ; પણ હુસેનમાં પહેલાંબીજાં શોધી કાઢનાર મહનબખાં નામના એક જર્મેન હતો. એ શોધનો લાભ ચત્યારે હુનીઆ આખી ઉઠાવી રહી છે તેવા શોધક મહનબખાંની વાત વાંચવી હોય તો જુઓ

કુમારનો દીવાળીનો અંક

અત્યંત કરણ સ્વરથી તેણે કહ્યું કે મને કાંઈ ખાવા મળતું નથી. આપણે જે વર્તણૂક તેના તરફ ચલાવીએ છીએ તે વિષે હું કોઈ મત આપતો નથી; પણ માત્ર એક સલાહ યુરુપું છું. કે આવી રીતે એક વખતના મુખી બાદશાહ પ્રત્યે વર્તણૂક ચલાવવી તે આપણને હાજરે તેવું છે?’

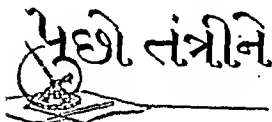
ઈ. સ. ૧૮૬૧ના નવેમ્બરની સાતમી તારીખે, રંજનની જેલમાં બહાદુરશાહ મરણ પામ્યો, અને એ છેલ્લા મોગલ બાદશાહનું મુરદું પણ કાંઈ તોફાન ન કરી જોડે માટે, રાતના અંધારામાં, તે મકાન પાસે

જે જ્ઞાનપ્રવામાં આવ્યું ! ઉદ્ધૃત્તાદિત્તમાં જ્ઞાનદરશાદનું
નામ તેની સુંદર મંત્રોત્તરે માટે દશ પંખ પ્રસિદ્ધ છે !

*

તુર્કિસ્તાનના સુલતાનને દરબીને નંબુરે કેદ કર્યો
હતો. જ્યારે તેને કેદી અવસ્થામાં તેમુર પામે તેણે
કરવામાં આવ્યો ત્યારે તેમુર તેની સામે બેઠોને દરબો.
એ બેઠોને સુલતાનને બારે કોષ મર્યા. તેણે તેમુરને
કહ્યું, 'પિતૃના મર્યા છતાં જીવું નકાશું છે. આજે
તું વિજયી છે ને કહો તારું શું થશે તે કોને ખબર
છે ?' તેમુર વિદ્યાન માણસ હતો. તેણે જવાબ વાળ્યો,

'સુલતાન ! કેદી થયોને અપમાન કરીને : હમું એવો
ખુર્ચી નથી. પણ આ લશ્કરમાં તમારી એક આંખ
જવાબી, અને મારે એક પગ નાદિ દોવાથી, આપણા
બંનેમાં જે બેઠોગણતું આવ્યું છે, તે બેઠોને મને
મનમાં ને મનમાં વિચાર આવ્યો કે : સંસ્કૃતસમૃદ્ધિમાં
એણે ને શું છે કે જેથી સમગ્રો અભિમાની બની જાય
છે ? સરીએ સુરપ ને ધારીતું કરનાર તો માત્ર એક
દામર છે. પોતાના જ્ઞાનદરના રોજનમાંથી સમગ્રો
રૂપ વધારવાનું શું અભિમાન લેતા દરો ? આપણી
સમગ્રોની આંખી મુર્ખાઈ પર મને દસતું આવે છે !'

દેવીઅમ અનિગવ દિગી ધાતુ છે. રોના કરનાં
મજુ દીગી. ધાતુખર ને દરબા ઉપર મમા આવે છે. એ
સિવાય બીજી દેવીક પદીઓનો આવે છે કે જેમાં અંધારે
પણ વજન લેણ સમય મેના આંકડા તથા કાંઈ અંધારમાં
અમળના દોષ છે. એ આંકડા તથા કાંઈએ ઉપર દેવીઅમ
લગાડેનું દોષાણી ને અમક છે.

કુલોમાં વાસદોવાનું કારણ એ છે કે કુલો પૃથ્વીમાંથી
કમે છે; અને પૃથ્વીના ગુણ રૂપ છે. કુલ કમે છે ત્યારે તે
એક બનતું તેજ ઉપર કદ છે એ તેલમાં દરેક કુલના ગુણ
પ્રમાણેની વાચ દોષ છે. એ સુગન્ધ, સાપન્દ્રને પેપાનુ આવે
બેવાં જંતુઓને આકર્ષે છે અને નુકસાનકારક જંતુઓને મારી
આવતાં અટકાવે છે.

પટેલવડેલી પોતાની દામગીરી છે. સ. ૧૮૬૫માં
મિ. ટ્રેલન નામના માણસે ન્યૂયોર્કમાં અગાધી.

ધરતીકે ધવા વિષે ધણી મન્યતાઓ છે : પૃથ્વીની
અંદરના અમોલ્યા અગ્નિના રસ (લાવા) જ્યારે જાદુ અરમ
ધાવ છે ત્યારે પૃથ્વીના પગલા પડને ધમ્ : મરી દબમવાયે
છે. બીજા માન્યતા બીજી છે કે પૃથ્વીનાં પડો દરેક મટે છે
ત્યારે સંસાધાન જાય છે તેથી ધરતી મુલે છે. રીજા માન્યતા
બીજી છે કે દરોઅનું પાણી લાવા નામના રસ સાથે બજવાથી

અમુકની અપાસી દોષન વરાળ કાઢત જાય છે તેથી ધરતી
ધણે છે. પુરુષની કથા એવી છે કે પૃથ્વી રોપનગીની ફેણ
ઉપર રહી છે. રોપનગને બાજ જાગે ને હાથવાર ફેણ લલાવે
તેથી ધરતીકે ધાવ છે !

પાણીનું દીપું ગોળ દોવાનું કારણ ચક્રતમખ-
બિન્દુને નિયમ છે. સુરિના એ નિયમને અનુસારે બધી
વસ્તુઓ મધ્યબિન્દુ તરફ આકર્ષાય છે. એક દાખલા લઈએ
સાથ મદારીને મેલ થતો દોષ કે કાંઈ નવાળ જેવી વસ્તુ
જેવાની દોષ ત્યારે લેકા કોણે મળે છે. એ ટાણું કેવ
આડ રનું દોષ છે ? ગોળ જ, કારણકે જેવાની વસ્તુ ચાર
તરફથી લોકને પોતા તરફ ખેંચે છે. એ ટાણું મિ-રસ,
ત્રિકોણ કે લંબચોરસ નથી દોડતું તેનું એ જ કારણ છે. ટાણાંમાં
દરેક માણસ એ જેવાની વસ્તુ (મધ્યબિન્દુ) તરફ જોરથી
આકર્ષાય છે, અને તેથી ટાણું ચક્રન જ ગોળ બની જાય
છે. એ જ પ્રમાણે પાણીના રીપનું પણ સમજવું. પાણીનું
રીપું મજાનીમાં આસંખ્ય નનાં નનાં અણુઓનું બનેલું છે. એ
અણુઓ ચક્રતમખબિન્દુના નિયમ અનુસાર એકબીજાને
વજાને એકબીજાં છે, તેથી તેનો આકાર ગોળ છે.

નવા સવાલ

માસિકો અને પુસ્તકોમાં જે રંગોને ચિત્રો આવે છે તે
કેમ છપાતાં દરો ?

એકથી દસ સુધીના અંક તથા કલો બારખા પડેલાં
કોણે રોપી કાઢ્યાં ?

નક્શો બનાવવાની રોધ પટેલવડેલી કોણે કરી ?

બી વજવાથી અડ કેરી રીને કમગું દરો ?

સૂર્યની ગરમી સત્તારસાન એ હી ને બંધેરે કેમ વધારે
દામતી દરો ?

સૂર્ય ઉગતી ને આપમતી વજને રંગો કેમ દેખાય છે ?

ચિત્રકાર: રવિશંકર પંડિત

પ્રજને બાઝેલી વામણને તેણે ગળથોડી આવીને
ઝાડાવી, અને ધક્કો મારી પછાડી પોતે પળ
ઉપર જ પડ્યો. —શુભો પાનું ૩૩૪

પણ આ બધું છે શેમાં ?

ગાવાર્યે દેવો મન	બાવના
યોરકુસા	એક ભખાની વાર્તા
સિંહગઢ ... ના કિલ્લાને લગતો રસમય એતિહાસિક લેખ	
દીવાળી (ગાન્ય)	બાળ ત્રિભુવન વ્યાસનું
કાગળ ને કાવર ... કુરસદે ગમત આપતો: હપથોની લેખ	
ખેસાણું વર્ષ	નાનો મુંદર લેખ
કુમારસેના 'જોષરકાકડ' નિમે મ.હીની આપતો સરળ લેખ	
આકાશી તારા	એક રમણીય ગીત
દીવાળીના કથકડા	એક રમણ વાર્તા (ચિત્રોગમ)
કિરીટ ... નો અતિ રસભર્યો અવજનનો બામ—સચિત્ર	
અને બીજા આઠ વિભાગો	

‘કુમાર’ના દીવાળીના અંકમાં

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૨૯ થી ૩૩૭]

ગણવાનું તો આજે શાંત સંધ્યાએ હતો. ઉપરેસ કરતાં બહાર જવનમાં તેઓ વારંવાર સૌને કહે છે પણ બેઠેલો તેમના જવનનો એકે દિવસ પણ બેસે છે તે બોધ શકે કે તેમના જવનનો સાર એમાં જ આવી ગયો છે.

ધણી વરસતી વાત છે. ત્યારે રંકની સાથેના અનુસંધાનના સાધન તરીકે રંકીઆ દિવસ થયો હતો;— એટલે રંકીઆનો પ્રચાર ગાંધીજીએ શરૂ કર્યો ન હતો. અમે પટનાથી દિલ્લી જતા હતા. યોગલક્ષ્મણ રેશન ઉપર દીકરી બદલાવવાની હતી. અતિશય ટાંકના દિવસો, એટલે મેં ગરમ પાટલુન અને ઝોવરકોટ પહેરેલાં હતાં. પાટલુન પહેરતાં મેં રમ પણ લીધેલી. રેશન આપ્યું એટલે ઉતરીને હું દીકરી બદલાવવા ગયો, ને તરત બદલાવી લઇ આવ્યો. ગાંધીજીએ પુછ્યું, 'આટલી વારમાં? તમે કોની પાસેથી લઇ આવ્યા?' મેં ખુલાસો કર્યો. જરા વિચારમાં પડીને કહે, 'તમે અંગ્રેજીમાં વાત કરેલી કે હિન્દીમાં?' મેં કહ્યું, 'અંગ્રેજીમાં.' થઈ રહ્યું. વિવાદાત્મક વાગ્ધારા ચાલી: 'હું નાખતો જ હતો. ઝોવરકોટ અને પાટલુનનો ભખેલો તો ખરો જ, અને તેમાં વળી અંગ્રેજીમાં વાત કરે એટલે પુછ્યું જ શું? પેલો બંબાકને દીકરી આપે એમાં નવાઇ શેની? પણ તમને ખબર નથી કે કોઈ મારા જેવો ગરીબો ગાય જેવો દીકરી શેવા નાચે તો તેને અર્ધી અર્ધી કલાક રોકે છે અને ધણીવાર તેમની માડી નાચે છે? તમારે સમજવું જ નેહાએ કે આપણે ત્રીજા વર્ગમાં ફરીએ છીએ તે ગરીબનાં દુખો અને હાડમારી બેવા, તેમની હાડમારીના સાથી થવા અને તેના હપથે શોધવા. આપણે ગરીબની જેમ વર્તીએ, ગરીબની ભાષામાં બોલીએ તો પેલા આપણી સાથે, ગરીબની જોડે જેની બેજવાબ રીતે વર્તે છે તેની રીતે જ વર્તે: અને તેમ થાય એટલે આપણે તેમને કેકાણે આપણી ભવિષ્યમાં ગરીબોની સાથે સરખી રીતે વર્તતાં શીખીએ.' આ સાત વર્ષ ઉપર બનેલા પ્રબંધના ભણકારા હજી સુધી મારા કાનમાં વાગે છે, અને હવે તેમની અનેક પ્રતિમાઓ પુરાણી ગરીબ નિવાસ જુસ્તે લાગુ પાડવામાં આવતી જોઈ પૂં.

બીજો એક પ્રશ્ન આ જ રથને યાદ આવે છે. આમા રેશન ઉપરથી વૃદ્ધતા જવા મારે રાત્રે એક વાગે ગાડી ઉપર છે. મેં મહીનાનો દહાડો એટલે ગરમીનું તો પુછ્યું જ શું? ગાંધીજી સૂતા હતા અને હું પંખો નાખતો હતો. પંખાએ તેમને ઉંઘ આવતી હતી એમ નહિ, પણ મને સેવાનો સંતોષ મળતો હતો. પંખો નાખતાં નાખતાં મારી આંખ ઢળી ગઇ, અને પંખો ક્યારે હાથમાંથી પડી ગયો તેની ખબર ન રહી. પણ વચ્ચે આંખ ઉઘડી તો બેધું કે ગાંધીજી મને પંખો નાખતા હતા! આપણે સેવક બનવાનો દાવો અમે તેટલો કરીએ, પણ આદર્શ સેવક હોવાનો તેમનો દાવો કેવું ધ્રુવથી લઇ શકે એમ છે? આજે બહેંકર માંદગીમાંથી કિમા થઈ, શરીરની પણી અશક્તિ છતાં પણ સાળ માણસના કરતાં અનેકગણું કામ કરીને, આશ્રમમાં જે કાંઈ ખીમાર હોય તેની પાસે પહોંચી જઈ, તેને બે મીઠા સપ્તો કહી, અને પોતાનું અપ્રતિમ હસ્ત દસી, તેનું દુઃખ ઓઘું કરતા તો તેમને અનેક જણે નીચા છે.

અનેક ત્રિતાપથી દાગેલા આ દેશના અને જરૂરેશના માણસો તેમને લાંબા કાળો કાળો પોતાનાં દુઃખ રોકે છે. તેમને સૌને પોતાને હાથે કાળજી લખીને આશ્વાસન આપવાનો તેઓ પ્રયત્ન કરે છે. એકવાર એવા પત્ર પોતે લખ્યો અને મને ટપાલમાં નાખવા આપ્યો. એ કાળજી લખને મેં ખાસમાં મુક્યો. તરત જ ટ્રેનમાં બેસવાનું હતું. ટ્રેનમાં બેસી કોઇ મોટા રેશનને તે નાખી દાસ એમ કહીને તે પત્ર મેં મારા મજવામાં રાખી મુક્યો હતો. રસ્તામાં તેમણે પુછ્યું, 'પેલો પત્ર નાખી દીધો કે?' 'ના' સંજ્ઞાઓની સાથે જ તેઓ અધીર થયા: 'એ પત્ર અમુક કલાક વહેણે ટપાલમાં પડી શકે તો હતો છતાં તમે કેમ રહેવા દીધો? તમને ખબર નથી કે મેં એ હાથે લખેલો, અને તરત જ નાખવાનો હતો? એ લખ્યો તે વેળા જે ભાવથી લખેલો તે ભાવની અસર એ કાળજી તમારી પાસે પડી રહેવાથી ઓછી થઇ ગઇ. એ કાળજી જેને લખ્યો છે તેને મોટો મજે તો

તો તમને શી સજા કરી એ સુઝતું જ નથી. દરેક વસ્તુ વિચારપૂર્વક જ થાય છે, અને વિચારમાત્રમાં બળ રહેલું છે. એટલે કામગીરા નાખવામાં પણ મારી સાથે તમે સમય ન સાચવો તે ન ચાલે. 'એમ કહી નિયમિતતાની ઉપર ગમે ગોઠું વ્યાખ્યાન આપ્યું, અને કહ્યું, 'તન્મયતા અને નિયમિતતા જેવા નાના પાઠો શીખો તોપણ ધણું છે.'

ગાંધીજી એક પણ વસ્તુ તન્મયતા વિના કરતા હોય એવું મારી જાણમાં નથી. એનું એક દલાન્ત આપ્યું. ગોરખપુરમાં એક જંગી સભા હતી. એવી જંગી સભા મેં કદિ નથી જોઈ. લાખ માણસની મેદની જામી હતી. ગાંધીજી પહેલાં શિક્ષકસ્વલી, મહામહાશયી કે કિચડુ, કેનું બાળજી ચાપતું હતું તે મને માદ નથી. કેલાદસ ખુબ મગી રહ્યા હતા. તે વખતે ગાંધીજી 'યંગ મન્ડીઆ' મારે એક અદ્ભુત શ્રેષ્ઠ જામી રહ્યા હતા. કેલાદસથી, કે પાંગ મીનીટ પછી પોતાને જોણ્યું પડશે એ વિચારથી એમની તન્મયતામાં જરા પણ ખસેડ પડેલી નહોતી. ગાંધીજી કહે છે કે 'તન્મયતા વિના મેં કંઈ કામ કર્યું નથી.' આમ જેમની પ્રતિષ્ઠાના વિચારમય છે, અને જેમનું એક કાર્ય પણ હેતુ વિના થતું નથી તેમના જીવનનો એક દિવસ લાંબે દિવસના એક એક કાર્ય ઉપર મોટાં વાર્તિક રચી શકાય એમ છે. હું એ માવા બેસું તેના કરતાં જ અપ્રમય જણે તેમના જરા સરખા પણ સીપકમાં આવ્યા છે તેઓ પોતપોતાના અનુભવમાં આવેલા પ્રસંગો સાચવે તો યે બસ છે.

અમૃત ચિંતન અને વિચારપૂર્વક થડેલા પોતાના જીવનને જેઓ ચમત્કાર માને તેમને વિને ગાંધીજીને સખત મીડ છે. ચમત્કાર જેવી કોઈ વસ્તુ નથી, નસીબ જેવી કોઈ નસ્ટુ નથી એમ વારંવાર તેઓ કહે છે. પોતાના જીવનને વિચારપૂર્વક ધડવાની કિયાને તેઓ અનેકવાર અનેક ઉપમાઓ આપે છે. કદિ કહે, 'મારી તો પ્રસવવેદના ચાલી રહી છે. એ વેદના પુરેપુરી સદન કર્યા પછી જ સદકાર્ય સંતતિનો જન્મ થયો; તો કદિ કહે, 'મારે

તો ચીતારાના' જેવું કામ છે. ચીતારો થોડો જ કેમને પુછ્યા જાય છે કે હવે શાં લસરેકો માઈ ? એ તો દરેક ધરીએ પોતાની સકિત અને ચિતિ પ્રમાણે પીછી લગાવ્યા જ કરે છે, અને આખરે ચંપૂર્ણ ચિતિ તૈયાર કરીને જગત આગળ તે મુકે છે.'

અનેકવાર માણસોને દત્તાય થતા જોઈને તેમણે કહ્યું છે, 'મેં મારી અપૂર્ણતાઓને છતાંવાનો કેટલો પ્રયત્ન કર્યો છે તેની તમને ખબર નથી. હજી મારામાં અપાર અપૂર્ણતા બરેલી છે.' એકવાર પોતાની જાળકાળી કયા કહેતાં કહે, 'આજે મારામાં તમે જે નિર્ભયતા જુઓ છો તે નિર્ભયતા લાંબે જ હતું જન્મે દતો રું ? એ નીડતા હું ૧૭ વર્ષનો હતો ત્યાં સુધી તો મારામાં ક્યાંય નહોતી. ત્યારે તો હું ભારે ડરકણ હતો. મને તો રાત્રે ધરમાં દીવા વિના ઉંચ ન આવતી. બહાર જતાં કોઈ સાથે ન હોય તો ધરમાંથી ધગડું સુકવાની દિશ્મત ન ચાલતી. મને જીવપ્રેતની બીક લાગતી. વિસામતમાં તો માઝ વર્ષમાં એકે કેમણે મેં ક્યાંય બાપજી કર્યું હોય એમ માદ નથી.'

એ બીજાના તેમણે કેટલે બધે ચીંચી નાશ કર્યો છે તે સૌ આજે જાણે છે. એ નાશ તેમણે સતત પ્રયત્નથી જ કર્યો. એમણે કદિ અમલારનો ડાળ કર્યો નથી, દેવનો સંદેશ પોતાને મળેલો છે એવો પણ દાવો કર્યો નથી, પણ સતત પ્રયત્નથી જ પોતાની દમતિ સાધી રં. હજી તો તેઓ મારે છે કે મારે પારાપાર તપ કરવું બાકી છે. સતત પ્રયત્નથી માણસ જેટલો ચડી રાકે એટલો તેને તેઓ ચડાવવા માગે છે. મને ત્યારે ત્યારે નિરાસાદ થતો જોયો છે ત્યારે ત્યારે તેમણે કહ્યું છે કે 'માણસ નિરાશ થઈ શકે જ નહિ.' ગાંધીજીના જીવનમાંથી જ આ એક જ વસ્તુ-સતત પ્રયત્ન લઈ આપણે પોતાને ચડાવવા પ્રયત્ન કરીએ તોપણ આપણે ધણું કર્યું કહેવાશે.

ગાંધીજી કહે છે કે 'જુદું ન સદન કરવાની સકિત, અપમાન ન સદન કરવાની ટિપ મારામાં સુજાતી હતી. પ્રસંગ આવ્યે એ પ્રગટી નીકળી. ન કમરાની, અને કરું છતું ન રાખવાની ટિપ મારામાં જાગપણથી જ હતી એમ મને લાગે છે. મારા એક મોટાબાઈ સાથે

એકવાર કાંઈક વસ્તુઓ લેવા માટે 'પૈસા ચોરવાનું' મન થયું. મોટાભાઈના હાથમાં સોનાની કહ્લી હતી, તેમાંથી થોડું સોનું ઉમેડી તેને પ્રદાવવા લઈ ગયા. પછી સંધ્યાકાળે મોં શી રીતે બતાવાય? એક નાનકડી ચિઠ્ઠી ઉપર બહુ પાંપ લખી કાઢ્યું, અને પિતાના હાથમાં એ ચિઠ્ઠી મુંઝી દીધી. 'એકવાર માંસ ખાવાનું બન્યું તે પણ હું છાનું ન ગ્રામી શક્તો એટલે જ મેં તે પ્રગટ કર્યું. એ છાનું ન રાખવાની વૃત્તિ પ્રથમથી જ છે. બાકી બીજી વિશેષતા કશી નથી. હું કાંઈ નીશાળમાં ભારે વિદ્યાર્થી હતો એમ ન સમજશો. એકાદ રકોલરશિષ્ય તો મને મળી હતી. પણ હું એવો એકલવાયો બેસી રહેતો, એવો ડરકણ અને શરમાળ હતો કે અધા મને 'હ' જ માનતા. અને તે બરાબર હતું. મેં કાંઈ બહુ વાંચ્યું નથી. મારા કરતાં કદાચ તમે વધારે વાંચ્યું હશે.'

આ છેલ્લા વચનની સરળતામાં કટાક્ષ નહોતો જ, પણ મારી પોતાની સ્થિતિ જોઈને એ કટાક્ષરૂપે મેં મને લાગુ પાડ્યું. અનેક પુસ્તકો વાંચ્યા છતાં તેની કશી અસર જીવન ઉપર પડતી નથી, બ્યારે જીવન ઉપર અસર પાડવાને ખાતર જ ગાંધીજીએ પુસ્તકો વાંચ્યાં છે. રસિકના જે પુસ્તકે ગાંધીજીના જીવનને ફેરવી નાખ્યું તે પુસ્તક ગાંધીજીના હાથમાં પહેલ-પહેલું મુકનાર માણસ જેવા પંદર વર્ષ ઉપર હતા તેવા ને તેવા જ આજે છે. ત્રીસ ત્રીસ વર્ષ ઉપર વયેલાં પુસ્તકો તેમના મનમાં એવાં રહી ગયેલા છે કે તેનો ઉશ્વેષ તેઓ અજુકાચે પ્રસંગે અને અણધારી રીતે કરે છે. એકવાર ગાંધીજી કલકત્તામાં સમાજસ્વધારા પરિપક્વ પ્રમુખ તરીકેનું પોતાનું બાપણ લખાવતા હતા. બાપણમાં એક વાક્ય આવ્યું, 'આપણે એવી રીતે સેવા કરીએ કે જમણે હાથે જે કરીએ છીએ તેની ડાખને ખબર પણ ન પડે; ત્યારે જ તે ઉત્તમ સેવા કહેવાય. સર ગિખીના કાર્યની ભારે અસર થઇ, કાણુ તેની કોમને ખબર નહોતી.' મેં પૂછ્યું, 'એ સર ગિખી કાણુ?' ત્રીસ વર્ષ ઉપર વિલાયતમાં એ નામની એક નવલકથા એમના હાથમાં આવેલી. તેમણે એક દિવસમાં એ

પુરી કરીને છોડી. એ વાંચ્યાની વાત એમણે ખુબ આનંદથી મને કહી સંભળાવી. વિલાયતનાં પાપખાનાં તો આંડોનાં પાપખાનાં કરતાં અનેકગણાં સ્વચ્છ હોય છે. સંજનની કોઈ દોરેલના પાપખાનામાં પોણા કલાક બેસીને એ પુસ્તક એમણે વાંચ્યું. મને કહે, 'મુંગી રેવડનું માહાત્મ્ય' આનાર એ એક મુંદર નવલકથા છે.'

મગવદ્ગીતા તો તેમણે સેકેડા વાર વાંચી હતો. પણ બાઈબલ અનેક વર્ષ ઉપર વાંચ્યા પછી પાહું વાંચ્યું હોય કે નહિ તેની ખબર નથી. પણ એકવાર મારે બાઈબલમાંથી કેટલાક ઉત્તમ કથા જોઈતા હતા. એ માટે હું બાઈબલ ખોલું પાસે ગયો. તેમણે મને કહ્યું, 'બાપુ એ કથા જોટલા જલદીથી બતાવશે તેટલા જલદીથી બીજું કોઈ નહિ બતાવે!' આજે જે જીવનની પવિત્રતા જોઈને ખ્રિસ્તીઓ હેરાં પામે છે, અને ગાંધીજી ઉત્તમોત્તમ ખ્રિસ્તી છે એમ અભિમાનપૂર્વક કહે છે તેની કુચ્છી ગાંધીજીના અપાર સંસ્પર્શનમાં તો છે જ, પણ તેમના આદર્શ વિદ્યાર્થી જીવનમાં પણ છે. તેમણે ઉત્તમ એવું કહ્યું જ નથી વાંચ્યું કે જે તેમણે પોતાના જીવનની સાથે વણી ન લીધું હોય. જેટલી સરળતાથી તેમની વાણીમાં સદાજ ભારે બાઈબલનાં વચનો આવે છે, તેટલી જ સદાજ તારી બાઈબલનું ઉપદેશાત્મક તેમની કૃતિમાં ઉતરેલું આપણે જોઈ શકીએ છીએ. 'તારા જમણે હાથ તને આડે આવે તો તેને તોડી નાખ; તારી આંખ તને અણખત કરે તો તેને ફોડી નાખ,' એ બાઈબલનાં વચનોનો પ્રખર પ્રાચલિતભાવ એમના જીવનમાં જેટલો ઉતરેલો જોઈએ છીએ તેટલો બાજે જ ક્યાં જોઈયું.

પ્રાચલિતભાવની વાત કરતાં પોતાના વિરોધે તેમની પરીક્ષાની વાત પણ કહી શકું. એ પરીક્ષા ભારે આકરી છે. પ્રણીવાર એ જ પરીક્ષા તેઓ બીજાને લાગુ પાડે છે, અને બીજા હજી ઉતરે છે એટલે તેમને ગાંધીજીની ઉચ્ચતા અસહ્ય લાગે છે. જ્યેષ્ઠ માંથી આપ્ત પછી પોતાની પાછળ થયેલી અવધરશો સમારવાનું તેમણે શરૂ કર્યું, તેમાં તેમને આકર્ષ

ઉપાયો લેવા પડ્યા, તે ઉપાયોનો અનર્થ થયો, અને ઉપાય વ્યાધિના કસતાં પણ વધારે વસઓ નીવડ્યા. એટલે પોતાના તત્વની અને જીવનની બંધી પ્રખરતા આજે તેમણે સમેટી લીધી છે. ધણીને એ વસ્તુ પણ આશ્ચર્યકારક લાગે છે, પણ જેઓ 'એમનું ખાનગી જીવન જાણે છે, ખાનગી જીવનમાં પણ અનેકવાર 'હાર' માનીને તેમણે ગ્રેમજી અમોઘ ઔષધી લાગુ પાડી છે એવા જેને અનુભવ છે, તેમને જાહેરમાં સ્વીકારેલી એ 'હાર' આશ્ચર્યકારક નહિ લાગે. અનેકવાર તેમના મનની ગતિની સાથે આપણી ગતિ નથી ચાલી શકતી. છતાં થોડે વિચારે સમજાય છે કે જે એક જ વસ્તુ એમના જીવનનો ધર્મ ચર્ચ પડેલી છે—જે ગ્રેમજી એમને 'સહજ સમાધિ' કહેલી છે તે ગ્રેમજી જ તેમની નાની અને મોટી પ્રત્યેક કૃતિની કુંડી મળી આવે છે.

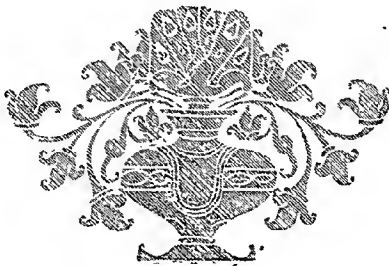
એ ગ્રેમજી જ તેઓ વારંવાર હતાશોને ધીરજ આપવા માટે કહે છે, 'તમે નબળા છો તેમાં તમારો વાંક નથી. મારી નબળાઇનો તમારામાં પડ્યો પડે છે. હું નિર્વિકારી હોઉં તો તમે નિર્વિકારી થાઓને ? અહિંસાને હરેક ક્ષણ બજતો હોવા છતાં અનેકવાર

માનવી ક્રોધ ચર્ચ જાય છે; અહિંસા પ્રયત્ને પળાય છે, અને સૂક્ષ્મ રૂપે પળાવાનું તો હજી બાકી છે. આજે સત્યનું આચરણ નેટલું અનાયાસે થાય છે તેટલું અહિંસાનું આચરણ અનાયાસે થતું હોય તો મારી આસપાસના તમે સૌ પણ એ જ દશા ભોગવો.'

ગાંધીજી નિર્વિકારી થશે ત્યારે તેની આસપાસના કેટલા નિર્વિકારી થઈ શકશે તે તો નહિ કહી શકાય; કદાચ ભાગ્યે જ કોઈ થાય એવું વચન અંતરમાંથી નીકળી જાય છે. પણ તેમના જીવનમાંથી નીકળતા આશાના અમર સંદેશોને જે કાનકાર કરીએ તો તો તેમનું જીવન જાણ્યું અને જોયું મિથ્યા થાય. એ જોવાનું અને જાણવાનું જેમને મળ્યું તે સૌ ધન્ય બાગ્ય છે. એવા અનેક ધન્યબાગ્ય જીવોની સાથે આ દીન લેખનું શિર પણ એ ગ્રેમજી જ્યોતિના સ્મરણમાં નમે છે, અને સહજ ભાવે ઉદ્દગાર નીકળી જાય છે:

'ઓ અદ્વૈતે દૂલ, ઓ અગતિર ગતિ;
ઓ અનાધર નાથ, ઓ પતિતર પતિ;
ઓ નયનેર આંસો, ઓ રસનાર મધુ;
ઓ રતનેર હાર, ઓ ખરનેર બંધુ.'

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

નવાં ગીતો

લખનાર: વિઠ્ઠલ ચૌરીસંકર વ્યાસ;
પ્રકાશક, નવજીવન પ્રકાશન મંદિર,
અમદાવાદ. ફીમત મણ આવી

વાડીમાં છાઇ નવો હવેતો કુલ-
શેષ જોઈ માળોને નેરહો હવે શાય
તેરહો; હવે અમને બહુ વિઠ્ઠલનનાં
આ 'નવાં ગીતો' કેળીને ધરે છે.

'નવજીવન' માં પ્રગટ થયેલા
'રતનખાનો ગરબો' અને 'નહિ નમશે,
નહિ નમશે' એ બે રાસાથી બાહ્ય
વિઠ્ઠલન બદલે અને બહુલીના ચયા-
ત્યાર પછી પ્રથમ 'રતિઆયો' કાવ્યથી
'કુમાર' માં શરૂ થયેલી અને હાલ
નિષ્ક્રિય પ્રગટ થતી એમની કાવ્ય-
માળાથી તો એ 'કુદરતના કવિ' તરીકે
સિદ્ધ થયા છે.

'નવાં ગીતો' સાથે જ 'ગીતો'
છે. એ સમજાં અધુક શગમાં ગાઇ
રાહ્ય છે. ફટલાંક કાવ્યમાં બન્યાં છે;
ફટલાંક કાવિયાવાલી લાગમાં ધવાં છે;
અને બીજાં ધણાં તો એક મુંદર
'નવીન' હુલ થી દખાયં છે. 'નવાં
ગીતો' જોડે બાળકો ગટ છે, તોપણ
જેમકો પ્રેમી બાળ તો હૈયારને
ચાલ્ય છે.

બાહ્ય વિઠ્ઠલન સાચા કવિ છે.
કુદરત અને કલ્પના એ બે સાચા
કવિનાં અંગ છે, અને એ બન્ને 'નવાં
ગીતો'ના લખનારનાં મુંદર રીતે ખોલે-
લાં છે. પ્રભાવનું ગદ્યર ગાન રેલપવા
જેમ ચંદ્રોળ પડી આજમાં મહે, તેવા
જ આ 'નવાં ગીતો'ના કવિ અમને
લાગે છે.

પણ પ્રકાશન મંદિરે આ 'નવાં
ગીતો'માં 'રેન', 'ગીતો', 'નગરો',

'આરંભનિધાન' અને 'રેશ્મીત' એવાં
ગીત ન લીધાં હોત—અથવા જુદાં
છપાવ્યાં હોત તો કવિના કવિત્વને વધુ
ન્યાય મળવા; સંભવ હતો. અથવા
લખનાર બાહ્યે પોતે જ ગીતોની
વાનગીઓ વાળીચુલીને આપી હોત
તો આજે હવે.

એ 'ગીતો'ના ગીતનાં વર્ષાણ
યવાં છે તે અમને ખાસ છુંમ્મું છે.
ગોરાના અવશુણ અને નરી ફાટવા
ગાવામાં કુમારો આનંદ લે એમાં નથી
શંકા, નથી સુભનતા કે નથી કવિતા.
અંજોળ નત માટે આવો પ્રેમી મત
બાંધી હજી પ્રાન મન બગાડે એ
પરજ છે. બાહ્ય જીવનસંચય આ 'માર્મિક
ગીતો'ની વાહવાહ કેમ કરાવે છે અને
એવા જ બીજા વિષયો કેમ મુલ્યવે છે
એ વામારાથી સમજવું નથી. એવાં
ગીતોમાં કાવ્યનો સ્વચ્છ આત્મા તો
નથી જ.

'સેલ'માં સંગીત અને જાવનો
સરસ મેળ છે કુદરતમાં જીવન અને
હૃદયનાં દર્શનદય છે જેમ કવિ ઉદરે
ખતાવે છે. જોડે 'ધોધ'ના ગીતોમાં:

'દેહાં હરખે હરખે

બહુ જશ્વર નરને વરે!

કેવળના એ આપે જોધ,

મમથમલા જંગલના કોધ.'

'મમથ'ની પહેલી કડીની કહ
ફેરલી વાચ્ય છે!

રવિ રાશીને પડી પાડી,
કાનવળ અંબર ખેંચી લીધો
હવેમ કરી કંઈ કાળાં રંગી,
વિશ્વ સકળ પર ઢાંકી રીધાં
પરજું જગતને ધારણ પેરે,
અધારી મધરત અથો

'નવાં ગીતો'ની ચાપડી આપ
નાની, સેંકેડી અને સદા દેખાવની
પણ સાધેસાધે તે અતિશય સરસ
આવા 'કુદરતના કવિ'ની પહે
ચોળખાણ 'કુમાર' પોતાના વાં
તરસાને દર્શાવવા બાજુસાથી થયું
એ અમારે મટે આનંદની વાર છે.
છૂનસાતનું કોમોર આ કવિની ત
એમની કવિતાની વધુ ચોળખવાર
શરૂ એ ખરે જ છાયાને છે.

દેવીકાર

મહાન નેપોલીયન: પ્રકાશ:
સરજ સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલય, અમદા
વાદ, ફીમત રા. મણ

સ્વામી રામ: ત્રિશંકુ અને પ્રકાશ:
કપર પ્રભાણે, ફીમત રા. ભે; અમદા
વાદ બહાર રા. સવા બે.

સ્વામી વિવેકાનંદ જીવનચરિ
(ભાગ ૧) તથા વિવેકાનંદ વચનામૃત
લેખક અને પ્રકાશક, કાશીમાં રામ
ચન્દ્ર મહેતા, અમદાવાદ.

શરને માથે સચારે (ચિત્ર ગમન
નાટિકા): લખનાર, 'ગાંધી પથ'; છાપ
સાત નૂતન કાર્યાલય, રતીમડેલ
ખિલિંદન, પિકેટ રોડ, મુંબઈ નં. ૨

કેંકપરજીકાર: લેખક અને પ્રકાશક,
રમણિક ર. મહેતા, સાદરા. ફીમત
વાર આના.

આકાશદર્શન દષ્ટિ સાતમી

દેવયાની ભાદ્રપદા અને ચામમસ્ય

બાદરવાની અમાસ: સુરોદય ૬ ક. ૩૧ મી.;
સુરોસ્ત ૬ ક. ૨૯ મી.

‘દેવયાની’ સંપત્તિના જોટથી જ અગત્યની છે, કારણકે જ્યારે સંપત્તિ દેખાતા નથી ત્યારે પણ પશુ વખત દેવયાની દેખાય છે. ધ્રુવની જે બાલુએ સંપત્તિ છે તેની લગભગ સામી બાલુએ દેવયાની છે. (જુઓ આ કૉલમ નીચેનું ચિત્ર.) ધ્રુવથી દેવયાનીનું અંતર પણ ધ્રુવથી સંપત્તિના અંતર જેટલું જ લગભગ છે. જ્યારે સંપત્તિ આશમયાની તૈયારી કરતા હોય છે ત્યારે દેવયાની તરતની જ આપણી ઉગી નીકળેલી હોય છે. એ વખતનો દેખાવ બહુ રમણીય લાગે છે. આ દેખાવ અમાસને દિને લગભગ સુરોસ્ત વખતે થતો હોવાથી તે જોવા માટે વધારે સારા દિવસો બાદરવા વદની રાહઆવના છે. આ દિવસોમાં સુરોસ્ત પછી લગભગ એક કલાકે આ દેખાવ જોઈ શકાશે. મેળાઓમાં ‘ફોતશાળકા’ હોય છે, તેમાં એક બાત એવી હોય છે કે તેની બેઠકા ગાડીના પૈદાની પોંડે ઉપરનીચે ગયાં કરે છે. જાણે ધ્રુવ આવા એક ફાળકાની ધરી છે (જે રિશર રહે છે), અને સંપત્તિ તથા દેવયાની ફાળકાની લગભગ સામસામેની બે બેઠકા છે. જેમ જેમ સંપત્તિ નીચે ઝટા જાય છે, તેમ તેમ દેવયાની ઉપર આવતી જાય છે. દેવ-

યાનીમાં પાંચ તારા છે અને તેમને જોવાથી અંગ્રેજી અક્ષર IV જોવા આકાર થાય છે. આ IV માં ઉત્તર તરફ જે બે ખુણાઓ થાય છે તે દરેકના સરખા મે બાગ કરનારી એવી બે સીધી લીટીઓ દોરીએ તો તેઓ ધ્રુવમાં જઈને મળે. દેવયાની પરથી ધ્રુવ શોધવાની આ રીત છે.

દેવયાનીના ઉપરના પશ્ચિમ તરફના તારાને ધ્રુવ સાથે જોડનારી લીટીને દક્ષિણ તરફ લંબાવીએ તો તે લીટી બે ચળકતા તારામાં થઈને જશે. આ બે તારાની પશ્ચિમે આવેલા તેવા જ ખીખ બે ચળકતા તારા મળીને એક લગભગ ચોરસ આકાર થાય છે. આ ચોરસને ‘ભાદ્રપદા’ કહે છે. (જુઓ આ કૉલમ નીચેનું ચિત્ર.) પશ્ચિમ તરફના બે તારા તે ‘પૂર્વા ભાદ્ર-પદા’ અને પૂર્વ તરફના બે તારા તે ‘ઉત્તરા ભાદ્રપદા’, પૂર્વા ભાદ્રપદાના બે તારાને જોડનારી લીટીને ઉત્તર તરફ લંબાવીએ તો તે ધ્રુવમાં થઈને જશે; અને તે જ લીટીને દક્ષિણ તરફ લંબાવીએ તો તે એક અત્યંત તેજસ્વી તારામાં થઈને જશે. આ તારો ચામ એટલે દક્ષિણ દિશામાં હોવાથી તેને ‘ચામમસ્ય’ કહે છે. તે પહેલા મહત્વ દરજ્જાનો તારો છે. તેનું ચામોત્તર રાતના ૧૦ ક. ૨૯ મીનીટ અને અસ્ત રાતના ૩ ક. ૨૮ મીનીટ થશે. ઉદય દિવસના હોવાથી દેખાશે નહિ. હરિહર બટ

માધુકરી

સાકરીઆ સ્વામી

સાકરીઆ સ્વા-
મીનો આદ્યમ ચાહો-
દમાં હતો. એમનું
મુખ નામ વિદ્યેશ્વર-
ના સ્વામી. હમર
સાહેબની હતી. પીર

હજારો બાદેશ્વર ચરીર, હસમુખી, કાનિષ્ઠ્ય ચહેરો, અગાં
વસોળી શાખાવમાન હોઠ, માથું યુગલેકું, હાથમાં રંગ અને
ખાંધે મીસરી સાકરી બહેરી એક જોળી.

જીવાનીમાં સત્યવત્તા બળવા વખતે એમણે ઝાંસીની
પ્રખ્યાત શાળી લક્ષ્મીબાઈના હાથ લાગે એક એવો દુઃસીની
સાથે જંગ બેઠો. રાણીજીના છેલ્લા દિવસો વિષે અનેક વાતો,
પ્રસંગો એમને ચેટેથી સાંભળવા મળે. અપરાધીના મરણ
પછી પોતાને હાથે એમનો પવિત્ર દેહ ચિવા ૫૧ ખંડો,
અર્ધિસંકાર કરી હાથની બળતરામાં એમણે સંન્યાસ લીધો.

તાનાં મોઢાં, શ્રી પુરુષ શેઠા ડાહને સાકર ખાવા આવ-
વાની એમને એક છુન હાથેથી, અને તેને હાથે જ એમને
લોકો 'સાકરીઆ સ્વામી' હોતા. એમના માંગેના વાર્ષિક ખર્ચ
માત્ર રૂપિયા બાર હજાર હતા. સ્વામીજી એકાદ વાર
શ્રીઆની હથરાણીએ નીકળતા. કોઈ સેવીઆને ત્યાં ચલાય
હતી અને તેમ પૈસા કઢાવી લેતા. પછી આશ્રમે આવી મેઢા
મહેનતે કઢાવેલા પૈસા એ હિવસમાં જ એકાદ મોટો બોતલ-
સમાઈત કરી તાનાંમોઢાંને ખવડાવી દેવામાં વાપરી નાખતા !
એ દિવસમાં એમના આશ્રમને રસ્તે યજ્ઞને નીકળનાર કોઈની
યે મગફૂર નહિ (પછી તે મોટો રાત્રી હોય કે રાહેનશાહનદી
હોય) કે તેમની પાસેથી મોઢાક ખાધા સિવાય નાસ્તોને છુટી
નહી શકે. કોઈ છુટવારે પ્રયત્ન કરે તો બાવાજી તેમને પકડી,
મિસતાર કરી આશ્રમમાં મોકળી રાખતા. આટલી મહેનત કરી,
કુખ વેડી આ પૈસા એણે કરવેરા રીઠા, અને તેને આ પ્રમાણે
એ દિવસમાં ઉઘાડી દેવા રી ? એક બાવાને બધું એનો
અર્થ, અને બીજો બધું એ આદ્યુત મનુષ્યને નેતરભા !

તે પછી રોજના દસ પંદર સાધુસંતોની સેવા વગેરે મઠના
ખર્ચ માટે જો લોકો તે આનાવાતો, વલુમાન્યું જ આવી મળી
રહેતું. (બાગ્યલુખનું બંગાળા)

ગરીબ રેમિઝન

જેનું નામ દુનીઆના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી
વિખ્યાત છે એવા એક યંત્રકારનું અવસાન થયું છે.

રોજસાપ્તિયર અને ન્યુટનનાં નામ જેટલાં જાણીતાં છે
તેના કરતાં યે વધારે જાણીતાં નામ, જેમણે લોકોને જીવનમાં
ઉપયોગી વસ્તુઓ આપી છે તેમનાં થયાં છે. સંસારનાં કુખ-
મગવડ વધારવામાં તેઓનો ફોળો નહતો નથી જ.

સ્વૈચ્છ્ય એવીકાસ્ટે રેમિઝન જીવાનીમાં હાકામાં
કાગીઆર બનાવતો. એક દિવસ એવો વલુ આઓ કે
અધારે દુનીઆખરમાં એની બંદૂકની બનાવડ વખણાઈ. આમાં
તે ધનવાન થઈ ગયો.

વલુ રેમિઝને પોતાના મનનું શું કહ્યું ? તેણે કોઈ
હાકાકાવાળો મહેલ ન બાંધ્યો, ઘરનો આગચોટ ન કરી,
કે કુરપતી બપસબંધ સફર ન હરાવી. રેમિઝને મનથી
માન્યું કે સાધુસંતોની વિશ્વાસીએ સમૃદ્ધ કરી. આથી તેણે
પોતાનું ધન જોગ્યે તે જોગ્યે દાનમાં દેવા માંડ્યું. અંતે નિરા-
શીઆ આવ્યાં કહ્યું કે સાતમે પોતાને માટે કશું ધન બાકી
રાખ્યું નથી. રેમિઝને ખરેખર દેવભણી પાછળ ભેગ લીધો
હતો. એ શાન્ત મણુચરે પુરતોમો ખાર દતો. વિશ્વાને
એ પુનઃતે અને ગરીબ વિશ્વાસીઓને મદદ કરતો.

વલુ જોગ્યેજે 'એની પેટી કુસેલીમાં આવી પડી. જખર-
માં બંદૂકની નવી ભાવેખાઈ. રેમિઝનની બંદૂક જીની ટખની
મણાઈ. દેવાણું કાંદવાની અણી ઉપર વાત મળે, એની પેટીએ
બંદૂક બનાવવી મુશ્કેલી. કોઈ નવી સોય કાંદવાનો મનસુખો
કર્ષો. એક જ ગલીનામાં દુનીઆની જીએ 'રેમિઝન ટાઈપ-
સાઈટર'નું નામ ચડી મળ્યું. એના કુખખિ'તો આ હાકર સમજાવ-
ની ચડતી જોઈ આને 'પાપમા. રેમિઝનનું નામ દિન પ્રતેદિન
પ્રખ્યાત થયું ગયું, અને દેશપરદેશનાં જામખામડાંમાં
રેમિઝન ટાઈપસાઈટર પહોંચ્યું. પરંતુ આટું ટાઈપસાઈટર

ફોટો પાડવાનું હવે રહેલું છે !

અમારા નવા 'ફોટોગ્રાફિકેટ' ફેમિસ
તમે જોવા છે એક વિડે એક બાળકે પૂરું સંપૂર્ણ
રીતે ફોટો પાડી રહેલું છે... અને આ ફેમિસની એક
મજા તો એ છે કે માથે કાળું કપડું પોશી વગર
જ તમે અંદરનું ચિત્રનું લેખિત અને હાથમાં જ
સાચી ફોટો પાડી શકો.

મિત્રો અને મજા પહોંચાંને
અમારાં કે લગ્ન જેવા શુભ પ્રસંગોએ
બહિરા આપવા લાયક

સરસ મજાનું બનાવટના માત્ર રા. ૧૬
વધારે ઉંચા લેન્સ પાળાના રા. ૨૧
આ સિવાય ફોટોગ્રાફીની તમામ ફવાઓ અને સાધ-
નો અમારે ત્યાંથી મળશે. ફોટોગ્રાફીંગ મશીનો.

૫૨૫૫૬૪ ગુજરાતીમાં કરી શકાશે. લખો:

કોન્ટિનેન્ટલ ફોટો સ્ટોર્સ: ૭૩, એસ્પેનેડ રોડ, કોટ, મુંબઈ-૧

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવનનાં પુસ્તકો:

બાળવાર્તા ભાગ ૧-૨-૩ (ગિજુભાઈ) દરેકના	૦-૭-૦
ધર્મભાષ્યનાં ચરિત્રા: "	૦-૧૦-૦
હેલાસ-માનસ-સંસાર દર્શન "	૦-૧૦-૦
સુંદર લેટ "	૦-૧૦-૦
ભગવાન કુદ્દ "	૦-૩-૦
હૃદય મહામહા પદ્યગુરુવર (ન. કા. ભટ્ટ)	૦-૩-૦
તથાગત (હરિશંકર વિવેકી)	૦-૪-૬
આપણા દેશનો ઇતિહાસ પુસ્તક ૧ (ન. કા. ભટ્ટ)	૦-૬-૦
" " ૨ "	૦-૪-૦
વિદ્યાર્થી (ભવનના વિદ્યાર્થીઓ)	૧-૮-૦
સારીરવિકાસ	૧-૦-૦
શિક્ષક અને શિક્ષણ	૨-૮-૦

ટપાલ ખર્ચ દરેકનું જુદું

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ
(ત્રિમાસિક)

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવન ભાવનગર

તમારો પુરસદનો સમય

મપાટા મારવામાં કે બગાડાં ખાવામાં
માળવા કરતાં
વિનોદ સાથે રસભર્યું સાહિત્ય
બંધવામાં ગણો તો શું ખોડું?

નવચેતન

અને રંગભૂમિ

તમને દર મહીને સાહિત્ય અને કળા
તથા વિવિધ જ્ઞાનથી ભરેલું
સહેલું અને સસ્તું વાંચન પુરું પાડશે.

નવચેતન ઓફિસ
નં. ૬: કુપર લેઇન, કલકત્તા.

આ માસિક

પહેલેથી છેલ્લે સુધી તમે
બરોબર જોઈ ગયા છો ?

એનાં ચિત્રો

વિષે તમારો શો અભિપ્રાય છે ?

એ તમને ગમ્યાં હોય તો જરા નીચેની વિગત ધ્યાનમાં રાખશો ?

એ 'કુમાર'ના ચિત્રકારમંડળે ચીતર્યાં છે અને

'કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ'એ એના જણાક બનાવ્યા છે.

ચિત્રોના હાકટોન અથવા ફોટો જણાક, લાઈન જણાક અને તેના

ઇલેક્ટ્રો તથા સ્ટીરીઓ જણાક બનાવવાનું કામ

ખાસ કાળજીપૂર્વક અને ચિત્રકારમંડળની સહાય તથા કેબરેખ નીચે

કરી આપનાર એક જ ખાતું

કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ

૪૪૮૦ રાયપુર
અમદાવાદ

મજલા કંડાણ
કમ્પ્યુટર માસિક
રમિગ્રાફ મે રમ્યા
જાન રામપુર
જીવનલાલ મિસ્ત્રી
પોસ્ટમાન
મુંબઈમાં
મેન અમિતભાઈ
દિન્ડોર બી.કે.

કુમાર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ

મિડિયા સેલેક્શન
ઉપરાંત
૧૮ સંસ્કૃતિઓ
૧૪ મનોરંજક વાનોઓ
૧૫ હાસ્યગમકાવ્યો -
નુલિનોદ પાંચન

૫૪૪ પાના
૧૩૨ ચિત્રો
જલાપુર બંધ
મુદ્રણ - ૭
પ્રેસ - ૭૬

ક્રિષ્ણ

અંક ૧૦

હિંદી પ્રજાનું
માસિક

આ વર્ષ ૧
સા અંક ૧૦
૧૯૮૦

૧૧
રવિશંકર રાવળ

૨૬૪૨

તમારા શરીર અને મગજને યાદે પૌષ્ટિક ખેતરની જરૂર તો રહેવાની જ:
અને તરત જ નમને યાદ આવવાનું—પેકું ઘરઘરનું ગવાએકું પરિચિત નામ—

અંડ

અંડની આયુર્વેદિક દવાઓ
અંડનું મધુર પીણું દ્રાક્ષાસવ
અંડના અવસેદો અને શરબતો—એ અંડું યાદ આવવાનું.

ખાસ કરીને અંડનું

કેસરીજીવન

મહારસાયન

કેસરીજીવન એટલે રસશિક્કર, અશ્લક, કેસર, કરતુરી અને બીજાં દીપન, પાચન, પૌષ્ટિક ઔષધો મેળવી લીસાં સ્ત્રાવર આમળાંનો જનારેલો 'સ્વયંવનપ્રાણ'.

અને સ્વયંવનપ્રાણ એ દર્દી આ જાતોની શોધ નથી; પણ પ્રાચીન આયુર્વેદિક રસાયન છે. આખા જગતની સર્વ વેદિક પદ્ધતિઓમાં કોઈ પણ એવી નથી કે જેમાંથી સ્વયંવનપ્રાણ છતાં ગુણોમાં ચો એવી દવા હજી સુધી શોધાઈ નથી.

આ હુરોશિત અને હુવાશિત, સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક તથા નવજીવન આપનાર ખોરાકનું નિયમિત સેવન

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરશક્તિ આપી શરીરમાં ખલ અને તેજ, તથા દરેક ક્ષત્રિયમાં ચેતન પુરે છે

નાદાં કે નાજાં, નાનામોટા, સ્ત્રીપુરુષ, નવજાં કે સગાં—સૌકોઈ એનું સેવન કરી શકે છે. વૈવિધ્યાર્થીઓ, વૈવારીઓ, યજ્ઞોના અને બીજા મગજનું કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અત્યવશ જોતું થાયજી મળે છે.

જોએના સ્ત્રાવ કે ગુણોમાં દર ન પડે એવી ખાસ જનાવડની બદલ્યોઓમાં સંધરવામાં આવે છે; અને વેચવા માટે બીજોરી કાચના ખાસ પોટમાં પેક કરવામાં આવે છે.

કેસરીજીવન અંડનું જ મેળવવાનો આગ્રહ રાખો

ખા રતલના પોટનો ફા. દોઢ; અરધા રતલના પોટના ફા. પોણાચઘ; એક રતલના પોટના ફા. પાંચ.

કેસરીજીવન વિગેનું ખાસ માહિતીપત્ર અને આયુર્વેદિક દવાઓનું સ્વિયપત્ર મંગાવી જુઓ.

અંડ ફા માં સ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

કારખાનું: એલિફન્ટા રોડ, મુંબઈ નં. ૧૩—ફોન: જુની મહાજનવાડી; કાલખાદેવી, મુંબઈ નં. ૨
મહાપાલના એજન્ટ: ભોગીલાલ બ્રધર્સ, સીઆરોડ.

શું તમને ચિત્રકામ કરવાનો શોખ છે?

આર્ટ:

ઓઈલ પેઇન્ટિંગ, વોટર પેઇન્ટિંગ, પેન ડ્રોઈંગ, નકશાકામ ઇંગ્લેન્ડની કામ અથવા એવા કોઈ પણ હુસ્તરી કામનો કંઈપણ સામાન જોઈએ તો

જે. વી. નવલખીની કંપની

કાલભાદેવી રોડ, મુંબઈ નં. ૨.

એ સરનામે લખવાથી ધેર એમાં કોઈપણ બાબત મળી શકશે.

વિન્સર ન્યુટન તેમ જ રીન્ડ કંપનીનો નવામાં નવો સામાન, છુટક અથવા જથ્થાબંધ તથા

સાહીઓ, પેન્સિલો ક્રાફ્ટ પેના અને ઉંચામાં ઉંચી રોશનરી અમારે ત્યાંથી મળશે.

ઓઈલિંગ ટિપ્પણગતી દરેક જાતના રબરસ્ટેમ્પ અને ખતાલી આપીએ છીએ.

:: પુરું પ્રાપ્તસલિટ મંગાવી જુઓ ::

ને લખતાં
વચન પુસ્તકો
લેવાકે
દરેક સ્ટામ્પલના
ચિત્રકામની
માહિતી હુકે
વેર ફાઇનરી
પ્રોઇંગ હુકે
એનિંગની
ડ્રોઇંગની
ફુલિની પેઇન્ટ
આર્ટિસ્ટનાં
જીવનચરિત્રો
ફોટોનાં ચિત્રો
દરેક જાતની
કોરી ફોટોનાં
વર્ક

સ્વચ્છ અને ઉંચી
ખદામ-પીરતાની
પુરીઓ

જનાવવા માટે કે. એમ. સાકરવાલાએ દિન-દુરતાન તથા દેશાવરતા દરેક બાગમાં નામ મેળવ્યું છે.

યોગાશ્રમ

વરસોવા, તા. ૧૨, સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૯

હું તમારું વખતથી જા. સાકરવાલાની ખદામ-પીરતાની પુરીઓ વાપરું છું. અગત્યના પ્રતિકારક બોરાક તરીકે આ પ્રકારની કોઈ પણ જાનાવટ કરતાં, એ બેશક ચડીઆતી છે. પુરીઓની જાનાવટ અને મીઠાસ પણ મુંઝવે છે. જાના નેટલો રવાદિષ્ટ અને તનુરેલી જાનાવટો બીજાને કંઈ બોરાક માની જાણમાં નથી. કુપની સાથે લેવામાં તે ખુબ જ મારક આવે છે. મારા દરેકોએ અને મિત્રોને તેમની પુરીઓ વાપરવાની જગ્યા પણ અચકાયા વિના મેં બજામણ કરી છે. કુંડામાં, મોટા તરફથી તેમને દરેક પ્રકારે ટેકા મળે એમ હું ઇચ્છું છું.

તત્ત્વરૂપ

સ્વામી યોગાનંદ

(અંગ્રેજી ઉપરથી)

જનાવવાના આદર્શને માટે, ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે.

કે. એમ. સાકરવાલા. પરચેસવલ માર્કેટ, લાલનગર.

પરેશી સાકર ન ખાનારા માટે
સ્વદેશી સાકરની
પણ જાનાવાય છે.

પુસ્તક પહેલું

નંદ્ર : ૧૦

પરસના રૂ. ૧

સંવત ૧૯૮૦

આસો

૭ માસના રૂ. ૩

ઉચ્ચતી પ્રવૃત્તિ માનકિક

તંત્રી : રવિરાંત રાવળ

કુમાર કાર્યાલય : ૪૪૮૦, રાયપુર : અમદાવાદ

આચાર્ય દેવો મન (વિરંગી) મુખચિત્ર

આચાર્ય દેવો મન

દનાચેય બાલકૃષ્ણ કાલેશકર ૩૬૫

મિત્રવર ૩૬૬

એકલવ્ય (નરસિંહ) ૩૬૮

એકલવ્ય મુકુન્દભાઈ (ચિત્ર) ૩૭૨

કેટોચાડીની દરીયાઈ (કેટો ચિત્ર) ૩૭૩

કુમરુખ (કાવ્ય) કવિ નાનાલાલ ૩૭૩

કાપકળાને રાધક ૩૭૪

તરંગી 'કાળીને એકો' ૩૭૮

લીલાળી (કાવ્ય) ત્રિભુવન વ્યાસ ૩૭૮

ચંદ્રકાશ નરસિંહ પરીખ ૩૮૦

મહિન-મગન ૩૮૨

સુંદર અક્ષર કામચંદની કળા ૩૮૩

આચાર્ય ૩૮૬-૪૦૧

દિલીપ શ્રી ધનમેધાપાત્ર ૩૮૭

પાંચ વ. (ચિત્ર) ૩૮૮

પ્રાણીય પેન્ટનો બચાવ શા વડે

કે છે ? (ચિત્ર) ૩૮૯

રસાંતર અથવા કુમારગોના ૩૯૦

આદારી તારી (કાવ્ય) ૩૯૧

લમિ મેલા ૩૯૪

લીલાળી તૈયારી ૩૯૫

મેરાનું વન પ્રાણીયન આચાર્ય ૩૯૬

પુસ્તકો : નવાં અને જુનાં ૩૯૯

આદારાદર્શન હરિદર ભટ્ટ ૪૦૦

માધુકરી ૪૦૨

આ અંકની છુટક નકલના

બાર આના

મહારામના એજન્ટો

નવલખન કાર્યાલય, મિન્સેમ રોડ મુંબઈ-૨
વર્ધમાન એન્ડ સન્સ, ૧, પાંચમી, મુંબઈ-૩
કરોચી છુટકોલ, નેપાળેસ રોડ, કરોચી.
કુશન : કાર્યાલય, લાલગેટ સામે, સુરત.

સ્વ. લોકમાન્ય તિલકનું

હાથમાં શ્રી નરસિંહ ચિંતમણી ફેબ્રુ ૧૯૧૨ M. L. A. ના
તંત્રીપણ : નીચે આવતું

કેસરી

દર મુકાદરે સવારે મુંબઈમાં મુજરાતી બજારમાં

મુજરાતી કેસરી

નામે પ્રગટ થય છે. એમાં જે M. L. A. ની આના
કેસરીના બધા મહત્વના લેખો શુદ્ધ સરળ મુજરાતી-
માં આપવા ઉપરાંત મુજરાત કડીઆવડને લખતા
અન્યના ખાસ લેખો, ચર્ચાપત્રો, ખબરપત્રો વગેરે
આપવામાં આવે છે.

અમારા લેખકો

શ્રી જનનકાસ મહેતા M. L. A.; શ્રી. સ્વામી-
નાથજી M. L. A.; શ્રી મંગળકર M. L. C.;
શ્રી મો. કે. દક્ષિત M. L. C.; શ્રી શુભેન્દ્રકાસ
હરજીવનદાસ માધી, મુંબઈ સ્થુ કોર્પોરેટર; શ્રી
મનસુલ કેશવલાલ હંદર, હવે 'મનકેશવ' તથા
દુસર વિનયન ઉપર ખાસ લેખક શ્રી મોહનલાલ
માલિકલાલ અગેરી વગેરે વગેરે

વાચકો

તમે 'મુજરાતી કેસરી'ને અંક વાંચ્યો ન હોય તો એક
નમુનાને અંક દોઢ આનાની દીકરી મોકલી મંગાવી
લેલો તમને તે જરૂર પસંદ પડશે.

વેપારીઓ

'મુજરાતી કેસરી'ના વધના જતા ફેલાવાના પ્રમા-
ણમાં જોડેર ખબરના બાનો બહુ જોડા રાખ્યા છે.
જોડેરખબર ફેલાવવા માટે આ એક ઉત્તમ સાધન છે.

લવાજમ

પરસના રૂ. ૪ : પરદેશના રૂ. ૬ : છુટક દોઢ આનો

વ્યવસ્થાપક 'મુજરાતી કેસરી'
લોકમાન્ય આંદ્રિસ બિર્કિંગ, ગીરગામ, મુંબઈ.

मार्ग
१९८०

भाचार्य देवी भव
(कोकिलभ्य)

[विद्यमानः रविशंकर रायण]

આચાર્ય દેવો ભવ

મનુ લગવાને કહ્યું છે, અને અમે માનીએ છીએ કે આ વિત્રી એટલે વિદ્યા એ આમારી માતા છે, અને આપ—આચાર્ય આમારા પિતા છે. અજ્ઞાન દશામાં જન્મેલા અમને જ્ઞાનતા સંસ્કાર આપી આપ જ નવો જન્મ આપો છે.

આપની આંખમાં પ્રેમનું જલુ છે; આપના ચિત્તમાં જ્ઞાનનું કન્યાલુ છે; પ્રભુનું ગંગા હૃદય આપને મળ્યું છે;—તેથી જ તો આપ આપી નિઃસ્વાર્થ સેવા કરી રહ્યા છે.

મૂર્તિકાર જેમ મૂર્તિને પથ્થરમાં પ્રથમ નીહાણે છે અને પછી તેમાંથી તેને ઠેરીને પ્રકટ કરે છે તેમ, શુકદેવ ! શિષ્યના પ્રાણની સંપૂર્ણતા આપ જુઓ છે, અને આપની અદ્ભુત શક્તિ વડે તેને ખીલવો છે. હૃદયગીતી સફળતા અમને આપની કનેથી જ લાધે છે.

પંડે નિપ્પાત છતાં આપે માગ્યું છે કે ‘મારું જ્ઞાન સમૃદ્ધ હો; હું મોક્ષવિદ્યાને ધારણકર્તા થાઉં; મારું શરીર નીરોગી ને સ્થિર રહે; મારી હલ અમૃતસ્રોતી બને; મારું અધ્યયન બહોળું વધે; મારું જ્ઞાન કટાઈ ન લય્યો.’

વળી આપની પ્રાર્થના છે કે ‘પાણી જેમ તથાગ તરફ વહે, મદીના જેમ વર્ષ તરફ વળે, તેમ બહુ બ્રહ્મચારીઓ મારી પાસે આવે. તેમની શંકાઓ દૂર થાયો; તેમનું જ્ઞાન વધે; તેમની વૃત્તિ સંયમશીલ બને; અને આવા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા મારી કીર્તિ પ્રચરે કે અહીં જ્ઞાનામૃતની યરબ છે.’

આટલી વડસલતા અમને બીજે ક્યાં મળવાની ?

અમે એક આપને જ યોગબીએ છીએ; આપને જ શરણે છીએ; આપની આત્મા જ અમને પ્રમાણ છે. ત્વં હિ નઃ પિતા યઃ અસ્માકં અવિચાર્યાઃ પરં પારં તારયન્તિ । નમઃ પરમકૃપિભ્યઃ નમઃ પરમકૃપિભ્યઃ ।

દીવાળી

દીવાળી એ વર્ષનો ઉપવેનો દિવસ છે; એટલે આખા વર્ષની સમાપ્તિ અર્થે લોકોને આનંદ કરી લેવાની ઇચ્છા થાય છે. વીતેલા વર્ષનાં ચરિત્ર ને દુઃખ-દિલગીરી ભૂધી નાંધ તે વર્ષનો હોસાબ બંધ કરી નવું વર્ષ નવે કોરે પાને અને શુદ્ધિ ઉજવવાનું અંતરથી સૂચ કરવાનો સુંદર સંકલ્પ માણસ દીવાળીના ઉત્સવ દ્વારા પ્રકટ કરે છે.

ઉત્સવ એ તો ખુબ એક સ્વરૂપ આપણી ઇંદગીમાં એ ઉત્સવ ન હોય તો એ સાવ સુની બની નય, અને ઇવન કંટાળાબરેહું, લાંબું અને બારરપ લાગે. મુસાફરીના લાંબા રસ્તા પર જેમ વીસામના ચીતસ, પાણીની પરબો અને આરામ મટિ ધર્મશાળાઓ હોય છે, તેમ ઉત્સવો એ આપણી ઇંદગીના લાંબા માર્ગમાં

નંદો

મુળાક્ષરનો એ વીસમો અક્ષર તમે ઇંદગી શીખ્યા ત્યારે, —અત્યાર સુધી અનેક વાર તમે એનો ઉપયોગ કર્યો ત્યારે, તમને શું ખબર હતી કે એમાં એક હડો મર્મ બર્થો છે ?

એ સાદો દેખાતો અક્ષર તો અદ્ભુત છે; એમાં અદ્ભુત શક્તિ ભરી છે; એનો ચોચ ઉપયોગ કરતાં તમને આવડે તો ઇંદગીનું એ અગ્રાહ્ય જવાહીર થઇ પડે તેમ છે.

એના ઉપયોગની ચાવી તમારે હાથ લાગી નય, એને વાપરી શકવા નેટલી દેતા તમારામાં હોય, એ ક્યાં અજાણતાં તે પારખવાની વિવેક-બુદ્ધિ તમારામાં હોય, તો એ તો એક એવું ભારે હથિઆર છે કે જે અનેક પ્રસંગે તમને પડતા બચાવી લે; તમારા ચારિત્ર્યનું રક્ષણ કરે; અને તમારો ઇવનનો માર્ગ મોકળો કરી દે.

એનો એવો ઉપયોગ દેશ ?

તમે નંદો બહુતાં શીખો; —‘ના’ કહેતાં શીખો.

સત્યને ખાતર, નીતિને ખાતર, ચારિત્ર્યને ખાતર, મને તેટલા કપરા સંબેદમાં નીડરપણે ‘ના’ કહેતા શીખો.

કોઇ તમને અસત્ય બોલવાનું કહે, અસત્ય આચરવાનું કહે, તો તેની ધસીને ‘ના’ કહો; પછી સામે બલે મોટી ચમરબંધી હોય.

લાલચોનો અંજ તમારી સામે ઉભો કરવામાં આવે, સામે ધનના દમલા કરવામાં આવે, એસઆરામ ને સુખચેતની લાંચ આપવામાં આવે; —પણ દેહતાથી એ રોને કોઈરે મારી, અસત્ય ને અન્યાય આચરવાની સામે સારું ‘ના’ પાડી દો.

એક કામ ખરાબ હોય, અનીતિમય હોય, ને તમારી પાસે કોઇ તે નેરજીભરી કરાવવા માગે, તો ચાહે તેટલી ધમકીની સામે, જીલમના અંગારની સામે, દુઃખના કુંડરની સામે છાતી ડોળીને ચોક્કસ ‘ના’ કહો.

કોઈ કામ કરવાનો તમારો અધિકાર હોય, કોઇ જગ્યા પર તમારી માલીકી હોય, તમારો હાકની વાત હોય, ને તમારો એ અધિકાર નતો કરવા, તમારો એ હક છોડી દેવા તમારા પર દુશ્મણ લાવવામાં આવે ત્યારે બેધકક ને હિંમતપૂર્વક ‘ના’ કહો. પછી તમે બલે એકલા હો, ને સામે હાલતે માણસો હોય; —તમે બલે નાચીક મામુલી આદમી હો, ને સામે પ્રતિષ્ઠિત, સત્તાવાન ને દુનીયાનાં ‘ચતુર સુબહુ’ માણસો હોય, છતાં પણ કોઇની શેઠમાં તણાયા વિના દેહતાથી ‘ના’ કહો.

નમ્રતાથી ને દેહતાથી ‘નંદો’ બહુવા વિષે એક અદ્ભુત સરસ વાત આપણામાં છે. ‘માત ન તો મળ્યાય છે, પણ મારી ખીની નહિ ખરો’ એ વાત ન બહુતા હો તો કોઇની પાસેથી જરૂર બહુ લેજો.

આપણને આરામ, શાંત ને વીસામો આપનાર સુંદર માળાઓ છે.

જંગલમાં રહીને ઇવન ગાળનારા કે નજરમાં વસનારા નાચરિકો, બધાને ઉત્સવ ઉજવવા ગમે છે. સમગ્ર વચર-સમગ્રે રો ઉત્સવને આવધાર આપે છે. દુનીયાની કોઇ પણ પ્રજા ઉત્સવો ક્યાં વીના રહેતી નથી. પ્રજાના ઉત્સવો એ તેની ચરતી પડની આપવાનું સાધન પણ છે. કોઈ પણ પ્રજાના ઉત્સવો ઉપરથી કદી શકાય કે એ પ્રજામાં કેટલો પ્રાણુ બર્થો છે.

ઉત્સવ એટલે તપ નહિ, ઉપવાસ નહિ; ઉત્સવ એટલે બહુ બસાઇ, બેસવાનું નહિ; ‘પણ ઉત્સવ એટલે આ’ ક-દવાસનો ઉત્સવ; ઉત્સવ એટલે ‘ના’ પણા અંતરના દેહોલનું પ્રકીરણ; ઉત્સવ એટલે જગતમાં આપણું અસ્તિત્વ પ્રગટાવી

જગત સાધેનો સંભ-
ધ ધારી કરેનો, જ-
ગતનાં અનંદમાં
આગ લેવો; અને
રનેદનાં હાથાણાં
લેવાં દેવાં.

પણ આપણા
દત્તવૈભામાં આવી
પ્રાણ નથી જળાવતો;
આપણી પ્રભુ બનીએ

ઉત્સવો ઉજવતાં થાકી ગઈ
લગ્ન છે; આપણી દીવાળી એ
ખાવાપીવામાં ને ખર્ચામાં લી-
વાવાતા ખાલી જોખા લેવા
દિવસ નથી માત્ર રહી છે.
મારણ કે દુકાળ, મોંઘવારી ને
પરતંત્રતાના તાસે પ્રભ પીડાઈ
રહી છે; અંદરઅંદરનાં ચેરચેર
ને કળ્યાકંકાશથી તાંસી રહી
છે. નિરતેજ પ્રભનો ઉત્સવમાં
માણ કયાંથી હોય ?

આપણે ભાઈચાસમાં ન
સમજીએ, સલાહસંપર્કમાં ન
સમજીએ, આપણા દેશનાં
માનવીજિનાં દુઃખનો ખ્યાલ
સરખો થે ન કરીએ, તેમનો
તિરસ્કાર કરતા હોઈએ, ભૂખે
પીડાતાં અનેક ભાઈ બહેનોનાં
દુઃખથી આપણું અંતર ન દાંતે,
આપણા દેશની સ્ત્રીઓને અ-
સાનમાં હુબતી ને છંદશીશર
કુટુંબના તાસ ખમતી ન લેવા
કરીએ, આપણાં માતાં નાતાં
ભાંડુએ, હુમળાં બાળકોના છવ-
ગમાં શી શી નિંદબનાંજી હોય
છે તે ન બાંસીએ, આપણી
પ્રભના એક પાણુ છવને નંપ
ન હોય ને આપણે કયે મોટે

એક કામ ન કરવાથી કોઈનું દિવ દુભાતું હોય કે, આપણા પહેલિતો
હોય, પછી તે ભણે તમારું વહાલામાં વહાલું સર્જ—મા, આપ, ક્રોધ,
બહેન—કે મિત્ર હોય તોપણ એ કામ ને અંગેશ્ય હોય, તમારા અંતરના
અવાગની સામે હોય તો એ કરવાનો 'ના' ન કહો;—વિનયપૂર્વક,
નમ્રતાથી ને પ્રેમથી પણ 'નતો' ન લેવો.

તમારામાં એક વાર એ 'નતો' બહુવા જેટલું બેધડકપણું, તિખા-
તસપણું ને પ્રાણબળ આપી નબ કે પછી તમને જાંઘનીના માર્ગ
મોઢીઓ છે. કાઈ મુસલ્લી તમને હામી ચક્રો નહિ, કાઈ લાંચ લાલચ
તમને અળાવી રાહરી નહિ, કાઈ જીવન તમને નખાવી રાહરી નહિ.
માટે જ કહું છે ને, કે 'એક નતો છત્રીસ રામને હણે.'

દીવાળી ઉજવીએ ?
ત્યારે આપણે
ચેર ખરી દીવાળી
ત્યારે આવે ?
તમે ને માનો કે
તમે અજ્ઞાન અને
અસંવેદના રાજ્યને
હથાવવારા સૈનિક
થરો; કાઈપણ મા-
ણસ જીવા ધમનો,
જીવી ભવનો કે ત-

મારાથી જીવન મવનો હોય
તોપણ તેલું અપમાન કે
તિરસ્કાર નહિ કરો; 'એક પિતા
પરમેશ્વરનાં હો બાળકોમાં
હમેશાં અપુસાન ન હોય પણ
બધે તે ગમે તે નાતભવનો
હોય—એમ તમે માનો; તમે
ને માનો કે દેશની પરાધીનતા
રાળવા તમે કંઈ બાંધશો! તમે
ને માનો કે તમારા દેશની
સ્ત્રીઓને અજ્ઞાન ને તાસમાંથી
બચાવવા તેમને શોખ કેળવણી
અને પુરતા અધિકાર આપવા
તમે આજળ પડશો! તમે ને
માનો કે હુમળા છોડ નેની
આપણી જગતી પ્રભને ઉત્સાહ
ને ચોક્કસ આપી ખોલાવવા
તમે તૈયાર થશો; ને શુભે ટળ-
વળતાં અસ્ત્રાંજ્ય દેશનોતરે
રોટરો પહોંચાડવા આપણા-
થી કાઈ ન બને ત્યાં જુથી
આપણાથી ઉત્સવો કેમ ઉજવવા
એમ તમે માનો; તો તરર
તમારે ત્યાં ખરી દીવાળી આ-
વવાની અને એ મદદતાકંડા-
જીનાં એટલી બધી જ્યોતો!
તમારા અંતરમાં પ્રવેશો કે
તમે દીવાળીનો પૂર્ણ આનંદ
અનુભવશો.

એ ક લ વ્ય

[એક નાની નાટિકા]

પ્રવેશ પહેલો

હસ્તિનાપુરની વ્યાધામરાજામાં સાંજ

[નગરના પડછાયા પૂર્વ દિશા તરફ લગભગ છે દેવાલયમાંથી ધંધારવ અને સંખનાદ હરે છે. ગાયોનાં ધણુ શેરીઓમાં પડને વીખરાવા મારે છે. એવે આયોનાં ટોળાં વચ્ચેથી નીકળી એક કાળો આમર વ્યાધામરાજાની વાડ હુડી વળ્ય છે, અને સંગતો સંગતો આગળ વધે છે.]

એકલવ્ય (મનમાં)

મોટી મુશ્કેલીએ શહેરમાં દાખલ થયો અને ત્યાં ટોળાંમાં છુપાઈને અહીં સુધી તો આવી પો. ભગવાન ક્રોણાચાર્ય કેમકે જોરડામાં વિરાડ્યો. ચાલ, જઈને જોઉં. નમ્રતાપૂર્વક નમન કરીને હું પ્રાર્થના કરીશ કે મને ધતુર્વિદ્યા શીખવો. ∴ પશુ-એ તો રાજયુર.

[એવે કરારતો અનં રત્નો પુરી ચપાપી સપળા રાગક્રમાંક ટોળાંબંધ હું છે, આમતેમ ફરે છે ને વાતો કરે છે. તેમને જોઈ એ એક કેમણે બરાહ બેસે છે અનં સપળું સાંભળે છે.]

દુર્યોધન

અંધ્ય અર્જુન, તું તો ગુરુજનું પુછું; પાછળ ને પાછળ જઈ, ધસડાય છે.

અર્જુન

જાણ, મારી મરકરી બલે કરે; પશુ ગુરુજનું નામ ન દેશો. હું એ નહિ સાંખું.

દુઃશાસન (કાનમાં)

યુધિષ્ઠિ, એ તો ખરા; વધારીકે, મર્યું બળવા મંડ્યું !

ભીમ

ભાઈઓ, સા સાંભળો. આપણને તો આ ફોર્સ જેવાં તીરમાં કાંઈ રસ નથી પડતો; દસ મણની મદા ફેંડવની ગમે. એવાં તો દળર બલકાં હું હાથમાં ગ્રાવી ફેંડું તે જન્ય મનમાં ગાજતાં.

અર્જુન

પશુ એથી કાંઈ નીસાન પડે ?

દુર્યોધન

એ તો ભીમ બોલ, બહુ બોલ, લાડું નોય.

ભીમ

બોલતાં મંબાળને બાહ, નહિતર મદા બારે પડી જશે.

ચલિષ્કર

આપણે સાં આનંદ વાતો કરીએ છીએ ત્યાં મરકરી ને મનકે જવા દો. હું તો ચોક્કસ કહું છું કે ધતુર્વિદ્યામાં મારું જરા થે ધ્યાન નથી.

ભીમ

અને આ દુર્યોધને આજ બાણ સાંખું, તે ધતુર ને બાણ બંને હથોડી ! પશુજ છોટી હોત તો તો પર-બાણ છાતી જ વીધત. એ તો સાફ થયું તે અર્જુને ચેતઓ.

દુર્યોધન

ગુરુજને કેમ જાણે પકાવીને પોપટ કરી દેવો છે, તે મારો તો પીછો જ નથી છોડતા.

યુધિષ્ઠિ

પણ ગુરુજ બંનેને કીધા કરે, -પંદા તો જાણે સાંભળતા જ નથી.

અર્જુન

એ કાંઈ શિષ્યનાં લક્ષણ નથી. આમાં ક્યાં ગુરુજને ખોવાનું છે? તમે નહિ શીખો તો તમને નહિ આવશે.

ભીમ

મને આ દુઃશાસને જાણુ છોડ્યું તે ખીમાઈ નીસાન તરફ જતાં જતાં અરથે પંચે જ યાકી ચડું ને ભોંધશેડું થયું. કેવો જોરદાર છુવાન!

દુઃશાસન

એ તો જાણ્યો તમે, જડોળમ કોરી જેવો છે તે. દુર્યોધનભાઈ, માથો આપણે રાજમહેલે. જોજન સમય થયા આવશે.

[સૌ રાજકુમારી બેસાય છે, સાથા સુના પડે છે અને એકલવ્ય લપાછને ધીમેથી પગલાં મારે છે. જરાક આગળ જતાં પદાસન લાગેને જ્ઞાનસ્ય મહેલ દ્રોણ-ચાર્યને જાણે છે.]

એકલવ્ય (સામે જઈને)

ભગવંત, હું એકલવ્ય આપને પ્રણામ કરું છું.

[એમ કહી ચરણરૂપરી કરી પગે પડે છે.]

દ્રોણચાર્ય (આંખો ઉઘાડીને)

તું કોણ છે? અને આ રાજકુમારીની વ્યાસાખ-શાળામાં શા કાળે આવ્યો છે?

એકલવ્ય

હું હિરણ્યધનુષ નામના બીલ રાજનો પુત્ર છું. અને આપને મળવા આવતી કિમ્મત બીડી અહીં આવ્યો છું.

દ્રોણચાર્ય

પણ...તારે માફ એવું શું કામ છે?

એકલવ્ય

મહારાજ, હું ધનુર્વિદ્યા શીખવા માગું છું. કાલ ગુરુની શોધમાં હતો, એવે આપનું નામ સાંભળ્યું.

પણ રાજપુત્રો જોપતી આગળ અસ્તવિદ્યા શીખે છે. હું પણ એ જ આશાએ આવ્યો છું.

દ્રોણચાર્ય

તું વળી અસ્તવિદ્યાને શું કરવાનો છે? ક્ષત્રિયો પેઠે દિગ્વિજય તો નથી આદરવો? જલુ તો બેચાર પક્ષી વધુ મારીશ.

[આ શબ્દો સાંભળી એકલવ્યને અંતે ધ્રુવ પડે છે. એનો હસાદ આસરે છે અને ચહેરો ફીકો પડે છે. માથું નીચું નમાવી એ હસી રહે છે.]

એકલવ્ય

ના દેવ, હું સમજું છું કે અસ્તવિદ્યા રક્ષણ માટે છે-અક્ષણ માટે નહિ.

દ્રોણચાર્ય

તું બીલ છે એટલે તારા પુરું જાણુ મારવાનું કામ તો જાણતો હશે.

એકલવ્ય

છ હા, પણ મારી તો એ વિદ્યામાં પારંગત થવાની—બાણબળી જનવાની કળા છે.

દ્રોણચાર્ય (મનમાં)

આ બીલપુત્ર બારે બાહોશ જાણાય છે. અભ્યાસની એની હતકંદા એટલી તીવ્ર ને શ્રદ્ધા એટલી પ્રબળ છે કે મારા આ સૌ શિષ્યો-રાજકુમારોને એ પટાવી જશે. અને એમ થાય તો તો મારી આંધેસી બધી આસાઓ એસરી જાય. મારા પ્રાણ સમા અશ્વત્થામાને મારે હસ્તિનાપુરના રાજ્યદારમાં માનીતો કરવો છે; ને આ રાજકુમારોનો કેઈ હરીફ ન જાગે એ પણ જોવાનું છે. એટલે આને તો ખેરવવો જ જોઈશે. (એકલવ્યને) પણ હું શરૂને ધનુર્વેદ નથી શીખવતો. ધર્મમાં પણ તમ લોકનો અધિકાર માત્ર સેવાનો છે.

એકલવ્ય

ગુરુજ, ધનુર્વિદ્યા શીખીને પણ હું સેતા જ કરવાનો છું. આપને હું સાચું કહું છું કે જન્મે શરૂ હોવા છતાં, ગુણકર્મે હું ક્ષત્રિય જનવા ધારું છું.

દ્રોણચાર્ય

તે હશે. પણ તું શરૂ તો છે જ.

[એકલવ્યની આંખે અંધારા આવે છે.]

અભ્યાસ શા સાર કરો છો ?

એકલવ્ય

ભાઈ, હું ધનુર્વેદનો અભ્યાસી છું; અને નિરંતર અભ્યાસ એટલા માટે કહું છું કે ગુરુદેવ રાત્રે અને દિવસ મારી સમક્ષ રહે છે.

અર્જુન

ગુરુદેવ ? તમારા ગુરુદેવ કોણ છે ?

એકલવ્ય

ગુરુદેવ દ્રોણાચાર્ય, જેને ધનુર્વિદ્યા આપણી નથી—જાણી છે.

અર્જુન

દ્રોણાચાર્ય ! એમનો તો હું શિષ્ય છું.

એકલવ્ય (અર્જુનને જાણખીને)

કોણ, ધનુર્ધર અર્જુન ? ગુરુદેવની છત્રી પ્રેરણા પામેલા તમ જેવા પાસે મારી સિદ્ધિ તો નહિ જેવી જ છે. પરંતુ ગુરુદેવની સેવાપૂર્ણમાં હું પણ અભ્યાસ કરી રહ્યો છું.

[અંતઃકલી દ્રોણાચાર્યની પ્રતિમા બતાવે છે.]

અર્જુન

તમારી વિદ્યામાં બહારનું ઉત્તેજન નથી, અંતરની પ્રેરણા છે; ને તેથી તમારા અભ્યાસમાં કુદરતી બળ્યતા છે. ધન્ય છે તમને.

[નમન કરી અર્જુન તથા ભીમ તેનાથી છટા પડે છે.]

પ્રવેશ પાંચમે

[એકલવ્ય ગુરુદેવની મૂર્તિને પ્રણામ કરે છે. તેની પીઠ પાછળ દ્રોણાચાર્ય અને અર્જુન છતાં આવીને હળા છે.]

એકલવ્ય (મૂર્તિને સંબોધીને)

ગુરુદેવ, પૂજ્ય ગુરુદેવ ! મારો અભ્યાસ એ આપની પ્રેરણા પી પીને મેળવેલી સિદ્ધિ છે. આ પ્રિય ગુરુદેવ ! આપનો જય હો, જય હો.

દ્રોણાચાર્ય (પ્રવચન)

એકલવ્ય ! મેં તને ના પાડી ત્યારે તેં આમ સિદ્ધિ મેળવી, ખરું ?

એકલવ્ય (આશ્ચર્યથી વળગી સામે ફરીને)

અર્જુન (એકલવ્યનાં)

આ કુમાર યોગી છે. અને યોગીને શું હુલ્લમ હોય ? કોઈક શ્રદ્ધાળુ હશે : કેટલાક ગુરુ દ્રોણને પુનઃપુનઃ હશે : વખાણનારા એથી વધારે હશે : પણ પળેપળ એમનાં મોટાઈને ગૌરવ, એમનાં શક્તિ ને તેજ જોવાની અને બીજાવાની કળા તો આ બીજા કુમારની જ. આટલી શ્રદ્ધા છે તો એ અંતઃકલ્પમાં નિરંજિમાની વૃત્તિ પ્રલની વાસ જેમ ફોરી રહી છે. આ જુવાન માટે માન થાય છે. ... .. પણ અર્જુન આજથી ગુરુદેવનો શિષ્ય છતાં પહેલો ધનુર્ધર મરી જાય છે ! અને તે પણ એક બીજા જુવાનના અડગ અભ્યાસથી.

પરંતુ ગુરુદેવનું વચન છે કે પહેલો બાણાવળી અર્જુન કહેવાશે. અને આમ કેમ ? આજે જંગલમાં આ જુવાને માફ અભ્યાસનું અભિમાન, ને એ અભિમાનનું ઝેર ઉતારી નાખ્યું. નમુનેદાર વિદ્યાર્થી કેવો હોય તેનું જ્ઞાન હસ્તિનાપુરની દીવાલો કરતાં જંગલમાં વધુ મળે છે.

છતાં માફ રથાન હો છે ... .. અને પાંડુપુત્ર અર્જુન એકમાત્ર બાણાવળી બનવાને બદલે માત્ર ધનુર્ધર રહે છે ! ચાલ, ગુરુદેવને આ વાતની ખબર કહું અને એમના વચનની યાદ દઈ.

[અર્જુન અને ભીમ ધુંગા ધુંગા રથ તરફ વળે છે.]

આપનામાં શ્રદ્ધા એ જ મારી શક્તિ—એ જ મારી સિદ્ધિ. આદેશ ગુરુદેવ, આપની શી મેવા કહું ?

દ્રોણાચાર્ય (લાજ જોઈને)

તે મને ગુરુ માનો ને મારી પ્રતિમા પાસેથી વિદ્યા લીધી. હવે આજ તારો અભ્યાસ પુરો થાય છે, માટે ગુરુદેશિષ્યા આપ.

એકલવ્ય

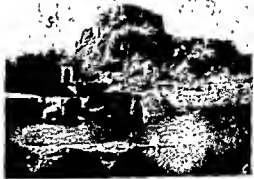
ગુરુદેવ, આમ છપ્પો ને આપું. આગા.

દ્રોણાચાર્ય

તો એકલવ્ય, તારા જન્મજ્ઞા હાથનો અંગુરો આપ !

એકલવ્યની ગુરુશિક્ષણ

"સરખેલ" : ૧. ભાવન (અમરાવાડ) ૨ "નારખેલી નદી" : હીરાલાલ આશર : ઉંમર વર્ષ ૧૫ : (ભાવનગર) ૩ "દસો" : ભાવનગર કોરાલાલ સુભેદર (ભાવન) ૪ "કુટી મુલ્ક" (મધુવીના એક માલ) : રમેશ પી. દેસાઈ : ઉંમર વર્ષ ૧૩ : (વડોદરા) ૫ "નાનો ઇન્જનેર" : હીરાલાલ સુભેદરના વિશાલ આવડ : ઉંમર વર્ષ ૧૪ : (ધુળાઈ) ૬ "ભાદરાઈ" : સર નિરંજનસાહેબીનુભાઈ (અમરાવાડ) ૭ "જમની દોડી" : નરસેરામ ભગત ન મેળવી (કુન) ૮ "અયોધ્યેશ (આય) : રમણિકલાલ નગીનદાસ (અમરાવાડ).

એકલવ્ય

અંગુઠો? બસ એટલું
બ? હો, આ આપના
ચરણમાં.

[ક્ષેત્ર બોલીને
એ અંગુઠો કાપી
પાડે છે.]

દ્રોણાચાર્ય

અરે હાં હાં, એક-
લવ્ય!

એકલવ્ય

બોલો, મુસ્દેવ! પીછ
થી મેં પા કડે? આ તો
કેટલી કંઠાલ ક્ષણિણી!
દ્રોણાચાર્ય (મનમાં)

ઓ! આટલી જાગીરી
અઠા! એની પાસે અ-
ભ્યાસના પથરા પીગળા-
ને ખાણી બ શકે જાયને?
(મેરેથી) તારું બળ
વિદ્યામાં નથી, અઠામાં
છે. મેં તને વિદ્યાથી
વચિત માર્યો. પણ
તારી અઠા અમુશુદ્ધ
રહી. આજથી તું અછત
ચડે ગયો.

[મુઠ્ઠા દ્રોણ એક-
લવ્યને આશીર્વાદ
દેતો અને તેને
વિદ્યામાં ચાલ
છે. એકલવ્ય

દુઃખસુખ આવે રે તે સહેને!
માણનાં ચરણકમલમાં સહેને!
દુઃખસુખ આવે રે તે સહેને!

સુખમાં તરતાં રે રૂંડાં છે;
દુઃખમાં પાછળ રે ઊંડાં છે;
માણના કંઠાડાં સંદેશ:
દુઃખસુખ આવે રે તે સહેને!

સુખમાંની શોભા રે સુલલ છે;
દુઃખમાંના હેતુ રે ગહન છે;
માણના ગહનસુલલ આદેશ:
દુઃખસુખ આવે રે તે સહેને!

મા! તુજ પ્રેમલ રે રચના છે;
મા! તુજ સદર્થ રે ઘટના છે;
મા! તુજ સદર્થપ્રેમલ નિવેશ:
દુઃખસુખ આવે રે તે સહેને!

મા! તુજ ચરણકમલમાં સહેને!
દુઃખસુખ આવે રે તે સહેને!

કવિ નાનાલાલ

અંગુઠા વિનાની
આંખોમાં લે
ધી રી કદ પે
બાણ છાંયમાં
સકે મેં છે.]

દ્રોણાચાર્ય
(રહેતે ચાલતાં મનમાં)

દેવે મારું વચન સાંભળું
પડશે અને અર્જુન
એકલો બાણવળી થશે...
પણ મારું બળ અને
અર્જુનના અભ્યાસ બંને
એકલવ્યના અંગુઠો જેટલાં
ઘોળાં! અઠાના અખંડ
જ્યોતિ શો મૂઠ્ઠા એકલવ્ય
ક્ષમિય બન્યા છે. એને
ચડનાં આદરણું, — મને
પડતા પે ન આદરણું,
શિષ્ય અખંડી ક્ષમિય
થાય છે ત્યારે મુઠ્ઠા બાણ
મર્યાદા ક્ષમિય બને છે!
ધન્ય! શિષ્ય, ધન્ય!
અખંડ! અઠા! અઠા
અભ્યાસ! અર્જુન ત
સામર્થ્ય! ..... એનું નામ
એકલવ્ય!

[વિચાર અને
દ્રોણની ડાયા-
ઓમાં અર્જુન
અને દ્રોણાચાર્ય
દરિના પુરની
આવા મર્યાદા
બની ન હતી
દેખાતા બંધ
પડે છે.]

છાપકળાનો શોધક

૧

હુનીઆમાં અનેક મોટી શોધો થઈ છે, અને તેના અર્થપૂર્ણ લાભ અત્યારે જ્ઞાત હોવાથી રહ્યું છે. પણ જે વડે જગત આખાને સૌથી મોટામાં મોટો લાભ થયો, જેનાથી જ્ઞાન વિસ્તાર પામ્યું, જે વડે જ્ઞાન કોઈ પણ એક ઠેકાણે પુરાઈ ન રહેતાં સદૃશ અને વહેતું થયું, તે શોધ છાપવાનાં બીજાંની વિહારિણી જાન, કવિઓની મુંદર કવિતાઓ, દેશ-પરદેશની દલીલો ને સમાચાર, આપણામાંના ગમે ને માણસ છાપખાનાની શોધને પ્રતાપે જ છુટથી મળવી શકે છે, જાણી શકે છે ને માણી શકે છે.

અત્યારે તમે ગમે તે ચોપડી કે છાપું લઈને વાંચી શકો છો અને તે મારફત ગમે તે દેશના ખજાર જાણી શકો છો; ગમે તે શોધનું કે બનાવનું જાન મેળવી શકો છો; કલિદાસ, ભૃગુજી કે મણિવંશી શકો છો; અને મુંદર કવિતાઓ ને રસબરી વાર્તાઓ ને રસ માણી શકો છો. પણ એક જગ્યાએ એવો દત્તો કે જ્યારે બધું જાન શરતી હાથ પર જ જગ્યામાં રહ્યું. વિદ્યાર્થીઓ શરતે ઘેર જતા અને શરતે મુખેથી જ વિદ્યા સાંભળી, મેળવી મુખપાકે કરતાં.

પુસ્તકો તો અક્ષરોની શોધ થયા પછી હાથે લખાયા માંડ્યાં. પણ અક્ષરો શોધાયા પહેલાં તો લોકો જે ચીજોનું નામ લખ્યું હોય તે ચીજ જ ચીતરતા. ને નાંચી, માણસ કે કુલ લખ્યું હોય તો લોકો કાગળ પર નાંચી, માણસ કે કુલ ચીજની જતાવે.

અક્ષરોની મુળ શોધ થયે દરી તેની ખજાર નથી મળતી. ત્યારે પછી પુસ્તકો હાથે લખાયા માંડ્યાં. એ વખતમાં પુસ્તકો હાથે લખાતાં હોવાને લીધે

જન કીમતી ગણાતાં, અને એવા લેખો તથા પુસ્તકો સામાન્ય લોકોની નજરે આવે જ પડતાં હોવાથી તેઓ એ ચીજોને અદ્ભુત માનતા. એવા જુના અદ્ભુત લેખો અને હાથે લખાએલી ચોપડીઓ ઘણી મંથાળથી સાચવી રાખવામાં આવતી. આથી ચોપડીઓ અને લેખો દરેક પણ અનન્યપદરે (મુખીઓ) માં જોવામાં આવે છે.

ત્યાર પછી લાકડામાં ચિત્રો દોરીને તેની છાપ પાડી લેવાની શોધ થઈ. પોતાને નેહએ તે ચિત્ર લોકો લાકડામાં અવળું દોરી લેતા, અને પછી તે પર શાદી ચોપડી તેને કાગળ પર છાપતા. આમ કરતાં કરતાં પુસ્તકો છાપવાનું લોકોને શુભી આવ્યું. પરંતુ તેઓ જે પાતું છાપ્યું હોય તે આજુ-થે પાતું મોટા લાકડાના ટકડામાં દોરી કાઢતા. અને પછી તે છાપતા. આથી મુશ્કેલી એ ચતી કે જે ચોપડીનાં પાનાંની લાકડાની છાપો બનાવી હોય તેના જ કામમાં એ આવે. અને નવી ચોપડી છાપવી હોય ત્યારે તેનાં પાનાંની પાછી નવી છાપો તૈયાર કરવી પડે. આમાં ખુબ મહેનત, વખત અને પૈસો ખરચાતાં. આથી દરેક અક્ષરનું એકે જુદું બીજું બનાવી લેવાની જરૂર પડી. જે પાતું છાપ્યું હોય તેના અક્ષરો પ્રમાણે બીજાં લખે શોધાય; તેના પર શાદી ચોપડી તેને કાગળ પર છાપી લેવાય; અને ખપ થઈ રહ્યું તે જ બીજાને પાછાં છોટી નાળી તે વડે નવું પાતું ગોઠવાય. આ બીજાં શોધી કાઢવાના વિચાર જે માણસને પહેલવહેલો આવ્યો, તેણે મોટામાં મોટી શોધ દરીને દુનીઆની બારેમાં બારે સેવા કરી ગણાય.

૨

જમનીના મેઈન્ટ નામના એક પુરાણા શહેરમાં
નૅન ગટનગર્મ નામે એક ધરડો અને ગરીબ માણસ
રહેતો હતો. ઇ. સ. ૧૪૪૦ના વર્ષમાં એક અજવાળા
રાતે, ઉંચાં છાપરાંઓના લોંબા પડછાયા શહેરની સાંકડી
ગલીઓમાં પડી રહ્યા હતા; ચંદનાં કપેરી કિરણો,
પાસે વહેતી હાદનિ નદીનાં પાણીમાં પડતાં હતાં;
અને આનંદદાયક પવનની લહરીઓ દ્રાક્ષવેલનાં
પાદકોઓમાંથી જોલ કરતી પહી રહી હતી, પરંતુ

છુટ્ટો ગટન-
ગર્મને આ-
માંનું કંઈ
પણ જોવાનો
અવકાશ ન
હતો. તે તો,
ધરનાં બારી-
બારણાં પા-
સીને ચોતા-
ના કામમાં
મ શ રૂ લ
બની ગયો
હતો.

ધરનાં વચ્ચે
લાક રાનાં
પાંડીઓની
એક, બીંત
ફાંપી કરીને
તે વેં એક
એટલાના મે
એટલા અ-

નાવવામાં આગ્યા હતા; અને એ લાકડાની બીંતમાં
મથાળે ઓકોડ પાડી, તેમાં એક પુમાડાપાણું શનસ

લટકાવેલું હતું; કે જેથી એક જ શનસનો પ્રસાર બીંત
એટલામાં એટલાસાથે પડી શકે. આ શનસના આખા
પ્રકાશમાં છુટ્ટો ગટનગર્મ દેખતો પર ત્રીયોં પગાને કંઈક
કરી ગયો હતો. તેની સામે ધાતુનાં બીંતોં બંધેનું
લાકડાનાં ખાનાંનું એક પોખું હતું, અને દેખતપર કંઈક
હોનની કોટણોંઓ અનુક્રમે ગોાવેલી હતી. તેમાંથી
બીંતોં લઈને બાહુ પર પોડા-એક ઘુવા દરન-
લિખિત લેખ પ્રમાણે ગટનગર્મ પાછી જ મેંબાજથી ને

ગોા પ નો
હતો. આન
અચાનક મે-
નન પડી
ગોાવેલી તા
રીને ને કોડી-
થી અપધનેા,
ફેન ગાડખા
અને વીરાળા
ધુ મ. ક. ને
શ્રીધે એટલા
ની દવા મુજ-
ગાવી નાખ-
તી હતી.
આખા એ-
ટલામાં ફ અ-
દાનક શાન્તિ
હતી. અનં
તેની પચ્ચે
પચ્ચે થાકેલા
છુટ્ટો અ-

જેન પાનખાં

સાંકડાંસ તથા ધાતુનાં બીંતોં ગોાવતાં એકબીંતોંમાં
અટકવાથી થતો અવાજ એ શાન્તિનો બંધ કરતા હતા.

૩

અચાનક કોઈએ બારણું ખખડાવ્યું. આટલી
મોટી રાતે કોણું હોવાન કંઈપણ આવ્યું હશે એની
બીંતોંસાથે કરતો છુટ્ટો બારણું ઉઘાડવા કહેવો.

આચનાર માખન ઘુવાને અને બરા દેખાવતાં
હતો. તેણે ધાંમેથી બારણું બંધ કરી નરમાસથી
ગટનગર્મને કહ્યું, 'આટલી રાતે આખો તકલીફ આપવા

માટે આપની કામ માણું છું. શેઠ, હું કાપને અને આપની આ પવિત્ર કળાને ચરણે મારી છંદગી અર્પણ કરતી આવ્યો છું.’

ગંઠનખર્ગને કામમાં માણસોની ઘણી જરૂર પડેલી. પણ જેટલાને તેણે રાખેલા તે તેને મદદ કરવાને બદલે ઉલટા બારડપ થઈ પડેલા; એટલે તેણે એમને રજા આપેલી, અને પોતે એકસે હાથે જેટલું બને તેટલું કરી છુટવાનો નિશ્ચય કરેલો. આ વળી કોઈ વખતો માથો પેસા કમાવા આવ્યો હતો, એમ મારી તેને રાજવા માટે છુટાએ થોડા પેસા આપવા માંગ્યા. પણ પેસા લુપ્તને તો તેને ચરણે પડી કેલું. ‘માર કરો સાહેબ; હું દાન લેવા નથી આવ્યો. હું તો તમારી કળાનો બક્ષા છું, અને માફ આ મળજીત શરીર અને પ્રામાણિક હૃદય તમારી મેવામાં ધરવા આવ્યો છું.’

શુવાનની નમ્રતા અને મીઠાશ જોઈને મઠનખર્ગનું મન તેના તરફ આકર્ષાયું. તેણે પુછ્યું, ‘બાઈ, તારી

આપા જોતાં તું જમન નથી લાગતો. ક્યાંતો છે? તારું નામ શું?’

શુવાન બોલ્યો, ‘ખરૂં છે સાહેબ. મારી નામાં બહેનું લોહી અરધું જ જમન છે. મારી માતા કાનનની છે. હું પારીક્ષમાં જન્મ્યો હતો. માફ નામ ક્યોઈ? અને તેણે ગળગળા શબ્દને લેખ્યું, ‘સાહેબ, હું પ્રામાણિક માથાપતો પુત્ર છું. મારી મેવા સ્વીકારો; એકવાર ખાતરી કરી લુઓ.’

પોતાના કામમાં કંઈ પણ મદદ કરી શકે તેટલી ભુદિ મઠનખર્ગને તેનામાં જણાઈ નહિ. પણ ભરણ-પોષણના સાધન વિનાના આ ગરીબ અને પ્રામાણિક શુવાન પર તેને દયા આવી અને તેણે એને રાખી લીધો.

આગળ જતાં તે શુવાન તેને બહુ મદદરૂપ થયો એટલું જ નહિ, પણ તેના મિત્ર જેવો બની રહ્યો. એક દિવસ તેણે મઠનખર્ગને પુછ્યું કે તમે આ બીજાની શોધ પહેલપહેલી કેવી રીતે કરી? જવાબમાં મઠનખર્ગે એને નીચે પ્રમાણે હકીકત કહી.

૪

‘બાઈ, આ દુનીઆમાં જે કંઈ ઉત્તમ, મુંદર અને સર્વોપયોગી કામ થાય છે તે એની મેળે, અચાનક થાય છે,—કળી આવે છે. તે ક્યારે અને કેમ થયું તે આપણે મોક્ષ કદી નથી શકતા. આવો જ બનાવ આ મારી કળા વીશે પણ બન્યો છે.

આ મારી આંગળાએ અમારા કુટુંબના સીમાવાળી વીંટી જોઈ? નાનપણમાં કેટલી યે વાર રમતરમતમાં હું તેને મીણમાં દાખીને છાપ પાડ્યા કરતો. પણ ત્યાં સુધી મને કંઈ ભાન થયું નહિ. અચાનક, એક દિવસ મને મુઝી આવ્યું કે ચોપડીએ છાપતી વેળા આખાં પાનાં કેતરવાને બદલે, છુટા છુટા બદલે થયું હતું પેટ લાકડા કે પત્થરમાં ઉંધા કેતરથી હોય તો તેને સવળા છાપી શકાય. બસ, તે દહાડાની મને એ ધુન લાગી.

એ વેળા હું દસ વર્ષનો હતો. મારાં માથાપ ખાનદાન કુળનાં અને પેસાદાર હતાં. એક વખત અચાનક અમારા શહેરમાં ગરીબ અને તવંશદ વચ્ચે મોટો ઝગડો થયો અને બાદે રમખાણ મચ્યું. પરિણામે

ગરીબો છતાં અને તેમનાં ટોળાઓએ બધા પેસાદાર લોકોને ગામમાંથી નસાડી મુક્યા. અમારે પણ શહેર તજવું પડ્યું. અમે મેઘનજ છોડી રૂઝેસખર્ગમાં જઈ વસ્તો.

ત્યાર પછી અમે રૂઝેસખર્ગમાં રહેવા લાગ્યા. હું તો મારી ધુનમાં મસ્ત હતો. તે દરમ્યાન મેં શી રીતે મહેનતો લીધી, મને કેટલી મુશ્કેલીઓ નહી, મેં કરેલા કેટકેટલા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા એનો લાંબો વિસ્તાર કરવા જેમું તો તને કંટાળો આવે.

હું તો મારી ધુનમાં જ હતો. પણ અમે કંગાલ થઈ ગયાં હોવાથી મારે કંઈક ધંધો તો કરવો જ જોઈએ. મેં અરીસા બનાવતી વેચવાનું કામ શરૂ કર્યું. અને એમાંથી સારી કમાણી પણ કરી. પરંતુ એ બધું ધન મારી શોધના અખતરાઓ કરવા પાછળ જ ખરવાવા લાગ્યું, અને હું પાછો હતો તેવા કંગાલ બની ગયો.

હરી પાછો હું અહીં મારી જન્મભૂમિ મેઘનજમાં રહેવા આવ્યો. અહીં પણ રાજાતમાં પેટ ભરવા માટે ચોટા સમય એ અરીસા બનાવ્યા, પણ માફ મન એમાં

ગોઠ્યું નહિ, અને એ બધું પડતું મુઠા ખાઈથીને મારી શોધ પાછળ મળ્યો. આખરે મેં થોડાં બીજાં જનાયાં.

પણ અક્ષરે એકસરખા લીટીમાં ગોઠવું ને છાપવા બદલ, તો હાં તો પડી જઈને બધા ચીજસારી જાય, ને હાં તો બાંગી જાય. એટલે મને મોટામાં મોટી મુશ્કેલી એ નડી કે એને સફાઈ પકરી રાખવા માટે એાખરે કેવું બનાવવું? બહુ બહુ વિચાર્યું પણ મને કંઈ જ મુઠ પડી નહિ.

એક દિવસ મારી દુકાનમાં બેઠાં બેઠાં હું આ વિશે વિચાર કરી રહ્યો હતો. મારી નિષ્ફળતાથી મને બહુ જ દુઃખ થતું હતું. ગાંડા માણસની પેઠે હું બહાર દોડ્યો અને ખેતરમાં ખુલ્લી હવામાં આપડવા લાગ્યો. જ્યારે જ્યારે મને આમ દુઃખ થતું ત્યારે ત્યારે રૂઝાથી જ મને આસાથેશ મળતી. ખેતરે પાકથી ભગી રવાં હતાં ને સૂર્ય સોજો કળાએ પ્રકાશતો હતો. ખરેખર, તે બહુ સુંદર દિવસ હતો. જુવાન સ્ત્રી-પુરુષો ખેતરમાં દાક્ષ ચીણતાં હતાં. આ બધું જોઈને મને લાગી આવ્યું. હું વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ સૌ સુખી માણસોને જગતમાં સ્થાન છે; માત્ર હું જ નહીં. હું કે કંઈ પણ કરી શકતો નથી. હું આમ વિચાર કરતો હતો, એટલામાં એક જુવાને મારા તરફ સભરી દાક્ષતા એક ટુમ્બો ફેંક્યો. એ જોઈ મને લાગ્યું કે મારી આવી નિરાશાને માટે તે મને ફેંકે આવી રહ્યો છે. પ્રભુની સદ્દિમાં સૌ સુંદર છે, બધું ઉપયોગી છે. મારે નહીં શોધ કે જળાપો ક્યાં વિના કમંગથી કામ કંઈ જવું જોઈએ. મારાં પછળ ખુલી ગયાં. મને હસાવતું પુર ચડ્યું.

લાગલો જ હું મારી દુકાને દોડ્યો. રાત આખી મેં કામ કર્યું. હું જે શોધતો હતો તે મળી આવ્યું. સવાર પડતાં તો છાપખાનાનો માથાકો તૈયાર કરી નાખ્યો. હું એટલો તો આનંદમાં આવી ગયો કે

‘શોધું છે, શોધું છે’ એમ જુઓ. મારતો આમતેજ આંદા મારા લાગ્યો.

પણ મારી ખરેખરી સાવ જુરી ગઈ હતી. નયાં વધારે બીજાં બનાવવાના સામાન માટે, તથા તે ખતતાં સુધી માફ પેટ બરવા માટે મારી કંઈ કુટી જામ પણ નહોતી. છેવટે જ્યેન ફેટ નામના તવંગર પાસેથી, મારા છાપખાનાનો અધો સામાન બહિષ્કારમાં રખાવીને મેં એક મોટી રકમ વહીવી લીધી ને કામ આરંભ્યું.

એવામાં શાહર નામનો એક માણસ મારે ત્યાં નોકર રહ્યો. અગ્રે જ્યેને લાકડાનાં બીજાં બનાવતા, પણ લાકડું બહુ ચોથું હોવાને લીધે તે બીજાં ઘસાઈ જતાં. આથી શાહરે એક નવી તુક્તિ શોધી કાઢી. તેણે ધાતુ પર અક્ષર કોતરી તેની સપાળી છાપ એક બીજા ધાતુમાં પાડી, અને પછી તેમાં પોચી ધાતુનો રસ રેડી તેના અપ્રળાં બીજા નૈયાર કર્યા. તે પડે અગ્રે બાઇબલ છાપવાનું શરૂ કર્યું. બરાબર દસ વર્ષની અગ્રાગ મહેનત પછી પહેલપહેલું બાઇબલ લેટિન ભાષામાં છપીને અગ્રે બહાર પાડ્યું.

પણ આ અરસામાં ફેટ અને મારી વચ્ચે વાંધો પડ્યો. પોતે વહીવી આપેલાં નાણાંની તેણે ઉધરાગી કરી. મારી પાસેનું બધું ધન તો અખતરમાં ખસ્યાઈ ગયું હતું. કાયદાની રૂબરૂ તે મારે બધા સરસામાન, બીજાં ને છાપખાનું કપાડી ગયો. શાહર પણ તેને ત્યાં જઈ રહ્યો. અને મેં તો, પાછી હતી તેથી જ ફેમલીબતમાં મારે મટિ નયાં બીજાં પાડ્યાં શરૂ કર્યાં.

પણ હવે મને નીરાંત છે કે એક નવી વસ્તુ જગત-ને આપવાની મારી જે આદેશ હતી તે પાર પડી છે, અને હવે હું શાન્તિથી મરીશ. મને શ્રદ્ધા છે કે આ શોધથી મેં જે મશાલ ચેતાવી છે તેની જ્યોત વખત જતાં એટલી પ્રકાશશે કે ને પોતાની અંદર બધું જ સમાવી દેશે.”

૫

એક દિવસ રાત્રે ક્ષોડ અચાનક ઉઘમાંથી જાગી ઉઠ્યો. તેણે જોયું કે તેનો પૃથ શેઠ વહીને ક્યાંક બહાર જતો હતો. અટનખગે બહાર ગયા પછી ક્ષોડ પણ હળવેથી વહીને તેની પાછળ ગયો. આકાશમાં

મોટી રાતના ચંદ્ર ફગતો હતો ને પ્રભુની અમંગળ આંખો જેવા તારાઓ ચમકી રહ્યાં હતાં.

થોડે દૂર ખુશા મેરાનમાં જઈ ગઈનખગે પ્રાથેના કરતો હોય તેમ મુટમુટીએ પડ્યો ને આકાશ તરફ

નગર કરી ગળગળે સાદે બોલ્યો, 'જો પરવરદિગાર! ને તે ધન્ય બનાવી મુકી છે. જો કિસ્તાર! વખત માણસનત તરફ તારી કેટલી રહમ, કે તે એક કલાણુ-જતાં તેના વિકાસ થના જાઓ, જગતનું તે અનેકગણું કરે એક દુનીઆમાં ઉતારી છે! તે શોધવા અને શ્રેયી, કલાણુ કરે અને માઈ નામ આ દુનીઆમાંથી મારી મારફત તેને જગતમાં ઉતારી, મારી પામર જત-લુલાઈ જાઓ.'

તરંગી

અવારે ધડીઆળમાં દસના ટકેરા થાય છે ને હું નીસાજે જતા શેરી ગહાર નીકળું છું.

ત્યારે મને રોજ એક ફેરીઓ જુઓ મારતો સામો મળે છે, કે 'બંગડી લો બંગડી.'

નથી એને ક્યાંય જવાની ઉતાવળ હોતી, કે નથી હોતો એને જવાનો કોઈ એક મારગ; એને નથી કોઈ કેદાણે પંદાયવાનું હોતું, કે નથી હોતું એને વેળાસર થેર આવવાનું.

હું પણ એવો ફેરીઓ હોત, ને રહેતે 'બંગડી લો બંગડી' કરતો મારા દિવસો ગાળતો હોત તો કેવું સાઈ?

સાચે મારે વાળે હું નીસાજેથી પાછો વળું છું, ત્યારે રોજ પેતા ધરના આંગણમાં માળીને જમીન ખોદતો જોઉં છું.

પેતાના પાવકા વડે એ ફાવે તેમ ખોદે છે, ને પેતાનાં કપડાં બધાં ધુણધુણ બરી મુકે છે. એ તડકામાં ફરે કે વરસાદમાં બીગળ તો ચે એને કોઈ ખોજતું નથી.

હું ચે એવો માળી હોત, ને જગીયામાં ફાવે તેમ ખોદા કરતો હોત, ને મને કહેનાઈ કોઈ ન હોત તો કેવું સાઈ?

શ્રવે અંધાઈ થઈ જાય છે ને મારી બા મને મુવારી દે છે, ત્યારે ખુશી બારીમાંથી રોજ મને ચોછીદાર આમતેમ કરતો દેખાય છે. શેરીમાં જલે સુનકાર ને અંધાઈ હોય છે, અને તેમાં, કપાળમાં એક મોટી લાલચોળ આંખવાળો રાક્ષસ ઉભો હોય એવું શેરીનું દાનસ લાગે છે.

ચોછીદાર પેતાનું દાનસ જુલાવતો જાય છે, ને પડખે પડખે એનો પડછાયો ચાલે છે. હંદગીમાં એ કદિ સુતો તો નથી જ.

હું પણ માઈ દાનસ લઈને પડછાયાની પાછળ પાછળ જમતો, ને આખી રાત શેરીઓમાં ફરતો એવો ચોછીદાર હોત તો કેવું સાઈ? "

દી વાળી

દેવ-દનુજના પ્રાણ મધનથી
સાગરમાં પ્રગટી કમલા;
અંગ અગતી આભૂષણથી
તેજેમય તનની ચપલા;
એની જનસંત ને ઉજમાળ:
દીવાળી તો ઝાકઝમાળ.

સંકાંતિએ સંવત્સરથી
મથો સમયના સાગરને;
એમાંથી ઉપજીને એણે
દીવાળી માનવ-ધરને;
સૌએ પ્રગટી દીપકમાળ:
દીવાળી તો ઝાકઝમાળ.

અમાસનો તિમિરાસર હણવા
અમમગતો જો રથ જોડી;
દીપક-અગ્નિ લઈને દેવી
દીપાવલિ આવે દોડી!
વિહુત સરખા એના વાળ:
દીવાળી તો ઝાકઝમાળ.

કુચે કચરે સાદ થયાં પદ
સાદને ઉર ઉમંગ બદ્યો;
અંતરની જુની આશા પર
નોતમ નવરો રંગ ચડ્યો;
જીવનનો એ મધુર જુઆળ:
દીવાળી તો ઝાકઝમાળ.

દીન જન ધર લીધીયુંથી
લક્ષ્મીનાં પગલાં પાડ્યાં;
તો ચ નયુલ્લી ત્યાં નવ આવી,
ભેંતનાં ધર શોભાવ્યાં;
ભલકાની ત્યાં મચી લમાચ:
દીવાળી તો ઝાકઝમાળ.

સ્વાચ્છ કરવા ઘાંત વર્ષનું
સર્વજ થયાં સૌ નરનારી;
એસ કુપટા પટા પાઘડી,
સાડી નવરંગી ધારી;
ભોજન-વ્યર્જન ભરીઆ થાળ:
દીવાળી તો ઝાકઝમાળ.

પચરંગી શ્વર તોરણ ફરે
માનવનાં મંગલ કીર્તી;
વપ્રોનની વનવેલી સરખાં
ઘાટાંઓ ઉઠ્યાં ખીલી!
ધરખર કુંકુમ અપ્પીલ ચુલાલ:
દીવાળી તો ઝાકઝમાળ.

લક્ષ્મી-શારદા સૌ પૂજે
ભાવ ધરતે નરનારી;
પુરોહિત પહેળા યજ્ઞમાલે
વિપ્રતાણું ગીરવ ધારી;
માને એના કંઠ વિશાળ:
દીવાળી તો ઝાકઝમાળ.

અંચળ પેલા ધનપતિની જો
નાક બરાબર હુંદ મરી!
આજોરે ગાદીમાં જાણે
અચ્ચે માંદજો ભેંસ પડી!
ઝગઝગ ચાતાં એનો ભાલ:
દીવાળી તો ...

કુટે પ્રગટી, છુટે હવાઈ,
ગોળા ગગન બડાકા કે
વિરા થતા જો સંવત્સરનો
વરસોડો કુલેકું ફરે;
વાંચે વાળી વિવિધ રસાળ:
દીવાળી તો ઝાકઝમાળ.

ત્રિભુવન ગોરીવાંદર વ્યાસ

યોસૂકુરા*

૧

તે

યોસૂકુરા જુક્ષની વાન સૌક્રિષ્ઠ
નજી છે.

એક ગામને છેડે તે મોટું જુક્ષ
હતું. તેને જ્યારે કુલ આવનાં ત્યારે એ લાલ કુલની
પાંદરીઓ પવનથી ઉડીને આખું ગામ છાંયે નાખતી.
રૂના, ધરે ને ધાર—બધુ લાલ લાલ રથ રહેતું.

તેની નીચે, એક નાના ખેડેરમાં ચાની દુકાન હતી.
સવારે કામે જતી વખતે ગામના સૌ મજુરો ત્યાંથી
એકએક ખાલો ચાનો પી લેતા.

દુકાનદાર ઘણો ગરીબ હતો. આ વેચીને પોતાનું
જીવન ચલાવતો. ધીમે ધીમે તેની ધરાણી વધવા
લાગી. પછી તો દુકાન પરથી ઘરાક જ ખુદ નહિ.
મજુરો કુટુંબનામાં તો યોસૂકુરાની નીચે કોઠો બનાવ
વડ્ય. તેની સ્ત્રી તથા નાની છોકરી બધાને આ
આપવા દોડાદોડ કરી મુકે. છતાં, એ બે જણ આટલી
લેનાવળ કરતાં પણ પહોંચી શકતાં નહિ. દુકાનદાર
તો દુકાન પૈસા લેવાનું જ કામ કરતો.

જેતજેતામાં દુકાનદાર પાસે પાંચ પૈસાના છવ
ચંચા. પછી તો તેણે એ ખેડેર બાગી ઘર બંધાવ્યું.
લકમી તેના ઘરમાં પગ બાંધી રહી.

સૌ કહેવા લાગ્યા કે આ યોસૂકુરાને લીધે તેનું
ભાગ્ય રહ્યું. તે ગોને પણ એન જ માનતો. જેના
પ્રતાપથી તેના દુઃખના દિવસનો અંત આવ્યો તે જુક્ષને
ને દેવ પ્રમાણે પૂજતો. તે તેના દુઃખનું સાથી હતું.
તેથી તેના તરફ તેની એક ખાસ પ્રકારની મમતા
અંધાર હતી. તે ઘણી મહેનત અને સંભાળપૂર્વક
પોતાને હાથે જ તેની સેવા કરતો. પછી તો જુક્ષને
આરક્ષવાના પણ કોઇને દુકમ નહોતો.

તેના આ સાંભાળની વાત દેશવિદેશમાં પ્રસરી

ગઇ. દેશાન્તરથી લોકો તે જુક્ષ જોવા
આવવા લાગ્યા. સૌ એમ જ માનવા
લાગ્યા કે જો કોઇના ઘરમાં આ
જુક્ષની એક ડાળ પણ આવે તો તેને
ત્યાં લકમી વાસ કરાવે રહે.

૨

એ

ક દિવસ બપોરની વખતે
તે એકલો ખેડો હતો.

તેમાં એક માણસ તેની સામે
આવી ઉભો રહ્યો. સૈનિકના વેશમાં તે સાજજ. થએલો
હતો. કમરે તલવાર લટકતી હતી. તેનો ચહેરો જોતાં
જ, તેનામાં સહેજ પણ કેમળતા હશે એવું લાગે
નહિ. સાક્ષાત્ વમરાજ! તેણે અચકાકાને કહ્યું, 'યોસૂ-
કુરા જાડ જોવા આવ્યો છું.'

તેને જોતાંવિંત જ દુકાનદારના મનમાં તેને વીશે
બીલકુલ સારો અભિપ્રાય થયો ન હતો. અને પછી
તેના અવાજ તથા માગણી સાંભળીને તો તેનું અંત્ર
સળગી ઉઠ્યું. તે બોલ્યો, 'જોવા આવ્યો છે તો જો
બાપુ! જાણે કાંઈ અમે પેટીમાં તો નથી રાખતાને?'

તે માણસે કહ્યું, 'જાડ દુકાન જોવા જ નથી
આવ્યો—એક ડાળ જોઈએ છે! સથીમથી મરી ગયો,
પણ આજ મુધી ઘરમાં એક કોડી સરખી મે લાગી
શક્યો નથી. કોઠો કહે છે કે આ યોસૂકુરાની એક ડાળ
ઘરમાં રાખી હોય તો પૈસાની ખોર જ ન રહે. મારે
તેનું પારખું જોવું છે!'

દુકાનદાર બોલ્યો, 'તે કાંઈ બનશે નહિ, બાપુ!
આ જાડ હું કોઇને કાપવા દેતો નથી.'

તે માણસ સહેજ હસીને બોલ્યો, 'મને એવો
ન ધારતા કે તમે મના કરશો એટલે જતો રહીશ. હ.
તો જે મારા મનપર લઈ હું તે પાર જ પાડું છું.'

દેવો. ચારે દિશા ખાવા થાતી હતી. 'તેના મનમાં થયું કે નિર્મળ થતી વખતે ઝાડ અપંથી ચરચર કરે છે. તેને એટલે હા' થયો. ને ખુબ જોરથી 'હા હા' કરતો હમી ઉઠ્યો. ચોમ્કુરા વૃક્ષને પાંદડેપાંદડેથી જાણે તે વિકટ હાલેવનો પ્રતિધ્વનિ થવા લાગ્યો !

એટલામાં તો તેણે સાંભળ્યું કે મનુષ્યના રવરે ઝાડ એકે છે, 'માર મા, ... મને માર મા. તેમ કરવાથી કદિ તારું બહુ નથી થવાનું.'

ઝાડને મનુષ્યને રવરે એલતું સાંભળી તે ચમક્યો. તેના અંગમાં ઝણઝણાટ થઇ રહ્યો.

તે ન માનતાં ને બોલ્યો, 'બહુ થાઓ, બુઢું થાઓ—આજ મારા હાથમાંથી તું જાયરા પામીશ નહિ !'

વૃક્ષ શરી બોલ્યું, 'હજુ પણ સમય છે. હજુ પણ પાછો ફર. નહિ નો તારી હુર્ગતિનો પાર રહેજે નહિ !'

આ સાંભળી તે શરી એકવાર હલ્યો. શરી તેના હાથથી એવડું મોટું ચોમ્કુરા વૃક્ષ કંપી ઉઠ્યું.

આનમાંથી તત્તવાર કાઠી તેણે વૃક્ષ પર યા કર્યો. મનુષ્યના રવરે વૃક્ષ કારમી ચીચીચારી પાડી ઉઠ્યું. ને વખત તેનું કંઠાર હલેય પણ કોણ જાણે યાંથી કંપી ઉઠ્યું.

ચોમ્કુરાની યાચ ઉપર તે વેળા ચંદ્રનો ઉગ્ય થયો. તેના પ્રકાશમાં તેણે જોયું તો તેની તત્તવાર ચોદીથી ખરડાએલી હતી. તેણે વિચાર્યું કે 'આ તો નવાઈની વાત ! આનું તો કથાંય દીડું નહિ. વૃક્ષમાં મનુષ્યનું કાઠી !'

એટલામાં ચંદ્રનો પ્રકાશ વધુ કન્નવળ થયો, તો તેણે જોયું કે છેલ્લેલા મરતકવાળો એક મનુષ્યનો દંડ પડેલો છે !

આ મું ? એ તો એનો વૃક્ષ પિતા !

(નવાઈ દેખે)

નરહરિ દારકાદાસ પરીખ

ગણિત—ગમ્મત

કાંઈએ પાતાના મનમાં ધારેલી રકમ તમે કાઢી શકો.
કાંઈ માણસને અમુક રકમ ધારવાનું કહેા.
માત્રો કે તેનું ઇ થાય. પછી એને નીચે પ્રમાણે કહેા
જવો :

એને એકે ગુણે ૧૪

એમાં ૪ ઉમેરો ૧૮

એને પાંચે ગુણે ૯૦

એમાં ૧૨ ઉમેરો ૧૦૨

એને દસે ગુણે ૧૦૨૦

પછી શી રકમ આવી તે જણાવવાનું કહેા.

જે રકમ આવે તેમાંથી તમારા મનમાં ૩૨૦ બાદ કરો
... .. ૧૦૨૦-૩૨૦=૭૦૦

હવે છેવટનાં બે મોડાં કાઢી નાખો. એટલે ધારેલી રકમ આપશે.

એક શાળી, તેની દીકરી અને દીકરાને એક હથા મીનાશને અપાને ફરી તરીકે પુરવામાં આવ્યાં હતાં. તેમનાં વળત અનુદાને ૧૪૫ રોર, ૧૦૫ રોર અને ૯૦ રોર હતાં. મીનાશની બારી આગળ એક ગરમી હતી, અને તેના કપર યાંને એક દોરડું જતું હતું. દોરડાને બંને છેડે એકે દોરડીની રીતે બાંધેલી હતી કે જ્યારે એક દોરડીની જામીને અટકે ત્યારે જીછ દોરડી બાંધીની પાસે આવી રહે. કહેવાની જરૂર નથી કે એ દોરડીમાંથી જેમાં વધારે બાર મુક્યાં હોય તે નીચે દાનર, અને જેમાં એટલો મુક્યાં હોય તે ઉંચે ચડે. પણ જો બંને દોરડી માંડેના બારનો તફાવત ૧૫ રોર કરતાં વધારે હોય, તો જનિ એટલી વધી પડતી કે બેરતાન જોખમમાં આવી પડે. વળી દોરડાની સ્થિતિ જોતાં આ ત્રિવિને દાયથી પણ અટકાવી શકાય એમ નહોતું. આ કપસવ મીનાશની અંદર તેમની પાસે એક જ દાયન હતું:—૭૫ રોર વળતનો એક દોરડો જોગો. આમ કરતાં તે કોી નાકી શક્યાં. તો તે કેમ બન્યું ?

ચીતરવાનું કામ કરાવ્ય વધારે ન આવડે, પણ સારા અક્ષર લખવાનું તો કોઈ પણ માણસ ધારે તો કરી શકે. વળતા વખતમાં તો સારા અક્ષરોનું ચીતરામણ આવડે એ તો ચિતરકળાનું એક અમત્યનું એક આપડું ગણ્યું. એ કાળમાં અક્ષરો લખનાર લઢીઆ ઠારી-મર્યામાં ખપતા. આપરે પણ એ લઢીઆએના હાથના અક્ષરોના નમુના બેઠાં છે અને ત્યારે તેની છટા, શોભા અને સુંદર વળાકા જોઈ તાલુકા થઈ જઈએ છીએ.

તમને તમારા ઘરમાં સુંદર ને પ્રેરક વાગે. સરસ મ્લોકો, કે જીવનમયોની તકતોએ લખીને ચાલવાનો શોખ થાય; તમારા ઘરને બારણે તમારું નામ લખવાની જરૂર પડે; કોઈ વખત ઉત્સવમાં કે મંમજી પ્રમુખ મેંડળની શોભા માટે મોટા અક્ષરો કાગળમાં ફેતરવા પડે; ત્યારે સારા અક્ષરો લખવાની કળાની જરૂરીઆત સમજાઈ હોવી જોઈએ.

તમામાં પુસ્તકોનાં પુંડા ઉપર કે તમારા સામાન ઉપર તમે સંસ્કૃત, સ્વગ્ધ, આકર્ષક અક્ષરો લખી શકો તો તમને તે ચીજો શોધી કાઢતાં બહુ સરળતા થાય. તમારા સામાન પર તમે સ્વગ્ધ અક્ષરો લખી રાખ્યા હોય તો મુસાફરીમાં કોઈ પણ માણસ તે જલદી ઓળખી શોધી આપે. આ અને આવી અનેક રીતે સારા અક્ષરો લખવાનું કામ શોભા અને સમવડ ખાતર બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. અને તે તમે બહુ જ ઘોડી મેળવે તે શીખી શકો.

સરખાતામાં તો તમે અરબા કુલ્લકેખત માપવી જતાં કાગળોની એક ચોપડી આપો. વીસપચીસ

પાનાં બસ છે. પછી તેમાં ચારપાંચ પાનાં પર પાછળ નમુના બતાવ્યા પ્રમાણે લીટીઓ આંધી ચોરસ પાનાં પાડી નાખો. આ રીતે ગમે તે માપના અક્ષરો લખવા માટે આટલી પહેલી તૈયારી કરી હો.

અક્ષરનું માપ ત્રણ ઇંચથી વધારે મોટું ન રાખતા. લીટીઓ બંદોબસ્ત સરખે અંતરે અંકાય અને પાનાં ગદ્યાં એકસરખાં ચોરસ રહે તેની ખાસ કાળજી રાખજો. પહેલેથી ચોક્કસ અંતરે બિન્દુઓ મુકી જશે તો આંકની વેળા બુલ નહિ થવા પામે.

પહેલાં તો ઉભા કાનનાં વળાકા બંદોબસ્ત સમજ હો. તેના કપમાં ફેરવત ન થાય તે માટે ખાસ સારવ-મેની રાખજો. જ્યાં જ્યાં કાંતા વળે ત્યાં ત્યાં જે કાપ પડે છે તે બધા કાપ એકસરખે બુલે જ કપાના રાખવા જોઈએ. તેમાં બુલ થાય તો કાનો બેંડાળ લાગે. કાનો કાંતા જે બુલો થવાનાં સંભવ છે તે પ્રથમથી જ જાણી લો, અને તમારા કામમાં એવી બુલો ન થવા દેવાની કાળજી રાખો.

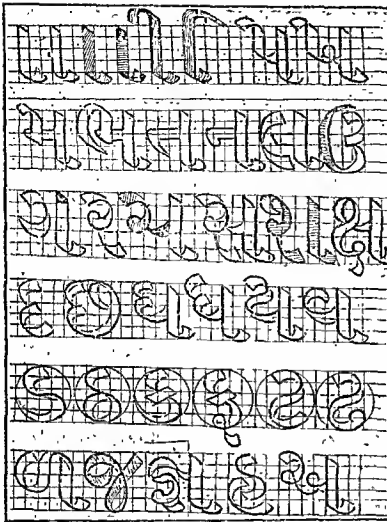
કલા પછી વળાકાવાળાં પાંખડાં હાથે બેસાડો. પાંખડામાં જ્યાં જ્યાં ઉભી રેખાઓ આવે છે ત્યાં ત્યાં બધે તેનું સીધાપણું બંદોબસ્ત જળવાય છે કે નહિ એ દરેક વખતે ખાસ ધ્યાન રાખીને તપાસતા રહો.

ત્યાર પછી વધારે અક્ષરો વળાકા લે. આ વળાકા કરતાં આકેલાં પાનાં તરફ બંદોબસ્ત ધ્યાન આપજો, અને દરેક પાનામાં દરેક લીટી કેટલી કમાન કરે છે તે પર ચોક્કસ ધ્યાન આપી બંદોબસ્ત બનુ કરણ કરવો.

'અ' 'ર' 'ચ' 'સ' 'શ' 'ક્ષ' આ અક્ષરોનો પાંકા અભ્યાસ કરી હો. પછી તેથી કલકા વળાકાવાળા અક્ષરો 'દ' 'હ' 'ધ' 'ધ' 'વ' 'વ' વગેરે ઉપર ધ્યાન આપો.

સૌથી વધારે અક્ષર, જતાં સુંદર અને છટાદાર વળાકા હાથે બેસાડતાં તમને જરા વખત લાગશે. પણ આ પદ્ધતિને વળગી રહી તમે તે અક્ષરો પાંકા માલ કરી લેશો તો જરૂર સફળ થશો.

આ રીતે માપસર દરેક અક્ષર નમુના પ્રમાણે તમે કરી શકો છો એમ લાગે એટલે નીચે પ્રમાણે ઘોડી તૈયારી કરી એક સારો કાનો લઈ તે વડે

લગભગ એ દંવત્રા માપના અક્ષરો છુટ હાથે લખે.

આમ મુળાક્ષરના બધા અક્ષરો—આખા કક્ષો—અને તેના બુદ્ધા બુદ્ધા કાપ તમને યાદ રહી નવ્ય તે ગણો કે તમે ઘણા આગળ વધી ગયા છો.

હવે તમે મોટા મોટા અક્ષરો કરવાની શરૂઆત કરો. તે માટે ધરમાં એકાદ મોટા પાટીઆ ઉપર હલકા કાગળો ચોડી, તે પર મોટી પેન્સિલથી લખવાની તાલીમ લો.

પહેલાં કુટપરીથી ત્રણ લીટીઓ આપી સામે ગતાઆ મુળે છુટ હાથે અક્ષરો લખો. પોતા પેન્સિલને

અક્ષરો રંગીન ચાક મળે તો વધારે સારું.

દરેક કાનો—અરોબર ફોર્મ નર થવો જોઈએ; દરેક વળાકો નેસદાર કમાન કરતા હોવો નર જોઈએ; દરેક કાપો ખીખ કાપાઓને મળતા બુલ્બાનો નર થવો જોઈએ; દરેક અક્ષરની જાડાઈ એકખીખને મળતી એકમરખી નર રહેવી જોઈએ; —આટલી બાબતો બુલાવ નહિ તેની ખાસ કાળજી લેજો.

છુટ હાથે અક્ષરો લખે તે પહેલાં આ પ્રમાણે નીચાનીઓ કરી, પછી પાટી ગાડી લીટી દોરવી.

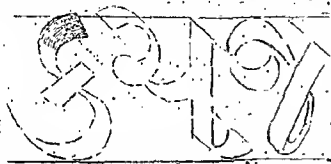
તમને લાગે કે હવે તમે કેહ પણ અક્ષર સહેલાઈથી જોવી શકો છો ત્યારે તમે નાનાં વામ્પે કે મુત્રા લખવાનું શરૂ કરો. તેમાં પણ પદ્ધતિ ન પીસારના : 'ત્રણ લીટીઓ કરવી; દરેક કાનો મધિ

કમો રાખવો; દરેક વળાકો પાટીલી કમાનદાર કરવો; બધા કાપા એકસરખા લાવવા; બધા અક્ષરોની જાડાઈ એકસરખી રાખવી.' કાનો મધિમાં કમો કરવા માટે કુટપરી કે કાટખુણાથી નીચાનીઓ કરી લેવી.

એ વાત કે મત્ર ત્રણ પુંદ્રોય તે, પહેલાં તો એક હલકા કાગળ પર સાફ લખી જાઓ. પછી કારગળ કાગળની મદદથી, અથવા એ કાગળની પાછળ પેન્સિલનો કે રંગીન ચાકનો બુલ્બા મુંડીને, તે કાગળ ખીખ કાગળ પર રાખી, પેન્સિલ વડે છુટીને તેની રેખાઓ ઉતારી લો; અને સ્વચ્છ રેખામાં

કોમલદર

આવી સિતે માત્ર ત્રણ જ રેખાઓ આંકીને દરેક અક્ષરનું પ્રમાણ 'કમ્પાસ' થી મૂકી બધા અક્ષરો એક બે વાર પુરા કરી જાયો; અને પછી કાળા પાટીયાં ઉપર કે મોઝા કાગળો ઉપર સાફ અથવા કોલસાથી ચાર કે છ ઈંચના ગાંધના અક્ષરો છુટે હાથે દોરવા માંડો. દરેક અક્ષરનો તથા કો નમુના પ્રમાણે સુધી રાખો. દરેક અક્ષરના કાપ એક સરખાજ રખતા રાખો. દરેક અક્ષરની જોડાઈ એક બીજાને મળતી જ રાખો. છુટે હાથે

અક્ષરો લખતાં નીચેની ભૂલો ન થાય તે સંભળજો. દાણા કદ દોરતાં લેની છતાં, સીધાઈ અને મરોડ ગાળવતી નથી. કુ જેવાં અક્ષરો ના તથા કાગળો લેને ખોરા લોનો રવાબ અને વેગ ન હોયતો કદરૂપ દેખાય.

જોડે માત્ર લેખ પ્રમાણે પાંચ રેખાં દેખાઈ જાયો ત્યારે બધું પાંચે

કોમલદર

આચાર્ય દેવોભવ

કરો કરો
કાંઈક
કાંઈક સાથે

મુક્તિ આપે
વેળ વિદ્યા

આગળ કસો

મન જીત્યું તોણે સર્વ જીત્યું

સુ લેખન મંદિર પીઠાક નમસ્તે

તે ફરી કિપાટો. હવે, આ રીતે તૈયાર થએલા અક્ષર-
માં નમે કોઈ પણ માતની થેરી સાદી કે રંગ બરફો.
તૈયાર થમને તમારા કામથી અનહદ આનંદ થશે.

વળાકાઓ અને કાપાનો ખ્યાલ લે તમને
ખગાનર રહ્યો હશે તો કાપા પર છુટે હાથે પણ તમે
કારીગર લાકીઆ જેવા જ અક્ષરો લખી શકશો. નાનાં
ફેગલાં, ચોપડીનાં પુકાં ઉપરનાં નામો, ઝૂચનાઓ
વગેરે લખવામાં કીત્તાની જરૂર પડવાની જ; એટલે
દાન લખતાં શીખી જવું જરૂરનું છે.

અક્ષરો કાઢતા આપડી ગયાની ખાતરી થઈ ગયા
પડી. તેમાં રંગ બદલાવું શીખવા માંડ્યું. રંગ ભરવા
માટે પીંછીની મદદ જરૂર કામની છે. તે માટે 'સિંગલ'ના
વાળની સારી નં. ૧ ની તથા નં. ૫ ની પીંછીઓ
લઈ શાખવી. પીંછીથી રંગ ભરતાં શીખનાં થોડા
વખત મુરકેલી પડશે, પણ શખી ગયા પછી તો તેના
જેવી સરળતા તમને ધીન કોઈ સાધનમાં નહિ
જાણ્યું.

પીંછીનો મહાવરો જ્વરી રાખ્યા પછી તો પેન્સિલની
નીનાનીઓ ક્યાં વિના પરખાયાં જ પીંછીથી સુંદર
અક્ષરો કાઢી શકશો. અને બધા વળાકા પર તમારા

હાથના કાણુ જમ્મો હશે તો તો એ અક્ષરોના મરોહમાં
તમે અવનવા સુંદર ફેગારો કરીને તેમાં વધુ સુંદરતા
લાવી શકશો. તે માટે થોડા નમુના આપ્યા છે તે
જોશો તો સમજશે.

તમે સારાં વાક્યો કે ઘૂંટણો લખો તેની ચારે બાજુ
જતીલાતથી લીટીઓ, વેલપટીઓ, છુટાઓ, કે સુંદર
જુલુબીઆ મુકીને તેની શોભા વધારી શકો.

આજ શોભાશુભાર કે વેલજુલુઓ તમને પોતાને
ચીતરતાં કે ઉપજવી કાઢતાં ન આવડતાં હોય તો
ક્યાંક એના સારા નમુના જુઓ તેમાંથી પસંદ કરીને
પણ તેનો કપોળ કરી લેવો. એમાં કશો વધો નથી.
એવા નમુનાઓ ઉપર સૌસરું દેખાય તેવો પાતળો ઢાળ
મુકી, ફેસ કરી લો અને પછી તમારા કપોળમાં
લઈ લો.

કોઈકોઈવાર સુચના કે દિશા બતાવવા માટે
હાથ કે એવી આકૃતિઓ ને નીશાનો મુકાય છે. તે
કેમ દોરવાં એ પણ આ સાથે બતાવ્યું છે.

[અક્ષરોમાં વિવિધ સુંદરતા કેમ લાવવી, જુદાં જુદાં
તેજ વારનાઓને કપોળ કેમ કરવો, તથા પ્રાટ, પાટીઆં
કે કપડાં કપર લખતાં પહેલાં કેવાં અક્ષરો લગાડનાં, તે
કોઈ બીજો પ્રસંગે બતાવાશે.]

વજર—(નવાબને) ગઈ હશે મુંબાઈ યુનિવર્સિટીની
ઓ. એ ની પરીક્ષાનું પરિણામ આની ગયું.

નવાબસાહેબ—આપણી કૉલેજના ઠાકરાઓ પણ
મુંબાઈ ગયા હતા ને? એમાંથી કેટલા પાસ થયા?

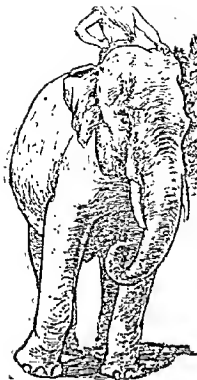
વજર—આપણા વાસમાંથી વંદર પાસ થયા. એટલે
બીજા કૉલેજ કરતાં પરિણામ તો સારૂ આવ્યું; પણ—

નવાબ—કેમ પણ? આપણા વિદ્યાર્થીઓને કંઈ અન્યાય
થયો કે શું?

વજર—જ ના, ગરીબપરવર; એકું તો કંઈ નહિ.
પણ એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજના પાંચ વિદ્યાર્થીઓ ફર્સ્ટ ક્લાસમાં
આવ્યા અને આઠ સેકન્ડ ક્લાસમાં આવ્યા. વિલ્સન
કૉલેજના પણ ફર્સ્ટ અને સેકન્ડમાં આવ્યા. ફક્ત આપણા જ
અપાય વિદ્યાર્થીઓ થઈ ક્લાસમાં આવ્યા.

નવાબ—અરે, તમે એમ કેમ બનવા દીધું? મુંબાઈની.
કૉલેજોવાળા બધા તંબર એટલે ફર્સ્ટ સેકન્ડમાં આવે,
અને આપણા વિદ્યાર્થીઓ શું ગરીબ છે કે થઈ ક્લાસમાં
ભરીને આવે? તમે ક્યાં ઉધતા હતા? આપણું સહન કેમ
સાચું ન મોકલ્યું? મુંબાઈવાળા ફર્સ્ટ સેકન્ડમાં આવે તો
આપણા સહનમાં કેમ ન આવે?

કેમ જામડાનો માણસ પહેલી જ વાર શહેરમાં
આવેલો. તે દખાત ઓફિસે ઢાળ નાખવા ગયા. પેટીમાં
હાથ નાખ્યા પછી થોડી વાર કંઈ વિચાર કરેના હશે
રહ્યો. પછી દખાત ઓફિસના "પુછપરછ"વાળા પાટીઆ
આગળ જઈ ત્યાં એટલા માણસને પુછ્યું, 'માસ્તર, મેં
હમણાં ઢાળ નાખ્યા નેં દરેક પહેલાં દરે?'

કિરીટ

લેખક
શ્રી ધનજીભાઈ
ચિત્રકાર: સ્વિસ્ટર પરિત

એ કાએક સપથે શાન્તિ જ્વાળિયર્, અને થોડી જ વારમાં ડાહ્ય જલ્લે ક્યાંથી, વાદળનાં ધમસાણુ જેવું હાથીઓનું એક મોટું ટોળું શાન્તિથી ધીમે ધીમે ચાલ્યું આવતું જણાયું. સપથે અંધારીયાર હતું.

કિરીટ મને કહ્યું, 'જાડ ઉપર ચડી જા. આજની રાત તારે ચાને છુટો રહેવા દેવા પડશે.'

સ્વપ્નમાં કે ઉઘમાં-કાણ જલ્લે કેમનું કિરીટના કહેવા મુજબ જાડે ચડી ગયો. કિરીટ ત્યાં દબા રહીને પડકાર કર્યો એટલે હાથીઓનું પેલું આણું ટોળું કુતું રહી ગયું. તેઓ અંધરઅંધર જે કંઈ મોહતા હતા તે હું સમજી ચકતો હતો. કિરીટને જોઈને એક વ્યુવળ દેખાતા હાથીએ તેના સામે જોઈ હસીને કહ્યું, 'જિયા આ માદસાહેબ ? એના પગમાં સાંકળતો ઘણ છે. માણસની શુભામીની એ નીશાની છે.'

કિરીટ પોતાની મુંઝ કંચી કરી ત્રાડ મારી, અને

નેમતા એ જવારો શાન્ત કયા. પછી તે જોયું, 'આજે હું તમારામાંની એક હાથપી પગેડ કરી જવાનો છું. તમારામાંથી કેને મારા જગતી પગેડા કરવી છે ? આપ્પા આપો.'

એક વ્યુવળડો જોઈને, 'તારી કિરત કરતી ?'

'મરહતી કિરત ન પુઠાય.' કિરીટ જવાબ આપ્યો, 'તમારામાંથી મને તે સામે આપો.'

એ ટોળાના મુખી જેવા જણાયા. એક હાથીએ અંબારપણે ડોકું ધુણાવી કહ્યું, 'અમારૂં માના નાનાના નાના પણુ એવા છે કે જેમણે જનમજ્ઞા વિકસાવવાયેલે પણ નમાવ્યા છે; કેટલાક નવેશાઓએ મેઢી ટેકરીઓના ધુરંચેપુરવા કિટારી મુક્યા છે; કેટલાકે નવ જંગલોનાં જંગલો પોતાની મુંઝ ત્રારે જડનુમાંથી ફોડી નાખ્યાં છે. માટે, આ માણસનવતના મુકન, જરા અધિમાન છોડી નાંચાયથી વાત કર. અમારે જેવા જંગમસવસીઓમાંથી હાથપી કરવી જરૂર નથી મુંઝવડ નથી.'

કિરીટ ત્રાડ મારીને જોયો. 'તમારી માદ ને મને સામે લડવા મોકલો. મારે કુદક છે.'

તરતર નાવકરી કુટવી આવતી કુટરીઓવાળો દેવક વ્યુવળ કહ્યો. ટોળામાંથી જવાર નીકળી સામે આવતા ક્યાં અને ત્રાડ મારી. કિરીટ રહ્યો ક્યાં. મેં તેના આપ્પા કટીરમાંથી દેખાંચેને એક કંઈ પસાર કર્યો.

જોયો. મેં ધામધી કહ્યું, 'જેને પાછો હડતો !'

મણે પોતાની મુંઠ ઉઘી કરી મારા તરફ ધસાડે ક્યો, અને પછી તરત પોતાના સામાવાળીઆ પર તુટી પડ્યો. થોડીવારમાં એક નાનકડી મુંઠર હાથણી ટોળા-માંથી ખહાર નીકળી જરા દૂર જઈને ઉભી રહી. તે ઉપરથી મેં જણ્યું કે તે જ આ દંડયુદ્ધમાં જીતનારને વરવાની હશે.

એ મોટા ખડકા એકખીજ સાથે અથગતા હોય તેમ એ બે હાથીઓ સામસામા હુમલા કરતા હતા. ફિરીટના દંતુશળ બરોબર ધા કરી શકે એટલા લાંબા હથુ થયા નહોતા. તેથી તેને સામાવાળીઆના દંતના હાથી પોતાનું રક્ષણ કરવાને બહુ જ સાપચેત રહેવું પડતું. એટલામાં તો એ બે હાથીઓએ મુંઠના આંકડા બીડી ચકરચકર કુદડી ફરવા માંડી. કોઈમોટા ટુંગર બમરણની પોંઠે ગોળ ફરતો હોય એવું એ લાગતું હતું. અચાનક તેઓ અટક્યા, અને ફિરીટ પોતાના આગલા પગ ઉઘા લઈ પાછમે પગે કબો થયો. એ જ ઘડીએ પેત્રો જંગલી હાથી પોતાની મુંઠ છોડવી નાખી ફિરીટની મુંઠ પર દંતુશળનો ધા કરવા ધસ્યો. પણ ફિરીટ સમયસચકતા વાપરી પોતાના માથા વડે તેને એવી તો ટક્કર મારી કે તે પાછો ધકેલાયો, અને વચમાં આવેલા એક ઝાડ સાથે અકળાવાથી પડતો પડતો જમી ગયો. હાથીઓની લગાઈમાં એવું હોય છે કે જે પડ્યા તે હાથો.

ફિરીટ ધાર્યું કે પોતાનો હારી પડ્યો. એટલે તે તો જીતના વિચારથી આનંદ પામતો હોયો હતો. તે આમ ગાફલ હતો એટલામાં પેલા જંગલી હાથીએ સાચચેતીથી પોતાનું શરીર સંભાળી લઈ કરી હુમલો ક્યો. આ જોઈને મુંઠ જાણ્યું તેનો ફિરીટ વિચાર કરે તે પહેલાં તો દુશ્મનના દંતુશળ તેની ગરદનમાં પેસી ગયા. એક કારમી ચીસ પાડી ફિરીટ પાછો હડ્યો, અને પોતાની ગરદન સામાના દંતુશળમાંથી ખેંચી કાઢી. તેના શરીરમાંથી એક બારે ચથરાટી પસાર થતી મેં જોઈ. હાથીનું ટાળું આનંદથી ટાંકીઆરી ફેરી ઉડ્યું, અને તેઓ અંદરઅંદર કહેવા લાગ્યા કે 'આપણે જીત્યા છીએ.'

પણ તરત ફિરીટ ગોળ કુંદાળું ફરવા માંડ્યું. સામાવાળીએ પણ તેમ ફરવા માંડ્યું, અને પાછા તેઓ સામસામા આવ્યા. આ વખતે આકાશ મેયથી હવાઈ રહ્યું હતું અને વાદળનાં શિખરો ઉપર પીનજીન તીણી જીબો લગકારા કરી રહી હતી. આ દંડયુદ્ધ કરતા હાથીઓની ત્રાટોમાં મેઘગર્જના તો ક્યાંય સમાઈ જતી હતી.

વળી પાછા બંને હાથીઓએ મુંઠના આંકડા બીડી જોરથી કુદડી ફરવા માંડી. જોયીતી ફિરીટ પોતાની મુંઠ મુઠી દીધી અને પોતે સ્થિર હોયે રહી ગયો. તેનો હારીક નો હથ કુદડી જ ફર્યો કરતો હતો. લાગ જોઈ ફિરીટ તેના પડખામાં એવા તો જોરથી માથાની હીક મારી કે તે ગોળું ખાઇ નીચે પડ્યો. જેનો તે હોયો થયા જતો હતો તેવો જ ફિરીટ ટોડી જઈ પોતાના આગલા પગ વડે તેને દબાવી દીધો. હાથીઓના આખા ટોળામાં આશ્ચર્ય અને વખાબુના અવાજો ધડ રહ્યા. જુદા મુખી હાથી જોયો, 'થયું; તું જીત્યો છે.' તરત ફિરીટ ખસી ગયો. ટાળું એને સ્તે પડ્યું. હારેલા હાંધો છ્યાં ગયો તે જાણ્યું જ નહિ.

પેટી હાથણી જે અત્યાર મુઠી દૂર ઉભી ઉભી લગાઈના પરિણામની વાટ જોતી હતી, તે હવે ફિરીટની પાસે આવી. એટલામાં તો પારેના ઝાડ પર એક મોટા બચાનક કડાકા સાથે પીનજી પડી. આખું જંગલ તેના ઘોર અત્રાજથી ગાજી ઉઠ્યું, અને ખીજ જ પગે મુશળધાર વરસાદ તુટી પડ્યો. હું તો ઝાડની જે રાજ પર મોઢા હતો તેને આંધળીઆ કરીને જોરથી વગમી જ પડ્યો, કારણકે વરસાદ એટલો જોસાબંધ પડતો હતો કે સ્થિર રહેવું મહામુશ્કેલ હતું.

આ મ ફરલી ધરી વરસાદ વરસ્યા ક્યો હશે તેનું મને ખાન ન રહ્યું. થયે મેં આંખ ક્યાંદી ઉઘું જોયું ત્યારે આકાશમાં ઘોડું ઘોડું અજવાળું જળ્યાયું. હજ પણ મોટાં મોટાં ફોણં તો પડતાં જ હતાં. પણ ઘોડી પારે તપાસ કરતા જળ્યાયું કે એ તો ઝાડનાં બીંજાએલાં પાંદડાં પડથી પાળી ટપકતું હતું. વરસાદ નો રહી ગયો હતો. પણ હજ નીચે ઉતરવાની મારી દિગ્ભ્રમ ન થયી.

ના જાડકી નાર ને નાડમાં મોની
ધિયુ પરદેશ ને વાટકી મેની,
ઉડાડની ડાગ ને ગણંતી દહાડા
એ એંધાણીએ નાગરવાડા

ગાના મહારાજ ને મોડું
પાપડી ઢીલી ને મોડું
કુંડી પોતડી ને મોડું
એ એંધાણીએ

દેશમાં હોય
કરે ખોખા

મુછડી વાંકી! ગમે હતા અને જંગલમાંથી જુલું
વાળ રૂપા ગમે હતા અને જંગલમાંથી જુલું
બાંધેલ લોહી અવાજ સંભળાતા હતા. થોડી
પગમાં નીચે પ્રાણીઓની નહવચલ સંભળાતા
એ એંધાણીએ હોવાં વાંદરાં પોતાનાં ઢીલ પડથી
રમુતલાં હતાં, અને નીચે કાંઈ પડ્યાં

પાંચ
જાતાં હતાં. પણ અચાનક જાં
અને નીચેના વાસમાં વાંધના ચરાપટા
દીઠગાલ થતી જણાતા.

પહેલાં
ગીસ,

નાડ અને
મોટા ભાગે

મા. મેં જાણ્યું કે
શીકાર પર પડ્યા.

તમને કદાચ નહિ ખબર
હોય, કે વાલની તારો
જુદી જુદી જાતની હોય
છે. તે જુલુએ ડાંસ જેવો
થા શીકારની શોધમાં
જંગલમાં ચોગેરભમતો
હોય છે ત્યારે ગુસ્સાની
વિકરાળ ત્રાડ પારે છે;
જ્યારે શીકાર તેના હા-
થમાં આવવાના હોય છે
ત્યારે આનંદથી ત્રાડ પારે
છે; એ ત્રાડ સાંભળતાં જ
શીકાર અધમુખો થઈ
જાય છે. શીકાર ખાઈ
રહ્યા પછી તે ધનુષ્ય છે
ત્યારે ધીંધીંધીં ધુરંદે છે.

થોડી વારમાં પેા
હાટ્યાં, મેં કિરીટને જાડ
નીચે શાન્તિથી ઢબેલો
બેસે. નીચે ઉતરીને મેં
તેના શરીર પર હાથ
ફેરવી તપાસી બેસું કે

રાતની લડાઈના કંઈ થા તેના પર હતા કે કેમ ? પણ
વડસાદમાં જાં થોવાઈ ગયું હશે તેથી કંઈ જણાયું નહિ.

કિરીટ પર સવાર થઈ નહીં પાર કરી હું પાછો
સામે કાઢે ગયો. ત્યાં જાડ પર કપિ રાતના વડસાદથી
પલ્લવેલો ફંકવાડને બેઠો હતો. અમને જોતાંવેંત તે નીચે
કુટી આવી મારે ખભે બેસી ગયો. થોડી જ વારમાં
સૂચોદર થયો. અને અમારે રસ્તે પડ્યા; અને ફૂલામાં
બીજી કરી મુશીબત વેડ્યા તીવાય સત્તામત થૈર પડેલા.

સ્કાઉટ્સ અથવા કુમારસેના

‘સ્કાઉટ’ એટલે કુમાર

કોઈ વાર્તામાં આવતો રાજકુમાર તમને સાંભરે છે? કોઈ તેમના દુરમન હોય તે જમીને રાજાને ઉધું-ચતું સમજાવે અને તેને દેશવટો અપાવે. રાજા તેનું મોં પણ જીવે નહિ, અને કાળો થોડો તથા કાળો પોશાક મોકલી આપે. એ જોઈ કુમાર પોતાને યાદેલી સજા સમજી જાય, અને નગર છોડી ચાલી નીકળે. કોઈ પારકા રાજ્યમાં પહોંચતાં ને જંગલો તે રજા વટાવે, મોરબદાશવટીયા જોડે લાડે, અને અનેક સાહસ તથા પરાક્રમ ખેડતો તે પરાક્રમમાં મોટું માન પામે. યશ્યું વર્ષે રાજાને તે નિર્દોષ છે એવું લાગે, એટલે પચાસપ કરી કુમારને પાછો બોલાવે, અને ફરીઆનો પુરો અનુભવ લઈ બાહોશ થઈ આવેલા કુમારને રાજગાદી સોંપી પોતે વનવાસ સેવે.

કુમારનું આ પ્રથમ જીવન તે ‘સ્કાઉટ’ જીવન. રામચંદ્રજીએ એની છંદગી ગાળી છે; શ્રીકૃષ્ણે પણ એવું જંગલ-જીવન ખેડ્યું છે; પંડવોને પણ વનવાસ-માં જોછા અનુભવ નથી મળ્યા. એ કુમારો પોતાના જાળું અને જુદા પર વિશ્વાસ રાખી, અજાણ્યા જંગલોમાં અને નગરોમાં, સામાન્ય માણસો પોઠે ધુમતા ને સુખ-દુઃખ વેડતા એટલું જ નહિ, પણ કેટલાંયે દુષ્ટીઆંની બહારે ધાઈ તેમનાં દુઃખ ફેડતા. પરદુઃખભંજન રાજા વીર વિક્રમ રાજ ચલાવતાં જતાંયે ‘સ્કાઉટ’ જતી રહ્યા હતાં. રાજા રાતે અંધારપછેડો ઝોડીને એ પોતાની પ્રજાની દશા શ્રમ રીતે નીહાળતાં કરતા, અને દુષ્ટીઆંનાં દુઃખ જાણી ગમે તે જોખમે એ દૂર કરતા. માટે જ

તો આજે આપણે એમને ‘પરદુઃખભંજન’ કહી બમર રાખ્યા છે.

હાલનો ‘સ્કાઉટ’ પણ રાજા એકાદ સાઈ કામ કરવાની પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરે છે. એ ને પરદુઃખભંજન વિક્રમનું અરિત વાંચે તો તેને સેવતા અનેક માર્ગો મળે. વિક્રમરાજાનાં સત્કાર્યો તો એટલાં બધાં હશે કે પ્રજાએ તેમની યાદગીરી રાખવા તેમનો સંવત આજ સુધી ચાલુ રાખ્યો છે. એ મહાન ભારતીય ‘સ્કાઉટ’ને થઈ ગયાને આજે ૧૯૮૦ વર્ષ થયાં.

સ્કાઉટ ઇશ્વરનું જગત જીવાને હંમેશા કૃત્યુક હોય છે. નવા દેખાવ, નવા અનુભવ, નવું માન અને નવી રિયલિટી જોળવા એ આતુર રહે છે, એ જાન્યોન્યાં દુષ્ટતા જીવે ત્યાંયાંથી તેને પોતાના સૌથી વડે હાંકી કાઢે. એ સત્યનો સંગ્રામી થઈને રહે એટલું જ નહિ, પણ અસત્યને હથાકું પાડે. આપણો ક્ષત્રિય કુમાર ‘સ્કાઉટ’ કરતાં લેશ પણ જોછો નથી એટલે જ અને ‘સ્કાઉટ’ને ‘કુમાર’ કહ્યો છે.

‘સ્કાઉટ’ રાજાને સુખ અર્થે

‘સ્કાઉટ’ રાજા અંગ્રેજ છે. શુભરાતીમાં તેને આપણે ‘બાલચર’ કે ‘બાલસૈનિક’ કહીએ છીએ. પણ તેથી એ રાજાને પુરો અર્થ સમજાતો નથી. બાલચર કે બાલસૈનિકને જાદો ‘કુમાર’ રાજા જ જોાય છે; અને ‘બાલચર’ કે ‘બાલસૈના’ને જાદો ‘કુમારસેના’ જ રીકે જણાય છે.

સ્કાઉટનો સુખ અર્થ તો ખરી છે. ખરીનું કામ, ગામ કે શહેરની આસપાસ બમવાનું અને વસતીની

અહાર કરતા ચોર, હુટારા કે બદમાશે! પર નબર રાખવાનું હોય છે. પગી ગીચ જંગલોને અને આકા- અવળા રસ્તાઓને ભોખીઓ હોય છે. ગુજરાતનાં ગામડાંઓમાં પગી રાતે ચોરી કરે છે. તેઓ ચોરના 'સગડ' એટલે 'પગલાં' શોધી કાઢવામાં એક હોય છે, અને તેથી તેમને 'પગી' કહેવામાં આવે છે.

સરકાર અને 'બી.બી.' કેટલાંક રાજ્યોએ તે હીલચાલને દિવેદન આપ્યું છે. ઉગલી પ્રગતી કેળવણીમાં 'સ્કાઉટિંગ'ને આગળ કરવામાં આવ્યું છે. કારણકે ખરી કેળવણી આપનારાઓને ખાતરી થઈ છે કે 'સ્કાઉટિંગ' માંથી અનુભવનાં ઘણાં ઉપયોગી પ્રાક શીખાય છે.

દરેક સ્કાઉટ

ખાખી પહેરણ, ખાખી ફેટા કે ટોપી, અને ખાખી ચડી પહેરે છે, તથા હાથમાં મોટી લા- કડી રાખે છે, મ- ગામાં સ્કાઉટની નીશાનીવાળો શ્મા- લ બાંધે છે. શર- આતમાં તો ખાખી પોશાકમાં ફરતા અપંગ છોકરાઓની ટોળાં એક એકવાર લોકો હસતા; પણ હવે લોકોને તેમના- માં બરોમો ભેટા છે, અને તેમના કામ તરફ તેઓ મંતોષ ને વિશ્વાસ- ની નગ્ન જુએ છે.

ફરતમાં વાર- વાર બટકનાથી, ઘણીઓમાં વસ- વાથી તેમને ધણે

આકાશી તારા

આકાશી તારા
ઓ આકાશી તારા!
આનંદ-ઓવારા
ઓ આકાશી તારા!

ફુનીઆ હેરાને દે
યાકે હું આકાશ!
સંસ્થા દેરા ગીતે ધા
શાન્તિની ધારા!

આકાશી તારા
ઓ આકાશી તારા!
સાથે ને ન્યાસ
ઓ આકાશી તારા!

માંડીમાંડી ગોટમને
હસવે તું, પ્યારા!
પ્રાણુ તણું પુર સરે
જે તન અમલારા:

આકાશી તારા
ઓ આકાશી તારા!
યા પીરા મારા
ઓ આકાશી તારા!

હમણાં 'સ્કાઉટ' શબ્દ વધુ વિશાળ અર્થમાં વપરાતા સાચો છે. 'સ્કાઉટ' ના ધર્મ ને જવાબ- દારીઓ વખાં છે. 'સ્કાઉટ' એકદમ પગી નહિ, ચોરી- દાર કે સીપાર્થ નહિ, તેમ પગાર- દાર નોકર કે બા- હુતી લઈએ પણ નહિ. 'સ્કાઉટ'માં સેવા કરવાની સ્વે- ચ્છા હોય; આત્મ- કિતપણું ને અધી- નતા હોય; પણ તે કંઈ કામ જાતના દબાણ કે દબની લાસચથી નહિ. 'સ્કાઉટ' સ્વમાન અને સ્વદેશભિ- માનને પાળે છે. પરિવારગણ સાધુનામ વિનાશાય વ દુષ્ક્રિયા (સતજનોનું સંસ્કાર અને દુષ્કર્મોનાં હમન) એ એનો મંત્ર છે.

'સ્કાઉટ'ની વિશ્વવ્યાપી અનેલી હીલચાલ 'સ્કાઉટ'ની વાત એટલીબધી લોકપ્રિય થઈ પડી છે કે હાલ ફુનીઆના દરેક મુલકમાં તેની મોટી મોટી સંસ્થાઓ સ્થપાઈ છે. હમણાં હમણાં હિન્દુસ્તાનની

અનુભવ મળે છે. એને લીધે જ તેઓ ઉપયોગી જન- સેવક થઈ શકે છે.

ઘણાંક એમ માને છે કે નાની ઉમરના છોકરાઓ જ 'સ્કાઉટ' થઈ શકે. આ માન્યતા જુલબરેલી છે. ૧૧ થી, ૧૮ વર્ષની ઉમરના છોકરાઓ 'સ્કાઉટ મંડળ'માં દાખલ થઈ શકે છે. અને મોટી વયે પણ તેઓ સભ્ય તરીકે ચાલુ રહી શકે છે. આ 'કુમારસેના'

હત્તાદી જુવાનો પોતાનાં નામ નોંધાવે છે.

‘સ્કાઉટ’ને આટલું શિક્ષણ તો નહોતું

‘સ્કાઉટ’ થવાને લાયક બનવા કેટલુંક શિક્ષણ જરૂરનું

છે. ‘સ્કાઉટ’ પોતાના ઉપરીને ખાતરી આપવાની છે કે

પોતે સ્કાઉટનો કાયદો પાળે છે, નીતીનીઓ યોગ્ય

છે અને જુદીજુદી સલામી સમજે છે, તેમજ દેશનો

વાવરો ઉઠાડી ખબર આપવાનું અને સમજવાનું જાણે

છે. આ સીપાય

ચાંબલા બેઠે, લા-

કડી સાંધે, ખીલા

સાંધે કે પશુને ગળે

તરેહતરેહની ગોઠી

પાળવાનું ને છોડ-

વાનું કામ પણ તેને

આપડે છે. રસ્તુજ

અને પિનોદ સાથે,

હતાં બંધીપણે

અને પદ્ધતિસર

પોતે નિયમ અને

કાર્યક્રમને વશ કરતાં

કોઈ પણ કામ પાર

ઉતારી શકે છે.

આ શિક્ષણમાં

મહેનત કપરાત

સાગી મોજ પણ

હોય છે. પદાવ ના-

ખવાને! આનંદ ને

અનુભવ ઝોર જ

છે. પદાવ નાખનાર

‘સ્કાઉટ’ અપળ,

ધીર અને સમતોલ

મનપાળો હોય છે.

એ કામગીરી જુવાન

યોગ્ય સાધનોમાં ઘણી સગવડ કરી શકે છે અને

પોતાનો વખત ખુસનિહાલ યુગરે છે.

‘સ્કાઉટ’ની ત્રણ પ્રતિજ્ઞાઓ ને દસ નિયમો

‘સ્કાઉટ’ તરીકે નામ નોંધાવતી વેળા દરેકે ત્રણ

પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાની છે:

(૧) હું ધૈર્ય અને રાજ તરફની મારી ફરજ

અન્યત્રીશ.

(૨) બીજાઓને ગમે તે પણ મદદ કરીશ.

(૩) ‘સ્કાઉટ’નો કાયદો બરોબર પાળીશ.

સ્કાઉટના કાયદાના હસ સુખ્ય નિયમો નીચે

પ્રમાણે છે:

(૧) ‘સ્કાઉટ’

તો બોલ વિશ્વાસ-

પાત્ર છે.

(૨) ‘સ્કાઉટ’

તેના રાખને, અમ-

લદારને, માઆપને,

દેશને અને શૈતને

વશદાર હોય.

(૩) ‘સ્કાઉટ’

તો ધર્મ છે કે તેણે

કુપયોગી થતા રહેવું

અને સૌકાંદને સ-

હાય કરતા રહેવું.

(૪) ‘સ્કાઉટ’

સર્વનો મિત્ર છે;

બીજા ‘સ્કાઉટ’નો

એ ‘બાઈ’ છે; અપણી

ને ‘સ્કાઉટ’ ગમે તે

નાત, જાત કે દેશ-

નો હોય.

(૫) ‘સ્કાઉટ’

દરેકા વિનયપૂર્વક

હોય.

(૬) ‘સ્કાઉટ’

સૌ માણસો કપર

દવાખાત રાખે.

(૭) ‘સ્કાઉટ’ પોતાનાં માઆપની અને નાયકની

આજ્ઞા પાળે.

(૮) ‘સ્કાઉટ’ ગમે તેવા મંત્રેશોમાં દસને! અને

આનંદી રહે.

સરતું ‘કુમાર’

એ મથાળા હેઠળ મથા અંદરમાં અપાએલી, અરધે લવાળમે ‘કુમાર’ મેળવવાની યોજનાની બહેર ખબરના ઉપરમાં અમારી પાસે રાખ્યાબંધ મામળાઓ આવી પડી છે, અને હજી આવે નય છે. પરંતુ યોજનામાં જણાવેલી સંખ્યા ઘણી અધિકૃત—રખની—હોવાથી એ મામળા કચરાઓમાંથી કે લોકો લવાજમ ભરવાને સૌથી વધારે અસાધ્ય જણાય છે તેમને જ, અને અતિ ડરના યુવાનો મામડાંઓને જ પસંદગી મળી શકશે.

આજ કુપી આવેલી આગલીઓમાંથી ફરને પસંદગી અપાઈ છે, અને એ લોકોને તે ખાબતના ખબર આપવામાં આવ્યા છે. એમને સાહ વર્ષના પહેલથી આદર માની બધા ચોકો વી. પી. યી એકતારી.

બાકી રહેલી સંખ્યા મઠે હજી પસંદગી થાઉ છે; તો તેના લાભ લેવા કચરાઓ ઉપરની હજીવત ધ્યાનમાં રાખીને વાકાઈ લખી જણાવડું.

કરછ માટે જ ખાસ

‘કુમાર’ હું લવાળમ ન ભરી શકું તેવાં કચરાં છ આમટાં મઠે લવાળમ ભરી અપવાતી મોકલણ મુજાહના એક જુદાક જી આપશે, એવી સુચના સ. હાંમતવાલ જણેગણ અંગરેજીના વરંથી અમને મળી છે. તેથી જેવાં આમડાંના વતનીએ નીચેને હેઠળે લખી જણાવડું: સ. હાંમતવાલ જણેગણ અંગરેજીના, આનંદકૃત, (બી. પી. અંદ સી. આદ. રેકરે.)

(૯) 'રકાઉટ' કરકસરથી રહે.

(૧૦) 'રકાઉટ' વિચાર; વાણી અને કંઈ શુદ્ધ રાખે.

'રકાઉટ'ના પ્રયુક્ત વર્ગ

આ રીતે 'રકાઉટ' મંડળમાં દાખલ થયા પછી તેણે બીજા વર્ગના 'રકાઉટ' બનવાનું હોય છે, અને પછીની પરીકામાં પાસ થકને પહેલા વર્ગનું પદ મેળવવાનું હોય છે. પહેલા વર્ગના 'રકાઉટ'ને ધણી બાળતો બાળુ પડે છે. તેમાં મોર્સ પદ્ધતિ (તારની બાધા) મુજબ મંદેશા લેવા અને પહોંચાડવા, અકસ્માતની વેળાના તુર્ત-કાલાન બાળુવા, સાદી રસોઈ આપકી, નકશો સમજાવો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ સીવાય જુદી જુદી કુશળતાઓ મેળવવા માટે તેમને બીજા લગભગ પચાસ વ્યવસ્થામાં આપાય છે. જેમકે, ધાણલની માવજત કરવી, તેને ઉગાડીને ફર્યાબોને પહોંચાડવું, મધ બેળું કરવું, સુતારી કામ આપકવું, રસોઈ, 'વીજળીનું' કામકાજ, દુકરો, નીશાનબાજી, ખોદકામ, રસ્તો શોધી કાઢવો, ફોટોગ્રાફી, છાપાકામ, તરવું, આકાશદર્શન, ફરજીનું કામ, જંગલનો અનુભવ વગેરે.

પણ આપણે ક્યાં છીએ ?

'રકાઉટ'ને લગતું આટલું વાચ્યા-અનુભવ પછી તમને વિચાર થશે કે આમાં આપણે ક્યાં છીએ ? વરોદરા રાજ્ય તરફથી 'રકાઉટ'ની હીલચાલ યોગ્ય પદ્ધતિ પર ચાલે છે અને પ્રુદ શ્રી પ્રતાપસિંહ મહારાજ તેના 'રકાઉટ' થયા છે. બાવનગઢના બાળ મહારાજા શ્રી કૃષ્ણ-

કુમારસિંહ 'રકાઉટ' છે. બીજાં પણ ઘણા રાજકુમારો 'રકાઉટ' તરીકેની તાલીમ લે છે, જંગલનું જીવન ચાલે છે. અને હાથ-કામતની મજાદ માણે છે. ભાઈશ્રી અંબાલાલ પુરાણીના અખાડાઓના વિદ્યાર્થીઓ 'રકાઉટ'ની જીંદગી જીવે છે. તેઓએ અમદાવાદની ગઈ મદાસમાં વખતે પોલીસ અને રૂબેવળોનું કામ મુંદરરીતે બગવ્યું હતું. શુભરાતનાં બધાં શહેરોમાં જે જુદાં જુદાં સુવક્રમંડળો છે તે બધાં 'રકાઉટ'ની તાલીમ ચાલુ કરે તો શરીર અને ક્ષુદ્રિતો બધું વિકાસ સાધી શકે અને વધુ જનસેવા કરી શકે.

'રકાઉટ' વંશી આટલી હદીકતો બધા પછી તમને 'રકાઉટ' થવાની ઈચ્છા થશે જ, 'રકાઉટ' થવા માટે. તમારાં માળાપની ખરાબતરી જરૂર લેવો. અથવા તમારા જ નગરના કેાઈ સુવક્રમંડળમાં જોડાશો તેપણ કરી શકો નથી. તમે એમ પણ ન કરી શકો તેપણ તમે રકાઉટની જીંદગી ગાળી શકો તેમ છે જ. આ લેખમાં બતાવેલા બધા શુભો મેળવે તે 'રકાઉટ મંડળ'માં ન હોય છતાં પણ 'રકાઉટ' છે. શુભરાતના જુવાનો નું ચેતન મેળવે, નથી બાળુબોલેત અજાણે, એ અમારો મહાન અભિલાષ છે. આજે હિંદુસ્તાનમાં દેશદેશના 'રકાઉટ' ભેગા થયા છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમના કુમારો એક છાવણીમાં સાથે મોજ કરે છે, તે વખતે શુભરાતની એક બધ્ય 'કુમારસેના'નું સ્વપ્ન બાંધવું નિરર્થક નહિ બાળાય.

લીલા મેવા

અમેરિકાની બાઈબલ સોસાયટીએ આંધળને માટે આખી બાઈબલ તૈયાર કરાવી છે. તેનાં ૫૮ પુસ્તકો થયાં છે, અને એનું વજન ૨૮૩ રોડ છે.

વાયરલેસ મારફત કેઈ પણ પક્ષીનું ઘીવ આખા દેશમાં સાંભળી શકાય છે.

એક એન્ટનીઅર એવો ટેલિફોન બોલ્યો છે કે એથી કપાનને અવાજ આખી આખાદેશમાં સંભળાય.

હડસનના ઉપસાગર પર રહેતા એક બાળુને કુતરાની બાકીમાં બેસીને ૩૫૦૦૦ માઇલની યસાંદરી કરી છે.

ચીન દેશે એક મોટી ટંકસાળ બંધિવા નાકી છે. તેમાં ફોનનું ૧૫ ટન ફપાના સોફા પડી શકશે.

મોરમાં દબેથી એવી મોકલણ કરવામાં આવેશે કે ન્યારે પેટાલ જુદી જાતે મોટુંક બાકી રહે ત્યારે એક ભતની સીસોડી વાગે.

સાઈબીરીઆમાં કુદરતજુબીના જગ્યાબંધ છોડ ઉગી નીકળ્યા છે. તેનાં બીજાં પીત્તરે તેમાંથી તેલ કાઢવામાં આવે છે.

હરરજુવના પ્રદેશમાં ૨૨ કલાક સુધી સૂર્ય પ્રકાશે છે, તેથી ત્યાંનાં પક્ષીઓ સતત ને દિવસ આવ્યાં જ કરે છે. ગાળને થાકે છે એટલે મરી જાય છે.

કોબીજનો મોટો તોડી લીધા પછી તેનો છોડ મરી જાય છે.

દીવાળીની તૈયારી

ચોમાસાના વરસાદથી બધે કીચડ થયો હોય, એમાં છાણ વગેરે કચરો પડે, એટલે એ સડીને એમાં છવાત પડે અને તેથી બધે ગંદકી થાય. પછી ઉપર બાદરવાના તડકા તપે, એટલે તે ગંદકીની દુર્ગંધ હવામાં ફેલાય, અને લોકો માંદા પડે. વર્ષાઋતુના આવા અનેક મેંદાયા અને ઉપદ્રવથી હેરાન થતા લોકોને પહેલો ધર્મ તો આરોગ્ય અને સ્વચ્છતા સ્થાપવાનો છે.

કેમ પણ ચિત્રકારને સુંદર ચિત્ર કરવું હોય તો પ્રથમ સ્વચ્છ કાગળ લેવો જ પડે. આપણે દીવાળીનું સુંદર ચિત્ર જીવતું જોવું હોય, તો પહેલાં આપણાં ઘર સ્વચ્છ અને સુંદર બનાવવાં જોઈએ. એક કિમે સુચના કરી છે કે દીવાળી તો કળાનો ઉત્સવ છે. અને એ વાત યોગ્ય છે. કળા આડકતરી રીતે આપણા જીવનમાં ગુંથાગ્લેહી છે; પણ આપણે તે તત્ત્વને શુદ્ધ રૂપે સ્વીકાર્યું નહિ હોવાથી આપણા જીવનમાંથી ઘણું ટેકણું તેનો લોપ થઈ ગયો છે. એ કળાનું નવું મંદિર નિર્માણ કરી, તેમાં તેની પુનઃસ્થાપના કરવાની જરૂર છે.

એટલે દીવાળીનો દીવસ કળાનો મોટો ઉત્સવ બની શકે. સર્વ કળાઓ તે દીવસે લોકજીવનમાં પ્રત્યક્ષ થાય, અને આનંદ-ઉત્સાહનાં મોત્તને આપણ દેશ પર ફરી વળી નવું જીવન, નવા પ્રાણ. અને નવચિત્તનું સર્વ નરનારાઓને બાલ થાય.

પણ એકલી બાબતથી જ કાર્ય થવાનું નથી. જોએ કંઈક ચમત્કાર શકે છે તેમને માથે પહેલી રજા એ છે કે તે ભાવના પ્રમાણે તેઓ વર્તે. તમને દીવાળીની સુંદર ભાવના ગમી હોય તો તમે દીવાળીનો ઉત્સવ કરવાની આગળથી તૈયારીઓ કરો. શું કરવું તે કુંડમાં જ વિચારીએ.

પહેલાં તો તમારા ઘરની સ્વચ્છતાનું કામ હાથ

ધરો. ઘરની દરેક ચીજ તડકામાં એકમે દીવસ રાખી તેમના ભેજ ઉઠાડી દો. નુકસાનકારક જંતુઓ દૂર કરો. ઘરના ખુણાખુણો સાફ કરો. તમારાં બાહ્યબહેન વગેરેને પણ દીવાળીની તૈયારીમાં સાથે રાખો. તમારા વડીલો દીવાળીની તૈયારી કરતાં હોય તો તેમાં મદદ કરો. અને તેટલું કામ તમે ઉપાડી લો, અને જુઓ કે તમને કેટલી નવી બાબતો દીપવાની અને નવા અનુભવ મળે છે.

મૂંઝાં કિશોરો આખી આજમને મશ્ત મળે છે. તેના પ્રવ્રજ ઉપયોગ કરી લો. પછી કેટલીક ભત-મહેનત ઉપરાંત થોડો ખર્ચ પણ કરો. એ નાના ખર્ચને લઈ તમે દયા અને દાક્ષિણતાં મોટાં ખર્ચથી બચશો. જે વખતે ચહેરી જીવન મોંધું નહોતું થયું તે વખતે તો દરેક ઘર દીવાળી પહેલાં ધોળાયામાં આવતું. તેથી ઘરની દયા શુદ્ધ થતી, શેગના જંતુઓ મરી જતા, અને હુઝામાં ઘરોથી દીવાળીનું આગમન પ્રત્યક્ષ થતું. ઘરને ચુનાં ધોળતાં પહેલાં આખા ઘરમાં દવાલ હુમારો કરવાની જરૂર છે. લીમડાનાં પાન બાળ્યાં સૌથી સસ્તાં છે. ગંધકનાં હુમારો પણ થાય છે. હુમારો કરે તે વેળા કોમ્પતી ચીત્તે બરાબર ફાંકતે. ચુનો ધોળાવવાનું મોંધું લાગે તો તમારે થોડી ચરમ ખંખેરી નાખી, એક દિવસ પોતે જ રજા પહેરી, લાચમાં હુમરો લઈ, પોતનું ઘર ધોળી નાખવું એ સસ્તો ન સરસ કામ છે. નેથી તમે થોડી નવી કારીગરી રાખો અને ભતમહેનતની મજા લઈ શકશો. તમે ઘરને 'સ્ક્રાફ્ટ' પ્રથમ થાઓ; પછી જ તમારી ટોળીને 'સ્ક્રાફ્ટ' થઈ શકશો.

ઘર ધોળાઈ ગયા પછી જમીન લીપવાનું કામ નો વડીલ સ્ત્રીઓ કર્યા વિના ચૂંકવાની જ નહિ. તેમને મન તે ઘરની આ કિચા પવિત્ર કરવા છે. સ્ત્રીઓ

આ ક્રિયા કેટલા અટકાથી અને નિયમિતપણે આણું બધી અરપટમાં સમય જતો લાગશે, પણ એને લીધે વર્ષ કેમ જાય છે તે તરફ ધ્યાન આપો તો તમારે તમારા હાથમાં જે નવી ક્રિયાસિદ્ધિ ને કુશળતા તમારી બેઠકદારી માટે શરમાવું પડે.

તેઓ બે દીવસ ધરમાં ન હોય ત્યારે જુઓ કે ધરમાં કેટલો કચરો અને અવ્યવસ્થા મચી જાય છે. એટલે, સ્ત્રીઓના કામને તરછોડો નહિ. દરેક સ્ત્રી તરફ માનથી જોતાં શીખો તથા તેમને અને તેટલી સહાય અને સગવડ આપો.

ધરના દરેક સામાનની ધુજળીવાળી પહેલાં સાફ થવી જ જોઈએ. ઉષ્ણ-ખાતી ઘીને પર ધ્યાન આપી, તેને સૂવેના તાપમાં તપાવી, મોર-ચુથાના પાણી કે ઘીનું જંતુનાશક રસાયણો લગાડી અલગ કરવી જોઈએ. ત્યાર પછી તમારામાં વધુ આંતર હોય તો ધરનાં ધરનીચેના રંગ-વારનીશ કે પોલિશ પણ જરૂર કરજો. તમને આ

■ જોએસનું વર્ષ ■

દીવાળીની રાત હતી. દીવસે જીજ્ઞાસુ શ્રમ પડવાથી રાતે સવારી જેઠ આવીને યાત્રીઓપાસે હું મુઠ્ઠા ગયો. ઉધમાં મને રવજન આવ્યું :

“રાતના અંધકારમાં પથારીમાંથી કડીને જાણે હું બહાર ફેરવા ગયો છું. ચોમેર અંધારું ફેરવતું. આમ અંધકારમાં રખડતો હું એકઠો જ હતો. તમરોનો તમતમટ, અને ફરફરીથી આવતી રાત્રી પશુઓની ચાંદનીવાય સર્વત્ર શાંતિ હતી. હું તો આજે ને આજે જાણે જ જતો હતો. ચાલનાં ચાલતાં જાણે એક અરણ્ય આવ્યું, યાહું અને યોર અરણ્યમાં પણ મેં નો નિર્ભયપણે આજવા માંડ્યું. જાણે ફર ગયા પછી, કુણી ધ્યાની તપ તપેના કે આપું મારી નજરે પડ્યો. તેના હાથમાં ચીંચીએ હતો. ગળામાં મોરા પીગા પાસાની માળા હતી. તેના મોંમાંથી અરપટ ફેર ચરતો. હું ત્યાં ગયો, નમન કરું અને બેસવાની આજ્ઞા મળવાથી મદાસન પામે બેસી ગયો.

કુણીમાંથી અગ્નિના તાણુંબા અને ધુમાડાના મોઢા ફટાકા હતા. જાણે ચમકતી પાંખોપાંખી પરીઓ આકાશમાં ફડી જતી ન હોય ! મહાશયે ગારી તરફ જોયું અને બોલ્યો, ‘કેમ બરચા ! આજ વિસત્રા વર્ષના પ્રજાતે બહાર કાં નીકળ્યા ?’ મને વાત કરવાનો વિષય મળ્યો. મેં પુછ્યું, ‘મહાશય ! વિસત્રા વર્ષના પ્રજાતનું આરંભું બધું મદન્ય રાત મારે ? મહાશયે કહ્યું, ‘તારું જોઈ છે ! વાસ, તને બતાવું. આંખો મીચીને દમ ગળ્યા પછી કથાક જોઈએ.’

મેં આંખો મીચી, મનમાં ને મનમાં દસ મુશ્કી ચલ્યા. આંખો કપાડીને જોઈ છું, તો ત્યાં ન અજે કુણી કે ન મજે અરણ્ય. હું ને મહાસન-ચાંચા જતા હતા. અમારી સામે સાચર ધુધવનો હતો. રાખે હાથે પાનજા-કડી એક ખાણ હતી. જમણી ખાણ નની કડી હતી. ‘મહાશય બોલ્યા, ‘પાછળ જો.’

પાછળ રતેના બંધ હતો. ત્યાં જાણે એક મોટી જાંબી દીવાલ બેધાક ગઢ હતી. અને બજાબર નારી પીઠથી, ચટ-કેવડના માંખના પંદર પચ્ચરોની એક હાર શરૂ થતી હતી. મારી પીઠ પાનેનો પરચર સૌથી એકો હતો; તે પછીનો એથી નાનો; અને એમ એટિયી નાની થતી જતી એ હારનો છેલ્લો પરચર સૌથી નાનો હતો. મારી પીઠ પાનેનો પરચર સૌથી વધુ સ્થાન ને અંધકારમાં હતો. બીજા કોઈએ એકાદ સ્થાન હતા. છેલ્લો નાનકડો પાંચપીઠ સફેદ હતો. અને આશ્ચર્ય થયું મહાશયી સમજ્યું નહિ. મારી મતિ મુંઝક ગઈ. મેં આના અર્થે સમાવડવા મહાસનને વિનંતી કરી. મહાશય બોલ્યા, તેમણે જોખરા પણ દંડ અવાજે કહ્યું, ‘જો બેસા; મૈયી છેલ્લો પેસા પાંચીશ સપ્તે જો. એ કોયો ચળકતો છે ! એ તારા જીવનનું પહેલું વર્ષ. તે પવિત્ર ભવું—નિર્દોષ હવે, મટી જ એ ચળકે છે. તને પંદર વર્ષ થયાં. આ પંદર પરચર એ તારાં બનકાજનાં વર્ષો. વર્ષોવર્ષ જેમ તારું પતન થતું થયું તે પ્રમાણમાં આ પરચરો કાળજી અને અંધકારમાં દેખાય છે. તારી પીઠ પાછળનો પંદરમો પરચર જો. એ કેટલો સળો છે ? અને હવે આજે નમરું દર. તારું

આવતાં જશે તેની દોમત તરીકે એ સમયનો સંદુષણો જ થયો માલવો. તમે આણું જીવન જે ધરમાં ગયો છો તે ધર તરફ, તેની વ્યવસ્થા તરફ તમે ધ્યાન ન આપો તો જરૂર તમે મોઢું પાપ કરો છો, અને તેના ફળરૂપે તમે જ જન્મુઓ અને રોગના ભોગ ચર્ષ પડશો એ નક્કી માનજો.

ધર અને સામાનની સફાઈ થઈ ગયા પછી તેની બધી જોઈવળી નરે-સરથી જ કરો. ગયા વખત કરતાં આ વખતે વર્ગો તેમાં કંઈક નવા ફેરફારો કરો. જાણે રહેલાં હુસ્તકો પર નવા રંગના કે છાપના પડદા લોકો; નીચે રખડતી ઘીને માટે અખરાઈઓ કરો; વાસણો પડી ગયેલી ન જાય તેવી ચુકિતઓ કરો; વાંગાદોરીઓ,

વળગણીઓ, નવાં સગવડબધાં રથાનો શોધો અને સમાસ વધારો. પ્રકાશ આવતો હોય તે બાજુ વધારે છુટી અને ખુલ્લી કરો. દરેક રીતે નવીનતા, સંજવડ અને વ્યવસ્થા લાવવા મહેનત કરો. યુદ્ધિ દોઢાવો. તમારી છાંદશીમાં ચુકેલી-ઓ કે બહુ કામ આવશે ત્યારે આવી તકે ખીલવેલી યુદ્ધિ જ તમને મદદગાર થવાની.

આટલી ક્રિયા-ઓ કર્યાના સરકાર માટે પુરતી છે. કર્યા એટલે કીચડ-માંથી ઉગેલું કમળ. ગંદા અને અસ્વચ્છ વાતાવરણને ખરેખરી, તેમાંથી સુંદરતા ની પળ વધી તે કર્યા. તમે ધરની મહિનતાઓ દૂર કરી શક્યા એટલે કીચડમાંથી કમળ-દંડ બહાર નીકળે તેટલી ક્રિયાતિએ પહોંચ્યા. હજુ ઉપર મુંદર કમળ-ધુપ કમારવાને

અવિધ્ય આગળ છે—સામેના અનંત કાળસાગરમાં. એમાંથી હવેનું તારે રોજનું પરે કું બનાવીશ ?' મારી આંખમાં આંસુ હતાં. મારી ભૂતકાળ મારી નવર સમગ્ર તરવરવા લાગ્યો. મારા ભૂતકાળના યોડીયા મારી નવરે ચઢવા લાગ્યા. મારા જીવનના કાળજી સુઆ કાળા પ્રસંગો મને યાદ આવ્યા. મારે હૈયું ભરાઈ આવ્યું. 'મે' મહારાજને કહેવા માંડ્યું, 'મહારાજ, મને મારા પંદર વર્ષ પાછાં આવે; મારે ફરીથી જીવવું છે. આ અધકાર-ભયાં મારાં ભૂતકાળનાં વંધી માટે મને પરતાવો થાય છે. મારે આગળ નથી જવું; પાછો જવું છે. મારે જીવન મારે ફરી જીવવું છે. મે પંદરે પચ્ચર હું સફેદ કરી દઉં—સાગરમર સખા સફેદ કરી દઉં—ત્યાં સુધી મારે આગળ રમવું પણ નથી હેતું. મારાથી આ અધકાર નથી દેખો જતો. એક વાર, મહારાજ, એક જ વાર મારે કાળજી પાછું ફેરવો. મારે જીવન મને ફરી જીવવા દો—આ અધકારને ઉડાવવા દો. એકવાર—ફક્ત એક...."

સખરસ ! સખરસ ! ની બુમો પડતી હતી; સ્ત્રીઓ ચાળી વગાડતી વગાડતી કાંઈક બગડતી બગડતી બહારથી પર તરે વળતી હતી; છાંદશ ફેરકડી ફેરત; હતા, પરભાતિઓ અવાજ કાન પર અચડતો હતો; રાજચક્રમાં ચોપડાઓ વાગતાં હતાં; આજેના સારસંક્રમન કાવવા કંઠે તથા કળશીઓ લક જતા હતા તેના હોઢાસ સંબળાતા હતા. હું બગી કહેવા. આંખો ચાળીને એક છું, તે ન મને મહારાજ કે ન મને પધરા. મારી બા મને ક-કારતાં હતાં. મારે હૈયે હું કહેવા અને નાહીને બહાર પ્રાચીના કરવા ગયો.

પ્રાણજીવન આધાર્ય

તમારા ચિત્તના સંસ્કારો અને હૃદયની હામિઓની જરૂર છે.

શોભા એ જિત-પત્ની ખાસ નીચાતી છે. જિતવને દીવમે શોભા દીવાની ન્યોત સમી લાગે છે. સ્વચ્છતા ઉપર શોભા થાય ત્યારે જોર આનંદ થાય છે. શોભામાં જ તમારી કળાનાવનાતું પ્રદર્શન લઈ શકે છે. એ પ્રદર્શનથી જોડેશ તમને આનંદ થશે એટલે જ ખીનને થશે. એટલે કે તમારો આ નંદ સા નો બનશે, અને આનંદનું ક્ષણ ક્યાને સુઅયસર તમને મળશે. દીવાળી નિમિત્ત તમે ખાસ શોભા કરો તે કંઈ ખોટું નથી. ધરનાં આરણ્યોને સાંપો ફેગ શગરો. કાર પર તોરણ આધા, 'સ્વાગતમ્' 'મહે પધારો' વગેરે આચકાનનાં વચનો લખો તેમાં કાંઈ ફેગ નથી. ખજ

ને કરે તેમાં કોઈનું અનુકરણ કે નકલ ન કરતા. તમારા પોતાના મનથી, જાતના ઉત્સાહથી કરજો. કારણકે કળા એટલે અનુકરણ નહિ. કળા એટલે પોતાની જ ઊર્મિઓ સુંદરીતે પ્રકટ કરવી તે.

દીવાળીની ખરી શોભા તો દીવાવણિ કરવામાં જ છે. અમાસની અંધારી રાત દીવાની હાથેથી અનેક રીતોએ કરતાં વિશેષતાવાળી અને છે. તે પરંપરા, તે રીતજ ચાલુ રાખવાને તમારાથી જનનું કરજો. વીજળીના દીવા કરતાં ગ્લાસમાં કે કોડીઆમાં તરવરતા દીવા વાતાવરણને એર ચેતન આપતા હાથરો.

ચીન-જાપાનની દીવાળીઓ કાગળનાં રંગબેરંગી કાનસોની હારથી પ્રખ્યાત છે. આપણી દીવાળી શુદ્ધ દીવાવણિ છે. પણ એ દીવાઓની વચ્ચે ધરતી સમીપ એકાદ અજળ કાનસ, કે રંગબેરંગી કાગળ જેવું કાનસ દીવાઓના પ્રમુખ બેટું હાથરો. જ્યાં નીચતા કે વિચિત્રતાનું ચટકું આંખને ગમત આપશે. તમારા હાથમાં થોડી કારીગરી વસેલી હોય તો કાગળનું રસતું કાનસ બનાવો, અને તેમાં તમારી કંપના પ્રમાણે કરતાં પક્ષીઓ, જાનવરો કે બધીવાં મનુષ્યોના ચહેરા ગોઠવો. તમારી એ કારીગરી તમારે ધરઆંગણેથી આવતાજતા દરેક શહાદારને મઝા આપશે.

રાતે તમારા મિત્રમંડળનો નાનો જસો કરો. શુદ્ધ સુંદર સંગીત, દંડ જાડુગરી પેલ કે સુંદર આખ્યાનનો પ્રસંગ ગોઠવી, થોડા મિત્રો કે સગવડાલાંને બોલાવી સંમેલન કરો, ને નીચંતે સાથે એસવાનો પ્રસંગ ઉભો કરો. સૌનાં મોં મીઠાં કરવાનું ચુકતા નહિ. ખાવાની વાનીઓનું પ્રદર્શન સ્ત્રીઓ તો કર્યા જ કરે છે. તેઓ જે મહેનતથી તમને દીવાળીનો આનંદ આપે છે તેટલીજ મહેનત તમારે તે આનંદ વધારવા બેસી જોઈએ.

દીવાળીના દીવસોમાં બધી કળાઓ એકસામટી પ્રગટ થાય એવો જ તે દીવસનો કમ દેખાય છે. સવાર પડતાં આંગણે આંગણે સુંદર સાથીઆ અને રંગોળીઓ નગર પડે છે. આમાં ઉત્સાહ હોય છે, પણ તેમાં કળાની ગોઠવણી કે કંપના દેખાતાં નથી. તમારા જેવી ઉગતી અને નવીન પ્રજાએ તો આ આજનાં ખાસ ધ્યાન આપીને એ રીતજમાં વધારે

વ્યવસ્થા, નવીનતા અને કંપના લાવવાં જોઈએ. પોતાના ધરની રંગોળી જાતે પુરવાનું કામ તમારે માથે લેવું. પુસ્તકોમાંથી તે માટે સારા નમુના શોધી કાઢવા; નવા આકારો કાગળોમાં કોરી ડાખવા; નવી રંગ-રચનાઓ કરવી; બીજાં દેશોનાં સારા પ્રયોગો દાખવ કરવા;—એ બધું આગળ અને બીજાં પાછાંથી સ્ત્રીઓ-થી જનનું અદાકર છે. તમારી કેળવણી અને શક્તિ ધરની મદદમાં ન વાપરો તો એ શા કામનાં?

ધરમાં અને ધરઆંગણે આવેલ કળાનો એજીવ આદરને તમે શોકપ્રથાને શુદ્ધ ને સંસ્કારી રૂપ આપી શકશો. તમારું વર્તન કળામય એટલે ચિનથી, બાવબધું ને પ્રેમજન બનાવો. સગવડાલાં તથા મિત્રોને શુદ્ધહૃદયથી મળો; પરસ્પરની ભુલો ખરેખર ભુલી જવા મત કરો; જતનમાં રોહ અને સંપનું રાજ્ય વધે એવું કરો.

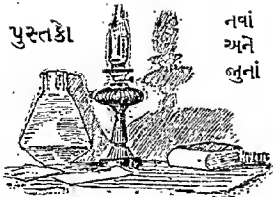
તમારું મિત્રમંડળ આવું કળાપ્રેમી હોય તો તે દીવસે પરસ્પરને કળાની ચીજો ભેટ મોકલો. શહેર માટે કળાનું નાનું પ્રદર્શન બંરો. તમારા મંડળ તરફથી એકાદ નાની કળાચુકત ચોપડી પ્રગટ કરો. આ દીવાળી એવી ઉજવે કે નેથી. બીજી દીવાળી સુધી મનીષતા, ઉત્સાહ અને કાર્યગળ મળે.

દીવાળી રાત્રી

એ પ્રેમજન દીવસે તમારા મિત્રો, ગ્રામીઆઓ અને સગાં-સંબંધીઓને શી ભેટ આપશો?

આવાનું એક જવાબમાં ખવાઈ જશે: દરકાને ને રમકડાં વાર દીવસમાં ફુડીનું જરો; બહેણાં-જુમરાં પણ પોતા વખતમાં ધસાઈ કોરી જવાનાં. આજ 'રાત' જ એવી વસ્તુ છે કે જે નથી કદી ખવાતી, નથી પુડતી, કે નથી લઈગીનું જતી; અને હંદગીઆઓ ઉપયોગમાં આવે છે.

'કુમાર' ગરમતે સાથે એવું જાન આપે છે કે 'ગણ' અને હંદગીલર મદદપ, મધ પડે. તમારા મિત્રોને દીવાળીની બીજી કરી ભેટ ન મોકલતાં 'કુમાર'ના ઘાઠકે કો ન ખવાયો! જર મહીને એ તમારી ચાટગીરી તરીકે એમના હાથમાં જઈને પડશે. ને આખું વરસ એમને દસબેનું જાન આપશે. આજે જ વજાજન મોકલો.

ગાંધીજીનાં વિચારસ્તો: સંગ્રહ ફરી પ્રસિદ્ધ કરનાર, ચંદ્રલાલ પટેલ, મોંટગ; આદતિ ચીટ; કીમત, એક આનો. ફેરફાર વરતોએ ને વિગતોએ એવાં હોય છે, કે જે દરેકને ઉપયોગી હોય છે. આ નાનકડા ગ્રંથમાં સંપર્કવા વિચારો એ જાતના છે. એમાંના ફેરફારો તો સત્તાવળ સત્ય છે. માણસ એ એનો પાઠ ફરી લય તો જરૂર એમાંથી ફેર નવી પ્રેરણા મેળવે.

આ વિચારસ્તો છૂટાં વસ્તુઓં નથી; પણ અમુક વિષયોમાં ગોઠવેલે અષ્ટાયાં છે. એટલે એ સપજાની સુંદર માળા જ બની રહે છે.

નાન: બાળકમાં સાથે રખાય એનો, સાદી છપાઈ અને સુંદર દેખાવની છતાં સાવ સોંપી આ પૈથી, કુનીઆની માલીતી એજવણના ઉમેદવાર કુમાર-કુમારિકાઓની તો 'મિત્ર અને શુક' બની રહે એવી છે.

અમે જરૂર ઠીકઠીએ કે આ નાનકડી પૈથી 'કુમાર'ના વાંચનાર પોતાના મિત્રોને 'તવા વરસની એટ' તરીકે ભેટલે.

આ ગ્રંથકાની આ ત્રીજી આવૃત્તિ તો યદ્યર્થે આવી જતોના સંગ્રહ ફરીને તેનો બહોળો ફેલાવો કરવા માટે આવનંદ બનાવી, બહુ ચંદ્રલાલ પટેલને આવે ચીસે વધુ પાંચ બેટવા અમે નોટલીએ છીએ.

ઝડપરજીકાર: હતાં અને પ્રકાશક, રમણીક ૨. મહેતા, સાદશ; કીમત ચાર આનં.

આ નાનકડા સંગ્રહમાં હતાંનાં બાળીસ ટુંકાં કાવ્યો છે. એ સંગ્રહ એમણે જુનામઠ બહાડરીન હોયેજનાં પોતાની સાથે અબસાર કરતા રવર્થસ્ય સંગ્રહથી તથા ગિરિધરને અપાણુ હતાં છે.

૨૪. ભાઈ ગિરિધર એક સદસ હમત કવિ હતા, અને મિત્રમંડળીમાં એ 'કવિ' નામથી જ ઓળખાતા. એમનાં ફેરફારો કાવ્યો: અમે પાંચવાં છે. એમનામાં અસા ફવિની ગજક અને કામજી લાગણી હતી: સાથે સાથે એટલું જ

બાવમણું સંગીત હતું.

પણ એમની કિયતિ અતિશય ગરીબ હતી. જુનામઠના થી સાર્વજનિક વિદ્યાર્થી આમમમાં રહીને એમતેમ એ પોતાની અને પોતાના કાઠ્યોની કલ્પણી આગળ ચલાવતા. બી. એ. કુધી પઢેઆ ત્યાં તો એ કાળના પંજનમાં સપડાઈ ગયા.

૨૫. ગિરિધરની પાછળ નાના કાઠ્યો અને બાળ-વિદ્યા બહુ ગરીબાઈ કોણવે છે. આ કાવ્યસંગ્રહની આવક એ રૂંકે કુટુંબની મદદ ખતાર જયો એમ જાણ રમણીક જણાવે છે. એમનો આ સ્નેહભાવ ને મિત્રમંડળ ખાનમાં લઈ 'કુમાર'ના વાચકો આ નાનીશી ચોપડી ખરીદે એમ રમણે ઠીકઠીએ છીએ.

બૂગોળ

-નામનું એક હિન્દી માસિક મોરતથી શ્રી૦ રામનારાયણ મિત્ર પ્રસિદ્ધ ફરે છે. અલાર કુધીમાં તેના છ અંકો બહાર પડી ચુક્યા છે. ત્રણ રૂપીઆના જુજા કલાનમમાં 'કુમાર' એવડા ફટલું ૨૬ પાનારૂં આ માસિક સાળાએ અને ખાનગી વાચન માટે અમને અગત્યનું કાવ્યું છે. ન્યાંમુધી અપણે બગોળ લીસો સાર્વજનિક અને વિસ્તારાર્થક માલીતી ન મેળવી રાજીએ ત્યાંમુધી જગતમાં, વેપાર, કલા કે કોશ્ઠસ્યના ક્ષેત્રમાં અપણે આગળ ન વધી રાજીએ. 'બૂગોળ'ના વિદ્વાન તેવી આ જરૂરીઆતો સમજે છે. જરૂરી બાબતોના તેમણે નક્કા અને ચિત્રો આપવાની ઝાકડણુ પણ ફરી છે નકશાઓ વધુ સ્પષ્ટ અને તેમનાં નામો કાપખા અક્ષરોમાં આવે, તથા આ માસિકને ઉપયોગનો બીજ પણ મિત્રમંડળ પોતાના એવો ઉપયોગ કરવામાં આવે એવી સુચના કરવાની અમે જરૂર પાડીએ છીએ.

કેવીકાર

બેળાગ-નાટકો: બધાની ઉપરથી અતુલાદક, ફરસનાસ-નં અણેક: પ્રકાશક, સોસાઈ કાયાજય, રાજપુર: ફી. ૦-૧-૦ સોસાઈની રસધાર: બાપ રમે, સંપાદક, ગવેરથક ગેણાણી: પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણે, કીમત ૧-૪-૦.

ઉપનિષદની વાતો: લખનાર, પાંડુરૂવ વિદુલ વગાંમ; પ્રકાશક, ગુજરાતસાદિલ મંદિર, અમદાવાદ: કીમત ૦-૬-૦.

ગેણદત: 'વિદારી' કૃત: પ્રકાશક ન્યંતિલાલ બંદેર-લાલ પટેલ, મોંટગ; કીમત ૦-૪-૦.

સાદીય ગીતો: લેખક-પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણે: ફી. ૦-૦-૩ કડારી: લેખક-પ્રકાશક, વાચણ મોલીસાજી મજમજ,

ચ. બંદેલાવ, તા. પેરલાદ: કીમત ૧-૪-૦.

સાચો ધર્મ: લેખક-પ્રકાશક, ચુનીલાલ મિત્રલાલ ગાંધી, હાંલડી.

આકાશદર્શન : દ્રષ્ટિ આઢમી

અશ્વિની, કૃત્તિકા, રોહિણી, પુનર્વસુ, ઇશ્વરહથ અને ચતુરા

આસોની અમાસ : તા. ૨૮મી ઓક્ટોબર, ચંચળવાર.
સૂર્યોદય ૬ ક. ૪૪ મી.; સૂર્યાસ્ત ૬ ક. ૩ મી.

મૃગ નક્ષત્રનું ઓળખાણ આપણે બીજા અંકમાં કર્યું હતું. તે વખતે આપણે તેને સાંતે પશ્ચિમમાં આશમણું લેણું હતું. પણ હવે તો શતના લગભગ દસ વાગે આપણે તેને પૂર્વમાં ઉગણું લેણું. જેમ્મા આ નક્ષત્રને ભૂમી ગયા હોય તેમજોએ એ અંક લેણ લેવા. જેમાં એ નક્ષત્ર તથા આશ અને અગસ્ત્યનાં ચિત્રો આવેલાં છે. આ સાથેના ચિત્રમાં માત્ર મૃગનું માથું ને તેના બે આગલ્લા પગે આપ્યા છે.

મૃગથી બરાબર ઉત્તર દિશામાં (એટલે માથા તરફ) જરા છેડે, એક બહુ ચળકતો તારો માહુમ પડશે. આ તારો આઢકા પ્રદેશમાં કૌપી વધારે ચળકતો છે. તેનું નામ 'શ્વરહથ'.

મૃગ અને ઇશ્વરહથને લગભગ સમાંતર, અને મૃગથી દિશાન કોણ તરફ, ચાર તારાવાળું 'પુનર્વસુ' છે. ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે આ ચારમાં બે ખુબ ચળકતા, એક સાધારણ, અને એક સહેજ ઝાંખો છે. પુનર્વસુ રાતના લગભગ બાર વાગે ઉગશે.

મૃગથી તરત જ પશ્ચિમ

તરફ ખુબ ચળકતો શ્વર-
પીળા રંગનો એક તારો નજરે
પડશે જે 'રોહિણી-ગાંધારા'
છે. રોહિણીમાં પાંચ તારા
છે અને તેમનો આકાર
અંગ્રેજ અક્ષર 'V' જેવો થાય
છે. આ 'V' ને ઉપરને એક
તારે આ ગાંધારા આવેલી છે.

મૃગથી રોહિણી ને દિશામાં એટલે અંતરે છે, તે જ

દિશામાં રોહિણીથી એટલે જ અંતરે 'કૃત્તિકા' છે. કૃત્તિકાને
દેખાવ લીલી ડાફના મુમળા જેવા છે. તેના તારા એટલા
ખાદીક અને એટલા પાતેપાતે આવેલા છે કે તે એક ઝાંખા
લોખા જેવી જ લાગે છે.

રોહિણીથી કૃત્તિકા એટલે અંતરે છે તેથી લગભગ બનણે
અંતરે કૃત્તિકાથી નૈઋત્ય તરફ 'અશ્વિની' છે. અશ્વિનીમાં
એક ચળકતો તારો છે અને તેનાથી સહેજ છટા બે ઝાંખા
તારા છે.

જેમ આપણે બરાબર દર્શાવે અગસ્ત્ય છે, તેમ
અશ્વિનીથી બરાબર દર્શાવે 'ચતુરા' છે. દર્શાવે દિશા
વરફ એટલે નીચે અગસ્ત્ય છે, તેટલે જ નીચે ચતુરા છે.
ચળકતો એક લીધે સાથેના ચિત્રમાં ચતુરા બતાવી નથી;
પણ તેની આસપાસ એટલો ચળકતો બીજો કોણ તારો
નથી, તેથી ને જરૂર ઓળખાણ આવશે.

ઉપર કર્યું તેમ રાતના લગભગ બાર વાગે પુનર્વસુ
ઉગશે. પછી જેમ જેમ રાત જતી જશે તેમ તેમ
સૂર્યોદય મુખીમાં મધ્યાહન, શ્વરહથ, હસ્તા, ચિત્રા અને શ્વરહથ
ઉગશે. આ બધા તારાઓનું ઓળખાણ આપણે અગાઉ
કરી ગયા હોએ.

આ પ્રદેશમાં કૌપી વધારે
પ્રદર્શિત તે ગુરુ. તેનું
ઓળખાણ આપણે અગાઉ
કર્યું હતું. તે વખતે એ
સાંજના દેખાતો. હવે તે
સવારના દેખાશે. તેનું સ્થાન
પણ હવે ફર્યું છે. કનકાશ્વર

નીચા બે તારાને જોતોતરી લીટીને દર્શાવે તરફ જોઈ
દેખાવવાથી તે ગુરુમાં થઈને જશે. હરિહર ભટ્ટ

ચોક્કસ—સેંચાઈ ઉત્તરભાગની કંપની તરફથી 'ચોક્કસ' ગુરુપ્રવિશનો એક બાટલી અમારી ખાતરી માટે અમને મોકલવામાં
આવી હતી. અને તેનો ઉપયોગ કરી લેવા છે, અને તેમાં તેની બહેન પ્રમાણેના સુગંધ બુધ્ધિયા છે. એક બાટલી લગભગ
બાર કે વધુ પુરતો મારે થાય છે. કીમતી પુરતો ઉદર, ઉધા-ને બીજા હવાનથી બચાવવાનું આ સાધન દેશને
ખરેખર ઉપયોગી છે. અને અમને વધુ આનંદ તો એ થાય છે કે 'ચોક્કસ' ની બનાવટ હવે ગુરુસાગરમાં જ થાય છે.

મુંબઈના બોક્સ રેલમાં એકવાર કેટલાક લોકો આવ્યા હતા. એવામાં પડખે બેઠેલા એક પારસી મુલકે એક બોક્સી કહ્યું, 'તમે બધા કાચલાના આઈન આફિશિયસી છે-એ, તો હું હું એના બુ-લારો કંઈની લેઉં.'

વિવાર્થિઓએ પૂછ્યું, 'શું?' પેલા મુલકે કહ્યું, 'એના કુરો બના બવરમાં બધને છડી મુરી આવીએ, એ છડાની આસીરી કાચુની? જ ને છે છડાં રાખે તો તેણે આરી કરી કરે? કે બનો કુરો એના બેનરમાં છડી છડાં મુકા આપ્યા તેને પારસી હાથમાં પેલા કરી મુંબેવાર કંઈ?'

બધા વિવાર્થિઓ વિચારમાં પડી મુંઝવા લાગ્યા. કોઈ કંઈ બોલે નહિ. પાંચે મીનીટ પછી પેલા પારસી મુલકે મોટા, 'બંને કે મારા રાખેલ. કાચલો સી-બીઆ તે એકલું બી નહિ સમજાવ કે મર્યા તે કંઈ છડાં મુકે ખરે?

દીવાળીના ફટકરા

ઘણા હોલો પીના હતા ત્યાં નાના બાલુ ફટકરાની સેર લઈને આવ્યા (ચિત્ર ૧ મું). અને એક સેર બેસી ફટકરા સેમાંથી પુણ કરવા માંડ્યા (ચિત્ર ૨) પછી રાત્રી બનાવીને કહે, 'રાત્રા, આ ફેલો ખજાનો ફટકરો કે?' (ચિત્ર ૩) એમ કહી દોઢાની મગજખાના કેવળ વડે ફટકરો સવાલવવા માંડ્યા (ચિત્ર ૪). પડ, એ બાપડે! આ મું' ફટકરો મગજખાં જ ફૂટી ગયા! અને પછી જુઓ, બાલુના, ઘાના ને રાત્રાના દોઢાના હાથ' (ચિત્ર ૫ મું)

વિવાર્થિઓનું કાલું બોપ !

એકવાર બીદામણા દેખાવેના એક પંતખી, દેવદેનાં મુસાફરી કરતા હતા. તેણે દીકર તપાસનારની મરની કરવા માંડ્યું, તેથી પાતાની દીકર તેણે પાતાના નેત્રમાં રાખી હતી. એક સ્ટેશને આવી ત્યાં રેલનાં એના રખામાં

દીકર તપાસનાર આવ્યા. પંતખીને એના જ તે વખતે, પણ દમિત કરીને દીકર માની. પંતખીને દીકર બદાર કાઢવા સાર નહોતો કારણ માંડ્યો, કે તરત જ પેલા દીકર તપાસનાર નહોતો. એના મનમાં કે પંતખી અને મારવા ઉઠ્યો! એ નો ગમે તે ગમે: પાછો દીકર દેવા આવ્યા જ નહિ.

માધુકરી

વિવચાદશમી

નાનપણનો મારી
સ્મૃતિમાં રહે લો
નવરાત્રિનો ઉત્સવ
ઉત્તુ મને સાંભરે
છે. પ્રતિ પ દા ને
દીવસે શહેરની બહાર

જનરેશનમાંથી સરસમાં સરસ કાળો મારી મારા ભાઈ લઈ આવ્યા. હું થોતે નવધાન્યની ચારી લઈ તેમાંથી ધરમાં જેટલાં મળ્યાં તેટલાં મારા નાનાને ત્યાંથી લઈ આવ્યો. મારી દાદીએ નાનકડા ધનુષ પડે કે પીંછ તેની દેવ આંગળની રીતે તૈયાર કરી. મારી બાએ મુનર કાંતી (કૈંઆ કપર નાંદ, પણ લોલ કપર) તે મુનરની એક દબર નાનકડી વડો બનાવી. બબર-માંથી નાળીયર અને પંચરત્ન હું લઈ આવ્યો. પંચરત્નમાં સોનું, ચોની, હીરા, પરવાનું અને લીલમ દત્તાં. આ પંચરત્ન-મે આકાર બહુજ નાનો હતો. મારી બગીચાએ બગીચામાંથી ફુલો અને જાતજાતનાં પાંદડાં એમાં ક્યા દત્તાં. પિતાશીએ નંદારીને માથાના છાણથી લીપિતી જમીન કપર પેટી કાળી મારી પાથરી, એના સુન્દર ચોરસ આકાર બનાવ્યા. આ અભારે ખેતર. બાની વચ્ચેનાવ એક લોટાં મુખી રીધો. આ લોટામાં પાણી ભરેલું હતું. અંદર આખી ચોપારી, દક્ષિણ, પંચરત્ન વગેરે વસ્તુઓ નાખેલી હતી. કપર આંખાના બાટની એક નાની પાંચ પાંદડાંવાળી ટાંચી સાખી, તેના કપર એક નાળીયર સુમું હતું. સુન્દર ધાત્રાળા લોટામાંથી બહાર નીકળતાં આંખાનાં લીંસાંએ પાંચ પાંદડાં, અને તેના કપર શિખર એવા નાળીયરનો આકાર ભેળું હું ખુશખુશ થઈ ગયો. પૂજની તૈયારી થઈ ત્યારે ખેતરમાં નવધાન્ય વાવવામાં આવ્યાં. તેના કપર પાણી છાંટવામાં આવ્યું. વચ્ચે પુકેલા પટની ચંદન, ફેસર અને હંફી પૂજ કરવામાં આવી. આ પછી કપર એક પુષ્પમાળા દીઘાડવામાં આવી. થયાવિધિ સાંગેયોડશોપચાર પૂજ થઈ. દેવ આંગળ પાટવાળો દીવો સજાવાવમાં આવ્યો. પછી આરતી થઈ, અને ધરમાં સેા કહેના કાચ્યાં કે આને અમરે ત્યાં નવરાત્ર-

ની પટવાવના થઈ છે. પેટો નન્દાદીપ નવ દીવસ મુખી બળતો રાખવાનો હતો. વચમાં દોઢવાઈ નવ તો મદા અશુભ. બીજો દીવસે પૂજમાં બે પુષ્પમાળા દીઘાડવામાં આવી. ત્રીજો દીવસે ત્રણ. એમ માળા વધતી ગઈ. કપર મળાએ વધી અને નીચે ખેતરમાંથી અંકુર છુટી નીકળ્યા. કેટલાક અંકુર તો પોતાનાં કોતરતીની છત્રી બનાવતી બહાર નીકળ્યા હતા. અમને ફોજ મિદાન મળતું; પણ પિતાશી એક જ પખત જમવા, અને આખો દીવસ અબોહીક પહેરીને પેટો નન્દાદીપ સાચવતા. ચાટ દે નહિ, તેજ છુટે નહિ અને દીવો દોઢવાય નહિ એની સંભાળ રાખવી પડતી. રાત્રે પણ બેચાર વાર ઉઠી તેજ પુરતું, બહુજ સંભાળથી કપર બાંહેલી મેરા ખંખેરની વગેરે કાચો કરવાં પડતાં.

નવધાન્યના અંકુર પુકેપુસા છુટી નીકળ્યા તે વખતની ખેતરની સોના આવજૂનીય હતી. કેટલાંક ધાન્ય વહેવાં હયાં, કેટલાંક મોરાં. વહેવાં કાણ છે ને મોરાં કાણ છે એ હું બરાબર ધ્યાનમાં રાખતો. બધા અંકુર સાવ સફા હતા, કેમકે નવરાત્રનું આ ખેતર ધરની અંદર હતું; અને અજવાળા વચર લીસા રંગ આવે નહિ. પછી પિતાશી ખેતર કપર દબરનું પાણી છાંટવા લાગ્યા. મેં પુછ્યું, 'દબરનું પાણી કેમ છાંટો છો?' એમણે કહ્યું, 'કેવું? અનાજ સોના જેવું દેખાય એટલા માટે.'

સાતમે દીવસે સરસ્વતીનું આવાહન થયું. ધરમાં જેટલી ધાર્મિક અને સંસ્કૃત શોપણીઓ હતી તે બધી એક જીવન પાટલા કપર મુકી અને તેમની પૂજ કરી. અમને બહુજમાંથી રત્ન મળી. આને અનધ્યાય કહે છે. સરસ્વતીનું આવાહન પૂજન અને વિસર્જન એટલું ત્રણ દીવસમાં થયું. નવમે દીવસે ખંડપૂજ થઈ. ખંડપૂજ એટલે રાજાઓની પૂજ. દાસી થોડા જેવાં સુહૃદપ્રેમી પશુઓની પણ પૂજ કરવામાં આવી. આ રીતે નવરાત્ર પૂરી થઈ અને દસમે દીવસે દશેરા આવ્યા. દશેરાને દીવસે દોમ, બલિદાન અને સીમેલકેવન એ મુખ્ય વિધિ હતા. તે વિદ્યારંભને પણ દીવસ હતો.

રશુરાળએ વિચિત્રિત્તુ યુગ ક્યો. સમુદ્રવલ્લભિત પૃથ્વી
છત્વા પછી સર્વદેવ દાન કરી દેવું એવું નામ વિચિત્રિત્તુ યુગ.
આવો વિચિત્રિત્તુ યુગ રશુરાળએ પુરો ક્યો ત્યારપછી એની
પાસે વરતનનું કપિપોશી રાખ્યું પિંડાન તેમજની કોતર આપી
પહેરાવ્યો. કોતરે ગુરુ પાસેથી વીરે વિદ્યાએ ગુદલુ કરી દત્તી.
તેની દક્ષિણા તરફે ચોદ કોટિ સુવર્ણમુદ્રા મુકને આપવાની
તેની ધારણા હતી. પણ સર્વદેવનું દાન કર્યા પછી રહેલા
મારીના વાસણથી જ રાતને આદરશિથ્ય કરતો એક કોતરે
રાત પાસે કંઈ પણ આપવાનો વિચાર માંડી લાગ્યો. રાતને
આશ્ચર્યાદ આપી તે જવા દાગ્યો. રશુરે આગદપૂર્વક તેને
રોજી રાખ્યો, અને બીજે દીવસે રશુરે ઉપર ચઢાઈ કરી છંદ
અને કુચેર પાસેથી ધન લાવવાની ગોઠવણ કરી. રશુરાળ
અકસ્માતે દત્તો તેથી છિંદ અને કુચેર પણ તેના ખંડીઆ સાળ
દત્તા. આકાલને દાન કરવા સાદ તેમની પાસેથી જરૂર ઉપરાવતાં
સહાય શાનો ? રશુરાળની ચઢાઈની વાત સાંભળી રહેવા
ગયા. તેમણે એક શમીના આઠ ઉપર સુવર્ણમુદ્રાની રહિ કરી.
રશુરાળે સવારે ઉઠીને તેણે કે જેઠાએ એટલું સુવર્ણ આપી ગયું
છે. કોતરને તેણે તે ઢગલો આપી દીધો. કોતર ચોદ કોતર
કરતાં વધારે લે નહિ, અને રાત દાનમાં આપેલું બાકીનું ધન
પાણું શામે નહિ. આખરે નગરવાસી લોકો પાસે તેમણે તે
ધન છુટાવ્યું. તે દિવસ આસો મુઠ દશમનો દત્તો, તેથી જ
આજ પણ લોકો દશેરાને દીવસે શમીનું પૂજન કરે છે, તેનાં
પાંદડાં સોનું ગણીને હુટ છે અને એકબીજાને આપે છે. કેટલાક
લોકો શમી નીચેની માટીને સુવર્ણ ગણી લઈ લય છે.

શમીનું પૂજન બહુજ પ્રચલિત છે. શમીના આઠની આંદર
કપિપિંડાનું તપસ્વેનું છે એમ મનાય છે. શમીના કકડ
એકબીજા પર ઘસીને પ્રાચીન કાળમાં અગ્નિ પેદા કરતા દત્તા.
શમીની સમિધો આદુતિમાં દામ આને છે. પાંદડો ત્યારે
અગ્નિવાસમાં રહેવા ગયા ત્યારે તેમણે પોતાનાં કપિપિંડાને
એક શમીના આઠ ઉપર સંતાડી રાખ્યાં દત્તા, અને કોઈ ત્યાં
નય નહિ એટલા માટે એક દાદરિંતર આંદરે પેંડ બાંધી
રાખ્યું દત્ત.

રાત્રચન્દ્રે રાખણ ઉપર ચઢાઈ કરી તે વિજ્યાદશમીને
પ્રક્ટો. આર્ય લોકોએ-દિન્દિ-લોકોએ અનેકવાર વિજ્યાદશમીના
મુઠનું ઉપર જ ચઢાઈ કરી વિજય મેળવ્યો છે. તેથી વિજ્યા-
દશમી એ રાત્રીય વિજયનું મુઠનું અથવા વહેવાર વણગળ છે.
મરાઠાઓ અને વાપુતો એ જ મુઠનું ઉપર રજશાળની સીમા
વધારવા શત્રુના મુઠ ઉપર ચઢાઈ કરતા. રાત્રાત્રે રાજા કરી
દાખીયાદની સવારી કાઢી, સરખસ સહેર બહાર લઈ જવાનો
રીવાજ આજે પણ છે. તેમાં શમીનું પૂજન અને અપરશિલ્પ
દેખી પૂજન એ સીમાસ્થપનનો મુખ્ય વ્યવ છે.

શમી અને એકમંતક હરમાં પણ શત્રુના તારા કપાની
શત્રુ છે એમ મનાય છે. એકમંતક જેટલે આપણનું આઠ, શમી
ન મને ત્યારે આ આઠનું પૂજન થાય છે. આપણનાં પાંદડાંનો
આકાર સોનાના સીસા જેવો ગોળ દોષ છે, અને જેટલા
કડ (reply card)ની માફક બે પાંદડાં જેવાં દોષ છે
તેથી તે બહુ જ સુંદર દેખાય છે. • • •

પણ એક ઐતિહાસિક ઘટના દશેરા સાથે જોડવાની
આપણે ગુપ્તી ગયા છીએ. તે જ આજના જમાનામાં વધારે
મદનવતી છે. રિચિત્ર્ય કરતાં ધર્મત્વ્ય શ્રેષ્ઠ છે, બાકી
શત્રુને મારવા કરતાં હૃદયરય પરિપુરે મારવામાં જ પુરુષાર્થ
મેટો છે, નવધાન્યની કાપણી કરવા કરતાં પુણ્યની લગ્નગી
વધારે ટકે છે, એવો ઉપદેશ આખી દુનીયાને આપનાર
મારણિત્તુ, લોકચિત્તુ જગવાન જુદો જાન વિજ્યાદશમીના
શ્રમ મુઠને જ ગયો દત્તો. (કોલકરનાં દેખાં)

અગ્નિદામ લિંકન

અગ્નિદામ લિંકન 'દાઈન' પ્રદેશમાં, કેન્ડામાં જન્મ્યા
દત્તો. એવું ધર તદન સાધારણ દત્ત. તે માટી ને પાણીનાં
બનાવેલું કુંપડું દત્ત. એમનાં શબ્દરચનામાં બેપત્ર દીપાદલો,
એકાદ લાંબુ દેખત અને એકાદ ધોરા તથા કોટીની વધારે કારાંક
રોધવાનાં વાસણો દત્તા. આ જ એ કુંડળનો વેગવ.

અગ્નિદામ લિંકનના પિતા હજનસેશામમાં દારૂશા
મટ્ટીમાંથી એક દત્તો; પરંતુ એની માતા એક પ્રીણ
બ્રમણ હતી. એના બાપો નાણક દત્તો. એ અતિશય લાખાની
વાળી દોવા છતાં એના પ્રયત્નશક્તિપત વર્તનથી અગ્નિદામ
ઉપર પળી જ સારી છાપ પડવા પાત્રી હતી. પરંતુ લિંકનના
કમનસીને એને નવ વર્ષની કુખળી ઉમરનો મુઠી તે રેખાંક
પાત્રી લિંકન એની માતાને કાપી બુક્યો નહિ. પાત્રી વધો
પણ જ્યારે એ 'ચુનાદેડે રેટ્ટ' નો પ્રિસિડેન્ટ થવા પામેલ
ત્યારે પણ તે કહેતો કે, 'દાલ હું જેવો છું અને બીજાઓનાં
રોજી થવાની આસા શામું તે સર્વ માટી મઠ્ઠા માતાને જ
આપારી છે.'

અગ્નિદામનું બાદવાપરવાનું નામ 'એલ' દત્ત. પેલા માટી-
ના કુંપડામાં જ એણે ફરતીક કાપણીમાંનો એકમંતક દત્તો.
એમાંની મુખ્ય 'પિસ્ત્રિમ્મ પ્રાયેસ' 'શિલિન્સન કુમ' અને
'બરિન્સ' હતી. ફેટલી સુન્દર મુઠળી ! સગલીમાંથી રોમ્મ
દત્ત એ લખતાં રીખે. પાટીઆના કુટા એ એની હાજન-
પાટીની ગરજ સારતા.

ગોણેએ એ ઉઠા, પખોને ને બળવાન રત્નામુંલપાણે
પુગાન બન્યો. ઉપરાંત એ વિખ્યાન કરીઆજ પણ કર્યો.
પરંતુને અતિશય વાગવાળી એ ફેરવી નમુંને એ દિવસે નો
જેશવર દત્ત કે કારાંક કાપવાની રીતજર પશુ છે દોષના

છેલ્લી પક્કી હાથ સીધા સખી રાંઠે. થોડાં જ આવી રાત્રિ ધરાવે છે. પોતે બગ અને હાથમાં ઘણા બધી ચણીઓ છે એ વાનથી કિંદન હમેશાં આનન્દતો.

એ દીવસ એણે 'ક્રોમોસ્ટેટ' સજ્જ મહેલો જ વાટ સાંભળ્યા. એના અર્થ થોડો તે એ બાજુનો ન હતો. તેથી એણે પોતાના એક બાજમિતને પૂછ્યું. પેલા બાજમિતે એણે કહ્યું કે 'મને 'ય' પુરી ખબર નથી; પરંતુ 'યુક્લિડ' નામની ચોપડીમાં મેં એ વાંચ્યો હતો.'

અટવા માટે એણે ઘણી જગ્યાએ જોઈ નાખી. અંતે એને યુક્લિડનું પુસ્તક મળી આવ્યું. કિંદને તો એ આપું થી મેલે ફરી પાડ્યું. ત્યાર પછી અથાહમને 'ક્રોમોસ્ટેટ' કેમ કર્યું તે આપડ્યું.

કિંદના અંતરના છેક હડાલમાં પ્રચુની મરજ પ્રમાણે ફરવાની ન્યસંજ દમ્ભા છુપાએલી હતી. એ નાનો બાળક હતો; ત્યારે એની માતાએ આ કિંદના સતેજ કરવા તબોલ મહેનત કરી હતી. પ્રજુ પાસે છે, પ્રજુ તેને જીએ છે, પ્રજુ તેને ચાહે છે, તે મુઠો ફરે છે તો 'ય' પ્રજુ તેના ઉપર હમેશાં પ્રેમ રાખે છે—આવી અનેક વાતો અથાહમને એની માતાએ શીખવી હતી. નાનપણના એ દીવસોમાં પરમેયર અને પોતાની માતા આશળ આચાહમે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે પોતાની મના જે પુત્ર્ય પ્રજુના ચરણની રોવા ફરે છે ને ને પરમપિતાને ચાહે છે તેને એ પણ ખરા અન્તઃકરણથી પૂજશે. જ.

એજ મોડો થયો ત્યારે અમેરિકામાં દારૂની બી દૂર ફરવાની હીલચાલ. એણે ઉપાડી લીધી. એણે એક વખતે કહ્યું હતું કે, 'મારી માતાની મૃત્યુસાત્થા આશળ મેં' પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે હું કદાપિ દારૂ પીશ નહિ અને અત્યારે પણ હું એ દીવસની માફક બંધાએલો છું.'

મારીના બુંપડાથી આશળ વધી છેક પ્રજુજનું સિંદૂસન દીપાવતાં એને એક લાંબી વસમી વાટ વડાવવાની હતી. એક મહારજનું ઇલન એણે માળ્યું; એ કાકજન પણ થયે; હકમદાર બન્યાં છેવટે એકવોકેટ, રોનેટર અને પ્રેસિડેન્ટ પણ સવા પાડ્યાં.

અથાહમ કિંદના બેઠમાં એક જ ચિત્ર દર્શ્યું અને તે એના દેશના—યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો—નહોતો ! ત્યારે ત્યારે વિચેટ પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે ત્યારે કિંદન એની પાસે જાય, બંજી એની પ્રાર્થના કરે, એમાંથી ચેતન મેળવે, એના બગથી ખરેખર અપડી પૂંચ ઉઠે, એની સંમતિથી મહારજના ફરજો થકે. એ નહોતો એને મન પરમ દેવતા, ઇલનનું સર્વસ્વ ને રવ-ધર્મનું વસ્ત્ર !

એમ કહેવાય છે કે એક વખત ત્યારે એ મીસીસીપીને

કિનારે પ્રવાસ કરતો હતો ત્યારે એણે યુવામીના બુદ્ધિની હાલત જોઈ. એ જોઈ તે અવાજ બની ગયો—કોઈ જાણી. બીજી વખત એને શ્રાવ્યોના બનલમાં જવાની તક મળી એ દરજ જોઈ પાસે હમેશા મિત્રોને એ કહેવા લાગ્યો 'આશી! અપણે અઢીથી બહાર ચાલ્યા જઈએ. અંતે તોડી પાડવાની પ્રજુ ને મને તક આપશે તો હું મેં અવરજ નિર્ણય કરીશ.' અને ખરે જ તેણે એમ કહ્યું જ પણ ત્યારે એને વિલંબની વરમાળ વરવાનો વખ આગ્યો, ત્યારે યુવામીને છુટાપણ પ્રાપ્ત થયું, ત્યારે અથાહમ કિંદન અમેરિકાનો સર્વોચ્ચ પ્રેસિડેન્ટ, એક નાટ્યકલાક એક સુનીની યોગીનો ભોગ થક પરચેકવાસી થયા. કાન ? એના અથાહમ હજી અમર છે. ('યુક્લિડ પ્રકાશ' જુલાઈ, ૧૯૨૬)

બેકી રકમનો ચોરસ

'કુમાર'ના ત્રીમ અંકમાં ૩૪નો નહીં ચોરસ બતાવ્યો છે. તેની અને એવા બીજા બેકી રકમના ચોરસ બતાવવાની રીત હમણાં જ અમારા મિત્ર તારથી મળી છે, જે અમે પ્રગટ કરીએ છીએ.

પહેલાં શેણ ખાનાનો એક ખાલી ચોરસ દોરો. હવે મેં તે બેકી રકમ દોરો. એ બેકી રકમને મેં એ બેકી ચોરસ બતાવ્યો. આ ચોરસી રકમમાંથી એક એક બાદ કરતાં જે જે રકમ આવે તે તે નીચેના શ્લોકમાં દર્શાવ્યાં ખાનામાં મુજબ મુજાવવો.

૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫
૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦

ત્રીયા દસાઈ પ્રથમે ચ કોટ

બાકી ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩ અને ૧૪ ખાનાં બાકી

૫ થાં તે એમાં અનુક્રમે દ્વિ દસ થડ ક્રમક્રમ કુ વેદ થાજ મેં આંકડા અનુક્રમે લખો. જે ચોરસ બન્યા તેની આડી કડી દોરોનો, બંને કંબોના તથા મેં તે ચાર આંકડાના ચોરસને સરવાળો મુજબ બેકી રકમ થઈ રહેશે.

એક દાખલે લઈએ. બેકી રકમ ૧૬ થારા.

એટલે, ૧૬=૨+૮. પછી ૮-૧=૭; ૭-૧=૬; ૬-૧=૫;

૫-૧=૪; ૪-૧=૩; ૩-૧=૨; ૨-૧=૧; ૧-૧=૦.

હવે શ્લોકમાં બતાવ્યા મુજબ અનુક્રમે, બીજા ખાનામાં ૭, ત્રીયા ખાનામાં ૬, ચોથા ખાનામાં ૫, પાંચમા ખાનામાં ૪, આઠમા ખાનામાં ૩, પંદરમા ખાનામાં ૨, દસમા ખાનામાં ૧ અને પહેલા ખાનામાં ૦ મુકો.

બાકી ખાલી રહેતાં ખાનાઓમાં અનુક્રમે ૨, ૩, ૬, ૭, ૮, ૯ અને ૫ મુકી દો.

જુઓ નીચે

	૧	૨	૩	૪	
	૦	૭	૨	૭	
૫	૬	૩	૪	૩	૮
૯	૬	૧	૮	૧	૧૨
	૪	૫	૨	૫	

૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬

ખંડાર લખેલા આંકડા ખાનામાં અનુક્રમ બતાવે છે. દરેક હારમાં ખાનાને ડાબી બાજુએથી જમણી બાજુએ અનુક્રમે ચલુતા જતું.

૧૬ થી બોલી બેઠા રકમ ધારણી તો તમારે એ રકમ-માંથી એક એક બાદ કરવા જઇને = મુક્યા પામી-૧, -૨, -૩, એમ મુક્યા પડશે.

લીસા રેવે

સેકરેશના કુમટનું વળત ૬૪૦૦૦ રૂન છે.

એક રોર મધ એકડું કરવા મટિ મધમાખીને જહાં જહાં ૬૦૦૦ કુલમાંથી મધ મુકવું પડે છે.

હુનીઆમાં મોડામાં મોડા મધપુડા આવજી દેશની મધમાખીમાં બાંધી રાકે છે. અત્યાર મુખીમાં કોપી મોટો મધપુડો ૧૮ કુટની ઉચાઇના બજારમાં છે.

હુનીઆમાં પહેલામાં પહેલું હાપું ચીનમાં 'વેડીય સમાચાર'ના નામથી નીકળતું. તે ઇ. સ. ૧૯૮૫ ૯૦૦ મુખી ચાલ્યું હતું.

કાઠપણ વસ્તુને બાર જમીન ઉપર લાગે તેના કારણે જમીન નીચે ખાણમાં વધુ લાગે. કારણકે મુલતકર્ણના નિયમ મુજબ પૃથ્વી સીને પોતાના મધ્યભિન્દુ તરફ ખેંચે છે. જેમ વસ્તુ મધ્યભિન્દુની વધારે નજીક તેમ એ મેંચાણ વધારે એમજ બોલ્યો. તેથી ખાણમાં આપણને વસ્તુને બાર વધારે લાગે છે.

જાપાનીઆને ગળા જતારે રાક્ષસ

આ રાક્ષસની આકૃતિમાં ફેરવા જાપાનીઆ સમાધા છે તે શોધી કાઢો.

સહજના રજુમાંથી ૩૦૦ કુટ લાગે અને ૧૨૦ કુટ ખડોળો ખરવા તારાનો પગાર મળી આવ્યો છે. તેના રૂ બાગમાં તો ચોખ્ખો નીકલતો ધાતુ જ છે.

પીળાંબિકે એનની ગતિ વધારેમાં વધારે એક કલાકના ૧૦૫ માઇલની નોંધાય છે.

'બોમ્બે પાથેનોઅર્ષ'ની એક દિની દુકડી સાઈકલ ઉપર પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણાને નીકળી છે. ગયા ઓક્ટોબરમાં એ દુકડી બહુચિરતાન અને ઘરામની હીમાં ઘડ બર કનાલામાં સ્તીરી-આનું રજુ ચોળેમાં ચડી હતી. 'કુમારસેના'ના મુખી સર જેટલ પોલેલ કહે છે કે આણસ ધારે તે પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા તો એ હસતાં હસતાં રમતવાતમાં ફરી રાકે.

ફેરિયાકીની હરીફાઈનું પરિણામ

જે મહીના પહેલાં અને વિદ્યાર્થીઓની ફેરિયાકી મટિ ઇનામ બંદેર કહ્યું ત્યારે અમને આશા પણ નહોતી કે 'કુમાર' નું એક પાતું બની રહે એટલા ફેરિયાકી વિદ્યાર્થી જાણના બીનધંધાથી માણસો તરફથી આવી મળશે. કુલ નેવીસ ફેરિયાકી આવેલા તેમાંથી હરીફાઈના યોગ્ય પ્રમાણે ચોમ્બ લાગ્યા તે આઠ આ વખતે અને પ્રસિદ્ધ હરીએ છાએ. એ આઠેય ફેરિયાકીમાં લેનારને નિવિધવા લાગ્યા વિના નહિ રહે.

બાર્ડ હીરાલાલ આસરના કામમાં ફેરિયાકીની હરતારી આવી મળ જણાય છે. તેમણે બીન પણ એકમ મુદર ફેરિયાકી મોકલ્યા છે, તે કોઇવાર 'કુમાર'ના પાચકોની નબરે પાડીશું. બાર્ડ શીવજી વેલજ કોઠારી (વર્ષ ૧૪) અને બાઈ ચીમનલાલ સોમશ્વર ડાકર (વર્ષ ૧૭) એ બંને કુમકેને ફેરિયાકીનો ચોખ છે તે બદલ અને અનિર્નય આપીએ છાએ; પરંતુ તેમનાં કામ હજી હરીફાઈમાં મુકવા ચોમ્બ નથી તેથી બાજી રાખ્યાં છે. હંમેશાની માત્ર ચાંપ

દાખલાની કળામાં જ ફેટાગ્રાફી નથી. ફોટોતેમાં કે માથુસોમાં સુંદર અને આકર્ષક ચિત્ર લેઈ શકીએ તો જ ફેટાગ્રાફીની કળા આવેલું.

ફેસેન્ડ પી. દેસાઈ (વર્ષ ૧૩) ને તેની હમરના પ્રમાણમાં ફોટોગ્રાફી ઉપયોગ શાસ્ત્રી આવેલું છે. સુંદર અને દેખનાવળી દેખાવો તે શોધી શકે છે. પરંતુ હાલુ ચોખ્ય ગ્રાહવલીનાં ચિત્ર બનાવવા મહેનત લેવી નેહ્યે. બધી જ હજી દેખાએ, કે બધી જ આડી દેખાએવાળા આકારો ન આવવા-દેવો બિનતા. કેમ ગમે તેના વિચાર કરી ફેટા લેવાની જગ્યા શોધવી નેહ્યે.

નં. ૫ નું ચિત્ર લેનાર બાઈ હંસરાજ ફેટાગ્રાફીની પદ્ધતિ જાણી છે; પણ 'નાના ઈન્જનેર' નું 'ડાયર' દેખા આવે તેવી પાછળની બાજુ નેહ્યે તે એ જાઈ જુલી જવા છે.

નં. ૭ નું ચિત્ર નવીનતા બતાવનારે હોવાથી જ લેવાયું છે. એમાં બતાવેલી સંપાન (અક્ષદેસની હોડી) ગુજરાતને એક નવીન દેશ છે, પણ તેની જોડે અક્ષદેસનો ખ્યાલ આવે એના આસપાસનો દેખાવ નથી. નં. ૧૦ નું ચિત્ર બાંધકામની ફેટાગ્રાફીનો નમુનો છે, અને તે એક સારું ચિત્ર બની ગયું છે. એમાં ફેટા લેનારે જગ્યા પસંદ કરવામાં ચતુરાઈ બતાવી છે. ૮ માં હમરના ચિત્રમાં ઘણાં સાચાં વર્તો છે અને લેનારનો હાથ પણ ઠીક જાયો છે.

પરંતુ નં. ૩ નું ચિત્ર લેનાર બાઈ જગનાદાસ મુખેદારે સામાન્ય લાગણીમાં જાડેને પણ પ્રમાણસર ફેટાગ્રાફીમાં ચોખ્ય કળાથી લીધાં છે, અને તે સારે આકર્ષકતાં આકર્ષવાપણુને પણ આકર્ષણપ બનાવી લીધાં છે; તેમાં એમની ખાસ કળા છે. એટલે હરીશંકર હજમ તેમને આપવાનું અને ચોખ્ય ધાતું છે.

નં. ૬ નું ચિત્ર લેનાર સર ગિરિજાપ્રસાદનો, ફેટાગ્રાફી એક કુશલતા વિશેષ છે. તેમણે હરીશંકર બહાર રહેવાની ઉમ્મિદ બતાવી છે; પણ તેમનું ચિત્ર આ સંજ્ઞામાં સુઘવાથી એ કામ નેહ્યું, બીજા શોખી ફેટાગ્રાફી કરનારાને હતાશ મળશે એમ અમે માનીએ છીએ. હવે પછીની બીજી હરીશંકર શેડા જ સમયમાં અહેર થશે. તંત્રી

સાહિત્ય, કલા, સૈત્ય, ઇતિહાસ, રચાપત્ય, પ્રાચીન અર્થ મંસ્કૃતિ
એ સર્વનું ચિત્રમય વિવરણ કરવું.

દર વર્ષે
વાર્ષિક મકરસંક્રાંતિ, કૃષ્ણજયંતિ
: રામજયંતિ ઉપર એમ ચાર
એક પ્રકટ થાય છે.

સુવર્ણમાળા

સચિત્ર ત્રિમાસિક

તંત્રી

લવાજમ

વાર્ષિક : રૂ. ૩૫, પરદેશના રૂ. ૫૫
છટક નકલનો રૂ. ૧૧ (દે.ખ. સાથે)
રજિસ્ટર્ડ થી મંગાવવા છતાં રૂ. ૦૫
વધુ મોકલવો

રોક પુરવોજામ વિદ્યામ આવજી, જી. પી. જી. આર. એ. એસ.

પ્રત્યેક અંકમાં આવજી, ૨૦ થી વધુ, હયા આર્ટ કાળ ઉપર મનોહર રીતે, રંગીન શાહીઓમાં છાપેલાં, હિન્દના કુશળ ચિત્રકારોનાં, કલાત્મક ભાવબરી ચિત્રો : તેના ઉપયોગી વર્ણન સહિત. અતિશય પુનઃપ્રકાશ, વિવિધરંગી (નિરંગી બ્લોક પદ્ધતિનાં) ચિત્રો એ તો 'સુવર્ણમાળા'નું અનેક આકર્ષણ છે. પ્રકાશક : લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ સાંજી સ્ટ્રીટ, ભાવનગર : સુબાઈ નં. ૮

રંગુન અને બર્મામાં બહોળો શેલોનો પાંચેલું ગુજરાતી સાપ્તાહિક

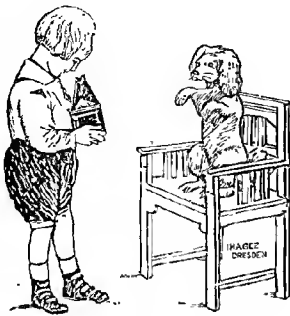
બર્મા વર્તમાન

તમે જોયું છે ? એ તરફ તમારી વસ્તુઓની જાહેરખબર આપવાને ઉપયોગી ને સફળ સાધન

'બર્મા વર્તમાન' એક જ છે.

લખો : 'બર્મા વર્તમાન' એડિટર

નં. ૬ સીકે માઈટોજ સ્ટ્રીટ : રંગુન

ફેટો પાડવાનું હવે
સહેલું છે !

અમારા મુંદર 'ઇલાગી રિક્લેક્સ' કમેરા વડે
એક બાળક પણ મુંદર ફેટો પાડી શકે છે.

મિલોને તેમજ સગાંવહાલાંઓને
ભેટ આપવા હાથકે વસ્તુ

ફીલ્મચેક વાળના ૩. ૧૬)
રેલફીલ્મ વાળના ૩. ૨૧)
મોટી સાઈઝના ૩. ૪૩)

આજે જ ફટલાંગ મંગાવો.

ફોલ એનન્ડસ :

કૉન્ટિનેન્ટલ ફેટો સ્ટોર્સ : ૭૩, એસ્પ્લેનેડ રોડ, કોટ, મુંબઈ-૧

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવનનાં પુસ્તકો

બાળવાર્તા ભાગ ૧-૨-૩ (ચિત્રભાષી) ફરિકના	૦-૭-૦
ધર્માત્માઓનાં ચરિતા "	૦-૧૦-૦
કૈલાસ-માનસ-અરોવર કરાંત "	૦-૧૦-૦
સુન્દર ભેટ "	૦-૧૦-૦
ભગવાન બુદ્ધ "	૦-૩-૦
હજારેક મહામહા પદ્યગુચ્છ (૧. ડા. બદ)	૦-૩-૦
તથાગત (હરિશંકર વિવેકી)	૦-૪-૬
આપણા દેસને ઇતિહાસ પુસ્તક ૧ (૧. ડા બદ)	૦-૬-૦
" " ૨ " "	૦-૫-૦
વિદ્યાર્થી (ભવનના વિદ્યાર્થીઓ)	૧-૮-૦
શરીરવિકાસ	૧-૦-૦
શિક્ષક અને શિક્ષણ	૨-૮-૦

ટપાલ ખર્ચ દરેકનું બદ

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ

(ત્રિમાસિક)

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવન ભાવનગર

તમારો પુસ્તકનો સમય

અપાટા માસ્કામાં કે અગાસાં ખાવામાં

માળવા કરતાં

વિનોદ સાથે રસભર્યુ સાહિત્ય

વાંચવામાં માળો તો શું ખોડું ?

નવચિંતન

અને રંગભૂમિ

તમને દર મહીને સાહિત્ય અને કળા

તથા વિવિધ જ્ઞાનથી ભરેલું

સહેલું અને સસ્તું વાંચન પુરું પાડશે.

નવચિંતન ચૌદિસ

નં. ૬: કુપર લેદન, દસકાના.

આ માસિક, અમરવાદ, સ્વાદેશીય, નવજીવન મુદ્રણલયમાં તંત્રી રવિશંકર મહાશંકર ત્રાવળે છાપી, કુમાર કાશીવય, ૪૪૮૦, ત્રાવણુર.

અમરવાદમાંથી પ્રગટ કર્યું.

વિદ્યાર્થીઓ વધારો, બુદ્ધિવરો, લેખકો
તથા લાયબ્રેરીઓ માટે—

યોકો!

બુક-પોલિશ

- ૧) તમારાં પુસ્તકો, લેખો, ખતો દસ્તાવેજો અને પુસ્તકાલયોને ઉધમ્, ડમ્, દુવા ઉદર તેમજ બીજાં નાશકારક જંતુઓથી બચાવે છે.
- ૨) જુનાં પુસ્તકો પર 'યોકો' લગાડનાથી નવીન પુસ્તકો કરતાં પણ કંઈક ઓર જલક આવે છે.
- ૩) 'યોકો'એ હજારો પુસ્તકોને જીવતદાન આપ્યું છે.

તમારે ત્યાં પુસ્તકો છે ?

તો તમારે ત્યાં 'યોકો' હોવો જ જોઈએ.

તમારા પુસ્તકો તમને વહાલાં હોય, તમને તેની કીમત હોય તો હમણાં જ લખો

વી. રાય ઍન્ડ કું.

એક શીરીના ૭ આના
દપાલખર્ચ જુલું

ગુજરાત-કાલીઆવાડના સોલ એજન્સ
સોમવાડા, કાલુપુર : અમદાવાદ

દરેક સ્થળે ચાલક એજન્ટો જોઈએ છે.

કૌમુદી

શુદ્ધ સાહિત્ય કળા ને
વિવેચનનું ત્રૈમાસિક

ત્રી

વિજયરાય કલ્યાણજી

બૃજસત્તા જુના-નવા સાહિત્યની ટૂલના; ચાલુ સાહિત્યની મુંદર સમીક્ષા;
સાહિત્યનાં અંગકપાંચ વીરો અવનવી ચર્ચાઓ; પરદેશનાં સાહિત્ય-કલાનો
પરિચય; શિક્ષ તથા આર્થિક વાર્તાઓ, લેખો, કાવ્યો, નાટકો, સંવાદો.
બીજીર ઇત્યાં સજીવ સાહિત્ય વિચારો
રસિક અને વિદ્વાનબદ્ધ વિવેચનો

લવાજમ

અંગાકૃષી : આરી રૂપિયા

પાઠકૃષી : ત્રણ રૂપિયા

કુટક નકલનો એક રૂપિયા

લખા : બપોરના પક કૌમુદી

કુમાર કાર્યાલય

૪૪૮૦ રાયપુર : અમદાવાદ

ચિત્રો

ના હાકટોન અથવા ફોટો પ્લૉક, લાઇન પ્લૉક તથા તેના ઇલેક્ટ્રો
અને રટીરીઓ પ્લૉક બનાવવાનું કામ ખાસ કાળજીપૂર્વક અને

ચિત્રકારમંડળની સહાય તથા દેખરેખ નીચે કરી આપનાર એક જ ખાતું

કુમાર પ્રો. સે. સ. સ્ટુડીઓ

૪૪૮૦ રાયપુર

અમદાવાદ

અંક
૧૧

કુમાર

હિંગતી પ્રજનું માસિક

તંત્રી
રવિશંકર રાવળ

વર્ષ ૧ :: અંક ૧૧

કારતક

૧૯૮૧

લવાજમ

પરચના રા. ૬ ૥ ૭ માસના રા. ૩

પરદેશના રા. ૭

છુટક નકલના હથ આના

કુમાર કાર્યાલય

૪૪૮૦, સાયપુર: અમદાવાદ

તમારાં શરીર અને મગજને, માટે પૌષ્ટિક જોરાકુંની જરૂર તો રહેવાની જ:
અને તરત જ તમને યાદ આવવાનું.—પેંડું ઘરઘરનું ગવાએલું પરિચિત નામ—

ઝંકુંની આયુર્વેદિક દવાઓ

ઝંકું મધુર પીણું દ્રાક્ષાસેવ

ઝંકુંના આવલેહો અને શરબતો—એ ગણું યાદ આવવાનું.

ઝંકું

ખાસ કરીને ઝંકુંનું

કેસરીજીવન

મહારસાયન

કેસરીજીવન એટલે 'સેસિ'ફર, અલ્બ, કેસર, કેસરી
અને બીજાં દીપન, પાચન, પૌષ્ટિક ઔષધો સેવથી
લીલાં રસદાર આમળાંબીના જતાવેલાં 'વ્યવનપ્રાશ'.

અને વ્યવનપ્રાશ એ કંઈ આ જાતનાની શોધ નથી;
પણ પ્રાચીન આયુર્વેદિક રસાયન છે. આખા જગતની સર્વ
વેદિક પદ્ધતિઓમાં કોઈ પણ એવી નથી કે જેમાંથી વ્યવનપ્રાશ
ક્રંતાં ગુણોમાં યોગે એવી દવા હજી સુધી શોધાઈ નથી.

આ યુગોક્ષિત અને યુગોક્ષિત, સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક
તથા નવજીવન આપનાર જોરાકુંનું નિયમિત સેવન
બાલાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં
જલ અને તેજ, તથા દરેક પ્રતિધર્મમાં એતન પુરે છે.

બાળાંબું કે સાળાં, નાનાંબોળાં, સ્ત્રીપુરુષ, નળાં કે સળાં—સૌકાર્ય એનું સેવન કરી શકે છે.
બાલિધાર્યાઓ, વેપારીઓ, વકીલો અને બીજાં મગજનું કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અત્યંત એનું
યોગ્ય મળે છે.

બાળોના સ્વાદ કે ગુણોમાં ફેર ન પડે એવી ખાસ જનાવંદની જરૂરીઓમાં સંધરવામાં આવે છે; અને
વેચવા માટે બીજોરી કાચના ખાસ પોટમાં પેક કરવામાં આવે છે.

કેસરીજીવન ઝંકુંનું જ મેળવવાનો આગ્રહ રાખો

પા રતલના પોટનો ફા. દોઢ; અરધા રતલના પોટનો ફા. ચોખ્ખાપણ: એક રતલના પોટના ફા. પાંચ.

કેસરીજીવન વિષેનું ખાસ માહિતીપત્ર અને આયુર્વેદિક દવાઓનું સચિપત્ર મંગાવી લેઓ.

ઝંકું ફા માં સુધુ ટિકલ વ કસે લિ મિ ટે ડ

કારણાં: એલિફન્ટા રોડ, મુંબઈ નં. ૧૩—ફોન: ૬૮૦૦—સુની મહાજનવાડી, મિલિટરી, મુંબઈ નં. ૧૩.
અમદાવાદના એલન્ટ: લોગીસલ ઇપ્સ, રીપીડીડ.

સ્વચ્છ અને ઉચી બદામ-પીસ્તાની પુરીઓ.

બનાવવા માટે ડૉ. એમ. સાફરવાલાએ બિન્દુસ્તાન તથા દેશાવરના દરેક બાગમાં નામ મેળવ્યું છે.

યોગાક્રમ

વરસોવા, તા. ૧૨, સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૯

હું ઘણા વખતથી રા. સાફરવાલાની બદામ-પીસ્તાની પુરીઓ વાપરું છું. મગજના પુષ્ટિકારક ખોરાક તરીકે આ પ્રકારની કોઈ પણ બનાવટ કરતાં, એ ખેરાક ચડીઆતી છે. પુરીઓની બનાવટ અને મીકાશ પણ સુંદર છે. આના બેટલેશ સ્વાદિષ્ટ અને તન્દુરસ્તી બક્ષનારો બીજો કોઈ ખોરાક માની બાજુમાં નથી. દુધની સાથે લેવામાં તે બહુ જ માફક આવે છે. મારા દરદીઓને અને મિત્રોને તેમની પુરીઓ વાપરવાની જરૂર પણ અચકાવા વિના મેં બલામણુ કરી છે. હુંકામાં, લોહા તરફથી તેમને દરેક પ્રકારે રોકા મળે એમ હું ઇચ્છું છું.

તત્તરવરમ

સ્વામી યોગાનન્દ

(અંગ્રેજી કપડાં)

પરદેશી સાકર ને ખાનારા માટે
સ્વદેશી સાકરની
પણ બનાવાય છે.

બદામગામના આદરોને માટે ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે.

ડૉ. એમ. સાફરવાલા, પરસીવલ માર્કેટ, લાલનગર.

શું તમને ચિત્રકામ કરવાનો શોખ છે ?

ઓઈલ પેઇન્ટિંગ, વોટર પેઇન્ટિંગ, પેન ડ્રોઈંગ, નકશાકામ ઇજનેરી કામ અથવા એવા કોઈ પણ હુસ્તરી કામનો કંઈપણ સામાન જોઈએ તો

જે. વી. નવલખીની કંપની

કાલણાદેવી રોડ, મુંબઈ નં. ૨.

એ સત્તાએ લખવાથી ઘેર જોડા

દારામત આવે મળી શકશે.

વિન્સર ન્યુટન તેમ જ રીચર્ડ કંપનીને

નવામાં નવા સામાન, હુટ્કા અથવા કાર્ટાઈંગ તથા

શાહીઓ, પેનિંગ્સ ફ્રેમ્સ પેનો અને ઉચામાં ઉચી રૂઝેલીની એમારે ત્યાંથી મળશે.

આઈરોનિંગ ઉપયોગના દરેક વ્યવસ્થા

અવરોગ અંગે બનાવી આપીએ છીએ.

પ્રદેશ પ્રાપ્તસિદ્ધ મંજૂરી બુકો

:આર્ટ:

ને લગતા

તમામ પુસ્તકો

જેવાંકે

દરેક સ્થાપના

ચિત્રકામની

ગણતરી

જે રેસ્ટોરની

ફોટો બુકો

એનેટીઓ

કોલોરિસ

હુલેની પોસ્ટ

આઈરોનિંગ

જીવનચરિત્રો

અંકીતનાં ચિત્રો

દરેક સાઈકલ

કારી ફોટો બુકો

પુસ્તકો

આપને, ત્યાં બાલગોપાલ છે કે ? હા ?

તો જરાક આપ જોશો ?

બાલકોને માટે ખાસ નીકળતું, નિયમિત, સુંદર, સચિત્ર ને સસ્તું

બાલજીવન

સામ્રિક તેમને વાંચવા આપો

પછી ભલે તે નાનું બુલકું હોય, આવડી શી છોકરી હોય, નીચાણે જતાં નાનાં-
મોટાં ચેકુસો હોય, પાઠશાળામાં ભણતાં છોકરાં હોય;—જમે તે હોય—

એ બધાંને તે આનંદ આપશે. એમાંની વાર્તાઓ ને ચિત્રો,
કવિતાઓ ને કિસ્સાઓ તેમને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપશે.

‘બાલજીવન’ દબરો જાગડોનું માનીતું છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, કર્ગંચી અને મુંબઈની રયુની-
શીપાલીટીઓ, વડોદરા રાજ્યની નીચાણો અને લાયબ્રેરીઓ તથા બાવનમગનું કેજરણીખાતું

એ સહુએ ‘બાલજીવન’ને મંજુર કર્યું છે

‘બાલજીવન’ કાર્યાલય : સાંકેતી સ્ટ્રીટ ... ... ભાયખલા : મુંબઈ નં. ૮

સાહિત્ય, કલા, સૌંદર્ય, ઇતિહાસ, સ્થાપત્ય, પ્રાચીન આર્ય સંસ્કૃતિ

એ સર્વનું ચિત્રમય વિવરણ કરતું

૬૩ વર્ષે

દીવાળી, મકરસંક્રાંતિ, દુપ્પળજયંતિ
અને શમજયંતિ ઉપર એમ ચાર
અંકે પ્રકટ થાય છે.

સુવર્ણમાળા

સચિત્ર ત્રિમાસિક

ત્રી

લવાજમ

વાર્ષિક રૂ. ૪૫, પરદેશના રૂ. ૫૫
હરફ નકલનો રૂ. ૨૧ (૮ ખ. સારો)
રજિસ્ટર્ડેથી મંગાવના છનારે રૂ. ૧૫
પથ મોકલવો

મેઠ પુસ્તકાલય વિદ્યામ માવજી, જે. પી.; એમ. આર. એ. એસ.

પ્રત્યેક અંકમાં આવપૂણે, ૨૦ થી વધુ, ઉંચા આટી કાગળ ઉપર, મનોહર રીતે, રંગીન શાલીઓમાં છાપેલાં,
હિન્દના કુશળ ચિત્રકારોનાં, કલાત્મક ભાવભર્યા ચિત્રો : તેના ઉપયોગી વર્ણન સહિત. અતિશય ખુબસુરત,
વિવિધરંગી (ત્રિરંગી જ્યોત્ષ્ણ પદ્ધતિનાં) ચિત્રો એ તો ‘સુવર્ણમાળા’નું અનેક આકર્ષણ છે.

મકાસક : લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ

સાંકેતી સ્ટ્રીટ, ભાયખલા : મુંબઈ નં. ૮

રંગુન અને બર્મામાં બહોળો શેલાવો પામેલું ગુજરાતી સાંપ્રદાયિક

બર્મા વર્તમાન

તમે જોયું છે ? એ તરફ તમારી વસ્તુઓની જલ્દરબજર આપવાને ઉપયોગી ને સફળ સાધન

‘બર્મા વર્તમાન’ એક જ છે.

લખા : ‘બર્મા વર્તમાન’ ઓફિસ

નં. ૬ સીકે માઉટ રોડ સ્ટ્રીટ : રંગુન

પ્રત્યેક કુમારને જરૂરની એક ચોપડી ખાળવિહાર

રંગબેરંગી ચિત્રો સાથે કીર્તિત સરળ બાળામાં વીમાન,
કુમારોને રમણે ને ૧૨ રાત્રિઓ, કનકને આ-
શીખને એની વાતો આના દિની રસભરી કથાઓ
આજે જ એક પ્રત માટે લખી નાખેને !
બધાં પત્રોએ એને વખાણ્યું છે.

ગુજરાતનું પહેલું રાષ્ટ્રીય રસુલ અઠવાલિક

સચિત્ર તોપ

સરસ હાસ્યબર્યા ચિત્રો, વાતો, નેંધો, વચ્ચે
વગેરેથી ભરપૂર, દર રવિવારે પ્રગટ થાય છે.
નમુનો મંગાવી લુઓ.

‘કુમાર કાર્યાલય’વાળા.....લખે છે કે તમારી ‘તોપ’-
થી ઘણાં ખુશ છીએ; ગુજરાતને એની જરૂર હતી.
ગાં ડિ વ સા ડિ ત્ય મં દિ ર
૧૯૦ :: કેળાંશી :: સુરત

તમને ખબર છે ?

શાસ્ત્રોમાં વર્ણન કર્યાં સુખખનો
પુષ્પમણિ જમણી શંખ

જ્યાં હોય ત્યાં સદા લક્ષ્મીનો વાસ થાય છે.

હુનીઆમાં ને માગો તે મળે છે;
માત્ર આપી અમૂલ્ય વસ્તુ હુલેલ છે.

એકાદ ‘પુષ્પમણિ શંખ’ તમારે
ખરીદવો હોય

તો તાદિ નીચેને સરનામે લખો:

વસન્ત ભાણાભાઈ ટોપીવાલા
નંબર ૭૪, સેકન્ડ ફ્લોર, રીટીડ, પેટાક કોલેજો
(સીડોન)

(સરનામું મંગેલમાં કરવું)

સ્વ. લોકમાન્ય તિલકનું

હાથમાં શ્રી નરસિંહ ચિંતામણી કેપ્ટર M. L. A. ના
તંત્રીપણા નીચે ચાલતું

કેસરી

દર ગુરવારે સવારે મુંબાઈમાં ગુજરાતી ભાષામાં

ગુજરાતી કેસરી

નામે પ્રગટ થાય છે. એમાં એ જ અડવાડીઆના
કેસરીના બધા મહત્વના લેખો શુદ્ધ સરળ ગુજરાતી-
માં આપવા હવેરાંત ગુજરાત કાઢીઆવાડેને લગતા
અવલના ખાસ લેખો, ચર્ચાપત્રો, ખબરપત્રો વગેરે
આપવામાં આવે છે.

અમારા લેખકો

શ્રી જ્ઞાનદાસ મહેતા M. L. A.; પ્રો. સ્વામી-
નારાયણ M. L. A.; શ્રી માર્ગદર્શ M. L. C.;
શ્રી મો. કે. સિંહિત M. L. C.; શ્રી રણછોડદાસ
હરજીવનદાસ ગાંધી, મુંબાઈ રયુન ફોર્પેરિટર; શ્રી
મળલાલ કેશવલાલ કદર, જે ‘મળદેશવ’; તથા
હુમર મિસ્તાન હપર ખાસ લેખક શ્રી શ્રીદાનવાલ
મણીલાલ ગવેરી વગેરે વગેરે

વાચકો

તમે ‘ગુજરાતી કેસરી’નો અંક વાંચ્યો ન હોય તો એક
નમુનાનો એક દોઢ આનાની કીટીટ મોકલી મંગાવી
લેજો: તમને તે જરૂર પસંદ પડશે.

વેચારીઓ

‘ગુજરાતી કેસરી’ના વધતા જતા ફેલાવાના પ્રમા-
ણમાં જાહેર ખબરના ભાવો બદલે એકા સાખ્યા છે.
જાહેરખબર ફેલાવવા માટે આ એક હત્તમ સાધન છે.

લવાજમ

પરસના રા. ૪: પરદેશના રા. ૬: હરક દોઢ આનો

બ્યવસ્થાપક ‘ગુજરાતી કેસરી’
લોકમાન્ય ઑફિસ પ્રિન્ટિંગ, ગીરગામ, મુંબાઈ ૪.

૪૬૧૪
૧૯૮૧

એ રમ્ય સંધ્યાકાળની સામે શ્રીમતી જોઈ રહી.
[અભિયાન- પાનું ૪૧૬]   વિવરણ: રવિશંકર રાવળ

તમન 'કુમાર' ગમ છે ?

ક તમારા વિકાસમાં એણે કંઈકે સહાય કરી છે? ગુજરાતનાં માસિકોમાં એણે જુદી જ ભાત પાડી હોય એમ તમને જણાય છે? ઉગતી પ્રજાની એણે કંઈક પાણી સેવા કરી હોય એવું તમને લાગે છે?...

—આ બધાની તમને ખાતરી હોય; તમને લાગતું હોય કે 'કુમાર'ની દેશને જરૂર છે; તમને લાગતું હોય કે 'કુમાર' ટકવું જોઈએ, ચાલુ રહેવું જોઈએ, ... તો—

[—તો આ પત્રિકા પાત્રપૂર્વક વાંચી જાઓ.]

—આ બંધન તું શું કરાશ તમા અદાજ તાત કાઢ્યા હુઆ તારા તાવ ખુ બાકાશ પાતાળ ઉકેલવા મથતી હશે; તારું અધીરું મન દેશદેશની સુસાફરીઓ કરે મેળવતું હશે; તારું હૃદય કેટકેટલા દુનિહુસંગપો જોડવા તલપતું હશે; તારી સહિ પ્રાહિત્ય અને કળા વટે મુંઢર કરવાની તને હોંશ હશે; તારી ચક્રોર દ્રષ્ટિ કેરું મનિધ્યની ઘડભાંગમાં રમતી હશે.

કુમાર, નવાનવરસે તારા એ કોડ પુરા ચાઓ. સાથે સાથે, તારી બુદ્ધિમાં નમ્રત ભાગણીમાં વિવેક, વિદ્યામાં હહાષણ અને કર્મમાં કસ્યાણ પ્રગટો. ચારંભ એવો ક એંત શુભ આવે.

અને આશિર્વચન છે કે તું

દેશ ને દીનને અર્થે ઓજસ્વી કર ચૌવન;

ચિરંજીવી થને, જીજ્ઞે જાનીને વીર વિક્રમ.

ધાર્મિક મતમતાંતર
ને પ્રમુખ બદલ ચર્ચા
લાગે છે. ધાર્મિક
છબે આપણને
સલાહ આપનારી છે
અને શુદ્ધતાને સત્ય
દોષધારી ઈશ્વારી
ધર્મના સિદ્ધાંતો પર
ચર્ચા ઉપર નેથી
નહી. આ ધર્મના
અને પ્રમુખના
આવેશને પોતાના
મતનું રક્ષણ કર-
વા પ્રયત્ન આપ્યા.
અને હવે તો કોઈ
કોઈના અગ્રણી પાત્ર
બના થયા છે.

આમાં ફરક મા-
ન્ય પોતાના મતનું
રક્ષણ કરવા પ્રયત્ન
કરે તે કંઈ બિનકામ
કહેવાય; પણ તેથી
પોતાનું જ સત્ય
અને ખીલનું જીવં
માની બેસવાનો

આચરણપત્ર માન્ય
ધાર્મિક જોઈએ તે નહીં મનાય.

સ્વધર્મ

આપણે કોઈ પણ જાતની
ધર્મનિર્મામાં પડીએ તે પહેલાં
આપણી લાચકાતને વિચાર કરી લેવા. પહેલાં તો આપણે
માન્ય તરીકેના સામાન્ય ધર્મો બરાબર પાળતાં શીખીએ.
પાર પછી જ ધર્મની મોટી તકરાર ચર્ચા કરવા બહાર
પડીએ. આપણે સત્ય જાણવા ને આચરવા શક્તિ આ-
પણું હમીશનું હોય શું, પ્રમાણિક અને પરસ્પર બંધુતા
વાળું હોય, સર્વ માનવી તરફ પ્રેમભાવ રાખીએ, કાંઈક
ટ્રેપ ન કરીએ અને નબરતાઈ કરીએ. પહેલાં તો આપણે
સામાન્ય સ્વધર્મ આપણે પાળવા શકીએ.

તે પછી

આપણે આપણા બુદ્ધિધર્મ-આપણાં માતૃપિતાત્વ કે આપણા
ધર્માચાર્ય બતાવેલાં નીતિરીતિ ને આચાર ઉપાસના બરોબર

તમે કોઈની કંઈ સુદર વસ્તુ કે કોઈની ચોજ માટે લાગ્યા હો છો;
વખત છતાં એ માણસ પોતાની ચોજ ચોસરી જાય છે, અને તમને એ
વસ્તુ ધારી રમતી હોય છે. એવે વખતે એ વસ્તુ તેને પ્રમાણિકપણે
પાખી ન રોપવા એ સખી લેવાનું તમને મન થઈ જાય છે—
—કેટલાકે જાણીએ કે કંઈકને રમણે ને પગલે, ધરીએ ને પગે તમને
આવાં 'મન થઈ જાય છે.'

એ વેળા 'નજા' એ સળગ લઈએ છો. એવે પ્રસંગે
તમારી જાતને 'ના' કહે; તમારા મનને દબાવી દો: 'મન મારો.'

મોટપણે પગારી કુટીયા, જ્યસનો અને દુરાચરણનાં મુખ એ 'મન
થઈ જાય'માં હોય છે. જે જાતને બાંધે દારૂગીયા થઈ ગયા છે તેમને
સંસ્કારનાં કંઈ જ પાત્રી પીવાનું મન થયું હશે; જ્યસનોનાં કંઈ
જાતોનાં સંસ્કારમાં માત્ર એક જ દાંત ખેલવાનું મન થયું હશે;
મોટી અહેસાસો કરવાર જુની ને નાનાંકિત વેસિને સંસ્કારમાં તો
નહી જોઈ શકાવું મન થયું હશે.

તમારી આસપાસના સંસ્કારો કીધા હોય, તમારી દરિયા તમને
કશ્ચાએ ને કંઈ બિનકામ કરવા તમારું મન ચળે એ વેળા ખબરદારી
થી જાણવું થઈ તમારા મનને મારો; તમારી દરજી—તમારો ધર્મ સ્ક્ર-
વાતી તમને લાગતો થઈ જાય ત્યારે તમારી જાતને 'ના' કહે; કંઈ
અસત્ય કે અધર્મ આચરણ—અપ્રમાણિક કામ કે નાની સરખી ચોરી—
કરવાનું તમને મન થઈ જાય ત્યારે નિર્ધયપણે તમારા જ મનને દબરી
કુટી ફાળવી દો.

અને તમારા મનપર—તમારી જાતપર એવી છત મેળવ્યા પછી,
એટલી સક્તિ તમારામાં થેરવા માં નબરતાઈ પ્રમુખો ખાદ માનલો.

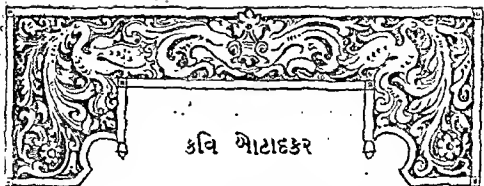
તેમ જાત જાતી તેમ જાત જાતી.

**પોતાને સેવિયું કામ એછામાં એછા
વખતમાં વધારેમાં વધારે સારી રીતે
આટોપી શકેય એનું નામ 'કુશળતા'.**

આપણે તો બહારના
ધાર્મિક અગ્રણીમાં નુ. પડતાં
આપણા સર્વ ધર્મના મિત્રોને
મળી કહીએ કે 'આવો બાઈ,
આપણે તો નાતપણી જ
સાથે રમીએ છીએ, સાથે ભણીએ છીએ. જાતિ અને ધર્મના
બેદ બંનેને હોય. નેથી આપણે પરસ્પરનાં હૈવતીત તોડી
બંધનબંધ વેર રાખે કરીએ? એક દેશના વતની તરીકે,
પ્રજા તરીકે, માણસ તરીકે, આપણે સરખા છીએ. જગત
આખાનો પિતા એક જ. આપણે સૌ તેનાં સંતાનો પરસ્પરનાં
ભાંડુ છીએ. કશ્ચરને નામે હાલતારા કશ્ચરનાં જ વિશેષીએ
છે. આપણે તેવા નથી થઈ. આવો મુસ્લીમ બાઈ, હિંદુ
બાઈ, આવો પારસી બાઈ, આવો ઉસાઈ કે યહૂદી બાઈ,
આપણે પરસ્પર રુબેદ કરીએ ને જાતનું કંઈકામ વધારીએ.
આ એકેને પહેલે પાને
એટલી પતિલા તરફ અને વાંચવાનું ધ્યાન બેસાડે છીએ.

પાળાએ. તેમાં કો-
ઈને વધી નહીં હોય.
પરંતુ આપણો એ
ધર્મ ખીલ પારો
મેળાવવાનો. આપ-
ણે સાંને કરીએ ?
આપણે આપણી
રીત સારી લાગની
હોય, તે તેની પ્ર-
કારા વિશદ કરીએ;
પણ ખીલએ તે
કણે નહીં તો કોઈ
એને કરીએ? જગત-
સંસ્કારો પોતાનો મત
ખીલ પારો મના-
વનો એ કંઈ શિષ્ટ
કે બાનદાની બહુ
નથી. આપણામાં
તે સત્ય એને શુંકે.
બાઈ હશે તો વિના
જાણે કુખીઆ આ-
પણી રીતો અને
આપણા મતને આ-
દર આપણી જ.

કેમ વર્તીએ ?

કવિ ખાટાદકર

હરકોઈ મુધરેલી સમાજમાં સામાન્યપણે એ વર્ગ હોય છે. વિચારનારનો વર્ગ અને કામ કરનારનો વર્ગ. જુના વખતના ચાર વર્ષોમાં પણ એવા એ વિભાગ હતા. પ્રાદ્યુ એ વિચારનાર વર્ગ, અને સ્વત્રિય, વૈદ્ય તથા શૂદ્ર તે કામ કરનાર વર્ગ.

કામ કરનારે વર્ગ સમાજને વ્યવહાર નિયમિત અને સ્ક્રીસલામત ચલાવતો, અને વિચારનારે વર્ગ સમાજને ધારણ કરતો તેમ જ નવી દિશામાં દોરતો. પ્રજાનો એ પૂજ્ય ગુરુ હોઈ શક્યું હોય જોતો ને અધાને ખતાવતો. કવિનો દરજ્જો પણ આટલો જ ઉંચો છે. કવિ ખરો પ્રાદ્યુ છે.

ખાટાદકર નાતે વાણીઆ હતા અને વાણીઆશાઈ પેશાકમાં કવિ તરીકે પોતાને ઓળખાવતાં પણ અચકાતા એ અયોગ્ય હતું. તેમણે આખું જીવન વિદ્યાને વશગ્યું હતું. આઠી આઠવિકા ઉપરાંત વધુ દ્રવ્યપ્રાપ્તિ તેમણે કરી નથી; અને ગવાયું ત્યારે ગમીકું કે મીકું ગાયા કર્યું છે. એમનું સતોષી, પરમાર્થી અને આનંદી જીવન શુદ્ધ પ્રાદ્યુજીવન જ હતું. એમની સૌમ્ય અને સ્વપ્રમાણ નવા સંસ્કારી અને કરુણાળી કાવ્યવાણીની પીછાન આ અંકમાં. અમે અવલોકન-વિભાગમાં આપી છે; તેમ જ એમના કાવ્યનો એક નમુનો પણ બીજે આપેલો છે.

જુના જમાનામાં હિન્દુસ્તાનના શ્રીહર્ય, બોધ અને અકબર જેવા મહાદેવ કવિ-પ્રાદ્યુજીવન આશ્રય આપતા. એ કવિઓ કાંઈ આગસ ને મોજમાં દિવસે માળતા એમ નહિ; પણ પ્રજામાં અને રાજ્યમાં રોજ નવી ચેતના રહેતા. આજ આપણે ત્યાં 'કવિ' એ મરકરી કરવાનો શબ્દ થઈ પડ્યો છે. આવા ઉંચા શબ્દોના હલકટ અર્થ કરીને આપણે સમાજ પણ અપોષિત જ પાર્યો છે.

હાલ યુરોપ-અમેરિકામાં લેખક કે કવિ પોતાનાં લખાણો ઉપર ગુજરાન ચલાવી શકે છે. જાહેર પ્રજામાં એટલી તેમની પ્રતિષ્ઠા અને કદર છે. જે માણસ પોતે વતન ને સચેતન છે અને. બીજાને રાખે છે, નવા વિચારો કે નવી કલ્પનાઓ કરે છે અને આપે છે. કંટાળેલાંઓમાં પ્રેરણા પુરી તેમનાં મન પવિત્રપણે બહેલાયે છે તેનો ખપ એ પ્રજાને છે. એવી, સારી સ્થિતિમાં કવિ કે લેખક નવા વિચારો અને નવા આદર્શો જાહેર પ્રજા આગળ રજૂ કરતા જ લાયક અને પ્રજાનું જીવન આગળ ધપાવતા જ રહે. આર્યસંસ્કૃતી હમણાંની સ્વતંત્રતા એના લેખકો અને કવિઓને જ આભારી છે એ કાંઈ અજાણી વાત નથી.

આવતી પ્રજાની મોટી ફરજ જો છે કે તેણે મનુષ્યપણુનો અભ્યાસ કરીને માણસ યોગ્યતાં 'શીખવું.' દરેક માણસને કંઈ ને, કંઈ ઇચ્છી પ્રસાદ-મળ્યો-હોય છે. ઉગતી પ્રજા તેનો ઉપયોગ વાંચે અને કરે. આ રીતે પ્રજા થોડા જ વખતમાં ઘણી જોણી મહેનતે આગળ વધી શકે છે.

જે મોટાદકરને આપણે કવિ તરીકે મોટા માનીએ છીએ તે મોટાદકરનું કવિત્વન બાળપણ હોય તો માણસ પર કે કેટલું તપ, કેટલો અભ્યાસ, કેટલો ભોગ અને કેટલું અવલોકન યોગનાં હતાં. આજકાલ ઉગતી પ્રજામાં ઘણાક લુવાનો લેખક કે કવિ થવાનાં નવાનો ઘડતા હશે - પ્રયત્નો પણ કરતા હશે; તેઓને પ્રથમ મોટાદકરનાં તપ, ભોગ અને અભ્યાસ સમજાવા અમે આગ્રહ કરીએ છીએ. એ ઉપરાંત ખસ કવિને આવશ્યક ત્રણ વાનાં—હેતાળ હૃદય, શુદ્ધ અંતઃકરણ અને સાચી ટ્રાપિ પણ એકઠી એ વાત ભુલાવી ન જોઈએ.

વેપારી વૃત્તિવાળા અને ધનાઢય ગણાતા શુજરાતે પોતાની જીંદગીમાં કવિતા અને કળાની લાગણી ખુદી કરી છે; અને કવિ નર્મદ, હાહમહમ્મદ ને મોટાદકર જેવા કેટલાયે સંસ્કારી ને ભાવનાશાળી આત્માઓનો તેણે અનાદર કર્યો છે. પણ કદરત તેનો પરધો અવશ્ય પાટવાની કં. એ જ ધનાઢય શુજરાતમાં કોઈ એવો અપૂર્વ અને અદ્ભુત—અને તે પણ મર્દાકીમત—કવિ અવતરશે કે જે આપણી આ ધર્મી કુષ્ટના, જોડી જડતા તથા બેદાનપણા ઉપર વિન્ય મેળવશે. તે કવિને દેશના હુશરકંઠાઓથી બરબર શુજરાતનાં ગૃહો પવિત્ર અને શુદ્ધ આત્માઓથી કંઠોક્ષ મચાવતાં હશે.

અત્યારે તો, આ નીચે લાઈ નવલરામ નંધેલાં 'મોટાદકરનાં સ્મરણ'માં એ સદ્ગત કવિનાં દર્શન કરી આપણે પાવન થવું ધરાવત છે.

સંવત ૧૯૭૪ ના ઉનાળામાં મારા ગિત અમૃતલાલ દાણીના લઘ પ્રસંગે મું મોટાદકરે લખેલો. 'કસ્બોલિની' આ પહેલાં મેં વાંચેલી અને તેનાથી હું આશ્ચર્યચકિત. એ 'કસ્બોલિની'ના લેખક કવિ 'દામોદર યા' બાદ દાણીનાં પત્નીના મારા ચાચ છે એ વાત જાણતાં તેમની સાથે હું કવિને મળવા ગયો. લાકડાની અનેક ચીજોનાં ચીંગાં મારેલાં. તુડુંતુડું થતાં કમાડવાળી નીચી અડધીમાં થઈ, અને ફેલી ઉપરના મેરે ચડ્યા. મેં હાંસિનો બાંધેલો હોલ નીચો અને જર્જરિત માળખુવાળો હતો. જુનાં ફરેલાં ગોદડના ધમ્મીયા પાસે કવિ બેઠા હતા. અમે તેમની પાસે બેઠા બેઠા. કવિનું વય તે સમયે ૪૭ વર્ષનું હતું. તેમના મોં પર ઘડપણની કચ્ચલી દેખાતી હતી, પાળ સફેદ ચંપા હતા તથા આંખો કુમારપ્રવા જેવી અને પાણી ઝડતી હતી. સરીર મુકલકડી, કાયાં બેસી ગયેલાં, અને

અચાજ જોખરો—એવા એ કવિનું પ્રથમ દર્શન મારી યાદદારતામાં સફેદ ચોરી મથું છે. બાદ દાણી જોડે કેટલીક કુટુંબકથા રૂપદ નવર અને પ્રસંગોપાત ઉત્તેજિત થઈને ક્યાં પછી મારી યોગપાણી જાણી લઈ અને પુછ્યું 'કેમ આવ્યા છો?' મેં કહ્યું, 'કસ્બોલિની' લેવા' એક બાંચેલા કપાટ જેવું કાંક પડ્યું હતું તેમાંથી 'કસ્બોલિની'ની એક નકલ તેમજે અને કાઢી આપી. મેં પૈસા આપવા માંગ્યા તો કહે, 'એ ન બને તમે અમૃતલાલની સાથે આવ્યા, મારી સાથે યોગપાણી કરી, હવે પૈસા લેવાય જ નહિ. લાલો નામ લખી આપું.' એમ કહી પોતાનું નામ લખી અને પુસ્તક બેર દીધું.

એવત ૧૯૭૫ ના ઉનાળામાં કવિ સાથે બાવનગરમાં ફરી મેળાપ થયો. આ મેળા મોટાદકરની પાસેના સમ-

હીઆળા નામના નાના ગામમાં જન્મેલ કૃષીઆના પચાસેક વર્ષનાં ડોશીએ 'આસ્તરે, મારા આંક લો' પચાસથી એ શિક્ષક હતા. આપી કોઈડી આયિકે કલ્પું, અને 'એકે એક, ખગે એ' બોલવા માંડ્યું! સ્થિતિમાંથી જરા રાહત મેળવવા માટે કોઈ કંપાય એક સાદી આસપાસનાં ડોશીમાં 'બા બૂ પા'

ગોધવાનું કવિને સુઝ્યું. તે સમયે બાવનગરમાં મોડી વયની જૈન સ્ત્રીઓ માટે એક શાળા કાઢવામાં આપી હતી. તેના શિક્ષક તરીકે કેટલાક મિત્રોની બલામણ્ય પરથી તે રજા હતા. બાઈ અમૃતલાલ દાણીએ વખતે બાવનગરમાં દક્ષિણ-મૂર્તિ વિદ્યાર્થીબવનમાં શિક્ષક હતા. તેમને મળવા ઉનાળાની રજામાં હું બાવનગર ગયો હતો. કવિ પણ તેમને ત્યાં જ હતાર્થા હતા. નવાપરામાં એક દરજ્જાની ગ્રીન

રામોદર જીવણદાસ બોરાવર

માળના મેડા પર અમે મળ્યા. જમવાનો વખત થયો હતો, અને કવિ થોડી નાની પાકી કેરીઓ ખેસમાં લઈને આવ્યા. જુની ઝોળખાણ તાણ કરીને તેમજે થોડા સમય પર છપાએલી 'ઓતસ્પિતી'ની એક નકલ મને આપી. અહીં કવિની આંખે પરવાળો આવતાં હતાં. તખીઅત પણ સારી ન હતી. તેમજ તેમને મજેલ કામ પણ અત્યુક્ત પડ્યું નહિ. કવિના કહેવાથી હું એકવાર તેમની શાળા જોવા જઈ ચડ્યો. મેડી પરના એક મોટા ઓરડામાં બોરાવરકર ખુરશી પર બેઠા હતા, અને આસપાસ ૧૫-૨૦ બાઇઓ, પારી, ઝોપડી તુગેરે અબ્યાસનાં સાધનો લઈને બેઠી હતી. 'ધણીખરી બાઇઓ-મોડી ઉમરની—જુદ ગણાય તેવડી હતી. એક

વાંચતાં હતાં! આ શાળાને બોરાવરકર રમુજમાં 'જરૂરી શાળા' (જુડીએલી નીશાળ) કહેતા. શાળા કાઢનારનો હેતુ તો થોડું શિ-દાણુ લઈ અરકી ગએલી અથવા નહિ બહેલી, કન્યાશા-ળામાં ન જઈ શકે તેવડી થોડી વયની બહેનો માટે શિક્ષણની સગવડ કરી આપવાનો હતો. પણ તેને બદલે આ શાળામાં ધણીખરી જુદ બાઇઓ જ વિદ્યા બહુવા આ વતી હતી!

જેવું કામ હતું

તેવું જ તેમનું બા-

વનગરનું રહેણાણ હતું. એક ગંદા લતામાં (થણું કરીને શેરડીપીડના રેલામાં) એક તલન અંધારીઆ મેણ પર ને રહેતા હતા. અહીં થોડો સમય રહી તે સમડીઆજે પાછા ફર્યા.

કવિના બાવનગર જવાનો ઉપગ્રે પ્રસંગ લખતાં, તેમણે યુગદાનનું સાધન મેળવવા માટે કહેલા અને પ્રયત્નો તથા શ્રેજ્ઞનાઓની ગમગીન માદ આપે છે. 'વેલનું, વેપણુવ મદારાજના મંત્રી તરીકેનું તથા ખેડૂતનું જીવન પણ તેમજે જુદે જુદે સમયે અનુભવ્યું હતું. પણ એકેમાં તે કળીજીત થયા ન હતા.

સંવત ૧૯૬૬માં તેમની બદલી લાખેલી ગામે થઈ.

અહીં તેમણે એક મોટી નોટ બાધી. અને તેમાં નિધિવિધ ૫૦-૭૫ બંધા કેમ, ક્યા કેટલાં સાધનાથી, કંઈ મોટી પેટી સાથે થઈ સકે તેની બંધાવાર નોંધ સુંદર અક્ષરે કરી. એ નોટના પૂંકા ઉપર નામ લખ્યું છે : 'રંગમ માલ'. તેમાં ધણી બંધાનાં નામ છે. જેવા કે તમાકુનો વેપાર, આપરાનાં પાન, સરસીઈ તેલ, વસાણાની મોટી દુકાન. ઘીની દુકાન. આસતેલની એવર-સી, તેમાર કોનો વેપાર, રાણપુરના કંઝાટી રૂ, કપાસીઆ, વાયદાનો વેપાર પ્રગેરે.

આ બધી રીપ ચાલે છે તેમાં વચ્ચે વળી એક પાતું આવે છે કે—'કલ્યાણિની' રંગેશ. બુકરોલરોને મોકલવી; અમુક ખાતામાં અરજ કરી કનામ લાયકેરીની મેળુરી માટે મોકલવી. વળી પાતું આજીવએન્ટન આદિથી 'કલ્યાણમાળા' રજૂ થાય છે. 'વીસી અને ફોર્ટી' કેમ કહી તેની પણ માહિતી આ રીપમાં છે. શાકભાજીની આકત પણ વિચારવી રહી ગઈ નથી.

કવિના મૃત્યુ પહેલાં જેએક મહીને હું તેમનાં બોટાદમાં મળ્યેલ હતો. એમની તળાવન દરેશા નળળી તો રજા જ કરતી; તેથી દયાની સગવડ મળે એટલા માટે તેમણે બોટાદ બહારી કરાવી હતી. અહીં ને માસિક ૧૮ રૂપિયાના પગારથી આય સ્કેલના મુખ્ય શિક્ષક તરીકે હતા. એક દહાડો સાંજે હું ત્યાં કવિ એક મિત્રની સાથે, ગામ બહાર ટેકરી પર આવેલા મંદિરમાં દર્શન કરવા નિમિત્તે ફરવા નીકળ્યા. મંદિરના બાવાજી, સાથે આવેલા બાબને સારીરીતે ખીજાનના હતા. મારી કુતપરજ કરીને બાવાજીએ કવિ તરફ આંગળી ચીંધી પુછ્યું, 'આ શેક ક્યાના છે?' 'બોટાદના જ છે' એવો જવાબ મળતા બાવાજી તો હાથ જ ગયા અને બારપૂર્વક બોલ્યા, 'હું વરંસા થયાં આ ગામમાં રહું છું અને નાનાં છોકરાંને પણ જોળખું છું, ને આમને ન જોળખું એ કેમ બને ? એ સાચે જ અહીંના છે?' પેલા બાહ્યે કરીથી હા કહી, 'બાવાજીની નવજાતો પાર ન રહેા.

એક સવિસ્તર અવલોકન-લેખ લખવાનો હતો ત્યારે તેમણે મને કહેલું, 'તમારા લેખમાં માંડે આખું' નામ-દમોદર જીવાલકાસ બોટાદકર—લખજો; કારણકે અહીં અમારા ગામમાં એક બ્રાહ્મણ છે તેણે પણ 'બોટાદકર' નામ ધારણ કર્યું છે.' આ બીજા બાઈ વીશે અથવા તેમનાં કાવ્યો વીશે મેં કંઈક કહેણે કર્યું ત્યારે હું કારણેલું ન હતું (હજી પણ કંઈ ગણમાં નથી), એટલે કવિની આંખી કાળજી માટે મને અચંચેા ઉપજ્યો. પરંતુ આટલાંહું લખ્યા પછી પણ કવિને એના બધ રહે એ આપણી જ એકદરાહનું સમોટ દર્શાવતું છે.

કવિની સરમાળ પ્રકૃતિ પણ તેમને આ બહેર-ખર્ચરીઆ જમાનામાં અનુભવા રાખવામાં એક મુખ્ય કારણરૂપ હતી. Dasi, dress માટે address (આમળપડતાપણું, પોશાક અને વાયાળતા) એ આ જમાનામાં પ્રફુલ્લિમાં આવવાનાં મુખ્ય સાધનો ગણાય છે. તેમાંનું પહેલું તો કવિમાં મુદ્દલ ન મળે. પોશાક પણ તદ્દન સદો ગામડીઆસાહી;—પોલીઝ, પંદરણ, બંડી, ખેસ, ફેટા, અને સીતું સાધન વાયાળતા પણ એમનામાં ન હતી. અનુભવા પાસે તે ધણુંખરું મુંગા જ રહેતા; મોટાં માણસોના પરિચય પાડતાં તે સરમાતા; અને અતિ સાધારણ સોકોમા કવિ નરીકે જાળખાવું તેમને ગમતું નહિ. તે હમેશાં સરજે-સરખામાં જ ખીલતા. આ દરેક વાતનું એકેક દર્શાવતું હતું.

વરંસા પહેલાં જ્યારે કવિ મુંબાઈમાં વસતા ત્યારે તેઓ 'અંદ્ર' માસિકમાં કવિતાઓ મોકલતા. તેથી તેના નેરી સ્વ. હરિલાલ હર્ષદરાય ક્રુવે પત્ર લખી તેમને અમુક સ્થળે ખાસ મળવા માંડે આગ્રહપૂર્વક બોલાવ્યા. પણ કવિ ગયા જ નહિ. 'મારી કવિતા પચ્ચી ના. ક્રુવે મારા વીશે કેં કેં ખ્યાલ બાંધ્યા હોય. તેમની સમક્ષ આવેા વાણીઆવેશ પહેરીને બનકે' તો તેમને નવાજ જ લાગે. એમ ધારી હું તો ન ગયો' એમ ઘણી વાર એ પ્રશ્નગતી વાત કરતાં એ કહેતા.

અતિ સાધારણ માણસોની પાસે કવિ તરીકે જોળખાવું એમને ગમતું નહિ. પણ કમનસીબે તેમની

કવિના આ એકલવણ અને સરમાળ સ્વભાવની પાછળ અનેક વાતો રહેલી છે. તેમનાં કાવ્યો પર હું

પરિસ્થિતિ એવી હતી કે તેવા માણસો અને જોડકાં જોડનારાઓની વચ્ચે તેમને પ્રસંગ પડતો.

હોઝને વર્ષ પહેલાં બાવનગર રાજ્યના વિવાદિ-કારી રા. વિક્રમરાય મહેતાએ રાજ્યના શિક્ષકોની પરિષદ ઓલાવેલી, ને તેમાં કવિને પણ માનપૂર્વક આમંત્રણ આપી તેડાવેલા. પરિષદમાં કેટલાક શિક્ષક કવિઓ હતા તે પોતપોતાની કવિતાઓ ગામ મંજ-ગાવાના લાગ્યા. છેવટે તેમાંના એકે કવિને પણ પોતાનું એકાદ કાવ્ય ગાઈ સંભળાવવા કહ્યું. આથી કવિને બહુ માઁ લાગેલું. 'આપણે કાંઈ બાદમાંથી કે જોડકાં જોડનાર સભારજની કવિતા લખનાર છીએ?' એમ પાછળથી કવિએ આ પ્રશ્ન પાંચે બેસનાં કહેલું.

પણ એના એ જ કવિ મિત્રોની વચ્ચે ખૂબ ખીલા અને પોતાનાં કાવ્યો ફેલાવેથી ગાઈ સંભળાતા. તેમના અવાજ ઓખરે હતો, છતાં તેમની ગાવાની હલકે એવી સુદર હતી કે ત્યારે તેઓ ધીમે સારે લોકગીતો કે લક્ષ્મીગીતો ગાતા ત્યારે તેની હલકથી આત્મપાસની સ્ત્રીઓ પણ રમમામ્ જતી.

એકવાર સંધ્યાકાળે એ મિત્રો સમઠીઆળે જઈ ગયા રાત્રિનિદ્રિય કવિ તેમને સઘ રાત્રિનો સરભાગ

કરવા બહાર નીકળી પડ્યા. સંધ્યાના નમતા પહેરે ગામથી દૂર દૂર આવેલાં જોડમાં સૌ જોડ નવા જ રમેલા 'માનુકુળ' 'બાઘખીજ' અને 'જનની' ના રાસ કવિએ ધીરી હલકથી ગાયા. ને પછી રસની એ રવ ત્યાં જ ન અટકી. પણ અનેક લક્ષ-ગીતો તથા લોકગીતો લલકાર્યાં. 'સોના ઢોળાણી રૂપા મેણું રે' એ ગીત તો કવિએ પાંચ છ લુગ લુગ લગભાં ગાઈ સંભળાવ્યું. આ વખતે કવિ ખરેખર ખીલા લતા.

કવિનો અનિશ-પ્રેમ આત્માશય હતો, કેમ મહેમાન-ખાસ કરીને મિત્ર મહેમાન તરીકે આવે ત્યારે પોતાની ગરીબાઈ છુટી જતી, અને આપણે એમને ત્યાં રહીએ તેટલો સમય પોતાનાં તન, મન અને ધન આપણને મંપૂર્ણરિતે અર્પણ કરી દીધાં હોય તેવી રીતે જ જતો, એ પ્રેમાળ કવિના-હેજા પત્નો, હજી તો હું આજ ઉત્તર આપીસ કાલ આપીસ એમ વિચારમાં હતો ત્યાં જ તેમના મુલુના દુઃખદ સમાચાર મેં સંભળ્યા. પ્રથમ તેમના આત્મભં-સાન્તિ આપો.

નવલરામ જગન્નાથ ત્રિવેદી

એક માણસ મુંબાઈની કાર્ક હોટેલમાં જમવા ગયા હોટેલના માલીકને તે લગેશ જમવા આવનારા એવા ન લાગ્યા.

શેડીવારે એ માણસે કહ્યું કયો, 'જોડકા, એક ચાંચા રખસ કપ લાવ.' કપ આવ્યો ને ખતારા થયો.

'જોડકા, શીખંડ પુરી લાવ.' શીખંડ પુરી આવ્યાં ને સારું થઈ ગયો.

'જોડકા, બટકાં અને ખતરવેલીયાં લાવ.' તે પણ થઈ ગયો.

'જોડકા, શાકપુરી લાવ.' શાકપુરી પણ આવીને પેટમાં ચલ્યાં ગયાં.

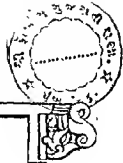
'જોડકા, હવે એક દોહીને કપ લાવ.' આવ્યો અને પેટમાં રેડાઈ ગયો.

હવે તો બીજાં લેવાય લઈ. ત્યાં વળી ઓડર આવ્યો, 'જોડકા—' જોડકા બેસી ઢાક્યો, 'હું સહેબ, ખીલ લાવું?' ના. હવે એક પોલીસને ઓળખી લાવ મારી પારો બીલના પેસા નથી!'

સરહાર—જોડકા, હું કપર ભડે છું; જરા મારા પોતાં ધ્યાન રખાવે.

શેડીવારે પછી પાછા આવ્યોને પોતાનો પોટો ન જોતાં સરહારે જોડકાને પુછ્યું, 'જોડકા, પોટો કયો? મેં તને ધ્યાન રાખવાનું કહ્યું હતું ને!

જોડકા—હા સહેબ, મેં જોડખર ધ્યાન રાખ્યું છે. પહેલાં તેં અડધી રીધી જઈ પછી પોલી તરીમાં વળી ગયો.

બ લિ દા ન

અહીં હવે વર્ષની બુની આ વાત છે.

મગધદેશના રાજા ગિગીસારે બમવાન બુદને એકવાર આજીજી કરી કે 'હે દેવ ! આપના શીયરચુતા નખની એક કત્તી મને મળે તો બહુ જ સુખ પામીશ.'

'એ કત્તી લઈને જગતમાં શો શો ધર્તીએ ફેલાવવા માગે છે, ભૂપતિ ?' બુદે દસીને પૂછ્યું.

'એક જ, ધનુ ! અદિસાને ઝંદિય, અને સતતની ખાતર આત્મસમર્પણ.'

૫૬

રાજ-મગીયાની અંદર, એક ખુણામાં, નખની એ કત્તી દાડીને, એના ઉપર રાજા ગિગીસારે એક મુંદર સ્વંય ચણાઓ, દેશદેશના કારીગરોએ આપીને એ સ્વંય ઉપર બારીક નકશી કેરી. એ પાંચેરા પશુ બાણે હમણાં બોલી ઉઠ્યો, પોતાના જ રૂપ ઉપર સુખ ખતીને જાણે હમણાં નાચી ઉઠ્યો, એરી કલાની સોભા શિશુકારોએ એના પર વિસ્તારી.

રાજ સાંજ પડે, એટલે મહારાજની મહારાણી અને રાજપાળાઓ સ્નાન કરી, શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરી, કુલકાળ બરી, સોનાની ચાળીમાં પૂજનસામગ્રી લઈ એ સ્થંભ પાસે પધારે, ને બાવલ્યેક એનું પૂજન કરે. રાતબર એ સ્થંભની આસપાસ ફરેલી માળાઓ ઝેડી રહે; દીવાઓની જ્યોતિ-આળા જગડી રહે.

મંધાણે મંધાણે નવી પૂજા, નવાં ધુપો, ને નવી જ્યોતિશઓ.

૫૭

વર્ષો ચીત્યાં ગિગીસાર રાજા જતુ પામ્યા. સુવરાજ અગતશયુ સિદ્ધાસને બેઠો.

પાશુ એ તો આદ્યધર્મના બહત હતો. પિતાનો ધર્મ કબેડી નાખવા એણે રાજ-નગરીમાં લોહીની નદીઓ વહેવડાવી. હેઃમખતની જવાળાઓની અંદર એણે બોદ ધર્મનો શાસ્ત્રો હોમી દાધા. રાજ-નગરીમાં સાદ પદાન્ધ્ર કે 'અગરદાર ! પૂજનો મથુ જ પાત્રો છે; વેદ, બ્રાહ્મણ અને રાજા. ચોથા ક્યાનીયે પૂજન કરવારના હું પ્રાણુ લઈશ.'

નગરીનાં નરનાર સાં કંપી ઉઠ્યા. શુદ્ધા નાગના ઉચ્ચારમાન બંધ થયો. દેરદેર યતની વેદીમાંથી 'ખાઈ ખાઈ' કરતી જવાળાઓ છુટીને પોતાની દારમી છબો ચોપાસ દેરવતી આકાશમાં યડા લાગી.

૫૮

તે દિવસની સાંજ પડી. રાજમહેલની એક દારમી ન્દાકથોએ તંબાર થવી હતી; કુત્રો અને દોષાઓ સંજુઈ કરતી હતી; એના હેઠ પર શુદ્ધદેવના નામેવ્યાર થતા હતા.

કાણુ આ નારી ? કાં એને બમ નથી ? એણે શું પેલી રાજ-આના નથી ખાણી ?

શ્રીમતી નામની એ દારમી. રાજ સાંજે રાજ-રંગણીઓ પૂજન કરવા જાય ત્યારે આ અબણુ ને અગામ નારી પૂજનસામગ્રી તંબાર કરી, દાયંમાં ઉપાડી તેમની સાથે જતી, જઈને આથે એક ખુણામાં હબી રહેલી. કંઈ આપડે તો નહિ, પશુ આંખો મીચીને હબી કબી ગજ એ કાંઈક બાજવાય કરે. એની

કાલીંગીની વાતો કેમ જાણે કોઈ અંતરિયામાંથી સાંભળતું હોય, તેના મોઢા મીઠા ઉત્તર હતું હોય તેમ આ દાસી જાની જાની દગ્યા કરે.

રાત્રન-આના એણે સાંભળી હતી. ધુપરીપ લઈને શ્રીમતી રાત્રમાતાની પાસે આવી જઈ રહી. બોલી કે 'બા, પૂજનો સમય થયો.'

મદદારાણીનું શરીર ચરચરી હિંચુ. બપોલીન જાનીને એ બોલ્યાં, 'નાદાન ! નથી જાણતી ? સંધ્ય ૬૫૨ ધુપરીપ કરવારેનું મુળી મગશે. બાગી જન; પૂજનું નામ દેવે લેતા મા.'

પાછી પગાંની શ્રીમતી રાત્રમાણી અમિતનિ ઓરે ગઈ. અલગરિત આરતી સામે ધરીને રાખીછ અંબોડો વાજતાં દતાં, સંધ્યામાં સંદેહ પ્રવર્તા દતાં.

શ્રીમતીના હાથમાં પૂજની સામગ્રી એકને રાખીછ જવડાં, એમનો સંધ્યા વાંકાચુંકો કમ ગયો, શ્રીમતી કહે, 'રાખીછ, પૂજનો સમય થયો.'

રાખી બોલ્યાં, 'સાથે સાથે મરવાનો પગ સમય થયો છે કે શું ? જલદી ચાલી જા અડોથી. કોઈ જોશે તો રાજજનો કોપ સળગશે. મુખી ! એ પૂજના દિગ્ગે મળા.

આથમતા મૂર્ખની સામે બારી ઉપાટી રાખીને રાજકુમારી શુક્લા એકલાં પડ્યાં પડ્યાં કવિતાનું પુસ્તક વાંચવામાં મગ દતાં. આગરનો જબ્બાર સાંભળીને આગળ સામે જુએ, તો શ્રીમતી !

'કુંવરીબા ! ચાલો પૂજ કરવા.'

'ક્યાં મરવા ? તું જા.'

રાત્રમહેલને બાજેબાજે શ્રીમતી રખડી. પોકાર થયો કે 'હે નરનારીઓ ! પ્રભુની પૂજનો સમય થયો. ચાલો, શું કોઈ મે નહિ આવે ? રાજજની શું આટલી બધી ધાક ? ધાણ શું આટલા બધા વહાલા ?

કોઈએ જવાબ ન દીધો. એ સમ સંધ્યાકાળની સામે શ્રીમતી જોઈ રહી. દિશાઓમાંથી ઉઠે ઉઠું કેહું જાણે કોઈ એને કહેતું હતું કે 'સમય જાય છે, પુત્રી શ્રીમતી, પૂજનો સમય જાય છે.' શ્રીમતીનું મુખ પ્રકાશી ઉઠ્યું. એ ચાલી.

દિવસની છેલ્લી પ્રભા અંધકારમાં મળી ગઈ. માર્ગ નિર્જન ને અંધકારમય બની રહ્યો. કોડેનો કાસાદલ ધીમેધીમે સમી ગયો. સિવમંદિરોમાંથી આરતીના ઠંડા સંભળાયા.

રાત્ર પડી. ચોર અંધકારમાં અર્જન તારાઓ જગુડી હિંચા. પગ્ગ એવામાં રાત્રમહેલના પહેરેગીરો કેમ એકાએક ચમટી ઉઠ્યા ? એમણે એનું તે શું જોયું ?

રાત્ર-અગીયારને એક ખુલ્લે, ચોર અંધકારમાં, જુહાવેના સંધ્યની ચોપાસ દિવાઓની જ્યોતો જળ દગી રહી છે.

ખુસી તલવાર લઈને રત્નકો દોડતા આવ્યા. સંધ્ય પાસે જઈને જુએ છે તો એક રમણી સંધ્યની આગળ ધુસણીએ પડેલી છે. અંબો એની બીડાએલી, ને કંઈક જાડગરી રહેલા લોડ ૫૨ હાસ્ય ફરતી રહેલું.

રત્નકોના નાપરે આવીને એ ખ્યાનમમ શરીરને દેરીજ્યું, ને સવાલ થયો કે 'કોણ છે રે મુખ, તું ? પ્રાણ વહાલા નથી શું ?'

'હુ શ્રીમતી.--મુદ્ર બગવાનની દાગી.' મધુર કંઠમાંથી ધીમે ને દૃઢ ઉત્તર આ-યો.

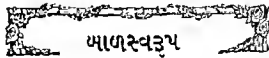
બીજી વર પછે કપાડી તલવાર એ રમણીની ગરદન પર પડી એ સ્થંભનો ફોડો ને પવિત્ર પાપાણુ
એના ધગધગતા સોહીયા બીજાંયા ને વધુ પવિત્ર ગળ્યો.

સારદાભગુની એ નિર્ભય શરીએ, સાર-ગંગીયાના એ એકાન્ત ખુણે, એકાકી કમેલા એ સ્થંભને
ચરણે; આરતીના છેલ્લા દીસા એજાગ્રાહ ગયા.

પણ એ અલિદાન ચઢેલીના આત્માની જ્યોત તો ભુગણુગાન્તર સુધી થે નહિ યુગાય.

(કુદરતની કપાસનાં આંખે દેવતા આપ)

કવેરચંદ મેઘાણી

મુખ મનહરણું સાથ સરળ ને

મીઠી આંખડી તેજળ;

કુમળું બંગ શલાખકળા સમ,

સોનેરી ભુરા શિર વાળ;

નિર્મળ મુંદરતા રસરૂપ:

નમું નમું હો બાળસ્વરૂપ.

ફિખરાતી તન સર્પ-જુમારી,

મુખડું મક્કે મેદ મધુર;

હસતાં ખાડા પરે ગાલમાં,

મીઠી ઘેટી સરળો શુર;

કિલોક્ષતો હલકતો દેવ:

નમું નમું હો બાળસ્વરૂપ.

મુઘરે શ્રમયમતો કંઠોરો

કમર હપરે લપટાઈ રહ્યો.

ગંઝલીઓનો ગ્રમકારો ચાં

સંગીત ચરણે ગાઇ રહ્યાં!

રમવું ને રમવું જુગ:

નમું નમું હો બાળસ્વરૂપ.

યોગીગત સમ દુધાધારી,

કાંતિ નમ દિગંધરની;

અવધુત સરખું બંગ અઢાઢા!

ત્રેમળતા પેમંખરની;

હવન વગમતે અજળ અનુષ:

નમું નમું હો બાળસ્વરૂપ.

વિરાળ હવળે ચોક ઉપાને

વાદળડી નાની સરકે,

એવી રમ્ય લલાટપ્રદેશે

જુલકાંની લટ શી ફરકે!

નિતનિત નૌતમ એનાં રૂપ:

નમું નમું હો બાળસ્વરૂપ.

બાટીકું ને રૂપા જેવું

સાણું તાણું ને ગંબીર;

દૈવચક્ર શી પ્રતિભાવતું

કીકા જેવું દોપે શરીર;

મનુકલને સિંહાસન બૂપ:

નમું નમું હો બાળસ્વરૂપ.

ગોમુખથી ગરતાં ગરણું સમ

ખીલખીલ હસતું મેલુલ નાદ;

ખીક નહિ, પરના નહિ કોની,

આત્મામાંથી ગરે પ્રસાદ;

માતપિતાનું મંગળ રૂપ:

નમું નમું હો બાળસ્વરૂપ.

વિકારની નહિ રૂપ વહનો પર,

સ્વચ્છ નિખાલસ મુરખા રમે,

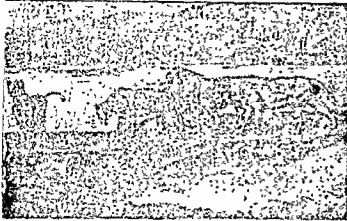
અંતરની અણિશુદ્ધ પ્રતિમા

કહો કહો કોને ના ગમે?

હૃદય પજુ થાયે તડુપ:

નમું નમું હો બાળસ્વરૂપ.

ત્રિભુવન ગોરીશોકર બ્યાસ

સિંહ

હું તો આપણે સૌએ જોયો હોય છે, અને તેને વીશે ઘોડીધણી માલીતી પણ આપણને હોય છે. પરંતુ તેના સ્વભાવની કેટલીક ખાસીયતો અને ખુબીઓથી આપણે સાધારણુરીને અજાણુ હોઈએ છીએ.

કારતત્તો સામાન્ય નિયમ અંગે છે કે નર કરતાં માદા વધુ કૂપાળી હોય. પરંતુ પક્ષીઓમાં જેમ કેલના કરતાં મોર વધારે સુદર છે, તેમ પશુઓમાં સિંહજાના કરતાં સિંહ વધુ સ્વસ્થવાન સરળથો છે.

આપણે ઉપર જાણી ગયા તેમ સિંહોમાં પણ ઘણી પેટાજાતો છે. જુદા જુદા દેશ મુજબ તેમના રંગમાં, યાજામાં અને કદમાં થોડાંધણે ફેરફાર હોય છે; અને તેથી આફ્રીકાનો સિંહ, હીંદુસ્તાનનો સિંહ એમ ઓળખી શકાય છે. આફ્રીકા ખંડના દરેક દેશમાં સિંહો મળી આવે છે. મેસપોટેમીઆ, હીંદુસ્તાન અને દક્ષિણુ ધરિાનમાં પણ સિંહની વસ્તી ઠીકઠીક છે. પણ શીકારીઓના શોખને લીધે સિંહની જાત હવે નાણુદ થતી ચાલી છે. હીંદુસ્તાનમાં તો હવે માત્ર સોરઠના ગીર પ્રદેશમાં જ સિંહ જોવામાં આવે છે. ત્યાં પણ ગીકારીઓએ તેની સંખ્યા ઓછી કરી નાખી હતી. પરંતુ હમણાં તેની પેદાશ વધે એટલા માટે સિંહના શીકાર પર અંકુશ મુકવામાં આવ્યો છે. પૂર્વ અને દક્ષિણુ આફ્રીકાનો સિંહ ખીજા જથા દેશોના સિંહોમાં વળણાય છે. ધરેધોરે એ ખુબસુરત હોય છે.

ધંધરની મુદિ એટલી અગાધ છે કે મનુષ્ય કદાચ માણુસજાતનો જ અભયાસ કરીને એમી રહે તો તે જરૂર અધુરો જ રહે. ધંધરને ઓળખવો હોય તો એની સક્રિય લીલા જોવી અને સમજવી જોઈએ. એ વગર માણુસને બીજા કોઈ રીતે પુકું નાન મળે નહિ.

સરજનહારની આ મુદિમાં પહેલી જ નજરે આપણે અમુક વર્ગો પહેલાં જોઈએ છીએ. પદાર્થ, વનસ્પતિ, જીવજંતુ, પક્ષી, પશુ અને માનવી. એ દરેક વર્ગની જુદી જુદી અનેક જાતિઓ હોય છે. વળી દરેક જાતની અંદર હવા-પાણી અને રહેણાણુ પ્રમાણે તોખ-નોખી પેટાજાતો પણ પડે છે.

પુખ્ત ઉમરના સિંહની ઉંચાઈ લગભગ ત્રણ ફુટ અને લંબાઈ પુંઝડ મુઠાં આઠ ફુટ હોય છે. પુંઠું જોથી ત્રણ ફુટ લાંબું હોય છે અને તેને છેડે વાળનો મુન્ડો લટકે છે જીલાડીનાં વર્ગનાં બધાં પ્રાણીઓમાં ફક્ત સિંહને જ પુંઠેડે વાળનો મુન્ડો છે. વળી આ મુન્ડાની અંદર એક નખ હોય છે, તે કોટા કહેવાય છે. સિંહ જ્યારે જુદુ શુસ્તામાં આવી જાય છે ત્યારે પોતાની પાઠ ઉપર એ પુંઠડાના સપાટા લગાવે છે; તેમજ જ્યારે એને શીકાર નથી મળતો ત્યારે પણ એમ કરવા મારે છે. સિંહનું વજન ૩૦૦ થી ૫૦૦ રતલ થાય છે. એના શરીરનો રંગ પીળચરો, ચામડી મુંવાળી અને કેશવાળી ઘેરી પીળી હોય છે. એના કાન હમેશાં કેશવાળીમાં ઢંકાયેલા રહે છે. સિંહનું જખ્યું ત્રણચાર વરસનું થયા પછી એને કેશવાળી ઉગા માટે છે, અને લગભગ છ વરસની વયે તે

ગંગલનાં બધાં પશુઓમાં સિંહ બુદ્ધે તરી આવે છે. એની હંમિત, ખડાદુરી, રૂપ રંગ ને કદ, ખાનદાન સ્વભાવ, ગર્જન અને ચાલવાની હબને લીધે એ સૌથી શ્રેષ્ઠ મનાયો છે. અને માટે જ આપણે તેને 'વનરાજ' નામથી બોલાવીએ છીએ. જ્યારે એના ગર્જનનો એક પડછદો પડે છે ત્યારે આખું વન અનળ સુપડી પડે છે, અને ખીણોમાં તથા ખડકો સાથે એ ઘોર રૂપ એકબે ભીનીટ સુધી અદ્વિગ્યા કરે છે. તે વખતે આપણને ભાન થાય છે કે એનું 'વનરાજ' નામ સાર્થક છે. એને વીશે લાલુવાળેગ આહીતી નીચે આપી છે.

પુરી ઉગી નીકળે છે. સિંહણને કેશવાળા નથી હોતી. સિંહ નિશાચર હોવાથી આખો દિવસ સુષ્ક રહે છે. સાંજ પડ્યે ખીજાં પશુઓ પાણી પીયા તથા ખોરાકની શોધમાં નીકળે ત્યારે તે પશુ તેમની પગવાડે ધીમે પગલે જાય છે. સિંહ માંસાહારી પ્રાણી છે; પશુ સાધારણરીતે એ મરેલ પશુનું માંસ નથી ખાતો. એ પોતે જતે જ શીકાર મારીને માંસ ભક્ષણ કરે છે. તે ઘણું આળસુ પશુ ટેકીકું પ્રાણી છે. કાઠવાર ખોરાકને અંગ્રાવે સિંહ મરેલ પશુનું માંસ ખાય છે ખરે, પરંતુ તે કાઠક જ વખત.

શીકારની શોધમાં ધરતો હોય છે ત્યારે સિંહ ખડુ સાવચેત અને ચક્રાર રહે છે. બીલાડીના વર્ગના દરેક પ્રાણીમાંથી અસુક પ્રકારની વાસ છુટે ડ્ર. પોતે શીકારની શોધમાં હોય છે ત્યારે સિંહ હમેશાં પવનની સાંગી દિશામાં જ જાય છે, કે જેથી તેની વાસ

પવન સાથે પગવાડે વહી જાય અને આગળ ચાલતા શીકારને તેની વાસ ન આવે. આથી ગાફિલ શીકાર સહેજે તેના મોંમાં આવીને પડે છે. પવન જ્યારે દિશાએ દિશાએ ફરતો કે વટાળાયાની પેઠે ધુમાટો હોય છે ત્યારે સિંહ શીકાર પકડવા માટે ખીછ યુક્તિ કરે છે. જાયે વખતે તે પોતાનું મોં જમીનને અડકાડી, ચોતરફ ઘોંટું ઘોંટું ફરતું રાખી ગર્જના કરે છે. સિંહની ગર્જનાથી જંગલનું દરેક પ્રાણી ખડુ જ બીએ છે, અને તે સાંભળતાંવેત જ નાસભાગમાં પડે છે. એ ગર્જના કરતી વખતે સિંહ પોતાનું મોં ચોતર ફેરવતો હોવાથી તેની ચોક્કસ દિશાની શીકારને ખબર નથી પડતી, અને ગમરાહને તેની સામે આવીને જ પડે છે. આ રીતે સિંહ વગર મહેનતે પોતાના શીકાર મેળવે છે.

વાંદરાંએને વીશે એક અનળ જેવી વાત છે. વાંદરાં જેટલાં અટકચાળાં હોય છે તેટલાં જ ખીકણ પશુ હોય છે. અને તે પ્રાણુખંડ પોતાની ખીકને લીધે હાથેકરીને જ સિંહનો શીકાર થઈ પડે છે. એવું કહેવાય છે કે સિંહ જ્યારે ખડુ જ લુપ્થો થાય છે, અને ખીકને કરી શીકાર એને નથી મળતો, તે વેળા જ્યે એ એકાદ ઝાડપર વાંદરાં બેઠા જાય તો એનું કામ પાટી જાય છે. ઝાડ નીચે ઉભો રહી એ જોઈતી વાટ મારે છે. એ સાંભળતાંવેત જ વાંદરાં ખીકથી આંખો મીંચી રે છે, અને પછી એક ઝાટકા ખીક

ઝાડે કુદાકુદ કરી મુકે છે. પણ એ કુદકા વખતે તેમની આંખો મીચેલી હોવાથી માંમના ઝાડની ઘણી એમને સૂઝતી નથી, એટલે ભુલ્યને ભોંય જ પડે છે, ને સિંહ નીચુંતે એને મારી ખાય છે. પણ આવી રીતને વાંદના શીકાર તો, પેતાને બીલું કાઠ પશુ ન મળ્યું હોય ને બહુ ભુખ્યો થયો હોય ત્યારે જ સિંહ કરે છે.

સિંહને સ્વચ્છ રહેવાની ખાસ ટેવ હોય છે. બીલાડીની પેઠે તેની છબ્બ અરખચડી હોય છે, અને તે વડે ચારીને જ તે પોતાનું શરીર સાફ કરે છે. પહેલાં આખું શરીર, પછી મોઢું, આંખ, નાક, અને છેવટે મુછના વાળ સુધાં તે ચારીને સાફ કરે છે. એ વાળ બહુ જ ઝીણા હોય છે, અને તેમાં પણ ઝીણા તંતુઓ હોય છે. એવું કહેવાય છે કે સિંહને એની મુછના વાળના એ તંતુઓ મારફતે જ સંકટનું જાન થાય છે. સિંહને પોતાના પંજ વારંવાર ચાટવા કરવાની બહુ ટેવ હોય છે.

સિંહ કરતાં સિંહણ નાની અને શાંત દેખાય છે. પણ તે સ્વભાવે બહુ નીખી હોય છે. આમ તો એ બહુ ચપલ અને રમતીઆળ સ્વભાવની હોય છે: પણ ગુસ્સામાં આવે છે ત્યારે સિંહ કરતાં પણ વિકરાળ રૂપ ધારણ કરે છે. સિંહ તો ગમે ત્યારે જુઓ, ગભીર સ્વભાવનો જ હોય છે. ને ધરાએટલા હેંચ અને એને કોઈ છંછેકે નહિ નાં કાઠ પશુ પ્રાણીને ને નાહક તુકસાન નથી કરતો.

ઉમરલાયક થતાં જ સિંહ પોતાને રહેવા માટે બોટની શોધ કરવા માટે છે. તે ઘણુંખડું પુષ્કળ પાણીની સગવડવાળી અને ઝાડીઓથી ઘીચ અનેલી ગુફા જ પસંદ કરે છે. આમ કરવામાં તેની ઘણી મતલબો હોય છે. એક તો એ કે તે બહુ જ આગસુ હોવાથી દંડી અને ઝાડીવાળી જગ્યામાં આપો દિવસ શાંતિથી ઉંચ લઈ શકે છે, અને તેના રહેઠાણની બાજે જ કાઠને ખખર પડે છે; બીલું એ કે પોતાને ચોડખું ને નિર્ભય પાણી જ્યારે જોઈએ ત્યારે મળી શકે; પણ ત્રીલું ખાસ કારણ તો એ હોય છે કે સાંજ પડતાં બીજાં પશુઓ પોતાની પાણીવાળી જગ્યા પર પાણી પીવા આવે ત્યારે સહેલાઈથી તેમના શીકાર થઈ શકે.

પાંચેક વખતે થવા પછી સિંહ પોતાને માટે પત્નીની શોધમાં નીકળે છે. ઘણીવાર તો એક સિંહણને કાળે બે સિંહને દંડબુદ્ધ પણ કરવું પડે છે. એમાં છતનાર સિંહ તે સિંહણને પોતાની જો તરીકે લઈ જાય છે અને છંછેલીનર તેને પાળે છે. સિંહ કદિ જ બીજી સ્ત્રી કરતો નથી.

તે સિંહણની બધી જાતની મંત્રાગ રાખે છે. તેને ખોરાક લાવી આપે છે, તેનું રક્ષણ કરે છે, અને વખત આવે તેને માટે પોતાના પ્રાણ પણ આપે છે. સિંહ ને સિંહણનો એકમાથે કાઠ શીકાર ન કરી શકે. કારણકે તે બંને અરસપરસ એટલાં વફાદાર હોય છે, અને એવે વખતે એકબીજાનું રક્ષણ કરવા માટે એટલાં વિકરાળ અને હવેલેણ બને છે કે બ્રહ્મલા બાહોસ શીકારીઓને પણ ભોંય બારે થઈ પડે.

સિંહ ઉમેશાં સમી સાંજે શીકારની શોધમાં નીકળે છે. ઘણુંખડું તો તેને રક્ત પાણીને ક્રીનારે ઝાડીમાં ચુપકીથી રાક જ જોવાની હોય છે. બીજાં પશુઓ ત્યાં નિર્ભયપણે પાણી પીવા આવે ત્યારે લાજ જોઈને સિંહ તેમાંના એકાદ પર તુડી પડે છે અને એક જ પંજે તેને પુકે કરી પોતાને રહેઠાણે ધસડી જાય છે.

શીકારને લપાડી જવાની એની રીત બહુ જાણવાજોઈ હોય છે. તેની ગરદન બહુ જ મજબુત હોય છે. ગમે તેવા મોટા શીકારને પણ તે મોં વડે પકડી એક જ ઝટકે પોતાની કાંધ પર નાંખી દે છે ને પોતાને ભેગે પડે છે. આમ માહસોના માહસો સુધી ને પોતાની ગરદનપર શીકારનો મોજે લપાડી લઈ જઈ શકે છે.

શીકાર થેર લાવીને તે પ્રથમ સિંહણ આગળ મુકે છે: અને સિંહણ ધરાધને ખાઈ રહ્યા પછી જ પોતે તેને ચાકે છે. તે પહેલાં તે ખાતો જ નથી. આટલાં તે ખાનદાન અને સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે માનવજિવાળો હોય છે. આ વાતમાં કયું જ શંકા લાપવા જેવું નથી. પંજરામાં પુરાએલા સિંહો કદાચ આમ નહિ કરતા હોય, કારણકે તેઓ કુદરતથી દૂર અને કેદમાં ઉછરેલા હોય છે. પણ જંગલમાં સ્વતંત્રપણે ઉછરેલા સિંહનો એ સ્વભાવ જ હોય છે. રાત્રંતરાતની એ ખુંખી છે. આપણને સ્વતંત્ર અને પરતંત્ર માણસોના સ્વભાવમાં

કે રખેને પોતાનાં પગલાં કાઢ શીકારી જોઇ નય ને તેને સ્મરે આવીને પોતાની બેઠ શોધી કાઢે. આથી તે પાછી વળતી વેળા પોતાનાં પગલાં હુંસી નખાતી આવે છે.

અન્યાં ચારપાંચ માસનાં થયા પછી પોતાનાં માખાપની નેડે શીકારે નય છે, ને થોડા જ વખતમાં શીકાર કરતાં શીખી લે છે; અને ત્યાર પછી પોતે જાતે કરેલો જ શીકાર ખાય છે. અન્યાં સ્વતંત્ર અને છે કે તરત જ માખાપ તેને છોડી કાઢ દૂરના પ્રદેશમાં ચાલ્યાં નય છે. સિંહનું જન્મ્યું એથે કે પાંચમે વર્ગે જીવનનીમાં આવે છે ને ત્રીસથી ચાળીસ વર્ગ સુધી તે જીવે છે.

આફ્રીકામાં પણ સિંહનો શીકાર ખુબજ થતો હોવાથી તેઓ ધીમે ધીમે ખુશ્તાં બંગોલા છોડી હવે ગીચ ઝાડીઓમાં વસવા લાગ્યા છે. આવી ઝાડીઓ બહુ ગીચ અને કંઠાઝાખાંવાળી હોવાથી. વરંચાર તેમાં આવજા કરતાં સિંહની કેશવાળી તેમાં બરાબ ટુટતી નય છે, ને ધીરે ધીરે ધસાતી નય છે. એક વાર આફ્રીકામાં કેશવાળી વિનાનો સિંહ જોવામાં આવ્યો હતો. તે કદાચ આ જ કારણને લીધે હતો.

સિંહ અતિશય જોશવર પ્રાણી છે. એનો ખંજો એટલો બળવાન છે કે એના એક જ ચાપાથી બલમજાં મોટાં પ્રાણીઓને તે ધાર કરી ચકે છે. હાથી જેવડા પશુને પણ સિંહ તેની પીઠમાં ચાપા મારીને મહત્ત કરી દે છે.

આ શક્તિ હોવાનાં બે મુખ્ય કારણો છે. એક તો એ કે સિંહની જઠરાસિ અત્યંત તેજ હોય છે. એક મોટા શીકારના માંસનો આહાર કરીને તે માત્ર ત્રણચાર ગ્રેર જેટલી જ લીંદ કરે છે. બાકીના બધા ખોરાકને પોતે પચાવી લોહી કરી નાખે છે. બીજું કારણ તો સિંહજનું દુધ છે. કવિ દયારામે પ્રેમના શુભ ગાતાં ગાયું છે કે

સિંહજુ ફેડું દુધ હોય તે સિંહજુસુતને બરે;

કનકપાન પાખે, સહુ ધાતુ ફેડીને ત્રીસરે.

સિંહજનું દુધ એટલું જલદ હોય છે કે સિંહનું જન્મ્યું જ તે જીવતી રહે; અને કવિ વહુ કંપના

કરે છે કે એ દુધ માત્ર મોનાના વાસણમાં જ રહી ચકે; બીજી ધાતુનું વાસણ હોય તો તે ફેડીને દુધ નીકળી નય! સિંહજુના દુધનો આ મહીમા છે.

આપણે ધણીવાર વીર રત્નપુતાણીઓને સિંહજની ઉપમા આપી છે; અને તેથી જ દક્ષિણ કુમારોના નામ પાછળ 'સિંહ' શબ્દ મુકવાનો રીવાજ પડ્યો છે.

સિંહની ચરખી એટલી ગરમ છે કે સાંધાવાળા દર્દીઓ સાંધાના મોજાં કે દુખાવા ઉપર તેનો લેપ કરે છે. સિંહના પગના નખ લીસા ને ધારીલા હોય છે. તેમને મોને મઠાવી ઘણાં માખાપો તે પોતાનાં ખાખકાને ગળે ધાડે છે, ને માને છે કે એથી ખાખક નીચે નહિ.

ઉપર આપણે જાણી ગયા તેમ, જંગલનાં પ્રાણીઓને સિંહની વાત આવે છે. સિંહ જેવા શુદ્ધાંશી બહાર નીકળે છે કે તરત જ બીજાં પ્રાણીઓ ને પશી બપમ્મચક ચિત્તવિચિત્ત અવાજ કરે છે. તે જ રસોથી આલતો હે.ય છે તેની ઉપરનાં ઝાક પર પશીઓ ને વાંદરાં વગેરે બીકથી અવાજ કરતાં નાસમાઝ કરે છે. આ ઉપરથી સિંહ કયા સ્થળમાં છે તે શીકારીઓ મહેત્તાઈથી જાણી ચકે છે. આટલા માટે જ સિંહ હમેશાં બહાર નીકળે છે ત્યારે પોતાની વાસ છુપાવવા માટે સાવચેત રહે છે.

સિંહનો શીકાર કરવો એ કંઈ મતવાત નથી. એ એટલું પ્રતિભાવાળું અને રસાબહાર પ્રાણી છે કે કાચાપોચા માણસો તો એને જોઇને જ પચાપન કરી નય. એ ન્યારે વિકરાળ અને છે ત્યારે તો બલમજા છાતીવાળા માણસોના પણ પગ લીધા થઇ નય છે. એ વીરો એક સજ્જનને પશુવેલો એક દોરસો જાણુવા જેવો છે.

થોડા વખત પર એક અંગ્રેજ શિકાર માહેજ અને તેમનાં માંમ ઇન્ડિયાની અહીં આવેલાં. તેમને શીકારનો બહુ શોખ હતો. ઇન્ડિયામાં સસલાં કુચુર. ખુજ મારેલાં, એટલે એમના મનમાં કે સિંહનો શીકાર પણ સહેલાઈથી થઇ શકતો હતો.

સિંહનો શીકાર કરવા માટે કાઠીઆવાળા પોલિટિકલ એજન્ટની બલામજુ-ગીની લઈ એ

મહારાજ સાહેબ પાસે આવ્યા. મહારાજએ કંઈન સાહેબ તથા બીજા એક કસાએલા શીકારીને હુકમ કર્યો કે જાઓ, આ સાહેબને સિંહનો શીકાર કરાવજો.

દેશી ગાંજાઓ ધણેપહે પોતાના સ્થાનમાં આવેલાં જંગલોમાં શીકારને યોગ્ય સ્થળે પસંદ કરી ત્યાં કાચમના શીકારના માચડા તૈયાર બંધાવી જ રાખે છે. આ માચડાથી કાંઈ રીતે જાતનું રક્ષણ થતું નથી; પરંતુ શીકાર ઉંચા ધાસમાં આવતો હોય છે ત્યારે આ માચડા પરથી તેના પર સહજ નજર રહે છે. જંગલી પ્રાણી સાધારણ રીતે ઉંચે નજર કરતું નથી; એટલે બંદુકનો અવાજ ન થાય ત્યાંસુધી માચડા પર બેઠેલા શીકારીની તેને ખબર પડી શકતી નથી; અને શીકારી પણ, ઝોળીયાર ચર્ચ શકે એટલી હદમાં શીકાર આવે ત્યાંસુધી સલામતીથી તેની રાહ જોઈ શકે છે. બોગજોએ જો તે નીશાન સુધે તો તો તેનું આવી જ બન્યું સમજાવું. જો શીકારી સાવચેત ન હોય તો નીશાન સુધયા પછી તે બચી શકે. સુસ્કેલ. કારણકે માચડા બહુ ઉંચા હોતા નથી, ને જંગલી પ્રાણી સહેલાઈથી ત્યાં તરાપ મારી પહોંચી શકે છે.

જંગલનાં પ્રાણીઓનો એવો સ્વભાવ હોય છે કે કાંઈ પણ અજાણી વસ્તુ કે નવીનતા નજરે પડે એટલે તેણે હલકી દિશામાં તે નાસે છે. શીકારીઓ તેમની આ ટેવથી જાણીતા હોવાથી તેઓ માચડા તરફનો મસ્તો ખુલ્લો રાખે છે, અને સામેની બાજુએ લાલ વાવટા બેઠે છે, તાપણી સળગાવે છે ને રોક-ત્રાંસાના અવાજ કરે છે. એટલે પ્રાણી તેથી ચમકીને ખુલ્લી રાખેલી માચડાની દિશા તરફ દોડે છે; ત્યાં શીકારી તેની રાહ જોઈને જ બેઠો હોય છે.

પેલા દાકતર સાહેબ અને તેમનાં મડમને આવા એક માચડા પાસે લઈ જવામાં આવ્યાં. મહારાજ સાહેબનો હુકમ હતો કે સાહેબ અગળ્યા છે, મારે એક માચડા પર સાહેબની જોડે કંઈને બેસાડું, અને બીજા માચડા પર એમની મડમની જોડે પેલા શીકારીએ રહેવું. પણ સાહેબ તો હંક લઈ બેઠો કે હું ને મારી મડમ અને એકલાં એક જ માચડા પર

બેસીને શીકાર કરીશું. બીજા કોઈની દબલ અમારી જોડે નહિ નહિતો અમારે શીકાર નથી કરવો.

નાઈલાજ બની કંઈન સાહેબે તે પ્રમાણે બેઠો ગોઠવી, અને પોતે તથા શીકારી યોડે દર બુદા માચડા પર બેઠા. પછી સીસોડી વગાડી નોકરોને હુકમ આપ્યો કે શીકારને આ તરફ હાંકો.

હુકમ મળતાં જ નોકરોએ શોરખકાર કરી સિંહને જગાડ્યો. ચમકેલો સિંહ સીધો માચડા તરફ જ આવ્યો. કંઈન સાહેબનો માચડો પહેલો આવતો હતો. તેમણે સિંહને સાહેબના માચડા તરફ પસાર થતો જોયો. પણ બહુ વાર થઈ છતાં ન સંમતાયો બંદુકનો અવાજ, કે ન દેખાયો સિંહ !

કંઈન આથા અજાણીમાં પડ્યા. એટલામાં મડમની ચીસો સંમતાઈ. શીકાર વખતે એવો કડક નિયમ હોય છે કે શીકાર મરે નહિ ત્યાં સુધી કોઈથી માચડા નીચે ન ઉતરાય. પણ મડમની ચીસો સાંભળી કંઈન સાહેબને કાજ પડી અને તે માચડા પરથી નીચે ઉતર્યો.

બહુ જ સાવચેતીથી તે સાહેબના માચડા તરફ ગયા. જુએ છે તો સાહેબ માચડામાં ન મળે ! એકલી મડમ ચીસો પાડતી હતી. કંઈન સાહેબે વિચાર્યું કે રહેને સિંહ સાહેબનો જ શીકાર ન કરી ગયો હોય ! તેમણે મડમને શાંત પાડી પુછ્યું કે સાહેબ ક્યાં ? મડમના કહેવા પરથી સમજાવું કે સિંહને પસાર થતો જોતાં જ સાહેબ ધંબી ગયા અને બીકથી બેઠેલા થઈ માચડા નીચે પડ્યા. સિંહ ચાલ્યો ગયો હતો, ને સાહેબ માચડા નીચે હજી એમાન દશામાં જ પડ્યા હતા. તેમને પાછી છાંડી શુદ્ધિમાં આપ્યા.

પછી સાહેબને પુછ્યું તમે ફરીથી માચડા પર બેસો, અને તમારી સાથે રહીએ અને સિંહને આ તરફ ફરીથી હંકારી શીકાર કરીએ. પણ સાહેબે તો ચોક્કસ ના જ પાડી, અને કહ્યું કે મારે સિંહનો શીકાર નથી કરવો; મને જલ્દી ઘેર જ લઈ ચાલો.

સામાન્ય રીતે એવું મનાય છે કે સિંહને નાનપણથી પાણીને દેખાવીએ નોપણ એ ગમે તે વખતે પોતાનો સુખ સ્વભાવ ધારણ કરે છે; અને એ વેળા કોઈ પણ

તેને કાનુમાં રાખી નથી શકતું. આ કદાચ સાચું હોય. પરંતુ સિંહ એટલું ખાનદાન અને ગૌરવથીયે પ્રાણી છે કે એને શુદ્ધ પ્રેમથી હેળવ્યું હોય તો તે હંજી શકે છે.

પેલા ગુલામની વાત તો આપણે સાં જાણીએ છીએ. પોતાના શેઠના જુલમથી એ જંગલમાં નાસી ગયો. ત્યાં કાષ્ઠ સિંહ જોડાંગતો જોડાંગતો એની પાસે આવ્યો ને એની આગળ પોતાનો પગ ધર્મી. ગુલામે જોયું તો તેમાં કોટો ભાંચો હતો. તેણે કોટો કાઢી પાકેલા પગમાંથી પર કાઢી સાફ કરી પાટો બાંધ્યો. થોડા વખતમાં સિંહનો પગ રૂઝાઈ ગયો.

વખત જતાં પેલો ગુલામ પાછો એના શેઠના હાથમાં પકડાયો, અને નાસી જવા મારે એને ભુખ્યા સિંહના પીંજરામાં પુરીને મારી નખાવવાની સજા થઈ. લોકોની મેઠની એ જેવા મળી. ગુલામને સિંહના પીંજરામાં પુરવામાં આવ્યો. આઠ દહાડાનો ભુખ્યો હાંસ સિંહ વિકરાળ બની તેના પર ફૂટી આવ્યો. પણ આ શું? સિંહ તો ગુલામને મારી નાખવાને બદલે તેને જીવી તેટું સરીર આટલા લાગ્યો! એ પેલો જ સિંહ હતો, જેના પગમાંથી એ ગુલામે જંગલમાં કોટો કાઢ્યો હતો. લાંબે વખતે પણ સિંહ પોતાના પર ઉપકાર કરનારને જીભખી કાઢ્યો.

રોજા બેન્ડર નામની એક બાદશી જંગલી પ્રાણીઓ પાળવાનો બહુ શોખ હતો. એક વખત

તેણે 'નીરો' નામનો એક મોટો વિકરાળ સિંહ ખરીદ્યો. મોટો કહેતા કે તે સિંહ બહુ કૂદ અને નહળી શકે તેવો છે. પણ રોજાએ પ્રેમ, માયાગુપ્તણા ને નમ્રતાથી તે પ્રાણીને કેળવ્યું.

રોજા મુસાફરીએ જવા નીકળી ત્યારે તેણે તે સિંહ પારસિમાં જોડિન નામના માણસને વેચ્યો. એ વર્ષ પછી તે પાછો આવી ત્યારે તેને માણસ પાછું કે નોકરોના જુલમ અને ક્રૂરતાથી તે સિંહ આંધળો થઈ ગયો હતો. રોજા તે સિંહના પાંજરા પાસે ગઈ અને 'નીરો' કહીને હાંક મારી. આ સજ્જ સાંભળતાં પેંત જ તે બીમાર વનરાજ પીંજરાના મળીઆ તરફ એટલા ત્રેરથી પ્રેમપૂર્વક ધસ્યો કે તેનો ધક્કો લાગવાથી તે અચકાઈને પાછો પામ્યો, અને એક વિચિત્ર અવાજ મારી અધમુઓ 'ધર્મ' પડ્યો. ત્યારે ત્યારે રોજા બદારથી આવતી ત્યારે તેને આવકાર આપવાં તે આવે અવાજ કાઢતો.

સિંહની આ દશા જોઈ રોજાને એટલી ત્રીધી લાગણી થઈ આવી કે તેણે તે પાછો ખરીદી લીધો. તે એને ઘેર જ મરણ પાડ્યો. મંત્રી વખતે તેણે પોતાના પંજા પોતાની સ્નેહાળ શોકાંણીના ખોળામાં મુક્યા હતા; કેમ જાણે દીનતાથી આછછ કરતો ન હોય, કે મારો કદિ ત્યાગ ન કરેશો.

રોજા કહેતી કે વિશુદ્ધ નિર્મળ પ્રેમ ગમે તેવા બધાં જ જંગલી પ્રાણીને પણ વશ કરી શકે છે.

ગણિત-ગમ્મત

૪૫ ને એવી ચાર રકમમાં વહેંચી નાખો કે પહેલી રકમ+૨=બીજી રકમ-૨=ત્રીજી રકમ+૨=ચોથી રકમ-૨

ગઈ વખતના દાખલાનો જવાબ

પહેલાં સામેની ટોપલીમાં તોપનો ગોળો મુકીને છોકરો નીચે ઉતર્યો. પછી રાણીએ અને છોકરીએ ઉપલી ટોપલીમાંથી ગોળો લઈ લીધો અને સામી ટોપલીમાં છોકરોને રહેવા દઈ છોકરી નીચે ઉતરી. એટલે છોકરો ઉપર આવ્યો. તેણે એટલો ગોળો ટોપલીમાં નીચે ઉતાર્યો, ગોળો નીચે આવ્યો એટલે નીચે

છોકરી, ટોપલીમાં ગોળાને રહેવા દઈ તે જ ટોપલીમાં ગોળા સાથે પોતે બેઠી; એટલે ઉપર સામી બાજુએ રાણી બેસીને નીચે ઉતરી, ને છોકરી ગોળા સાથે ઉપર ગઈ. ફરી પાછો એટલા ગોળાને ટોપલીમાં નીચે ઉતાર્યો; ને ગોળાને ટોપલીમાં રહેવા દઈ સામેની ટોપલીમાં બેસીને છોકરો નીચે ઉતર્યો અને ગોળો ઉપર આવ્યો. પછી, છોકરોને એમ ને એમ ટોપલીમાં રાખી, ગોળાને કાઢી લઈ તેને બદલે છોકરી બેસીને નીચે ગઈ અને છોકરો ઉપર આવ્યો. પછી સામેની બાજુએ ગોળાને મુકીને છોકરો પણ નીચે ઉતરી ગયો.

वनराज

ગરીબની દાઝ

ધ્યાનમાં રાખતે કે તમે ગરીબોને માટે છે, ગરીબોની સેવા એ જ તમારું વ્રત છે. ગરીબોની દાઝ આજ કોઈને નથી. દાન વધુ લોકો કરે છે, પણ દાનથી જ ગરીબ તે ગરીબ થી જાણના હતા ?

ગરીબોને ગરીબ રાખનાર આપણે જ છીએ. ગરીબો સામે ન થાય, બીકે નહિ, મારે આપણે તેમને દાનનો હુકો નાખીને રીઝીએ છીએ. દુનીયાનો બોલે ઉપાડનાર ગરીબો છે. સરકાર માણે છે તે કોને આપારે ? પૈસાદાર પારોથી લીધેલા ટુંકસને આપારે નહિ, પણ ગરીબ એક્ટને આપેલા પાઠપૈસા પર સરકાર નમે છે. અને જાણુ ગરીબો જ પડે છે; નાણાંનું બ્યાર તે ગરીબોની જ મહેનતમાંથી આવે છે; મોંઘમાં માઢ સરતો લેવાર થાય તેના બોલે પણ ગરીબો પર છે. ગરીબોની દાઝ તમારા મનમાં રહે એ મુખ્ય વસ્તુ છે. એ આજનો યુગધર્મ છે.

ગરીબોની કામગીરી આ રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર છે. ગરીબોને કોણ નથી રીવાજ ? ધર્મગુરુઓ, સાધુસંતો, મહાશયો, ચંક્રાચાર્યો, વક્ત્રમાચાર્યો, ઉપદેશકો, સરકાર, વાણીયા, કાયદાકર્તા, કુશળ, —બધાં જ એમને દબાવે છે, ડરાવે છે. એટલું બોલું હોય તેમ ધર્મપ્રચારકો એમાં ભત્રાંતની બીકોના ઉમેશ કરે છે. તારા, સનિ, મંગળ, બળીઆકાક, બધાંની બીક. ત્યાં નય ત્યાં એમને તો બીક, બીક ને બીક જ બરેલી છે.

સમાજ પણ એ દબાવેલો દબાવે છે. કેવળ કંપની બાહુ વધારે તો કંઈ ન બોધાય. પણ મજુરને એ પૈસા વધારે ન અપાય. વીલાયતી માણની દુકાનમાં બાબની રકત્ક કરીએ તો પ્રતિજ્ઞા બોલી થાય; પણ સાહજબરમાં કેટલી રકત્ક કરીએ છીએ ? બજાર છે ને રાહવાળી છેતરે તો ? એ બાધ બીચારી છેતરીછેતરીને કેટલુંક છેતરવાની હતી ? બહુજલુ તે જ આશા. અને એ જ આશા છે જા મારે મેળવે છે ? છત્રવા કે મોજમજ કરવા ?

તમને લાગશે કે આ મહત્ત્વનો સવાલ નથી; પણ એમાં જ દેશનું ભાવિ રહેલું છે. ગરીબોની દાઝ બુદ્ધિને આપણે નિષ્કાર બંધાએ છીએ. મારા એક વરસના જેલનિવાસ દરમિયાન એ બોલું છે કે ગરીબો જ જેલમાં આવે છે. કોણ છાતી પર હાથ રાખીને હલી શકે એમ છે, કે ગરીબો વધારે ગુનેહગાર છે અને પૈસાદાર નથી ? પૈસાદારો પૈસાની મદદથી સજામાંથી છટકી નય છે ને ગરીબ લોકો જ સજામાં છે.

[ઉમરેકના ત્રીજા વિધાર્થી—સંમેલનના પ્રમુખપદેથી]

ગરીબો તેટલા જ સાબરમતી જેલમાં આવે છે, અને ત્યાં પણ એમના નશીબે મુશીબતો અને જીવેલો જ લખેલો હોય છે. કાયદોનો પણ અમલ કરનાર તો માણસ જ હોય છે ને ? સજામાં પૈસાદાર ગરીબ બને સરખા છે, પણ જેલમાં તો પૈસાદાર માણસ સહેલાઈથી સગવડો મેળવે છે, મુશીબતોમાંથી છટકી નય છે, ને બીચારા ગરીબો જ સજામાં ભોગવે છે.

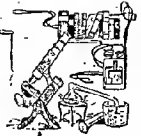
ગરીબોનો બેલી આજ કાદ નથી. એવી દશામાં વિદ્યાર્થીઓ આજ છું હઈ ‘કરીઅર’ મુકું ? એમને ગરીબોની દાઝ છે એવાઓને મારે તો એક જ કરીઅર છે. શ્રુતિ હો છે કેવો મૂલ્યાંકન વર્ગ વર્ગજીત. માણસમાં દેશી શુણ આવે, તેના પર જુદાઈ નૂર વરસે તો જ એ પાક છે. એ પ્રમખી હું હતું હું કે ગરીબ મળે જ આપણે ગરીબોની સેવા કરીએ. પૈસા બીચારા લાચારીથી ગરીબ થાય છે; આપણે સ્વેચ્છાપૂર્વક ગરીબોઈ સ્વીકારીએ. આપણી તાકાત છતાં આમણે પૈસા મેળવવાની શરતમાં ન દોડીએ, અને ગરીબ મળે, ગરીબાઈમાં છટકી વેડીને ગરીબોની દાઝ પ્રદર્શિત કરીએ. કેવો મૂલ્યાંકન વર્ગ વર્ગજીત એ સનાતન સિદ્ધાન્ત હોય તો દીના મૂલ્યાંકન મેળવે એ આજનો યુગધર્મ છે. એ કરીઅર વિદ્યાર્થીઓ આમજ રહે તો આ દેશનો ઉદ્ધાર થયો છે.

દુકાનમાં પણ અનાજ પેદા કરનાર લોકો જ મરે છે. કેટલું દુર્લભ ! જેલમાં સજા કરીને એક લોગ કો હતો. તે પોતાની બહાદુરીનું વર્ણન કરતાં મને કહેતા હતા કે મેં ત્રણ દુકાનમાં મારાં બાળબચ્ચાને છત્રવા રાખ્યાં. આ વાતમાં તે અભિમાન લેતો હતો ! એની કશું કહાણી સાંભળીને મારી એરડોમાં જઈને હું ‘શાઈ’ પડ્યો. ત્રણ દુકાનમાં પોતાના બાળબચ્ચાને બચાવ્યાં એમાં માણસને અભિમાન લેવું ખરે એ શિયતિ કેવી ! એ શિયતિમાં માણસ પૈસાદાર થવા મગી, કરીઅર બોળે, હબર મોઝે, દલ હબર ખાળે. એજી અર્થ શો ? ગરીબોને મદદ કરવાની તો ફર રહી, પણ ગરીબોને કુદીએ ત્યારે જ તે કામ આપે એમ માનનાય પણ બોધા નથી. મસડીમાં એક કહેવન છે કે ‘એકલ જેવો દાવા નહિ, પણ માથાં વિના દેતા નહિ.’ આ ધક્કારી સિદ્ધાન્ત જ કાયમ રહેવાનો હોય તો સ્વરામ્ય ત્યારે મળશે, હઈ રીતે મળશે અને સા મટિ મળશે ? ગરીબોની દાઝનો એક જ ધર્મ આપણે પાળતા થઈ જઈએ, તો બાપીનું બધું તો મળી રહેશે અને જીવરને આશીર્વાદ મળશે.

દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર

વિજ્ઞાન એ શું છે?

‘કુમાર’ વાંચનારાં કુમારકુમારિકાઓ, ‘વિજ્ઞાન’ એ શબ્દનો તો તમે હવે અત્યંત નહિ જ હો. કારણકે તમારી સેવામાં તથા તમારા પિતાદેને માટે ‘કુમાર’ ના એકામાં વિજ્ઞાનની કંઈ ને કંઈ હકીકત આપના ને તંત્રી-મંથન હમેશ કચુક રહે છે. પરંતુ તેમ છતાં હું કહી શકીશ કે તમે ઉપરના સવાલનો જવાબ આપવા જશો.

તો તમારામાંથી ઘણાં જણ યુગવાશે. એમાં તમારો હોય નથી. તમારાથી મોટી વયનાં માણસો પણ જોઈ જ મુશ્કેલીમાં આવી પડે. કારણકે ઘણીવાર એવું બને છે કે આપણે આમુક ચીજ વીશે વારંવાર વાંચું હોય કે સાંભળું હોય, છતાં તે ઉપર જ એવો વિચાર ન થયો હોય કે તેની સ્પષ્ટ છાપ આપણા મનની ઉપર પડે.

તે ઉપરાંત વિજ્ઞાન એ એવો વિષય છે કે જે એકાએક તે વીશે કંઈ સાંભળું હોય તેઓને યે હમેશાં તેનો પુરેપુરો ખ્યાલ આપતો નથી. કેટલાકને તો તે વીશે-ખોટા જ ખ્યાલો હોય છે, અને તેથી તેઓની હાલંત તો ઉલટી વધારે. ખરાબ છે. વળા, આપા અપુત્ર તથા અસત્ય ખ્યાલો હતપત્ર ચલાવું બીજું એક કારણ પણ છે. તે એ કે વિજ્ઞાનની ખરેખરી આગાહી તથા વિજ્ઞાનનો સારમાં સારો અભ્યાસ અત્યારે આપણા દેશમાં—શુન્દરાતમાં કે હિંદુસ્તાનમાં નથી. તે તો યુરોપ અમેરિકામાં છેલ્લાં લગભગ અસે વર્ષમાં એટલી સારી રીતે થયેલ છે કે તે પહેલાં કેટલીક બાબતમાં આપણે આગળ હતા તોપણ આ બે સદીઓમાં આપણે તે દેશોનો સાથ રાખી શક્યા નથી, એટલું જ નહિ પણ ઉલટા બહુ જ પાછળ પડી ગયા છીએ.

ખરેખર. આખા એશીયા ખંડને માટે ય આપણે એ જ કહી શકીએ, જે વખતે અમેરિકા જાણીતો પણ નહોતો, ને યુરોપ અધારામાં હતો તે વખતે એશીયા ખંડના જુદા જુદા પ્રદેશોમાં તથા આફ્રિકાના મિસર (અથવા ઇજીપ્ત) નામના દેશમાં એવી આગાહી, એવી પ્રેરૂતિ, એવાં કળાદૌશત્ય ને એવાં જ્ઞાનવિજ્ઞાન હતાં કે તેના નમુનાઓ તથા પુરાવાઓ વીસમી સદીનાં માણસોને ય ચકિત કરી મૂકે છે.

પણ તે દિવસો ગયા. હજારો વર્ષો વીતી ગયાં, ને આપણે આપણી શક્તિ ને જ્ઞાન ખોવાં. સૌથી પહેલું જગપાન જાગ્યું. પહેલું એ કેમ જાગ્યું, ને જાગીને ય આવી સરસ રીતે યુરોપ અમેરિકાના દેશોને કેવે પ્રકારે તેણે પકડી પાડ્યા એ વાતો બહુ સમજવા જેવી છે. તે તમે બીજી સ્થળેથી જાણી શકશો. હવે હીંદ, ચીન, ઈરાન ને અફઘાનિસ્તાનમાં પણ જાગૃતિની સળવળ સ્પષ્ટ દેખાય છે. આપણા દેશમાં વિજ્ઞાનના અભ્યાસીઓ વધ્યા છે, વિજ્ઞાનનું શિક્ષણ મુધ્યું છે ને વધું પણ છે, તથા-સૌથી વધારે મહત્ત્વનું જે છે તે—વિજ્ઞાનની શોધખોળ પણ પાછી ચાલુ થઈ છે. ‘શર’ થઈ છે એમ હું જાણી-એકર્ત નથી કહેતો: કારણકે શર તો તે હજારો વર્ષો પહેલાં થયેલી જ હતી; ને પ્રાચીન હીંદ વિજ્ઞાનના આરંભમાં તેને કંઈ જેવુંતેવું ખોપણ આપ્યું નહોતું... પણ આ વચ્ચાળામાં તે અટકી ગઈ, કપાઈ ગઈ, અને હવે જ પાછી ચાલુ થયા લાગી છે. રામાનુજમ્, ખોસ, રાય, રામન અને તેઓનાથી વધારે નાના ઘોશ, મેધનાદ, રાંદ વગેરે સુપ્રકોની શોધખોળો સંખ્યામાં તેમ જ મહત્ત્વમાં વધતી જ નાંચ છે. તે છતાં આપણા-થી ના પશ્ચ અંત નથી કે હજી આપણે બહુ જ

પાછળ છીએ. બીજા દેશોમાં વિતામ, મોટાર તથા વિમાનની ઝડપે વધે છે, ત્યારે આપણું અટકી ગએલું ને બહુ પાછળ રહી ગએલું વિદ્યાનું ગાંડું હજી તો ફરી ચાલતું જ થયું છે.

તે છતાં આપણી આદ્યા બળવાન છે, હીમત અબુર છે, ને શ્રદ્ધા ચિરંજીવ છે. હજારો વર્ષો થયાં જીવતી આપણી વૃદ્ધ પ્રજા પાછી તરણ બની છે—બનવા લાગી છે, અને આ નવું યોવન આપણા પુરાણપ્રસિદ્ધ સત્ત્વને ફરીથી ચંચળ, તેજસ્વી તથા પ્રજ્ઞામાન બનાવશે. જે શ્રદ્ધા રાજકીય જીવનમાં ફેરફાર કરી રહી છે તે વિદ્યાનસિદ્ધિમાં પણ પ્રગટ થઈ છે.

આ વિદ્યાનનું ખરું સ્વરૂપ શું ? અંગ્રેજીમાં તેને 'સાયન્સ' કહે છે. એ શબ્દ 'સાયન્સ=જ્ઞાન' એ ધાતુ ઉપરથી આવ્યો છે: તે જ રીતે વિદ્યાન એ શબ્દ 'વા=જ્ઞાન' એ સંસ્કૃત ધાતુ ઉપરથી આવ્યો છે.

પણ અંગ્રેજીમાં 'નોલેજ' કરીને બીજો એક શબ્દ એવા જ અર્થનો છે, ને આપણે ત્યાં એવા જ 'ગાન' શબ્દ છે. 'નોલેજ' ને 'સાયન્સ' માં શા ફેર ? તેમ 'ગાન' ને 'વિદ્યાન' માં શા ફેર ? એ સવાલ તમે વ્યાજબીરીતે પૂછી શકશો.

આ તકાવત સ્પષ્ટ કરવા માટે એક પરિચિત દાખલો લઈએ. ટપાલ ઓફિસમાં ટપાલની પેટીમાંથી કાઢેલા બધા કાગળો, બુકપોસ્ટો, પાર્સેલો વગેરેના એકસામટો એક ટગલો એકવાર નીહાળો : બીજવાર એના એ ટગલામાંની જ ચીજોને બીજા પ્રમાણે, ગમ પ્રમાણે, પોતપોતાનાં ખાનાંઓમાં ગોઠવાવેલી જુઓ. હવે દરેક ચીજ પોતાને જ યોગ્ય સ્થાને છે: એટલું જ નહિ પણ દરેક ચીજનો બીજી ચીજ સાથેનો સંબંધ બરાબર જાણીતો તથા મુકરર થયેલો છે. આવો કાંઈક તકાવત સાધારણ 'નોલેજ' ને 'સાયન્સ' ની વચ્ચે, સાધારણ 'ગાન' ને વિશિષ્ટ ગાન 'વિદ્યાન' ની વચ્ચે સમજી શકાય.

આ પ્રમાણે વિદ્યાનની વ્યાખ્યા ઘણીવાર એમ અપાય છે કે તે વ્યવસ્થિત થયેલું ગાન છે. તેમાં હકીકતો, દષ્ટાન્તાઓ, તર્ક, સિદ્ધાન્તો વગેરે સર્વ પોત-પોતાની ખરી પ્રીમત પ્રમાણે ગોઠવાયેલાં ને જુદાં

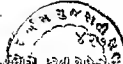
પાટલાં છે. આપણે શું શું જાણીએ છીએ તે આપણે જાણીએ, એટલું જ નહિ પણ તે કેટલે અંશે ચોક્કસ છે, કેટલે અંશે પુરવાર થયેલું છે, કેટલે અંશે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણે છે, કેટલે અંશે અનુમાનો છે, તે પણ વિદ્યાનના અભ્યાસી તરીકે આપણે જાણીએ.

તમે પોતે જ જોઈ શકશો કે આપણી પાસે એ પદાર્થો હોય, ને તેમાં આપણને એક બારે ને બીજી દલકો લાગે. આ સાધારણ ગાન થયું. પણ તે ઉપરાંત આપણે જો જાણી શકીએ કે દરેકનું શું વર્ગન છે, તેમાં કેટલો તફાવત છે, તો એ વધારાનું ગાન થયું. તે ઉપરાંત આપણે એમ કરી શકીએ કે બનેલાં એકમરખાં કદ લઈ તેના વર્ગનનો તફાવત જોઈએ—એક લોટો ભરેલા ઘાસતેલનું વર્ગન, તે જ લોટો ભરીને પાણીનું વર્ગન, ને તે જ લોટો ભરીને દુધ, તેજાબ વગેરે બીજી પ્રવાહી ચીજોનું વર્ગન લઈએ, ત્યારે આપણે પહેલું ગાન કેટલું વધારે સ્પષ્ટ ને ચોક્કસ થાય છે!

આ ચોક્કસાઈની ગરરીઆત વિદ્યાનને એટલી બધી છે કે લૅડ' કલ્વિન નામનો નામાંકિત વિદ્યાનશાસ્ત્રી કહેતો કે You never know a thing well, till you know it quantitatively. 'જ્યાંલગી આપણે કોઈ ચીજને બરાબર માપસર જાણતા નથી, ત્યાંલગી આપણે તેને બરાબર પણ જાણતા નથી.'

આપણી આ શક્તિની ખામી મહાવરા તથા તાલીમની ખામીને લીધે છે. તાજમહેલ જેવા ઉંચા મંદિરમાં જઈને જુદાજુદા મીનારા કે શિખરાની ઉંચાઈ વીરો આપણે સવાલ કરીએ તો જણાશે કે લોકોને ઘણીવાર ૨૫-૫૦ ફુટ જેટલાનો તફાવત પણ માલુમ પડતો નથી. આપણા વિકાસની આ ખામી વિદ્યાનનો યોગ્ય અભ્યાસ પુરી શકે.

વિદ્યાન આ પ્રમાણે ચોક્કસાઈ ઉપર, પ્રમાણો ઉપર, પ્રયોગો ઉપર ઘણો આધાર રાખે છે, અને તેનું મુખ્ય કારણ એ જ છે કે સત્યની પ્રાપ્તિને માટે એ જ બરાબર સાધન છે. સત્યના મંદિરને પામવાને માટે એ માર્ગ વિના બીજો કોઈ હોઇ શકે નહિ એમ તે માને છે.

એનો-ઉદ્દેશ તો સત્યની જ શોધ તથા સત્યની જ પ્રાપ્તિ છે. વિજ્ઞાનમાં વિજ્ઞાન અર્થમાં જેને કુદૃષ્ટ સમજ શકીએ, તે જે આપણી આસપાસ અનન્ત રૂપે ને અઅંખ્ય રંગે વીંટળાએલી છે તેની સાચી જોખમ કરતી એ વિજ્ઞાનનો પરમ પ્રયાસ છે. તેથી કશી શોધખોળ એ તો એના શોધનો ધંધો છે. અવલોકન, અનુમાન, પ્રયોગ, તુલના એ સર્વ તો વિજ્ઞાનવાદીનો શોધનો ખોરાક છે.

વિજ્ઞાનવાદી જાણે છે કે માણસ સંપૂર્ણ નથી. તેની શક્તિ ઠુંપી છે, આલુષ્ય અડપ છે, તે આલુષ્યમાં પથ્ય શોધખોળને માટેનો અવસર તેથી જ વિશેષ કેમ છે, ઇન્દ્રિયોની શક્તિ મર્યાદિત, છે તેમ છુદ્ધિ, વિચાર-શક્તિ વગેરે પણ અમુક હદ લગી

અકાથી, પોતાની મહેલાના બાધાથી એ કચેલી-શોષિતો લાભ લઇને, તથા ખીનઓની સાથે સહચાર કરીને જરા નેટલોય પ્રદાર પોતે પાડી શકે, તો તે માટે તે બગીચ થમ ઉઠાવે છે. આમ કરવામાં બધાઓએ

હંદગીનાં ખીન સુખો તથા લાભોની સાથે પણ જોઈું નથી, ને ધણીવાર અતિ કઠિન તપ, તીવ્ર નિરાશાઓ, અસહ્ય હાડમારીઓ તથા સામાજિક જીને 'ધામક' માસ પથ્ય વેઠાં છે.

વિજ્ઞાનની એ પણ શ્રદ્ધા છે કે સત્ય તથા સત્યનું જ્ઞાન ફક્ત મનોવૈજ્ઞાનથી જ છે. તેથી તે બ્યાવહારિક શ્રદ્ધાઓ તથા સમજોતો પ્રધાનપણે વિચાર કરતું નથી. કેટલાક શોધકો, ખરી વાત છે કે ઉપયોગિતાના વિચારથી પ્રેરાયા હોય છે, ને પો-

પાંચ રૂપીએ 'કુમાર' !

પહેલા વર્ષના આઠકો માટે એક નવી યોજના

'કુમાર'ને એક સર્જન તરફથી સહાય અર્થે રૂ. ૧૦૦) મળેલ; તેનો ઉપયોગ 'કુમાર' પોતાને માટે ન કરનાં એ સર્જનની સલાહ લઈને, પોતાના શોધવિદ્યાર્થી-આઠકોને જ એકે રૂપીએ એકે વર્ષના એ માસિક મળે એવી એક યોજના ધરી છે. તેની વિગતો નીચે પ્રમાણે છે :

૧. 'કુમાર'ના આવતા વર્ષના પહેલા અંકથી-જુલે આવતા પોષ માસની એક વર્ષ માટે શોધવિદ્યાર્થી-આઠકોને 'કુમાર' પાંચ રૂપીએ આપી શકશે.
૨. આ યોજનાનો લાભ પહેલા વર્ષના આઠકો માટે જ છે. તે બાકીની માગણીઓ આપી ગયા પછી જે સંખ્યા ઘટશે તો જ નવા આઠકોને તેનો લાભ મળી શકશે.
૩. લાભ લેવા ઇચ્છનાર આઠકે 'વિદ્યાર્થી' હોવો જોઈએ; અને તે ડાહ્ય પણ હાઈસ્કૂલ કે નિનયમહિરમાં બાકુતો હોવો જોઈએ; પછી જાણે તે કુમાર હોય કે કુમારી.
૪. આ યોજનાના આઠકે તરીકે માગણી કરનારે પોતાના પત્ર જેટલે પોતાની હાઈસ્કૂલ કે નિનયમહિરના હેડમાસ્ટરની સહી, પોતે સરકારી હાઈસ્કૂલ કે નિનયમહિરમાં સહી છે એવી ખાતરી આપનાર પ્રમાણપત્ર એક (૧) જોઈએ.
૫. આ યોજનાનો લાભ પુરા આઠમા વર્ષ માટે જ લઈ શકશે; ૭ મહીનાને માટે નહિ.
૬. બધી માગણીઓ પોષ સુદ ૧ તા. ૨૭મી ડિસેમ્બર ૧૯૭૪ પહેલાં 'કુમાર કાર્યાલય, ૪૪૮૦૨ સયપુર, અમદાવાદ' એ સરનામે પહોંચી જવું જોઈએ. વહેલો તે પહેલો.

જ નય છે. કુદરતનાં તથા વિજ્ઞાન લેહો ઉપરથી જાયો પડેલી હકી નય અને જાણું જ્ઞાન પોતાને મળી નય એવી સ્થિતિ ડાહ્ય દિવસ પણ તે જોઈ શકશે કે કેમ તે વીશે તેને જરા જે ખાતરી નથી-કંઈ ખાતરી હોય તો તે ઉલટી જ છે. તે છતાં અડચ

તાના અચવા પોતાની પ્રમાણ ફાયદાઓના લોભથી દોરાઈને શોધખોળ કરે છે. તે છતાં એ નિર્વિવાદ છે કે તેઓની શોધખોળનો ધણો આધાર એવી ખીજ શોધો ઉપર રહેલો હોય છે. જે ખીજ ગણ્યોએ કેવળ વિજ્ઞાનનાં સંશોધન કરતે કરતે જ તથા

નિષ્કોટતાના વિચાર વિના જ કરેલી હિમ.

આ પ્રમાણે, વિજ્ઞાન માનવ જાતિને કે જગતને હિતકારકે થયું છે કે નહિ તે સવાલ વારંવાર તથા બહુ જુદી જુદી રીતે ચર્ચાય છે. તે વેળાએ સૌથી પહેલું યાદ રાખવાનું આ છે કે વિજ્ઞાનનો ખરેખર ને છેલ્લામાં છેલ્લો હેતુ સત્યની પ્રાપ્તિ છે: વ્યાવહારિક જો સારાંનસારાં તેમાંથી જે નીપજ્યાં હોય તે ઔણ વાત છે. તેની પ્રધાન વૃત્તિ, ને જે એક જ વૃત્તિ વિજ્ઞાનને સજીવ રાખે છે તથા લગતા વસ્તા દેશોમાંના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને હજી બેગા રાખે છે તે આ જ છે.

આનો અર્થ એમ નથી કે વિજ્ઞાનથી કંઈ હિત અહિત થયું નથી કે થઈ શક્યું નથી. ઉલટું બંને તરફના આશયી પક્ષકારો તમે સાંભળશો. એક પક્ષ વિજ્ઞાને દોલ સંહાર, નાશ, પીડા, ત્રાસ વગેરેના જ પોકાર ઉઠાવ્યા કરે છે, દરેક લગઈ તરફ આંગળી બતાવે છે. દરેક પ્રજાની સરકરી તંત્રારી તરફ ધ્યાન ખેંચે છે, ને પોતાના 'ખચ.વ'ના બદલા હેતુ દરેક પ્રજા ખીજીઓના સંહાર કરવામાં વિજ્ઞાનનો જે કસ કાટે છે—સુદમાં તેમજ સુલેદના વખતમાં—દારૂગળા, ઔષ્ધ, ઝેરી વાયુઓ, વિમાનો વગેરેથી કે પછાત પ્રજાઓ ઉપર સત્તા મેળવી દેશે, તાર, વિમાન, વગરો, નવા સંચાઓ વગેરેથી તેઓને દરિદ્ર તથા પામમાલ કરવામાં જે પ્રવીણતા બતાવે છે તે સર્વ જાતારી, તે સર્વનો દોષ વિજ્ઞાનને શિરે ચડાવે છે. ત્યારે ખીજ પાસથી વિજ્ઞાનના પ્રયંસકે વિજ્ઞાને ઉઠાવે, ખેતી, રોગનિવારણ, પ્રવાસ, અરસપરસ ઓળખાણ, નવાં મુખે, નવી સગવડો, નવાં વિનોદો, નવી શક્તિઓ વગેરે આખી આખી માનવ જાતિની ઉપર શા ઉપકારો કર્યા છે તેનાં જ ગીતો ગાયાં કરે છે.

આ આખી તકરારને ન્યાય આપવા તેમાં વિસ્તારથી ઉતરવું પડે. પણ તમે એટલી વાત તો સમજી શકશો કે તલવારના ઉપયોગ રક્ષણ માટે થાય કે હયા માટે થાય, તે ઉપરથી તલવાર પોતે સતીનરસી થઈ શકતી નથી. એ તો એક શરૂ છે. તેમ જાનમાન —તે વિજ્ઞાન એ એક વિશેષ જાન જ છે—પણ એક શરૂ છે. અંગ્રેજ ઇંગ્લેન્ડ પ્રમાણે તે તલવારનાં કરતાં જ

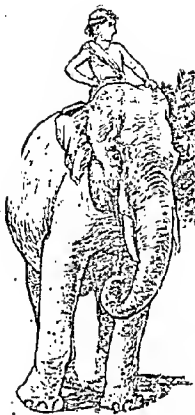
વધારે જગતના છે. પણ તેનો આધાર તેના વાપરનારની ઉપર છે. વિજ્ઞાનના બંને ઉપયોગો થયા છે તેની કોઈ ના પાડી શકે એમ નથી: એકે હજી એ એકાંક છે કે તેનાથી ને. અહિત થયું છે તેના કરતાં સહસ્રગણું કલ્યાણ વિજ્ઞાને કર્યું છે ને કરશે.

પણ વિજ્ઞાનનો દુરુપયોગ એ વિજ્ઞાનનો દુર્ણ નથી; એ તો મનુષ્ય સ્વભાવની કુટિલતા છે. દુર માણસના હાથમાં સાક્ષમાં સારી વસ્તુ—પછી તે આદ્યજ દોષ કે રંડીઓ—દોષ તોપણ તે નારી જ થઈ બન્યું છે. વિજ્ઞાનના આ હુક ઉપયોગથી એટલું જ સાબીન થાય છે કે વિજ્ઞાનથી માણસનામાં જે વધારે શક્તિ આવી તેના પ્રમાણમાં તેનું હલક વધારે સુધર્યું નથી. એ હલકને વધારે ઉંચું, વધારે પવિત્ર કરવું. તેનાં અભિમાન ને સ્વાર્થ મહાકાંડો, તેનું પશુપણું હાકી વધારે ઉચી માનવતા તેમાં બસી, એ જ ખરેખરે કરવાનું છે. વિજ્ઞાન આપણા યોગ જેવું છે. આપણે ત્યાં એ સખ્ત નિયમ હતો કે યોગની શક્તિઓ મેળવવા જતા પહેલાં માણસ ધનિરોને જીતે, આત્મમંથન મેળવે ને હલકશુદ્ધિ પામે, લેથી એ નવી શક્તિઓ હમેશ સારા માટે જ વપરાય. વિજ્ઞાન માટે પણ એવું જ ફરી શકાય એમ છે. વિજ્ઞાનની ખરી કલ્યાણમયતા બોધવવાને માટે આપણે વધારે લાયક બનવું જોઈએ, આપણું દિલનો મેલ દૂર થવો જોઈએ ને વિજ્ઞાનના પ્રકાશને વધાવવાને હલકનું આંખનું સ્વચ્છ કરવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે માનવજાતનાં જે ઉચ્ચ કાર્ય, ધર્મ તથા કાવ્ય કરી શકે છે તે કાર્યની જરૂર હસી વિશેષ પ્રકટ થાય છે, એટલું જ નહિ પણ, જેમ વ્યવહારમાં આપણે વિજ્ઞાનને ખેતી, ઉદ્યોગ, વ્યાપાર, આરોગ્ય ધ્યાપાદિતું પરમ સહાયક સમજીએ છીએ તેમજ, આપણા જીવનના ઉચ્ચતર પ્રદેશમાં ધર્મ, કાવ્ય, શીલ્પીશી વગેરેનો અનન્ય સહાયક પણ વિજ્ઞાન થઈ શકે છે.

‘વિજ્ઞાન શું છે?’ એ વધારે સ્પષ્ટતાથી સમજવાંને માટે હવે વિજ્ઞાનનાં કેટલાંક લક્ષણો તથા વિજ્ઞાનનાં શાસ્ત્રોનો આપણે વિચાર કરીશું.

કાન્તિલાલ હગનલાલ પંડ્યા

કિરીટ

લેખક
શ્રી ધનમેધાવર
વિવરકાર: રવિસંકર પંડિત

અ ગાઉ દે કહી બંધા છું કે કિરીટ કે
સીકારના હાથી નંદાંતા. પણ વંચનમાં
આ છેડના અનુભવો અને અનાંધો પછી તે નદન
નાંદ અને હર શરૂ થયા. વંચી હાથી જોડેના
એના કંઈકુદને લીધે તો એનામાં પાતાના અજાણે વીસે
એટલા આત્મપરિચાસ આવી ગયા, કે ગમે તેવા બંધી
અકસ્માતો કે આપત્તોથી પણ તે ગળાતો નહિ. અને
ત્યાર પછી પછે પ્રસંગે એણે એટલી નિર્ભયતા ને
માહત્ત કાષ્ટાનાં કે જાણે એ પડેલાનો બીજાનું ગળા
કિરીટ ન ન હોય !

પ્રાણીઓ વિષે સંગીત ફેરવી જાડુ અસર કરી
શકે છે તેની તો તમને ખબર હશે. મદારીઓ બલ-
બલા વિષયક સાપને પણ એરણીના સૂરમાં મુગ્ધ કરી
ડોલાવે છે એ પણ તમે જાણું છો. સંગીતનો પ્રભાવ
તો એટલો અદ્ભુત છે કે પ્રાણીઓ તો સું, પણ
વનસ્પતિ સુધી તેને વશ થાય છે ! લગ્નમણીના એવો
એક જાનનો એટલો થાય છે તેની આજ્ઞા તો નમે

મીઠા ખડુ મુરે મોરલી બળવો તો તે જાણે ઉપમાં
પડતો હોય તેમ જાણીને પર ટળી જાય છે ! અને
હરણ સંગીતનાં ફેરમાં શોખીન હોય છે એ તો મેં
મારી સગી આંખે જોયું તે અનુભવ્યું છે

એમ મન આમરે છે ને કુતરાં બંધે છે. તેમ હરણ
પણ એક જાનનો ખાસ અવગત હોય છે; પણ !
ઉપરાંત તેઓ એક જાનનો પીધો મધુરી સીસી જેવો
અવાજ કારી વડે છે. કાંઈક નમને પડેર.
એકદમ વંચનને કહે જઈ, તમને બંધીમાયા એ
દમ્ભની સીસી જેવા મધુર સૂર તમે છેડો, ને પછી
જોઈ તો મર્યા.

નાનપણમાં મેં સાંભળ્યું કે મોરલી કે બંધરીના
સુરથી પ્રાણીઓને મુગ્ધ કરી ડોલાવો શકાય છે; અને
મને બંધરી સીસીકે જાનવતી આવડતી; એટલે એક
દલાડો મને પુત્ર ચરી કે આજ નો ખાતરી કરી
જેડ. બપોરે દગળા આઝ્યા એટલે દે મારા પડથી
થોડે દૂર, જંગલને કાંઠે, એક ઘેરા ઝુંપની શીયા ઇ.પમ્,
એક ઘિંચા પર વાંઢ બેઠો ને બંધરી બજાવવા
માંડી. એક મુર વગાડ્યો, ને વગાડ્યા. પણ કાંઈક
પરિણામ ન આવ્યું. વગી મોતે મુર છેડ્યો; ત્રીસમું
કંઈક અપમાદ મેંનગાવો. પણ બંધરી નીકળ્યું નહિ
કંઈ. એ તો ખાલી જરતને લીધે મારાંઓ હાલતી
હતી. દે નિરામ થા' જો. મને માથું કે મને

દિ. જાગૃત્તર આવડતું નહિ હોય, તેથી જ કોઈ પ્રાણી
બેચાઈ આવતું નથી.

સાં.

જ પડતી જતી હતી; અને જાદુર ભેટ
ચેનરવેશ ખેતી સુરજ નાશ વા હવે તપ્પો
હતો, છતાં જંગલમાં અંધાર થવા માંડ્યું હતું. એટલે
જતાં જતાં મેં છેલ્લે એકાદ સુર અંગેઆવી પેવાના
ધરાણથી ફરી અંધી છેડી. થોડીવાર સુધી તો કાંઈ
જ પશિયામ આવ્યું નહિ. હું પણ પછી તો જાગ-
વવામાં એવો એકનાન થઇ ગયે, કે કોઈ આવે છે કે
નહિ તે મેં મને ખબર રહી નહિ. પણ અચાનક મેં
કંઈક સુસરડો સાંભળ્યો. જાગરતા જાગરતાં મેં
હવે નજર કરી, તો થોડે દૂર એક સાખર હસો હતો.
જાગે આવડતાથી સંગીત સુંપતો હોય તેમ તેનાં
નસકેરો ઉડકેરાથી શટતાં હતાં; અને તેનાં સુદર
શીંગ એક જગ પર લટકતી વેશમાં જરાવાં હતાં તે
કાદરા એ મથમથ કરતો હતો. મેં મારી નજર તેના
પર દિવર કરી ને બંદી જાગ્યો નાખી આખરે
તેમજ જાગ કરીને વેશમાંથી પોતાનાં શીંગમાં પેચી
કાઢ્યું; પણ વેશને એક નાનોશો દુકડો તેનાં
શીંગડામાં ચુંચવાઈને જરાઈ રહ્યો હતો. હનીઆળા
વનસ્પતિનો લીલોછમ મુગટ જાગે વનરીએ તેને
પહેરાયો હોય, એવો તે શીખવા લાગ્યો. તે ધીમે
ધીમે મારી નજર આવીને શાંત બોલે રહ્યો.

મેં તો જાગ્યો જ માખું, અને ધીમે ધીમે થેરા
જંગલના એ નીચા પડા પાછળથી, સોનેરી રંગનાં
સુદર હાથો એક પછી એક નીકળી આવી મારી
આસપાસ વીંટળાવા લાગ્યાં. તલકંવાળી નાજુક
મુગડીઓ, મોટા કસ્ટુરી મુગ, કૂટતી શીંગડીઓવાળાં
હરણાં ને મોટામોટા કાળીઆર, સાંચે સંગીતના
તાનમાં મુગ્ધ થઇ પળાવા લાગ્યાં.

એકએક મેં બંસી બંધ કરી. એ જ શુભે એ
આખા ટોળામાંથી જાગે એક દુનરી પસાર થયું;
પેલા સાખરે આગલા પગની ખરી ભેરડી જમીન
પર ઠોકવા માંડી; અને વીંટળાઈ ઝડપે એમ આવ્યું જે
ટાળું એક પાળમાં જંગલમાં અદરથ થઇ ગયું. દૂર

દૂર, તેમના ચાકવાથી હવા ધાસમાં પડતા સુદર વળાકા
નીકાળતા હું આનંદપૂર્વક ભેદ રહ્યો.

પ્રાણીઓ.

ઉપર થતી સંગીતની આવી અ-
અસરની આ પ્રયત્નથી ખાતરી કરી લીધા પ
મેં ફિરીટ અને કપિને પણ બંસરીના સુર પર કે
કરતાં શીખવવાનો વિચાર કર્યો. પણ કપિ તો સર્વ
જ શેતા? એવો હું તેની સામે બંસી જાગવા જે
કે એ એકલાં ખાવા માંડે, કે કાં તો કુદીને ઝાડે મ
એસો! સાચ્યે જ, મને લાગે છે કે વાંદરાને ભેળ
નહિ હોય.

પણ એથી કલકું, ફિરીટ, પહેલાં ભેટ એણે જ
કાચ કરાવી, પણ ધણે સમજી નીકળ્યો. પ્રથમ તો
મને તેટલા સુર વગાડે, પણ કાંઈ ખ્યાન જ ન આવે
પરંતુ વગે વગે એકાદ સુર એવો આવી જાય કે
સાંભળીને તે એકનાન થઇ જાય ને શાંતિથી સાંભ-
લામ, એને ક્યા ક્યા સુર રચતા હતા તે મેં ધી-
ધીમે જાણી લીધા. એ વગાડે ત્યારે, પેતાની ચોમે
ધુમ્મા કરતી અટક્યાળી મુઠ અને મુપડા જેવા મુકલ
કાન સ્થિર કરીને એ સાંભળે. પણ કમનસીબે એ
અસર કરી રાકનારા સુર મને એટલા દુર્લભ હતા
માં થોડી જ પળ હું તે જાગવી શકતો, ને પાછ
સમાવી બેસતો. પરંતુ થોડાં જ અકાલીઆમાં ને
એ સુર પર કાચુ મેળવી લીધો; અને આવજી મહીને
આવતા આવતાં તો હું ફિરીટને લગમગ પા કમ્રા
સુધી તે સુર પર સ્થિર કરી રાકવા લાગ્યો.

શ્રીઆળો ઉતરીને સામે ઉતારો બેઠો. હવે તે
ફિરીટને મેં ખરેખર મારા સંગીતના કાચમાં જ લા-
લીધા હતા. એ સંગીત પર જ હું એની પાસે બધું
કામ કરાવતો. ઘણી થે વાર હું એની પાસે પર—લગમગ
એની ગરદન પર—બેસતો, ને દિવસોના દિવસો સુધી,
એક સપ્ત પછી બોલ્યા વિના, માત્ર મારી બંસરીના
સુર વડે એને દેરીને તથા ફાવે તે કામ કરાવીને
મુસાફરી કરતો.

આ

ઉતારો એક બારે વિહરાળ ને હિંમત-
બાજ નાથ આમણ ગામડામાં પેળો.

ધીમે ધીમે ઘેરા નંગલના નીલા પડદા પાછળથી, શેનિયો રંગનાં સુંદર હાણાં નીડળી આવી આવી આસપાસ
ઘીરવાયા ભાગ્યા.

['વિગીદ' પાનું ૪૩૦]

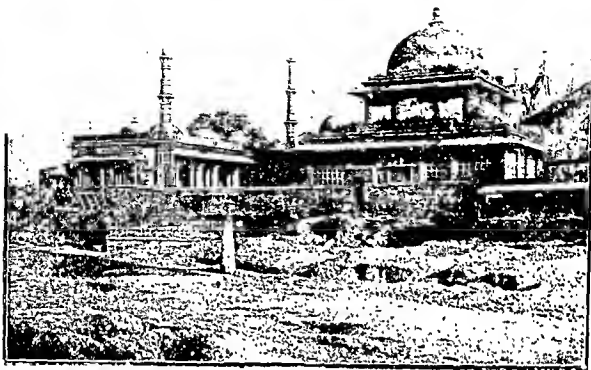
ઉપવાસને ઐક્યીસમે દહાડે

ત્રેમમૂર્તિ ગાંધીજી

દિવસના ઉપવાસ પુરા કર્યાની એ કલાક અગાઉ પંડિત જીવાદરભાઈ
નેહરુની પુત્રીનો હાથ પાંતરાયથી પાંતરાના હાથમાં સળંગ મુલાકા

રાણી સીમીની મરજહ અને કમર

અમદાવાદમાં આ રનોડીઆ ફરવાનેથી હાખવ થતાં જ જમણા હાય પર રાણી સીમીની મરજહ આવે છે. રાણી સીમી તે અલમદરાદ બાદશાહના એક શાહનશાની જન્મ ઘટી. અને એ વખતના રીવાજ પ્રમાણે આ મરજહ અને એદરની કબર તેને મટે તેની હયાતીમાં જ બંધાવી રાખવામાં આવી હતી. (ઇ. સ ૧૪૩૧) એ સમયના પહેલાંનાં બધાં મકાનો કરતાં મુદરતા અને નાવુડાઇમાં આ મરજહ પહેલે દરજ્જે આવે છે. મરજહની લખાઇ પચાસ ફુટ અને પહોળાઇ વીસ ફુટ છે. એસરીનું છત્તું જેડીઆ છ યાંબલાને ટેકે રહેલું છે. પીડની બીંત તથા પટનાં કપર કાંદેલા અરખા હોંદુ સેલીના અતિ મુંદર નમુના છે.

પણ આ મરજહની રોજાની સીમા તો, તેના આગલા એ ખુણા કપરના ટોડામાં આવી રહેલી છે. દરેક ટોડા પચાસ ફુટની કંઠાદને છે. એ ટોડા એટલા તો નાનુક અને મુંદર છે કે તેને નરબતિવાચક 'ટોડા' એવું નામ ન આપતાં કોમળ 'મીનારીઓ' કહીએ તો વધારે સાર્ય લાગે. એ વખતના કલાકારોએ આ મકાન એક મુંદરીના રમારકને ચોખ્ખું જ બનાવ્યું છે. એ જ મીનારીઓ છે તો પત્થરની, પણ બળે કોઇ અતીવ રૂપવતી મુંદરીએ પોતાના કંજીવાળા એ કોમળ હાથ પ્રાર્થના કરેલ માટે આકાશમાં કંઠા કર્યા હોય એવું લાગે છે. એ નાનુક મીનારીઓમાં જે અદ્ભુત કલાવિધાન અને કોમળ બાવ પ્રકટ થઇ શક્યાં છે તે, એક રીતે જોતાં, તાજમહલ જેવી સૌંદર્ય કલાકૃતિને મુકબલે કતરતાં લાગતાં નથી. તાજમહલમાં, કોઇ અરખું મુખ દોડી, મોન, રૂપવતી પ્રેમળ મુર્તિની હાથ જાણાય છે; ત્યારે આ મરજહમાં કોમળ કાદ કંઠા કરી પ્રાર્થના કરતી કોઇ મુંદરીની મનોહરતા અને સાધવ રૂપ જાણાય છે. કલાના બાલકારોએ આ મકાનને દુનીઆનાં સર્વોત્તમ મુંદર મકાનોની ક્રેડિમાં મુક્યું છે. રસિક માણસો તેની આ મુંદર મીનારીઓ તરફ મીઠ માંડી માંડીને જુએ છે; અને પળે પળે વિશેષ નવીનતા અનુભવે છે. એ મીનારીઓ પાયાથી તે ટોચ સુધી અનેક કામળીયાનાં કંજીયાથી ભરેલી છે, છતાં એમાં એક પણ દેહાળે વધારેપડતું અંતર કે બાર જાણતાં નથી.

જે માણસો આ મુંદરતા જોઈ, સમજ, તેના રસ થી શકે તેને કલાના હોળા વાંચવાની જરા પણ જરૂર નથી. અમદાવાદમાં-સારા થે ગુજરાતમાં-કલાની આવી અણુમુલ્ય લેખમાળાઓ અનેક મરજહમાં, દેવોમાં અને ખંડેરોમાં બરી છે. એ રોપી રોપી તેને સમજવાં અને તેની કદર કરવી એ કમતી પ્રબળે શિરે મોંઘા ધમ છે.

હીંમતવાળા એટલા માટે કહું છું, કે વાઘ સાધારણ રીતે માણસની વસ્તીથી હમેશાં હરે છે. પણ આ વાઘ તો ભર વસ્તીમાંથી પોતાનો શીકાર ઉઠાવતો; અને તે પણ માણસનો જ શીકાર !

એવું માયું મોટા માટલા જેવું લાલે. અનેક દીલે પણ નાનોમુતો નહિ; ખરસો આખલા જેવો ! પહેલાં તો એ શતે છાનોમાનો આવીને એકાદ દેર ખેંચી જતો. પણ એક રાત્રે તેણે એક ભરવાડને મારી નાખ્યો તે દહાડાનું એ માણસનું લોહી આખી ગયો. ને પછી તો એ માણસ સીવાય બીજા કશાને મારતો જ નહિ !

આમાં ધર બરાબર જંગમના કંઠા પર હતું એ પોત હું આગળ કહી ગયો છું. તેની બારીઓ લોઢાના મજબૂત સળાઓની જેવી ધટ જળી વડે બંદી દીધેલી હતી, કે મચ્છર કે માખી સિવાય બીજું કશું અંદર આવી જ શકે તેમ નહોતું. એક દહાડો સાંજ પડવા આવી હતી. આંદેક વાગ્યા હશે, અને ઉનાળાના દહાડા, એટલે હજી થોડુંથોડું અજવાળું હતું. એવામાં મેં લોકડીની ચીસ સાંભળી. વાઘ નીકળવાનો હોય છે તેની અગાઉ હમેશાં લોકડીની ચીસ અંબજાય છે. ઇશ્વરની લીલા એવી છે કે દરેક પ્રાણીમાં એણે કંઈ ને કંઈ પ્રેરણા મુકી જ હોય છે. જેવો વાઘ બહાર શીકારે નીકળે છે કે તરત જ લોકડીને કુદરતીરિતે જ તેની ખુબર પડી જાય છે; અને તે વાઘની આગળ દોડતી દોડતી ચીસો પાડતી નીકળે છે, ને બીજાં પ્રાણીઓને ચેતવતી જાય છે.

આ વોતની મુને, ખબર એટલે લોકડીને અમારા ધર આગળથી નીકળતી જોઈ હું આશ્ચર્યાથી વાઘના આવવાની સહ જોઈને બારી પાસે ખેડો. અને સાચ્યે ! થોડી જ વારમાં વાઘના ચોંતી માથું ફાટી જાય તેવી દુર્ગંધ આવવા લાગી. એએક પળમાં તો, રાતના ચેરાતા જતા અંધકારમાં, મેં એક મોટો કાળો આકાર અમારી બારી આગળ ઉભો જોયો. થોડી વાર રહીને તે તો ત્યાં અડગ જગાવાની બેઠો; અને તરત જ હરહરથી આવતી લોકડીની ચીસો બીંધ ચઢ મઢ.

બરાબર અમારી બારીની સામે જ વાઘને બેઠો જોઈ મને બીંધ તો બહુ લાગી; પણ મારે તો વાઘને

નીરખાને જોવો હતો. એટલે હીંમત ધરીને મેં દીવાસળી સળગાવી. જંગલનું એકેએક પ્રાણી—મોટા • સિંહથી માંડીને ઝીણા ઝવડા સુધીનું દરેક—અગ્નિથી બહુ જ બીંચે છે ! દીવાસળી સળગતી જોતાં જ વાઘ એવો તો બીંચો, કે ઘુસ્સટ કરતો ને કુહીને નાહો.

આ પછી તે જરા વહેલો આવવા માંડ્યો. જરા જરા ખપોર નમવા માંડે કે બાહ્યે ક્યાંક દેખા દીધી જ હોય. એક દહાડો તો સાંજે ચારેક વાગે અમે તેને નહીને સામે કાંઈ એક ટેકરા પર ઉભો જોયો. અમારી નદી જોડે બહુ જ છીછરી હતી—માંડ કાંચકા પ્રાણી હશે—પણ તેનો પટ અચૂંત પહોંચો હતો, ને એમાં ફરેરે રેતીના નાનામોટા ટેકરા રચાયા હતા. ગામ તરફ જોઈને હારે આનંદથી ધુધવતો તે ટેકરા પર ઉભો હતો.

આપણે ત્યાં તો હથીઆરબંધીના કાપડો રજો, એટલે ગામમાં ડાહની પાસે લાકડી સિવાય બીજું હથીઆર બાંધે જ મળે. એટલે અમારે તો, જ્યારે જ્યારે આવું કોઈ જંગલી પ્રાણી રંગત કરતું, ત્યારે સરકારમાં લખાણ કરાવીને મદદ માગવી પડતી ! આવી નિરાધારીથી મને લાગી ચે વાર ચીક ચડતી; અને એવું થઈ જતું, કે આ સરકારની મદદ આવે ત્યાં લગી આમ બાપડા બનીને રોજ જનમાલનું તુકસાન થવા દેવું, એના કરતાં મારી પાસે જો બંદુક હોત તો જઈને તરત જ એ વાઘને ઠાર કરી દેત ! પણ ચામ શું ? પરંતુ આખરે ગામજોડે સરકારમાં લખાણ કર્યું; અને એક દહાડો એક લાલખંડ જેવો અંગ્રેજ, બંદુક લઈને અમારા ગામમાં આવી પહોંચ્યો.

જંગલી પ્રાણીઓના શીકાર જંગમમાં તો હમેશાં કોઈ ઉચે રક્ષણ મેસીને જ થાય છે. એથી શીકારીની નજર ચોતરફ શરતી બે છે, ને તે સહેલાઈથી શીકાર પર પોતાનું નીજાન તાકી શકે છે. આને મારે ધણુંખરૂં હાથી જ પસંદ કરવામાં આવે છે; અને જ્યાં હાથી ન મળે સડે ત્યાં શીકારના માચડા બાંધવામાં આવે છે.

એટલે એવું કહ્યું કે મારે કિરીટને લઈને એ અંગ્રેજની જોડે જંગલમાં જવું અને કિરીટ શીકાર માટે જરોબર ચાલી રાકશે કે કેમ તેની ખાતરી કરાવવી. આથી એક દહાડો પેલા સાહેબને મારી જોડે કિરીટ

પર બેસાડી હું જંગલમાં લઈ ગયો. ત્યાં એણે પોતાની
બંદુક વડે થોડાંક પક્ષી માર્યાં. કિરિટ અગાડિ કદિ
જ અંદુકનો આર સાંભળ્યો નહોતો; એટલે આમમાં
સહુને અણુમરેસો હતો કે કદાચ કિરિટ બડકશે.
પણ ગેળાઓની એ તડાતડીથી એનું તો ફવાડું સરખું
યે ફરકું નહિ, અને રજ પણ નવાઈ પામ્યા વિના
સાંત બેપરવાઈથી એણે અમને જંગલમાં ફેરવ્યા.

આમ કિરિટની કસોટી કરી લીધા પછી, એક
દહાડો મળરકે ચાર વાગે, અમે પેલા વાઘને ટેકાણે
કરવા સાર ઉપજા. હું કિરિટની ગરદન ઉપર—લગભગ
તેના માથા આગળ મારી બંસી લઇને બેઠો. પેલા
અંગ્રેજને બીજી કાંઈ રીતે હાથી પર બેસવું ફાવે એમ
નહોતું, એટલે એને માટે હોદ્દો તૈયાર કરાવ્યો હતો,
તેમાં એ પોતાની બંદુક લઈ સજ્જ થઈ બેઠો. નદી
પાર કરી અમે જંગલમાં પેડાં વાઘને બડકારીને ઝાડીમાં-

[વાપના શીકારને આ વર્તમાન અત્યંત દુષ્કર, લાઠ પંચનના માથા અતિ મુંદર વિચ સાથે આવતા અંકમાં]

જનની

(રામ. નહીયના રામ અમે નહિ દઈએ લોલ)

માંમાં મધુ ને મીઠા મેલુલા રે લોલ,
એથી મીઠી તે મોરી માત રે:
જનનીની બેડ સખિ! નહિ જડે રે લોલ.

પ્રભુના પ્રેમતણી પુતળી રે લોલ;
જગથી જુદેરી એની જાત રે: જનનીની
અમીની ભરેલ એની આંખડી રે લોલ;
જહાસનાં ભરેલાં એનાં રેણુ રે: જનનીની

હાથ ગુંથેલ એના હીરના રે લોલ;
હંથું હેમંત કેરી હેલ રે: જનનીની

દેવાને દુધ એનાં દોહલાં રે લોલ;
સો સો શશાંક એની સોય રે: જનનીની

જગનો આધાર એની આંગળી રે લોલ;
કાળજમાં કૈંક ભર્યાં કાંડ રે: જનનીની

થી બહાર દાઢવા માટે દોલ-નગારાવાળા માણસોને
અગાડી જ મોકલ્યા હતા. જંગલ જરા ગીચ હતું,
એટલે ગાયે હોદ્દા સાથે ચાલતાં કિરિટને મુરકેલી પડતી.

આશરે એએક ટલાક પછી અમે એક ખુલ્લી
જગ્યામાં આવી પહોંચ્યા, અને હાથાને ત્યાં જ અટકાવી
અંધાં પ્રાણીઓને આ નાનકડા ચોગાન તરફ હાંકવાં
એવું કરાવ્યું. આજનું જંગલનું પ્રજાત હમેશના જેવું
ખુલ્લુમા નહોતું, એટલે મને જરા બેચેની લાગતી
હતી; અને કિરિટ પણ દીવો જણાતો હતો. ચોમેર સુંદર
ફેરવી ઝાડની ડાંખળાઓ તોડીનેડીને તે આમતેમ ફેંચ્યા
કરતો હતો. અધુરામાં પુરું, ઉપર બેઠેલા સાહેબને
અંગ્રેજ સિવાય બીજું કંઈ આવડતું નહોતું, ને મને
અંગ્રેજ ન આવડે; એટલે અમે બહુ જ ઝોછી
વાતચીત કરતા હતા; અને જે કરતા તે પણ
ધસારાથી જ.

ચિત્રડું ચોસ એનું ચાકડે રે લોલ;
પત્રના અધિલ એના પ્રાણ રે: જનનીની

મુગી આશીપ ઉર મલકતી રે લોલ;
લેતાં ખુદે ન એની લ્હાણુ રે: જનનીની

ધરણી માતા યે હશે દુનવી રે લોલ;
અચળા અચુક એક માય રે: જનનીની

અંગાનાં નીર તો વધે ઘટે રે લોલ;
સરખો મા-પ્રેમનો પ્રવાહ રે: જનનીની

વરસે ઘડીક વ્યોમ વાદળી રે લોલ;
મડીનો મેઘ આરે માસ રે: જનનીની

ચળતી ગંદાની દોસે ચાંદની રે લોલ;
માનો નહિ આશમે લગસ રે,
જનનીની બેડ સખિ! નહિ જડે રે લોલ.

દામોદર પુરાણદાસ ભાટાદર

હિ હઠી પાસે ઈ. સ. ૧૮૫૭માં તમુક સુદ મચ્યું હતું. અને કોઇ માથું દમરે તે પહેલાં તો, પાકેલ કળતી માઉક, બંટકની ગોળાથી તે હથું જ છે. બળથાણોરોનો સપાટો બારે હતો, અને અંચિએનાં આથાં તરોતર પડતાં હતાં. તે વખતે બાણે કાંઈ ન હોય તેમ, એક માથુસ પોતાનું કર્તવ્ય બળવ્યે જતો હતો. તેની પાસે ન હતું હથીઆર કે ન હતું બખતર. પોતાના કામમાં જ તે મસગલ હતો. તેનું નામ બીસ્તી જુમે.* અપંગ, તરચ્યા, ટળવળતા ને મરવાની અણી પર 'પાણી ! પાણી !' કરતા હમરો મનુષ્યોને તે ખેંચીખેંચાને પાણી પાયા કરતો હતો. ખસ, જુમા બીરતીનું આપદું જ સાદું કામ, પણ તે કામ સનનન કરતી જાળાઓની વચ્ચે ચાલી રહ્યું હતું ! હંદગીની દાંહ દીમત જ ન હોય તેમ, અગ્રેખ્ય શુરવીરો, જુમા બીસ્તીની નજર આગળ જ ઉડી પડતા હતા. પણ ગોળાઓ આવે કે ન આવે, જુમે પોતાનું કામ શાંતિથી બજાવ્યા કરતો હતો !

લગાઇ પુરી થયા પછી સૌએ હથું કે આ લગાઇમાં સૌથી બહાદુર પુરુષ તો જુમે બીસ્તી છે ! ત્યાર પછી અકપાન લગાઈમાં તો, એ જુમે સરદાર જર્નિને લોકો !

૨

* રજપૂટ સિપાઈ 'બેચારીન-ધી-બીરની' નામનું કાવ્ય લખ્યું છે તે આ ઉપરથી. પણ તે લગાઈમાં હોજર રહેલા અધિગરીના રંગાનમાં તેનું સાચું નામ 'જુમે' છે.

સ. હેન્રી હોરેન્સ. જે ૧૮૫૭ના બળવામાં લખાનોમાં બપી ગયો, તેણે 'ધી ગાઈઝ' કરીને મુંદા સૈનિકોની એક ખાસ દુકરી બતાવી હતી. જેમ ષરોપમાં નેપોલીયન બોનાપાર્ટ. 'ફ્રેંચ આર્મી' નામે અસલ મુંદા કાંદલા નામગીન લાયબ્રેરિયોની એક દુકરી. અણીના વખતે કામ આવે તે મારે ગણતો તેમ. તેને પગને પગને વેલિંગ્ટને પણ તેમ કહેલું; ને સર હેન્રી હોરેન્સ પણ એના પગને ચાલીતો આ 'ગાઈઝ' બીજા કોઇ નહિ પણ શીખો, પંડાણો ને રજપૂતો હતા. અરધાન લગાઈમાં, ચિત્રાલ ઉપરની સવારીમાં ને ૧૮૫૭ના બળવામાં. તેમણે બારે સેવા બજાવેલી.

હનિદાસ ઉપરથી ઘણી વખત સિદ્ધ થયું છે કે માત્ર હીંદુસ્તાનમાં જ નહિ, પણ જ્યાં જ્યાં સિટિસ સત્તાનત પોતાનો કાશુ જાગરી રહી છે ત્યાં ત્યાં સર્વ ફેકાણે, તેનો પાયો આધવામાં આપા કંવેચા જેવા મુંદા રીખો, સાચા મુસલમાનો ને અણીમુદ રજપૂતો જ હોમાઈ ગયા છે ! એ સાધાવ્યની તણુ થે તંત્ર જમીન આ સૈનિકોના હોદીમાંથી જ પેલા ચક્ર છે.

કા જુલ નદી જ્યાં સિંધુને મળે છે ત્યાં નંદાન ગોગ કરીને ગામ છે. તેની આસપાસ મુસદ્દ નામની બહાદુર લડવૈયાની વ્તત રહે છે. રિવાજરખાન આ મુસદ્દ નંદાન બહાદુરની દતો. 'ગાઈઝ'ની દુકરીના સરદાર સેન્સન સાહેબે આ

દિલાવરને પકડવાનું બીડું ઝડપું હતું. દિલાવરખાનના માથા માટે બે હાથરતું તો સરકારે ધનામ કાઢ્યું હતું. પણ આ પહાડી બચ્ચો દિમાલખના ખુલ્લેખુલ્લા બોમાંઝો હતો. લેમ્સડન સાહેબે અનેક યુક્તિઓ કરી, કંઈક કપટ રચ્યાં ને છેવટે તલન નિરાશ થઈ ગયા, પણ દિલાવરખાન તો એની સૂઝાઓમાં સહીસલામત રહ્યો.

એક દિવસ લેમ્સડન સાહેબ બેઠા હતા એવામાં તેમને અચાનક વિચાર આવ્યો કે 'આ દિલાવર આપણી 'ગાઇડ'ની ટુકડીમાં બરાબર શોભે તેવો છે. આ જંગલના ખુલ્લેખુલ્લા એના જાણીતા છે.' દિલાવરને સંદેશો પહોંચાડવામાં આવ્યો કે સાહેબને તારી સાથે વાતચીત કરવી છે મારે રૂબરૂ મળી જા. તે વગર હરકતે છાવણીમાં આવી શકે તે માટે આ સંદેશની સાથે એને એક 'પાસપોર્ટ' પણ મોકલવામાં આવ્યો.

એક દિવસ દિલાવરખાન આની પહોંચ્યો. લેમ્સડન સાહેબે તેને કહ્યું કે 'દિલાવરખાન! હજી સુધી હું તને પકડી શક્યો નથી, પણ એક દિવસ હું તને જરૂર પકડી પાડીશ, અને તે દિવસે સરકાર તને શંસીએ લટકાવશે. હું તને અત્યારે માફી આપું છું, ને અમારી 'ગાઇડ'ની ટુકડીમાં જગ્યા પણ આપું છું. તારી જવાબદારીમાં તને પેન્શન મળશે. બોલ, તારો શો વિચાર છે ?'

બહારવટીઓ હોયો થઇને ખડખડાટ હસી પડ્યો. સાહેબની આ માગણીથી તેને બારે આશ્ચર્ય થયું. તેણે જવા માટે પગલું ઉપાડ્યું ને બે ડગલાં ગયો પણ ખરો.

લેમ્સડને કહ્યું, 'દિલાવરખાન! હજી પણ વિચાર કરી બે !' પણ દિલાવરખાન તો જવાબ આપ્યા વિના ચાલ્યો ગયો.

પરંતુ લેમ્સડન સાહેબે આપેલી લાલચ બહુ બારે હતી. એ બહાદુર બહારવટીઓને પણ, પોતાનાં બાળબચ્ચાં રખડતાં હોય એ કંપના જ દુઃખકારક લાગવા માંડી. જયારે લેમ્સડન સાહેબ તેને ઘડપણમાં 'પેન્શન' આપી, તેનાં બેંગ્લોહાટાંની ચિંતા સહેજે ઉઠાવી લેતા હતા ! તેથી એક દિવસ દિલાવર કરીથી આવ્યો અને 'ગાઇડ'માં દાખલ થઇ ગયો.

પહાડનાં સ્વતંત્ર મેદાનોમાં ધુમનાર, અને સ્વયંજતાને

જ પોતાનું જીવન મણનાર દિલાવર પર એ 'નોટરી, પેન્શન અને ચોટા લોહની સંગતિ'ની ટેરલી બનાવ અસર થઇ તે નીચેનો શોષકારક બનાવ બતાવી આપે છે. એક વખત 'ગાઇડ'ના લઠવૈયાઓ એક હોડીમાં ડુબવાની તૈયારીમાં હતા. હોડીમાંના પીળા મુસલમાન સીપાઇઓ આ વેળા 'વા અલી, વા હુસેન' કહી પોતાના ધાર્મિક પુરોગોની સહાય માગવા લાગ્યા, ત્યારે દિલાવર બોલી ઉઠ્યો, 'ઓ લેમ્સડન સાહેબ, મને બચાવો!'

ચિત્રાલના પહાડી મુલકમાં દિલાવર એક વખત જમસતું કામ પણ કરી આવ્યો. અને છેવટે તે ક્રિશ્ચિયન બની ગયો!

દિલાવરનું મૃત્યુ બહુ દરેકા સંજોગોમાં દિમાલખના બાંદના ડુંગરાઓમાં થયું. છેવટે એ 'નોટરી'ને મારે તેણે પોતાનું જીવન આપ્યું.

અ રૂધાન લઘાઇ સર થઇ તે પહેલાં એક વેળા ખેંચઘાટમાંથી, 'ગાઇડ' પસાર થવાના હતા. ખેંચઘાટનાં મો પર તેઓ આગળ વધવાના હુકમની રાહ લેતા આગમ લેતા હતા. વાયવ્ય પ્રાંત છોડ્યા પછી એ પહાડી મુલક આવે છે, તેમાં મુસલમાન, આફરીદી વગેરે પહાડી જાતો વસે છે. આ 'ગાઇડ'માં એક આફરીદી સીપાઇ પણ હતો. એવું બન્યું કે ખેંચઘાટથી આગળ વધતાં, આ સીપાઇનું પોતાનું ગામ લારકના રસ્તામાં આવતું હતું ! અને કદાચ તેને પોતાના જ ગામ પર —કે કદાચ પોતાના ઘર પર પણ—હુમલો કરવાનું આવે તેમ હતું ! એ વિચારથી, આ જુવાન ચિંતાતુર રહેતો હતો. તેનાં સર્ગાવહાલાં તેને મળી ગયાં હતાં. છેવટે તેણે પોતાનું કર્તવ્ય (નોટરી) બજાવવાનો જ નિશ્ચય કર્યો, ને પોતે સર્ગાવહાલાંને છોડીને લારક સાથે રહ્યો.

એક વેળા આગળ જરૂરે ચોટી રાખવાને તેનો વારો આવ્યો. તેની સાથે એક ગુરખો સીપાઇ પણ જનાર હતો. બંને જણા આગળ ગયા, ને રાત્રિના બમ્બકર અંધકારમાં, એકલા હબા હબા, ડુંગરાઓની પર્વપટ્ટ વચ્ચે, પાંદડું ખખડે તેની પણ ચોકસી

કરતા ઉભા. ચુરખા સીપાઇએ પોતાની બંદુક આ
જીવાનને આપીને કહ્યું કે હું જરા તંબુમાં જઈ
આવું, તેટલી વાર આ સાચવજે.

માથુસ કોઈ દરેકનું હતું નહિ. રાત્રિ અંધારી
ધોર હતી. અચાનક જીવાનની નજર આગળ તેનું
ધર, તેનો દેશ, તેનાં માઈમાંડ તરી આવ્યાં; તેની
માતા કેટલા ખાતરી તેને ફરીફરીને નીરખશે એ યાદ
આવ્યું; તેના હૃદયે જાણે ભારે ઝંડ ઉઠાવ્યું:— અને
અંતે તે બંને બંદુકો સાથે પલાયન કરી ગયો !

તે વખતે 'ગાહલસ'નો સરદાર જેઠીન્સ હતો. તેણે
આ જીવાનને એક વિચિત્ર રીતે ન્યાય કર્યો. આ
વાતની તેને ખબર પડી કે તરત જ તે સિપાઇની જાતના,
જે સત્તર અઠાર આફરીદી જીવાનો પોતાની દુકડીમાં
હતા તે બધાને બોલાવી મંગાવ્યા. તેમનાં હાથીઆર લગ્ન
લીધાં; તેમના શરીર પર માત્ર લગ્નના ઢાંકવા પુરતો
કપડાનો એક દુકડો જ રહેવા દીધાં; તે પછી તેમને
કહ્યું, 'તમે ત્યાં સુધી પેલી બે બંદુકો ન લાવી શકો
ત્યાં સુધી તમને રજા છે ! જાઓ, ત્યાં લગી મને
તમારું મોં ફરીને જતાવતા નહિ !'

પણ આ પહાડી બધા તો ખરા વફાદાર હતા.
લોહીનું દીપ્તિયું આપીને બદલામાં અનાજનો એક
એક દાણો લેનારા હતા. બસ, તે તો ગયા તે ગયા
જ. એ વાતને વરસ બે વરસ વીતી ગયાં.

જેઠીન્સ સાહેબ જીઆરો પહાડ ઉપર અમલ
ચલાવે; એને પહાડી લોકોનાં હૃદયની શી ખબર ?
પેલા સીપાઇઓની ગળાગળા પણ પુરાઈગઈ, ને એ
વાત પણ જીલાઈ ગઈ.

જે વર્ષ પછી, અચાનક એક દિવસે, આ સત્તર
બહાદુર પુરથો હાજર થયા ! તેમનાં મોં પરથી, જંગલો-
જંગલ ને પહાડિપહાડ રખડતાં વર હડી ગયું હતું:
ચીથરેલા દશામાં તેઓ હતા; ને જે વર્ષના રક્તિ-
દિવસના પરિધન બેરીને સાંજેની બે બંદુકો તેઓ
મેળવી લાવ્યા હતા !

એ સત્તર જીવાનોના ચરેરા પર જાણે એક છપ્પરી
સંદેશ કોતરારી રહ્યા હતા, 'સાહેબ ! આ તમારી બે
બંદુકો; અને અમારી માની કુખ હજાળી છે તેનું

આ દર્શાવે !',

અને આ સત્તર જીવાનો ફરી નોકરીમાં રહ્યા.
આવા આવા હાંદી જીવાનોએ જ ૧૮૫૭ નો ખજવા
ને ચિલાલનું સુદ, અરધાન લડાઈ ને શીખ લડાઈ,
એ બધામાં સરકારની આબરૂ જાળવી છે !

બો રંગરૂબનો પુત્ર બહાદુરશાહ તેના
પિતા જેવો દીર્ઘદર્શી કે
મરુત લક્ષણો ન હતો, પણ તેનામાં મોગલનું ખાનદાન
હૃદય હતું. તેના અમલમાં તેના નાનો ભાઈ કામખત
બ્યારે ફક્તિયામાં બાદશાહ નામ ધારણ કરી પોતાના
નામના સીક્ષા પ્રધાનવા લાગ્યો, ત્યારે બહાદુરશાહને
લાચું કે હવે વધારે વખત આખ આડા કાન કરવા
તે ઠીક નથી.

કામખત વિચિત્ર માથુસ હતો, અને તેની
સંગતમાં બધા ખુશમતીઆ જ ભેગા થયા હતા.
બહાદુરશાહે પહેલાં તે કામખતને જ મોકલી સમ-
જાવ્યો; પણ ત્યારે તે માન્યો નહિ, ત્યારે તેણે
નિરપાયે લશ્કર આગળ ચલાવ્યું. અને લશ્કર ફક્તિય
દેરાજાદ પાસે ભેગાં થયાં. કામખત ઢાળ્યો, ધવાયો
ને કેદ પડાયો. તેને એક પાલખીમાં બહાદુરશાહ
પાસે લાવ્યા. બહાદુરશાહે કામખત અને તેના બધા
પુત્રોને પોતાની પાસેના ખંડમાં કામખા દુક્રમ કર્યો,
અને કુરાળ હાથોને તેમની સારવાર કરવા રાખ્યા.
પછી બહાદુરશાહ પોતે કામખતના ખંડમાં ગયો અને
તેને કહ્યું કે 'તમારી આ સ્થિતિ યાદ, જેવી મારી
હજી ન હતી' કામખતે જવાબ વાળ્યો કે 'જેવી
ખુદાની મરજી !' ચોરીવાર રહીને તે બોલ્યો કે 'મારો
હાથી પર મારી પોતાની લખેલી કુરાનની નકલ છે
તે મંગાવી આપે; મારે તે વાંચવી છે.' બહાદુરશાહે
કુરાનની નકલ મંગાવી આપી, ને પોતે કામખતના
ધાને પાટા બાંધવા લાગ્યો ! પોતાની સાલ તેના પર
ઝોલાડી, ને અતિ આગ્રહથી તેને થોડું ખવડાવ્યું.
ઘણીઘણી સારવાર છતાં, કામખત તે મરે મરી
ગયો. એ સાંજથીને બહાદુરશાહ અત્યંત દિવસગીર
થયો. તેણે કામખતનું મૃત્તું દિલ્હીમાં, દુમાપુત્રી દેવ

પાસે દટાવ્યું, અને તેના હોકરાની ગ્રેમથી અંબાળ લીધી. પિતા (ઔરંગઝેબ) અને પુત્ર (જહાદુરશાહ) ના સ્વભાવમાં આવેલા આસમાનજમીનનો ફરક હતો.

જહાદુરશાહની ઉદારતાના તે આવા ઘણા દાખલા છે. ઔરંગઝેબ મૃત્યુ

પામ્યો ત્યારે તેના તકીઆ નીચેથી એક વસીઅતનામું મળી આવ્યું. તેમાં ઔરંગઝેબે પોતાના ત્રણે પુત્રોને નીચે મુજબ રાજ્ય વહેંચી આપ્યું હતું.

જહાદુરશાહ: ૧૨ સુબા ૫, ૧૭૫, ૯૫૬, ૪૪૦ દામની ઉપજનો મુલક રાખે.

આઝમશાહ: ૬ સુબા-૪, ૭૦૪, ૨૫૫, ૪૦૦ દામની ઉપજનો મુલક રાખે.

કામરુદ્દીન: ૨ સુબા-૨, ૧૯૧, ૬૬૫, ૦૦૦ દામની ઉપજનો મુલક રાખે. (૪૦ દામ એટલે એક રૂપીઆ)

જ્યારે આઝમશાહે સુદ મર્યાદ્યું ત્યારે જહાદુરશાહે આ વસીઅતનામા પ્રમાણે મુલક વહેંચી લેવાની માગણી કરી. પણ આઝમશાહ પહેલેથી જ અત્યંત કડક સ્વભાવનો માણસ હતો. તેમણે જહાદુરશાહનું નામ 'વાણીઆ' પાડ્યું હતું! આઝમશાહે આ માગણીના જવાબમાં મહાત્મા શેખ સાદીની એક ભેત ટાંચી. એ ભેતનો બાવાર્ય એવો છે કે, 'દસ ગરીબ માણસ એક ધાનજો પાથરીને નીરાંતે પડ્યા રહે, પરંતુ એ રાત્ર આખા રાજ્યમાં પણ નીરાંતે રહી શકે નહિ!'

આઝમશાહનો મહત્વાકાંક્ષી સ્વભાવ સંતોષાય તેમ નથી એ જોઈને જહાદુરશાહે તેને યુદ્ધ આપ્યું.

સામુદ પાસે બંને લશ્કરો ભેગાં થયાં. એ લશ્કરમાં આઝમશાહે પોતાનું બધું શસ્ત્ર વાપર્યું, પણ વ્યથ. આઝમશાહનો મેટો પુત્ર મ્હુમાં પડ્યો, ને તેની આસપાસ ચારે તરફ જહાદુર સરદારો ઢળી પડ્યા. છતાં હજી તે પોતાના હાથીને આગળ ધપાવ્યે જ જતા હતા.

એક પછી એક ચાર મહાવત વીંધાઈ પડ્યા. પણ આઝમશાહ ગોળી અને તીરના મારાની વચ્ચે અટક જ રહ્યો! એક વખત મહાવતને હાથી આગળ હાંકવાનું કહેતાં, તેણે આડકતરી રીતે આઝમશાહને નાસવાની સુચના કરવાના હેતુથી કહ્યું કે 'આ હાથી સાધારણરીતે સો ડોસ ખુશીથી ચાલે છે!' આઝમશાહને આ હીચકારી રીત પસંદ પડી નહિ. તેણે એક હાથી મહાવતનું માથું છુદું કરી દીધું ને પોતે આગળ વધ્યો! પણ છેવટે આઝમશાહ મ્હુમાં પડ્યો!

તેનું મુઠું કચળે લેવાને પણ ભારે તુમુલ થઈ મર્યું. ફત્તમહિલખાન નામનો સરદાર આઝમશાહનું માથું કાપી જહાદુરશાહ પાસે લાવ્યો ત્યારે જહાદુરશાહે તેના આ કૃત્ય માટે સખત કપકો આપ્યો.

આઝમશાહના હાથીના હોદા પર તેના નાના પુત્ર અહિ તબરનું શરીર બેભાન અવસ્થામાં પડ્યું હતું. જહાદુરશાહે એ હોકરાને સ્નેહથી પંપાવ્યો ને આઝમશાહનું મૃત શરીર હોદામાં પોછું જોઈ રાઈ પડ્યો! આઝમશાહનાં બધાં સંતાનોને જહાદુરશાહે બહુ સારા માનમરત્યાથી જળવ્યાં.

'ધૂમકેતુ'

અથાણું

પહેલો મિત્ર—આજે તો કોઈ મને ખેડેલા રૂપીઆ માથામાં મારી ગયો. કેટલો દુઃખ!

બીજો મિત્ર—ત્યારે તો તમારે એક રૂપીઆ ખેડેલી ગયો.

પહેલો મિત્ર—ના રે, એ તો હું બીજા કોઈ ભલા માણસને પકડાવી દઉં.

જ્યુ જમીને ચેર સંતાકડકી રમવા ગયો હતો. જમીને સ્નેહમ-ચર્ચુ હતું.

રમતાં રમતાં જમીને બહુ બહુના બાપાની ખુશીની પાલન કરતો ગયો. ચોક્કસરે જમીને તેને શોધતો શોધતો ત્યાં આવ્યો, અને રાત્રિથી એક ખુશી ઉપર બેસી 'કુમાર'નાં પાનાં ફેરવવા લાગ્યો.

જમીને બાપાએ તેને પૂછ્યું, 'કેમ? તમે તો સંતા-કડકી રમતા તમારે ને?'

જમીને—'હા, હજી જે રમીએ બેઠેલો. એ તો હું જમીને આજ તેની વારે જોઈને ખેડેલો.'

ઉગતી પ્રજા

ઉમરેડનું ત્રીજું વિદ્યાર્થી-સંમેલન

ચૌદવમ્બર હજારની વસ્તીવાળું ઉમરેડ ગામ ત્યાંના વિદ્યાર્થીમંડળની પ્રવૃત્તિથી શુજરાતના નકશાપર બેગળુ વર્ષથી આકર્ષક બન્યું છે. આ વિદ્યાર્થીમંડળનો ઇતિહાસ બહુ રસમય અને બીજાં ગામોને પ્રેરક થઈ પડે એવો છે. હમણાં જ મઈ તા. ૧૮-૧૯-૨૦ મી ઓક્ટોબરના દિવસે થી હતાએય બાલકૃષ્ણ કાશિકરના પ્રમુખપણા નીચે એ મંડળે તેનું ત્રીજું વાર્ષિક સંમેલન મેળવ્યું હતું.

શુજરાતની ઉગતી પ્રજાની પ્રવૃત્તિની માહિતી આ માસિક દ્વારા પ્રજાને આપવી એ અમારું મુખ્ય ક્ષેત્ર છે; એટલે ત્યાં ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ કે પુણકે કંઈ ઉપયોગી, કંઈ પ્રેરક, કંઈ સુંદર કામ કરતા હોય તેની અમને જાણ થશે તો જરૂર અમે તે આનંદપૂર્વક પ્રગટ કરીશું. શુજરાતનાં અનેક ગામો વચ્ચે, નગરો વચ્ચે, પ્રાંતો વચ્ચે, ઉગતી પ્રજાની જે રહેલ અને મિત્રતાની અસરપરસ માંડેલાં રૂબરૂ તેથી જ ખરેખરે રાષ્ટ્રીય એકતા થશે એવી અમારી દૃઢ માન્યતા છે.

ગયા વર્ષના સંમેલનના પ્રમુખ શ્રી. મટુબાઈ કાંઠાવાળાના આપણના ઉતારા અને 'કુમાર'ના પહેલા અંકમાં લીધા હતા; અને આ વખતના પ્રમુખ કાંકાસાહેબના આપણને સુંદર ભાગ પણ અમે સદૃષ્ટિ આ નીચે તથા બીજે લખ્યો છીએ.

"વિદ્યાર્થીઓના યાતાવરણમાં અને હોરોમાં અત્યંત અગત્ય છે. વિદ્યાર્થીઓમાં જીવનની જે સુવાસ હોય છે તે મોટામાં નથી હોતી. વિદ્યાર્થીઓને તરંગી હોવા કે કવચપટ્ટણિમાં વિદરનાર કહો, પણ માણસ કંઈગીના આદર્શો ધોડે છે, આદર્શોના વિચારો કહે છે, આદર્શો સ્વીકારે છે ને જાણું વિદ્યાર્થીદશામાં જ. તે વિદ્યાર્થીદશા અનુપમવા નવજીવાનેવા

સદવાસ પ્રેરક, અને અમુક અંશે પાવક હોય છે. તેથી જ તે વિદ્યાર્થીઓને મળવાને ઇનેતર રહે છે.

વિદ્યાર્થીઓ બધી સ્વતંત્રતા મળે મળે જો જરૂરનું છે, છતાં વિદ્યાર્થીઓ મોટાઓના જેમ રાજકારણમાં ભાગ ન લે એ સમજાય એવું છે. એ અર્થમાં વિદ્યાર્થીઓની કમતિની દૃષ્ટિએ રાજેશી હોય તો ઠીક છે; પણ સત્તા ચલાવી કે શાળામાંથી કાઢી મુકવાની બીક આપીને રાજકારણનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં આવતું હોય તો તે કંઈ નું કે એવું નમારું હવન વચ્ચે રહે છે. તેજસ્વિતા—સ્વતંત્રતાને બોધે કેળવણી ન મળી શકે. બાળકોને મટે આભાષની અસર પાળવી એ અપરિહાર્ય છે, અને શુકની આશા પાળવી એ બોધ છે; પણ વિદ્યાર્થીઓ પર આંકડા મુકવામાં આવે તો તેમણે જરૂર બળવો કરવો જોઈએ. સ્વતંત્રતાને બોધે કે કેળવણી મળે તેમાં તેજસ્વિતા ફેરવી હોય ?

આજે જે કેળવણી મળે છે તેના પર તમે જુઝા ઉરો વિચાર કરવો. જેમાં સહકાર-અસહકારનો સ્વભાવ નથી. આજે મેરે બાપે નોકરીઆત કેળવણી આપવામાં આવે છે. બાળકથી સરસમાં સરસ નોકરી મળે છે, તેથી આપણે તે કેળવણી લઈએ છીએ. 'કરીઅર' (Career) નો આજે શો અર્થ છે ? નોકરી, આઠવિશા, નોકરવર્ગમાં પ્રતિષ્ઠા, એવી બીજે અર્થ 'કરીઅર' નો નથી. ઉચા સાધનોમાં જે બીજું કહેવામાં આવે તે હંમ છે.

આજે જેને કરીઅર કહેવામાં આવે છે તેનો અર્થ નોકર રોકેને રાજી રાખે, કમાણી કરે અને નોકરીમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવે. એવી વધારે નથી. જેની કરીઅર સારી છે તેણે પ્રાપ્ત મુશ્કેલી છે એવો આજે મુશ્કેલી અનુભવ છે. ચારિત્ર્યની દાનિ વિના આવી કરીઅર સફળ ન જ થઈ શકે.

વિદ્યાર્થીદશામાં આપણને સમાજમાં પ્રવેશ કરવાની કેળવણી મળવી જોઈએ. કાંઈ ગામીઓ સહેદમાં જીવે ત્યારે

તે મુંઝાય છે. દુકાનમાં કુમારનો હોય છે તે તેની મદદ માટે નથી હોતો. પણ જે માનવો ઉપાડ ન થતો હોય તે ધરાકને ગમે બાંધવાને હોય છે. દરેક વસ્તુને તે લલચાવવાનું સ્વરૂપ આપે છે. આમાંથી બધી જવાને આપણે ધરના પુખ્ત માણસને—આત્મજનને દુકાને લઈ જઈએ છીએ, ને તે આપણને કદયાણુકારી વસ્તુ બતાવે છે. એ જ પ્રમાણે વિદ્યાર્થી જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે જીવનમાં મંગલપત્રિ તેની આગળ મોઢક સ્વરૂપ ધારણ કરીને કબો રહે છે. દરેક ધંધાના લોકો વિદ્યાર્થીને લલચાવે છે. એ બધામાંથી કયું ક્ષેત્ર, કઈ દિશા પસંદ કરવી એ નક્કી કરવાની રાત્રિ આપે તે કેળવણી.

વિવિધ માહિતી તે કંઈ કેળવણી નથી. સારંનરસુ જોગબતા શીખવું તે કેળવણી છે. એને અંધજમાં values કહે છે. દરેક ધંધો, દરેક ધર્મ, દરેક રાષ્ટ્ર, દરેક સંસ્કૃતિ પોતાની values (કીમતો) દુનીયા આગળ રેણુ કરે છે. દુનીયાની ભારે પ્રવૃત્તિમાં મારા જ આંક બધે ચાલે, મારા જ મનથી બધે મધાય એવી દરેકની ઈચ્છા હોય છે. જે ને રાષ્ટ્રના સંબંધમાં આપણે આપીએ તેનો ધર્મ, તેની કેળવણી, તેનો ઇતિહાસ, તેની પરંપરા, એ જાણીને તે દિશ્વે બહુ તપાસીએ ભણે, પણ આપણા જીવનની ફિલસૂફીની દિશ્વે જ એ સારું છે કે નરસું તે નક્કી કરીએ. એ રાત્રિ કેળવણીથી ન મળે તો કેળવણી બર્થ છે.

આને કેળવણીથી વિદ્યાર્થી આગળ કયા કયા રસ્તા ખુલ્લા થાય છે? વિદ્યાર્થી ભણ્યા પછી શું કરવાનો વિચાર કરે છે? નોકર થઈશ, કાં તો વેપારી લાઈનમાં જઈશ. વેપારી લાઈન એટલે વેપારી નહિ, પણ વેપારીનો નોકર. ગમે તે ક્ષેત્રમાં જાય, એને નસીએ તો નોકરી જ. બેંકમાં પણ નોકરી. વિદ્યાર્થી કહે કે હું ખેતીવાડી ખાતામાં જઈશ. ત્યાં જઈને પણ એ ખેડત નહિ પણ નોકર જ થવાનો. આજની કેળવણીવાળો માણસ બધે નોકર જ થઈ રહે; મજૂર નહિ થઈ શકે. નોકર કરતાં મજૂર શ્રેષ્ઠ છે. મજૂર જોઈએ કમાતો છતાં સ્વતંત્ર છે; પોતે ધારે તે કરી શકે છે; તે સ્વતંત્ર રહેતો છતાં સેવા કરી શકે છે. નોકર તો સેવા સાથે આત્મા પણ આપે છે, અને કદાચ તેમજ મનથી નબળો પડે છે.

આજની કેળવણીથી આપણી આગળ કયા આદર્શ કોભ થાય છે? નોકર, વકીલ, દાખર, ઇન્જનેર, વેપારી લાઈન, એ પાંચસાત જુના ધોરી રસ્તા છે. એ સિવાય બીજું કંઈને સુઝે એમ છે ખરું? વકીલ દાખરને વીરો હું જે હું તેને માટે તેઓ ધન્યવાદ આપે એવી મારી ખાતરી

નથી, પણ તેઓ રીસે એ નહિ જ. ભરાય એવી આરામ રાખું છું. એ ધંધા ખરબ છે એમ હું નથી કહેતો; પણ આપણે એમનું સ્વરૂપ તપાસીએ. જુખ લાગે એ સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે, માંદા પછીએ એ સ્વાભાવિક સ્થિતિ નથી. ન્યાં સુધી જીખની સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે ત્યાં સુધી ખેડૂતનો ધંધો અને રસોઈયાનો ધંધો ધમધોકાર ચાલવાનો. પણ માણસ માંદો પડવાની ના પાડે તો દાખર શું કરે? તે જ પ્રમાણે માણસો સત્યથી બેહુદો એવા લડવાનો ધંધો છોડી દે તો વકીલ શું કરે? એ બંને ધંધા લોકોની વિદ્વતિ પર નભે છે. જીવન ન્યાં સુધી અવ્યવસ્થિત છે ત્યાં સુધી જ એ ધંધા ધમધોકાર ચાલે છે. વકીલ દાખરો થાતે પણ આ વાત ભણે છે.

મારા કેટલાક વકીલ મિત્રો કોઈવાર કહે કે 'આ વખતે તો Dull Season—મંદીની યોસમ—છે. કારણકે આ વખતે બહુ લોકો લડ્યા નથી, ને અમારી પાસે આત્મા નથી!' આના કરતાં તો પેટા મસાણીએ સારો, જે કહે છે કે 'અમારી કમાણી બધે જોઈ થઈ પણ ઘણા લોકો તો ડબ્યા!' મસાણીએ Dull Season ની ફીઆદ નથી કરતો. મારા કેટલાક દાખર મિત્રો એવા પણ છે કે જે મેલેરીયાના વાવર ચાલવા માટે એટલે અબુરું થઈ રાહે. આ ધંધા બહાર સારા દેખાય છે; છતાં હું કહું છું કે ન્યાં સુધી બીજો ધંધો ન જડે ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થીએ આ ધંધાએનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી. આ ધંધાની કમાણી આપણી મહેનત પર નથી. પણ મરજીની મરજ પર છે.

હું એકવાર સમુદ્રકીનારે કારવારમાં હતો. ફરીયાનો તોફાનમાં એક હોડી ફાળી હતી. ખારવાઓ હોડીનાં માણસોને બચાવવા ગયાં. લોકોને કહે, તમને બચાવોએ તો શું આપણે? કોઈએ વીંટી આપી; કોઈએ ૫૦૦ રૂપિયા આપવાના કણ્ડ કર્યા; કોઈએ કણ્ડ કે તમે જે માગ્યો તે આપણું; ખારવાઓએ તે દિવસે અઢળક કમાણી કરી. વકીલો કહેશે કે એ તેમનો હક હતો. માણસ પાસેથી વીંટીમાં પેસા કડાવ્યા હોય એને કાપદો પણ લંછના ગણતો નથી. મને ખબર છે કે પેલા ખારવાએને વીંટી પાઠી આપવી પડેલી. એ પ્રમાણે જે બાઈઓ લોકો; ને એક જણ બીજા પાસેથી પાણું કડાવવામાં જોઈ પ્રતીજ્ઞ હોય ને વકીલને ત્યાં જાય; વકીલ એની પાસેથી મનમાન્યા પેસા લે; એ તો માણસની કફોડી સ્થિતિનો લાખ લઈ કડાવેલા પેસા છે. એ કરતાં તો દાખર કાંઈક સારા છે, તે કંઈ નહિ તો પ્રત્યક્ષ દુઃખ દૂર કરીને તો પેસા લે છે!

ત્યારે શોમાં શેષ ધંધો કયા? હું તો કહીશ કે મારો

ધંધો એ જ એક છે. કુનીઆમાંનું અજ્ઞાન દૂર કરે એથી સારો ધંધો બીજો કયો હોઈ શકે? તેથી હું કહું છું કે બની શકે તો દરેક બધું આધ્યાપક થયું. પણ સાચે એમ પણ કહું છું કે મહાવિદ્યાલયોમાં આધ્યાપક થવાને બધા ન દોડતા. તમારા કરતાં જેઓ એમણે બધું છે, જેઓ ગરીબ છે, તેવાની સેવા કરે, માનમાં નહીં રહે. માનમાંના સાચા સેવક બહુ ઓછાવાદ તમને કહેશે કે સેવકોની કટકી તંગી છે. કામના તો ટકવા પડ્યા છે. પણ આજુસ ક્યાં છે? બ્યાખ્યાનો આપનાર તો ઘણા મળે, પણ એક ઠેકાણે બેસીને કામ કરનાર નથી મળતા. એ કામ આધ્યાપક કરી શકે.

આધ્યાપક એ સંસ્કૃતિનો મીશનરી છે, સક્રીય સ્વમ્ભવનો મીશનરી છે. એણે પડતા કુર્બાન લેવાને સૈકા ને યર ચલાવે એ આધ્યાપક; સંસ્કૃતિ, તેજસ્વિતા, બંધુતા, કેમકામ વચ્ચેનો પ્રેમ, સહુદીની પાઠ શીખવે તે આધ્યાપક.

* * *

ઉમરેડ એ રાહેર પણ તથી તેમ મામડું પણ નથી જેમને કમ્ચ ફેળવણી મળવાનું બાબ પ્રાપ્ત થયું છે તેવા વિદ્યાર્થીઓને હું કહું છું કે રાહેરમાં બધો ભાં તમારી સાથે ગામડાની સાદાર્થ અને તેજસ્વિતા લઈ નહોતો. આમડાનો ચેપ રાહેરને લગાડવા નહોતો, રાહેરનો ચેપ લેવા નહિ જતા. આમડાના વિદ્યાર્થી રાહેરમાં નહીં છે ત્યાં મુંઝવણમાં પડે છે, અને પછી રાહેરના વિદ્યાર્થીઓનું અનુભવ કરવા લાગે છે. રાહેરની અપરીપ અને બાલ વિવેક પાછળ દંભ ખુબ રહેલો હોય છે. રાહેરના લોકોમાં ગરીબોની કાજ નથી હોતી; કદ્યને મારીમારીને ફેળવેલો ચેપ (Pollish) હોય છે. એનો ચેપ તમને નહિ લાગવા દેવા. તમે રાહેર ને આમડા વચ્ચેની ક્લી બનો. રાહેરના સારા સંસ્કારો અહીં લાવો.

અને માનમાંનું પણ ફેલાવો. ગરીબોની સેવા કરો, ગરીબોની સેવા કરો, એ વિના બીજું કશું મારે કહેવાનું નથી.

નાના વિદ્યાર્થીઓને હું કહું છું કે ખુબ તેજાન કરો; કપાઈ નહિ જતા; પ્રાણનો બહુ વિકાસ કરો; ખુબ અખતર કરો; યાદવકામાં ફરો; બંધવ, પાણી અને જાડ સાથે દોસ્તી બાંધો; પુસ્તકાર્થ વધે એનું કંઈ કરો; અભ્યાસમાં બધને શરીર કરો; અને એ બધા ઉપરાંત અખતરો ગરીબને કંઈ ત્યાં ગરીબનું ઉપશાળું લઈને મારવા નહોતો. પછી તમે જોશો કે મારવામાં લાજ નથી, પણ સમ્મલવવામાં છે. પરંતુ તમ્મલમાં ગરીબનું ઉપશાળું લેવાની રૂઠિ અને શક્તિ તો હોવા જ જોઈએ.

આ બધાનો અર્થ એ નથી કે તમે બધો વખત બહાર ફર્યા કરો. માણાપની સેવા ને તથી કરતો તે ચારિત્રવાન નથી થઈ શકે. ખુબ મહેનત કરતાં શીખવે. નવશરા એ શરીરનો કાટ છે. શરીર અને બુદ્ધિને કચરત આપતા રહેજો. તે ઉપરાંત યજ્ઞાદરી કરો. યજ્ઞાદરી કરવાથી અનુભવ મળે છે, દેશની પરિસ્થિતિની માહિતી મળે છે, અને દેશમાં ગરીબ લોકો કેટલું કંઈ વેડે છે તેની ખબર પડે છે.

ઠેવટે એ જ રાખ કહીશ કે તમે ૧૯૫૬ ૫૬૫૫ી નહિ બેસતા. પશ્ચિમ કદલા યે વિદ્યાર્થીઓએ અને તેમને અનુભવ કહો છે કે પરવ્યા પછી તેઓ નબળા થયા છે; વિદ્યાર્થીદેશાનું તેમણે ને આદર્શ ચિત્ર દોરેલું તે ક્લી થયું છે. નાતભવના ઝગડા અને ચર્ચાઓ છોડી દો. યજ્ઞોથી નામના વધારવાનો લોભ છોડી દો. આ દીનદુખીઓને બેલી છે એવી ગરીબોમાં નામના મેળવે, તો ઉચિરનો પણ. તમારા પર આરોપાદ ઉતરશે અને દેશને પણ વધે સ્વ-તંત્રતા આપવી શકશે."

પૃથ્વી ઉપર પડતી સૂર્યની અગ્નિનો આધાર એનાં ફિરલો ઉપર છે. જે ફિરલો ત્રાંસાં પડે તો ગરમી એછી લાગે અને સીધાં પડે તો વધુ લાગે. ચતારસાંજ ફિરલો ત્રાંસાં પડે છે એટલે સૂર્ય એછા ગરમ લાગે છે, અને બપોરે સીધાં પડે છે એટલે વધુ ગરમ લાગાય છે.

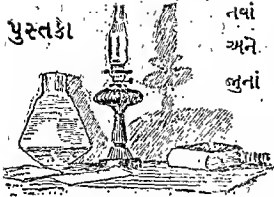
બધા પૃથ્વીની ચોમેર 'પાતાવરણ' આવી રહેલું છે. તે નીચેથી ધાડું ને ઉપર જતાં પાતાળે થઈ જાય છે. સૂર્ય

ક્રમમાં ને આધમતાં તેનાં ફિરલોને સિલિંગ ઉપરના ધાડા પાતાવરણમાં થઈને ત્રાંસાં આવડું પડડું હોવાથી ફિરલોને થયેલો લાજ ફેલાઈ જાય છે, અને તેથી આપણને તાપ એછો લાગે છે. બપોરે યતાં સૂર્ય જેમ માથે આવતો જાય છે, તેમ તેમ તેનાં ફિરલો સીધાં પડતાં જાય છે અને તેને 'બેલગનિ' પાતાવરણની આગળ પણ એછો હોય છે તેથી તાપ વધતો જાય છે.

[પાને ૪૪૬૫ આડ]

પુસ્તકો

તયાં
અને
બુનાં

બોટાદકરની કવિતા

કવિ બોટાદકરે ઘણે અંશે કાવ્યમાં કટુંબ અને કુદરત દ્વારા ચોતાના કદયને જ ગાયું છે. એમની કવિતામાં વર્તમાનની લમિયા ઉછળે છે, ભૂતાળના સ્મરણો ભરે છે, પણ અવિધના સ્વપ્ન જડતાં નથી એ સ્વપ્ન ધરવા નેહા એ સુરસ કે સ્વસ્થ ડતા જ નહિ. 'લમિયા' માં એ અડુશી ને યુગી અનેલી બાળાને મોંએ કવિ કહેવત્તે છે કે, 'ક'વાનું કંઈ ઉઠાવે ઉર વિષે તોયે કહ્યું ના કહ્યું.' અહીં કવિએ ચોતાની ચિત્રરૂતિ જ કેમ ભણે ચોતરી હોય! બોટાદકરની કવિતાની શૈલી ધણે અંશે 'કલાપી' ના જેવી કદયસ્પર્શી છે, પરંતુ એમની બાળ વધારે સિદ્ધ ને સંસ્કૃતમય હોવાને લીધે ક્યાંક ક્યાંક તે બહુ આકરી થઈ ગઈ છે. સ્વાન્ત (અંતઃકરણ) અને સંસ્કૃતિ (દુનિઆદારી) ને શબ્દો આવે ત્યાં બોટાદકર હોવા નેહા. 'કેટો બાળક તેડેલી' એમ કહેવા માટે એ 'કટિભાગવિશાળિતબાલવતી' અને 'તાળીઓ લેવાને લીધે લાલકાલ કમ્પેલી હમેળો વાળી' એમ કહેવા માટે એ 'તાલકૃતશાંતિમાસિતકરતલવતી' લખે છે. છતાં પણ 'લખ્યું તે પત્રમાં ખ્યાર, નથી સહાર મેં કીધો' એ રાગ સુંદર ગળલના જેવાં એમનાં ધણાં કાવ્યો ને રાસ સૌ સાહિત્ય-અભ્યાસીઓને હૃદયેહોડે થઈ ગયાં છે. 'કલોલિની' નામે એમની કવિતઓના પ્રથમ સંગ્રહમાં એમણે એક 'સત્યલુચ' ના ગાયો છે; 'સોતરવની' અને 'નિર્ઝેલિણી' માં કટુંબના ભાવોને અને કુદરતના હેખોને ચોતાના કદયના તરંગે વડે રમીને સાહિત્યના જગતમાં અમર કરી દીધા છે. 'સસતગિણી' નામે છેલ્લા સંગ્રહમાં એમણે ચોતાની કવિતશક્તિની ખોર કળા ખોલવી છે. અત્યાર સુધી જોતાની નજરે એ કુદરતને કંદર્પ બોધતા; તેને બદલે હવે સીકદયમાં ઉતરીને રાસમાં એમણે આખું તેને બદલે હવે સીકદયમાં ઉતરીને રાસમાં એમણે આખું કટુંબ ગાયું છે. અને એ રાસમાં જ આપણને બોટાદકરનું

કદયજાન મળ્યું છે.

કવિ બોટાદકરની મેટાઇ તો એ છે કે અંધેલ સાહિત્યના કદય અભ્યાસ વગર એમણે અંધેલ કવિઓને આડે એવા કાળમાવ ગુજરાતીમાં ઉતાર્યા છે. એમની બાળા અને બાળનો એકધારે પ્રવાહ સૌ કાવ્યોમાં સળંગ વહેતો રહ્યો છે. અંદર એમણે આપણી લેખાને સંસ્કારી તથા સમૃદ્ધ બનાવી છે.

અને છેવટે, આખો દિવસ તપીને અધ્યયનો સુરત, એક ઉમરું કમળ જેવો ક્ષિતિજમાં અંદરથી થાય તેમ, કવિ બોટાદકર ચોતાનાં કાવ્યોની ઘણી જાહેર કદર જોવાનુભવા આવી નીકળ્યા.

અંસરી (ત્રિમાસિક) પુસ્તક બીજું, એક પહેલો: પ્રકાશક, ભુલાભાઈ પૂળભાઈ પટેલ; બોટા (બાણેડ); વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૧-૪-૦

આટલા લગભગમાં હસ્તલિખિત પત્ર સાહિત્યસાહકમાં છપીને કદયાની હાંમત ને તંત્રીમાં હોય તેવા ઉત્સાહ અને ઉદ્યમની કદર શી રીતે થાય? પણ આમાં તેના તંત્રીઓના એકલાના જ ઉત્સાહ અને ઉદ્યમનું ફોન નથી. આખા યે પત્રમાં ને સાહિત્યગ્રેવા ઉતરી છે, રસની ને છાંયે ઉડે છે તેની જોડે તુલના કરી શકાય એવું અત્યારનું કેટલું છપાએલું પત્ર પણ ભાગ્યે જ મળે. સુરેશિર પાનામાં, સુંદર દરતાદરતોચાળી એની અવસ્થિત લેખમાળામાં, કંઈક મધુરાં કુલ ફોરી રહ્યાં છે. એમાં શ્રી કિરીસલાલભાઈનું કૃષ્ણ-અંસરીનું સાત્તિક અવળું છે; કવિ નાનાલાલ એમાં સંખ્યાને સરોવરે લીલા નેહ રહ્યા છે; મસ્ત-ફોર દિલની આવીઓને હુમખો લઈ એમાં ફરે છે; અને કાકાસાહેબ વિના આ લેખમાળા અંસરી ન ગણાત. 'બાલસુધી'માં રવિબાણના સરસ અનુવાદ; કેશવ રોક, રમણિક અને ચતુરંગાદની સુંદર કવિતાઓ; ખેડેન કીર્તિદાના રસભર વગેરે સામગ્રી લાંબીને આ અંસરીની સુરાવટ જમાવનાર તંત્રીએ બાઈ બાપુલાલ મામી અને આપાભાઈ પટેલને અમે અભિનેદન આપીએ છીએ. એક જ સુંદર ધાર્મીમાં બધા લેખો એકધારાં લખી જવાની મહેનત કરનારનું નામ અમે નહીં શક્યા નથી, પણ તે માટે પ્રકાશક ભુલાભાઈને જ નમો આપવો જોઈએ ધારીએ છીએ.

સ્વીકાર

ગીતાની વ્યાખ્યા: શ્રી. અરવિંદ ઘોષના લેખોનો અનુવાદ: પ્રકાશક, મુગાનતર સર્વાલય, સુરત. કી. આડ આના નહુંવરણા અનુવાદક; પાલોતાણુના રૂને ૧૯૨૧-૨૨-૨૩ સુધીના વાર્ષિક રીપોર્ટ.

'જોતમજલ' અને 'રૂઝનામાચાર'ના દીવાળીના ઓ.

આકાશદર્શન : સિંહાવલોકન

આ લેખમાળા ત્રીજા અંકથી શરૂ કરવામાં આવી હતી; ત્યાંથી તે મધ્ય (૧૦ માં) અંક સુધીમાં આકાશના મુખ્ય મુખ્ય તારાઓનો પરિચય આપણે એમાં કર્યો. પહેલાં મદરના લગભગ બધા તારાઓનું, અને બીજા મદરના ઘણાંબરા તારાઓનું આજમાણ્ય આપણે કરી લીધું છે.

તમે જોયું હશે કે મંગળ, શુક્ર, શુક્ર અને શનિનું સ્થાન તારાઓમાં યદ્યપિ ધીરેધીરે બદલાતું જાય છે, પણ બીજા તારાઓ તો એકબીજાના સંબંધમાં સ્થિર જ રહે છે. આ કારણે આ ચાર તારાઓને ચંદ્ર કહે છે. આ સિવાય મુખ્ય પણ એક 'ચંદ્ર' છે, પણ તે હમેશાં સૂર્યની બહુ પાસે રહેતો હોવાથી કોઈ વખત જ દેખાય છે; અને સુર્યનસ તથા નેપ્ચ્યુન નામના બીજા બે ચંદ્રો છે, તે દૂરબીન વગર નહીં આંખે દેખાતા નથી. ગ્રંથ તારાઓમાં યદ્યપિ ર્થી કરે છે એ તો બધાંએ જોયું હશે. વળી સૂર્યોદય પહેલાં અને સંસારિત પછી તરતજ, અનુક્રમે પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં જે તારાઓ દેખાય છે તે પણ દરેક મહીને જુદા જુદા હોય છે. આ કષ્ટરથી સૂર્ય પણ તારાઓમાં યદ્યપિ ફરતો દેખાય છે.

આ રીતે રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, શુક્ર, શુક્ર શનિ, સુર્યનસ અને નેપ્ચ્યુનનું સ્થાન સ્થિર તારાઓમાં બદલાતું દેખાય છે. બીજા બધા તારાઓ એક-બીજાના સંબંધમાં સ્થિર છે, એટલે તેમનું સ્થાન એકબીજાના પરત્વે બદલાતું નથી. કોઈ પણ તારા પોતાના યુગખામાં જે સ્થાને હોય છે તે સ્થાને જ હમેશાં દેખાય છે, આને કોઈ પણ યુગમાં બીજાં યુગમાંએ પરત્વે જે સ્થાને હોય છે તે જ સ્થાને હમેશાં દેખાય છે. રવિ, સોમ વગેરે સિવાયના બધા

તારા અંગે આકાશરૂપી કુમ્ભમાં જરી દીધા હોય એમ લાગે છે.

આજણે જાણીએ છીએ કે પૃથ્વી ગોળ છે અને તે ૨૪ કલાકમાં પોતાની ધરી ઉપર પશ્ચિમથી પૂર્વ દિશામાં એક આંશ ફરે છે. આથી આપણને એવો ભાસ થાય છે કે જાણે આખું આકાશમેંડળ ફરે છે. આકાશ-મેંડળ એટલે જેવો આકાશનો અર્ધો ગોળો આપણને દેખાય છે તેવો જ બીજો અર્ધો ગોળો આપણે ક્ષિતિજની નીચે કળીએ, અને તેને કપરના ગોળાની સાથે જોડી દઈએ, તો જે આખો ગોળો થાય તે. આ ગોળાની અંદરની ગાલુએ જાણે બધા તારાઓ જડી દીધા છે એમ કલ્પના કરીએ, અને પછી તે આખા ગોળાને પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ ફેરવીએ, તો જે રીતે તારાઓ ફરતા દેખાય, તે જ રીતે આપણને રોજ તારાઓ ફરતા દેખાય છે. એટલે બરાબર પૂર્વમાં હમેશાં તારા બરાબર પશ્ચિમમાં આવ્યમશે, ઇશાન ખુણામાં હમેશાં તારા વાયવ્ય ખુણામાં આવ્યમશે, અને અગ્નિ ખુણામાં હમેશાં તારા નૈઋત્ય ખુણામાં આવ્યમશે. આ રીતે તારાઓ હજી છે, મધ્યાકાશે આવે છે અને આશ્વમે છે. મધ્યાકાશે આવે છે એટલે ક્ષિતિજથી વધારેમાં વધારે ઉચ્ચાઈએ ચડે છે. એવે વખતે તેઓ હમેશાં આપણા માથા પર જ આવે છે એવું કંઈ નહિ. કેટલાક એવે વખતે બરાબર ઉત્તર તરફ તો કેટલાક બરાબર દક્ષિણ તરફ પણ હોય છે. એવે વખતે તારા માથેતર થયા કહેવાય.

આકાશમેંડળના આ રોજના ભ્રમણમાં સ્થિર તારાઓની પેઠે રવિ, સોમ વગેરે પણ ભાગ લે છે, પણ તેમની આ દેખાતી ગતિ ઉપરાંત તેમને એક બીજી ગતિ પણ હોય છે, જે ગતિને હીથે તેઓ

ધીમેધીમે તારાઓમાં યજ્ઞને ખસતા માંડુમ પડે છે.

આપણે બેનું કે સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત વખતે અનુક્રમે પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં જુદાજુદા મહીનામાં જુદાજુદા તારા હોય છે. આ ઉપરથી રાત્રિના એક અમુક ચોક્કસ વખત લાઇએ, (દાખલા તરીકે ૬ વાગે) તો તે વખતે દરેક મહીનામાં દેખાતા તારાઓમાં ૧૨૬ પડશે. સૂર્યાસ્ત વખતે પશ્ચિમ તરફ આ મહીને દેખાતા તારામાંથી કેટલાક તારાઓ આવતે મહીને દેખાતા બંધ થશે, અને સૂર્યોદય વખતે પૂર્વ તરફ નવા તારાઓ દેખાવા માંડશે.

આથી દરેક તારા જોવાને માટે એક અમુક મહીના ખાસ અનુકૂળ હોય છે. દરેક તારા જ્યારે ચામ્રોત્તર થાય છે ત્યારે ફિતિજથી વધારે ઉચ્ચે હોય છે, તેથી તે વખતે તે તારા વધારેમાં વધારે સ્પષ્ટ દેખાય છે. વળી રાતના ૬ વાગ્યાનો સમય તારાઓ જોવાને માટે કદાચ વધારેમાં વધારે અનુકૂળ ગણાય. તે વખતે એટલે મોડો નથી કે જ્યારે આપણે સુષ્ક ગયા હોઈએ; તેમ એટલે વહેલો પણ નથી કે સૂર્યાસ્ત પછી ચોરો વખત રહેતા અજવાળાને લીધે તારાઓ ન દેખાય. આથી મુખ્યમુખ્ય તારાઓ કયા મહીનાની કઈ તારીખે અમદાવાદમાં રાતના ૨૪૦ડ ૬ વાગે ચામ્રોત્તર થાય છે તે નીચે જણાવ્યું છે, કે જેથી તે વખતે તે અને તેની આસપાસના કેટલાક તારાઓ સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાય.

તારા	તારીખ
રોહિણી-યોગતારા	મન્યુઆરી ૨૩
બ્રહ્મહત્ય	ફેબ્રુઆરી ૨
અગસ્ત્ય	" ૨૦
આશ્વ	" ૨૫
મંથા-યોગતારા	એપ્રિલ ૧૮
સપ્તર્ષિ-દર્શકતારા	મે ૧
રાશ્ત્રની-યોગતારા	" ૧૩
ચિત્રા	જુન ૭
સ્વતિ	" ૨૦
પારિજાત	જુલાઈ ૨૩
અભિજિત	ઓગસ્ટ ૨૫
શ્રવણ-યોગતારા	સપ્ટેમ્બર ૧૨
ચામ્રમત્ય	ઓક્ટોબર ૨૬
દેવયાની-યોગતારા	નવેમ્બર ૨૫
ધનુના	ડિસેમ્બર ૧૦

અમુક નક્ષત્રની યોગતારા એટલે તે નક્ષત્રનો સૌથી અગ્રતો તારા; અને દર્શકતારા એટલે જે બે તારાઓને જોડનારી લીટી ધ્રુવમાં યજ્ઞને જાય છે તે બે તારાઓ.

ઉપર જે તારાઓનાં, ચામ્રોત્તરની તારીખ નથી આપી તેમના નજીકના તારા ઉપરથી તેની તારીખનું અનુમાન કરી લેવું. હરિહર ભટ્ટ

પુછો તંત્રીને

[આદ્ય]

સૂર્ય ઉગતાં ને આશ્વમતાં રંગે દેખાવતું કારણ પણ આ 'વાતાવરણ' જ છે. જે વાતાવરણને લીધે સૂર્યનાં કિરણોમર્મનાં વાદળો રંગનાં કિરણો તેમાંથી ત્રાસાં પડી આપણી સામેની આંખને જાય છે, અને લાલ તથા પીળા રંગનાં કિરણ આપણી આંખ સામે આવી રહે છે. તેથી જ જુદા જુદા રંગોની લીલા થાય છે.

માસિકો અને પુસ્તકોમાં આવતાં રંગીન ચિત્રો કેમ બને છે એની હકીકત બહુ રસદાયક, પણ લાંબી છે. 'કુમાર'માં જે કોઈવાર ચિત્રો સાથે વિસ્તારથી અમે આપવાના છીએ.

એકથી દસ સુધીના આંક તથા નફરશ બનાવવાની

રીત પહેલવહેલી કાણે શોધી તેની ચોક્કસ માહિતી અમને નથી મળી. વાયકોમાંથી કોઈ જાણું હોય તો લખી મોકલો.

નવા સવાલ

વીજળીની શોધ પહેલવહેલી કાણે કરી?

આમેરિકાનથી પ્લેટ રાત્રી બને છે?

તત્ત્વો કેટલાં છે?

કુનોઆમાં નતિઓ કેટલી? બાપાઓ કેટલી? અને

માણસોની કુલ સંખ્યા કેટલી?

કાચેરો કેટલાં વર્ષ — ?

અંગ્રેજો કોહને ઘેર જાય થવા મળે ત્યારે રોયી રાં

મટે કવારતા હશે?

માધુકરી

સૌરાષ્ટ્રની સંસ્કૃતિ

સૌરાષ્ટ્ર નામને

રાણ એક વખત હાલ-

ને તીરે તરતો હતો.

સમુદ્રનાં આસમાની

ધોળાં અને હાથેપથે

ચાગમ રત્નાલંકારો

સજતાં હતો. કદરત એના દેવા પર બેસીને પાંચીકા
રમતો હતો.

એક દિવસ કુદરતે સૌરાષ્ટ્ર અને ધુનરાત વચ્ચે સેતુ
બાંધી દીધો. સમુદ્ર થોપાને સિંધ કાંઠેને સૌરાષ્ટ્રની સહે-
લવાડે જવાના માથો ખુદા કરી દીધા. ફરી દિસામાંથી
અહીં પણા વિજેતાઓ આવ્યા. આગિને તક્કરો આ
બળિને ચરણે ધરી દીધી. મુઘ બનીને અહીં થયાં. સદુએ
પાતપાતાની સંસ્કૃતિની શેઠ અહીં ધરી દીધી. જે નોખ-
નોખી હીન-દોરીએને મુખાને સૌરાષ્ટ્રે પોતાની એક નવીન
સંસ્કૃતિ ફરી એક બાબત વેપારવાણિજ્યને મટે એના
પુત્રોએ પારશી બુમિતા આસારા લીધા; ઇતિહાસશ્રેણે
લાલ, લીલી ને પીળી લીકાઓ કાઢીને એની તાનેદારીના
સીમાકાંચે વારંવાર બદલાવ્યા ને ર્ધ્યા; છતાં મળકાંચેના
કોઇ પણ રવનકંઠેને વરા ન થઇ રહે એવો એક પ્રાણ
સૌરાષ્ટ્રના કલેવરમાં ધબક્યા ને કરતો હતો. મુનરાત એની
કનેથી ખંડોમાં નરસિંદ મહેતાથી માંડી તાલઃકાલ સુધી
અટમક જવાહીર ઉપાડી ગયું. છતાં જીનાજનના રા' ખેંગાર
જેવા એ સૌરાષ્ટ્રી સાહિત્યે અને રાણુ દેવકી સરખી સૌરાષ્ટ્રી
સંસ્કૃતિએ પોતાનું વ્યજિત ન ગુમાવ્યું. ને હજી સુધી જે
પુરુષે તે નથી ને ગુમાવ્યું. સૌરાષ્ટ્રનાં કદન અને ગાનઃ
રોષ અને હર્ષઃ રમેહ અને પિકારઃ જે જુદાં—એના
લેખાસની માફક ખીબધી જુદાં ન—જ્યાં અણુ અને ચીર-
માર વચ્ચે જે તડાવત તે ને સૌરાષ્ટ્રી ને સુનચત્તી સંસ્કૃતિ
વચ્ચે રહી ગયા. ઉપરનું સામ્ય અંદરના લેલેને હાંકે છે ગાન.

હજી પણ પગ, કમર અને માથા તળે ત્રણ પરચરું

ટેકમુ ફરી, ઉપર બેતની ધાખળા ઓઢી, ઘોઘમાર વરસાદમાં
તળે બરવાડને આરણમાં ધસપડાટ ઉપતો જોરો; અને
નીચેથી ખગખગ કરતાં પાણી ચાલ્યાં જતાં જોરો. સૌરાષ્ટ્ર
એટલે મુખ્યત્વેકરીને આવા માદધારીઓ—ભરવાડ,
ચાતો, ચારણ, ચાચર, કાડી અને સંધીઓ—દેરા, સહાન
પ્રવાસી આ માદધારીઓ આજ ભીરના લીલુડા ડુંગરા ઉપર
ચડીને સાવજીવણાની ટણાણ વચ્ચે વાંસળી છેડે, કાલે
કોઇ ઉડી નડીની હાથો લેખડ પરથી કાળી ધાખળી ઓઢી
'કુ કુ' રાબડ ઉચ્ચારતા કુદકે ભારી નીચે તડીપડમાં
સુતેલા સિંહને બટકાવે, અને પરમ દિવસ પાંચાળની
સમયત્ત ધરતી ઉપર લેણા કાઢી ભરવા નીકળી પડે.
સાદસ, કુદરતનાં સાહવાસ, પંખીઓના સદ-કલ્યાણ ને
તરણ મેવાળગેની પ્રીતિભરી તોષ બરણી જેથી કારમી
મરકરી, એ ને એનું જીવન.

સૌરાષ્ટ્રોઃ કાકરુવાંગોઃ સંધ્યાની આગતીઃ કોઇ રમી-
ખડ્યો કોરોઃ કેમમાંથી વિલેકમાં પલડીને પછુ સજવન
રહેલી સૌરાષ્ટ્રી મહેમાનદારીઃ મામડાને પાદર ઉથલતી બનઃ
કુમટામાં આંત્રિ સારતી 'ધ્યારી કાડી'નું કુપરીઆણું
વેલડુંઃ લેરે જેલેલા કાનખાળની આંકડીવાળો 'વર લોરો'
ચાણુઃકના રેશરઃ બંકુદ્દાર લેખાલીલાઃ અને ઘોડાની
નૃત્યરમતોઃ—એ ગમમરી જીની સંસ્કૃતિના સ્તંભો છે.
એમાંથી સાહિત્ય જન્મ્યું છે. કાડી જન્મ્યુલ દરખાસની
માનવસુની ડેલીઓઃ કપેરી હોઠાઓઃ કાંચુલાની મેટી
ખાલીઓઃ બધ બરીને ભેટવાના રીપજનેઃ મુછેના થોલા
અને સતીચોળ આંખોઃ રુપાંખડમાં સારાં લેડાં ને
રુપાખડઃ બદાસપરીઓની ખવિત નીતિરીતિઃ અને એને
પણી ચક્રવાત રુપાખડયા ચારણોઃ જે બધામાં એક
વખત અમારી સંસ્કૃતિનો આત્મા ટહુકતો હતો. કુદકાં
કમસાલો, હંકકો, અપદરણો અને લેહીની ધારઓમાં
જેટલું દિસાનું તત્ત્વ હતું, એટલે કે લેહીની માવડી પિપારત
અને હલોકરી દેષ હતો, તેથી સાતપણાં વીરતાના એક
કરવાના કોડ, વીરત પ્રત્યે લક્ષિભાવ, મન ને પ્રક્રીસાની
લાગણી હતી.

અને કુખમરનનાં ધોરણો પાણુ કેવળે? બહાલીના બાણુ આચરે જહાવરમાં નવું ધર કહ્યું. સોજા વરસનાં જીવન સ્મરિબાઈ સાસરે આવ્યાં. ત્યાં તે સાડ સાડ વરસનાં વામણીયા એમને 'આઈ' કહી બોલાવે. 'આઈ એટલે મા. સ્મરિબાઈ વિચારે છે કે 'અરસર! હું આખા મામની આઈ, અને મારા મોંમાં ફાટમઃગીડ થોભે?' પરંપર લઈને પોતાના બગીચે દાંત પાડી નાખ્યા!

એક બીજા કાઠી દરબાર મોટી કમરે પરબ્યા. પહેલે જ દિવસે નવાં કાઠીઆણીનાં હાથનો સંદેશો જમવા દરબાર બેઠા. બોલે હતિ સંદેશો અસાગર ન ચલાયો. જમનાં જમતાં હસીને માત્ર એટલું જ બોલાઈ ગયું કે 'બગીચ દાંતવાળાને બોખાની પીસા ક્યારી સમભય?' સતે સમયન શુદ્ધમાં દરબાર ચોંટા હડચા. 'સાજી, રેશ જાળ! એકેય દાંત નહોતો!' હસતે મુખે જવાબ મળ્યા કે! 'બોખાની પીડા સમજવા.'

વિનોદાસમક વચનો કાઠનાં કે મર્મસૂચક અભિનયો કરવા, એ તે એ યુગની પ્રતિ હતી. પછી કાંઈક કરવાથી જીવના બેખમમાં હતસય તે બક્ષે. કાઠીના રાજ સાખાઈ બોહીદને ધેર જસદણના કાઠી શેરો ખાચર પોતાના બરેા કાઠી થોહીદીને લઈને મહેમાન બન્યા. સાખાઈ મહેમાનોને શેરડી ખવડાવવા વાદમાં તેડી ગયા. પાણુપોણા મળીને અક્ષેક સંદેશ! કાઠીએ મુસતા બંધ ને બોલતા બંધ કે 'વાહ શેરડી!' તણુ વખત 'વાહ શેરડી' કહ્યું. સાખાઈએ ઉતર દીધો કે 'ખીડી કેમ ન હોય? એમાં તમારા વડવાઓનાં માથાંનું ખાતર નાખ્યું છે.' બધા કાઠી 'યુ યુ' કરતા ઉભા થઈ ગયા. બસ, વેર અંધારું.

આહામોહાં બે યુગનાં માનવી, આશતા ત્યારે બાળાને બસા કરતાં. આહામોહાં હતાં તેથી જ એકે બોસાતું તે અપર બનતું. વેણ જ એવાં નીકળે કે રાજાને રોસસરવાં બંધ. મર્મ-કટાક્ષ અને હાજરજવાબીની નીરાસનીએ તે હાલુ થતાં જ છે.

હાંબીની રાજાએ ગગા આગળે રહ્યું કે 'તમે તે આગા (આગા = કુમાર) રામપાતર હતારી બન્યા. ઉતર મળ્યો કે 'રામપાતર હતારીએ ખરા, પણ તે બીજાને દેવા માટે'.

બીહાજના બાયા મેર અને વીરા વાળા વચ્ચે વિચલ: બંને દુરમનો: ચોંટળના રાજ બા' કુંભાએ બંનેને પોતાને ધેર, સમાધાન કરવાને બહાને નિમંત્ર્યા: બધા જમવા બેઠા: બાયા મેરને નજીક થઈ વીરા વાળાને મારી નાખવા એની માળીમાં બા' કુંભાએ ઝેરના દાઢ પીરસાવ્યા છે: 'હાય! હાય! વીરા વાળા એવો વીર શકુ! 'એને લા' કુંભો આવી રીતે દગો મારે!': બાયા મેર ન સહી સક્યા:

બીહ રીતે મેતાવવાનો વખત નહોતો: બાયા મેર દોરબો: લાડના બટકા ઉપર વીરા વાળાનો હાથ પડે છે, ત્યાં તે બાયા બાલ્યો, 'વીરા વાળા, મારે સમાધાન કર્યા વિના જો તું આજ ખા, તો મા' ખા!': એમ દુરમનને કહ્યો.

અને કાળો પણુ કેવાં? સંસ્કૃત સાહિત્યની સંસ્કૃત કૃતિઓને રમસાવે—ને કદાચિત્તુ વિરમસાવે તેવાં સંગત મુદ્દર. 'ગંગાવહરી' કાળની સામે તોગાવ: બેસે તેવા 'બાગીચી'.

નાં કુહા તેવી જ એક ધટનાએ સરમ્યા છે. રાજદે નામના નારણી હાંસી કરતા કોઈ અન્ય ચારણે બાદશાહ મહમદ જેયદાના મગજમાં એવું કરાવી દીધું કે રાજદે ચારણ પ્રવેં બાંચ પોહારી બન્યું છે. કેવી બાં! જળપ્રવાહ થેલી બંધ, માલાના સ્તન પર ધાવતાં વાહર સ્તનપાન છોડીને સ્તંભ બની બંધ એવી. રાજદે કહે કે 'હું ચારણ. મારા મોંમાં બાંચ ન હોય; મારી કાયા વડકાય, મારે મોત યાચ.' પણ બાદશાહે હાં ન છોડી. રાજદે ચેટમાં બે દસર થાંચી, ઉપર પછેડીની બેટ વાળી હજારા પર ચડયો. બાંચ દીધી. બાણુકું બધું બન્યું. નીચે હતરી બેટ છેડે કે પ્રણ બંધ તેટલી જ વાર હતી.

મરકરી કરનદે નીચેથી કહ્યું, 'રાજદેમાઈ! તમને બાળવા કે ફંડાવવા?' રાજદેએ ગંગાની સ્થિતિ કહાડી. જેટલાં હજારનાં ગયથીયાં નેટકા કુહા કહ્યા. માતા બાગીચીએ બોંધમાંથી નીકળી, હજારા કૂંડમાં પડી, ભકતને માયાબાળ નવસાવ્યા. એક જ કુહો તપાસીએ:

ઉપર હતરીમાં, પંખી તે પાવન થીઆં; માંહી મેંજન કીઆં, ભૂત ન સારે બાગીચી.

[હે બાગીચી! તારા ઉપર થઈને આકાશમાં બે પંખી ઉડે છે, તેની માત્ર હાવા જ તારા નીરને અડકવાથી તે પંખીઓ પાવન થાય છે; તો પછી એ નીરની અંદર સંદેહ સ્નાન કરનારાં મનુષ્યોને શ્વેત પછી ભૂત થવાનું ક્યારી રહે? અર્થાત્ એવાં તો મોક્ષસ્થિત ન હોય.]

એક બાણુકારે કહ્યું હવે કે આટલી ગદન કહવાના તો 'ગંગાવહરી'માં નથી!

કાઠી રજસૂત અને ચારણ, આચર રજારી અને ભરવડ, એવાં કાંઈનાં વણી આ સંસ્કૃતિનાં સમજનકાર હવાં. સિદ્ધ પર્ણોની નિર્ભજતાએ ને કૃત્રિમતાએ એમનાં માં નહોતી. છતાં રસિકતા, ઇન્દ્રિયનિમગ્ન ને બિરહપ્રતિ-પાલન ઉચ્ચ હતી.

સૌંધ વિના સ્નેહ નહોતો; સ્નેહથી જુદી ભક્તિ ન સંભવતી. હજારના અંતરમાં પણ ભક્તિ હોતી. બાયા વાળો બહારવટીઓ પોતાની પાછળ ચાહે તેટલા નકક શત્રુ-સૈન્યો આવી પહોંચ્યાં હોય છતાં, સૌંધિય થતાં તો

ફેટો પાડવાનું હવે
સહેલું છે !

અમારા સુંદર 'ઇંગ્લીશ રિફ્રેક્સ' કમેસ પુસ્તકો
એક બાળક પણ સુંદર ફેટો પાડી શકે છે.

મિત્રોને તેમજ સગાંવહાલાંઓને
ભેટ આપવા લાયક વસ્તુ

ફીક્શન વાળાના રૂ. ૨૧)

રેલફીક્શ વાળાના રૂ. ૨૧)

ગોટી સાઇઝના રૂ. ૨૩)

આજે જ ફટલાજ મંગાવો.

સોલ એજન્ડસ :

કૉન્ટિનેન્ટલ ફેટો સ્ટોર્સ : ૭૩, એસ્પેનેડ રોડ, ફાટ, મુંબઈ-૧

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવનનાં પુસ્તકો

બાળવાર્તા બાજ ૧-૨-૩ (ગિલ્ડાઈ) દેક્કા	૦-૭-૦
ધર્મોત્થાઓનાં ચરિતો	૦-૧૦-૦
દેવાસ-માનસ-સરોવર દર્શન	૦-૧૦-૦
સુંદર ભેટ	૦-૧૦-૦
ભગવાન શુદ્ધ	૦-૩-૦
લક્ષ્મણ મહામહા, પશુપત્યર (પ્ર. કા. બદ)	૦-૩-૦
તપાગત (હરિશંકર ત્રિવેદી)	૦-૪-૬
આપણા દેશનો ઇતિહાસ પુસ્તક ૧ (પ્ર. કા. બદ)	૦-૬-૦
" " ૨ " "	૦-૬-૦
વિદ્યાર્થી (ભવનના વિદ્યાર્થીઓ)	૧-૮-૦
સીરવિધાસ	૧-૦-૦
શિક્ષક અને શિક્ષણ	૨-૮-૦

ટપાલ ખર્ચ દરેકનું જુદું

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ

(કેળવણીના પ્રશ્નો ચર્ચાતું ત્રિમાસિક)

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવન ભાવનગર

તમારો પુરસદનો સમય

ગામ્ય મતવાર્તા કે બગાસો આવામાં
માળવા કરતાં
વિનાદ સાથે રસભર્યુ સાહિત્ય
બંધવામાં ગણો તો શું ખોટું ?

નવચિંતન

અને રંગભૂમિ

તમને દર મહીને સાહિત્ય અને દ્રશ્ય
તથા વિવિધ માનવી બરેલું
સહેલું અને સસ્તું પાંચન પુર્વ પાઠ્યો.

નવચિંતન એડિટર

નં. ૬ : કુપર સેઇન, દસક્રતા.

આ માસિક. અમદાવાદ, ચાંદીનગર, નવલખા પ્રદેશભવનમાં નવો સ્વિસ્ટર અદ્યક્ષકર રાજ્યે બાળો. કુમાર કામીલા, ૪૪૮૦, રામપુર.

અમદાવાદમાંથી આવતું ફર્મ

વિદ્યાર્થીઓ વકીલો, બુકસેલરો, લેખકો
તથા લાયબ્રેરીઓ માટે—

યોકો!

બુક-પોલિશ

દરેક સ્થળે ચાલાક એજન્ટો મોઢિએ છે.

- ૧) તમારાં પુસ્તકો, લેખો, ખતો દસ્તાવેજો અને પુસ્તકાલયોને ઉધમ્મ, ડુમ, ડુવા ઉદર તેમજ બીજાં નાશકારક જંતુઓથી બચાવે છે.
- ૨) જુનાં પુસ્તકો પર 'યોકો' લગાડવાથી નવીન પુસ્તકો કરતાં પણ કંઈક ઓર જલક આવે છે.
- ૩) 'યોકો'એ હજારો પુસ્તકોને જીવતદાન આપ્યું છે.

તમારે ત્યાં પુસ્તકો છે ?

તો તમારે ત્યાં 'યોકો' હોવો જ જોઈએ.

તમારાં પુસ્તકો તમને વહાલાં હોય, તમને તેની કીમત હોય તો હમણાં જ લખો:

વી. રૉય એન્ડ કું.

એક રીસીના છ આના
દપાલખર્ચ બુકું

ગુજરાત-કાઠીઆવાડના સોલ એજન્ટ્સ
ભોઈવાડા, કાશ્મીર : અમદાવાદ

કૌમુદી

શુદ્ધ સાહિત્ય કળા ને
વિવેચનનું ત્રૈમાસિક

તંત્રી

વિજયરાય કન્યાશુભાચાર્ય

ગુજરાતના જુના-નવા સાહિત્યની વૃદ્ધિના; માતૃ સાહિત્યની સુંદર સમીક્ષા;
સાહિત્યનાં અંગ્રેજીમાં વીરો અવનવી અર્થાંશિ; પરદેશનાં સાહિત્ય-કલાનો
પરિચય; સિદ્ધિ તથા આકર્ષક વાર્તાઓ, લેખો, કાવ્યો, નાટકો, લેખકો.
અંબીર છતાં સજીવ સાહિત્યવિચારો
રસિક અને વિદ્વત્તાજીવી વિવેચનો

લવાજમ

વરસના :: ત્રણ રૂપીઆ

છૂટક નકલનો એક રૂપીઆ

લખો : વ્યવસ્થાપક કૌમુદી

૧૯૪૨, આકાશોદ્ગત કુવાની

પોળ, રાયપુર : અમદાવાદ

ચિત્રો

ના હાફ્ટોન અથવા ફોટો પ્લૉક, લાઈન પ્લૉક તથા તેના ઇલેક્ટ્રો
અને સ્ટીરીઓ પ્લૉક બનાવવાનું કામ ખાસ કાળજીપૂર્વક અને
ચિત્રકારમંડળની સહાય તથા દેખરેખ નીચે કરી આપનાર એક જ ખાતું

કુમાર પ્રો. સે. સ. સ્ટુડીઓ.

૪૪૮૦ રાયપુર

અમદાવાદ

કુમાર

અંક
૧૨

કુમાર પ્રજનું માસિક

તંત્રી
રવિચંદ્ર રાવળ

વર્ષ ૧ :: અંક ૧૨

નામનાર

૧૯૮૧

અધ્યક્ષ

પ્રકાશનાર શ્રી ૬ ૨૨ ૭ માસના શ્રી ૩

પરદેશના શ્રી ૩

કુટુંબ નામનાર શ્રી ૩

કુમાર કાર્યાલય

૪૪૮૦, રાયપુર : અમદાવાદ

શ્રીમંત્રી અમરજી

CAMERAS

કોન્ફેસા-નેટલ

કમેરા

વાપરવામાં

એટલા બધા

અહેતી છે કે

કોઈ પણ

માણસ તે વડે

ચોરા જે વખતમાં

ફોટો ચીક

પાડતાં

શીખી શકે છે.

કોન્ફેસા-નેટલ

કમેરા

એ જાતના

મળી શકે છે:

રેસ્ટર ફિલ્મ માટે

અથવા

ફોટ તથા ફિલ્મ પેક માટે

આ કોન્ફેસામાં

અસ્તામાં સસ્તો

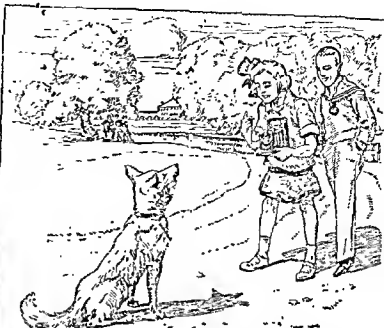
રૂ. ૮-૪-૦ માં

તથા ખીલ

તેથી વધુ કોમલના

રૂ. ૮-૦૦ સુધીના

બનાવવામાં આવે છે.

Confessa-Nettel

આમ હિન્દુસ્તાનની આબોહવાને અનુકૂળ

હાઈની પ્લેસ તથા ટેમિકલ્સ

મીમોસા ટોપિકલ ફોટો પેપર્સ

જેવા કે

બ્રોમાઇડ, ગેસલાઇટ, પી. ઓ. પી., તથા સેલ્ફ ટોનિંગ

લ્યુગો મેયર લેનિસસ

સુંદર તથા સસ્તા માઉન્ટ

ઉપરાંત ફોટોગ્રાફીને જગતો બધા સામાન જિંદી બનાવતો

તથા સસ્તો હમેશાં મળી શકશે.

કપડી દરેક સ્થાનો કોલેજો તથા શાળા પ્રાઇસ લિસ્ટ

નીચે સરનામિયા મંગાવી જુઓ

(હિન્દુસ્તાન તથા બર્માના એજન્ટ)

ઑમ્બે બર્લિન ટ્રેડિંગ કંપની

દારી હાઉસ, અર્ચગેટ રોડ

કોટ મુંબઈ નં ૧

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપનીનાં પુસ્તકો

શ્રી ઉપયોગી પુસ્તકો

૩૧. આ.	૩૨. આ.	૩૩. આ.
અમરચરિત્ર ભા. ૧ થી ૪ ૧૬ ૦	સુભચત્રની જુની વાર્તાઓ ૩ ૦	કથાચરિત્રામર ભા. ૧-૨ ૧ ૦
સરસ્વતીચંદ્ર ભા. ૧ થી ૪ ૧૨ ૧૨	પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ ને ચંદ્રાવદલ ૩ ૦	નવલકાંઠા ભા. ૧-૨ ૪ ૦
સતીધર્મ-પતિસેવા ભા. ૧-૨ ૫ ૮	વહુને શીખાવણ ... ૧ ૪	મણિ અને મોહન ... ૨ ૮
પતિવ્રતા સતીઓ (સચિત્ર) ... ૩ ૮	સતી મંદેળ ભાગ ૧-૨ ... ૭ ૦	ચૈમચેરી પત્તા ... ૩ ૮
પદ્માવતીથી અથવા પાકાપાક ૩ ૦	પંચરત્ન મીઠા ... ૧ ૧૨	મારી કમળા અને બીજી વાંતો ૧ ૮
ભરત મુંબજ ... ૨ ૦	મૃદાન્વરસા ૧ ૦	બકામણ ... ૨ ૮
વેલવંશ તથા શીવવાની કથા ... ૨ ૦	સૌ હિત શિક્ષક ... ૪ ૦	કાવ્યમધુર્ય ... ૨ ૮
મુંબજીકા ભાગ ૨ ને તથા ૩ ને ૫ ૦	હંસુઅવલી ... ૧ ૧૨	પંચીકવજ ... ૨ ૦
બીલાવતી છવનકલા ... ૧ ૮	અર્ધબોમ્બ નાઈટ્સ ... ૧૦ ૦	નીલમ-મણિકા ભા. ૧ થી ૮ ૧૨ ૦
કંસીની રાણી ... ૩ ૦	કરજ પેસો ... ૨ ૮	વાઈવીદિ રામાયણ ... ૭ ૦

બાળકો માટે પુસ્તકો

બેન અને કાલિદાસ (સચિત્ર) ૪ ૦	નનરની બાળકો ... ૦ ૮	તપી છાન્ડવી ... ૩ ૦
ઉમાપદ્મ કલ્પિત વાંતો ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર) ... ૨ ૮	રમકડી સો વાંતો ભાગ ૧ થી ૩ ૩ ૮	સોરસેક દેવસનું નવું પરક્રમ ૧ ૦
હોલ્ડે કોલેક્ટરીક્ટનો પોતાના પુત્ર પ્રતિ ઉપદેશ ... ૧ ૮	ત્રીપાથુલી શી રીતે ચલાય ? ૨ ૦	રવેશ (સદ રવોન્દ્રના પદાધારી) ૧ ૦
બાળસહૃદય વાર્તાસંગ્રહ ... ૧ ૮	ચિત્ર સહૃદયભાગ ભા. ૧ થી ૩ ૧ ૪	બાળકોનો આનંદ ભા. ૧-૨ ૧ ૮
કાન્ડે ટોલસ્ટોયની વાંતો ... ૦ ૮	નાચકાશરણ ભાગ ૧-૨ ૨ ૮	મૂર્ખા ... ૦ ૧૦
	મધુવિન્દુ (સચિત્ર) ... ૧ ૦	ચતુરસિંચ ... ૦ ૮
	બાલકાંડ-વેઆપણ ... ૧ ૪	કોલકમળા અને બાંધવનાન ૧ ૦

સંસ્કારાયેલ પંચરત્ન ... ૧ ૪	વિશ્વમેયદીની બાજ ૧ થી ૮ ૧૬ ૦	કતારીનો ફેરાર ... ૪ ૦
લિટ્ટરનાની તીર્થયાત્રા ... ૭ ૦	લક્ષ્મીકાંડયા ભાગ ૧ થી ૬ ૧૮ ૦	દુખનું વદન ... ૪ ૦
ભાઈદરી નટક (સચિત્ર) ૨ ૮	વસંતવિજય ભાગ ૧ થી ૪ ૧૩ ૦	શનિની કુંડરી ... ૪ ૦
કેલાશમનસરોવર ... ૨ ૮	પાંચજુની પ્રજ્વળ ... ૨ ૮	શ્રીમતી વિનયા ... ૩ ૦
મધુરાગી ... ૩ ૦	વીર અને પીરપત્ન ... ૩ ૦	મણિકાન્ત કામગાતા ... ૩ ૮
અમાદ્યનની પ્રજ્વળા (સચિત્ર) ૪ ૮	વિવિધસુખાકાંક્ષ ... ૩ ૦	મોતીમીસી ... ૨ ૮
ફૂલ અને કુચુમ કાગ ૧ થી ૮ ૧૦ ૦	લીલમચરિત્ર ... ૩ ૮	સતી ત્રિવેલી ... ૧ ૮
નીલમ મણિકાની સંતાતિ ભાગ ૧ થી ૪ ... ૪ ૦	મનોરમા ... ૨ ૦	દુગધીને દિવાસો ભાગ ૧ થી ૬ ૪ ૮
પાંચવર્ષી દમોદર ... ૩ ૮	વલેગી વનિતા ... ૨ ૮	મુલ્લિનન નવું મુદ્દ ... ૪ ૦
	મહાબળ કે મુરોજન (સચિત્ર) ૪ ૦	કેનીરવાળી ... ૩ ૦

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કં. બુકસેલર્સ, મિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨

ઝંડુ

તમારાં શરીર અને મગજને, માટે ધૌષ્ટિક ધોરાકની જરૂર તો રહેવાની જઃ
અને તરત જ તમને યાદ આવવાનું—પેહું ઘરઘરનું ગવાએલું પરિચિત નામ—

ઝંડુની આયુર્વેદિક દવાઓ
ઝંડુનું મધુર પીણું દ્રાક્ષાસવ
ઝંડુના અવલોહિત અને શરબતો—એ બધું યાદ આવવાનું.

ખાસ કરીને ઝંડુનું કેસરીજીવન

મહારસાયન

કેસરીજીવન એટલે રસમિંદુર, અલ્પક, કેસર, કસ્તુરી
અને બીજાં દીપન, પાચન, શૌષ્ઠિક ઔષધો ગ્રેજીની
લીલાં રસદાર આમળાંબી બનાવેલો 'સ્વચ્છપ્રાણ'.

અને સ્વચ્છપ્રાણ એ કંઈ આ જમાનાની શોધ નથી;
પણ પ્રાચીન આયુર્વેદિક રસાયન છે. આખા જગતની સર્વ
વૈદિક પદ્ધતિઓમાં કેટલું પણ એવી નથી કે જેમાંથી સ્વચ્છપ્રાણ
કરતાં ગુણોમાં એ એવી દવા હજી સુધી શોધાઈ હોય.

આ સુરોક્ષિત અને સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને શૌષ્ઠિક
તથા નવજીવન આપનાર ધોરાકનું નિયમિત સેવન

જાણીશું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં
બલ અને તેજ, તથા દરેક ઇન્દ્રિયમાં ચેતન પુરે છે.

જીમાંદાં કે સાગં, નાનાંમોટાં, સ્ત્રીપુરુષ, નજળાં કે સખળાં—સૌપ્રાંત એનું સેવન કરી શકે છે.

જીવિદાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો અને બીજાં મગજનું કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અત્યવગળેનું
પાલ્લ મળે છે.

જીએના સ્વાદ કે ગુણોમાં ફેર ન પડે એવી ખાસ બનાવટની બરણીઓમાં સંઘરવામાં આવે છે; અને
વેચવા માટે બીજારી કાચના ખાસ પોટમાં પેક કરવામાં આવે છે.

કેસરીજીવન ઝંડુનું જ મેળવવાનો આગ્રહ રાખો

ખાં રતલના પોટનો ફા. રોડ; અરધા રતલના પોટનો ફા. પોણાત્રણ; એક રતલના પોટનો ફા. પાંચ.

કેસરીજીવન વિશેનું ખાસ માહિતીપત્ર અને આયુર્વેદિક દવાઓનું મુશિયત મંગાવી જુઓ.

ઝંડુ ફા. મી. સ્ટુ ટિક લ. વ. કસ. લિ. મિ. ટે. ૬

દારખાનું: એલિફન્ટા રોડ, મુંબઈ નં. ૧૩—ફોન: જીની મહાજનવાણી, કાલખારી, મુંબઈ નં. ૨
અમદાવાદના એજન્ટ: સોમીલાલ ભટ્ટ, રીચીરોડ.

સ્વચ્છ અને ઉંચી બદામ-પીરતાની પુરીઓ

બનાવવા માટે કે. એમ. સાકરવાલાએ હિન્દુસ્તાન તથા દેશબરના દરેક જાગમાં નાખે મેળવ્યું છે.

ચોગાથમ

વરસોવા, તા. ૧૨, સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૯

દેં ઘણા વખતથી રા. સાકરવાલાની બદામ-પીરતાની પુરીઓ વાપરું છું. મગજના પુષ્ટિકારક ખોરાક તરીકે આ પ્રકારની કોઈ પણ બનાવટ કરતાં, એ બેસકે ચડીઆતી છે. પુરીઓની બનાવટ અને મીઠાસ પણ સુંદર છે. આના જેટલો સ્વાદિષ્ટ અને તન્દુરસ્તી બક્ષનારો બીજો કોઈ ખોરાક મારી બાણમાં નથી. દુધની સાથે લેવામાં તે બહુ જ માફક આવે છે. મારા દરદીઓને અને મિત્રોને તેમની પુરીઓ વાપરવાની જરા પણ અવકાશ વિના મેં બલામણુ કરી છે. કુંકાર્માં, લોહી તરફથી તેમને દરેક પ્રકારે ટેકા મળે એમ હું ઇચ્છું છું.

તત્ત્વરૂપ

(અંગ્રેજી ઉપરથી)

સ્વામી ચોગાનન્દ

પરદેશી સાકર ન ખાનારા માટે
સ્વદેશી સાકરની
પણ બનાવાય છે,

બદામગામના ગ્રાહકોને માટે ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે.

કે. એમ. સાકરવાલા, પરસીવલ માર્કેટ, લાલનગર.

શું તમને ચિત્રકામ કરવાનો શોખ છે ?

ઓઈલ પેઇન્ટિંગ, વોટર પેઇન્ટિંગ, પેન ડ્રોઇંગ, નકશાકામ ઇજનેરી કામ અથવા એવા કોઈ પણ કુશીર કામને કંઇપણ સામાન જોઈએ તો

જે. વી. નવલખીની કંપની

કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ નં. ૨.

એ સરનામે લખવાથી પેરે બોમાં કશાપત આવે મળી શકશે.

વિનંતર ન્યૂટન તેમ જ રીન્ડ કંપનીઓ નવામાં નવો સામાન, છુટકે અથવા બચ્ચાઈપ તથા

સાહીઓ, પેન્ટિસો ક્રાફ્ટ પેનો અને ઉંચામાં ઉંચી રટેલની અમારે ત્યાંથી મળશે.

ઓર્થોડોક્સ ઉપયોગના દરેક જાતના રબરસ્ટેમ્પ અને બનાવી આપીએ છીએ.

:: પૂરું પ્રાપ્તિલિસ્ટ મંગાવી લુઓ ::

:આટ:

ને લખતાં તમામ પુસ્તકો મેપાઈ

દરેક રજાબરના ચિત્રકામની માહત બુક

વેર ફેસલની કોષ્ટક છુમે

એનેરોબી શીઝબન્સ

કુલોની પેરો આર્ટિસ્ટોનાં

અવનવિત્રો

જોલોનાં ચિત્રો

દરેક માહતની

કોરી કોષ્ટક છુમે

વરો

આપને ત્યાં બાલગોપાલ છે કે ? હા ?

‘તો જરાક આપ જોશો ?

બાલકોને માટે ખાસ નીકળતું, નિયમિત, સુંદર, સચિત્ર ને સરસું

બાલજીવન

માસિક તેમને વાંચવા આપો

પછી ભલે તે નાનું બુલકું હોય, આવડી શી છોકરી હોય, નીશાળે જતાં નાનાં-
મોટાં ચોકુસો હોય, પાઠશાળામાં ભણતાં છોકરાં હોય;—જયે તે હોય—

એ બધાંને તે આનંદ આપશે. એમાંની વાર્તાઓ ને ચિત્રો,
કથિતાઓ ને કિસ્સાઓ તેમને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપશે.

‘બાલજીવન’ હવે શે બાળકોનું માનીતું છે. સુગંધાત વિદ્યાપીઠ, કચેરી અને મુંબાઈની મ્યુનિ-
સીપાલિટીઓ, વૌદિકા શાળાઓ નીશાળો અને કાપજેરીઓ તથા બાલનગરનું કેળવણીખાતું

એ તાલુકે ‘બાલજીવન’ને મંજુર કર્યું છે

‘બાલજીવન’ કાર્યાલય : સાંકેતી સ્ટ્રીટ ... ... ભાયખલા : મુંબાઈ નં. ૮

સાહિત્ય, કલા, ઈતિહાસ, રચાપત્ર, પ્રાચીન આર્ય સંસ્કૃતિ

એ સર્વનું ચિત્રમય વિવરણ કરતું

૬૨ વર્ષે
દીપાવતી, મહરસાંકાંતિ, દુષ્યુન્યયંતિ
અને રામન્યયંતિ ઉપર એમ ચાર
ગ્રંથ પ્રકટ થાય છે.

સુવર્ણમાળા

સચિત્ર ત્રિમાસિક

તંત્રી

લગભગ
વાર્ષિક : રૂ. ૩૫, પચ્ચેશના રૂ. ૫૫
છૂટક નકલો-રૂ. ૧૫ (૬ મ. સ્પષ્ટ)
રજિસ્ટ્રેશની મંગાવવા હવાઈ રૂ. ૧૦
વધુ મોકલવો

રોક પુરવોત્તમ વિદ્યામ આચર્ય, બે. પી. એમ. આર. એ. એસ.

પ્રત્યેક વર્ષમાં બાવપચી, ૨૦ થી વધુ, ઉંચા આર્ટ કાગળ ઉપર, મનોહર રીતે, રંગીન શાહીઓમાં છાપેલાં,
દિન-રત્ના કૃશન ચિત્રકારનાં. કલાત્મક બાવપચી ચિત્રો : તેના ઉપયોગી વર્ણન સહિત, અનિશય ખુલ્લસરત,
વિવિધરંગી (ત્રિ-રંગી) જોડક પદ્ધતિનાં) ચિત્રો એ તો ‘સુવર્ણમાળા’નું અંગેરૂં આકર્ષણ છે.
પ્રકાશક : લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ સાંકેતી સ્ટ્રીટ, ભાયખલા : મુંબાઈ નં. ૮

રંગુન અને બર્મામાં બહોળો શેલાવો પામેલું રુગ્ગરાતી સાપ્તાહિક

બર્મા વર્તમાન

તમે જોયું છે ? એ તરફ તમારી વસ્તુઓની બહોરબજાર આપવાને ઉપયોગી ને સફળ સાધન

‘બર્મા વર્તમાન’ એક જ છે.

વર્ણ : ‘બર્મા વર્તમાન’ ઓફિસ

નં. ૧૬ સીકે, માઉટ રોલ સ્ટ્રીટ : રંગુન

ઉગતી પ્રજાનું આસ્તિક
તત્ત્વો : રવિશંકર રાવળ

કુમાર કાપોલય : ૪૪૮૦, આલ્મીઆની પોલી, રાયપુર : અમદાવાદ

એ. ૪૪ વર્ષે લાય ફિરીદની ગરદન પર ચડી ગયા
ને હોદાને વળગ્યા

ચિત્રકાર : રવિશંકર પંડિત મુખચિત્ર

નવી સુધિ ૪૪૭

મિત્રલક્ષ ૪૪૮

દીનબંધુ એન્ડ્સ બનારસીસાસ ચતુર્વેદી ૪૫૭

દીનબંધુ એન્ડ્સ (કોટા) ૪૫૭

મારા પતિની રોકે આનું ૪૪ લીધું લાખું ૪૫૭

ચિત્રકાર : રવિશંકર પંડિત ૪૫૨

દીનબંધુ (કોટા) ૪૫૨

એન્ડ્સ રા. કચ્છ દેસાઈ ૪૫૩

વર્ણકાર નિગર ૪૫૫

દયામણી તબરે ઉચું મોં કરી પોતાના જીવા

માલીકને ભેટવા અણુ થરીર ઉચકયું

ચિત્રકાર : રવિશંકર પંડિત ૪૫૭

અપાલું ૪૫૮

કેનીઆ ૪૫૯

પ્રોફા તંત્રીને ૪૬૨

મણિત-અગમતે ૪૬૨

નગરોડના દીકરાની વાત. લીલાવતી મણિશંકર ૪૬૫

કુલપાંદરી પ્રફુલ્લ શુક્લ ૪૬૭ : ૪૭૭ : ૪૮૩

કો બહની દરકાર (કાવ્ય) ૪૭૧

કૌશલ (કાવ્ય) ત્રિપુલન ગેરીશંકર બ્યાસ ૪૭૩

કિરીટ શ્રી પનગેશપાલ ૪૭૪

ભેલમાં ૪૮૦

સુરતનું યુવકસંપાદ ૪૮૪

આકાશદર્શન : ભૌતિક વિચાર ૪૮૫

આધુરની. ૪૮૭

૪૪૮ના ૩ ૧ :: ૭ માસના ૩. ૩ :: ૫૪૬ના ૩. ૭ :: છુટક દસ આના.

બહારનામના કોમ-ટો.

નવલ્લખ કાપોલય, બિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૨
વધાન ઝેન્ડ સંસ્થા, ૧, પાપકુની, મુંબઈ-૩.
કાંચી છુટકોલ, નેપાંચર રોક, કરાંચી.
મુખાન્તર કાંચીલય, લાલગેટ રાબી, સુરત.

આલોકનો

૧ 'કુમાર'ના આલોકો વર્ણની રાજઆવધી
(એટલે ૧લા-પેપાના-અંકથી) અથવા
૭ માસના ખીના લપતાની રાજ-
આવધી (એટલે ૭મા-અપાડના-અંક-
થી) ૪ નોંધવના રીવાજ છે. એ
સિવાય વારસાની અધવચના કાઢ પણ
મલીનેથી અને આલોકો નોંધતા નથી.
મટે આલોક વતારે લ્યારથી આલોક થવું
છે તે સ્પષ્ટ લખી ગણાયવું.

૨ 'કુમાર'ના રંધર ઉપર ફરકે આલોકનો
આલોકનંબર લખવામાં આવે છે. આલોકો-
એ કાઉપણ પ્રકારનો જનવ્યવહાર
કરતી વેળા એ આલોકનંબર અપૂર્ક
લખવો. તે સિવાય કાઉ પણ ભવની
વ્યવસ્થા કરવાનું બની નહિ રહે.

૩ ધણીવાર કાપખનાની કે એવી ખીજ
અડધજોને લીધે 'કુમાર'ના અંગે
મોડા બહાર પડે છે; ફરસીક વાર
રખાલની ગરબને લીધે પણ આલોકને
અંગે મોડા મળે છે, અથવા હુમ
થાય છે. એવે વખતે દર પુનમ
પછી આલોકોએ આકે રિવસ મુખી રાઈ
જેથી; અને ત્યાર પછી પણ અંક ન
મળે તેા રખાતે આલોકો તેની પુરતી
તપાસ કરીને જ અમને ખબર આપવા.
૪ લખાનમ વી. પી. કરતાં મનીઝેઈરથી
મોડલી વસુલ કરાયવું એ વધારે સુવમ
અને જિણું ખર્ચાઈ છે.

લેખકોને

૧ પોતાનું પૂરું નામ અને સરનામું, તથા
પેસ્ટેજ નહિ મોકલવું હોય તેા લેખ
સંબંધી કાઢ પણ ભવનો જવાબ, કે
ન સ્વીકારાએલા લેખો પાછા નહિ
મોકલવામાં આવે.

૨ ઉગતા લેખસાના વિચાર મટે આલોકો-
ના જ લેખો સ્વીકારાય છે; એટલે તે
વિચાર મટે લખનારે પોતાનો
આલોકનંબર લેખ પર લખી મોકલવો.

૩ લેખો બની રાકે તેટલા કાઢ, લખનાની
એ જ બાબતે, મોકલે અહારે અને
સાદીથી લખેલા હોવા જોઈએ.

પ્રત્યેક કુમારને જરૂરની એક ચોપડી

ખાળવિહાર

રંગભેરંગી ચિત્રો સાથે કીમત સરખાયામાં વીમાન,
કુમારને રમડે ને ૧૨ રીનેમા, કનકવો આ-
શીખવે એવી વાતો આના દિની રસભરી કથાઓ

આને જ એક પ્રત માટે લખી નાખેને !

બધાં પત્રોએ એને વખાણ્યું છે.

ગુજરાતનું પહેલું રાષ્ટ્રીય રસુલ અઠવાટિક

સચિત્ર તોપ

સરસ દારચબચી ચિત્રો, વાતો, નેધો, ચચાઓ
વગેરેથી ભરપૂર, દર રવિવારે પ્રગટ થાય છે.

નમુનો મંગાવી જુઓ.

‘કુમાર કાર્યાલય’વાળા.....લખે છે કે તમારી ‘તોપ’-
થી થણા ખુસ હોએ; ગુજરાતને એની જરૂર હતી.

ગાં ઢિ વ સા ઢિ ત્ય મં દિ ર

૧૮૦ :: રૂબાઈ :: સુરવ

તમને ખબર છે ?

શાશ્વોમાં વર્ણુન કર્યા સુજળનો

પુષ્પમણિ જમણો શંખ

જ્યાં હોય ત્યાં સદા લક્ષ્મીના વાસ થાય છે.

કુનીઆંગાં ને માગો તે મળે છે;
માત્ર આવી અમૂલ્ય વસ્તુ કુલ્લલ છે.

એકાદ ‘પુષ્પમણિ શંખ’ તમારે
ખરીદવો હોય

તો તાજાદિ નીચેને સરનામે લખો:

પસનજી ભાણાભાઈ ટોપીવાલા

નંબર ૭૪, સેકન્ડ કોસ સ્ટ્રીટ, પેટાક કોલંબો
(સોલોન)

[સરનામું અંગ્રેજીમાં કરવું]

સ્વ. લોકમાન્ય તિલકનું

હાલમાં શ્રી નરસિંહ ત્રિતામજી કેશકર M. L. A. ના
તંત્રીપણા નીચે ચાલવું

કેસરી

દર સુરવારે સવારે મુંબાઈમાં ગુજરાતી બાપામાં

ગુજરાતી કેસરી

ન:મે પ્રગટ થાય છે. એમાં એ જ અડવાડીઆના
કેસરીના બધા મહત્વના લેખો શુદ્ધ સરળ ગુજરાતી-
માં આપવા ઉપરાંત ગુજરાત કાઠીઆવાડને લગતા
અગત્યના ખાસ લેખો, ચર્ચાપત્રો, ખબરપત્રો વગેરે
આપવામાં આવે છે.

અમારા લેખકો

શ્રી જમનાદાસ મહેતા M. L. A.; પ્રે. સ્વામી-
નારાયણ M. L. A.; શ્રી માવળકર M. L. C ;
શ્રી મો. કે. દિસિત M. L. C.; શ્રી રણજીદાસ
દરજવનદાસ ગાંધી, મુંબાઈ રસુલ કોર્પોરેશન; શ્રી
મનસુલ દેરાવલાલ કશ્કર, હરે ‘મનદેરાવ’; તથા
હુમર વિજાન ઉપર ખાસ લેખક શ્રી મોદનલાલ
માણિકલાલ ઝવેરી વગેરે વગેરે

વાચકો

તમે ‘ગુજરાતી કેસરી’ના અંક વાંચ્યો ન હોય તો એક
નમુનાનો અંક દોઢ આનાની દીકરી મોકલી મંગાવી
લેજો: તમને તે ‘જરૂર પસંદ પડશે.

વેપારીઓ

‘ગુજરાતી કેસરી’ના વધતા જતા ફેલાવાના પ્રમા-
ણમાં જાહેર ખબરના બાવો બહુ ઓછા રાખ્યા છે.
જાહેરખબર ફેલાવવા માટે આ એક હતમ સાધન છે.

લવાજમ

વરસના રૂા. ૪: પરદેશના રૂા. ૬: છુટક દોઢ આનો

ન્યવસ્થાપક ‘ગુજરાતી કેસરી’

‘લોકમાન્ય આર્થિક વિદિગ, ગીરગામ, મુંબાઈ ૪.

પુસ્તક

પહેલું

પાંચ ૧૯૮૦થી માગશર ૧૯૮૧

મુખ્ય ચિત્રો

કંગોન	રવિશંકર રાવળ	૧	દેવપદ્માનાં જૈનમંદિરો	(ફોટો) ૨૮
અરુણ			દેરાદેરાની કન્યાઓ	(ફોટો) ૨૯૮
અનન્તાનું ચિત્રોચ્છાન		૮૧	પાંચ વાડા	રવિશંકર રાવળ ૩૮૮
આચાર્ય દેવી ભવ ।	રવિશંકર રાવળ	૩૬૫	પ્રાણીઓ પોતાનું રક્ષણ મા. પડે કરે ?	૩૮૬
પરમાર્થી રાન રંતિદેવ	"	૨૦૩	ફોટોમફીની હરીફાઈ	(ફોટો) ૩૭૩
માતૃદેવો ભવ ।	"	૨૪૩	બોરસદનો બાબરચોક અને કાઠાસાહેબ કાલેલકર	" ૧૬૮
મીરાંબાઈ	"	૨૮૩	બાવનગર રાજ્યમહેલનો કાતરે દરવાજો	" ૧૫૨
	સાદાં		માધાવાવ	રવિશંકર રાવળ ૪૧
અનન્તાની ગુફાઓ	ડી. રામરાવ	૮૫	મારા પતિને આતું ન લીકું લાખું હવું.	રવિશંકર પંડિત ૪૫૧
કપવાસને એકવાસમે દબાડે ગાંધીજી	(ફોટો) ૪૩૦		રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર	(ફોટો) ૫૨
એક ન તરાપે વાપ કિરીટની ચરદન પર ચડી મથે	ચિત્રકર રવિશંકર પંડિત ૪૪૭		રાણી સીમીની નરજી અને કબર	" ૪૩૧
ને હોદાને જળગ્યો	રવિશંકર રાવળ ૨૭૪		રવાપરી દરવાજો : બાવનગર	" ૧૫૩
એક તેવરને કારને	" ૨૭૫		વાપે તરાપ મારી	રવિશંકર પંડિત ૪૪૭
" " "	" ૩૭૨		સાંમળદાસ કોલેજનો કાતરેલી બળા : સાંમળગર	(ફોટો) ૧૫૫
એકલવ્યની ગુફાસિણા	" ૩૨૩		સાંમળદાસનું મૃત્યુ	અવનીન્દ્રનાથ ઠાકુર ૩૫૦
એ પ્રેમજ ન્યામિતિ	રવિશંકર રાવળ ૧૨૧		શ્રીમતી	રવિશંકર રાવળ ૪૦૭
ગંગામંદિર	(ફોટો) ૩૫૧		સાતમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ	(ફોટો) ૧૬૬
ગાંધીજીને અમદાવાદ મૃત્યુનું માનપત્ર	(ફોટો) ૨૩૦, ૨૪૭		સિદ્ધ વિકરાજ ચર્ચ ફરી ગમ્મરો.	રવિશંકર રાવળ ૨૩૧
ગીરનારનાં દર્શનો	લેડ લેફ્ટન ૨૬૬		સિરદાર નિવેદિતા	(ફોટો) ૨૧૬
ગ્રીક કન્યાઓની કીડા	(અનુન ચિત્ર) ૧૬૩		સીધી સેયદની મરજીદની કાતરેલી બળા	" ૫૩
દુલ્હનીશાસને ધમ્મલાં રામદર્શન	(ફોટો) ૪૫૦		હડીસોંગનું દહેજ	" ૮૪
દીનબંધુ અંજૂ			દરજીનાં ટોળેશોનાં પીટળાવાં લાખ્યાં.	રવિશંકર પંડિત ૪૩૦

કાવ્યો

અસાધી મેષ	ત્રિશુવન ગૌરીશંકર બાસ	૨૫૪	"	૨૦૩
આકાશી તારા (ચિત્રિત)		૩૬૧	અગ્નિ અને વટોળ	ત્રિશુવન ગૌરીશંકર બાસ ૧૩૨
હૃદ કહે— (ચિત્રિત)	કવિ દલપતરામ	૬૫	બેનના રાખુગાર	કવિ નાનાભાઈ ૧૮૮-૮૯
ઠનાળો	ત્રિશુવન ગૌરીશંકર બાસ	૧૭૨	બાળવૃક્ષ	ત્રિશુવન ગૌરીશંકર બાસ ૪૧૭
ઠપા	"	૪૮	બાઈબેન	૨૨૧
એ બહની ફરફાર		૪૭૧	ભાઈનો	ત્રિશુવન ગૌરીશંકર બાસ ૩૩૦
કદરદાન (ચિત્રિત)	કવિ દલપતરામ	૧૦૨	બાવના	સીતારામ જે. રાઈ ૧૦૧
કાચળા કાચળીનું શબ્દન		૬૭	ભોળો ભાભો (ચિત્રિત)	કવિ દલપતરામ ૧૮૫
છું તેધાર		૧૪૫	મધરાત	ત્રિશુવન ગૌરીશંકર બાસ ૨૬૫
જનની	૨૫. કવિ બોટાદકર	૪૩૨	મદ્યકાંડા	૫૪
જેસળ તોળલનું શબ્દન		૧૧	માનુંકો મર	૨૫૭
તેજસ કાકોર		૧૪૧	માપાવાવ	૫૮
દીવાળી	ત્રિશુવન ગૌરીશંકર બાસ	૩૭૬	માનો રાઠ	'દિમાકવ' ૩૩૧
દુઃખસુખ	કવિ નાનાભાઈ	૩૭૩	વસેલ	ત્રિશુવન ગૌરીશંકર બાસ ૬૦
નમેશી ડોશી (ચિત્રિત)	કવિ દલપતરામ	૨૨	શીઆળો	" ૧૦
નાવનો કસાન	કવિ નાનાભાઈ	૧૮	રોશન	" ૪૩૩
પ્રાર્થના		૧	સંખ્યા	" ૨૦૬
"		૪૧	હસનું ને હસનું	૨૧૫
"		૮૧	હાથ ભેડી ના બેસો	કવિ ખજરાઈ ૨૫
"		૧૨૧	કાવિ અને કાશાણુ (ચિત્રિત)	કવિ દલપતરામ ૨૩૭
"		૧૧૭		

નાટિકા

એકલવ્ય

૩૧૮

જીવનચરિત્રો

એ પ્રેમજી ન્યાતિ	મહારાજ હરિભાઈ રેગાર્ડ	૩૨૧	દીનબંધુ એન્ડ્રૂઝ	બનારસીદાસ ચતુર્વેદી ૪૪૦
કાસનદાસ મુળજી		૪	પંડિત વિષ્ણુ દિગ્ગજ	૬૨
કવિ બોટાદકર	નવલરામ નવરાય ત્રિવેદી	૪૦૯	મીરાંબાઈ	૨૮૧
ગોસ્વામી હાલસીદાસ		૧૬૬	રણજીતરામ	હરિભાઈ પીતાબજરાસ મહેતા ૧૨૫
દાપકાનો રોધક		૩૭૪	રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર	૫૦
ડૉ. આર્થર મેથિલ		૨૦૧	સિસ્ટર નિવેદિતા	૨૪૧

વાર્તાઓ

અમૃતની કોટીઓ	મજબૂત મેધાણી	૨૩૨	બરી બનેલી પાનો	૩૦૬
એક તેવરને કારણે		૨૭૩	ગુપ્ત જાણી વસ્ત્રી	'પ્રમીત' ૧૪૪
એલા આણે તો કાઠીયો	ત્રિશુવન ગૌરીશંકર બાસ	૩૩૨	મોડાનું બેધન	નવલરામ દેવ અને ડ. બા. દાદેરાઈ ૧૨
કહવાલી ડોશી	'બોધવ' ૭૧		મોડાનો હાથ	૧૮૪
કોર ફા	દત્તાત્રેય બાવડેશ્વર કાવેશ્વર	૧૩૧	બંદ્રામાં બોલુ રહે છે ?	'બાલબંધુ' ૩૦
કિરીટ	શ્રી ધનસીપાલ	૧૩૪, ૧૮૬, ૨૧૬, ૩૪૨, ૩૮૦, ૪૨૮, ૪૭૪	દિવિચલનનું મુળ	પ્રજ્ઞાદાસ કાકર ૧૮
			દીકો	૨૦૧

સાંકળીક

નગરચીફના દીકરાની વાત	લીલાવતી મેલિરીકર	૧૬૫	મધરાતની બિંદુસ્રવ
નાના દુર્ગતચીતની ચતુરાઈ	નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ	૧૬૨	મુગ્ધા મગાની વાર્તા
પ્રાણુદાપી દવા		૮૯	મેટ્રડમ કુશી
પુરાણુ ભગત	રબીઈ દિલ્લિંગ	૨૫૬	મેલુકકા
અલિદાન	અવેરચંદ મેથાણી	૪૧૫	સાહુકાર હરચરાત
બહારચીઓ રામવાળો	પ્રાણુજન આચાર્ય	૬૬	સાણુલ ગોહીલ
ભુરૂ દાદખાં		૨૧	વફાદાર મિત્ર
બહેનની આશીશ	નિબુવન ગોરીશંકર બાસ	૩૧૩	

૬૩ મા. ૧	૧૭
પુસ્તક ૧	૩૦૬
	૧૭૩
નાહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ	૩૮૦
	૨૧૮
	૭૦
	૪૪૫

લેખો

અનંત અને ઉપેન્દ્ર	૨૬	લીલાવતી તૈયારી	૩૧૫
આકાશદર્શન	દરિદર ભટ્ટ	નવું વર્ષ	૪૦૭
અભિજિત, શ્રવણ તથા મેગન	૩૧૬	નવી સહિ	૪૨૭
અધિની, ફસિકા, રોહિણી, પુનર્વસુ, પ્રવહાદય		પહેલું મુખ તે બંને નખાં	૨૧૭
અને યમુના	૪૦૦	પાંચ મિત્રની હસરાત	૧૦૭
દેવયાની, ભાદ્રપદા અને ચામત્સ્ય	૩૧૧	પ્રસાદ	૨, ૪૪, ૮૩, ૧૨૪, ૧૭૦
ધ્રુવ, ધ્રુવમત્સ્ય અને સમર્થિ	૧૧૨	બેલગામ	૪૮૦
મધા, ફાલ્ગુની અને મહિમાસા	૨૭૬	બેસવું વર્ષ	પ્રાણુજન આચાર્ય ૩૬૧
મુગ, બ્યાલ અને અમરત	૧૫૬	ભાવનગર	૧૫૧
ભૌતિક વિચાર	૪૮૫	મા	૨૪૯
વૈશ્વિક, શુક અને મંગળ	૧૬૪	માદામારકરના વતનીઓ	૧૭૩
સિંહાવદાન	૪૪૧	માલુદેવો મળ ! દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર	૨૪૩
હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ અને રાત્રિ	૨૭૧	માણુકરી	૪૫
ભાષાર્થ દેવો મળ ! દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર	૩૬૫	માણુકરી	
હતિહાસદર્શન 'પ્રમત્ત' ૨૩, ૧૦૩, ૧૮૧, ૩૦૩, ૩૫૦, ૪૩૩		અમાદમ.લિંદાન	૪૧૩
ગુગલી પ્રબંધ		અભાઈ સાથ	૩૨૧
ત્રીરંગુ વિદ્યાર્થીસંમેલન-ઉમરેડ	૩૧૮, ૪૩૭	અસહ્યારતું બીજ	૩૧
મહાવીર પિઠાલયતું સંમેલન-મુંબાઈ	૩૧૯	આર્થિક મહાસમરમાં ૧૦૨ દિવસ	૩૩
પુવકસંપન્નરથ	૩૧૮	આ દશા ?	૩૬
સુરતતું સુવકસભાદ	૪૮૨	આપકર્મી	૪૮૭
હવાતીર્થ અભ્યુદય	નારાયણ ર. મગધાની ૮૫	આપણી રમતો	૨૩૬
હાળા માધાનો મહત્તી શું ન કરે ?	૩૩૬	એક વીર	૧૧૧
કનીચા	૪૫૯	એક સાહસિક કુમાર	૧૫૬
કનુસાની પાતાળશુદ્ધ	૨૧૧	હમણી પ્રબંધ	૩૩
મરીનની દાંડ	દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર ૪૨૫	હવેમાં હવે આણુસ	૨૭૮
મીરનારની વાર્તા	અવકૃષ્ણ પુરાણી ૨૨૯, ૨૬૨	કવ્યનિહિત પરશુરમિ	૬૪૭
મીરનારનું સફેલ છે	૨૨૨, ૨૭૨	કમળીર પ્રાચીન	૧૫૬
મંદુઓ પીરો કંઈક	ચાપલસાથ ૬૧	કવિવર સ્વી-દ્રનાથની છબી	૭૩
વંશી	'હાળાનો એક્ટ' ૩૦૮	મરીનનો બેલી મેન પાઉન્ડ	૨૩૯
વરસો શીખમે	૧૮૦	મરીન નેગિન્ટન	૩૧૨
દહી	અમૃતલાલ પ્રાણુકર પદ્મણી ૧૪૯	એક વર્ષનો વિદાન	૭૬

પૌષ ૧૯૮૦ થી
માગસર ૧૯૮૧

સાંકળીકું

પૃ

જાગર	૧૧૦	શ્રીરામચંદ્ર સ્વામી	૧૬૮
મહાદેવ મોરાર	૧૧૭	સ્વ. આશીષ મુકરજી	૨૩૮
છપતકલા	૪૬૦	સાક્ષીઆ સ્વામી	૩૬૨
ડૉ. કેમેરર	૧૬૬	સોમનાથ	૧૧૬
તપસ્વિની રાખેયા	૩૨૦	સોરઠની સંસ્કૃતિ	૪૪૩
દેશબંધુનું સમર્પણ	૪૮૮	સોરાષ્ટ્ર	૧૧૬
પડછાયા વિનાની બતી	૧૧૭	હાથીનું મોત	૧૫૬
પરિશ્રમ અને સ્વાગત એ ફાળલા	૬૫	હિંદના વિદ્યાર્થીઓને અર્પણ	૩૬૩
પરદુઃખસંભવ મિ. સીમન્ડ	૩૨૧	મિન્નલસ	૨, ૪૨, ૮૨, ૧૨૨, ૧૬૪, ૨૦૪, ૨૪૪, ૨૮૪, ૩૨૪, ૩૬૬, ૪૦૮, ૪૪૮
બગીચાવૃક્ષો	૧૧૫	હતી આંખે.....?	૨૦૫
બાર વર્ષની બાલકવિ	૧૧૭	તમને હસતાં આવશે છે ?	૨૪૪
બાર વર્ષનો બાહાદુર કુમાર	૩૨૧	કુરમન	૩૨૪
બાવીસ માધ્યમ તરવાની હરીફાઈ	૩૨	નતો	૩૬૬
બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું પ્રદર્શન	૨૮૦	મન થઈ નય છે	૪૦૮
બી અમ્મા	૪૬૦	મીનલ	૪૪૮
બેકી રૂઝમેનો ચોરસ	૪૦૪	લક્ષ્યાધિપતિ	૨૮૪
બલો બેન ડેવી	૩૨૨	સાધુરા	૧૧૫
મહુમ પ્રો. એન્ડી	૪૪૫	મિ. એફડેલ અને કમળી પ્રભ	૩૭
માફું મરણ	૩૫	મેટિશ	‘સાધનો એક્સ’ ૨૦
કુલકમેદાન લોપ	૨૭૮	રંગણી	૨૬૬
કાઠી ખાચર	૨૭૮	રસાયણવિજ્ઞાન અમાઠાર	લામરીકર અંબારીકર સહ ૨૧
રમ્યાર્ક ડિસિંગ	૨૭૮	રસાંબધન	૨૮૩
રેલ્વે	૧૬૭	સાધેવ	૩૨૩
લતીફ હાલમ	૪૦૨	સાધુવજ	કુરુપોષામ નારાયણસ ગાંધી ૩૪૮
વિન્યાદશમી	૩૨	વનરોવ	૪૧૮
વિન્યાનો માર્ગ	૩૨૧	વરસાદ	વિનોદિની ૨. નીલકંઠ ૨૯૨
વીરધુનોનો બાચ	૨૪૦	વિજ્ઞાન એ શું છે ?	શાન્તિલાલ જગનલાલ પંચા ૪૨૫
વૈનર વેલ	૭૭	વીનજીની રમેતો	૬૫
વૉશિંગ્ટન વૅલ	૨૪૧	સુવેબલ અથવા મુંદર અમરો લખવાની કળા	૩૮૩
શરીર કસોટી કામનું	૪૪૫	રસાદુર આપના કુમારનો	૩૬૦
સહીદ	૭૨	હૃદયનાથ	‘વિદ્યા’ ૧૫૦
શાન્તિનિકેતન અને શ્રીનિકેતન			

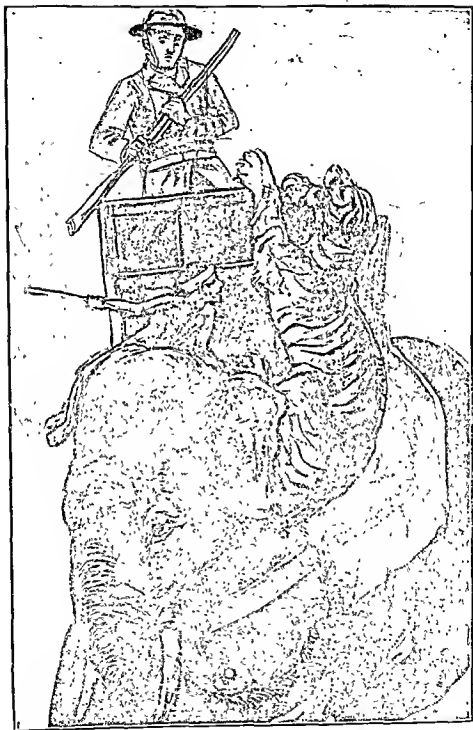
પરચુરણ

અપાર્ણ	૩૬, ૬૩, ૯૯, ૧૧૧, ૧૫૧, ૧૬૧,	એમ કેમ ?	૨૩૫
	૨૧૭, ૨૨૮, ૨૩૭, ૨૫૩, ૩૦૮, ૩૩૫,	મણિવત્-ગમત	૩૮૨, ૪૨૪, ૪૬૪
	૩૪૬, ૩૮૬, ૪૦૧, ૪૧૪, ૪૩૬, ૪૫૮	મયે મહીને	
આ મહીને	૭૭, ૧૧૬	છાંદોના નવા પડા પ્રધાન	૭૪
છનામી હરીફાઈ	૭૮, ૧૬૨	હલાપ્રદર્શન	૧૧૮
આલો આબળી કાઠો	૩૧૧, ૪૦૫	કામગાદેબ કાચેલકર	૭૭
વિદ્યાર્થીઓની ફેરોગારી		ચિત્રો (અલીપીરાદેશ અને લેસ્ટી વિંસન)	૨૯

નામદાર ગાયકવાડનું આપણું	૭૬	મીંધીભનાં વિચારસત્તો	૩૬૬
લોકનાયક લેનિન	૭૪	નવાં ગીતો	૩૬૦
શ્રી. ઇન્દુલાલ યાસિં	૧૧૬	બેસરી	૪૪૦
સંખીત પરિષદ	૧૧૭	બાળવિદ્યાર	૧૬૬
સદામુક્ત બાપુ	૮૦૭	ગોરાદકરની કવિતા	૪૪૦
સદ્ગત પ્રેસિડેન્ટ વિકસન	૮૦૭	બાવનાસુધિ	૨૩૪
સાતમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ	૧૬૬	બૂચી	૩૬૬
૨૫ મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા	૮૦૭	સાલસાલી	૨૩૪
આમાસાની વીજળી પટેલ ત્યારે	૩૪૬	વીરકથા	૨૩૫
જરા ઉપયોગનું	૩૧૨	સુરીશ્વર અને સમ્રાટ	૧૬૫
જરા ચેતને	૪૭, ૧૧૪, ૧૭૬	સોશાલની રસધાર આગ ૧	૬૬
તમારી કુશલે	૧૫૪, ૧૬૩, ૩૧૫	હૃદયરજુધાર	૩૬૬
પુષ્ટા તંત્રીને ૪૦, ૨૭૨, ૩૦૫, ૩૫૪, ૪૩૬, ૪૪૨, ૪૬૪		કુલપાંદરી	પ્રકાશન ગ્રંથ ૪૬૭, ૪૭૬, ૪૮૩
પુસ્તક: નવાં અને જ્ઞાનાં		મૈત્રીનાં પાત	૩૦૨
અચલાયતન	૧૫૭	લીલો મેચ	૮૦, ૧૬૧, ૨૦૧, ૨૪૧, ૨૭૩,
આશ્રમદરિણી	૧૫૮		૩૬૪, ૩૬૪, ૪૦૫, ૪૪૬
કાચસમુચ્ચય	૧૬૫	સ્ત્રીકાર	૧૫૮, ૧૬૬, ૨૩૫, ૨૮૦, ૩૬૦, ૩૬૬, ૪૪૦
કુમારિકાધર્મ	૩૧૬		

એક જ તરફિ વાપ કિસેલી મલ્લ પ- ચી જો ને મોઢાને વળગ્યો.

તમે પછી શો નિશ્ચય કર્યો?

ગયે મર્યાદિત આશ્ચર્ય યોદાહેલી યુવાત્રી રંગીની પત્રિકા તમે વાંચી હશે. ન. વાંચી હોય તો આ અંકની 'મીઝક્સ'માં એનો સાર આપ્યો છે તે વાંચી લેજો. એ વાંચીને તમે દેવે શો નિશ્ચય કર્યો છે? આ વરસનો આ છેલ્લો અંક છે. આખા વરસ દરમ્યાન કુમારે કરેલું કામ તમે જોયું છે. એ ઉપરથી તોફાં ફરી તમે તરત નિર્ણય લીધો શકો.

મયા વરસના પોતાના કામથી 'કુમારે' તમને સંતોષ આપ્યો છે? એમાંથી તમને કંઈપણ નવું, કંઈપણ ઉપયોગી, કંઈપણ રસાયણ કે કંઈપણ જાણવા જેવું મળ્યું છે? તમને 'કુમાર' ગમ્યું છે?.....તો—તમે ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહો, અને વધુ નહિ તો જીલ્લે એક એક ગ્રાહક વધારી આપો.

‘કુમાર’ કોનું?

૧. ‘કુમાર’ અમારું કે તમારું એક-લાનું જ નથી. નથી તે કોઈ કોમનું, ધર્મનું કે પંથ-સંપ્રદાયનું. અથવા કોઈ રાજકીય કે ધાર્મિક પક્ષનું.

૨. ‘કુમાર’ તો છે દેશના દરેક ભાવિ નરનારનું—આજની ઉગતી પ્રવૃત્તિ—જે આવતી કાલે જગતની જવાબદારીઓ માથે લેવા ઉમેદવાર છે તેમનું.

૩. ‘કુમાર’ નવા યુગનો આગામી હૂત છે. તમે લલ્લો છો કે દુનીઆ ઉપર એક નવો જ યુગ ફેલાતો આવે છે? એ યુગમાં પ્રાતુલાવ ને શાંતિની સુવાસ છે. તમે એ-યુગને ન ઝોળજો તો એ યુગનું જીવન જીવી જાણી ન શકો. એવા સુંદર જીવન માટે તમને તૈયાર કરવાના ‘કુમાર’ને ઠોક છે.

[પાછા]

ગ્રાહકો! તમારાં કામનું—

આ અંકની સાથે જેમનું લવાજમ પૂરું થાય છે તેમના અંક પર તેના ખજાર આપનારી પત્રિકા મોકલે છે. એ તરીકે ચાલુ રહેલા હસ્તનારે પોતાનું લવાજમ આ અંક મળતાં જ ન મોકલી આપવું. કારણકે પત્રિકા આપ્યોને અમારે આવતો અંક ની.પી. કરવાનો દરજો અને તપાસ અરજિયાતમાં વી.પી. એક્સામટાં ન લેવી પડે. માહોના અવકાશ પ્રમાણે રેલ્વે પોસ્ટાં પોસ્ટાં વી.પી. થવાને લીધે તમને આવના મહીનાનો

નવા વર્ષનો સુંદર ને આકર્ષક પહેલો અંક મોકલો મળશે.

! એ અંક જદાર પડે કે તરત જ મેળવવો હોય, તો આ અંક મળતાં જ તમારે પોતાનું લવાજમ મનીઓર્ડરથી મોકલી આપવું. એથી અચ્ચે એવું થશે, સરવડ વધારે થશે, વજન બચશે અને અંક નિર્ધારિત મળશે.

એવી જ પ્રેરણા તે કર્યા કરશે.

૮. 'કુમાર' ઘરઘરમાં આદર-પામે, દરેક ઘરમાં મુંદર, નિર્મળ, પ્રેમાળ વાતાવરણ રચાશે મંગલકોને ઉદ્દેશ છે.

૯. 'કુમાર' જુગજુગ જીવે, ઘરઘરમાં આદર, ઉત્સાહ અને પ્રેરણાના પ્રવાહ વાહુ રાતમે આડો છે !

તો 'કુમાર'ના મુખકુખના થોડા ભાગીદાર થાઓ

મામેગામ, ઘેરઘેર, દરેક મંથા, દરેક સમુદાય ને દરેક સાતિમાં 'કુમાર'નું ધ્યાન પહોંચે તમારી ભાવનાઓ ફલાવો અને ચર્ચો. ભાવનાનું જળ અનુમ છે.

૧૦. 'કુમાર' દેશમાં સંદોહિત અમર રહે એવો નિશ્ચય દરેક યાચનાર દહતાથી કરે, અને પોતાથી 'યાચ' તેટલું અંતઃકરણપૂર્વક, કરી છૂટે. તમે અને અમે આ જગતમાં ન હોઈ પણ 'કુમાર' દેશની સેવા કર્યા જ કરે એ વિચારને મંકમ જનાવો.

૧૧. 'કુમાર' જેમના હાથમાં પહોંચે તેમણે તેની પ્રેરક વાતો મિત્રોને, કુટુંબીઓને અને અભણ, ભાણેઓને કહેવી. જેઓ અર્થ કરી શકે તેમ હોય તેમને ગ્રાહક થવા રાજાઓ અને મંત્રાઓને બીજા અર્થમાં 'કુમાર'નો અર્થ ઉપયોગી અને જરૂરનો પ્રદા કરાવવી. મિત્રોને પત્ર લખતી વેળા 'કુમાર' વીણી બે રાખે જરૂર લખવાં. પોતે હોય તેમણે કોઈ અર્થ વિદ્યાર્થી કે મંડળને 'કુમાર'ની ભેટ કરવી.

૧૨. આમ, 'કુમાર'ના, સૌ રસીક થાઓ. પોતાનું વય વંધતાં 'કુમાર' સૌનું અનિષ્ટ છવનથી રક્ષણ

‘કુમાર’નો સત્કાર

ફ 'કુમાર' મુજરાતનાં માસિકમાં જુદી જ ભાત પાડી છે.—કેમચાલાલ મુનશી

ફ 'કુમાર'ની પાછળ રહેલા ભાવનાઓ-દર્શથી મને એટલું આકર્ષણ થયું કે તેના અંગે હું મનાથી વાંચી ગયો. એ આખા માસિકમાં પછા ઉઠ્યા તથા સારા પ્રકારની રસપ્રતિ મને દેખાય છે.—ડૉ. કાન્તિલાલ પં.

ફ 'કુમાર'માં પાછી નથી દિશાઓ તમે યોગ્ય રીતે લખાઈ છે, અને પછી સાફ આવડે તેમાં નેહ છે.—અરવિંદશર કરામતજી ખખરદાર

ફ હું પછા વખતથી છે ક'ઈ. ઉજ્જોતા હતો તે એમાં બાથું પું.—કરસંનદાસ જી. ચીતલીઆ

ફ કાના મુંદર નયુનાનું એક જ માસિક 'કુમાર'.—મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ

ફ પાને પાને ઉચ્ચ ભાવ અને ઉદાર આદર્શની અમક રહેલી છે... પોતે કુમાર દેશમાં નહિ મળે તેટલું પછી પછી નજીવાનું ડાહ્યા જીવાનોને પણ 'કુમાર'માંથી મળે એમ છે.—હર્ષમતલાલ ગણેશજી અંજારી

ફ 'કુમાર' જલ્દે માફે વડાલામાં વહાલું અને નછકમાં નછકડું સજી હોય એમ મને લાગે છે; અને તે મેં આને ત્યારે મને તે બહુ જ અસહ્ય થઈ પડે છે.—આહક નં. ૪૮૬

ફ 'કુમાર'ના લેખો વાંચીને મારાં બાળકો બહુ ખુશ થાય છે. અમે સહુ તે વાંચીએ છીએ, અને સર્વને નેહ નજીવાનું મળે છે.—આહક નં. ૨૩૨

ફ રસ અને કલા દ્વારા મારી પ્રીતિનું પાત્ર બનેલું એટલું એક જ માસિક 'કુમાર'. તમારી કવિ એએ તો મને કવિતાને રસીક બનાવે છે—એક વાંચનાર

ફ વિપ્રોની ચુંટણી કુનેદથી કરી છે અને વિપ્રો વગેરેથી તેને હીપાવી છે.—રસેતમજી મસાણી

ફ આ માસિક હજી જાગૃત્વમાં છે, છતાં તેના અંગે એક કરતાં એક ચર્ચાઓ નીકળતા જાય. ભવિષ્યની આશા આપતાં બાળકોના મુરખીઓ. આ માસીકને જરૂર જોવેલાં આપે.—રીડ હરેશ્વર વાડી

ફ દસ મહીનાની વયમાં તો 'કુમાર' બાળકોની કલા સરજ અને ભાવનાની આપનારો ચિત્ર તેમજ ચમકનો કલાભર્યો હોય છે. કરીને કુદરત-કલાનાં હાથ મીલાવતું હોય તો તે 'કુમાર'... એનાં નાનાં ચિત્રમાં પછા આપણી સંસ્કૃતિ રસરસ બહુ છે... 'કુમાર'ના પ્રત્યેક પાનાની ગોઠવણ જીવંત બનાવવાનો પ્રયત્ન નેવાય છે. રંગની ભવકતા આ આખા અંગેના મુખમાં આંખોને કાઢે, જમિઓને વાદે અને સાચી રસજતા પોષે છે

'કુમાર'નો પ્રચાર હજી કેટલો અલ્પ !—‘સૌરાષ્ટ્ર’

નવી સૃષ્ટિ

કલ્પનામાંથી સ્વપ્ન લાધે છે; અને સ્વપ્નમાં નવી સૃષ્ટિ જાગે છે. કૌમાંકની દેવી કલ્પના છે અને સ્વપ્નને એના સોળતાઓ છે. આજ તું કલ્પના કરીશ—સ્વપ્નમાં સ્વીકાર, અને કાલે નવી સૃષ્ટિ ચરજશે.

ચીકાચાકુ ન થા, ભાઈ. સર્વથા અસાધારણ જાન. જીનાંઓથી તું જીલો પડે છે એટલા ગાઠે ન અટકીશ—ત થેલીશ તારી હુનીઆ ઘડવાને કુદરતી હક તને જ છે. તો આવેલ અંતરાય ભેદી તારી ધુનમાં આગળ ધપશે; અને મહાપ્રાણ તું મેળવીશ.

તારી ચિત્રપેશીને ખુલ્લેજી કલ્પનાની રમત કર, અને વિષાતાની શક્તિ તારી છે. તારી રોજનીશીને પાનેપાન સ્વપ્નની વાત માંડ, અને ભાવિતું મંડાણ તારે હાથ છે. તારા જીવનપંથની પળેપળ નવું જાન જગાવ, અને જગતને ચુકાની તું છે.

.....પણ તારી કલ્પના નિર્દોષ હોય; સ્વપ્ન સુંદર હોય અને સૃષ્ટિ સારી હોય એ બંધનું ખમુસ જરૂરું છે.

ભેદ શકે તો સામે નીકાસાને પાંધ જાહે છે, અને સાંભળે તો પાછળ આંસુને સાગર ઉછળે છે.

જહતને આર્દ્ર કરવાની અને બેરોગપણને ઘાટમાં કાલવાની કલ્પના તારી છે. અપંગને આધાર દઈ દોરનાર, અનાથને અણખણ મદદગાર, ખીચારા દરદીને માથાણુ પડિચારક, દુઃખી ગરીબને પક્ષકાર, અને દેશને ધ્વજ લઈ ધસનાર, —એવા એવા સ્વપ્નના દેખાવ તારા છે.

અને હવે.....મધરાતના આકાશી હીવાઓ તને સુંગી અગ્નિય દે છે—જગતની આતુર આંખ તારી વાટ ભેઈ રહી છે.

પ્રજાપાથી આ
અંક સાથે 'કુમાર'નું
પ્રથમ વર્ષ પૂર્ણ થાય
છે; એ પ્રસંગે
આપણે પરસ્પરનું
અભિનંદન કરીએ.
પરંતુ રાજસ્થાનમાં
અમે ફરેલી આગ-
લીએને અમે ફરેલી
અરી ખાંડ ખાંડી
રાકવા છીએ તેને
તોડ તો તમે જ
છોડો કે હીક. અમે
તો અમારા મનથી
જોશીલ સમજીએ
છીએ કે ને ને ધાર-
જાએ અને અધિકી
તેનો સોચો બાપ
પણ અમે હજી
બર લાવી રાકવા
નથી. છતાં, ગુજ-
રાતનાં, આસિકામાં,
'કુમાર' છંક અ-
નેખી જ બાપ પાડી
છે કે નહિ, અને
ગુજરાતની જગતી
પ્રજાની સંધક વ્યવ-
સ્થા તે કરી રાક્યું
છે કે નહિ એ વાત-
નો તો, તમારા
ચોતાના વિકાસમાં
એણે કેટલે અરી
સદાય ફરી છે તે
પરથી, પ્રમાણિક-

મી જાન સ

મી જાન એ શું છે તેની ધણાવને ખબર નથી હોતી. તમે જ્યારે
તે જોઈ બેસો છો ત્યારે જ તે નિવા તમે કેવા લાગે છે તેની
સમજ પડે છે. તમે તે વખતે કહો છો, 'મારી સાથે હમણાં વાત
ન કરો; મારો મી જાન ટેકણે નથી.'

ચોતાનો મી જાન ટેકણે નથી કોઈથી જોને ખબર પડે છે તેને
તો હું ધન્ય કહું. કારણકે તે ખૂબ ધણી જ યોગ્ય બની જવાની
તેને તક મળે છે. પરંતુ ધણા દુર્ભાગીઓને તેમનો મી જાન નબ ઓ
ત્યારે મુદ્દલ બાન રહેવું નથી. તેની આસપાસનાં માણસોને તરત
લાગે છે કે આદરણ્યોનો મી જાન મથે છે.

મી જાન જોઈ જોલા માણસો પોતે શું કરે છે અને શું જોશે
છે તેવું પણ તેમને બાન રહેવું નથી. તેઓની વાત સાચી હોય
છતાં જોવાને લીધે તે બીજાને રજા કરી રાકવા નથી. ધણીવાર
તો દલીલ નહિ કરી રાકવાથી, અગર ખાણ પડવાને લીધે પણ
મી જાન જોઈ તેઓ ચોતાની બાજુએ વધારે વફાવાનું કરે છે.

તેઓ સિતરવી અને દુરમ બનેને એકસરખા બારે છે, બેજાનાદ
માણસો પર આરોપો ફેકે છે, છો પર ચીકણ છે, અને ધણીવાર
બરફર વફાવાને કરી બેસે છે; અંતે છંદગી, સુધી ધસ્તાવા રહે છે.
તેઓ સહેજવારમાં કુટુંબીઓને અજાણનાં બની નબ ઓ,
જિનેને દુરમ કરી બેસે છે અને નતે સદા દુઃખી રહે છે.

તમને કે ખીજને જરાપણ ક્ષેત્રરૂપ ધાર એવા દેખાવ ધરીશર
પણ ન પવા દો. તમારા અગ્નિચક્રમાં કોષ આંખી નબ તે પળે
પણ તમારો મી જાન હાથમાં રાખો.

એ પળે તમારા બાવો એકદમ બદલી જાયો. તમને રોબારૂપ
ન હોય એવા બાવ દાખી તો અને મી જાન ટેકણે લાવવા તરફ તમારું
મન વાળો. તમે પ્રયત્ન કરો છો તો એવા બેઠકે તેવા બાવ તમે
બદલી રાકશો અને મી જાન જરૂર ટેકણે રહેશે.

જ્યારે મી જાન નબ ત્યારે તમારી કંદગીના કાઈ બન્ય કાર્યનો
વિચાર કરજો; અને એ કાર્યની આતર પણ મી જાન સાચવવાનું તમને
બાજી લાગશે.

પણે તોય કરવાનું
જામને જ. સોંપીએ
છીએ.

અમારી કૌથી
મોટી પ્રાદ તો એ
હતી કે 'કુમાર' દર
મહીને નિયમિત-
પણે બદલ પડે.
પરંતુ તેમાં જે છેલ્લા
ત્રણેક માસથી અમે

નિષ્ફળ નીવડ્યા
છીએ, એ ધણા
સંતાપ સાથે અમે
કલ્પ કરીએ છીએ.
ચિત્રોની તૈયારી
અને 'કુમાર'ની
દબની છપામણી
કરાવવાને જોને અ-
નુમત છે તેઓ
સમજ રાકો કે એ
વસ્તુ પછે વખત
લે છે. કેટલીક બાપ-
ખાતાની અગવડને
લીધે, અને કેટલીક-
વારે વધુ કુંદર
વસ્તુઓ અમારા
વાંચનારાઓ આગ-
ળ રજા કરવાની
હોંશમાં, અમારે
નિયમિતતા તોડવી
પડી છે. અમારી
પ્રબળ ઇચ્છા છે
કે એ અગવડોને

પહોંચી વળ્યા જે-
હાં સ્વતંત્ર સાધનો
ને તેવાથીએ 'કુમાર'
ને હોય, ને બેસાળવર
પુનઃ અંક મોઢ-
કોના હાથમાં બંધને
પડે. એમે 'તેને
મટિ પ્રયત્નો કરી
રહ્યા છીએ; અને
'કુમાર' એ બેરબર
આ યુગની જરૂરી-
આવડતું ન - અંગ
હરો, તે એ કષ્ટા
પાર પંચા વિના
નહિ રહે એવી
અમારી ખાતરી છે.

'કુમાર'ના વાંચ-
નારાઓની એ સંખ્યા
ઢાલ અમારી પાસે
છે તે ભેતાં શુભ-
સાત મટિ નિશાસ
જેવું, ન જ ગણાય.
છતાં આ નવા યુગ-
નો નવીન સાદર્ય,
નવીન કલ્પનાઓ,
નવીન. યોજનાઓ
અને નવીન વસ્તુઓ
કુલરાતની ઉગતા
પ્રભામાં ઉતારવાને
એ સંગીન માથે
આપ્યા માસિકને
મેઢએ તેના પુરાતી
સંખ્યા તો એ નથી
જા, આ સ્થિતિ અમે
આમ વારંવાર રખ-
ધપણે ફેલીએ છીએ
તે ઉપરથી કોઇ
એમ માનવાની જુદ
ન કરે કે અમે લેસ-
માંન હાતારા થયા

ત્યારે ત્યારે તમારા આદરથી કવચી સ્થિતિમાં તમે જઈ પડો
ત્યારે તમારા મનમાં કોઇ ગ્રેસ્ક વિચારો કરો, અને તેના આનંદમાં
ગરક થઇ જાઓ.

તમારી કલ્પનાની સદાય લઇ ઉત્તમ સ્થિતિમાં તમારે મન
પસેવી દેવાથી પણ તમારો શ્રીમંત્વ હાથમાં લાવી રાકરો.

કોઇ પણ કલ્પની જીતિને તો એ ન થતા તમારી ભંત પડે મનુષ્ય
સ્વામી હો. તમારામાં હોય તેટલું બળ કરી અંદર હુકમ ચલાવો;
અને બધાં જ્ઞાનવંતોના તમારાં મદદગાર થો.

ત્યારે તમે નિરાશાની ખાડમાં પડી જવા લાગો ત્યારે મનમાં
આનંદ, ઉત્સાહ અને બળવાળી કલ્પનાઓ કરો, અને કોઇપણ રીતે
પુરામીલન ટકાવી રાખો. ખાતરીથી માનવે કે તમે તમારા મનનું
વજ્રભુ ધારણે તેવું લાવી રાકરો.

તમે શુરસે થવાની તૈયારીમાં હો, ઉરરાશ જવાના હો, વ્યાકુળ
થઇ જવા હો કે નારાજ બની જતા હો, તે થળે એકદમ તે
લાગણીઓની સામે યાચો. એવી નબળી લાગણીઓને વશ થઇ
મીલન મોઢ બેસવા માટે પોતાનો કોઇ ભંતનો બંધાવન કરવો તે
અયોગ્ય છે.

જુરામીલન ટકાવી રાખવાને દમરમાં તમારા મનમાં આનંદી
છવનનાં ચિત્રો રચ્યા હશે. આ રીત તમને ખુબ લાભદાયક અને
મમતા વિનોદ આપનારી થઈ પડશે. દરેક કુરેસદની મળે. આ ન
જાવના ખીલવ્યા કરો.

તમે એમ જ માને કે હું, છું, સુખી અને સંતુષ્ટ છું;
વિચારવંત અને રમેહાળ છું; મારો સ્વભાવ ખુબ જ મધુર છે; હું
પ્રદાશમય છવન શુભરૂં છું, અને માનવભંતના છવનમાં એ કંઈ
સમર, બળવાન ને સુંદર છે તે જાણું મારી આસપાસ છે. મારી
આરપાર ચેતન હશે રહું છે.

યાદ રાખવે કે જે જાળવતો આપણે ખુબ વિચાર કરીએ છીએ
તે જ આપણા છવનમાં ઉગી આવે છે. મટિ સૌ જુરામીલન રહો.

સાચું છવન મીઠી વંદસ્ત હાસ્યવહરીઓમાં જ છે.

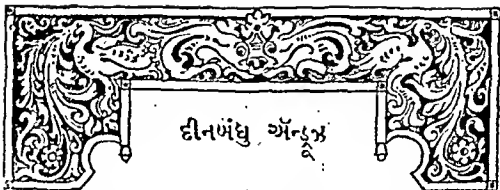
**ક્રીતિની પાછળ ભટકી કાંઈ પણ કામ ન
કરતા; તમારૂં કામ એ સાઈ હશે. તો
ક્રીતિ જ તમારી પાછળ ભટકતી આવશે.**

આ અંકને પહેલે પાને ઝેડિલી પચિહ, તથા અંદર આપેલી 'પાંચ
રૂપીએ 'કુમાર' નાજી યોજના તરફ વાંચનારાઓનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

છીએ. એનો જવાબ
તો અમે અમારી
આપતા વચની સે-
ગીન તેથીએ વરે
આપવાનો છીએ.

આપતાં મળેને
મટિ અમે વિશેષ
ગ્રેસ્ક લાતાઓ, વ-
ધારેસદાયક લેઓ
અને અતુમવી પુ-
કેળોની આનંદકયા-
ઓનો સંગ્રહ મેળવી
રાક્યા છીએ.

નવા હુનરકોચ
અને મુકોના પ-
સ્થિતિ, નિર્માન અને
ખજાળના વંધુ રસ-
દાયક ભાગો, વિલા-
ધાઓનાં સાદસોની
અને ઇતિહાસના
અર્થભાવ પ્રસંગોની
પ્રોત્સાહક પોતાને
કુરેસદની પીઠાન ને
મવાસોના અંકેલા-
લો, હુલનાં સા-
લિયમાંથી, શુદ્ધ
રસદાયક ને ગ્રેસ્ક
સચિત્રકાળી, મનને
આનંદ આપી જુદી
વિકાસ કરનારી છ-
નામાં હરીશ્ચંદ્ર,
વગેરેની વધારે વ-
હીઆતી સામગ્રી
અમારી પાસે આવી
છે. અને પોતાની
કલાની વિશિષ્ટ ને
ગ્રેસ્કતા, ચિત્રોની
પસંદગી અને કલા-
શીલ્પોમાં 'કુમાર'
સદન નીરાણું જ છે
જે તો સૌ નજી છે.

દીનબંધુ ઍન્ડ્રૂઝ

ઈંગ્લેન્ડનો દોહીનર કદીએ એવું એક હૃદય છે,—દોમળ અને વીર હૃદય છે. એને આંસુ છે ને નીચાસા છે; પ્રેમ છે ને ઝાંઝા છે. એ દીનબંધુ છે.

કોણ નથી લાજતું કે એ કોણ છે? આત્મા કંઈ નામથી નથી ઓળખાતો. હૃદય તો આપણને લાગે છે—કહેવાતું નથી.

શાન્તિનિકેતનના પ્રાણ કવિવર રવીન્દ્રનાથના એ પરિચર અને ગાંધીજીના પ્રિય સહચર—એ ઍન્ડ્રૂઝ છે.

માનવજાતનો લગ્ગે એ બીજે પ્રાણ છે; હીંદુસ્તાનનો ધર્મનો લાઈ છે; બાવિ શમશાન્યનો આજનો લક્ષણ છે.

આજના મીઠાનરીઓને માર્ગે ચડેલ એ ધર્મફલાક પાદરી નથી; પણ ઇશુ ભગવાનનો પ્યાલો પીધેલ અદો ખ્રીસ્તી ફકીર છે. કચ્છના અને કવિતા હોમીને જીવનઝોળી વેરેલી એ જોગી છે. અર્મલ અને ધનની પાર ઉતરેલ એ અવધૂત છે.

એ પ્રભુનો માણસ છે, 'ગરીબોનો વાલી' છે, હુઃખીઆનો બેલી છે, પતિતનો બાંધવ છે. તે પ્રેમનો જીવ છે, ચિંતનનો પુનરી છે, ચરિત્રો સેવક છે.

લગાટે એને કમ્યોગનો લેખ છે. ખ્રિસ્તિય સંસ્તનતના હેરમાંથી મળેલું એ અમૃત છે. એવાને કાજે લખાણ કે નોંધ ન જોઈએ,—હૈય એક હૈયે પૂન્યભાવ.

જન્મ

ફેળવણી

મિ. ઍન્ડ્રૂઝનું પૂર્વ નામ 'ચાર્લ્સ ફ્રીમર ઍન્ડ્રૂઝ' છે. એમનો જન્મ ઈંગ્લેન્ડના ઉત્તર ભાગમાં આવેલા 'કાલાઇલ' નામના સરેરામાં, ઇ. સ. ૧૮૭૧ના ફેબ્રુઆરીની ૧૨મી તારીખે થયો હતો. એમના પિતાનું નામ જૉન એડ્વિન ઍન્ડ્રૂઝ અને માતાનું નામ મેરી સાર્લોટ. જૉન એડ્વિન ઍન્ડ્રૂઝને ૧૪ સંતાન થયાં, જેમાંનાં ૫ પુત્ર ને ૯ પુત્રી અત્યારે હયાત છે. બાકીની ત્રણ પુત્રીઓ સ્વર્ગવાસી થઈ છે. મિ. ઍન્ડ્રૂઝ એમનાં માતૃપિતાના ચોથા સંતાન છે.

૧૪ વર્ષની નાની ઉંમરે તેમને ધર્મિજદામની 'ફિઝ એન્ડ રુકલ'માં બાપ્તિસ્મા મોકલવામાં આવ્યા. એમના વર્ગમાં એ સૌથી નાના હોવાથી ઘણીવાર મોટા છોકરાઓ એમને સતાવતા. શાળામાં દાખલ થતાંવેત જ એમની શી. માફ થઇ ગઈ અને માસિક એક પાઉન્ડ હાવરાત (સ્કૉલરશિપ) મળવા લાગી. શાળા છોડીને એમણે કૉલેજમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે એમને વાર્ષિક ૫૦ પાઉન્ડની હાવરાત મળતી હતી, અને ત્યાર પછી એમને ૮૦ પાઉન્ડની સ્કૉલરશીપ

મળ્યાં. આખરે એ કેન્ડ્રિજ વિદ્યાપીઠની સર્વોચ્ચ પરીક્ષા પસાર કરી કૉલેજના 'ફેલો' નીમાયા. એ બહુ જ તેજસ્વી વિદ્યાર્થી હતા.

મજુરો વચ્ચે

એ વેળા પોતાને સાર હોવા હોદાવાળી નોકરી મેળવવી એ એમને માટે જરા પંથ મુશ્કેલ નહોતું.

પરંતુ એમનું લક્ષ્ય મોટા અધિકાર મેળવતીને થત એકદં કરવાનો ન હતો. એટલે એમણે તો, આ પછીનાં ચાર વર્ષ દીનદુઃખી મજુરોની સેવામાં ગાળ્યાં. એ અરસામાં પોતે મજુરોની પેઠે જ અણહીઆના ૧૦ શિલિંગ ઉપર પોતાનું મુજરાન ચલાવતાં. આ રીતે એમણે મજુરોનાં મુશ્કેલખો અનુભવ લઈ લીધા. આ ચાર વર્ષમાં એમણે પોતાનું જીવન અતિ સાદું અને સરળ બનાવી મુક્યું.

હોંદુસ્તાનના દીનદુઃખી મજુરોનાં કદ ફેડવામાં તથા તેમની સેવા કરવામાં મિ. એન્ડ્સ એટલે સમર્થ બીજો કોઈ અંગ્રેજ નથી નીવડેલો તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે એમણે પોતાના દેશના મજુરોની સાથે રહીને, એમનાં જેવું જ જીવન જીવીને, કેટલાંયે વર્ષો લગી એમની 'જેડે' કામ કર્યું છે.

લવિષ્યવાણી

બાંબપણથી જ એમને હોંદ ઉપર પ્રેમ હતો. નાનપણમાં એ ધણીવાર પોતાની માને કહેતા કે 'મા તું ભાત રાંધતી બને કે નેથી મને ભાત ખાવાની રેવ પડી બય. કારણકે હોંદુસ્તાનમાં લોકો ભાત જ ખાય છે.' એ વેળા એમની માતા બહુ પ્રેમપૂર્વક કહેતી કે 'Charlie, you will some day go to India.' (ચાર્લી, તું જરૂર કોઈ દહાડે હોંદુસ્તાન જવાનો.)

એને સાન્ને જ, ૧૯૦૪ના દેહુઆરીની ૨૭મીએ તે હોંદુસ્તાન આવવાં સાર ઇંગ્લેંડથી ઉપજા. એ વેળા

'મિ. એન્ડ્સે પોતાનો આત્મા હોંદને સાર નીચેલ્યો છે. મિ. એન્ડ્સ સામાન્ય પ્રકારના અંગ્રેજ નથી. તે બહુ વિદ્વાન છે, ઉમદા કુટુંબના શહેર્ય છે, કવિને ધર્મશાસ્ત્રી છે. તેમણે ઇંગ્લેંડે હત તો પોતે ઓટા મુખાની પદવી ભોગવી શકત, તેમણે માથું હત તો મોટી કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ થઈ શકત ને તેમણે માથું હત તો પાદરી તરીકે ઉચ્ચ પદવી ભોગવી શકત. પણ તેમણે લક્ષ્યને જતી કરી છે, હોંદને મજુરોથી નગી અને આજે નિમ્નવિજીતી રહી હોંદને અર્ધે શ્રમણ કરી કરે છે. આવા અંગ્રેજ પ્રત્યે આપણી સી ફરજ છે? જ્યાં મુખી અંગ્રેજ પ્રજામાં એક પણ એન્ડ્સ હોય ત્યાં મુખી તેમને ખાતર પણ આપણે અંગ્રેજ પ્રત્યે તિરકાર ન કરી શકીએ.' — ગાંધીજી

એમની ઉમર તેત્રીસ વર્ષની હતી. ૨૦ મી માર્ચે તે મુંબાઈ ઉતર્યા.

અધ્યાપક એન્ડ્સ

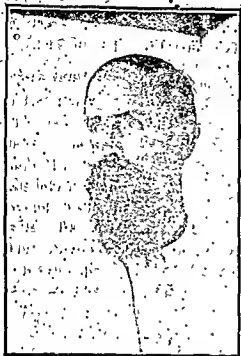
હોંદમાં આવતીને એ દિલ્હીની 'સેન્ટ સ્ટીફન્સ કૉલેજ'માં અધ્યાપક (પ્રોફેસર) તરીકે નીમાયા. થોડા જ વખતમાં કૉલેજના પ્રિન્સિપાલની જગ્યા ખાલી પડી. કૉલેજના

સંચાલકોએ મિ. એન્ડ્સને પ્રિન્સિપાલ બનવાની દરખાસ્ત કરી. પણ એમણે તેનો સ્વીકાર ન કરતાં ઉતર દીધો કે 'પ્રોફેસર મુશીલકુમાર રહેને જ આપે પ્રિન્સિપાલ તરીકે નીમવા જોઈએ; કારણકે એ મારી અગાઉ ૨૦ વર્ષ થયાં આ કૉલેજમાં કામ કરે છે; એટલે હું પ્રિન્સિપાલ ચવાનો નથી. અને જો તમે કદાચ, મો. રહેને હોંદી હોવાને કારણે જ પ્રિન્સિપાલ ન બનાવતાં ખીન કોઈ અંગ્રેજને પ્રિન્સિપાલ તરીકે લાવશો, તો હું મારા હોદાનું રાજીનામું આપીશ.' આખરે અધ્યાપક રહેને આચાર્ય (પ્રિન્સિપાલ) નીમવામાં આવ્યા, અને મિ. એન્ડ્સે એમના હાથ નીચે રહીને કામ કર્યું.

એમના જીવનની કુંઝી

પોતે હીંદોએના નેતા બનવાનો પ્રયત્ન ન કરતાં એમના હાથ નીચે જ રહીને કામ કરેલું એ મિ. એન્ડ્સના સરળ જીવનની કુંઝી છે. પોતે કહે છે કે 'The position of subordination is the only true position of an Englishman who wishes to serve India. It is altogether a wrong position to assume authority and rule, and I have been very fortunate in escaping from that very wrong position' (હોંદની સેવા કરવા ઇચ્છનાર અંગ્રેજને માટે સર્વોત્તમ માર્ગ એ જ છે કે તેણે હીંદવાસીઓને અધીન રહીને કામ કરેલું.

tion. Though you are a missionary, you must be an Englishman first, and never forget that you are a Sahib. You may do incalculable mischief if you lower the dignity of an Englishman by allowing 'natives' to treat you familiarly, or take liberties with you: they are the inferior race, and we hold India by the sword. Be kindly by all means, but always be on your guard, and do not give away English prestige.* (કોઈ પણ સંમેલનોમાં, કદિ એ, કોઈ પણ 'નેટિવ' (દેશી) થી દબાતા મા, કે ન કદિ કોઈ 'નેટિવ' ના મનમાં એવો ખ્યાલ આવવા દેતા કે એ તમારાથી ઉચ્ચ છે. હીંદ પર આપણે એક જ રીતે રાજ્ય ચલાવીએ છીએ, અને તે આપણી 'પોલિશન' (દરજી) ઉચો રાખ્યા કરીને. તમે ભેડે મિશનરી છો, પણ તમારે પ્રથમ 'અંગ્રેજ' બનવું જોઈશે. કદિ પણ ન છુલ્લતા કે તમે 'સાહેબ' છો. કોઈ પણ 'નેટિવ' ભેડે બહુ અંગત સંબંધ રાખીને કે છુટથી વર્તીને તમે અંગ્રેજોનો દરજી ઉતારી નાખશો તો એથી તમે ખેડુમાર હાનિ પહોંચાડશો. હીંદીઓ ઉતરતી ભૂમિના છે, અને આપણે હીંદ પર તલવારબળથી જ રાજ્ય ચલાવીએ છીએ. તમે એમના તરફ મહેરબાનીભરી વર્તણૂક ભણે રાખો, પરંતુ સદા સાવધાન રહેજો, અને અંગ્રેજપણાનું ગૌરવ કદિ ન છોડાતા.)

અનેકવાર આવી ભંભેરણી સાંભળવાથી મિ. ઍન્ડ્રૂએ ભારે આશ્ચર્ય થયું. મુળ તો હીંદુસ્તાનમાં ભણા અંગ્રેજો આવે છે બહુ થોડા, અને થોડાઓની પણ સુજનતા અહીંના ઍન્ડ્રો ઈરીઓનોની આવી શીખવણી થી કપુરની જેડે ઉડી જાય છે. મુખ્યત્વે મિ. ઍન્ડ્રૂએ આવી કાનકુંક પર રજમાન ધ્યાન ન આપતાં હીંદીઓ સાથેની પોતાની સમાનતાની વર્તણૂક ભરી રાખી.

* જુઓ મિ. ઍન્ડ્રૂ ફ્રમ North India (નોર્થ ઈન્ડિયા) પાનું ૧૯૭

દીનબંધુ [આર્થિસ્ટિક ફોરો એન્સાઈબલ ક. મુંબઈ] અધિકારી બનીને તેમના ઉપર અમલ ચલાવવાની નીતિ તદ્દન ખોટી છે, અને તેથી હું તો મારે અહોભામ્ય માનું છું કે શરૂઆતથી જ હું આ ખોટી નીતિને મારો ચાલતો બચી ગયો.)

આજ વીસ વર્ષથી ઍન્ડ્રૂ હીંદમાં રહ્યા છે, પણ કદિ એ એમણે આપણા 'નેતા' બનવાનો પ્રયત્ન નથી કર્યો. એ જ એમની સફળતાનું મુખ્ય કારણ છે.

ઍન્ડ્રો ઈરીઓનોના પાઠ

કેમ્બ્રિજ મિશનના મિશનરી બનીને ઍન્ડ્રૂ હીંદ આવ્યા હતા. અહીં આપતાવેત જ અહીંના ઍન્ડ્રો ઈરીઓનોએ એમને પાઠ પઢાવવા શરૂ કર્યો. એક બે વખત નહીં, પણ કંઈ અનેકવાર એમને નીચેનો ઉપદેશ દેવામાં આવતો : 'Never, under any circumstances, give way to a native', or let him regard himself as your superior. We only rule India in one way,—by upholding our posi-

વિદ્યાર્થીઓ

હોદ્દના વિદ્યાર્થીઓ પર એમનો ભાર પ્રેમ છે, અને સહુ વિદ્યાર્થીઓ પશું એમને અતિસાચ ચાહે છે. ઈ. સ. ૧૯૦૬માં ગોખલેજીએ કહ્યું હતું કે 'મિ. ઍન્ડ્રૂઝ હોદ્દી વિદ્યાર્થીઓના સર્વોચ્ચ મિત્ર છે.'

આફ્રિકા જવું

હોદ્દના ગ્રામીય કાર્યો તરફ એમની સદાનુભૂતિ મુળથી જ છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજી સત્યાગ્રહની લડત ચલાવી રહ્યા હતા તે વેળા માનનીય ગોખલેજીની સાથે રહીને મિ. ઍન્ડ્રૂઝ દિલ્હીમાં ને લડતની સહાયતા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. એમણે ગોખલેજીને કહ્યું, 'આફ્રિકા જઈને ગાંધીજીની સત્યાગ્રહની લડત નજરો-નજર જોવાની મારી કબ્જા છે.' ગોખલેજીએ એમના વિચારને ટેકા આપ્યો, ને ૧૯૧૩ની આખરમાં ઍન્ડ્રૂઝ પોતાના મિત્ર પીઅર્સન સાથે દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા.

પ્રથમ દરેન

આફ્રિકા જવા સાર એ મુખ્યાર્થી કપડા તે વેળા ગાંધીજી આફ્રિકામાં જેઠામાં હતા; પરંતુ મિ. ઍન્ડ્રૂઝની સ્ત્રીમર આફ્રિકા પહોંચતાં મુખીમાં તે ગાંધીજી હુડી ગયા હતા. એમનો સંકાર કરવા સાર ગાંધીજી, મિ. પોલોક તથા બીજાં ઘણા મુખસિદ્ધ હોદ્દીઓ સ્ત્રીમર પર આવ્યા હતા. પોતે ગાંધીજીને પહેલાં કદિ જોએલા નહિ, એટલે ઍન્ડ્રૂઝે મિ. પોલોકને પૂછ્યું, 'Where is Mr. Gandhi?' (ગાંધીજી ક્યાં છે?) ગાંધીજી પાસે જ હોવા હતા; એમણે કહ્યું, 'I am Mr. Gandhi.' (હું જ ગાંધી.)

મિ. ઍન્ડ્રૂઝ લખે છે કે, 'એ સમયે મારા અંતરમાં એવી પ્રેરણા થઈ આવી કે હું એમની ચરજુરજ મારા મસ્તક ઉપર ચડાવું; અને મેં એમ જ કહ્યું.' આ હરીકેતથી આફ્રિકાના અનેક ગેદાઓ લણા નારાજ થયા અને એકે એકીઆવાસીના ચરજુરજ કરવા માટે તેમણે મિ. ઍન્ડ્રૂઝની બારે નિંદા કરી. જગદલ રમટ્સ સાથે કરેલી સંધિમાં ગાંધીજીને ઍન્ડ્રૂઝ સહાય કરેલી.

માતાનું મૃત્યુ

મિ. ઍન્ડ્રૂઝ હોદ્દી આફ્રિકા જવાની તેવારી કરતા હતા. તે વેળા એમની માતા ઇંગ્લેન્ડમાં બીમાર હતા, અને તેમણે ઍન્ડ્રૂઝને પોતાની પાસે

સંજય કુલ દેસાઈ

ઍન્ડ્રૂઝ

જોલાવ્યા હતા. જવાબમાં મિ. ઍન્ડ્રૂઝ એમને લખ્યું કે 'દક્ષિણ આફ્રિકાના હોદ્દી બાદશાહો ઉપર ભારે સંકટ છે. આપ આજા કરો તો હું ત્યાં જાઉં, ને જો કપ્પો તો આપની સેવા કરવા આપની પાસે આવું.' આ કાગળતા જવાબમાં તેમની માતાએ લખ્યું કે 'Go and help the Indian cause, and do not come back till your work is done.' (દક્ષિણ આફ્રિકા જઈને હોદ્દીઓને જ સહાય કરજો, અને તમારું કાર્ય પતી ન જાય, ત્યાં સુધી પાછા ન આવતા.)

પૂજ્ય માતાની આવી આજ્ઞા મેળવીને ઍન્ડ્રૂઝ આફ્રિકા ગયા. ત્યાં થોડા દિવસ બાદ એમને તાર મળ્યો કે 'તમારી માતાને દેહાંત થયો છે.' ઍન્ડ્રૂઝે એ તાર ગાંધીજીને મોકલી દીધો. આફ્રિકાવાસી બાદશાહોએ મિ. ઍન્ડ્રૂઝ તરફ દિલસોજી બતાવી અને પૂજ્ય કરતુરજા તથા અનેક હોદ્દી ઓઓ તેમને આશ્વાસન આપવા મૂર્દા આથી ઍન્ડ્રૂઝના હૃદયને બારે સાન્તવન મળ્યું. એ વખતથી એ હોદ્દી ઓઓને

પોતાની માતા સરખી પૂજ્ય માને છે.

શાન્તિનિકેતનમાં

દક્ષિણ આફ્રિકાથી એન્ડ્રૂ વીલાયત યાત્રી હોદ માળા આવ્યા. આવીને તેમણે સેન્ટ સ્ટીફન્સ કોલેજ સાથેના સંબંધ છોડી દીધા અને ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરના શાન્તિનિકેતનમાં ગેસ્ટવા ત્યાંથી શાન્તિનિકેતન જ એમનું ઘર બની ગયું છે.

કોઇની યાત્રા

૧૯૧૫ માં એ શીછમાં વસતા હોદીઓની દશા જોવા ત્યાં ગયાં. આ વખતે પણ એમના મિત્ર મિ. પીઅસન એમની સાથે હતાં. એ બંનેએ મળીને શીછમાં વસતા હોદીના ગીરમીડીઆ મચ્છુરોના સંબંધમાં એક રીપોર્ટ લખ્યો અને તેને લીધે Indenture system (કુલી-પ્રથા) ની વિરુદ્ધ ચળવળ કરવામાં ભારે સહાયતા મળી.

દીનબંધુ

હાલમાં રહીને કામ કરતાં એમને આજકાલ કરતાં વીસ વર્ષ વીતી ગયાં છે. આ વીસ વર્ષમાં એમણે આપણા દેશની અનેક નાનીમોટી સેવાઓ કરી છે, પરંતુ સૌથી મોટી સેવા તેમણે 'કુલી-પ્રથા' ની શુલાખીને દૂર કરીને કરી છે. મુળથી જ એ દીનબંધુ—ગરીબોના વાલી હતા. આ ભારે કાર્ય કરીને એમણે એ આશીશ-સચક ઉપનામ પ્રાપ્ત કર્યું છે. ૯૦ વર્ષ લગી આ 'કુલી-પ્રથા' ની શુલાખી ચાલુ રહી; અને જો એમણે એની વિરુદ્ધ ભારે ચળવળ ન ચલાવી હોત તો બીજાં દસેક વર્ષ તે વધુ ગમી રહેત.

બીજાં કાર્યો

આ વીસ વર્ષમાં એમણે બીજાં પણ અનેક મહત્વનાં કામ કર્યાં છે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના પ્રચાર કરવામાં એમની સહાય નાનીસુતી નથી. પંજાબના અત્યાચાર વેળાએ પોતે પંજાબમાં જાતે કેટલાંયે મહીના સુધી રહીને અત્યાચારથી પીડાએલા પંજાબીઓને માટે સેવા હોતી હતી. આસામાના મચ્છુરોને માટે પણ એમણે બહુ કામ કર્યું છે. કેનીયાની ચળવળના તો એ વિપ્લાવક છે, અને પોતે એ વાર કેનીયા જઈ આવ્યા છે. મલાયા અને સીયોનમાં વસતા હોદીઓ માટે પણ એમણે ધણું કર્યું છે. મચ્છુરોની હાલતાઓ વખતે સમા-

ધાન કરાવવામાં પણ એમને ભાગ હોય છે. અને શાન્તિનિકેતનની વ્યવસ્થામાં એમનો હાથ ઓછો નથી.

છવને પર એક દિવસ

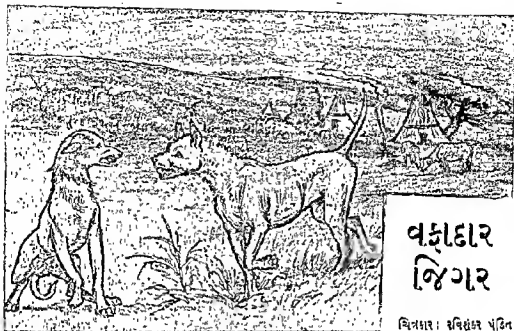
આ પ્રસંગે આપણી માર્ત્તુમિની મિ. એન્ડ્રૂ અનેક પ્રકારે સેવા કરી જ રહ્યા છે. હવે એ હોદીને જ પોતાની માર્ત્તુમિ માને છે. આ જમાનામાં તો મિ. એન્ડ્રૂ જ એક એવો અંગ્રેજ છે કે જેના ઉપર હોદીઓને આટલો ગંધો વિશ્વાસ હોય. આ વિશ્વાસનાં બે કારણ છે. એક મિ. એન્ડ્રૂની સમ્પાદ, અને બીજા એમની નિર્ભયતા. કાળા મોરા સૈને એ સમાન સમજે છે. એમનું નિષ્કપટ હૃદય દીનકુખીઓનાં કષ્ટોથી સદા આદ્ર અને પીડિત રહે છે. એ પોતે નિર્ધન છે, કારણકે એ નિર્ધન જ રહેલા માંગે છે. શાન્તિનિકેતનમાંથી એ કેટલું જ વેતન નથી લેતા.

એ ભારતના ભંડાર, શુદ્ધેવ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરના શિષ્ય, અને ગાંધીજીના 'My dearest Charlie' છે. એમના છવનચરિત્રની ભૂમિકામાં ગાંધીજીએ લખ્યું છે કે, 'There does not exist in India, a more truthful, more humble and more devoted servant of hers than C. F. Andrews.' (હીંદમાં એનાથી વધારે સાચો, વધારે નમ્ર ને વધારે ભક્તિમાન ભારતસેવક બીજો શોધ નથી.)

એમનો છવનચોધ

વિદ્યાર્થીઓએ એમના છવનમાંથી પહેલાં સાર લેવાનો છે તે એમનું અકૃત્રિમ નિરભિમાનપણ અને નિઃસ્વાર્થ દીનસેવા; અને બીજાં એમનો ઉલોભી —પરિત્રમી સ્વભાવ. પણ એમના છવનમાંથી મોટામાં મોટું શિક્ષણ તો એ લેવાનું છે કે, જ્યારે એમને એમ લાગે કે પોતાની માર્ત્તુમિ હિંસક ભુલ કરે છે અને બીજા દેશો પર અત્યાચાર ચુગરે છે, ત્યારે તે પોતાની માર્ત્તુમિના ભારે વિરોધ કરે છે, ખરી વાત તો એ છે કે મિ. એન્ડ્રૂ જેવા અંગ્રેજોને લીધે જ અંગ્રેજી આભર કંઈકે જળવાઈ રહી છે. ગાંધીજીએ બરોબર જ કહ્યું છે કે 'જ્યાં સુધી અંગ્રેજ પ્રજામાં એક પણ એન્ડ્રૂ હોય ત્યાં સુધી તેમને ખાતર પણ આપણે અંગ્રેજો પ્રત્યે તિરસ્કાર ન કરી શકીએ.'

બનારસીદાસ ચતુર્વેદી

વક્ત્રદાર જિગર

ચિત્રકાર : રવિશંકર પંડિત

ગીરનાં ઘાસ જંગલોમાં માથે ધાસ ઉગી નીકળે છે ને ચોમેર ઝાડોનાં ઝુંડથી મેદાનનાં મેદાન છવાઈ રહે છે. વચ્ચે વચ્ચે, અતિ ઘાસ પ્રદેશમાં કદમદીના દુવામાંથી ક્યારેક સિંહની હબુક સાંભળી નળબોધાયું હૈયું ફૂજી ઉઠે છે. આવા એક ભયંકર પ્રદેશમાં, પોતાનાં સો દોઢગો બનવરેની વચ્ચે, મોટા તોલ્લીયા લાકડાની ધુણી પાસે, બીજી પગથી 'માયા સુધી' ધાળણાની સોડ તાણી નીચેતે ધોરતો હતો. તેની પાસે એનો વિશ્વાસ કુતરો ધોળાઓ, અરમો બળતો અરધો ઉપતો, પોતાના પેટમાં મોં ખેસી ખેંસે હતો; અને વચ્ચે વચ્ચે, આટલે બધે મોટે સુધી ઉંઘી રહેલાં માટે કપડાભરેલી એકાદ નળર તે બીજું તરફ ફેંકતો જતો હતો. આસપાસ ભેંકેલાં દોર સાંતિથી એલાં ખોતાં હતાં. ધુણીમાંથી વારંવાર તડતડ ચતી થોડી ચીણગારીઓ હઠી ચમકતી હતી.

મોટાં મળરંકોનો વખત હતો, ને ચોમેર ગંભીર શાંતિ હતી. ધોળાઓ જરાક જોડું ખાધ આંખ ઉપાડી જુએ છે 'તો તેણે પોતાના એક જાતલાકની, દર

ભેંકેલી બેચાર લેંસો વચ્ચે ચૂમને ડાનોમાનો આવતો જોયો. એ નવા આવનારને ધોળાઓના બમ્બત સ્વ-આવની બરોબર ખબર ન રહી કે કેમ, પણ એ તો સુંધતો સુંધતો એક બીજીની સોડ સુધી ચાલ્યો ધોળાઓ એની મહેમાનગતી કરવા તૈયાર જ હતો. નવો આવનાર લુખથી લેવાઈ ગયો એણે હોવા છતાં પણ ધોળાઓ સામે એણે ઠીક જવાબ કર્યો. બીજીની સોડ પાસે જ કુરચેજ મંડાણું, અને પ્રથમના બેચાર 'આવા-હન'ના અવાજ પછી અને બેઠબેઠા આવી ગયા.

બીજી તો બીચારો સ્વપ્નામાં પોતાના ગામડામાં જઈ ચૂક્યો હતો. ક્યારેક, આવી સુખમય સ્વપ્નામાં તે પોતાના ગામમાં પોતાની મા પાસે જઈ વાતો કરવાનો આનંદ મેળવી લેતો. એની મા, જાણે બીજી પાસે રોકવાની શાળા યુકા દોણીમાંથી દડબા જેવું દહીં કાઢતી હતી, અને બીજી ગીરનાં જંગલોમાંનાં પોતાનાં પરાક્રમેની વાતો કરતો હતો. પણ આ સુદના વિચિત્ર અવાજોથી તેની વાત અધુરી રહી, અને તે જગી ઉઠ્યો! જુએ છે તે ન મળે મા, ન મળે રોકવાની

કુવાની પાળ પર આગલા એ પગ
ચૂકી તેણે આનંદનો પોકાર કર્યો.

ચાળી કે દહીંની દોણી! ઘોળીએ કોઇ નવા મહેમાનની
પરોક્ષગત કરી રહ્યો હતો તેના અવાજ આવતા હતા!
સામે ભેંસો ખેડી હતી, અને છેટે બીજાં તાવણાં
બળતાં હતાં.

બીજાએ હાલે એકદમ હાકલ મારી, 'અરે,

ઘોળીઆ! ' અને ઘોળીએ પણ, યુદ્ધના પુરા રસમાં
હોવા છતાં ચમકીને અટકી ગયો. પણ આટલી વારમાં
તો એણે પોતાના મહેમાનના કાન ઉપર સ્વાગતનો
સીકો મારી દીધો હતો! બીજાએ હાથ ધરે તેને
કરી પકડ્યો. ઘોળીએ પોતાના પાછલા બે પગમાં
પુંઝડી સંતાડતો, કીલ મુંઝાચી નીચે મોંએ બીજા પાસે
આવી લટપટાં કરતો હોતે રહ્યો પણ હજી એના
યુદ્ધનો રસ સાવ ગયો નહોતો, એટલે વારંવાર નવા
મહેમાન તરફ ચોરીથી નજર નાખી ધુરંકતો હતો.
પેલા મહેમાન તો રજીસેતમાં ચતોપાટ પડ્યો હતો.
બીજાના દુઃખથી ને પડેલા માદયી તેનામાં એટલી
અંસકિં આવી હતી કે તે દહીં શકતો ન હતો. બીજાએ
કપકાબરી આંખ ઘોળીઆ તરફ કરી કહ્યું, 'આપણે
ત્યાં કાંઈ આવે તેની મહેમાની આમ ચાલ કાં?'

ઘોળીઆને આ ટીકા બહુ પર્મદ ન પડી; અને
જ્યારે બીજાએ પેલા નવા આવેલા કુતરાને પાટાપોટી
ખાધી. સારવાર કરી, કુધ પીવડાવી કુણીની હુંડમાં
સુવાડ્યા ત્યારે તો એને પોતાના માલીક પર થોડો
ગુસ્સો પણ ચડ્યો. દૂર ખેતરી, જાણે પોતે તદ્દન બેપરવા
હોય એવો ઢોંગ કરતો, પેલા નવા આવનાર તરફ
તે જાની છની નજર નાખતો હતો. અને એ નવા
કુતરા પોતા તરફ જુએ કે તરત, વાલંબિયાદ માટે
તૈયાર હોય એમ, ધીમું ધીમું ધુરંકતો હતો. પછી તે
છેવટે પેલા નવા મહેમાને એની સામે જોડું જ બંધ કર્યું.

એ નવા કુતરાનું નામ બીજાએ 'બાવજો' પાડ્યું.
બાવજો પણ ધીમે ધીમે ઘોળીઆની મિત્ર બની ગયો.
અને પછી તો, ક્યારેક સવારમાં, કુતરાં જાણે પોતે બહુ
અજાણના કામે નીકળ્યાં હોય એમ હાવકાં યહને નીકળી
પડે છે તેમ, આ બંને મિત્રો શરવા નીકળી પડતા.

એક વખત મળરકે બંને કુતરા આમ શરવા
ગયા હતા. છેક દસ બજે એ બેમાંથી એકલા
બાવજાને જ પાછો આવતો જોઇ બીજાના પેટમાં
ધારકો પડ્યો. તે દહાડે સાંજ સુધી તેણે વાટ જોઈ
પણ ઘોળીઆ આવ્યો નહિ. સાંજ પડતી ગઇ તેમ
તેમ, બીજા બહુ જ ઉદાસ બનતો ગયો. છેલ્લા
છેલ્લા દિવસોમાં પોતે બાવજાને હાથમાં ને હાથમાં

રખેલો તથા ઘોળીઆ તરફ વારંવાર બેઠકારીભરી વર્તણુક ચલાવેલી તે તેને યાદ આવી, અને તેની આંખમાં ઝળઝળાંચો ભરાઈ આવ્યાં. ચોતરફની ઝાડીઓ ને દરેની ટેકરીઓ તે ખુદી વચ્ચે, પણ ઘોળીઆને ખતો લાગ્યો નહિ. અંતરના મિત્ર ભેગા પોતાના ઘોળીઆ આમ અચાનક શુભ થવાથી બે દહાડા સુધી ભીખુ આધારપીધા વિના ઉઠાસ થઈ કરતો રહ્યો. ઘણી થે વાર ઉઠા વિચારમાં ઝાડ નીચે બેસી તેના આવવાના રસ્તા તે નીહાળ્યા કરતો પણ ઘોળીઆ ન આવ્યો.

ઘોળીઆ ખાસ કરીને બહુ કરતો નહિ; પણ હેઠ્ઠોછેદલો આવળાની બેઠે તે પણ નીકળી પડતો. હમેશાં બંને સાથે નીકળ્યા પછી, થોડે દૂર જઈ તેઓ જુદે જુદે રસ્તે ફરવા ઉપડી જતા; પણ પાછા આવતા ત્યારે ધાણુંખર્ડ સાથે જ આવતા. ઘોળીઆના શુભ થવા પછી બે દહાડા સુધી આવળાએ ચોતરફ ધુમ્મા કર્યું. છેવટે ત્રીજો દહાડો સવારે, ભેગા શીરામણીના શરલો મળ્યો કે તરત તે બહાર જવા ઉપડ્યો.

ત્યાર પછી આવળો, હમેશાં સવારમાં નિયમિત વખતે બહાર નીકળી પડતો. શીરામણી વખતે ભીખુએ શરલો નાખ્યો, કે તરત જ આવળો ઉપડ્યો જ છે. આ તેની રીત પર ટીકા કરતાં ભીખુએ એક દહાડો કહ્યું કે ‘આ આવળાખાઈ તો શીરામણીની જ વાદ જુએ છે.’

દિવસના આગમાં પણ બે મ્યાંકથી રેઢલાનો કટકો બટકો મળે તો તરત આવળો જઈને તે ધુળમાં સંધરી આવતો. ભીખુ કહેતો કે આવળો હમણાં લેભી બન્યો છે. પોતે પેટે પુરું ખાતો નથી, ને તેમાંથી થે સંધર્યા કરે છે. કોણ જાણે ક્યા ભય સાર ?

એક દહાડો ભીખુના કાકાએ આ બોલ્યું. તેણે ભીખુને પુછ્યું, ‘આ કુતરો આટલાં બધાં કટકાં બટકાં કેમ ભેગાં કયે રાખે છે ?’ ભીખુ કહે, ‘કોણ જાણે; અને હમણાં એ જ દેવ પડી છે.’ પણ ચોરી વારમાં તો શીરામણીનો શરલો લઈ આવળો ઉપડ્યો.

એકાએક ભીખુને કંઈક વિચાર આવ્યો. તેણે વિચાર્યું કે આમ રોજ, વખતસર, આવળો શીરામણીનો શરલો લઈ જાય છે તોમાં કંઈક ભેદ હોવો જોઈએ. એટલે તે પણ ઇનામો માને આવળાની પાછળ પાછળ ગયો. કેટલીક ઝાડીઓ વટાવ્યા પછી, એક ઠેકાણે ઝાડના એક ઘાડા હુંડમાં, દયામણી નજરે ઉંચું ચોં કરી પોતાના જુવા માલાકને લેટવા અર્થે સરેર ઉચ્છર્યું.

એક અવાર ક્યા આગળ જઈ આવળો ઉભો રહ્યો. કુવાની પાળ પર આગલા બે મગ મુઝી તેણે આનંદનો પોદાર કયો. તરત જ કુવામાંથી પણ ઉપકારમય આનંદનો બે અવાજ આવ્યા. ભીખુ છેક પાંસે આવ્યો. ત્રીજો નખી સાંભર્યું તો કુવામાંથી ઘોળીઆનો અવાજ આવતો પરખાયો. આવળો રોજની શીરામણી અને બપોરનાં કટકાં બટકાંના સંધર્યું શું કરતો હતો તેનો ભેદ હવે ભીખુને સમજાઈ ગયો.

રોજની દેવ મુજબ શરવા જતાં ઘોળીઆ, ઉંચા ઘાસ ને ઝાડવાનાં હુંડથી

દંદાઈ ગએલા આ કુવામાં અકસ્માત પડી ગયો હતો. બીજાએ શોધ તો ઘણી થે કરેલી, પણ એને ખ્યાલ સરખો થે પ્રજાકાંથી આવે કે તે કુવામાં પડી ગયો હશે? પણ એ દંદાઈ સુધી બટારીને જાવળાએ પોતાના બેડીદારને શોધી કાઢ્યો હતો અને રાજ તેને નિયમિત ખોરાક પહોંચાડતો હતો.

એકદમ બીજુ પોતાના નેસ તરફ દોડ્યો, અને ટોપલી તથા દોરડું લઈ આવી ધોળીઆને બદાર કાઢી, વદાલથી છાતીસરસો ચાંપી પંખાઓ. ધોળીઆ તો આનંદમાં ગાંડો થઈ બીજુને આખે શરીરે કૂડીકૂડીને ચાટવા લાગ્યો.

આ વાતને તો વર્ષો પીતી ગયાં છે. ધોળીઆ હવે આ દુનીઆમાં નથી. બીજાએ, તેની નીચાની પોતાને આગળે એક પથર રૂપે સાચવી છે. આવળો પણ ધરડો થઈ મરવા મુનો છે. બીજુ પણ હવે જુવાન થયો છે અને બાળપણનાં જુનાં સ્વપ્ના સંભારતો થોડે દૂર છેલ્લા શ્વાસ બરતા બાળગા તરફ બીની આંખે જોતો રજાઆમાં બેઠો છે. એવામાં

એક રબારી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેના ખખા પર કામળો ને દંડીઆળો ઢાંચે હતી. ડાંગને ખભેથી કંતારી ખખડાવી તેણે કહ્યું. 'કાં બીજુ, શું કરે છે?'

‘આવો આવો નાગ્નબાઈ; આ જુઓને, અમારો જાવળો આવો.....’

પણ બીજુનું વાંઘ પુરું થાય તે પહેલાં તો આવળો પોતાના સરીમું બંધુ ચેતન બેચું કરી કુલો હતો. ત્રણે ક્યો જ મંદવાઈ ન હોય તેમ, એક જ ફાગે તે નામના પગ પાસે આવી પડ્યો.

‘ઓ હો! આ તો મારો આવળો, બીજુ! જલ્દ વરસ થયાં ખોવાયો છે. મારો કંતારો તારી પાસે પાંચાઈ?’

જીન પર પડેલા આવળાએ દયામણી નગરે જવું મોં કરી, પોતાના જુના માત્રિકને બેઠવા અમું શરીર જંચુ કર્યું. નાનું તેને પંખાગરા નીચે નમ્યો. પણ તેનો હાથ અટકાવેત જ આવળાના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા હતા. પોતાના જુના માત્રિકના સાથે તેના પ્રાણને મરુના મોમાંથી કુદાવ્યા હતા; પણ એ કુદકા છેલ્લો જ હતો. [સંચિત]

એક અભિમાની જુવાનીએ વજીરની સલાહ લેવા ગયો. વજીર સાહેબ સાક્ષીએને પડાવવાના કામમાં હોવાથી તેને આવી કલાક બહાર જોડું પડ્યું. બાઈનો તો મીઠા ગયો. બોરડામાં આવતાં તેણે વજીરને સંબોળ્યું, ‘મને જોળણો હો, હું શણું છું? મારા પિતા મીઠાસાહેબ છે.’ વજીર હે પેટ જોડ્યા, ‘જુરશીએ જોસો.’

‘અને મારા કાકા રોહીળાગના બંગલામાં રહે છે.’

એટલા જ હડા મીઠાને વજીરે જણાવ્યું, ‘ત્યારે બે જુરશીઓ લઈ જોસો!’

૧ શ્રી માણસ—જોડારની મુસાફરીએ જએલા વગારા બાઈના શા ખબર છે?

૨ શ્રી માણસ—તેનો એક કાગળ પોલીસની ચાવડીની અને બીજો દવાખાનામાંથી હતો.

૩ શ્રી માણસ—જોડારની મુસાફરીએ જએલા વગારા બાઈના શા ખબર છે?

૪ શ્રી માણસ—તેનો એક કાગળ પોલીસની ચાવડીની અને બીજો દવાખાનામાંથી હતો.

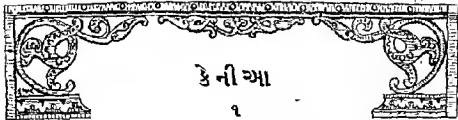
૫ શ્રી માણસ—તેનો એક કાગળ પોલીસની ચાવડીની અને બીજો દવાખાનામાંથી હતો.

જેવર—તને કેટલી જેડ મળી, અધ્યા?

કેડી બહારપડીઓ—એક મહીનો.

જેવર—(નવાઈ પામીને) બસ?

કેડી બહારપડીઓ—ના, પછી તો હું ફરીએ જવાનો છું.

કે ની આ

૧

‘સમ બમિ ગોપાલકી, નામં આટક કહાં ?’

હવેની લોડીનો વધુ લપચોય કાઢ્યો કપોં હોય તો તે અગિનેએ, સામાન્ય જમાવી એકચક્રે સળ કરવાનો એમનો લોભ એટલો જલ્દી છે કે ન મુછો વાત. મુળ ધોડક રહ્યું અતિસય નાનું, અને તેના પ્રમાણમાં વસતી ઘણી મોટી. એ કારણે પણ તેમને બહાર વસાહત કરવાની જરૂર પડી છે.

બહુ જુની વાત તાઢ કરીએ તો, જ્યારે લોકોની સંખ્યા જુજ હતી અને પૃથ્વીની સપાટી માણસ વગર સુની હતી ત્યારે, જેમ જેમ પ્રજા વધતી ગઈ તેમ તેમ નવા નવા દેશો અને અનુકૂળ પ્રદેશો શોધીને તે આગળ તે આગળ વસવાટ કરતી ગઈ. મુળના જંગલી વતનીઓને હાથી કાઢીને પણ જુદાં જુદાં દેશોએ ફળદ્રુપ જમિયાં વાસો લીધો. પછીથી તેમણે મુળ વતનીઓને પોતાનામાં ભેળવી, કેળવી અને તેટલા અપનાવ્યા. આટલું થતાં સુધી તો નવા દેશોમાં વસાહત કરવી એ પાપ નહોતું. પણ પછી તો સંસ્થાનો અને સામાન્યો સ્થાપ્યાં. દેશ મેળવવા માટે પ્રજાઓ અંદર અંદર લડવા લાગી. જળવાન પ્રજાઓ નાની પ્રજાઓને ગળા જવા લાગી. એ પ્રજાઓ એકબીજાની સરકાર અને રીત ચઢા. આ વતની ચડાઈઓ અને લડાઈઓ એ ઇર્ષ્ય અને કુદરત સામે ચોખ્ખો જળવો જ હતો.

અગિજ પ્રજાની વાત કરીએ તો, પ્રથમ તેણે અમેરિકામાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ સ્થાપીને ત્યાંના ‘રેડ ઇન્ડીઅનો’ નું નિકંદન કાઢ્યું. હવે તેમણે એ લોકોની સરકાર કરી છે, પણ સમાજના ભેદ ટાળ્યા તો નથી જ. એ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની ઉંચેર કોન્ટ્રા નામે બીજો મોટો દેશ પણ તેમણે વસાવ્યો. હવે સુધી હિન્દુસ્ટાન પહેલા અમેરિકાની બમિ પણ તેમણે ટેક વસતીવાળી કરી

છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રદેશ પણ અગિનેએ પચાવ્યો છે. ન્યૂઝીલેન્ડમાં પણ એ જ લોકે ‘સારા પગપેસારિ’ કર્યો છે. હવેલા બધા દેશોમાં તો તેઓએ મોટી સંખ્યામાં જઈ પોતાની સરકાર અને પોતાની જ પ્રજા બાંધી છે.

પરંતુ જે દેશોમાં મુળ વતનીઓની સંખ્યા ઘોઠ-બંધ છે ત્યાં એ લોક પોતાનાં સંસ્થાન સ્થાપી શક્યા નથી. ત્યાં તો શબ્દ કરનારી ‘સરકાર’ તરીકે જ તે પોતાને જાળખાવે છે. આપદમાં હાથ ધાલ્યો હતો, પણ વરસા પછી મુળ પ્રજા જગી ત્યારે વરસાની ગપગપી પછી તેણે પોતે પાછો જેમની લીધો. ઇજિપ્તમાં પણ એવું જ ગાળ્યું. હીંદુસ્તાનના તો એ મુસ્લમાન સત્તાધીશ થઈ અને તેટલું પોતાનું કરીને જ પેદા. અંગિસાનીઆ, ઇરાન, ટુર્કિસ્તાન, ચીન અને તીબેટમાં પણ તેઓ પ્રવેશ કર્યા મળે છે.

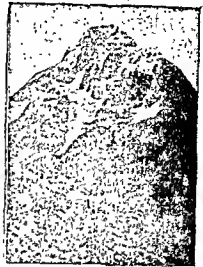
ને આ બધી માવાળી તેઓ ‘ક્રિસ્ટિયનિટી’ નામના જમાવવા જ પાયરતા હોય તો આપણે નમ્રપણે એ બતને જાણવી જેવું નેમ્મએ કે ‘એમાં સાચી માનવતા નથી. ક્રીસ્ટ રામ આદિ અનેક સંસ્થાઓ ઘડી ટપીને હંમેશ માટે નાણુદ થઈ ગયાં છે. તમારો દેશ સાંકડો હોય અને સમાસ ન થતો હોય તો ખુશીથી સરખાં હોકાર બાધ તરીકે અમારે ઘેર આપીને રહેા; પણ મહેરબાની કરીને ‘મોટા બાધ’ બનવાનો હાલો ફોધ ફડાડોં કરશો નહિ.’

બહારનાં શબ્દો પચાવી પાચવાનો જને કદિ ખ્યાલ સુદાં ન આવ્યો હોય એવી એક જ પ્રજા છે, અને તે ‘આર્યપ્રજા’ પંદરથીઓના હુમલાઓમાંથી જને કદિ પણ જંપ ન લેતો હોય એવી એક જ પ્રજા છે, તે આર્યજા. કોઈ દિવસ અંદરઅંદરના, અગા અને પરકંકારી, હિંદુ, અને લડાઈ વગર કરીને કામ ન

બેઠી હોય એવી એક
આવૃત્તિ,

ભીચારો આફ્રીકા
એવો હતભાગી ખંડ
છે કે તે જુદી જુદી
પ્રજાઓનો ભોગ થઇ
પડ્યો છે. અરબ,
જર્મન, ફ્રેન્ચ, અંગ્રેજ,
પોર્ટુગીઝ અને ઇટાલી-
અન, સૌએ આ મહા-
કાલ આફ્રીકાને પીખી
ખાધો છે. ત્યાંની મુળ
જાતો એટલી પછાત
અને ભોળા છે કે
એમના લાભ લેવા

ફનીઆની રાજ્યાની પોલીસાનું બાંં

ફનીઆ પર્વત

કુરપની એકેય પ્રજા જુદી નથી. આફ્રીકાનો કેટલોક
પૂર્વ પ્રદેશ અંગ્રેજોના તાબામાં છે. તેમાં ધણું ગીચ
જંગલો આવેલાં હોવાથી તેઓએ વસવાટને લાયક
એ પ્રદેશ ગણ્યો નહિ.

પણ ગોરાઓ અહીં આવ્યા તે અગાઉ સૈકાઓ
પહેલાં હાઈલાંધી ધણાં વેપારી લોક અહીં આવી વસેલા.
તેઓએ વેપાર ચલાવ્યો, મુળ વતનીઓ જોડે સંબંધ
કેળવ્યો, ધરનાં મકાન બાંધ્યાં ને જાળીનો ખરીદી,
આરોગ્ય ન જળવાય એવા પ્રાંતોમાં પણ તેઓએ વસ-
વાટ કર્યો અને વેપારને અનુકૂળ સાધનો ઉપજાવ્યાં.

આજ હવે અંગ્રેજો જાગ્યા છે. તેમને જાણ થઇ
છે કે વસવાટને યોગ્ય વિશાળ, શીતળ અને ઉચ્ચ
ભૂમિ ત્યાં મળે તેમ છે; અજ કણ જમ્યાબંધ ઉગાડી
સકાય એવું છે. પણ હવે હીદી.લોક તેમને ખુચે છે.
તેઓ કહે છે કે 'તમે હીદીઓ આફ્રીકાનો ફનીઆ-
કીનારો છોડી અંદરના ગરમ ભાગમાં રહેજા જાઓ;
તમારાં ધરખાર અને વાડીવજીરા વેચી ચાલ્યા જાઓ,
અને અમને આ હવા ખાવાનાં ઉચાં સ્થળો સોંપી દો.'

હીંદુસ્તાનમાં જે ધરીએ 'ફનીઆનો પોકાર' પડે
છે તે જ ધરીએ અમારી પરદેશની ટપાલડું એક

માસિક મોટે મથાળે લખે છે :

'બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય બાંં દેવાતું છે; ખાલી જગ્યાઓ
પૂરા.'

ખીજ જ પળે આફ્રીકાના મુળ વતનીઓનું એક
પત્ર અમને વંચાવે છે :

'કાળા માણસને પોતાના ધરમાં હુમી આ લોક સાંતિપાલન
કરવાતું સુચવે છે—શીખવે છે. શાન્તિ શાની ?' અમને
હુમીને શાન્તિ શાની ?

અંગ્રેજ લોકની ફનીઆબરમાં આવડી મોટી વસા-
હત છે. એ વસાહતમાં એક સંસ્કૃત સંજ્ઞા એવો છે
કે જે અંગ્રેજો પ્રજાપ્રજા 'વચ્ચે' ભાષિયારો વધારવા
મળે તો ખીજ કાષ્ટપણ પ્રજા કરતાં ને વધુ વધારી શકે.
પણ...પણ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની મનોવૃત્તિ જુદી જ
જણાય છે. ઇંગ્લેન્ડનું રાજતંત્ર સામ્રાજ્યને વિશાળ
અને 'મજબૂત' બનાવવા પાછળ ખાઈપી મંડાયું છે.
દોર, દમન અને દાકુઓનો તણ દઇને ફનીઆની દરેક
જાતિને હાથ મીલાવવા એ પ્રજા ખરી ચશે તે દહાડે
ભાવુભાવ અને એકસંધનો મુદાઇ પેગામ મળ્યો મનાશે.
હાલ એમ ન બને ત્યાં લગી આપણે એકતા અને
શાન્તિનો સ્વધર્મ ન જુદીએ અને ગ્રેમ તથા આકસાનો
ધંધરી સંદેશ સાગ સંસારમાં મોકલીએ.

૨

કેષ એક પ્રજા બીજી ભતિની પ્રતિપાળ બની
એને અને પોતાનો પુદાઈ હક રજુ કરે ત્યારે તે એ
પરંપરાએ 'સ્ટેટ પ્રોટેક્શરેટ' (એટલે રક્ષિત રાજ્ય)
તરીકે ઓળખાવે છે. ત્યાર પછી એ પ્રજા પોતાને
માટે ત્યાંની જે જમીન રોજી લે તેટલા ભાગને
'કોલોની' કહે છે. 'કોલોની' એટલે સંરચાન. આફ્રીકા
ખંડના કાંઠા ઉપર એવાં કેટલાંયે કોલોની પાસે
પ્રજાનાં સ્વપાઈ બંધા છે: બ્રિટિશ પૂર્વ આફ્રીકામાં
કેનીઆ એ અંગ્રેજ હોય તે એક રક્ષિત રાજ્ય
કે કોલોની છે. એ પ્રદેશમાં કેનીઆ નામનો સમુદ્રની
સંપર્કથી ૧૭૦૦૦ કુટાઉનો એક પહાડ આવેલો છે,
તે ઉપરથી એ પ્રાંતનું નામ કેનીઆ પાડ્યું છે.

કેનીઆની ઉત્તરે અંગ્રેજીનીઆનું દેશી રાજ્ય અને
પશ્ચિમે સોમાલી લેંડ, દક્ષિણે ટાંગાનિકા, પૂર્વે હીંદી
મહાસાગર અને પશ્ચિમે યુગાન્ડા છે. કદમાં કેનીઆ
૬૧૬૬૫ ચોરસ કીલોમીટર છે; એટલે એનું ક્ષેત્રફળ ૨,૪૭,૦૦૦

ચોરસ માઇલનું છે. એમાંનું વિકાસીઆ ત્યાંના નામે
મોટું સરોવર જે લગભગ ચારલા ઇન્ચડ જેવડું તો છે.
વિપુલજીવ એને બરોબર વચ્ચે વીધોને જાય છે.

દક્ષિણ તેમજ પૂર્વ આફ્રીકાની ભૂમિ દરીઆ-
કાંઠાથી ઉત્તરોત્તર હવે ચડતી જાય છે; તેથી એ હવે
પ્રદેશની હવા ઠીકઠીક હડી રહે છે. દરીઆકાંઠા, સરો-
વર અને ખીણો હોવાને લીધે પણ ગરમ આબોહવાથી
ત્યાં રહી જતન થાય છે.

ઇતિહાસને પાને કેનીઆની નોંધ હવે તાજ જ
છે. મુળ ત્યાં 'કીકુયુ' અને 'મસાઇ' નામની તથા બીજી
ભતિઓ રહેતી. તે વેળા એ ભતિઓનું કે ત્યાંનાં
જંગલો ને સપાટ રેતાળ મેદાનોનું પ્રભુ સીવાય કેષ
માલીક નહોતું. સવારસાંજ જેવો સુરજ ઉગે, તેવો
આથમતો. કુદરતનું લગ્ય સાન્દર્ભ ચોમેર પથરાયું અને
ત્યાંના નદી વતનીઓ એમાં ચોર વધારો કરતાં.
દરીઆનું કે પથરાયું કે પંખેડે ઉડીને આવતું, ઝાડોને

એક પુણે ખેસી બેઠી
એ વેરાનમાં ગીત
કરોલોલું અને પાંખ
ફફડાવી પાંખું આકાશમાં
અલોપ થતું. કુધની ધારા
જેવી ચાંદની રેતી સાથે
કે ઝાડવાંઓમાં રમીને
થાકીને ચાલી જતી.
અંધારીઆની ઘેર રાતમાં
હિંસક પશુઓના કારમા
અવાજ કાને પડતા અને
ત્યાંના અલમરત વતની-
ઓ પણ કાંપી ઉઠતા.

આફ્રીકાના મોટાભાગમાં
ફરેમો મુસાફર લિવિંગ્સ્ટન
પણ કેનીઆ પર્વતનાં દરથી
જ દર્શન કરી પાછો વળ્યો
હતો. છતાં મોઝામ્બિકા
એ કેનીઆનું જીવું

નોંધરોખી પ્રાંતના 'કીકુયુ' જતને મુજ
વતની કાનની છુટ વીધોને તેમાં
વજનદાર વસ્તુઓ કે આલા લટકાવવા
એને તેઓ રાણચાર ગણે છે.

કેનીઆના 'મસાઇ' જતને ઉલખરાડ
વતની ચરણી અને લાલ માથેની વાપની
લેટા વણી, અંદર સુગંધાં ઝુપાં એ
તેડા આલાં રૂપ કાટે છે.

તો પરદેશ ચડે છે. અનાજ અને ફળફુલનો વેપાર પણ પીકતો ચાલે છે.

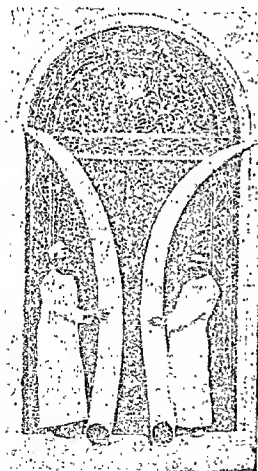
હાલ કેનીઆમાં ૧૦,૦૦૦ નેટલા ગોરા, ૨૫,૦૦૦ નેટલા હીંદીઓ, અરબો તેમજ ૨૫,૦૦,૦૦૦ નેટલા મુળ વતનીઓ છે. આ બધી જાતો વચ્ચે કેનીઆ કેમ વસાવેલો તેની યોજના એક કેનીઆવાસી ગોરા બાઇએ ધરી છે. એ કહે છે કે દેશની ખરી મુદી પૈસો નથી પણ માણસ છે. દરેક માણસ દેશની માપણ છે. માણસ કાંચા માલમાંથી પાકા માલ તૈયાર કરીને

પૈસો પેદા કરી શકે છે; માટે તે પૈસા કરતાં વધુ શક્તિવાન છે. જો ઉત્તર દેશ વસાવેલો હોય તો તેમાં પૈસા કરતાં માણસની જરૂર વધારે છે. સરકાર પાસેથી જોઈએ તેટલી જમીન ખેડવા લાઇ શકાય, તે દરેક જાગીદાર માણસ ફળફુલ, શાક લીલાંતરી, ખેતી-વાડી અને ઉલોગધંધાઓ વડે પોતાનું ભરખુપોષણ કરી શકે. વળી સરકારને જમીન ખેડવા દીધા બદલ જે વીથોડી કરાવી હોય તે પણ ઉપજ અને આવકમાંથી ભરી દેવાય. અમુક વસ વીલે જે વધારો વધે તેને માણસદીક મુકરર લાગે વહેંચી આપાય.

પણ આ લાઇની યોજનામાં એક મોટી ખોડ છે. તેમાં ગોરાકાળાનો અનહદ ભેદભાવ ભર્યો છે. એ બાઇએ એવા આંક મુક્યા છે કે ધુરોપની પ્રજાને કાઈ ગોરા અહીં વસાહત કરીને કામ કરે તો તે માણસની ૫૦૦ પાઉન્ડ નેટલી ધાપણ ગણાય; અરબ કે હીંદી જેવો કોઇ પરદેશી વસીને કામ કરે તો તેને ૨૦૦ પાઉન્ડની ધાપણ માનવી; અને મુળ વતનીને કામ કરે તો તેના ૫૦ પાઉન્ડ ભેખવા! આછોવતી સુદ્ધિ અને શરીરની મહેનત સરખાવી જોઈએ તોપણ જણ્યારી કે ૫૦૦, ૨૦૦ અને ૫૦ પાઉન્ડ વચ્ચેનો મોટો ફેર અન્યાયી છે. એથી તો તવંખર અને ગરીબ, મુડીદાર અને મજુર, શેઠ અને ગુલામ એવા યોજના ભેદ ઉભા થાય છે.

વળી, આજકાલના કેટલાક ગોરાઓનો વિચાર તો જુના વસાહતી હાંદીઓને ત્યાંથી હાંધો કાઢી, એ જાણું બધાની પાડી, પોતાનું સંસ્થાન કરી લેવાનો છે. કાસ્ટુકે, હીંદીઓ ત્યાંના મુલક તથા લોકોના ટેવાએલા, જુના અનુભવી અને સુદ્ધિ તથા વેપારવૃત્તિમાં એમનાથી ઉતરે તેવા ન હોવાથી ગોરાઓને તેઓ આપ્તીલી જેમ ખરેકે છે. આવાં કાસ્ટુકેને લીધે તેઓ હીંદીઓની આડે કેનીઆમાં અનેક જાતની હરકતો, અકચરો ને મુસીબતો નાખે છે.

હાલ ૩૫૦૦ ગોરાઓ કેનીઆમાં વસાહત કરવાને તૈયાર થયા છે; અને એ એટલાની સમગ્ર ખાતર અંગ્રેજ સરકાર ત્યાંની આપ્તી પ્રજાને અનેકવિધ ત્રાસ આપી રહી છે. હવે હીંદીઓને જમીન ખરીદ કરવાનો

‘અરબ અને હાથીદાંત’ એ જે તો કેનીઆનાં જ. કેનીઆનાં મંગણોમાંથી પુષ્કળ હાથેદાંત ગળી આવે છે. આ વિષયમાં ઉમેશા બે અરબોએ પરદેશી હાથીદાંતની મોટી એક માંત્ર એક વર્ષનામાં ૨૩૦ કિલો, તે બીજા ૨૩૫ કિલો

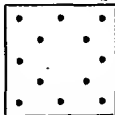
હક નથી. કેળવણી કે મત મેળવવાનું આધાર નથી. જમીન ખેડવાર નવા ગોરા 'સેન્ટર્સ' આવે તેમને અનુકૂળતા કરવાને સરકાર ધણી મથામણ અને ધણો જીલ્લો કરી રહી છે. કેનીઆમાં રહેતું પણ બારે પડે એવી આપણી તેઓ ચલાવે છે. હોદ્દા આ બાબત પોકાર કરી રહ્યું છે; પણ સરકારને સામાન્યનો અતિ-લોભ લાગ્યો છે એટલે કયું જ સાબરતી નથી. આ સંઘર્ષો નીતક વેદીને પણ કેનીઆની હાલ

હાલી વેદી એ જ આપણને લાગેલ છે. પરંતુ ધના હક તરફ જોઈતાર રહીને આપણે બહારના હકદાર થતા ક્યાં સુધી જઈશું? આપણે જાણીએ છીએ કે ગોરાઓના કરતાં હોદ્દાઓના હક કેનીઆમાં વધુ સાચો છે; પરંતુ આપણે પહેલી અંબાળ મુળ વતનની વેદી ધરે છે. હોદ્દા મંડુલર ઉદ્યોગના વિકાસ અને સ્વાતંત્ર્યની ચકતમાંથી આતરીને પહેલાના વેપારકોષ્ટ્ર ને હક અંબાળા દોરતું એ તો કદાચ પણ રીતે મનાસગ નથી.

નવા સંવાદ

હુનીઆમાં વધુમાં વધુ ગરમીવાળું મહેર કયું? ચાચરસેસો સંદેશો જમે તેરલી અડચણો બેદીને પણ દોરતા વિના કવી રીતે જઈ શકતા હશે? ગરમ પાણીમાં તરે છે કેમ? દીવાની જ્યોત ઉઠી કેમ બળે છે? મીઠું ખાવાથી તરસ કેમ લાગે છે?

ગણિત-ગમ્મત

એક જમીનદારને આ આફત પ્રમાણે શરસ જમીન છે, અને તેમાં, આફતમાં જણાયા મુજબની જગ્યાએ આંખાનાં બાર આડ આવેલાં છે. તે જમીન દારને ચાર ઓસ છે, અને તે દરેકને જમીન તથા આડ સરખે બારે વહેંચી આપવાનાં છે; પણ તે એવી રીતે કે દરેકને જે જમીન મળે તે સરખા આધારની દોષી જોઈએ. તમે વહેંચી આપશો?

રોગો દોરશો એ મળીયાં, ઓસોં એ અધમળીયાં નાવ કપાડે એક મળ બાર, ક્યમ કરી જાતું સામે પાર?

તબ્બુલમશ એવી રીતે ગોડગો કે જેનો સરવાળો ૭ થાય.

અર્થ વ્યવસ્થા દાખલાનો જવાબ

૮, ૧૨, ૫, અને ૨૦. તે આવી રીતે :

$$૮ + ૨ = ૧૦$$

$$૧૨ - ૨ = ૧૦$$

$$૫ \times ૨ = ૧૦$$

$$૨૦ \div ૨ = ૧૦$$

—

૪૫

પુછો તંત્રીને

વીજળીની પહેલવહેલી શોધ કરનારા આખરાનું નામ જણાય નથી, પરંતુ ગ્રીક લોકો જુના કાળમાં પણ વીજળી વીધી ધાતું બાબતા હતા. રોજબરો કદાચી વિદ્યાનની પદ્ધતિએ વીજળીનો અભ્યાસ થવા લાગ્યો.

આમેરિકાનની પ્લેઈટ 'વલ્કેનાઇટ' નામના પદાર્થમાંથી બને છે. રૂબરૂ અને ગંધકના મિશ્રણથી એ પદાર્થ બને છે ને વલ્કેનાઇટ.

અંગ્રેજોમાં કોઈને ઘેર જતાં કે કોઈને મળતી વેળાં ટોપી ઉતારવાનો રીવાજ જુના વખતથી આજની આવેલી છે. ૩૨ી કપરથી પડ્યો છે. પહેલાંના વખતમાં કોઈ અંગ્રેજ સરદાર કોઈને ત્યાં મહેમાન થઈને જતો, ત્યારે માથા પરથી ટોપી ઉતારતો. આથી તે જિમ જાણીયોના કે હું મારી તલવારને બળે નહિ, પણ યજમાનના બરોસા ઉપર છે. ત્યારથી એ લોકોમાં—ખાસ કરીને ગ્રીઓ આગળ—ટોપી ઉતારવાનો ચાલ પડ્યો છે.

મુળ તત્ત્વો પાંચ છે: પૃથ્વી, જળ, વાયુ, તેજ અને આકાશ. કોઈ મરી જાય છે ત્યારે આપણે છીએ છીએ કે તે પંચત્વ પામ્યો. પંચત્વ એટલે પાંચધાતું. પાંચ તત્ત્વોમાં મળી જઈ તે પંચત્વ પામ્યું. મૃત્યુ પછી આત્મા હુડી જાય છે અને દેહ પાંચ તત્ત્વોમાં વહેંચાઈ જાય છે. હોલ રસાયનશાસ્ત્રે કુલ ૮૪ તત્ત્વો શોધી કાઢ્યાં છે. તત્ત્વોના પરમાણુઓના બાર સરખાવી જોતાં માત્રમ પડે છે કે હજી બીજાં ૭ તત્ત્વો શોધવાનાં બાકી રહે છે. એટલે કુલ મળીને ૯૦ તત્ત્વો થશે.

હુનીઆમાં કુલ બાપાઓ ૩૪૨૪ અને માણસોની સંખ્યા ૧૬૦૦૦૦૦૦૦ છે.

નગરશેઠના દીકરાની વાત

એક દત્તા નગરશેઠ. તેને ચાર દીકરા હતા. ચારે દીકરા મોટા ને સૌભાગ્ય સંભાળી લે તેવા હતા. એક વાર નગરશેઠ બહુ માંદા પડ્યા ને જ્યે એવા ન રહ્યા. માંએ આશા છેડી કે હવે શેઠ નહિ હશે.

શેઠના છવ્ઠ કામે કાચ નહિ, આપી મોટા દીકરાએ પુછ્યું, 'જાણ, તમારા છવ્ઠ કેમ નથી જતો? તમારા ને વિચાર હોય ને કહે; અમે ને પ્રમાણે કરીયું.'

શેઠ કહે, 'ભાઈ, ખીત્તું નો દીક; પણ મારી પાછળ શેઠ એક રૂપિયા ધર્મોદામાં વખતે એવું પણ લે તો મારો છવ્ઠ કાચ.'

મોટા દીકરા કહે, 'એવું પણ કાંઈ લેવાન નહિ. પૈસો તો આજ છે ને કાચ નથી; તો પછી શેઠ ધર્મોદા ક્યાંથી કાચ?'

ત્યાર પછી શેઠ ખીજા દીકરાને બોલાવી કહ્યું, 'તેણે પણ ના પાડી. ત્રીજાને કહ્યું તેણે પણ કહ્યું કે મારાથી એવું ન જતો.'

'ત્યાર પછી મોટા નાના દીકરા આગળ તેણે પુછ્યું, 'મોટા આપા, તમારી સી કાચ છે? કે મોટા' તે કરવા નેમાર છું.'

શેઠ કહે, 'ભાઈ, મારે બીજા તો કાંઈ કાચ નથી; પણ મારી પાછળ શેઠ એક રૂપિયા ધર્મોદામાં તમારે તો મને સહગતિ થાય.'

નાનો દીકરા કહે, 'જાણ, તમારા છવ્ઠને સહગતિ કરવો. હું શેઠ તમારી પાછળ એક રૂપિયા

વાપરીશ.' એમ કહ્યું ને તરત જ શેઠના છવ્ઠ કાચી ગયો.

નાનો દીકરા તો શેઠ એક રૂપિયા ધર્મોદામાં નાખે ત્યાર પછી જ અનાજ લે. એમ કરતાં કરતાં ઘણા દિવસ પછી ગયા. એકવાર એક 'બ્રાહ્મણે આપી શેઠના નાના દીકરાને કહ્યું, 'શેઠ, મારે જો દીકરીને કન્યાદાન દેવું છે. મારે મને એટલા રૂપિયા આપો.' નાના દીકરાએ તરત જ પોતાની હાંકમાં એક દીકરાની પહેરી હતી તે કાદીને આપી દીધી.

તેણે કુત્રીમાં પાસે બેઠો હતો. તેને આ ગમ્યું નહિ. તેણે તરત આ વાન તેના મોટા ભાઈને કહી. નાના દીકરાનું નામ મોતીચંદ હતું. તે હાંકમાંથી ચેર આવ્યો અને બંને બાઈ સાથે જમ્યા બેઠો.

જમતાં જમતાં મોટા ભાઈએ મોતીચંદને પુછ્યું, 'તારી હાંકમાંથી કાંઈ ક્યાં ગયું?' મોતીચંદે કહ્યું કે એ તો એક આદાલતને કન્યાદાન દેવું હતું તેને આપી દીધી.

મોટાભાઈનો ભવા ચડ્યો; કપાળે કંચલી પડી ને મોટો, 'જિવા ધર્મોદા કરવા મેસીએ તો પાદ ક્યાં આવે? પગપદાર, ને હવેથી કાંઈ આપ્યું છે તો, બધાં સુધી ભાલતા નથી ત્યાં સુધી કાંઈ છે.'

મોતીચંદને બહુ ખેડું લાગ્યું. તેણે તરત જ જનમાં વિચાર કર્યો કે આ ગામનું પાણી મારે હવે ખેડું નહિ. ખાઈ ન ખાઈ ને એકદમ કહ્યો, 'મે મોટો કલા વિના આદતો થોડા દસ્તામાં તેને' એ દિવસના ગપસાસ પડ્યા; કારણકે ગામની પાછળ પગ લીધા મુજબ એક રૂપિયા ધર્મોદામાં નાખ્યા વિના તે ખાતો નહિ.

ગીજે દિવસે તે એક ગામમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં જાનરમાં એક વાણીયાની દુકાન ઉપર જઈને બેઠો. મોતીચંદના જેસવાથી દુકાનવાળાને બહુ વકરે થયો. ત્યારે દુકાન બંધ કરવાનો વખત થયો ત્યારે તે વાણીઓ બોલ્યો, 'બાઈ, તું કેવો છે?' મોતીચંદ કહે, 'હું વાણીઓ છું, ને નોકરી માટે નીકળ્યો છું.'

વાણીઆએ પૂછ્યું, 'તું જમ્યો છે? મોતીચંદ કહે, 'ના, મેં બે દિવસથી ખાધું નથી, કેમકે મેં મારા બાપના મોઢા આગળ વાણી મુક્યું છે કે એક રૂપીઓ રાજ ધર્મોદામાં નાખીશ; પણ બે દિવસથી મેં કંઈ નાખ્યું નથી, એટલે અત્ર પણ લીધું નથી.'

વાણીઓ તેને પોતાની સાથે પોતાને ઘેર તેડી ગયો. આ વાણીઓ કાંઈ બહુ બધ્યો ન હતો. તેના મુનીમ તેના વેપારમાંથી બહુ ખાઈ જતા; પણ આ રોકને કાંઈ ખજાર પડતી નહિ. મોતીચંદે એક દિવસમાં જ તેની દુકાનમાં ચાલતો ગોરાળો જોઈ લીધો હતો.

ધેર આવ્યા પછી મોતીચંદ બોલ્યો, 'રોક, તમારી દુકાનમાં તો બહુ ગોરા ચાલે છે. તમે કાંઈ ધ્યાન આપતા નથી ને મુનીમો તો બહુ ખાઈ જાય છે.'

રોક કહે, 'બાઈ, મને શી ખજાર કે એ લોકો શું કરે છે? તેમ મારે એકેય દીકરો પણ નથી કે જે દુકાનનો કારભાર ચલાવે. ખોટ ન આવે ત્યાં સુધી હું તો બાળું દીક ચાલે છે. પણ હવે તું મારે ઘેર રહે ને દુકાનનો કારભાર ચલાવ. મારે દીકરો નથી. આજથી તું મારો દીકરો.'

મોતીચંદ કહે, 'એ તો રીક. પણ મારે રાજ એક રૂપીઓ ધર્મોદામાં નાખવો જોઈશે તેનું કેમ?' રોક કહે, 'તું તારે નાખજે; તને કાણ ના કહે છે?' ત્યાર પછી એક ચોપડો લાવી રોકે લખ્યું કે 'આજથી તું મારો દીકરો છે ને તું કરે તે મારે કમલ છે.' મોતીચંદે લખ્યું કે 'તમે મારા બાપ છો અને તમારી આજ્ઞા પાળવા હું તૈયાર છું.'

બીજે દિવસે બંને જણા સાથે દુકાન ગયા. રોકે તરત જ મુનીમને કહ્યું કે આજથી આ મોતીચંદ મારો દીકરો છે. દુકાનનું કામ તે મંચાળશે. માટે હવેથી કાંઈ પુછવું કરવું હોય તો મને ન પુછતાં એને જ પુછશો.

પછી મોતીચંદે બધા ચોપડા બેંચા. મુનીમ પાસે જે પૈસા લેવા નીકળતા હતા તે લાવવા તાઈદ કરી ને બધા નોકરોને તેણે કાઢી નાખ્યાં. દુકાનનું કામ ચોતે ઉપાડી લીધું. વેપાર ધમધોકાર ચાલવા માંડ્યો. આથી આખા ગામમાં બધા વેપારીની દુકાનોને નુકસાન પહોંચવા લાગ્યું. જ્યાં હોય ત્યાં મોતીચંદ સોંધી પહોંચ્યો. બધા વેપારી મોતીચંદ ઉપર ખુબ ખારે બળે ને કહે કે આ સાલ ક્યાંથી ગામમાં આવ્યું?

ચોક્કસ વખત પછી મોતીચંદને જાણની મુસારરી કરવાનું મન થયું. તેણે રોકને કહ્યું કે 'બાપા, મારે તો જાણે જવું છે, રોકે પહેલાં તો ના પાડી. પણ મોતીચંદે બહુ આગ્રહ કર્યો ત્યારે હા પાડી. મોતીચંદ તો સાત વઢાણ બરી જાણે જવા નીકળ્યો. છ મહીને જાણે પહોંચ્યો. ત્યાં તેનો માલ કપાટામાં ખંપી ગયો. ને પાછો એણે ત્યાં નવો માલ ભર્યો. ફરતામાં માલ વેચતો જાય ને નવો ભરતો જાય. એમ કેટલેક વરસે મોતીચંદ પાછો પોતાને ગામ આવ્યો. તેણે ગામના રાજાને એક આખું વઢાણ ભેટ આપ્યું; તેથી રાજા પણ તેના પર બહુ પ્રસન્ન થયો.

મોતીચંદે આ વખતે એક બીજી મકાન લઈ ત્યાં માલ ઉતાર્યો હતો. તેથી ગામના બધા વાણીઆ રોકને લંબેરવા લાગ્યા કે 'જુઓ રોક, તમે તો બોળા છો. તમે જાણ્યું કે આ જ મારો દીકરો છે. પણ એમ કાંઈ પારકા પોતાનાં થયાં છે ને થાય? તમારા પૈસાથી રૂળીને આવ્યો ને માલ બધો નોખો રાખ્યો. હવે એ તમને દાંદ નહિ દે.'

રોક પણ કાચા કાનના. એમણે તો બહુ સાચું માન્યું એ તો ચોપડો લખી મોતીચંદ પાસે દોડ્યા ને કહ્યું, 'અથવા, તારે મને છેતરવો છે, પણ એમ કાંઈ તારાથી હું નહિ છેતરાઈ. મારા રૂપીઆ જેટલા લઈ ગયો હતો એટલા પાંચ લાવ ને આ ચોપડામાં લખી આપ કે તારે ને મારે કાંઈ સગપણ નથી.' મોતીચંદે કહ્યું, 'બાપા, આમ શું કરો છો? તમે મારા બાપ છો ને હું તમારો દીકરો છું. તમને વળી આવું કેળે રીખવ્યું?' પણ રોક તો સાંજળે જ રોના? એમણે તો ચોખ્યું લખાવી લીધું કે 'તારે ને મારે કાંઈ

નથી.' મોતીચંદે તેના પાછા આંખી દીધા.

ત્યાર પછી મોતીચંદને વેપાર ધમધોલાર ચાલ્યો. રાજનનો પણ મોતીચંદ તો બહુ માનીતો ચાલ્યો.

એમ કરતાં મોતીચંદને વળી પાછી સુસાશરી "કસાની મરછ ચઈ, તેથી વહાણુ બરીને શરીથી તે બીજી સફર ઉપજ્યો. રસતામાં એક બંદરે તે ઉતર્યો. ત્યાં તેણે કેટલાએક ખાશ્યાને સાચાં મોતી લેવા જતાં જોયા. તેમને જોઈને તેણે પુછ્યું, 'ભાઈઓ, તમે ક્યાં જાઓ છો ?' ખાશ્યાઓએ કહ્યું કે અમે તો સાચાં મોતી લેવા જઈએ છીએ.

મોતીચંદ પણ તેમની સાથે ગયો. બધા ખાશ્યાઓએ હુબળા મારી તે મોતીની છીપો કાઢી. છેવટે મોતીચંદે કંઈ, 'હવે મને પણ ઉતરવા ઘા જોઈએ. માફ નથીય કેવુંકે છે ?' મોતીચંદે દરીઆમાં હુબળા મારી અને બંને હાથે સુકી બરી તરત

લીધા હતા તેટલા ફાગા

સુકી ઉધાડીને જોયું તો તેની સુકીમાં મોતી ન

હતા; પણ એ ચંદ્રકાંત મણિ હતા, અને ખખર ન હતી કે આ શું છે. તેણે ખાશ્યાઓને પુછી જોયું, 'આ વળી શું ? આ મોતી તો નથી !'

ખાશ્યાએ તરત જ મણિ જોઈને ક- 'તમે તો બહુ બાગ્ય શાળી લાવો છો. એ ચંદ્રકાંત મણિ છે. અમારા ધરોરા કહંતા કે અહીં ચંદ્રકાંત મણિ ધાય છે. અમે તો આટલાં વેરસધાં મોતી લેવા આવીએ છીએ, પણ અમારા હાથમાં એ હાથવાર નથી આવ્યા. આ મણિમાં એવો શું છે કે પુનમની રાતે જ્યારે ચંદ્રમાં બરાબર મારે આવે ત્યારે ચાંદનીમાં ચુક્રોહોય તો તેમાંથી મોતી સોનાનો ધાંધો યથાવત થાય.

સૌ ત્યાંથી પાછા વળ્યા. મોતીચંદ આગળ ન જતાં પાછા પોતાને ગામ આવ્યો. રાજને ખખર પડી કે મોતીચંદ પાસે એ ચંદ્રકાંત મણિ છે, તેથી જ્યારે મોતીચંદ

જોઈ બખતે કોઈએક કવિ હતો. જગતના લોકો તેને સમજી શકતા ન હતા. આથી કેટલાક લોકોએ વિચાર કર્યો કે આવા માણસની હુનીઆને જરૂર નથી. લોકો દોડ્યા અને જગતને એક છુએ જ્યાં કવિ રહેતો હતો ત્યાંથી તેને ખેંચી લાવ્યા. કવિએ લોકોને કહ્યું, 'પણ હું તમારું હાથપણ સમજી શકતો નથી, માટે અજ્ઞા નથી થઈ શકતો.' આથી ગુસ્સે થઈ એક ધડિતે કવિના હૃદયમાં હાથપણની કટારી મારી.

કવિ હસતાં હસતાં તે લોકોના પગ આગળ મરણ પામ્યો. હાલ્ય મીડું પણ અસહ્ય હતું.

હજી જગતમાં એ હાલ્યના હૃદયલોકેક પડ્યા પડે છે, પૃથુરાજ સુકલ

કવિ વાગના તરતના જ પ્રસિદ્ધ ચનાર પુસ્તકમાંથી]

તેને મળવા મધો ત્યારે રાજને એક મણિની માગણી કરી,

મોતીચંદ કહે, આપને જોઈએ તો માફ થઈ શકે, ધરવખરી બધું લઈ લો, પણ એ મળી નહિ આવું. રાજાને ખોટું તો લાગ્યું, પણ મોતીચંદ જેવા માણસને કાંઈ પણ કસું થોડું નહિ; ને-એમ પણ વિચાર કર્યો કે એના આવવાથી માફ ગામ વેપારમાં વધું છે, વળી એના જેવા પૈસાપાત્ર માણસ મારા ગામમાં રહે તેમાં મારી આખર છે, એમ ધારી કાંઈ જોલો નહિ.

મોતીચંદ પણ રાજાને પ્રકાશ નગરાણું આપતો. તેને કાંઈ ખોટું ન હતી. દર પુનમે એ સોનાના ચાંબલા મળિયાંથી ચતા. મોતીચંદનો વૈભવ તો રાજા કરતાં પણ વધી જાય એવો હતો. મોતીચંદને ઘેર બધી ચીજો સોનાની જ હતી. પતંગ જુઓ તો સોનાના, હોડિયાળાટ જુઓ તો સોનાની, વાસણ જુઓ તો તે પણ સોનાનાં. બારણાં અને તાળાકુંચી પણ સોનાનાં. જ્યાં જુઓ ત્યાં માનું જ સોનું !

રાજાના બહુ આગ્રહથી મોતીચંદ ગામના પ્રધાનની દીકરી સાથે લગ્ન કર્યાં. મોતીચંદ બહુ જ યુગમાં રહેવા મંડ્યો. પુનઘાન પણ યુગ કરે. એકવાર એને વિચાર આવ્યો કે હું તો અહીં મળ કંઈ છું, પણ મારા બાઈ, મારી મા ને મારી સ્ત્રીનું શું થયું હશે? તેણે એકદમ ટેટલાક માણસોને પોતાને ગામ ખજૂર કાઢવા મોકલ્યા. પણ ઘેર કંઈ ન હતું. માણસોએ આગને કહ્યું કે ત્યાં તો કાંઈ નથી.

બનેલું એવું, કે ત્યાં દુકાળ પડવાથી મોતીચંદના ત્રણ બાઈઓ, બેળદાઓ, એની મા ને એની સ્ત્રી, આઠે જગ્યાં જ્યાં ધધી મળે ત્યાં જવા નીકળી પડેલાં. મોતીચંદને આ વાતની ખજૂર પડી, એટલે તેમને શોધી કાઢવાની તેણે એક તરફથી ચોજી. તેણે એક મોટું નવાણું ગળાવા માંડ્યું. બધાં દુકાળીયાં ત્યાં આવવા મંડ્યાં.

મોતીચંદ પોતાનાં માણસોને કહેલું કે રાજા જે માણસો કામ કરવા આવે એને મારી પાસે લાવવાં. આમ કરવામાં એનો હેતુ એ જ હતો કે એનાં ઘરનાં માણસો આવે તો ખજૂર પડે.

એમ કરતાં ધણી દિવસો ચાલ્યા ગયા. એકવાર મોતીચંદ પોતાના નોકરને સાતઘાઠ માણસોને લઈ

આવતાં જોયો. મોતીચંદે તરત જ એ બધાને ઝાળખી કાઢ્યાં.

તોફાર આગને કહ્યું કે આગે નવાં આઠ જણ આવ્યાં છે. મોતીચંદે કહ્યું, 'તેમને ડેલીમાં બેસાડો. એ લોકોને નવાણું ખોદવા લઈ જવાનાં નથી.'

મોતીચંદ તો બધાંને દેખાવ જોઈ વિચારમાં જ પડી ગયો. તેની સ્ત્રી તો વાધણ જેવી જ દેખાતી હતી. પોતે કુટુંબની વહેલી ખજૂર ન કઢાવી તેથી તેને ઘણું પસ્તાવો થયો. મોતીચંદને વિચારમાં જોઈ તેની નવી સ્ત્રી (પ્રધાનની દીકરી). બોલી, 'આ લોકોને જોઈ તમે કેમ વિચારમાં પડી ગયા છે?' મોતીચંદનું પ્યાન તો તેની જુની સ્ત્રીને જોવામાં જ હતું. તેણે કાંઈ જવાબ ન આપ્યો. પ્રધાનની દીકરી ફરીવાર બોલી, 'તમારે નંદાવાનો વખત થઈ ગયો છે. પાણી ફરી જશે; રાજાખજૂરની વાસ પણ ભરી જશે.' મોતીચંદે તેના સામું જોઈ કહ્યું, 'પેલી સ્ત્રીને અહીં તેડી લાવો.'

પ્રધાનપુત્રી વિચારમાં પડી કે આ સ્ત્રીને બોલાવવાનું શું કારણ હશે? તેને વિચારમાં પડેલાં જોઈ મોતીચંદ બોલ્યો, 'તમારે વિચાર કરવાની જરૂર નથી. તે મારી પરજોડી સ્ત્રી છે. જે ડેલી છે તે મારી મા છે. વજુ પુરો છે તે મારા બાઈ છે; ને પેલી પણ બેસી છે તે મારી બેળદાઓ થાય.'

પ્રધાનની દીકરીને આ ખજૂર પડતાં જ તે શક થતી તેમને બોલાવવા ચાલી. જ્યાં પેલાં આઠ જણ બેઠાં હતાં ત્યાં જઈ તેણે પેલી આપને કહ્યું. 'બેન. ચાલો તમને શેઠ બોલાવે છે.' પેલી તો બીચારી એકદમ ગભરાઈ, કે શેઠ મને શું કામ બોલાવે? આવો મોટો રાજાથી પણ વધી જાય એવો શેઠ. એની પાસે તે જવાબ? પ્રધાનની દીકરીએ ફરીવાર કહ્યું, 'ચાલો બેન, શેઠ વાટ જુઓ છે.' પેલી બાઈને તરત જ તેની સાસુ સામે જોયું. સાસુએ વિચાર કર્યો કે વડું નહિ જાય તો આ શેઠ આપણને દારીએ નહિ રાખે. પેટ ભરવા માટે તો આખ્યાં છીએ. નેથી વળતું કહ્યું, 'જગો જોઈએ, શેઠ શું કહે છે? પણ બેટા, તમારો ઘરમ સાચવજો.' સાસુએ કહ્યું

એટલે એ તો હકિત તરત પ્રધાનપુત્રીની પાછળ પાછળ આવી. ઉપર જવ ત્યાં તો શેઠ ચોનાની દોડાળાખાટ ઉપર લીંચકતા હતા. તેણે તેની પુત્રી સ્ત્રીને જોઇ કહ્યું, 'બાઈ, આમાં પાણી કાઢવું છે તે ફરી અમ છે; માટે મને નવરાવો. મેં તમને એટલા માટે જ ખોલાવ્યાં છે,' પેલી બાઈ તો બીચારી વિચારમાં પડી ગઈ. ધીરજ રહીને તે નવરાવવા તૈયાર થઈ. મનને કાંઈ કે જો દાડી કરવાનું અને પેટ બરવાનું ન હોત તો કોઈ કાંઈ ખણી કથુસ ન થાત. અંદરખાને તેને શેઠ ઉપર જોયો તો તિરસ્કાર આવ્યો! પણ શું કરે?

શેઠ પાટલાં ઉપર બેસા ને બાઈ તેને ચરીર ચોળી નવરાવવા લાગી. નવરાવતાં શેઠની ડોક એક લીંઈ લાખું હતું તે બાઈએ ફીડું. એ ધીરજે તેને પોતાના પતિની સ્મૃતિ ચર્ચા અને તેનું દેખું બરાબ આવ્યું. તેનાં આંસુ શેઠના વાંસા પર પડ્યાં. શેઠ તરત જ પાખું વાળીને જોયું ને બાઈને પુછ્યું, 'તમે શું કામ કર્યો છો?'

બાઈ તો બીચારી કાંઈ બોલી નહિ. શેઠ ફરીવાર આમરથી પુછ્યું ત્યારે તે બોલી, 'તમારી ડોકે લીંઈ લાખું જોઈ મને રાત્રું આવ્યું. મારા પતિની ડોકે આવું જ લીંઈ લાખું હતું, ને તે તમારા જેવા જ હતા. પણ ક્યાં તમે ને ક્યાં? એની તો શી મેં વધે થઈ હશે! ફેટલાં મેં વરસથી ગયા છે, પણ કાંઈ ખબરપતર નથી.' એમ કહી બાઈ તો નીચું ધાલી રાવા લાગી. શેઠે કહ્યું, 'તમે ખસી જાઓ. હવે હું મારી મેણે જ નાહી લઈશ. મારે એટલું જ કામ હતું. હું જ એ મોતીચંદ છું.' આ સાંભળીને બાઈનું હૈયું તો હરખથી ફાટીફાટું થઈ રહ્યું.

મોતીચંદ નાહી રહ્યો એટલે તેણે પ્રધાનની

દીકરીને કહ્યું કે, 'આને તું ચોળીને નવરાવ; પછી મારાં કપડાંલતાં ને ઘરેણાં પહેરાવ. એના પણ તારા જેટલા—તારાથી પણ વધારે હક છે.'

ત્યારપછી મોતીચંદે તેની પુત્રી સ્ત્રીને કહ્યું, 'જા, હવે તું જમને બધાને ઉપર તેડી લાવ.' એ તો બીચારી ચરમાતી ચરમાતી નીચે હતરી. સામુએ એને છેટેથી દેખીને તરત જ ગાળો દેવી ચર કરી. મનમાં બળી, 'રૂંઠે જરૂર કાંઈ કાણું કર્યું. શું મોહું લઈને આપણી પાસે આવતી હશે? મને ખબર જ હતી, કે જરૂર કાંઈક નવાપુત્રું ચશે. શેઠ તે એને શું કામ બોલાવે?' એમ કહે છે ત્યાં તો વડુએ આવીને કહ્યું, 'બાઈજી, ચાલો ઉપર; તમારા દીકરા તમારી વાટ જુવે છે.'

સામુ કહે, 'જા રાંડ, મારો દીકરો અહીં કેવો! એ મને સાફ વરસની ડોકીને બનાવવા આવી છે! શું જોઈને અમને મોહું દેખાવવા આવી?'

વડુ તો બીચારી આ સાંભળી ગભરાઈ ગઈ અને રાઈ પડી. રાતાં રાતાં બોલી, 'તમે ઉપર આવી એકવાર ખાતરી કરો; પછી મને જો કહેવું હોય તે રહેજો.'

બતિદાનની ભૂમિ

નેપાળની પાછળ ઉભેલી પર્વતમાળાની પારના એક અજળગ્રા પ્રદેશની, કોઈ, આદત ને સાદસપી બરફર વાતાં સેમાંચ અર્થે ફરી તમારી નજોમાંના લોહીને કઠાણતી રસવારી વાતાં છાંવિદા મેહવતા કુમ્ભેલાં સાદસ અને હાંમિતની, સંચોટ ચેમવતી બાવામાં એક કુમારે જ લગેલી વાતાં.

સાવત મહાને

અર્થ ઉપર ગયાં. માએ તો તરત જ મોતીચંદને ઓળખ્યો. મોતીચંદે દોડીને માના પગમાં પડ્યો. પછી ત્રણે બાઈને મળ્યો.

મોતીચંદે બોલ્યો, 'આટલી વાદમાં જ તમે અર્થાં મને ભુલી ગયાં?'

મા કહે, 'બાઈ, અમને શી ખબર કે તારો વેબવ આવો બધો વધી ગયો હશે? અમને તો એમ કે કોણ જાણે ક્યાં રખાતો

હશે. મેં તો તને -જેવાની આજ્ઞા જ છોડી હતી. પણ બાઈ, કહે તો ખરો કે ઘેરથી નીકળ્યા પછી શું શું જોયું?'

મોતીચંદ બધી વાત માંડીને કહી. હવે એ પણ કહ્યું કે 'તમારી ખબર કદાવી પણ તમે આપણા ગામમાં ન મળ્યાં, ત્યારે તમને મંગવા માટે મેં નવાણ મળાવ્યા માંડ્યું. મારી આજ્ઞા સરજી થઈ ને તમે આવ્યાં. મા, આ બધા ધર્મોદ્ધાન પ્રતાપ છે એમ મને લાગે છે.

ચોટાભાઈને, તો બહુ પરતાવે થયે કે મેં આ માટે કંઠી આપવા સારું કપડો આપ્યો. અત્યારે નાના બાઈની ચક્તી કળા નેઈ તે પણ ખુશ થયો.

બધા બહુ રાજ થયાં. ચોટો વખત સૌ બેળાં રહ્યાં. પછી મોતીચંદે તેમને ધણું દ્રવ્ય આપ્યું ને કહ્યું કે હવે તમે આપણા ગામમાં જઈ વેપાર કરો. જે જોઈએ તે અહીંથી મંગાવી લેજો. કાઠ વાતે મુંઝારો નહિ. સૌ રાજ થઈને ઘેર ગયાં.

મોતીચંદ ને તેની બંને સ્ત્રીઓ અહીં રહ્યાં. હવે તો મોતીચંદ સૌ વાતે સખી હતો.

ગામના રાજને કાંઈ સંતાન નહોતું, તેથી રાજ ધણીવાર બહુ દિશગીર થઈ જતો. રાજ જુદ થયા આખો ત્યારે તેને ઘેર પુત્રનો જન્મ થયો. રાજને બહુ બહુ હરખ થયો. આખા ગામમાં આજે આનંદ વર્તી રહ્યો હતો. પ્રજા પણ રાજને ઘેર દીકરો આવવાથી થેલીથેલી થઈ. રાજ પણ આજ છુટે દાયે દાન કરતો હતો. કોઈ બિલુક રાજ પાસેથી ખાલી હાથે પાછો વળતો નહિ.

રાજકુંવરને ચારે તરફથી ભેટો આવવા માંડી. રાજએ કહ્યું કે ભેટમાં આવેલી વસ્તુઓ હમણું રાખી મુકો. એકવાર દરબાર ભરીને આપજો જોઈશું કે કઈ વસ્તુઓ મોજે ભેટ મોકલી છે.

મોતીચંદને તો રાજને ઘેર દીકરો જન્મ્યો તેથી આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેને વિચાર થયો કે હું રાજકુંવરને ભેટમાં શું આપું? હવે વિચાર કર્યો કે રાજએ એકવાર મારી પાસે ચંદ્રકાંત મણિ માગ્યો હતો, પણ મેં આપ્યો નથી. મારી પાસે તો બે મણિ છે; માટે એક રાજકુંવરને ભેટ ધરીશ.

એમ વિચાર કરી તેણે તાંબેરીમાંથી મણિ કાઢ્યો ને એક કાગળના પડીકામાં મુક્યો. પડીકાને

પોતાના પલંગના ગાંઠલા નીચે રાખ્યું. પડીકા ઉપર લખ્યું હતું કે 'રાજકુંવરને ભેટ.'

તે દિવસે જ મોતીચંદની નવી સ્ત્રી, જે ગામના પ્રધાનની દીકરી હતી, તે પલંગ આગળ ઉભી રહી માથું ઝોળતી હતી. માથું ઝોળતાં જે શુંય નીકળી તેને એક કાગળમાં નાખી તેનું પડીકું વાળી પલંગના ગાંઠલા નીચે મુક્યું.

ન્યારે મોતીચંદ રાજકુંવરને દેવા માટે મણિ લેવા ગયો ત્યારે મણિવાળા પડીકાને બદલે તેણે ભુલથી વાળવાળું પડીકું લઈ લીધું ને તેને જ ભેટ મુકવા પોતાના માથુંમને મોકલ્યો.

રાજ દરબાર ભરી બેઠો છે. સૌની ભેટો આવી ગઈ છે. રાજએ સૌથી પહેલાં મોતીચંદની ભેટ જોઈ. નાનું એવું પડીકું આજી તેને નવાઈ લાગી કે આમાં તે શું હશે! ન્યાં ઉભેલીને જુએ ત્યાં અંદર વાળ!

રાજને તો કાંઈને કાંઈ શરસો ગયો. તેણે તરત જ હુકમ કર્યો, 'કાંઈ છે કે? જાઓ, અત્યારે ને અત્યારે મોતીચંદને દેશનીકાલ કરી દો. મારે ઘેર જતે હદોડે દીકરો આવ્યો એ એનાથી ન ખમાયું. એને ક્યાં ખોટ હતી? શું મારું આનું અપમાન? મારા દીકરાને ભેટમાં વાળ! જાઓ, જલદી જાઓ એ ધરી પણ મારા રાજમાં ન રહે.'

સીપાઈઓ તરત જ હોડયા ને મોતીચંદને કહ્યું કે રાજનો હુકમ છે કે તમારે એક ધરી પણ આ ગામમાં ન રહેવું. મોતીચંદ તો વિચારમાં પડી ગયો. ધરીવારમાં આ શું? મારી શી કસ્ટર થઈ તે પણ મને લખાવ્યા વગર એકદમ દેશનીકાલની સજા? હીક : પ્રભુએ નાખી તે ઉપાડવી. વળી કાંઈ બાકી રહી જ્યું હશે.

મોતીચંદે તેની નવી સ્ત્રી અને તેને પીચર મોકલી ને જુનીને લઈ હુડાડાંબંર હાથેયજો નીકળી ગયો. દરબારી માથુંસોએ ત્યાં તાળાં દઈ દીધાં.

મોતીચંદ ને તેની સ્ત્રી બંને આશ્ચર્ય ભર્યો છે. મોતીચંદને રાજ વિચાર આવ્યા કરે છે કે 'મારો વાંક શું એ પણ કહ્યું નહિ! ચાલતાં ચાલતાં એક ગામમાં આવ્યાં, બંને જુજી થઈને હોથ થઈ ગયાં.

મોતીચંદની સ્ત્રી સગર્ભા હતી ને તેને પુરા દિવસ માણસ બોલે, 'આત્મારે હવે ખાવાનું પાડ્યું છે ! જતા હતા. તેને કકડીને બુખ લાગી હતી, તેથી માગીને પેટ ભરવું હોય ત્યારે જરા વહેંચા આપીએને !' તેણે મોતીચંદને કહ્યું, 'મને બુખ લાગી ને. માણસી મોતીચંદને બહુ લાગી આવ્યું, પણ શું કરે ? હવે આગળ એક પગમું પથુ ચલાશે નહિ. આજે તેણે ઘણા કાચાવાલા કર્યા ત્યારે તેને યોરોડ બંદેબીને।

આપણે આ ગામમાં જ રાત રહીએ. મોતીચંદ કહે 'ફીક.' એમ કરી તેણે એક ગોઠણા ઉપર બેઠાં.

અમા. મમાં એક વાણીઆને ત્યાં પિવાહ હતી. અત્યારે બધાં જમી રહ્યાં હતાં ને વધેલું જો મા-ગે તેને આપતા હતા. મોતીચંદને ખમંદ પડી જઈને તેણે વિચાર કર્યો કે હું તો બુખ્યો રહીશ, પણ આ નહિ

રહી શકે; માટે લાવને એના માટે થોડુંક માગી લાવું. એમ કરીને તે ગયો. પણ ત્યાં તો બહુ અપાર્થ ગયું હતું. મોતીચંદે એક માણસને કહ્યું, 'બાપ, મને થોડુંક ખાવાનું આપો; તમારે સાફ ચરો.' પેલો

માણસ બોલે, 'આત્મારે હવે ખાવાનું પાડ્યું છે ! માગીને પેટ ભરવું હોય ત્યારે જરા વહેંચા આપીએને !' મોતીચંદને બહુ લાગી આવ્યું, પણ શું કરે ? તેણે ઘણા કાચાવાલા કર્યા ત્યારે તેને યોરોડ બંદેબીને।

ને મગજને ભુકો મળ્યો. તે લઈને ચાલ્યો; પણ જરા અગળ ગયો ત્યાં બુખ્યો હોવાથી ચકરી માગી ને પડી ગયો, ને ભુકો વેશાઈ ગયો. થોડી વાર બા ન માં આ વ તાં લાચાર થઈ પોતાની સ્ત્રી પાસે આ-વ્યો. તે બી આ રી વાર એકને બેસી હતી.

મોતી-ચંદ આસીને બધી વાત કરી એ રાત આખી બોટલા ઉ-

મને છે સ્વાગી,
એ બલની દરકાર.

અટકી ઉભી અમિત અચડણે આડીઅવળી અપાર;
તોપણ કહી આવી નિરાશા ફરકે નહિ આ દાર:

મને છે સ્વાગી,
એ બલની દરકાર.

કરે બસે સંસાર સવ' જે કુબ્યવહાર—પ્રહાર;
હટે ન તો ચે સત્યમાર્ગથી શ્રદ્ધા કોઈ પ્રકાર:

મને છે સ્વાગી,
એ બલની દરકાર.

ધનધેભવના જે અણ્વગમાં અસ્થિર સૌ સંસાર;
તેથી પણ નય ઉભવા પામે: મન બની ભય પહોંડ:

મને છે સ્વાગી,
એ બલની દરકાર.

નસીબની અવલાર્થિઆ પેખી દિલમાં પટે દરાર;
પીક પાછળ ત્યાં છુપી નિજો અખંડ તારી વાર:

મને છે સ્વાગી,
એ બલની દરકાર.

૧૧. દાદામહારાજના સ્વેચ્છા અપૂર્ણ ગીતની પૂર્તિ.]

પર જ કાઢી. સવારે ઉઠીને મોતીચંદ બેઠો છે. થોડો થોડો વિચાર કરે છે કે 'ત્યાં હું પહેલાંનો હતો તે, ને મ્માં અત્યારનો !' મારે ઘેર લગ્નરો માણસોને હું ખાજતો. અત્યારે મારે ખાવાનું કેમકણ નથી. વાહ

પ્રભુ! તારી ગાંત ન્યારી છે.' એમ વિચાર કરે છે ત્યાં એક ડોશી છાણુને મુંઝેલા લાઠ નીકળ્યા. ડોશી પાછું વળાવળીને મોતીચંદ સામે જોતી નવ ને ચાલી નવ. મોતીચંદે પુછ્યું, 'મા, તમે મને કેમ જોઈ રહ્યાં છો?'

ડોશી કહે, 'તમારા જેવો જ એક મારી બેનને દીકરા છે; પણ તે અહીં ક્યાંથી હોય? પણ તું અહીં આવ્યો જોઈએ?' મોતીચંદ ડોશીની પાસે ગયો. ડોશીએ તરત જ તેનું માથું નીચું કરી ડોક જોઈ એકદમ ઓળખીને કહ્યું કે 'તું જ મારો મોતીચંદ. અહીં ક્યાંથી? ચાલ આપણે ઘેર.' અને વળીને તે ઘેર તેડી ગઈ, અને ખવડાવ્યા પીવડાવ્યા પછી વાત પુછી. મોતીચંદે મંદીને બધી વાત કરી. મોતીચંદની વાત સાંભળી મારી તે ખુબ રોધા.

અહીં મોતીચંદની સ્ત્રીને દીકરા આવ્યો. મારીએ તેમને બહુ સારી રીતે ગળ્યાં. મારી પાસે થોડા રૂપિયા હતા તે લઈ મોતીચંદે એક દુકાન માંડી તે પોતાની કિશ્તિમાં સંતોષ મારી રહેલા લાગ્યો.

કેટલાક વખત પછી રાગને વિચાર આવ્યો કે આજે મોતીચંદનું મકાન જોવા જઈ. થોડાક દરગારીઓને સાથે લઈ રાગ મોતીચંદના મહેલમાં આવ્યા. દરવાજો સવા મણનું સોનાનું તાળું દીધું હતું. તે ઉઘાડીને અંદર ગયા. જ્યાં જુએ ત્યાં સોનું! રાગએ જોયું તો મોતીચંદના મહેલ આગળ પોતાનો રાગ મહેલ કાંઈ હીસાજમાં ન હતો. મોતીચંદના જવાથી રાગને ગમતું તો નહોતું. ચારકેર જોઈ રાગ બોલ્યો, 'આમાંથી એકાદો સોનાનો ચાળ મારા કુંવરને ભેટ આપ્યો હોત તો એને ક્યાં જોટ આવે એમ હતી?'

ફરતાં ફરતાં રાગ મોતીચંદના પલંગ પાસે આવ્યો. પલંગ સાવ સોનાનો હતો. ઉપર ત્રણ રેશમી ગાદલાં હતાં. રાગ ગાદલાં જોવા લાગ્યો. ગાદલાં જોતાં નીચેથી તેના હાથમાં એક પડીકું આવ્યું.

રાગએ તે હાથમાં લીધું. ઉપર જુએ તો લખેલું કે 'રાગકુંવરને ભેટ.' રાગએ તરત જ તે હોળેલું. જોયું તો અંદર ચંદ્રકાંત મણિ! હવે રાગને ખજાર પડી કે ભેટ તરીકે ચંદ્રકાંત મણિ આપવાનો હશે, પણ કાંઈક ગોટાળો થયો લાગે છે.

રાગએ તરત જ મોતીચંદની તપાસ કરવા માટે દસે દિશાએ સવારો મોકલ્યા. એમાંથી કેટલાક સવાર જ્યાં મોતીચંદ હતો તે ગામમાં આવી પહોંચ્યા. ગામમાં તપાસ કરતાં એક દુકાન ઉપર મોતીચંદને જોયો. તરત સવારો સલામ કરીને બોલ્યા, 'શ્રી, ચાલો દમણાં ને દમણાં; તમને રાગજી બોલાવે છે.'

મોતીચંદને લાગ્યું કે હજી કાંઈક બાકી રહ્યું હશે. રાગઆગા એટલે શું કરે? તરત જ તૈયાર થઈ સવારોની સાથે ચાલી નીકળ્યો.

રાગ મોતીચંદની ધણી જ અધીરાધણી રાહ જોતો હતો. મોતીચંદને જોયો કે તરત જ રાગ સામે હોડિયો ને ગ્રેમથી ભેરી પડેલો. રાગ બોલ્યો, 'મોતીચંદ, મને માફ કર. મારો વાંક નથી. તારો નસીબમાં એટલું દુઃખ માંડ્યું હશે. નહિતર આવું ન થાય.'

મોતીચંદ કહે, 'પણ કહો તો ખરા કે મને શા માટે દેશનીકાલ કરવામાં આવ્યો હતો?'

રાગએ અથેતિ કહી. મોતીચંદને હવે જ ખજાર પડી કે શા માટે તેને દેશનીકાલ કર્યો હતો. મોતીચંદને પણ લાગ્યું કે એમાં રાગને વાંક નહોતો.

રાગએ તેના મહેલ તેને સોંપી દીધો. મોતીચંદે પોતાના સ્ત્રીપુત્રને મારી પાસેથી તેણી લીધાં, નવી સ્ત્રીને પણ પીઅરથી તેણી. રાગકુંવરની ભેટના પરીકાના ગોટાળાની વાત કરતાં મોતીચંદ બોલ્યો કે 'પલંગ નીચે વાળનું પડીકું ફાળે મુક્યું હશે?' પ્રધાનની દીકરી આ સાંભળી ઝંખવાણી પડી ગઈ અને બોલી 'એ તો મેં મુક્યું હતું.'

ત્યારપછી સૌ સુખમાં ખાય, પીએ ને આનંદ કરે. લીલાવતી મણિચંદે

[આવી બીજી વાર્તાએ આવતા નર્મમાં 'કુમાર'માં વારંવાર આપવામાં આવશે.]

શૈ શ વ

ઉપસૂતેજ શબ્દશબ્દ ને ખાલતું

આલસવિ કિરણે શાન્ધું.

એતું આલસપાણું છુપવતું

શિશુવધમાં જે લમ પામ્યું;

અથો પ્રાન્તી સમ જુદિધિકાસ:

નાચતું શૈશવ મધુરે હાસ.

ધુધરા છુટ્યા, ધાનપુત્રીઓ મમ,

ચાલણુભાડી મેવાની હાથ:

રમદશાનાં રાત્ર્ય રચાયાં,

થયા દીગતીઓના મંગાથ;

રાતરિવમ્ જોની જરદાસ:

નાચતું શૈશવ મધુરે હાસ.

દિલ દિલાવર દરીઆ જેવું

જે માગે તે આપી દે,

દેગતીણું દેખું દેખે ત્યાં

સન્મુખ હમ ન કદાપિ દે;

પ્રસન્નતા વેરી ચોપાસ:

નાચતું શૈશવ મધુરે હાસ.

વિશાળ વિશ્વતણા રચનામાં

આની હજું એ અલગલગ,

આ શું? એ શું? પુછે પળપળ

માગે સોની સત્ય પીઝીલ;

અંતઃ નરતું જ્ઞાનસુવાસ:

નાચતું શૈશવ મધુરે હાસ.

રવિ શશી તારા લટકે અહર,

ઉપર ગંભીર નબતી પોલ;

ધરતીની જહુવિધ ધમાલો

નીરપે ચોગમ નહી અજોલ;

પ્રગટે જોતા આત્મવિવાસ:

નાચતું શૈશવ મધુરે હાસ.

શું શોધે જો કુદરતધેન્ના?

સપતું જાને પરખી શે?

ફેફકેએ આ ચંચળતા શી?

ધડીએ ના વિશ્રાન્તિ શે?

કેતું શું હિમના ગાસ?

નાચતું શૈશવ મધુરે હાસ.

રવિ શશી મહતા, સાગર તરવા,

વાદળીઓ પર ત્યાર થવા;

પર્વતીકે ઘસ હોયે ઉડવા

પાટ પડે કે તીતનવા;

વિશદના એ કૌત્ય સમાસ:

નાચતું શૈશવ મધુરે હાસ.

જડ માટે પાપ ચેતન જગથે,

એ શું કક વિનોદ મથે;

પશુપંખીની વાચાઓના

મનમમતા કુતિભેધ રમે;

જગ જોશે એતે ચોપાસ:

નાચતું શૈશવ મધુરે હાસ.

સરસ્વતીનાં સૂત્રો સરખી

ઉપડી વાચા રસકમ્બોલ;

ભાંગ્યાતુટ્યા ચુધામધુર સુખ

કલાકાલા જરવા પોલ;

મંગલમવ ગુંજે ગહવાસ:

નાચતું શૈશવ મધુરે હાસ.

સ્વચ્ચાનની ઓ સુંદર મતિ!

હક તારો હથ પાણીદાર;

પ્રેમતણા ઓ દેવ મનોહર!

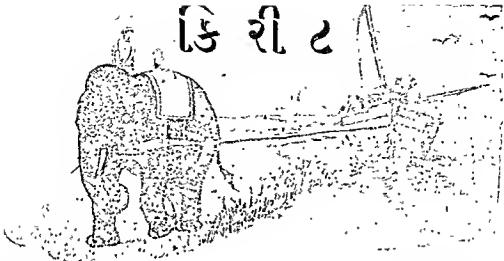
શરમતણા તારે શબ્દગાર;

કુદકા જેનો છવન પ્રવાસ:

નાચતું શૈશવ મધુરે હાસ.

નિલુવન ઝોરીસંકર વ્યાસ

કિ રી ટ

લેખક: શ્રી ધનગોપાલ

ચિત્રકાર: રવિશંકર પંડિત

સૌ થી પહેલું અમારી તરફ લીધી ધનરાજી-
માંથી ચમકાવે દરનું સાંભરી રંગનું
હરણનું એક ટોળું દોડી આવ્યું, ને તરત બીજી
બાજુ અદૃશ્ય થયું. ત્યાં પછી થોડીવાર બધે શાંતિ
છવાય રહી હતી; તેમાં એકાએક ગેંગનો છોકરો
સંભળાયો. એ તો હમેશની જેમ મારપછાડ કરતો,
ને પોતાની હડકંટે જે આવ્યું તેનું સત્તાનાશ વાળનો
સીધો જ ધસમસી આવ્યો. એને એક કિરીટ જરા
મો મરડયું; કાનથી હાથી જેવાં શાણા પ્રાણીને
ગંદાના આવા ઉધમાત પ્રત્યે સ્વાભાવિક તિરસ્કાર
હોય છે. ગેંગે પણ અમને જોઈ બાજુની ઝાડીમાં
અદૃશ્ય થયો. પછી થોડીવારમાં જ મોટી દાનરડી
વાળું કુકર અને તેની પાછળ નોળીઆં, જંગમી
બીલાડા અને કદિક કદિક દેખાતી લોકડીની ધીધની
ધોધ નીકળી આવી. તેની વાંસે થળા એક ચીતો
પણ કુદી આવ્યો. પણ એ સૌ જુલવા મેદાનમાં ન
આવતાં, જાણે કોઈ લીલા જાળીવાળા પડદા પાછળથી
પસાર થતાં હોય તેમ, ઝાડીમાં ને ઝાડીમાં જ નીકળી
આવી અદૃશ્ય થયાં.

એવામાં એકાએક ખીજવાટબંધો વાળનો ધુર્ધવાટ

મંભળાયો. તે દાને પડતાં જ હોવામાં એકેએક પક્ષે
જોરો નીશાન લેતા માટે પોતાની બંદુક મંભળી
સાં, થયું ગયો. બળા પાછી બધે મંભીર શાંતિ છવાઈ
રહી. તે શાંતિમાં દૂરદૂરથી પાંચ આવતા જતા ટોલ-
ત્રાંસાવાળાઓ અને હાંકનારાઓના અવાજ મંભળાના
હતા. અચાનક, જાણે જોરાં કાળાં વાદળાં ઝાડીમાંથી
પસાર થતાં હોય તેમ, હાથીનું એક મોટું ટોળું,
બહુ જ શાંતિથી જરા પણ ખખાર કે ઉધમાન
કર્તા વિના ત્યાં થઈને આવ્યું ગયું.

કિરીટ જંગલ આખામાં એક બચાનક ત્રાડ
કેલાઈ ગયા. આ બખતે તે અમારી ધણી નજીક
સંભળાઈ. ટોલત્રાંસાવાળા અને હાંકનારાઓના જોર-
બજોર કિરીટી નજીકમાં સંભળાયો; પરંતુ નજીક આવતા
જતા વાધની ત્રાટોમાં એ બધું દુર્માર્ગ જતું હતું.

એક કુદકે તે મેદાનમાં આવીને ડોહો; પરંતુ
બીજી જ ક્ષણે પાછો ઝાડીમાં અદૃશ્ય થયો. અમે
એને એક જંગમથી બીજામાં, ને ત્યાંથી ત્રીજામાં
પેસતો જોયો. થોડે દૂર જઈને તે અટક્યો. તેના પાછળ
પગ ઝાડીમાંથી થોડા થોડા દેખાતા હતા.

કેદારજી એતવણી આપવા વિના, કે લેશમાન વિચાર ક્યાં વગર, પેલા અંગ્રેજે અધીરા યદ વાવના પાછલા પગપર બંદુકનો ખાર કર્યો. બીજી જ પગે, કોઇ બીજા મેધગર્જના જેમ ગાડતો તે હાથીની સામે કૂદી આવ્યો. હિરીટ જરા પાછો હસ્યો, અને બે હાથમાં પાછે પગે ચાલી એક જાડને થડે પોતાની પીઠ ટેકવી હતી. હવે કિયતિ એવી ખતી ગઈ કે અંગ્રેજ બીજો ખાર કરે તો મારા માયા સોસરી ગોળા નીકળે તેમ હતું. હું ખરોખર તેની ને વાધની વચ્ચે હતો. તેણે નીચાન લેવા મળેલ પ્રયત્ન કર્યો; પણ વ્યર્થ. એટલે તે શદ જોડને ફેરો.

પણ એટલામાં તો વાધ ફરી ફેરો. એક જ તરણે તે હાથીની મદદનપર ચડી દોડાને ખાતી પડ્યો. તેની ને ગોરાની વચ્ચે એક બંદુક પુરતું પણ છેડું ન હતું; ત્યાં પેલા નીચાન કેવી રીતે ફેરું? હું તો અન-શય જ ગયો! વાધના પંચ ખરોખર મારી એક પર મોટાલા દતા. મારી યાંત્રણા વાસગાને ડેકાણે રહી. ને હું તો પેલા ગોરાને ગણે. ખાસ લાગ્યો: 'એલા ભૂતના બાહ! આપણે કોઈ દહાડો શીકાર કરેલા ખરા? શીકારને જોયા ક્યાં વિના જેમ અટકળીયા ધા તે કદિ કરતા હશે? અકકરના આગમી: નહિ તો, એમ પાછલા પગપર ગોળા મારે તારો કાકો દાર ધાવ ખરા?'

ગોરા તો બીક્યા બે-ખાક્યો ખતી જ ગયો હતો. તેની બંદુક તો તેના હાથમાં જ રહી. તેના હોળા ફરી ગયા. વાધ પંચે લંચાવી તેના પર આવ્યા નાખતો હતો. હું કહું તેની દશી સુઝ તેને રહી નહિ. હિરીટ પોતાનામાં હતું તેટલું ખજ હતો, વાધને કિયલાવી પાડ્યા સાડ પોતાની પીઠના આમડી ઉપરનીયે ફરી. પણ વાધના પંચ તેના શરીરમાં ખીતીની જેમ ખુંચી ગયા હતા. તેની વેદનાથી તેણે કારમી ચીસ પાડી. પોતાની સુંદર હાથ

ફરી, જરા આગળ વધી ખુબ જોડ્યા પાછળના જાડના થા જોડે તેણે પોતાની પીઠ અડાળી. પણ વાધે અસ દીધો નહિ.

વાધનો પંચો જેમજેમ નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ ગોરા દોડાના પાછળના ખાગ તરફ દડતો ગયો ને પાછળે ખુબ જરા બડાચો. અને કીધે તેની ને વાધની વચ્ચે થોડું અંતર પડવાથી તેને નીચાન લેવા પુરતી જગ્યા મળી ગઈ. આ પગે મેં વાધની આંખ, પહેલાં લાલ અને પછી પીળી થતી જોઈ. તેણે એક બંધકદ ધુરકાર કર્યો. શીકાર ત્યારે પોતાના હાથમાં દોઢાની ખાતરી થઈ ગય છે એવે વખતે વાધ આવો ધુરકાર કરે છે. એ સાંભળનાવિત જ શીકારના છદ્ધ છુટી ગય છે.

મેં નહી માન્યું કે હવે ગોરાનું આવી અન્યું. ખીજે ક્યો જ કિપાય હાથ રળો ન હતો, એટલે મેં તરત-ખુદિ વાધની હિરીટને પેલા 'બચસચક અગાર' કીધો. બીજી જ પગે હિરીટ આગળ વધી પોતાની સુંદર નજીકના જાડની એક બની હાથમાં બરાલી, અને મોટા દડાકા સાથે તેને નાંચે તોડી પાડી. આથી વાધ ચમક્યા, અને કાકો ક્ય ગિયામાંથી આવ્યો તે જોવા તેણે મોં ફેરવ્યું. હવે તેનું માન્યું ખરોખર મારી સન્નુખ આવી રહ્યું; અને હુમલો મારા પદ કર્યો, કે પોતાના પહેલાંના શીકાર તરફ ફરવું તેના વિચારમાં

તે પગેક યોગ્યો. પણ એ પગ તો મને યુગના યુગ જોડવી લાગી. બીકથી મારું શરીર જાણે પાણીપાણી થઈ ગયું. પણ મેં મનમાં વિચાર કર્યો કે જો આમ બીજાં તો માર્યો જગજ એટલે ફરી પાછી મેં દિલમાં હીમત આપી. હિરીટ પોતાની સુંદર વાધને પકડ્યા પ્રયત્ન કર્યો; પણ વાધે તેની

પારકી આંખે

આપણે કેવા લાગીએ છીએ તે બાજુ-ના કાને કર્કશ દોષ છે. વીચારવનાં કમલ-કુમ્ભારિયેને આપણે વીરો કેવું યત્ન દોષ છે તે જતાવતા, ત્યાંનાં ચાર પાંદડાંએ દંડિસતાનમાં વસવા પોતાના પિતાપર લખેલા ચાર રસમય અને અપૂર્વપત્રો તમે અમુસ વાંચજો: કુઆરના આવતા અંકમાં

સુંદર પંચવડે જ્યાં નાખતા માંડ્યાં. એટલે તેનું મેં કંઈ શરૂ નહિ. મારી બધી આચા છુટી ગઈ. મોત હવે હાથવેતમાં હતું.

એ કાઝેક સારી નગર અંદર ગોઝા ઉપર પડી. પોતાની તે વાષની વચ્ચે ખાસી બંદુક વા જમ્યા નેહ છે બંદુક કચડી નીલાન લેતો હતો. આ નેહ મેં મારી ખસી વડે વાષના પંચના હાડકા ઉપર જોડ્યા મારવા માંડ્યું. તેણે મારી તરફ ફરી આવું નાખ્યું; પણ મારી કેરે ધરિણી સાલમાં તેના નહોર બરાવા. સાલને ચીરાતી સાંબળા મારા મનમાં 'હાશ' થઇ, કેમકે વાષના નહોર દેહ મારા શરીર સુધી પહોંચી શક્યા નહોતો.

એ જ પળે મેં ગોરાને પોતાની બંદુકની નળા વાષના કાનમાં જોડવતો જોયો. તે પછી શું થયું તે મને યાદ નથી,— સીવાય કે મારા માથા ને મો પડે થઇને ગરમ લોહીનો ધબુડો વહેતો હતો! કિરીટ છવ લઇને નહો, અને મેદાન વીંધી સામે છેડે જાડીમાં જઈ

પાંચ રૂપીએ 'કુમાર'

પહેલા વર્ષના ગ્રાહકો માટે એક નવી યોજના

'કુમાર'ને એક સર્જન તારફી સહાય અને રૂ. ૧૦૦)

મળેલા; તેના ઉપયોગ સાર નીચેની યોજના ધરી છે:

૧. 'કુમાર'ના આવતા વર્ષના પહેલા અંકથી—જેટલે આવતા પોપ મહીનાથી એક વર્ષ મટિ રો 'વિદ્યાર્થી-ગ્રાહકને' 'કુમાર' પાંચ રૂપીએ આપી શાશે.

૨. આ યોજનાનો લાભ પહેલા વર્ષના ગ્રાહકો માટે જ છે. તે બધાની માગણીઓ આવી ગયા પછી એ સંખ્યા ધરશે તે જ નવા ગ્રાહકોને તેનો લાભ મળી શકશે.

૩. લાભ લેવા ઇચ્છનાર ગ્રાહક 'વિદ્યાર્થી' હોવો જોઈએ; અને તે કોઇ પણ હાઇસ્કૂલ કે વિનયમંદિરમાં ભણતો હોવો જોઈએ; પણ બલે તે કુમાર હોય કે કુમારી.

૪. આ યોજનાના ગ્રાહક તરીકે માગણી કરનાર પોતાના પત્ર નીચે પોતાની હાઇસ્કૂલ કે વિનયમંદિરના હેડમાસ્ટરની સહાઇ, પોતે સહાઇ હાઇસ્કૂલ કે વિનયમંદિરમાં ભણે છે એવી ખાતરી આપનાર પ્રમાણપત્ર મોકલવું જોઈએ.

૫. આ યોજનાનો લાભ પુરા આખા વર્ષ મટિ જ લઈ શકશે; છ મહીનાને મટિ નહિ.

૬. બધી માગણીઓ પોપ શુદ્ધ ૧ તા. ૨મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૪ પહેલાં 'કુમાર કાર્યાલય, ૪૪૮૦: સયપુર, અમદાવાદ' એ સરનામે પહોંચી જવી જોઈએ. વહેલો તે વહેલો.

હો. તેની ગરબાપર થએલા નહોરના ઉચ્ચ સી તેને બીજો કરો મોટો જખમ થયો નહોતો. એટલે તે બીજા માથાસો પણ આવી પહોંચ્યા, એટલે કિરીટને નીચે ઝુકાવ્યો અને અમે હેરે ઉતર્યા. ગોરા, વાધ કેવડો મોટો હતો તે જોવા સાદ મેં માં ગયો,—ને હું કિરીટને લઇ મારી બાજેલી શોધવા નેકળો. માથાસો શીકારીયા વાષનું ચા ઉતરડી ગયા. એ માથું તો પુંડી ખાદ કરતાં કુટ લાંબું હતું.

હી આમ તો જોડે જાડુ નિઃસ્વાર્થી પ્રા છે, છતાં તે પણ જ્યારે યોગેશ્વરી તંત્ર છે ને કશો જ ઈલાજ નથી મળતો તે ધરીએ : યુસની પેઠે જ સ્વાર્થપણે વર્તે છે. હું શું કહે માયું હું તે નીચેના બનાવથી તમને વધુ સમજા એક દહોડો અમારી નદીમાંની એક માલ ભરે હોડીને ઉપલાયુ તરફ જવું હતું. પણ પાણીનું ત એટલું હતું કે ભારે મહેનત કરવા છતાં ખાસવાં નેને એક હાથ મરણી પણ સામે વહેણે હંકા શક્યા નહિ. એટલે છેવટે તેમણે હોડીને ખેંચાવી જવાનું ફરાર્યું, અને અમને તેડું મોકલ્યું. હું કિરીટ લઇને ગયો. હોડીને કાંમાં હોડાં ગાંધી કિરીટને તે સાથે જોડ્યો અને કહિકંઠે હાંકવા માંડ્યા. અગ કદિ કિરીટ આમ ભાર ખેંચેલો નહિ, એટલે નેહ મને જાડુ મરમત પડી. એણે તો ખુબ જોશ આંચકો મારી ખેંચવા માંડ્યું. આથી હોડું એટલે તો ચસકવા લાગ્યું કે જાણે હમણાં તુટી જરે આંચકો વામવાથી હોડી પણ હીસાળામને એક ખા નથી પડી. મને લાગ્યું કે હમણાં જાણી વળશે; જા સહેજ માટે બચી ગઇ ને પાછી મીઠા ખાણુ નમ આમ થવાથી ઉંધી વળવાની બીકે અંદરનાં માથું જુમાયુમ કરવા લાગ્યા.

પણ કિરીટ તો સાંભળે જ રોતો! જસોએક વાર મુંધી તે ખેંચે ગયો, ને પછી એકએક અટક્યા! સામા યુસનું પાણીનું જોર તો ભારે હતું જ, તેમાં તે આમ અચાનક અટકવાથી વળા પાડો હોડીને આંચકો વાગ્યો, ને અંદરના માથાસો જુમાયુમ કરી

કડવા. આવી રીતે પાણીમાં હોડી ખેંચી હોય ત્યારે તેને જલપણુ અવિરોધ ન આવે એ રીતે, ઘણી જ ધીમેથી આછે બગે ખેંચી હોય તો તે સપાટાબંધ સરકાતી આવે. મેં કિરીટને આ વાતની સમજણ પાડી ધીરેધીરે ખેંચવા કહ્યું. એક કલાકમાં તો તે આ રીતે શીખી ગયો, ને પછી આખી મુસાફરી સરકારીને મારફતે હોડીને સરકાવ્યો આવ્યો. સફર પુરી કરીને અમે કિનારા પર રમતે ચડ્યા. કપિ તો હાથોની પીઠપટ્ટી ઉતરીને કાંઈ કાંઈ આગળ બામવા લાગ્યો. મેં કિરીટને તેની પાછળ જ જવાનું કહ્યું. પણ વાંદરાની ટેકાટે પાછળ ધુમવામાં શું રજા આવે? આ ધુમાળામાં, અમે ક્યાંથી ક્યાં જતા હતા તેની દિશાનું મને કશું ખાતર નહું નહિ, એટલે મેં પ્રાણી-ઓની જ ચાલસિન અને પ્રેરણા ઉપર આધાર રાખ્યો.

પણ વાંદરાએ અમને ખરેખર જસાવ્યા જ હતા. અમે એક કલાક-‘લુલા’માં આવી પડ્યા હતા, ને કિરીટ અંદર ગરતો જતો હતો. કસણુ એટલે જ ભીનના ઉપકા પડ નીચે ટંકાઈ રહેવું પોલાણ. નદી-ઓમાં પુરે આપડાથી વ્યથવા ભરતીએટ થવાથી પાણીનો પટ વધે છે. આથી ટંકા ઉપર જ્યાં જ્યાં પાણીનાં વમળ પડ્યાં હોય છે, ત્યાં પાણી ધુમાડ ધુમાડને ઉડા ખાડ પડી જાય છે. જ્યારે એટ આવે છે કે પાણી ઉતરી જાય છે ત્યારે આ ખાડ-ઓમાં કીચડ એકઠાં ચાય છે. સંધ્યાદુરીતે કાંઈ પડતો કીચડ મુકાઈ જાય છે ત્યારે તેના પર ચઢી માણુઓ આવજા કરે છે; પણ આવા વમળની જગ્યાએ પડેલા ઉડા ખાડની અંદરનો કીચડ મુકતો નથી; ખાત તેનું ઉપર પડ સુકાએકું હોય છે. આથી માણુસ તેના પર ભુલથી ચાલતાં અંદર મુંચી જાય છે. આવાં કસણુને ‘લુલા’ અથવા ‘કેડા’ પણ કહે છે. જેમજેમ માણુસ તેમાંથી બહાર નીકળવાનો પ્રયાસ કરે છે, તેમતેમ તે અંદર ગરક થતો જાય છે. આવે વખતે માણુએ કાંઈ પણ બળ ન વાપરતાં તરત ચતા મુઠું જવું, અને સાથે શેઠ-માણુસ હોય તો તેને ફર રહી કપડું કે દોઢું નાખવાનું કહેવું, અને તે પછી રાખી પેલા માણુસને ખેંચી લેવાનું કહેવું. સાથે કાંઈ માણુસ ન હોય તો

ચતા મુઠુંને પછે આભોટતાં આભોટતાં પણ તે ખાડો એળંગી જવાથી બચી જવાય છે.

કિરીટ બહાર નીકળવાને બળ કરતો હતો તેમ તે અંદર વધારે ગરક થતો જતો હતો. આથી તે એટલો ગમરાયો કે કેપ્ડ પણ ઉપાય શોધવા માટે કુંદું મારવા લાગ્યો. તેણે કપિને પકડવા પોતાની કુંદનું ઝાવું નાખ્યું. તેના મનમાં કે આ તરફ વરતુ છે, એટલે તેના પર પગ મુકીને હું બહાર નીકળી જઈશ! પણ એ વાંદરા તે હાથમાં આવે? એ તો ચીચીઆરી કરતો બાગ્યો ને ઝાડે કુદી બેઠો.

પછી કિરીટ પોતાની મુઠ દેશી પાછળની બા-જુએ લંઘાવું, ને પીઠ પરની ગાદી ખેંચી કાઢી તેના પર પગ મુકવા શંકાં માર્યાં; પણ વ્યર્થ. એટલે તેણે શરીરથી મુંઝ લંઘાવી મારા પર ઝાવું નાખ્યું. કેપ્ડ

આટલું તો આજે જ કરે.

આવતા બંધો ‘કુમાર’નું બીલું વર્ષ શરૂ થશે. એ નવા વર્ષમાં અમે વાંચનારાઓને ક્યતા ફેરફારો કરવા માગીએ છીએ. એક આખાં વર્ષ લગી તમે ‘કુમાર’ના પરિચયમાં આવ્યા છો. એ અરસામાં તમને એમાં શી શી આ-મીએ લખાઈ છે? અથવા કઈ કંઈ બાબતો નવી ઉમેરવા જેવી લાગી છે? એ સુધારવા જેવી કે નવી હાજત કરવા જેવી લોકોતોવરી તમારી સુચનાઓ તંબીને લખી મોકલશો? જવા વર્ષમાં અમને છટક છટક તો પછી સુચનાઓ થઈ છે, પણ ‘કુમાર’ ના નિયમિત ગ્રાંદેશની સુચનાઓને અમે પ્રથમ આદર આપીશું.

આ બાબતમાં અને દરેક દરેક ગ્રાંદેશ તરફથી કઈ ને કંઈ નમણની ઉમેદ રાખીએ છીએ; એટલે હો પોતાને લખ્યું હોય તે લખી મોકલો. વધુ નહિ તો એક પોસ્ટલર્ડ પણ ચાલશે. જવા વર્ષમાં આવેથી કંઈ કંઈ બાબતો તમને ગમી છે, કંઈ કંઈ નથી ગમી, અને શું શું આવે તો વધારે ગમે તે અલગ લખી મોકલો.

જરા પણ અચક્ષતા ના. તમને જે ઠીક લાગે તે અચે-સાચું ને સીધેરીશું લખી મોકલો. તમારી સચનાઓ પર અમે પુરે આન આપીશું, અને અમારાથી બની શકશે તેટલો અમલ કરીશું. કાલજે ‘કુમાર’ અમારું નથી પણ ‘તમારું’ છે.

ગ્રાંદેશ આવે જ એક -ઈ લખી મોકલો.

બીલાંમણે અજગર પોતાના શીકરને મળવા જતો હોય એવી તેની સુંદ ધીમે ધીમે પીટજાતી તેના ગાંઠા પર થઇ મારા તરફ લંબાઇ. તેના સ્વાર્થની દ્રવે દદ આપી હતી. પોતાની જાતને અચાવવા ખાતર, પણ તળે મુકવા માટે તે મને પણ પકડવા તૈયાર થયો હતો!

કપિએ આ જોઇને ઝાઝી રોવેથી ચીંચીઆરી કરી મૂકી. એક ક્ષણમાં હું કિરીટની પીઠ પરથી કૂદી ફર જમીન પર પડ્યો, ને તરત ત્યાંથી દડી નાંટી. એ તો ચીંચો પાડતો ને મદદ માટે જીમજાડ કરતો જ રહ્યો. બહાર નીકળવાના દરેક પ્રયત્ને ને વધુ ને વધુ અંદર ખુંચતો જતો હતો. તેનો આગલો ભાગ છાતી સુધી અંદર ખુંચી ગયો હતો, પણ પાછલો ભાગ જરા વધારે બહાર હતો; એટલે તે એવી ત્રાંસી રીતે ખુંચેલો હતો કે પોતાની જાતને ઉચકતાં તેને વધારે મુશ્કેલી પડતી હતી.

હું મદદ લેવા નજીકના ગામડામાં દોડ્યો. અમે દોરડાં ને પાડીઆં લઇને આવ્યા તે વેળાએ તે આખો હાથથી સુધી ખુંચી ગયો હતો; માત્ર શ્વાસ લેવા માટે તેણે સુંદ બહાર ઉચકી રાખી હતી. એક જ ઉપાય હાથમાં હતો; અને તે એ કે હાથીને તેના પોતાના જ બળ વડે બહાર કાઢવો. એટલે અમે એક લાંબું દોરડું લઇ સામેના એક ઝાડને થડે બાંધ્યું, ને તેનો બીજને હોડા હાથી તરફ ફેંક્યો. તેણે તે પકડીને જોરથી ખેંચ્યું. દોરડું ચસકવા લાગ્યું. અને હાથીના જોરથી ઝાડ પણ કંટકા કરવા મંડ્યું. પણ આનું કંઈ જ દુ સાફ પરિણામ આવ્યું નહિ. ત્યાંથી ધ્રુવમાં, ને, ધ્રુવમાં. જગત આગળ, સરગત આવ્યો હતો, ને તેનો પાછલો ભાગ કાઢવામાં વધારે ખુંચ્યો હતો. હવે તે આખો યે જીવામાં સપડાઇ ગયો.

પણ આથી એક બીજી વાત બની. તેની સુંદમાં દોરડું આવ્યું, ને તેણે જાંબુ કે પોતાને ઉગરવાનો એ એક જ રસ્તો છે, એટલે તે દોરડાને કેાઇ કણે છોડે એમ નહોતો. તેને તે જીવની પેઠે વળગી રહ્યો હતો, એટલે હવે તેની નજીક જવામાં બચ નહોતો.

તેનો પાછલો ભાગ દહ જગ અદર હતો, તે તેની નીચે પાડીઆં ગોઠવવાનો અમે વિચાર કરે પણ એમાં યે અમે નિષ્ફળ નીવડ્યા. તેના પગ ને ખાડાને તળીએ જઈને અડ્યા હતા. પરંતુ આથી અમે એક નીરાંત થઇ, કે તે હવે વધારે હોડા ખુંચી ઝુંગળાઇ મરશે નહિ.

એના શરીરનો આગલો ભાગ જો કેાઇ પ કપાચે ઉચકવામાં આવે, તો પછી બાકીનું શરીર તો ખેંચી કાઢી શકશે એમ અમને આશા પડી. પણ કે જાને કેવી રીતે? એ મોટા હુંગરને કચકવા માટે બીજા કેાઇ હાથી જ હોય તો બને. આમ વિચારી અમે આસપાસનાં ગામોમાં, હાથીની તપાસમાં નીકળ્યા નસીબનેએ પાસેના જ એક ગામના રાજાને ત્યાંથી એક હાથણી મળી આવી. તપાસ કરતાં એ તે કિરીટની જ મા નીકળી. અમે એ રાજાને ત્યાં એ વેચી દતી. પણ આ ધમાધમમાં સાંજ પડી ગઈ, એવાંક જામવા લાગ્યું. એટલે અમે કિરીટને દુશ્વર ખાળે સોંપી રાતની રાત તેને જીવામાં જ પડે રહેવા દીધો.

બીજો દવાડે સવારે ડહીને જોશું તો તે એ જિથિતમાં હતો. સુંદમાંનું દોરડું એણે જરા દીલું મુશું હતું ખંડ, પણ વધારે હોડા તે ખુંચ્યો નહોતો. તેને પણ હવે ખાતરી થઇ ગઇ હતી કે અમે તેને અચાવવા માટે જ મથામણ કરી રહ્યા હતા, તેથી હવે તે અમને પોતાની પામે આવવા દેતો હતો. પાટાઆં ગોઠવી. તેની બરોબર કમોડી કરી, કિરીટની માને તેની પાસે લઇ જવામાં આવી. તેણે કિરીટની, અદર, આગળ, મુદ વીંચી. તેને ઉચકવા માંડ્યો. પણ થોડો ઉંચો થયો ન થયો. ત્યાં તો તેણે દરદથી બરાડવા માંડ્યું. કાણકે તેનું મૂંઝે બીંસાવધી તેને ઝુંગળામણ થતી હતી. આથી તેને છોડી દેવામાં આવ્યો, એટલે વળી પાછો એ ઉંચો; થએલો તેટલો અંદર ખુંચવા લાગ્યો. પણ અમે વેળાનું સર ઝટપટ તેની છાતી અને કાઢવની વચ્ચે પાડીઆં ગોઠવી દીધાં.

એ ઉપરાંત, નદી કડે હાંમેલી એક હોડીમાંથી

અમને કાઢવો, એક લાંબું અને મજબૂત દોરું આપ્યું. તે પણ અમે ઝટપટ તેના શરીર નીચેથી સેરવી લીધું. પછી તેનો માળાઓ કરી સરકાણી ગાંઠ બાંધી, અને તેનો બીજો છેડો કિરીટની માતા શરીરની આસપાસ બાં-

ધ્યો. તેણે પોતાનામાં હતું તેટલું નેર કરીને ખેંચવા માંડ્યું. એ પણ ભારે ભોરાવર નીકળી. જોતજોતામાં તેણે કિરીટનો આગળો ભાગ ખેંચી કાઢી ઉઠ્યો. ક્યોં અને તેના પગ કાઢવપર બદલા લાગ્યા. પણ એટલામાં અકસ્માત દોરું તુટી ગયું, અને કિરીટના આગળા પગ પાટીઆ ઉપર જઈને પડ્યા. પરંતુ તેના પાછલા પગ વળી પાછા ખેંચવા લાગ્યા. અમારી આવેલી આશા પાછી ઉડી ગઈ. અમે ધાર્યું કે તે પાછો ફરશે.

પણ અમે કદી એટલી બધી ખટાણ સિયત નહોતી યર્મ, કારણકે ખીજું દોરું સહેલાઈથી નાખી શકાય એટલી જગ્યા હતી. આ વેળા અમે ખેંચું દોરું નાખી તેને મજબૂત ગાંઠ વાળી, અને તે ઉપસંત પેલા ઝાડ સાથે બાંધેલા દોરડાનો છેડો પણ કિરીટની સુંદમાં ટેકા તરીકે આપ્યો. તે એટલે હતાજ ચર્ચ

[કિરીટની એક બીજી લાંબી મુસાફરીનાં પગલેઓનાં વાન આવવાના અંકેત]

ગ્યો હતો, કે હવે તો એ દોરું પણ લેવાની ના પાડતો હતો. પણ મેં તેને સમજાવીપટાવી શાંત પાડ્યો.

હવે તેની માની મદદથી તેણે બળ કરીને જોતાનો પાછો ભાગ કાઢવામાંથી ખેંચી કાઢ્યો, અને એક

કુલપાંદડી *

આહો! કંઈક સુગોષી પ્રકાશ અને અંધકાર વચ્ચે સુદ આપ્યું હતું હતું.

ત્યારે પ્રકાશનો સેનાપતિ મુરજ આવતો, ત્યારે અંધકાર સમુદ્રને તળીએ કે પહાડની એવી શુદ્ધઓમાં છુપાઈ જતો કે ત્યાં મુરજનાં અણીઆળાં બાણ પહોંચતાં નહિ.

પણ ત્યારે મહોન્ગત સ્થામ નિશા પોતાની અંધકારની પતાકા ફરકાવતી ત્યારે પ્રકાશ તારાઓમાં લપાઈ જતો, ત્યાં રાત્રિની વિજયપતાકા ઉડતી નહિ.

અનંતકાળના સુદ પછી પણ કોઈ છત્યું નહિ કે હાર્યું નહિ.

હું તેમનું સુદ જોતો. તેમનું વેર અનંત હતું.

પણ પછી હું ન્યાયાધીશ થયો, અને પ્રકાશ તેમજ અંધકારને મેં આમંત્રણ કર્યું. હૃદયમાં ખેંચેને સ્થાન આપ્યું, ત્યાં તેમને માટે સુદ નથી પણ આરામ છે.

હું સર્વને આમંત્રણ કરું છું: પ્રલાત કે સંધ્યા, દોસ્ત કે દુસ્મન, શરાણ કે હેર, મિલપ કે ભુલાર્થ, જીવન કે મૃત્યુ:—હું સર્વને આમંત્રણ કરું છું.

પ્રચુરાર શુકલ

*એ નામના ઉરતમાં જ પ્રસિદ્ધ થયાર શુકલચંપો;

પછી એક બંને પગ પાટીઆ પર માંડી તે ધીમેથી બહાર નીકળી આવ્યો. ટાળામાં સી આનંદથી શુભો પાડી ઉઠ્યા. નક્કર જમીન પર કિરીટને પગ માંડતો જોઈ અને તો એટલે આનંદ થયો કે ન પુછે વાત. કપિ પણ પોતાના દોસ્તને સલામત બહાર નીકળી આવેશે જોઈ ઝાડ પરથી તેની પીઠ ઉપર કુદી આવી જોડા. પણ અત્યારે કિરીટનો મીનજ ટેકાણે નહોતો; તેથી તેણે કપિને હથેલી પાડ્યો.

પહેલું કામ મેં ઝાડની કુણીકુણી

કાળજીઓ તોડી કિરીટને ખરકાવવાનું કર્યું. તે પણ જુખ્યો! હાંસ હતો, એટલે ઝાપટવા જ મંડી પડ્યો. મને પોતાને તો ખરેખરી શીખામણ મળી ગઈ હતી. વાંદરાની અક્ષ પર આધાર રાખી તેની પાછળ ધુમવામાં મેં મારા રતન જેવા હાઈનીના છવ જોખમમાં નાખ્યો હતો. ખરે જ, વાંદરાઓમાં અક્ષ હોય તો જોઈએ શું?

અમને કોઈએ એક લાંબું અને મજબુત દોરડું આપ્યું.
તે પણ અમે ઝટપટ તેના શરીર નીચેથી સેરવી લાંબું.
પછી તેના ગાળાઓ કરી સરકકણી ગાંઠ બાંધી,
અને તેના બીજા છેડા કિરીટની માના શરીરની

ગળા હતો, કે હવે તો એ દોરડું પણ લેવાની ના
પાછો હતો. પણ એ તેને સમજાવીપટાવી શાંત પાડ્યો.
છેવટે તેની મા તી મદદથી તેણે બળ કરીને મોતાને
પાછો બાગ કાઢવામાંથી બેચી કાઢ્યો, અને એક
પછી એક બંને

ધ્યાન તેણે પોતાનામાં હતું તેટલું
જેર કરીને ખેંચવામાં
આવ્યું. એ પણ
ભારે ભેરાવર ની-
કળા. જોતજોતાનામાં
તેણે કિરીટનો આગશો ભાગ
ખેંચી કાઢી ઉઠ્યો.
કળો અને તેના
પગ કાઢવપર બદ-
બદલા લાગ્યા.
પણ જોડલામાં
અકસ્માત દોરડું
તુટી ગયું, અને
કિરીટના આગશો
પગ પાટીઆ ઉપર
જઈને પડ્યા.
પરંતુ તેના પાછલા
પગ વળી પાછા
ખેંચવા લાગ્યા.
અમારી આવેલી
આશા પાછી ઉડી
ગઈ. અમે ધાર્યું કે
તે પાછો ફર્યા.

પણ અમે કદબી જોઈથી બધી ખરાબ સ્થિતિ
નહોતી થઈ, કારણકે બીજું દોરડું સહેલાઈથી નાખી
સકાય જોઈથી જગ્યા હતી. આ વેળા અમે બેવડું
દોરડું નાખી તેને મજબુત ગાંઠ વાળી, અને તે ઉપરાંત
પેલા ઝાડ સાથે બાંધેલા દોરડાને છેડા પણ કિરીટની
મુંઢમાં ટેકા તરીકે આપ્યો. તે જોઈથી હતાશ થઈ
[કિરીટનો એક બીજો લાંબો ડોરડાનો પાકસોની વાન આવના અંગેથી]

કુલપાંદડી *

અહો! કંઈક યુગોથી પ્રકાશ અને અંધકાર વચ્ચે
યુદ્ધ ચાલ્યું જતું હતું.

ન્યારે પ્રકાશનો સેનાપતિ સુરજ આવતો, ત્યારે
અંધકાર સમુદ્રને તળીએ કે પહાડની એવી ઝુકાઓમાં
હુપાઈ જતો કે જ્યાં સુરજનાં આણીઆળાં બાણ
પહોંચતાં નહિ.

પણ ન્યારે મહોન્માત સ્વામ નિશા પોતાની અંધ-
કારની પતાકા ફરકાવતી ત્યારે પ્રકાશ વારાઓમાં લપાઈ
જતો, જ્યાં સન્નિની વિજયપતાકા ઉડતી નહિ.

આનંતકાળના યુદ્ધ પછી પણ કેઈ અર્થ નહિ કે
હાર્યું નહિ.

હું તેમનું યુદ્ધ જોતો. તેમનું વેર અનંત હતું.

પણ પછી હું ન્યાયાધીશ થયો, અને પ્રકાશ તેમજ
અંધકારને મેં આમંત્રણ કર્યું. હૃદયમાં બંનેને સ્થાન
આપ્યું, જ્યાં તેમને માટે યુદ્ધ નથી પણ આરામ છે.

હું સર્વને આમંત્રણ કરું છું: પ્રભાત કે સંધ્યા, દોસ્ત
કે દુસ્મન, શરાણ કે ઝેર, મિલાપ કે જુદાઈ, જીવન
કે મૃત્યુ:—હું સર્વને આમંત્રણ કરું છું.

પ્રકાશનું યુદ્ધ

*એ નામના તરતમાં જ પ્રસિદ્ધ અનાર યુદ્ધકાંઈએ.]

પગ પાટીઆ પર
માંડી તે ધીમેથી
બહાર નીકળી
આવ્યો. ટોળામાં
સૌ આનંદથી
જુઓ પાડી ઉઠ્યા.
નક્કર જમીન પર
કિરીટને પગ માં-
ડતો. જોઈ અને
તો જોઈશો આનંદ
થયો કે ન પુછો
વાત. કપિ પણ
પોતાના દોસ્તને
સલામત બહાર
નીકળી આવેલો
જોઈ ઝાડ પરથી
તેની પીઠ ઉપર કૂદી
આવી બેઠો. પણ
અત્યારે કિરીટનો
પીઠના ટેકાણે
નહોતો; તેથી
તેણે કપિને ઉથ-
લાવી પાડ્યો.

પહેલું કામ એ

જાડની કુણીકણી

કાખળાઓ તોડી કિરીટને ખવડાવવાનું કર્યું. તે પણ જુઓ
કંઈ હતો, જોઈએ આપટલા જ મંડી પડ્યો. અને પોતાને
તો ખરેખરી શીખામણ મળી ગઈ હતી. વાંદરાની અક્ષ
પર આધાર રાખી તેની પાછળ હુમલામાં મેં મારા
રતન જેવા હાથીનો જીવ જોખમમાં નાખ્યો હતો.
અને જ, વાંદરાઓમાં અક્ષલ લોમ તો જોઈએ શું ?